

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ
ΣΥΜΕΩΝ ΚΑΤΣΙΝΑ - ΜΠΡΑΕΣΣΑ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ ΠΡΟΤΑΣΙΣ
ΔΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΥΠΟ ΤΟ ΦΩΣ ΤΩΝ
ΕΛΕΥΣΙΝΙΚΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

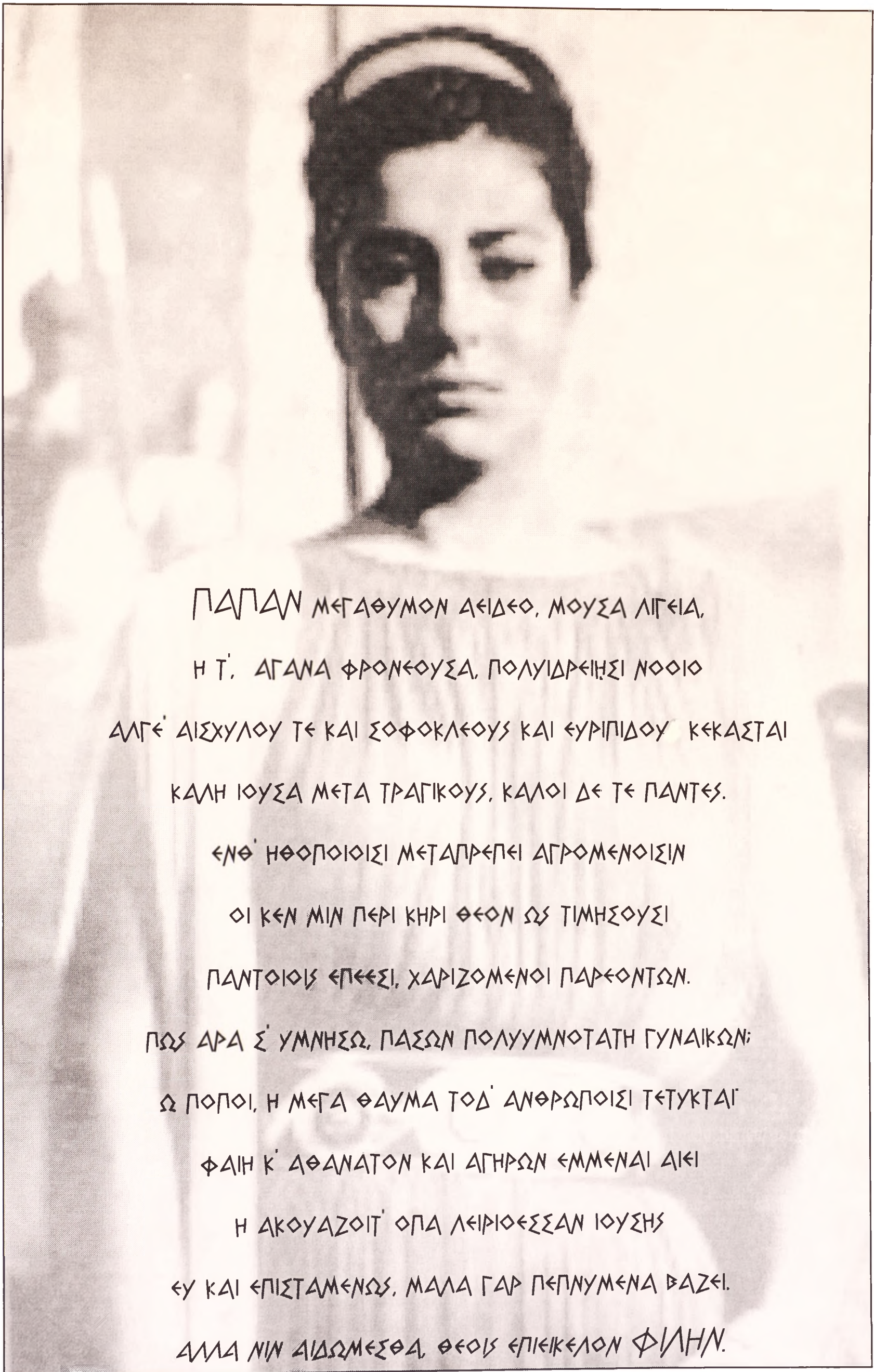
ΑΘΗΝΑΙ 2003

ΠΑΠΑΝ ΜΕΓΑΘΥΜΟΝ ΔΕΙΔΕΟ, ΜΟΥΣΑ ΛΙΓΕΙΑ,
Η Τ΄ ΑΓΑΝΑ ΦΡΟΝΕΟΥΣΑ, ΠΟΛΥΙΔΡΕΙΗΣΙ ΝΟΟΙΟ
ΔΙΓΓΕ΄ ΔΙΣΧΥΛΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΚΕΚΑΣΤΑΙ
ΚΑΛΗ ΙΟΥΣΑ ΜΕΤΑ ΤΡΑΓΙΚΟΥΣ, ΚΑΛΟΙ ΔΕ ΤΕ ΠΑΝΤΕΣ.
ΕΝΘ΄ ΗΘΟΠΟΙΟΙΣΙ ΜΕΤΑΠΡΕΠΕΙ ΑΓΡΟΜΕΝΟΙΣΙΝ
ΟΙ ΚΕΝ ΜΙΝ ΠΕΡΙ ΚΗΡΙ ΘΕΟΝ ΩΣ ΤΙΜΗΣΟΥΣΙ
ΠΑΝΤΟΙΟΙΣ ΕΠΕΕΣΙ, ΧΑΡΙΖΟΜΕΝΟΙ ΠΑΡΕΟΝΤΩΝ.
ΠΩΣ ΑΡΑ Σ΄ ΥΜΝΗΣΩ, ΠΑΣΩΝ ΠΟΛΥΥΜΝΟΤΑΤΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ;
Ω ΠΟΠΟΙ, Η ΜΕΓΑ ΘΑΥΜΑ ΤΟΔ΄ ΑΝΘΡΩΠΟΙΣΙ ΤΕΤΥΚΤΑΙ
ΦΑΙΗ Κ΄ ΑΘΑΝΑΤΟΝ ΚΑΙ ΑΓΗΡΩΝ ΕΜΜΕΝΑΙ ΔΙΚΕΙ
Η ΑΚΟΥΑΖΟΙΤ΄ ΟΠΑ ΛΕΙΡΙΟΕΣΣΑΝ ΙΟΥΣΗΣ
ΕΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΜΕΝΩΣ, ΜΑΛΛΑ ΓΑΡ ΠΕΠΝΥΜΕΝΑ ΒΑΖΕΙ.
ΑΛΛΑ ΜΙΝ ΔΙΔΩΜΕΣΘΑ, ΘΕΟΣ ΕΠΙΚΕΛΟΝ ΦΙΛΗΝ.

Ἡ ε ρ ι ε χ ό μ ε ν α

Πρόλογος τοῦ συγγραφέα	Σελ. 1
Μεθοδολογική ἀνέλιξις	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ	
Περί θρησκείας εἰς τήν ἀρχαίαν Ἑλλάδα	18
Ἡ θρησκεία ἐν τῇ Ἀντιγόνη	23
Περί Ψυχῆς	25
Περί τῆς μετὰ θάνατον τιμωρίας τῆς Ψυχῆς	28
Περί Ἀθανασίας τῆς Ψυχῆς	31
Δοξασίαι καί ἀντιλήψεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων διά τήν θέσιν καί ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς.	
α. Εἰς τοὺς Πρωίμους χρόνους	33
β. Εἰς τόν Ὅμηρον	35
γ. Δοξασίαι καί ἀντιλήψεις περί τὰς Νήσους τῶν Μακάρων	38
δ. Δοξασίαι καί ἀντιλήψεις περί τῆς λατρείας τῶν Ἡρώων.	44
ε. Ἀντιλήψεις καί Δοξασίαι περί τῆς λατρείας τῶν χθονίων θεοτήτων	46
Αἱ περί τῶν θεαινῶν τοῦ κάτω κόσμου ἀντιλήψεις	48
στ. Εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια	49
ζ. Ἡ τοῦ Διονύσου λατρεία	71
η. Ἀντιλήψεις καί Δοξασίαι περί τῆς μελλούσης ζωῆς	79
θ. Εἰς τοὺς Ὀρφικούς	81
ι. Εἰς τόν Πίνδαρον καί τόν Ἐμπεδοκλῆν	86

ια. Εἰς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Ἀριστοτέλην	88
ιβ. Εἰς τὸν Πλάτωνα	90
ιγ. Εἰς τοὺς Στωϊκοὺς	95
ιδ. Ἡ περίπτωσις τοῦ Ἡρόδου τοῦ Ἀρμενίου	99
ιε. Ἡ περίπτωσις τῆς Πολυγνώστου Νεκυίας	101
ιστ. Εἰς τὴν Χριστιανικὴν Πίστιν	102
ιζ. Αἱ περὶ Ἄδου Ἀντιλήψεις	106

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ	110
Σοφοκλῆς ὁ ἀνθρωποκεντρικὸς	113
Ἡ τῶν νεκρῶν ταφή	119
Εἰκονικαὶ Ταφαί	129
Ἀπαγόρευσις Ταφῆς	129
Δικαίωμα Ταφῆς - Βίωσις τοῦ Καθήκοντος	130
" ΦΙΛΟΤΗΣ " καὶ " ΝΕΙΚΟΣ " κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆν	133
Ἡ θεϊκότης τῶν κοσμικῶν δυνάμεων	136
Ἡ Φιλοτίας κατ' Ἀριστοτέλην	139
Ὁ τῆς Ἀντιγόνης χαρακτήρ	141
Ὁ τοῦ Κρέοντος χαρακτήρ	154
Ἡ Καταγωγὴ - Φύσις τῆς Ἀντιγόνης	162
Ἡ φύσις - καταγωγὴ ὡς Κληρονομικότης	164
Ἡ φύσις - Καταγωγὴ ὡς Ψυχικὴ Εὐγένεια	165
Ἡ Κληρονομικότης τῆς Ἀντιγόνης	169
Ἡ Ἀγωνία καὶ Ἐλπίς τῆς Ἀντιγόνης	170
Τὸ Θάρος τῆς Ἀντιγόνης	175

Ἡ Πίστις τῆς Ἀντιγόνης	178
Ἡ "Κληῖσις" τῆς Πίστεως	189
Ἡ τῆς "Κλήσεως" αὐξησις	195
Ἡ Ὑπακοή τῆς Ἀντιγόνης	198
Ἡ Εὐθύνη τῆς Ἀντιγόνης	204
Ἡ Ἠθική τῆς Ἀντιγόνης	206
Ἡ Ἐλευθερία τῆς Ἀντιγόνης	210
Ἡ Δικαιοσύνη τῆς Ἀντιγόνης	219
Ἡ Ταπείνωσις τῆς Ἀντιγόνης	223
"Πείρα" καί "Εὗρεσις"	227
Ἡ Σωφροσύνη τῆς Ἀντιγόνης	229
Ὁ Ἡρωϊσμός τῆς Ἀντιγόνης	230
Ἡ Σοφία καί ὁ Λόγος τῆς Ἀντιγόνης	235
α. Σοφία καί λόγος	237
β. Τό μυστήριον τῆς καρδίας	240
γ. Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ζωή	243
δ. Ἀλήθεια: ἡ ὄντως Ἐλευθερία	244
ε. ΑΓΑΠΗ: ὁ σοφός διδάσκαλος	245
στ. Τό πρόσωπον τῶν θεῶν	246
ζ. Ὁ Χριστιανισμός τῆς Ἀντιγόνης	246
Ἡ Περιπλάνησις καί ὁ Νόστος τῆς Ἀντιγόνης	248
Ἡ ὑπέρβασις τῆς ἀνθρωπίνης Φύσεως	250
Ἡδονῆς - Ὀδύνης Ὑπέρβασις	254

Ἐπανάνωσις Οἴκου καί Πόλεως	257
Βούλησις Ζωῆς ἐν ἀγάπῃ	273
Ἡ Φιλότης τῆς Ἀντιγόνης	275
Ἡ φιλότης ὡς ἄσκησις	309
Ἡ φιλότης ὡς ταπείνωσις	310
Ἡ Μαρτυρία τοῦ Μαρτυρίου	312
Ὁ Θάνατος τῆς Ἀντιγόνης	324
Ἡ τοῦ Ἄδου Σπερματογονία (Τό Ε Στάσιμον)	342
Σταυραναστάσιμον Ὀδοιπορικόν (ὁ Κομμός τῆς Ἀντιγόνης)	347
Συμπεράσματα	353
Πίνακες	355
Βιβλιογραφία	360

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*Sanguis martyrum semen christianorum*¹

Ὅτε πρό ἐτῶν ἐπέλεξα τήν περιώνυμον ταύτην τῆς Ἀντιγόνης τραγωδίαν ὡς τό ἐπιστημονικόν ἀντικείμενον τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς, ἐπεδόθη ἐνδελεχῆ ἔρευνα καί μελέτην διά τόν ἀκριβῆ καθορισμόν τοῦ θέματος, καί τοῦτο διότι ἐκ τῆς ἀνά χεῖρας διδακτορικῆς μελέτης θά διεκδικήσω τό δικαίωμα μιᾶς εἰσέτι ἀναγνώσεως τοῦ μύθου, ἤτοι τό δικαίωμα, ἢ τήν φιλοδοξίαν, νά συνεισφέρω μίαν εἰσέτι ἄποψιν καί θέσιν εἰς μίαν ἐκλεκτήν καί ἀνοικτὴν πνευματικὴν διαμάχην, ἡ ὁποία ὡς παρόν διαρκές, ἀποτελεῖ δείκτην προόδου καί πολιτισμοῦ.

Εἰς τό ἐρώτημα διατί καί πάλιν ἡ Ἀντιγόνη; ἀπαντῶ: Διότι μετά τά ὅσα ἐλέχθησαν καί ἐγράφησαν καί ἀπό τῆς θέσεως καί ιδιότητος τοῦ ὀρθοδόξου Κληρικοῦ κατανοῶ πληρέστερον, παντός ἄλλου, τήν μεταφυσικὴν ταύτης προσδοκίαν, τήν ὑπαρξιακὴν ἀγωνίαν καί πνευματικὴν νοσταλγίαν, τήν βίωσιν τῆς ἀποκαλυπτικῆς θεϊκῆς ἀληθείας, τήν πείραν τῆς πίστεως καί εὐρέσεως, τήν μυστηριακὴν παρακαταθήκην καί ἀξίαν, τήν πρό τοῦ θανάτου ἀγωνίαν, ἀλλ' ὡσαύτως καί τήν ζέουσαν καί θερμουργόν ἐλπίδα, τήν ὁδόν τοῦ μαρτυρίου, καί τήν ὑψίστην φιλοτικὴν μαρτυρίαν, τό σεπτόν τῆς ἡρώιδος πάθος, τήν ἔνδικον θεϊκὴν μισθαποδοσίαν, τήν δικαίωσιν, τήν **Ἀ θ α ν α σ ί α ν**.

Κατά δέ τήν εὐστοχον ἐρμηνευτικὴν τοῦ Walter Benjamin παρατήρησιν, εἰς ἓνα ἀρχαῖον κείμενον ὑπάρχουν πάντοτε πράγματα τά ὁποῖα ὑπομονετικῶς ἀναμένουν, διά νά τά ἀνακαλύψωμεν, τά δέ ζωτικά κείμενα ἐπιτελοῦν χιλιοχρόνους πορείας προσκυνήματος πρὸς μελλοντικὰ ἐρμηνείας καί ἀναγνωρίσεις, περιέχει δέ πραγματικὴν μεθοδολογικὴν ἀλήθειαν καί ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴν παρατήρησιν.

Κατά δέ τήν ἐπισταμένην μελέτην τῆς παγκοσμίου βιβλιογραφίας βαθυτάτην μοι ἐπροκάλεσεν ἐντύπωσιν ἡ τῆς G. Meautis ἄποψις περὶ τῆς Ἑλευσινίου τῆς Ἀντιγόνης καταγωγῆς, ὡς καί ἡ προβολή τῆς σχέσεως δρᾶσις - πάθος - θάνατος - ἀνάστασις, καθ' ὅσον ὁ θάνατος δέν εἶναι ἰσχυρότερος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ διά τῆς Ἀντιγονείου φιλοτικῆς καί μαρτυρικῆς ἐπιλογῆς καθίσταται ἀγωγός καί πρόξενος ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Τήν ἰδίαν θέσιν ἠσπάσθη καί ἀνέπτυξε καί ὁ Albin Lesky² παραβάτων τήν σχέσιν πάθους, δράσεως καί παθημάτων τῆς Ἀντιγόνης μετά τοῦ σταυρικοῦ

¹ Τερτυλιανός: *Τό αἷμα τῶν μαρτύρων εἶναι ὁ πυρὴν (σπέρμα) τῶν χριστιανῶν.*

² Albin Lesky : *Geschichte der Griechische Literatur*, Bern 1957/58.

θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἦτοι συμπληρῶν καί ἐν τινι μέτρῳ προάγων ταύτην. Ὡσαύτως ὁ Andre Bonnard εἰς τόν δεύτερον τόμον τοῦ λίαν σημαντικοῦ ἔργου του, *Civilisation Grecque*, τόν ὑπό τόν τίτλον *D' Antigone a Socrate*, ἐπαναφέρει εἰς τό προσκλήνιον τήν ὑπό τῆς G. Meautis προτεινομένην σχέσιν. Ἀναμφιλέκτως μόνον τυχαία δέν εἶναι ἡ τῶν ἐξονομασθέντων προσώπων ἐπιλογή, διότι Ἀντιγόνη καί Σωκράτης συνδέονται ἐμμέσως, πλήν σαφῶς, μετά τοῦ κηρύξαντος τήν τῆς ψυχῆς ἀθανασία: τόν Ἰησοῦν. Εἶναι προάγγελοι καί πρόδρομοι, ὁμοῦ μετά τοῦ Δεσμώτου Προμηθέως, τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιφανείας, δράσεως καί πάθους τοῦ Ἰησοῦ. Ἄλλωστε τραγικός καί Σωκρατικός λόγος, λόγος κύρους καί διαχρονικός, λόγος σπερματικός, εἶναι ἡ προετοιμασία τοῦ βωμοῦ τῷ ἀγνώστῳ θεῷ. Ἐπιπροσθέτως μία μικρά ἔρευνα εἰς ἐργασίας διαπραγματευομένας τήν ἀνά τούς αἰῶνας ἐπίδρασιν τῆς Ἀντιγόνης ἀποτελεῖ ἕνα ἰσχυρόν ράπισμα διά τούς καχυπόπτους καί νοσηρῶς ἀντιτιθεμένους εἰς τήν σχέσιν, τήν συνδυάζουσαν Ἀντιγόνην καί ἀθανασία ψυχῆς, Ἀντιγόνην καί Ἰησοῦν: βίοι παράλληλοι!

Ἔργον λοιπόν τῆς παρούσης διατριβῆς εἶναι ἡ τοῦ ὑπάρχοντος - κατά Meautis, Lesky καί Bonnard - σπερματικοῦ λόγου ἀνάπτυξις, ἐμβάθυνσις καί κειμενική τεκμηρίωσις, ὥστε ἡ ὑφισταμένη στενή σχέσις Ἀντιγόνης καί ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, Ἀντιγόνης καί Ἰησοῦ, νά καταστῇ πλέον σαφῆς καί πλήρως κατανοητή. Σαφές ὅτι τό ἀντιγόνειον πάθος, ἀποτελεῖ πρότυπον καί προεἰκασμα τοῦ Θείου Πάθους, καί τῆς ὑπό τῆς Ὁρθοδοξίας διαπρυσίως διακηρυσσομένης ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἀθανασίας, ἐντός βεβαίως τῶν πλαισίων τοῦ ἔτους συγγραφῆς τῆς τραγωδίας, ὑπό τό φῶς τῆς ἐν τῇ Ἐλευσίनि ὑποσχομένης εὐδαιμονικῆς μετά θάνατον ἀθανασίας, *ἐάν καί νομίμως ἀθλήσῃ ὁ μύστης*.

Ὡς ἄλλωστε ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις ἔχομεν τήν διά τῆς μνήσεως ταύτισιν τοῦ μύστου μετά τῶν θεαινῶν, οὕτω καί ἐν τῇ Ἀντιγόνη, διά τῆς ἀποδοχῆς τῆς θεϊκῆς κλήσεως καί τῆς ἐν συνεχείᾳ προασπίσεως τῶν θεϊκῶν νομίμων, ἔχομεν τήν πλήρη καί οὐσιαστικὴν ταύτισιν τῆς ἡρώιδος μετά τῶν κελευδόντων θεῶν, τήν μυστικὴν ταύτην κοινωνίαν ἡ ὁποία δημιουργεῖ εἰς τήν ψυχὴν τῆς Ἀντιγόνης ἄρρητον εὐδαιμονίαν καί μακαριότητα. Εἶναι ἡ Ἀντιγόνειος θεοληψία καί ἡ τῆς ἀθανασίας ἀπαρχή. Εἶναι "ὁ ἐν σιωπῇ τεθερισμένος στάχυς" ὁ ἐν "τυμβήρῃ θαλάμῳ" σπαρεῖς καί δία, τοῦ θανάτου ἀνάστασιν καί ἀθανασία παρέχων. Εἶναι ἡ προτύπωσις τῆς "Στάχυν ἡ βλαστήσασα τόν θεῖον". Διά τοῦτο ἡ ἀπόφασις καί ἡ δράσις τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ἐσωτερικὴ ταύτη πνευματικὴ κίνησις, μετετρέπεται εἰς πλήρωσιν τῆς μεγάλης προσδοκίας καί ἀθανασίας πρόξενος.

Δι' ὃ καί ἡ φιλοτική τῆς Ἀντιγόνης ἀπόφασις καί ἐκτέλεσις νοηματοδοτεῖ ἐκ νέου τό ἔσχατον τῆς ζωῆς της νόημα, μετατρέπων τοῦτο εἰς περιεχόμενον ἀποκαλύψεως. Δι' αὐτόν τόν λόγον, ὡς καί ἡ ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μνητικὴ ἀναγέννησις τοῦ μύστου, καρπός τῆς εὐεργετικῆς μνήσεως, ἐκφράζεται εἰς συγκεκριμένας πράξεις ἠθικοῦ μεγαλείου, τὰς ὁποίας διακρίνει ἡ ἀμετακίνητος καί ἡ πλήρης ἀφοσίωσις. Διά τόν λόγον

αὐτόν, ὡς καί εἰς τήν μύησιν, καί εἰς τήν της Ἀντιγόνης ζωήν καί δράσιν διακρίνομεν ἐλευθερίαν καί ἔνωσιν. Ἡ τῆς ταφῆς ἀπόφασις - καρπός ἐλευθέρας ἐπιλογῆς προασπίσεως τῶν θεϊκῶν νομίμων - ἐλευθερώνει καί ἐνώνει, διότι ἡ Ἀντιγόνη "ἐπ' ἐλευθερία προσῆλθε". Καί ἡ ἡρώϊς - μύστης ἐνωθεῖσα καί ζῶσα ἐν θεοῖς ζεῖ οὐσιαστικῶς τήν ἐλευθερίαν τῶν θεῶν ἢ μᾶλλον τήν ἐλευθερίαν μετά τῶν θεῶν. Καί τό μετά σημαίνει σύνδεσμον ὄντολογικόν. Ἡ μυστηριακή κοινωνία Ἀντιγόνης καί θεῶν δημιουργεῖ τήν πνευματικὴν μετ' αὐτῶν σχέσιν καί ἐπομένως τήν ἀπό τῶν θεῶν ἐξάρτησιν καί ἀθανασίαν.

Μή λησμονῶμεν ὅτι τά ἐν τῇ Ἐλευσίनि Μυστήρια ἀποτελοῦν ἕνα τολμηρόν πνευματικόν ἄλμα, μίαν μεγάλην στροφὴν πρὸς τό ἰδεῶδες ἐγώ, πρὸς τόν ἰδανικόν ἑαυτόν. Εἶναι οὐσιαστικῶς ἀπεθισμός τοῦ κακοῦ καί ἐθισμός τοῦ ἀγαθοῦ καί ἠθικοῦ. Εἶναι εἰσέτι ἀπέκδυσις τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου καί ἐπένδυσις τοῦ νέου, τοῦ κατὰ μύησιν ἀναγεννημένου. Εἶναι μία ἀνακαίνισις, μία νεόπλασις. Καινὴ κτίσις καί καινὴ δημιουργία.

Δι' ὃ καί διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς, τοῦ χαρακτῆρος καί τῆς ἐγγενοῦς τῆς ἡρώϊδος ἀξίας, μελέτης θά ἀποδειχθῇ ὅτι εἰς τό πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης ἔχομεν τό ὑψιστον καί πλέον ἀνάγλυφον παράδειγμα τῆς ἀπολύτου ἀφοσιώσεως εἰς τό ἔργον τῆς προετοιμασίας καί πληρώσεως τῶν μυητικῶν ὑποσχέσεων. Ἡ ἡρώϊς ἀποτελεῖ μίαν ἰδανικὴν περίπτωσιν ἀνωτέρου πνευματικοῦ βίου, ἀνταποκρινομένην πλήρως εἰς τήν σχηματισθεῖσαν ἰδανικὴν εἰκόνα καί τήν ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίαν καί ἀποστολήν ἐνός ἐλευσινίου μύστου.

Ἐκ τούτων καθίσταται φανερόν ὅτι τό θέμα δέν "ἐγεννήθη" ἀνερεΐστως, καί μόνον ἐκ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καί τῆς ιδιότητος τοῦ ὑποψηφίου, ἀλλά ἀποτελεῖ συνάφειαν τῆς διεθνοῦς γραμματολογίας, ὁμοῦ βεβαίως μετά τῶν ἐνδιαφερόντων καί τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ. Εἰς δέ τό κρίσιμον ἐρώτημα: Προσθέτει ἡ ἐν λόγῳ διατριβὴ τί πλέον εἰς τήν ὑπάρχουσαν φιλολογικὴν καί φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην; μετά λόγου γνώσεως καί ἐντίμως, φρονῶ πῶς ναί!. Καί τοῦτο διότι ἡ ἐν λόγῳ διατριβή, ἐπεξηγεῖ, ἀναπτύσσει καί προάγει τήν ἤδη σπερματικῶς ἐκφρασθεῖσαν ἄποψιν - τῶν ὑπερθεν ἐξονομασθέντων - ἀλλά καί ἀντικρούει τήν ἄποψιν τοῦ Jean - Pierre Vernant, , ὅτι δέν δυνάμεθα νά ὀμιλῶμεν περί ἀθανασίας διότι δέν ὑφίσταται, ἐφ' ὅσον αἱ περί ἀθανασίας ἀναφοραὶ εἶναι ἀποκλειστικῶς καί μόνον λόγος περί μνήμης καί φήμης, ἀναφοραὶ αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν τόν νεκρόν οἶονεὶ ζῶντα, χαρίζουσαι τήν καλήν φήμην, ἀλλ' οὐχί τήν ἀθανασίαν. Ἡ οἰαδήποτε δέ σκέψις περί ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἰς τήν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀποτελεῖ προβολὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὰ ὀπισθεν: ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς Χριστιανοκεντρισμόν. Εἶναι ὡστόσο φύσει καί θέσει χριστιανοκεντρικὴ ἡ ζωὴ τῆς θεοκῆρυκος, προφητομάρτυρος Ἀντιγόνης, διότι ἔχει ὡς κέντρον τοὺς θεοὺς καί τὰ "νόμιμά" των, ἀκτίνα τήν φιλότητα καί τό μαρτύριον, καί περιφέρειαν τήν ὑπέρβασιν τοῦ χρόνου: τήν ἀθανασίαν καί αἰωνιότητα.

Διά τοῦτο καί διά τήν ζωήν καί δράσιν τῆς ὑψιπετοῦς ἠρωίδος, τῆς μυστολέκτου Ἀντιγόνης, δέν ἰσχύουν αἱ τρεῖς γνωσταί διαστάσεις τοῦ χρόνου: παρελθόν, παρόν καί μέλλον, διότι ὑπάρχει καί τετάρτη διάστασις: ἡ διά τῆς ἀθανασίας αἰωνιότης. Καί ἐξ αὐτῆς φωτίζεται ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσία καί δράσις της, δι' ὃ καί καθίσταται παρουσία δημιουργική, ἐλπιδοφόρος, σωτήρια. Παρουσία καί δράσις ὀδηγοῦσαι ἐκ τοῦ ἀγωνιστικοῦ φιλοτικοῦ σήμερον εἰς τό αἰώνιον τῆς ἀθανασίας αὔριον, ἐκ τῆς ἑπταπύλου Θήβας εἰς τόν Ὀλυμπον, ἐκ τοῦ φίλου Πολυνείκου καί διά τῆς ζεούσης φιλότητος εἰς τήν αἰωνιότητα.

Ἀναμφιλέκτως ἡ κλασσική ἀρχαιότης δέν εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλά καί τοῦτο δέν εἶναι ἀπόλυτον, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ διαπραγματευομένῃ τραγωδίᾳ ἔχομεν προοικονομίαν, καί δῆ ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις, ἀπό κοινωνικῆς καί ἱστορικῆς ἀπόψεως. Μή λησμονῶμεν ὅτι τά τῆς Ἐλευσίνοσ ἀναφέρονται ρητῶς καί κατηγορηματικῶς εἰς τήν Ἀντιγόνην. Ἄπαντες ἄλλωστε γνωρίζομεν, ὅτι τό, ἐνδελεχῶς καί ἐπισταμένως ὑφ' ἡμῶν ἀναπτυχθησόμενον, *Ε' Στάσιμον* εἶναι τό μέγα διά τούς φιλολόγους πρόβλημα. Π. χ. ὁ μέγας καί ἐκτελής Henri Jeanmaire εἰς τό λίαν ἀξιόλογον ἔργον του: *Dionysos: Histoire de culte de Bacchus*, δέν γνωρίζει πῶς νά ἐρμηνέυσῃ τό καθοριστικόν τοῦτο διά τήν δράσιν καί τήν ἐξέλιξιν τῆς τραγωδίας χορικόν.

Διά τοῦτο καί ἡ δευτέρα τῆς παρούσης διατριβῆς πρωτοτυπία καί συμβολή εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τό τῆς θρησκαιολογίας ἐρώτημα, διά τόν ρόλον τοῦ ἐν λόγῳ χορικοῦ, εἰς τήν προκειμένην θέσιν. Χορικόν τό ὅποιον δίδει μίαν ἄλλην διάστασιν ἀλλά ταυτοχρόνως καί τήν θρησκευτικῆν συνέχειαν εἰς τήν ὑπόθεσιν Ἀντιγόνη. Ἡρωίδα ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ τόν ἐκχριστιανισμόν τοῦ Διονύσου, πρό τῆς σκληρᾶς, ἐν *Βάκχαις*, παρουσίας του καί τοῦ τέλους τῆς τραγωδίας. Ἡρωίδα εὐγλώττως ὁμιλοῦσα οὐ μόνον διά τήν σταύρωσιν, ἀπαγχονισμός καί σταύρωσις εἶναι περίπου συνώνυμα, ἀλλά καί διά τό ἐπέκεινα τῆς σταυρώσεως: τήν ἀθανασίαν.

Ἡ μακαρία Ἀντιγόνη ἀποτελεῖ προτύπωσιν Χριστιανῆς μάρτυρος. Ἡ ἑαυτῆς πρός τούς θεούς προσομιλία διήλθεν ἀπό **κ ε ν ὡ σ ε ω ς, ε ὑ θ ὑ ν η ς** καί **μ α ρ τ υ ρ ί ο υ**. Αἱ τρεῖς αὗται καταστάσεις, τῆς Ἐνθέου, τῆς Ἡγέτιδος καί τῆς Μάρτυρος ἀναστηλώνουν τήν μορφήν ἡ ὁποία λέγεται **Ἐμβληματική**. Εὐρίσκεται μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί ἐκτός τῶν ἀνθρώπων. Ἐντός τοῦ κόσμου καί ἐκτός τοῦ κόσμου. Ἡ ζωή της ἦτο λόγος καί κυρίως ἄγραφος. Αἱ ἡμέραι της Ἱστορία. Αἱ ὥραι της κατάνυξις ἀλλά καί ἀγωνία. Αἱ στιγμαί της μαρτυρία. Δι' ὃ καί ἐπορεύθη μετά πίστεως, δικαιοσύνης καί φιλότητος. Ὁ θανατός της: ἡ στιγμή τοῦ θριάμβου τῆς ζωῆς: **Ἵσαννά!**

Πρό δέ τῆς παρουσιάσεως τῆς ἡμετέρας ἐργασίας αἰτοῦμαι στιγμῆς καιρόν διά τήν πῆξιν εὐγνωμοσύνης βωμοῦ πρός ἅπαντας τούς μετ' ἐμοῦ

κοπιάσαντας καί τά μέγιστα συμβάλλοντας εἰς τε τήν ὑλοποίησιν καί ὀλοκλήρωσιν ταύτης

Ἐν πρώτοις, ἡ θυόεσσα μνήμη στραφείτω πρὸς τόν ἐπιβλέποντα Καθηγητήν κ. Ἰωάννην Ἀνδρεάδην τόν καί ὑπεύθυνον διά τε τήν ἐπιλογήν τοῦ θέματος καί ἐξέλιξιν τῆς ὄλης προσπαθείας. Δι' ἀτελειώτων ὥρῶν συζητήσεων καί πολυῶρων συναντήσεων, μοί ἐνστάλλασε- θαυματουργικῶ τῶ τρόπῳ- τά κατά τήν Ἀντιγόνην Σοφόκλεια παιδεύματα, μή φειδόμενος χρόνου καί κόπου. Ἀνεδέχεται μετά θαυμαστῆς προθυμίας καί καρτερίας τάς ἡμετέρας σκέψεις καί προτάσεις, διορθῶνων καί αὐξάνων αὐτάς.

Ἔσαύτως, εὐώδη ποιῶ μνεῖαν τῶν συν - ἐπιβλεπόντων Καθηγητῶν: τοῦ ὀτρηροῦ ἐργάτου τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου κ. Σπυρίδωνος Εὐαγγελάτου καί τῆς ἀρχοντίσσης Κας Ἀλίκης Χώλς, καθ' ὅσον αἱ μετ' αὐτῶν συζητήσεις καί αἱ ὑποδείξεις των συνετέλεσαν τά μέγιστα εἰς τήν ἀρτιωτέραν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνά χειρας μελέτης.

Ὅφείλω εἰσέτι νά ἐκφράσω τάς ἀπό χειλέων καρδίας μου θερμοτάτας εὐχαριστίας εἰς τήν Καν Ἀθανασίαν Παπαθανασίου, Διδάκτορα - θεατρολόγον τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, διά τήν ὀλόθυμον στήριξιν κατά τε τήν διάρκειαν τῆς ἐρεύνης καί τῆς συγγραφῆς ἀλλά καί διά τόν λίαν κοπιαστικόν ἔλεγχον τῆς ὄλης ἐργασίας.

Μύρον εὐγνωμοσύνης πολύτιμον καί διά τόν κ. Ἰωάννην Χαραλαμπόπουλον καί τήν κ. Ἐφην Καβγιούλα - Σπυροπούλου διά τήν κοπιώδη πολύωρον γραμματικήν καί συντακτικήν διόρθωσιν ὀλοκλήρου τῆς ἐργασίας. Ἡ βοήθειά των ἄλλωστε ἐστάθη καθοριστική διά τήν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης μου.

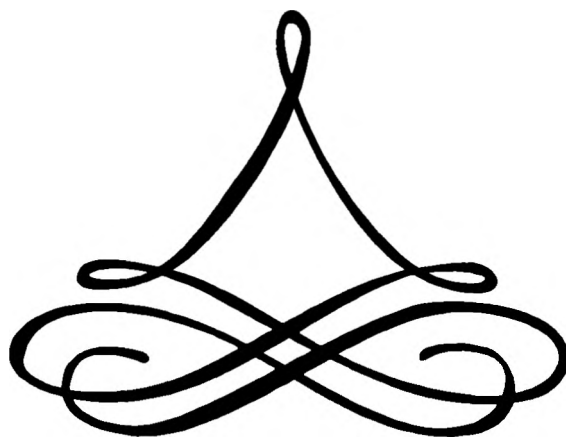
Ἡ Ἀντιγόνη οὖν! . . . Ἐν μυρίπνοον ἄνθος, καρπός ἀνομίας τῶν Λαβδακιδῶν. Καί ὀμως, διά τῆς ἑαυτῆς ἀγνότητος, ὡς δένδρον εὐσκιόφυλλον σκιάζει διά τοῦ κορμοῦ του τήν ἱεράν - φιλοτικήν παρακαταθήκην, σκεπάζει διά τῶν κλώνων του τήν ἐπτάφυλον Θήβαν, ραντίζει διά τοῦ ἀρώματός του τήν Οἰκουμένην:

Ἡ Ἀ ν τ ι γ ό ν η τῶν Λαβδακιδῶν.

Ἡγουμένη τῆς μαρτυρικῆς ἱστορίας.

Πριγκίπισσα τῶν Θηβῶν.

Ἡ δόξα καί ὀ ἔπαινος τῆς Τραγωδίας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΕΛΙΞΙΣ

Η παροῦσα Διδακτορική Διατριβή πραγματευθήσεται τόν Θάνατον τῆς Ἀντιγόνης ὡς πρότασιν καί συγχρόνως πρόξενον ἀθανασίας τῆς Ψυχῆς ὑπό τό φῶς τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης καί θεολογίας. Ἐκρίθη πρὸς τοῦτο σκόπιμος ὁ αὐτῆς χωρισμός εἰς δύο μέρη - κεφάλαια.

Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ, τό ἔν τινι τρόπῳ ἱστορικόν θά παρουσιασθοῦν ἐν πρώτοις, καί ἐφ' ὅσον ἡ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἔγκειται εἰς τόν τῆς θρησκείας χῶρον, τά περὶ τῆς θρησκείας εἰς τήν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Οὐχί βεβαίως ὡς θρησκευτικήν διδασκαλίαν, Credo, καί λατρείαν ὡς τήν ἐννοοῦμεν σήμερον ὑπό τήν μορφήν συστηματικῆς καί ἀρτίως ὀργανωμένης λατρείας καί θεολογίας, ἀλλ' ὡς ἀμέσως συνδεδεμένης μετὰ τῆς πόλεως, ὡς θρησκείαν ἔχουσαν πολιτικόν χαρακτήρα, δι' ὃ καί ἡ πόλις ὀρίζει καί θεσμοθετεῖ τά τῆς λατρείας. Ἐν συνεχείᾳ, δέ, θά ἴδωμεν τήν ἐν τῇ Ἀντιγόνη παρουσίαν τῆς θρησκείας ὑπό τήν διττήν ταύτης μορφήν, ἦτοι:

α. στατικήν, ὠφελμιστικήν, ὡς αὕτη τοῦ Κρέοντος καί

β. δυναμικήν ἢ μυστικισμόν, ὡς ἡ τῆς Ἀντιγόνης.

Ὡς καί τὰς ἐν τῇ τραγωδίας δρωσας θεότητας: τόν Διόνυσον καί τόν Ἔρωτα.

Ἀναφερθησόμεθα κατόπιν εἰς τά περὶ τῆς ψυχῆς, ἐκκινουῦντες ἐκ τοῦ αὐτῆς ὀρισμοῦ, καί εἰς τό τί ἰσχύει δι' αὐτήν εἰς τε τήν Ψυχολογίαν, Ψυχιατρικήν καί Θεολογίαν, ὡς καί πῶς διά τήν πανανθρωπίνην καί οἰκουμενικήν ταύτην ἰδέαν διεμορφώθη σταδιακῶς ἡ περὶ μετά θάνατον ἀθανασία ταύτης ἀντίληψις. Τὰς ἀντιλήψεις ὡσαύτως περὶ ψυχῆς καί ἀθανασίας τῶν πρωτογόνων λαῶν ἀλλά καί εἰς τά θρησκευτάματα τῶν πολιτιστικῶς ἐξελιγμένων λαῶν, εἴτε πρόκειται περὶ εἰδικῶν θρησκευμάτων τῶν ἐθνικῶν μονάδων τοῦ ἀρχαίου κόσμου: τήν Κίνα, τήν Αἴγυπτον, τήν Βαβυλωνία, τήν Συρία, τοὺς Ἰνδοευρωπαίους, τό Ἰσραήλ, τήν Περσίαν, τήν Ἰαπωνίαν, τήν Ἑλλάδα καί τέλος τήν Ρώμην, εἴτε περὶ ὑπερεθνικῶν καί παγκοσμίων θρησκευμάτων. Ἀκροθιγῆς ὡστόσοσον γενήσεται ἀναφορά εἰς τὰς θεωρίας περὶ τοῦ τρόπου καί τῆς φύσεως τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς ὡς καί εἰς τὰς δοξασίας περὶ τῆς μετά θάνατον τιμωρίας τῆς ψυχῆς, ὡς ἔν τινι τρόπῳ ἀντιπαράθεσιν εἰς τὰς περὶ σωτηρίας τῶν μυστῶν ἀντιλήψεις, ὡς καί τινά διά τήν κάθαρσιν.

Ἐν συνεχείᾳ, θ' ἀναπτύξωμεν τά περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς Ψυχῆς, ἦτοι τήν μετά θάνατον ἐπιβίωσιν ταύτης διατηρούσης ἀκεραίαν τήν προσωπικήν συνείδησιν καί βούλησιν αὐτῆς, ὡς καί τὰς συστηματικώτερον προσαγομένας περὶ ἀθανασίας ταύτης ἀποδείξεις. Ἐπειτα θά χωρήσωμεν εἰς τήν διεξοδικήν ἀνάπτυξιν τῶν δοξασιῶν καί τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διά τήν θέσιν καί τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐκκινουῦντες ἐκ τῶν πρώιμων χρόνων ἐν οἷς ἀνευρίσκομεν κατάλοιπα μιᾶς πάλαι ποτέ διαλαμψάσης λατρείας τῶν ψυχῶν, ἀφικνούμεθα εἰς τόν

Ἐπιπλέον καί τήν ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένην εἰκόνα τῶν ἐξαῦλωμένων ψυχῶν, ἔνθα διέκρινον δύο ψυχάς: τήν Ψυχὴν τοῦ Ζῶντος (Θυμός) καί τήν Ψυχὴν τοῦ Νεκροῦ (Νέκυς καί Εἶδωλον), εἰς τὰς Ἑσπερίους Νήσους τῶν Μακαρῶν, ἥτοι τό νέον καινουργές βασίλειον τῶν θεῶν καί τόν νέον ἰδιαίτερον τόπον εἰδικῶς παραχωρηθέντα εἰς τοὺς ἥρωας: τὰ **Ἥλύσια Πεδία**, εἰς τόν ὁποῖον εἰσεχώρουν μόνον θεϊκῶς ἠννοημένα ἄτομα. Εἰς τὰς ὑπογείους μεταφοράς, εἰς τοὺς θαλασσίους, γήινους καί ἀερίους παραδείσους. Θά ἴδωμεν ὡσαύτως τὰς ἀντιλήψεις περὶ ψυχῆς ἐκ τῆς τῶν ἡρώων λατρείας, καί τήν λατρείαν τῶν χθονίων θεοτήτων, ἐφ' ὅσον κατά τὰς τῶν ἀρχαίων δοξασίας ὁ τῶν ζώντων κόσμος γειτνιάζει μετά θάνατον μετά τοῦ κόσμου κυριαρχίας τῶν χθονίων θεῶν, ὡς καί τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς τῶν νεκρῶν λατρείας, καί τοῦτον διότι ἐκάστη ἐκ τῶν ἐξονομασθεισῶν λατρειῶν ἀνέδιδε τήν προσδοκίαν μιᾶς ὀλοκληρωμένης ζωῆς καί μελλοντικῆς εὐδαιμονικῆς εὐημερίας καί ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀφυπνισθεῖσα ἐπιθυμία διὰ μίαν περισσότερον ἐλπιδοφόρον προοπτικὴν τῆς μεταθανατίου ζωῆς ἀπετέλεσε τήν βάσιν δημιουργίας τῶν Μυστηριακῶν θρησκειῶν, τὰ ὅποια συνεδέθησαν ἀμέσως μετά τῆς ἀκραδάντου πλέον πίστεως τῶν Ἑλλήνων περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Κεντρικὴν θέσιν ἐν ταῖς θρησκείαις αὐταῖς κατεῖχον τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, ἐν οἷς ἀναγεννήθη ἡ ἐλπίς τῆς διὰ τῆς μύσεως καλυτέρας μοίρας εἰς τό βασίλειον τῶν ψυχῶν, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς μύσεως ἐξησφάλιζον ἄμεσον ἐπαφήν μετά τῶν θεαινῶν καί ἠνοῦντο μετ' αὐτῶν, ἢ δ' ἐν λόγῳ μύσεως, ἢ μυστικῆ αὐτῆ μετά τῆς θεᾶς κοινωνίας, ἐδημιούργει ἄρρητον εὐδαιμονίαν καί μακαριότητα, διότι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς θεοληψίας. Ὡσαύτως, εἰς τήν τοῦ Διονύσου λατρείαν, ὅπου οἱ μύσται, μέσω τῆς μεταληπτικῆς μετά τοῦ θεοῦ κοινωνίας, ὀδηγοῦντο εἰς τήν μετ' ἐκείνου ἔνωσιν καί ἀθανασίαν. Καί τοῦτο βεβαίως διότι ὁ Διόνυσος μέσω ἑνός ἀμαλγάματος διαφόρων ἐσχατολογικῶν δοξασιῶν, ἐξησφάλιζεν εἰς τοὺς πιστοὺς τοῦ ἑνα εὐοίωνον μετά θάνατον κληρον, καί μίαν εὐδαιμονικὴν ἀθανασίαν μέσω μιᾶς θριαμβικῆς ἐπὶ τοῦ θάνατου νίκης.

Ἐν συνεχείᾳ, θ' ἀναπτύξωμεν τὰς περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς ἀντιλήψεις, καί τοῦτο ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ μνηθέντες προσεδόκουν μετά θάνατον ἓν εὐτυχισμένον καί σίγουρον μέλλον, δι' ὃ καί ἡ ζοφερά καί ἐρεβώδης τοῦ Ἄδου εἰκὼν προσλαμβάνει μίαν νέαν συμπαθεστέραν ὄψιν. Ἐπίσης, τὰς τῶν Ὀρφικῶν καιρίας δοξασίας· ὅτι διὰ τῆς Μετενσαρκώσεως, τῆς σωτηριακῆς ἐπαγγελίας, καί τῆς τελικῆς ἐναποθέσεως τῆς ψυχῆς, οἱ μύσται ὀδηγοῦντο εἰς τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς των. Ὡσαύτως, τὰς περὶ ψυχῆς σημαντικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πινδάρου, ἡρωοποιήσεις τῶν κεκαθαρμένων ψυχῶν, καί τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἀθανασία προσιδιάζουσα εἰς τὰ τέσσαρα ριζώματα καί τὰς δύο κοσμικὰς δυνάμεις (*Φιλότητα - Νεῖκος*). Ἐπίσης, τὰς τῶν Πυθαγορείων τοιαύτας, ἥτοι τῆς διὰ τῆς ἀποφυγῆς τῆς ἁμαρτίας καί τῆς ἐνοχῆς ἀφίξεως εἰς τήν κάθαρσιν καί τήν θεϊκὴν εὐδαιμονίαν, καί τὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος παρά τήν ἀρχικὴν προσέγγισιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως

τελικῶς παρέχει τήν δυνατότητα, μέσω ἀθανάτου τινος μέρους τῆς ψυχῆς (νοός) ἀθανασίας ταύτης.

Ἐπίσης εἰς τόν Πλάτωνα, ἐν τῇ τοῦ ὁποίου Φιλοσοφία ἡ Ψυχή ἀποτελεῖ τό οὐσιαστικώτερον ταύτης θεμέλιον. Θά ἐξετάσωμεν τάς αὐτοῦ θεωρίας διά τά δύο εἶδη τῆς ψυχῆς: τό τε θνητόν καί τό ἀθάνατον, ὡς καί τάς περί μελέτης θανάτου τοιαύτας καί τῆς ἐπερχομένης καθάρσεως ὡς προϋποθέσεις ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ὡσαύτως, τάς τῶν Στωϊκῶν τοιαύτας, οἱ ὅποιοι, παρά τήν ἀρχικήν των θέσιν ὅτι ἡ ψυχή εἶναι ὄντοτης σωματική, ἐν τούτοις δίδουν τήν δυνατότητα ἀθανασίας εἰς τάς τῶν σοφῶν ψυχάς, αἱ ὁποῖαι κινουῦνται εἰς ρυθμόν αἰωνίου ἀνακυκλώσεως. Τέλος, δέ, τάς περιπτώσεις τοῦ Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου, ἐν ἧ ἀποκαλύπτονται τά μυστήρια τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν, καί τῆς Πολυγνώτειου Νεκυίας, ὅπου, διά τῆς ἀπεικονίσεως θρυλικῶν τοῦ παρελθόντος μορφῶν ἀναβιοῦν οἱ μῦθοι τῶν μεγάλων ἀμαρτωλῶν ὡς καί τῶν ἡρώων οἱ ὅποιοι ζῶντες μετεφέρθησαν εἰς τό χθόνιον βασίλειον.

Ὡσαύτως, τήν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογία τῆς τε Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης πίστιν εἰς τήν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν, καθ' ὅσον ἡ ἐξονομασθεῖσα πίστις εἶναι θεμελιῶδες δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀποτελοῦν συγχρόνως καί οὐσιώδη βάσιν ἅμα καί προϋπόθεσιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἐπίσης, τάς περί τοῦ Ἄδου ἀντιλήψεις, αὐστηροῦ μὲν κατά φύσιν, προθύμου ὡστόσοσον νά καμφθῇ διά τῆς λατρείας τῶν ἀνθρώπων.

Τό δεύτερον κεφάλαιον, τό καί τῆς οὐσιαστικῆς τοῦ θέματος ἀναπτύξεως, ἐκκινεῖ δι' ἐκτενοῦς ἀναφορᾶς εἰς τόν συγγραφέα τῆς τραγωδίας τόν ἀνθρωποκεντρικόν Σοφοκλῆ, ὡς οἰκοδομοῦντα τάς ἑαυτοῦ τραγωδίας ἐπί τῆς ἐγγενοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας, καί στεροῶς πιστεύοντα ὅτι αἱ ἠθικαί ἀξίαι ἔχουν τήν πηγήν των οὐχί τόσο εἰς τήν τῶν θεῶν τάξιν ὅσον εἰς τήν φύσιν τῶν ἀνθρώπων. Τόν παρουσιάζοντα τούς ἑαυτοῦ ἥρωας οὐχί ὡς ἀπλᾶ καί ἄβουλα ἐνεργούμενα εἰς τήν ἀπόλυτον διάθεσιν τῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλ' ὡς ἔχοντας ἤδη συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς των καί ἀγωνιζομένους ἀγῶνα τιτάνιον πρός διαβεβαίωσιν τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας των· ὡς ὀφειλομένη εὐχαριστία εἰς τόν μελετήσαντα τόν ἀνθρώπον καί ἀποκαλύψαντα τοῦτον εἰς ὅλον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ βάθος.

Ἐν συνεχείᾳ, καί διά τόν λόγον ὅτι ἡ ἐξεταζομένη τραγωδία ἔχει πρωτίστως ὡς θέμα αὐτῆς τήν τοῦ Πολυνείκους ταφήν, γεγονός τό ὁποῖον ὡστόσοσον κυριαρχεῖ καί καθίσταται ρυθμιστής τῆς ζωῆς καί τῶν ζώντων, θ' ἀναπτύξωμεν δι' ὀλίγων τάς περί τῶν νεκρῶν ταφῆς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων, καθ' ὅσον αὕτη ἐθεωρεῖτο ἐν ἑκ τῶν οἰκουμενικῶν ἱερῶν τοῦ ἀνθρώπου χρεῶν καί συγχρόνως νόμος ἀπαράβατος τῆς ἠθικῆς καί θρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, στοχεύουσα οὐσιαστικῶς εἰς τήν στέρησιν τῆς τρομακτικῆς περιπλανήσεως ὡς καί τῆς ἐκδικήσεως τῶν νεκρῶν· ἐπιπροσθέτως δέ, ἐφ' ὅσον διά τήν Ἀντιγόνην ἡ τοῦ Πολυνείκους ταφή ἀποτελεῖ τήν προτύπωσιν καί τῆς ἰδικῆς τῆς ταφῆς.

Θά αναφερθῶμεν ὡσαύτως εἰς τὰς εἰκονικὰς ταφὰς ὡς καί εἰς τὰς περιπτώσεις ἀπαγορεύσεως τῆς ταφῆς (αὐτόχειρες, κακοῦργοι, προδότες, ἱερόσυλοι...). Ἐν συνεχείᾳ, θά ἴδωμεν τό δικαίωμα τῆς ταφῆς ὑπό τῆς Ἀντιγόνης ὡς βίωσιν ἐλευθερίας ἐκλογῆς καί δυνατότητα ἐνεργείας ἐντός τῆς Θηβαϊκῆς κοινωνίας, καί συγχρόνως τήν βίωσιν τοῦ ὑψηλοῦ πρὸς τόν φίλον καθήκοντος ὡς ὄριον ἐλευθερίας.

Ἐπειδή δέ τό αἶσθημα τῆς Φιλότητος εἶναι τό κυριαρχικῶς πληρῶν τήν τῆς ἡρώιδος ψυχῆν, καί δὴ ὑπό τήν Ἐμπεδόκλειον ἀπόψιν καί ἀντίληψιν, θ' ἀναπτύξωμεν τὰς περὶ *Φιλότητος* καί *Νείκους* δοξασίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὡς καί τήν ἐαυτῶν πραγμάτων ἐν τῇ εἰρημμένη τραγωδίᾳ Ἀντιγόνη - Φιλότης Κρέων - Νείκος.

Εἰσερχόμενοι δέ εἰς τήν κυρίαν τοῦ θέματος ἀνάπτυξιν, καί θεωροῦντες τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις οὐ μόνον ἐν ἀπλοῦν ἀποτελεσμα τῆς τῶν Μυστηρίων μύσεως ἀλλὰ συνδυασμόν μετὰ τῆς προσωπικῆς ἐγγενοῦς τοῦ μύστου ἀξίας, θ' ἀναπτύξωμεν διὰ μακρῶν ἅπαντα τὰ ἐκείνης στοιχεῖα τὰ συνηγοροῦντα καί συμβάλλοντα καί ἐπιφέροντα τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς τῆς. Ἐκκινουῦμεν οὕτως ἐκ τοῦ ὑψηλόφρονος Ἀντιγονεῖου χαρακτήρος καί τήν ἐπὶ δύο ἀξόνων ἐρειδομένην ταύτης συμπεριφορὰν: *Κατακόρυφον* (Θεοί τοῦ Ὀλύμπου) καί *Ὀριζόντιον* (Διαπροσωπικαί - φιλοτικαί σχέσεις), καί τήν ἐρειδομένην εἰς τριπλῆν ἀναφορὰν συμπεριφορὰν ταύτης. Θά ἐξετάσωμεν τόν χαρακτήρα τῆς ἡρώιδος τόν διακρινόμενον διὰ τήν ὀρθότητα τῶν ἀποφάσεων καί κινούμενον μεταξύ τοῦ διωνύμου εὐσεβείας καί ἐλέους. Ὡσαύτως, φρονῶ ὅτι ἐκτενῆ ὀφείλομεν ἀναφορὰν καί εἰς τόν τοῦ Κρεόντος μιᾶρον καί παγκάκιστον χαρακτήρα ὡς τοῦ δευτέρου κυρίου καί πρωταγωνιστικοῦ προσώπου τοῦ δράματος. Τοῦ Κρεόντος, τραγικοῦ ἀλλ' ὡστόσοσον οὐχί ἡρωϊκοῦ προσώπου.

Ἐν συνεχείᾳ, θά ἐξετάσωμεν τὰ περὶ τήν καταγωγὴν - φύσιν τῆς Ἀντιγόνης, καί τοῦτον διότι ἐκ καταγωγῆς ἢ ἡρώϊς ἀποτελεῖ κλῆμα μιᾶς καλλιάρπου ἀμπέλου. Καταγωγὴ ἢ ὁποία δημιουργεῖ εἰς ταύτην τήν συνείδησιν καί τό αἶσθημα τῆς εὐθύνης διὰ τήν διατήρησιν τῆς εὐκλεοῦς τῆς γενεᾶς τῆς ἱστορίας καί συνεχείας. Θά ἴδωμεν καί τὰς παραμέτρους τῆς φύσεως - καταγωγῆς ὡς κληρονομικότητος καί ὡς ψυχικῆς εὐγενείας. Ὡσαύτως, θά ἀναφερθῶμεν καί δι' ὀλίγων εἰς τήν βαρύνουσαν κληρονομικότητα τῆς Ἀντιγόνης, μὴ λησμονοῦντες οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τόν κανόνα ὅτι τὰ τέκνα ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἐαυτῶν γενήτορας, εἰς δέ τήν τῆς Ἀντιγόνης περίπτωσιν εἰς τόν εὐγενῆ καί καρτερόψυχον Οἰδίποδα. Θά χωρήσωμεν εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς ἀγωνίας τῆς Ἀντιγόνης, ὡς τό πρῶτον στάδιον ἀπὸ τῆς συνειδητοποιήσεως τῆς ἐπαχθοῦς καί ἄνευ τιμῆς ἐπιβιώσεώς τῆς, ἀλλὰ καί τῆς ἐλπίδος ἢ ὁποία σηματοδοτεῖ τό τέλος ἢ ἄλλως τήν οὐσιαστικὴν μείωσιν τῆς ἀγωνίας τῆς καί τήν ζωηφόρον ἀνατολήν τοῦ δευτέρου σταδίου εἰς τήν πνευματικὴν ταύτης πορείαν, τό ἔχον ὡς κύριον χαρακτηριστικόν τήν βεβαιότητα τῆς νίκης, τήν ἐπιτυχίαν τοῦ προηγηθέντος τιμητικοῦ ἀγῶνος καί τέλος τήν εὐδαιμονικὴν

ἀθανασίαν. Τὴν ἐλπίδα ἢ ὁποῖα, καθισταμένη πηγὴ ἀνεξαντλήτου χαρᾶς, ὑπερνικᾷ τελικῶς τὴν θλίψιν τοῦ κόσμου, ὁδηγοῦσα εἰς τὸν θρίαμβον τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου.

Ἔτερός τις σταθμός τὸ θάρρος τῆς Ἀντιγόνης, ἥτοι ἢ μετὰ θαυμαστῆς παρρησίας καὶ ἀπροσμετρήτου θάρρους παρουσία της πρὸ τοῦ φοβεροῦ τῆς τυραννίας βήματος, ἀποδεικνυομένη οὕτως ἢ θαρραλέα κλητὴ τοῦ περιωνύμου οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν καὶ μετὰ θάρρους οὐ τοῦ τυχόντος ὑπερασπίζουσα τὴν ἑαυτῆς ἱστορίαν καὶ καταγωγὴν. Ἔτερος ὑψηλὸς ἀναβαθμὸς ἢ ζέουσα καὶ θερμοουργὸς πίστις τῆς Ἀντιγόνης· ἢ ὀρθὴ καὶ ἀκράδαντος ταύτης πίστις. Πίστις, ἢ ὁποῖα ὡστόσοσον δέν ἀποτελεῖ σύμπλεγμα κατωτερότητος οὐδέ μεταφυσικὴν ἀνεδαφικὴν προσδοκίαν, ἀλλὰ μυστηριακὴν παρακαταθήκην καὶ ἀποκάλυψιν. Πίστις, ἢ ὁποῖα ὡς βεβαιότης, ὑπεραίρει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῆς γηίνης πραγματικότητος εἰς ἄλλην πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν θείας πνοῆς καὶ ἐνεργείας. Πίστις, ἐν συνδυασμῷ μετ' ἀφοσιώσεως καὶ λατρείας εἰς τὰ τῶν θεῶν νόμιμα, πίστις μὲ προοπτικὴν αἰωνιότητος, ἐρειδομένη εἰς τὸν τῆς ὑπακοῆς διάλογον, οἰκοδομοῦσα τὴν ἡρώϊδα ὡς πεμπουσίαν τοῦ ἐν - θεοῦ.

Θὰ ἴδωμεν ὡσαύτως τὴν κλῆσιν τῆς πίστεως. Κλῆσιν οὐσιαστικῶς δοκιμῆς τῆς πίστεως καὶ τῆς εἰς αὐτὴν ἐμμονῆς. Κλῆσις διὰ μεταμόρφωσιν τῆς προσωπικῆς τῆς Ἱστορίας εἰς ἀθανασίαν καὶ αἰωνιότητα. Κλῆσις συγχρόνως ἀποδείξεως τῆς πίστεως καὶ τῆς Ἰσμήνης διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ταφὴν τοῦ ἀδελφοῦ των. Καὶ ταυτοχρόνως ἠθικῆς φύσεως κλῆσις πρὸς τοὺς Θεβαίους, ἔχουσα ὡς ὄρια αὐτῆς τὰ ὄρια τῆς ἱστορίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἢ τῆς Ἀντιγόνης κλίσις πρὸς τὴν θεϊκὴν ὑπερβατικότητα καὶ τὴν ὑπερκοσμίαν δύναμιν των ἐφ' ὅσον ἀνέλαβε, ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν θεϊκὴν κλῆσιν, τὴν ἐπὶ γῆς ὑπεράσπισιν τῶν νομίμων των. Ἡ δὲ ἐν συνεχείᾳ αὐξήσις τῆς πίστεως, οὐδέν ἄλλον εἶναι, εἰ μὴ ἢ συνάντησις καὶ διακονία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτοῦ συνάνθρωπον, πολλῶ δὲ μᾶλλον τοῦ φίλου πρὸς τὸν φίλον, ἐρειδομένη εἰς τὸ μέτρον αἰωνιότητος τῆς ζωῆς, συμφώνως τῇ λογικῇ τῆς θεϊκῆς ἀγάπης καὶ τῆς βιώσεως τοῦ ἀναποδράστου τῆς φιλότητος· αὐξήσις, ἢ ὁποῖα δέν τρομάσσει ἀπὸ τὴν ἐρημίαν τῆς κλήσεως. Ἄλλ' ἀντιθέτως, μετατρέπει τὴν ἐρημίαν εἰς φιλοτικὴν κοινωνίαν, εἰς νίκην καὶ θρίαμβον τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου.

Ἀκολουθεῖ ἢ ὑπακοή τῆς Ἀντιγόνης, ὡς ἐκουσία, ὀλόψυχος καὶ ὀλόθυμος ἀποδοχή, κατάφασις καὶ νεῦσις εἰς τὴν τῶν θεῶν πρόσκλησιν πρὸς προάσπισιν τῶν νομίμων των. Ὑπακοή, ἢ ὁποῖα οὐδόλως στρέφεται ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας της, οὐδέ δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς τῆς προσωπικότητός της εὐτελισμός, ἐφ' ὅσον τυγχάνει ἐνσυνείδητος ἢ τελικὴ αὐτῆς ἐπιλογή. Ὑπακοή, ἢ ὁποῖα τυγχάνει ὑπερ - νίκησις τοῦ κοσμικοῦ - δαιμονικοῦ πειρασμοῦ τῆς αὐτοδικαιώσεως καὶ τῆς αὐτο - σωτηρίας ἐκ τῆς τοῦ Κρέοντος ἀποφάσεως. Ὑπακοή, ὡς ὁδὸς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἐν συνεχείᾳ μαρτυρίου της, ὡς μία κατακαίουσα ἄσκησις ἢ ὁποῖα τὴν διατηρεῖ εἰς διαρκῆ ἐπαγρύπνισιν καὶ ἐγρήγορσιν. Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀναλυομένη εὐθύνη τῆς Ἀντιγόνης ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑποχρέωσιν, τὴν αὐτοδέσμευσιν

έναντι τῆς ἐλευθερίας της. Διά νά σταθῆ ἐντίμως καί ὑπευθύνως πρό αὐτῆς καί νά ἀποδεχθῆ μετά παρρησίας τὰς συνεπείας τῆς γενομένης ἐπιλογῆς, ἔχουσα ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἑαυτῆς ἀνάδειξιν εἰς ὀλοκληρωμένην φιλοτικὴν - ἠθικὴν προσωπικότητα

Ἡ Ἀντιγόνηος ἠθικὴ ὑπόστασις νοεῖται μόνον διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας, διὰ τοῦτο καί ἀποτελεῖ ἠθικὴν ὑπόστασιν ὑφισταμένην καί κοσμοῦσαν πρόσωπα καί πνεύματα ἀδιαίρετα, διάφανα, ὑψηλόφρονα: Ἱερά. Θά ἴδωμεν ὡσαύτως τήν πολύτιμον ἠθικὴν ὑπηρεσίαν τήν ὁποίαν προσφέρει ἐν τῇ πόλει ἢ ἡρώϊς ἐφ' ὅσον, θάπτουσα τόν νεκρόν Πολυνείκην ἐπιφέρει τήν πολυπόθητον εἰρήνην μεταξύ τῆς πόλεως τῶν ζώντων καί τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν. Ἐργαζομένη ἄλλωστε ἐντός τῶν πλαισίων τῆς Ἡθικῆς Δικαιοσύνης, καθίσταται τό ζεῖδωρον ὑπόδειγμα τῆς ἠθικῆς ἐννοίας.

Θά ἐξετάσωμεν ἀκολουθῶς τήν ἐλευθερίαν τῆς Ἀντιγόνης, τήν ἐλευθερίαν τῆς δυνατότητος. Ἐλευθερίαν ὑπαρξιακὴν καί οὐχί ἀντικειμενικὴν, κατ' ἐπιλογὴν καί οὐχί ἐκ συστήματος, διασπαστικὴν καί ἀνεξάρτητον, κατευθυνομένη πρός τήν πολυμορφίαν καί τήν ἀτομικότητα, διὰ τοῦτο καί δέν ἐπιδέχεται οὐδέ ἀπόδειξιν, οὐδέ ἀναίρεσιν. Καί τοῦτο, διότι ἡ Ἀντιγόνη ἔχει συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας της κατὰ τήν ὑπαρξιακὴν ἐκλογὴν, ἤγουν εἰς τήν ἀπόφασιν νά παραμείνῃ ὁ ἑαυτὸς της, βιοῦσα τήν ὑψίστην μορφήν ἐλευθερίας: Τήν ἐλευθερίαν τῆς φιλότητος. Ὅθεν, ἡ ἐλευθερία της νοεῖται ὡς ἠθικὴ δέσμευσις εἰς τό ἠθικόν, ὡς ἐλευθερία διὰ τό καλόν, τήν ἀρετὴν καί τήν διακονίαν, ὡς πνευματικὴ ἀνωτερότης ἢ ὁποία καταλήγει εἰς τήν ἀθανασία, ὡς ἐκλογὴ τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἀνταπόκρισις εἰς τὰς θεϊκὰς ἐπιταγὰς, ὡς καταξίωσις καί ἔνταξις εἰς τόν θεϊκόν κόσμον.

Θά ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ τήν δικαιοσύνην τῆς Ἀντιγόνης ὡς αἴτημα τῆς ψυχῆς της, ὡς ἔχουσα ἐκ τούτου χαρακτῆρα δυναμικόν καί δημιουργικόν, ἀποβλέπουσα εἰς τήν περαιτέρω αὔξησιν τῆς ἡρώϊδος. Δι' ὅ, καί διακρίνωμεν ταύτην εἰς τρία μέρη: *Δικαιοσύνη τοῦ νόμου - Δικαιοσύνη τῆς ἐλευθερίας - Δικαιοσύνη τῆς ἀγάπης*. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀντιγόνηος δικαιοσύνη εἶναι συντηρητικὴ τῆς ζωῆς καί δημιουργικὴ. Θά ἐξετάσωμεν ὡσαύτως τήν ταπείνωσιν τῆς Ἀντιγόνης πρό τῆς θεϊκῆς βουλῆς, ὡς οὐδεμίαν ὡστόσον ἔχουσα σχέσιν μετά τοῦ συνήθως ἀποδιδομένου ὡς περιεχομένου εἰς τήν λέξιν, ἤτοι εὐτελισμόν καί ὑποτίμησιν τῆς προσωπικότητος, ἄλλωστε ἡ ταπείνωσις πρό τοῦ θελήματος καί τῆς θεϊκῆς βουλῆς δέν σημαίνει ἐπ' οὐδενί ὑποταγὴν εἰς τοὺς θεούς. Τήν ταπείνωσιν ὡς ἐλευθέραν ἀποκάλυψιν τῆς ἀγάπης της, ὡς λειτουργίαν ἀγάπης ἐχούσης κατεύθυνσιν τήν προσωπικότητα τοῦ φίλου Πολυνείκου, ὡς ἐσωτερικὴν πορείαν τῆς ἀκραιφνοῦς ἐλευθερίας, ἢ ὁποία ὀδηγεῖ ὡσαύτως εἰς τήν δόξαν τοῦ ἀτόμου, διότι ἡ βιωματικὴ ταπείνωσις δέν εἶναι ὑποταγὴ εἰς ἐξωτερικὴν βούλησιν, οὐδέ ἐξαναγκασμός. Τήν ταπείνωσιν ὡς γεννήτορα τῆς ὑπομονῆς, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τήν φιλοπονίαν τῆς ψυχῆς: τήν ἀγωνίαν πρό τῆς ταφῆς, τήν ἐλπίδα καί βεβαιότητα πρό τοῦ θανάτου.

Θά ἐξετάσωμεν ὡσαύτως τήν ἀπροσμέτρητον δωρεάν καί ἀλήθειαν τῆς μετά τοῦ φίλου εὐρέσεως, ἢ ὁποία τῆς ἐξασφαλίζει τήν πληρότητα καί

προαγωγήν τοῦ βίου της, ἐξ ἧς καί προκύπτει ἡ *πειρα* της, ὡς καί ἐκάστου μύστου ἐντός τῶν μυστηρίων καί περί τῶν μυστηρίων. Ἄλλωστε, ἐκ τῆς *εὐρέσεως* καί τῆς *ταφῆς* ἄρχεται ἡ καινή τῆς Ἀντιγόνης ἱστορία. Διά τοῦτο, *εὐρεσις* καί *πειρα* εὐρίσκονται εἰς συνεχῆ κατάστασιν διαλόγου καί *ἀντιδόσεως* χαρισμάτων. Θά ἴδωμεν καί θ' ἀναλύσωμεν τήν σωφροσύνην τῆς ἡρώιδος, ἥτοι τό *σῶον* - *φρόνημα* ταύτης, ἄνευ βεβαίως ἐλλείψεως κοσμιότητος, σεμνότητος, νηφαλιότητος καί σοφίας, διά τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖ τήν ἀνατροπήν μιᾶς ἀντιθέου νοοτροπίας, προτείνουσα τήν ἄσκησιν τῆς ὑπακοῆς καί τῆς φιλότητος. Τήν σωφροσύνην ὡς γεγονός θεϊκόν καί ὑψηλόν, σοφίαν θεϊκῆν, ἐντολήν καί χάριν.

Θ' ἀναλύσωμεν ἐν ἐκ τῶν καιρίων καί οὐσιαστικῶν τῆς ἐγγενοῦς ἀξίας ταύτης χαρακτηριστικόν: τόν *ἡρωισμόν*, ὁμιλοῦντες δι' ἕναν παθολογικόν ἡρωισμόν, οὐχί βεβαίως ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς ψυχικῆς παθογενείας, ἀλλά τοῦ ἡρωικοῦ πάθους καί τῆς ἀρετῆς, οὐ μόνον ὡς πολεμικῆς ἀξίας ἀλλ' ὡς κανόνος βίου καί ἠθικῆς ποιότητος, ἥτοι ἡρωῖς οὐχί μιᾶς συμβατικῆς ἀρετῆς, ἀλλά μιᾶς ἀνατρεπτικῆς ἀρετῆς. Ὡσαύτως θά ὁμιλήσωμεν διά τόν ἐπιδειχθέντα τῆς ἡρώιδος *οἶκτον* ὡς ἕτερόν τι ἡρωικόν ταύτης στοιχεῖον. Ἐπιπροσθέτως, θ' ἀναπτύξωμεν τήν σοφίαν καί τόν λόγον τῆς Ἀντιγόνης. Καί τοῦτο, διότι ἡ γλῶσσα τῆς ἡρώιδος ἀποτελεῖ τό ἶχνος τῆς παρουσίας της, τήν ἀνταύγειαν τοῦ ἰδίου της τοῦ εἶναι, τοῦ ὄντολογικοῦ πυρῆνος ἐκ τοῦ ὁποίου οὐσιαστικῶς ἀντλεῖ τό ἦθος της, εἰς στιγμάς ὑπερτάτου κινδύνου καί ἀκρότητος, τήν θεϊκῆν ἐγκυρότητά της, τήν δύναμιν νά ἐννοῇ περισσότερα ἐξ ὄσων δύνανται νά λεχθοῦν, διότι ἐκ τοῦ λόγου καί τῆς σοφίας της ἐκπηγάξει τό πλεόν καί πέραν τῆς κατανοήσεως φῶς: τό Ἀντιγόνειον θάμβος. Θά ἴδωμεν καί θ' ἀναλύσωμεν:

A. Τόν Λόγον καί τήν Σοφίαν, καί δὴ τήν λόγου σοφίαν καί οὐχί τήν σοφίαν τοῦ λόγου, ἐφ' ὅσον εἰς τήν Ἀντιγόνην δέν ὑπάρχει λόγος ἀνυπόστατος, ὁ ὁποῖος ἐκστομίζεται καί ἀφανίζεται. Οὐ μόνον διότι γέμει σοφίας, ἀλλά διότι προηγουμένως εἶναι λόγος πάθους ἢ ζωῆς, μετά τοῦ ὁποίου βιοῖ καί πάσχει τά θεῖα καί ἀνθρώπινα.

B. Τόν λόγον ὡς *μυστήριον τῆς καρδίας*, ἐφ' ὅσον ἡ Ἀντιγόνη, ἐραστής καί ὑπήκοος τοῦ θεϊκοῦ λόγου καί συνεπῶς καί τῆς σοφίας, ἐπιμένει νά διαθέτῃ *καρδίαν / φιλίαν* διά τήν πληρεστέραν τῶν θεϊκῶν καί ἀνθρωπίνων ὑποθέσεων κατανόησιν. Ἄλλωστε, ὁ λόγος τῆς Ἀντιγόνης ὡς λόγος καρδίας δέν ὑπηρετεῖ κάποια ἰδεολογήματα ἢ τινας ἄλλας σκοπιμότητας, ἀλλά ταυτίζεται μετά τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, τήν ὅλην τῆς Ἀντιγόνης ζωήν.

Γ. Τόν *ἄνθρωπον* καί τήν *ζωήν*, διότι ἡ ζῶσα καί ἐνεργός σοφία τῆς Ἀντιγόνης, συνίσταται εἰς τήν κατοχήν τῆς σοφίας τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, ἀκριβῶς τό νόημα, τό τέλος της.

Δ. Τήν ἀλήθειαν ὡς ὄντως ἐλευθερίαν, ἐφ' ὅσον κατ' Ἀντιγόνην ἡ ἀλήθεια εἶναι ἢ ὄντως ἐλευθερία, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται εἰς τήν ὑπέρ λόγον ἀγάπην καί αὕτη εἶναι ἢ πλέον ἔμπρακτος σοφία.

Ε. Τήν ἀγάπην, ὡς σοφόν διδάσκαλον, καθ' ὅτι ἡ ἀγάπη εἰς τήν φιλοτικήν καί μυστηριακὴν τῆς τελείωσιν εἶναι ἢ τελεία σοφία, ἢ φανέρωσις τῆς σοφίας τοῦ Νυμφείου, φορεὺς μιᾶς παντοδυνάμου παραδόσεως.

ΣΤ. Τό πρόσωπον τῶν Θεῶν, διότι διὰ τήν ἡρώιδα τά πάντα εἶναι ἀτελεῖ ἄνευ τῆς θεϊκῆς των διαστάσεως.

Ζ. Τόν Χριστιανισμόν τῆς Ἀντιγόνης, ἐφ' ὅσον ἡ Ἀντιγόνη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ θεωρήσει ὑπῆρξεν προεἰκασμα χριστιανῆς μάρτυρος μετὰ τῆς πλέον βαθυτάτης τοῦ ὄρου σημασίας. Καί τοῦτο διότι ἡ ζωὴ τῆς ἦτο μία διαρκῆς, ἀποκλειστικὴ καί ἄνευ ὄρων σχέσις μετὰ τῶν σωστικῶν θεῶν. Χριστιανισμός, ὡς θεμέλιον ζωῆς, οὐδολως ἱστορικός ἢ εὐσεβιστικός, ἀλλὰ ἀποκαλυπτικός καί σωτηριολογικός, καί δὴ μέσῳ μιᾶς τραγικῆς πορείας ἐλευθερίας καί ἀγάπης, ἐλευθέρας ἀγάπης μεταξὺ θεῶν καί Ἀντιγόνης.

Θά ἴδωμεν τά περί Νόστου καί Περιπλανήσεως τῆς Ἀντιγόνης στοιχεῖα, τά ὁποῖα λειτουργοῦν ὡς ἐν εἶδος σταδιακῆς μνήσεως, διὰ τῆς ὁποίας θά καταστῆ ὠριμον καί τίμιον μέλος τῆς ὑπὸ ἔνταξιν κοινωνίας τῶν φίλων. Θά ἀποδείξωμεν ἄλλωστε ὅτι ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος τοῦ νόστου, ἐφ' ὅσον εἶναι καί ἄνθρωπος τῆς μνήμης. Θά ἀναπτύξωμεν ἐν συνεχείᾳ τά τῆς ὑπερβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὡς ἀποτελέσματος τῆς ἐλευθέρας, δυναμικῆς καί ἀκαταβλήτου προσωπικότητός της, ὥστε ἡ ἡρώις, τοιουτοτρόπως χειραφετηθεῖσα καί αὐτονομηθεῖσα, νά δύναται νά ἐκπληρώσῃ ὡς αὐτοτελῆς ὑπαρξίς τόν ἰδιαίτερον αὐτῆς προορισμόν, πάντοτε ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τό ὑπέρτατον τοῦ πολίτου καί φίλου χρέος.

Θά ἀναπτύξωμεν ὡσαύτως τήν θεμελιώδη διὰ τήν ἡρώιδα ἡδονῆς - ὀδύνης ὑπέρβασιν. Καί τοῦτο διότι ἡ ὀδύνη τῆς Ἀντιγόνης διὰ τήν τοῦ ἀδελφοῦ ἀπώλειαν, ὀδηγεῖ τό μὲν εἰς τήν ἀναίρεσιν καί ἀναστολήν τῆς αἰσθητηριακῆς ἡδονῆς, τό δέ εἰς τήν βίωσιν τῆς ἡδονῆς τοῦ εὐδαιμονικοῦ θανάτου. Εἰς τήν βίωσιν τῆς φιλοτικῆς ἡδονῆς, ἦτοι τήν δυναμικὴν διάβασιν ἐκ τῆς ἐμ - πάθειας εἰς τήν ἀ - πάθειαν, καί τήν μεθ' ἡδονῆς ἐμμονήν εἰς τά τῶν θεῶν καί φίλων.

Ἀκολουθῶν, ἐξετάζομεν τήν μεγαλειώδη προσπάθειαν τῆς Ἀντιγόνης διὰ τήν ἐπανένωσιν τοῦ οἴκου τῆς μετὰ τῆς πόλεως. Καί τοῦτο διότι ἡ Ἀντιγόνη δέν δρᾷ μόνον ὡς πρόσωπον ἀλλὰ καί ὡς οἶκος, ἐφ' ὅσον ὁ οἶκος ὑπῆρξεν δι' αὐτήν μία μυστικὴ καί ἀναξιολόγητος ἀξία. Οἶκος ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ κοινωνίαν/πόλιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἑαυτοῦ ἔκφρασις καί ἐκπρόσωπος ζεῖ εἰσέτι εἰς τήν πόλιν. Ἡ κατάργησις τῆς ὑπὸ τοῦ Κρεόντος ἐπιβληθείσης

πολεμικῆς διαστάσεως καί ἀτμοσφαίρας καί ἡ εὐφημος τοῦ οἴκου ἐπιστροφή ἐπί τό ἀρχαῖον κάλλος καί ἡ μετά τῆς πόλεως ἐπανένωσις κατέστη δυνατή διά τῆς ἐκουσίας ταύτης ἀποφάσεως καί τοῦ ἑαυτῆς μαρτυρίου, οἰκοδομοῦσα οὕτως ἐν Θήβαις τήν πόλιν τῶν θεῶν.

Ἀκολουθεῖ ἡ βούλησις τῆς ζωῆς ἐν ἀγάπῃ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τελικῶς τήν ἰδίαν τήν ζωήν ὡς αὕτη ἀποκαλύπτεται εἰς τό πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης, ὡς μία ἀνάγλυφος εἰκὼν τῆς ἐξόδου τῆς ἡρώιδος ἐκ τοῦ κράτους τοῦ φόβου καί τοῦ θανάτου. Ἡ βούλησις αὕτη ἀποτελεῖ παραλλήλως καί τήν φωνήν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως διά τήν προσφορὰν τιμῆς εἰς τόν νεκρόν τοῦ Πολυνείκου. Εἶναι ἡ βούλησις τῆς ἄλλης ζωῆς, προνόμιον τῶν μυημένων, ἡ ὁποία πληροῖ τήν ψυχὴν τῆς ἡρώιδος ἐκστάσεως μυστικῆς χαρᾶς ἀλλά καί τρόμου.

Ἀναπτύσσομεν ἐν συνεχείᾳ τό κορυφαῖον αἴσθημα τῆς μεγαλοφωνωτάτης ἡρώιδος: Τήν Φιλότητα. Αἴσθημα τό ὁποῖον δέν εἶναι ταυτόσημον μετά τῆς ἀγάπης ἢ συμπαθείας ἀλλά τί πέραν καί πλείω τούτων. Ἀποτελεῖ οὐχί συστατικόν ταύτης στοιχεῖον, ἀλλά τό εἶναι της, τό πρόσωπόν της, τήν φύσιν της, τήν πηγὴν καί συνείδησιν τῆς ζωῆς της, τό δῶρον τῆς ζωῆς καί τήν πληρότητα τῆς ὑπάρξεώς της, τήν σφραγίδα τῆς ἀποστολῆς της, τόν ὑψηλότερον ἀναβαθμόν τῆς Ἀντιγονείου πίστεως, τήν βαθυτάτην συναισθηματικὴν της κατάνυξιν, τήν ἐσχάτην κένωσιν τῆς ἀγάπης ἡ ὁποία δέν ὑφίσταται ἄνευ μαρτυρίου καί θυσίας, τήν ἐμπειρίαν καί τήν ἐλευθερίαν της. Διά τοῦτο καί δέν ὑπόκειται εἰς τό ἡρωϊκόν γίγνεσθαι, ἀλλ' εἶναι αὐτό τοῦτον τό ἡρωϊκόν γίγνεσθαι. Εἶναι ἡ βιωματικὴ ἐμπειρία ἡ ὀδηγοῦσα ταύτην εἰς τήν τῆς ἀληθείας ἀποκάλυψιν, δι' ἧς ὑπερβαίνει τήν ἀνθρωπίνην φύσιν, καθισταμένη ἐν μετά τῆς ἀθανάτου τῶν θεῶν φύσεως· εἶναι ἡ ὄντως ἀληθῆς **Θεο - γνωσία**, ἡ ὁποία διανοίγει τήν τῆς μακαριότητος καί θεώσεως ὁδόν, ὡς καί τήν τῆς μακαριότητος καί ἀθανασίας. Θά ἴδωμεν ὡσαύτως τήν φιλότητα ὡς ἄσκησιν, ἥτοι μίαν ἄπειρον τέχνην καί μίαν ἀληθῆ ἐπιστήμην, μίαν συνεχῆ καί δημιουργικὴν ἐλευθερίαν. Ὡσαύτως, τήν φιλότητα ὡς ταπείνωσιν, ὡς ἄσκησιν ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τήν καθαρότητα τῆς καρδίας, τήν ταπεινὴν ἀλλά μεγαληγόρον ἀγάπην καί τόν δριμύ πόθον τῶν φίλων.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαρτυρίας καί τοῦ μαρτυρίου τῆς ἡρώιδος, καθ' ὅσον ἐν τῇ Ἀντιγόνη μάρτυς καί μαρτυρία ταυτίζονται, διότι ταυτοχρόνως μαρτυρεῖ ἐν μαρτυρίῳ καί μαρτυρία τελειωθεῖσα ἐν τῷ τελέσματι τῆς μαρτυρίας. Θά ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ Ἀντιγόνη εἶναι Μάρτυς, καί δὴ ἡ νεωτέρα καί ἀλκιμωτέρα ἐν τῷ τῶν Λαβδακιδῶν μαρτυρογραφίῳ. Μάρτυς καί μακαρία, ἔχουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς τοὺς θεοὺς ἐλλάμποντας. Μάρτυς οὐχί μόνον ἀπὸ κληρονομικότητος καί καταγωγῆς ἀλλ' ὑπαρξιακῶς καί βιωματικῶς. Διά τοῦτο καί ἡ τοῦ μαρτυρίου μαρτυρία της δέν εἶναι ἐν ἀπλόν ζήτημα διανοητικῆς διαδικασίας ἢ ἠθικῆς νοοτροπίας, ἀλλὰ ἀγαπητικῆς διαθέσεως καί φιλοτικῆς ἐγρηγόρσεως, ἐφ' ὅσον τό μαρτύριον δέν ἀποτελεῖ διά τήν Ἀντιγόνην λόγον καυχῆσεως ἀλλὰ βίωσιν ὑπερτάτου χρέους. Δι' ὃ, καί ἡ Ἀντιγόνη καθίσταται μάρτυς οὐ μόνον τοῦ

οἴκου καί τῆς πόλεως, ἀλλά μάρτυς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, διότι διά τοῦ ἑαυτῆς μαρτυρίου ἡ Ἀντιγόνη *συμπάσχει τοῖς φίλοις* γεγονός τό ὅποῖον τῆς προσδίδει ἰδιαίτερον μεγαλεῖον καί αἴγλην καί ἀπροσμέτρον ψυχικόν βάθος.

Θά ἴδωμεν, καί διά μακρῶν θά ἀναλύσωμεν τόν τῆς ἡρωίδος θάνατον εἰς τά πλαίσια τῆς Ἐλευσινίου πίστεως, ἡ ὁποία πληροῖ τήν μύστην Ἀντιγόνην γαλήνης ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ζωοποιοῦσα τήν ἑαυτῆς ὑπαρξιν ἐκ τῆς βεβαιότητος καί τῆς χαρᾶς τῆς ἀθανασίας, ἐφ' ὅσον ὁ θάνατος διά τήν Ἀντιγόνην εἶναι ἰδιότυπος δυνατότης ὑπάρξεως, καί δὴ ἡ πλέον προσωπική, ἡ πλέον ἀδέσμευτος, ἡ πλέον ἀνυπέρβατος δυνατότης. Θά ἴδωμεν ὡσαύτως ὅτι ἡ ἔναντι τοῦ θανάτου ἀγωνία δέν ὀδηγεῖ εἰς τήν ἔκπτωσιν τῆς ἡρωίδος ἡ ὁποία παραμένει ἀυθεντική καί διαυγῆς ὑπαρξις, ἀποφεύγουσα τό ψεῦδος τῆς ἀγωνίας, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία πληροῦται ἐντός τῆς σιωπῆς. Ὑπερβαίνουσα τόν θάνατον, καί ἐν ταυτῷ ὑπερβαίνουσα τούς πολίτας, παρέχει εἰς τούτους τήν νέαν αἰσιόδοξον δυνατότητα: *νόημα καί ἀλήθεια*. Ἡ Ἀντιγόνη ἡρωοποιοῖται καί θεοῦται, ὑπερβαίνουσα πολίτας καί θάνατον. Ὁ θάνατός της ἀποτελεῖ γεγονός βαθυτάτου συμβολισμοῦ, ὡς ἐκφράζων τήν μεγαλειώδη τοῦ ἀνθρώπου πορείαν πρὸς τήν δικαίωσιν καί τήν δόξαν, διά τοῦτο καί διά τοῦ θανάτου τῆς Ἀντιγόνης ἡ *αἰωνιότης* φανεροῦται ὡς *ἐπικαιρότης*, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ ἔσχατος ἀποκάλυψις τῆς ἀγάπης τῶν θεῶν πρὸς τήν ἡρώίδα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τόν θρίαμβον τῆς πιστότητος καί ἐμμονῆς, οὐ μὴν ἀλλά καί τήν ἀπαρχὴν μιᾶς νέας ἐποχῆς. Ἐποχῆς ἔσχατολογικῆς διά τήν ἱστορίαν τοῦ κόσμου τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, διά μίαν νέαν ζωὴν, ζωὴν καινὴν εἰς τήν τῶν μυστῶν καρδίαν καί τῶν τῆς Θήβας - οἰκουμένης πολιτῶν. Διά τοῦτο καί ἡ ἐκείνης ταφή ἀποτελεῖ τήν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τῆς Ἀντιγόνης εἰς τήν περιοχὴν τοῦ κράτους τοῦ θανάτου. Εἴσοδος καταλυτικὴ καί ἀπαρχὴ ἀθανασίας. Καί ὁ τάφος εἶναι ἡ νίκη ἐπὶ τοῦ θανάτου, ἡ θανάτωσις τοῦ θανάτου, ἡ κατάλυσις τοῦ κράτους καί τῆς ἰσχύος τοῦ θανάτου, διά τοῦ τῆς Ἀντιγόνης θανάτου. Εἶναι ἡ τελείωσις τοῦ πληρώματος τῆς Ἐλευσινίου προσδοκίας.

Ἀκολουθῶν, θά ἐξετάσωμεν τό Ε τῆς Τραγωδίας *Στάσιμον*: ἤτοι τήν ἀλλόφρονα ἐπαγγελίαν τῆς ἐλεύσεως, τοῦ πολιοῦχου θεοῦ Διονύσου. Θά ἀποδείξωμεν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν ἔμεσον ἀναφορὰν εἰς τό Ἐλευσίνιον βίωμα του θανάτου, τό ὅποῖον ὁ Σοφοκλῆς, λόγω τῆς ἑαυτοῦ μνήσεως, ἐγνώριζε ἐκ τῶν ἔνδον. Ἄλλωστε τό Ε' *Στάσιμον* ἀποτελεῖ τόν λατρευτικόν τοῦ Χοροῦ θαυμασμόν διά τόν τῆς Ζωῆς θρίαμβον. Εἶναι τό ἐγκώμιον διά τήν γενναίαν μαχήτριαν, τό ἐπιθαλάμιον διά τήν εὐζωνον Νύμφην, ἡ ὁποία ἐπιστρέφει νινῆτρια εἰς τήν οἰκογενειακὴν μήτραν, ἵνα διά παντός "*κεῖσεται φίλη μετὰ φίλων*". Εἶναι ἡ προσκομιδὴ τῆς ὀλβιότητος καί τῆς ἀθανασίας.

Τέλος θά ἐξετάσωμεν τόν *Κομμόν* τῆς Ἀντιγόνης, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τήν προσευχὴν τῆς ἀγωνιοῦσης ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὁποία οὐχὶ διά τῆς θεϊκῆς ἐπιβολῆς, ἀλλ' ἐν ἀπολύτῳ ἐλευθερίᾳ ἀποδέχεται τήν προσφορὰν

θυσίας πρὸς χάριν τῆς φιλότητος. Εἶναι ἡ πρὸ τοῦ τάφου ἔναγχος ἀγωνία διὰ τὴν πορείαν τοῦ καθεύδοντος κόσμου, μιά ἀγωνία παρατεταμένη ἕως τοῦ τέλους τῆς ἐπιγείου ζωῆς της. Εἰς τὸν Κομμὸν ἢ Ἀντιγόνη θρηνεῖ καὶ συγχρόνως ἄδει τὴν Ἀντιγόνην. Διὰ τοῦτο θά ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Κομμὸς εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς ἀγάπης, ἡ ἐνθουσιώδης καὶ πλήρης χαρᾶς ὠδή τῆς παλιννοστούσης φίλης, ἡ ἐτοιμασία τῆς λαμπρᾶς καὶ πανηγυρικῆς ὑποδοχῆς εἰς τὰς τοῦ Ἄδου πύλας . . . Ὡσαννά.

Ἡ παροῦσα δέ διδακτορική διατριβὴ κατακλείεται ὡς εἴθισται διὰ τῶν, ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐνδελεχοῦς καὶ ἐπισταμένης μελέτης, συμπερασμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

- ΘΡΗΣΚΕΙΑ
- ΨΥΧΗ
- ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΨΥΧΗΣ

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Πίστιν

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἐπειδή ἡ πίστις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς Ψυχῆς ἔγκειται καὶ ἀφορᾷ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν καὶ πίστιν, διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι ὀφείλω νὰ ἀναφερθῶ ἐν πρώτοις, ἀκροθιγῶς, εἰς τὸ θέμα τῆς Θρησκείας εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὡς αὕτη διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν συγγραφῆς τῆς Ἀντιγόνης. Ἦτο δηλ. δουρικῶς πιστός ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην, περιστασιακῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, ἢ ἀδιάφορος καὶ ἄθεος; Οἱ θεοὶ εἶχον μέρος εἰς τὴν ζωὴν του; ἐπηρέαζον καὶ κατεύθυνον ταύτην; ἢ εἶχον ἐξοστρακίσαι τούτους εἰς τὸν Ὀλυμπον μακρὰν τῶν γηίνων καὶ ἀνθρωπίνων ὑποθέσεων; Καὶ ἡ μετὰ θάνατον ζωὴ καὶ ἡ τῆς ψυχῆς ἀθανασία πόσον εἶχεν ἐπηρεάσει καὶ κατευθύνει τὴν ζωὴν των; Καθῆκον φρονῶ, ἐπιβεβλημένον, εἶναι καὶ ἡ διὰ τῶν αἰώνων ἀναζητήσεις τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐξελίξεως τῆς ἐν λόγῳ περὶ τῆς ἀθανασίας ἀντιλήψεως.

Θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ θρησκευτικὸν Credo, ὡς καὶ θρησκευτικὴ λατρεία, ὡς τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον ὑπὸ τὴν μορφήν συστηματικῆς καὶ ἀρτίως ὀργανωμένης λατρείας καὶ θεολογίας, δέν ὑφίστατο εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ἄλλ' ὁμως, εἰς τὴν σκέψιν τῶν Ἑλλήνων ἐδέσποζε τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα, τὸ ὅποιον καὶ ἀπετέλει τὴν βαθυτέραν βάσιν τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου εἰς ὅλας τὰς πράξεις καὶ τὰς ἐκδηλώσεις του.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν, πόλις καὶ θρησκεία ἦτο ἅμεσα συνδεδεμένα. Οὐσιαστικῶς ἦτο ἓν. Ἡ πόλις εἶχε θρησκευτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἡ θρησκεία πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ὁ οὐσιαστικὸς σκοπὸς τῆς θρησκείας εἶναι ἡ εὐημερία τῆς πόλεως, ἐνῶ ἡ ἀθεία ἐθεωρεῖτο ἔγκλημα. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀνῆκον εἰς μίαν θρησκείαν ὡς ἀνῆκον εἰς τινὰ πόλιν: ἀνῆκον εἰς τὴν λατείαν τῆς πόλεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία ὀρίζει καὶ θεσμοθετεῖ τὴν λατείαν.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔχομεν τὴν μορφήν μιᾶς πολιτικῆς θρησκείας, ἡ ὅποια ὥσπότεσον δέν ἐξαντλεῖ τὴν θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν τῶν Ἑλλήνων. Μία ἔντονος πλευρὰ ταύτης τῆς ἐμπειρίας ἦτο ἡ κοινωνικὴ ἔνταξις μιᾶς λατρείας τῆς πόλεως, ἡ ὅποια εἶχεν ὡς λειτουργίαν καὶ ἀποστολήν νὰ προσδώσῃ ἱερόν χαρακτῆρα καὶ εἰς τὴν φυσικὴν καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην τάξιν, καὶ νὰ προσαρμόσῃ εἰς αὐτὴν τὰ ἄτομα.

Ἐπισήμως, ἡ πόλις δέν ἀποδέχεται εἰ μὴ μόνον τὰς συλλογικὰς λατρείας, καὶ ὅτε ὁ Πλάτων εἰς τοὺς *Νόμους* προγράφει τὴν ἰδιωτικὴν εὐσέβειαν δέν κάμνει οὐδέν περισσότερον ἐκ τοῦ νὰ ἀκολουθῆ τὸν κοινὸν κανόνα. Καὶ ὁ Σωκράτης καταδικάζεται διότι εἰσήγαγε καινουργεῖς θεοὺς,

εἰς τήν θέσιν ἢ ἐγγύς εἰς τοὺς θεοὺς τοὺς ὁποίους ἡ πόλις γνωρίζει καὶ λατρεύει: "θεοὺς οὕς ἡ πόλις νομίζει"³ Καὶ τοῦτον ἐνῶ συνεχίζεται ἡ τῶν φιλοσόφων διαμάχη μεταξύ τοῦ: "νομίζειν θεοὺς" καὶ "νομίζειν θεοὺς εἶναι". Ὡστόσοσον, καὶ μετὰ τῶν δύο κατηγοριῶν εἶναι συνώνυμος ἡ λέξις ἄθεος.

Πολλάκις οἱ θεοὶ ἐπεμβαίνουν μόνον εἰς περίπτωσιν ζημίας των ἢ ἀσεβείας τινός εἰς βάρος των. Ἄλλωστε, καὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ, ἕως καὶ τῆς παρουσίας καὶ παντοδυναμίας τοῦ Διός, δέν εἶναι παντοδύναμοι, ἀλλ' ἀντιθέτως ὑπόκεινται εἰς μίαν ἀπρόσωπον Μοῖραν, ἡ ὁποία ἔφερε πρῶτον τόν Οὐρανόν, ἐν συνεχείᾳ τόν Κρόνον, καὶ ἐν τέλει τόν Δία. Ὁ Προμηθεύς, εἰς τήν ὁμώνυμον τοῦ Αἰσχύλου τραγωδίαν, μηνύει εἰς τόν Δίαν μέσω τοῦ ἀγγελιοφόρου τοῦ Ἑρμοῦ ὅτι:

*" Νέον νέοι κρατεῖτε καί⁴ δοκεῖτε δὴ
ναίειν ἀπενθῆ πέργαμ' οὐκ ἐκ τῶν δ' ἐγώ
δισσοὺς τυράννουσ ἐκπεσόντας ἡσθόμην;
Τρίτον δέ τόν νῦν κοιρανοῦντ' ἐπόψομαι
αἴσχιστα καὶ τάχιστα. "⁵*

Ἔως τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου, διὰ τήν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ἡ μετὰ θάνατον ζωὴ ἢ δέν ὑπάρχει ἢ, ἐάν ὑπάρχει, εἶναι χειροτέρα τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Τοῦτο λέγεται σαφῶς εἰς τήν περίφημον Νέκυϊαν τῆς Ὀδύσσειας, ὅτε ὁ Ὀδυσσεύς συναντᾷ τήν σκιάν τοῦ νεκροῦ Ἀχιλλέως εἰς τόν Ἅδην, ἡ ὁποία τοῦ λέγει:

*" Μὴ δὴ μοι θάνατόν γε παραύδα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ.
Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐών θητεύεμεν ἄλλω
ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ ᾧ μὴ βίωτος πολὺς εἶη,
ἢ πᾶσιν νεκύεσι καταφθίνοισιν ἀνάσσειν "⁶*

Τοῦτος εἶναι ὁ νόμος τῆς ὑπάρξεως τοῦ εἶναι: νόμος γενέσεως καὶ φθορᾶς, ἐπιστροφῆς εἰς τό χάος, ἐάν δύναμαι νά εἶπω καὶ ἀναδημιουργία τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ χάους. Τό χάος ἐνυπάρχει ἐν ἡμῖν ὑπὸ τήν μορφήν τῆς ὑβρεως, δηλ. τῆς ἀγνοίας ἢ ἀδυναμίας ἀναγνωρίσεως τῶν ὁρίων τῶν πράξεών μας· διότι βεβαίως ἐάν τά ὄρια ἦτο σαφῆ καὶ ἀναγνωρίσιμα ἐκ τῶν προτέρων, δέν θά ὑπῆρχε ὑβρις, θά ὑπῆρχεν ἀπλῶς παράβασις ἢ ἀμάρτημα ἔννοια ἄνευ οὐδενός βάθους.

³ Πλατ. Ἀπολογία Σωκράτους, 24b 9

⁴ Εἰς τό πρωτότυπον κείμενον ὑπάρχει εἰς τινὰς λέξεις ὡς τόνος ἢ βαρεῖα. (και). Δυστυχῶς παρὰ τήν φιλότιμον καὶ ἐπίμονον προσπάθειάν μου δέν κατέστη δυνατόν νά εὑρεθῆ πρόγραμμα Η/Υ διαθέτων εἰς τοὺς τόνους καὶ τήν βαρεῖαν. Ἀπέφυγον τήν διά χειρὸς τοποθέτησιν ταύτης, διότι τοῦτο θά ἀπέβαινε εἰς ζημίαν τῆς αἰσθητικῆς τοῦ κειμένου, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε ἡ μὴ τοποθέτησις ταύτης δέν ἄλλοιοῖ τήν γραμματικὴν καὶ συντακτικὴν τοῦ κειμένου ἀξίαν.

⁵ Αἰσχ. Προμ. Δεσμώτης, στιχ. 955 - 959

⁶ Ὀδυσ Λ', 488 - 491

Ὁ ἑλληνικός κόσμος ἐκτίσθη μέ τήν σαφή ἐπίγνωσιν ὅτι δέν ὑπάρχει διαφυγή ἐκ τοῦ κόσμου καί τοῦ θανάτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι θνητός. Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ἄλλωστε πρωτοφανή διά τήν ἐποχήν ἐσχατολογικήν ἄποψιν καί γνῶσιν θανάτου.

Φρονῶ ὅτι εἶναι ἄστοχος ἡ τοῦ Κορνηλίου Καστοριάδη⁷ ἄποψις ὅτι, διά τούς ἀρχαίους "Ἕλληνας ἀπό τοῦ Ὀμήρου ἕως καί τῶν Τραγικῶν, "δέν ὑπάρχει καμμία σημασία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς" διά τοῦτο καί "τό δίδαγμα ὅλης τῆς τραγωδίας εἶναι τοῦτον: ἡ ἀνθρωπίνη ζωή δέν ἔχει κανένα νόημα, ὁ κόσμος εἰς τόν ὁποῖον ζῶμεν δέν ἔχει καμμίαν σημασίαν, καί ἕτερος κόσμος καλύτερος δέν ὑπάρχει δι' ἡμᾶς τούς ἀνθρώπους. Αἱ προσευχαί ὑπέρ τῶν νεκρῶν, τά ἀναθήματα κ.λ., ἐμφανίζονται ἀπό τοῦ 4^{ου} αἰῶνος καί ὕστερον". Ἐφ' ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη ζωή οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν, πρὸς τί ἡ μέγιστη σημασία εἰς τήν τῶν νεκρῶν ταφήν; Πρὸς τί ἡ τῆς μύσεως ἐπαγγελία τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν διά τήν μετά θάνατον ζωήν; Ἡ ἀναζήτησις τῆς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας καί τῆς ἀληθοῦς νέας ζωῆς; Βεβαίως, δέν ἐπεκράτει ἡ ὀλοκληρωμένη τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἀντίληψις, ὅμως ἐν σπέρματι ἤρχισε νά ἐκφράζεται, καί δῆ ἐκδήλως, ἡ ἀνθρωπίνη ἀγωνία περὶ τῆς ζωῆς καί τῆς ψυχῆς.

Ὅμιλῶν περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας ὁ Jean Pierre Vernant⁸, λέγει διά τήν ἀντίθεσιν δύο διαφορετικῶν εἰδῶν θρησκευτικότητος: μιᾶς οἰκογενειακῆς θρησκείας, καθαρῶς ἰδιωτικῆς, περιορισμένης εἰς τόν στενόν κύκλον τῶν ἀμεσῶν συγγενῶν, τῶν φίλων, ἐπικεντρωμένης εἰς τήν οἰκιακὴν ἐστίαν καί εἰς τήν λατρείαν τῶν νεκρῶν, καί μιᾶς δημοσίας θρησκείας, ὅπου οἱ προστάται θεοὶ τῆς πόλεως τείνουν τελικῶς νά ταυτισθοῦν μέ τὰς ὑψίστας ἀξίας τοῦ κράτους. Ὡστόσο, θά διαφωνήσω μετά τοῦ περιωνύμου καθηγητοῦ εἰς τό θέμα τῆς στενότητος τῆς θρησκείας, καί τοῦτο διότι ἡ Ἄντιγόνη, θάπτουσα τόν Πολυνείκην, λέγει σαφῶς ὅτι ἡ τοῦ Φίλου ταφή ἦτο πρᾶξις ὑπαγορευομένη ἐκ τοῦ Κηρύξαντος Διός καί τῆς ξυνοίκου τῶν κάτω θεῶν Δίκης, ἡγουν ἐκ τοῦ θεϊκοῦ δικαίου· καί δηλοῖ ρητῶς καί κατηγορηματικῶς, ὅτι ἀσεβεῖ πρὸς τόν τοῦ Κρέοντος νόμον οὐχί διότι τοῦτο ἐπιβάλλει τό οἰκογενειακόν ἐθιμικόν δίκαιον, ἀλλά διά νά εἶναι πιστή εἰς τά τῶν "θεῶν νόμιμα", τά ὅποια δέν ἀφοροῦν ἐνα περιορισμένον οἰκογενειακόν σύστημα θρησκευτικότητος, ἀλλά τήν γενικήν τῶν Ἑλλήνων πίστιν. Ταύτην συντηρεῖ καί ταύτην διακονεῖ ἡ Ἄντιγόνη: τήν τῶν Ἑλλήνων πίστιν.

Οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι θεωροῦν τά ὁμηρικὰ ἔπη, καί ἕν τινι μέτρῳ τὰς τραγωδίας, ἀκατάλληλον τόπον διά τήν ἀναζήτησιν οἰουδήποτε εἰδους θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Ὁ Καθηγητής Mazon ἰσχυρίζεται ὅτι " οὐδέποτε ὑπῆρξε ποίημα ὀλιγώτερον θρησκευτικόν ἀπ' ὅσον ἡ Ἰλιάδα".⁹ Ὡσαύτως, ὁ Καθηγητής Murray θεωρεῖ ὅτι ἡ ὁμηρικὴ θρησκεία "εἰς τήν πραγματικότητα δέν ἦτο καθόλου θρησκεία", ἐπειδή, κατά τήν γνώμην του, "ἡ ἀληθῆς

⁷ Κορν. Καστοριάδη, *Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ δημοκρατία καί ἡ σημασία της γιὰ μᾶς σήμερα*, Ἀθῆναι, Ὑψιλον 1986

⁸ *Mythe et tragedie en Grèce ancienne*, Paris 1972

⁹ Mazon, *Introduction à l'Iliade*, σ. 294

λατρεία εις τήν Ελλάδα οὐδέποτε συνεδέθη μετά τῶν φωτεινῶν ὀλυμπίω μορφῶν"¹⁰. Κατά τόν ἴδιον τρόπον καί ὁ Bowra παρατηρεῖ ὅτι "τό ἐν λόγῳ ὀλοκληρωτικῶς ἀνθρωπομορφικόν σύστημα φυσικά οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μετά τῆς ἀληθινῆς θρησκείας ἢ ἠθικῆς. Οἱ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενοι θεοὶ ἀποτελοῦν μίαν τερπνήν, χαρούμενον ἔκφρασιν τῶν ποιητῶν".¹¹

Ἐφ' ὅσον θρησκευτική ἐμπειρία δέν ὑπάρχει, κατά ποῖον τρόπον ὀφείλομεν νά ἐρμηνεύσωμεν τήν περίπτωσιν τῆς θεϊκῆς "ἄτης"¹², ἡ ὁποία ὤθησε τόν Ἀγαμέμνονα νά ἀπαγάγη τήν δούλην/ἐρωμένην τοῦ Ἀχιλλέως καί νά διακηρύττη:

*"αἶθ' ὄφελος σύ μέν αὖθι μετ' ἀθανάτης ἀλίησι
ναίειν, Πηλεὺς δέ θνητήν ἀγαγέσθαι ἄκοιτιν"*¹³

Δι' ὅσους συγχρόνους ἀνεκάλυψαν ὀπισθεν τῶν λόγων τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀδύναμον δικαιολογίαν ἢ ὑπεκφυγήν ἀπό τῆς εὐθύνης, ἔχω νά εἶπω ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων δέν ἐφευρίσκει ἓνα ἠθικόν ἄλλοθι. Δι' ὃ, Ἀχιλλεύς καί Ἀγαμέμνων πιστεύουν ἀκραδάντως ὅτι διά τῶν γεγονότων ἐκείνων ἐτελειώθη ἡ βουλή τοῦ Διός¹⁴. Ὡσαύτως, ἡ περίπτωσις τῆς Ἑλένης ἡ ὁποία πιστεύει ὅτι ὁ Δίας ἔρριψε ἐπ' αὐτῆς τόν Ἀλέξανδρον ὡς "κακόν μόρον"¹⁵. Καί τί νά εἶπω διά τήν κραυγαλέαν περίπτωσιν τοῦ Γλαύκου τόν ὁποῖον ἐμώρανεν ὁ Ζεὺς, μέ ἀποτέλεσμα ν' ἀνταλλάξῃ χρυσήν πανοπλίαν μέ χαλκίην¹⁶

Κατά δέ τόν Ehnmark¹⁷, ὑπάρχει μία ἀσαφής γλῶσσα σχετικῶς μετά τοῦ ὑπερφυσικοῦ καί τῆς ἀθανασίας, ἡ ὁποία βεβαίως διήκει εἰς τούς Ἑλληνας ὄλων τῶν ἐποχῶν, καί τοῦτο οὐχί λόγῳ σκεπτικισμοῦ, ἀλλά ἀπλῶς ἐπειδή δέν ἠδύναντο νά ἐπισημάνουν τόν ἰδιαίτερον θεόν, ὁ ὁποῖος ἐκρύπτετο ὀπισθεν ὄλων αὐτῶν. Κατά δέ τόν Ἡρόδοτον ἡ θεότης εἶναι πάντοτε "φθονερόν τε καί ταραχῶδες", δηλ. φθονερά καί παρεμβατική.

Κατά τήν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, ἔχομεν οὐ μόνον μίαν διαφορετικὴν δοξασίαν ἀλλά καί διαφορετικὴν συναισθηματικὴν ἀντίδρασιν εἰς τὰς παλαιὰς δοξασίας. Ἐκφραστὴς ταύτης εἶναι ὁ Θεόγνης, ὁ ὁποῖος γράφει: "οὐδεὶς ἄνθρωπος, Κύρνε, εἶναι ὑπεύθυνος διά τήν ἰδικήν του ἄτην (καταστροφὴν) ἢ τό ἰδικόν του κέρδος (ἐπιτυχίαν): οἱ θεοὶ δωρίζουν καί τὰ δύο: οὐδεὶς δύναται νά ἐκτελέσῃ μίαν προᾶξιν καί νά γνωρίζῃ ἔάν τό ἀποτέλεσμά της θά εἶναι καλόν ἢ κακόν . . . ὅλα τὰ φέρουν οἱ θεοὶ εἰς τό ὑπ'

¹⁰ Murray, *Rise of Greek Epic*, σ. 265

¹¹ Bowra, *Tradition and Desing in the Iliad* σ. 222

¹² Εἰς τόν Ὅμηρον ἡ "ἄτη" δηλώνει κατάστασιν τοῦ νοός, ἓνα προσωρινόν συσκοτισμόν ἢ τήν ἀναταραχὴν τῆς φυσιολογικῆς συνειδήσεως. Οὐσιαστικῶς, πρόκειται διά μερικὴν καί προσωρινὴν παραφροσύνην, καί ὡς ἐκάστη παραφροσύνη ἀποδίδεται οὐχί εἰς φυσιολογικὰς ἢ ψυχολογικὰς αἰτίας, ἀλλά εἰς τινα ἐξωτερικὴν "δαιμονικὴν" δύναμιν.

¹³ Ὅμηρ. Ἰλιάς Σ, στ. 86 κ. ἔ.

¹⁴ Ὅμηρ. Ἰλιάς Α, 5

¹⁵ Ὅμηρ. Ἰλιάς, Ζ, 357 καί Ὀδύσσεια, Δ, 261, ὅπου ἡ Ἑλένη ὁμιλεῖ διά τήν ἄτην της

¹⁶ Ὅμηρ. Ἰλιάς, Ζ, 234 κ. ἔ.

¹⁷ Ehnmark, *The Idea of Gods in Homer* Κεφ. V, Ὡσαύτως Linforth, *Named and Unnamed Gods in Herodotus*. Univ. of California. Publications in Classical Philosophy, IX, 7, 1928.

αὐτῶν σχεδιασθέν τέλος"¹⁸. Διά δέ τήν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου νά ἔχι ἐπίγνωσιν τῆς θέσεώς του, ὁμιλεῖ καί ὁ Ἡράκλειτος: "ἦθος γάρ ἀνθρώπειο μέν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δέ ἔχει".¹⁹

Τό δόγμα τῆς ἀπελπισμένης ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπό τῆς αἰθαιρέτου Δυνάμεως δέν εἶναι τι τό καινοφανές· ἀλλά ὑπάρχει ἕνας νέος τόνος ἀπελπισίας, μία νέα καί πικρά ἔμφασις τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων σκοπῶν. Εὐρισκόμεθα πλησιέστερον εἰς τόν κόσμον τοῦ Οἰδίποδος παρά εἰς τόν κόσμον τῆς Ἰλιάδος. Θρησκεία ἄλλωστε καί ἠθική ἀλληλοεξαρτῶνται. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει καμμία λέξις διά τόν θεοσεβούμενον εἰς τήν Ἰλιάδα, ἀλλά εἰς τήν Ὀδύσειαν τό νά εἶσαι θεοειδής εἶναι σημαντική ἀρετή· ἡ λέξις δεισι - δαίμων ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὄρος ἐπαινετικός ἕως τόν Ἀριστοτέλην ὅπου διά πρώτην φοράν ἐμφανίζεται εἰς τό ἑλληνικόν λεξιλόγιον ἡ λέξις φιλόθεος. Ὡστόσο, ὁ Πλούταρχος συνεχίζει τήν παράδοσιν τῆς καχυποψίας καί κριτικῆς: "ἄτοπον γάρ ἄν εἴη εἶ τις φαίη φιλεῖν τόν Δία".²⁰

Εἰς τόν ἀντίποδα ὁ Αἰσχύλος, ὁ ὁποῖος εἰς τās *Εὐμενίδας* τονίζει τήν ἀγαπητικήν τῶν Ἀθηναίων σχέσιν "παρθένον φίλας φιλοῖ"²¹ μετά τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς.

Ἀντιθέτως ὁ Ἐκαταῖος εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας, ὁ ὁποῖος παρεδέχθη ὅτι εὗρε τήν ἑλληνικήν μυθολογίαν ἀστείαν²², ἐρμηνεύσας ὀρθολογικῶς τά μυθολογικά τέρατα, ὡς ὁ Κέρβερος (ἀπ. 27), καί πιθανῶς ὅλα τά τοῦ Ἄδου. Ὅτι ὁ ἴδιος προσωπικῶς ἦτο ἀ - δεισιδαίμων προκύπτει ἀναμφιλέκτως καί ἐκ τῶν συμβουλῶν του πρός τούς συμπολίτας του νά διαθέσουν διά μή θρησκευτικῆς χρήσεως τούς θησαυρούς τοῦ μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τās Βραγχίδας²³. Ἐν συνεχείᾳ δέ, προσεπάθησε νά τήν παρουσιάσῃ ὀλιγώτερον ἀστείαν, ἐφευρίσκων ὀρθολογικάς ἐξηγήσεις, ἐνῶ ὁ σύγχρονός του Ξενοφάνης ἔβαλε ἀπό ἠθικῆς ἀπόψεως κατά τῶν μύθων τοῦ Ὀμήρου καί τοῦ Ἡσιόδου,²⁴ ἠρνήθη δέ οἰανδήποτε ἐγκυρότητα τῆς μαντικῆς.²⁵ Σημειωθήτω ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἦτο βαθύτατα θρησκευόμενον ἄτομον: εἶχεν ὥστόσο τήν προσωπικήν του πίστιν εἰς τινά θεόν, "ὁ ὁποῖος δέν ὁμοίαζε μετά τῶν ἀνθρώπων, οὐδέ κατά τήν ἐμφάνισιν, οὐδέ κατά τό νόημα" (πνεῦμα), ἔχων βεβαίως συνείδησιν ὅτι τοῦτο ἦτο πίστις καί οὐχί γνώσις. Ὡσαύτως, ὁ Ἡράκλειτος ἠρνεῖτο τήν ἐγκυρότητα τῆς ὄνειρικῆς ἐμπειρίας. Ἐλοιδῶρει τήν τελετουργικήν κάθαρσιν καί συνέκρινε τούς

¹⁸ Θεόγνης, 133 - 136, 141 - 142

¹⁹ Ἡράκλειτος, ἀπ. 78 Diels

²⁰ Πλουτ. Ἡθικά Μεγάλα 1208b 30

²¹ Αἰσχ. *Εὐμενίδες* στ. 999

²² Ἐκαταῖος ἀποσπ. 1 Jacoby

²³ Ἡροδοτ. 5, 36, 3

²⁴ Ξενοφάνης, ἀποσπ. 11 καί 12 Diels

²⁵ Cicero, *div.*, 1, 5 καί *Ἀέτιος* 5, 1, 1

ἀπολυμαίνοντας τό αίμα μετ' άλλου αίματος μέ τόν άνθρωπον ό όποίος ἀποπειράται ν' ἀποπλύνη τόν ρύπον του δι' ενός λουτροῦ λάσπης²⁶.

Τοῦτο οὐσιαστικῶς ἀπετέλει ἕναν ἄμεσον κόλαφον εἰς τήν παρηγορίαν τήν όποίαν προσέφερεν ἡ θρησκεία. Τό ἴδιον ἀκριβῶς ἔπρατε διαμαρτυρόμενος ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐξετέλουν κατά τρόπον ἀνόσιον τά καθιερωμένα μυστήρια²⁷. Πιθανόν, ὁ Σωκράτης νά ἐπεκρότησε τόν ἰσχυρισμόν τοῦ "νέκυες κοπρίων ἐκβλητότεροι" ἀλλά, διά τό αἴσθημα τοῦ μέσου Ἑλληνας, οἱ ἐν λόγῳ ἰσχυρισμοί ἀπετέλουν μίαν ἐσκεμμένην προσβολήν. Κατά δέ τόν Wilamowitz, ἐάν ὁ Ἡράκλειτος ἦτο Ἀθηναῖος, σαφῶς θά εἶχε παραπεμφθεῖ εἰς τό δικαστήριον διά βλασφημίαν²⁸. Διά δέ τόν Εὐριπίδην δυνάμεθα νά εἴπωμεν, μετ' ἀσφαλείας καί βεβαιότητος, ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος Ἀθηναῖος ὁ όποίος εἰσήγαγε τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἡρακλείτου εἰς τό ἀθηναϊκόν κοινόν.

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΕΝ ΤΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Εν τῇ Ἀντιγόνη, ἔχομεν δύο εἶδη θρησκείας: Τήν στατικήν καί ὠφελμιστικήν, καί τήν δυναμικήν. Ἡ στατική θρησκεία, ἔχουσα ὡς κύριον ἐκφραστήν αὐτῆς τόν Κρέοντα, συνίσταται ἐκ τῆς ἀμυντικῆς ἀντιδράσεως τῆς φύσεως καί τῆς ἐξουσίας κατά τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δραστηριότητος τῆς διανοίας, τά όποῖα ἀπειλοῦν νά καταπιέσουν τό ἄτομον ἢ νά καταλύσουν τήν κοινωνίαν. Ἐναντι τούτων, ἡ στατική θρησκεία συνδέει τόν ἄνθρωπον μετά τῆς ζωῆς καί τό ἄτομον μετά τῆς κοινωνίας δι' ἐκφοβιστικῆς ἐξουσιαστικῆς τακτικῆς. Ἡ στατική θρησκεία εἶναι προῖόν τῆς ἐκμυθευτικῆς λειτουργίας τῆς διανοίας. Δηλ, ἡ διάνοια, ὑπό τήν στενήν σημασίαν, ἀπειλεῖ νά διαλύσῃ τήν κοινωνικήν συνοχήν, καί δέν δύναται ἡ φύσις νά ἀντιπαραθέσῃ τό ἔνστικτον, διότι εἰς τούς ἄνθρώπους τήν θέσιν του ἔλαβε ἡ διάνοια. Ὡστόσοσον, ἡ φύσις καί ἐν ταυτῷ ἡ ἐξουσία, βοηθᾷ τόν ἑαυτόν της, δημιουργοῦσα τήν ἐκμυθευτικήν λειτουργίαν. Ἐάν ὁ ἄνθρωπος διά τῆς διανοίας του ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐντός τοῦ ἔργου τό όποῖον ἀναλαμβάνει καί εἰς τό ἐπιθυμητόν ἀποτέλεσμα ὑπάρχει ἕνας ἀποκαρδιωτικός χῶρος τυχαιότητος, διά μίαν εἰσέτι φορᾶν προσέρχεται ἡ φύσις πρὸς βοήθειάν του διά νά ἀναλάβῃ ταύτην τήν πικρᾶν ἐπίγνωσιν, κατασκευάζουσα, διά τῆς ἐκμυθευτικῆς της λειτουργίας τούς θεούς παρόντας, ἀλλ' οὐχί καθορίζοντας τήν τῶν ἀνθρώπων ζωήν. Διά

²⁶ Ἡράκλειτος ἀποσπ. 5. Κατά δέ τό ἀποσπ. 69, ὁ φιλόσοφος δέν ἀπορρίπτει ἐντελῶς τήν ἔννοιαν τῆς καθάρσεως· πιθανόν νά εἶχε μετατοπίσει ταύτην, ὡς ὁ Πλάτων, εἰς ἠθικόν καί νοητικόν ἐπίπεδον.

²⁷ Ἡρακλ. ἀποσπ 14. Πρόκειται ἴσως δι' εἰδικά διονυσιακά μυστήρια.

²⁸ Wilamowitz, *Glaube*, II, 209.

τοῦτο καί ὁ Κρέων προβάλλει τό δίκαιον τῶν νόμων, ὡς συστατικόν στοιχεῖον ἐπιβιώσεως τῆς πολιτείας, καί οὐχί τό δίκαιον τῶν θεῶν.

Ἡ δ υ ν α μ ι κ ῆ θρησκεία ἢ μ υ σ τ ι κ ι σ μ ὅ ς εἶναι τι ἐντελῶς διαφορετικόν. Προκύπτει ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τήν κατεύθυνσιν ἐκ τῆς ὁποίας ἔρχεται ἡ ζωτική ὁρμή καί ἐκ τῆς προ - συναισθήσεως τοῦ ἀνεπιτεύκτου πρὸς τό ὅποιον τείνει ἡ ζωή. Τοῦτος ὁ μυστικισμός εἶναι χαρακτηριστικόν μόνον ἐξαιρέτων προσωπικοτήτων. Ἡ παρουσία καί ἡ φιλοτική ἀντίληψις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ κρυσταλλοποίησις αὐτοῦ τοῦ μυστικισμοῦ καί ἀπό τήν ἄλλην πλευράν εἶναι τό θεμέλιόν του, διότι ὅλοι οἱ μυστικοί τῶν αἰώνων θά εἶναι μιμηταί ἰδιότυποι ἀλλά καί ἀτελεῖς τῆς Ἀντιγονείου μυστικότητος. Ἡ μυστική / φιλοτική ἐμπειρία τῆς Ἀντιγόνης παρέχει ἔδαφος ὑποστηρίξεως οὐ μόνον διά τήν πιθανότητα τῶν παραδοχῶν αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν σχετικῶς μέ τήν προέλευσιν τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς, ἀλλά καί διά τήν βεβαίωσιν τῆς **ὑπάρξεως τῶν Θεῶν**, ἡ ὁποία δέν ἀποδεικνύεται διά τῆς λογικῆς. Ἡ Ἀντιγόνη διδάσκει ὅτι οἱ θεοί εἶναι ἀγάπη καί οὐδέν ἐμποδίζει τόν πιστόν νά ἀναπτύξῃ τήν ἰδέαν τῶν μυστικῶν, ὅτι ὁ κόσμος δέν εἶναι εἰ μή μόνον ἡ ἀπτή ἐκδήλωσις ταύτης τῆς ἀγάπης καί πῶς τό θεϊκόν χρειάζεται οὐ μόνον τόν σεβασμόν ἀλλά καί τήν ἀγάπην - φιλίαν. Ἐχοντες ὡς βάσιν τήν μυστικήν - φιλοτικήν ἐμπειρίαν τῆς Ἀντιγόνης, δυνάμεθα νά βεβαιώσωμεν, μετά πιθανότητος ἐγγιζούσης τήν βεβαιότητα, τήν μετά θάνατον ἐ π ι β ί ω σ ι ν καί μ α κ α ρ ι ὅ τ η τ α. Ἄνευ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τάς θεϊκὰς ἐπιταγὰς, δέν θά ἦτο κατανοητόν οὐδέ τό πῶς οὐδέ τό τι τῆς φιλοτικῆς καί ἠθικῆς Ἀντιγονείου παρουσίας.

Ἄλλωστε, οἱ θεοί ἀποτελοῦν τό μέτρον ἀξιολογήσεως τοῦ κόσμου. Μάχονται κατά τοῦ κακοῦ καί εἶναι συνοδοιπόροι καί σύμποροι ὄλων ἐκείνων οἱ ὅποιοι μετ' αὐτῶν πάσχουν καί ἀγωνίζονται διά τήν προάσπισιν καί ἐπικράτησιν ἐπί γῆς τῶν δίκαιων των.

Εἰς τήν Ἀντιγόνην κυριαρχεῖ τό θέμα τῶν θεῶν ὡς καί τό θέμα τῆς ἐξ αὐτῶν ἀποστασίας, διά τῆς μή τηρήσεως τῶν ἐντολῶν των. Δύο κόσμοι ἀντίθετοι, ἔν - θεος καί ἄ - θεος, μάχονται μεταξύ των ὑπό τήν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τῶν θεῶν. Ὡστόσοσον, ἡ ἀποστασία ὁδηγεῖ εἰς τήν θεϊκὴν ὕβριν καί εἰς τήν φρικαλέαν καί κολάσιμον ἁμαρτίαν τῆς τυφλώσεως καί τοῦ ἐγκλήματος. Ἡ τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν τήρησις καί προάσπισις ὁδηγεῖ - καί διά τοῦ σεπτοῦ μαρτυρίου - εἰς τήν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν.

Εἰς τήν Ἀντιγόνην δροῦν καί ἐνεργοῦν δύο θεότητες: Διόνυσος καί Ἔρως. Θεότητες νυκτεριναί γέμουσαι μυστηρίου καί πάθους, αἱ ὁποῖαι, μακρὰν τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, καταδικάζουν τόν Κρέοντα διά τήν ψευδῆ καί ὠφελμιστικήν του θρησκευτικότητα, διά τήν στενοκαρδίαν του καί πρό πάντων διά τήν ἀφροσύνην καί τήν διανοητικήν του στενότητα, ἥτοι μίαν θρησκευτικότητα περιορισμένην εἰς τάς προσωπικάς του καί μόνον φιλοδοξίας.

Αἱ δύο ὥστόσοσον ἐξονομασθεῖσαι θεότητες ἐκφράζουν παραλλήλως, καί τάς δυνάμεις τῆς ζωῆς καί τῆς ἀνανεώσεώς της, μή καταδικάζουσαι ὥστόσοσον τήν Ἀντιγόνην ἀρνούμενην τήν κλήσιν τῆς ζωῆς, καί ζηλοτύπως

προσκολληθεῖσαν εἰς τήν οἰκογενειακὴν φιλίαν. Ὁ Διόνυσος γνωρίζει ἐπισταμένως ὅτι ἡ τῆς Ἀντιγόνης ζέουσα προσκόλλησις ἀφορᾷ τᾶρα κἀσφαλῆ τῶν θεῶν νόμιμα, ἥτοι μία μαρτυρία πίστεως, ὑπακοῆς, ταπεινώσεως καὶ φιλότητος. Οἱ τῆς Ἀντιγόνης θεοί, Ζεὺς καὶ Διόνυσος, ἐπιβραβεύουν, ἄνευ ἠχηρῶν ἐξωτερικῶν διακηρύξεων, ἀλλὰ διὰ τῆς τοῦ Κρέοντος πλήρους καὶ ὀριστικῆς τιμωρίας, τὴν ἐκουσίαν ἀπόφασιν τῆς Ἀντιγόνης διὰ τὴν τοῦ Πολυνείκουσ ταφήν καὶ τὴν πρὸς τὸ πάθος καὶ τὸ μαρτύριον θριαμβικὴν πορείαν. Πάθος καὶ μαρτύριον ἐκούσιον. Πρὸ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Κρέοντος ποινῆς, ἡ Ἀντιγόνη εἶχεν ἢ ἰδία ὀρίσει τὸ ἀντίτιμον τῆς πράξεως της: "Φίλη μετὰ φίλου κείσομαι". Ἡ τοῦ Κρέοντος ἀπόφασις ἦτο ἡ τυπικὴ ἐπικυρωσίς της, διότι ἡ Ἀντιγόνη εἰσέρχεται εἰς τὸ τραγικὸν πεδῖον γνωρίζουσα ἐπακριβῶς τὴν πορείαν της "ἐμφανῆ γάρ ἦν".

Τοῦτο θεώμεθα καὶ ἀναγνωρίζομεν καὶ εἰς τὴν τοῦ Ἰησοῦ πορείαν. Ἡ τοῦ Πιλάτου ἀπόφασις ἦτο ἡ ἄλλη σωτήριος ἐπικύρωσις τῆς προαιωνίου βουλῆς τοῦ Θεοῦ "ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον". Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν ἀπειλοῦντα Πιλάτον ἀπαντᾷ: "οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν." Ἀντιγόνη καὶ Ἰησοῦς ἦλθον διὰ συγκεκριμένον σκοπὸν εἰς τὸν κόσμον "ἵνα κηρύξωσι τὴν ἀλήθειαν", γνωρίζοντες ἀ priori τὴν ἑαυτῶν πορείαν. Ἄλλωστε, ἡ αὐτῶν βασιλεία δέν προήρχετο ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Οὕτως, ἡ Ἀντιγόνη καθίσταται ἡ ἐμβληματικὴ προτύπωσις τῶν χριστιανῶν μαρτύρων οἱ ὅποιοι, ἄδοντες καὶ ψάλλοντες καὶ μετὰ ἀλλαλαγῶν εὐφροσύνης, προσήρχοντο εἰς τὸ μαρτύριον, πρὸς γενικὴν ὄλων κατάπληξιν, βέβαιοι ὄντες διὰ τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον. Ἴδου λοιπὸν ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ θανάτου τῆς Ἀντιγόνης: Ὁ θρίαμβος, ἡ ἀποθέωσις τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, ὁ τῆς δικαιοσύνης κότινος.

Διὰ τοῦτο, καὶ διὰ τὴν Ἀντιγόνην ὁ ὄρος νόμος δηλοῖ τὸ ἄκρως ἀντίθετον ἐκείνου τοῦ ὁποίου ὁ Κρέων ὀνομάζει, μετὰ μεγίστης βεβαιότητος, νόμον. Ὁ Ἀντιγόνης νόμος εἶναι ὁ νόμος τῆς φιλότητος καὶ τῆς ἀγάπης, ἡ ὑποστασιοποίησις τοῦ **σ υ μ φ ι λ ε ῖ ν ἔ φ υ ν**, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξει, ἀλλὰ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀληθῆ καὶ ἀτελεύτητον ζωὴν.

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

"φιλοψυχοῦσι μὲν, ὅτι τοῦτο ἡ ψυχὴ ἐστίν, ἡ ζωὴ "
(Ἰάμβλιχος Προτρεπτικός 20)

ΨΥΧΗ: Ἀρχικῶς, ἡ Ψυχὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ἰδιαίτερον λεπτὸν σῶμα ἢ οὐσία, ἡ ὁποία ἔζη εἰς τὰ διάφορα ὄργανα (εἰς τὴν καρδίαν, τὸ αἷμα, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀφθαλμοῦ κ.λ.) Ἄμα τῇ ἐμφανίσει τῆς θρησκείας, ἤρχισε νά

θεωρείται ως άσώματος και άθάνατος πνευματική ούσία ή όποία συνδέεται μέ τό ύπερέραν όπου και κατοικεί άμα τή έγκαταλείπει τοϋ άνθρώπου.

Ό όρος δηλοϊ, γενικώς, τήν άϋλον πλευράν ή ούσίαν τοϋ άνθρωπίνου όντος, τήν πλευράν εις τήν όποϊαν όφείλει ό άνθρωπος τήν άτομικότητα και τήν άνθρωπίνην φύσιν του. Υπό πολλών έρευνητών ή Ψυχή θεωρείται συνώνυμος τοϋ νοός ή τοϋ Έγώ.

Διά τήν Ψυχολογίαν, τό έρώτημα δέν είναι εάν ύπάρχει Ψυχή αλλά τί έννοει έκαστος έξ ήμών λέγων Ψυχή; και εάν οίσοσδήποτε ψυχολόγος²⁹ έχει τήν δυνατότητα νά χρησιμοποιή τήν λέξιν ψυχή, ή όποία ούσιαστικώς άνήκει εις τήν μεταφυσικήν και τήν θρησκείαν. Διά τοϋτο και δέν χρησιμοποιούν τήν έννοιαν Ψυχή τήν όποϊαν θεωρούν ότι έμπίπτει εις τόν χώρον άρμοδιότητος τής θρησκείας, αλλά τήν ψυχήν υπό τήν έννοιαν τοϋ ψυχορμήτου³⁰.

Ός χρησιμοποιεί τήν λέξιν ή Ψυχιατρική, είναι ό έαυτός τοϋ άνθρώπου εις τήν άφηρημένην του μορφήν, ένα ύποθετικόν όργανον, τό όποϊον άντιλαμβάνεται, ένθυμείται, σκέπτεται, αισθάνεται, έπιθυμεί ή θέλει και τό όποϊον, πρό και ύπέρ πάντων, έχει έπίγνωσιν τοϋ έαυτοϋ του. Άν και ή ψυχή είναι ύποθετική, αί λειτουργίαι αύτής δέν διαθέτουν οϋδέν τό ύποθετικόν και οϋδέν τό έξωπραγματικόν. Άλλά διά νά γνωστοποιηθούν, δέον όπως περιγραφοϋν εκ τοϋ ιδίου τοϋ άντικειμένου, τό όποϊον εις τήν συγκεκριμένην περίπτωσιν λειτουργεί ως ύποκειμένον.

Έν δέ τή Θεολογία, όρίζεται ως εκείνον τό μέρος τοϋ άτόμου τό όποϊον μετέχει τοϋ Θείου και συχνάκις πιστεύεται ότι έπιζή και μετά τόν τοϋ σώματος θάνατον.

Οί περισσότεροι πολιτισμοί άνεγνώρισαν άσώματον τινά άρχήν τής άνθρωπίνης ζωής ή ύπάρξεως, ή όποία άντιστοιχεί εις τήν ψυχήν, και πλείστοι έξ αύτών απέδωσαν ψυχήν εις όλα τά έμβια όντα.

Η Ίδέα τής Ψυχής είναι οίκουμενική και πανανθρώπινος. Σταδιακώς διεμορφώθη, ως διεξοδικώς θά αναλύσωμεν κατωτέρω, και ή περί μετά θάνατον άθανασία ταύτης αντίληψις. Εις τοϋτο βεβαίως συνέδραμε και ή έν χρόνω διαμορφωθείσα θεωρία τοϋ Άνιμισμοϋ³¹.

²⁹ Έτεροι Ψυχολόγοι, ως και ό Τζών Ουάτσον, οϋ μόνον άποφεύγουν τήν χρήσιν τής λέξεως, αλλά άπορρίπτουν και ότιδήποτε σχετικόν μετά τής έννοίας τής ψυχής πνεύματος ή νοός, ύποστηρίζοντες ότι εκείνο τό όποϊον έχει ιδιαιτέραν σημασίαν εις τήν ψυχολογίαν και κατ' έπέκτασιν εις τήν Ψυχιατρικήν είναι ή συμπεριφορά τοϋ άτόμου ως ύποκειμένου.

³⁰ Έκ τών μέσων τοϋ 19ου αϊώνος, πρώτοι οί Φυσιολόγοι ήρχισαν νά έξετάζουν εκείνο τό όποϊον ό άνθρωπος άποκαλεί Ψυχή, και δή διά τοϋ τρόπου μετά τοϋ όποϊου οί θετικοί έπιστήμονες μελετούν τήν φύσιν. Έσυμφωνήθη νά όμιλούν και εις τήν προκειμένην περίπτωσιν διά φαινόμενα τά όποϊα έδει νά αναλυθούν νά καταταχθούν και νά έρμηνευθούν, χωρίς πλέον νά γίνεται λόγος δι' αύτήν τήν μυστηριώδη όντότητα, τήν Ψυχήν, τής όποϊας τάς ιδιότητας τήν ούσίαν, τό άϋλον, τόν χωρισμόν εκ τοϋ σώματος, τήν άθανασίαν κ.λ., προσεπάθησαν νά εξακριβώσουν και διά λογικών έπιχειρημάτων νά άποδείξουν οί φιλόσοφοι.

³¹ Ό Άνιμισμός δέχεται ότι ό άνθρωπος έχει έξ άρχής διττήν ύπόστασιν, άποτελούμενος από ένα υλικόν σώμα και μίαν άϋλον ψυχήν, ή όποία είναι ή αίτία αλλά και ό φορέυς τής ζωής και τών συναισθηματικών και πνευματικών της λειτουργιών, μετά δέ τόν θάνατον χωρίζεται "εκ τής άρμονίας" μετά τοϋ σώματος διά νά εξακολουθήση άθάνατος αύτη τήν ζωήν της εις έναν κόσμον πνευμάτων.

Ἡ ψυχὴ ἐφαίμετο, κατ' ἀρχὴν ὡς ἓνα ξένον στοιχεῖον ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ οὐδεμιᾶς σχέσεως μετὰ τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ὡς ἓνα ἐξόριστον ὄν, τό ὁποῖον προῆλθεν ἀπό ἄλλοῦ, καί συγγενεῦει μετὰ τοῦ θεϊκοῦ. Διά νά λάβῃ ἐν συνεχείᾳ σάρκα καί ὅσά ἡ ἐμπειρία μιᾶς καθαυτοῦ ἐσωτερικῆς διαστάσεως, ἦτο ἀπαραίτητον νά ἀναζητηθῆ, ἐν πρώτοις, ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, αὕτη ἡ ὄλον μυστήριον ὑπερφυσική δύναμις, ἦτοι ἡ *Ψυχὴ - δαίμων*.

Οἱ Ἕλληνες,³² "ὡς γεννημένοι λογοκράται" κατὰ τόν καθηγητήν Nilsson³³, ἐφ' ὅσον ἐδέχθησαν τήν ιδέα τῆς κατοχῆς ὑπό τοῦ ἀνθρώπου μιᾶς ψυχῆς διακεκομμένης τοῦ σώματος, ἦτο φυσικόν νά ἐρωτήσουν καί περὶ τῆς προελεύσεως ταύτης. Ἦτο δέ ὡσαύτως φυσικόν νά ἀπαντήσουν ὅτι αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς μεγάλης παρακαταθήκης ψυχῶν εἰς τόν Ἄδην. Ὑπάρχουν ὄντως ἐνδείξεις διά μίαν παρομοίαν ἐπιχειρηματολογία εἰς τόν Ἡράκλειτον καί εἰς τόν Πλατωνικόν *Φαίδωνα*³⁴.

Ἡ Ψυχὴ, μετὰ πάροδον ἐτῶν καί δοκιμασίαν, ἀποκτᾷ ὄλην τήν σύστασιν ἑνός ἀντικειμένου, ἑνός πραγματικοῦ ὄντος, ἑνός διπλοῦ τό ὁποῖον δύναται νά ὑπάρξῃ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ταυτοχρόνως, ἀποτελεῖ καί μέρος τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀντιπροσωπεύουσα μίαν νέαν δι' αὐτόν διάστασιν τήν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἀδιακόπως νά κατακτᾷ, νά τήν καθιστᾷ ἀρίστην, ἐπιβάλλων εἰς τόν ἑαυτόν του μίαν σκληρὴν πνευματικὴν ἀγωγήν. Ἡ ψυχὴ ὀρίζεται ὡς τό ἀντίθετον τοῦ σώματος· εἶναι δι' ἀλύσεων δεδεμένη ἐντὸς αὐτοῦ, ὡς εἷς τινα φυλακὴν· εἶναι οὐσιαστικῶς ἐν τῷ τάφῳ.

³² Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἀπεφήνατο πρῶτος τήν ψυχὴν *ἀεικίνητον* ἢ *αὐτοκίνητον* εἶναι. Ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀναξίμενης, ὁ Ἀρχέλαος καί ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης *ἀεροειδῆ* ἔφασκον τήν ψυχὴν εἶναι, ἐντεῦθεν καί ὁ ὄρος πνεῦμα ὁ δηλωτικὸς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικουμένης ἀύλου δυνάμεως, οὗτινος ἀντίστοιχοι ὄροι εἶναι αἱ Λατινικαὶ λέξεις *spiritus* καί *anima*. Ὁ Ξενοφάνης ἐδόξαζε τήν ψυχὴν εἶναι σύνθετον ἐκ γῆς καί ὕδατος. Ὁ Πυθαγόρας ἀριθμὸν κινουῦντα ἔλεγε τήν δύναμιν εἶναι, τόν δέ ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ παραλαμβάνει, ὁμοίως δέ καί ὁ Ξενοκράτης ὁ Ἀλκμέων ἔφησεν *αὐτοκίνητον κατ' αἰδίον κίνησιν*, καί διά τοῦτο *ἀθάνατον αὐτὴν καί παρεμφερῆ τοῖς θεοῖς* ὑπελάμβανεν. Ὁ Παρμενίδης ἐκ γῆς καί πυρός τήν ψυχὴν ἐφρόνει συνισταμένην. Ὁ Λεύκιππος ἐκ πυρός ἐδόξαζε τήν ψυχὴν εἶναι. Ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης ἐκ τῆς ἴσης κράσεως τοῦ θερμοῦ καί τοῦ ψυχροῦ, τοῦ ξηροῦ καί ὑγροῦ ἔλεγε τήν ψυχὴν συνίστασθαι. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐξ ὄλων τῶν στοιχείων. Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός *φωτοειδῆ* τήν ψυχὴν ὠρίσατο. Ὁ Σωκράτης καί ὁ Πλάτων ἐδόξαζον, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι *ἀπλῆ καί ἀσώματος*, καί ἐπομένως *ἀθάνατος* "ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος", τό γάρ *ἀεικίνητον ἀθάνατον*. (Πλατ. Φαίδων, 245). Ὁ Δημόκριτος *πυρῶδες σύγκριμα ἐκ τῶν λόγῳ θεωρητῶν, σφαιρικᾶς μὲν ἐχόντων τὰς ιδιότητας, πυρίνην δέ τήν δύναμιν, ὅπερ σῶμα εἶναι*. Ὁ Εὐριπίδης *αἰθέρα λεπτότατον* ἔλεγε τήν ψυχὴν. Ὁ Ἀριστοτέλης *ἐντελέχειαν πρώτην σώματος, τήν δέ ἐντελέχειαν ἀκουστέον ἀντὶ τοῦ εἶδους καί τῆς ἐνεργείας*. Ὁ Ἐπίκουρος *κρᾶμα ἐκ τεττάρων, ἐκ ποιοῦ πυρῶδους, ἐκ ποιοῦ ἀερώδους, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου τινος ἀκατονομάστου*. Τοῦτο δέ ἦν αὐτῷ τό *αἰσθητικόν ὦν τό μὲν πνεῦμα κίνησιν, τόν δέ ἀέρα ἠρεμίαν, τό δέ θερμόν, τήν φαινομένην θερμότητα τοῦ σώματος, τό δέ ἀκατανόμαστον τήν ἐν ἡμῖν ἐμποιεῖ αἴσθησιν ἐν οὐδενί γάρ τῶν ὀνομαζομένων στοιχείων εἶναι αἴσθησιν*. Ὁ Δικαίαρχος *ἀρμονίαν τῶν τεττάρων στοιχείων*. Ὁ δέ Ἀσκληπιάδης ὁ Ἰατρός *συγγυμνασίαν τῶν αἰσθήσεων*. Οἱ Στωϊκοὶ συμφωνοῦντες ἔνθεν μὲν πρὸς τόν Ζήωνα καί τόν Ποσειδώνιον, ἔνθεν δέ πρὸς τόν Χρῦσιππον καί Ἀπολλόδωρον ἐθεώρουν αὐτὴν μέρος τῆς πυρῶδους οὐσίας, τήν ὁποῖαν ἐδόξαζον *διακεχυμένην καθ' ὄλον τόν κόσμον καί πνεῦμά τι θερμόν τό ὁποῖον ἀναπνέομεν καί κινούμεθα*. Ὁ Ξέναρχος ὁ Περιπατητικὸς καί τινες ἕτεροι τῆς αὐτῆς αἰρέσεως *τήν κατὰ τό εἶδος τελειότητα καί ἐντελέχειαν καθ' ἑαυτὴν οὐσαν ἅμα καί μετὰ τοῦ σώματος συντεταγμένην*. Ἴππων ἐξ ὕδατος τήν ψυχὴν εἶπεν.

³³ Eranos 39 1941 12

³⁴ Ἡράκλειτ. ἀπ. 88D., Πλατ. Φαίδων, 70c - 72D ἐπιχείρημα ἐξ ἀνταποδόσεως.

Ἀπό τήν ἄλλην πλευράν, ἡ ψυχὴ, οὕσα θεϊκὴ, δέν δύναται νά ἐκφράσῃ τήν μοναδικότητα τῶν ἀνθρωπίνων ὑποκειμένων, ἐξ αἰτίας τοῦ προορισμοῦ τόν ὁποῖον ἔχει, καί ὑπερβαίνει τό ἀτομικόν. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπόψεως, εἶναι ὄντως ἐνδεικτικόν ὅτι ἀνήκει εἰς τήν κατηγορίαν τοῦ δαιμονικοῦ, ἥτοι κατά παράδοξον τρόπον, εἰς τό ὀλιγώτερον ἐξατομικευμένον, εἰς τό ὀλιγώτερον προσωπικόν στοιχεῖον τοῦ θεϊκοῦ. Σημαντικὴ ἐπί τῆς τοιαύτης ἀπόψεως καί ἀντιλήψεως τυγχάνει ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους τοιαύτη: "ἡ φύσις δέν εἶναι θεϊκὴ ἀλλὰ δαιμονικὴ".³⁵

Εἰς τήν Ἀττικὴν διάλεκτον, καί αἱ δύο λέξεις δύνανται νά σημαίνουν ζωὴν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκήρυσσον, ἀδιακρίτως, ἀγωνίζεσθαι περὶ ψυχῆς ἢ περὶ τοῦ σώματος. Οὕτως, ὁ Σοφοκλῆς ἔχει τήν δυνατότητα, διὰ τοῦ Οἰδίποδος, νά ἀναφέρεται ἄλλοτε μὲν εἰς τήν ψυχὴν αὐτοῦ ἄλλοτε δέ εἰς τό σῶμα αὐτοῦ³⁶. Εἰς δέ τούς ἀττικούς συγγραφείς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὡς καί εἰς τούς προδρόμους των Ἴωνας, τό ἐ γ ὡ, τό ὁποῖον δηλοῦται διὰ τῆς λέξεως ψυχῆ, θεωρεῖται ὡς ἡ ἔδρα τοῦ λογικοῦ· τό σημασιολογικόν της πεδῖον ἔχει τήν ἰδίαν εὐρύτητα μετὰ τοῦ ὁμηρικοῦ θυμοῦ. Ὡσαύτως, δυνάμεθα νά σημειώσωμεν ὅτι ἐνίοτε ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται καί ὡς ὄργανον τῆς συνειδήσεως καί ἀναγνωρίζομεν ὅτι διαθέτει ἓνα εἶδος μὴ λογικῆς διορατικότητος³⁷.

Ὡστόσον, διὰ τόν Ἀθηναῖον τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἡ λέξις ψυχῆ εἶχεν ἢ ἡδύνατο νά εἶχε μίαν ἐλαχίστην γεῦσιν τοῦ ἀλλόκοτου. Ἐκεῖνον τό ὁποῖον δέν διαθέτει ἦτο μία γεῦσις πουριτανισμοῦ ἢ ὑπαινιγμόν τινα μεταφυσικῆς³⁸. Ἡ ψυχὴ δέν ἦτο εἷς ἀκούσιος δεσμώτης τοῦ σώματος· ἦτο ἡ ζωὴ ἢ τό πνεῦμα τοῦ σώματος³⁹.

Ὁ χωρισμός τῶν δύο ψυχῶν, τῆς ψυχῆς τοῦ Ζῶντος καί τῆς ψυχῆς τοῦ Νεκροῦ, συναντᾶται κυρίως εἰς τούς λαούς τῆς ἀρχαιότητος, ἥτοι τούς Σημίτας, τούς Αἰγυπτίους, τούς Ἑλληνας καί τούς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες ἤδη ἐγκατελείψει τό στάδιον τῆς ἀγριότητος καί βαρβαρότητος, ἀναπτύσσουν λαμπρόν πολιτισμόν.

Ἡ πίστις εἰς τήν ἐπιβίωσιν τῆς ψυχῆς, ἡ συναντηθεῖσα εἰς τάς δοξασίας τῶν πρωτογόνων, ἀπαντᾶ καί εἰς τά θρησκευτά τῶν πολιτιστικῶς ἐξελιγμένων λαῶν, εἴτε πρόκειται περὶ εἰδικῶν θρησκευμάτων τῶν ἐθνικῶν μονάδων τοῦ ἀρχαίου κόσμου (Αἴγυπτος, Βαβυλωνία, Συρία κ.λ.) εἴτε πρόκειται περὶ ὑπερεθνικῶν καί παγκοσμίων θρησκευμάτων (Βουδισμός, Ζωροαστρισμός, Ἰσλαμισμός).

³⁵ Ἀριστοτ. *Περὶ τῆς καθ' ὑπνον μαντικῆς*, 463b 12 - 15

³⁶ Σοφοκλ. *Οἰδιπ. Τύραννος* στ. 64 καί 643

³⁷ Ἀντιφών, 5, 93 καί Σοφ. *Ἡλέκτρα* στ. 902 κ. ἐ.

³⁸ "Ψυχῆ τῶν ἀγαθῶν χαριζόμενος" Σημων Ἀμοργ. 29, 14 - "Ψυχῆ διδόντες ἡδονὴν καθ' ἡμέραν" Αἰσχ. *Πέρσαι* στ. 841 - "βορᾶς ψυχὴν ἐπλήρων" Εὐριπ. *Ἴων*, στ. 1169.

³⁹ "τοῦμόν ἐκπίνουσ' αἰεὶ ψυχῆς ἀκρατον αἷμα" Σοφ. *Ἡλέκτρα* στ. 785 καί "τὴν ψυχὴν ἐκπίνουσιν" Ἀριστοφ. *Νεφέλαι*.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ ΤΙΜΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Θσον διά τήν μετά θάνατον τιμωρίαν, αὕτη ἐξηγεῖ λίαν καλῶς διά ποῖον λόγον οἱ θεοί ἐμφανίζονται, ἀνεχόμενοι τήν κοσμικήν τῶν φαύλων ἐπιτυχίαν, αἱ δέ νέαι διδασκαλῖαι, εἰς τήν πραγματικότητα τήν ἐξεμεταλλεύθησαν πλήρως, ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποίησαν τήν ἐπινόησιν τοῦ ταξειδίου εἰς τόν κάτω κόσμον διά νά παραστήσουν τήν φρίκην τῆς κολάσεως πραγματικήν καί ζωντανήν εἰς τήν φαντασίαν⁴⁰. Ἐν ὑπόγειον ταξείδιον συμπεριλαμβάνεται εἰς τά ποιήματα τά ὅποια ὁ Ἐπιγένης ἀποδίδει εἰς τόν Πυθαγόρειον Κέκροπα. Ἡ εἰδική φαντασίωσις μιᾶς κολάσεως ἐξ ἰλύος ἀποκαλεῖται συνήθως ὀρφική, ἐξ αἰτίας τῆς ὄχι καί τόσον ἐντυπωσιακῆς αὐθεντίας τοῦ Ὀλυμπιοδώρου.

Φρονῶ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς παλαιᾶς λαϊκῆς ἰδέας, προερχομένης ἐκ τοῦ ὁμοουσίου φαντάσματος καί πτώματος καί τήν ἐπακόλουθον σύγχυσιν τοῦ Ἄδου μετά τοῦ τάφου: τά στάδια ταύτης τῆς ἐξελίξεως δύναται τις νά τά ἴδῃ εἰς τόν Ὅμηρον: "Αἶδεω δόμον εὐρώεντα"⁴¹, εἰς τόν Σοφοκλῆν: "τάφον εὐρώεντα"⁴², εἰς τόν Αἰσχύλον: "λάμπα ἢ λάπα"⁴³, ὡς καί εἰς τόν Ἀριστοφάνην: "βόρβορον πολύν καί σκῶρ ἀείνων"⁴⁴. Ἀργότερον, εἰς σημεῖον τι τῆς ἀναπτύξεώς της, ἡ ἰδέα αὕτη ἠρμηνεύθη ὡς κατάλληλος τιμωρία τῶν ἀμυήτων ἢ τῶν ἀκαθάρτων· πιθανόν τοῦτο νά ἀποτελῇ συμβολήν τινα τῶν Ἐλευσινίων ἢ τῶν Ὀρφικῶν.

Ἀλλά ἡ μετά θάνατον τιμωρία δέν ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς διά ποῖον λόγον οἱ θεοί ἀνέχονται εἰς τοιοῦτον βαθμόν τάς τῶν ἀνθρώπων βασάνους καί δὴ τάς ἀδικαιολογήτους τοιαύτας τῶν ἀθῶν. Ὡστόσοσον, ἡ μετενσάρκωσις τό ἐξηγεῖ: Συμφώνως λοιπόν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ, οὐδεμία ψυχὴ ἦτο ἀθῶα. Εἰς τήν ἐρώτησιν: "τί ἀληθέστατον λέγεται;", ἡ παλαιὰ πυθαγόρειος κατήχησις ἀπήντα: "ὅτι πονηροί οἱ ἄνθρωποι"⁴⁵. Ὁλη δέ αὕτη ἡ ἀφθονία τῶν βασάνων, εἰς τοῦτον ἢ εἰς τινα ἄλλον κόσμον, δέν εἶναι τίποτε περισσότερον εἰ μὴ μόνον ἓν μέρος τῆς μακρᾶς ἐκπαιδεύσεως τῶν ψυχῶν - ἐκπαίδευσίς ἡ ὁποία τελικῶς θά καταλήξῃ εἰς τήν τῆς ψυχῆς ἀπελευθέρωσιν ἀπό τόν κύκλον τῆς γεννήσεως καί τήν ἐπιστροφὴν της εἰς τήν θεϊκὴν της μορφήν: τήν ἀθάνατον. Διά τοῦτο καί ἡ ἡδονή, κατά παλαιάν πυθαγόρειον κατήχησιν, "εἶναι εἰς ἀπάσας τάς περιπτώσεις κακίστη διότι εἴμεθα ἐν τῇ γῆ διά νά τιμωρούμεθα καί ὀφείλομεν νά τιμωρούμεθα"⁴⁶. Συμφώνως μέ μίαν ἄλλην πλευρᾶν τῆς θεωρίας, τήν ὁποίαν μνημονεύει ὁ Πλάτων, ὁ πουριτανισμός χρησιμοποιεῖ μίαν ἔκφρασιν βιαιοτέραν: τό σῶμα θεωρεῖται ὁ τάφος ὅπου κεῖται ἡ ψυχὴ νεκρά, ἀναμένουσα ν' ἀναστηθῇ εἰς τήν ἀληθῆ

⁴⁰ Πλατ. Φαίδων, 69c - Πολιτεία, 363D

⁴¹ Ὅμηρ. Ὀδύσσεια, I, στ. 512

⁴² Σοφοκλ. Αἴας, στ. 1166

⁴³ Αἰσχ. Εὐμενίδες, στ. 387

⁴⁴ Ἀριστοφ. Βάτραχοι, στ. 145

⁴⁵ Ἰάμβλιχος Β. Πυθ., 82

⁴⁶ Ἰάμβλιχος, Β. Πυθ., 85

ζωήν ὡς εἶναι ἢ ζωὴ ἄνευ σώματος. Ὡς φαίνεται, δυνάμεθα νὰ ἰχνηλατήσωμεν τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν ἕως τῆς τοῦ Ἡρακλείτου ἐποχῆς, τὴν ὁποῖαν πιθανόν νὰ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς αἰωνίου ἀνακυκλώσεως τῶν ἀντιθέτων τὴν ὁδὸν ἄνω - κάτω: "ἐν τοῖς ἄνω νεκροῖσι"⁴⁷, ὡς καὶ τὴν τοῦ Εὐριπίδου παρωδίαν εἰς τοὺς στ. 1477 κ. ἑ. "καὶ φασκούσας οὐ ζῆν τό ζῆν".

Ἐπιβάλλεται, ὥστόσον, ἀκροθιγῆς τις ἀναφορὰ εἰς τὴν περὶ *Καθάρσεως* ἄποψιν. Σημειωθήτω ὅτι ἡ ἔννοια τῆς **Καθάρσεως** δέν ἀπετέλει καινοτομίαν τινα, ἀλλὰ μίαν βασικὴν ἀπασχόλησιν τῶν θρησκευτικῶν πνευμάτων κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν. Ὅμως, ἐντὸς τοῦ νέου προτύπου τῆς πίστεως, ἡ κάθαρσις ἀπέκτησε νέον περιεχόμενον καὶ νέαν πειστικότητα: ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει οὐ μόνον νὰ καθαρθῇ ἐκ τῶν εἰδικῶν μολύνσεων, ἀλλ' ὅσον τυγχάνει δυνατόν ἐξ ὅλου τοῦ μιάσματος τό ὁποῖον ἔδιδε ἡ σάρξ - τοῦτο ἀπετέλει ὄρον τῆς μετανοίας του. "Ἔρχομαι ἐκ καθαρῶν καθαρὰ χθονίων βασιλεία" ἀναγγέλει ὁ ὀλοκληρώσας τὸν κύκλον τῶν μετενσαρκώσεων καὶ τῆς καθάρσεως εἰς τὴν Περσεφόνην εἰς τινα ἐκ τῶν χρυσῶν πινακίδων τοῦ Θουρίου⁴⁸. Ἄλωστε, τό πρῶτον μέρος διὰ τὴν σωτηρίαν θεωρεῖται ἡ ἀγνότης, καὶ οὐχί ἡ δικαιοσύνη.

Ἡ ἰδέα τῆς Πνευματικῆς ψυχῆς ἢ ὁποῖα γνωρίζει μίαν μεγαλειώδη (μεγαλόδοξον) σταδιοδρομίαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, τὰς μυστηριακὰς θρησκείας καὶ τὸν Χριστιανισμόν, ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος, περίοδον μεγάλων κοινωνικῶν πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν κινήματων. Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἰδέας τῆς Πνευματικῆς ψυχῆς ἐντοπίζεται ἢ εἰς τοὺς Ὀρφικούς ἢ εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Καὶ τοῦτο διότι ἡ θεϊκὴ φύσις τῆς ψυχῆς, ἡ μετενσάρκωσις, ἡ σωτηριολογικὴ ἐπαγγελία καὶ ἡ τελικὴ ἐπαναποθέωσις τῆς ψυχῆς, ἦσαν δόγματα καὶ τῶν δύο.

⁴⁷ Ἀριστοφ. *Βάτραχοι*, στ. 420

⁴⁸ *O. F.* 32 c καὶ d

ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ⁴⁹

Φύτω καλεῖται ἡ μετά θάνατον ἐπιβίωσις τῆς ψυχῆς διατηρούσης ἀκεραίαν τήν προσωπικήν συνείδησιν καί βούλησιν αὐτῆς. Κατά τόν ἐκτεθέντα ὀρισμόν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀθάνατος ἐάν ἐξακολουθῇ νά ὑπάρχη καί μετά θάνατον οὐ μόνον ὡς ἄτομος οὐσία ἀλλά καί ὡς πρόσωπον ἔχον συνείδησιν καί βούλησιν. Ἐάν δηλ. ἡ ψυχὴ αὐτοῦ διατηρῇ τόν κατά τήν ἐπίγειον ζωὴν ἀναπτυχθέντα ὑπ' αὐτοῦ πνευματικόν βίον καί μετά τόν χωρισμόν τῆς ἀπό τοῦ σώματος αὐτῆς.

Αἱ συστηματικώτερον προσαγόμενα περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδείξεις εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. **Ἡ ἱστορική**, παραγομένη ἐκ τοῦ (*consensus gentium*), ἥτοι ἐκ τοῦ ὅτι ἀείποτε οἱ ἄνθρωποι, ἀπό συμφώνου, ἐπίστευον εἰς τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς.
2. **Ἡ τελολογική**, ἀφορμωμένη ἐκ τοῦ τέλους, ἢ τοῦ τελικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πιστεύοντος γενικῶς ὅτι ἔχει ἀνώτερον καί ὑπερκόσμιον προορισμόν, τόν ὅποιον ὁμως οὐδέποτε κατορθοῖ νά ἐπιτύχη ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ. Ἡ πίστις αὕτη ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπειδὴ ὑπάρχει καί τό ἀντικείμενον αὐτῆς πέραν τοῦ προσκαίρου τούτου κόσμου, ἔνθα καί

---

⁴⁹ Ὁφείλομεν, φρονῶ, νά ἐντρυφήσωμεν περὶ τήν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας. Ὄταν ὀμιλῶμεν περὶ ἀθανασίας ἐννοοῦμεν τέσσαρας ἐννοίας: **Πρώτη** ἢ **κατά φύσιν ἀθανασία**, δηλ. ἡ ιδιότητα τοῦ μή θνήσκειν ἐκ φύσεως καί οὐχί ἐπιγενομένως. Τήν ἀθανασίαν ταύτην ἔχει μόνον ὁ Θεός. Διότι μόνον ὁ Θεός ἐξ ὑπαρχῆς ἔχει τήν ἀθανασίαν καί εἶναι ὁ μόνος κατά φύσιν ἀθάνατος. Λέγοντες δέ "Ἅγιος Ἀθάνατος" ἀποδίδομεν ἀκριβῶς ταύτην τήν ἀλήθειαν. Ἡ **δευτέρα** εἶναι ἡ **κατά χάριν ἀθανασία**. Αὕτη ἡ ἀθανασία σημαίνει μίαν κατάστασιν, τήν ὁποίαν διαθέτει κάποιος, ὅταν κάποιος ἄλλος τοῦ τήν δώσει, εἶναι δοτὴ ιδιότητα: Ὁφείλεται εἰς ἓνα χάρισμα, εἰς μίαν δωρεάν τήν ὁποίαν ἔχει δώσει κάποιος εἰς τινά ἄλλον. Αὕτη τήν κατά χάριν ἀθανασίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τήν κατά χάριν ἀθανασίαν καί οὐχί τήν κατά φύσιν, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κτιστή, εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐκ τούτου ἔχει ἀρχὴν καί ἐπομένως κάθε τι τό ὅποιον ἔχει ἀρχὴν ἔχει καί τέλος. Ἐδῶ, ὁμως, γίνεται μία ἐξαιρέσις καί ἐνῶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κτιστή, καί ἔχει ἀρχὴν, ἐν τούτοις δέν ἔχει τέλος, διότι οὕτως ἠθέλησεν ὁ Θεός. Αὕτη εἶναι μία κατά χάριν ἀθανασία, τήν ὁποίαν ἔχει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ **τρίτη** ἐννοία τῆς ἀθανασίας εἶναι ἡ συνδεομένη μετά τῆς **ὑπάρξεως τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ**. Ἡ ψυχὴ ὡς ἠνωμένη μετά τοῦ Θεοῦ ἔχει ταύτην τήν μορφήν τῆς ἀθανασίας. Τοιαύτην μορφήν ἀθανασίας ἔχουν οἱ Δίκαιοι. Ἀντιθέτως αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχαὶ δέν διαθέτουν αὕτην τήν θεοποιόν ἐνέργειαν. Ζοῦν μὲν αἰωνίως, ἀλλά μακράν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Μ. Βασίλειος ὀνομάζει τήν ἁμαρτίαν "θάνατον τοῦ ἀθανάτου" ἐννοῶν ὅτι ὑπάρχει μὲν ἡ κατά χάριν ἀθανασία ἡ ὁποία ὁμως στερεῖται τῆς θεοποιού ἐνεργείας ἐξ αἰτίας τῆς ἁμαρτίας. Ὑπάρχει καί **τετάρτη** μορφή ἀθανασίας, ὅταν ὁ **ἄνθρωπος μετέχει τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ**.

Χαώδης εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξύ τῆς ὀρθοδόξου ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καί τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας. Κατά τήν ὀρθόδοξον ἄποψιν ἡ ψυχὴ δέν εἶναι ἄναρχος, ἀγέννητος, ἄκτιστος, οὐδέ προὑπάρχουσα. Εἶναι κτιστή, κατά χάριν ἀθάνατος τό δέ σῶμα καί ἡ ψυχὴ ἀποτελοῦν μίαν ἐνότητα καί δέν ὑπάγονται εἰς οὐδεμίαν ἐννοιαν δυϊσμοῦ, δηλ. δέν εἶναι δύο αυτόνομοι ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διαφορετικὴν προέλευσιν καί καταγωγὴν, καί ἡ μία δέν ἀντιμάχεται τήν ἄλλην.

Ὁφείλομεν ὡσαύτως νά ἀναφέρωμεν ὅτι καί εἰς τό θέμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ὑπῆρξαν καί ἐντός τοῦ χώρου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρκεταὶ αἰρετικαὶ διδασκαλαί, τὰς ὁποίας ἐγκαίρως ἐπεσήμανε καί κατεδίδικασεν ἡ Ἐκκλησία. Δύο ἐκ αὐτῶν αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχέσιν ἄμεσον μετά τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι α) ἡ αἵρεσις τῶν θνητοψυχιτῶν καί β) ἡ αἵρεσις τῆς ψυχοπανυχίας.

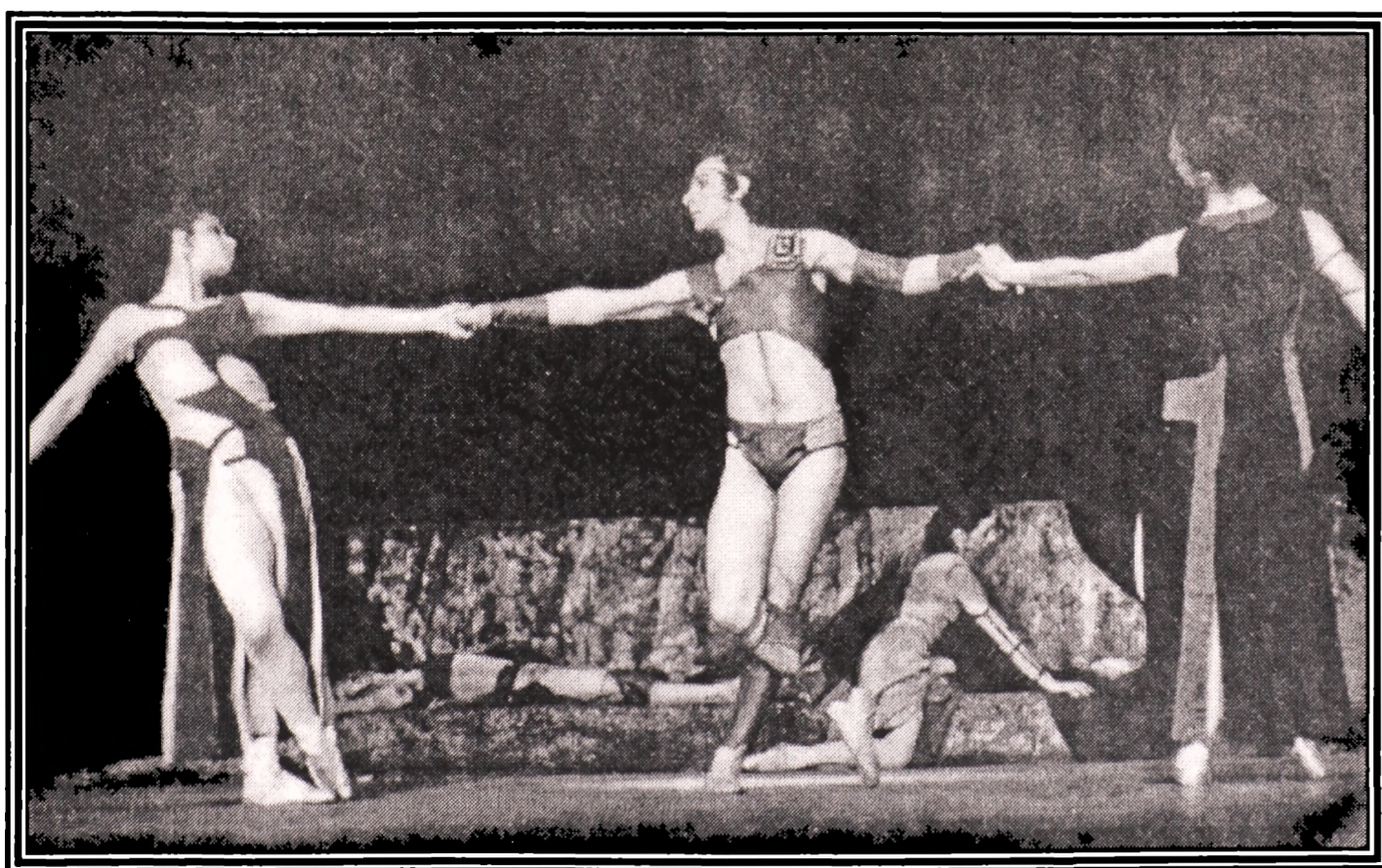
Οἱ θνητοψυχίται ἐδίδασκον ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁμοία μετά τῆς ψυχῆς τῶν ζώων καί ὅτι ἀπόλλυται ὁμοῦ μετά τοῦ σώματος μετά τόν θάνατον. Εἰς τήν αἵρεσιν τῆς ψυχοπανυχίας ἰσχυρίζοντο ὅτι μετά τόν θάνατον αἱ ψυχαὶ εὐρίσκονται εἰς μίαν κατάστασιν ληθάργου καί ὑπνώσεως.

πληροῦται μόνον ἐάν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον ἐπιβιοῦσαν μετὰ θάνατον.

3. **Ἡ ὄντολογική**, ἡ ὁποία ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ιδέας τῆς ψυχῆς ὡς ἀύλου οὐσίας καὶ ἀπλῆς, μὴ ὑποκειμένης εἰς διάλυσιν, συνάγει τὴν τε ὑπαρξιν τῆς ψυχῆς ὡς ἀναγκαίου παράγοντος τῆς προσωπικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς καὶ τὴν οὐσία ἀθανασίαν αὐτῆς, καὶ

4. **Ἡ ἠθική**, ἡ ὁποία εἶναι καὶ πειστικωτέρα πασῶν, ὡς πλείονα ἐνάργειαν καὶ σπουδαιότητα κεκτημένη, καὶ τῆς ὁποίας ἡ συνήθης διατύπωσις εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Καθὼς καὶ ἡ συνήθης πείρα μαρτυρεῖ, ἡ ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη εἶναι κατὰ κανόνα ἀνεπαρκῆς εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς, οὕτως ὥστε νὰ μὴ δύναται πάντοτε νὰ ἀμείβῃ μὲν τὸ ἀγαθόν, νὰ τιμωρῇ δὲ τὸ κακόν ὡς δεῖ. Τούτου ἔνεκα, οὔτε ἡ ἀρετὴ ἀμείβεται ποτέ πλήρως, τουναντίον δὲ καὶ συχνάκις καταδιώκεται, οὔτε ἡ κακία τιμωρεῖται πάντοτε ὡς τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις θριαμβεύει. Ἡ τοιαύτη ἀντίφασις οὔτε πρὸς τὴν θεῖαν δικαιοσύνην δύναται νὰ συμβιβασθῇ οὔτε πρὸς τὸ ἐν ἡμῖν συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικῶς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ τοιαύτη ἀνταπόδοσις εἶναι αἴτημα διὰ τὴν λογικὴν καὶ τὸ συναίσθημα ἡμῶν, ἡ δὲ πραγματοποιήσις αὐτῆς κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν εἶναι πάντῃ ἀνέφικτος, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ κατὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωὴν, ἔνθα ἢ τε ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ τῆς κακίας τιμωρία εἶναι δυνατόν νὰ ὑλοποιηθοῦν, κατ' ἀπολύτως δίκαιον τρόπον ὑπὸ τοῦ δικαίου καὶ ἀπροσωπολήπτου Δημιουργοῦ. Ἄλλ' ἵνα ἡ τοιαύτη ἀνταπόδοσις εἶναι ὄντως δυνατὴ, δεόν ὅπως ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπάρχῃ μετὰ προσωπικῆς συνειδήσεως καὶ βουλήσεως καὶ μετὰ τὸν διὰ τοῦ σωματικοῦ θανάτου χωρισμόν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΘΕΣΙΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΘΑΝΑΣΙΑΝ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Α. Εἰς τοὺς Πρωίμους χρόνους

Κατάλοιπα μιᾶς πάλαι ποτέ διαλαμψάσης ἀνθηρᾶς πρωίμου λατρείας τῶν ψυχῶν ἀνευρίσκομεν εἰς τόν Ὅμηρον καί δὴ εἰς τὴν μεταχείρισιν τοῦ νεκροῦ σώματος τοῦ Πατρόκλου ὡς καί εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ περιγραφὴν τῆς ἐπισήμου ἐπιβλητικῆς καὶ ἄκρως μελετημένης ἕως τὴν τελευταίαν λεπτομέρειαν, κηδείας ἐνός ἀρχηγοῦ ἢ ὁποῖα ἔρχεται εἰς ζωηράν ἀντίθεσιν μετὰ τῆς ὑφισταμένης ὁμηρικῆς ἀντιλήψεως περὶ ἀνυπαρξίας τῆς ψυχῆς μετὰ τόν ἀπό τοῦ σώματος χωρισμόν της. Προσφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν μία πλουσιωτάτη θυσία, ἢ ὁποῖα δέν ἐξηγεῖται ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου ἄλλεται ἀσυναίσθητος, ἀβοήθητος καὶ ἀδύναμος, καί ὡς ἐκ τούτου ἀνίκανος νά ἀπολαύσῃ τὰς προσφορὰς. Διερωτώμεθα τί ἄλλο δύναται νά σημαίνουν αἱ ἐν λόγῳ πλουσιοπάροχοι προσφοραί, ὅτε ὁ Ὅμηρος κατὰ παγίαν τακτικὴν ἀναφέρει ἀπλᾶς θεοσεβεῖς ἱεροτελεστίας πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν, μετ' ἐντελῶς διαφοροτικοῦ περιεχομένου. Ὁλοκληρὸς ἢ σειρὰ τῶν προσφορῶν εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ παλαιότερου καὶ πρωίμου τύπου θρησκευτικῶν τελετουργιῶν, ὡς αὐταὶ παρουσιάζονται εἰς τὴν ὑστεροτέραν ἑλληνικὴν θρησκείαν καί δὴ εἰς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων θεοτήτων. Καί τοῦτο διότι αἱ θυσιαστικαὶ προσφοραὶ καίονται ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τιμὴν τοῦ Δαίμονος καί δέν διανέμονται εἰς τοὺς παρευρισκομένους ὡς εἰς τινὰς ἄλλας περιπτώσεις. Ἐν συνεχείᾳ, μέρος τι τῆς κόμης, ἢ ὁποῖα τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ Πατρόκλου, ἀποτελεῖ γνωστόν τύπον θυσιαστηρίου φόρου τιμῆς⁵⁰ κυριαρχοῦντα εἰς τὰς ἐθιμοτυπίας τῆς πρωίμου Ἑλλάδος, καί οὐσιαστικῶς μαρτυρεῖ τὴν μακροχρόνιον προηγηθεῖσαν ἐξέλιξιν τῆς θρησκευτικῆς λατρείας καί τοῦτο διότι ἡ ροὴ ποσότητος αἵματος, αἱ σπονδαὶ τοῦ οἴνου, καί ἡ καῦσις ἀνθρωπίνων προσφορῶν προὑποθέτουν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ προσφάτως θανόντος ὀφείλει νά ἀναζωογονηθῇ καί ὁ θυμὸς της νά κατευνασθῇ.

Ὡσαύτως, ἡ ἐπιλογή τῶν ἀγώνων ὡς ἡ πλέον ἀρμόζουσα κατάληξις τῆς κηδείας ἐνός ἀρχηγοῦ δέν εἶναι κατανοητὴ εἰ μὴ μόνον ὡς ἐπιβίωσις μιᾶς ἀρχαίας καί πάλαι ποτέ ἀκμαίας λατρείας τῶν νεκρῶν. Ἄλλωστε, παρόμοιοι ἀγῶνες πρὸς τιμὴν μεγάλων ἀνδρῶν ἀναφέρονται συχνάκις εἰς τόν Ὅμηρον.⁵¹ Δι' ὃ, καί οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Ἄγών εἰς τὴν ἐορτὴν

⁵⁰ Τὰς ἑλληνικὰς προσφορὰς ὀρθῶς ὁ Wieseler *Philol.*, IX, 771 κ.έ. τὰς θεωρεῖ βολικὰς προσφορὰς, ὑποκατάστατα πρωτογόνων ἀνθρωπίνων θυσιῶν. Ὅμοίως δέ τὰς ἐρμηνεύει καί ὁ Tylor, ii, 401

⁵¹ Ὡς π. χ. ἐν Ἰλιάδι οἱ εἰς τό Ψ 630 κ.έ. ἐπικήδειοι ἀγῶνες διὰ τόν Ἀμαρυγκέα, οἱ εἰς τό Ω 85 κ.έ. διὰ τόν Ἀχιλλέα, ἢ ὡς σύνηθες ἔθιμον Ω 87 κ.έ. Ἡ ἐν λόγῳ πρακτικὴ διενεργείας ἀθλητικῶν ἀγώνων, μετὰ βραβείου, μετὰ τὴν κηδείαν διακεκριμένων προσώπων, δέν ἠτόνησε ποτέ. Ἐν δέ τοῖς μεθομηρικοῖς χρόνοις ἐσυνηθίζετο, εἰς τὰς τῶν ἡρώων ἐορτὰς, καί ἀργότερον εἰς τὰς τῶν θεῶν, ἢ διεξαγωγὴ ἀγώνων, οἱ ὅποιοι βαθμιαίως μετεξελίχθησαν εἰς κανονικῶς ἐπαναλαμβανομένας παραστάσεις.

ἥρωος τινός ἢ θεοῦ ἦτο μέρος τῆς θρησκευτικῆς του λατρείας. Προφανῶς ὁ ἐν λόγῳ τρόπος λατρείας εἰσήχθη εἰς πρωιμότεραν ἐποχὴν, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἐθεώρουν τὴν ψυχὴν ἰκανὴν νὰ συμμετέχη συνειδητῶς εἰς τὴν εὐχαριστίαν της. Τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Ὅμηρος ὅτε εἰς τὸν στίχον 274 τῆς Ραψ. Ψ τῆς Ἰλιάδος, λέγει:

"εἶ μὲν νῦν ἐπὶ ἄλλω ἀεθλεύοιμεν Ἀχαιοί",

ἤγουν πρὸς τιμὴν τοῦ Πατρόκλου, καὶ εἰς τὸν στίχον 646:

*"σὸν ἑταῖρον ἀέθλοισι κτερεῖζε"*⁵²

Διὰ τὴν καθιέρωσιν καὶ παγίωσιν τῶν ἀγῶνων καὶ εἰς ὑστεροτέρους χρόνους, γνωστὴ τυγχάνει καὶ ἡ τοῦ Λυσίου μαρτυρία: *"καὶ ἀγῶνες τίθενται ἐπ' αὐτοῖς ῥώμης καὶ ἀνδρείας καὶ πλούτου, ὡς ἀξίους ὄντας ταῖς αὐταῖς τιμαῖς καὶ τοὺς ἀθανάτους τιμᾶσθαι"*⁵³.

Οἱ ἀγῶνες, ἐπομένως, ἐθεμελιούντο, ὡς ἡ καὺσις τῶν προσωπικῶν ἀντικειμένων τοῦ νεκροῦ, εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι δι' αὐτῶν τέρεται ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ. Ἀποτελοῦν κατάλοιπον λατρείας, ἡ ὁποία ἀπετέλει *"ὑπόλειμμα"* μιᾶς ἀκμαιοτέρας λατρείας τῶν νεκρῶν προγενεστέρων χρόνων, καὶ συγχρόνως ἀπετέλει τὴν ὀλοκληρωμένην καὶ ἐπαρκῆ ἔκφρασιν πίστεως εἰς τὴν μεγίστην καὶ διαρκῆ δύναμιν τοῦ ἐξαῦλωμένου πνεύματος, ἡ ὁποία καὶ διετηρήθη ἀμετάβλητος καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν⁵⁴ ἡ ὁποία ἔχουσα διαφοροποιηθῆ θρησκευτικῶς, δέν κατανοεῖ πλήρως τὴν ἔννοιαν τούτων τῶν *"ἰδιοτύπων"* τελετουργικῶν κανόνων.

Βεβαίως, περαιτέρω φροντίς καὶ λατρεία εἰς τὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν μετὰ τὸ πέρας τῆς κηδείας δέν προεβλέπετο, καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς βαθύτατα ριζωμένης πεποιθήσεως ὅτι, μετὰ καὶ τὴν ἀποτέφρωσιν⁵⁵ τοῦ σώματος, ἡ ψυχὴ παραλαμβάνεται εἰς τὸν ἀπροσπέλαστον κόσμον τοῦ ἀοράτου, ἐκ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἐπιστρέφει. Ἡ πρακτικὴ τῆς ἀποτεφρώσεως φρονῶ ὅτι προσφέρει τὴν τελευταίαν μαρτυρίαν δι' ἐκείνην τὴν πρῶτον περίοδον, καθ' ἣν ἐπιστεύετο ἡ παρατεταμένη διαμονὴ τοῦ ἐξαῦλωμένου πνεύματος εἰς τὸ βασίλειον τῶν ζώντων, καὶ ἡ δυνατότης ἐπιρροῆς τῶν ἐπιζώντων.

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη ὀλοκληρώθη μετὰ τοῦ ἐθίμου τῆς προσφορᾶς ἐνός ὀβολοῦ εἰς τὸν *Πορθμέα τῶν Νεκρῶν*, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε βεβαίως εἰς ὑστεροτέρους χρόνους.

⁵² Τὸ ρῆμα *κτερεῖζειν* ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποδόσεως εἰς τὸν νεκρὸν τῶν κτερέων του, δηλ. τῶν προηγουμένων ἀποκτημάτων του, καὶ τοῦτο διὰ τῆς καύσεως.

⁵³ Λυσίας, *Ἐπιτάφιος*, 80

⁵⁴ Καὶ ὁ Ὅρεσθης εἰσέτι μετὰ τὸν τοῦ Αἰγίσθου φόνον, φονέως τοῦ πατρός του Ἀγαμέμνονος, προσέφερε ἐπικήδειον ἐορτήν. *Ὀδυσσεια*. Γ' 309.

⁵⁵ Ὁ J. Grimm, *Kl Schr*, ii, 216, 220 προτείνει ὅτι ἡ ἀποτέφρωσις τοῦ σώματος ἴσως ἀπετέλει προσφορὰν τινα εἰς τοὺς θεούς.

B. Εἰς τόν Ὅμηρον

Ⓣ Ἑλληνικός πολιτισμός τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμήρου ἔχει ἤδη ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τήν πεπαλαιωμένην σοφίαν καί τάς προώιμους ἀμφιβολίας. Ὅντως ὁ Ὅμηρος ἀντιπροσωπεύει τό ἀρχαιότατον σπουδαῖον στάδιον τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ διά τόν ὁποῖον διαθέτομεν σαφῆ μαρτυρίαν. Ἐν τούτοις, τά ἔπη δέν σηματοδοτοῦν τήν ἀρχήν τῆς ἐν λόγῳ ἐξελίξεως. Ὁ ποιητής καί οἱ ἥρωές του ὁμιλοῦν, μετ' ἐναργείας καί ἐμφάσεως, διά τά προβλήματα καί τούς πόνους τῆς ζωῆς εἰς ἀτομικόν καί συλλογικόν ἐπίπεδον. Οἱ Θεοί ἐκληροδότησαν εἰς τούς ἀνθρώπους μίαν ζωήν ὀδύνης καί δυστυχίας, ἐνῶ οἱ ἴδιοι παραμένουν ἀπηλλαγμένοι πάσης φροντίδος.

Ὅμως, τί πραγματικῶς συμβαίνει; Τί ἀκολουθεῖ, ὅτε ἡ ζωή ἀπομακρύνεται ὀριστικῶς ἐκ τοῦ ἀψύχου σώματος;

Οἱ Ἕλληνες τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς διακρίνουν δύο ψυχάς: τήν Ψυχὴν τοῦ Ζῶντος ὑπό τό ὄνομα "θυμός", καί τήν ψυχὴν τοῦ Νεκροῦ, ἡ ὁποία καλεῖται "νέκυς" (νεκρός) καί "εἶδωλον" (εἰκών)⁵⁶. Ἡ ψυχὴ τοῦ Ζῶντος, κατὰ τήν Ὀμηρικὴν καί ὑστεροτέραν ποίησιν, εἶναι οὐσιαστικῶς ὁ "θυμός" ὁ ὁποῖος κατὰ μίαν ἐρμηνείαν, ταυτίζεται μέ τήν Ἀναπνοήν, καί κατὰ μίαν ἄλλην μέ τόν ἀχνόν ἢ τήν βράσιν τοῦ αἵματος. Ἡ Ψυχὴ - Ἀναπνοή καί ἡ Ψυχὴ - Αἷμα θεωροῦνται ἄλλωστε τύποι τῆς Ζωτικῆς Ψυχῆς ὁ Ἐμπεδοκλῆς πιστεύει πῶς τό αἷμα τό ὁποῖον ρέει περί τήν καρδίαν ἀποτελεῖ τό στοιχεῖον μέ τό ὁποῖον στοχαζόμεθα:

"αἷμα ἀνθρώποις περικάρδιον ἐστὶ νόημα",⁵⁷

τοποθετῶν οὕτως τήν πνευματικὴν λειτουργίαν εἰς τό αἷμα. Ὡστόσο, πλῆθος ἕτεραι ἰδιότητες καί λειτουργίαι τοῦ "θυμοῦ" μαρτυροῦν περί τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ζωτικῆς ψυχῆς. Συγχρόνως, ὁ "θυμός" παρουσιάζεται καί ὡς ὁ χῶρος τῆς πνευματικῆς λειτουργίας⁵⁸. Τέλος δέ, ὡς χῶρος συναισθηματικῆς καί πνευματικῆς λειτουργίας, ἀπεικονίζει καί σημαίνει τόν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα⁵⁹.

Ὁ Ὅμηρος δέν ἀποδίδει εἰς τήν ψυχὴν οὐδεμίαν λειτουργίαν εἰς τόν ζῶντα ἄνθρωπον εἰ μὴ μόνον ὅτε τόν ἐγκαταλείπει τό εἶναι τῆς ἐμφανίζεται ὡς ὑπέρ - εἶναι καί οὐδέν ἄλλον. Δύναται ὡστόσο ὁ Ἀνακρέων νά λέγῃ εἰς τόν ἠγαπημένον του "σύ εἶ ὁ τῆς ἐμῆς ψυχῆς κύριος"⁶⁰, ὁ Σημωνίδης νά

⁵⁶ "τελευτησάντων λέγεσθαι καλῶς εἶδωλα εἶναι τά τῶν νεκρῶν σώματα" Πλάτων, Νόμοι, 959b.

⁵⁷ Ἐμπεδοκλ., Ἀποσπ. Β 105, 3 = 1, 350, 15.

⁵⁸ "ἦδεε κατὰ θυμόν": Β, 409 "γνώ κατὰ θυμόν": Π, 119 κ.έ "ὄσσοντο ἄλγεα κατὰ θυμόν": Κ, 224 "μνήσατο κατὰ θυμόν": Ὀδυσ. Ι, 29 "θυμῷ ὠίσθη": Ὀδυσ. Δ, 452/3 "θυμῷ νοέω καί οἶδα ἕκαστα": αὐτ. Σ, 228.

⁵⁹ "νηλέα θυμόν": Τ, 224 "σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμός": Χ, 357 "θυμός ὑπερφίαλος καί ἀπηνής": Χ, 611. κ.λ..

⁶⁰ Ἀνακρ. ἀποσπ. 4

ισχυρίζεται ότι παρέχει εις τήν ψυχήν του μίαν εὐχάριστον ὠραν⁶¹, καί ἐν ἐπιτάφιον τοῦ 6^{οῦ} αἰ. ἐκ τῆς Ἑρετρίας παραπονεῖται ὅτι ἡ ἐπίσκεψις εἰς τόν τοῦ ναύτου τάφον " προσδίδει ὀλίγας χαράς εἰς τήν ψυχήν "⁶². Ὡστόσοσον ἡ ψυχή εἶναι τό ζῶν ἐγώ, καί εἰδικώτερον τό βουλευτικόν ἐγώ. Ὑπ' αὐτήν βεβαίως τήν ἔννοιαν, δέν ὑπάρχει ὁ βασικός ἀνταγωνισμός μεταξύ "ψυχῆς" καί "σώματος", ἡ ψυχή εἶναι ἀπλῶς τό ψυχικόν τοῦ σώματος ἀντικείμενον.

Ποῦ μεταβαίνει ὁμως ὁ "θυμός" μετά θάνατον; Εἶναι βεβαίως ἄτοπον νά ἰσχυρισθῆ τις ὅτι εἰς τά ὁμηρικὰ ἔπη καί τήν ὁμηρικὴν ἐποχὴν ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι τά πάντα τελειώνουν τήν στιγμὴν τοῦ θανάτου καί οὐδέν ἐπιζεῖ μετ' αὐτόν. Καί τοῦτο ἐρείδεται εἰς τό γεγονός ὅτι εἰς οἵανδήποτε περιγραφὴν θανάτου ὁ νεκρός - ὁ ὁποῖος καί ἀναφέρεται μέ τό ὄνομά του - σπεύδει εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Ἄδου, εἰς τό βασίλειον τοῦ Πλούτωνος καί τῆς ζοφερᾶς Περσεφόνης, μεταβαίνει εἰς τό σκότος ὑπὸ τήν γῆν, εἰς τό Ἑρεβος, ἢ τέλος βυθίζεται εἰς τήν γῆν. Ἡ ἐν λόγῳ "Ψυχῆ" προσδιορίζεται ὡς τι τό ἀέρινον, ὡς πνοή, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτει τήν παρουσίαν τῆς εἰς τήν ἀναπνοήν τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου. Διαφεύγει ἐκ τοῦ στόματος ἢ ἐκ τοῦ ἀνοικτοῦ τραύματος τοῦ ἀποθνήσκοντος καί, ἐλευθέρα πλέον ἐκ τῆς φυλακῆς τῆς, μετατρέπεται εἰς μίαν "εἰκόνα" (εἶδωλον). Εἰς τοῦτο μαρτυρεῖ καί τό γεγονός ὅτι εἰς τά σύνορα τοῦ Ἄδου ὁ Ὀδυσσεύς θεᾶται νά αἰωροῦνται εἰς τόν ἀέρα " αἱ εἰκόνες ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐμόχθησαν ". Αἱ ἐν λόγῳ ἄυλαι εἰκόνες, αἱ ὁποῖαι ἀπομακρύνονται ἐκ τῆς ζωῆς ὡς καπνός⁶³ ἢ ὡς σκιά⁶⁴, παρουσιάζουν εἰς ἀναγνωρίσιμον βαθμόν τό γενικόν περίγραμμα τοῦ πρότερον ζῶντος ἀνθρώπου. Δι' ὃ καί ὁ Ὀδυσσεύς ἀναγνωρίζει ἀμέσως τήν μητέρα του Ἀντίκλειαν, τόν προσφάτως θανόντα Ἑλπήνορα, ὡς καί τούς νεκρούς συμπολεμιστάς του κατά τόν Τρωϊκόν πόλεμον. Ὡσαύτως, ἡ παρουσιασθεῖσα εἰς τόν Ἀχιλλέα ψυχή τοῦ Πατρόκλου ὁμοιάζει ἀπολύτως μέ τόν νεκρόν ἄνδρα κατά τήν σωματικὴν ἐμφάνισιν καί ἔκφρασιν:

*" παντ' αὐτῶ μέγεθος τε καί ὄμματα καλ' εἰκουῖα καί φωνήν
καί τοῖα πρό χροῖ ἔστο "⁶⁵*

Ὁφείλομεν ὁμως ὅπως εὐτόνως διευκρινήσωμεν ὅτι ἡ ψυχή τῆς ὁμηρικῆς πίστεως δέν ἀντιπροσωπεύει ὅ,τι ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν "πνεῦμα", διότι ὅλαι αἱ ἱκανότητες τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργοποιοῦνται καί δραστηριοποιοῦνται μόνο ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ζεῖ. Ὅτε ὁ θάνατος ἐπέρχεται ἡ πρόσωπικότης του εἰς τό σύνολόν τῆς, παύει νά ὑφίσταται. Ὁ ἄνθρωπος, κατά τόν Ὅμηρον, εἶναι ἐν ζωντανόν πλάσμα τό ὁποῖον ἔχει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, καί δρᾷ εὐφυῶς μόνον ὅσον ἡ ψυχή παραμένει ἐντός του. Ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς, τό σῶμα ἀδυνατεῖ νά ἀντιληφθῆ,

⁶¹ Σημων. Ἀμοργ. ἀποσπ. 29, 14D

⁶² IG, XII, 9, 287 Friedlander *Erigrammata* 79

⁶³ Ἰλιάδ. Ψ, 100

⁶⁴ Ὀδυσ. Π, 207 & 495

⁶⁵ Ἰλιάδ. Ψ, 65 κ.έ.

νά αισθανθῆ ἢ νά ἐπιθυμήσῃ. Ἀλλά δέν χρησιμοποιεῖ ταύτας ἢ τινας ἐκ τῶν ἱκανοτήτων του τῆ βοήθεια ἢ μέσῳ τῆς ψυχῆς.

Ὡσαύτως, διά τόν Ὅμηρον αἱ ὄνειρικά ἐμπειρία καί ἐμφανίσεις ἐνέχουν ἀληθῆ πραγματικότητα καί οὐχί κενάς φαντασιώσεις. Συνεπῶς, ἡ μορφή ἐνός προσφάτως ἀποθανόντος, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τό ὄνειρον εἶναι πραγματική, ζεῖ δηλ. μετά θάνατον, μολονότι ἡ ἐν λόγῳ ζωή ἐμφανίζεται ὡς φευγαλέα εἰκῶν, ὡς ἀντικατοπτρισμός μας εἰς τό ὕδωρ. Διά τοῦτο, ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐν ὄνειρῳ βλέπει ὁ ὄνειρευόμενος ἀποδεικνύει τήν ὑπαρξίν ἐνός "alter ego". Εἰς τοῦτο συνηγορεῖ καί ἡ ἄποψις ἐνός μεταγενεστέρου Ἑλληνοσ συγγραφέως τοῦ Πινδάρου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι τό σῶμα ὑπακούει εἰς τόν παντοδύναμον θάνατον, ἀλλ' ἡ " εἰκῶν " τοῦ ζῶντος πλάσματος συνεχίζει νά ζῆ, διότι τό " εἰδωλόν " τῆς καθεύδει.⁶⁶ Ὁ κόσμος τῆς εἶναι ὁ κόσμος τοῦ ὕπνου. Ὡς ἐκ τούτου, ἕκαστος ἄνθρωπος διαθέτει καί μίαν δευτέραν ὑπόστασιν, ἡ ὁποία ἐνεργοποιεῖται ἐντός τοῦ ὄνειρου.

Ὡστόσο, τό ἐρώτημα ἐπαναλαμβάνεται : πού μεταβαίνει ἡ ψυχή μετά τήν ἐκ τοῦ σώματος ἀπομάκρυνσίν τῆς, δεδομένου ὅτι οἱ πρωτόγονοι συνήθιζον νά ἀποδίδουν ἀπεριορίστους ἱκανότητας εἰς τήν ἐξαῦλωμένην ψυχήν; Ἐν τούτοις, ὁ Ὅμηρος φαίνεται νά ἀγνοῇ οἵανδήποτε ἐπιρροήν τῆς ψυχῆς εἰς τόν ὄρατόν κόσμον, καί ὡς ἐκ τούτου νά γνωρίζῃ ἐλάχιστα διά τήν λατρείαν τῆς. Ὡστόσο, κατάλοιπα μιᾶς πάλαι ποτέ ἀνθηρᾶς λατρείας τῶν ψυχῶν ἀνευρίσκομεν καί εἰς τόν Ὅμηρον⁶⁷.

Ἡ ψυχή βεβαίως πετᾶ ἀμέσως πρὸς τόν Ἄδην, ἀλλά εἰς τήν ἀρχήν αἰωρεῖται ἀναμέσω τῶν βασιλείων τῶν ζώντων καί τῶν νεκρῶν, ἕως ὅτου γίνῃ ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ Ἄδου μετά τήν καῦσιν τοῦ σώματος⁶⁸. Ἀλλά, ἀπὸ τήν στιγμὴν τῆς ἀποτεφρώσεως, ἡ ψυχή ἐκτοπίζεται εἰς τόν Ἄδην καί δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἐπιστροφή τῆς εἰς τόν κόσμον τῶν ζώντων, εἰς τόν ὁποῖον δέν δύναται νά ἐπιστρέψῃ οὐδέ μέ τήν σκέψιν.⁶⁹ Ἄλλωστε ἡ ἀποτεφρωσις ἐστόχευε εἰς τό νά ὠφελήσῃ τόν νεκρόν, ἐφ' ὅσον ἡ ψυχή του δέν θά περιπλανᾶτο πλέον ἀνίκανος νά εὔρη ἀνάπαυσιν.

Διά τόν Ὅμηρον, ἄλλωστε, ἡ ψυχή εἶναι καί παραμένει ἐν πραγματικόν "στοιχεῖον", ἡ δευτέρα ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Διά τοῦτο καί εἰς ἀρκετάς περιπτώσεις χρησιμοποιεῖ τήν λέξιν "Ψυχή" ἀντὶ τῆς λέξεως "Ζωή". Εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ἰδία σκέψις, ἡ ὁποία τόν ὀδηγεῖ νά λέγῃ "διάφραγμα" (φρένας), ὅταν δέν ἐννοεῖ τό φυσικόν διάφραγμα ἀλλὰ τήν ἀφηρημένην ἐννοίαν τῆς θελήσεως ἢ τῆς νοημοσύνης.

⁶⁶ Πινδ. Ἀποσπ. 131.

⁶⁷ Ὡς π.χ. ἡ μεταχείρισις τοῦ νεκροῦ σώματος τοῦ Πατρόκλου εἰς τήν Ἰλιάδα καί αἱ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τοῦ τάφου θυσιαστικά τελεταί.

⁶⁸ Πρ. Ἡ ψυχή τοῦ Πατρόκλου ἐμφανίζεται εἰς τόν Ἀχιλλέα καί ἐκλιπαρεῖ τήν ἄμεσον ταφήν του : Ἰλιάδ. Ψ, 71 κ.έ.

⁶⁹ Οὐσιαστικῶς, τήν ἀποτεφρωσιν, ἐφ' ὅσον ἐπιστεύετο ὅτι ἡ τοιαύτη πρᾶξις καταλήγει εἰς τόν ὀλοκληρωτικόν ἀποχωρισμόν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τόν κόσμον τῶν ζώντων, ἐπεδίωκον οἱ ἐπιζῶντες, δηλ. διά παντός ἐκτοπισμός τῆς ψυχῆς εἰς τόν Ἄδην, ὄρ. Ἰλιάδ. Ψ 75 - 6 καί 218 - 222.

Εἰς τὴν περίφημον Ὀμηρικὴν "Νέκυιαν", ἔχομεν ἴσως τὴν πλήρη εἰκόνα τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του διὰ τὰς ψυχάς. Αἱ Ψυχαὶ ὁμοιάζουν μὲ σκιῶδεις ἢ ὄνειρικές εἰκόνας καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ τὰς ἐγγίξῃ καὶ δέν ἔχουν συνείδησιν ὅταν ἐμφανίζονται. Μοναδικὴ ἐξαίρεσις ἢ ἐμφάνισις τοῦ Ἑλπήνορος, καὶ τοῦτο διότι τὸ σῶμα του κεῖται ἔτι ἄκαυτον διὰ τοῦτο καὶ διατηρεῖ τὰς αἰσθήσεις του ὡς καὶ μίαν μορφήν ὑψηλῆς συνειδήσεως ἢ ὁποῖα τείνει νὰ μετατραπῇ εἰς προφητείαν, ἢ ὁποῖα βεβαίως θά τὸν ἐγκαταλείψῃ ἅμα τῇ καύσει τοῦ σώματος⁷⁰. Προσέτι ὅσα ἀναφέρει ἡ Ἀντίκλεια εἰς τὸν υἱὸν τῆς, διὰ τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὸν ἄϋλον χαρακτῆρα τῆς ψυχῆς ἕως τῆς καύσεως τοῦ σώματος, ἠχοῦν ὡς ἐπίσημος ἐπιβεβαίωσις τῆς ὀρθοδόξου ὀμηρικῆς ἀντιλήψεως. Δι' ὃ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, τῇ συμβουλῇ τῆς Κίρκης, τελεῖ τελετουργικὴν χοήν καὶ θυσίαν πρὸς ἅπαντας τοὺς νεκρούς. Ἀναμφιβόλως, ὁ Ὀμηρος δέν θεωρεῖ τὰ σφαγιασθέντα ζῶα ὡς θυσίαν. Ἡ γεύσις τοῦ αἵματος στοχεύει μόνον εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς συνειδήσεως εἰς τὰς ψυχάς (αἱμακουρία). Ἀποδεικνύει ὅμως τὴν προομηρικὴν πίστιν ὅτι, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ταφήν τοῦ σώματος, ἡ ψυχὴ δέν ἐξορίζεται αἰωνίως εἰς τὴν ἀπροσπέλαστον γῆν τῶν σκιῶν, ἀλλὰ ἀντιθέτως, θεωρεῖται ἰκανὴ νὰ πλησιάσῃ τὸν θυσιαστήν καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τὰς θυσίας αἱ ὁποῖαι τῆς προσφέρονται, ὡς ἀκριβῶς καὶ οἱ Θεοί.

Εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν ἀναφέρεται ὁ Ὀμηρος, ὁμιλῶν διὰ τὰς περιστεράς, αἱ ὁποῖαι μεταφέρουν τὴν ἀμβροσίαν εἰς τὸν Δία καὶ ἀφανίζονται ἀπὸ τὰς ὑψηλάς Πλαγητάς πέτρας:

*" Ἀλλά τε καὶ τῶν αἰέν ἀφαιρεῖται λίς πέτρα
ἄλλ' ἄλλην ἐνίησι πατήρ ἐναρίθμιον εἶναι"*⁷¹

Ὡσαύτως, εἰς τὸ περίφημον ἐπεισόδιον τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου⁷², ἐμμέσως, ἀναφέρεται εἰς τὰς δύο δυνατάς ἐννοίας τῆς ἀθανασίας.

Γ. Δοξασίαι καὶ ἀντιλήψεις περὶ τὰς Νήσους τῶν Μακάρων

Η Ὀμηρικὴ εἰκὼν τῆς σκιώδους ζωῆς, τῶν ἐξαϋλωμένων ψυχῶν, ἐθεωρήθη ἀργότερον ἔργον παραιτήσεως καὶ οὐχὶ ἐλπίδος. Ἀναμφιβόλως, δέν εἶναι ἐλπιδοφόρος ἢ προσδοκία μιᾶς καταστάσεως, ἢ ὁποῖα οὔτε παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δυνατότητα μιᾶς περαιτέρω δραστηριότητος,

⁷⁰ Μόνον ὁ Τειρεσίας διετήρησε τὴν συνείδησίν του καὶ τὴν προφητικὴν καὶ διορατικὴν του ἰκανότητα ἀκόμη καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν σκιῶν, καὶ τοῦτο χάριν τῆς καλῆς θελήσεως τῆς Περσεφόνης. Ἡ περίπτωσις παρουσίας συνειδήσεως εἰς τὸν Τειρεσίαν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ παντοδυναμία τῶν Θεῶν δύναται εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις, νὰ διατηρήσῃ τὴν συνείδησιν τῶν ψυχῶν τῶν ἀποθανόντων, εἰς μὲν τὴν περίπτωσιν τοῦ Τειρεσία ὡς ἀμοιβήν, εἰς δὲ τὴν περίπτωσιν τῶν τριῶν "μισητῶν", Τιτυός, Τάνταλος, Σίσυφος, ὡς τιμωρίαν.

⁷¹ Ὀδύσ. Μ, 64 - 65

⁷² Ὀδύσ. Μ, 127 -130

οὐδέ τόν ἀναπαύει ἐκ τῶν κόπων καί τῶν μόχθων τῆς ζωῆς. Μοναδική ὑπόσχεσις ἐν ἀδιάκοπον καί ἄσκοπον ἐν πολλοῖς "φτεροκόπημα", μιά ὕπαρξις ἐστερημένη οἰασδήποτε εὐχαριστήσεως, ἡ ὁποία θά τήν καθίστα ἀνταξίαν τῆς ζωῆς. Ὡστόσοσον εἰς τήν Δ Ραψωδίαν τῆς Ὀδύσσειας καί εἰς τήν σκηνήν Μενελάου - Τηλεμάχου, ἔχομεν τήν πρώτην νύξιν περὶ τῆς νέας ἀντιλήψεως διὰ τήν θέσιν τῶν ψυχῶν:

*" Σοί δ' οὐ θέσφατόν ἐστι, διοτρεφές ᾧ Μενέλαε,
Ἄργει ἐν ἵπποβότῳ θανέειν καί πότμον ἐπισπεῖν,
ἀλλά σ' ἐς Ἥλύσιον πεδίον καί πείρατε γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθός Ῥαδάμανθυσ,
τῆ περ ῥηίστη βιοτῆ πέλει ἀνθρώποισιν
οὐ νιφετός, οὔτ' ἄρ χειμῶν πολὺς οὔτε πότ' ὄμβρος,
ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λιγύ πνεύοντος ἀήτας
Ἶκεανός ἀνίησιν ἀναψύχειν ἀνθρώπους" ⁷³*

Διὰ τῶν ἰδίων στίχων περιγράφεται, εἰς ἕτερον σημεῖον, καί ὁ Ὀλυμπος τό ὄρος τῶν Θεῶν.

*" Οὐλυμπόν δ' ὅθι φασί θεῶν ἔδος ἀσφαλές αἰεὶ
ἔμμεναι οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρω
δεύεται οὔτε χιών ἐπιπίλυαται, ἀλλά μάλ' αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος, λευκή δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη
τῷ ἔνι τέρονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα..."*

Οἱ ἐν λόγῳ στίχοι φωτίζουν ἕναν νέον κόσμον, διὰ τόν ὁποῖον οἱ ὁμηρικοί στίχοι, γενικῶς, σιωποῦν. Εἰς τήν ἄκρην τοῦ κόσμου πλησίον τοῦ Ἶκεανοῦ ποταμοῦ, εὐρίσκεται τό "Ἥλύσιον Πεδίον", "ὅπου ὁ οὐρανός παραμένει πάντοτε καθαρός ὡς καί εἰς τήν χώραν τῶν Θεῶν". Ἐκεῖ θά στείλουν οἱ Θεοὶ τόν Μενέλαον, ὁ ὁποῖος, σημειωθήτω, θά φθάσῃ εἰς τόν συγκεκριμένον τόπον ζωντανός, οὐδέ θά ἀποθάνῃ ἐκεῖ. Ἡ ἐξονομασθεῖσα χώρα δέν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ βασιλείου τοῦ Ἄδου, οὐδέ τόπον διαμονῆς "ἐξαῦλωμένων ψυχῶν", ἀλλά τῶν ἀνθρώπων τῶν ὁποίων αἱ ψυχαὶ δέν ἐχωρίσθησαν ἀπό τήν ὄρατὴν ὑπόστασίν των, διότι μόνον κατ' αὐτόν τόν τρόπον δύνανται νά αἰσθανθοῦν καί νά ἀπολαύσουν τήν ζωήν. Οὐσιαστικῶς, πρόκειται διὰ τήν μεταφοράν των εἰς μίαν ἰδιαιτέραν χώραν, **τήν χώραν τῶν Μακάρων**, ἢ εἰς ἕνα καινουργές βασίλειον τῶν Θεῶν. Ὁ Μενέλαος, ἢ Πηνελόπη, ἐπρόκειτο νά γίνουν "Θεοὶ" ἐφ' ὅσον οἱ ὁμηρικοί ποιηταὶ ἀντικαθιστοῦν μέ τόν ὄρον "θεός" τόν ὄρον "ἀθάνατος".

Βεβαίως, ἡ μεταφορά τοῦ Μενελάου, ζῶντος ὄντος, εἰς τὰ ὄρια τῆς γῆς, διὰ νά ζήσῃ ἐκεῖ εἰς αἰωνίαν εὐδαιμονίαν, ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς ἕνα θαῦμα, δικαιολογημένον ὥστόσοσον ἐντός τῶν πλαισίων τῆς ὁμηρικῆς πίστεως. Τό μόνον καινουργές στοιχεῖον εἶναι ὅτι εἰς τόν Μενέλαον

⁷³ Ὀδύσ. Δ, 561 κ.έ.

παραχωρείται μία ιδιαίτερα κατοικία, οὐχί εἰς τήν χώραν τῶν θεῶν, τό κανονικόν τῆς ἀθανασίας βασίλειον, οὐδέ εἰς τήν ἀκολουθίαν ἑνός θεοῦ, ὅπως εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Τιθωνοῦ⁷⁴, ἀλλά εἰς ἕνα ιδιαίτερον τόπον, εἰδικῶς παραχωρούμενον εἰς τόν ἥρωα: τά **Ἡλύσια Πεδία**⁷⁵.

Χρειάζεται ὅμως νά δοθοῦν αἱ δέουσαι διευκρινήσεις: Ποῖος ἦτο ὁ συγκεκριμένος τόπος; Εἰς Παράδεισος διά τούς δικαίους, εὐσεβεῖς καί ἐναρέτους; Ἐν εἶδος ἑλληνικῆς *Βαλχάλα* διά τούς γενναιοτάτους ἥρωας; Ἡ ἡ ἐλπίς εὔρεε εἰς τήν Χώραν τῆς Ὑποσχέσεως μίαν συμφιλίωσιν καί ἐναρμόνισιν ἀναμέσω τῆς ἀρετῆς καί τῆς εὐτυχίας αἱ ὁποῖαι δέν ὑφίστανται εἰς τήν παροῦσαν ζωήν; Διότι, ὡς γνωρίζομεν, ὁ Μενέλαος οὐδέποτε διεκρίθη ἰδιαίτερος διά τās ὑψηλοτέρας ἀρετάς τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς (*μαλακός αἰχμητής*). Ἐπρόκειτο νά μεταφερθῆ εἰς τά Ἡλύσια Πεδία, διότι ἦτο σύζυγος τῆς Ἑλένης, καί ἐπομένως γαμβρός τοῦ Διός. Τό ἴδιον συμβαίνει καί μέ τόν ἀναφερόμενον ὑπό τήν προσωνυμίαν "*Δίκαιος*", *Ραδάμανθυν*⁷⁶ ὅστις, ὡς ἀδελφός τοῦ Μίνως, ἦτο ὡσαύτως υἱός τοῦ Διός. Τοιοῦτοτρόπως, συνάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ὅσοι ὀφείλουν εἰς τήν ἰδιαίτεραν εὐνοίαν τῶν θεῶν τήν διαφυγῆν των ἀπό τόν θάνατον καί τήν μεταφοράν των εἰς τά Ἡλύσια εἶναι συγγενεῖς τῶν θεῶν. Ὀφείλομεν ὅμως

⁷⁴ "*Ἡοί τερπόμενος χρυσοθρόνῳ ἠριγενεΐη ναΐε παρ' Ὠκεανοῖο ροῆς ἐπί πείρασι γαίης*". Ὀμηρ. "*Ἕμνος εἰς τήν Ἀφροδίτην* 224 κ.έ.

⁷⁵ Ἀμέτρηται, ἀποτυχημένοι, ὡς ἐπί τό πλεῖστον προσπάθειαι ἐγένοντο ὑπό τῶν ἀρχαίων, ἀλλά καί τῶν νεωτέρων διά νά εὐρεθῆ μία κοινῶς ἀποδεκτῆ ἐτυμολογική προέλευσις τῆς λέξεως *Ἡλύσιον*. Πρβ. Ὀδύσ., Δ, 563. "*Ἄλλ' σ' ἐς Ἡλύσιον Πεδίον καί πείρατα γαίης Ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθός Ῥαδάμανθυσ τῆπερ ῥήιστη βιοτή πέλει ἀνθρώποισι*", Εὐσταθ. σ. 1509, Ἡσύχ. κ.λ., ὡσαύτως ὁ Ὀριγένης εἰς τό *Κατά Κέλσου*, vii, 28 σ. 53L. Ἡ ὀρθότερα παρουσιάζεται εἰς τό E. M., 428, 36: "*παρά τήν ἔλευσιν ἐνθα οἱ εὐσεβεῖς παραγίγνονται*". Οἱ μελετηταί ὡστόσον διεφώνουν ριζικῶς εἰς τό ἐάν ἔζησεν ὁ Μενέλαος διά πάντα εἰς τό *Ἡλύσιον*. Συνεφωνήθη ὁμοφώνως ὅτι ἀφίχθη εἰς τήν ἐν λόγῳ κατοικίαν ζῶν, ἄνευ χωρισμοῦ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος· ἀλλ' ὀρισμένοι ἐσκέφθησαν ὅτι ἡ προφητεία δέν ἐννοοῦσε ὅτι δέν θ' ἀπέθνησκεν ἐντελῶς, ἀλλ' ὅτι θ' ἀπέθνησκεν ἐκεῖ καί οὐχί εἰς τό Ἄργος. Εἶδ. *Etymologicum Gudianum*, 242, 2 κ.έ. Εἰς τοῦτο βεβαίως συνεφώνησαν ὅσοι ἠντλήσαν τήν προέλευσιν τοῦ ὄρου *Ἡλύσιον* ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκεῖ "*ψυχαί λελυμένοι τῶν σωμάτων διάγουσι*", Εὐσταθ., 1509, 29, E. M. Ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι τόσον κακή ὅσον καί ἡ τοῦ στίχου ἐρμηνεία. Ὁ στίχος παρέμεινε ὡστόσον, κατά τήν διάρκειαν τῆς ἀρχαιότητος ὡς τι τό ἀξιοπεριέργον. Ἀναγνώσται τινες ἠρμήνευσαν τήν προφητείαν ὀρθῶς, ἦτοι ὡς ἀναφερομένην εἰς τήν μεταφοράν τοῦ Μενελάου εἰς τήν αἰωνίαν ζωήν, ἄνευ χωρισμοῦ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος. π. χ. Πορφ. παρά Στοβ. *Ἐκλογαί*, I, σ, 422, 8 κ.έ W. Ἡ προσπάθεια ὡστόσον αὕτη ἐστηρίχθη εἰς μίαν ἀμφίβολον ἐτυμολογίαν: *Ἡλύσιον οὐλύσιον, ὅτι οὐ διαλύονται, ἀπό τῶν σωμάτων αἱ ψυχαί*" Ἡσύχ. (πρβλ. E. M. 428, 34-5· Σχολ. δ, 563· Προκλ. εἰς τόν Ἡσύχ. *Ἔργα καί Ἡμέραι*, 169). Ὁ W. Burkert (*Glaub.* 39, 1960, 208 - 213) δίδει μίαν ἄλλην ἐρμηνείαν. Οἱ ἀρχαῖοι συνήθως ἐξελάμβανον τό *Ἡλύσιον* ἐκ τοῦ *ἠλυθον, ἐλεύσομαι*. Τό ἴδιον δέχεται καί τό *Ἑλληνικόν Λεξικόν τῶν Τεγοπούλου - Φυτράκη* (Ἀθήναι 1990) *ἠλύσιος - α - ο* (ἐπίθ.) < ἀρχ. *ἠλύσιος* < *ἠλυθον* ἀόρ. τοῦ *ἐλεύθω* (= ἔρχομαι). Συνηθ. εἰς τόν πληθ. *ἠλύσια πεδία*: μυθολογικός τόπος εἰς τό δυτικόν τῆς γῆς ἄκρον ὅπου οἱ ἥρωες μετέβαινον μετά τόν θάνατόν των καί ἔζων μακάριοι καί εὐτυχεῖς. Ὑπάρχει ὡστόσον καί ἡ πιθανότης ἡ λέξις νά ἐκκινή ἐκ τοῦ *ἐνηλύσιος* (= κτυπημένος ἀπό τόν κεραυνόν), ἡ κατ' ἄλλην ἀποψιν ἐκ τοῦ *ἐλεύσομαι ἐπ -ηλυσία* κατά τόν P. Chantraire (*Dictionnaire Etymologique de la langue Grecque*, Paris 1968). Ὁσαύτως ὁ STEPHANUS εἰς τό *Thesaurus Graecae Linguae*, vol. V Graz 1954 εἰς τό λῆμμα *Ἡλύσιον ἀναφέρει* "*Elysios campos dicit, Ovid. Vallis Elysia Collis Elysium, item Domus Elysiae Rursum Virg. Elysium absolute pro Campum Elysium Aen 5: . . . amoena piorum Concilia Elysiumque colo et, 6: . . . per amplum Mittimur Elysium*".

⁷⁶ Ἡ παρουσία βεβαίως τοῦ *Ραδαμάνθου* μαρτυρεῖ τήν προελληνικόν χαρακτήρα τοῦ *Ἡλυσίου Πεδίου*, αἱ παλαιαί ὁμως τοῦ ὀνόματος ἐρμηνεῖται αἱ ὁποῖαι τό συνδέουν μετά τοῦ "ἔλευσις" καί τῶν ὁμορρίζων του διακρίνουν εἰς τοῦτο ἕνα "*Τόπον τῆς Ἐλεύσεως*". Ὁ ἐν λόγῳ παράδεισος θά ἐξακολουθήσῃ νά εἶναι τόπος ἀναψυχῆς τῶν ὀλίγων ἕως καί τοῦ τέλους τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

νά αναζητήσωμεν ένα περισσότερο ειδικόν λόγον, πέραν τῆς καλῆς θελήσεως ἐνός θεοῦ.

Εἰς τὴν Ὀδύσειαν, ἄλλωστε ἔχομεν καί τὴν θαυμάσιαν περιγραφὴν τῆς νήσου τῆς Συρίας, πατρίδας τοῦ Εὐμαιοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ἐλεύθεροι κάθε ἀνάγκης καὶ πόνου ἀπολαμβάνοντες πλῆθος βοοειδῶν, οἴνου καὶ σιτηρῶν, ἕως ὅτου φθάσουν εἰς βαθύτατον γῆρας, καὶ ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις, διὰ τῶν βελῶν τους, τοὺς χαρίζουν ἡδυστον θάνατον⁷⁷. Ποῦ εὐρίσκεται αὕτη ἡ καλότυχος νῆσος; Τό ἀναφέρει ὁ ποιητής: "πέραν τῆς Ὀρτυγίας ὅπου ὁ ἥλιος γυρίζει ὀπισθεν, ἦτοι πέραν τῶν ὀρίων τοῦ παρόντος κόσμου". Αὕτη ἡ ἀνέφελος, ὄνειρική εἰκὼν, λουσιμένη εἰς τό πλέον ἀγνόν, λυτρωτικόν φῶς, εὐρίσκεται εἰς μίαν ἀπόμακρον χώραν, ἀπρόσιτον εἰς τόν ἄνθρωπον, ζηλοφθόνως φυλασσομένην ἀπό οἰανδήποτε παρείσφρουσιν. Καί τοῦτο, διότι ἡ εὐτυχία τῶν κατοίκων θά διεσφαλίζετο πλήρως μόνον ἐάν εὐρίσκοντο πέραν τοῦ πεδίου οἰασδῆποτε ἐξερευνήσεως καὶ οἰασδῆποτε μελλοντικῆς ἀνακαλύψεως.

Εἰς τόν Γοργίαν καὶ εἰς τόν μῦθον ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καί τόν ἐπίλογον τοῦ διαλόγου, ὑπενθυμίζων τόν τρόπον κατὰ τόν ὁποῖον ἐγένετο τὴν ἐποχὴν τοῦ Κρόνου καὶ εἰς τὰς ἀρχάς τῆς βασιλείας τοῦ Διὸς ἡ κρίσις τῶν ἀνθρώπων, ἡγουν ἡ ἀποφασιστικὴ πράξις περὶ τοῦ δικαιώματος εἰσόδου τινός εἰς τὰς περιωνύμους *Νήσους τῶν Μακάρων*, ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ ὅτι τότε ἦτο ὁ χρόνος τῆς ἀδικίας, καὶ τοῦτο διότι οἱ ζῶντες ἔκρινον τοὺς ζῶντας εἰς τὴν λῆξιν τῆς ζωῆς των. Ὁ Ζεὺς ὁμως ἀποφασίζει νά θέσῃ τέλος εἰς τὴν ἐν λόγω διαδικασίαν. Ὁ Προμηθεὺς ἐπιφορτίζεται νά ἀφαιρέσῃ ἐκ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐπίγνωσιν τὴν ὁποίαν εἶχον διὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου των. Ἐφ' ἐξῆς, ἡ κρίσις ἡ ἀφορῶσα τὰς ψυχὰς θά ἐκδίδηται ἐκ τῶν ψυχῶν τοῦ Μίνως, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος⁷⁸. Ἄλλοις λόγοις, ὁ Προμηθεὺς βοηθεῖ τόν ἄνθρωπον νά ὀλοκληρωθῆ ὡς θνητός, καὶ ὁ τοῦ Διὸς χρόνος ἀντιπαρατίθεται εἰς τόν χρόνον τοῦ Κρόνου, ὡς ὁ χρόνος τῶν δικαίων κριτῶν ἔναντι τοῦ χρόνου τῶν αὐθαιρέτων.

Εἰς τό περίφημον ποίημα τοῦ Ἡσίοδου "*Ἔργα καὶ ἡμέραι*" παρουσιάζεται ὁ μῦθος τῶν "*Πέντε Ἐποχῶν τῶν Ἀνθρώπων*". Ἐν αὐτῷ, ὁ Δίας ἔπλασε μετὰ τῶν ἄλλων Γενῶν καὶ τό Τέταρτον Γένος "*τό δικαιότερον καὶ τό καλύτερον*", τό γένος τῶν Ἡρώων, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζοντο "*Ἡμίθεοι*", τινές ἐκ τῶν ὁποίων περιεβλήθησαν τό "*πεπρωμένον τοῦ θανάτου*", ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἀπέθανον καὶ ἄλλους παρέλαβεν ὁ Δίας πατήρ, διὰ νά τοὺς μεταφέρῃ εἰς νησιωτικόν τινα παράδεισον: τὰς *Νήσους τῶν Μακάρων*⁷⁹. Ἀργότερον, τὰ Ἡλύσια κατοικοῦνται ὑπὸ διαφόρων ἠρώων καὶ τέλος, ὡς ἀπόκοσμοι νῆσοι ἢ ὡς μέρος τοῦ Ἄδου, εἶναι ὁ Παράδεισος τῆς

⁷⁷ Ὀδυσ. Ο, 403 κ.έ.

⁷⁸ Πλατ. Γοργίας, 523b - e

⁷⁹ Παράδεισος τις θεῶν ἢ ἀποθεωμένων ἠρώων, ὅπου μετεφέρονται ὑπὸ τοῦ Διὸς διὰ νά "ζήσουν ἐκεῖνοι τῆς γενεᾶς τῶν ἡμιθέων τοὺς ὁποίους δέν ἐσκέπασεν εἰς τὴν μάχην ἢ νύξ τοῦ θανάτου" Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ ἡμέραι 170 κ. έ. Γενικῶς, τό Ἡλύσιον ἢ οἱ τῶν Μακάρων Νῆσοι δέχονται: τὴν Ἀλκμήνην 251 κ.έ., τόν Ἀχιλλέα, "Λευκὴ Νῆσος" 252 κ.έ., 256, τόν Μέμνονα 257 κ.έ., τόν Μενέλαον 258 κ.έ., τόν Ὀδυσσεά, τόν Τηλέγονον, τὴν Πηνελόπην 28 κ.έ.

ὄρφικοδιονυσιακῆς σωτηριολογίας. Ἐνας ἐπίγειος παράδεισος τῶν θεῶν διὰ τοὺς Ἕλληνας - ὁ ὁποῖος δέν παρουσιάζεται εἰ μὴ μόνον εἰς τοὺς ἀρχαῖκούς αἰῶνας - εἶναι καὶ ἡ χώρα τῶν Ὑπερβορείων, εἰς τὴν ὁποίαν ἔρχεται νὰ κατοικήσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος ὁ Ἀπόλλων⁸⁰. Διὰ τὴν ἔξαισίαν ταύτην χώραν δέν ὑπάρχει ὁδὸς διὰ τοὺς θνητούς: "ναυσί δ' οὔτε πεζός ἰών < κεν > εὐροις ἐς Ὑπερβορέων ἀγῶνα θαυματάν ὁδόν"⁸¹. Δύο ὁμως ἦρωες, ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Περσεύς, ἀφικνοῦνται διερχόμενοι καὶ εἰς τὴν ἐν λόγῳ χώραν⁸².

Σημαντικὴ φυσιογνωμία τῆς νέας ἐποχῆς ὁ Ἀργεῖος ἦρως Ἀμφιάραος, ὁ ὁποῖος, καταδιωκόμενος ἀπὸ τὸν Περικλύμενον, ἠρπάγη ὑπὸ τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος τὸν ἔκανε ἀθάνατον⁸³. Παρομοία καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Τροφωνίου. Ἀμφιάραος καὶ Τροφώνιος ἦσαν ἀρχικῶς ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐβυθίσθησαν εἰς τὴν γῆν, καὶ τώρα ζοῦν διὰ παντός εἰς τὰ ἔγκατά της, ἀπ' ὅπου προφητεύουν τὸ μέλλον ὅσων τοὺς ἐρωτοῦν. Οἱ ἐν λόγῳ μῦθοι συγκρίνονται μὲ τὴν ὀρθόδοξον ὀμηρικὴν παράδοσιν. Ἐρείδονται ὁμως εἰς μίαν συγκεκριμένην ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀθανασία ὅτε παραχωρεῖται θαυματουργικῶς τῷ τρόπῳ, ἦτοι μὲ τὴν εὐνοίαν τῶν οὐρανῶν εἰς συγκεκριμένους σημαντικούς ἀνθρώπους, προϋποθέτει τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ θανάτου, δηλαδή ἡ ψυχὴ δέν ἀπεχωρίζετο τὸν ὄρατὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο καὶ δέν ὀμιλοῦν περὶ μιᾶς ἀθανάτου ὑπάρξεως τῆς ἰδίας τῆς ψυχῆς ἀποχωριζομένης τὸ σῶμα. Οἱ συγκεκριμένοι ἦρωες ζοῦν εἰς εἰδικὰς κατοικίας ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, εἰς "ὑπόγεια δώματα".

Ἡ ἐν λόγῳ "ὑπόγειος μεταφορὰ" διαφέρει πλήρως τῆς μεταφορᾶς εἰς τὰς νήσους τῶν μακάρων. Οἱ ἦρωες, οἵτινες κατοικοῦν εἰς τὰς ἱεράς νήσους πέραν τῆς θαλάσσης, θεωροῦνται ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Δέν ἐπηρεάζουν τοῦτον τὸν κόσμον, καὶ ὡς ἐκ τούτου δέν ἀποτελοῦν ἀντικείμενον λατρείας.

Εἷς τινὰς ἄλλας περιπτώσεις, ὁ θαλάσσιος παράδεισος εἶναι μία χώρα πέραν τῶν ὄριων τῆς θαλάσσης, ὡς ἡ "Σχερία" τῶν Φαιάκων⁸⁴, ἡ ὁποία ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου περιγράφεται μεθ' ἀπάντων τῶν παραδεισίων χαρακτηριστικῶν "αἰὶ ζεφυρίη πνείουσα, τὰ μὲν φύει, ἄλλα δέ πέσσει· ὄχνη ἐπ' ὄχνη γηράσκει· μῆλον δ' ἐπὶ μῆλῳ, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ"⁸⁵. Οὕτω, ἡ "Σχερία" δύναται νὰ θεωρηθῇ ἕνας ἐκ τῶν παραδείσων τῶν θεῶν, ὁ ὁποῖος κυριεύεται ἐκ τῶν μακαρίων ψυχῶν, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀφικνεῖται κατὰ διαστήματα καὶ ζῶν τις. Ἡ ἄφιξις τοῦ Ὀδυσσεύς τοποθετεῖται μεταξύ δύο μαγικῶν τοῦ ὑπνῶν. Ὁ ἕνας ἀναμέσω

⁸⁰ Ἰμέριος 14, 10 = Ἀλκαῖος Ἀπ. 307 ἰσ Α. Π.

⁸¹ Πινδ. Ὀλυμπ. ,3, 25 κ.έ.

⁸² Πινδ. Πυθιον. 10, 29 κ.έ.

⁸³ "σύν τῷ ἄρματι καὶ τῷ ἠνιόχῳ Βάτωνι ... ἐκρύφθη καὶ Ζεὺς ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν" Πινδ. Νεμεόνικοι IX, 24 κ.έ., X, 8 κ.έ.

⁸⁴ Welcker HPhJS. Nck 131 κ.έ. - Πρ. Levy SR 143 κ. έ.

⁸⁵ Ὀδύσ. Η, 112 κ.έ. - 118 κ.έ.

τῶν φύλλων εἰς τήν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην⁸⁶, καί ὁ ἕτερος πρό τοῦ ἱεροῦ σπηλαίου εἰς τήν Ἰθάκην⁸⁷.

Ἡ γοητεία, ὡστόσον, τῶν παραδεισίων τόπων ἐστάθη ἰδιαιτέρως ἱκανή διά νά παρακινή καί ὠθή τάς ἀποπείρας τῶν ζώντων καί οὐχί μόνον τούς θρύλους. Κλασσικόν παράδειγμα ὁ Σερτώριος, ὁ ὁποῖος ὄτε εὐρέθη εἰς τήν ἀτλαντικήν πλευράν τῆς Ἰβηρίας, ναυτικοί οἱ ὁποῖοι ἐταξίδευσαν εἰς τόν ὠκεανόν ἐξιστόρησαν εἰς αὐτόν πῶς ἦτο ἄρτι ἀφιχθέντες ἐκ τῶν δύο "ἀτλαντικῶν νήσων", αἱ ὁποῖαι ἀπέχουν δέκα χιλιάδας σταδίου ἐκ τῆς Λιβύης καί ἐπονομάζονται τῶν **Μακάρων**: "ὄμβροισ δέ χρώμεναι μετρίοις σπανίως, τά δέ πλεῖστα πνεύμασι μαλακοῖς καί δροσοβόλοις, οὐ μόνον ἀροῦν καί φυτεύειν παρέχουσιν ἀγαθήν καί πίονα χώραν . . . Ἄηρ δ' ἄλυπος ὠρῶν τε κράσει καί μεταβολῆς μετριότητι κατέχει τάς νήσους . . . Ὡστε μέχρι τῶν βαρβάρων διῖχθαι πίστιν ἰσχυράν, αὐτόθι τό Ἥλύσιον εἶναι πεδῖον καί τήν τῶν εὐδαιμόνων οἴκησιν ἦν Ὅμηρος ὑμνησεν"⁸⁸. Ἐπί τῇ ἀκοῇ τῶν ἐν λόγῳ πληροφοριῶν ὁ περιώνυμος πολεμιστής "ἔρωτα θαυμαστόν ἔσχεν οἰκῆσαι τάς νήσους καί ζῆν ἐν ἡσυχίᾳ, τυραννίδος ἀπαλλαγείς καί πολέμων ἀπαύστων".

Εἷς τινὰς ἄλλας περιπτώσεις, οἱ παράδεισοι τῶν μακαρίων ψυχῶν δέν εὐρίσκονται ἄνω ἢ κάτω τῆς γῆς, ἀλλ' εἰς τά οὐράνια. Εἰς τοῦτο συνέβαλε ἡ ἀνοδική κατεύθυνσις τοῦ καπνοῦ, ὡς ὀρίζουσα καί τήν πορείαν τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ, ἡ διαμόρφωσις τῆς παραστάσεως οὐρανίων θεοτήτων ὡς καί ἡ καθιέρωσις ἡλιακῆς θρησκείας.

Εἰς τήν *Εἰρήνην* τοῦ Ἀριστοφάνους, ὁ δοῦλος ἐρωτᾷ:

"οὐκ ἄρ ἦν οὐδ' ἄ λέγουσι, κατά τόν ἀέρα
ὡς ἀστέρες γιγνόμεθα, ὅταν τις ἀποθάνῃ"⁸⁹

ὡστόσον, ἀκολουθεῖ μετά τῆς γνωρίμου Ἀριστοφανικῆς σκωπτικότητος ἡ διακωμώδησις τῆς ἐν λόγῳ δοξασίας⁹⁰.

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Πλάτων ἐκφράζει τήν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Θεός κατά τήν τοῦ κόσμου δημιουργίαν, ὄρισε τάς ψυχάς εἰς ὅμοιον ἀριθμόν μετά τῶν ἀστέρων καί διεμοίρασεν ἀνά μίαν εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον: "σύστήσας δέ τό πᾶν διεῖλε ψυχάς ἰσαρίθμους τοῖς ἀστροῖς, ἔνειμέ θ' ἐκάστην πρός ἕκαστον"⁹¹. Τό ἀριστοφανικόν χωρίον μαρτυρεῖ τήν λαϊκῆν πίστιν ὅτι αἱ ψυχαί μεταβάλλονται εἰς ἀστέρας, ἀλλά τό Πλατωνικόν τοιοῦτον ἐκφράζει τήν δοξασίαν ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει τό ἄστρον του, τό ὁποῖον ἀνάπτει κατά τήν γέννησίν του καί σβέννυται κατά τόν θάνατόν του. Ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψις ἐντοπίζεται καί εἰς τόν Ἀρτεμίδωρον⁹², καί ἐν συνεχείᾳ ἐπιμόνως

⁸⁶ Ὀδυσ. Ε, 475 κ.έ. καί Ζ, 1 κ.έ.

⁸⁷ Ὀδυσ. Ν, 78 κ.έ. - 187 κ.έ.

⁸⁸ Πλουτ. Σερτ. 8, 9.

⁸⁹ Ἀριστ. *Εἰρήνη*, 832 κ.έ.

⁹⁰ Ἀριστ. *Εἰρήνη*, 840 - 843

⁹¹ Πλατ. *Τιμ.* 41d

⁹² Ἀρτεμ. 2, 36. Riess 187 κ.έ.

καί εἰς τὰς νεοελληνικάς δοξασίας. Ὡσαύτως, ὁ Πυθαγόρας τοποθετεῖ τὰς ψυχὰς εἰς τὸν Γαλαξίαν, τὸν ὁποῖον καὶ ὀνομάζει "δῆμον ὀνειρῶν". Ὡστόσοσον, ἢ ἐκεῖ διαμονή των εἶναι προσωρινή, διότι ἐπιστρέφουν διὰ νά μετενσαρκωθοῦν.

Δ. Δοξασίαι καὶ ἀντιλήψεις περὶ τῆς λατρείας τῶν Ἡρώων

Εκτός τῶν θεῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις τὰς ὁποίας λατρεύουν οἱ Ἕλληνες. Κατ' ἀρχήν, τοὺς νεκρούς. Ἡ λατρεία βεβαίως ἀφορᾷ, ἐν πρώτοις, τὸ πρόσωπον τῶν νεκρῶν, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν διατήρησιν τῆς οἰκογενειακῆς ὁμάδος εἰς τὴν πόλιν. Ἡ τῶν νεκρῶν λατρεία στηρίζεται εἰς μέγιστον βαθμὸν εἰς τὴν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πίστιν. Καὶ τοῦτο διότι, εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀντίληψιν, ὁ ἄλλοτε ζῶν καὶ ἐνεργῶν ἄνθρωπος, διὰ τοῦ θανάτου, προεπιβάσθη εἰς τινα θεϊκὴν σχεδὸν θέσιν.

Διὰ πρώτην φοράν οἱ Ἡρώες ἀντιμετωπίζονται ὡς ἀνώτερα ὄντα καὶ μνημονεύονται ὁμοῦ μετὰ τῶν θεῶν καὶ λατρεύονται μὲ κανονικὴν προσφορὰν θυσίας τὸ 620 π.Χ., ὅτε ὁ Δράκων, εἰς τὴν Ἀθήναν ὄρισεν ὅτι οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες ὀφείλουν νά τιμῶνται ὁμοῦ, συμφώνως μὲ τὸ προγονικὸν ἔθιμον. Βεβαίως, ἡ λατρεία τῶν Ἡρώων ὑφίστατο ἀπὸ χρόνου ἱκανοῦ, καθιερωθεῖσα τῶρα μὲ τὴν μορφήν τὴν ὁποῖαν εἶχε προσλάβει εἰς τὰς προγονικὰς ἱεροτελεστίας.

Ἀναφορὰς περὶ τῶν Ἡρώων εὐρίσκομεν εἰς τοὺς Ἐπινικίους τοῦ Πινδάρου ὡς καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἡροδότου, ὅπου καταγράφεται μὲ σαφήνειαν ἢ ἰσχυρὰ πίστις τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν δύναμιν τῶν Ἡρώων, ὡς καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι οἱ Ἐθνικοὶ Ἡρώες ἔχουν τὴν ἀναγνωρισμένην των θέσιν πλησίον τῶν Θεῶν. Διὰ τοῦτο, καὶ πολλάκις, οἱ εὐσεβεῖς ἀπέδιδον εἰς αὐτούς καὶ τὰς νίκας των ἐπὶ τῶν βαρβάρων "τάδε γάρ οὐκ ἡμεῖς κατεργασάμεθα ἀλλὰ θεοὶ τε καὶ ἥρωες"⁹³.

Ὀλίγα, βεβαίως, γνωρίζομεν διὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ἀνωτέρων αὐτῶν ὄντων. Ἐλατρεύοντο καὶ οὗτοι μὲ θυσίας, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἦτο ὅλως διάφοροι ἀπὸ τὰς προσφορὰς πρὸς τοὺς τοῦ Ὀλύμπου Θεούς. Διέφερον καὶ κατὰ τὸν χρόνον, καὶ κατὰ τὸν τόπον καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα⁹⁴. Πλεῖστοι δὲ τῶν συγγραφέων καὶ ποιητῶν συνέδεον τοὺς Ἡρώας τόσο μὲ τὰς χθονίους θεότητες ὅσον καὶ μὲ τοὺς νεκρούς. Οὐσιαστικῶς, ἐπρόκειτο διὰ τὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν τὰ ὁποῖα κατοικοῦν ὑπὸ τὴν γῆν, ἀθάνατα ὡς καὶ οἱ θεοὶ τοῦ κάτω κόσμου καὶ σχεδὸν ἰσότιμοί των εἰς τὴν δύναμιν.

Σημειωθήτω ὅτι οἱ Ἡρώες ἦσαν πάλαι μὲν θνητοὶ καὶ, ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης, ἐγένοντο Ἡρώες μόνον μετὰ τὸν θάνατόν των, ὅποτε

⁹³ Ἡροδ. Ἱστορία, viii 109

⁹⁴ Θύειν διὰ τοὺς Θεούς, ἐναγίζειν διὰ τοὺς Ἡρώας.

καί εἰσεχώρησαν εἰς ἓν ἀνώτερον ἐπίπεδον ὑπάρξεως εἰς μίαν εἰδικήν τάξιν ὄντων, ἣτις καί ἀναφέρεται ὁμοῦ μετὰ τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων⁹⁵. Διαθέτουν δηλαδή ψυχάς, αἱ ὁποῖαι, μετὰ τόν θάνατόν των καί τόν χωρισμόν των ἀπό τά σώματά των, ζοῦν εἰς μίαν ἀνωτέραν ἀθάνατον ζωήν.

Εὐκόλως δέ διαπιστοῦται ἡ μεγίστη ὁμοιότης ἀναμέσω αὐτῶν τῶν μορφῶν, ὡς ὁ Ἀμφιάραος ἢ ὁ Τροφώνιος καί τῶν Ἡρώων τῆς ὑστεροτέρας πίστεως, οἱ ὁποῖοι, εἰς τήν πραγματικότητα, ὅταν δέν ἀπεκαλοῦντο θεοί, συχνότατα ἐθεωροῦντο Ἡρώες. Ἐν τούτοις, δέν ἦσαν παρά οἴονεῖ Ἡρώες, καί τοῦτο διότι ἀποκλείεται νά ὑπῆρξαν ποτέ πρότυπα Ἡρώων. Μετεφέρθησαν κατά τήν διάρκειαν τῆς ζωῆς των καί συνεχίζουν νά ζοῦν ἀθανάτως, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν ἐδοκίμασαν ποτέ τόν θάνατον. Ὅμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων μεταφερθέντων εἰς τάς Νήσους τῶν Μακάρων συμβολίζουν τήν ιδέαν τῆς ἀθανασίας, μέ τόν μοναδικόν τρόπον τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως.

Εἰς τήν εἰρημένην περίπτωσιν τῆς μεταφορᾶς ταύτης ἐπεμβαίνουν οἱ Θεοί πρό τῆς ἀσκήσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ θανάτου. Ἡ ἐπέμβασίς των εἶναι διά νά χαρίσουν τήν ἀθανασίαν εὐνοουμένων των προσώπων. Εἰς δέ τήν ἑλληνικήν μυθολογίαν ἀφθονοῦν τά παραδείγματα τῆς ἀθανασίας ἐνίων θνητῶν λόγῳ τῆς εὐνοίας ἢ τοῦ ἔρωτος τῶν θεῶν, ὡς τοῦ Γανυμήδους, τοῦ Τιθωνοῦ, τοῦ Ὠρίωνος, τοῦ Κλείτου. Ἡ ἀθανασία αὕτη σημαίνει ὅτι ὁ θνητός γίγνεται θεός, διότι τό κύριον γνώρισμα τῶν θεῶν εἶναι ἡ ἀθανασία. Οὕτως, εἶναι φανερόν ὅτι τό Ἡλύσιον πεδίον ἢ οἱ Νῆσοι τῶν Μακάρων, ὅπου ἀφικνοῦνται οἱ ἀποθεωμένοι θνητοί, εἶναι συγχρόνως καί ὁ τόπος τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος τούς χαρίζει τήν ἀθανασίαν, μεταφέροντάς τους εἰς τόν ἰδικόν του παράδεισον.

Ἡ λατρεία τῶν Ἡρώων, κατά γενικόν κανόνα, συνδέεται μέ τήν τοποθεσίαν τῶν τάφων των. Διά τοῦτο καί ὁ τάφος των τοποθετεῖται εἰς τήν ἀγοράν τῆς πόλεως, εἰς τό Πρυτανεῖον, ἢ ὡς ὁ τοῦ Πέλοπος εἰς τήν Ἄλτιν τῆς Ὀλυμπίας, ἢ εἰς τό τεῖχος τῆς πύλης τῆς πόλεως, ἢ εἰς τό ἀπώτερον ἄκρον τῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς. Καί τοῦτον διότι ὁ Ἡρώς εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένος μέ τήν τοποθεσίαν τοῦ τάφου του, εἶναι ὁ τόπος κατοικίας του⁹⁶. Μολονότι δέ νεκρός, ἐργάζεται καί δρᾷ ἀκριβῶς τό ἴδιον ἢ ψυχῆ του, τό ἀόρατον ἀντίστοιχόν του καί τό ὁμοίωμά του, αἰωρεῖται εἰς τήν περιοχήν τοῦ σώματος καί τοῦ τάφου.

Ἡ ἥρωολατρεία ἤρχισεν ὡς προγονολατρεία, καί τοιαύτη παρέμεινεν οὐσιαστικῶς. Διευρύνθη, βεβαίως, σταδιακῶς, εἰς μίαν λατρείαν συγκεκριμένων ἀνθρωπίνων ψυχῶν, ἐξυψωθεισῶν ὡς ἐχουσῶν ἰδιαιτέρας δυνάμεις, τάς ὁποίας ἐξήσκησαν εἰς πολλάς κατευθύνσεις κυρίως ἠθικάς. Τινές ἐξ αὐτῶν ἀνῆκον εἰς ὑστερωτέραν ἐποχὴν ἢ ἦτο λίαν πρόσφατοι, καί

⁹⁵ "τίνα Θεόν, τίν ἥρωα, τίνα δ' ἄνδρα" Πινδ. Ὀλυμπιονικοί ii.

⁹⁶ Ἀργότερον, ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, ἀνεγείρονται περικαλλεῖς Ναοί, εἰς τούς τόπους τῶν μαρτυρίων τῶν Χριστιανῶν Μαρτύρων - Ἡρώων.

εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τῆς λατρείας των. Ἀποδεικνύουν, περιτράνως, ὅτι ἡ ὁμάς τῶν πνευμάτων δέν ἦτο καθορισμένη, πολύ δέ περισσότερον ἐπινοηθεῖσα. Διακεκρυμμένοι προσωπικότητες συνεχῶς ἐξυψοῦνται εἰς τόν ὑψηλόν τῶν Ἡρώων κύκλον μετά τήν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐπιγείου ζωῆς των. Ὁ θάνατος δέν καταστρέφει ἐκάστην συνειδητήν ὑπαρξιν, οὐδέ ὁ ζόφος τοῦ Ἄδου καταλύει ἐκάστην ζωήν.

Σημειωθήτω δέ ὅτι, ἡ Κάθοδος τῶν ἠρώων εἰς τόν χθόνιον, ἡ τό ταξειδίον εἰς ἕτερον ἐπίγειον, κόσμον τῶν ψυχῶν, ἔχουν τό ἀκριβές ὁμόλογόν των εἰς τήν Ἄνοδον, ὅτε ὁ ἦρωσ ἀναβαίνει εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ἄλλοτε πάλιν, ὁ ἦρωσ κατέρχεται διά νά ἐλευθερώσῃ τάς καταδικασμένας ψυχάς, προτύπωσις καί προεἰκασμα τῆς Καθόδου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τόν Ἄδην, διά νά συντριψῇ τά δεσμά τοῦ Ἄδου: "κατήλθες ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς καί συνέτριψας μοχλοὺς αἰωνίους, κατόχους πεπεδημένων". Ὡσαύτως, ἔχομεν ἀνάγλυφον τήν εἰκόνα ἐκ τῆς καθόδου τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τόν Ἄδην.

Δι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγον, ἡ λατρεία τῶν Ἡρώων δύναται νά εἶναι ἡ ἀρχή τῆς πίστεως εἰς τήν ἀθανασίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, λόγω τῆς φύσεώς της, ἡ τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Μολονότι ὁ ἀριθμός τῶν ἠρωϊκῶν μορφῶν ηὐξάνετο, οἰαδήποτε ἀτομική περίπτωσις μεταβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἰς τάς τάξεις τῶν Ἡρώων παρέμενε ἓνα νέον καί ἰδιαίτερον θαῦμα. Ἐπ' οὐδεμίᾳ περιπτώσει, δέν ἦτο ὁ γενικός κανών, ὁ ὁποῖος ἐφηροῦτο ἄνευ διακρίσεων εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ πίστις εἰς τοὺς Ἡρώας εἰς τήν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν καί ἐπέκτασιν ταύτης, ἀναμφιβόλως, ἀπεμακρύνθη ἀπό τήν ὑπό τῆς Ὀμηρικῆς πίστεως χαραχθεῖσαν πορείαν. Οὐσιαστικῶς, ἐκινεῖτο πρός τήν ἀντίθετον κατεύθυνσιν. Ἐν τούτοις, σαφῶς ὑποδήλωνεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπίστευσαν εἰς τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, λόγω τῆς ἀρετῆς της. Συγχρόνως δέ, δέν ἐπρόκειτο διά μίαν γενικευμένην λατρείαν τῶν ψυχῶν. Διά νά ἀναδυθοῦν αἱ ἐν λόγω πεποιθήσεις καί νά διατηρηθοῦν ὁμοῦ μέ μίαν ἄφθαρτον ἠρωολατρείαν, ἀπητεῖτο, κατ' ἀρχήν, ἓν δυναμικόν κίνημα, προερχόμενον ὥστόσον ἐκ διαφορετικῶν πηγῶν.

Ε. Ἀντιλήψεις καί Δοξασίαι περί τῆς λατρείας τῶν χθονίων θεοτήτων

Εἰς τήν μεθομηρικὴν ἐποχὴν, ἔχομεν σημαντικὰς πολιτικάς, κοινωνικάς καί πολιτισμικάς ἀλλαγὰς. Καί τοῦτο, διότι νέα στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ ἔρχονται εἰς τό προσκήνιον, ἐνῶ ἡ παλαιὰ τῶν βασιλέων διακυβέρνησις ἤνοιξεν τήν ὁδόν εἰς τήν Ἀριστοκρατίαν, τήν Τυραννίαν καί τήν Δημοκρατίαν. Αἱ ἐν λόγω ἀλλαγαί ἐδημιούργησαν καί καινούργια ρεύματα εἰς τήν πνευματικὴν ζωήν, τά ὁποῖα εἶναι ὄρατά, ἐμφανῶς εἰς τήν ποίησιν καί τήν τέχνην, οὐ μὴν ἀλλά καί εἰς τήν θρησκευτικὴν ζωήν.

Διακρίνομεν ἀρκετάς ἐξωτερικάς μεταβολάς καί μίαν θαυμαστήν αὔξησιν τῶν ἀντικειμένων τῆς λατρείας. Πόσον δαψιλῆς καί περίτεχνος ἐγένετο ἡ ἐθιμοτυπία, πόσον ποικίλαι καί ὁμορφαι ἐγένοντο αἱ θρησκευτικαί ἐορταί τῶν διαφόρων τῆς Ἑλλάδος πόλεων μέ τήν σύμπραξιν τῶν καλῶν τεχνῶν! Τήν ἐν λόγῳ ἀλλαγὴν, εἰς τήν θρησκευτικὴν σκέψιν καί πίστιν, σηματοδοτεῖ καί ἡ ἐνίσχυσις τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, τό ὅποιον καθίσταται πανίσχυρον, μέ ἀποτέλεσμα μίαν ὑψηλὴν ἠθικὴν συναίσθησιν καί μίαν κανονικὴν λατρείαν τῶν ἐξαϋλωμένων ψυχῶν, καί τελικῶς μίαν θερμοργόν πίστιν εἰς τήν ἀθανασίαν αὐτῶν.

Ἄναμφιλέκτως, ἡ λατρεία τῶν χθονίων θεοτήτων, ἥτοι ὅσων κατοικοῦν εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς γῆς, εἶναι ἀπό τὰς παλαιότερας τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Πρόκειται περὶ ἀληθῶν τοπικῶν θεοτήτων, ὡς καί θεοτήτων τῆς χώρας καί τῶν οἴκων.

Βεβαίως, ἡ ἐπική ποίησις τὰς μετέθεσεν εἰς μίαν μακρινὴν ὑπόγειον περιοχὴν, ἀπροσπέλαστον εἰς τοὺς ζῶντας πέραν τῶν ὀρίων τοῦ Ὠκεανοῦ, εἰς τό βασίλειον τοῦ Ἄδου καί τῆς Περσεφόνης. Ἡ ὑπογεία διαμονή τους ἐγγυᾶται δύο πράγματα εἰς τοὺς πιστούς: τὴν εὐλογίαν τῆς καλλιέργειας τοῦ ἐδάφους καί τὴν διασφάλισιν καί αὔξησιν τῶν καρπῶν τῆς γῆς⁹⁷ εἰς τοὺς ζῶντας. Παραλαμβάνουν, ὡσαύτως, τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν εἰς τό ἰδικόν των βασίλειον.

Ἡ πλέον γνωστὴ χθονία θεότης ἦτο ὁ Δίας Χθόνιος. Ἡ ὀνομασία αὕτη ἀποτελεῖ συγχρόνως καί τὸν πλέον γενικόν καί ἀποκλειστικόν χαρακτηρισμόν τοῦ ἐν λόγῳ θεοῦ "τοῦ κάτω κόσμου". Εἰς τὴν Ἰλιάδα ἀναφέρεται μία μόνον φορά τό "Ζεὺς τε καταχθόνιος καί ἐπαινή Περσεφόνεια",⁹⁸ μολονότι ὁ στίχος τοῦτος ἐννοεῖ τὸν Κυριάρχην τοῦ μακρινοῦ βασιλείου τῶν νεκρῶν: Τὸν Ἄδην. Ἐπίσης, εἰς τὴν Ἡσιόδειον "Θεογονίαν", ὁ Ἄδης ὀνομάζεται Δίας χθόνιος "θεοῦ χθονίου . . . ἰφθίμου Αἰδέω"⁹⁹, εἰς δὲ τὴν Μύκονον προσέφεραν θυσίαν εἰς τὸν Δίαν χθόνιον διὰ τοὺς καρπούς τῆς γῆς.

Εἶναι σημαντικόν ὅτι οἱ τοῦ κάτω κόσμου θεοὶ ἀναφέρονται γενικῶς μέ κολακευτικά καί τρυφερά προσωνύμια, τὰ ὅποια ἐτόνιζον τὸν ἀγαθοεργόν χαρακτῆρα τῆς διακυβερνήσεώς των, καί οὕτω ἄμβλυναν τὴν σκοτεινὴν πλευρὰν τῆς φύσεώς των. Δι' ὃ, καί τὰ ἐπίθετα Πολυδέκτης, Πολυδέγμων, Ἀγησίλαος, τὰ ὅποια ἀποδίδονται εἰς τὸν Ἄδην, ἢ τὰ ἐπίθετα Ἀγνή, Δέσποινα, Μελιτώδης, Μελίβεια, Μελινδία, τὰ ὅποια ἀποδίδονται εἰς τὴν Περσεφόνην. Ἄλλωστε, ὁ Ἄδης, ὁ ἐξουσιαστής τοῦ ἀπομεμακρυσμένου βασιλείου τοῦ σκότους, εἶναι μία ἀνάλογος ἐκδήλωσις τοῦ Διὸς χθονίου, ἡ ὅποια ποικίλει κατ' ὄνομα, ἀναλόγως τῆς διαφορετικῆς τοποθεσίας τῆς λατρείας του. Παρομοίως, καί ὁ βασιλεύς τῶν σκιῶν εἰς τό

⁹⁷ Τινὲς τῶν ἐρευνητῶν, ὡς ὁ K. Muller, ἀποδίδουν εἰς τὴν ἐν λόγῳ δρᾶσιν τῶν χθονίων θεοτήτων ἀλληγορικόν χαρακτῆρα: ψυχή = κόκκος σπόρου.

⁹⁸ Ὅμηρ. "Ἰλιάδ," I, 457.

⁹⁹ Ἡσιόδ. Θεογ. 767 κ.έ.

Ἐρεβος, ὡς ἐμφανίζεται παρ' Ὀμήρω, δέν ἔχει βωμούς, οὐδέ προσφορὰν θυσιῶν "μυθός γάρ θεῶν γάρ θάνατος οὐ δώρω ἐρᾶ".

Σημειωθήτω ὅτι, ἡ τῶν ζώντων καί τῶν τεθνεώτων εὐημερία ἦτο ἐπίσης μέλημα μιᾶς θηλυκοῦ γένους θεότητος τοῦ κάτω κόσμου, ἡ ὁποία ὀνομάζετο Γῆ ἢ Γαῖα, καί ἐλατρεύετο ὡς θεά τῆς γονιμότητος ἀλλά καί ὡς ἐξουσιαστής τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν. Ὡστόσο, ἡ προσωπικότης της οὐδέποτε ἀπλοποιήθη εἰς ἓν καθορισμένον καί κατανοητόν περίγραμμα, καί τοῦτον λόγῳ τῆς ἀοριστίας ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ἐκάστην πρωτόγονον θεότητα. Διατηροῦσε δέ, διά μέγαλον διάστημα, τάς μαντικές της ἰκανότητας, τάς ὁποίας ἐξήσκει ἐπὶ τῆς γῆς, τήν κατοικίαν τῶν πνευμάτων καί τῶν ψυχῶν, εἰς ἀρχαίας μαντικές τοποθεσίας.

Αἱ περὶ τῶν θεαινῶν τοῦ κάτω κόσμου ἀντιλήψεις

"Δέσποινας δ' ὑπὸ κόλπον ἔδυν χθονίας βασιλείας"
(Νεκρική πινακὶς Θουρίων)

Θεῖς τήν Ἑλληνικὴν λατρείαν ὑπάρχει ἐν πλῆθος Θεαινῶν τῶν νεκρῶν, ὡς:

Ἡ *Ἐκάτη*, ἡ ὁποία σύρει εἰς τάς ἐπιδρομάς της τὰ φαντάσματα, διατηρεῖ τὸν ἀρχέγονον τύπον μιᾶς σεληνιακῆς θεᾶς, ἡ ὁποία εἶναι συγχρόνως καί θεά τῶν νεκρῶν.

Ἡ *Περσεφόνη*, ἡ ὁποία δέχεται τήν λειτουργίαν τῶν ἀρχαίων θεαινῶν τῶν νεκρῶν, ἐπιβάλλεται διά τῆς πολυδυνάμου ἐλευσινιακῆς λατρείας, ἡ ὁποία συνδέεται στενῶς μετὰ τῶν ἐλπίδων μιᾶς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας. Προσωποποίησις τοῦ σίτου καί τῆς σπορᾶς, ἀναδέχεται μίαν ἀρχαιοτέραν Κάθοδον καί Ἄνοδον τῆς ἰδίας τῆς Δήμητρος - μητρὸς της - τῆς ὁποίας εἶναι τό διπλότυπον. Τυπικὴ, μετὰ τήν ἐπιβολήν της, μορφὴ Βασιλίσσης τοῦ Κάτω Κόσμου, θεωρεῖται ἀρχαιότερα τοῦ Πλούτωνος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται εἰς τοὺς ἀττικοὺς ποιητὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Ἡ *Δήμητρα Μέλαινα*, εἶναι ἡ ζωοδόχος Μητέρα Θεά καί συγχρόνως ἡ χθονία καί φονικὴ θεά τοῦ θανάτου. Γνωστὴ ἦτο ὡσαύτως καί ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος χθονίας, καί τῆς Κόρης. Εἰς ἄλλα μέρη ἐλατρεύετο ὁ Πλούτων καί αἱ δύο ἄλλαι θεαί. Σημειωτέον ὅτι τό ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ κάτω κόσμου ποικίλλει ἀπεριορίστως, ὅμως τά ὀνόματα τῆς Δήμητρος καί τῆς θεϊκῆς της κόρης παραμένουν πάντα ἀμετάβλητα, καί τοῦτο διότι αἱ δύο θεαί κατέχουν ἀναμφιβόλως τήν πλέον σημαντικὴν θέσιν εἰς τήν λατρείαν τοῦ κάτω κόσμου. Βεβαίως παρ' Ὀμήρω, οὐδέν ὑπαινίσσεται τὸν χαρακτῆρα ἢ τήν σημασίαν τῆς ὑστεροτέρας λατρείας τῆς Δήμητρος καί τῆς Περσεφόνης. Ὡστόσο, ἀργότερον, θεωροῦνται ὡς αἱ κατ' ἐξοχὴν χθόνιαι θεότητες, αἱ ὁποῖαι προστατεύουν τήν συγκομιδὴν καί φροντίζουν τάς ψυχὰς τῶν νεκρῶν.

Τό ὄνομα ὡσαύτως καί τῆς *Καλυψοῦς* (= Καλύπτουσα) μαρτυρεῖ οὐσιαστικῶς μίαν θεότητα τοῦ θανάτου.

Μέ τήν ἐν λόγῳ λατρείαν, ὁ ἄνω καί ὁ κάτω κόσμος πλησιάζουν ὁ εἰς τόν ἕτερον, ὁ τῶν ζώντων κόσμος γειτνιάζει μέ τόν μετά θάνατον κόσμον, εἰς τόν ὁποῖον κυριαρχοῦν οἱ χθόνιοι θεοί. Τώρα τό βασιλείον τῶν χθονίων θεῶν καί τῶν πνευμάτων καί τῶν ἀπελθουσῶν ψυχῶν ὁμοιάζει λίαν προσιτόν. Εἰς πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρχεν ἡ *Πλουτωνία* καί ἡ *Ψυχοπομπεία*, σχισμῆ εἰς τόν βράχον, μέσω τῆς ὁποίας αἱ ψυχαί δύνανται νά εἰσέλθουν εἰς τόν ἐπάνω κόσμον. Εἰς δέ τό μέσον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχεν "*χάσμα χθονός*" ὅπου ἔζων αἱ "*Σεσμαί*"¹⁰⁰.

Τό σημαντικώτερον βεβαίως ἐκ τούτων ἦτο ὅτι τά πλάσματα τοῦ ἐν λόγῳ - τοῦ κάτω - κόσμου ἤρχοντο ἐγγύτερον εἰς τάς αἰσθήσεις τῶν ἀνθρώπων καί ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις συχνότερον πλέον στρέφεται εἰς τόν "ἄλλον κόσμον", καί δὴ κατά τήν διάρκειαν ἐορτῶν καί ἐπετείων, καί οἱ τοῦ κάτω κόσμου θεοί ἀνταποδίδουν τόν σεβασμόν τῆς ἀνθρωπότητος, καί ὡς ἀτόμων καί ὡς πόλεων. Ἄμεσα συνδεδεμένοι μετ' αὐτῶν, αἱ ψυχαί τῶν νεκρῶν ἐδέχοντο λατρείαν τινα, ἡ ὁποία βεβαίως διαφέρει ἀλλά καί ὑπερβαίνει τά ὁμηρικά ἔθιμα.

ΣΤ. Εἰς τά Ἑλευσίνια Μυστήρια.

Ἡ λέξις "*Μυστήρια*" ἐκφράζει, κατά τόν W. Burkert, τήν γοητείαν τῆς μυστικότητος καί τήν ὑπόσχεσιν συγκλονιστικῶν ἀποκαλύψεων. Ἡ ρηματική ρίζα **μυ** (σ) ἀπαντᾷ εἰς τά Μυκηναϊκά Ἑλληνικά. Τό ρῆμα **μνεύω** δηλ. "εἰσάγω εἰς τά μυστήρια" (εἰς τήν παθητικὴν φωνήν *μνοῦμαι*, δηλ. "ὑποβάλλομαι εἰς μύησιν"), εἶναι δευτερογενές καί χρησιμοποιεῖται ὄντως εἰς πολύ μικροτέραν κλίμακα ἀπό τῶν λέξεων **μύστης** καί **μυστήρια**. Οὕτω, ὁ γονιμοποιός ρόλος τῆς Ἑλευσίνοσ εἰς τήν θέσπισιν καί τόν προσδιορισμόν τῶν μυστηρίων ἐπιβεβαιοῦται, κατ' αὐτόν τόν τρόπον, καί ἀπό γλωσσολογικῆς εἰσέτι ἀπόψεως.

Μυστήρια ἀπεκάλουν οἱ Ἕλληνες ὀρισμένας τελετάς κατά τάς ὁποίας προνομιούχοι τινες ἐθεῶντο ἐπεισόδια τινα τῆς ζωῆς τῶν θεῶν, τά ὁποία οἱ κοσμικοὶ ἠγνόουν, παρετήρουν εἰκόνας ἢ σύμβολα τά ὁποία δέν ἐξετίθεντο εἰς δημοσίαν λατρείαν, ἢ συμμετέσχον εἰς τελετουργικά περισσότερον δραστικά, σεβαστά χάρη τῆς ἀγνότητος καί τοῦ ἀπορρήτου των.

Εἰς τήν σύγχρονον γλῶσσαν, ἡ λέξις **Μυστήριον** χρησιμοποιεῖται ὑπό τήν ἔννοιαν τοῦ "μυστικοῦ" χρῆσις, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τήν Καινὴν Διαθήκην. (Ἐδῶ βεβαίως ἐννοεῖται ἡ μυστικὴ κάθοδος τοῦ Παναγίου καί

¹⁰⁰ Εὐριπ. *Ἡλέκτρα* 1266 κ.έ.

τελεταρχικοῦ Πνεύματος ὡς βασικόν συστατικόν τοῦ Μυστηρίου). Καί ὄντως ἡ μυστικότητα ἦτο ἀπαραίτητος προϋπόθεσις καί ιδιότης τῶν ἀρχαίων μυστηρίων, ἡ ὁποία, ὡς καί κατωτέρω θά ἀναπτύξωμεν ἐκδηλοῦτο ὑπό τήν μορφήν τῆς *cista mystica*, ἤγουν ξυλίνης θήκης ἡ ὁποία καί ἐσφράγιζε μετά καλύμματος. Σημειωτέον ὅτι, μυστικός δέν σημαίνει μυστικιστικός, δηλ. τήν μεταβολήν τοῦ ἐπιπέδου συνειδήσεως μέσω τοῦ διαλογισμοῦ ἢ συναφῶν μέσων.

Τά Μυστήρια εἶναι τελεταί μύσεως, λατρεῖαι εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἔνταξις καί ἡ συμμετοχή ἐξαρτῶνται ἐξ ἑνός προσωπικοῦ τελετουργικοῦ, εἰς τό ὁποῖον ὑποβάλλεται ὁ πρὸς μύησιν ὑποψήφιος. Ἡ Μυστικότητα καί ἕνα νυκτερινόν σκηνικόν ἀποτελοῦν τά συνακόλουθα ταύτης τῆς ἀποκλειστικότητος.

Τά Μυστήρια δέν ἦτο, ἄλλωστε, μετέωρος τις, αὐθαίρετος καί ἄκαρπος στοχασμός, ζωή κατά δόκησιν, φαντασίαν ἢ εἰκασίαν, ἀλλά καθημερινή ἄσκησις, ὁδός καθαρότητος, φλεγόμενη πίστις, ἐργασία ἢ τήρησις ἢ φύλαξις τῶν ἐντολῶν ἢ ἄρετῶν ἢ ἔργων τῶν θεαινῶν. Διά τῆς ἐπιγνώσεως ταύτης τῆς μυητικῆς ζωῆς, πορεύεται ἡ Ἄντιγόνη, θάπτεται καί δοξάζεται μετά τῶν θεαινῶν, ἀνταποκρινομένη οὕτως εἰς τήν κλήσιν τῶν Μυστηρίων, δι' ἀληθῆ ἐλευθερίαν καί ἀθανασίαν.

Μυστηριακαί θρησκείαι ὑφίσταντο ἀπό πολλῶν αἰῶνων εἰς τόν Ἑλληνικόν χῶρον. Ἐπειδή δέ τά ἔθιμα ἐτηροῦντο μακράν τῆς ἀκοῆς τῆς ὁράσεως καί τῆς φαντασίας τῶν ξένων, τουτέστι τῶν μή μεμνημένων διά τοῦτο ἀπεκλήθησαν Μυστηριακαί Θρησκείαι ἢ θρησκείαι τῶν Μυστηρίων¹⁰¹. Κατά δέ ἄποψιν τοῦ K. Kerényi, ἡ λέξις *Μυστήριον* χαρακτηρίζει ἐν πρώτοις "μίαν ἐορτήν ἐν τῇ ἐννοίᾳ *μ ι ᾱ ς ἐ π ο χ ῆ ς π λ ῆ ρ ο υ ς ἱ ε ρ ῶ ν γ ε γ ο ν ὄ τ ω ν*"¹⁰².

Ἡ ἀφυπνισθεῖσα ἐπιθυμία διά μίαν περισσότερον ἐλπιδοφόρον προοπτικήν τῆς μεταθανατίου ζωῆς ἦτο ἡ βᾶσις δημιουργίας τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, τά ὁποία ἦσαν ἄμεσα συνδεδεμένα μέ τήν πίστιν τῶν Ἑλλήνων διά τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς.

Εἶναι γεγονός ὅτι μία γενική μορφή λατρείας τῆς Ἑλευσινίου Δήμητρος εἶχεν ἐξαπλωθεῖ εἰς πρωιμοτέραν ἐποχήν εἰς ὀλόκληρον τήν Ἑλλάδα, ἰδιαιτέρως δέ εἰς τήν Ἰωνίαν, συνεφωνήθη ὥστόσοσον ὅτι τά μυστήρια θά ἐτελοῦντο μόνον εἰς τόν ὑπό τῆς θεᾶς ἐπιλεγέντα καί ὑποδειχθέντα τόπον. Ὅπουδήποτε ἤκμαζε ἡ λατρεία τῶν θεῶν τῆς γῆς καί τοῦ κάτω κόσμου, ἰδιαιτέρως δέ τῆς Δήμητρος καί τῆς Κόρης τῆς, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἀφ' ἑνός μὲν τήν ἀναγέννησιν τῆς ἐλπίδος εἰς μίαν καλυτέραν μοῖραν ἢ θέσιν εἰς τό βασιλείον τῶν ψυχῶν, τό τοποθετημένον ὑπό τήν γῆν, ὅπου αἱ ἐξονομασθεῖσαι θεότητες ἐβασίλευον, καί ἀφ' ἑτέρου

¹⁰¹ G. Mensching, *Das Heilige Schweigen eine religion geschichtliche Untersuchung*, Giesen 1926. Ποβλ. περί τῆς ἱεραῆς σιωπῆς τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων.

¹⁰² K. Kerényi, "Mysterien der Kabiten. Ein leitendes zum studium antiker Mysterien" εἰς *Eranos - Jahrbuch* π. XI Zurich 1945.

τήν σύνδεσίν των μέ τήν συμμετοχήν εἰς τήν λατρείαν των. Ἡ ἐν λόγῳ σύνδεσις ἐν τῇ Ἐλευσίνι ἐπραγματοποιήθη ὡς πλήρως ὀργανωμένος θεσμός. Εἰς τόν Ὀμηρικόν Ὑμνον εἰς τήν Δήμητραν ἀναφέρεται ἡ ἀπαρχή τῆς λατρείας συμφώνως πρὸς τοὺς ἐθνικούς τῆς Ἐλευσίνοσ μύθους.

Ὅτε οἱ Ἐλευσίνιοι ἀνήγειρον ναόν πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἔξω τῆς πόλεωσ, ἐπὶ τῆσ Καλλιχόρου πηγῆσ ἐθέσπισε τήν ἱεράν λατρείαν, μέσω τῆσ ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ὤφειλον νά τῆσ ἀποδίδουν τιμάσ. Ἡ ἰδίᾳ δέ καθωδήγησε τοὺς ἄρχοντας τῆσ χώρασ " ἄγε μοι νηόν τε μέγαν καί βωμόν ὑπ' αὐτῷ τευχόντων πᾶσ δῆμοσ ὑπαί πόλιν αἰπύ τε τεῖχοσ, Καλλιχόρου καθύπερθεν, ἐπὶ προύχοντι κολωνῷ, ὄργια δ' αὐτλῆ ἐγὼ ὑποθήσομαι, ὡσ ἄν ἔπειτα εὐαγῶσ ἔρδοντες ἐμόν μένοσ ἰλάσκησθε"¹⁰³, καί τοὺσ ὑπέδειξεν ὅτι, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τήν Θεάν, δέν ἔπρεπε νά τά κοινοποιήσουν. Ἡ ἐν λόγῳ πρωτόγονοσ Ἐλευσίνιοσ λατεία τῆσ Δήμητροσ ἦτο ἡ θρησκευτικὴ ὑπηρεσία μιᾶσ κλειστῆσ συντεχνίασ. Ἡ λατεία ἦτο ἐπομένωσ **μυστικὴ**, εἰς τήν πραγματικότητα οὐχὶ περισσότερον ἀπὸ πολλάσ λατρευτικὰσ κοινότητασ τῆσ Ἑλλάδοσ, αἱ ὁποίασ διείποντο ὑπὸ αὐστηροτάτων περιορισμῶν εἰς τήν συμμετοχήν. Εἰς τοὺσ συμμετέχοντασ ἐδίδετο ἡ ὑπόσχεσις μιᾶσ προνομιακῆσ μοίρασ μετὰ τόν θάνατον, ἀλλά ἀκόμη καί κατά τήν διάρκειαν τῆσ ζωῆσ των εἶναι εὐλογημένοι ἐκεῖνοι τοὺσ ὁποίουσ ἀγαποῦν αἱ δύο Θεαί, ἀποστέλλουν τόν Πλούτωνα, τόν δότην τῶν ἀγαθῶν πραγμάτων, διά νά τοὺσ συνοδεύῃ εἰς τήν ἐστίαν καί τήν οἰκίαν των.

Ὡσ προείπομεν, εἰς τήν πορείαν τῶν χρόνων πολλαί διαφορετικαί τοπικαί μορφαί καί τρόποι λατρείασ προσετέθησαν καί συνεχωνεύθησαν μέ τήν παλαιάν λατρείαν τῶν δύο Θεαινῶν. Ἡ σημαντικώτερα προσθήκη ἦτο ὁ Ἰακχοσ, ὁ υἱὸσ τοῦ Χθονίου Δίοσ καί τῆσ Περσεφόνησ, μία θεότησ τοῦ κάτω κόσμου ἐντελῶσ διαφορετικὴ ἐκείνησ τοῦ Διονύσου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἄλλα ἄθηναϊκαί λατείασ τόν συνέχεον, καί μετὰ τοῦ ὁποίου τελικῶσ ἐταυτίσθη, καί ὁ ὁποίοσ ἐν τέλει ἐθεωρήθη ὡσ ἡ κεντρικὴ μορφή τῆσ ὁμάδοσ τῶν θεῶν οἱ ὁποίοι ἐλατρεύθησαν εἰς τήν Ἐλευσίνα¹⁰⁴. Εἰς τό Ἀθηναϊκόν προάστιον τῶν Ἀγρῶν, τά "*Μικρά Μυστήρια*" ἐωρτάζοντο πρὸς τιμὴν του τήν ἄνοιξιν, ὡσ προοίμιον τῆσ μεγαλυτέρασ καί λαμπροτέρασ ἑορτῆσ. Σημειωθήτω ὅτι, ἡ εἰσαγωγή τοῦ Ἰάκχου εἰς τήν ἑορτήν τῆσ Ἐλευσίνοσ δέν ὑπῆρξεν ἀπλῶσ μία ἐξωτερικὴ προσθήκη εἰς τήν ἤδη ὑπάρχουσαν ὁμάδα τῶν θεοτήτων, ἀλλά ἀντιθέτωσ, προσέθεσε μιάν προᾶξιν εἰς τήν ἱεράν ἱστορίαν, ἡ ἀναπαράστασις τῆσ ὁποίασ ἦτο ὁ σκοπὸσ καί ἡ κορύφωσις τῆσ ἑορτῆσ, καί κατ' αὐτόν τόν τρόπον πιθανῶσ ἐνεπλούτισε τό νόημα καί τήν οὐσίαν τῆσ.

Ἐνα δράμα εἰς τήν Ἐλευσίνα, "*Δηῶ καί Κόρη* δράμα ἤδη ἐγενέσθη μυστικόν καί τήν πλάνην καί τήν ὄργην καί τό πένθος αὐταῖν Ἐλευσίσ *δαδουχεῖ*", μαρτυρεῖ ἐπίγραμμα εἰς προτομήν ἱεροφάντου τινοσ.

¹⁰³ Ὀμηρικὸσ Ὑμνοσ εἰς τήν Δήμητραν 270 κ.έ. Αἱ πληροφορίασ περὶ τῆσ οἰκοδομήσεωσ τοῦ ναοῦ δίδονται ἀπὸ τοῦ 298 στχ. κ.έ. καί ἀπὸ τοῦ στχ. 474 κ.έ., δίδονται αἱ ὁδηγίασ περὶ "*ὄργια*".

¹⁰⁴ Τό *Ἰακχεῖον* Πλουτ. *Ἀριστείδησ* 27, *Ἀλκίφρων* iii, 59, 1.

Ὁ Ἴσοκράτης σημείωσε, μετ' ἀκριβείας πρωτοφανοῦς δι' ἐκεῖνον, τοὺς δύο χαρακτῆρας ταύτης τῆς μυστηριακῆς θρησκείας, ὑπενθυμίζων εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν διπλὴν εὐεργεσίαν τὴν ὁποίαν οἱ πρόγονοί των ἐδέχθησαν ὑπὸ τῆς θεᾶς τὴν γεωργίαν, διὰ τῆς ὁποίας διῆλθον ἐκ τῆς ἀγρίας εἰς τὴν πολιτισμένην ζωὴν, καὶ τὴν μύησιν, ἡ ὁποία τοὺς παρεῖχεν σταθερὰν ἐλπίδα δι' εὐτυχίαν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

Τινὲς δὲ στίχοι ὀρφικοῦ ὕμνου πρὸς τιμὴν τῆς Ἐλευσινίου Δήμητρος εἶναι ἐνδεικτικοὶ ὅσων ἀνέμενον οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῆς γλυκυτάτης καὶ εὐεργέτιδος θεᾶς.

*" Ἐλθε μάκαρ' ἀγνή, καρποῖς βρίθουσα θερείοις
εἰρήνην κατάγουσα καὶ εὐνομίην ἐρατεινὴν
καὶ πλοῦτον πολὺολβον, ὁμοῦ δ' ὑγείαν ἄνασσαν "*

Ἐνδιαφέρον τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ πρό τῆς Δήμητρος θεά τῆς Γεωργίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ: ἡ Ἴσις, ἦτο ὡσαύτως ἡ κυρίαρχος τοῦ κόσμου ὅπου κατέληγον οἱ νεκροί. Οὗτος ὁ δεύτερος χαρακτῆρ δὲν πηγάζει ἐκ τοῦ πρώτου ἦτο ἀπόρροια τῆς ἐνώσεώς της μετὰ τοῦ Ὄσιριδος. "Ἀρχηγετεύειν δὲ τῶν κάτω Αἰγύπτιοι λέγουσι Δήμητρα καὶ Διόνυσον" (Ἡ Ἴσις καὶ ὁ Ὄσιρις)¹⁰⁵. Ἡ τοῦ Ἡροδότου μαρτυρία ἐπιβεβαιοῦται εὐρέως ἐκ τῶν κειμένων καὶ τῶν τῆς Αἰγύπτου μνημείων.

Ὡς δὲ ἡ Ἴσις, οὕτως καὶ ἡ Δήμητρα, δὲν εἶχε κατέλθει εἰς τὸν κάτω κόσμον, οὐδέ ἐδρευε εἰς τὸ πλευρόν τοῦ Ἄδου. Εἶναι, ὡστόσον, ἡ ἡγεμών καὶ ἡ προστάτις τῶν νεκρῶν. Ἀνοίγει εἰς τοὺς πιστοὺς της τὴν εἴσοδον τῶν ὑπογείων περιοχῶν, τοὺς διδάσκει καὶ τοὺς ὑπερασπίζεται ἔναντι τῶν κινδύνων τῶν ταξειδίων, καὶ τέλος τοὺς ἐξασφαλίζει μίαν νέαν καὶ εὐτυχισμένην ζωὴν. Ὡς δὲ καὶ ὁ Maspero¹⁰⁶ λέγει ἡ μοῖρα τοῦ Ὄσιριακοῦ νεκροῦ δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ἐάν ἡ ζωὴ ἦτο ἐνάρετος ἢ ὄχι· ἀλλὰ διὰ τῆς μύησεως ἡ ὁποία ὀφείλετο εἰς τὴν Ἴσιδα, ὑπῆρχε ἡ βεβαιότης τῆς σωτηρίας καὶ τῆς εὐτυχισμένης ζωῆς ἄνευ τῆς μύησεως. ὑπῆρχον βασανιστήρια ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ τελεία ἐκμηδένισις.

Καὶ ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις Μυστηρίοις ἡ ἀντίληψις εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἰδία: ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς καλωσύνης ἢ τῆς κακίας του· δὲν ὑπῆρχον καλοὶ ἢ κακοί, ἀλλὰ μνημένοι καὶ ἀμύητοι. Οἱ τελευταῖοι ἐξ αὐτῶν θά ὑποστοῦν τὰς φρικτὰς βασάνους τὰς ὁποίας ἐπιφέρει ὁ θάνατος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐφ' ὅσον ὁμως ὁ μνηθεὶς ἔχει ἐκκληρώσει τὰς καθορισμένας καὶ προβλεπομένας τελετουργικὰς μύησεις, τυγχάνει κάτοχος ἰδιαιτέρων προνομίων, τὰ ὁποία οὐδεὶς δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ. Εἰς δὲ τὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἔχομεν εἰ μὴ μόνον μίαν μεμονωμένην διαμαρτυρίαν, ταύτην τοῦ Κυνικοῦ Διογένους, ἡ ὁποία πιθανόν ὑπηγορεύθη, οὐχὶ ἐξ αἰσθήματος δικαιοσύνης, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς

¹⁰⁵ Ἡροδ., II, 123

¹⁰⁶ Maspero, *Guide au Musee du Caire*, 1912, σελ. 320 - 326.

σφοδρωτάτης επιθυμίας του νά πλήξη τήν ἄποψιν τῶν συγχρόνων του. Συμφώνως τῇ γνώμῃ τοῦ Henri Veil,¹⁰⁷ μεταξύ τῶν δύο ιδιοτήτων τῆς Δήμητρος ὑπάρχει μία σχέση, ἐάν ὄχι λογική, τουλάχιστον φυσική. Ἡ γῆ τρέφει ὅλα τά πλάσματα· συμφώνως μέ τάς ἀπόψεις τῶν ἀρχαίων, ὅ,τι ζῆ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς γῆς, καί ὅ,τι ζῆ ἐπιστρέφει εἰς αὐτήν· εἶναι ἡ γῆ - τροφός· καί ὡσαύτως εἶναι καί ὁ τάφος τῶν ἀνθρώπων.

Εἷς τινα ἐποχὴν, ἡ Κόρη διαχωρίζεται ἐκ τῆς Δήμητρος διὰ νά ἐκφρασθῇ μετά τοῦ πλέον ἀναγλύφου τρόπου, ὁ μητρικός καί γόνιμος τῆς θεᾶς χαρακτήρ. Τό ζεῦγος τοῦ Θεοῦ καί τῆς Θεᾶς, τό ὁποῖον ὑπῆρξε τό πρῶτον σχῆμα, τό ὁποῖον καί ἀνεπαρίστα πειστικώτερον τήν προσωπικότητα τοῦ αἰγυπτιακοῦ ζεύγους Ὅσιρις - Ἴσις (Ἐσίτ - Οὐονοφίρ) προσέδωσε ζωὴν εἰς τήν ὁμάδα τῶν θεοτήτων, ἡ ὁποία τό διαιώνισεν εἰς τήν Ἐλευσίνα, μεταβάλλον, συμφώνως μέ τάς ἀνάγκας τῶν τοπικῶν λατρειῶν καί τάς ἐθνικάς τάσεις. Δι' ὅ, καί λίαν ἐνωρίς, ἡ θεά ἐδιπλασιάσθη εἰς Δήμητραν καί Κόρην¹⁰⁸. Διὰ νά προστεθῇ ἀργότερον ὁ Δίας Εὐβουλεύς ἢ Πλούτων ἢ Διόνυσος.

Ὁ Ἴακχος, ὡστόσο, δέν ἀναφέρεται εἰς τόν ὁμηρικόν Ὑμνον εἰς τήν Δήμητρα. Ἐμφανίζεται μόνον ὅτε καθιεροῦται ἡ μεγάλη πομπή τῆς 20ης Βοηδρομιῶνος. Ἀγνοοῦμεν εἰς ποίαν στιγμὴν οἱ Ἀθηναῖοι ἐφηῦρον ἐν πνεῦμα τό ὁποῖον ἐνσαρκώνει καί τόν μυστικόν ὕμνον καί ὀλόκληρον τήν πομπήν. Δέν ἐπρόκειτο περί τοῦ Διονύσου, ἀλλ' οὔτε καί περί θεοῦ, ἦτο ἀπλῶς ἓνας δαίμων, ἐπιφορτισμένος νά καθοδηγῇ τήν ὁμάδα τῶν μυημένων, καί κρατῶν πυρσόν ἀνημμένον εἰς τήν χεῖρα, νά δίδῃ τό σύνθημα διὰ τε τούς χορούς καί τούς ὕμνους. Οὕτως, ἀναπαριστᾶτο καί εἰς τό Ἰακχεῖον τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τό πλευρόν τῶν ἀγαλμάτων τῆς Δήμητρος καί τῆς Κόρης "πλησίον ναός ἐστὶ Δήμητρος, ἀγάλματα δέ αὐτῆ τε καί ἡ παῖς καί δᾶδα ἔχων Ἰακχος"¹⁰⁹. Κατ' ὁμοίον τρόπον, τόν παρουσιάζει καί ὁ Ἀριστοφάνης εἷς τινα σκηνὴν τῶν Βατράχων, ὅτε ἡ χορωδία ἀπευθύνεται εἰς τόν Ἰακχον¹¹⁰. Ὁμοία εἶναι καί ἡ τοῦ Στράβωνος περιγραφή: "ἀρχηγέτης τῶν μυστηρίων τῆς Δήμητρος δαίμων"¹¹¹. Σύγχυσιν ὡστόσον

¹⁰⁷ *Journal des Savants*, 1895, σελ. 305

¹⁰⁸ Ἡ Κόρη ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τόν κύκλον τῆς Ἐλευσίνας· οὐχὶ ὁμοίως ἐξ ἀρχῆς, διότι ὁ Ὅμηρος δέν ἐγνώριζεν οὐδέ ἐκείνην, οὐδέ τήν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης· εἰς τά ἔπη του ἡ τελευταία αὐτῆ ἦτο κόρη τοῦ Διὸς καί τῆς θεᾶς τῆς Στυγός, κατὰ πληροφορίαν τοῦ Ἀπολλωδώρου, σύζυγος τοῦ Ἄδου καί βασίλισσα τῶν νεκρῶν. Ὁ Ἡσίοδος τυγχάνει ὁ ἀρχαιότερος τῶν συγγραφέων, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει δευτερευόντως τήν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης. Ἡσίοδ., *Θεογονία*, στ. 913. Ἀντιθέτως, ὁ θρύλος αὐτός ἀποτελεῖ τήν βάσιν τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὑμνου, εἰς τόν ὁποῖον ὁ ποιητής τῆς ἀποδίδει ἀκόμη καί τό ἴδιον ὄνομα καί τήν παρουσιάζει ὡς κόρην τῆς Δήμητρος. Ἐκτοτε καί παρά τήν διατήρησιν τοῦ ὀνόματος καί τῆς λατρείας τῆς Περσεφόνης εἰς Ἀθήνας, ἡ θεά δέν κατωνομάσθη ποτέ εἰς τήν Ἐλευσίνα. Εἰς τήν θέσιν τῆς ἐμφανίζεται ἡ Κόρη, ἡ ὁποία κατὰ τήν γνώμην τοῦ P. Foucart, δέν εἶναι ἐπίθετον τῆς Περσεφόνης, ἀλλά νέον καινουργές θεϊκόν δημιούργημα. Ἄλλωστε, ἡ προσωπικότης τῆς Κόρης εἶναι ἀδύναμος καί ἐξαρτωμένη. Ὅτε δέ κατωνομάζεται μία ἐκ τῶν δύο θεοτήτων, αὐτῆ εἶναι πάντα ἡ Δήμητρα τῆς ὁποίας ἡ κόρη εἶναι ὁ δεύτερος ἑαυτός της, ὡς εἶδος τι ἀντανεκλάσεως. Ὁ Garstang - σχολιαστής τοῦ Ἀριστοφάνους - εἰς τό ἔργον του *Land of the Hittites*, 1910, σελ. 168 - θεωρεῖ ὅτι τά Μεγάλα Μυστήρια ἀνήκουν εἰς τήν Δήμητρα, καί τά Μικρά εἰς τήν Κόρην.

¹⁰⁹ Πανσανίας, I, 2

¹¹⁰ Ἀριστοφ. *Βάτραχοι*, στ. 324 - 352 καί 395 - 401

¹¹¹ Στράβων, X, III, 11

προεκάλεσαν τινές τῶν δραματικῶν ποιητῶν, μείξαντες ἅπαντας τοὺς περὶ τὸν Διόνυσον θρύλους καὶ μύθους. Ἰδέαν τινα μᾶς δίδει σχολιαστῆς τις τοῦ Ἀριστοφάνους: "Εἰσὶ γοῦν οἱ φασὶ Περσεφόνης αὐτὸν εἶναι· οἱ δὲ τῇ Δήμητρι συγγενέσθαι· ἄλλοι δὲ ἕτερον Διόνυσον εἶναι τὸν Ἰακχον, οἱ δὲ τὸν αὐτὸν"¹¹².

Ὁ Goblet d' Alviella¹¹³ ἰσχυρίζεται ὅτι δυνάμεθα θαυμασίως νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ 8^{ου} καὶ τοῦ 9^{ου} εἰσέτι αἰῶνος, εὐρίσκοντο πλησίον τῶν αἰγυπτιακῶν ἀντιλήψεων διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, μέσω δηλώσεων τινῶν αἰ ὁποῖαι ἐγένοντο οὐχὶ πρὸς ἀναστάτῳσιν, ἀλλὰ πρὸς συμπλήρωσιν, ἢ καὶ προσδιορισμὸν τῶν ἰδίων τῶν ἀντιλήψεων. Τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια πιθανῶς νὰ ἀποτελοῦν δάνειον ἐκ τῆς θρησκείας τῆς Ἰσιδος, δάνειον διόλου ἀπίθανον, ἐφ' ὅσον ἔχει πλέον ἀναγνωρισθεῖ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι διετήρουν ἰσχυρὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς 2ας χιλιετηρίδος πρὸ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν.

Ἡ πρόσβασις εἰς τὰ Μυστήρια ἦτο ἀνοικτὴ καὶ εἰς τὰ δύο φύλα. Εἰς τὴν ἀρχὴν, ἐγένοντο δεκτοὶ μόνον οἱ Ἀθηναῖοι, ἐν συνεχείᾳ οἱ ξένοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐλληνικῆς καταγωγῆς ἢ εἶχον συγγένειαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Σημειωθήτω, ὅτι καὶ οἱ σκλάβοι εἶχον τὴν δυνατὴν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὰ Μυστήρια. Ὁ ἀπαιτούμενος ὄρος διὰ τὴν παρουσίαν καὶ εἴσοδον εἰς τὸν ἱερόν χωρὸν ἦτο ἡ μύησις, ἡ ὁποία ἔλαβε τεραστίαν σπουδαιότητα ὥστε νὰ καταστῇ ἡ κυρίαρχος συνιστώσα τῶν Μυστηρίων.

Εἰς ἀνταμοιβήν, οἱ μυημένοι, μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν τελετουργιῶν, δύνανται νὰ ὑπολογίζων εἰς τὴν προστασίαν τῶν κυριάρχων θεοτήτων τοῦ ἄλλου κόσμου, καὶ λαμβάνουν τὴν ἐγγύησιν μιᾶς εὐτυχοῦς ὑπάρξεως εἰς τὸ χθόνιον βασίλειον. Ἄλλωστε, οὐδεμία ἄλλη ἐλληνικὴ θρησκεία δὲν εἶχε τολμήσει νὰ ὑποσχεθῇ παρομοίας ἐπαγγελίας εἰς τοὺς πιστοὺς της, οὐδέ νὰ ἐμπνεύσῃ τοσαύτην ἀκλόνητον πίστιν περὶ μιᾶς εὐτυχοῦς ἐπιβιώσεως. Ὁ ὄρφισμός ἦτο μία ἐλευθέρα θρησκεία, διεσκορπισμένη εἰς ἀνεξαρτήτους ἀδελφότητας, ἄνευ οὐδεμιᾶς συνδέσεως μετὰ τινος ἱεροῦ, ἀνοικτὴ εἰς τὰς καινοτομίας καὶ εἰς τὰς προσωπικὰς θεωρίας, ἡ ὁποία προσέγγιζε, διαδοχικῶς, ἅπαντα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα.

Σημαντικὴν, ὥστόσοσον θεωρῶ, διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν Μυστηρίων, καὶ τὴν γνώμην τοῦ μεγάλου Πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Ἰ Αὐγουστίνου, διὰ τε τὴν θέσπισιν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἐλευσινίων. "*Et hanc irsam (Proserpinam) dicit significare fecunditatem seminum : quae quum defuisset quodam tempore eademque sterilitate terra maezenet, exortam esse orinionem, quod filiam Cereris, id est ipsam fecunditatem . . . Orcus abstulerat et apud inferos detinuerat. Quae res quum fuisset luctu*

¹¹² Σχολ. Ἀριστοφ. Βάτραχοι στ. 324.

¹¹³ *Eleusinia*, 1903, σ.σ. 49 - 50

publico celebrata, quia rursus eadem fecunditas rediit, Proserpina reddita, exortam esse laetitiam et ex hoc solemnia constituta " ¹¹⁴.

᾿Ωσαύτως, εἰς βιβλίον τοῦ Κικέρωνος, ὁ Γάϊος Αὐρήλιος συνοψίζει τό πνεῦμα τῶν Μυστηρίων λέγων: "*Quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur quam deorum*" ¹¹⁵.

Διαφορετική περί τῶν Μυστηρίων καί τῆς ἀποκρύψεως τῆς κτηθείσης ἀληθείας ἦτο ἡ τῶν Στωϊκῶν ἄποψις, ἡ ὁποία συνοψίζεται εἰς τήν ὑπό τόν τίτλον *Περί ἐρμηνείας πραγματείαν* τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ σοφιστοῦ Δημητρίου, ὁ ὁποῖος γράφει: "*Τά Μυστήρια ἐκφράζονται μετ' ἀλληγοριῶν, διά νά προκαλέσουν τήν ἐκπληξιν καί τό δέος τῶν ἀκροατῶν, ὡσάν νά εὐρίσκοντο ἐντός τοῦ σκότους καί τῆς νυκτός, διότι ἡ ἀλληγορία παράγει τό ἴδιον ἀποτέλεσμα μετὰ τοῦ σκότους καί τῆς νυκτός*" ¹¹⁶.

Οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώριζον καλῶς τήν μεγίστην σημασίαν καί συνέπειαν τοῦ συμβολισμοῦ. Δέν ἦτο δυνατόν, καθ' ἣν στιγμήν, αἱ ἀποκαλύψεις τῆς ἱερᾶς νυκτός ὀδηγοῦν τήν χαράν καί τόν θρησκευτικόν πυρετόν τῶν μουμένων εἰς κορύφωσιν, νά τούς εἴπουν ὅτι ταῦτα πάντα δέν ἦτο παρά μία εἰκὼν, μία σειρά συμβόλων. Καί τοῦτο διότι τό πλῆθος ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἀφίκετο εἰς Ἐλευσίνα διά νά ἀποκτήσῃ τήν σωτηρίαν καί μακαριότητα ἐπίστευεν ἀκραδάντως ὅτι ἐθεᾶτο πρό τῶν ὀφθαλμῶν του τό μαρτύριον τῶν δύο θεαινῶν, ὅτι ἠνώθη μετ' αὐτῶν μεθ' ἑνός ἰσχυροῦ δεσμοῦ, ὁ ὁποῖος τούς ἐπροστάτευε ἔναντι ὄλων τῶν κινδύνων καί τῶν βασάνων τῆς ἐπομένης των ζωῆς.

Ἐκ τῆς *Laudatio Cereris*, γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀρίστη ὑποδοχή τήν ὁποίαν ἐπεφύλαξαν εἰς τήν θεάν οἱ τῆς Ἐλευσίνας εἶχεν ὡς ἀνταμοιβήν τήν ἀποκάλυψιν τῶν μυστηριακῶν τελετῶν, αἱ ὁποῖαι θά τούς ἐξησφάλιζον μίαν ὀλβίαν μεταθανάτιον ζωήν. Διά τόν τῆς Ἐλευσίνας κληρον τε καί λαόν ἡ καθιέρωσις τῶν Μυστηρίων δέν ἦτο ἔργον ἀνθρώπου, ἀλλά θεσμός θεϊκός. *Ἐγὼ ἢ ἰδία*, λέγει ἄλλωστε ἡ θεά, θά ὀρίσω τάς μυστηριώδεις τελετάς, ὡστε ὑμεῖς εἰς τήν συνέχειαν νά τάς ἐορτάζητε εὐλαβικῶς, κερδίζοντες κατ' αὐτόν τόν τρόπον τήν εὐγενῆ μου θέλησιν.

Ἡ μεγίστη τῶν Μυστηρίων σπουδαιότης διά τόν ἀρχαῖον κόσμον εὐρίσκεται καί εἰς τό γεγονός ὅτι πρό καί μετὰ τήν τελετήν τῶν Μυστηρίων ἐτηρεῖτο *ἱερά ἀνακωχή* ¹¹⁷. Σημειωθήτω, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ πρεσβεῖαι καί οἱ πομπώδεις λόγοι διετήρησαν μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τήν ιδέαν καί τό αἶσθημα τῆς κοινῆς προελεύσεως· ὁμῖλουν τήν ἰδίαν γλῶσσαν καί

¹¹⁴ Διά τήν Περσεφόνην τήν ἰδίαν λέγουν ὅτι συμβολίζει τήν γονιμότητα τῶν σπόρων καί ὅτι, κατά τήν ἐποχήν τῆς ἀπουσίας της, ἡ γῆ ἐγένετο στεῖρα καί ἐπένθη, καί τοῦτο διότι ἦτο κόρη τῆς Δήμητρος τῆς θεᾶς τῆς γονιμότητος. Ὁ Ἄδης, λοιπόν, τήν ἐκράτει εἰς τόν κάτω κόσμον καί εἰς τό διάστημα τοῦτο ἐπεκράτει δημόσιον πένθος. Ἡ γονιμότης ἐπανήρχετο μέ τήν ἐπάνοδον τῆς Περσεφόνης καί ὑπῆρχεν ἀφθονία καρπῶν, καί ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὀρίσθησαν τά ἱερά ". Αὐγουστ. *De civitas Dei*, VII, 20.

¹¹⁵ "*Διά τῆς λογικῆς, τά ἐπεξήγουν καί τά διεσαφήνιζον, μέσω τῆς φύσεως ἀντιλαμβάνοντο τά θεϊκά πράγματα*". Cicero: *De Naturae Deorum*, I, 42.

¹¹⁶ *Rhet. Gr.*, ἐκδ. Walz, IX, 47.

¹¹⁷ Ἡ ἀνακωχή ἤρχιζε τήν 15ην τοῦ προηγουμένου τῶν Μυστηρίων μηνός, διήρκει καθ' ὅλον τόν μήνα Βοηδρομιῶνα, ὡς καί τάς πρώτας δέκα ἡμέρας τοῦ ἐπομένου μηνός. Διά τόν λόγον αὐτόν, ἐστέλλοντο εἰς τάς πόλεις οἱ Σπονδοφόροι, κομίζοντες πρός τούς ἀρχοντας *Ἐγγυητικάς Ἐπιστολάς* διά νά ἀποδεχθοῦν αἱ πόλεις τήν καθιερωθεῖσαν ἀνακωχήν καί ἐν συνεχείᾳ νά ἀποστεῖλλουν *Θεωρίαν* τινά εἰς τά Μυστήρια.

ἐλάτρευον τούς ἰδίους θεούς. Μία τοιαύτη ὁμοιογένεια, εἰς τε τήν γλῶσσαν καί τās θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἀνέπτυξεν ἐντός των τόν πατριωτισμόν τόν ὁποῖον ἐκάλεσαν ἑλληνισμόν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἀνά τούς αἰῶνας τό πλέον σταθερόν καί ἀρραγές στήριγμα τῆς ἡμετέρας ἐθνικότητος. Διά τοῦτο, βεβαίως, σκοπός τοῦ ὑψηλόφρονος Περικλέους ἦτο νά καταστή τό Ἀθηναϊκόν τῆς Ἐλευσίνας ἱερόν θρησκευτικόν κέντρον καί σημεῖον ἀναφορᾶς καί ἐνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ὡσαύτως, ἡ νηστεία ἦτο ὑποχρεωτική διά τούς μύστας κατά τήν προηγηθεῖσαν τῆς μύσεως περίοδον. Ὀφείλομεν δέ ὅπως εὐτόνως διευκρινήσωμεν ὅτι, ἐξ ὧσων γνωρίζομεν, οὐδέν ἄλλον περιστατικόν νηστείας εἰς ἑτέραν ἑλληνικήν θρησκείαν καταγράφεται. Ἡ ἕκτακτος αὕτη πρακτική τονίζει καί τόν εἰδικόν τῆς ἐλευσινίου θρησκείας χαρακτήρα.

Ἐτερος ἀπαραίτητος ὄρος διά τήν εἰσδοχὴν εἰς τὰ Ἐλευσίνια ἱερά ἦτο ἡ ἀ γ ν ό τ η ς. Πρὸς τοῦτο, δοχεῖα μετ' ἐξαγνιστικοῦ ὕδατος ἦσαν τοποθετημένα εἰς τήν εἴσοδον τοῦ ἱεροῦ χώρου διά τόν ἐξαγνισμόν τῶν προσερχομένων. Δι' ὃ, καί τινες τῶν ἐρευνητῶν ἐπίστευσαν ὅτι ὁ τῆς μύσεως ἀπώτερος σκοπός ἦτο ἡ ἀπόκτησις ἐθνικῆς ἀγνότητος. Καί ὅτι "αἱ πρακτικαὶ τῶν Μυστηρίων εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τόν καθαρόν τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν αὐτῆς ἀμαρτημάτων καί ὁ ἐν λόγῳ ἐξαγνισμός ἦτο ἀπαραίτητος διά τήν σωτηρίαν"¹¹⁸. Ἡ ἀγνότης ὡστόσον, ἦτο - διότι αἱ τελεταὶ ἐξαγνισμοῦ¹¹⁹ προηγοῦντο τῆς εἰσόδου τῶν μυστῶν εἰς τό ἱερόν - ὄρος προσωρινῶς ἀπαραίτητος διά τήν ἀξιοπρεπῆ παρουσίαν τῶν μυστῶν¹²⁰.

Νά προσθέσωμεν ὅτι ἐκτός τοῦ "ἄλλαδε μύσται", ὅτε δηλ οἱ μύσται ὀδηγοῦντο εἰς τήν θάλασσαν καί ἐξαγνιστικῶς ἐλούοντο εἰς τὰ κύματά της διότι - τῷ ἄλατι ἠρτυσμένον ὕδωρ - ἐξήλειφε τὰ διαπραχθέντα ἀνομήματα κάλλιον ἐκείνου τῶν ποταμῶν καί τῶν πηγῶν, οἱ μύσται ἐχώρουν ἐν συνεχείᾳ εἰς τήν θυσίαν χοίρου¹²¹, ὁ ὁποῖος πρό τῆς θυσίας ἐξηγνίσθη ἐμβαπτισθεὶς εἰς τήν θάλασσαν. Καί τοῦτο, διότι τό αἷμα τούτων τῶν ζώων ἐφημίζετο ὡς ὁ ἐνεργητικώτερος παράγων ἐξαγνισμοῦ¹²².

Σημειωθήτω ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀμυήτων ἠδύνατο νά διασχίσῃ τόν τοῖχον τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ. Σημαντικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Πρόκλου: "Ὡς γάρ τοῖς εἰς τό τῶν Ἐλευσινίων τέμενος εἰσιοῦσιν ἐδηλοῦτο

¹¹⁸ Decharme, *Mythologie de la Grece antique*. σελ. 357.

¹¹⁹ Τό ἔθιμον τῶν ἐξαγνισμῶν εἰσήγαγεν ἐκ Κρήτης τόν 7ον αἰῶνα ὁ Ἐπιμενίδης, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυπεν εἰς τούς Ἕλληνας τās ἀγνώστους αἰτίας τῶν κακῶν ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέφερον, ὡς καί τούς ἐνδεικνυομένους πρὸς θεραπείαν τρόπους. Ὁ τῶν Ἀθηναίων ἐξαγνισμός μετὰ τόν τοῦ Κύλωνος φόνον ὑπῆρξε πιθανόν ἡ πρώτη μεγάλη ἐκδήλωσις ταύτης τῆς νεωστὶ εἰσηγμένης ἀντιλήψεως, ἡ ὁποία, ὡστόσον, δέν ἔπαυσε νά ἐξαπλοῦται καί νά τελειοποιεῖται.

¹²⁰ Σημειωθήτω, ὅτι τοσαύτην ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τό τοῦ ἐξαγνισμοῦ τελετουργικόν, ὥστε νά προβλεφθῇ ἡ ὑπαρξίς εἰδικοῦ πρὸς τοῦτο ἀξιώματος: τοῦ ὕδρανοῦ, τόν ὁποῖον ὁ Ἡσύχιος ὀρίζει μετὰ τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ σχολίου: ὁ ἀγνιστής τῶν Ἐλευσινίων.

¹²¹ "Ἐκαστος δέ τῶν μνουμένων ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἔθυνεν [χοῖρον]" Σχολ. Ἀριστοφ., *Ἀχαρνεῖς* στ. 747 - "Τοῖς μνουμένοις ἐστὶν ἔθος χοιρίδιον θύειν ἐξ ἀνάγκης" Ἀριστοφ. *Εἰρήνη* στ. 374.

¹²² Ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ, τό πανάσπιλον καί φρικτόν τοῦ Ἰησοῦ αἷμα ἀποτελεῖ τήν πηγὴν ἀθανασίας τῶν πιστῶν. "Ἐξηγόρασας ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου τῷ τιμίῳ σου αἵματι, τῷ Σταυρῷ προσηλωθεὶς καί τῇ λόγχῃ κεντηθεὶς τήν ἀθανασίαν ἐπήγασας ἀνθρώποις" [Τροπάριον Ὁρθρου Μεγ. Παρασκευῆς.]

τό πρόγραμμα μή χωρεῖν εἴσω τῶν ἀδύτων ἀμυήτους καί ἀτελέστους, οὕτω..."¹²³. Διά τοῦτο, καί ἡ ποινή τῆς ἀπαγορεύσεως ἦτο ὁ θάνατος, τουλάχιστον κατά τὰς ἡμέρας τῶν Μυστηρίων¹²⁴.

Ἐν τῷ Ἱερῷ, εἶχομεν δύο τάξεις λατρευτικῶν πράξεων:

α. Τά **Ἱερά Δράματα** (τά ὅποια πιθανῶς εἶναι καί τά ἀρχαιότερα),

β. Τήν **Τελετουργικήν Μύησιν**.

Τά μέν ἀπεκαλοῦντο **ῥογια**, τά δέ **τελεταί**.

Ὡς προείπομεν, αἱ τῆς Ἐλευσίνοσ τελεταί ἐθεωροῦντο θεϊκῆσ προελεύσεωσ. Οἱ ἄνθρωποι ἠδύναντο νά τροποποιήσουν τό ἐξωτερικόν περίβλημα μιᾶσ λατρείασ, νά αὐξήσουν τήν μεγαλοπρέπειαν τῶν πομπῶν, νά θεσπίσουν ἢ πολλαπλασιάσουν τούσ διαγωνισμούς τῶν ἱερῶν ἀγῶνων ἢ ν' αὐξήσουν τόν ἀριθμόν τῶν θυμάτων, τό τελετουργικόν ὁμωσ παρέμεινε **ἀναλλοίωτον**, καί ἡ εὐσέβεια συνίστατο εἰς τήν ἐορταστικήν πιστότητα κατά τά **πάτρια**, ὅπου οἱ ἱερεῖσ, διά τῶν **δρωμένων, δεικνυμένων καί λεγομένων**¹²⁵, ἐτέλουν τήν μύησιν.

Μόνη προϋπόθεσισ διά τήν μύησιν ἦτο ἡ τελετουργική καθαρότησ, διά τοῦτο καί ὁ θρησκευτικὸς ἐξαγνισμὸσ τῶν λατρευτῶν οὐ μόνον προηγεῖτο ἀλλὰ καί συνόδευε τήν διεξαγωγήν τῆσ ἐορτῆσ, ἐκ τούτου καί πολλοί ἐκ τῶν πιστῶν ἐπίστευον ὅτι ὀλόκληροσ ἡ ἐορτή ἦτο κυρίωσ εἰς μέγασ ἐξαγνισμὸσ καί εἰς θρησκευτικὸσ καθαγιασμὸσ ἀσυνηθίστου ἐπιβλητικότητοσ, μετὰ τοῦ ὁποίου τά μέλη "**οἱ ὅσιοι μύσται**"¹²⁶ ἤξιοῦντο τῆσ εὐνοίασ τῶν Θεαινῶν.

Σημειωθήτω ὅτι, διά τήν τῆσ μύησεωσ τελετήν, δέν ἐχρησιμοποιεῖτο οὐδεῖσ πολὺπλοκοσ μηχανισμὸσ, ἀλλὰ ἡ δύναμισ τοῦ ἀπλοῦ τελετουργικοῦ συμβολισμοῦ: "**κάθαρσισ**" τῆ βοθηεία τῶν "**στοιχείων**", ἤγουν τοῦ ὕδατοσ, τοῦ πυρόσ καί τοῦ ἀέροσ, ὡσ ἐπισημαίνει καί ὁ Σέρβιοσ¹²⁷.

Ἡ κεντρική ἰδέα τῆσ τελετουργίασ μύησεωσ θεωρεῖται γενικῶσ ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου καί τῆσ ἀναγεννήσεωσ. Δι' ὃ, καί ἡ ἐπακολουθοῦσα τῆσ μύησεωσ ἡμέρα ἐθεωρεῖτο ὡσ ἡ νέα γενέθλιοσ ἡμέρα: *natalem sacrorum*¹²⁸. Αἱ θεαί εἶχον τήν δύναμιν νά μεταβάλλουν τό πεπρωμένον καί νά δωρήσουν νέαν ζωήν. Διά τοῦτο καί ὁ μύστησ ἐθεωρεῖτο ὅτι γεννᾶτο καί ἐπαναγεννᾶτο "*natus et renatus*". Ὡστόσον, ἡ πολλαπλότησ τῶν εἰκόνων δυσκόλωσ δύναται νά ἀναχθῆ εἰς μίαν μονοδιάστατον ὑπόθεσιν, εἰς μίαν τελετουργίαν μετὰ δογματικῆσ ἐρμηνείασ: **θάνατοσ καί ἀναγέννησισ τοῦ**

¹²³ Πρόκλοσ, Ἀλκιβ., I, σ. 287, ἐκδ. *Cousin*

¹²⁴ Λίβιοσ, XXXI, 14

¹²⁵ Τά **δρώμενα** ἦτο αἱ κινήσεισ καί αἱ χειρονομίαι τῶν ἱερέων, ὡσ καί οἱ θεϊκοί θρύλοιοι ὅποιοι ἀναπαρίσταντο διά ζώσησ.

Τά **δεικνύμενα** περιελάμβανον ἅπαντα τά ἀντικείμενα τά ὅποια ἐδείκνυντο εἰσ τούσ μύστας, ἦτοιοι: ἐμβλήματα, πίνακασ, μυστηριώδη ἀγάλματα, ἱερά ἀντικείμενα.

Τά **λεγόμενα** περιελάμβανον τά ἐκφωνούμενα ὑπό τοῦ ἱεροφάντου, δαδούχου, κήρυκοσ, ὡσ καί τῶν λοιπῶν ἱερῶν προσώπων λόγια.

¹²⁶ Ἀριστοφ, Βάτραχοι, στ. 336.

¹²⁷ Servius Aen. 6, 741 - Servius Gr., 2, 389.

¹²⁸ Ἀπουλήιοσ. Μεταμορφώσεισ 11. 24. 5.

θεοῦ καί τοῦ μυουμένου. Εἰς τό *Περί Μυστηρίων* τοῦ Ἰαμβλίχου¹²⁹, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐν μανιφέστον τοῦ Ἀλόγου, ἔχομεν τήν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ τῆς σωτηρίας ὁδός δέν εὐρίσκεται εἰς τόν ὀρθόν λόγον, ἀλλ' εἰς τās τελετουργικάς λατρείας. Ἡ θεουργική ἐνωσις ἐπιτυγχάνεται μόνον διά τῆς τελετουργίας τῶν ἀρρήτων ἔργων, τελουμένων μετά τοῦ ἀρμοδίου τρόπου, ἔργων τὰ ὁποῖα εἶναι πέραν οἰασδήποτε νοήσεως, καί μετά τῆς δυνάμεως τῶν ἀφθέγκτων συμβόλων, τὰ ὁποῖα μόνον οἱ θεοί ἐννοοῦν. Ὡσαύτως, ὁ Πρόκλος ὀρίζει πομπωδῶς τήν θεουργίαν ὡς "δύναμιν ὑψηλοτέραν οἰασδήποτε ἀνθρωπίνης σοφίας, ἣτις περιέχει ἅπαντα τ' ἀγαθὰ τῆς μαντικῆς, τās καθαρτικάς δυνάμεις τῆς μυήσεως, τās λειτουργίας τῆς θείας κατοχῆς"¹³⁰.

Δύο ἐπίθετα: ἀπόρρητα καί ἄρρητα, ὑπαινίσσονται ἐν βασικόν ἐγγενές πρόβλημα τοῦ μυστικοῦ τῶν μυστηρίων. Ἐν μυστήριον δέον νά μή προδίδεται, ἀλλ' εἰς τήν πραγματικότητα δέν ἦτο δυνατόν νά προδοθῆ, διότι, ἐάν δημοσίως ἀπεκαλύπτετο τι, θά ἔδιδε τήν εἰκόνα τοῦ ἀσημάντου. Καί οὕτω, ἡ προάσπισις τῆς μυστικότητος ἠῦξανε τό τῶν μυστηρίων κῦρος. Ἦδη, ἀπό τοῦ Ὀμηρικοῦ "Ὑμνου εἰς τήν Δήμητρα"¹³¹ ὁ ποιητής ἐξυμνεῖ τās μεγαλειώδεις τελετάς, τās ὁποίας δέν ἐπιτρέπεται "οὐδέ νά τās ἐρευνοῦν, οὐδέ νά τās ἀποκαλύπτουν". Ὡσαύτως, ὁ Πausανίας προσθέτει: "Διά τούς ἀμνήτους καθίσταται φανερόν ὅτι δέν ἐπιτρέπεται ἡ κατανόησις οὐδενός ἐκ τῶν ἱερῶν ἢ θεῶν τῶν ὁποίων εἶναι ἀπηγορευμένη"¹³². Ἡ τοῦ Στράβωνος ἐξήγησις εἶναι ὅτι: "Ἡ μυστικότης τῶν μυστηρίων προσδίδει μεγαλειώδη τινα ἰδέαν τῆς θεότητος ὑπενθυμίζουσα τήν φύσιν ἢ ὁποῖα διαφεύγει τῶν αἰσθήσεων μας"¹³³.

Διά τήν τῶν Μυστηρίων μυστικότητα ἐθεσπίσθη εἰδικός τις νόμος μετά τὰ ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα προσεκλήθησαν κατά τόν 5^{ον} αἰ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεκήρυξαν Διαγόραν τόν ἐκ Μήλου, τὰ ἀστεῖα τοῦ ὁποίου εὐτέλιζον τήν μύησιν, ἡ δέ ὑπό τοῦ Ἀλκιβιάδου βεβήλωσις ἤγειρε πραγματικήν θύελλαν διαμαρτυριῶν ἐν Ἀθήναις ὅτε δέ ἐπέτυχε τήν ἐκ τῆς πόλεως διαφυγήν του, πλεῖστοι ὅσοι ἐκ τῶν συντρόφων του κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, καί αἱ περιουσίαι των κατησχέθησαν, ὁ δέ ρήτωρ Ἀνδοκίδης διέφυγε τήν τιμωρίαν, καταδίδων τούς ὑποτιθεμένους ἐνόχους. Ὡσαύτως, ὁ Αἰσχύλος παρ' ὀλίγον νά τιμωρηθῆ αὐστηρῶς, διότι ἐκατηγορήθη ὅτι, ἀναφερόμενος εἰς τās θεϊκάς γενεαλογίας μέσω τῶν τραγωδιῶν του, ἀπεκάλυψε λεπτομερείας τινὰς τῶν Μυστηρίων, τās ὁποίας μόνον μυημένοι ἠδύνατο νά γνωρίζουν¹³⁴. Σημαντική ὥστόσο θεωρεῖται καί ἡ τοῦ Εὐριπίδου

¹²⁹ Ἄν καί τό " *Περί Μυστηρίων* " φέρεται ἐπιγεγραμμένον τοῦ "Ἀβάμμωνος", ἐν τούτοις ὑπό τῶν Πρόκλου καί Δαμασκίου ἀποδίδεται εἰς τόν Ἰαμβλίχον.

¹³⁰ Πρόκλος, *Θεολ. Πλατ.* 6, 63.

¹³¹ "Ὑμνος εἰς τήν Δήμητρα, στιχ. 478 - 479

¹³² Πausανίας, *I*, 38

¹³³ Στράβων, *X*, *III*, 9

¹³⁴ Ἀριστοτ. *Ἠθικά Νικομάχεια*, 2, ὡς καί αἱ λεπτομέρειαι αἱ ὁποῖαι παρέχονται ὑπό τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους.

μαρτυρία ὁ ὁποῖος εἰς τὰς *Βάκχας*, λέγει ὅτι δέν πρέπει "ἄρρητ' ἀβακχεύτοισιν εἰδέναι βροτῶν"¹³⁵.

Ἄλλωστε, εἰς τόν ἀρχαῖον κόσμον τὰ μυστήρια δέν ἦτο ὑποχρεωτικά καί ἀναπόφευκτα. Ἀντιθέτως, ἦτο ἀποτέλεσμα προσωπικῆς ἐπιλογῆς καί ἀποφάσεως. Οὕτω, τὰ μυστήρια ἀπέβησαν τελετουργία μνήσεως προαιρετικοῦ, ἀτομικοῦ καί μυστικοῦ χαρακτῆρος, αἱ ὁποῖαι ἀπεσκοποῦν εἰς πνευματικὴν μεταβολὴν μέσῳ τῆς ἐμπειρίας τοῦ θεοῦ. Ἦτο οὐσιαστικῶς μία μορφή προσωπικῆς θρησκείας ἢ ὁποία ἐξηρτᾶτο ἐκ προσωπικῆς ἀποφάσεως καί ἀπέβλεπε εἰς τὴν τοῦ ἀτόμου σωτηρίαν καί εὐδαιμονίαν μέσῳ τῆς προσεγγίσεως τοῦ θεοῦ. Δι' ὃ, καί οἱ μύσται, μετὰ τὸ τέλος τῆς τελετῆς μνήσεως ἐγένοντο ἔνθεοι καί θεοφόρητοι.

Τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, ἐκ θρησκευτικῆς ἀπόψεως, ἐξησφάλιζον ἄμεσον ἐπαφήν μετὰ τοῦ θεοῦ. Δι' ὃ, καί ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος κατέτασσε τὰ μυστήρια μεταξὺ τῶν ἐνυπνίων καί τῆς θαυματουργοῦ ἰάσεως καί τὰ ἐθεώρει ὡς ἓνα, ἐκ τῶν τρόπων διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νά βεβαιωθῶμεν διὰ τὴν τῶν θεῶν μέριμναν καί ἀγάπην¹³⁶.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἐπόψεως, ὑπῆρχε ἡ ἐμπειρία τοῦ ἄλλου εἰς μίαν ἀλλαγὴν ἐπιπέδου συνειδήσεως, ἢ ὁποία κατέληγε μακρὰν καί πέραν τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας: "ἐξῆλθον τῆς αἰθούσης τῶν μυστηρίων αἰσθανόμενος ξένος πρὸς τόν ἑαυτόν μου" οὕτως περιγράφει τὴν ἐμπειρίαν του εἰς τὴν Ἐλευσίαν ὁ ἀθηναῖος ρήτωρ Σώπατρος¹³⁷.

Ὡστόσο, τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια διεκρίνοντο τῶν ἄλλων ἐορτῶν, ἀκόμη καί τῶν ἐξίσου μυστικῶν τῆς ἰδίας τῆς Δήμητρος τὰ γνωστά ὡς Θεσμοφόρια, Ἀλῶα, Καλαμαία καί Προηρόσια, λόγῳ τῶν ἐλπίδων τὰς ὁποίας ἐνέπνεον εἰς τοὺς μνημένους. Καί τοῦτον φαίνεται καθαρῶς εἰς τὸν περίφημον "Ὑμνον εἰς τὴν Δήμητραν", ὅπου ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ εὐσεβὴς λατρευτῆς τῆς θεᾶς εἰς τὴν Ἐλευσίαν ἠδύνατο νά ἐλπίζῃ εἰς πλούτη εἰς τὴν γῆν καί εἰς μίαν καλυτέραν μοῖραν μετὰ τὸν θάνατον.

" ὄλβιος ὃς τὰδ' ὄπωπεν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
ὃς δ' ἀτελής ἱερῶν, ὃς τ' ἄμμορος, οὐ ποθ' ὁμοίων
οὔσαν ἔχει φθίμενός περ ὑπὸ ζόφῳ εὐρώεντι "¹³⁸

Ὁ Πίνδαρος ὡσαύτως εἶναι κατηγορηματικός:

" Ὀλβιος ὃστις ἰδὼν κεῖν' εἶσ' ὑπὸ χθόν
οἶδε μὲν βίου τελευτάν
οἶδεν δε διόσδοτον ἀρχάν "¹³⁹
(Πίνδαρ. Θρηνοὶ ἀποσπ. 6 PV)

¹³⁵ Εὐριπ. *Βάκχαι*, στ. 472 - 474. [Σημειωθήτω ὅτι ὁ Πλάτων (*Φαῖδρος* 244e) συνδέει τὰς λέξεις *μανικὴν* (*μανία*) καί *μαντικὴν* λέγων ὅτι ἡ δευτέρα προῆλθεν ἐκ τῆς πρώτης διὰ τῆς προσθήκης τοῦ γράμματος *τ*].

¹³⁶ Μαρκ. Αὐρήλιος, εἰς τὸ *Fronto* 3, 10, σελ. 43, 15 V. D. Hout .

¹³⁷ Σώπατρος *Rhet. Gr.*, VIII, 114 κ.έ.

¹³⁸ Ὑμνος εἰς τὴν Δήμητραν στιχ. 480 -483

¹³⁹ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς παραθέτει τὸ τοῦ Πινδάρου εἰς τοὺς *Στρωματεῖς*, III, σ. 518 .

Τό ἴδιον κατηγορηματικός τυγχάνει καί ὁ Σοφοκλῆς:

" . . . . . ὡς τρισόλβιοι
κεῖνοι βροτῶν, οἱ ταῦτα δερχθέντες τέλη
μόλωσ' ἐξ Ἄιδου τοῖσδε γάρ μόνοις ἐκεῖ
ζῆν ἐστι, τοῖσδ' ἄλλοισιν πάντ' ἔχειν κακά "¹⁴⁰

Ἰδία γλῶσσα καί ἴδιαι ἀντιλήψεις καί δοξασίαι κυριαρχοῦν καί εἰς τούς συγγραφεῖς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. "Ὅς ἄν ἀμύητος καί ἀτέλεστος εἰς Ἄιδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται, ὁ δέ κεκαθαρμένος τε καί τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει"¹⁴¹. Καί εἰς τινά δύο προσέτι ἀποσπάσματα διαλόγων τοῦ ὁ Πλάτων ἀντιπαραθέτει τὰς βασάνους τῶν ἀμυήτων εἰς τήν μνηθέντων εὐτυχίαν, οἱ ὅποιοι καί θά ἀπολαύσουν τήν συντροφίαν τῶν θεῶν¹⁴².

Ἀπό τήν πλευράν τοῦ ὁ Ἰσοκράτης, ὑπενθυμίζει τήν διπλήν εὐεργεσίαν τῆς Δήμητρος: τό δῶρον τῆς Γεωργίας καί τήν Μύησιν. Διά τοῦτο "ἥς (τελετῆς) οἱ μετασχόντες περί τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καί τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν"¹⁴³. Ὁ δέ Αἴλιος Ἀριστείδης τονίζει: "καί περί τῆς τελευτῆς ἡδίους ἔχειν τὰς ἐλπίδας ὡς ἄμεινον διάζοντας, καί οὐκ ἐν σκότῳ τε καί βορβόρῳ κεισομένους, ἃ δὴ τούς ἀμυήτους ἀναμένει"¹⁴⁴.

Ὁ μνηθεῖς Κικέρων ἐκφράζεται, ὡσαύτως, μετὰ σεβασμοῦ καί ἐμπιστοσύνης:

" *Quum multa eximia divinaque videntur Athenae tuae reperisse, tam nihil melius illis mysteriis, quibus ex immani argestique vita exculti all humanitatem et mitigati sumus, neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi*"¹⁴⁵.

Εἰς τι ἀπόσπασμα τῆς **Παλατινῆς Ἀνθολογίας**, ὁ Κριναγόρας παρακινεῖ φίλον τινά, ὑπερβολικῶς φιλήσυχον, νά ἐπισκεφθῆ τήν τοῦ Κέκροπος γῆν· ὅπου, παρακολουθῶν τὰς ἱεράς νύκτας τῆς Δήμητρος, θά ἀπελευθερωθῆ ἐκ τῶν μεριμνῶν τοῦ βίου του καί ἡ καρδιά του θά καταστῆ ἐλαφροτέρα ὅτε θά μεταβῆ εἰς τήν χώραν τῶν νεκρῶν¹⁴⁶.

Δεκάδες, ἄλλωστε, ἀναφοραί ὁμιλοῦν καί λέγουν ὅτι μόνον ὅσοι ἐμυήθησαν εἰς τὰ ἐν λόγῳ μυστήρια δύνανται νά ἀναμένουν καί νά ἀτενίζουν μετ' ἐλπίδος τήν μέλλουσαν ζωήν¹⁴⁷. Εἰς τούτους μόνον

¹⁴⁰ Σοφοκλ. ἀπ. 348 ἐκδ. Didot.

¹⁴¹ Πλάτων, *Φαίδων*, 13, 69c.

¹⁴² α. Πλατ. *Γοργίας*, 47 - β. Πλατ. *Πολιτεία*, II, 6.

¹⁴³ Ἰσοκρ., *Πανηγυρικός*, 28.

¹⁴⁴ Αἴλ. Ἀριστ. *Ἐλευσ*, 259d

¹⁴⁵ Cicero, *De legibus*, II, 14: " Πολλά ἐξαιρετικά καί θεϊκά εἶδον νά τελοῦνται εἰς τὰς ὑμετέρας Ἀθήνας, ὄντως δέν ὑπάρχει οὐδέν καλύτερον ἐκ τῶν μυστηρίων ἐκείνων διά τῶν ὁποίων, ἐκ τῆς ἀκραίας ἀγροικῆς ζωῆς, ἀπέστημεν καί ὀδηγήθημεν εἰς τόν ἀνθρωπισμόν, ἐξημερώθημεν καί ἐπαύσαμε νά ζῶμεν μόνον διά τὰ ὑλικά, ἀλλά καί μετὰ τῆς προσμονῆς ἐνός καλυτέρου θανάτου".

¹⁴⁶ Παλατ. Ἀνθολογία, XI, 42.

¹⁴⁷ Ὁσαύτως, ἐπιστεύετο ὅτι ἡ μύησις, εἰς τὰ τῶν Κορυβάντων μυστήρια, ἐθεράπευε τήν τρέλλαν, τήν ὁποίαν ἔστελλον οἱ θεοί ἢ οἱ δαίμονες, ἐπίσης οἱ τῆς Σαμοθράκης θεοί ἐπροστάτευον τούς μνημένους τῶν ἐκ τῶν κινδύνων καί δὴ τῶν κινδύνων τῆς θαλάσσης.

παραχωρείται ἡ πραγματική ζωὴ εἰς τὸν Ἄδην, τοὺς ὑπολοίπους δὲν τοὺς ἀναμένει παρὰ τὸ κακὸν καὶ ἡ τιμωρία. Σημειωθῆτω ὅτι, οὐδαμοῦ ἕως τῆς συστάσεως τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων δὲν ἐδίδετο παρομοία ὑπόσχεσις μέ τοσαύτην σαφήνειαν καὶ βεβαιότητα διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

Ἡ ὑπαρξις τῆς εὐτυχοῦς μεταθανατίου ζωῆς ἦτο ζωγραφισμένη μετὰ τῶν πλέον γοητευτικῶν χρωμάτων: ἦτο εὐκόλον νὰ τὴν φαντασθῆ τις, διότι ὁμοίαζε μετὰ τῆς ὀλβίας ἐπιγείου, ἐκ τῆς ὁποίας ἀφηρέθησαν αἱ βάσανοι καὶ προσετέθησαν ὅλα τὰ ἀγαθὰ καὶ αἱ τοῦ βίου ἡδοναὶ καὶ δὴ ἄνευ τέλους. Καὶ ἦτο ἀρκετὴ μόνον ἡ μύησις. Ἐγγυηταί τοῦ ὀλβιωτάτου τούτου μέλλοντος ἦσαν αἱ ἴδιαι αἱ θεαί, αἱ ὁποῖαι ἐβασίλευον εἰς τὸν κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον κατήρχοντο μετὰ θάνατον οἱ ἄνθρωποι. Εἰς τὸν Ἀξίοχον, εὐρίσκομεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ συναισθήματος τούτου, ὅτε, ἐφ' ὅσον ἤκουσε τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους παρουσιασθεῖσαν εἰκόνα περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ὁ συνομιλητὴς του λέγει: "Μὴ φοβούμενος ἔτι τὸν θάνατον, ἀντιθέτως ἔχω ζωηράν τινα ἐπιθυμίαν ἵνα ἀποθάνω . . . οὐκ ἀσχολοῦμαι πλέον μετὰ τῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον θά ὑπάγω εἰς καλυτέραν κοινωνίαν"¹⁴⁸.

Ὁ Πλούταρχος ἐκπλήσσεται ἐκ τοῦ πόσον τυφλοί ἦτο οἱ ζῶντες, οἱ ὁποῖοι ἐκ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου ἐπροτίμων τὰς ἐπιγείους δυστυχίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν τοῦ κάτω κόσμου εὐτυχίαν¹⁴⁹. Εἰς ἐπίγραμμα δὲ τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ βάρθρου τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἱεροφάντου Γλαύκου, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὸν 2^ο αἰῶνα, ἀναφέρεται: "Ἀπεκάλυψεν εἰς ὄλους τοὺς θνητοὺς τὰς φωτισμένας τῆς Δηοῦς τελετάς δι' ἑννέα ἔτη τὸ δὲ δέκατον μετέβη εἰς τοὺς ἀθανάτους".

*"Ἡ καλὸν ἐκ μακάρων μυστήριον, οὐ μόνον εἶναι
τὸν θάνατον θνητοῖς οὐ κακὸν, ἀλλ' ἀγαθόν"¹⁵⁰*

Ἰδία περὶ τῶν ἀμυήτων εἶναι καὶ ἡ τοῦ Πλάτωνος γνώμη: "οὔτοι ἀθλιώτατοι ἄν εἶεν, οἱ ἀμύητοι, καὶ φορεῖεν εἰς τὸν τετρημένον πίθον ὕδωρ ἑτέρω τοιούτῳ τετρημένῳ κοσκίνῳ"¹⁵¹.

Τὰ Μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας δὲν ἀποτελοῦν ἐπ' οὐδενὶ συλλογῆν πρακτικῶν μαγικῶν συνταγῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ λέξις - κλειδί δὲν εἶναι διάσωσις ἢ σωτηρία, ἀλλὰ εὐλογία ἢ ὁποία θεωρεῖται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν, ἐφ' ὅσον τὸ "ἕτερον δῶρον" τῆς Δήμητρος ἦτο ἡ ὑπόσχεσις διὰ προνομιούχον ζωὴν μετὰ θάνατον εἰς τοὺς μυηθέντας. Διὰ τοῦτο, συμφώνως καὶ τῇ διατυπώσει τοῦ Κικέρωνος, εἰς τὴν Ἐλευσίνα φανεροῦται "πῶς νὰ διαβιῇ τις μετὰ χαρᾶς καὶ νὰ ἀποθνήσκῃ μετὰ θετικωτέρων ἐλπίδων"¹⁵². Δὲν δίδεται, βεβαίως, ἡ ἐντύπωσις μάχης πρὸς τὴν χαρὰν καὶ τὰς ἀπολαύσεις τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἀλλὰ ἡ ἔμφασις δίδεται οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν.

¹⁴⁸ Ἀξίοχος, 14.

¹⁴⁹ Πλούταρχος, *Fragm.*, τ. V, 6, 9, ἐκδ. Didot.

¹⁵⁰ Ἐφημ. *Ἀρχαιολογία* 1883, σ. 81.

¹⁵¹ Πλάτων, *Γοργίας*, 493b.

¹⁵² Cicero, *De legibus*, 2, 36.

Άρκετοί, βεβαίως, σύγχρονοι μελετηταί τῆς μυθολογίας καί θρησκευολόγοι σπεύδουν νά βεβαιώσουν ὅτι τά δρώμενα εἰς τά Ἐλευσίνια Μυστήρια δέν ἦτο παρά ὁ ἀληθής καί μυστικός ἑορτασμός τῆς ἐλληνικῆς "θρησκείας τῆς φύσεως". Καί ἐκ τῆς τοιαύτης ἀπόψεως, ἡ Δήμητρα ἦτο ἡ καλλίκαρπος γῆ, ἡ Κόρη Περσεφόνη ὁ σπόρος τῶν δημητριακῶν, ἡ ἀρπαγή καί ἡ ἐπιστροφή τῆς Κόρης θά ἐσήμαινε τήν σποράν εἰς τήν γῆν καί τήν ἀνάπτυξιν τοῦ σιτηροῦ. Οἱ παριστάμενοι εἰκάζεται ὅτι ἐδιδάσκοντο ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ σπόρου τῶν σιτηρῶν τά ὁποῖα ἀντιπροσωπεύοντο ἀπό τήν Περσεφόνην, ἡ ἔξαφάνισις του ὑπό τήν γῆν, καί ἡ τελική ἀναγέννησις του, εἶναι μία εἰκὼν τῆς μοίρας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ ὁποία ὡσαύτως ἔξαφανίζεται, ἀλλά δύναται νά ζήσῃ ἐκ νέου. Τοῦτο πρέπει νά ἦτο τό ἀληθινόν περιεχόμενον τοῦ μυστηρίου: ὅτι ὁ θάνατος δέν εἶναι εἰ μὴ μόνον ἡ ἀνανέωσις τῆς ζωῆς. Κατά δέ τόν Giniot¹⁵³, ἡ Κόρη εἶχεν ὡς σύμβολον τόν τοῦ σίτου σπόρον, καί ὁ τοῦ σίτου σπόρος ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη ζωή. Ὁ σπόρος ἀλλοιοῦται καί "θνήσκει" κατά τήν σποράν, ἀλλά κατά τήν ἀνοιξιν ἀναγεννᾶται. Οὕτως, καί ὁ ἄνθρωπος θάπτεται εἰς τήν γῆν, ἀλλά καί ἐκεῖνος, ὡς ἡ Κόρη, καί ὁ τοῦ σίτου σπόρος θά ἀναγεννηθῇ.

Ἡ Δήμητρα εἶναι ἡ συμπαντική μορφή τῆς ζωῆς ἡ ὁποία, ἂν καί ἀδυνατεῖ νά κατανοήσῃ τὰς περὶ τήν ἰδίαν καί τήν κόρην της βουλᾶς τῶν Θεῶν, ταχέως συμβιβάζεται μέ τήν ἀναγκαιότητα τοῦ θανάτου, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τήν συνέχισιν τῆς ζωῆς. Ἡ Δήμητρα ἀναγεννᾶται καί ἐπαναβιοῖ μέσω τῆς ἑαυτῆς κόρης, διατηροῦσα μίαν προσωπικήν ἀθανασία καί συνέχισιν τῆς ζωῆς μέσω τοῦ γόνου της. Οὕτως ἡ Θεά ἡ παρέχουσα τήν ζωήν καί ἡ Θεά ἡ ἀφαιροῦσα τήν ζωήν συνεδέθησαν, συνεδέθη τό γίνεσθαι καί ἀπόλλυσθαι καί ἀπετελέσθη ἡ κυκλική τροχιά τῶν ὄντων.

Οὕτως, οἱ ἐπόπται, ἐν τῷ γάμῳ τοῦ Διὸς καί τῆς Δήμητρος, διέβλεπον τήν ἔνωσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, τήν ἀνεξάντλητον ἐν τῇ φύσει θεῖαν λειτουργίαν, ἧς τά ἀγαθὰ καρποῦται τό ἀνθρώπινον γένος, καί ἡ ἐποπτεία ἐν τοῖς μυστηρίοις ἀπέβαινε ἡ κλείς τῆς κατανοήσεως τοῦ ὑπερφουῦς ἐν τῇ φύσει μυστηρίου τῆς δημιουργίας καί τῆς ἀναγεννήσεως. Ταύτην πιστεύω τήν σημασίαν εἶχε καί ὁ ὑπό τοῦ Ἱεροφάντους ἐπιδεικνυόμενος "ἐν σιωπῇ τεθερισμένος στάχυς", σύμβολον τῆς ἀνεξάντλητου δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς μητρὸς γῆς, τῆς πάντοτε ἀνανεωμένης ζωῆς. Ἐξέφραζε ἀπολύτως τὰς πλευράς τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως - φύσεως - καί τόν τῆς ζωῆς κύκλον μέσω τοῦ θανάτου¹⁵⁴.

Ὁ σίτος καί ἡ κριθή ὑπῆρξαν τά "Τοτέμ" τοῦ ἑλευσινίου λαοῦ: τό πνεῦμα τῶν θερισμῶν ἔζη ἐντός τῶν δεματίων τοῦ σίτου, καί ἐν συνεχείᾳ εἰς τό ἄλευρον τό ὁποῖον ἐλάμβανον ἐκ τῶν σπόρων, ὡς καί εἰς τά ἐδέσματα τά ὁποῖα παρεσκεύαζον ἐξ αὐτῶν. Οὕτως, κατά τήν σίτισίν των, οἱ μυημένοι ἐταυτίζοντο μετά τῶν δύο θεαινῶν, αἱ ὁποῖαι ἦτο ἡ ἀνθρωπόμορφος προσωποποιήσις τοῦ πνεύματος τῶν θερισμῶν.

¹⁵³ *Memoires de l' Akademie des Inscriptios*, 1857, τ. XXI, Μέρος δεύτερον, σ.σ. 25 - 26.

¹⁵⁴ Ἰπόλλυτος, *Ref. [Air. El.]* S. 8. 39 H N 290 κ.έ.

Κατά τόν Μ. Eliante, μύησις εἶναι τό σύνολον "τῶν ἱερουργιῶν καί τῶν προφορικῶν διδασκαλιῶν, μέσω τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνει τις μίαν ριζικήν τροποποίησιν τῆς θρησκευτικῆς καί κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ ὑποκειμένου ἢ τῆς ομάδος τῶν ὑποκειμένων τά ὁποῖα ὀδεύουν πρός μύησιν". Φιλοσοφικῶς, ἡ μύησις ἀντιστοιχεῖ εἰς μίαν ὄντολογικήν ἀλλαγὴν τοῦ ὑπαρξιακοῦ καθεστῶτος. Εἰς τό τέλος τῶν δοκιμασιῶν του, ὁ νεοφώτιστος ἀπολαμβάνει μίαν ἐντελῶς ἄλλην ὑπαρξιν ἀπ' ἐκείνην πρός τῆς μύησεως: *κατέστη εἷς ἄλλος*¹⁵⁵.

Ἡ μύησις τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς τήν πρόγευσιν τῆς τελειότητος τῶν ἐσχάτων εἰς τό παρόν, ἦτο ὁ ἐν συνεχείᾳ διαρκῆς ἀγών διά τήν θέωσιν τῶν μυστῶν, τήν ὑπερύψωσιν των ὑπεράνω τῶν λοιπῶν, τῶν ἀμυήτων, διότι οἱ μνηθέντες μόνον ἠδύναντο ν' ἀπαντήσουν εἰς τήν ἀπειλήν τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου ἀλλά καί εἰς τήν κλήσιν τῶν θεαινῶν νά ἐργασθοῦν διά τήν μεταμόρφωσιν οὐ μόνον τῶν ἰδίων ἀλλά καί τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Διά τοῦτο καί οἱ μύσται ἐπίστευον ὅτι διά τῶν μυστηρίων ὀσιοῦνται καί καθαίρονται καί γίνονται ἄξιοι τῆς εὐνοίας τῆς θεότητος. Ἡ μύησις ἐνέπνεεν εἰς αὐτούς τήν ἀγαθήν ἐλπίδα καί τήν ἀκλόνητον πεποίθησιν ὅτι διά τῶν μυστηρίων συνιστῶνται εἰς τήν εὐνοίαν τῶν θεοτήτων καί ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ καί μετά θάνατον, ἐν τῷ κράτει τῶν νεκρῶν, ὅπου ἐκεῖναι ἀνάσσουσιν. Ἡ **μύησις** ἦτο ἡ ἀψευδῆς ἐγγύησις τῆς ἀσφαλείας τῶν ἐν τοῖς μυστηρίοις παρεχομένων ἐπαγγελιῶν τῆς θείας χάριτος.

Ἡ ταύτισις ἐν τῇ μύησει τοῦ μύστου μετά τῆς θεᾶς, ἡ μυστική αὐτῆ κοινωνία, δημιουργεῖ ἄρρητον εὐδαιμονίαν καί μακαριότητα. Εἶναι μία *θεοληψία*. Ἡ θεωρία τῆς θεᾶς εἶναι αὐτῆ ἡ εὐρροια τοῦ βίου καί ἡ αἰδιος εὐφροσύνη, ἡ ὁποία ἀναβλύζει τούς πνευματικούς γλυκασμούς τοῦ ἤθους καί τοῦ συναισθήματος, τοῦ πνεύματος καί τῆς καρδίας. Ἡ ἰδία βαρύτης εἰς τά τῆς μύησεως ἐδόθη καί ὑπό τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς θρησκείας. Δι' ὅ, καί ἡ Ἁγία ἡμῶν Μήτηρ καί τροφός Ἐκκλησία ψάλλει: *"Μηδεῖς, ὦ πιστοί, τοῦ δεσποτικοῦ δείπνου ἀμύητος"*¹⁵⁶. Εἰς δέ τήν πρωτοχριστιανικήν λειτουργίαν τήν λεγομένην τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, ἀναγιγνώσκομεν: *"Ὅπως ὁ Κύριος καταξιώσῃ αὐτούς, μνηθέντας εἰς τόν τοῦ Χριστοῦ θάνατον, συναναστήναι αὐτῷ καί μετόχους γενέσθαι τῆς Βασιλείας αὐτοῦ καί κοινωνοῦς τῶν μυστηρίων αὐτοῦ "* καί ἐν τῇ εὐχῇ κεφαλοκλισίας τῶν φωτιζομένων: *" Ὁ προειπών διά τῶν ἀγίων σου προφητῶν τοῖς μυουμένοις. . . εὐλόγησον αὐτούς καί ἀγίασον καί παρασκεύασον ἀξίους γενέσθαι τῆς πνευματικῆς σου δωρεάς "* καί ἐν τῇ εὐχῇ τῆς Ἐσχάτης Εὐχαριστίας: *"τούς ἐν κατηχήσει παιδεύσον καί τῆς μύησεως ἀξίους ἀνάδειξον "*. Ἐνωτιζόμεθα καί ἀκροώμεθα τῆς φωνῆς τῆς λεγούσης: *" Ὁ τρώγων μου τήν σάρκα καί πίνων μου τό αἷμα ἐν ἐμοί μένει κἀγώ ἐν αὐτῷ "*.

Ἡ γενική πεποίθησις ἦτο ὅτι, κατά τήν διάρκειαν τῆς μύησεως ἡ Θεά συνδεδεμένη πλέον μεθ' ἑνός εἴδους "συμβολαίου" μετά τῶν μυστῶν, τούς

¹⁵⁵ Μ. Eliante, *Nostalgie*, σ. 222 - 223.

¹⁵⁶ Ἀπόστιχ. Ὁρθρου Μεγ. Πέμπτης.

ἀπεκάλυπτε τά μυστικά τῶν περιοχῶν τά ὅποια εὐρίσκοντο πέραν τοῦ τάφου, ἐφοδιάζουσα τούτους διά τῶν μέσων τά ὅποια θά τοὺς ἐξησφάλιζον τήν σωτηρίαν εἰς τήν ἐπικίνδυνον ταύτην δοκιμασίαν. Ἡ ἐν λόγῳ πεποίθησις ἐπεκυροῦτο καί διά τοῦ θρύλου τοῦ Ἡρακλέους ὁ ὁποῖος, εἰς τινα τραγωδίαν, ἐπαρουσιάζετο ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ κάτω κόσμου καί δηλῶν ὅτι ἡ ἐπιστροφή του ὀφείλετο εἰς τό ὅτι: "τά μυστῶν δ' ὄργι' εὐτύχησ' ἰδῶν"¹⁵⁷. Ἐτέραν ἐγκυροτάτην μαρτυρίαν παρέχει ὁ τοῦ Ἀξιόχου συγγραφεύς, λέγων διά τε τόν Ἡρακλῆν καί τόν Διόνυσον: "Τοὺς περὶ Ἡρακλέα τε καί Διόνυσον κατιόντας εἰς Ἄιδου πρότερον λόγος ἐνθάδαι μνηθῆναι, καί τό θάρσος τῆς ἐκεῖσε πορείας παρά τῆς Ἐλευσινίας ἐναύσασθαι"¹⁵⁸.

Ταῦτα τά ἥρωϊκά παραδείγματα ἔδιδαν ἀνεξάντλητον πίστιν εἰς τοὺς μύστας - ὡς ἀργότερον ἡ τοῦ Γολγοθᾶ θυσία καί ἡ τοῦ Κυρίου Ἀνάστασις παρεῖχον ἰσχυρά καί ἀνεξάντλητα ἀποθέματα ἰσχύος καί δυνάμεως εἰς τοὺς περιωνύμους χριστιανούς μάρτυρας, - οἱ ὅποιοι ἐπαρουσιάζοντο πεπεισμένοι ὅτι καί δι' ἐκείνους ἡ μύησις θά ἦτο τό ἴδιον ἀποτελεσματική, καί θά ἠδύναντο νά φέρουν εἰς αἴσιον καί εὐτυχές πέραν τό φοβερόν των ταξειδίων εἰς τόν κάτω κόσμον. Ἄκρως σημαντική τυγχάνει καί ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀπουληίου, ἀφορῶσα τήν μύησιν τοῦ Λουκίου, κεντρικοῦ ἥρωος τοῦ μυθιστορήματός του *Μεταμορφώσεις* ὁ ὁποῖος ὥσπτόσον ἐμυήθη εἰς τά τῆς Ἰσιδος μυστήρια: "*Accessi confinium mortis et calcato Proserpinae limine vectus per omnia elementa remeavi. Nocte media vidi solem candido coruscantem lymine. Deos inferos et deos superos accessi coram et adoravi de proximo*"¹⁵⁹.

Εἰς ταῦτα πάντα προστεθήσεται καί ὁ τοῦ Πολυγνώτου περιώνυμος πίναξ ἐν τῇ τῶν Κνιδίων λέσχῃ εἰς Δελφούς, ἀναπαράστασις οὐσιαστικῶς τῆς τοῦ Ὀμήρου *Νεκυίας*, εἰς τήν ὁποίαν συγχρόνως ἀναπαρίστανται καί αἱ βάσανοι τῶν ἀμαρτησάντων εἰς τόν κάτω κόσμον. Ἡ ἐμμονή τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐμφαίνεται καί εἰς τήν τοῦ Δημοσθένους πραγματείαν, *Κατά Ἀριστογείτονος*¹⁶⁰ ὡς καί εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, μαρτυροῦν τό μέγιστον τῶν ἀνθρώπων ἐνδιαφέρον ταύτης τῆς ἐποχῆς. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καί ἡ ἐπιτυχία, τήν ὁποίαν εἶχον, κατά τήν ἴδιαν περίοδον, οἱ ὄρφεο-τελεσταί καί τά φάρμακά των, τά ὅποια ἐπώλουν πρὸς ἐξασφάλισιν μὴ τιμωρίας ὑπὸ τῶν πλουσίων ἐνόχων. Σημειωθήτω ὅτι, οἱ αὐθεντικοὶ ὄρφικοὶ συνέθεσαν διά τοὺς πιστοὺς των καί ἐκυκλοφόρουν εἰς τὰς ἀδελφότητάς των ποίημα τι ἐπιγραφόμενον διά τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ τίτλου: *Κατάβασις εἰς Ἄδου*.

¹⁵⁷ Εὐριπ., *Ἡρακλῆς Μαινόμενος*, στ. 613.

¹⁵⁸ Ἀξιόχος, 13.

¹⁹³ Ἐπλησίασα εἰς τό τοῦ θανάτου σύνορον καί ἐφ' ὅσον διῆλθον τό κατώφλι τῆς Περσεφόνης, ἐταξίδευσά ἀναμέσω ὄλων τῶν στοιχείων καί ἐπανῆλθον. Ἐν τῷ τῆς νυκτός μέσῳ, εἶδον τόν ἥλιον νά ἀστράπτῃ μετ' ἐκθαμβωτικοῦ φωτός. Ἦλθον πρόσωπον μέ πρόσωπον μετὰ τῶν κάτω καί τῶν ἄνω θεῶν, καί τοὺς προσεκύνησα", *Apul. Metamorph.*, XI, 23.

¹⁶⁰ Δημοσθ. *Κατά Ἀριστογείτονος*, I, 52.

Τό μέγιστον θέλγητρον καί δέλεαρ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ὑπῆρξεν ἡ ὑπόσχεσις πρὸς τοὺς μυημένους διὰ μίαν ὑπέροχον μετὰ θάνατον ζωὴν ἣτο λοιπὸν σημαντικόν - καί ἄκρως κατανοητόν - νά ἐπιθυμοῦν τήν γνωστοποίησίν της εἰς τοὺς πιστοὺς των. Εἰς ἀντιπαράθεσιν μετὰ τοῦ ἐρέβους τοῦ κάτω κόσμου, εὐρίσκετο τό προσφερόμενον καί προβαλλόμενον κατὰ τήν μύησιν φῶς: " Ὁ δέ ἐντός γενόμενος καί φῶς μέγα ἰδών, οἷον ἀνακτόρων ἀνοιγομένων " ¹⁶¹. Εἶναι ἡ πρό αἰώνων προφητικὴ διακήρυξις: "Ἐγὼ εἰμί τό φῶς τοῦ κόσμου, ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί οὐ μή περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ ἀλλ' ἔξῃ τό φῶς τῆς ζωῆς " ¹⁶². Διὰ τοῦτο καί ὁ Ἱεροφάντης λέγει πρὸς τοὺς ὑποψηφίους μύστας:

" ὦ μύσται, τότε μ' εἶδετ' ἀνάκτορον ἐκ προφανέντα
νῦξιν ἐν ἀργενναῖς . . . "

(Ἐφημ. Ἀρχαιολογία , 1883, σ. 80)

Ἡ προετοιμασία τῆς μυήσεως ὀδηγεῖ εἰς τήν ἀποδοχὴν τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης καί τήν ἀναγέννησιν τῶν μυστῶν. Ἡ μύησις σημαίνει τό τέλος μίας ἐποχῆς διὰ τόν μύστην καί τήν ἀρχὴν μίας " νέας ζωῆς " πνευματικῆς ὠριμάνσεως καί ψυχικῆς ὠραιοποιήσεως. Εἶναι τόσος ὁ τῆς μυήσεως πλοῦτος, ὥστε ὅτε ὁ μύστης τόν ἀποδέχεται καί τόν κατανοῆ καθίσταται κέντρον πνευματικῆς ἔλξεως καί προσμονῆς.

Κατά δέ τήν μύησιν ὑπῆρχον δύο βαθμίδαι: ἡ λέξις **μύησις** καί **μύσται** ἀντιστοιχοῦν, ἡ πρώτη εἰς τήν ἐποπτεῖαν, καί ἡ δευτέρα εἰς τοὺς ἐπόπτας. Εἰς τήν πρώτην βαθμίδα μυήσεως, ὁ μυούμενος, ἔχων καταστειῖ ἤδη πιστός τῆς Δήμητρος, ἐλάμβανε τήν ἐγγύησιν ὅτι θά διέφευγε ὄλων τῶν κινδύνων κατὰ τήν εἰς Ἄδου κάθοδόν του. Κατά δέ τήν δευτέραν, ἀφιερωμένην εἰς τόν Διόνυσον, ἐλάμβανε τήν διαβεβαίωσιν ὅτι θά ἐγένετο δεκτός ἐκ τοῦ βασιλέως τῶν νεκρῶν, καταλαμβάνων περίοπτον καί προνομιοῦχον θέσιν εἰς τό βασίλειόν του. Ἡ πρώτη ἀφ' ἑαυτῆς δέν ἦτο ἀρκετή. Πρὸς τοῦτο ἔχομεν τήν περίφημον τοῦ Σενέκα μαρτυρίαν: "*Non semel quaedam sacra traduntur; servat Eleusis quod revisentibus ostendat*" ¹⁶³.

Διὰ τοῦτο ἡ μύησις, ὡς ἐσωτερικὴ πνευματικὴ κίνησις μετατρέπεται εἰς πλήρωσιν τῆς μεγάλης προσδοκίας, ἡ ὁποία ἀναμένει τήν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀποκαλύψεως τῶν θεαινῶν. Ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης, ἡ μύησις ὑπερβαίνει τήν ἱστορίαν καί εἰσάγει οὐσιαστικῶς τοὺς μύστας εἰς τήν περιοχὴν τῆς εὐδαιμονικῆς μακαριότητος. Ἡ μύησις σφραγίζει τελεσιδικῶς τήν ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίαν τῶν μυστῶν. Νοηματοδοτεῖ ἐκ νέου τό ἔσχατον νόημα τῆς ζωῆς, μετατρέποντάς το εἰς περιεχόμενον ἀποκαλύψεως. Δι' αὐτόν τόν λόγον, ἡ μυητικὴ ἀναγέννησις τοῦ μύστου, καρπός τῆς εὐεργετικῆς μυήσεως, ἐκφράζεται εἰς συγκεκριμένας πράξεις ἠθικοῦ

¹⁶¹ Πλουταρχ., *De prof in virt*, 10.

¹⁶² Ἰωαν. ζ', 52.

¹⁶³ Τά Ἱερά ταῦτα δέν διδάσκονται ἀπαξ. Σώζει ἡ Ἐλευσίς ἐκεῖνον ὅστις ἐπανέρχεται εἰς αὐτήν, Σενέκας, *Quest. Natur.*, v. II, 31.

μεγαλείου, τὰς ὁποίας διακρίνει ἡ ἀμετακίνητος ἀπόφασις καί ἡ πλήρης ἀφοσίωσις.

Κατὰ δὲ τὴν μύησιν τίθεται ἓνα βαθυστόχαστον ἐρώτημα: Ποία ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις ἐλευθερίας - τοῦ ἀτόμου - καί ἐνότητος μετὰ τῶν θεαινῶν· διότι ἐλευθεροῦται ὁ ἠνωμένος καί ἐνοῦται ὁ ἐλεύθερος;

Ἡ μύησις ἐλευθερώνει καί ἐνώνει, εἶναι ἡ πανταχόθεν πιστευομένη καί προβαλλομένη ἀπάντησις εἰς τὸ φλέγον ἐρώτημα. Ἐλευθερία καί ἐνότης ἐν τῇ μύησει καί κατὰ τὴν μύησιν. Αὕτη εἶναι ἡ ἀλήθεια δι' ὅλους τοὺς μύστας, οἱ ὅποιοι πιστεύουν εἰς τὴν μυητικὴν ἀποκάλυψιν καί βιοῦν τὴν μεταφυσικὴν ἐλπίδα καί προσδοκίαν ὡς ἀπόλυτον βεβαιότητα, βιοῦν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς μακαριότητος καί ἀθανασίας τὴν ἐν τῇ μύησει ἐλευθερίαν, καί παραλλήλως βιοῦν τὴν ἐλευθερίαν ὡς "θρησκευτικὸν πάθος πνευματικότητος", διότι αὐθεντικὴ ἐλευθερία σημαίνει διείσδυσις εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον. Ἡ ζήτησις, ἄλλωστε, τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλοῦται μόνον εἰς τὴν μυητικὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν, καί ἐμπειρία πνευματικὴ σημαίνει βιώματα καί βίον πνευματικόν. Δέν εἶναι κατηγορία μεταφυσικὴ ἡ ἐλευθερία, εἶναι κατηγορία μυητικὴ καί πνευματικὴ. Καί ὡς τοιαύτη συνιστᾷ θεμελιῶδες δίδαγμα τῆς Ἐλευσινίου ἀποκαλύψεως. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐν μύησει, κατὰ μύησιν καί ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς μύησεως. Καί τοῦτο διότι οἱ μύσται "ἐπ' ἐλευθερίᾳ προσῆλθον".

Ὁ μύστης δέν ἀνήκει εἰς τὸ βασίλειον τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ ἀντιθέτως, ἀνήκει ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὸ βασίλειον τοῦ πνεύματος. Ἡ κατὰ θεάν ὁμῶς καί ἐν θεᾷ ἐλευθερία ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ταυτοχρόνου ἐνεργείας θεᾶς καί μύστου, τῆς "δωρεᾶς" καί τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, σημαίνει ἐνωσιν καί ἐνότητα. Ἡ μύησις ἐλευθερώνει, ἀλλὰ καί ἐνώνει. Εἶναι ἡ ἐνωτικὴ δύναμις καί ὁ ἐνωτικὸς συνδετικὸς κρίκος, ὁ ὅποιος ἐνώνει τὸν μύστην μετὰ τοῦ ἰδίου του τοῦ ἑαυτοῦ, τὸν μύστην μετὰ τῆς θεᾶς, καί τὸν μύστην μετὰ τοῦ μύστου, δηλ. τοῦ συν-μύστου. Ναί ἡ μύησις ἐνώνει τὸν μύστην μετὰ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του.

Τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια ἐκ τῶν προτέρων θέτουν τὸ πνεῦμα τῆς Ἐλευθερίας, ἢ μᾶλλον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος. Ὁ ζῶν ἐν "θεαῖς" ζεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θεᾶς, ἢ μᾶλλον ζεῖ τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς θεᾶς. Καί τὸ μετὰ σημαίνει σύνδεσμον ὄντολογικόν. Ἡ μυστηριακὴ κοινωνία μετὰ τῆς θεᾶς δημιουργεῖ τὴν πνευματικὴν σχέσιν μετ' αὐτῆς καί ἐπομένως τὴν ἀπὸ τῆς θεᾶς ἐξάρτησιν. Εἶναι ἐλευθερία "ἐν θεᾷ" καί ἐπομένως ἐξηρητημένη ἀπὸ τῆς θεᾶς. Ἡ ἐξάρτησις, ὁμῶς, τῆς ἐλευθερίας τοῦ μύστου ἀπὸ τῆς θεᾶς, δέν μειοῖ τὴν τοῦ μύστου ἀξίαν, ἀντιθέτως διασφαλίζει τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ, διότι μόνον ὁ ἐξαρτώμενος ἀπὸ τῆς θεᾶς βαδίζει πρὸς τὴν ἀληθῆ καί οὐσιαστικὴν ἐλευθερίαν, κινεῖται ἐλευθέρως πρὸς τὸ ἐλεύθερον Ὀλύμπιον βασίλειον.

Καί εἶναι "τελεία" ἡ ἐξάρτησις, ὅταν διὰ τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν, περιορίζεται ἡ ἐλευθερία. Διότι δέν δεσμεύεται ἐκ τῶν τοῦ κόσμου στοιχείων. Δέν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως. Δέν κινεῖται εἰς τὸ βασίλειον τῆς ἀλόγου καί ἀτέγκτου φύσεως, ὅπου ἡ

κανονικότης καί ἀλληλουχία μεταξύ αἰτίας καί αἰτιατοῦ εἶναι φυσική συνέπεια τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων. Ἡ ἐπέμβασις τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ἀλλοιώνει καί ποικίλει τά ἀποτελέσματα καί ὅταν ἡ αἰτία παραμένει ἡ αὐτή. Δέν εἶναι στατική, εἶναι δημιουργική, εἶναι κατά θεάν. Εἶναι ὄντολογική, πνευματική, εἶναι εἰσέτι, αὐτός ὁ δυναμισμός τοῦ πνεύματος. Εἶναι ἡ διεϊσδυσις τοῦ πνεύματος εἰς αὐτό τοῦτο τό πνεῦμα.

Εἰς τό πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης, ὡς καί κατωτέρω θά εἶδωμεν, ἔχομεν τό ὑψιστον καί πλέον ἀνάγλυφον παράδειγμα τῆς ἀπολύτου ἀφοσιώσεως εἰς τό ἔργον τῆς προετοιμασίας τῶν μνητικῶν ὑποσχέσεων. Ὁ τρόπος συμπεριφορᾶς της ἀποτελεῖ μίαν ἰδανικήν περίπτωσιν ἀνωτέρου πνευματικοῦ βίου, ἀνταποκρινομένην πλήρως εἰς τήν σχηματισθεῖσαν ἰδανικήν εἰκόνα καί ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίαν καί ἀποστολήν ἐνός Ἐλευσινίου μύστου.

Ἐπρόκειτο οὐσιαστικῶς διά κοινωνίαν μνηθέντων καί ἐν δυνάμει σεσωσμένων δι' ὃ, καί καλοῦνται "ἀδελφοί"¹⁶⁴, βιοῦντες μίαν συναισθηματικήν ἀφοσίωσιν. Ἡ ἐβδόμη τοῦ Πλάτωνος ἐπιστολή ἀναφέρεται εἰς τούς ἀσυνηθίστως στενωτάτους δεσμούς φιλίας, οἱ ὅποιοι ἀναπτύσσονται διά τῆς φιλοξενίας καί τῆς κοινῆς μετοχῆς εἰς τήν μύησιν καί τά μυστήρια. Εἰς τοῦτο ἐμφαίνεται καί ὁ οἰκουμενικός τῶν Μυστηρίων χαρακτήρ. Εἰς τό γεγονός ὅτι εἰς ἀπάσας τάς πόλεις - κράτη οἱ μνηθέντες ἐπίστευον ὅτι εἰς δεσμός φιλίας, ἢ μᾶλλον συγγενείας, ἐσφυρηλατήθη μεταξύ των ἅμα τῇ μύησει. Εἶναι ἡ προτύπωσις τῆς τοῦ Κυρίου ρήσεως "ἀδελφούς ὑμᾶς καλῶ".

Μή λησμονῶμεν, ἄλλωστε, ὅτι τά μυστήρια διέθετον ἱερόν λόγον καί ἡ ἐντολή μή κοινοποιήσεώς του εἰς τούς ἀμυήτους ἐκλαμβάνετο τόσον σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, διότι ἡ ρηματική ἔκφρασις ἦτο ἰδιαιτέρως σημαντική εἰς τήν διαδικασίαν τῆς τελετῆς. Ὁ στωικός Χρῦσιππος ἐθεώρει ὅτι ἡ "παράδοσις" ἐνός "λόγου διά τούς θεούς", δηλ. ἡ "Θεολογία" ἀπετέλει τήν οὐσίαν τῶν τελετῶν¹⁶⁵. Ἀπόηχος παρομοίου λόγου εὐρίσκεται ἤδη εἰς τόν Ἐμπεδοκλῆ¹⁶⁶ καί τόν Παρμενίδην, ὡς καί εἰς τήν μυσταγωγικήν ὁμιλίαν τῆς Διοτίμας εἰς τό τοῦ Πλάτωνος Συμπόσιον¹⁶⁷.

Ὅφείλομεν, ὥστόσον, νά ἀναζητήσωμεν τό βαθύτερον νόημα εἰς τήν μιμικήν παράστασιν τοῦ ἱεροῦ μύθου τῆς Ἐλευσίνοσ, μέσω τοῦ ὁποίου ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ θά ἀποκτοῦσε τήν εὐλογημένην ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας. Ἡ πεποίθησις, ἄλλωστε, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἦτο ἀθάνατος, ἐξ αἰτίας τῆς φύσεώς της, καθιερώθη ἐν τῇ Ἐλευσίनि. Ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς ὁποίας ἐδιδάσκετο οὐ μόνον ὅτι ἡ ψυχὴ, ἀπηλλαγμένη ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ σώματος, θά ζῆσῃ ἀπό τοῦδε καί ἐξῆς ἀλλά καί πῶς θά ζῆσῃ. Διά τοῦτο, μέ

¹⁶⁴ Ἀνδοκίδ. 1, 132 - Πλάτ., Ἐπιστολαί ν. 333 e - Πλούταρχ., Δίων, 56 - Σώπατρ. *Rhet. Gr.*, VIII, 23, 26.

¹⁶⁵ Χρῦσιππος Ἀποσπ. 42, S.V.F. II, 17.

¹⁶⁶ Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, B, 6 ἐθεώρει ὅτι, τήν μορφήν μιᾶς "πρώτης" διδασκαλίας εἰς τό ὄνομα τῶν Θεῶν, ἀκολουθεῖ "εἰς ἀγαθός λόγος διά τούς μακαρίους θεούς". Ὡσαύτως, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, εἰς τό B, 131 περιλαμβάνει μίαν ἀπό τάς πρώτας διατυπώσεις τῆς ἐννοίας τῆς Θεολογίας.

¹⁶⁷ Πλάτ., Συμπόσιον, 201d - 212c

ἤρεμον βεβαιότητα ἐδιαίρει τούς ἀνθρώπους εἰς δύο τάξεις: τούς "Ἄγνους", ἤτοι τούς μυημένους ἐν τῇ Ἐλευσίῃ, καί εἰς τό ἀμέτρον πλῆθος τῶν ἀμυήτων. "ὡς τρίς ὀλβιοὶ κείνοι βροτῶν, οἱ ταῦτα δερχθέντες τέλη μόλωσ' ἐς Ἄϊδου τοῖσδε γάρ μόνοις ἐκεῖ ζῆν ἐστί, τοῖς δέ ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακά"¹⁶⁸. Ἡ προσδοκία, βεβαίως, μιᾶς εὐτυχισμένης μετὰ θάνατον ζωῆς δέν ἐθεωρήθη ποτέ αὐτονόητος, τό ἐν λόγῳ προνόμιον δέν τό ἀπέκτησεν οὐδεὶς, οὔτε ὡς ἄνθρωπος, οὐδέ ἀκόμη ὡς εὐσεβής καί ἐνάρετος. Παρεχωρεῖτο ἀποκλειστικῶς εἰς τό μέλος τῆς Ἐλευσινίου κοινωνίας καί εἰς τόν συμμετέχοντα εἰς τήν θεῖαν ὑπηρεσίαν τῶν Θεαινῶν. Ἄλλωστε, ὅλαι αἱ πηγαί καί τῶν πλέον διαφορετικῶν περιόδων συγκλίνουν μέ ὑπερβολικὴν σαφήνειαν εἰς τήν εὐτυχισμένην μετὰ θάνατον ζωήν, ἡ ὁποία παρέχεται τοῖς μυημένοις εἰς τά μυστήρια.

Ἄπαντες δέ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, οἱ εἰς διαφόρους ἐποχάς ὁμιλήσαντες περὶ τῆς μυήσεως, συμφωνοῦν εἰς τό ὅτι αὕτη ἐξησφάλιζεν εἰς τούς μύστας μίαν εὐτυχῆ μετὰ θάνατον ζωήν. Δέν ἐπρόκειτο ὡστόσο περὶ ἀορίστου βεβαιότητος. Διὰ τοῦτο καί εἰς ἅπαντας τούς μύστας κυριαρχεῖ ἡ ζωηφόρος ἐλπίς. Καί τοῦτο διότι, κατὰ Πλούταρχον, ἡ μύσις περιεῖχε "Σεμνότητος ἀκουσμάτων ἱερῶν καί φασμάτων ἀγίων"¹⁶⁹. Ὁδηγούμεθα, βεβαίως, καί ἐκ τῶν ὑπαρχόντων πηγῶν, νά πιστεύσωμεν ὅτι εἰς τά τοῦ Ἱεροφάντου ἀπόρρητα¹⁷⁰ εὐρίσκοντο αἱ λέξεις κλειδὲς διὰ τήν ἐλπίδα τῆς μετὰ θάνατον ἀπολαύσεως.

Σημειωθήτω, βεβαίως, ὅτι εἰς τά τῆς Ἐλευσίνος Μυστήρια ἐνυπῆρχε, ἔστω καί ἐν σπέρματι, "δογματικὴ πίστις" περὶ εὐδαιμονίας καί ὀλβιότητος εἰς τήν μετὰ θάνατον ζωήν. Δέν ὑπῆρχεν ὡστόσο "ἀποκάλυψις" ἡ ὁποία θά ἐκαθίστα τούς μυηθέντας ἀπροσβλήτους ἐκ τῶν τῆς ἐπιγείου ζωῆς κινδύνων. Παρέμεινεν ὁμως ζῶσα καί ἐνεργὸς ἡ διὰ τῆς μυήσεως δημιουργηθεῖσα ἐλπίς.

Ἄλλωστε, αἱ μυστηριακαὶ τελεταὶ καθίσταντο γεγονότα μοναδικά καί ἀλησμόνητα, ρίπτοντα τό φῶς των εἰς ὀλόκληρον τήν λοιπὴν ζωήν τῶν μυηθέντων καί δημιουργοῦντα ἐμπειρίας μεταβαλλούσας καί αὐτὴν ταύτην τήν ὑπαρξίν των, δεδομένου ὅτι ἡ συμμετοχὴ εἰς τά μυστήρια ἀπετέλει μίαν ἰδιαιτέραν μορφήν ἐμπειρίας, ἕνα πάθος διὰ τήν τοῦ ὑποψηφίου ψυχῆν.

Δι' ὃ, καί ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι, εἰς τό τελικόν τῶν μυστηρίων στάδιον, δέν θά ἔπρεπε νά ὑπάρχη οὐδεμία μάθησις (μαθεῖν), ἀλλ' ἐμπειρία (παθεῖν) καί μεταβολὴ τῆς πενυματικῆς καταστάσεως (διατεθῆναι). Τήν ἐμπειρίαν χαρακτηρίζει ἡ ἀντίθεσις, ἡ μετάπτωσις ἀπὸ τοῦ τρόμου εἰς τήν εὐτυχίαν, ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τό φῶς. Διὰ τοῦτο καί ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης γράφει ὅτι ἡ Ἐλευσίς εἶναι ἐξ ἴσου "τό τρομακτικώτερον καί τό λαμπρότερον ὄλων ὄσων διὰ τούς ἀνθρώπους εἶναι θεῖα".

¹⁶⁸ Σοφοκλέους Ἀπόσπ. 753 N [791p].

¹⁶⁹ Πλούταρχ., τ. V, σ. 9, ἐκδ Didot.

¹⁷⁰ "Οὗτος ἐνδύς τήν στολήν μιμούμενος τά ἱερά ἐπεδείκνυε τοῖς ἀμυήτοις καί εἶπε τῇ φωνῇ τά ἀπόρρητα" Λυσίας, Κατὰ Ἀνδοκίδου, 30.

Τά Ἐλευσίνια Μυστήρια ἀποτελοῦν μίαν κοινότητα, οὐχί πλέον κοινωνικήν. ἀλλά πνευματικήν, εἰς τήν ὅποιαν ἕκαστος συμμετέχει ἐλευθέρα βουλήσει, ἐφ' ὅσον ἡ προσχώρησις του γίνεται ἐλευθέρως καί ἀνεξαρτήτως τῆς θέσεώς του ἐντός τῆς πόλεως. Τά Ἐλευσίνια Μυστήρια δέν ἀπευθύνονται μόνον εἰς τό ἄτομον ὡς ἄτομον, ἀλλ' ἀντιθέτως τοῦ δίδουν προσέτι ἕνα ἰδιαίτερον θρησκευτικόν προνόμιον: μίαν ἐκλογήν ἢ ὅποια ἀποσπᾶ τό ἄτομον ἐκ τῆς κοινῆς του μοίρας, ἐξασφαλίζουσα εἰς τοῦτο μίαν καλυτέραν τύχην εἰς τόν κάτω Κόσμον. Διά τοῦτο, ἡ μετά τῶν θεαινῶν κοινωνία διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλον εἰς τήν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ὀργάνωσιν. Ἐξ οὗ, καί ὁ στενός πνευματικός δεσμός ὁ μεταβάλλων τόν μύστην εἰς συγγενῆ (υἷόν, θυγατέρα, σύζυγον) τῆς θεότητος.

Τά Ἐλευσίνια Μυστήρια εἶναι ἡ μεγάλη φωνή τῶν Θεαινῶν, ἡ ὅποια καλεῖ τούς μύστας νά ἐπιστρέψουν εἰς τήν ζωήν τοῦ πνεύματος, εἰς τήν ἄλλην ζωήν. Εἶναι κλήσις πρὸς κοινωνίαν καί οἰκείωσιν, ἀποκατάστασιν τῶν δεσμῶν φιλίας. Εἶναι ἡ κλήσις διά συμμετοχήν εἰς τήν ζείδωρον ὁμορφιάν τῆς δημιουργίας, ἡ θέασις καί ἡ βίωσις τοῦ καλλίστου κόσμου τοῦ Πνεύματος, ἡ πρόσληψις καί ἡ παραμονή εἰς τήν αἰωνίαν χαράν: τήν μακαρίαν ζωήν. Ἡ τῶν θεῶν κλήσις εἰς τήν Ἀντιγόνην διά τήν ἐν τῷ κόσμῳ προάσπισιν τῶν "νομίμων των".

Κορυφαῖον, ἄλλωστε, χαρακτηριστικόν τῶν μυστηρίων θεωρεῖται ὁ **μακαρισμός**, ἡγουν ὁ ἐκθειασμός τῆς εὐλογημένης καταστάσεως ὅσων εἶχον "ἦδει" τά μυστήρια. Ὡστόσοσον, τά διασωθέντα κείμενα ἰδιαίτερος τονίζουν ὅτι ἡ οὐσιαστική μακαριότης δέν ἔγκειται εἰς αὐτόν τόν συναισθηματικόν ἀπόηχον, ἀλλ' εἰς τήν πρᾶξιν τοῦ "ὄρα", ὅ,τι εἶναι θεῖον¹⁷¹. Διά τοῦτο ὁ Kerényi ὁμιλεῖ διά μίαν *Visio beafitica*¹⁷².

Ὁφείλομεν νά τονίσωμεν ὅτι τό στοιχεῖον τῆς χαρᾶς καί ὀλβιότητος, τό ὅποῖον εὐαγγελίζεται ἡ Ἐλευσίνιος μύησις, σχετίζεται ἀπολύτως πρὸς τήν οὐσίαν τοῦ μηνύματος τῆς μετά θάνατον ἀθανασίας καί μακαριότητος, τό ὅποῖον εἰς τελικήν ἀνάλυσιν εἶναι τό κήρυγμα καί ἡ ἐπαγγελία τῆς "νέας ζωῆς" πλησίον τῶν δύο θεαινῶν. Εἶναι ἡ τοῦ μύστου ἀναγέννησις καί ἡ μεταμόρφωσις τοῦ ζοφεροῦ κόσμου, εἰς κόσμον ἀπολυτρωτικόν, εἰς κόσμον "Θεϊκόν".

Ὡς ἡ Δήμητρα εἶναι καί ἐκφράζει τήν ἀθανασίαν καί μακαριότητα, κατά τόν ἴδιον τρόπον ἐκφράζει καί τό βαθύτερον νόημα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀθανασίας. Δέν ὑπάρχει ἕτερα ἀρχή, ἀλλ' ἡ ἴδια εἶναι ἡ ἀρχή. Ἡ ἀρχή τῆς "νέας ζωῆς", ἡ ἀρχή τῆς ἀθανασίας.

Διά νά εἶναι ὁμως δυνατός ὁ προσδιορισμός τῆς αἰωνιότητος ἐκ τοῦ "χρονικοῦ" τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, δέον νά ὑπάρχουν δύο βασικά προϋποθέσεις:

¹⁷¹ Πλατ., Φαῖδρος 250b "μακαρίαν ὄψιν τε καί θεῖαν" Ἀριστοφ. Βάτραχοι στ. 745 "ἐποπτεύειν" ὡς μεταφοράν ἀφορῶσαν ὑπερτάτην εὐχαρίστησιν.

¹⁷² Kerényi, 1967, 95 - 102.

α: Ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς τῆς ὑπαρξιακῆς ὄντοτος τοῦ προσώπου. Τὴν βεβαιότητα ταύτης ἀπέδειξεν ἡ ἄνοδος τῆς θεᾶς Κόρης καὶ πάλιν εἰς τὸν "ἄνω κόσμον". Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται μέσω τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων νὰ καταστῆ μέτοχος τῆς ζωῆς τῶν Θεαινῶν, δηλ. ἀθάνατος.

β: Ἡ πίστις εἰς τὰς δύο Θεάς καὶ τὰ ἔργα των. Καθ' ὅτι ἡ πίστις εἶναι ἡ δύναμις, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς ἀξίας τοῦ " χρονικοῦ " τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, καὶ εἰς τὴν συνέχειαν τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν αἰωνιότητα. Οὐδεὶς ἄλλος τρόπος ὑπάρχει ὁ ὁποῖος νὰ ἐρμηνεύῃ ἢ νὰ συνδέῃ τὸ " χρονικόν " μετὰ τῆς αἰωνιότητος καὶ εἰς τοιαύτην σχέσιν, οὕτως ὥστε τὸ πρῶτον νὰ προσδιορίζη τὸ δεύτερον.

" Ὀλβιε καὶ μακαριστέ θεός δ' ἔσσι ἀντί βροτοῖο " πρόκειται διὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀφετηρίαν, τὴν πηγὴν τῆς ἀγαθότητος, μετὰ τὴν δοκιμασίαν εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου τῆς ἱστορίας. Ἐπιστροφή εἰς τὴν πνευματικὴν ποιότητα καὶ πληρότητα τῆς αἰωνίου ζωῆς μετὰ τὴν ἀνάλογον μορφοποίησιν τοῦ ἀτόμου εἰς προσωπικότητα, ἀλλαγὴν τοῦ φθαροῦ εἰς ἀφθαρτον, ἐγκεντρισμὸν τοῦ " χρονικοῦ " εἰς τὸ αἰώνιον, ἀναγέννησιν τοῦ νεκροῦ εἰς τὴν ζωὴν.

Εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον ὃ,τι ἔχει ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος. Τὸ ἴδιον καὶ ὁ φυσικός ἄνθρωπος, ἔχει ἱστορικὴν ἀρχὴν, ἔχει καὶ τέλος τὸν φυσικὸν θάνατον. Εἰς τὸν κόσμον τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, διὰ τὸν μύστην ὃ,τι ἔχει ἀρχὴν, δέν ἔχει τέλος: *Εἶναι ἀθάνατον*. Κυρίως καὶ πρωτίστως ἡ Ψυχὴ του.

Εἰς τὴν ἀθανασίαν ἀκριβῶς τῆς Ψυχῆς ἀνταποκρίνεται ἡ δικαιοσύνη τῶν Θεαινῶν. Ἡ δικαιοσύνη δέον νὰ νοηθῇ ὡς ἀναγνώρισις ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν Θεαινῶν καὶ διακήρυξις νίκης τῶν μυστῶν ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ καιροῦ τῆς Ἱστορίας, διὰ τῆς σταθερᾶς ἐπιλογῆς τῆς ζωῆς μετὰ τὴν μύησιν καὶ τὴν κατάφασιν τῶν μορφῶν τοῦ " Πνεύματος ".

Ἡ τῆς Ἐλευσίνοσ θρησκεία διεκρίνετο διὰ τὴν τεραστίαν ἀνωτερότητά της. Καὶ τοῦτον διότι ἀπηυθύνετο εἰς τὸ ἄτομον - πρόσωπον, καὶ οὐχί εἰς τὴν κοινότητα, θέτουσα εἰς κίνησιν τοὺς πλέον δυνατοὺς μηχανισμούς του: τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα, ὡς καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν θεότητα. Δι' ὃ, καὶ ὁ πρὸς μύησιν ὑποψήφιος δέν ἠσθάνετο ὁ τοῦ πλήθους ἀνώνυμος, ἀλλ' ἀντιθέτως προνομιοῦχος: τὸ ἀντικείμενον προσοχῆς καὶ ἐνδιαφέροντος τῶν δύο θεοτήτων. Ἐκεῖνον, ἄλλωστε, ἀφεώρων αἱ γενόμεναι τελεταί, καὶ δὴ ἀμέσως καὶ προσωπικῶς καὶ ἐπρόκειτο διὰ τὰ πλέον πολύτιμα δι' ἐκεῖνον ἐνδιαφέροντα: διὰ τὴν μεταθανάτιον ζωὴν καὶ τὴν εὐδαιμονικὴν του ἀθανασίαν. Ὅσον δέ ἐπλησίαζεν ἡ στιγμὴ τῆς μύησεως, ἡ στιγμὴ τῶν πλέον σαφῶν καὶ ὀλοκληρωμένων ἀποκαλύψεων καὶ ἡ τῶν τελετουργικῶν πράξεων ἐκπλήρωσις, ἐτοποθετεῖτο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν δύο θεαινῶν. Καὶ ποίων θεαινῶν! Ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ μεγαθυμία καὶ μεγαλοψυχία ἦτο ἐφάμιλλος τῆς δυνάμεώς των. Ἡ γεωργία καὶ ὁ πολιτισμὸς ἦσαν αἱ ὄραταί

των αποδείξεις. Ἡ ἰδία ἄλλωστε ἢ θεά εἰς τελετουργικήν ἐνότητα πάντας ἐκάλεσε καί τας τελετάς ἐδίδαξε, ὑποσχομένη μίαν προνομιούχον μετὰ θάνατον ζωὴν. Ἀκροώμεθα τῆς ἀποκαλυπτικῆς φωνῆς: "Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω καὶ μακαρίσω ὑμᾶς".

Ὀρφικαὶ καὶ Ἐλευσίνιαι τελεταὶ παρουσιάζουν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον παρατηρήσει, μεγάλας ὁμοιότητας, λόγῳ βεβαίως τῆς κοινῆς των προελεύσεως. Καί αἱ δύο εἶχον τὸν ἴδιον σκοπὸν: τὴν ἐξασφάλισιν διὰ τοὺς πιστοὺς των τῆς τῶν μακάρων κατοικίας. Ὡστόσο αἱ τῆς Ἐλευσίνοσ, ἀντὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ κάτω κόσμου, τὸν ἐπαρουσίαζον ἀνάγλυφον εἰς τὸν πρὸς μύησιν, καὶ ἐν ταυτῷ τοῦ ὑπεδείκνυον τὴν ὁδὸν, συγχρόνως δὲ ἀντὶ τῆς ἐκ βίβλου διδασκαλίας τῶν μυστηριωδῶν ἱερῶν λόγων, οἱ τῆς Ἐλευσίνοσ ἤκουον τούτους διὰ ζώσης παρὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἱεροφάντου. Ἐπ' αὐτοῦ, ὁ Πausanίας τονίζει: "Ὅστις δὲ ἤδη τελετὴν Ἐλευσίनि εἶδεν ἢ τὰ καλούμενα Ὀρφικά ἐπελέξατο, οἶδεν ὁ λέγω"¹⁷³.

Τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια εἶναι ἓνα τολμηρὸν πνευματικὸν ἄλμα, μία μεγάλη στροφή, πρὸς τὸ ἰδεῶδες ἐγώ, πρὸς τὸν ἰδανικὸν ἑαυτὸν. Εἶναι ἀπεθισμὸς τοῦ κακοῦ, καὶ ἐθισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἠθικοῦ. "Ἄ δεῖ μαθόντας ποιεῖν ταῦτα ποιοῦντες μανθάνονεν" λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι, εἰσέτι, ἀπέκδυσις τοῦ παλαιοῦ ἀθρώπου, καὶ ἐπένδυσις τοῦ νέου τοῦ κατὰ μύησιν ἀναγεννημένου. Εἶναι μία ἀνακαίνισις, μία νεόπλασις. Καινὴ κτίσις καὶ καινὴ δημιουργία.

Z. Ἡ τοῦ Διονύσου λατρεία

*" Διόνυσον ἀείσομεν
ἱεραῖς ἐν ἀμέραις
δώδεκα μῆνας ἀπόντα
πάρα δῶρα, πάντα δ' ἄνθη "*

Ἡ τῆς ἀρχαιότητος γενικὴ ἀντίληψις ἦτο ὅτι ἡ Διονυσιακὴ λατρεία ἤρχετο ἐκ Θράκης. Ὁ Ἡρόδοτος ἐθεώρει ὅτι εἰσήχθη ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἦτο τὰ "νεωστὶ εἰσηγμένα", ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Εὐριπίδης ἐθεώρει ὅτι ἦλθεν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἦτο ὁ "νεωστὶ δαίμων". Διὰ τὸν ὀρθολογισμὸν τῶν Ἑλλήνων, ἡ Διονυσιακὴ λατρεία περιελάμβανε μίαν βαρβαρότητα, τὴν ὁποίαν δὲν ἐθεώρουν ἰδικήν των. Δι' ὃ καὶ διὰ τὸν Πενθέα τοῦ 5^{οῦ} αἰῶνος ἦτο "ψόγος εἰς Ἑλληνας μέγας".

¹⁷³ Πausanίας, I, XXX vii, 4.

Κατά τόν πλέον διαδεδομένον ἐν Ἑλλάδι μῦθον τῆς γεννέσεως τοῦ Θεοῦ, ὁ Διόνυσος ἦτο καρπός τοῦ ἔρωτος τοῦ Διός καί τῆς θυγατρὸς τοῦ Κάδμου Σεμέλης¹⁷⁴. Ἡ Σεμέλη εἶναι ἡ Γῆ, ὁ Δίας ὁ Οὐρανός καί τό θεϊκόν πῦρ, ὁ γάμος των ἀποτελεῖ τύπον τῆς θεογαμίας τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, τοῦ οὐρανοῦ ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τήν βροχήν, καί τῆς γῆς ἡ ὁποία γονιμοποιεῖται ἐξ αὐτῆς, καί ὁ Διόνυσος ὁ πυριγενής, ὁ πυρίπαις, ὁ πυρίσπορος, ὁ πυρόεις, ὁ υἱός τοῦ Οὐρανοῦ καί τῆς Γῆς, τοῦ Διός καί τῆς Σεμέλης. Ἡ γέννησις βλαστικοῦ τινος θεοῦ, προελθόντος ἐκ τῆς ἐνώσεως Οὐρανοῦ καί Γῆς, προσδίδει εἰς αὐτόν μίαν ἐγκυρότητα, εἰς δέ τόν μῦθον ἀσύγκριτον λαμπρότητα τήν ὁποίαν οἱ ψυχροί φυσιοκρατικοί μῦθοι δυσκόλως εὐρίσκουν.

Ἡ ἰδέα δέ ὅτι ὁ οἶνος ἀποτελεῖ τό αἷμα τῆς σταφυλῆς τόν ταυτίζει μετά τοῦ αἵματος τοῦ σπαρασσομένου θύματος τῆς ὠμοφαγίας, καί εἰς τό βάθος τῶν συνειρμῶν ἡ γεῦσις του ἀποτελεῖ μετάληψιν ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ θεοῦ, "αἷμα σταφυλῆς, αἷμα Διονύσου". Κατά δέ τόν Πλούταρχον, "καί πάλαι γ' ὡς ἔοικεν εὔχοντο, τοῦ οἴνου πρίν ἢ πιεῖν ἀποσπένδοντες ἀβλαβῆ καί σωτήριον αὐτοῖς τοῦ φαρμάκου τήν χρῆσιν γενέσθαι".

Ὡς καί οἱ λοιποὶ βλαστικοὶ θεοί, ὁ Διόνυσος εἶναι ἓνας θνήσκων θεός, ὁ ὁποῖος θνήσκει καί ἀνίσταται κατ' ἔτος. Ἀντιθέτως ὁμως, μετά τοῦ δράματος τῶν λοιπῶν πασχόντων θεῶν, ὅπου ὑπερτονίζεται ὁ θάνατος τοῦ θεοῦ εἰς τό Διονυσιακόν δράμα, παραθεωρεῖται τό στοιχεῖον τοῦτον. Εἰς ἅπαντας τούς μῦθους δέν εἶναι ὁ Διόνυσος ὁ ὁποῖος θνήσκει, ἀλλά, σταθερῶς, οἱ ἀντίμαχοί του, ὡς ὁ Λυκοῦργος, ὁ Πενθεύς, ὁ Βώτης, ἢ ἄλλοτε, ὡς ὁ Ἰκάριος, οἱ φίλοι του. Σημειωθήτω ὅτι, κατά τήν διάρκειαν τῶν ἐτῶν, ἥλλαξε καί ὁ τρόπος καί ὁ τύπος τῆς Διονυσιακῆς λατρείας. Οὕτως τά Ἀνθεστήρια δίδουν ἓναν τελευταῖον τύπον τῆς θανατικῆς περιπετείας τοῦ θεοῦ, ὅπου ἡ ἰδέα τῆς θεϊκῆς ἀθανασίας ἐνίκησε τήν παράδοσιν τοῦ θανάτου καί τῆς ἀναστάσεως. Μέ τόν θάνατον τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος λογίζεται ὡς αἰτία καί τοῦ θανάτου τῆς φύσεως, παραμένει μετέωρος ὁ ρυθμός τῆς ζωῆς καί ὁ κόσμος ὑπό τήν φοβεράν ἀπειλήν τοῦ τέλους.

Κατά Πausανίαν ὁ Διόνυσος - κατ' ἀργολικὴν παράδοσιν - κατέρχεται εἰς τόν Ἄδην ἐκ τῆς Ἀλκυονίας λίμνης διά νά ἀναβιβάσῃ τήν Σεμέλην. Ὡστόσοσον, σιωπᾶ διά τὰς ἐτησίους ἐκεῖ τελετάς, διά τῆς δηλώσεως "τά ἐξ αὐτῆν τήν λίμνην Διονύσω δρώμενα ἐν νυκτί κατ' ἔτος ἕκαστον οὐχ ὄσιον εἰς ἅπαντας, ἦν μοι γράψαι". Τά τοῦ Διονύσου Πάθη ἀποτελοῦν ἓνα μυστήριον, εἶναι ἄρρητα ὡς ὄλαι αἱ μυστηριακαί ἱερουργίαι, "περί ὧν Θέμις τοῖς ἀμυήτοις ἱστορεῖν κατά μέρος". Διά δέ τούς θρήνους εἰς τόν τοῦ Διονύσου θάνατον ἔχομεν τήν ρητὴν μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως, ὁ ὁποῖος, θαυμάζων τήν θρησκείαν τῶν Ρωμαίων ὡς ἀπηλλαγμένην τοῦ πένθους καί τῶν θρήνων τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας,

¹⁷⁴ Κατ' ἄλλους ἡ Σεμέλη εἶναι μορφή τινα τῆς Γῆς ἡ ὁποία, μέσω τῶν βασιλικῶν συσχετισμῶν τοῦ Θεοῦ Δράματος, ἐπιστρέφει ὡς κόρη τοῦ Κάδμου.

"έορτή τις, γράφει, οὐδεμία παρ' αὐτοῖς μελανείμων ἢ πένθιμος ἄγεται τυπετούς ἔχουσα καί θρήνους γυναικῶν ἐπί θεοῖς ἀφανιζομένοις, ὡς παρ' Ἑλλησιν ἐπιτελεῖται περί τε Φερσεφόνης ἀρπαγὴν καί τὰ Διονύσου πάθη καί ὄσια ἄλλα τοιαῦτα".

Ἐνα βασικόν στοιχεῖον τῶν Διονυσιακῶν ἱεροουργιῶν εἶναι καί ἡ τοῦ Διονύσου "ἐπίκλησις" ὑπὸ τῶν λατρευτῶν του. Δι' ὃ καί εἰς τὰ Λήνια, ὕστερον ἀπὸ τοῦ Δαδούχου σύνθημα "καλεῖτε Θεόν", οἱ λατρευταὶ ἀνακράζουσι τὸν θεόν διὰ τῆς ἐπικλήσεως "Σεμελήϊε Ἰακχε πλουτοδότα". Γνώριμον δέ στοιχεῖον τῆς Διονυσιακῆς "καταβάσεως" εἶναι ὅτι ὁ Θεός, ἀναβαίνων ἐκ τοῦ Ἄδου, ἀναβιβάζει καί τὴν μητέρα του Σεμέλην. Ἡ Κάθοδος καί ἡ Ἄνοδος τῆς θεᾶς εἶναι σύνηθες φαινόμενον τῆς προελληνικῆς θρησκείας. Τὴν ἐπίκλησιν, ἄλλωστε, τοῦ θεοῦ ἀκολουθεῖ ἡ Θεοφάνειά του, ἡ θριαμβευτικὴ παρουσίασίς του. Ὑποχωροῦσα γενικῶς ὁμοῦ μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου τοῦ θεοῦ, ἡ ἀνάστασις ἐπικεντροῦται, ὀλοέν καί περισσότερον, εἰς τὴν ἐπιφανείαν, τὴν θριαμβευτικὴν ἐπανεμφάνσιν του.

Ὁ διασπαραγμὸς καί ἡ ὠμοφαγία ἐβασίζοντο, ὡς φαίνεται, εἰς ἓν λίαν ἀπλὸν συλλογισμόν τῆς πρωτογόνου λογικῆς. Αἱ ὁμοιοπαθητικαὶ ἐπιδράσεις τῆς κρεατοφαγίας εἶναι γνωσταὶ εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα. Ἐάν τις ἐπιθυμῇ νὰ γίνῃ λεοντόκαρδος, ὀφείλει νὰ τρώγῃ λέοντα, ἐάν πανοῦργος, ὄφιν... Κατ' ἀναλογίαν, ἐάν τις ἐπεθύμῃ νὰ γίνῃ θεός, ὀφείλει νὰ τρώγῃ θεόν - ἢ τι τό θεῖον. Καί ὀφείλει ὁ Θεός νὰ φαγωθῆ ζῶν καί ὠμός πρὶν ἐκχυθεῖ τὸ αἷμα του: κατ' αὐτὸν μόνον τὸν τρόπον δύναται νὰ προστεθῆ ἡ ζωὴ του εἰς τὴν τοῦ πιστοῦ ζωὴν, διότι τό "αἷμα ζωὴ ἐστὶ". Κατὰ δέ τὴν ἄποψιν τοῦ Gruppe¹⁷⁵, "ἡ ὠμοφαγία ἦτο ἐν μυστήριον ἱερόν, εἰς τό ὁποῖον παρευρίσκετο ὁ ἴδιος ὁ Θεός ὑπό μορφὴν θηρίου, διεμελίζετο καί ἐτρώγετο ὑπὸ τῶν πιστῶν του".

Ὁ Διόνυσος εἶναι ὡσαύτως ὁ θεός τῶν ἀντιθέσεων τῆς πρωτογονικῆς νοοτροπίας. Θεός τῆς μεταληπτικῆς κοινωνίας, χαρίζει εἰς τοὺς πιστοὺς του μίαν νέαν ζωὴν, θνήσκων ἐντὸς τοῦ θύματος τῆς "κοινωνίας", ὁ ἴδιος θεός τῆς ὑπερτάτης ἐξάρσεως, εἶναι συγχρόνως καί θεός τῆς ἀκροτάτης φρίκης. "Ὁ μελιζόμενος καί μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καί μηδέποτε δαπανώμενος"¹⁷⁶, θνήσκων ἐντὸς τῶν ἀτόμων, παραμένει ἀθάνατος ἐντὸς τοῦ εἴδους. Πρότυπον τῆς πολλαπλότητος εἰς τὴν ἐνότητα καί τῆς ἐνότητος εἰς τὴν πολλαπλότητα, πρότυπον εἰσέτι τοῦ θανάτου καί τῆς Ἀναβιώσεως τῆς μυητικῆς διαδικασίας.

Μαινόμενος ὁ ἴδιος καί Μανιοδότης θεός, εἶναι συγχρόνως καί θεός Μανιολύτης. Ὑποχρεωτικῶς γεννηθεὶς ἐκ θνητῆς μητρὸς, κυοφορεῖται καί ἐπαναγεννᾶται ἐκ θεοῦ πατρὸς. Τυγχάνει εἰς τῶν ἀθανάτων θεῶν καί συγχρόνως θεός θνητός, γνωρίζων τὴν τοῦ θανάτου ἐμπειρίαν. Ὁ κατασπαράσσων καί ὠμοφάγος θεός εἶναι συγχρόνως Λυτρωτὴς καί

¹⁷⁵ Gruppe, *Griech. Myth. U. Rel.*, 752.

¹⁷⁶ Εὐχὴ Θ. Λειτουργίας Ἰωαν. Χρυσοστόμου.

Σωτήρ, "Σαώτης" θεός, αποθεώνων διά τῆς μεταληπτικῆς κοινωνίας τόν ἄνθρωπον, καί ἐλευθερῶν διά τῆς κατ' ἔτος ἀναστάσεώς του τόν κόσμον ἐκ τοῦ θανάτου, "θανάτω θάνατον πατήσας".

Μέσω τῆς ὀρφικῆς κατεργασίας τῶν στοιχείων τῆς θρησκείας του, εἶναι ὁ πατήρ τῆς προσωπικῆς, συνειδητῆς ἀθανάτου ψυχῆς καί μέσω τῆς ἀναπτύξεως τῶν πρωτογονικῶν του ἀσμάτων πατήρ τοῦ μεγαλοδυνάμου θεάτρου. Αἱ προσφοραί του εἶναι καί ἐνθάδε συνθέσεις ἀντιθετοτήτων. Ἡ νέα ἰδέα τῆς Ψυχῆς προβάλλει διά τῆς συνθέσεως τῶν δύο πρωτογόνων ψυχῶν, τῆς τε ἀπροσώπου, ἀθανάτου Ψυχῆς τοῦ Ζῶντος, καί τῆς προσωπικῆς, ἀσυνειδήτου θνητῆς Ψυχῆς τοῦ Νεκροῦ. Ὁ σκοπός τῆς ἤτο ἡ ἔκστασις¹⁷⁷, ἡ ὁποία ἠδύνατο νά σημαίνη τά πάντα, ἀπό τό γίγνομαι ἐκτός ἑαυτοῦ ἕως τήν βαθεῖαν ἀλλαγὴν τῆς προσωπικότητος¹⁷⁸.

Λαϊκός οὖν καί Πανελλήνιος θεός ὁ Διόνυσος, εἰσέρχεται εἰς τὰς ἑλληνικάς ἐπικρατείας φορεῦς καί τῶν δύο ἰδανικῶν, ὅπου πολοῦνται οἱ πόθοι τοῦ πλήθους: Τοῦ ἠδονισμοῦ ἀπό τήν μίαν, ὡς Λυσιμέριμος καί ἀπολαυστικός θεός, καί τῆς Σωτηρίας ἀπό τήν ἄλλην, ὡς ἐγγυητῆς τῆς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας. Εἶναι τό ἰδανικόν τοῦ εὖ ζῆν τῆς ἀρχαίας πόλεως καί ἡ ἐπαγγελία καλυτέρου κλήρου ζωῆς - εὐδαιμονία - τῶν μυστηριακῶν λατρειῶν, παραμορφουμένων καί τῶν δύο ἐκ τῆς κοινωνικῆς μεταστοιχειώσεως, ἡ ὁποία εὐνοεῖ τούς ὀλίγους καί ἐξαθλιεῖ τούς πολλούς, δουλοποιῶν ἀμφοτέρους.

Ὁ Διόνυσος κέκτηται εἰς τήν Ἐλευσίνα ἰδικόν του ἱερόν, τό Διονύσιον. Καί τά Διονύσια ἀπέδιδον τιμάς καί λατρείαν εἰς τε τήν Δήμητρα καί τήν Κόρην. Γνώστης τῶν ἱερατικῶν, ὁ ρήτωρ Ἀριστείδης βεβαιοῖ ὅτι οἱ Κήρυκες καί οἱ Εὐμολπίδαι κατέστησαν τόν Διόνυσον πάρεδρον τῶν θεαινῶν τῆς Ἐλευσίνας, καί ὁ Πλούταρχος διαβεβαιοῖ ὅτι "οἱ παλαιοὶ τόν Διόνυσον τῇ Δήμητρι συγκαθιέρωσαν", καθ' ὅσον τυγχάνουν ἀμφοτέροι θεοὶ τῆς γονιμικῆς ὑγρασίας. Ὁ παιάν τοῦ Φιλοδήμου θεωρεῖ τόν Διόνυσον ἐγκατεστημένον εἰς τούς "ἀνθεμῶδεις μυχοῦς" τῆς Ἐλευσίνας καί ἔχοντα, ὡς πάρεδρος τῶν δύο θεαινῶν, τήν ἐποπτεῖαν τῶν μυστηρίων. Ὁ δέ Σοφοκλῆς θεωρεῖ τόν Βάκχον διευθύνοντα εἰς τό κέντρον τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος. Ὁ Πίνδαρος γνωρίζει καλῶς τόν "χαλκοκρότον πάρεδρον Δαμάτερος εὐρυχαίταν Διόνυσον" καί ταυτόχρονοι ἀγγειογραφία παρουσιάζουν τόν Διόνυσον σχετιζόμενον μετὰ τῶν Ἐλευσινίων θεοτήτων. Δι' ὃ καί ἐπιγραφαί, ἀναφερόμεναι εἰς τά Ἐλευσίνια Μυστήρια, ὁμιλοῦν διά τόν "πάτριον τῶν Διονυσίων ἀγῶνα".

Ἐπάρχει οὐσιαστικός συσχετισμός καί σύνδεσμος μετὰ τοῦ Ἄδου, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται μετὰ τήν ἀναβίωσιν τῆς Διονυσιακῆς λατρείας, εἰς

¹⁷⁷ Ἡροδ. 4, 79, 3 καί Linforth *Corybantic Rites* 127k.

¹⁷⁸ Κατά τήν ἄποψιν τοῦ Pfister, ὀφείλομεν νά πιστεύομεν ὅτι οἱ ὄροι ἔκστασις, ἐξίστασθαι δέν εἶχον ἀρχικῶς τήν ἔννοιαν τῆς ἀποχωρήσεως τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος ὡς κακῶς ὑπέθεσεν ὁ Rhode, οἱ νεοκλαστικοὶ συγγραφεῖς τήν χρησιμοποιοῦν συχνάκις διά ν' ἀποδείξουν οἰανδήποτε ἀπότομον ἀλλαγὴν τῆς ψυχῆς ἢ τῆς διαθέσεως. Ὁ Περικλῆς λ.χ. λέγει εἰς τούς Ἀθηναίους " αὐτός εἰμί καί οὐκ ἐξίσταμαι " Θουκ. 2, 61, 2. Ὁ Μέγανδρος ὡσαύτως: " τά μηδέ προσδοκῶμεν ἔκστασιν φέρει " ἀποσπ. 149, εἰς δέ τήν ἐποχήν τοῦ Πλουτάρχου ἠδύνατό τις νά χρησιμοποιήσῃ διά τόν ἑαυτόν του τήν φράσιν " ἐκστατικῶς ἔχων ", ἐννοῶν ἀπλῶς ὅτι αἰσθανόταν ἐκτός ἑαυτοῦ ἢ ὄχι ὁ ἑαυτός του, Πλουταρχ., Δονημ. Σωκρ., 588A.

ὄργανικούς ὁμως μετά τῆς θιασικῆς πράξεως συνδέσμους. Ἄλλωστε. ἡ ἰδέα μιᾶς εὐδαιμονικῆς ἐπιβιώσεως εἶναι σύμφυτον τῆς θιασικῆς ἰδεολογίας στοιχεῖον. Ἐνα τοῦ Ἡρακλείτου χωρίον, "ὠυτός δέ Ἄϊδης καί Διόνυσος ὄτεω μαίνονται καί ληναίζουσι", ἀποτελεῖ τήν πρώτην οὐσιαστικήν μαρτυρίαν ταυτίσεως τοῦ Διονύσου μετά τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἄδου. Ὡσαύτως, μία σειρά μνημείων τοῦ 5^{ου} καί 4^{ου} αἰῶνος ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, ὡς καί τοῦ 6^{ου} καί 5^{ου} αἰῶνος ἐκ τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἡ ὁποία διαμορφώνει μίαν ἰδικήν τῆς θρησκείαν μέ ἐπίκεντρον τήν Δήμητρα καί τήν Κόρην, δηλοῦν τήν ἰδίαν ἰδέαν. Εἰς ἕτερα, παρουσιάζεται ὁ γενειοφόρος Διόνυσος κρατῶν ἀνά χεῖρας τό ταφικόν ὄον καί τόν κάνθαρον, ἐνῶ εἰς ἄλλα ἀναπαρίσταται συχνάκις μετά τοῦ Ἄδου - Πλούτωνος καί τῆς Περσεφόνης. Δι' ὃ καί ἀπόσπασμα τι τοῦ Εὐριπίδου λέγει διά τόν Διόνυσον:

*" σύ γάρ ἔν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαίς
σκῆπτρον τό Διός μεταχειρίζεις
χθόνιον τ' Ἄϊδη μετέχεις ἀρχῆς "*

Προσέτι, τό ἐπίθετον *Εὐβουλεύς* καί πλῆθος ὑστερότεραι μαρτυρία ταυτίζουν τόν Διόνυσον μετά τοῦ Ἄδου. Προσωποποιῶν τάς τοῦ Ἄδου - Ἄϊδωνέως - ὑποστάσεις ὡς καί τάς τοῦ Πλούτωνος, καί λαμβάνων τήν θέσιν τοῦ Παρέδρου τῆς ἀρχαίας τοῦ Κάτω Κόσμου θεᾶς, ὁ Διόνυσος λογίζεται φίλος καί προστάτης τῶν νεκρῶν, ὁ ὁποῖος, μέσω ἑνός ἀμαλγάματος Διονυσιακῶν, Ὀρφικῶν καί Ἑλευσινίων ἐσχατολογικῶν δοξασιῶν, ἐξασφαλίζει εἰς τούς πιστούς του ἕνα εὐοίωνον μετά θάνατον κληρον, μίαν **εὐδαιμονικήν ἀθανασία**ν, μέσω μιᾶς θριαμβικῆς ἐπί τοῦ θανάτου νίκης.

Εἰς τόν *Παρηγορητικόν* του, διά τήν σύζυγόν του, ὁ Πλούταρχος τῆς ὑπενθυμίζει "τά σύμβολα" τῶν διονυσιακῶν μυστηρίων τά ὁποῖα κατέχουν ἀμφότεροι, μαρτυρία καί ἐγγύησις τῆς σωτηριακῆς τῶν ἰδεολογίας "καί μὴν ἃ τῶν ἄλλων ἀκούεις, οἱ πείθουσι πολλούς λέγοντες ὡς οὐδαμῆ τῶ διαλυθέντι κακόν οὐδέ λυπηρόν ἐστι, οἷδ' ὅτι κωλύει σε πιστεύειν ὁ πάτριος λόγος καί τά μυστικά σύμβολα τῶν περί τόν Διόνυσον ὄργανισμόν, ἃ συνισμεν ἀλλήλοις οἱ κοινωνοῦντες".

Εἰς ἕνα δέ τῶν περιωνύμων ὄρφικο - λειτουργικῶν τῶν μυστηρίων λόγων, ὁ μύστης δηλοῖ εἰς τούς χθονίους ὅτι "Γῆς παῖς εἰμί καί οὐρανοῦ" σημαίνων οὐσιαστικῶς τήν ὄρφικο - διονυσιακήν του καταγωγήν, τήν τιτανικήν καί διονυσιακήν ὁμοῦ φύσιν του, ὡς καί τήν ἐκπλήρωσιν τῶν μυστηριακῶν ἐξαγγελιῶν καί ὑποσχέσεων.

Ἐτερος λόγος "Δέσποινας ὑπό κόλπον ἔδυν χθονίας" σημαίνει τήν μυητικήν τοῦ μύστου ἀναγέννησιν, μέσω μιᾶς πλασματικῆς γεννήσεώς του ἀπό τήν Μητέρα θεάν εἰς τόν χθόνιον χαρακτήρα τῆς. Τήν λύτρωσιν ἄλλωστε τοῦ μύστου ἐκ τοῦ *Τροχοῦ τῆς ἀνάγκης*, τόν κύκλον τῶν ἀενάων μετενσαρκώσεων δηλοῖ ὁ λόγος "κύκλου δ' ἐξέπταν βαρυπενθέος

ἀργαλέοιο " ¹⁷⁹, καί ἡ τελική ἐπαναποθέωσις του δηλοῦται διά μιᾶς σειρᾶς λόγων τῶν ὁποίων ἡ ἐπανάληψις βεβαιοῖ τόν ἱεροτυπικόν των χαρακτήρα. "ἱμερτοῦ δ' ἐπέβαν στεφάνου ποσί καρπαλίμοισι " ¹⁸⁰ ἢ εἰς προσαγορεύσεις εἰς αὐτόν τῶν χθονίων ἢ συμμυστῶν του, "ὄλβιε καί μακαριστέ, θεός δ' ἔση ἀντί βροτοίο", ἢ "χαῖρε παθῶν τό πάθημα τό δ' οὐπω πρόσθεν ἐπεπόνθεις θεός ἐγένου ἐξ ἀνθρώπων".

Ἡ παλαιότερα διά τούς Ἑλληνας διατύπωσις τῆς θιασικῆς νέας περὶ μετά θάνατον εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας εὐρίσκεται εἰς τόν Ὀμηρικόν "Ὑμνον εἰς τήν Δήμητρα. Ὁ συσχετισμός τοῦ Διονύσου μετά τῶν ἐλευσινίων θεοτήτων δίδει εἰς τήν θρησκείαν του χάριν τοῦ θιασικοῦ της ὑπεδάφους τήν ἰδίαν ιδέαν. Ἐν τῇ πορείᾳ ὁμως, ἡ διονυσιακή ἐσχατολογία διαφοροποιεῖται τῆς ἐλευσινίου, διακλαδουμένη εἰς δύο μεγάλους κλώνους: τήν καθαυτό διονυσιακήν, καί τήν παλαιότεραν ὀρφικὴν ἐσχατολογίαν. Ἡ πρώτη ἀκολουθεῖ καί κρατεῖ στερεῶς ἐντός τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν, τούς ἀπλοϊκοὺς τύπους τῆς θιασικῆς γενικῆς ἐσχατολογίας. Ἡ εὐδαιμονική μετά θάνατον ἀθανασία τῶν θιασωτῶν εἶναι ἢ καί εἰς τόν Κάτω Κόσμον συνέχισις τῶν κορυφαίων στιγμῶν τῆς ἐπιγείου θιασικῆς των ζωῆς. Ἐντός ὀρισμένου τόπου, ἔνθα προβάλλεται ἡ παράστασις διονυσιακῶν ἄντρων κεκοσμημένων "χλωρότητι ὕλης καί χλόης ἀνθέων ἀπάσαις", ἐντός τοῦ παραδείσου, ὅπου συναντᾶται τό ἀρχαῖον τῶν Ἡλυσίων ὄραμα καί τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος, τό ὁποῖον ὥστόσοσον λαμβάνει τά χαρακτηριστικά τῶν ἐπιγείων βακχικῶν παραδείσων.

Ἡ ἐπαγγελία καί ἡ ὑλοποίησις τῶς σωτηρίας πραγματοποιῶνται διά τῆς τοῦ μύστου μετά τοῦ θεοῦ ταυτίσεως, ὁ ὁποῖος, κατά τήν περιπέτειάν του, τόν ἀνιστᾶ εἰς τήν θεϊκὴν καί τούτου σφαίραν. Θεο - ταυτισθεῖς διά τῆς μυητικῆς περιπετείας, ὁ μύστης ἐγένετο καί ἐκεῖνος εἰς **Β** **ά** **κ** **χ** **ο** **ς**. Ἀνάγλυφος ἔκφρασις τῆς ιδέας ταύτης ἦτο ἡ ἀπεικόνισις τοῦ νεκροῦ μετά τῶν τοῦ θεοῦ χαρακτηριστικῶν. Παραλλήλως, ἡ ἀπεικόνισις ταύτη τονίζει τήν τοῦ νεκροῦ ἀποθέωσιν, ὁ ὁποῖος θνήσκει ὡς θνητός, καί ἀναγεννᾶται ὡς θεός, ὁ ὁποῖος θνήσκει ὡς μύστης τοῦ θεοῦ, καί ἀνίσταται ὡς ὁ ἴδιος ὁ θεός. Διά τοῦτο καί ἄγαλμα τοῦ Διονύσου, εὐρεθέν εἰς τήν ἀρχαίαν νεκρόπολιν τοῦ Γυθείου, παρουσιάζει ὡς Διόνυσον νεκρόν τινα, ὁ ὁποῖος προσλαμβάνει τά χαρακτηριστικά καί τά ἐμβλήματα τοῦ μυστηριακοῦ του θεοῦ, στεφανούμενος μετά φύλλων ἀμπέλου, μέ τόν κἀνθαρὸν εἰς τήν χεῖρα καί τόν πάνθηρα εἰς τούς πόδας. Ὁμοίως, καί τό ἄγαλμα σαρκοφάγου τινος, ἐκ Ρώμης προερχομένης, φέρει τόν νεκρόν παῖδα μετά στεφάνου φύλλων ἀμπέλου εἰς τήν κεφαλὴν καί κανθάρου εἰς τήν δεξιάν χεῖρα. Τό δέ ἐν αὐτῇ ἐπίγραμμα οὐδεμίαν παρέχει ἀμφιβολίαν:

" Σατορνεῖνος ἐγὼ κικλήσκομαι· ἐκ δέ με παιδός
εἰς Διονύσου ἄγαλμα ἔθεσαν μήτηρ τε πατήρ τε "

¹⁷⁹ *Inscr. gr. Sicili Itali*, 641. - *Comparetti*, σσ 18 - 30.

¹⁸⁰ *Inscr. gr. Sicili Itali*, 641. - *Comparetti*, σσ 18 - 30.

Ὡσαύτως, ἀφθονοῦν αἱ παραστάσεις τῶν διονυσιακῶν συμβόλων, ὡς τό κλῆμα, ὁ κισσός καί ὁ τοῦ φοίνικος κλῶνος, τό τῆς νίκης σύμβολον κατά τοῦ θανάτου. Τά δύο τελευταία σύμβολα, ἦτοι κισσός καί κλῶνος φοινίκων, δέν εὐρίσκονται μόνον εἰς τήν σφαίραν τῆς διονυσιακῆς ἐπαγγελίας, ἀλλά συνοδεύουν ἕν τινι μέτρῳ καί τās ἐλπίδας τῆς ἀθανασίας τῶν πιστῶν τῆς νέας Θρησκείας: τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς ἕν τῶν χριστιανικῶν μνημείων, τό ὁποῖον στολίζεται μετά κισσῶν καί κλάδων φοινίκων, ὁ νεκρός χριστιανός παραθέτει τήν ἐλπίδα του εἰς τόν νέον θεόν - *Spes in Deo* -, ὡστόσον τά ἐμβλήματα τῆς ἐλπίδος καί τῆς νίκης ἀποδεικνύουν τήν πηγὴν του.

Σημειωθήτω ὅτι, οἱ σχολιασταί τῶν ἀρχαίων ποιητῶν ἔχοντες πληροφορηθεῖ, ἐκ στόματος τῶν Προφητῶν, τήν μελλοντικήν τοῦ Ἰησοῦ ἔλευσιν, ἐσοφίσθησαν "τούς υἱούς" τοῦ Διός οἱ ὁποῖοι θνήσκουν καί ἀνίστανται. Οὕτως, ἐντός τοῦ γενικοῦ σχεδίου τῶν δαιμόνων θά ἠδύναντο νά παρουσιάσουν ὡς μῦθον καί τήν ἱστορίαν τοῦ μέλλοντος νά ἔλθῃ Θεανθρώπου. Δι' ἀπόδειξιν, Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καί μάρτυς φέρει τήν προφητείαν τοῦ Ἰακώβ ¹⁸¹ ἔνθα ὁ ἀναμενόμενος ἡγέτης, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μετά τοῦ Μεσσίου, παρουσιάζεται: "δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τόν πῶλον αὐτοῦ καί τῆ ἔλικι τόν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ πλυνεῖ ἐν οἴκῳ τήν στολήν αὐτοῦ καί ἐν αἵματι σταφυλῆς τήν περιβολήν αὐτοῦ . . ." καί θριαμβεύει συμπεραίνων ὅτι, ἔχοντες ἠκούσει ταύτας τās ρῆσεις οἱ Δαίμονες: "Διόνυσον μὲν ἔφθασαν γεγονέναι υἱόν τοῦ Διός, εὐρετήν δέ γενέσθαι ἄμπελου παρέδωσαν καί οἶνον ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ ἀναγράφουσι καί διασπαραχθέντα αὐτόν ἀνεληλυθέναι εἰς οὐρανόν ἐδίδαξαν". Ὡσαύτως, τό κεντρικόν σύμβολον τῆς Διονυσιακῆς λατρείας, τό Κλῆμα, καθίσταται καί σύμβολον οὐ μόνον τῆς νέας θρησκείας ἀλλά καί τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς. "Ἐγὼ εἰμί ἡ ἄμπελος. . ." Ὁ Ἰησοῦς: υἱός τοῦ ὑπερτάτου καί πανυπερτελείου Θεοῦ καί μιᾶς θνητῆς Παρθένου θανατοῦται ὑπὸ τῆς θεοκτόνου τῶν Ἑβραίων σπείρας, ἀνίσταται θριαμβευτικῶς καί ἐπιστρέφει ἐν δόξῃ εἰς τούς οὐρανοὺς. **Διόνυσος ἢ Ἰησοῦς;** Φρονῶ ὅτι ἡ ἀπόστασις εἰς τὰ ὄμματα τῶν μεταβατικῶν καιρῶν εἶναι ἐλαχίστη.

Ἡ ἀρχαία, ἐν τούτοις, προᾶξις ἀπομένει κάποτε συνήθεια γενική ἢ τύπος ἱερουργικός, πλαισιωμένη πλέον καί ὑπὸ τινων ἄλλων ἰδεῶν. Τό αἷμα εἶναι ὁ τόπος τῆς ζωτικῆς ψυχῆς καί τό πῦρ ἀφανίζει τήν μυστικήν τοῦ ζώου δύναμιν. Ἐξ αὐτῆς πηγάζει καί ἡ συνήθης ὠμοφαγική προᾶξις ¹⁸² τῆς

¹⁸¹ Γενεσ., 49, 10 - 11.

¹⁸² Ἡ ὠμοφαγία ἢ καί ὁ καννιβαλισμός συναντῶνται καί εἰς τελετάς τῆς φυλετικῆς μνήσεως, Ἐδῶ ὁ συμβολικός θάνατος τῶν μυουμένων ἐπιστρέφει εἰς τόν πραγματικόν τοῦ ἑνός θανάτου, τοῦ ὁποῖου ὁ διασπαραγμός ἀντικαθιστᾷ τήν τοτεμικο - θιασικήν ζωομετάληψιν, ἀνοίγων τήν τάσιν νά σαρκοῦται τό θιασικόν "πνεῦμα" δαίμων ἢ θεός, εἰς ἀνθρώπινον θῦμα. Εἰς ἑταιρείαν ἱερέων τῶν Fang τοῦ γαλλικοῦ Κονγκό, ὁ νεόφυτος μετελάμβανε ἀνθρωπίνου αἵματος ἀναμειγμένου μετά τοῦ αἵματος ἑνός ἐκ τῶν "τοτέμ" τῆς ἑταιρείας. Ὁ μουύμενος εἰς τήν ἑταιρείαν Ngil μεταξύ τῶν Bulu τοῦ Καμεροῦν καί τῶν Fang ἔπρεπε νά προσφέρῃ ὡς σφάγιον / θῦμα νεώτερον ἀδελφόν του, μητέρα, ἀδελφήν, θυγατέρα. Τό αἷμα τοῦ συγγενοῦς, τόν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐθυσίαζε ἐχύνετο ἐν συνεχείᾳ εἰς βαθουλωτόν κορμόν δένδρου.

συμπαθητικῆς μαγείας διά τό κέρδος τῶν ιδιωμάτων τοῦ ζώου. Μέ τήν ταύτισιν τοῦ θιασικοῦ ζώου εἰς ἐνσάρκωσιν θεοῦ, ἡ Μετάληψις εἶναι ἀφομοιώσις τῆς οὐσίας ἐνός θεοῦ, θνητοῦ ἐντός τῶν ἀτόμων καί ἀθανάτου ἐντός τοῦ εἴδους τό ὁποῖον τόν ἐνσαρκώνει. Μετά τῆς ἐν λόγῳ ἀφομοιώσεως, ἡ Μετάληψις φέρει τόν τελεστήν της ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας του, καθισταμένης οὕτω θρησκευτικῆς, ἰδιωφελοῦς καί προνομιακῆς λειτουργίας. Δι' αὐτῆς, ὁ ὠμοφάγος ταυτίζεται μετά τοῦ θεοῦ καί καθίσταται **βάκχος**, καί ἐκεῖνος: "**βάκχος ἐκλήθην ὀσιωθεῖς**". Ὡσαύτως καί οἱ Διονυσιασταί, διότι "**ὁ τῷ Διονύσῳ καθιερωθεῖς, ἄτε ὁμοιωθεῖς αὐτῷ μετέχει τοῦ ὀνόματος**".

Οὕτως ὁ μύστης, "**Διονύσῳ ὀμοιωθεῖς**" ἐκ τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ μικρότητος, ἀνέρχεται φορεῦς τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, ἄτιμος μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀνέρχεται ἰσότιμος μετά τῶν θεῶν. Ὁ κλήρος μιᾶς πολυβασάνου ζωῆς μεταλλάσσεται μετά τοῦ κλήρου μιᾶς θεϊκῆς εὐδαιμονίας. Μιά ἐλαχίστη πρόγευσις τοῦ δίδεται μέσῳ τῆς συγκλονιστικῆς ἡδονῆς τῆς Μεταλήψεως καί τοῦ ἐκστασιασμοῦ, ὁ ὁποῖος τόν ὀδηγεῖ εἰς ἕνα κόσμον θαυμάτων. Τήν τελείαν θά γνωρίσῃ μέσῳ τῆς σωτηριακῆς της λειτουργίας. Τῆς θιασικῆς Μεταλήψεως, ὡς κορυφώσεως τοῦ ἐκστασιασμοῦ, ὅπου ὁ μύστης, ἔχων ἤδη μεταφερθεῖ εἰς ἕνα τόπον θαυματικόν, γεύεται τῆς ὑπερτάτης ἡδονῆς: τῆς μετά τοῦ θεοῦ ἐνώσεώς του. Εἶναι ἡ ὠμοφάγος χάρις τῶν *Βακχῶν*.

Συσταστικόν στοιχεῖον τῆς τε Διονυσιακῆς λατρείας καί τοῦ Μαιναδισμοῦ εἶναι κατά Πλούταρχον αἱ *Νηστεῖαι*, αἱ *Ἄγνεῖαι*¹⁸³ καί ἡ *σιωπή*¹⁸⁴. Δι' ὃ καί ἡ τῶν *Βακχῶν* "*πάροδος*" ὑμνεῖ καί γεραίρει τήν μακαριότητα τοῦ μύστου, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τήν ζωήν του ἀμόλυντον.

Ἡ διονυσιακή θρησκεία καλλιεργεῖ τόν *παραλογισμόν* καί τήν *μανίαν*: μίαν *μανίαν* θεϊκῆν, ἡ ὁποία μεταφράζεται εἰς *ἀνάληψιν* καί *κατοχήν* ὑπό τοῦ θεοῦ. Δι' αὐτῆς τῆς *μανίας* ὁ ἄνθρωπος ἐλευθεροῦται ἐκ τῆς τάξεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐξ ἐπόψεως ἐπισήμου θρησκείας τό *ἱερόν*. Μέσῳ τῆς *ἐμπειρίας* τῆς *ἐκστάσεως* καί τοῦ *ἐνθουσιασμοῦ*, ἡ τάξις αὕτη φανεροῦται ὡς μία ἀπλή αὐταπάτη, ἄνευ θρησκευτικῆς ἀξίας. Ἐν τούτοις, ὁ πιστός, διά μιᾶς ἐνδομύχου μετά τοῦ θεοῦ ἐπαφῆς, ἐπιζητεῖ νά ἐγγίξῃ μίαν κατάστασιν ἀπολύτου ἀγιότητος καί καθαρότητος, ἡ ὁποία δηλοῦται διά τῆς λέξεως **ὀσιος**, ὄρος ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τήν πλήρη ἀφιέρωσιν.

Αὕτη ἡ θιασική διονυσιακή ἐνωσις μετά τοῦ θεϊκοῦ εἰς τήν *Ἀντιγόνην* μεταγράφεται εἰς ἄμεσον κοινωνίαν ἀποκτηθεῖσαν διά μιᾶς προσωπικῆς ἐσωτερικῆς πορείας, ἡ ὁποία προϊόντος τοῦ δράματος μεταγράφεται εἰς ἐπώδυνον μαρτυρίαν καί αἱματίνην κατάθεσιν.

¹⁸³ Διά τὰς Ἄγνεῖας μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ὁρκου τῶν Γεραρῶν: "ἀγιστεύω καί εἰμί καθαρά καί ἀγνή ἀπό [τε] τῶν ἄλλων τῶν οὐ καθαρεινόντων καί ἀπ' ἀνδρός συνουσίας".

¹⁸⁴ Μίαν δοκιμασίαν τῆς Σιωπῆς μαρτυρεῖ ἡ παροιμία "*Βάκχης τρόπον*" ἡ ὁποία λέγεται "*ἐπί τῶν αἰεί στεγανῶν καί σιωπηλῶν, παρ' ὅσον Βάκχαι σιωπῶσι*".

" ἄγλαέ Ζεῦ Διόνυσε, πάτερ πόντου, πάτερ αἴης
Ἴλιε παγγενέτορ, πάν αἰόλε, χρυσεοφεγγές "
(Ο Kern *Orphicorum Fragmenta* σελ. 249)

Η. Ἀντιλήψεις καί Δοξασίαι περί τῆς μελλούσης ζωῆς

Εἰς τοῦτο σημαντικὴν θέσιν κατέχουν αἱ διάφοραι μυστηριακαὶ τελεταὶ ὡς καὶ τὰ "μυστηριακά δρώμενα" τῆς Ἐλευσίνοσ, τὰ ὅποια μέ τὰς καλλιεργηθείσας ἰδέας των συνέβαλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαδικασίαν "χρωματισμοῦ" τοῦ Ἄδου μετὰ χρώματος καὶ σαφηνείας, δι' ὃ καὶ αἱ φανταστικαὶ ἐνσαρκώσεις τοῦ ἀοράτου βασιλείου τῶν σκιῶν ἐχρησιμοποιοῦντο μέ τόν πλέον φυσικόν καὶ ἀπλοϊκόν τρόπον ὑπὸ τῆς ποιητικῆς φαντασίας. Ἡ ἱστορία τῆς "Νέκυιασ", ἥτοι τῆς παρουσίας τοῦ Ὀδυσσέωσ εἰς τόν Ἄδην, ἀνεπτύχθη συμφώνωσ μέ τὴν ὀλοέν αὐξανομένην εὐκρίνειαν τὴν ὁποίαν προσέλαβε ἢ μετὰ θάνατον ζωῆ. Παραλλήλωσ καὶ ἕτεραι Νέκυιαὶ καὶ κάθοδοι ἠρώων εἰς τόν Ἄδην ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ ἔργα καὶ ἄλλων ποιητῶν. Δυσκόλωσ δυνάμεθα νά προσδιορίσωμεν τόν ρόλον τόν ὁποῖον διεδραμάτισεν ἀφ' ἐνός μὲν ἢ λαϊκὴ φαντασία καὶ μυθολογία, ἀφ' ἑτέρου ἢ ποιητικὴ ἐφευρετικότησ. "Ἀγαπητέ Ἀρμόδιε, ἔλεγε ὁ Ἀθηναῖοσ Σκολίων, δέν εἶσαι πραγματικῶσ νεκρός ἀλλά ζῶν, λέγουν οἱ ἄνθρωποι, εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων". Εἰς τοῦτο δέν ὑπάρχει οὐδέν στοιχεῖον καθορισμένον ἢ δογματικόν. Ἄλλωστε, πολλαὶ ἐπινοήσεσ διά τὰς ἀνάγκασ τῶν ποιητικῶν δημιουργιῶν ὁμοιάζουσι ὡσ ἢ φυσικὴ ἀνάπτυξισ τῆσ αὐθεντικῆσ λαϊκῆσ πίστεωσ, ὡσ λ. χ. ὁ Πορθμεύσ τῶν ψυχῶν, ὁ δύστροποσ γέρων Χάρων ὅστισ, ὡσ δεύτεροσ Κέρβεροσ, μεταφέρει ἕκαστον μετ' ἀσφαλείασ, ἀλλά δέν ἐπιτρέπει τὴν ἐπιστροφὴν "τῶν οὐκέτι ὄντων τούσ τύπουσ ἐν πορθμίδι διαπλεῖν, ἔνοντασ Χάρωνα ναύκληρον καὶ κυβερνήτην, ἵνα μὴ καταστραφέντεσ ἐκφορᾶσ ἐπιδέωνται πάλιν".¹⁸⁵

Τί ἀνέμενεν ὡστόσον ἢ ψυχὴ ἥτισ ἀσφαλῆσ ἀφίκετο εἰς τὴν ἀντίπερα ὄχθην; Ὅσοι βεβαίωσ ἦτο μυημένοι εἰς τὰ μυστήρια προσεδόκων τῶρα τό εὐτυχισμένον μέλλον τό ὁποῖον εἶχον φαντασθῆ. Καὶ ὑπὸ τὴν προσδοκίαν ταύτην τῶν χιλιάδων μυημένων καὶ ἀποδεκτῶν τῆσ θεϊκῆσ εὐνοίας, ἢ εἰκῶν τοῦ Ἄδου, ἢ πάλαι ποτέ ζοφερά καὶ ἐρεβώδησ, προσλαμβάνει μίαν συμπαθεστέραν ὄψιν. Δι' ὃ καὶ λίαν ἐνωρίσ συναντῶμεν τόν ὄρον Μακαριότητα ,ἐνῶ οἱ νεκροὶ ὀνομάζονται ἀδιακρίτωσ "Μακάριοι": "Διὰ ταῦτα γάρ τοι καὶ καλοῦνται μακάριοι, πᾶσ γάρ λέγει τισ ὁ μακαρίτησ οἶχεται "¹⁸⁶. Ταῦτα πάντα, ὡσ καὶ ὁ Σοφοκλῆσ δηλοῖ, μόνον διά τούσ μυηθέντασ, οἱ λοιποὶ φορεῖσ τοῦ κακοῦ ἐπὶ τῆσ γῆσ θά περιφέρωνται εἰς τὴν ἀνολοκλήρωτον ἀμυδρὰν ζωὴν τῶν σκιῶν εἰς τό ὀμηρικόν ἔρεβοσ.

¹⁸⁵ Ἀγαθαρχ. Σελ. 115, 14 κ.ε.

¹⁸⁶ Ἀρ., Τηγανιστές, ἀποσπ. 488, 9. Μακάριοσ ἄλλωστε εἶναι καὶ ὁ ὄροσ τόν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἰησοῦσ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ὅρουσ ὀμιλίαν Του.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον στεροῶς εἰς μίαν μελλοντικήν κρίσιν, καί ἀντέμειβον οὐ μόνον ἀνθρώπινα πεπραγμένα ἀλλά καί τόν χαρακτήρα τοῦ νεκροῦ. Κατ' ἄλλους, οὐδέ ὁ Ὅμηρος ὑπαινίσσεται παρόμοιόν τι. Εἰς τά ἔπη του μόνον ὁ ἐπίορκος ὑφίσταται τήν τιμωρίαν τῶν θεῶν, εἰς δέ τήν Νέκυϊαν ἡ ὁμηρικὴ πίστις δέν ἀντανακλᾷ οὐδεμίαν ἀντίληψιν δικαίας μισθαποδοσίας εἰς τόν ἀποθανόντα.

Ὑστερότεροι ὅμως ποιηταί ἀπηχοῦν τήν ἐν λόγῳ ἰδέαν, παρουσιάζοντες διαφόρους ἐχθρούς τῶν Θεῶν νά ὑποφέρουν τήν αἰωνίαν τιμωρίαν εἰς τόν Ἄδην¹⁸⁷. Ταῦτα πάντα ὑποδηλώνουν μίαν γενικήν πίστιν εἰς τήν μελλοντικήν ἀμοιβήν καί τιμωρίαν. Προσέτι ἡ ἐν Πλάτωνι ἐμφανισθεῖσα εἰκὼν τῶν τριῶν κριτῶν, Μίνως, Ραδαμάνθυος καί Αἶακοῦ, εἰς τόν Ἄδην οἱ ὁποῖοι δικάζουν τάς πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἰς τήν γῆν, ἀπηχεῖ τάς γενικάς καί λαϊκάς πεποιθήσεις τῆς ἐποχῆς του. Τινές τῶν ἐρευνητῶν θεωροῦν ὅτι ἡ ἐξονομασθεῖσα πίστις ἐπεκράτησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων τά ὁποῖα εἰς τοὺς μυηθέντας ὑπήσχοντο μίαν εὐτυχισμένην ζωὴν εἰς τόν ἄλλον κόσμον. Ἀποτέλεσμα τούτων ἦτο οἱ πνευματικῶς ἀφυπνισμένοι ἄνθρωποι νά συσχετίζον ἐλευθέρως, ἀβιάστως καί προθύμως τήν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐνσταλαχθεῖσαν ἠθικότητα μετὰ τῆς ἠθικότητος, ἡ ὁποία ἔπρεπε νά διέπη τόν καθημερινόν των βίον ὡς πολιτῶν. Διὰ τοῦτο, ἰσχυρίζονται τινες ὅτι διὰ τοὺς περισσοτέρους Ἕλληνας ἡ θρησκευτικὴ δικαίωσις -μέσω τῶν μυστηρίων- συνεπικουρεῖ τήν δικαίαν πολιτικὴν συμπεριφορὰν. Ὑπάρχει βεβαίως καί ἡ χαρακτηριστικὴ περίπτωσις τοῦ Διαγόρα τοῦ Ἀθειστοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνέμενε τήν ἐκδικητικὴν δύναμιν τῶν θεῶν νά ἐνεργῇ εἰς τήν γῆν.

Ἡ σύλληψις τῆς μελλούσης ζωῆς, ἡ ὁποία βεβαίως συνεχῶς ἐπροβλημάτιζε τοὺς ὀπαδοὺς ὀρισμένων μυστικιστικῶν δογμάτων διὰ τινὰς ποιητάς εἰς τήν Ἀθήναν, κατὰ τόν 5^{ον} αἰῶνα, παρέμενε μία ἀνωφελὴς ψευδαίσθησις διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο ἐλευθέρως νά ἱκανοποιήσῃ τάς ἐπιθυμίας του. Ὡστόσο, εἰς τήν κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους *Βάτραχοι* διαθέτομεν ἓνα ἀκριβές περίγραμμα τῆς γεωγραφίας τῶν περιοχῶν τοῦ κάτω κόσμου. Εἰς τό ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα βλέπομεν ὅτι, μετὰ τό σκότος τοῦ τέλους εἰς τό ὁποῖον ἦτο βυθισμένοι οἱ ἐπίορκοι καί πάντες οἱ διαπράξαντες διάφορα ἐγκλήματα, ἡ ὁδὸς ὀδηγεῖ εἰς τό παλάτιον τοῦ Πλούτωνος, πλησίον τοῦ ὁποῖου ζεῖ ὁ χορός τῶν μυημένων εἰς τά μυστήρια¹⁸⁸. Ταῦτα πάντα, ὡς καί ἡ ρῆσις τοῦ πολὺ ἀργότερον ἐπισκεφθέντος τήν Ἑλλάδα Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου, "...κατὰ πάντα δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ...", ὀδηγοῦν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι λίαν ἐνωρίς οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον διαμορφώσει τήν ἀκλόνητον πεποίθησιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καί τῆς μελλοντικῆς δικαίας μισθαποδοσίας, βάσει τῶν ἐπὶ γῆς πεπραγμένων. Ἀποτελεῖ δέ τόν

¹⁸⁷ Π.χ. ὁ Θαμύρας ἢ ὁ Ἀμφίων εἰς τήν *Μινυάδα* καί ὁ Ἰξίων τόν ὁποῖον ὁ Δίας "ἐταρτάρωσεν", *Εὐριπ., Φοίνισαι* στ. 1185.

¹⁸⁸ Ἀριστοφ. *Βάτραχοι*, στ. 137 κ.έ., 182 κ.έ., 185 κ.έ., σκότος καί βόρβορος στ. 144 κ.έ., 278 κ.έ., *Κατοικία καί ζωὴ μυστῶν* στ. 159, 163, 311, κ.έ., 454 κ.έ.

προάγγελον τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ "καί ἐκπορεύονται οἱ τά ἀγαθά ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς οἱ δέ τά φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως...".

Θ. Εἰς τούς Ὀρφικούς

Εκτός τῶν δύο ἤδη ἀναφερθεισῶν παραστάσεων τῆς Ψυχῆς, ἤτοι α) τῆς Ζωτικῆς Ψυχῆς ἢ τῆς Ψυχῆς τοῦ Ζῶντος καί β) Νεκροψυχῆς ἢ Ψυχῆς τοῦ Νεκροῦ, ὑπάρχει καί τρίτη παράστασις τῆς Ψυχῆς ἢ **Πνευματική Ψυχή**, ἡ ὁποία εἶναι Μία, Προσωπική, Συνειδητή, Ἀθάνατος, καί τέλος Θεϊκή κατά τήν καταγωγήν καί τήν οὐσίαν της. Ἡ ἐν λόγω παράστασις χωρίζει τόν Ἄνθρωπον, τόν Κόσμον καί τήν Ζωήν εἰς δύο ὑπάρξεις, εἰς δύο κόσμους καί δύο ζωάς, ἀντιθέτου φύσεως καί διαφορετικῆς ἀξίας, ἤτοι ἡ ἀντίθεσις τῆς Θεϊκῆς, πνευματικῆς, ἀθανάτου ψυχῆς μέ τό γήινον, ὑλικόν καί θνητόν της σῶμα, ἡ ἀντίθεσις τῆς πνευματικῆς, ἀληθοῦς καί καθαρᾶς ζωῆς τῆς ψυχῆς μέ τήν αἰσθησιακήν, ἀπατηλήν καί ἀκαθόριστον ζωήν τοῦ σώματος, ἡ ἀντίθεσις τέλος τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὅπου ἀνήκει ἡ ψυχή μέ τόν ὑλικόν κόσμον εἰς τόν ὁποῖον ἐκπίπτει μέ τήν ἐνσάρκωσίν της. Ἡ ἐν λόγω ἰδέα τῆς Πνευματικῆς Ψυχῆς, ἣτις γνωρίζει μίαν μεγαλόδοξον σταδιοδρομίαν διαμέσω τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν καί τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Διδασκαλίας, ἐνεφανίσθη τό πρῶτον εἰς τήν Ἑλλάδα τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνα, δηλ. εἰς μίαν περίοδον μεγάλων κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ιδεολογικῶν κινημάτων, ὡς ἡ ἀναβίωσις τῆς Διονυσιακῆς Θρησκείας, ὁ Ὀρφισμός, ὁ Πυθαγορισμός κ.λ. .

Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἰδέας τῆς Πνευματικῆς Ψυχῆς ἐντοπίζεται ἢ εἰς τούς Ὀρφικούς ἢ εἰς τούς Πυθαγορείους. Ἡ ἰδιοτυπία τοῦ προβλήματος εἶναι πῶς ἡ ἐκπληκτική ταυτότητα τῶν δογμάτων τους δέν συγχωρεῖ βαθεῖς διαχωρισμούς ἀνάμεσά των εἰς τό ζήτημα τοῦτον. Διότι ἡ θεϊκή φύσις τῆς Ψυχῆς, ἡ Μετενσάρκωσις, ἡ Σωτηριακή Ἐπαγγελία, καί ἡ τελική ἐναπόθεσις τῆς Ψυχῆς ἦτο δόγματα καί τῶν δύο. Διαθέτομεν ὥστόσον δύο ἀποφασιστικά ἐπιχειρήματα διά τήν ἄποψιν ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῆς νέας ἰδέας ἀνήκει εἰς τούς Ὀρφικούς, καί οὐχί εἰς τούς Πυθαγορείους. Τό πρῶτον εἶναι ὅτι ὁ μυθικός τύπος τῆς κοσμοερμηνείας τοῦ Ὀρφισμοῦ ἀντιπροσωπεύει, κατ' ἀνάγκην, ἕν στάδιον παλαιότερον ἀπό τόν λογικόν (καί δὴ Μαθηματικόν) τύπον τῆς κοσμοερμηνείας τοῦ Πυθαγορισμοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δεχόμεθα ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι μεταλλάσσουν εἰς λογικόν τύπον τήν λύσιν τῶν Ὀρφικῶν, καί οὐχί ὅτι οἱ Ὀρφικοί μεταπλάθουν εἰς μυθικόν τύπον τήν λύσιν τῶν Πυθαγορείων. Τό δεύτερον εἶναι ἡ διονυσιακή καταγωγή τῶν στοιχείων, τά ὁποῖα συγκροτοῦν τήν ἰδέαν τῆς Πνευματικῆς Ψυχῆς.

Ὁ μύθος τῆς ὀρφικῆς θεογονίας εἶναι ἓνας ἐκ τῶν Ἱερῶν Λόγων τῶν ὀρφικῶν τελετῶν, εἷς μυστηριακός μύθος. Καί ὡς Ἱερός Λόγος ἢ μυστηριακός, ὁ ἐν λόγῳ μύθος ἐκτυλίσσει, μέ ὄρους μυθικούς, γνωστά μυστηριακά στοιχεῖα μέ θαυμαστήν ἀντιστοιχίαν εἰς τήν διονυσιακὴν λατρείαν, καί δὴ εἰς τὰς τελετάς τοῦ Θεοῦ Πάθους. Σημειωθήτω ὅτι, ἡ παράδοσις τοῦ Ζαγρεῖκοῦ μύθου προέρχεται ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Λόγου τῶν Ὀρφικῶν μυστηρίων, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀντλοῦν αἱ ἐθνικαὶ καὶ χριστιανικαὶ πηγαί. Ἡ ἐν λόγῳ πληροφορία βεβαιοῦται καί ἐξ ἑνός ὀρφικοῦ παπύρου τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει, ὡς στοιχεῖα τελετῶν, τὰ μυητικά "παίγνια" τοῦ Ζαγρέως. Ἄλλωστε, μία σειρά ἄλλων μαρτυριῶν ὁμολογοῦν ὅτι ὁ Ζαγρεύς εἶναι ὁ σωτηριακός Θεός τῶν Ὀρφικῶν, καί πῶς τό Πάθος του εἶναι ἡ κεντρικὴ παράστασις τῶν μυστηριακῶν τελετῶν του. Οὕτω, χάρι τῶν Ὀρφικῶν, ἐπανεμφανίζεται μία μορφή (ἢ "μυστηριακὴ μορφή") τοῦ Ἰδαίου Διός, τήν ὁποῖαν ταυτίζουσι μέ τήν μορφήν τοῦ Διονύσου. Διότι παραφυᾶς τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ὁ Ὀρφικός Θίασος οὐδέποτε ἀπαρνεῖται ὀλοσχερῶς τόν ἀρχαιότερον θεόν του. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ Ὀρφεύς, ὁ ἀρχηγέτης του, θνήσκει ὡς διονυσιακὴ μορφή, διὰ διασπαραγμοῦ ἐκ τῶν Μαινάδων. Ὁ Ζαγρεύς θάπτεται εἰς τόν τόπον ὅπου ἐτάφη ὁ Διόνυσος, ὁ Ζαγρεύς ἐπαναγεννᾶται ὡς καί ὁ Διόνυσος, ὁ Ζαγρεύς καί ὁ Διόνυσος ἐνοῦνται τελικῶς εἰς μίαν ἐνιαίαν μορφήν τοῦ Διονύσου - Ζαγρέως.

Ὡσαύτως ἡ Διονυσιακὴ μετάληψις, τό θεμέλιον τῆς ἰδεολογίας τῶν Ὀρφικῶν, ἐπανασυναντᾶται εἰς τήν Ζαγρεῖκὴν λατρείαν. Τό περίφημον ἄλλωστε χωρίον τοῦ Πλουτάρχου: "Διόνυσον δέ καί Ζαγρέα καί Νυκτέλιον καί Ἰσοδαίτην αὐτόν ὀνομάζουσι καί φθορᾶς τινὰς καί ἀφανισμούς καί τὰς ἀναβιώσεις καί παλιγγενεσίας, οἰκεία ταῖς εἰρημέναις μεταβολαῖς αἰνίγματα καί μυθεύματα περαίνουσι...", διαπνέεται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τήν Δελφικὴν θεολογίαν.

Ἀνακρατοῦντες ὁμως, ὡς παραδεδομένα, τὰ στοιχεῖα τῆς διονυσιακῆς λατρείας καί μετεφέροντες ταῦτα εἰς τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τῆς λατρείας ἑνός ὀμολόγου μυστηριακοῦ θεοῦ, οἱ Ὀρφικοὶ τὰ μετασχηματίζουσι εἰς ἓν σύστημα ἐσχατολογικῶν πίστεων καί ὀσίας ζωῆς, καί ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ μετασχηματισμοῦ προέρχεται ἡ νέα τῆς Πνευματικῆς Ψυχῆς ἰδέα. Ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο α) Ὁ παραμερισμός τοῦ ἐξωλογικοῦ στοιχείου τῆς πράξεως τοῦ Διονυσιακοῦ θιάσου μέ τήν λογικὴν ὑπαγωγὴν τῶν στοιχείων τῆς εἰς σύστημα (μυθικῆς) ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου καί τῆς ζωῆς, β) ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἁγιαστικῆς λατρείας τοῦ Διονυσιακοῦ θιάσου μέ σύστημα ὀσίας ζωῆς, τό ὁποῖον μεταστρέφει τὰς προτελεστικὰς ἀγνεῖας εἰς προαπωθεωτικὰς δοκιμασίας καί γ) ἡ ἀντικατάστασις τῆς ὀμαδομυητικῆς θεωτικῆς πράξεως τῆς Διονυσιακῆς λατρείας μέ τήν ἀτομικομυητικὴν ἀποθεωτικὴν πράξιν τῆς Ὀρφικῆς ἰδεολογίας.

Εἰς τό Ὀρφικόν του ἀπόσπασμα ὁ Πίνδαρος λέγει ὅτι τό σῶμα ὑπακούει εἰς τόν παντοδύναμον θάνατον, ἀλλ' ἡ ψυχή ἀπομένει ζωντανή, "διότι αὕτη μόνον προέρχεται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν Θεῶν". Ἡ ἰδέα ἄλλωστε τῆς θεϊκότητος τῆς ψυχῆς ἐπανέρχεται εἰς τὰς ὀρφικὰς πινακίδας τῆς Πετελίας, ὅπου ὁ νεκρός καυχᾶται διά τήν οὐράνιον καταγωγήν του, "αὐτάρ ἐμοί γένος οὐράνιον " καί τῶν θουρίων καί Ἐλευθεριῶν, ὅπου ὁ νεκρός δηλοῖ εἰς τούς θεούς τοῦ Κάτω Κόσμου ὅτι προέρχεται ἀπό τό ἴδιον μετ' αὐτῶν γένος "καί γάρ ἐγώ ὑμῶν γένος ὄλβιον εὐχομαι εἶμεν " ἢ "ὑμῶν γένος εὐχομαι ὄλβιον εἶναι ". Ὁ Ἐμπεδοκλῆς βεβαιοῖ τούς ἀκροατάς αὐτοῦ πώς εἶναι εἰς περιπλανώμενος ἐξόριστος ἐκ τοῦ κόσμου τῶν Θεῶν "τῶν καί ἐγώ νῦν εἶμι, φυγᾶς θεόθεν καί ἀλήτης " καί εἰς ἕτερόν τι σημεῖον λέγει ὅτι δέν εἶναι εἰς ἄνθρωπος θνητός ἀλλ' εἰς ἀθάνατος θεός "ἐγώ δ' ὑμῖν Θεός ἄμβροτος, οὐκέτι θνητός, πωλεῖμαι μετά πᾶσι τετιμημένος ". Ἡ θεϊκή τῆς ψυχῆς καταγωγή ἐπαναβεβαιοῦται διά τούς Ὀρφικοὺς μέ τήν δυνατότητά της νά λυτρωθῇ ἐκ τῶν κύκλων τῶν μετενσαρκώσεών της καί νά ἐπιστρέψῃ καί πάλιν εἰς τούς Θεούς.

Ἡ θεϊκή αὕτη τῆς ψυχῆς καταγωγή μαρτυρεῖ ὡσαύτως καί μίαν πτώσιν της, ἀπό τήν σφαῖραν τῶν Θεῶν εἰς τήν σφαῖραν τῶν θνητῶν ὑπάρξεών της. Εἰς μίαν ἐκ τῶν Ὀρφικῶν πινακίδων τῶν Θουρίων, ὁ νεκρός, ὁ ὁποῖος δηλοῖ τήν θεϊκὴν του καταγωγήν, ὁμιλεῖ ἀορίστως διά τήν πτώσιν του, "ἀλλά με Μοῖρ' ἐδάμασε καί ἀθάνατοι Θεοί ἄλλοι" καί εἰς ἕτεραν "εἴτε με Μοῖρ' ἐδαμάσατο..." Εἰς τήν δευτέραν τοιαύτην, ἀκούομεν τόν νεκρόν νά δηλοῖ ὅτι ἐπλήρωσε μέ τήν τιμωρίαν του τά ἄδικα ἔργα τά ὅποια ὡς φαίνεται ἦσαν ἡ αἰτία τῆς πτώσεώς του: "ποινάν δ' ἀνταπέτει σ' ἔργων ἔνεκ' οὔτε δικαίων". Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς θεϊκότητος τῆς ψυχῆς καί τῆς πτώσεώς της θεμελιοῦται δογματικῶς εἰς τόν ὀρφικόν μῦθον, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἐκ τῆς τέφρας (ἢ ἐκ τοῦ αἵματος) τῶν κεραυνωθέντων Τιτάνων, οἱ ὁποῖοι ἐγεύθησαν τὰς σάρκας τοῦ κατασπαραχθέντος Ζαγρέως ἢ Διονύσου. Οὕτω, ἡ θεϊκή φύσις τῆς ψυχῆς προέρχεται τόσον ἐκ τῆς φύσεως τῶν Τιτάνων οἱ ὁποῖοι ἦσαν Θεοί, ὡς υἱοῖ τοῦ Οὐρανοῦ καί τῆς Γῆς, ὅσον καί ἐκ τῆς σαρκός τοῦ Διονύσου.

Ἡ δογματική αὕτη μυθολογία εἶναι προβολή μιᾶς μυστικῆς ἱερουργίας ἡ ὁποία ἐξηγεῖ καί δι' ἡμᾶς τὰς ἰδέας τῆς Θεϊκότητος τῆς Ψυχῆς, τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, καί τῆς διφυίας ὅτι α) ὁ μῦθος τοῦ Θείου Πάθους τοῦ Ζαγρέως εὐρίσκεται εἰς τό κέντρον τῆς Ὀρφικῆς θεολογικῆς κοσμοερμηνείας β) ὅτι ὁ ἐν λόγῳ μῦθος εἶναι εἰς Ἱερός Λόγος τῶν Ὀρφικῶν Μυστηρίων γ) ὅτι εἰς τὰ Ὀρφικά Μυστήρια τελεῖται παράστασις τοῦ Θείου τούτου Δράματος καί δ) ὅτι ὁ μῦθος καί τό δράμα τοῦ Ζαγρέως ὑποκαθίστανται ὑπό τῶν Ὀρφικῶν εἰς τόν μῦθον καί τό δράμα τοῦ Διονύσου. Καί οἱ δύο ἄλλωστε μῦθοι ἀποτελοῦν προβολήν μιᾶς μεταληπτικῆς ἱερουργίας, κατά τήν ὁποίαν ὁ μύστης ἀφομοιεῖ τόν Θεόν του, τρώγων τήν σάρκα τῆς θνητῆς του ὑποστάσεως καί γίγνεται καί ἐκεῖνος Θεός: "Βάκχος ἐκκλήθην ὀσιωθεῖς ", ὡς λέγει μετά τήν ὠμοφαγίαν του ὁ μύστης τῶν Ζαγρεϊκῶν Μυστηρίων.

Ἐκ τούτων, προέρχεται καί μία νέα παράστασις τοῦ Ἄδου, ὡς τόπου ἀνταποδόσεως, ὅπου αἱ ψυχαί τιμωροῦνται ἢ ἀμείβονται κατά τά πεπραγμένα τῆς ἐπιγείου ζωῆς των. Ἄλλωστε, ὅτι αἱ ψυχαί τῶν κακῶν τιμωροῦνται διά τά κρίματά των καί οἱ ἀγαθοί εὐρίσκουν ἀνταπόδοσιν διά τήν δικαίαν των ζωήν, εἶναι βασικόν δόγμα τῆς Ὀρφικῆς ἰδεολογίας. Εἰς τήν περιώνυμον περικοπήν τοῦ Πινδαροῦ, ὁ Πίνδαρος γνωρίζει ὅτι ὅσοι κριματίζονται ἐν τῷ κόσμῳ, "ἐν τᾷ δε Διός ἀρχᾷ", δικάζονται εἰς τόν κάτω κόσμον ὑπ' ἑνός ἀνεξιλέωτου κριτοῦ. Εἰς τήν ἐν λόγῳ κρίσιν καί τήν τιμωρίαν τῶν ψυχῶν, ἐνθυμούμεθα καί τήν Πλατωνικήν ἐσχατολογία "τούς δέ ἀμνοσίους οὐ καί ἀδίκους εἰς πηλόν τινα κατορύττουσιν ἐν Ἄϊδου καί κοσκίνῳ ὕδωρ ἀναγκάζουσι φέρειν"¹⁸⁹. Ἡ τιμωρία γενικῶς τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνταποδοτική καί καθαρτική καί διαρκεῖ ἕως τήν ἐπομένην τῆς ψυχῆς μετενσάρκωσιν. Ἐδῶ ἡ Ὀρφική ἐσχατολογία ἀκολουθεῖ τήν αὐθεντίαν τοῦ Ὀμήρου, ὁ ὁποῖος ἐθεμελίωσε τήν ἰδέαν μιᾶς αἰωνίου τιμωρίας ἐν τῷ Ἄδη τῶν μεγάλων κακούργων.

Ἀντιθέτως, οἱ ἀγαθοί, κατά τήν ἰδίαν Πινδαρικήν περικοπήν χαίρονται, διότι "ἴσαις δέ νύκτεσιν αἰεῖ, ἴσαις δ' ἡμέραις ἄλιον ἔχοντες, ἀπονέστερον ἐσλοῖ δέκονται βιοτόν, οὐ χθόνα ταράσσοντες ἐν χερσὶ ἀκμᾷ οὐδέ πόντιον ὕδωρ κεινάν παρά δίαιταν, ἀλλά παρά μὲν τιμίῳις Θεῶν οἴτινες ἔχαιρον εὐορκίους ἄδακρυν νέμονται αἰῶνα". Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς βεβαιώνει τόν ὀρφικόν αὐτῆς χαρακτήρα καί ταυτοχρόνως φανερῶνει τήν ἀδικίαν τῆς κρίσεως τοῦ Πλάτωνος, ὅστις, ἐν τῇ ἑαυτοῦ Πολιτεία παρουσιάζει τήν ζωήν τῶν δικαίων ὡς "χονδροκομμένην" εἰκόνα ὑλικῆς εὐτυχίας, ὡς καί τοῦ Πλουτάρχου.

Ὅσον δέ ἀφορᾷ τό σύστημα τῆς μετενσαρκωτικῆς δοκιμασίας, τά στοιχεῖα τά ὁποῖα τό διανθίζουσι εἶναι ἡ ἐλευθέρα βούλησις καί ἡ προσωπική εὐθύνη. Ἐνα ρόλον εἰς τήν ἀσκήσιν τῆς Ἐλευθερίας καί εἰς τήν συνείδησιν τῆς εὐθύνης ἐντός τοῦ συστήματος τῆς μετενσαρκωτικῆς δοκιμασίας κρατοῦν τά νάματα τῆς Μνημοσύνης καί τῆς Λήθης. Δέν γνωρίζομεν βεβαίως ἐάν ἡ Λήθη χρησιμεύει, ὡς καί εἰς τόν Πλάτωνα, διά τὰς ψυχὰς αἱ ὁποῖαι ἀναβαίνουν διά νά μετενσαρκωθοῦν ἢ διά τὰς ψυχὰς αἱ ὁποῖαι καταβαίνουν πρὸς τήν τελικήν κάθαρσιν των. Τό νά διακρατῆ ὅμως ἡ Ψυχή μιάν μνήμην τῶν ὄσων εἶδε καί ἔπαθε τόσον εἰς τήν Ἄνω ὅσον καί εἰς τήν Κάτω ζωήν, θεωρεῖται ὡς ἕνας παράγων σωτηρίας της. Οὕτως, δυνάμεθα νά εἴπωμεν, ὅτι ἡ Λήθη ἔχει διά τούς Ὀρφικούς ἕνα ρόλον σημαντικόν τόσον εἰς τήν κάθοδον τῶν Ψυχῶν, ὅσον καί εἰς τήν ἀνοδόν των.

Ἡ τελική μετενσάρκωσις τῶν ψυχῶν πραγματοποιεῖται εἰς πρόσωπα ἱερά καί μεγάλα. Τοῦτο μαρτυροῦν αἱ Ὀρφικαί πινακίδες, ὅπου ὁ νεκρός βεβαιοῖ τούς Θεούς τοῦ Κάτω Κόσμου ὅτι προέρχεται ἀπό τό ἰδικόν των γένος. Τοῦτο μόνον Ὀρφικός ἠδύνατο νά τό εἴπη ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι ἔχει πλέον ἐξαγνισθεῖ, "ἔρχομαι ἐκ καθαρῶν καθαρᾶ, χθονίων βασιλεία", τό θεϊκόν του στοιχεῖον. Εἰς τὰς ἰδίας Ὀρφικὰς πινακίδας τῶν Θεουρίων, ὁ

¹⁸⁹ Πλατ. Πολιτεία, 363d-e.

νεκρός βεβαιοῖ ὅτι ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ πολυβασάνου κύκλου τῶν μετενσαρκώσεων "κύκλω δ' ἐξέπταν βαρυπενθέος ἀργαλέοιο", ὅτι ἀνέβη μέ σίγουρον βῆμα εἰς τόν ποθητόν στέφανον "ἡμεροῦ δ' ἐπέβαν στεφάνου ποσί καρπαλίμοισι" διὰ νά δεχθῆ τήν ἀπόκρισιν "ὄλβιε καί μακαριστέ, Θεός δ' ἔσῃ ἀντί βροτοῖο" ἢ "χαῖρε παθῶν τό πάθημα τό δ' οὔπω πρόσθεν ἐπεπόνθεις, Θεός ἐγένου ἐξ ἀνθρώπου". Ἄλλωστε, ὁ τῶν μετενσαρκώσεων κύκλος, ὁ ὁποῖος ὑφίσταται συνεπεία μιᾶς πτώσεως τοῦ Ἀνθρώπου, εἶναι ἀφ' ἑνός μιά ἐξιλεωτική τιμωρία, καί ἀφ' ἑτέρου μιά ἐξαγνιστική δοκιμασία.

Μετέχουσα ἐκ τῆς τιτανικῆς της καταγωγῆς εἰς τό ἀρχαῖον κρῖμα τῆς Θεοκτονίας, ἡ Ψυχὴ βαρύνεται ἐξ ἑνός προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, τό ὁποῖον καί ὀφείλει νά τό πληρώσῃ. Ἡ τιμωρία εὐρίσκεται εἰς τήν ἐνσάρκωσιν τῆς ψυχῆς εἰς ἓνα σῶμα, τό ὁποῖον εἶναι εἷς τάφος (σῆμα) δι' αὐτήν ἢ ἓν δεσμοτήριον, δι' ὃ καί ἡ ζωὴ παρουσιάζεται ὡς εἷς τιμωρητικός τῆς ψυχῆς θάνατος, καί ὁ θάνατος ἢ λύσις της ἐκ τοῦ σώματος, μιά λυτρωτική ἀναβίωσις της. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης προέρχεται, διὰ πρώτην φοράν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν ἰδεῶν, τό δόγμα τῆς ἀντιθέσεως Ψυχῆς καί Σώματος, τό ὁποῖον θά κυριαρχήσῃ ἐν τῇ Πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ καί θά καθιερωθῆ ὡς πρῶτος κανὼν σκέψεως καί ζωῆς ἐν τῇ Χριστιανικῇ ἰδεολογίᾳ. Εἶδομεν ἄλλωστε πῶς, ἀπό τήν στιγμὴν κατὰ τήν ὁποίαν ὁ Ὅρφεύς παρέδωκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τά σωτηριακά του Μυστήρια, ἡ δυνατότης μιᾶς ἀμέσου σωτηρίας δέν ἐλλεῖπει. Ἡ ὀρφική μύησις, καθαίρουσα τόν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ προπατορικοῦ του ἁμαρτήματος, ἀναγεννῶσα αὐτόν εἰς τήν σφαῖραν μιᾶς πεφωτισμένης ζωῆς, - πρόγευσις καί προοίμιον τῆς μελλοντικῆς του μακαριότητος - καί δίδοντάς του ἓναν κανόνα ζωῆς ὁ ὁποῖος καθαίρει τό θεϊκόν του στοιχεῖον ἀπό τήν τιτανικὴν του φύσιν, τό ὀδηγεῖ μονομιᾶς εἰς τό πολυπόθητον τέρμα .

Ἀξιοσημεῖωτον τυγχάνει τό γεγονός ὅτι καί ἐν τῇ Χριστιανικῇ Θρησκείᾳ ὅπου κεντρικόν στοιχεῖον της ἔχει καί αὕτη τήν Μετάληψιν, ταυτίζεται ὁ πιστός μετὰ τοῦ Ἰδρυτοῦ της Σωτῆρος καί Λυτρωτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ "ὁ τρώγων μου τήν σάρκα καί πίνων μου τό αἷμα ἐν ἐμοί μένει καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ". Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει πῶς "δεῖ τό φθαρτόν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καί τό θνητόν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν"¹⁹⁰. Ἡ μεταβολὴ ταύτης τῆς θνητῆς καί φθαρτῆς φύσεως, εἰς ἀφθαρτον καί ἀθάνατον, δέν κατορθοῦται κατὰ τὰς μυστηριακὰς ιδέας εἰ μὴ μόνον μέ τήν ἀποθέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καί ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός γράφει: "γενόμεθα θεοὶ δι' αὐτόν ἐπειδὴ κακεῖνος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος" ἐνῶ ὁ Ψευδο-Ἀθανάσιος ἰσχυρίζεται: "ἴν' ἡμεῖς, οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες, θεοποιηθῶμεν". Κατὰ δέ τόν Γρηγόριον Νύσσης: "ἐκβαίνει τήν ἑαυτοῦ φύσιν ἄνθρωπος ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ" καί, κατ' ἄλλον λόγον του: "μίμησιν τῆς Θείας φύσεως τόν Χριστιανισμόν εἶναι". Δηλ. κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος ταυτίζεται μέ τόν θνήσκοντα ἀλλά καί ἀναστάντα Θεόν του:

¹⁹⁰ Α. Κορινθ. 15, 53.

"ἡμεῖς γάρ φαμέν ἄνθρωπον γεγενῆσθαι τόν τοῦ Θεοῦ λόγον πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν, ἵνα τὴν ὁμοίωσιν τοῦ οὐρανοῦ λάβωμεν καὶ Θεοποιηθῶμεν πρὸς ὁμοιότητα τοῦ κατὰ φύσιν ἀληθινοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ" κατὰ τόν Ἀπολλινάριον.

Ἡ ταύτισις τοῦ πιστοῦ μέ τόν Θεόν, ἐν τῇ Χριστιανικῇ Θρησκείᾳ, λαμβάνει χώραν εἰς δύο βασικά ταύτης Μυστήρια: Τό Βάπτισμα καὶ τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν. Τό Βάπτισμα μετασχηματίζει εἰς τὴν βασικὴν ἱερουργίαν τῶν Μυητικῶν Τελετῶν τόν θάνατον καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ μύστου - πιστοῦ καὶ γίνεταί "Λουτρόν παλιγγενεσίας".

Ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν ἴσως τῶν Μυστηρίων, τὰ ὅποια τελετουρογοῦν τόν θάνατον καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ μύστου διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ θανάτου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ θεοῦ, τό Βάπτισμα ἐξηγεῖται ὡς ἀντίτυπον τοῦ θανάτου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ Μετάληψι ὡσαύτως, εἶναι τό σταθερόν στοιχεῖον τῶν ἀρχαίων Μυστηρίων, καὶ εἰς ὁρισμένα, ὡς εἰς τὰ Διονυσιακά καὶ τὰ Ὀρφικά, ἡ μετάληψις ἀπὸ τό αἷμα καὶ τὴν σάρκα τοῦ Θεοῦ δίδει εἰς τόν μύστην τὴν δυνατότητα νά κοινωνήσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τόν ταυτίζει μετ' αὐτοῦ. Οὕτως, ἡ ἰδέα τῆς ἀποθεώσεως τοῦ πιστοῦ διὰ τῆς ταυτίσεώς του μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατέρχεται εἰς τόν Χριστιανισμόν ἀπὸ τὴν προᾶξιν καὶ τὴν ἰδεολογίαν τῶν ἀρχαίων Μυστηρίων.

I. Εἰς τόν Πίνδαρον καὶ τόν Ἐμπεδοκλῆν

Ⓣ Πίνδαρος, ὁ ὅποιος μέσω τῆς σφαίρας τῆς ἀριστοκρατικῆς ἰδεολογίας, ἐπισημαίνει σταθερῶς τὴν γραμμὴν ἢ ὅποια διαχωρίζει τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν Θεῶν, ἐμμένει εἰς τὴν ἡρωοποίησιν τῶν κεκαθαρμένων ψυχῶν. "Οὐδ' Αἴδας ἀκινήταν ἔχε ῥάβδον, βροτέα σώμαθ' ἃ κατάγει κοίλαν πρὸς ἄγνιαν θνασκόντων"¹⁹¹, ὅπου μνημονεύεται ἡ μεῖξις τῆς Ψυχῆς - Φαντάσματος καὶ τοῦ Ζῶντος της Λειψάνου. Οὕτως, ἐνῶ ἡ Ψυχὴ - Φάντασμα ἐκκινεῖ τὴν ὑπαρξίν της ἅμα τῇ φθορᾷ τοῦ Ζῶντος λειψάνου, ἔχει λάβει αὐθυπόστατον ὑπαρξίν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ συνυπάρχει ἐξ ἀρχῆς μετ' αὐτοῦ.

Ὅντως, δύο παραστάσεις παντελῶς διάφοραι, συναλλάσσονται καὶ ἀφομοιοῦνται στερεῶς εἰς τὴν συνείδησιν, λαμβάνουσαι συνεχῶς τὴν θέσιν καὶ τὰ χαρακτηριστικά ἢ μία τῆς ἄλλης. Ὁ ταυτισμός τῶν δύο παραστάσεων δίδει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν δυνατότητα νά παραμείνη, ὡς καὶ τό λείψανον, εἰς τόν τάφον ἢ πέριξ αὐτοῦ.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰν του ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ ὅποιος δέν ἐδίστασε νά κηρύσσει τόν ἑαυτόν του Θεόν, ὁμιλεῖ σαφῶς διὰ τὴν τελικὴν

¹⁹¹ Πινδαρ. Ὀλυμπ. 9, 33 κ.έ.

ἐπαναποθέωσίν του. "Ἐγώ δ' ὑμῖν θεός ἄμβροτος, οὐκέτι θνητός"¹⁹². Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι ἓν τινι τρόπῳ ὁ δημιουργός τοῦ ἰδικοῦ τοῦ μύθου ἴσως καί ἡ προτύπωσις τοῦ "Ἐγώ εἰμί ἢ ὁδός καί ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή". Ἐναν αἰῶνα μετά τόν θάνατόν του, ἐκυκλοφόρουν ἱστορίαί αἱ ὁποῖαι ἔλεγον κατά ποῖον τρόπον ἐκόπασε τούς ἀνέμους, πῶς ἐπανέφερεν εἰς τήν ζωήν γυναίκα ἢ ὁποῖα ἔπαυσε νά ἀναπνέη καί πῶς ὁ ἴδιος ἐξηφανίσθη σωματικῶς ἐκ τοῦ κόσμου τῶν θνητῶν γενόμενος θεός¹⁹³.

Εἰς τό ἀποσπ. 15 ὁμως ὁ Ἐμπεδοκλῆς φαίνεται ὅτι ἀντιτάσσει "ἐκεῖνον τό ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι ἀποκαλοῦν ζωήν εἰς τινα περισσότερον ἀληθινήν ὑπαρξιν πρό καί μετά θάνατον"¹⁹⁴. Ἰδέαι πιθανόν ἀποθαρρυντικά δι' ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νά ἐξηγήσῃ τās ἀσυνεπείας τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπί τῶν γενετικῶν γραμμῶν. Οὐσιαστικῶς ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀντιπροσωπεύει ἓνα, οὐχί νέον - ἀλλά παλαιόν - τύπον προσωπικότητος, τόν σ α μ ἄ ν α ὁ ὁποῖος συνδυάζει τās ἀδιαφοροποιημένας εἰσέτι λειτουργίας τοῦ μάγου καί τοῦ φυσιοκράτου, ποιητοῦ καί φιλοσόφου, ἱεροκέρυκος, θεραπευτοῦ καί δημοσίου συμβούλου.

Διά τόν Ἐμπεδοκλῆν, ἄλλωστε αἱ ψυχαί αἱ μiasμέναι ἐκ τοῦ αἵματος ἢ τῆς ἐπιτορκίας "περιπλανῶνται τριάκοντα χιλιάδας ἐποχάς μακράν τῶν Μακάρων καί γεννῶνται λαμβάνουσαι ἀπάσας τās μορφάς θνητῶν πλασμάτων κατά τήν τοῦ χρόνου διάρκειαν" (Καθαρμοί, ἀποσπ. 15 Diels-Kranz, 31 B). Εἰς τό τέλος τοῦ ἐξονομασθέντος ἐξιλεωτικοῦ περιήλου, ἐνσαρκώνονται εἰς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι εἶναι "δαιμονικά" πρόσωπα, ἐξ αἰτίας τῆς γνώσεως καί τῆς λειτουργίας των: "Εἰς τό τέλος γίνονται μάντις, ποιηταί, ἰατροί καί ἀρχηγοί μεταξύ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν ἐπί τῆς γῆς ὕστερον ἐπαναγεννῶνται ὡς θεοί ἀθάνατοι. . . κατοικοῦν ὁμοῦ μετά τῶν ἄλλων ἀθανάτων. . . ἀνευ μετοχῆς των εἰς τās ἀνθρωπίνας ἀγωνίας, ὡς ἀκατάβλητοι" (ἀποσπ. 146 - 147 Diels - Kranz 31 B). Ὅσον διά τόν ἴδιον τόν Ἐμπεδοκλῆν, ἐκεῖνος διατηρεῖ τήν μνήμην ὀλοκλήρου τοῦ παρελθόντος τῶν μετενσαρκώσεων καί τῆς πορείας ἀθανασίας, τό ὁποῖον οἱ λοιποί λησμονοῦν μεθ' ἐκάστην ἐπαναγέννησιν. (Καθαρμοί, ἀποσπ. 115 καί 117. Diels - Kranz). Αὕτη ἡ σωτήριος ἀνάμνησις ἐκάστης παρελθούσης ζωῆς, μετά τῶν ἁμαρτημάτων καί τῶν κηλιδῶν της, δικαιολογεῖ τούς κανόνας ἀσκητικῆς ζωῆς οἱ ὁποῖοι, συνωδᾶ τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Καθαρῶν, ἐξασφαλίζουν τήν σωτηρίαν καί ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καί τήν διαφυγῆν της ἐκ τοῦ τῶν γεννήσεων κύκλου. Ἡ ἴδια ἡ μνημονική προσπάθεια ἀποτελεῖ "κάθαρσιν", ἀσκητικὴν πειθαρχίαν.

¹⁹² Ἀποσπ. 111, 3, 9, 112. 4

¹⁹³ Ἡ ἱστορία τῆς καταπαύσεως τῶν ἀνέμων ἀνάγεται εἰς τόν Τίμαιον ἀποσπ. 94 M = Διογ. Λαερτ, 8. 60. Αἱ λοιπαί ἱστορίαί προέρχονται ἀπό τόν Ἡρακλείδην τόν Ποντικό ἀποσπ. 72, 75, 76 Voss = Διογ. Λαέρτιος 8. 60 κ., 67κ.

¹⁹⁴ Φρονῶ ὅτι ἡ ἐπί τοῦ ποιήματος περιγραφή τοῦ Wilamowitz ὡς *durchaus materialistisch* εἶναι σαφῶς παραπλανητική, ἂν καί ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐσκέπτετο τās ψυχικὰς δυνάμεις μεθ' ὑλικῆς βάσεως.

Τήν ἥρωποίησιν ὁ Πίνδαρος "ἐς δέ τό λοιπόν χρόνον ἥρωες ἀγνοί πρός ἀνθρώπων καλεῖνται"¹⁹⁵ τήν παρουσιάζει εἰς τήν περίφημον ἐσχατολογικήν περικοπήν τοῦ Π Ὀλυμπιονίκου του, ὡς μεταφοράν εἰς τάς Νήσους τῶν Μακάρων, αἱ ὁποῖαι εἰς τόν Ἡσίοδον διαδέχονται τήν ὁμηρικὴν τοῦ Ἡλυσίου παράστασιν: "ὅσοι δ' ἐτόλμασαν ἐστρίς ἐκατέρωθι μείναντες ἀπό πάμπαν ἀδίκων ἔχειν ψυχάν ἔτειλαν Διός ὁδόν παρά Κρόνου τυρσίν, ἔνθα μακάρων νᾶσον ὠκεανίδες αὔραι περιπνέουσιν, ἄνθεμα δέ χρυσοῦ φλέγει, τά μὲν χερσόθεν ἀπ' ἀγλαῶν δενδρέων, ὕδωρ δ' ἄλλα φέρβει, ὄρμοισι τῶν χέρας ἀναπλέκοντι καί στεφάνους". Εἰς ἓν ἀπόσπασμα Θρήνου (Ἀποσπ. 129+130), ὁ ἴδιος ποιητής δίδει μίαν ἀνάλογον παράστασιν τοῦ Ἡλυσιακοῦ χώρου τῶν ἀφηρωϊσμένων ψυχῶν: "τοῖσι λάμπει μὲν σθένος ἀελίου τάν ἐνθάδε νύκτα κάτω, φοινικορόδοις δ' ἐνί λειμώνεσι προάστιον αὐτῶν καί λιβάνω σκιαρόν καί χρυσέοις καρποῖς βεβριθός" ὅπου οἱ ἥρωες ἐπιδίδονται πάντοτε εἰς ἀθλήματα, μουσικὰς καί παίγνια. Εἰς τήν ἐν λόγῳ γραμμὴν ὁ Ἐμπεδοκλῆς διαβλέπει, διαφορετικῶς, μίαν πραγματικὴν ἀποθέωσιν, ὅπου οἱ μακαριωθέντες, ἐγκαταλείψαντες τάς ἀνθρωπίνους βασάνους: "ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέστιοι, αὐτοτράπεζοι ἐόντες, ἀνδρείαν ἀχέων ἀπόκληροί, ἀτειρεῖς...", (Ἀπ. 147) συμμερίζονται τήν στέγην καί τήν τράπεζαν τῶν "ἄλλων Θεῶν". Ἡ θεϊκὴ, ἄλλωστε, καταγωγὴ τῆς Ψυχῆς καί ὁ καθαρότης τοῦ Θεϊκοῦ στοιχείου της, μεταπλάθουν ὀργανικῶς τήν ἀλλοίωσιν τῆς Ψυχῆς - καί μέσω τῆς ἰδίας ὁδοῦ διὰ τῆς ὁποίας κατακτοῦν τά Ἡλύσια - εἰς τήν ἀποθέωσίν της.

Ὡσαύτως κατὰ τόν Ἐμπεδοκλῆν, ὁ κόσμος τῆς σωματικῆς ἐμπειρίας, ὁ αἰσθητός κόσμος, παρουσιάζεται ὡς τύπος σκότους καί ἐξαγορᾶς ἁμαρτιῶν, ἡ δέ σὰρξ ἀποτελεῖ ξένον ἔνδυμα. Ὁ τόπος τῆς τιμωρίας, ὁ ἀσύνηθης χώρος (B 118) καί τό λειβάδειον τῆς Ἄτης (B 121), ἀποτελοῦν τόν αἰσθητόν χώρον τῆς φθορᾶς καί τῆς ἀποσυνθέσεως, ὅπου ἡ ψυχὴ, ὁ δεδιωγμένος δ α ί μ ω ν, γεύεται τῆς ὀδύνης τῆς περιπλανήσεως, ἐκτίουσα τήν τιμωρίαν της διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διαπραχθείσας ἀνοσίας πράξεις. Τελικῶς δέ, ἀποκτᾶ τήν ἀθανασία καί αἰωνιότητα, ἡ ὁποία προσιδιάζει εἰς τὰ τέσσαρα ριζώματα καί τὰς δύο κοσμικὰς δυνάμεις.

ΙΑ. Εἰς τοὺς Πυθαγορείους καί τόν Ἀριστοτέλην

Ἡ ἀποψις ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μία καθαρὰ ἄυλος ὄντοτης προέβαλε διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τῆς ἀδελφότητος τῶν Πυθαγορείων (600 π. Χ.) Οὗτοι, ὡς φαίνεται, ἐπηρεάσθησαν ὑπὸ τοῦ Ὀρφισμοῦ, ἢ ἄλλας συναφεῖς μυστηριακὰς θρησκείας.

¹⁹⁵ Πινδάρ. Ἀπόσπ. 133.

Ὁ Πυθαγόρας ἐπίστευε καί αὐτός εἰς τήν μετεμψύχωσιν καί ἐθεώρει ὅτι ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἡ ψυχὴ ἦτο θαμμένη ἐντός τοῦ σώματος καί ἀπελευθεροῦτο μετὰ τόν θάνατον. Ἔχει ὥστόσοσον θεϊκὴν προέλευσιν καί ὑπάρχει πρό καί μετὰ τόν θάνατον. Θεωρίαι, ὥστόσοσον, τῶν Πυθαγορείων περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καί τῆς ἐαυτῆς τιμωρίας, εἰ καί ἀμαρτήση, εἰς τόν ἄλλον κόσμον, ἦτο ἤδη γνωσταί εἰς τόν Πίνδαρον (*Ὀλυμπιονίκοι*, II, 56), ὁ ὁποῖος προειδοποιεῖ τόν τύραννον τοῦ Ἀκράγαντος διὰ τούς κινδύνους τούς ὁποίους ἐπισύρει ἡ ἀλαζονεία καί ὁ παράνομος πλοῦτος, ὑπενθυμίζων εἰς τοῦτον τήν θεωρίαν τῆς μετενσαρκώσεως καί τῆς τιμωρίας τῆς ψυχῆς εἰς τόν ἄλλον κόσμον¹⁹⁶.

Εἰς τούς Πυθαγορείους, εἰσέτι, κυριαρχεῖ - κοινός τόπος καί τῆς ὀρφικῆς διδασκαλίας - ἡ ἰδέα τῆς ἐνοχῆς καί τῆς ἀμαρτίας ὡς καί τῆς ἐπακολούθου καθάρσεως διὰ τήν ἐπίτευξιν τῆς θεϊκῆς εὐδαιμονίας. Εἰς δέ τόν Φερεκύδην, ὁ ὁποῖος φέρεται ὑπό τινων ὡς ὁ τοῦ Πυθαγόρου διδάσκαλος, καί ὁ ὁποῖος πρῶτος ὑπεστήριξε τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καί διετύπωσε καί τήν περὶ μετενσαρκώσεως θεωρίαν, ὁ Χρόνος ἐθεοποιήθη καί ἐτοποθετήθη εἰς τήν ἀρχήν καί τό τέλος τοῦ κόσμου (*Φερεκ.*, ἀποσπ. 1 Diels - Kranz, 7B). Καί τοῦτο διότι ὁ Χρόνος, ὄν ζῶν, καί συγχρόνως ἔννοια ἀφηρημένη, ἔχει τόν ρόλον μίας ἐνωτικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει πάντα τά ἀντίθετα. Ἐκεῖνο βεβαίως τό ὁποῖον ἱεροποεῖται εἶναι ὁ ἄθφαρτος καί ἀθάνατος Χρόνος, ὁ ὁποῖος ἐξυμνήθη εἰς τά ὀρφικά ποιήματα ὑπό τήν ἐπωνυμίαν Χρόνος - Ἀγήραος. Οὕτως, κατανοεῖται ἡ αἰνιγματική διατύπωσις τοῦ ἐκ Κρότωνος ἰατροῦ Ἀλκμαίωνος, ὁ ὁποῖος ἐσχετίζετο μετὰ τῶν Πυθαγορείων ὅτι "οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκουν διότι δέν δύνανται νά ἐνώσουν τήν ἀρχήν μετὰ τοῦ τέλους".

Εἰς τό *Περὶ Ψυχῆς* ἔργον του, ὁ Ἀριστοτέλης προσέφερε τήν πρώτην συστηματικὴν πραγματείαν ἐπὶ τοῦ θέματος. Λόγω δέ τῆς ἐκπαιδεύσεώς του, προσεγγίζει ἀρχικῶς, τό θέμα ἀπό τήν τῆς Βιολογίας ἔποψιν. Ἡ ψυχὴ ὀρίζεται ὡς ἡ "μορφὴ" (ἤγουν ὁ τρόπος ὀργανώσεως τοῦ σώματος) καί ὡς ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται οὐχί ἀπλῶς τήν σκέψιν, ἀλλὰ τήν "ἀρχήν" τῆς ζωῆς. Ἐκαστος ζῶν ὀργανισμός εἶναι κυρίως ἐν "ἔμψυχον σῶμα". Ἡ πλήρως ἐξελιγμένη ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι, ἐν τινι τρόπῳ, ἐν ἱεραρχημένον σύστημα εἰς τρία κυρίως ἐπίπεδα καί δύο κυρίας πλευράς: εἰς τό κατώτερον ἐπίπεδον αἱ λειτουργίαι τῆς εἶναι καθαρῶς θρεπτικά: ὡς εἰς τά φυτά· εἰς ἐν ἄνώτερον ἐπίπεδον εἶναι ὡσαύτως αἰσθητικά: ὡς εἰς τά ζῶα· καί εἰς τό ἄνώτατον ἐπίπεδον εἶναι λογικά: ὡς εἰς τόν ἄνθρωπον. Ὡς πρὸς τήν νοητικὴν πλευράν τῆς ψυχῆς, ἡ δραστηριότης τῆς ἐντοπίζεται κυρίως εἰς τήν ἰκανότητά τῆς νά διακρίνη (διανοητικὴ) εἴτε νά λειτουργῇ ὡς ἀπλῆ αἴσθησις, ἢ εἰς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς διεργασίας αἱ ὁποῖαι ἐκκινοῦν ἀπό τῆς αἰσθήσεως - φαντασίας, τῆς μνήμης καί εἰσέτι τοῦ ἰδίου τοῦ λογικοῦ· εἰς ὅ,τι δέ ἀφορᾷ τήν πλευράν τῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς ὀρέξεως, αἱ δραστηριότητές τῆς περιλαμβάνουν τὰς κατωτέρας λειτουργίας τῆς κινήσεως καί τοῦ πόθου ὡς καί τὰς ἀνωτέρας τῆς ἐπιλογῆς καί τῆς

¹⁹⁶ Βλ. Demand, 1975, σελ. 348 - 355.

ἐπιθυμίας. Ἐδέχεται δὲ ὡς ἀθάνατον μόνον τὸ ἐν μέρος τῆς ψυχῆς: τὸν νοῦν (*διάνοιαν*)

IB. Εἰς τὸν Πλάτωνα

Ἐκ τῶν βασικότερων θεμάτων τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι καὶ ἡ Ψυχὴ, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν θεμελίων τοῦ Πλατωνικοῦ φιλοσοφικοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ ἔννοιά της ὡς παρουσιάζεται εἰς τὸν Πλάτωνα, γίνεται εἰς τὸ σύνολόν της κατανοητὴ μέσω τριῶν διαφορετικῶν συλλήψεων τοῦ φιλοσόφου.

Κατὰ τὴν πρώτην ἀντίληψιν, ἡ ὁποία πλησιάζει τὴν παλαιάν Ἑλληνικὴν παράδοσιν, ἡ ψυχὴ εἶναι ὄντοτης κεχωρισμένη ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν. Ἡ ἔννοια αὕτη συναντᾶται εἰς τὸν Φαίδωνα, ὅπου ὁ φιλόσοφος προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασίαν της. Εἶναι τὸ ὑπόβαθρον ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον θὰ στηριχθῇ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς: εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς ιδέας.

Κατὰ τὴν δευτέραν σύλληψιν, ἡ ψυχὴ νοεῖται ὡς δύναμις ἔχουσα ἐντὸς τῆς ζωῆν καὶ κίνησιν. Θεωρεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως. Εἶναι αὕτη ἡ ὁποία κινεῖ καὶ τὸν ἑαυτὸν της καὶ τὰ ἄλλα, συνεπῶς καὶ τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον διέπει. Αὕτη ἡ δυναμικὴ ἀντίληψις διαπνέει τὸν Φαίδρον καὶ τὸ Συμπόσιον.

Εἰς τὴν τρίτην ἀντίληψιν, ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς ἀρχὴ τοῦ λόγου - τῆς νοήσεως (αὐτοσυνηδειςίας). Ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι καθαρῶς λογικὴ, γνησία Πλατωνικὴ, καὶ συναντᾶται εἰς τὸν Θεαίτητον.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ δύο "*εἰδῶν*", τὸ θνητὸν καὶ τὸ ἀθάνατον. Ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ θεϊκοῦ καὶ ἀθανάτου "*εἶδους*" τοῦ νοός, ὡς ἄλλωστε καὶ ἐκάστου θεϊκοῦ ὄντος. Τὸ θνητὸν "*εἶδος*" τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τὸ σῶμα, εἶναι δημιουργήματα τῶν κατωτέρων θεῶν. Ἐκεῖνοι, ἐφ' ὅσον παρέλαβον τὴν ἀθάνατον ἀρχὴν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐτόρνευσαν ἐν συνεχείᾳ περὶ αὐτὴν ἐν θνητὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον τῆς παρεχώρησαν ὡς ὄχημα. Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἔπλασαν καὶ τὸ θνητὸν "*εἶδος*" τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον φέρει ἐντὸς του φοβερὰ καὶ ἀναπόφευκτα πάθη, ὡς π.χ. τὴν ἡδονὴν, τοὺς πόνους, τὸ θράσος, τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ τέλος τὴν ἐλπίδα. Τὸ ἀθάνατον καὶ θεϊκὸν "*εἶδος*" τῆς ψυχῆς ἢ ἡ "*ἀθάνατος Ψυχὴ*", διὰ νὰ μὴ μίανθῃ ἐκ τοῦ θνητοῦ τὸ ἐτοποθέτησαν κεχωρισμένως ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν κεφαλὴν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον, ἡ κεφαλὴ "*θειότατον τ' ἐστὶ καὶ τῶν ἐν ἡμῖν πάντων δεσποτοῦν*"¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Πλάτ. Τιμαῖος, 44d.

Ἡ ψυχή, κατά τόν Πλάτωνα, εἶναι μία ὄντοτης θεϊκή, ἀθάνατος, νοητή, ἀδιάλυτος, ἔχει μίαν μόνον μορφήν, καί διατηρεῖ πάντοτε τήν ταυτότητά της. Οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μετά τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τό ὅποῖον εἶναι θνητόν, μή νοητόν, καί οὐδέποτε ταυτίζεται μέ τόν ἑαυτόν του. Ἄρχει τοῦ σώματος, ἀντιτίθεται εἰς τάς ὁρέξεις του, καί γενικῶς εἶναι "σώματος τό πᾶν διαφέρουσα". Εἶναι ἀσώματος, ἀόρατος, οὐδεῖς δύναται νά τήν ἐγγίξῃ, νά τήν ἴδῃ, ἢ νά τήν αἰσθανθῇ διά τῶν αἰσθήσεων, διότι ἀνήκει εἰς τήν κατηγορίαν ἐκείνων τῶν ὄντων τά ὅποια διατηροῦν πάντοτε τήν ταυτότητά των, καί οὐδεῖς δύναται νά τήν συλλάβῃ μετ' ἄλλου τρόπου εἰ μή μόνον μέ τήν σκέψιν. Δέν ὑποτάσσεται καί δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τόν χῶρον καί τόν χρόνον. Εἶναι οὐσία ἄχωρος καί ἄχρονος καί ἀπλή, δηλ. οὐσιαστικῶς ἀνεξάρτητος.

Εἰς τό κέντρον τοῦ δυαρχικοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος εὐρίσκεται καί ἡ διαρκική ἀνθρωπολογία. Τό ὄν πάντοτε γίγνεται καί μεταβάλλεται. Ἡ ψυχή εἶναι ἀμέριστος οὐσία, "τό αἰεὶ ὄν καί ἐπομένως τό ὄν".

Βεβαίως, δέν εἶναι δυνατόν νά ὁμιλήσωμεν διά τήν ψυχήν καί τήν ἀθανασίαν της, ἐάν αὕτη δέν συσχετισθεῖ μετά τῆς "Θεωρίας τῶν Ἰδεῶν". Διότι ἡ θεωρία τῶν Ἰδεῶν ἀποτελεῖ τήν βάσιν τῆς δυαρχίας καί τῆς θεωρίας περί ἀθανασίας. Ἄλλωστε, ὁλόκληρος ἡ ψυχολογία τοῦ Πλάτωνος ἦτο μία μεταφυσική θεωρία ἀμέσως ἐξηρητημένη ἐκ τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν. Αἱ ιδέαι ὑπάρχουν ταυτοχρόνως μετά τῆς ψυχῆς, καί δέν δυνάμεθα νά ὁμιλῶμεν διά τό ἕν ἄνευ τοῦ ἄλλου.

Κατά τήν ἐξονομασθεῖσαν δυαρχίαν, ὁ ἰδανικός κόσμος περιέχει τά αἰώνια, τέλεια καί πρωτότυπα πράγματα τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἄπαντα δηλ. τά πράγματα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὡς καί αἱ σχέσεις των, ἐξαρτῶνται αἰτιοκρατικῶς (αἷτιον-αἷτιατόν) ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν νοητῶν πραγματικότητων, τάς ὁποίας ὁ φιλόσοφος ὀνομάζει οὐσίας, εἶδη, ἢ ιδέας. Ἡ Ἰδέα εἶναι "αὐτό καθ' αὐτό μεθ' αὐτοῦ μονοειδές αἰεὶ ὄν"¹⁹⁸. Αἱ Ἰδέαι δέν εἶναι ἀπλαί ἔννοιαι, ἀλλά μεταφυσικαί, τέλειαι, ἄφθαρτοι καί ἀναλλοίωτοι ὄντοτητες. Ἀποτελοῦν αὐθυπάρκτους καί αὐθυποστάτους νοητάς οὐσίας, αἱ ὅποια εἶναι αἱ αἰτίαι τῆς γεννήσεως, ὑπάρξεως καί φθορᾶς ὄλων τῶν αἰσθητῶν ὄντων, φαινομένων καί γεγονότων. Σχηματίζουν μίαν ἱεραρχίαν, εἰς τήν κορυφήν τῆς ὁποίας εὐρίσκεται ἡ ὑπερτάτη Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐκαστον πρᾶγμα συνεπῶς ἔχει καί μίαν ιδέαν, τήν ὁποίαν ὀφείλομεν νά ζητῶμεν καί θά τήν εὔρωμεν ἐντός του. Μετέχει τῆς ἀντιστοιχοῦ ιδέας. Αὕτη εἶναι ἡ περιώνυμος Πλατωνική ἔννοια τῆς "μεθέξεως", ἡ ὁποία οὐδόλως διαφέρει ἀπό τήν μίμησιν τῶν Πυθαγορείων, καί σημαίνει τόν τρόπον μέ τόν ὅποῖον τά αἰσθητά ἔρχονται εἰς σχέσιν μετά τῶν νοητῶν. Σημαίνει, ὡς πρός τόν ἄνθρωπον, πῶς ἕκαστον ἄτομον ἔχει οὐσιαστικότητα διότι μετέχει τῆς ιδέας. Δέν εἶναι ἀπλή ἀπόδοσις τοῦ κατηγορουμένου εἰς τό ὑποκείμενον, ἀλλά λογική, ἠθική καί αἰσθητική συσχέτισις τοῦ αἰσθητοῦ μετά τοῦ νοητοῦ. Ἡ ψυχή, ὡς βεβαιοῖ ὁ Πλάτων εἰς τόν Σοφιστήν, ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξιν, ὡς καί αἱ Ἰδέαι. Ὅλα τά κατηγορήματα τά ὅποια τῆς

¹⁹⁸ Πλάτ. Συμπόσιον, 211b.

ἀπεδόθησαν προηγουμένως, τά ἔχει ἐξ αἰτίας τῆς προελεύσεως τῆς θεϊκῆς της καταγωγῆς. Εἶναι ὃν, ἀνήκει εἰς τόν νοητόν κόσμον, τόν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, χωρίς ὥσπτόσον νά εἶναι Ἰδέα.

Ἐὸ κόσμος τῶν Ἰδεῶν, καθίσταται προσιτός, ὡς προανεφέρθη, μόνον μέ τήν σκέψιν, τήν νόησιν, διότι εἶναι νοητός καί οὐχί αἰσθητός. Ἡ ψυχὴ εὐρισκομένη μακράν τῆς οὐρανίου πατρίδος της, αἰχμάλωτος ἐντός τοῦ φθαρτοῦ σώματος, φέρει μετ' αὐτῆς ἕναν πολύτιμον θησαυρόν μετὰ τοῦ ὁποίου δύναται νά ἐπικοινωνῆ μετ' αὐτῆς. Πρόκειται διά τόν νοῦν. Τοῦτο τό πολύτιμον ὄργανόν της εἰσχωρεῖ δυναμικῶς εἰς τόν "εὐγενῆ, καθαρὸν καί οὐράνιον νοητόν κόσμον"¹⁹⁹. Ἐκεῖ μακράν, ἀπελευθερωμένη ἀπό τὰς αἰσθήσεις, βλέπει τὰς Ἰδέας, τά πράγματα καθεαυτά, ὡς καί τήν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ὁποία μόλις καί μετὰ βίας εἶναι ὄρατή.

Τοῦτο πραγματοποιεῖται, ὅτε ὁ νοητός ἥλιος φωτίζει τὰς Ἰδέας καί ὀλόκληρος ἡ ἀλήθεια πίπτει ἐπ' αὐτῆς. Τότε ἡ ψυχὴ, ὡς καί ὁ ὀφθαλμός ὁ ὁποῖος εἶναι τό "ἡλιοδέστερον τῶν περὶ τὰς αἰσθήσεις ὀργάνων"²⁰⁰, διαυγέστατα τὰς ἀντιλαμβάνεται καί τὰς ἀναγνωρίζει. Καθ' ἑαυτὰς, τὰς Ἰδέας γνωρίζει μόνον ἡ ἀνωτάτη λειτουργία τῆς ψυχῆς, ἡ *Νόησις*.

Ἡ ψυχὴ καί ἡ Ἰδέα εἶναι πράγματα ἀλληλένδετα. Ἡ ψυχὴ δέν θεᾶται ἄνευ τῆς Ἰδέας. Δέν ἔχει εἶναι, ἐνότητα καί ταυτότητα ἄνευ τῶν ἀντιστοιχῶν ἰδεῶν τοῦ εἶναι, τῆς ἐνότητος καί τῆς ταυτότητος. Ἄλλωστε, ἡ ἐνότης καί ἡ ταυτότης εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς ψυχῆς.

Σημειωθήτω ὅτι, οἱ ἄνδρες τοῦ πλατωνικοῦ χρυσοῦ γένους ἀξιοῦνται μεταθανατίου λατρείας οὐχί ἀπλῶς ὡς ἡρωες - γεγονός τό ὁποῖον θά ἔμενε ἐντός τῶν ὀρίων τῆς συνηθείας τῶν ἡμερῶν του - ἀλλά μετὰ τῆς ἐπιδοκμασίας τῶν Δελφῶν, ὡς δαίμονες²⁰¹. Καί ὄντως αὐτοῖ οἱ ἄνδρες ἠδύναντο, ἐνῶ εἰσέτι ἦτο ἐν ζωῆ, νά ἀποκαλοῦνται δαίμονες²⁰². Ὡσαύτως, εἶναι σχεδόν σίγουρον ὅτι ἐπηρεάσθη ἐξ ἰδεῶν λιγώτερον μυθολογικῶν, καί δὴ ὑπό τῆς πυθαγορείου παραδόσεως ἡ ὁποία ἀπέδιδεν ἐν εἰδικόν κῦρος εἰς τόν "θεῖον καί δαιμόνιον ἄνδρα". Οἱ Πυθαγόρειοι, ἄλλωστε, εἶχον μίαν εἰδικήν νεκρώσιμον τελετουργίαν ἐντελῶς ἰδικήν των, ἡ ὁποία τοὺς ἐξησφάλιζε "ἐν μακαριστόν καί οἰκεῖον τέλος"²⁰³ καί πιθανόν τοῦτο ἀπετέλεσε τό πρότυπον τῶν πολυπλόκων καί ἀσυνηθίστων κανονισμῶν οἱ ὁποῖοι ὀρίζονται εἰς τοὺς *Νόμους* σχετικῶς μέ τήν ταφήν τῶν "εὐθύνων"²⁰⁴.

Ἐὸ Πλάτων δέν θά ἐγκατελείψει οὐσιαστικῶς ποτέ τήν ὑπερβατικὴν λογικὴν ψυχὴν, τῆς ὁποίας ἡ τελεία ἐνότης της ἀποτελεῖ τήν ἐγγύησιν τῆς ἀθανασίας της. Εἰς τόν *Τίμαιον*, ὅπου προσπαθεῖ νά διατυπώσῃ ἐκ νέου τό παλαιότερον ὄραμά του διά τό πεπρωμένον τοῦ ἀνθρώπου, μεθ' ὀρων οἱ ὁποῖοι συμφωνοῦν μετὰ τῆς μετέπειτα ψυχολογίας καί κοσμολογίας του,

¹⁹⁹ Πλάτ. *Φαίδων*, 81b, *Σοφιστής*, 248a, *Τίμαιος* 90a.

²⁰⁰ Πλάτ. *Πολιτεία*, ΣΤ, 508 b

²⁰¹ Πλάτ. *Πολιτεία*, 468E - 469B.

²⁰² Πλάτ. *Κρατύλος*, 398C.

²⁰³ Πλουταρχ. *Δαίμ. Σωκρ.* 16, 585E.

²⁰⁴ Πλάτ. *Νόμοι*, 947 B - E.

συναντῶμεν διά μίαν εἰσέτι φοράν τήν ἐνετικήν ψυχὴν τοῦ Φαίδρου καί εἶναι σημαντικόν ὅτι ἐδῶ ὁ Πλάτων ἀποδίδει εἰς τό λογικόν Ἐ γ ὡ τόν παλαιόν θρησκευτικόν ὄρον, τόν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς διά τό ἀπόκρυφον Ἐγώ, τό ὁποῖον ἀπεκάλεσε: Δαίμονα²⁰⁵. Βεβαίως, ὁ Πλάτων δέν ἐπεξηγεῖ τί σημαίνει ὁ ὄρος. Ἡ ἄλογος ψυχὴ, οὔσα θνητή, δέν ἀποτελεῖ ἐν πονηρόν δαιμονικόν ἀντίστοιχον εἰς τήν "τιτανικήν φύσιν", ἡ ὁποία εἶναι ἡ κληρονομική αἰτία τῆς ἀνθρωπίνης φαυλότητος. Εἰς τόν *Τίμαιον* ὁμοίως, ἡ ἀθάνατος αὕτη ἀρχὴ τῆς ψυχῆς ἔχει "πέρι αὐτῆς φιλοτεχνημένην" ἐν ἄλλον εἶδος ψυχῆς ἢ ἔγῳ δηλ. "τό θνητόν εἶδος ἐντός τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν σοβαρά καί ἀναγκαῖα πάθη"²⁰⁶. Ἦδη εἰς τόν *Πολιτικόν*²⁰⁷, ὁ Πλάτων εἶχεν ἀναφερθεῖ εἰς τά δύο ἀνθρώπινα στοιχεῖα, τό ἀειγενές ὄν τῆς ψυχῆς μέρος, καί τό ζωογενές τό ὁποῖον σημαίνει ὅτι τό δεύτερον εἶναι θνητόν. Ὡστόσοσον, δέν παύουν ἀμφότερα νά ἀποτελοῦν μέρη τῆς ἰδίας ψυχῆς. Εἰς τόν *Τίμαιον*, ἀναφέρονται συνήθως ὡς χωριστά γένη τῆς ψυχῆς ἔχουν μίαν διαφορετικήν καταγωγὴν, καί τά κατώτερα γένη κρατοῦνται μακρὰν τοῦ θείου στοιχείου, διά νά μή τό μῖανουν περισσότερο ἀπ' ὅσον ἐπέβαλεν ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη²⁰⁸.

Ὁ Πλάτων, πρῶτος ἐνδιεφέρθη, διότι ἀντελήφθη τήν σπουδαιότητα τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τήν παιδικήν ἡλικίαν ὡς μέσον ρυθμίσεως τῶν μελλοντικῶν ἐνηλίκων. Ἄλλωστε, ὁ Πλάτων προσεπάθησεν οὐ μόνον νά σταθεροποιήσῃ ἀλλά καί νά μεταρρυθμίσῃ, οὐ μόνον νά στηρίξῃ τήν παραδοσιακὴν δομὴν ἀλλά καί μέγα μέρος τῆς νά ἀπορρίψῃ, ἀντικαταθιστῶν τοῦτο δι' ἑνός περισσότερο ἀυθεντικοῦ.

Συνεπῶς, τά βασικά ἀξιώματα τοῦ Πλάτωνος εἶναι:

- α. Ὑπάρχουν θεοί,
- β. Ἐνδιαφέρονται διά τό ἀνθρώπινον πεπρωμένον,
- γ. Δέν δύνανται νά δωροδοκηθοῦν.

Διά δέ τόν "Ἄιδην τε καί τά τούτων ἐχόμενα τῶν ὀνομάτων ἐπονομάζοντες σφόδρα φοβοῦνται καί ὄνειροπολοῦσιν ζῶντες διαλυθέντες τε τῶν σωμάτων",²⁰⁹ ὁ Πλάτων ὑπαινίσσεται ὅτι δέν εἶναι ἕνας τόπος, ἀλλά μία διανοητική κατάστασις. Διά τοῦτο καί προβαίνει εἰς τινὰ ἄλλην προειδοποίησιν, ἡ ὁποία σημαδεύει τήν μετάβασιν ἀπὸ τήν κλασσικήν εἰς τήν ἐλληνιστικὴν ἀντίληψιν: "ἐάν ὁ ἄνθρωπος ἀπαιτεῖ προσωπικήν εὐτυχίαν ἀπὸ τῆς ζωῆς, ἄς ἐνθυμεῖται ὅτι ὁ κόσμος δέν ὑπάρχει πρὸς χάριν του, ἀλλ' ἐκεῖνος πρὸς χάριν τοῦ κόσμου"²¹⁰.

Ὁ Πλάτων ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις του σχετικῶς μέ τήν μεταθανάτιον πορείαν τῶν ψυχῶν εἰς διάφορα ἔργα του. καί πραγματοποιεῖ τοῦτο μέ στοιχεῖα δανεισθέντα ἐκ τῶν Διονυσιακῶν Μυστηρίων. Ἐκ τούτων,

²⁰⁵ Πλατ. *Τίμαιος*, 90A καί *Κρατύλος* 348C.

²⁰⁶ Πλατ., *Τίμαιος*, 69B.

²⁰⁷ Πλάτ. *Πολιτικός*, 309E.

²⁰⁸ Πλατ., *Τίμαιος*, 69E.

²⁰⁹ Πλατ. *Νόμοι*, 903D.

²¹⁰ Πλατ. *Νόμοι*, 903CD - 905B.

καθίσταται σαφές ότι ή ψυχή επιβιώνει και μετά τόν θάνατον του σώματος έχουσα πλήρη συνείδησιν τής προσωπικότητος και τής βουλήσεως του ανθρώπου. Τοῦτο, εἰς τήν φιλοσοφικήν γλῶσσαν, ὀνομάζεται **ἀθανασία τής ψυχῆς**.

Σημειωτέον ὅτι ή κατά Πλάτωνα ἀθανασία τής ψυχῆς περιλαμβάνει εἰδικώτερον:

α. Τήν διατήρησιν τής ταυτότητός της,

β. Τήν ἀκεραιότητα ὄλων τῶν λειτουργιῶν της,

γ. Τήν ἐνότητά της,

δ. Τήν ἀδιάλειπτον συνείδησίν της και

ε. Τήν ἐξακολούθησιν τής λειτουργίας ὄλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεών της.

Ἡ ἀθανασία τής ψυχῆς εἰς τόν Πλάτωνα εἶναι ή ταυτότης τής νοητῆς οὐσίας $A = A$. Ὄταν εἰσέρχεται εἰς τόν κόσμον, ἐντός του χώρου και του χρόνου, δέν χάνει τήν ἀξίαν της. Ὡσαύτως, ὅταν ἀποθνήσκη δέν παύη νά παραμένη ὡς εἶναι, ἀλλά διατηρεῖ τό εἶναι της, τήν ταυτότητά της. Ὁ θάνατος, ἄλλωστε, δέν ἀποσβένει οὔτε τήν ἀξίαν της οὔτε τήν ἀπαξίαν τής ψυχῆς. Οὔτε τό καλόν, οὔτε τό κακόν.

Ἡ ψυχή εἰς τόν Ἄδην δέν μεταφέρει εἰ μή μόνον τήν ἠθικήν της μόρφωσιν και τόν τρόπον τής ζωῆς της. Τά ἔργα τής ψυχῆς δέν τήν καταστρέφουν, δέν ἀποσβένουν τό ἔργόν της, ἀλλά και ἐκεῖνο και ή ψυχή ζοῦν τήν αἰωνίαν ἀθανασίαν. Διότι ή ψυχή εὐρίσκεται και εἰς τās τρεῖς σφαίρας του εἶναι: εἰς τήν αἰσθητήν, εἰς τήν νοητήν και εἰς τήν σφαῖραν του ἐπέκεινα, ή ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τό Θεῖον. Προορισμός και τελικός στόχος της εἶναι τό Θεῖον.

Οἱ ἀληθεῖς φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι εἰς ὄλην των τήν ζωήν ἐπιδιώκουν τόν θάνατον δέν πρέπει νά ἀγανακτοῦν ὅταν οὔτος πλησιάζει, ἀλλ' ἀντιθέτως νά ἔχουν τό θάρρος και νά εἶναι πεπληρωμένοι ἐλπίδος. Καί ἔργον τής ἀληθοῦς φιλοσοφίας ὡς "μελέτης θανάτου"²¹¹ εἶναι νά ἀσκήση τās ψυχάς εἰς τό νά παραμένουν μονίμως εἰς τόν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, ἀντί νά ἐπανέλθουν ὀπίσω εἰς τούς περιορισμούς ἑνός θνητοῦ πλαισίου. *Μελέτη Θανάτου* σημαίνει προετοιμασία διά τήν αἰωνιότητα, ἀναφορά εἰς τήν αἰωνιότητα, ἀθανασία τής ψυχῆς. Ὁ χωρισμός σώματος και ψυχῆς και ή αὐτοσυγκέντρωσις τής ψυχῆς εἶναι ή λεγομένη "*κάθαρσις*"²¹².

Ὁ ὅρος ἔχει μυστικοθησκευτικόν περιεχόμενον και σημαίνει τόν ἐξαγνισμόν τῶν ψυχῶν κατά τήν μετεμψύχωσιν, ἕως ὅτου αὐται νά καταστοῦν ἄξια τῶν θεῶν. Ἡ *Κάθαρσις* ταυτίζεται μέ τήν φρόνησιν, ή ὁποῖα συμπεριλαμβάνει πάσας τās ἀρετάς: *Ἀνδρεία*, *σωφροσύνη*, *δικαιοσύνη*, και οἰαδήποτε ἄλλη ἀληθῆ ἀρετή. Ὁ "*κεκαθαρμένος*" και "*τετελεσμένος*", μέ ὄλας τās διαδικασίας, θά συγκατοικήση μετά τῶν Θεῶν, ἐνῶ ὁ "*ἀμύητος*" εἰς τήν διδασκαλίαν τῶν Μυστηρίων και εἰς τās

²¹¹ Πλάτ. *Φαίδων*, 67d και 80e - 81a.

²¹² Πλάτ. *Φαίδων*, 67c.

τελετουργικής διαδικασίας "ἀτέλεστος" θά ὀδηγηθῆ εἰς τόν Βόρβορον τοῦ Ἄδου. Διά τοῦτο καί ὁ Σωκράτης, εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν, δέν θλίβεται, οὐδέ ἀγανακτεῖ διά τόν ἐπερχόμενον θάνατόν του. Διότι ἐλπίζει ὅτι ἐκεῖ ὅπου θά ὑπάγη θά "οἰκήσει μετὰ τῶν Θεῶν", τούς "ἀγαθοτάτους Δεσπότας" καί θά ἔχη ὡς συντροφίαν "κυρίους καί συντρόφους ἀγαθούς"²¹³.

Ἀποδείξεις διά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς:

1. Τό ἐπιχείρημα "τῶν ἐναντίων" (Φαίδων 70c - 72e)
2. Ἡ ἀνάμνησις (Φαίδων 72e - 77a)
3. Ἡ ψυχή ὁμοιάζει καί εἶναι συγγενής μέ τά "ὄντως ὄντα".
Παραλληλία Ἰδέας - Ψυχῆς (Συνδυασμός τῶν δύο πρώτων ἐπιχειρημάτων - Φαίδων 77a - 80d).
4. Ἀποκλείονται αἱ ἀντιφατικά ἔννοιαι - ἰδέαι (Φαίδων 102b - 107d)
5. Ἡ ψυχή δέν καταστρέφεται οὐδέ ἀπό τά "σύμφυτά" της κακά.
(Πολιτεία I 608c - 612c)
6. Ἡ ψυχή εἶναι ἡ ἀρχή καί ἡ πηγή τῆς κινήσεως (Φαῖδρος 245c-246a)

Ὁ Πλάτων, μέ τήν ἀνωτέρω ἐπιχειρηματολογία καί τούς ἐξονομασθέντας συλλογισμούς, ἐπιθυμεῖ νά ἀποδείξῃ τήν πίστιν του εἰς τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἐκεῖνο τό ὅποιον ὁ ἴδιος πιστεύει ἀκραδάντως ἐπιθυμεῖ καί νά τό ἀποδείξῃ. Ἄλλωστε, οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν φιλοσόφων κατέβαλε τόσον ἐπιμόνους προσπάθειας διά νά ἀποδείξῃ τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Δύναται τις νά εἶπῃ ὅτι ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφική ἔρευνα οὐδεμίαν σημαντικήν προσθήκην ἠδυνήθη νά συνεισφέρει εἰς τά Πλατωνικά περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδεικτικά ἐπιχειρήματα.

Ὁ Πλάτων δέν ἐπηρέασε μόνον τήν μετέπειτα φιλοσοφικήν σκέψιν ἀλλά καί τήν Θεολογικήν τοιαύτην. Διά τοῦτο ὁ Ἀπολογητής καί Μάρτυς Ἰουστίνος, ὁ καί Φιλόσοφος, γράφει "οὐχ ὅτι ἀλλότρια ἔστι τά Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὥσπερ οὐδέ τά τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε καί ποιητῶν καί συγγραφέων".

ΙΓ. Εἰς τούς Στωϊκούς

Κατά τόν Piere Hadot, ὁ Στωϊκισμός εἶναι "μία ἐκ τῶν θεμελιωδῶν στάσεων τήν ὁποῖαν δύναται νά λάβῃ ὁ ἄνθρωπος ἐναντι τοῦ σύμπαντος",

²¹³ Πλάτ. Φαίδων, 63bc, 69c - e.

μέ ἀποτέλεσμα ὁ ὄρος "Στωϊκισμός" νά δηλώνη τήν εὐστάθειαν τῆς ψυχῆς ἔναντι τῶν ὄσων συμβαίνουν.

Ὁ Στωϊκισμός ὡς διδασκαλία μετ' ἐπιρροῆς διαρκούσης ὑπέρ πᾶσαν ἄλλην φιλοσοφικήν θεωρίαν τῆς ἀρχαιότητος, ἀνεπτύχθη ὑπό τοῦ Χρυσίππου, ὁ ὁποῖος καί θεωρεῖται ὁ πολυγραφώτερος συγγραφεύς εἰς τήν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ὁ πλέον διακεκριμένος στωϊκός συγγραφεύς, ὁ ἀνήκων εἰς τήν λεγομένην Ρωμαϊκὴν ἢ Αὐτοκρατορικὴν Στοάν, εἶναι ὁ Σενέκας.

Διὰ τούς Στωϊκοὺς, ἡ ψυχὴ εἶναι ὄντοτης σωματικῆ. Ἡ ἀποψις αὕτη στηρίζεται εἰς δύο ἐπισημάνσεις Ἡ πρώτη ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ ἐρείδεται εἰς τήν παρατήρησιν τῆς κινητικῆς αὐτονομίας: εἶναι αὕτη ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ ζωϊκόν βασίλειον καί ἀποτελεῖ τὸ διακριτικόν τῶν ζώντων πλασμάτων, ἥτοι ὄσων ἔχουν ψυχὴν. Δευτέρα ἐπισήμανσις εἶναι ὅτι μόνον ἐν σῶμα κατέχει τήν ἰκανότητα νά παράγη ἢ νά δέχηται συγκεκριμένον τι ἀποτέλεσμα. Ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ ψυχὴ αὕτη ἡ ὁποία κατέχει τήν ἰκανότητα νά παράγη κινήσεις εἰς τὸ σῶμα, ὀφείλει νά εἶναι καί αὕτη σῶμα.

Ἡ ψυχὴ κατὰ τούς Στωϊκοὺς εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι ὀνόμασαν "Πνεῦμα", καί εἰς τὰ Λατινικά ἀπεδόθη ὡς "*spiritus*". Βεβαίως εἰς τήν γλῶσσαν τῶν Στωϊκῶν ἡ σημασία τοῦ ὄρου "πνεῦμα" συγγενεῦει περισσότερον μέτ' ἐκείνης τῆς ὁποίας ἔχει σήμερον ἐντός τὸ σύνθετον ὄνομα οἶνό-πνευμα, ὅπου ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν εἶναι τὸ πτητικόν μέρος μιᾶς οὐσίας, τὸ ὁποῖον ἀπομονοῦμεν ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἀποστάξεως. Οἱ Στωϊκοὶ ὄντως λέγουν διὰ τὸ *Ψυχικόν πνεῦμα* ὅτι εἶναι μία ἀναβάθμισις τοῦ αἵματος.

Διὰ τούς Στωϊκοὺς, τὸ *Ψυχικόν πνεῦμα* εἶναι τὸ σημεῖον παρουσίας τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, διότι ἐκδήλωσις ζωῆς ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀναπνοή. Τοῦτο τὸ πνεῦμα (πνοή) δέν εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς ἀήρ τὸν ὁποῖον ἀναπνέομεν, ἔρχεται ἐκ τῶν ἔσω καί εἶναι ἔμφυτος, ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀναπνέομεν. Ὁ Ζήνων ταυτίζει τήν ψυχὴν μετὰ τοῦ *συμφύτου πνεύματος* τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ δέ Χρυσίππος θά ὀρίσῃ τήν ψυχὴν ὡς πνοήν, ἐντός ἡμῶν ἔμφυτον καί ἀδιάσπαστον "*Ἡ ψυχὴ πνεῦμά ἐστι σύμφυτον ἡμῖν συνεχές παντὶ τῷ σώματι διήκον, ἔστ' ἂν ἡ τῆς ζωῆς εὐπνοια παρῆ ἐν τῷ σώματι*"²¹⁴.

Ἡ ψυχὴ, ἢ ἄλλως ἡ ψυχικὴ πνοή, ἐκτείνεται εἰς ὀλόκληρον τὸ σῶμα καί κατανέμεται εἰς ὀκτώ μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει τὸν ἰδικόν του ἰδιαίτερον ρόλον. Τὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι, ἀπὸ τήν μίαν τὸ κεντρικόν καί κατευθυντήριον, τὸ ἡγεμονικόν, ἢ ἡ διάνοια ἢ ἄλλως ὁ νοῦς, καί ἀπὸ τήν ἄλλην τὸ φωνητικόν μέρος καί αἱ πέντε αἰσθήσεις. Διακρίνουν δέ τὰ ἐξονομασθέντα ὀκτώ μέρη ἀπὸ τὰς τέσσαρας λειτουργικὰς ἰκανότητας τῆς ψυχῆς, ἥτοι τήν φαντασίαν (δηλ. τήν παραστατικὴν λειτουργίαν), τήν ὄρμην, τήν συγκατάθεσιν καί τὸν λόγον.

Βεβαίως, ἡ ψυχολογία τῶν Στωϊκῶν, εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τῆς ἀριστοτελείου τοιαύτης, συνδέεται ἀρρήκτως μετὰ μιᾶς φυσιολογίας τῆς

²¹⁴ S. V. F, II. 885

ψυχῆς. Ἐκαστον φαινόμενον τό ὁποῖον βιοῦται ψυχολογικῶς ἐξετάζεται δι' ἀναγωγῆς εἰς ἐπίπεδον φυσιολογίας. Καί ἡ ἐπιστημονική²¹⁵ εἰσέτι γνῶσις καί ἡ ἠθική ἀρετή δέν εἶναι ἀφηρημένα ὄντοτητες, ἀλλά τρόποι ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς. Ἐκ τῆς ψυχολογίας των βεβαίως, ἡ στωϊκή θέσις ἡ ὁποία ἤσκησε τήν μεγαλυτέραν ἐπιρροήν εἶναι αὕτη τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, κατά δέ τούς Στωϊκούς: ἐλευθερία. Κατά τόν Ἐπίκτητον, "ἐλεύθερος τυγχάνει ἐκεῖνος εἰς τόν ὁποῖον ἅπαντα συμβαίνουν συμφώνως τῇ αὐτοῦ προαιρέσει (βουλήσει) καί οὐδεὶς δύναται νά τόν παρεμποδίση"²¹⁶, "τὴν δέ ἡμετέραν προαίρεσιν οὐδ' αὐτός ὁ Ζεὺς δύναται νά ὑποτάξῃ"²¹⁷.

Βεβαίως, τό ὅτι ἡ ψυχὴ ἀντιδρᾷ ἀναλόγως τῶν φυσικῶν της ιδιοτήτων, εἶναι ἐν γεγονός τό ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τό πεπωμένον: εἶναι ἴδιον ὑγιοῦς ψυχῆς νά μή διαπράξῃ σφάλματα, καί ὡς ἐκ τούτου νά μήν ὑποπέσῃ εἰς τά κτυπήματα τοῦ πεπωμένου. Ὅμως, τό νά εἴμεθα ἐνάρετοι ἢ φαῦλοι ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς ἐξ ἡμῶν. Διότι ἡ ἀρετή εἶναι μία διάθεσις τοῦ ἡγεμονικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, μία δύναμις πηγάζουσα ἐκ τοῦ λόγου, ἢ ὁ ἴδιος ὁ λόγος πορευόμενος πρὸς τήν τελειοποίησίν του.

Ἡ ἀρετή εἶναι λόγος καί γνῶσις. Διά τούς Στωϊκούς, ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἐν πνευματικόν αὐτόματον, οὐδέ ὁ Θεός ἔχει προαποφασίσει τάς προᾶξεις του. Ἡ ἐλευθερία ἄλλωστε, ὡς τήν ἀντιλαμβάνονται οἱ Στωϊκοί, ἴσως μᾶς φαίνεται ἐξωπραγματική ἢ καί παράδοξος: ἡ ἐλευθέρα ἐπιλογή, ὡς αὐτοὶ ἐννοοῦν τό ἐφ' ἡμῖν, εἶναι πραγματική καί ἀποτελεῖ ἰδικήν των ἀνακάλυψιν.

Οἱ Στωϊκοὶ διδάσκουν ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπόκειται εἰς γέννησιν καί φθοράν "τὴν ψυχὴν γεννητὴν τε καί φθαρτὴν λέγουσι"²¹⁸. Κατά δέ τόν Χρῦσιππον, τό βρέφος ἐν τῇ μήτρᾳ τρέφεται μέ φυσικὴν διαδικασίαν ὡς τό φυτόν, "τό βρέφος ἐν τῇ γαστρὶ φύσει τρέφεσθαι καθάπερ φυτόν", μετὰ δέ τήν γέννησιν, ἡ φυσικὴ του πνοὴ ψύχεται καί σκληρύνεται εἰς τήν ἐπαφήν μετὰ τοῦ ἀέρος, καί οὕτω μετατρέπεται καί γίνεται ψυχική: "ὅταν δέ τεχθῇ, ψυχόμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος καί στομούμενον τό πνεῦμα μεταβάλλειν καί γίνεσθαι ζῶον"²¹⁹.

Ἐκ τούτου, εἶναι πλέον ἀπαραίτητος διὰ τήν τοῦ ἐμψύχου ζωὴν ἡ ἀναπνοή: ἡ ψυχὴ τροφοδοτεῖται διὰ τῆς εἰσπνοῆς καί ἀναπαράγει τό φαινόμενον τῆς ψύξεως, τῆς πήξεως καί τῆς ἀναθυμιάσεως, ἐνῶ διὰ τῆς ἐκπνοῆς ὁ ψυχρὸς ἀήρ ἀποβάλλεται, ἐπιτρέπων εἰς τό αἷμα νά ἀναθερμηνῆται καί νά διατηρεῖται εἰς τήν ὑγρὴν του κατάστασιν. Ὑπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τήν ἔννοιαν, τό φυσικόν πνεῦμα μεταβάλλεται εἰς ζῶον (ζῶσα ὑπαρξίς): τό ψυχικόν πνεῦμα ἐξέρχεται ὡς μία ἀναθυμίασις ἐκ τοῦ φυσικοῦ πνεύματος, τό ὁποῖον δέν παύει νά ὑπάρχῃ ὡς εἶναι, αἱ δέ ἰδιαίτεροι καθ'αυτὸ ψυχικαὶ λειτουργίαι φαντασία καί ὁρμὴ προστίθενται

²¹⁵ Ὅτε οἱ Στωϊκοὶ ὁμιλοῦν περὶ ἐπιστήμης ἐννοοῦν ἐν σύστημα κατανεμημένων ἐννοιῶν, ἥτοι ἓνα τρόπον διὰ νά κρατῇ ἡ ψυχὴ εἰς τήν κατοχὴν της σταθεράς, βεβαίας καί εὐκρινεῖς ἐννοίας

²¹⁶ Ἐπίκτητ. Διατριβαί, 1. 12. 9

²¹⁷ Ἐπίκτητ. Διατριβαί, 1.1. 23

²¹⁸ S. V. F 11. 809

²¹⁹ S. V. F. II, 806

εἰς τὰς φυσικὰς ὡς καὶ αἱ λογικαὶ λειτουργίαι. Εἰς δὲ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου, θὰ προστεθοῦν εἰς τὰς ψυχικὰς.

Παραλλήλως ὁμως, κατανοοῦμεν καλύτερον ἐκ ποίας ἀφορμῆς ἐκκίνησε τὸ ἄλλον ζήτημα: ἐάν ἡ ἀναπαραγωγικὴ λειτουργία ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν ἢ τὴν φύσιν. Διότι, ἐάν συμβαίνει ἐν μέρος τῆς ψυχικῆς πνοῆς νὰ διοχετεύηται εἰς τὴν ἐν λόγῳ λειτουργίαν, ὀφείλει νὰ ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν, ἐάν πάλιν τὸ ἔμβρυον ἔχει ἐν ἀρχῇ ὑπαρξιν φυτοῦ, τότε ἡ λειτουργία ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν.

Καὶ ἀντιστρόφως: τί συμβαίνει μετὰ θάνατον, ὅτε τὸ σύνθετον διαλύεται; Γνωρίζομεν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἀντιτίθενται εἰς τὴν τῆς μετενσαρκώσεως ἰδέαν. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἐθεωρήθησαν ὅτι ἀντετίθεντο καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα, ἐπειδὴ δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ εἰς τὸν Ἐπίκουρον, διότι δὲν ἐπίστευον οὐδέ εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐξαφάνισιν τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν θάνατον. Κατ' αὐτούς, μόνον αἱ ψυχαὶ τῶν ἀλόγων ζώων ἀποθνήσκουν ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματός των: διὰ τὰς ἐλλόγους ψυχὰς, τὸ τέλος τῆς ἀναμείξεως των μετὰ τοῦ σώματος δὲν σημαίνει τὴν ταυτόχρονον ἐξαφάνισιν τῶν στοιχείων τὰ ὅποια τὰς συνθέτουν. Ἡ ψυχὴ χωρίζεται ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐπιβιώνει δι' ἐν διάστημα ὑπὸ ἐλαττωμένην μορφήν ὑπάρξεως²²⁰. Κατὰ δὲ Χρῦσιππον ἡ ψυχὴ λαμβάνει ἔκτοτε μορφήν σφαιρικὴν²²¹, συμφώνως δὲ μετ' ὀρισμένων Στωϊκῶν, αἱ ψυχαὶ αἱ ὅποια θ' ἀνθέξουν περισσότερον περιπλανῶνται εἰς τοὺς ἀστέρας²²² ἢ πέριξ τῆς σελήνης²²³.

Μόνον ἡ ψυχὴ τοῦ σοφοῦ ἐπιβιώνει περισσότερον, πρὸ τῆς ἐξαφανίσεώς της εἰς τὴν περιοδικὴν ἐκπύρωσιν τοῦ σύμπαντος. Ἡ διδασκαλία τῶν Στωϊκῶν λέγει ὅτι τὸ θεῖον πῦρ, τὸ ὅποῖον ἐμψυχώνει τὸ σύμπαν, κατὰ περιόδους τὸ ἀναφλέγει: τὸ σύμπαν τότε ἀναγεννᾶται καὶ ὅλα ἀρχίζουσι πάλιν νὰ κινοῦνται εἰς τὸν ρυθμὸν μιᾶς αἰωνίου ἀνακυκλώσεως. Ἐκπληκτικὴ ἐπιβίωσις, οὐχὶ καταδίκη, μακαριότης, οὐδέ κἄν μετενσάρκωσις: τὸ ἐν λόγῳ δόγμα στερεῖται θρησκευτικῆς ἢ ἐσχατολογικῆς χροιάς, εἶναι ἀπλῶς ἐν στοιχεῖον τῆς (στωϊκῆς) φυσικῆς.

Ὅσο διὰ τὴν ἐπιβιοῦσαν ψυχὴν τοῦ σοφοῦ, προβάλλεται ὡς λόγος ὅτι εἶναι στερεότερα καὶ ἰσχυροτέρα: εἰς τὴν σφαιροειδῆ μορφήν τὴν ὅποιαν λαμβάνουν αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον εἶναι δύσκολον νὰ μὴν ἀναγνωρίσωμεν τὸν "κυκλοτερῆ σφαῖρον" τοῦ Ἐμπεδοκλέους²²⁴, ἐκεῖνον τὸν ὅποῖον ὁ Μάρκος Αὐρήλιος²²⁵ τάσσει ὡς τελικόν σκοπὸν τῆς φιλοσοφικῆς ἀσκήσεως διὰ τὴν ψυχὴν, ἡ ὅποια ἀναδεικνύεται ἡ "ἔνδον ἀκρόπολις".

²²⁰ S. V. F., II, 809

²²¹ S. V. F., 17, 815

²²² S. V. F., II 817

²²³ S. V. F., II, 814

²²⁴ "ἀλλ' ὁ γε πάντοθεν ἴσος ἐοῖ καὶ πάμπαν ἀπείρων Σφαῖρος κυκλοτερῆς. . ."

²²⁵ Μ. Αὐρ. Εἰς ἑαυτόν, 8, 41, 12. 3.

ΙΑ. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου

Ἡ τοῦ Πλάτωνος *Πολιτεία* κατακλείεται μέ τόν μῦθον τοῦ Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου, ἥτοι διά τῆς περιγραφῆς ἑνός τοπίου τοῦ Κάτω Κόσμου: εἰς τήν ἐν λόγῳ ἀφήγησιν, ὅπου ἀποκαλύπτονται τά μυστήρια τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν, θεώμεθα τάς ψυχάς, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νά ἐπιστρέψουν εἰς τήν ζωήν, νά ἐκλέγουν δι' ἰδικῆς των εὐθύνης τήν μελλοντικήν των μοίραν, λησμονοῦσαι τήν προειδοποίησιν τῆς Λαχέσεως: "*Αἰτία ἐλομένου, θεός ἀναίτιος*". Εἰς δέ τό τέλος τοῦ ταξιδίου του εἰς τόν χθόνιον κόσμον, ὁ Παμφύλιος Ἡρ ἀνακαλύπτει τήν πεδιάδα ἐντός τῆς ὁποίας, καί ὑπό ἀποπνικτικήν ζέσιν, παραμένουν αἱ ψυχαί δι' ὑστάτην φοράν, πρό τῆς ἐπαναποστολῆς των εἰς τήν γῆν ἄνω διά μίαν νέαν μετεμψύχωσιν.

Ἐν λόγῳ μῦθος²²⁶ ἀποτελεῖ τήν Πλατωνικήν ἀπάντησιν, πέραν τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς εἰς τήν παραδοσιακήν μυθολογίαν τῶν ποιητῶν ὡς ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, οἱ Τραγικοί, οὐσιαστικῶς ἐν παράδειγμα διά τό εἶδος τοῦ μύθου τό ὁποῖον ὀφείλουν νά προκρίνουν οἱ νομοθέται τῆς εὐνομουμένης πολιτείας. Ὁ μῦθος τοῦ Ἡρός εἶναι ἡ ἀποψις μιᾶς φιλοσοφικῆς *Νεκυίας*, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ μετά τήν ἀρνητικήν κριτικήν τῆς ἐπικῆς *Νεκυίας*, καί ὁμοιάζει νά ἐπανασυνδέῃ τάς ἀφηγήσεις διά τόν κόσμον τῶν νεκρῶν μετά τοῦ τελετουργικοῦ κόσμου. Τό ἐξονομασθέν κείμενον ὑπογραμμίζει σαφῶς τό στοιχεῖον τῆς περιπλανήσεως, *περιοῦσαν*, καί εἰς τόν κάτω κόσμον τῆς ψυχῆς ἑνός ἥρωος, ὁ ὁποῖος ἦτο κατά τό ἔπος περιώνυμος "*διά τάς ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ζώντων περιπλανήσεις του*".

Ἡ εἰκὼν συμφωνεῖ μετά μιᾶς μακρᾶς παραδόσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ὡς φαίνεται ἐμπνέεται ἄμεσα ὁ Πλάτων. Ὡστόσο, τό ὄνομα *Ἀμέλης*, τό ὁποῖον προσέδωσεν ὁ Πλάτων εἰς τόν ὑπόγειον ποταμόν, ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς τήν πλατωνικήν περί παρουσίας τῆς ψυχῆς θεώρησιν. Εἰς τά πλαίσια τῆς πλατωνικῆς σκέψεως, ἡ ἀμέλεια δύναται νά ὀρισθῇ ὡς τό ἀντίθετον ταύτης τῆς πνευματικῆς ἀνησυχίας καί ἀγωνίας, τῆς ψυχικῆς ταραχῆς καί ἐγρηγόρσεως, στενῶς συνδεδεμένης μετά τοῦ θέματος τῆς *μελέτης* καί τῆς ἀμελείας καί μετά τῶν μύθων τῆς *Μνημοσύνης*²²⁷ καί τῆς *Λήθης*.

²²⁶ Κατά τόν W. Kaufmann εἰς τό *Tragedy and Philosophy*, Princeton 1968, σ. 87. προσφέρεται εἰς ἡμᾶς ὁ Πλατωνικός μῦθος τοῦ Ἡρός εἰς τήν θέσιν τῆς Ἑλληνικῆς τραγωδίας. Πρόκειται ὡστόσο δι' ἑνός πτωχικοῦ ἀνταλλάγματος

²²⁷ Ἡ *Μνημοσύνη*, θεά τιτανική, ἀδελφή τοῦ Κρόνου καί τοῦ Ὠκεανοῦ, μητέρα τῶν Μουσῶν (Ἡσιόδ. *Θεογονία*, 54 κ.έ., 135, 915 κ. έ.) καί κορυφαία τοῦ χοροῦ των, εἶναι ἡ θεότης ἡ ὁποία προστατεύει τήν ποιητικήν λειτουργίαν. Διά τούς ἀρχαίους ἄλλωστε ἐθεωρεῖτο αὐτονόητον ὅτι ἡ ἐξονομασθεῖσα λειτουργία ἀπαιτεῖ μίαν ὑπερφυσικήν παρέμβασιν. Ἡ ποίησις ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν τυπικῶν μορφῶν τῆς θεϊκῆς "*κατοχῆς*" καί τῆς θεϊκῆς μανίας, τήν κατάστασιν τοῦ "*ἐνθουσιασμοῦ*" ὑπό τήν ἐτυμολογικήν σημασίαν τῆς λέξεως (ἐν -θεός). Ὅτε οὖν ὁ ποιητής κατέχεται ὑπό τῶν Μουσῶν, καθίσταται ὁ τῆς *Μνημοσύνης* ἐρμηνευτής, ὡς ὁ ὑπό τοῦ θεοῦ ἐμπνεόμενος προφήτης, εἶναι ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐρμηνευτής. (Πινδ. *ἀποσπ.* 32 "*μαντεύετο, Μοῖσα, προφατεύσω δ' ἐγώ*", ὡς καί Πλατ. *Ἰων*, 534e). Ἡ γνώσις ἢ ἡ σοφία (Προβλ. Πινδ., *Ἰσθιον.*, V, 28, ὅπου ὁ ποιητής χαρακτηρίζει τόν ἑαυτόν του σοφόν ἄνδρα, σοφιστήν) τήν ὁποίαν ἡ *Μνημοσύνη* παραχωρεῖ εἰς τούς αὐτῆς ἐκλεκτούς, εἶναι μία "*παντογνωσία*" μαντικοῦ χαρακτῆρος. Διά τοῦτο καί ἡ Ἱστορία τήν ὁποίαν ἄδει ἡ *Μνημοσύνη* εἶναι μία ἀποκρυπτογράφησις τοῦ

Τό σημαντικώτερον ὁμως τῆς ὁμηρικῆς *Νέκυιας* εἶναι ἡ κατάκτησις γνώσεως τοῦ Ὀδυσσέως, ἡ ὁποία τόν καθιστᾷ πρόσφορον διά τήν πλατωνικήν ἀνάπλασιν τῆς μορφῆς του εἰς τό ταξείδιον τοῦ Ἡρός τοῦ Παμφυλίου. Τοῦ ἥρωος συμβόλου καρτερίας καί αὐτοσυγκρατήσεως καί συγχρόνως συμβόλου ὑπερτάτης σοφίας.

Σύν τῷ χρόνῳ, εἰς τό πνευματικόν τῶν Ἑλλήνων περιβάλλον ἡ μελέτη ἀπέκτησε μίαν εὐρυτέραν ἀξίαν: δέν περιορίζεται πλέον εἰς τήν κατάκτησιν μιᾶς ἰδιαίτερας γνώσεως, ἀλλά διαπλάθει τήν ἀνθρωπίνην γενικῶς ὑπεροχήν: Τήν ἀρετήν. Δι' ὃ καί ὁ Πλάτων ὀρίζει τήν φιλοσοφίαν ὡς *μελέτην θανάτου*²²⁸, ἡ ὁποία συγχρόνως διατηρεῖ καί τόν χαρακτήρα μιᾶς μελέτης μνήμης, ὡς φαίνεται ἐξ ἑτέρου χωρίου τοῦ *Φαίδρου*²²⁹. Κατά δέ τόν Πρόκλον, "δεῖ γάρ τήν τῆς μελέτης ἀνανεούσης ἡμῖν αἰεὶ τήν μνήμην ὧν ἔγνωμεν"²³⁰. Διά τοῦτο, καί ὅτε ὁ Πλάτων παρουσιάζει εἰς τήν τῆς Λήθης πεδιάδα τόν ποταμόν *Ἀμέλητα*, τοῦ ὁποίου "ἀγγεῖον οὐδέν τό ὕδωρ στέγει" παραμένει πιστός εἰς τήν ἐρμηνείαν ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τούς τῆς *Μνημοσύνης* καί τῆς *Λήθης* μύθους ἐντός τῶν φιλοσοφικῶν κύκλων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἐάν ὡστόσο ἡ μελέτη σημαίνει μνήμην, ἡ τῆς Ἀντιγόνης τοιαύτη εἶναι ζέουσα καί ἐνεργός. Ἐνθυμεῖται τήν ἱστορίαν καί τήν ἐν τῇ πόλει ἀποστολήν τοῦ οἴκου της. Εἰς τήν προοπτικήν τῆς Ἀντιγόνης, αὕτη ἡ ἀσκησις θανάτου εἶναι οὐσιαστικῶς μία ἀγωγή ἀθανασίας καί συγχρόνως μία σωτηριακή ἀγωγή, ἡ ὁποία νικᾷ τόν χρόνον καί τόν θάνατον.

Ἐπάρχει ἄλλωστε τό ἀντιθετικόν διώνυμον *πειθῶ -πίστις*, τό ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς δύο διαφορετικὰς τῆς ψυχῆς μέρη. Ἡ *πειθῶ*, ὄντως διαφορουμένη δύναμις ἡ ὁποία "ἀναπείθεσθαι καί μεταπίπτειν ἄνω κάτω"²³¹ συνδέεται μετά τῆς ἡδονῆς καί τοῦ πόθου²³². Ἡ *πίστις* ἀντιπροσωπεύει μίαν ἄλλου εἴδους ἐμπιστοσύνην καί πίστιν εἰς τινά ἀνωτέρα θεότητα, τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νά δεχθῆ τάς ἀποκαλύψεις καί νά ἀκολουθήσῃ τά διδάγματά της. Ἡ ἰδία ἀντίθεσις *πειθοῦς - πίστεως* εὐρίσκεται καί εἰς τό τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἔργον. Ἡ μελέτη θανάτου τῆς Ἀντιγόνης εἶναι οὐσιαστικῶς μία σωτηριακή ἀγωγή, καρπός ὑψίστης πνευματικότητος τῆς ἡρώιδος, ἡ ὁποία νικᾷ τόν χρόνον καί τόν θάνατον. Εἰς δέ τό τέλος τῆς *Πολιτείας*, ὁ Πλάτων χαίρει διά τήν μή ἀπώλειαν τοῦ μύθου τοῦ Παμφυλίου Ἡρός, διότι ὅσοι ἐξακολουθοῦν νά τόν πιστεύουν καί νά τόν ἐμπιστεύονται θά ἔχουν σωτήριον τύχην: τήν ἀκηλίδωτον διάβασιν τοῦ ποταμοῦ *Ἀμέλητος* καί τήν εὐδαιμονικήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς των.

ἀοράτου, μία γεωγραφία τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Δι' ὃ καί τό προνόμιον τό ὁποῖον δωρεῖται ἡ *Μνημοσύνη* εἰς τόν ἀοιδόν, εἶναι τό προνόμιον τῆς ἐπαφῆς μετά τοῦ ἄλλου κόσμου, ἡ δυνατότης εἰσόδου εἰς αὐτόν καί ἡ ἐλευθέρα ἐπιστροφή. Τό παρελθόν ἄλλωστε ἐμφανίζεται ὡς μία διάστασις τοῦ ἄλλου κόσμου. Κατά δε τόν Πausανίαν αἱ Ἑλικωνίδαι μοῦσαι ἦτο μόνον τρεῖς: *Μελέτη* (Ἀσκησις), *Μνήμη* καί *Ἀοιδή* (Ἕγμνος).

²²⁸ Πλάτ, *Φαίδρος*, 67ε καί 81α

²²⁹ Πλατ. *Φαίδρος*, 275α

²³⁰ Πρόκλος, *Εἰς Πλάτωνος πολιτείαν*, Ὑπόμνημα Croll, σελ. 349.

²³¹ Πλάτ, *Γοργίας*, 493α

²³² Συμβολίζει τήν γοητείαν τῆς ἡδονῆς καί εἰδικώτερον τῆς σωματικῆς πιθανόν ἡδονῆς.

ΙΕ. Ἡ περίπτωση τῆς Πολυγνώτειου Νεκυίας.

Ἡ Πολυγνώτειος ἀπεικόνισις τοῦ κάτω κόσμου εἰς τήν δελφικήν λέσχην τῶν Κνιδίων ἦτο ὀλίγον παλαιότερα τοῦ 450 π.Χ. (Ἡ λέσχη ἐκτίσθη μετά τούς Περσικούς πολέμους).

Ἡ παρατήρησις τοῦ Πausανίου (XXVIII 1) ὅτι τό θέμα τῆς Πολυγνώτειου Νεκυίας ἦτο "ὁ Ὀδυσσεύς καταβεβηκῶς ἐς τόν Ἄδην, ὅπως Τειρεσίου τήν ψυχήν περί τῆς ἐς τήν οἰκίαν ἐπέρηται σωτηρίας" δέν ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τά γεγονότα. Ὁ Πολύγνωτος ἐπεδίωξε νά συναρπάσῃ διά τῆς ἀπεικονίσεως εἰς τόν Ἄδην θρυλικῶν μορφῶν τοῦ παρελθόντος, νά ἀναβιώσῃ μύθους διά μεγάλους ἀμαρτωλούς οἱ ὅποιοι τιμωροῦνται, δι' ἡρώων οἱ ὅποιοι μετεφέρθησαν ζῶντες εἰς τό χθόνιον βασίλειον καί διά δεδοξασμένα εἰς τόν ἄνω κόσμον πρόσωπα τά ὅποια συνεχίζουν μελαγχολικῶς ἐκεῖ τήν ζωήν των.

Ἀντιθέτως, ἡ Ὀδύσεια διά τῆς τοῦ Ὀδυσσεύς καθόδου εἰς τόν κόσμον τῶν ψυχῶν ἐπεθύμει νά συγκινήσῃ φέρουσα εἰς ἐπικοινωνίαν τόν ἥρωα μετά τῆς μητρὸς του, τήν ὁποίαν εἶχεν ἐγκαταλείψει ἔτι ζῶσαν κατά τήν ἀναχωρησίν του διά τήν Τροίαν, ὡς καί μετά τῶν ἡρώων τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του, οἱ ὅποιοι ἀπέθανον πρό τοῦ ἰδίου. Γενικῶς, ἡ ἐξάρτησις τοῦ Πολυγνώτου ἐκ τῆς τοῦ Ὀμήρου Ὀδύσειας εἶναι μικρά, πιθανόν ὅση καί ἐκ τῆς Μινωάδος (κεφ. 28) ἢ καί ἐκ τῶν Νόστων (29, 6). Τό σημαντικώτερον βεβαίως ἐκ τῆς τοῦ Πολυγνώτου ἀπεικονίσεως εἶναι τό γεγονός τῆς μονίμου ἐνασχολήσεως τῶν ἀρχαίων μετά τῆς ψυχῆς καί τῆς ἑαυτῆς ἀθανασίας.

Ἀντιθέτως μέ τήν ἐπικρατεστέραν κατά τά μεταχριστιανικά ἔτη γνώμην περί τοῦ Ἄδου ὡς τόπου κολασμοῦ τῶν ἀδίκων καί ἀσεβῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀρχαία ἀντίληψις διά τόν κάτω κόσμον δέν συνήθιζε νά διαχωρίζῃ δικαίους καί ἀδίκους. Εἰς τόν κοινόν ὁμως τοῦτον χῶρον δέν παρέλειπε νά ἀποδίδῃ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀδίκων ἢ τῶν ἀσεβῶν τήν ἀρμόζουσαν τιμωρίαν. Μεταξύ τῶν τιμωρουμένων, λίαν περίοπτον θέσιν κατεῖχον οἱ περιφρονηταί τῶν μυστηρίων καί οἱ ἐκ τοῦ μύθου μεγάλοι ἀμαρτωλοί τοῦ παρελθόντος. Συγχρόνως πρός τήν ἀντίληψιν ταύτην ὁ Πολύγνωτος παρέστησε καί τούς πλέον διακεκρωμένους ἐκ τῶν ἡρώων καί δὴ τούς ἔχοντας λατρείαν.

Ἰδιαιτέρως ὥστόσοσον συναρπαστικοί, ἦτο οἱ κίνδυνοι τούς ὁποίους ἀντιμετώπιζον οἱ ἥρωες τῆς "Καταβάσεως" ἐν τῇ διασχίσει τῶν θλιβερῶν στενωπῶν τοῦ Ἄδου καί αἱ συναντήσεις των μετά κακοβούλων δαιμόνων τοῦ σκότους ὡς ὁ Εὐρύνομος, τόν ὁποῖον ὁ Πολύγνωτος παρέστησεν εἰς τήν Νεκυίαν νά τρίξῃ τούς ὀδόντας του καί νά τρώγῃ τὰς σάρκας τῶν νεκρῶν²³³.

²³³ Πausαν. 10, 28, 7

ΙΣΤ. Εἰς τήν Χριστιανικήν Πίστιν

Η ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι θεμελιῶδες δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί ἀποτελεῖ οὐσιώδη βάσιν ἅμα καί προϋπόθεσιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ὅτι δέ ἡ ψυχή, χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος διά τοῦ θανάτου, δέν συναποθνήσκει, οὐδέ συνδιαλύεται μετ' αὐτοῦ, ἀλλά ζῆ συνειδητῶς, καί μετὰ ταῦτα μεταβαίνουσα εἰς ἄλλον τινά πνευματικόν τόπον, μαρτυρεῖ διά τόν πιστόν χριστιανόν ἢ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, τῇ τε Παλ. καί τῇ Κ. Διαθήκῃ, Θεία Ἀποκάλυψις.

Παλαιά Διαθήκη:

Η Παλ. Διαθήκη δέχεται τόν ἄνθρωπον ὡς δισύνθετον, καί δὴ ὡς ψυχοσωματικὴν ἐνότητα. Ἦδη, ἀπό τῶν πρώτων αὐτῆς σελίδων, διδάσκειται ὅτι ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἀθάνατος. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ "ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί ὁμοίωσιν" εἶναι δηλωτικός τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τόν δημιουργόν Θεόν, ὄχι παχυλῶς, κατὰ τό σῶμα ἢ τήν μορφήν, ἀλλά κατὰ τό πνεῦμα, ἥτοι κατὰ τήν ψυχήν, ἡ ὁποία ἔλαβεν ὡς δῶρον ἀπό τόν Θεόν τό τε λογικόν αὐτῆς καί τήν ἀθανασίαν, τὰς δύο ταύτας ιδιότητας αἱ ὁποῖαι διακρίνουν τόν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ζώων, καί ἔνεκα τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος λέγεται "κατ' εἰκόνα" καί "καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ" πεποιημένος.

Τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδάσκει ἡ Παλ. Διαθήκη σαφῶς εἰς πολλά ἄλλα σημεία αὐτῆς. Καί δὴ, ὅτε ὁ Ἀβραάμ ἀπέθανεν, ἵνα μή νομισθῆ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀνυπαρξίαν, λέγει ρητῶς ὅτι "προσετέθη πρὸς τόν λαόν αὐτοῦ"²³⁴. Ὡσαύτως διά τόν Ἰσμαήλ, "προσετέθη πρὸς τό γένος αὐτοῦ"²³⁵. Ὁμοίως καί διά τόν Ἰσαάκ,²³⁶ τόν Ἰακώβ,²³⁷ τόν Ἀαρών,²³⁸ καί τόν Μωϋσῆ²³⁹. Εἰς ἅπαντα τά χωρία ταῦτα μαρτυρεῖται σαφῶς ὅτι αἱ ψυχαί τῶν προσώπων, περί τῶν ὁποίων γίνεται λόγος, ὡς καί αἱ ψυχαί "τοῦ λαοῦ" ἢ τοῦ "γένους" αὐτῶν, εἶναι ἀθάνατοι. Σημειωθήτω ὅτι, κατὰ τόν θάνατον αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει "ψυχή τετελευτηκυῖα"²⁴⁰. Ἐπίσης ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ διδάσκειται καί τό δυνατόν τῆς συναντήσεως τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον. Οὕτω καί ὁ Ἰακώβ, ἅμα ὡς ἤκουσε περί τοῦ θανάτου τοῦ

²³⁴ Γεν. κε 8.

²³⁵ Γεν. κε 17

²³⁶ Γεν. λε 29

²³⁷ Γεν. ρθ 33

²³⁸ Ἀριθμ. κ 24

²³⁹ Ἀριθμ. κζ 13 - λα 2

²⁴⁰ Λευίτ. κα 11

υιου αυτου Ιωσηφ, "ουκ ηθελε παρακαλεισθαι λεγων οτι, καταβησομαι προς τον υιον μου πενθων εις αδου".²⁴¹

Ἔτι σαφέστερον, διδάσκεται ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἰς Α' Βασιλειῶν κεφ. κη' καὶ ἐξῆς. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Σαούλ εὔρε τρόπον ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ πρό πολλοῦ ἀποθανόντος Σαμουήλ, διὰ νά συμβουλευθῆ αὐτόν. Καί ὅτι ὁ Σαμουήλ, ἐμφανισθεὶς αὐτῷ ἐν πνεύματι, ἐπέπληξεν αὐτόν σφοδρῶς. "Ἰνα τί παρηνόχληκάς με ἀναβῆναί με;" Ὁμοίως καὶ εἰς τά χωρία: "καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν, ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος"²⁴², "ουκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἀδου"²⁴³, "ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτούς καὶ καταβήτωσαν εἰς ἀδου ζῶντες"²⁴⁴. Τό τελευταῖον αὐτό χωρίον διδάσκει ὅτι καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπιβιοῦν μετὰ θάνατον, διότι ἄλλως θά ἦτο ἀδιανόητον πῶς οἱ ἀσεβεῖς, ὅταν ἀποθάνουν, εἶναι δυνατὸν νά καταβοῦν ζῶντες εἰς τὸν Ἄδην, ἂν αἱ ψυχαὶ αὐτῶν δέν ἐπιζοῦν μετὰ τὸν θάνατον τῶν σωμάτων.

Ἔτι σαφέστερον, διδάσκεται ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἰς τά μεταγενέστερα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτως εἰς τό ἐρώτημα τῶν ὀπλιτῶν τῆς ἐποχῆς: "Τί ἐπερίσσευσεν ὁ ἄθρωπος παρὰ τό κτήνος; . . . Τά πάντα εἰς τόπον, ἕνα· τά πάντα ἐγένετο ἀπό τοῦ χοός καὶ τά πάντα ἐπιστρέφει εἰς τὸν χοῦν. Καὶ τίς οἶδε τό πνεῦμα υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰ ἀναβαίνει ἄνω, καὶ τό πνεῦμα τοῦ κτήνους, εἰ καταβαίνει αὐτό κάτω εἰς τὴν γῆν;" ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀπαντᾷ ἀνενδοιάστως: "καὶ ἐπιστρέψη προς τὸν Θεόν, ὃς ἔδωκεν αὐτό"²⁴⁵ Καὶ ἄλλαχοῦ, ὁ αὐτός συγγραφεὺς βεβαιοῖ: "δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ καὶ οὐ μὴ ἄψηται αὐτῶν βάσανος. Ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθῆναι . . . οἱ δέ εἰσὶν ἐν εἰρήνῃ . . . ἢ ἐλπίς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης"²⁴⁶.

Οὕτω καὶ πρό τῶν ἀπειλῶν τῶν διωκτῶν εἰδωλολατρῶν ὁ πιστὸς Ἰσραηλίτης ἀπαντᾷ ἐν ἀκραδάντῳ πίστει εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς: "Πρός ταῦτα εἰ τι ἔχετε κολαστήριον, προσαγάγετε τῷ σωματί μου τῆς γάρ ψυχῆς μου οὐδ' ἂν θέλητε ἀψασθαι δύνασθε"²⁴⁷. Ἐν τῇ αὐτῇ πίστει, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεώς των θανατωθέντες, "οἱ Ἀβραμιαῖοι παῖδες σὺν τῇ ἀθλοφόρῳ μητρὶ εἰς πατέρων χορόν συναγελάζονται, ψυχὰς ἀγνάς καὶ ἀθανάτους ἀπειληφότες παρὰ Θεοῦ"²⁴⁸.

Καινή Διαθήκη

Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἡ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδασκαλία διήκει δι' ὄλων αὐτῆς τῶν σελίδων. Καὶ δὴ, αὐτός ὁ Κύριος ἐβεβαίωσεν "εἴαν τις

²⁴¹ Γεν. λζ 35.

²⁴² Ψαλμ. κα

²⁴³ Ψαλμ. ιε 10

²⁴⁴ Ψαλμ. νδ 16

²⁴⁵ Ἐκκλ. ιβ 7

²⁴⁶ Σοφ. Σολομ. γ 1 - 4

²⁴⁷ Δ, Μακκαβ. ι 4

²⁴⁸ Δ, Μακκαβ. ιη 23

τόν λόγον τόν ἐμόν τηρήση, θάνατον οὐ μή θεωρήση εἰς τόν αἰῶνα"²⁴⁹. Δεδομένου ὅτι πᾶσιν "ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν"²⁵⁰, ἔπεται ἀναγκαίως, ὅτι οὐδαμῶς ἄλλως εἶναι δυνατόν νά μή ἴδῃ ὁ τηρῶν τόν λόγον τοῦ Κυρίου θάνατον, εἰς τό αἰῶνα, ἤτοι νά ἐξακολουθῇ ζῶν εἰς τόν αἰῶνα, εἰ μή μόνον ἐάν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος. Κατά τήν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου ἐπάνω εἰς τό ὄρος, "ᾤφθησαν Μωϋσῆς καί Ἡλίας μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες"²⁵¹, ὅπερ ἐμφαίνει τήν μετά συνειδήσεως ὑπαρξιν τῶν βιβλικῶν τούτων προσώπων, μολονότι εἶχον ἐγκαταλείπει πρό αἰώνων τόν παρόντα βίον, τουτέστιν ὅτι αἱ ψυχαί των εἶχον παραμείνει ἀθάνατοι.

Τήν ἀλήθειαν ταύτην μανθάνομεν καί ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐλέγχων τούς Σαδδουκαίους διά τήν ἀπιστίαν αὐτῶν εἰς τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, λέγει: "οὐκ ἀνέγνωτε τό ρηθέν ὑμῖν ὑπό τοῦ Θεοῦ λέγοντος Ἐγώ εἰμί ὁ Θεός Ἀβραάμ καί ὁ Θεός Ἰσαάκ καί ὁ Θεός Ἰακώβ. Οὐκ ἔστιν ὁ Θεός νεκρῶν ἀλλά ζώντων"²⁵² καί προσθέτει "ὑμεῖς οὖν πολύ πλανᾶσθε"²⁵³. Τό αὐτό διδάσκει ὡσαύτως ὁ Κύριος λέγων: "μή φοβεῖσθε ἀπό τῶν ἀποκτεινόντων τό σῶμα, τήν δέ ψυχὴν μή δυναμένων ἀποκτεῖναι"²⁵⁴, καί διά τῆς βεβαιώσεως αὐτοῦ πρὸς τόν συσταυρωθέντα αὐτῷ ληστήν "Ἀμήν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ"²⁵⁵. Οὐ μόνον δέ αἱ ψυχαί τῶν δικαίων ζοῦν μετά θάνατον, ἀλλά καί τῶν ἁμαρτωλῶν, ὅπως σαφῶς διδάσκει ὁ Χριστός εἰς τήν παραβολήν τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου καί τοῦ πλουσίου²⁵⁶. Κατά τήν ἐν λόγῳ παραβολήν, μετά θάνατον, ἀμφότεροι, ὁ τε δίκαιος Λάζαρος καί ὁ ἄδικος πλούσιος, ζοῦν ὁ μὲν ἐν μακαριότητι ἐν "κόλποις Ἀβραάμ", ὁ δέ "ὑπάρχων ἐν βασάνοις", "ὀδυνόμενος ἐν φλογί" εἰς τόν Ἄδην.

Ὡσαύτως, ὅτε ὁ Ἰησοῦς μετέβη εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Ἰαείρου, λέγει εἰς τούς θρηνοῦντας τήν θανοῦσαν θυγατέρα αὐτοῦ " μή κλαίετε οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλά καθεύδει "²⁵⁷, διά νά βεβαιώσῃ ὅτι ὁ θάνατος τοῦ σώματος δέν σημαίνει καί θάνατον τῆς ψυχῆς. Ὅτε δέ ἐφώνησεν αὐτήν "ἡ παῖς ἐγείρου . . ., ἐπέστρεψεν τό πνεῦμα αὐτῆς καί ἀνέστη παραχρῆμα"²⁵⁸. Ὅθεν, διά νά ἐπιστρέψῃ τό πνεῦμα (ἡ ψυχὴ) τῆς κόρης καί νά ἀναστηθῇ σημαίνει ὅτι εἶχεν ἀναχωρήσῃ προσωρινῶς ἀπό τό σῶμα αὐτῆς εἰς πνευματικόν τινά τόπον, καί ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς τό νεκρόν αὐτῆς σῶμα καί οὕτως αὕτη ἀνεστήθη.

Εἰς πλεῖστα ἄλλα χωρία αὐτῆς ἡ Κ. Διαθήκη διδάσκει, ὅτι ὁ θάνατος εἶναι εἶδος τι ὑπνου σωματικοῦ, καί οὐχί ἐξαφάνισις τῆς ψυχῆς. Τόν θάνατον τοῦ Λαζάρου ὁ Χριστός ἐχαρακτήρισεν ὡς ὑπνον, εἰπὼν πρὸς

²⁴⁹ Ἰωάν. η 51.

²⁵⁰ Πρὸς Ἐβρ. Θ 27

²⁵¹ Ματθ. ιζ 3 - Μαρκ. Θ 4 - Λουκ. Θ. 30.

²⁵² Ματθ. κβ 31 - 32 - Μαρκ. ιβ 26 - 27

²⁵³ Μαρκ. ιβ 27

²⁵⁴ Ματθ. ι 28

²⁵⁵ Λουκ. κγ 43

²⁵⁶ Λουκ. ιστ 19 κ.έ.

²⁵⁷ Λουκ. η 52

²⁵⁸ Λουκ. η 54 - 55

τούς μαθητάς αὐτοῦ "Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν ἐκοιμήθη, ἀλλά πορεύομαι ἵνα ἐξυπνήσω αὐτόν". Καί ὁ εὐαγγελιστής ἐξηγεῖ ἀμέσως "εἰρήκει δέ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ"²⁵⁹. Συνεπεία τοῦ σεισμοῦ κατὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ, "πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη"²⁶⁰, καί ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος λιθοβοληθεὶς "ἐκοιμήθη"²⁶¹.

Ὁ Ἄπ. Παῦλος ὡσαύτως, τὸν σωματικόν θάνατον ὡς προσωρινήν κοίμησιν περιγράφων, λέγει: "καί κοιμῶνται ἱκανοί"²⁶², "πάντες οὐ κοιμηθησόμεθα"²⁶³, "οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας"²⁶⁴ καί "ἐάν δέ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ"²⁶⁵ δι' ὧν διδάσκει, ὅτι μετὰ τὴν "κοίμησιν τοῦ θανάτου" τὸ σῶμα μόνον νεκροῦται, ἐνῶ ἡ ψυχὴ δέν ἀποθνήσκει, ἀλλὰ συνεχίζει τὴν προσωπικὴν αὐτῆς ζωὴν, παραμένουσα αἰωνίως ἀθάνατος καί ἄφθαρτος. Εἰς τὴν ἀλήθειαν ταύτην πιστεύων καί ὁ Στέφανος, ἐνῶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐλιθοβόλουν αὐτόν, ἐπεκαλεῖτο τὸν Κύριον λέγων: "Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμα μου", καί ταῦτα εἰπὼν "ἐκοιμήθη"²⁶⁶.

Προσέτι, σαφεστέρα εἶναι ἢ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλία τῶν πρωτοκορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου. Ὁ Παῦλος ὀνομάζει τὴν μὲν ψυχὴν "ἔσω ἄνθρωπον"²⁶⁷, τὸ δέ σῶμα "ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπον"²⁶⁸. Εἶναι δηλ. κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον Παῦλον ἡ ψυχὴ ὁ κυρίως ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ὡς προσωρινήν "ἐπίγειον οἰκίαν" ἔχει τὸ σῶμα. Διὸ λέγει "οἶδαμεν ὅτι ἐάν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνου καταλυθῇ, οἰκοδομήν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν οὐρανοῖς"²⁶⁹, καί ὀλίγον ὕστερον προσθέτει: "θαρροῦμεν δέ καί εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον"²⁷⁰. Καί ἀλλαχοῦ "ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστός καί τὸ ἀποθανεῖν κέρδος . . . συνέχομαι δέ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι καί σύν Χριστῷ εἶναι πολλῷ γάρ μᾶλλον κρεῖσσον"²⁷¹, "οὐ γάρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν"²⁷².

Ὡς προσωρινόν "σκήνωμα" τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ τὸ σῶμα καί ὁ Ἄπ. Πέτρος, λέγων "δίκαιον δέ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμί ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγερεῖν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, εἰδὼς ὅτι ταχινὴ ἐστὶν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου"²⁷³. Τόσον ἄρα ὁ Παῦλος ὅσον καί ὁ Πέτρος, θεωροῦντες τὸ σῶμα ὡς προσωρινήν κατοικίαν αὐτῶν, τὴν ὁποῖαν, ἀποχωροῦντες ἐκ τοῦ προσκαίρου τούτου κόσμου διὰ τοῦ θανάτου, ἀναγκαίως θά ἐγκαταλείψουν, διδάσκουν ἀμφότεροι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῆ ὡς πνεῦμα καί

²⁵⁹ Ἰωαν. ια 11, 13

²⁶⁰ Ματθ. κζ 52

²⁶¹ Πρ. Ἀποστ. ζ 60

²⁶² Α Κορινθ. ιε 6

²⁶³ Α Κορινθ. ιε 1

²⁶⁴ Α Θεσσαλ. δ 15

²⁶⁵ Α Κορινθ. ζ 39

²⁶⁶ Πρ. Ἀποστ. ζ 56, 60

²⁶⁷ Β Κορινθ. δ 16 - Ρωμ. Ζ 22 - Ἐφεσ, γ 16

²⁶⁸ Β Κορινθ. δ 16

²⁶⁹ Β Κορινθ. ε 1

²⁷⁰ Β Κορινθ. ε 8

²⁷¹ Φιλιπ. α 21, 23

²⁷² Ἐβρ. ιγ 14

²⁷³ Β Πετρ. α 13 - 14

μετά θάνατον, ὡς σαφῶς φαίνεται ἀπό τὰς φράσεις αὐτῶν, τοῦ μὲν Παύλου "ἐμοί . . . τό ἀποθανεῖν κέρδος . . . τήν ἐπιθυμίαν ἔχων ἀναλῦσαι καί σύν Χριστῷ εἶναι", "εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι πρὸς Κύριον", τοῦ δέ Πέτρου "ἐφ' ὅσον εἰμί ἐν τῷ σκηνώματι τούτῳ", ἡ ὁποία φράσις σημαίνει ὅτι καί μετά τήν ἀπόθεσιν αὐτοῦ θά ὑπάρχη αἰωνίως μετά τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος καί προεῖπεν αὐτῷ τήν "ταχινήν ἀπόθεσιν τοῦ σκηνώματος" αὐτοῦ. Τέλος τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδάσκει πλέον ἢ σαφῶς καί ὁ Ἰωάννης, ὥστε οὐδεμία θά καταλείπεται ἡμῖν ἀμφιβολία, γράφων ρητῶς: "Εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διά τόν Λόγον τοῦ Θεοῦ . . . καί ἔκραξαν φωνῇ μεγάλη" ²⁷⁴.

Καί ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐκκλησιαστικῇ γραμματείᾳ, πάντες οἱ Πατέρες διακηρύττουν ὅτι "μετά θάνατον ἐν αἰσθήσει εἰσὶν αἱ ψυχαί" πλήν "αἱ τῶν εὐσεβῶν ψυχαί ἐν κρείττονί που χώρῳ διαβιοῦσι", ἐπειδή "ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχή" καί "ἀθάνατος παρά τοῖς πλείοσιν ὠνόμασται". Ἀθάνατος δ' οὔσα καθ' ἑαυτόν ἡ ψυχή, λογικῶς ἀφ' ἑαυτῆς κινεῖται καί μετά τήν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος, "οὐ γάρ ἡ ψυχή ἐστιν ἡ ἀποθνήσκουσα, ἀλλά διά τήν ταύτης ἀναχώρησιν ἀποθνήσκει τό σῶμα", διότι "ἄφθαρτον φύσιν πεποίηκεν ὁ Θεός τήν νοεράν καί αὐτῷ συγγενῆ ψυχῆν". Δεινῶς δέ ἐπολεμήθησαν ἀνέκαθεν ὑπό τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καί συγγραφέων οἱ ἀρνηταί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (θνητοψυχῖται).

ΙΖ. Αἱ περὶ Ἄδου Ἀντιλήψεις

Φρονῶ ὅτι ἡ οὐσία τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας ὑπῆρξε καθ' ὅλην τήν διάρκειάν της διαποτισμένη μετά χθονίου περιεχομένου, τό ὁποῖον ὥστόσοσον παρέμεινε κεκρυμένον ὅπισθεν τῆς οἰασδήποτε συναρπαστικῆς ἀναλαμπῆς της. Δι' ὅ, καί αἱ μυστικάι λατρεῖαι τῆς ἀρχαίας θρησκείας δέν ἔπαυσαν νά ἀποκαλύπτουν τὰς ἠδίοις ἐλπίδας περὶ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καί περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Διά τοῦτο ἡ Ἑλληνική Θρησκεία ἐνίκησε διά τῆς ἰδικῆς της μεθόδου τήν ἐφήμερον φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καί παραμερίζουσα τὰς μνησίμορας ἀνησυχίας, διευκόλυνε τοὺς πιστοὺς της νά ἐξευγενίσουν τήν παροῦσαν ζωὴν καί νά προσπαθήσουν διά τήν κατάκτησιν οἰασδήποτε δυνατῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θρησκειῶν, μόνον ἡ χριστιανική κατόρθωσε νά συνδυάσῃ τὰς παρηγόρους ἐσχατολογικὰς μυστηριακὰς ἐξαγγελίας μετά μιᾶς ἐξ ἴσου παρηγόρου ἐδωκοσμικῆς διδασκαλίας διά τήν θεμελίωσιν τῆς δικαίας καί ἠθικῆς ζωῆς.

Ἐκ τῆς δευτέρας προχριστιανικῆς χιλιετηρίδος, ἔχομεν τήν ἐμφάνισιν ἰσχυρῶν χθονίων θεοτήτων, αὐστηρῶν κατὰ φύσιν ἀλλ' ὥστόσοσον προθύμων νά καμφθοῦν διά τῆς ἐκείνων λατρείας μεταβαλλόμεναι οὕτως εἰς εὐμενεῖς καί φιλικὰς δυνάμεις.

²⁷⁴ Ἀποκαλ. Στ 9 --10

Ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὸν ἀντίποδα τῆς φωτεινῆς εἰκόνας τῶν Παραδείσων - ὡς καὶ τῶν Θεϊκῶν Παραδείσων ἐκπορθουμένων καὶ ὑπὸ τῶν θνητῶν - εὐρίσκεται ἡ ζοφερά εἰκὼν τοῦ Ἄδου, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἀνάπτυξιν τῆς προελληνικῆς ιδέας ὅτι ἡ ψυχὴ ζῆ εἰς τὰ πέριξ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῷ τάφῳ τῆς. Δι' ὃ καὶ ὁ Ἄδης ἀποτυπώνει τὴν εἰκόνα τοῦ ὑπογείου τοῦ κόσμου. Εἰς τινὰς περιπτώσεις, ὁ Ἄδης - ὡς προβολὴ τοῦ περιγύρου τῶν τάφων ἢ τοῦ τόπου ἐκθέσεως τῶν νεκρῶν - εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς εἰς τὰ ὄρια τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, εἰς σπήλαια, εἰς νήσους, ἢ ἀποκόσμους χώρας. Ἐντονωτέρα καὶ σκοτεινωτέρα παρουσιάζεται ἡ εἰκὼν τοῦ ὑπογείου Ἄδου τοποθετουμένου εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς ὡς ἡ προβολὴ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ τάφου.

Ὁ Ἄδης ἢ Ἀΐδης θεωρεῖται ἐπινόησις τῶν μυθοπλαστῶν, ἥτοι γνήσιον ἐπικόν κατασκευάσμα, τῶν ὑπομηκυναϊκῶν, μινωϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων πρὸς ὑποκατάστασιν εἰς τὸ χθόνιον βασίλειον τοῦ παλαιοῦ γαιομάχου Ποσειδῶνος καὶ τοῦ καταχθονίου Διός, διὰ τῆς ἀπορροφήσεως πλήθους τοπικῶν θεῶν ἢ δαιμόνων τοῦ κάτω κόσμου. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ προελληνικὴ Φερσέφασα. Ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τὸν νέον θεὸν Ἄδην, δηλ. ἀόρατον, ὁ ὁποῖος φορεῖ τὴν "Αἶδος κυνὴν", τὸ κατ' ἐξοχὴν κάλλυμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἄδου, καὶ οὕτως "συνιδεῖν . . . οὐκ ἠδύνατο διὰ τὴν κυνὴν"²⁷⁵. Ὁ Αἰσχύλος ἀρκεῖται νὰ ἀποκαλῆ τοῦτον βασιλέα τῶν χθονίων: "χθόνιοι δαίμονες, ἄγνοί, Γῆ τε καὶ Ἑρμῆ, βασιλεῦ τῶν ἐνέρον"²⁷⁶.

Διὰ τὸ εἶναι δὲ αὐτὸν ἀνεξιλέωτον θεὸν πολλοὶ ἐπίστευον κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὅτι δέν διέθετε ναοὺς καὶ βωμοὺς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Ἰλιάδα ἀποκαλεῖται "ἀμείλιχος ἢ δ' ἀδάμαστος"²⁷⁷. "Ἐν οὐδεμιᾷ πόλει Ἄδου βωμός ἐστι, Αἰσχύλος φησί. Μόνος θεὸς γὰρ θάνατος οὐ δῶρων ἐρᾷ, οὐδ' ἄν τι θύων οὐδ' ἐπισπένδων λάβοις οὐδέ ἐστι βωμός, οὐδέ ποκωνίζεται". Δι' ὃ καὶ ὁ Πausanias ἀναφέρει ὅτι εὗρε ἱερόν περίβολον καὶ ναόν διὰ τὸν Ἄδην εἰς τὴν πόλιν Ἦλι, προσθέτων ὅτι μόνον οἱ Ἦλαιοι, εἰς τὸν γνωστὸν τότε κόσμον, τιμοῦν τὸν Ἄδην. Ὡστόσοσον, ὑπῆρχον ἀνά τὴν Ἑλλάδα ἱερά, οὐχὶ ὁμῶς εἰς τοῦκείνου ὄνομα, ἀλλὰ εἰς εὐφημώτερα ὀνόματά του ὡς Πλούτων, Κλίμενος, Εὐβουλεύς, Μέγας θεός, κ.ἄ. Αὐστηρός κατὰ πρόσωπον, ἦτο ὡστόσοσον ἐπιδεκτικὸς λατρείας καὶ δύναται νὰ καταγραφῆ καὶ καταταγῆ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν στρεπτῶν ἢ μειλιχίων θεῶν²⁷⁸.

Εἰς ἑλληνικὴν παράστασιν τοῦ Ἄδου ὡς τάφου, σωζομένην εἰς ἀρχαϊκὸν ἀγγεῖον, διακρίνομεν δύο πενθηφόρους ἐκατέρωθεν ἑνὸς τάφου, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ἐν ἀγγεῖον. Τὰ περιλαμβανόμενα ἐν τῷ τάφῳ εἶδωλα, ὡς ὁ ὄφις, εἶναι ἢ ἐνσάρκωσις τοῦ Θυμοῦ, ἀναπαριστῶν

²⁷⁵ Πρβλ. εἰς Ἰλιάδα Ε 844 - 845 " νέφος ἦν πυκνότατον δι' οὗ καὶ θεοὶ ἀφανεῖς ἀλλήλοις γίνονται " καὶ Πλάτων. Πολιτεία, 612β " νέφος τὴν Ἄιδος κυνὴν φασίν . . . ἠγουν ἀορασίαν ὃ περιβάλλονται οἱ θεοὶ ὅταν ἐθέλωσιν ἀλλήλοις μὴ γινώσκεισθαι. Εἴληπται δὲ καὶ εἰς παροιμίαν ἐπὶ τῶν ἀφανῶς τι ποιούντων".

²⁷⁶ Αἰσχυλ. Πέρσαι, 628 κ. ἐ.

²⁷⁷ Σχόλιον εἰς Ι' 158

²⁷⁸ Ὁ Σημωνίδης κατὰ τὸν Ἀθηναῖον 3, 55, εἶχεν ὀνομάσει τὸν Ἄδην καὶ Ἀγησίλαον - ὁ συνάγων τὸν λαόν εἰς τὸ βασίλειόν του -. Εἰς τὴν Σούδαν ὀνομάζεται Πάμπυχος καὶ Ἀμφιάραιος "Πάμπυχος ὁ Ἀμφιάραιος, ὅτι πασῶν ἀνάσσει ψυχῶν ἐν Ἄδου".

τόν δαίμονα τῆς ζωῆς ἀλλά καί τῆς ἀναγεννήσεως, τήν ἀθανασίαν τοῦ γένους, τῆς φυλῆς καί τοῦ ἀποθανόντος.

Ἄλλωστε ὁ Ἄδης, ὡς ὁ ὀμαδικός τάφος τοῦ γένους, εἶναι εἷς τοπικός Ἄδης· ἐν συνεχείᾳ ὁμως, μετὰ τῆς ἐνώσεως πολλῶν τοπικῶν τῶν γενῶν, δημιουργεῖται εἷς Ἄδης τῆς φυλῆς· ὕστερον, μετὰ τῆς ἐνώσεως τῶν τοπικῶν τῶν φυλῶν εἷς Ἄδης ἐθνικός, καί κατὰ προέκτασιν εἷς οἰκουμενικός, καί τέλος Ἄδης.

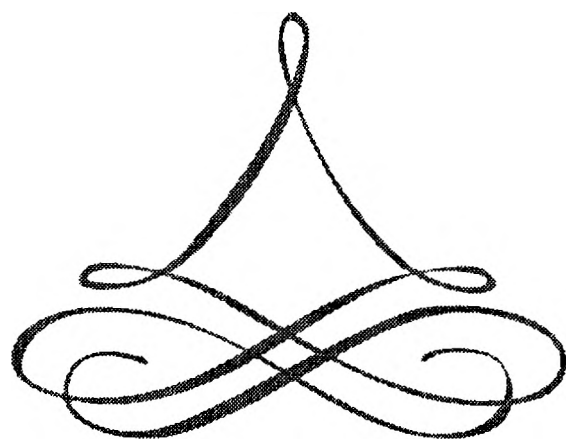
Τοῦτον τόν οἰκουμενικόν Ἄδην ἐκφράζει ἰδιοτύπως καί ἡ εὐπατέρεια Ἀντιγόνη, ὡς ὑποστασιάζουσα ἐν τῷ περιωνύμῳ προσώπῳ τῆς ἅπαν τό εὐκλεές τῶν Λαβδακιδῶν γένος. Δι' ὃ καί τό σπήλαιον, ὁ τυπικός αὐτῆς τάφος, μεταβάλλεται εἰς ἔνδοξον κενοτάφιον τῶν Λαβδακιδῶν, μνημεῖον περίπυστον, χῶρον δόξης καί ἐγγενοῦς προσωπικῆς καί προγονικῆς ἀξίας. Διότι καί κατὰ τόν Ἰώβ : "Μικρός ἐκεῖ καί μέγας ἐστί"²⁷⁹.

Ὡσαύτως, ὡς καί ὁ τάφος ἀποτελεῖ μίαν φυλακὴν τοῦ νεκροῦ, ἡ ὁποία προστατεύει τοὺς ζῶντας ἐκ τοῦ ζῶντος του λειψάνου, οὕτω καί ὁ Ἄδης εἶναι μία φυλακὴ τῶν ψυχῶν. Ἡ ἐν λόγῳ παράστασις συναντᾶται συχνάκις εἰς τοὺς Ἑλληνας²⁸⁰ ὁμως περισσότερο μέσῳ στοιχείων θιασικῶν πίστεων, παρά λαϊκῶν ὄραμάτων. Σημειωθῆτω δέ, ὅτι ταυτισμόν τάφου καί Ἄδου ἔχομεν καί ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ, καί δὴ ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τοὺς τάφους ὡς τόν Ἄδην καί τόν Ἄδην ὡς τοὺς τάφους.²⁸¹

Διαδεδομένη, ὡσαύτως, ἦτο καί ἡ δοξασία τοῦ Ἄδου ὡς χώρας τοῦ ζόφου, τοῦ ἐρέβους, τοῦ σκότους καί τῆς σιωπῆς. Ἀνάγλυφον εἰκόνα αὐτῆς τῆς δοξασίας δίδεται εἰς τήν ἐν Ἰλιάδι περιγραφομένην θεομαχίαν, καί δὴ κατὰ τήν στιγμήν τῆς ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ταραχῆς, διὰ σεισμοῦ τῆς γῆς, ὥστε καί αὐτός ὁ Ἄδης:

*" ἔδρυσεν δ' ὑπένερθε ἄναξ ἐνέρων Ἀἰδωνεύς,
δείσας δ' ἐκ θρόνου ἄλτο καί ἴαχε, μή οἱ ὑπερθε
γαῖαν ἀναρρήξειε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,
οἰκία δέ θνητοῖσι καί ἀθανάτοισι φανείη
σμερδαλέ' εὐρώεντα, τά τε στυγέουσι θεοί περ "*

(Ἰλιάδ. Υ. 61 κ. ἐ.)

²⁷⁹ Ἰώβ 3, 14.

²⁸⁰ Πινδ. Ἀποσπ. 129.

²⁸¹ Ἰεζεκ. 33, 22

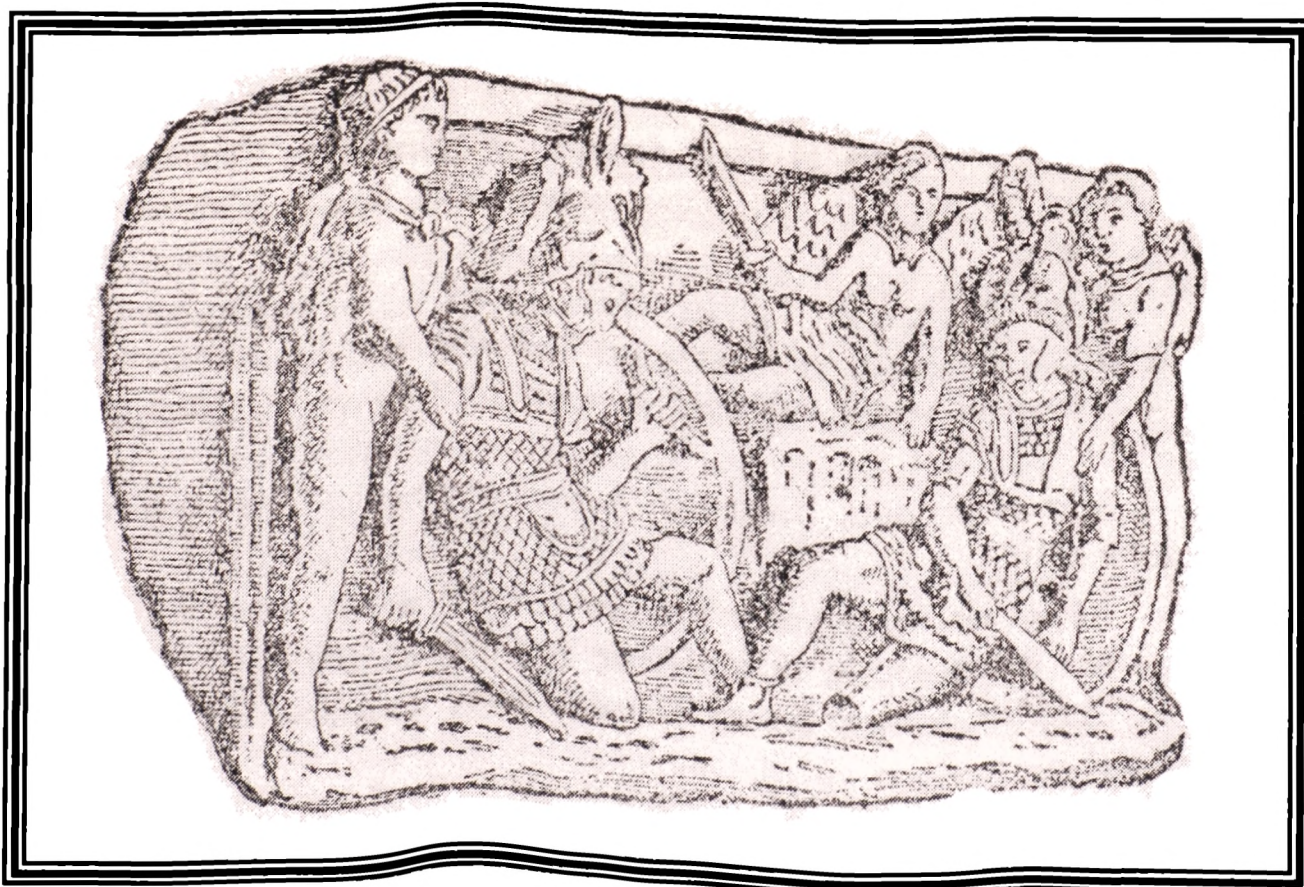
Δεῦτε φιλούντων τό σύστημα,
δεῦτε καί χορείαν στησώμεθα·
δεῦτε καταστέψωμεν ἄσμασι τήν
Ἄντιγόνην, τῇ καταπαύσει τῆς Ἐλευσινίου
παρακαταθήκης. Σήμερον γάρ Ὀλυμπος
ἐφαπλοῖ τοῦς κόλπους, δεχόμενος τήν
ἀληθῶς **ΦΙΛΗΝ**· καί ἡ Θήβα τήν τιμήσασαν
τήν ζωήν ἀποδίδουσα, τήν τιμήν στολίζεται
καί εὐπρέπειαν. Μύσται χοροστατοῦσι
περιδεῶς ἐνατενίζοντες, τόν τῆς συγγενοῦς
οἰκειότητος, **φίλον**, θάψασα, καί σύν αὐτοῖς
πληροῦνται τά σύμπαντα χαρᾶς ἐπί τῇ σεπτῇ
ἐξόδῳ καί τῇ εἰς Ὀλυμπίαν ἀνυψώσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

- **ΣΟΦΟΚΛΗΣ** ὁ ἀνθρωποκεντρικός
- Αἱ περὶ τῆς **ΤΑΦΗΣ** τῶν νεκρῶν ἀντιλήψεις
- Δικαίωμα Ταφῆς - Βίωσις τοῦ Καθήκοντος
- **Φιλότης** καὶ **Νεῖκος** κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆν.
- Ἡ διὰ τῆς ἐγγενοῦς τῆς Ἀντιγόνης ἀξίας καὶ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, διὰ τοῦ θανάτου, ἀθανασία τῆς ψυχῆς της.

*" Χαίροις τῶν ἀγαθῶν θησαυρός,
τῆς ὑπακοῆς ὁ πανευώδης Ἐλευσίνιος παράδεισος
δικαίου τοῦ θεοῦ γνώμων,
τῆς σωφροσύνης κανὼν,
τό τῆς ἀληθείας ἐνδιαίτημα,
γραφὴ εὐανάγνωστος ἀκραιφνοῦς ταπεινώσεως,
τῆς πίστεως ἢ εἰκῶν ἢ θεόγραφος,
τῆς φιλότητος ἢ βαθεῖα διάννοια. "*

Ὡς ἤδη ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ δὴ ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις, ἐλέχθη, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα μόνον τῆς μύσεως ἀλλὰ καὶ τῆς μετὰ τὴν μύησιν ἀγαθῆς, ἠθικῆς καὶ συννόμου εἰς τὰς τῶν Ἐλευσινίων ἐπιταγὰς ζωῆς. Ἡ μύησις ἦτο μόνον τό ἀρχικόν καὶ βασικόν στάδιον τῆς μετὰ τῆς θεᾶς ἐνώσεως, ἀλλ' ὥσπτόσον ἀφ' ἑαυτῆς δὲν ἠδύνατο νά παράσχη εὐδαιμονικὴν μετὰ θάνατον ἀθανασίαν. Ἦτο ἀπαραίτητος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη συναίνεσις διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἀλλὰ καὶ τηρήσεως τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης. Ἡ ἀθανασία ἦτο ὁ κότινος εἰς τόν εὐζωνον μύστην καὶ τόν γενναῖον τῆς ζωῆς μαχητὴν εἰάν καὶ "νομίμως ἀθλήσῃ". Τοῦτο ἦτο συνισταμένη τῆς ἐγγενοῦς ἀξίας, προσωπικότητος καὶ καταγωγῆς τοῦ μύστου.

Ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις ἄλλωστε δι' ἐνός ἀπλοῦ καὶ εὐλήπτου μύθου - ὡς καὶ εἰς τὰς τοῦ Ἰησοῦ παραβολὰς - δίδεται ἕνας βαθύς καὶ οὐσιαστικὸς συμβολισμὸς, ἦτοι ἡ ἀλληγορικὴ ἀναπαράστασις τῶν ἀποκρύφων ἐννοιῶν τοῦ συντελουμένου δράματος τῆς παγκοσμίου ἐξελίξεως εἰς ὅλας τὰς μορφὰς ἐκτός τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Σημειωθήτω δέ ὅτι ἡ Δήμητρα συμβολίζει τὴν ἀθάνατον πηγὴν τῆς ζωῆς ἢ ὁποία καὶ ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Ἡ γέννησις τῆς Περσεφόνης ἐκ τοῦ Διὸς οὐδέν ἄλλον σημαίνει εἰ μὴ ὅτι ἡ γῆ ἀναζωογονηθεῖσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀναγεννᾷ τόν κόκκον - ζωήν.

Κατ' αὐτόν δέ τόν τρόπον ἐδιδάσκετο ὁ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς, μέσω τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, εἰς στάδιον ἀπηλλαγμένον ἐκ τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν γήινων ἀπολαύσεων, μέ στόχον μοναδικόν τὴν ψυχικὴν ὠραιοποίησιν καὶ ἀνάτασιν ἢ ὁποία σφυρηλατηθεῖσα ἐκ τῶν πόνων καὶ δοκιμασιῶν θά ἐπετύγχανε τὴν εὐρεσιν τοῦ πραγματικοῦ αὐτῆς ἑαυτοῦ καὶ τὴν μετὰ τῆς Ἀπολύτου Ἰδέας ἐνωσιν, τελικόν οὐσιαστικῶς σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς πνευματικῆς σταδιοδρομίας τῆς ἐντός τῆς ἀτελειώτου διαδρομῆς τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀπόλαυσιν τῆς ἀγήρω εὐτυχίας καὶ μακαριότητος. Ὁ σύνδεσμος οὗτος σωτηριακῆς ἐπαγγελίας καὶ θεοῦ Δράματος μετέφερεν ἅπαντας εἰς τὴν τελικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, ἦτοι τὴν μετὰ τῆς θεᾶς ταύτισιν καὶ ἀφομοίωσιν καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐπανεύρεσιν εἰς τό τῆς ἀληθείας κέντρον καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν.

Διά τοῦτο καί ἀρρήκτως συνεδέθησαν Δήμητρα καί Περσεφόνη: ἦτοι, ἡ θεά ἢ παρέχουσα τήν ζωήν καί ἡ θεά ἢ ἀφαιροῦσα τήν ζωήν. Συνεδέθη τό γίνεσθαι καί σώζεσθαι μετά τοῦ ἀπόλλυσθαι καί οὕτω ἀπετελέσθη ἡ κυκλική τροχιά τῶν ὄντων, διότι ἡ Δήμητρα ἐγκλείει εἰς τά σπλάχνα αὐτῆς, τρέφει καί αὐξάνει τούς κόκκους καί διά τῆς θεϊκῆς τῆς εὐλογίας ἀποδίδει τοῖς πιστοῖς "καρπούς ἑκατονταπλασσίονας". Καί ὡς ὁ κόκκος πεσών εἰς τήν γῆν ἀναγεννᾶται καί μείζονα "ζωήν" φέρει, οὕτω καί οἱ νεκροί οἱ "ἐν θεαῖς ἀποθνήσκοντες" ἀποκτοῦν νέαν ζωήν. Ἦτοι ζωήν ἀθανασίας καί ἀτελευτήτου μακαριότητος. Δι' ὃ καί ὁ θάνατος ἐντεῦθεν λογίζεται - τοῖς μνημένοις - ὡς εἶδος καθάρσεως τῆς ὄντοτητας, μία ἀνάτασις εἰς τάς αἰθερίας σφαίρας καί αἴσθημα τι ἁρμονίας μετά τοῦ μνηθέντος καί σωθέντος κόσμου.

Παραλλήλως πρὸς τάς δύο κυρίας τῆς Ἐλευσίνας θεότητος ὁ Διόνυσος κυριαρχεῖ εἰς τό τοῦ κάτω κόσμου βασίλειον, θεωρούμενος ὡσαύτως ὡς ὁ τοῦ Ἄδου υἱός ἢ ἕτερός τι Ἄδης. Πρόκειται οὐσιαστικῶς διά θεόν πρωτότοκον, πρὸ τοῦ θανάτου του, ὡς καί μετά τήν ἑαυτοῦ ἀνάστασιν, μέτοχον τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας τοῦ πατρός του Διός καί διασφαλίζοντα τήν τῆς ψυχῆς ὑπαρξιν, ὄντος ἢ ψυχῆ τοῦ κόσμου. Υἱός, κατά τινα ἄλλην ἐκδοχήν τῆς Δήμητρος καί τοῦ Ἰασίωνος, τοῦ ὁποίου τοῦνομα φρονῶ ὅτι ἔχει τήν αὐτήν ἔννοιαν μετά τῶν ὀνομάτων Ἰάσων, Ἰησοῦς καί Ἰήϊος, ἐπίθετον χαρακτηρίζων τόν Ἀπόλλωνα τόν θεόν τοῦ πνευματικοῦ φωτός, καί τά ὅποια σημαίνουν ὁ ἰαματικός, ὁ θεραπευτής.

Βεβαίως ἐν τῇ Ἀντιγόνη Διόνυσος καί Ἄδης εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένοι. Διά τοῦτο καί ἡ Ἀντιγόνη "ὄσια πανουργήσασα" μεταβαίνει εἰς τό τοῦ Ἄδου βασίλειον, ὁ ὁποῖος εἰς τήν ὄντολογικὴν του ἐξέλιξιν εἶναι ἡ αἰθερική ἐκείνη οὐσία, ἡ συνθετική τοῦ οἴουδήποτε ζωντανοῦ κυττάρου ἐκάστου ἀπλοῦ ἢ πολυδυνάμου καί πολυσυνθέτου ὀργανισμοῦ ὡς καί ὁ ἀνθρώπινος. Ἄδης καί συγχρόνως Πλούτων ὁ ὁποῖος θά "πλουτίσει" τήν Ἀντιγόνην διά πλουσίων καί ὀλβίων ἐπέκεινα δωρεῶν καί τήν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν.

Καί τοῦτο διότι ἡ Ἀντιγόνη λυτρουμένη ἐκ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου ὡς γνησία Ἐλευσίνιος ἠρώϊς ἐπίσταται καλῶς ὅτι διά τοῦ ἑαυτῆς θανάτου ὡς καί ὁ Πλάτων βεβαιοῖ "ἐπανερχεται εἰς τήν ἐκ γενετῆς ἔδρα τῆς τελειοποιήσεώς της καί θά εὔρει οὐ μόνον θέσιν εἰς τήν τῶν θεῶν κατοικίαν ἀλλ' οὐσιαστικῶς θά ἔχει ἐπικοινωνίαν καί ἔνωσιν μετ' αὐτῶν" μεταλαμβάνουσα κατά Πρόκλον "αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τῆς θεότητος". Δι' ὃ καί εἰς τόν περιώνυμον Κομμόν της ἡ Ἀντιγόνη παρουσιάζει ἀνάγλυφον ταύτην τήν Ἐλευσίνιον πίστιν, τῆς μετά τῶν θεαινπῶν ταυτίσεώς της, οὐσα βεβαιωτάτη διά τήν δικαίωσιν καί τήν θριαμβικὴν ἀποθέωσιν της, ὡς δυναμικῶς ταυτισθεῖσα μετά τῶν θεϊκῶν Παθῶν. Καί οὕτω ὁ ἑαυτῆς θάνατος ἀποτελεῖ τήν ἰσχυρωτέραν καί τελειωτέραν προχριστιανικὴν διατύπωσιν περί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἐφ' ὅσον ὁ τῆς Ἀντιγόνης θάνατος προαναγγέλλει τήν δυναμικὴν πορείαν ἐκ τῶν

"λυπηροτέρων πρὸς τὰ θυμηδέστερα καὶ τὰ τερπνά", τὴν "θεϊαν εἴσοδον τῶν σωζομένων", τὴν δικαίωσιν τῆς καλλικάρπου μαρτυρικῆς ζωῆς της.

Εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης, ὡς καὶ κατωτέρω θά ἴδωμεν, ἔχομεν τὸ ὑψιστον καὶ πλέον ἀνάγλυφον παράδειγμα τῆς ἀπολύτου ἀφοσιώσεως εἰς τὸ ἔργον τῆς προετοιμασίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὀλοκληρώσεως τῶν μυητικῶν ὑποσχέσεων. Ὁ τρόπος συμπεριφορᾶς της ἀποτελεῖ μίαν ἰδανικὴν περίπτωσιν ἀνωτέρου πνευματικοῦ βίου, ἀναποκρινομένην πλήρως εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ἰδανικὴν εἰκόνα καὶ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίαν καὶ ἀποστολὴν Ἐλευσινίου τινος μύστου. Αὕτη, ἄλλωστε, ἡ θιασικὴ Διονυσιακὴ ἔνωσις μετὰ τοῦ θεϊκοῦ μεταγράφεται εἰς ἄμεσον κοινωνίαν ἀποκτηθεῖσαν διὰ μιᾶς προοσωπικῆς πορείας, ἡ ὁποία, προϊόντος τοῦ δράματος, μεταβάλλεται εἰς ἐπώδυνον μαρτυρίαν καὶ αἱματίνην κατάθεσιν: **Εἰς ἀγωγὴν Ἀθανασίας.**

Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Ἀντιγόνην, ἡ ὁποία ἐμφορεῖται ὑπὸ τῆς Ἐλευσινίου ἀντιλήψεως, ὡς προϊὸν συγγραφέως Ἐλευσινίου μύστου, ἀλλ' ὥστόσοσον δέν ἀρκεῖται εἰς τοῦτο. Ἡ τῆς ψυχῆς ἀθανασία δέν ἀποτελεῖ τὴν ἐπιβράβευσίν της ὡς ἐγκολποθείσης τὴν τῶν Ἐλευσινίων. Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐγγενοῦς αὐτῆς ἀξίας καὶ τῶν ἡρωϊκῶν - φιλοτικῶν αὐτῆς ἐπιλογῶν. Τὰ στοιχεῖα τὰ συνθέτοντα τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν ἀφοροῦν οὐ μόνον τὴν ἐκ καταγωγῆς, χαρακτῆρος καὶ κληρονομικότητος περιόπην ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγωνίαν καὶ ἐλπίδα ταύτης διὰ τὴν τελεσθησομένην τῆς ταφῆς προᾶξιν, τὴν εἰς τοὺς θεοὺς ζέουσαν πίστιν της, τὴν ἐκ τῶν θεῶν κλῆσίν της πρὸς προᾶσπισιν τῶν νομίμων των καὶ τὴν θεϊκὴν αὐτῆς κλίσιν, τὴν αὐξησιν ταύτης τῆς κλήσεως, τὴν βούλησιν ζωῆς ἐν ἀγάπῃ, τὴν εὐθύνην ἔναντι τῶν θεῶν, τῶν φίλων, τοῦ οἴκου καὶ τῆς πόλεως, τὴν ἀδιαπραγμάτευτον ἐλευθερίαν της, τὴν θερμουργὸν δικαιοσύνην της, τὴν ὡς μάχαιραν δίστομον σοφίαν τοῦ λόγου της, τὴν ζωοπάροχον Φιλότητά της, τὴν διὰ τοῦ θανάτου ἐπανένωσιν της - διὰ τῶν ἐπανειλημμένων μiasματικῶν πράξεων - διαρραγείσης σχέσεως οἴκου καὶ πόλεως, καὶ συγχρόνως οὐρανόν, γῆν καὶ χθόνιον βασίλειον, τὴν τοῦ Ἄδου σπερματογονίαν ἐν τῷ Ε' Στασίμῳ, τὴν σιωπὴν καὶ ἀξιοπρέπειαν πρὸ τοῦ *Νυμφείου*, τὴν ἀνεξεικακίαν, τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν προσκομιδὴν τῆς δικαίωσεως ἐν τῷ ἐλεγειακῷ αὐτῆς *Κομμῷ*.

Φρονῶ ὅτι ἐπιβάλλεται πρὸ τῆς ἐπιστάμενης ἀναπτύξεως τῶν πρὸς ἀθανασίαν συνηγορούντων ἐγγενῶν τῆς ἡρωίδος ἀξιῶν ἀκροθιγῆς ἀναφορὰ εἰς τὸν "*Μάκαρ Σοφοκλέα*", τὸν ἀνθρωποκεντρικὸν ποιητὴν, διὰ νὰ ἴδωμεν δι' ὀλίγων ποίου συγγραφέως φορεῦς ἀξιῶν καὶ ἰδεῶν ἦτο ἡ Ἀντιγόνη. Ὡσαύτως, ἐπιβεβλημένην θεωρῶ ἀναφορὰν τινα εἰς τὰς περὶ τὴν ταφήν τῶν νεκρῶν ἀντιλήψεις, καθ' ὅσον κύριον καὶ καίριον θέμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρείδεται ἡ ἀνέλιξις καὶ σκιαγράφησις τῶν πρωταγωνιστικῶν χαρακτήρων, Ἀντιγόνης καὶ Κρέοντος, τυγχάνει ἡ τοῦ πτώματος τοῦ Πολυνείκουσ ταφή.

Σ Ο Φ Ο Κ Λ Η Σ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΟΣ

*" Μάκαρ Σοφοκλέης, ὃς πολὺν χρόνον βιούς
ἀπέθανεν, εὐδαίμων ἀνὴρ καὶ δεξιός
πολλὰ ποιήσας καὶ καλὰς τραγωδίας
καλῶς δ' ἔτελεύτησ' οὐδέν ὑπομείνας κακόν "*
(*Μοῦσαι, Fr. Com. Gr. 31 co ck*)

Ⓣ Σοφοκλῆς, οἰκοδομεῖ τὰς ἑαυτοῦ τραγωδίας ἐξ ὀλοκλήρου ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καί, ἐν συσχετίσει πρὸς τὸν Αἰσχύλον, οἱ θεοὶ του καταλαμβάνουν αἰσθητῶς δευτέραν θέσιν. Ὑπάρχουν βεβαίως συχναὶ ἀναφοραὶ εἰς τοὺς Θεοὺς,²⁸² ἐπικλήσεις αὐτῶν καὶ προσευχαί, θυσίαι καὶ ἱεροτελεστίαι, τὸ ἀρμόζον κῦρος τῶν χρησμῶν ἢ τελεία γνῶσις καὶ ἡ προσήκουσα εὐλάβεια. Ὁ Ζεὺς, ὁ Διόνυσος, ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἀθηνᾶ δεσπόζουν βεβαίως εἰσέτι εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ θεάτρου του, ὥστόσοσον ἢ πρωτοβουλία εἰς τὴν δρᾶσιν ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Orstelten λίαν προσφυῶς χαρακτηρίζει τὴν τοῦ Σοφοκλέους Τραγωδίαν ὡς **ἀνθρωποκεντρικὴν** καὶ συγχρόνως **θεοσφαιρικὴν**. Ἐκ δὲ τῆς ἀναμφιλέκτως συντηρητικῆς του φύσεως παρέμεινεν πιστὸς εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ἦτο προσφιλέστερος αὐτοῦ τούτου τοῦ νεωτεριστοῦ Εὐριπίδου, οὕτως ὥστε καὶ ἡ γενικωτέρα διδασκαλία του εὗρισκε μεγαλυτέραν ἀπήχησιν.

Ἐμμόνως, ὥστόσοσον, ἀπασχολεῖ τὸν Σοφοκλέα τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ θείου. Μνημένος εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, ἐκήρυττεν ὅτι μόνον οἱ μύσται θά ἀπελάμβανον μίαν μετὰ θάνατον εὐδαιμονικὴν ἀθανασία, ἐνῶ διὰ τοὺς ἀμυήτους ἀπεκλείετο οἰαδήποτε σωτηρία.

*" . . . . . ὡς τρισόλβιοι
κεῖνοι βροτῶν, οἱ ταῦτα δερχθέντες τέλη
μόλωσ' ἐς Ἄιδου τοῖσδε γάρ μόνοις ἐκεῖ*

²⁸² Διὰ τοῦτο ὁ Σοφοκλῆς τοὺς χρησιμοποιεῖ εἰς τὸ σωζώμενον ἔργον του ὡς στοιχεῖον πρὸς διαμόρφωσιν ἰδανικῶν τύπων ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους καὶ προβάλλει. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, εἰς τὸν ἑαυτοῦ *Προτρεπτικὸν πρὸς Ἕλληνας*, (Κλ. Ἀλεξ. Προτρεπτικός, Ζ' 63), ἀναφέρει καὶ ἓνα ἀπόσπασμα ὡς τοῦ Σοφοκλέους, εἰς τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται ὁ ποιητὴς ὡς θεολόγος καὶ πρόδρομος τῆς ἀληθοῦς πίστεως: "Ἦδη δὲ καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παραγυμνοῦσι τὴν ἀλήθειαν ὁ μὲν καὶ εἰς τὸν αἰθέρα καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέψας τόνδε ἡγοῦ θεόν," φησὶν, Εὐριπίδης ὁ δὲ τοῦ Σοφίλου Σοφοκλῆς:

*" εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστὶν θεός,
ὃς οὐρανὸν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
... θυσίας τε τούτοις καὶ κενὰς πανηγύρεις
στέφοντες οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν*

Οὕτως μὲν ἤδη καὶ παρακιδννευμένως ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὴν ἀλήθειαν τοῖς θεαταῖς παρεισήγαγεν". (Ἡ νεωτέρα ὥστόσοσον κριτικὴ ἀπέδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ ψευδο - σοφοκλείων στίχων, ἀναφερομένων ὑπὸ τινος ψευδο - Ἑκαταίου, Ἰουδαίου τὴν καταγωγὴν).

ζῆν ἔστι, τοῖς δ' ἄλλοισι παντ' ἔχει κακά "
(Ἀβηλ. ἀπ. 837 P)

Ὅφείλομεν, ὡστόσον, νά τονίσωμεν ὅτι μία βαθεῖα θρησκευτικότης κυριαρχεῖ εἰς τό σωζόμενον ἔργον του, εἰς ὅλας τάς περιστάσεις καί συναισθηματικάς μεταπτώσεις, ὅσον καί ἐάν ὁ ἐπί σκηνηῆς ρόλος τῶν θεῶν εἶναι περιορισμένος. Οἰοσδήποτε ἄλλωστε βλάσφημος, ὡς ὁ Αἴας, θά τιμωρηθῆ. Διότι ἡ θρησκευτική συνείδησις γεννᾷ τό δέος καί συγκρατεῖ τόν ἄνθρωπον ἐκ τῆς ὕβριω. Τοῦτο τονίζεται εἰδικῶς εἰς τόν Αἴαντα ὁ ὅποιος, περιφρονῶν σκαιότατα τούς θεούς, ἀπαντᾷ ὕβριστικῶς εἰς τόν ἑαυτοῦ πατέρα, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ γενναῖος δέν ἔχει ἀνάγκην τήν παρουσίαν καί βοήθειαν τῶν θεῶν:

*" Πάτερ, θεοῖς κἄν ὁ μηδέν ὦν ὁμοῦ
κράτος κατακτήσαιτ' ἐγώ δέ καί δίχα
κείνων πέποιθα τοῦτ' ἐπισπάσειν κλέος "*
(Σοφοκλ. Αἴας, στ. 767 - 769)

ὅτε δέ ἀπεποιήθη ἐγωιστικῶς καί τήν συμπαράστασιν τῆς θεᾶς εἰς τήν μάχην:

*" Ἄνασσα τοῖς ἄλλοισιν Ἀργείων πέλας
ἴστω, καθ' ἡμᾶς δ' οὔποτ' ἐκρήξει μάχη "*
(Σοφοκλ. Αἴας, στ. 774 - 775)

ἡ ὕβρις προκαλεῖ τήν βαρεῖαν ὀργήν τῆς θεᾶς καί τήν παραδειγματικήν τιμωρίαν του:

*" Τοιοῖσδε τοι λόγοισιν ἀστεργῆ θεᾶς
ἐκτήσατ' ὀργήν, οὐ κατ' ἀνθρώπου φρονῶν "*
(Σοφοκλ. Αἴας, στ. 776 - 777)

Διά δέ τούς μωρούς, οἱ ὅποιοι δέν κατανοοῦν τόν θεῖον μήνυμα παρερμηνεύοντες τοῦτον, ἀποβαίνει τιμωρός διδάσκαλος καί δῆ λίαν συντόμως:

*" Καί τόν θεόν τοιοῦτον ἐξεπίσταμαι
σοφοῖς μέν αἰνικτῆρα θεσφάτων ἀεί
σκαιοῖς δέ φαῦλον κἄν βραχεῖ διδάσκαλον "*
(771 P)

Εἷς τι ἄλλον ἀπόσπασμα, ὁ βαθείας πίστεως ποιητής ὑποδεικνύει τήν ἀμελητί συμμόρφωσιν πρός τήν θείαν βουλήν, διότι οἱ θεοί οὐδέποτε ὀδηγοῦν εἰς τό κακόν:

*" Σοφός γάρ οὐδεῖς πλήν ὄν ἄν τιμᾷ θεός.
Ἄλλ' εἰς θεόν σ' ὀρῶντα, κἄν ἔξω δίκης*

χωρεῖν κελεύη κείσ' ὄδοιπορεῖν χρεών
αἰσχροὺν γάρ οὐδέν ὦν ὑφηγοῦνται θεοί ²⁸³
(Θυέστης 247 P)

Ὡστόσοσον εἰς τὴν Σοφοκλείου τραγωδίαν ὁ ἄνθρωπος δέν ἐμφανίζεται ὡς ἀπλοῦν καὶ ἄβουλον ἐνεργούμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον διάθεσιν τῆς Ὀλυμπίου τυραννίας, ὡς ἡ περίπτωσις τοῦ Ὀρέστου τῶν Χοηφόρων, τὸν ὁποῖον πασιδήλως κατευθύνει ὁ Ἀπόλλων. Οἱ θεοὶ καὶ ἡ μοῖρα ἀφήνουν πλέον μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος λαμβάνων ἤδη συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς του, ἀγωνίζεται ἀγῶνα τιτάνιον πρὸς διαβεβαίωσιν τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας του ²⁸⁴.

Σημαντικώτατον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τό συμπαθέστατον παράδειγμα ὀλοκλήρου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ὅσον καὶ ἂν ἀφρόνως ἀπετόλμησε νά διακηρύξη κατὰ πρόσωπον καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν τὴν αὐτονομίαν καὶ αὐταξίαν του ὡς ἀνθρώπου, τυγχάνει ὁ Αἴας. Ἐν τούτοις, ὁ Σοφοκλῆς θά ὑμνήσῃ κατ' ἐξοχὴν εἰς τό τοῦ Οἰδίποδος πρόσωπον τὸν ἀκατάβλητον μαχητὴν, ὁ ὁποῖος θριαμβικῶς ἐπιβάλλει τὴν ἀξίαν Ἄνθρωπος.

Σημειωθήτω ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πολυπαθεστέρου ὄλων τῶν γνωστῶν ἡρώων του, τοῦ ὁποῖου, παρὰ τὸν κατακλυσμὸν τῶν συμφορῶν, δέν κάμπτεται ἐπ' οὐδενί ἢ πίστις εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀγνότητα. Δι' ὃ καὶ αἱ νηλεόποινοι, αἱ τρομεραὶ θεότητες, αἱ πότνια δεινῶπες ²⁸⁵ τοῦ ἄλλοις τοῦ Κολωνοῦ μετεβλήθησαν χάριν τοῦ Οἰδίποδος εἰς " γλυκείας παῖδας ". ²⁸⁶ Ὅθεν, δυνάμεθα εὐλόγως νά ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἀκριβῶς αὕτη ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου θεότης, ἡ ὁποία τὸν ὠθεῖ ἐπιμόνως καὶ ἀκαταπονήτως εἰς τὴν διὰ τῆς ἐπιμόχθου ὑπηρεσίας του πρὸς τοὺς συνανθρώπους του πανηγυρικὴν θέωσίν του, συνιστᾷ καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ Σοφοκλείου ἔργου.

Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι, κατὰ τὸν Σοφοκλῆν ἔχουν τὴν πηγὴν των οὐχὶ τόσο εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν ὅσον εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τό ἀκεραίως σωζόμενον ἔργον του ἐμφανίζονται ἐπὶ σκηνῆς μόνον δύο θεῖα πρόσωπα, ἡ Ἀθηνᾶ εἰς τὸν Αἴαντα καὶ ἡ Δημήτηρ εἰς ἀποσπάσματα τοῦ Τριπτολέμου. Σημειωθήτω δέ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ παρουσιάζεται ὡς ἄσπλαχνος θεότης τοιουτοτρόπως ὁ Σοφοκλῆς, ἂν καὶ θεοσεβέστατος, συνθέτει τὸν πλέον θαυμάσιον ὕμνον πρὸς δόξαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς μίαν μεγαλειώδη ἀντίθεσιν ὑψηλοῦ κάλλους ὁ ἄνθρωπος, ἔναντι τοῦ κακοπαθοῦντος ἐχθροῦ του, προβάλλει μίαν ἠθικὴν ἀκεραιότητα ἀνωτέραν ἐκείνης τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς:

²⁸³ Πρὸβλ. Ἀριστοτ. *Περὶ οὐρανοῦ*, 271a 33: " ὁ δὲ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδέν μάτην ποιοῦσιν ".

²⁸⁴ Τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἐποποιίαν ἢ ὁποῖα παρὰ τὴν θεοκρατικὴν τῆς φαινομενικότητα, προβάλλει πάντοτε ἐπὶ τοῦ προσκηνίου τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε καὶ ὑποκρύπτεται ὑπὸ τὰ σύμβολα τῶν διαφόρων θεοτήτων. Εἰς τινὰς δὲ περιπτώσεις, ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ὁμηρικῶν θεῶν διαφαίνεται ἡ προβολὴ καὶ θεοποίησις ταύτης τῆς συνειδήσεως τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων.

²⁸⁵ Σοφ. *Ο. Κ.* στ. 84.

²⁸⁶ Σοφ. *Ο. Κ.* στ. 106.

ΑΘ.: Οὐκοῦν γέλωσ ἠδιστος εἰς ἐχθρούς γελᾶν;

ΟΔ.: . . . . . ἐποικτίρω δέ νιν
δύστηνον ἔμπασ, καίπερ ὄντα δυσμενῆ
ὀθούνεκ' ἄτη συγκατέζευκται κακῆ
(Σοφοκλ. Αἴας, στ. 121 - 123)

Ἡ Δημήτηρ, ἀντιθέτως, παρουσιάζεται ὡς θεά ἢ ὁποῖα ἐνηνθρώπισεν ἐξ ἀγάπης πρὸς τόν ἄνθρωπον, εἰς τόν ὁποῖον καί διδάσκει τήν γεωργίαν, τόν πολιτισμόν καί τούς θεσμούς. Εἰς τό δράμα τοῦτο πράγματι, τό φερόμενον ὡς τό ἀρχαιότερον τοῦ Σοφοκλέους, δικαιολογεῖται ἡ ἐπίδρασις ἐκ τοῦ θεοκρατουμένου θεάτρου τῶν προγενεστέρων του.

Εἰς τήν Ἡλέκτραν, δέν εἶναι πλέον ὁ θεός ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ τῆς δράσεως, ὡς συμβαίνει εἰς τήν τοῦ Αἰσχύλου Ὀρέστειαν, ὅπου ἀναγκάζει ἐμμόνως τόν Ὀρέστην νά ἐκδικηθῆ τούς δολοφόνους τοῦ πατρός του. Τό ἐνδιαφέρον ἐνθάδε κορυφοῦται εἰς τήν πρωτοβουλίαν τοῦ Ὀρέστου ὑπό τήν σωστήν καθοδήγησιν τοῦ Παιδαγωγοῦ του. Δέν ἐζήτησεν ἐκ τοῦ Φοίβου, ἐάν ἔπρεπε νά ἐκδικηθῆ, ἀλλά μόνον τόν τρόπον ἐνεργείας, καί ἔλαβε χρησμόν γέμοντα ὁδηγιῶν παρομοίων σοφιστοῦ τῆς ἐποχῆς²⁸⁷, ὥστε ἠναγκάσθη ὁ Ὀρέστης νά ἐπινοήσῃ ὁ ἴδιος τό στρατήγημά του. Ἐπί τοῦ προκειμένου, ἡ δικαιοσύνη ἀπῆτει νά πληρωθῆ ἡ δολοφονία μετά δολοφονίας.

Οὐδέ κἄν ὁ κατ' ἐξοχήν τῆ τραγωδίας θεός, ὁ Διόνυσος, ἐμφανίζεται εἰς τό σωζόμενον θεατρικόν τοῦ Σοφοκλέους ἔργον. Θά εἶχεν ἀναμφιλέκτως θέσιν εἰς τάς Ὑδροφόρους, τῶν ὁποίων ἡ ὑπόθεσις, κατ' εὐλογον ἀναλογίαν πρὸς τό δράμα Σεμέλη ἢ Ὑδροφόροι τοῦ Αἰσχύλου, θά περιεστρέφετο περί τήν τοῦ Διονύσου γέννησιν, ἀλλ' ὁμως ἀδυνατοῦμε νά συναγάγωμεν συμπέρασμα ἀκριβῶς περί τοῦ ρόλου του. Ὁ Χορός, ἐν τούτοις, κατ' ἐπανάληψιν προσεύχεται μετά θερμῆς πίστεως πρὸς τόν ἐν λόγῳ πολυώνυμον²⁸⁸ θεόν, ὡς πρὸς ἀόρατον, ἀλλά πανταχοῦ παροῦσαν θείαν δύναμιν, διά νά τύχη τῆς συμπαραστάσεώς του, ἢ ἀπλῶς ἀναφέρει τό ὄνομά του εἰς στιγμάς ἐνθουσιασμοῦ, π. χ. εἰς τάς Τραχινίας, εἰς τήν Ἀντιγόνην, (τρῖς) εἰς τόν Οἰδίποδα Τύραννον καί τόν Οἰδίποδα ἐπί Κολωνῶ.

Ὁ Σοφοκλῆς εἰσέτι, ἄν καί διακηρύσσει τυφλήν ὑπακοήν εἰς τήν θείαν βουλήν²⁸⁹,

" ἀλλ' εἰς θεούς [ἐ] ὄρῶντα κἄν ἔξω δίκης
χωρεῖν κελεύῃ κείσ' ὁδοιπορεῖν χρεῶν
αἰσχροῦν γάρ οὐδέν ὦν ὑφηγοῦνται θεοί "

(Σοφοκλ. Θυέστης ἐν Σικυώνι)

²⁸⁷ Σοφ. Ἡλ. στ. 36 - 7

²⁸⁸ Σοφ. Ἀντιγ. στ. 1115

²⁸⁹ Ἀποσπ. 247 "σοφός γάρ οὐδεὶς πλὴν δν ἄν τιμᾶ θεός".

εἰς τόν *Αἴαντα* τουλάχιστον παρουσιάζεται ἀνυπότακτος, ἐπαναστάτης, ὡς ὁ νεώτερος αὐτοῦ *Εὐριπίδης*. Μάλιστα, διά τῆς τραγικῆς ταύτης συγκρούσεως μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπου ἡ νέα διδαχὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἀποβαίνει θαυμαστῶς εὐγλωττος. Καθίσταται δέ προφανές καί ὅτι συγκρούονται εἰς τινά ἀντινομίαν, ἀφ' ἑνός ἢ ἐκκόλαψις τῆς σκέψεως ἢ ὁποῖα ἀπελευθεροῖ τόν ἄνθρωπον, καί ἀφ' ἑτέρου τό πείσμα τῆς ἐμμονῆς τοῦ ποιητοῦ ἐντός τῶν πλαισίων τῆς παραδόσεως, ὡς καί τῆς ἀριστοκρατικῆς του προελεύσεως. Ὡστόσο ἡ ἐλευθέρα σκέψις διακρίνεται νικήτρια.

Δέν εἶναι, ἐξ ἄλλου, ὁ θεός *Προμηθεύς* τοῦ *Αἰσχύλου*, ὁ ὁποῖος θά δωρήσῃ εἰς τόν ἄνθρωπον τά μέσα διά τήν τοῦ πολιτισμοῦ προαγωγήν, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θά τά ἀπαιτήσῃ διά τοῦ προσωπικοῦ του ἀγῶνος. Ἐπί τοῦ προκειμένου, εἶναι ὁ ἑξακουστός διά τὰς ἐπινοήσεις του *Παλαμήδης*, περί τοῦ ὁποῖου ἐγένετο λόγος εἰς δύο ἀπωλεσθείσας τραγωδίας: *Ναύπλιος ἢ Πυρκαεύς* καί *Παλαμήδης*.

*Οὗτος δέ γ' ἠῦρε τεῖχος Ἀργείων στρατῶ,
σταθμῶν, ἀριθμῶν καί μέτρων εὐρήματα
τάξεις τε ταύτας οὐράνιά τε σήματα.
Κακεῖν' ἔτευξε πρῶτος ἐξ ἑνός δέκα,
κὰκ τῶν δέκ' αὖθις ἠῦρε πεντηκοντάδας,
ὄς χίλι' εὐθύς ὄς στρατοῦ φρυκτωρίαν
ἔδειξε κἀνέφηνεν οὐ δεδειγμένα.
Ἐφηῦρε δ' ἄστρον μέτρα καί περιστροφάς,
ὑπνου φυλάξεις θ' οἷα σημαντήρια,
νεῶν τε ποιμαντήρσιν ἐνθαλασσίοις
ἄρκτου στροφάς τε καί κυνός ψυχράν δύσιν
(*Ναύπλιος* ἀποσπ. 432 P)*

Εἰς δέ τό δημιουργικόν δαιμόνιον τοῦ ἀνθρώπου ἀφιερώνεται ἐπίσης καί τό *Α Στάσιμον* τῆς *Ἀντιγόνης*²⁹⁰.

Θά ἦτο δυνατόν, ἐν τέλει, νά ὑποστηρίξῃ τις ὅτι τό τραγικόν στοιχεῖον ἐξηθροπίσθη προοδευτικῶς εἰς τήν τέχνην τοῦ *Σοφοκλέους*, ἐν τινι μέτρῳ ὑπό τήν ἔννοιαν τοῦ ἀποφθέγματος τοῦ *Ἡρακλείτου* " *ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων* ", ἥτοι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καί ὁ θεός του. Οὕτως, διά τήν *Σοφόκλειον Ἀντιγόνην* ἀκριβῶς τό ἦθος τῆς εἶναι καί ὁ δαίμων τῆς, ὅ,τι πράγματι χαρακτηρίζει τό ἀληθές δρᾶμα. Δρῶ, σημαίνει ἐνεργῶ, καί ἐνεργῶ κατά βάθος, σημαίνει ἐκπληρῶ μίαν προσωπικήν κλήσιν καί ἕναν προορισμόν. Μόνον τό ἐνεργοῦν ἦθος εἶναι δραματικόν, ὑπό τήν ἐνεργητικήν καί τραγικήν ἐν ταυτῶ ἔννοιαν τοῦ ὄρου. Τῆς αὐτῆς ἐννοίας εἶναι καί ὁ τοῦ *Ἐπιχάρμου* στίχος:

²⁹⁰ Σοφ. *Ἀντιγ.* στ. 332 κ. ἐ.

" ὁ τρόπος ἀνθρώποισι δαίμων ἀγαθός, οἷς δέ καί κακός "291

καί ὁ ἀκόλουθος τοῦ Εὐριπίδου:

" ὁ νοῦν γάρ ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἐκάστω θεός "292

Ὅντως, ὁ Σοφοκλῆς ἐμελέτησε τὸν ἄνθρωπον καί τὸν ἀπεκάλυψεν εἰς ὄλον τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος πρό αὐτοῦ. Ὅλοι τοῦ αἰ ἀνησυχία συγκεντροῦνται ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ γενικῶς ἀποτελεῖ καί τὸ οὐσιαστικόν περιεχόμενον τοῦ θεάτρου του. "Ἐν τῷ Σοφοκλεῖ, γράφει ὁ Ν. Πετρῆς, ἐνεῖδεν ἡ τραγωδία τὸν ἐσωτερικόν τοῦ ἀνθρώπου βίον μετὰ τοῦ ἀπεράντου αὐτοῦ πλούτου, πλανημάτων καί συγκρούσεων, ὡς ἴδιον ἑαυτῆς ἀντικείμενον"293. Καί ὁ Μ. Patin: "Τὸ θέατρον δέν ἔχει συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι νά διακρίνονται, περισσότερο ἀπὸ τὸν τοῦ Σοφοκλέους **Φιλοκτήτην**, δι' αὐτὴν τὴν ἀρετὴν τόσο ἐκτιμωμένην εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, ἀλλ' ἰδιαιτέρως τόσο ἀναζητουμένην εἰς τὴν ἀρχαιότητα, νά δείξη δηλ. τὸν ἄνθρωπον εἰς τοὺς ἀνθρώπους. "294. Ὡσαύτως, ὁ J. Rouilloux²⁹⁵ "ὁ Σοφοκλῆς κάλλιον τῶν ἄλλων, ἠδυνήθη νά προσδώσῃ εἰς τοὺς ἥρωάς του τὴν πραγματικὴν φωνὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτον ἀναμφιβόλως ὑπῆρξεν ὁ ὠραιότερος τίτλος τιμῆς του ὡσαύτως δέ καί ὁ βεβαιότερος ἐγγυητὴς ἐνός ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον οἱ αἰῶνες δέν ἀπεξήραναν".

Ἀφιέρωσεν ὀλόκληρον τὴν ζωὴν του διὰ νά ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον ὑπὲρ πάντα ἄλλον καλῶς κατενόησε καί βαθύτατα ἠγάπησεν, ὄλην τὴν δυνατὴν καρποφορίαν τοῦ πνεύματος, Ὑπῆρξε δέ, ὡς καί ὁ Περικλῆς, ἡ ὄλως ἀκεραία ἐνσάρκωσις τοῦ τελείου ιδεώδους τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ὡς ἀντελαμβάνετο ταύτην ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία διὰ τῆς περιλαλήτου φράσεως τοῦ καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ. Πρὸ πάντων, ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῶς σεβαστὸν πρόσωπον "σχῆμα τὸ σεμνότατον" ὡς ἀνεγίγνωσκε τις εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιταφίου πλακός του ἐπίγραμμα, κατὰ τὸν Ἀργεῖον συγγραφέα Λόβωνα. (Βίος 16). Συντελέσαντος οὕτω τὰ μέγιστα εἰς τὴν γένεσιν καί παγίωσιν τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ, τῆς μεγίστης ταύτης ἀξίας καί τιμῆς τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ μορφαὶ του ὑπάρχουν σκοποῦσαι νά ἐκφράσουν ἐν τραγικόν ὄραμα τοῦ ζῶντος κόσμου. Ὡσαύτως αἱ τοῦ πνεύματος καταστάσεις ἔχουν ἓνα παρελθόν: ἐάν αὐταὶ καθορίζουν τὴν δρᾶσιν εἰς τὸ μέλλον, ἔχουν καί αἱ ἴδιαι καθορισθεῖ εἰς τὴν πορείαν τοῦ χρόνου ἐκ τῆς κληρονομικότητος, τοῦ μύθου, τῆς ἐμπειρίας, τὰ ὅσα διέπραξαν καί ὑπέστησαν ὡς πρόσωπα. Διὰ τοῦτο καί ὑπάρχει ἡ αἴσθησις ὅτι τὸ Σοφοκλεῖον δρᾶμα εἶναι ἐξαιρετικῶς ψυχολογικόν.

²⁹¹ Στοβ. Ἀνθολ. ΛΖ' 16

²⁹² Ἀποσπ. 1018 Ν

²⁹³ Πετρῆ Ν. Σοφοκλέους Βιογραφία, Μόναχον 1885, σσ. 72

²⁹⁴ Patin M.: *Etudes sur les tragiques grecs, Sophocle*, Paris 1969 1840 A III

²⁹⁵ Rouilloux J.: *La civilisation grecque . . .* Delvoye, σ. 412

Ὁ Σοφοκλῆς ἀποικοδομεῖ καί οἰκοδομεῖ ἀποικοδομεῖ - ἀποσπῶν στοιχεῖα - ἐκ τοῦ παραδοσιακοῦ μύθου καί τάς - παραδοσιακάς - πνευματικάς στάσεις αἱ ὁποῖαι ἀποκαλύπτονται ἐκ τῆς δράσεως, καί οἰκοδομεῖ - χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα - ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νά δημιουργῇ πειστικότητα καί νά ἐνθαρρύνῃ τήν συναισθηματικήν ἀνταπόκρισιν. Εἰς αὐτήν τήν πραγματικῶς εὐρείαν περιοχήν, μεταξύ ἐνιαίου ἥθους καί ψυχολογικῶν ιδιαιτεροτήτων, κινεῖται ἡ Σοφοκλείος τέχνη παραγωγῆς χαρακτήρων.

Εἰς τόν Σοφοκλῆν, ἡ μελέτη τοῦ δράματός του ἐστιάζεται, κατὰ μέγιστον βαθμόν, εἰς τάς διακεκριμένας προσωπικότητας αἱ ὁποῖαι δεσπόζουν εἰς τά ἔργα του, ἀνθρώπιναι μὲν, διαθέτουσαι ὁμως ἐν ἀνάστημα μεγαλύτερον ἐκείνου τῶν κοινῶν ἀνθρώπων καί μέσῳ αὐτῶν τῆς μοίρας. Μή λησμονῶμεν, ὡστόσον, ὅτι ὁ τοῦ Σοφοκλέους κόσμος, ὡς καί ἐκεῖνος τοῦ Αἰσχύλου, κατοικεῖται καί διευθύνεται ὑπό πανισχύρων θεῶν. Κατά δέ τόν H. Friis Johansen, "αἱ ἀπαντήσεις κυμαίνονται ἀπό τήν πλέον εὐσεβῆ δικαιολόγησιν τῶν μεθόδων τῶν θεῶν ἕως μίαν ριζοσπαστικήν ἀντιθρησκευτικήν ἠρωολατρείαν"²⁹⁶.

Ὡσαύτως, ὁ Σοφοκλῆς θεωρεῖται καί ὁ τῆς **σωφροσύνης** ποιητής²⁹⁷, ὅστις ἐπιθυμεῖ διά τῶν ἔργων του νά παραδώσῃ ἕνα μάθημα μετριοπαθείας, νά διδάξῃ τήν ἐπίγνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως, τήν ἔνδειαν τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καί γνώσεως. Οἱ τοῦ Σοφοκλέους ἦρωες ἀποδεικνύουν τό μεγαλεῖον των τήν στιγμήν τῆς ἤττας. Εἶναι πρόθυμοι καί ἔτοιμοι νά θυσιάσουν τά πάντα, καί αὐτήν ταύτην τήν ζωήν των, ὑπέρ τῶν ἀρχῶν των καί τήν προάσπισιν τῶν ἰδανικῶν των. Δικαίως οὖν ἐθεωρήθη καί ὡς ὁ τραγωδιογράφος τοῦ ὁποίου τά δράματα περιστρέφονται πέριξ τῆς ἐννοίας τοῦ *ἀδυσωπήτου πεπρωμένου*. Πεπρωμένον τό ὁποῖον, ὡστόσον, ταυτίζεται μετὰ τῆς ἐλευθέρας τῶν ἠρώων βουλήσεως.

Η ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ ΤΑΦΗ

" Θάπτε με ὅτι τάχιστα, πύλας Αἴδαο περήσω "

Η ἐξεταζομένη τραγωδία ἔχει πρωτίστως ὡς θέμα αὐτῆς τήν τοῦ Πολυνείκουσ ταφήν. Ἐρείδεται οὐσιαστικῶς ἐπί τινος πτώματος. Διά τοῦτο καί θεωρῶ ἐπιβεβλημένην τήν δι' ὀλίγων ἀναφοράν εἰς τάς ἀντιλήψεις καί δοξασίας τῆς ἐποχῆς διά τήν τῶν νεκρῶν ταφήν.

Ἡ ταφή τῶν νεκρῶν ἐθεωρεῖτο ἕνα ἐκ τῶν οἰκουμενικῶν ἱερῶν χρεῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πρῶτος λόγος τοῦ εἰρημένου χρέους ἦτο ἡ τῶν ζώντων προστασία ἐκ τοῦ μiasματικοῦ λειψάνου τό ὁποῖον ἐμετατρέπετο πλέον εἰς

²⁹⁶ H. Friis Johansen, *Sophocles 1939 - 1954*, Lustrum 1962 / 7, 152

²⁹⁷ Helen North: *Sophrosyne: self - Knowledge and self - restrain in Greek literature*, Ithaca, N. Y. 1969

ἐπαχθῆ ἐφιάλτην. Ἐνα ἄθαπτον λείψανον κάμνει ὀλόκληρον τήν φύσιν νά ὑποφέρει. Ἐτερος λόγος ἦτο ἡ φροντίς διά τήν «ἐπαναγέννησιν» τοῦ ἀποθανόντος²⁹⁸.

Ἐνας τρίτος λόγος ἦτο ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς Ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος, ἡ ὁποία, ἀκολουθοῦσα τό παλαιόν δρομολόγιον τῆς Ζωτικῆς Ψυχῆς, ἐπιστρέφει εἰς τούς προγόνους. Ἄνευ τῶν ἱερουργιῶν τῆς ταφῆς, ἡ Ψυχή ἦτο καταδικασμένη νά πλανᾶται ἐκτός τοῦ τόπου ἀναπαύσεώς της, μή δυναμένη νά εὖρη ἀνάπαυσιν. Εἰδικῶς διά τούς Ἑλληνας, ἡ Ψυχή τοῦ ἀτόμου ἐπεριπλανᾶτο ἐκτός τῶν πυλῶν τοῦ Ἄδου. Σημειωθήτω ὅτι ὁ τάφος, ὡς κατοικία τοῦ νεκροῦ, ἦτο ὁ τόπος λατρείας του, ὅπου αἱ προσφοραί καί αἱ ἄλλαι νεκρिकाί φροντίδες τῶν ἰδικῶν του προσώπων συνεισέφερον εἰς τήν ἀνάπαυσιν τῆς Ψυχῆς του καί τήν ἐν συνεχείᾳ μακαριότητά του. Οὕτως, τό χρέος τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ, χρέος ἕως τούς πρωίμους χρόνους φυλετικόν, μεταβάλλεται εἰς χρέος θρησκευτικόν, καθιστάμενον **νόμος ἀπαράβατος** τῆς ἠθικῆς καί θρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ὡσαύτως, ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ, κατά τήν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους ὁ Τωβίτ παραμένει συνεπής εἰς τόν Νόμον τοῦ Θεοῦ. Διά τοῦτο, "εἶ τινα ἐκ τοῦ γένους μου ἐθεώρουν τεθνηκότα καί ἐρριμένον ὀπίσω τοῦ τείχους Νινευῆ, ἔθαπτον αὐτόν, καί εἶ τινα ἀπέκτεινε Σενναχηρίμ ὁ βασιλεύς, ἔθαψα αὐτούς κλέπτων"²⁹⁹. Διότι τό νά παραμείνη ἄταφος ὁ νεκρός ἦτο διά τούς Ἰσραηλίτας ἀπό τās μεγαλυτέρας δυστυχίας.³⁰⁰

Ἡ ἐπίμονος, ἄλλωστε, εἰς τόν Ὅμηρον παράκλησις τοῦ νεκροῦ Πατρόκλου πρὸς τόν φίλον αὐτοῦ Ἀχιλλέα "θάπτε με"³⁰¹ ἀποτελεῖ διά τούς Ἑλληνας νόμον ἱερόν καί ἀπαράβατον. Οἱ ὀμηρικοί ἦρωες, εἰς τινὰς περιπτώσεις, ἐγκαταλείπουν ἀθάπτους τούς νεκρούς των εἰς τά πεδία τῶν μαχῶν, ἀργότερον ὁμως ἢ τῶν νεκρῶν ταφή ἐπιβάλλεται, ἐν τινι μέτρῳ, ὡς "νόμος πανελλήνιος", δηλ. ἡ, μετά τό πέρας τῆς μάχης, ταφή τῶν νεκρῶν ὑπό τῶν νικητῶν³⁰².

Μεγάλα ἔργα τοῦ κλασσικοῦ λόγου, ὡς ἡ ἐξεταζομένη Ἀντιγόνη, θεματοποιοῦν τήν σύγκρουσιν τοῦ χρέους τῆς ταφῆς μετά τῆς ἀλαζονικῆς αὐθαιρεσίας τῆς ἐξουσίας ἡ ὁποία καί τήν ἀπαγορεύει. Δ' ὁ, καί εἰς τήν ἐορτήν τῶν Ἱερῶν Ἀρότων τῆς Ἀττικῆς ὁ Ἱερεὺς, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἤρχιζε τήν σποράν, ἐκαταρᾶτο ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εὕρισκον λείψανα καί δέν τά ἔθαπτον³⁰³.

Ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος, ὁ ὁποῖος ἐσυγχώρει τόν νέον ὁ ὁποῖος ἀφῆκεν ἀβοήθητον τόν ἀνάξιον γεννήτορά του, τόν ὑπεχρέωνε νά θάψῃ μεθ' ὄλων τῶν νομίμων τελετῶν τό λείψανόν του³⁰⁴. Ἡ περιφανῆς νίκη τῶν

²⁹⁸ Μία σειρά μυητικῶν ἱερουργιῶν καί ἀναγεννητικῶν στοιχείων εἰς τās ταφικὰς τελετὰς βοηθοῦν εἰς τήν ἐπαναγέννησιν τοῦ ἀποθανόντος.

²⁹⁹ Τωβίτ, 1, 17 κ.έ.

³⁰⁰ Πρβλ. Πρ., Σαμ. 21, 10/14., Βασ. 9, 10

³⁰¹ Ἰλ. Ψ, 71, Πρ. Ὀδ. Α, 72.

³⁰² Εὐριπ. Ἰκέτιδες στ. 524

³⁰³ Σχόλια εἰς τόν Σοφοκλῆν, Ἄντ. 225, κ. ἄ.

³⁰⁴ Αἰσχρ. Κατά Τιμάρχ., 13.

στρατηγῶν εἰς τὴν ναυμαχίαν τῶν Ἀργινουσῶν, τοὺς ὁποίους ἡ τρικυμία ἠμπόδισε νὰ συλλέξουν τὰ πτώματα τῶν νεκρῶν, δέν κατέστη ἱκανή διὰ νὰ ἀποτρέψη τὴν θανατικὴν των καταδίκη³⁰⁵. Ὡσαύτως, ἐάν οἱ συγγενεῖς νεκροῦ τινος ἤρνοῦντο τὴν ταφὴν του, ὁ Ἀθηναϊκὸς νόμος ὑπεχρέωνε πρὸς τοῦτο τοὺς δημάρχους³⁰⁶. Εἰς περίπτωσιν δέ κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ταφή τοῦ λειψάνου ἦτο ἀδύνατος, ἤρκει κατὰ τ' ἀστικά νόμιμα ἢ ἐπὶ τοῦ πτώματος ρίψις κόνεως³⁰⁷.

Ἄνευ τῆς ταφῆς, ἡ Ψυχὴ, κατὰ τοὺς Ἕλληνας, δέν κατήρχετο εἰς τὸν Ἄδην. Ἐχουσα συνείδησιν³⁰⁸, ὑποφέρει πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ Ἄδου³⁰⁹ ἢ περιπλανᾶται ἐπὶ τῆς γῆς³¹⁰, βαρύνουσα τοὺς ζῶντας μετὰ τοῦ παραπόνου καὶ τῆς ὀργῆς της. Εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀντιστοίχως, οἱ ὀρισμοὶ τοῦ δικαίου τῆς ταφῆς ἀνήκουν εἰς τὸ *Jus Pontificium*, καὶ οὕτω περιέχονται εἰς τὰ ποντιφηκικὰ βιβλία. Τὸ κύριον χρέος βαρύνει τοὺς συγγενεῖς. Εἰς αὐτοὺς ἀνήκει καὶ ἡ ὑποχρέωσις ταφῆς τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας θανατωθέντων κακούργων³¹¹. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν τὰ λείψανα τῶν θανατωθέντων αὐτόχειρων³¹². Ἀκόμη καὶ ὁ Pontifex, ὁ ὁποῖος δέν πρέπει νὰ ἀντικρύσῃ νεκρὸν, θεωρεῖται ἀνόσιος, ἐάν συναντῶν λείψανον δέν τὸ θάψῃ³¹³.

Διὰ τοὺς Χριστιανούς, ἀντιθέτως, ἡ ταφή τοῦ νεκροῦ οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν του. Ἐν τούτοις καὶ ἐδῶ, ἡ ταφή σχετίζεται μετὰ τῆς ἀγιότητος τοῦ χώρου, ὅπου τὸ λείψανον θά ταφῆ μετὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν. Ὁ Λακτάντιος πιστεύει ὅτι ἐάν ὁ Ἰησοῦς ἐδέχθη καὶ ὑπέμεινε τὸ μαρτύριον τῆς Σταυρώσεως, ἦτο διότι τὸ ἐν λόγῳ μαρτύριον, ἀφήνων ἄθικτον τὸ Σῶμα Του, δέν θά ἠμπόδιζε τὴν Ἀνάστασίν Του³¹⁴. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ παντεπόπτης Θεὸς ἀφήνει ἄθικτα - ἐκ τῆς πυρᾶς, τῶν ἀγρίων θηρίων κ.λ. - πρὸς ἀπορίαν, τρόμον καὶ θαυμασμόν τῶν διωκτῶν, τὰ σώματα τῶν μαρτύρων. Διὰ νὰ ταφοῦν, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ λειψανά των νὰ ἀποτελέσουν πηγὴν ἀγιασμοῦ καὶ εὐλογίας τῶν πιστῶν.

Τὸ θέμα τῆς Ταφῆς ἐγγίζει θεμελιακὰς χορδὰς τοῦ κατ' ἰδίαν καὶ τοῦ δημοσίου αἰσθήματος. Ἄλλοις λόγοις: αἱ τελετουργίαι ἀποδόσεως τῶν νεκρῶν ἀποπειρῶνται νὰ ἱκανοποιήσουν, νὰ τυποποιήσουν παρορμήσεις καὶ κοινωνικὰ ἀντανεκλαστικὰ ἐγγενῶς ἐναντιούμενα μεταξὺ των. Πασχίζουσιν νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς νεκρούς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρεισφρῦνουν εἰς ὅτι ἀντιλαμβάνονται οἱ ζῶντες διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐνῶ, συγχρόνως, ἐπιδιώκουν τὴν ἐπιβολὴν διὰ τῆς ἀναμνήσεως μιᾶς ἀπτῆς καὶ διαρκοῦς ὑποδαυλίσεως καὶ ἐστιάσεως. Ὁ τάφος προορίζεται νὰ στεγάζῃ

³⁰⁵ Ξενοφ. Ἑλληνικά 1, 7 κ. ἐ.

³⁰⁶ Δημοσθ. 43, 57 - 58.

³⁰⁷ Αἴλιαν., Ποικ. Ἱστορ., 5, 13.

³⁰⁸ Εἰς τὸ χωρίον τῆς Ἰλιάδος Ψ, 104 εἷς σχολιαστὴς παρατηρεῖ: "τάς τῶν ἀτάφων ψυχὰς Ὅμηρος ἐτι σωζούσας τὴν φρόνησιν ὑποτίθεται".

³⁰⁹ Πρ. Ὀδυσ. Λ, 51 κ. ἐ.

³¹⁰ Ἰλιάδ., Ψ, 65 κ. ἐ.

³¹¹ Digestae 48, 24, 1. 3. P E. ἀν.

³¹² Servius in Verg. Aen. 12, 603. Ἄρτεμ. Ὀνειρ. 1, 4.

³¹³ Servius in Verg. Aeh., 3, 304.

³¹⁴ Lactantius, Inst, Div. 4, 26. Le Blant. 83.

καί νά διατηρήσῃ τούς νεκρούς ἐντός ἢ πλησίον τῆς πόλεως τῶν ζώντων: ἡ πόλις εἶναι συνεχομένη μετά τῆς νεκροπόλεως.

Σημειωθήτω ὅτι ὁ ἐνταφιασμός ἢ ἡ δημοσία ἔκθεσις τῶν θανόντων στοχεύουν εἰς τό νά ἐμποδίσουν τήν τρομακτικήν περιπλάνησιν ὡς καί τήν ἐκδίκησιν τῶν νεκρῶν. Διαβλέπομεν μίαν προσπάθειαν συγχωνεύσεως μετά τῆς πατρώας γῆς καί συγχρόνως ἀπομακρύνσεως ἐξ αὐτῆς, υἰοθέτησιν καί ἄρνησιν τῶν δεσμῶν μεταξύ σαρκός καί χώματος, τά ὅποια ἐμφανίζονται ἀπεριφράστως εἰς τόν ἴδιον Ἀδάμ, εἰς τήν εἰκόνα τοῦ θνητοῦ σώματος. Τό φέρετρον, τό σάβανον, ὁ νεκρικός θάλαμος προστατεύουν τόν νεκρόν ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως εἰκῆ καί ὡς ἔτυχεν εἰς τό χῶμα (γῆν). Ταυτοχρόνως, ὁμως τό σκάμμα τοῦ τάφου, τό ὀστεοφυλάκιον, τό κοιμητήριον διασφαλίζουν τήν παλιννόστησιν τῆς σαρκός εἰς τήν σκοτεινήν γῆν, τήν ἀπορρόφησιν τοῦ ἀτόμου ἐκ τοῦ ὀργανικοῦ κύκλου τῆς ἀποσυνθέσεως καί τῆς γονιμότητος. Ἕτεροι πολιτισμοί ἀποτεφρώνουν τούς νεκρούς τῶν ἕτεροι τούς προφυλάσσουν ζηλοτύπως ἐκ τῆς ἀποκαθαρτικῆς ἀνωνυμίας τοῦ πυρός.

Εἰς τήν κλασσικήν ἀρχαιότητα ἀναπτύσσεται ἡ συγκεκριμένη πίστις ὅτι οἱ ἄταφοι δέν ἔχουν πρόσβασιν εἰς τό βασίλειον τῶν νεκρῶν. Τό πνεῦμα τοῦ ἀτάφου νεκροῦ, ἀνδρός ἢ γυναικός, στοιχειώνει τās ὄχθας τοῦ ποταμοῦ τῆς Λήθης, ἐμφορούμενον ἀπό τό πάθος νά ἐνθυμηθῆ καί νά ὑπενθυμίση. Ὡσαύτως, διά τήν ἑλληνορωμαϊκήν νοοτροπίαν εἶναι φρικτή ἡ σκέψις τῆς ἐκθέσεως τῶν πτωμάτων εἰς τās ὀρέξεις τῶν ὀρνέων καί τῶν κυνῶν. Ὡστόσον, λόγω μιᾶς χαρακτηριστικῆς διαλεκτικῆς ἢ δυαδικῆς κινήσεως τῆς συνειδήσεως, τά ζῶα δύνανται ὡσαύτως νά θεωρηθοῦν φύλακες καί συνοδοί τῶν ἀποβιωσάντων.

Ὡσαύτως τά λείψανα καθαγιασμένων ἀτόμων, ἤτοι ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν τήν ἐπίσκεψιν τῶν θεῶν, ἔστω καί μετά διαφορούμενου τρόπου, ὡς εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ *Οἰδίποδος ἐπί Κολωνῶν*, δύνανται νά φέρουν διαρκῆ καλοτυχίαν εἰς τήν γῆν καί τά ὄρια, ἐντός τῶν ὁποίων μετά τιμῶν ἐτάφησαν.

Ὁ Πλούταρχος, εἰσέτι, ἀποδίδει εἰς τόν Σόλωνα νόμον τινά ὁ ὁποῖος "ἀπηγορεύει εἰς τούς πολίτας νά κακολογοῦν τούς νεκρούς". Διότι, κατά Σόλωνα, ἡ εὐσέβεια ἀπαιτεῖ νά θεωρῶμεν τούς νεκρούς ὡς πρόσωπα ἱερά. Ὡσαύτως, ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νά ἀφήνωμεν τούς νεκρούς ἡσύχους. Ἐνυπάρχει, ἄλλωστε, καί τό στοιχεῖον τοῦ "πολιτικοῦ" εἰς τήν μή ἀτίμωσιν τῶν πολιτικῶν ἐχθρῶν, ἐκ τοῦ φόβου μή τυχόν τοῦτο τό ἄγος ἀνανεώσῃ καί διαιωνίσῃ τās οἰκογενειακάς αἱματηράς ἀντεκδικήσεις ἢ τήν μεταξύ τῶν πολιτῶν διχόνοϊαν.

Μή λησμονῶμεν καί τό περιώνυμον "*Κυλώνειον ἄγος*", ὅτε οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐν λόγῳ φρικτῆς πράξεως ἐτιμωρήθησαν καί πέραν τοῦ θανάτου τῶν: ἤτοι τῆς ἐκταφῆς καί διασκορπισμοῦ τῶν πτωμάτων τῶν. Τό ὠμότερον τῶν κειμένων εὐρίσκεται εἰς τήν ἀνελέητον ἐκείνην καταγραφὴν ἐγκλημάτων καί τιμωριῶν ἀσεβείας καί νυκτερινῆς ἀνταποδόσεως - ὄντως Βενετσιάνικης ἀτμοσφαιράς - τοῦ Δεκάτου βιβλίου τοῦ Πλάτωνος³¹⁵. Οἱ

³¹⁵ 909α κ. ἐ.

ἄθεοι, οἱ μαγγανοί, οἱ ἄρνησίθεοι καί ὅσοι "καταφρονοῦντες τῶν ἀνθρώπων, μαγεύουν τοὺς ζῶντας, προσποιούμενοι ὅτι καλοῦν τοὺς νεκρούς", θά ἐκτελοῦνται καί θά ἐμποδίζηται ἡ εἴσοδος των εἰς τό τοῦ Ἄδου βασίλειον, εἰς τό μέτρον βεβαίως κατά τό ὅποῖον ἡ πρόσβασίς των αὕτη ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς πρεπούσης ταφῆς.

Φρονῶ ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἐγοητεύθη ἐκ τοῦ θέματος τό ὅποῖον εὐρίσκεται εἰς τό ἐπίκεντρον οὐ μόνον τῆς Ἀντιγόνης ἀλλά καί τοῦ Αἴαντος καί τοῦ Οἰδίποδος ἐπί Κολωνῶ. Βεβαίως, ὁ ἐνταφιασμός καί ἡ τοῦ Οἰδίποδος μεταμόρφωσις καί ἀνάληψις παραπέμπουν εἰς τήν ἔλλογον καί ἄκρως διακριτικὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ Σοφοκλέους εἰς ἀχνά ἴχνη τοτεμισμού. Ἡ λογομαχία περὶ τῶν ἐπικηδείων τελετῶν εἰς τόν Αἴαντα εἶναι περισσότερο ἀφηρημένη καί συγχρόνως περισσότερο κατανοητή ἐξ ἐκείνης τῆς Ἀντιγόνης. Ὁ Μενέλαος ἐπιχειρηματολογεῖ χονδροειδῶς οὐ μὴν ἀλλά καί μετά συνοχῆς. Ὁ Τεῦκρος ἀγωνίζεται καί κερδίζει τήν μάχην συνωδᾶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ὀδυσσεῶς τοῦ ὁποῖου, σημειωθήτω, ὁ Αἴας ἦτο ἐχθρός. Ὁ ἴδιος τόν ἐθεώρει μισητόν καί ἐπικίνδυνον. Ὅμως, αὕτη ἡ ἀντιπάθεια, αὕτη ἡ ἀπειλή δέν περιλαμβάνει τό σημερινόν νεκρόν του. Ἀτιμάζων τό λείψανον τοῦ Αἴαντος, δέν ἀτιμάζει τις τόν Αἴαντα, ἀλλά ἀτιμάζει, προσβάλλων δεινῶ τῷ τρόπῳ, τοὺς "νόμους τῶν θεῶν". Ἄλλωστε, κατ' Ὀδυσσεά δέν εἶναι πρέπον, οὐδέ δίκαιον νά βλάπτῃς νεκρόν ἕναν γενναῖον ἄνδρα, ἔστω καί ἐάν ὑπῆρξεν ἐχθρός σου.

Αἰ τοῦ Κρέοντος ἀντιρρήσεις δέν εἶναι οὐδέ ἠθικῆς, οὐδέ νομικῆς τάξεως. Μισεῖ οὐ μόνον τοὺς υἱούς τοῦ Οἰδίποδος, ἀλλά συλλήβδην τόν οἶκον τῶν Λαβδακιδῶν, θεωρῶν τούτους ἀξέστους τυράννους. Διά τοῦτο καί παραθεωρεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ Πολυνείκης εἶναι "ἥρως", μετά τῆς πλήρους εἰδικῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου, πνεῦμα προστατευτικόν καί μόνιμον παράδειγμα ἀνδρείας.

Ἐάν θεωρήσωμεν τόν Πολυνείκην ὡς νεκρόν ξένον, καί πάλιν ἡ μή αὐτοῦ ταφή συνιστᾶ μέτρον ἀσεβείας καί θεϊκῆς προσβολῆς, ἐφ' ὅσον καθ' Ὅμηρον ὁ ξένος ἀποτελεῖ μέτρον σεβασμοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς³¹⁶. ἤδη ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν κειμένων, ὁ ξένος εἶναι ὁ "φιλοξενίας φίλος"³¹⁷, καί ὁ ἐν λόγῳ ξένος³¹⁸ ἀποτελεῖ τόν ἀντίθετον τοῦ ἐνδήμου, τοῦ ἀστοῦ καί τοῦ πολίτου³¹⁹. Πολλῶ δέ μᾶλλον τιμᾶται ὁ φίλος, ὁ οἰκεῖος, ὁ συγγενής. Σημειωθήτω ὅτι ἐθεωρεῖτο ἐναγῆς καί ἀλητήριος ὁ περιφρονῶν ἢ ἀγνοῶν τόν φίλον.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς φιλίας ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἐν τῷ Ἄδῃ εὐρισκομένων οἰκείων της, δέν ἀποτελεῖ διά τήν Ἀντιγόνην μόνον τήν ἀποκάλυψιν τῆς κεκρυμμένης ταυτότητος προσώπου τοῦ οἰκειακοῦ ταύτης

³¹⁶ Τό σημαντικώτερον πειστήριον τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσεβείας τοῦ Κύκλωπος ἦτο ὁ διασπαραγμός καί ἡ καταβρόχθησις τῶν ξένων " ξενοδαίτας Κύκλωψ " Ὀδύσ. Ζ, 658.

³¹⁷ Ὅμηρ. Ὀδύσ., Α. 313 " ξεῖνοι ξείνοισι διδοῦσιν ".

³¹⁸ Ὅμηρ. Ὀδύσ., Ι. 270, " Ζεὺς δ' ἐπιτιμήτωρ ἰκετάων τε ξείνων τε, ξείνιος ".

³¹⁹ Ἐκεῖνος ὁ ὅποιος ὁμοιάζει ξένος δύναται νά εἶναι παλαιός φίλος ἢ γνωστός ἢ καί ἐχθρός ὡς συνέβη μετά τοῦ Τηλεμάχου εἰς τήν Πύλον καί τήν Σπάρτην καί τόν Ὀδυσσεά εἰς τήν Ἰθάκην. Δυνατόν νά εἶναι καί θεός, ὡς ὁ τῶν Βακχῶν Διόνυσος, ὁ ὅποιος ὁμοιάζει εἰς ξένον, διά ν' ἀποδειχθῇ ὅτι πρόκειται περὶ οἰκείου καί συμπολίτου.

δράματος, ἀλλά καί τήν, ἐν ἁρμονικῷ συνδυασμῷ μετά τῶν ἀνωτέρω, ἀποκάλυψιν τῆς κεκρυμμένης ὡσαύτως φιλοτικῆς ἀληθείας καί συγχρόνως καί τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης. Ἡ στιγμή εἶναι μεγάλη καί ἱερά διά τήν Ἀντιγόνην καί τόν οἶκον, διότι, ἀπό τήν στιγμήν τῆς ἀποφάσεως τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου, καθίσταται μυσταγωγός τοῦ θαυμασίου τούτου μυστηρίου γεγονότος τῆς συνεχείας τοῦ οἴκου, ἥτοι τῆς ἐνδόξου καί εὐκλεοῦς ἱστορίας καί παρουσίας του.

Ἡ σύμπτωσις, βεβαίως, ὡς πρός τήν χρονολογίαν συνθέσεως τοῦ Αἴαντος καί τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἐντυπωσιακή. Δι' ὃ καί καθιστᾶ ὄντως πιθανόν τό κοινόν θέμα τῆς ἀμφισβητουμένης ταφῆς νά σχετίζεται μέ τινα συγκεκριμένην ἱστορικὴν κατάστασιν καί σύγκρουσιν. Ὑπεστηρίχθη ἡ γνώμη, - καί δὴ ἐκ τῆς ἐντόνου ἐπιχειρηματολογίας τοῦ B. Ehrenberg³²⁰, ὅτι ἡ Σοφοκλείου πραγματεύσεις τῶν σχέσεων μεταξύ ζωῆς πόλεως καί ἀξιώσεων τῶν νεκρῶν, ἰδιαιτέρως εἰς τήν Ἀντιγόνην, ἀπηχεῖ τήν ἀτμόσφαιραν καί τό ὕφος τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς, ὡς αὕτη διακηρύσσεται εἰς τόν περιώνυμον Ἐπιτάφιον λόγον τοῦ Περικλέους, ὁ ὁποῖος ἀπηγγέλθη κατά τόν χειμῶνα τοῦ 431 - 430 π.Χ. Ἐτεροὶ προσάγουν ὡς τεκμήριον - D. Marmeliuc³²¹ - τήν πληθώραν τῶν οἰκογενειακῶν τάφων ἐν Ἀθήναις.

Οὕτως, ὁ Αἴας καί ἡ Ἀντιγόνη θά ἀπετέλουν μίαν εὐστοχον συνηγορίαν ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῶν οἰκογενειακῶν ταφικῶν πρακτικῶν εἰς μίαν στιγμήν, καθ' ἣν τό κράτος, ὑπό τήν πίεσιν τοῦ πολέμου καί τῶν ἐσωτερικῶν συγκρούσεων, ἐπεδίωκε νά ἐλέγξῃ, καί ἰδίως νά πειθαρχήσῃ, τήν ἰδιωτικὴν εὐσέβειαν. Ἄλλοι δέ, ὡς ὁ J Carriere³²² καί ὁ Giovanni Cerri³²³, διετύπωσαν τήν ἄποψιν ὅτι ἡ ταφή τοῦ Πολυνείκου καί τοῦ Αἴαντος συμβολίζουν τήν ἐπιστροφήν τῶν λειψάνων τοῦ Θεμισκλέους εἰς τόν Πειραιᾶ, ὡς αὕτη μνημονεύεται ἐν Θουκυδίδη. Αὕτη ἡ ἐπιστροφή θά ἐσηματοδοτῆ, εἰς συμφωνίαν μετά τῶν σοφοκλείων τραγωδιῶν, τήν τοῦ θεσμοῦ νίκην - τοῦ παραδοσιακοῦ, ἐπικυρωμένου ὑπό τῶν θεῶν ἱεροῦ ἐθίμου - ἐπὶ τοῦ νόμου νοουμένου ὡς ἀπλῆς νομικῆς ἐπιταγῆς.

Ἐτέρα ἀποστολή τῆς Ἀντιγόνης συνίσταται εἰς τό νά ὁμιλήσῃ εὐκρινῶς διά τόν κόσμον τῶν νεκρῶν, ἐπικαλουμένη αὐτόν ὡς καί ὑπερασπιζομένη τοῦτον ἀνεπιφυλάκτως. Ταύτη ἡ ἐπίκλησις τήν φέρει πλησίον τοῦ διονυσιακοῦ, χαρακτηριζομένου ἐκ τῆς ἐκστατικῆς του κλίσεως πρός αὐτό - καταστροφήν. Ἐξ οὗ, καί ἡ τοῦ Διονύσου παρουσία εἰς ὅλην τήν ἔκτασιν τῶν τελευταίων καί συγχρόνως θανασίμων κινήσεων τοῦ σοφοκλείου ἔργου. Ὁ Κρέων, ἄλλωστε ἐνσαρκοῖ ἓνα τρόπον θνητότητος, ὁ ὁποῖος δέν δύναται νά συμβιβασθῇ, οὐδέ κἂν νά συνυπάρξῃ μετά τοῦ θανάτου, ὁ ὁποῖος μανικῶς ἐπιδιώκει τόν ἀποκλεισμόν ἐκ τῆς

³²⁰ B. Ehrenberg, *Sophocles and Pericles*, Oxford, 1954 σελ. 64 κ. ἐ. καί 146 - 172

³²¹ D. Marmeliuc, "Reflektari ale contermporaneitatii in tragediile lui Sofocle", *Studii Clasice*, viii 1966, 28 - 9.

³²² J. Carriere, "Comunicazione sulla tragedia antica greca ausiliaria della giustizia e della politica", *Dioniso*, xliii 1969, 171 - 2

³²³ J. Cerri, "Ideologia funeraria nell' Antigone di Sofocle," εἰς τό G. Gnoli καί J. R. Vernant edd, *La mort, les morts dans les societees anciennes*. Cambridge University Press 1982, 121 - 33]

ἐγκοσμίου πόλεως τῶν ἱερῶν δυνάμεων τοῦ χθονίου, τοῦ κάτω κόσμου. Μόνον ὁ θυσιαστικός θάνατος τῆς Ἀντιγόνης, μόνον ἢ μετά τοῦ Διονύσου - Ἰησοῦ - ἐνωσίς της δύναται νά ἀποκαταστήσῃ τό μυστήριον τῆς συμμετρίας εἰς τό θνητόν εἶναι. Οὕτως, κατά K. Kerényi, ἡ Ἀντιγόνη ἐξακολουθεῖ νά εἶναι εἰς τήν αἰσθητικὴν ἢ λυδία λίθος δι' οἵανδήποτε θεωρίαν τῆς Τραγωδίας³²⁴.

Ἡ Ταφή διὰ τήν Ἀντιγόνην εἶναι ἐπιστροφή εἰς τόν τύπον καί τόν κόσμον "τῶν θεῶν" ἐκείνων τῶν τρομακτικῶν, στοιχειακῶν ἀληθειῶν καί δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι διέπουν τήν ἀναμέτρησίν μας μετά τοῦ συντριπτικοῦ γεγονότος ὅτι εἴμεθα Ἀθάνατοι θνητοί, θνητοί ἀθάνατοι. Τό "Ζῶντες τόν ἐκείνον θάνατον, τόν δέ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες"³²⁵, αὕτη ἢ ὀξύμωρος ζεῦξις μετοχῆς καί ἀμέσου ἀντικειμένου εἶναι ἓνα παράδειγμα μιᾶς ἄλλης "γραμματολογίας τῆς σκέψεως" ἢ "γραμματικῆς τῆς σκέψεως", ἡ ὁποία ἀνεκαλύφθη ἢ πρωτοδιετυπώθη ἐκ τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλλάδος.

Καί εἰς τήν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, αὗται αἱ φρικιαστικαί εἰκόνες τῶν ἀτάφων νεκρῶν θά ἀποτελοῦν τόν σπῖλον καί τόν ρύπον της. Δι' ὃ, καί ἡ τῶν νεκρῶν γυμνότης πλησίον τῶν συρματοπλεγμάτων ἰσοδυναμοῦσε μέ προσβολήν οὐχί μόνον τῆς ἀνθρωπότητος ἀλλ' ὀλοκλήρου τῆς κοσμικῆς τάξεως. Ἀκριβέστερον ἐσήμαινε τήν κατάρρευσιν τῶν ἀνδρικῶν ἰδεωδῶν καί τῆς ἀνδρικῆς κυριαρχίας εἰς ἓνα κόσμον εὐρισκόμενον εἰς τό δίκτυον καί τήν δίνην τοῦ παραλογισμοῦ καί εἰς τά πρόθυρα ἠθικῆς καί πνευματικῆς σχιζοφρενείας. Διὰ μίαν εἰσέτι φοράν καλοῦνται αἱ γυναῖκες διὰ νά σώσουν τό κύρος τῆς ἀνθρωπότητος ἐκ τοῦ ἀνδρός. Αὕτη εἶναι καί ἡ κατακλείς τῆς περιφήμου ἐκκλήσεως "*A l' Antigone Eternelle*", τήν ὁποῖαν ἀπηύθυνε τό 1916 ὁ Romain Rollan. "*Soyez la paix vivante au milieu de la guerre - Antigone éternelle, qui se refuse á la haine et qui lorsqu' ils souffrent, ne sait plus distinguer entre ses freres ennemis*"³²⁶.

Ἡ ταφή τοῦ νεκροῦ Πολυνείκου εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ προτύπωσις τῆς ἰδικῆς της ταφῆς. Διότι ἡ Ἀντιγόνη δέν θάπτει ἀπλῶς τόν νεκρόν ἀδελφόν της μέ τίμημα τήν ἰδικήν της ζωήν: ὑποκαθιστᾷ κυριολεκτικῶς τό ἰδικόν του σῶμα μετά τοῦ ἰδικοῦ της: κοινή Ταφή ἀνδρός καί γυναικός. Κοινή ταφή τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους³²⁷.

Ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ διὰ τῆς τοῦ Πολυνείκου ταφῆς τήν συμμετοχὴν της εἰς τήν κηδείαν τοῦ ἀδελφοῦ της, καί οὕτω ἀποκτᾷ πλήρη ἐπίγνωσιν καί ἀποδοχὴν τοῦ θανάτου. Δι' ὃ, καί τό φοβερώτατον τοῦ θανάτου μυστήριον ὑποχωρεῖ, ἐφ' ὅσον ἡ Ἀντιγόνη ζεῖ μετά τῆς βεβαιότητος τῆς ἐλευσινίου

³²⁴ K.Kerényi, *Dionysus...*

³²⁵ Ἀποσπ. A 62 Diels- Kranz

³²⁶ Ἄς γίνετε ἡ ζωσα εἰρήνη εἰς τό μέσον τοῦ πολέμου - ἡ αἰωνία Ἀντιγόνη, ἡ ὁποῖα ἀρνεῖται νά μισῇ καί ἡ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον ὑποφέρουν, δέν γνωρίζει πλέον νά διακρίνη μεταξύ τῶν ἐχθρῶν ἀδελφῶν.

³²⁷ Καί εἰς τήν Καινήν Διαθήκην, ὀλίγον πρό τοῦ ἐκουσίου τοῦ Κυρίου Πάθους, γυνή ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα πολυτίμου "κατέχεεν ἐπὶ τήν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου" Καί εἰς τήν διαμαρτυρίαν τῶν μαθητῶν, ὁ Ἰησοῦς ἀπαντᾷ: "Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γάρ καλόν εἰργάσατο εἰς ἐμέ. Βαλοῦσα γάρ αὕτη τό μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τό ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν" Ματθ. Κστ' 6 - 9

ἀθανασίας. Διά τοῦτο καί ἡ συμμετοχή της εἰς τήν ταφήν τοῦ ἀδελφοῦ της τήν πληροῖ παρηγορία καί παραμυθία, ἀνανεωθείσης οὕτω ἐντός της τῆς ἐλπίδος. Μετριάζεται ὁ πόνος. Ἡ συμμετοχή αὕτη τῆς διδάσκει τά μέγιστα τῆς ζωῆς. Τό φοβερόν ἀντίκρουσμα τοῦ θανάτου διασκεδάζεται ἐκ τῆς προσοικειώσεώς της καί τῆς ὠριμάνσεώς της ἅμα τῇ θεᾷ τοῦ Νέκυος.

Οὕτω, τό ἱερόν τῆς Ταφῆς χρέος συνδέεται ἀρρήκτως μετά τῆς ἰδέας τῆς "ἀναπαύσεως" τοῦ τεθνεῶτος. "Rite redita legitima sepultura redit anima ad quietem sepulcri"³²⁸. Ἦτοι, ἐν πρώτοις, ἡ ἀνάπαυσις τοῦ λειψάνου, ἡ ἀνάπαυσις τῆς ψυχῆς ἐντός τοῦ τάφου ἢ εἰς τήν χώραν τῶν σκιῶν, καί ἐν τέλει ἡ ἑαυτῆς μακαριότης. Ἄλλωστε, καί οἰαδήποτε γενομένη προσβολή τοῦ τάφου εἶναι μία διατάραξις τῆς ἀναπαύσεως τοῦ νεκροῦ³²⁹. Ἡ ἰδία ἰδέα ἔρχεται πρὸς τόνωσιν τῶν ἀπαισιοδόξων διδασκαλιῶν αἱ ὁποῖαι θεωροῦν τόν θάνατον ὡς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ἐπαχθοῦς ζυγοῦ τῆς ζωῆς, ὅπου "ἀντίφωνον τοῦ βίου ὄνομα γέγονε τό ἀναπαύεσθαι τόν θνήσκοντα, μεγάλης καί παρά φύσιν ἀνάγκης ἀπολαττόμενον"³³⁰.

Μή λησμονῶμεν ὅτι διά τοῦ θανάτου τό ἄτομον ἐπανερχεται ἀπολύτως εἰς τήν ἠθικήν ἐπικράτειαν τῆς οἰκογενείας. Ἄλλωστε, ἡ πόλις ἐνδιαφέρεται διά τὰς συντελεσθείσας πράξεις, ἐνῶ ἡ οἰκογένεια διά τό *εἶναι* τοῦ ἑαυτῆς νεκροῦ. Αὕτη ἀκριβῶς ἡ ριζική διαφορά μεταξύ πολιτικῆς καί ὄντολογικῆς ἀξιολογήσεως καθορίζει τήν πρωταρχικήν σπουδαιότητα τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Ἐντός τοῦ ἀνωτέρω πλαισίου τῆς πρωταρχικῆς σπουδαιότητος, τό πρόβλημα τῆς οὐσιαστικῆς προστασίας τοῦ σώματος ἐκ τῆς φυσικῆς φθορᾶς ἀποκτᾶ θεμελιώδη ρόλον.

Ἄλλωστε, ἐάν τις δέν δύναται νά ἐπιστρέψῃ εἰς τήν γῆν, οὐσιαστικῶς ἐντός τοῦ ἴστοῦ τῆς οἰκογενείας, καί τῶν ἑαυτοῦ προγόνων, ἡ ὁποία καί θά τόν διατηρήσῃ ἐν φιλότητι, τότε δέν ἔχει ἐκπληρώσει τήν "αὐθεντικὴν οὐσίαν" του. Στερεῖται τῆς ὀλοκληρώσεώς του.

Διά τοῦτο καί κατά Hegel "ἡ οἰκογένεια προστατεύει τόν νεκρόν ἀπό τῆς ἀτιμώσεως, τήν ὁποίαν θά ὑποστῇ ἐκ τῶν ὀρέξεων μὴ συνειδητῶν ὀργανικῶν δυνάμεων καί τό ἔργον ἀφηρημένων χημικῶν στοιχείων. Εἰς τήν ἰδικήν των δρασίαν ἀντιθέτει τήν ἰδικήν της καί ἐνώνει τόν συγγενῆ μετά τῶν κόλπων τῆς γῆς, δι' αὐτῆς τῆς στοιχειακῆς παρουσίας". Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, ἡ οἰκογένεια καθιστᾶ τόν νεκρόν μέλος μιᾶς κοινοτικῆς ὀλότητος, ἡ ὁποία εἶναι ἰσχυροτέρα καί διατηρεῖ τόν ἔλεγχον ἐπὶ τῶν ὑλικῶν στοιχείων. Οὕτως, τό ὑστατον τοῦτο καθῆκον ἀποτελεῖ τόν πλήρη θεϊκόν νόμον ἢ τήν θεϊκὴν ἠθικήν πρᾶξιν πρὸς τό συγκεκριμένον ἄτομον.

Αὕτη ἡ ἱερά σχέση δημιουργεῖ εἰς τήν Ἀντιγόνην τόν "πρωτόγονον" τρόπον πρὸ τῆς ἀποσυνθέσεως καί τοῦ βιασμοῦ τοῦ σώματος τοῦ σεπτοῦ της νεκροῦ ὑπὸ τῶν κυνῶν καί τῶν ὀρνέων. Καί ἡ γενομένη ταφή συνδέει οὐσιαστικῶς τήν Ἀντιγόνην, καί δι' αὐτῆς τήν οἰκογένειαν, μετά τῆς οὐσίας

³²⁸ Servius, in *Verg Aen.* 3. 68.

³²⁹ Μή λησμονῶμεν τὰς φοβεράς ἀράς μετά τῶν ὁποίων συνδέονται ὅλοι οἱ τάφοι τῶν Φαραῶ τῆς Αἰγύπτου.

³³⁰ Πλουτ. *Περὶ Ψυχῆς*, 6, 2 = ν / 22 Bern.

τοῦ Θεοῦ νόμου ἀλλά καί μετά τοῦ χθονίου βασιλείου. Εἰς τόν θάνατον, ὁ Πολυνείκης ἐπιστρέφει ἐκ τῆς ἐπικρατείας τῆς πόλεως εἰς τήν τῆς οἰκογενείας ἐπικράτειαν: Ἐστιακή παλιννόστησις. Δι' ὃ, καί ἡ ἐν λόγῳ παλιννόστησις νοεῖται, εἰδικῶς καί συγκεκριμένως, ὡς ἐπάνοδος εἰς τήν πρωταρχικήν κηδεμονίαν τῆς γυναικός: συζύγου - μητρος - ἀδελφῆς. Καί ἀναδεικνύει τό καθήκον τῆς γυναικός. Ὅτε δέ μία ἀδελφή, λόγῳ ἀντικειμενικῆς στέρησεως ἄλλων συγγενῶν ἐπιφορτίζεται μετά τοῦ ἐξονομασθέντος καθήκοντος, ἐπαναφορᾶς τοῦ νέκυστος εἰς τήν γῆν - φύλακα τότε ὁ ἐνταφιασμός περιβάλλεται τόν ὑψηλότερον βαθμόν τελειότητος. Διὰ τοῦτο καί ἡ πράξις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ὅ,τι ἱερώτερον δύναται νά ἐπιτελέσῃ ἡ γυναίκα: ἡ συντηρητική τῆς ζωῆς εἰς τόν ἄνω καί κάτω κόσμον.

" Θάπτε με ὅτι τάχιστα πύλας Αἴδαο περήσω "

(Ἰλιάδ. Ψ στ. 71)

" κείνον ἐγὼ θάψω "

(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 71)

Εὐρισκόμεθα πρό μιᾶς θαυμαστῆς καί ἀπαραμίλλου δυνάμεως ἰδιοποιήσεως ἑνός μεγάλου ἤδη κειμένου ὑφ' ἑνός ἑτέρου τό ἴδιον μείζονος. Καί δυνάμεθα νά παρακολουθήσωμεν συγχρόνως καί τὰς μεταμορφωτικὰς ἀλλαγὰς νοημάτων αἱ ὁποῖα προκαλοῦνται ἐκ ταύτης τῆς κειμενικῆς ἀντιδόσεως. Συγχρόνως, παρακολουθοῦμε καί μίαν ἑτέραν μετάθεσιν: ταύτην τοῦ δυνάμει εἶναι, εἰς ἐνεργεία εἶναι, καί τοῦτο διὰ τῆς τελεσθείσης πράξεως ταφῆς. Διότι, κατά Hegel, "*ehe es sich durch Tun zur Wirklichkeit gebracht hat*"³³¹. Ἡ ἐν λόγῳ μετάθεσις συντελεῖται "ἐκ τῆς νυκτός τῆς δυνατότητος πρός τήν ἡμέραν τῆς παρουσίας". εἶναι ἡ ἔγερσις εἰς τήν λαμπροτάτην χαραυγήν τῆς πράξεως. Πρόκειται διὰ τήν ἀπαρχήν τῆς ἡμέρας, τήν ἀπαρχήν τῆς πράξεως, τήν ἀπαρχήν τῆς μεγαλειώδους πορείας τῆς Ἀντιγόνης. Μιᾶς αὐθεντικῆς πράξεως ἰσοδυνάμου τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεώς της. Ἡ ἀμφισβήτησις τῆς πράξεως δι' ἰδιοτελεῖς προσωπικούς, κατ' ἐπίφασιν νομίμους, σκοπούς, καί δὴ ἐν ὀνόματι ἐξωτερικῶν κριτηρίων, εἶναι ματαιοδοξία, ἀλαζονία καί ὕβρις: Εἴσοδος τοῦ Κρέοντος. . .

Ἐνῶ ὁ ἴδιος διακηρύσσει "θεοὺς μιαίνειν οὔτις ἀνθρώπων σθένει", ὁ ἴδιος ἀρνεῖται τόν τοῦ Πολυνείκου ἐνταφιασμόν, ἀναιρῶν ταυτοχρόνως τήν πρότρητα ἐκφρασθεῖσαν διακήρυξίν του. Διότι, ἐάν οὐδέν μίasma δύναται νά ἐγγίξῃ τοὺς θεοὺς, τότε ὁ μὴ ἐνταφιασμός τοῦ νεκροῦ ἤδη Πολυνείκου ἀποτελεῖ πρᾶξιν ρηχοῦ ἐγκοσμίου χαρακτῆρος. Συντόμως ὁμως, ἀλλά κατὰ τραγικόν τρόπον, συνειδητοποιεῖ, ἔστω καί διὰ μιᾶς ἐλλάμψεως ἀκάρπου ἐνοράσεως, ὅτι ἡ ἐκ μέρους του ἀτίμωσις τοῦ πτώματος τοῦ Πολυνείκου ἦτο χειρονομία ἄνευ οὐδενός νοήματος, διότι ἡ τοῦ ἀνθρώπου μοῖρα εἰς σχέσιν μετά τοῦ ὑπερβατικοῦ δέν δύναται νά καθορισθῇ μέσῳ τοῦ τελετουργικοῦ ἢ τῆς ἀρνήσεως του. Δι' ὃ, καί ἡ δεινῶς

³³¹ Οὐδέν ἄτομον δύναται νά φθάσῃ εἰς τήν αὐθεντικὴν τοῦ ἑαυτοῦ του γνῶσιν ἐάν προηγουμένως δέν αὐτοπραγματωθῇ.

ὑβρισθεῖσα ξύνοικος τῶν θεῶν τοῦ κάτω κόσμου Δίκη θά παρασύρη τόν Κρέοντα εἰς τό ἐρεβῶδες καί ζοφερόν βασίλειόν της.

Διά τῆς μή ταφῆς τοῦ νεκροῦ Πολυνείκους, ὁ Κρέων ἀρνεῖται τήν ἀνθρωπότητα τοῦ νεκροῦ, τήν θεϊκὴν ἐπιταγὴν "γῆ εἶ καί εἰς γῆν ἀπελεύσει". Εἶναι ἄλλωστε γνωστή ἡ ἀναγκαία συγγένεια μεταξύ ἀνθρωπίνου καί τοῦ χωματίνου - γήινου, μεταξύ τῆς κατά Robert Garnier, *Humanitas* καί *Homus*. Διά τοῦτο, καί ἡ ἄρνησις ταφῆς εἰς τοὺς νεκρούς ἰσοδυναμεῖ μετ' ἀρνήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐκείνων, ἀλλά καί τοῦ ἰδίου τοῦ ἀρνητοῦ. Αὕτη ἡ ἐπιταγὴ φιλότητος, οὐσιαστικὴ ἔκφρασις καί βίωσις εὐσεβείας, θά καταστῆ ἀργότερον κατηγορηματικὴ μέσω τοῦ Θεοῦ Πάθους καί τοῦ Γολγοθᾶ. Οὕτως, ἡ ταφή τοῦ Πολυνείκους καί ἡ τῆς Ἀντιγόνης κάθοδος εἰς τόν τάφον εἶναι μέρος μιᾶς μοιραίας κινήσεως τοῦ νοήματος, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τήν οἰκουμενικότητα μέσω τῆς ταφῆς καί τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Τό ὄργανον καί ταύτης τῆς κινήσεως εἶναι ἡ γυναῖκα. Αὕτη θά μεταφέρῃ καί τόν τοῦ Θεοῦ Υἱόν εἰς τόν ἰδικόν Του τάφον.

Ἡ ταφή εἶναι ὁ ἥρωϊκός τῆς Ἀντιγόνης ἄθλος, εἰς τόν ὁποῖον συμπυκνοῦνται ἅπασαι αἱ ἀρεταί καί ἐν ταυτῶ ὅλοι οἱ κίνδυνοι τῆς ἀνθρωπίνης ἀποφάσεως καί δράσεως. Συμβολίζει δέ, ἐν τινι τρόπῳ, τήν προᾶξιν εἰς τήν παραδειγματικὴν της μορφήν: τήν προᾶξιν ἡ ὁποία εἰς τήν κρίσιμον περίστασιν, τήν καθοριστικὴν στιγμήν τῆς ἐξησφάλισε τόν θρίαμβον τῆς νίκης ἀποκαθιστῶσα τήν διαταραχθεῖσαν τάξιν. Καί τέλος, τήν προᾶξιν ἡ ὁποία, καταργοῦσα τὰ ἰδικά της ὄρια, ὑπερβαίνει τήν ἀνθρώπινον κατάστασιν καί ἐπανευρίσκει τήν θεϊκὴν δύναμιν, ὡς ὁ ποταμός ἐπιστρέφει εἰς τήν πηγὴν του. Διά τοῦτο, διὰ τῆς εὐκλεοῦς τῆς ταφῆς ἀποφάσεώς της, ἡ Ἀντιγόνη ἐκφράζει διὰ τῆς μορφῆς τοῦ ἥρωϊκοῦ τήν ἀνθρωπίνην οἰκογενειακὴν δράσιν καί τήν ἔνταξιν της εἰς τήν τῆς πόλεως τάξιν.

Ἡ πηγὴ καί ἡ προέλευσις τῆς δράσεως τῆς Ἀντιγόνης, ἡ αἰτία τοῦ θριάμβου της εὐρίσκονται ἐντός της. Δέν ἐπιτυγχάνει τό ἀδύνατον διὰ τόν λόγον ὅτι εἶναι ἥρωϊς, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι ἥρωϊς διότι ἐπιτυγχάνει τό ἀδύνατον. Ὁ ἄθλος της εἶναι ἡ πραγμάτωσις μιᾶς προσωπικῆς ἀρετῆς ἀλλά καί τό σημεῖον μιᾶς θεϊκῆς χάριτος, ἐκδήλωσις μιᾶς ὑπερφυσικῆς βοηθείας. Ἡ Ἀντιγόνη, ἄλλωστε, ἐλέγχει τὰς προᾶξεις της καί ἀποδέχεται συνειδητῶς καί στωϊκῶς τήν λαχοῦσαν μοῖραν της. Οὐσιαστικῶς καθίσταται ἡ γέφυρα μεταξύ τοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ κόσμου τῶν θεῶν, ἀποκαλύπτουσα τήν παρουσίαν τοῦ θεϊκοῦ κατά τήν διάρκειαν τῆς προσωπικῆς της δοκιμασίας.

Ἡ ἀπόφασις τῆς ταφῆς ἦτο μία ἀπόφασις ἡ ὁποία ἀνατρέπει οἰονδήποτε αὐτονόητον ἢ ὀρθολογικόν εἰς τόν χῶρον τῆς νομοκρατικῆς καί καθεστωτικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐποχῆς της. Εἶναι ἡ προᾶξις ἡ ὁποία ἀναιρεῖ ἐκάστην γνῶσιν ἢ ἄποψιν ἡ ὁποία ἔχει σχηματισθεῖ ἢ συσχηματισθεῖ μετὰ νομικιστικῶν ἢ ἰδεολογικῶν θεωριῶν παρεμβαλλομένων, καί οὕτως διευρυνουσῶν τό χάσμα μεταξύ θεῶν καί ἀνθρώπων.

Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ταφή τοῦ ἑαυτῆς ἀδελφοῦ εἶναι εὐθύνη καί χρέος, εἶναι συγκατάβασις καί συναντίληψις, εἶναι καταλλαγή καί ἀγάπη καί εἰρήνη μετά τῶν τοῦ Ἄδου.

ΕΙΚΟΝΙΚΑΙ ΤΑΦΑΙ

" τῶν ἀπολομένων ἐν ξένη γῆ τὰς ψυχὰς εὐχαῖς τισιν ἐπεκαλοῦντο
ἀποπλέοντες οἱ φίλοι εἰς τὴν ἐκείνων πατρίδα καί ἐδόκουν κατάγειν
αὐτούς πρὸς τοὺς οἰκείους "
(Εὐστάθιος , α. d. 1.)

Καί εἰς τὴν περίπτωσιν θανάτου τινός εἰς ξένην γῆν ἢ ἀπωλείας τοῦ λειψάνου, δέον ὅπως οὐδεὶς στερηθῆ ταφικῶν τελετῶν καί τάφου. Ἀπὸ τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς, οἱ Ἕλληνες, καί ἡ ἑλληνικὴ εὐσέβεια, ἐγνώριζον τὸ "Κενοτάφιον"³³². Ὁ Σχολιαστὴς ἐνθυμεῖται τοὺς στίχους τοῦ Πινδάρου διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ψυχῆς τοῦ Φρίξου ἐκ τῆς Κολχίδος "κέλεται γὰρ ἐάν ψυχάν κομίξαι Φρίξος ἐλθόντας πρὸς Αἰήτα θαλάμους"³³³ καί ἐξηγεῖ πῶς, διὰ τὰς ψυχὰς τῶν θανόντων εἰς ξένους τόπους, εἶχον οἱ Ἕλληνες ἐπωδὰς τινὰς, αἱ ὁποῖαι ἐπανεφέρον τὰς ψυχὰς των εἰς τὴν Πατρίδα.

Ἐκ δὲ τοῦ Εὐριπίδου, πληροφορούμεθα πῶς δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐπνίγοντο ἐκράτει ἢ συνήθεια "κενοῖσι θάπτειν ἐν πέπλων ὑφάσμασιν"³³⁴.

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΑΦΗΣ

Υπῆρχον, ὡσαύτως, καί ὠρισμέναί κατηγορίαι νεκρῶν οἱ ὁποῖοι ἐστεροῦντο ταφῆς καί ταφικῶν ἱερουργιῶν, καί τοῦτο διότι ἐθεωροῦντο ἐξαιρετικῶς ἐπικίνδυνοι καί κακὸν παράδειγμα διὰ τοὺς ζῶντας. Εἰς τὰς κατηγορίας ταύτας, ἀνῆκον οἱ: αὐτόχειρες³³⁵, οἱ καταδικασθέντες ὡς κακοῦργοι: Εἰς τὴν Ἀθήναν καί τὴν Σπάρτην, τὰ λείψανά των δέν

³³² Ὀδυσ. I, 289 κ.έ., β, 220 κ. έ. Πρ. Δ., 584. Εἰς τὴν Ἰλιάδα Ψ, 236 κ. έ. ἐνῶ τὰ ὀσῆα τοῦ Πατρόκλου ἐπροορίζοντο νά ταφοῦν ὁμοῦ μετά τοῦ Ἀχιλλέως καί φυλάσσονται εἰς τὴν σκηνὴν του, συγχρόνως ἔχει ἀνεγερθεῖ διὰ τὸν Πάτροκλον τάφος, πλησίον τῆς νεκρικῆς του πυρᾶς. Ὡσαύτως, οἱ Ἕλληνες ἀνεγείρουν Κενοτάφια καί διὰ τοὺς ἡρωας διὰ νά τοὺς κρατήσουν εἰς ὀρισμένον τόπον: Τοῦ Τειρεσίου εἰς τὴν Θήβαν, τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὴν Ἥλιδα, τοῦ Ὀδυσσεῶς εἰς τὴν Σπάρτην κ.λ.

³³³ Πινδ. Πυθιον. 4, 159.

³³⁴ Εὐριπ. Ἑλένη, στ. 1241

³³⁵ Οἱ Ἀθηναῖοι δέν ἤρνοῦντο τὴν ταφήν τῶν αὐτόχειρων, ὥστόσον ἡ χεῖρα ἐθάπτετο κεχωρισμένη τοῦ λοιποῦ σώματος. Δι' ὃ, καί ὁ Πλάτων προστάττει νά θάπτονται οἱ αὐτόχειρες ἐν σιωπῇ καί ἄνευ σημείων ταφῆς. Πλατ, Νόμοι. 9, 873 κ. έ.

θάπτονται, ἀλλά ρίπτονται εἰς βάραθρον³³⁶ οἱ προδόται καί οἱ ἱερόσυλοι: Κατά τόν Ξενοφῶντα, "κατά τόνδε τόν νόμον κρίνατε, ὅς ἐστιν ἐπί τοῖς ἱεροσύλοις καί προδόταις, εἴαν τις ἤ τήν πόλιν προδιδῶ ἢ τά ἱερά "³³⁷, οἱ κλέπται "κλέπτη, κριθέντα ἐν δικαστηρίῳ, ἄν καταγνωσθῆ μή ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ"³³⁸. Εἷς τινας δέ πόλεις, ἤρνοῦντο τήν ταφήν καί εἰς τοὺς χρεωστούντας. Ὑπῆρχον δέ καί περιπτώσεις ὅπου τά λείψανά των ἐκθάπτοντο καί ἐρρίπτοντο ἐκτός τῶν τῆς πόλεως συνόρων, ἵνα μή οἱ πολίται μιανθῶσιν. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἄρνησις ταφῆς στερεῖ οὐσιαστικῶς τήν λατρείαν τοῦ νεκροῦ, τήν μακαριότητα, τήν ἀνάπαυσιν, ἄρα καί τήν εἰς Ἄδου εὐδαιμονίαν. Ὁ δέ τάφος τοῦ νεκροῦ, καί ἰδίως τοῦ ἥρωος, ἀναδεικνύεται εἰς φυλετικόν ἱερόν καί κέντρον λατρείας τῆς πόλεως.

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΑΦΗΣ - ΒΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

" Ἐγὼ δέ τάφον χώσουσ' ἀδελφῶ φιλτάτῳ πορεύσομαι "

Τό τῆς ταφῆς δικαίωμα παρουσιάζεται ὡς ἐλευθερία ἐκλογῆς καί δυνατότης ἐνεργείας ἐντός τῆς θηβαικῆς κοινωνίας, ἐνῶ τό καθῆκον πρὸς τόν φίλον ὡς ὄριον ἐλευθερίας.

Τό δικαίωμα ὅσον καί τό καθῆκον εἶναι διὰ τήν Ἀντιγόνην ἄσκησις καί λειτουργία ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία, ὡς δυνατότης ἐκλογῆς ἔχει ὡς πρῶτον καί ἄμεσον ἀποτέλεσμα τήν πραγματοποίησιν ταύτης τῆς ἐκλογῆς. Διὰ τοῦτο καί αἰσθάνεται ἐλευθέρα ἡ Ἀντιγόνη, διότι ἔχει τοποθετηθεῖ ἐλευθέρως, ἤτοι ὑπευθύνως καί κατόπιν ἐκλογῆς εἰς τόν χῶρον τῆς φιλότητος, ἀκολουθοῦσα μετ' εὐλαβείας τοὺς ἐσωτερικούς ταύτης νόμους. Ἡ συνέπειά της, ἄλλωστε, εἰς τοὺς εἰρημένους νόμους εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος πραγματοποίησεως τῆς ταφῆς. Ἡ σταθερά καί ἀμετακίνητος πορεία της πρὸς ταύτην τήν κατεύθυνσιν ἀποκαλύπτει καί βεβαιοῖ τόν δυναμικόν τοῦ καθήκοντος χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος δέχεται τοὺς πειρασμούς, τήν ἀντίδρασιν καί τήν ἀδιαφορίαν τοῦ κόσμου ὡς πρόκλησιν ἐπιβεβαιώσεως τῆς οὐσίας καί τοῦ περιεχομένου του. Οὕτως, τό καθῆκον ἐναντι τῶν φίλων διακονεῖ τήν ὑπαρξιν τῆς ἡρώιδος τήν ἱστορικῆν ταύτην στιγμήν, ὀδηγώντας την εἰς κατάκτησιν ἀνωτέρων σταδίων πνευματικότητος, διὰ μιᾶς κινήσεως καταφάσεως τοῦ κρισίμου γεγονότος τῆς ταφῆς.

Ἡ τελικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία διαμορφοῦται ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων κινήσεων κατά τό στάδιον τῆς ἱστορικῆς τῆς ζωῆς, ἔχει σημαντικὴν ἀξίαν διὰ τήν ἡρώίδα καί προσδιορίζει τόν βαθμόν τῆς ἠθικῆς καί φιλοτικῆς τῆς ποιότητος καί ἀξίας. Χρονικῶς, ἡ τελευταία ὄριακὴ στιγμή

³³⁶ Πλουτ. Θεμ., 22.

³³⁷ Ξενοφ. Ἑλληνικά 1, 7, 22.

³³⁸ Πλατ. Πολιτεία 439e.

καί δυνατότης ἐκλογῆς τοῦ καθήκοντος εἶναι αὕτη πρό τοῦ ἀνοικτοῦ *Τύμβου*. Εἶναι ἡ τελευταία εὐκαιρία τοῦ δικαιώματος ἐκλογῆς τῆς Ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου. Ἐάν ὁ θάνατος σημαίνει ἔλλειψιν τοῦ κινουῦντος ζωοποιοῦ Πνεύματος - τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος - τότε ἡ ὑπηρεσία τοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ ὄντως διακονία τῆς ὑπάρξεως μέ προσανατολισμόν τό δικαίωμα μετοχῆς εἰς τήν ἐπαγγελομένην ἀληθῆ ζωήν.

Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει ὅτι ἡ διάρθρωσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐπί τοῦ σχήματος Δικαίωμα - Καθήκον δίδει εἰς τήν προᾶξιν τῆς ταφῆς συγκεκριμένην διάστασιν ὡς ἔχουσα τήν δυνατότητα ἐντάξεως τῆς προσωπικῆς τῆς ἐπιλογῆς εἰς τήν ἠθικήν - φιλοτικήν ζωήν. Διά τοῦτο καί ἀμφισβητεῖ εἰς τήν ἐξουσίαν τήν ἐγγύησιν τῆς ἐλευθερίας, οὐ μόνον διότι παρουσιάζεται στενόκαρδος καί μικρόψυχος ἀλλά κυρίως διότι ὁ πειρασμός τῆς δυνάμεως τῆς κοσμικῆς τιμῆς καί δόξης εὐκόλως τήν ὀδήγησαν, ἀπό τήν πρώτην στιγμὴν ἀσκήσεώς της, εἰς ἠθικήν βαναυσότητα καί δουλείαν τῶν πολιτῶν ἐκ μέρους τοῦ ὑποστασιάζοντος ταύτην Κρέοντος, ὁ ὁποῖος ἐπίστευσεν ὅτι θά ἠδύνατο νά συντηρῆ ἐξουσιαστικῶς τήν δουλείαν ἐν ὀνόματι τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ ἐκτροπή λαμβάνει διαστάσεις τραγωδίας, ἐνῶ ὁ κατάλογος τῶν καθηκόντων καθίσταται ἀπεριόριστος καί δυσβάστακτος διά τόν πολίτην.

Διά τοῦτο καί ἡ Ἀντιγόνη διά τῆς ταφῆς δίδει, μετά πολλῆς φιλοτιμίας καί ἀμέτρου προσπάθειας, τό μέτρον ἐξισορροπήσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τό δικαίωμα. Διότι, ὅπου ὑπάρχει ἐν δικαίωμα, ταυτοχρόνως προβάλλει καί τό ἀντίστοιχον καθήκον. Τό καθήκον λειτουργεῖ ὡς ὄριον καί μέτρον συγκρίσεως, οὐχί ὁμως ὡς περιορισμός καί ἐν τινι μέτρῳ ἐξαναγκασμός. Σημειωθήτω ὅτι καί τό δικαίωμα περιέχει τήν ἐννοίαν τοῦ ὄριου τό ὁποῖον ἐπιθυμεῖ ἐκάστην φοράν νά διευρῆνηται πρὸς ὄφελος τοῦ ἀτόμου καί εἰς βάρος τοῦ καθήκοντος τό ὁποῖον τότε παρουσιάζεται ὡς ὄριον ἐπιβαλλόμενον ἐξωτερικῶς, ὡς δικαίωμα τῶν ἄλλων. Ὡστόσο, ἡ Ἀντιγόνη δέν προσδιορίζει τά ὄρια καθήκοντος καί δικαιώματός της ἐρειδομένη ἐπί τύπων ἐξωτερικῶν, ἀλλ' οὐσιαστικῶς εἰς τόν ἐσωτερικόν συναισθηματικόν της πλοῦτον καί τήν ἀνυπόκριτον καί ἀβίαστον φιλότητά της. Αὕτη, βεβαίως, ἡ πρὸς τά ἔσω στροφή προϋποθέτει καί ἐν συνεχείᾳ ἀπαιτεῖ ἔντονον προσπάθειαν, ἀνωτερότητα ἠθικῆς ἐνεργείας, ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῶν συνεχόντων δεσμῶν ἐκάστης μορφῆς δουλείας, ἀπόφασιν μαρτυρίου.

Εἰς τό στάδιον τοῦτο προετοιμάζεται ἡ **ὑπέρβασις** τῆς διακρίσεως καθήκοντος καί δικαιώματος, ἡ ὁποία δύναται νά ἐπιτευχθῆ μόνον διά τῆς ζωοποιοῦ τῆς φιλότητος δυνάμεως ἡ ὁποία ἐκπηγάζει ἐκ τῆς πράξεως ὑπερβάσεως τῆς διακρίσεως καί ὀδηγεῖ εἰς τό *Νυμφεῖον* τῆς Ἀντιγόνης. Καί τοῦτο, διότι ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης προσφέρει τό ἀξιολογικόν μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ὡς ἀναπαλλοτριώτου ἀξίας καί ἀνεπαναλήπτου πνευματικῆς ὑπάρξεως. Ἐν αὐτῷ, πραγματοποιεῖται ἡ μεγάλη μεταβολή τοῦ σχήματος *Δικαίωμα - Καθήκον* εἰς φιλότητα, διά τῆς θυσίας τῆς ἐλευθερίας. Ἡ μεταβολή αὕτη, ἡ ὁποία προβάλλει ὡς ἐσχάτη

δυνατότης καί ὑψίστη ἐπιδίωξις τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως, ἐρμηνεύει πῶς σύνολος ἢ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει νέον οὐσιαστικόν περιεχόμενον μετὰ καί τὸ τῆς Ἀντιγόνης μαρτύριον.

Ὅντως, τὸ *Νυμφεῖον* τῆς Ἀντιγόνης καθίσταται ἓνα νέον καί σταθερόν σημεῖον ἀναφορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον δίδει ὑπαρξιακόν περιεχόμενον εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ὀριακά σημεῖα ἀναφορᾶς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται καθήκοντα. Ταυτοχρόνως, τὸ *Νυμφεῖον* καθίσταται τὸ μέτρον ἀξιολογήσεως καί κριτικῆς ἐκάστης κοσμικῆς αὐθεντίας καί ἐξουσίας, ἡ ὁποία ὀριοθετεῖ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Οὕτως ἐγγράφεται ἡ νέα νομοθεσία, ἡ ὁποία θά ἀντικαταστήσῃ τὴν παλαιάν, τὴν στυγνὴν καί ἀπαρέκλιτον ἠθικὴν τῶν καθηκόντων, μετὰ τῆς νέας νομοθεσίας: τῆς ἐλευθερίας τοῦ *Νυμφείου* ἡ ὁποία καί ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου "φιλότης διὰ τῆς ἐλευθερίας", ἕως ὅτου ἡ ἐλευθερία φθάσῃ εἰς τὴν πλήρωσίν της: τὴν *φιλότητα*. Καί τὴν διὰ βίου ἐπικράτησίν της.

Κατ' ἓναν ἀντίστοιχον τρόπον, ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος ἔχει καί αὕτη ἀφετηρίαν τὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου καί, δι' ἀναφορᾶς εἰς τὰ λοιπὰ τῆς κοινωνίας μέλη, ὑπογραμμίζει τὴν ὑποχρέωσίν των νά διασφαλίσουν τὴν δυνατότητα ἀσκήσεως καί τῆς ἰδικῆς των ἐλευθερίας. Ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης παρέχει τὸ δικαίωμα καί τὴν δυνατότητα εἰς τὰ ἄτομα νά δίδουν ἀνεμποδίστως τὴν μαρτυρίαν τῆς ἰδικῆς των ὑπάρξεως καί νά ἀπολαμβάνουν τὴν ἀναγνώρισιν τῶν κατακτήσεών των ὡς *πνευματικῶν ὑπάρξεων*.

Πορεύεται διὰ τὴν ταφήν, τὸ πρῶτον, τὴν νύκτα. Σημειωθήτω ὅτι ἡ νύκτα δέν διαθέτει ὀλιγωτέραν αἴγλην, δέν θεωρεῖται ὀλιγώτερον θεία τῆς ἡμέρας. Τὴν νύκτα λάμπουν ἐν τῷ οὐρανῷ οἱ ἀστέρες, Ἡ νύξ φέρει ἀποκαλύψεις τὰς ὁποίας δέν γνωρίζει ἡ ἡμέρα. Εἶναι ἡ ὠρα τῆς ἀνεκφράστου νοσταλγίας. Εἶναι ἁγία, εἶναι περισσότερο μεταφυσική, περισσότερο ὄντολογικὴ τῆς ἡμέρας. Αὕτη εἶναι καί μιά εἰσέτι μετὰ τοῦ Κρέοντος διαφορά. Ὁ Κρέων εὐρίσκεται βαθύτατα νυκτωμένος, εὐρίσκεται εἰς τὴν καρδίαν μιᾶς συναισθηματικῆς καί καθεστωτικῆς νυκτός, εἰς τὸ σκότος τῆς καρδίας καί διανοίας του καί τοῦ Ἄδου, ἐκ τοῦ ὁποίου ὥσπτόσον δέν ἔχει τὴν δυνατότητα διαφυγῆς.

Ναί! ἡ πρώτη τῆς Ἀντιγόνης, πρὸς ταφήν τοῦ Πολυνείκου, ἔλευσις, ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός, ἔχει σαφῶς ἐσχατολογικόν χαρακτῆρα. Ἡ προετοιμασία καί ἡ ἀναμονὴ της, μεθ' ὅλης τῆς ἐγρηγόρσεως καί τῆς ἐλευθέρας αὐτῆς ἀγάπης, εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὴν δευτέραν καί ἔνδοξον ταφήν. Καί λέγω ἔνδοξον διότι κατ' αὐτὴν θά λάβῃ χώραν ἡ τῆς ἠρωίδος σύλληψις καί ἡ μετ' αὐτὴν μεγαλειώδης πρὸς τὴν ἀθανασίαν πορεία.

"ΦΙΛΟΤΗΣ" ΚΑΙ "ΝΕΙΚΟΣ" ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΝ

Μείζων πάντων ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἢ τῆς **Φιλότητος** τραγωδία. Ὡστόσον, τό ὑπ' αὐτῆς οὐ μόνον ἐξαγγελθέν ἀλλά πρωτίστως βιούμενον **συμφιλεῖν** δέν κέκτηται μόνον, ὡς καί κατωτέρω ἐνδελεχῶς θ' ἀναπτύξωμεν, τήν ἀπλήν καί τυπικήν τῆς ἀγάπης διάστασιν, ἀλλ' βαθυτέραν καί οὐσιαστικωτέραν. Ταύτην τῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους **Φιλότητος**. Βεβαίως, ἐν τῇ Ἀντιγόνη, **Φίλοι** νοοῦνται οἱ τοῦ κάτω κόσμου οἰκισταί. Διά τοῦτο ὀφείλομεν δι' ὀλίγων νά ἴδωμεν τά ἀφορῶντα τήν ὑπό τοῦ Ἐμπεδοκλέους προβληθεῖσαν **Φιλότητα** ὡς καί τό ἀντίθετον ταύτης **Νεῖκος**.

Ἀκολουθῶν τήν παράδοσιν τῆς Μ. Ἑλλάδος, ὁ διακηρύξας στεντορεῖα τῇ φωνῇ καί διθυραμβικῶ τῷ ὕφει τήν Ὀρφικήν ἐμπειρίαν, συνεδύασε τάς πρωτοτύπους ἐπιστημονικάς του ἀναζητήσεις διά τήν τελικήν τῶν πραγμάτων φύσιν καί τοῦ κόσμου, μετά μιᾶς βαθυτάτης θρησκευτικῆς - μεταφυσικῆς ἀντιλήψεως εἰς τήν ὁποίαν ἐκυριάρχει ὁ ὑψηλός προορισμός καί τό πεπωμένον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Κατ' Ἀριστοτέλην, τά κείμενα τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἦτο "ἐσωτερικοῦ χαρακτήρος", διά τοῦτο καί ἔδει νά προεσεγγίζωνται μετ' ἐντελῶς διαφορετικοῦ τρόπου "οἱ πρῶτον μαθόντες συνείρουσι μέν τούς λόγους, ἴσασι δέ οὐπω. Δεῖ γάρ συμφυῆναι τοῦτο δέ χρόνου δεῖται". Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἄλλωστε, ἦτο τόσον μεγαλοπρεπής, τόσον διδακτικός, τόσον πρακτικός ἀλλά καί τόσον ὑπερβατικός ὁμοῦ.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς θεωρεῖ τούς θεούς ριζώματα, ἀγέννητα καί ἀθάνατα. Ὡς ἀθάνατοι θεοί ἐθεωροῦντο, ὁμως, καί αἱ δύο κοσμικά δυνάμεις τῆς ἔλξεως καί τῆς ἀπώσεως, ἡ **Φιλότης** καί τό **Νεῖκος**. Ἡ διαρκῆς ἐναντίωσις τῶν δύο τούτων δυνάμεων δημιουργεῖ τόν κόσμον τῶν ζώντων πλασμάτων. Ὅσον ἡ Φιλότης καί τό Νεῖκος εὐρίσκονται εἰς διαρκῆ ἐναντίωσιν, τά ριζώματα ἀλλάσσουν τοῦ μείγματος, καί οὕτως ἐκάστην φοράν ἕνας κόσμος θνητῶν ὄντων γεννᾶται³³⁹. Διαφορετικά συνθέσεις παράγονται καί διαλύονται ἐνώσεις αἱ ὁποῖαι γεννῶνται καί ἀποθνήσκουν, ἐνῶ τά ριζώματα παραμένουν ἀφθαρτα καί αἰώνια: τό ἴδιον καί ἡ Φιλότης καί τό Νεῖκος³⁴⁰.

Συμφώνως τῷ ἀποσπ. Β 22, τά ριζώματα ἔλκονται μεταξύ των ἀπό τάς δυνάμεις τῆς Φιλότητος, ἐνῶ ἀπωθοῦνται ἐκ τῶν τοιούτων τοῦ Νεῖκου. Ὁ Ἀριστοτέλης διαβεβαιοῖ ὅτι, κατά τόν Ἐμπεδοκλήν, ὁ κόσμος εἰς τόν ὁποῖον ζῶμεν εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Νεῖκου, τῆς ἀποσυνθέσεως καί τῆς φθορᾶς. Ἐναλλακτικά πρὸς τόν κόσμον τοῦ Νεῖκου, κατά τήν περίοδον ἐπικρατήσεως τῆς Φιλότητος, ἐμφανίζεται ἡ ἴδια σειρά φαινομένων, ἀλλά

³³⁹ Ἀριστοτ., *Περὶ γενέσεως καί φθορᾶς*, Α 1 315α 16 "ἄλλως τε καί μαχομένων ἀλλήλοις ἔτι τοῦ νεῖκου καί τῆς φιλίας".

³⁴⁰ Βλ. ἀποσπ Β 16, Β 17, 35, Β 22, 3 - 12

κατά τήν αντίθετον τάξιν: εἰς τήν ἀρχήν τῆς περιόδου τῆς Φιλότητος ἀντιστοιχεῖ τό τέλος τῆς περιόδου τοῦ Νείκουσ καί τό ἀντίστροφον: οἱ ἄνθρωποι, τά ζῶα καί τά φυτά ὑπάρχουν καί εἰς τὰς δύο περιόδους, ἀφ' ἑνός ὡς ἀποτέλεσμα συνθέσεως τῶν ριζωμάτων κατά τήν περίοδον κυριαρχίας τῆς φιλότητος, καί ἀφ' ἑτέρου ὡς ἀποτέλεσμα προδευτικῆς διαλύσεώς των, κατά τήν περίοδον ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκουσ³⁴¹.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡστόσοσον θεωρεῖ, ὅτι οὐδεμία δίδεται ἐξήγησις ἐκ τοῦ Ἐμπεδοκλέουσ διά τήν αἰτίαν τῆς μεταβολῆς ταύτης. Διά τοῦτο παρουσιάζει τήν Φιλότητα καί τό Νεῖκος ὡς αἰτίας μιᾶς συγκεκριμένης κινήσεως: τήν Φιλότητα αἰτίαν ἐνώσεως τῶν ριζωμάτων - μίαν κίνησιν τῶν πολλῶν εἰς ἓν - καί τό Νεῖκος ὡς αἰτία διαλύσεως - μία κίνησις ἐκ τοῦ ἑνός εἰς τά πολλά. Ποία ὡστόσοσον ἡ θέσις τῆς Φιλότητος ὅταν τό Νεῖκος ἄρχεται τῆς ἑαυτοῦ ἐπικρατήσεως;

Γνωρίζομεν ὅτι τό Νεῖκος ὠθεῖται εἰς τά ἔσχατα τοῦ κύκλου τέρματα ὅτε ἡ Φιλότης ὀδηγεῖ τά ριζώματα εἰς τήν ἐνότητα τοῦ Σφαιρίου³⁴². Ὑποθέτομεν, λοιπόν, ὅτι τό ἴδιον συμβαίνει καί εἰς τήν ἀνίθετον περίπτωσιν, ὅτε τό Νεῖκος ἄρχεται νά ἐπικρατῇ. Συμφώνως ὁμως τούς στ. 3 - 4 τοῦ ἀποσπ. Β 35, "ὅτε οὖν τό Νεῖκος ἀφικνεῖται εἰς τό ἔσχατον βάθος τῆς δίνης, εἰς τό τοῦ στροβίλου μέσον ἀφικνεῖται ἡ Φιλότης". Ἡ Φιλότης κινεῖται ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τήν περιφέρειαν τοῦ Σφαιρίου, ὅτε ἡ δύναμις τῆς αὐξάνεται καί ἀναγκάζει τό Νεῖκος νά κινήθῃ πρὸς τήν περιφέρειαν. Ἀντιθέτως, ὅτε ἡ δύναμις τοῦ Νείκουσ αὐξάνεται, τοῦτο κινεῖται ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τό κέντρον, ὅπου ἡ Φιλότης παραμένει εἰσέτι καί ὅτε ἡ ἐνότης τοῦ Σφαιρίου διαλύεται.

Ἐκ τῆς ἐναντιώσεως τῶν κοσμικῶν δυνάμεων γεννᾶται ἡ δίνη, ἡ ὁποία διαταράσσει τήν ἁρμονίαν τοῦ Σφαιρίου. Τό ταραχῶδες αἴτιον τό ὁποῖον τήν προκαλεῖ εἶναι τό Νεῖκος. Κατά δέ τήν περίοδον ὅπου ἡ κυριαρχία τοῦ Νείκουσ αὐξάνεται, ἡ δύναμις τῆς φιλότητος δέν μειοῦται ἀπολύτως. Ὁ Bollack³⁴³ πιστεύει ὅτι λειτουργεῖ ἀναμέσω τῶν ριζωμάτων ὡς νοσταλγική τις ἀνάμνησις τῆς ἁρμονίας τοῦ Σφαιρίου καί εἶναι αὕτη ἡ ὁποία δραστηριοποιεῖ τήν κυκλικήν κίνησιν τῆς δίνης.

Ἡ δρᾶσις τῆς Φιλότητος εἶναι ἀντίθετος πρὸς ἐκείνην τοῦ Νείκουσ: "ὅσον τό Νεῖκος ὑπεκφεύγει τόσον ἐπέρχεται . . . ἡ ἀθάνατος τῆς Φιλότητος ὀρμή"³⁴⁴. Τά ριζώματα ὡστόσοσον, δέν ρυθμίζουν τὰς κινήσεις των, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι θεοί, ὡσαύτως δέν καθορίζουν τόν λόγον μείξεως

³⁴¹ Ἀριστοτ. ὁ. π. Β 6, 334Q 5 -7: Ο' Brien 1969, σελ. 172 - 175, 204 - 205, 209 - 230 Ἡ φύσις τῆς διαδοχῆς τῶν κοσμικῶν δυνάμεων καί ἡ ὀργάνωσις τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι εἰς κυκλικήν πορείαν εἶναι ἐν ἐκ τῶν σημαντικότερων θεμάτων συγκρούσεως τῆς συγχρόνου ἐρμηνείας. Ἐκ τῶν διαφόρων αἰρετικῶν ἐρμηνειῶν ἐνδιαφέρουσα θεωρεῖται ἡ τοῦ Bollack - Bollack J. *Empédocle*, I - III, Paris 1965 - 1969 -, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κόσμος τῶν θνητῶν ὄντων γεννᾶται μόνον ὅτε ἡ Φιλότης ἄρχεται νά ἐπικρατῇ ἤτοι ἡ δύναμις αὐτῆς αὐξάνῃ ἐπὶ τοῦ Νείκουσ, εἰς τό ἓνα μόνον ἡμισυ τοῦ κοσμικοῦ κύκλου. Παραλλήλως ὑπῆρξαν διάφοροι συμβιβαστικαί προσεγγίσεις, αἱ ὁποῖαι συνέκλινον ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον μετὰ τῆς θεωρίας περί κοσμικοῦ κύκλου Βλ. Guthrie 1975 - Osborn 1987 - Inwood 1992.

³⁴² Ἀποσπ. Β 35, 9 - 10.

³⁴³ Bollack, *Empédocle* II, 6. 195

³⁴⁴ Ἀποσπ. Β 35, 12 - 13

εἰς τὰς διαφόρους συνθέσεις τὰς ὁποίας δημιουργοῦν: Ἡ Φιλότης καὶ τὸ Νεῖκος εἶναι αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι, μέσῳ τῆς ἐναλλακτικότητος τῆς σχέσεώς των, δομοῦν καὶ ἀποδομοῦν τὰς ἐφημέρους σχέσεις τῶν ριζωμάτων. Οἱ στιχ. 3 καὶ 4 τοῦ ἀποσπ. Β 35 περιγράφουν, ὡστόσο, γεγονότα πρὸ τῆς ἐνώσεως τῶν ριζωμάτων καὶ τῆς γεννέσεως τῶν ἀρμονικῶν συνθέσεων³⁴⁵. Αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς πλήρους κυριαρχίας τοῦ Νεῖκου κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Φιλότης εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῶν ριζωμάτων εἰς τὸ μέσον τοῦ κύκλου³⁴⁶. Οὕτως ἡ ἔκφρασις "ἐνέρτατον βένθος δίνης" (Β 35, 3) δέν σημαίνει τὰ ἔσχατα σημεῖα τῆς δίνης ἀλλὰ τὸ βαθύτερον μέρος τῆς γῆς. Διότι τὸ Νεῖκος ἐκ τῆς περιφερείας ὠθεῖ τὰ πάντα πρὸς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ Σφαιρίου, εἰσέτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀποκτήσεως μεγάλης δυνάμεως. Ὅτε τὸ Νεῖκος ἐγγίζει τὸ βαθύτατον σημεῖον τῆς δίνης, τότε ἄρχεται ἡ σύνθεσις τῶν ριζωμάτων. Δηλ. ὅτε ἡ φιλότης εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, τότε πραγματοποιεῖται ἡ πορεία συνθέσεως τῶν ριζωμάτων.

Ὅτε ἡ Φιλότης ἐπεμβαίνει εἰς τὴν δημιουργίαν συνθέσεων, ταυτίζεται μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, θεᾶς τοῦ πόθου καὶ τοῦ ἔρωτος, ἡ ὁποία προικίζει τοὺς ἀνθρώπους μετ' ἀγαθῶν σκέψεων³⁴⁷. Ἡ φιλότης ἀνακτᾷ τὴν δυνάμιν τῆς ἐκ τῆς στιγμῆς περιορισμοῦ τῆς μόνον εἰς τὸ κέντρον. Ὅσον ἡ κυριαρχία τοῦ Νεῖκου ἐξαπλοῦται παντοῦ εἰς ἓνα χῶρον, ἡ φιλότης τείνει πρὸς τὸ κέντρον.

Ἐκάστη σύνθεσις ἀποκτᾷ μίαν ἀρμονίαν διότι ἡ Φιλότης ρυθμίζει τὸν λόγον τῆς μείξεως τῶν ριζωμάτων τὰ ὁποῖα ἐνοῦνται. Ἡ Φιλότης εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν ριζωμάτων καί, οὕτως, ταῦτα ἐνοῦνται μετὰ χάριτος καὶ ἀρμονίας: "Ἐν μέσῳ τοῦ στροβίλου συγκεντροῦνται τὰ πάντα, ὥστε νὰ γίνουν ἐν μόνον, οὐχὶ διὰ τῆς μιᾶς, ἀλλ' ἠρέμῳσιν συνιστάμενα καθ' ἐν ἀπὸ ἄλλοῦ".³⁴⁸ Ἡ μετοχή "συνιστάμενα" (Β 35, 6) δηλοῖ μίαν πρᾶξιν διαρκείας: τὰ ριζώματα συναντῶνται, ἐνῶ ἔρχονται ἐκ διαφορετικοῦ μέρους τὸ καθ' ἐν, ἐφ' ὅσον ἡ δίνη ἡ ὁποία προκαλεῖ τὸ Νεῖκος τὰ διασκορπίζει. Μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Φιλότητος ἡ ὁποία καὶ τονίζεται εἰς τὸ ἀποσπ. Β 35, 4, ὁ στιχ. 7 δεικνύει καθαρῶς τὸ ἀποτέλεσμα: τὴν γέννησιν ἀρμονικῶν συνθέσεων. Ὅστόσο, ἐνῶ ὁ στιχ. 16 εἶναι ὁ ἴδιος μετὰ τοῦ στιχ. 7, ἡ προοπτικὴ ἀλλάσσει: ἐκ τῆς κυκλικῆς κινήσεως τῆς δίνης, ἡ ὁποία διαχωρίζει τὰ ριζώματα, ὀδηγούμεθα εἰς τὴν ἐναντίωσιν τῶν κοσμικῶν δυνάμεων (στ. 8 - 11, 12 - 17) τὴν ὁποίαν ἐνσαρκοῦν ὅλα τὰ θνητὰ ὄντα μετὰ τὴν σύνθεσίν των. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποσπ. Β 36 (ἀπομάκρυνσις τοῦ Νεῖκου) συνεχίζει τὴν ἰδέαν τῶν στ. 8 - 11 τοῦ Β 35, ὅπου τὸ Νεῖκος συμμετέχει ἐλάχιστα εἰς τὸ μείγμα τῶν ριζωμάτων³⁴⁹.

³⁴⁵ Ο Brien 1969, σελ. 107

³⁴⁶ Boussoulon 1958, σελ. 142, σημ. 6

³⁴⁷ Ἀποσπ. Β 17, 23 - 24. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς περιέγραψε τὸν ρόλον καὶ τὴν δράσιν τῆς Φιλότητος καὶ τοῦ Νεῖκου εἰς τὸ κοσμικόν ἐπίπεδον, μέ βάσιν τὸν τρόπον δράσεώς των εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἐπίπεδον. Πβλ Ἀριστοτ. Φυσικά, Θ 1, 252α 27 - 31

³⁴⁸ Ἀποσπ. Β 35, 5 - 6

³⁴⁹ Ὁ ὄρος ἄμεικτα εἰς τὸν στ. 8 τοῦ ἀπ. Β 35 ἀντιτίθεται εἰς τὸν ὄρον μισγομένων τοῦ στ. 7, ἐνῶ τὰ ζωρὰ στιχ. 15 συμπύκνουν μετὰ τοῦ μισγόμενα στ. 16. Οἱ τύποι συνιστάμενα καὶ μισγομένων περιγράφουν μίαν διαρκῆ πορείαν συνθέσεως ἡ ὁποία ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τοῦ τύπου ἄμεικτα.

Ἡ διαρκῆς αὕτη πορεία συνθέσεως πραγματοποιεῖται βάσει τῆς διαδοχῆς τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, ὡς περιγράφει καί τό ἀποσπ. Β 17. Μετά τήν φάσιν διαχωρισμοῦ τῶν ριζωμάτων ἐκ τοῦ Σφαιρίου, τό Νεῖκος ἐμφανίζεται πλέον ἀνάμεσά των. Ἀπέχει τῶν ἀμείκτων (ριζώματα τά ὅποια δέν ἠνώθησαν μετά τινος συνθέσεως) ἀλλά καί ἐξ ἐκάστης μείξεως τήν ὁποῖαν δημιουργεῖ ἡ Φιλότης. Κατά τήν περίοδον ταύτην τό Νεῖκος ὁμοιάζει οἶονεῖ ἀποσπασμένον, ὡσάν νά ἔχει ἀπωλέση τήν θέσιν του ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ κόσμου, κλυδωνίζεται μεταξύ τοῦ μέσου καί τοῦ τέρατος τοῦ κύκλου.³⁵⁰

Ὁ Σφαῖρος ἀποσυντίθεται εἰς τά συστατικά του μέλη - στοιχεῖα (Β 31), διά τοῦτο καί ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁμιλεῖ διά μέλη τοῦ Σφαιρίου, παρὰ τό γεγονός ὅτι δέν δύναται τις νά τά διακρίνη, ὅτε ἡ Φιλότης τά ὁδηγεῖ εἰς σφαιρικὴν ἐνότητα. Συνθέτουσα τὰς φθαρτὰς ἐνώσεις μεθ' ἀρμονίας, ἡ Φιλότης παραμένει ἀνέπαφος, ἰδία πρὸς τόν ἑαυτόν της. Καί ὅτε εὐρίσκεται μεταξύ τῶν ριζωμάτων. Ἐκαστον ὑπ' αὐτῆς δημιούργημα εἶναι μία θνητὴ μεταμόρφωσις τῶν ἀθανάτων ριζωμάτων. Τά ριζώματα ἀναμειγνύονται εἰς διαφόρους ἀναλογίας, ἀλλά ἡ ἐν λόγῳ ἐνωσις δέν ἐκφράζει ἐναντίωσιν τινὰ τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, ἀλλά ἀλληλοσυμπλήρωσιν³⁵¹. Τά ριζώματα ἐνός ὀργανισμοῦ ὁ ὅποῖος διαλύεται δημιουργοῦν ἐκ νέου μίαν νέαν σύνθεσιν, ὡς συνερχόμενα εἰς νέους συνδυασμούς. Ὅτε οἱ συνθῆκες διαλύονται, τά ριζώματα ἀποκτοῦν τήν πραγματικὴν των φύσιν.

Ἡ Θεϊκότης τῶν κοσμικῶν δυνάμεων:

Πέραν, ὡστόσον, τῆς Ἀριστοτελικῆς κριτικῆς, παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τά κοσμολογικά συστήματα τῶν πρώτων φιλοσόφων, μία ἢ πολλαὶ ἀρχαὶ θεωροῦνται ὅτι εἶναι θεοί. Τό χάος μέ τό νόημα μιᾶς κοσμικῆς ἀταξίας δέν ὑφίσταται. Τό ὄλον, παραλλήλως, διαλύεται καί ἀνασυντίθεται μέ βάσιν τήν κοσμικὴν τάξιν. Διά παράδειγμα εἰς τόν Ἀναξαγόραν (ἀποσπ. Β 12), ἡ ἔννοια τῆς θεότητος θεμελιούται εἰς τήν δύναμιν τοῦ Νοός ἢ τῆς Φιλίας, ἡ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τό κέντρον τοῦ κόσμου.

Κατά τόν Ἐμπεδοκλῆν ὁμως, εἰς τί συνίσταται ἡ θεϊκότης τῆς Φιλότητος καί τοῦ Νείκους ὅτε μάλιστα ἡ θεϊκότης αὕτη διαβλέπεται ἐντός τῆς διαφορετικότητός της ὡς Κύρις - Ἄρης, δύο θεότητες αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν διαφορετικὴν λατρείαν; Εἰς τό ἀποσπ. Β 128, ὁ Ἐμπεδοκλῆς τονίζει ὅτι ὅσον ἡ Φιλότης καί τά συγγενῆ αἰσθήματα κατεῖχον τά πάντα οὐδεὶς ἐφόνευε, ἐφ' ὅσον ἐπίστευον ὅτι ὄλα τά ὄντα εἶναι ἢ διάκεινται φιλικῶς, ἀλλ' ὅτε ὑπερίσχυεν ὁ Ἄρης καί ὁ Κυδοιμός καί ὁ Πόλεμος, τότε οἱ τῶν θυσιαστηρίων βωμοὶ ἔσταζον αἷμα. Εἰς τό ἐξονομασθέν ἀπόσπασμα, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναφέρεται εἰς μίαν παραδείσιον ἐποχὴν, εἰς τήν ὁποῖαν δέν

³⁵⁰ Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου *μετάρσιον* Β 35, 9, ἡ ὁποῖα εἰς συνδυασμόν μετά τοῦ τύπου *ἔρυκε* δεικνύει τήν προσπάθειαν τοῦ Νείκους νά μὴν ἠττηθῇ ὀλοσχερῶς

³⁵¹ Ὁ Priet 1976β σ. 45 ὀρίζει τήν ἀλληλοσυμπλήρωσιν ταύτην ὡς σταθερότητα ἐξ ἀντιρρόπων τάσεων
" *A harmony with in the Cosmos revealed as a tensioned stability* "

ἐλατρεύετο τό Νεϊκος ἀλλά μόνον ἡ Φιλότης. Παρομοία νῦξις εὐρίσκεται ἤδη εἰς τόν Ἡσίοδον, ὅτε ὁμιλεῖ διά τούς ἀνθρώπους τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος³⁵². Κατά τήν περίοδον ἐπομένως ἐκείνην, τήν ὁποῖαν ὡστόσον δέν τοποθετεῖ χρονικῶς ἢ ἱστορικῶς, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναφέρει ὅτι δέν ἐλατρεύετο τό Νεϊκος ἢ ὁ Ἄρης, οὐδέ ὁ Ζεὺς καί οἱ λοιποὶ τοῦ Ὀλύμπου θεοί.

Ἡ ἀλληγορική σύγκρουσις τοῦ Ἄρη, θεοῦ τοῦ πολέμου, καί τῆς Κύπριδος, θεᾶς τῆς φιλίας, εἶναι οὐσιαστικῶς μία σύγκρουσις θεσμῶν καί ἀξιῶν (ὡς ἐν τῇ Ἀντιγόνη, Κρέων = Ἄρης καί Ἀντιγόνη = Κύπρις). Ὁ Ἄρης ἀντιπροσωπεύει τήν βίαν, τήν ἀταξίαν, τόν πόλεμον καί τās αἱματηράς θυσίας, ἐνῶ ἡ Κύπρις τās ἀναιμάκτους θυσίας, τήν εἰρηνικήν συμβίωσιν καί τόν σεβασμόν τῆς ζωῆς³⁵³. Εἰς τό ἀποσπ. Β 128, 3, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναφέρει ὅτι ἡ Κύπρις ἦτο ἡ μοναδική θεότης ἡ ὁποῖα ἐλατρεύετο κατ' ἐκείνην τήν περίοδον. Ὁ Πορφύριος ταυτίζει τήν θεάν Κύπριδα μετά τῆς Φιλότητος³⁵⁴.

Ποία ὡστόσον εἶναι ἡ σημασία τόσων ἀρσενικῶν θεῶν διά τούς ὁποίους ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναφέρει ὅτι δέν ἐλατρεύοντο; "Οὐδέ Ζεὺς βασιλεύς, οὐδέ Κρόνος, οὐδέ Ποσειδῶν". Εἰς τό ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα ὁ Ζεὺς ταυτίζεται μετά τοῦ ἰδίου τοῦ Πολέμου³⁵⁵, ἄρα συνδέεται μετά τοῦ Νεϊκου καί τοῦ Κυδοιμοῦ ὡς ἀντιπροσώπων τῆς βίας καί τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν.

Ὁ Κρόνος, εἰς τό ἀποσπ. Β 128, φαίνεται νά ἀνήκει εἰς τήν ἰδίαν χορείαν, ἄποψις ἐντελῶς ἀντίθετος ἐκείνης τήν ὁποῖαν συναντῶμεν εἰς τόν Ἡσίοδον³⁵⁶. Διότι κατ' αὐτόν, τήν χρυσοῦν ἐποχὴν ἐβασίλευεν εἰς τόν οὐρανόν ὁ Κρόνος. Εἰσέτι, ἡ ἀντίθεσις μεταξύ Φιλότητος καί Νεϊκου εἰς τόν Ἐμπεδοκλῆν ἀντιστοιχεῖ εἰς τήν ἀντίθεσιν "Υβρεως καί Δίκης εἰς τόν Ἡσίοδον. Ἡ Δίκη καί ἡ Ὑβρις, ὡστόσον, ἔχουν εἰς τόν Ἡσίοδον ἠθικήν σημασίαν, ἐνῶ εἰς τόν Ἐμπεδοκλῆν ἡ σημασία τους εἶναι περισσότερο θρησκευτική καί λατρευτική (ἀποσπ. Β 128).

Κατά δέ τόν Ἐμπεδοκλῆν, ἡ Χρυσῆ ἐποχὴ δέν χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς τοῦ Κρόνου βασιλείας, ἀλλά ἐκ τῆς κυριαρχίας τῆς Φιλότητος (ἀποσπ. Β 128, 2). Ὑπάρχουν πολλαί ἀντιφάσεις, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τήν βασιλείαν τοῦ Κρόνου, ὅσον καί τήν λατρευτικήν παράδοσιν τοῦ θεοῦ. Ἡ ἀντίφασις αὕτη εὐρίσκεται εἰς τό γεγονός ὅτι διά διαφόρους λόγους ὁ Κρόνος ἐξηφανίσθη λίαν ταχέως ἐκ τῆς θρησκευτικῆς καί λατρευτικῆς παραδόσεως καί ἐγένετο μία μυθική θεότης, ἡ ὁποῖα ἀντιπροσώπευε μίαν ἀντίστοιχον μυθικήν - οὐτοπικήν ἐποχὴν, εἰς τήν ὁποῖαν αἱ πολιτιστικά, ἠθικά καί θρησκευτικά ἀντιθέσεις ἦτο ἔντονοι καί ἀντιφατικά.³⁵⁷ Ἡ ἱστορία καί ὁ πολιτισμός ἀρχίζει διά τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ὀλυμπίου δωδεκαθέου. Κατά συνέπειαν, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀποφεύγων τήν ἀνάμειξιν εἰς τās ἀντιφάσεις μιᾶς μυθικῆς ἐποχῆς τοῦ Κρόνου, παρουσιάζει τήν Φιλότητα

³⁵² Ἡσίοδ. Ἔργα καί ἡμέραι, 108 κ. ἐ.

³⁵³ Bollack, *Empedocle I*, σελ. 264

³⁵⁴ Πορφύριος, *Περί ἀποχῆς ἐμψύχων*, Π 21 - Βλ. ὡσαύτως Marsoner 1972 - 1973, 67.

³⁵⁵ Βλ. Χρῦσιππος, εἰς τόν Φιλόδημον, *Περί εὐσεβείας*, 7 26. 30 "τόν πόλεμον καί τόν Διά τόν αὐτόν εἶναι". Ὁ Χρῦσιππος ἐρεῖδεται ταύτην τήν ἄποψιν εἰς τό ἀποσπ. Β 53 τοῦ Ἡρακλείτου: "πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστί, πάντων δέ βασιλεύς".

³⁵⁶ Ἡσίοδ. Ἔργα καί ἡμέραι, 111 κ. ἐ.

³⁵⁷ Βλ. Versnel 1987, σελ. 146

ὡς μοναδικήν θεότητα τῆς Χρυσῆς ἐποχῆς³⁵⁸. Ἡ ὑπαρξίς εἰσέτι ἀρσενικῶν θεοτήτων, ὡς τοῦ Διός, τοῦ Κρόνου καί τοῦ Ποσειδῶνος, ἐνισχύει τήν πατριαρχικήν, κοινωνικήν δομήν, ἡ ὁποία δέν πρέπει νά ὑπῆρχε κατά τήν ἐποχήν βασιλείας τῆς Κύπριδος.

Καταλήγομεν ἐπομένως εἰς τό γεγονός ὅτι ἡ θεϊκότης τῆς Φιλότητος καί τοῦ Νεῖκου συνίσταται εἰς τό διαφορετικόν εἶδος λατρείας τό ὁποῖον ἕκαστος τῶν δύο θεῶν ἀπαιτεῖ. Ἡ λατρεία τῆς Φιλότητος προϋποθέτει τόν σεβασμόν τῆς ζωῆς, τήν ἐκ τῶν φόνων καί πράξεων πολέμου καί βίας ἀποχήν, μίαν λατρείαν ἀναίμακτον, ἡ ὁποία διασαλεύεται ἐπικινδύνως ὅτε λατρεύεται τό Νεῖκος, ὁ Φόνος καί ὁ Πόλεμος.

Ἐφ' ἱκανόν χρόνον ἐπιστεύετο ὅτι τό σύμπαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους διήρχετο ἐκ μιᾶς σειρᾶς διαφορετικῶν φάσεων: ἐκ τῆς ἀπόλυτου ἐνότητος τοῦ **σφαίρου** (φιλότης) εἰς τήν ἀπόλυτον ἑτερότητα τοῦ κόσμου, ἐκ τοῦ βασιλείου τοῦ Ἔρωτος εἰς ἐκεῖνον τοῦ **Μίσους** (νείκους) Ὁ Bollack³⁵⁹ ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ὀπτική, ἡ ὁποία εἶναι ἴδια τῶν γνωστικῶν, ἦτο λάθος. Δέν ὑπάρχει κύκλος, ἀλλά σύγχρονος παρουσία εἰς τήν καρδίαν ἐνός ἰδίου κόσμου, τῆς ἀγάπης καί τοῦ μίσους, δραματική ἔκφρασις τοῦ προβλήματος τούτου τῆς ἐνότητος καί τῆς ἰδιαιτερότητος ἐντός τῆς πόλεως, προβλήματος τό ὁποῖον θά ἀπασχολήσῃ Πλάτωνα καί Ἀριστοτέλην.

Ἡ καταστροφή τοῦ **θεϊκοῦ σφαίρου**³⁶⁰ εἶναι ἡ κατανομή τῆς ἐξουσίας, ἡ κατανομή τῶν στοιχείων τοῦ Πυρός, τῆς Γῆς, τοῦ ὕδατος καί τοῦ Ἀέρος, ἡ ὁποία εἶναι συγκρίσιμος μετά τῆς κατανομῆς τοῦ κόσμου μεταξύ τῶν θεῶν τοῦ Ὀμήρου, ἐνῶ ἡ παράλληλος κατασκευή τοῦ σφαίρου εἶναι ἡ ἰσότης ἡ ὁποία ἐκφράζει τήν ἐξουσίαν τοῦ κόσμου, ἀποκαθιστοῦσα μεταξύ τῶν στοιχείων ὄχι πλέον τήν διασποράν, ἀλλά τήν ἰσορροπία. Εἰς τό ἀπόγειον τοῦ πυρός, ἡ θάλασσα δημιουργεῖ τήν ἰσορροπία, ἕνας ἀντ - ἠλιος λειτουργεῖ ὡς ἀντιστάθμισμα τοῦ ἡλίου· τό ἴδιον τό αἶμα, τό σύνολον τῶν "σφαιρομόρφων" στοιχείων ἀποτελεῖται ἐξ ἴσων στοιχείων.

Ὅτε ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει,

" ἐγὼ δ' ὑμῖν θεός ἄμβροτος, οὐκέτι θνητός ",

ἐννοεῖ ἀπλῶς ὅτι δέν χρειάζεται περαιτέρω καθάρσεις καί λύσεις. Εἶναι εἰς ἐκ τῶν *Καθαρῶν*, ἔτοιμος διά νά εἰσέλθῃ εἰς τήν μεγάλην εὐδαιμονίαν.

³⁵⁸ Ὡστόσοσον, στοιχεῖα τινά φαίνεται νά εὐνοοῦν τήν ἄποψιν ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς καί οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τόν Κρόνον σύμβολον τῶν ἀναιμάκτων θυσιῶν.

³⁵⁹ J. Bollack, *Empedocle*.

³⁶⁰ Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὀνομάζει τόν *Σφαῖρον* "κυκλοειδῆ, ὁ ὁποῖος χαίρεται τήν περίξ αὐτοῦ μοναξιάν". Ἀποσπ. Β 27, 4 Ὡστόσοσον, τό αἶσθημα τοῦτο τῆς μοναξιάς δέον νά μήν ἐρμηνευθῇ ὡς τι τό ἀρνητικόν ἢ ὡς μία φανταστική εἰκόνα, ὅπου ἡ ὑπαρξίς εὐτυχίας καί μακαριότητος δέν φαίνεται νά ἔχη οὐδέν νόημα. - Τήν ἄποψιν ταύτην ὑποστηρίζει ὁ Van der Ben 1975, σελ. 31 - 32, σημ. 51. - Ὁ *Κυκλοειδῆς Σφαῖρος* χαίρεται τήν περίξ ἐκείνου μοναξιάν, διότι ἡ μοναξιά δέν συνοδεύεται ἐκ θλίψεως ἢ ἐξ ἐνός αἰσθήματος ἐγκαταλείψεως, ὡς ἐκεῖνον τό ὁποῖον γεννᾷ τό Νεῖκος εἰς τόν κόσμον τῆς φθορᾶς καί τῆς ἀποσυνθέσεως. Τό Νεῖκος εὐρίσκεται εἰς τά ἔσχατα τοῦ κύκλου, ἐνῶ ἡ Φιλότης εἰς τό κέντρον του. Ἡ δύναμις τῆς ὁδηγεῖ εἰς μίαν ἀμετακίνητον τελειότητα καί πληρότητα, καί οὕτως μία βαθεῖα ἀγαλλίασις καί μακαριότης γεννᾶται ἐκ τῆς ἐν λόγῳ μοναξιάς.

" Ἐξῆλθεν τοῦ φαύλου κύκλου τῆς δυστυχίας ", λέγει, ἐννοῶν ὅτι ὑπεβλήθη εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς τελετάς καί ἔζησεν αὐστηρῶς συμφώνως πρὸς τὰς τῶν ὀρφικῶν ἐπιταγὰς καί ἀντιλήψεις. Καί τοῦτο διὰ νά ἐξελιχθῆ εἰς θεῖον ἄνδρα. Τό ἐν λόγῳ ἀπόσπασμά του εὐρίσκεται ἀναφερόμενον καί εἰς τὰς λεγομένας χρυσὰς πινακίδας τοῦ Θουρίου " κύκλον δ' ἐξέπταν βαρουπενθέος ἀργαλέοιο ".

Ἡ φιλότις ἀποτελεῖ ζωοποιόν μέρος τῆς Ἐμπεδοκλείου φιλοσοφίας καί ἐντάσσεται εἰς τὴν φύσιν καί τὴν δομὴν αὐτῆς. Δέν ἀποτελεῖ πνευματικόν κίνημα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τό φιλοσοφικόν του corpus, ἀλλὰ τρέφεται ἐξ αὐτοῦ, καί ἐν συνεχείᾳ τρέφει καί οἰκοδομεῖ καί προάγει τοῦτο. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη τρέφεται ὑπὸ τῆς φιλότιτος καί θάλλει καί σὺν τῇ φιλότιτι ἀναγεννᾶται θαυμαστῶς. Ναί ἀναγεννᾶται! . . . θανατοῦται, ἀφανίζεται ἡ παλαιὰ φύσις καί ἡ διὰ τοῦ ἐν λόγῳ θανάτου καινὴ κτίσις εἶναι ὁ ἀνιστάμενος νέος, καινὸς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει μέτρον τὴν φιλότιτα καί ἰδεώδη ἀναφορὰν τοὺς θεοὺς.

Ἡ Φιλότις κατ' Ἀριστοτέλην:

Συμφώνως πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην ἡ Φιλότις δέν δύναται νά θεωρηθῆ ὡς θεότης - ἢ ὡς ἰδέα τοῦ καλοῦ - ἐφ' ὅσον συμμετέχει εἰς τὸν κόσμον τοῦ γίνεσθαι, εἰς τὸν κόσμον τῆς φθορᾶς, ὅπου κυριαρχεῖ τό Νεῖκος³⁶¹. Ἡ Wright ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τό ἐν λόγῳ σημεῖον δέν ἐννοεῖ ὅτι ἡ Φιλότις ἀναμειγνύεται μετὰ τῶν ριζωμάτων, ἀλλ' ὅτι εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν, ὡς δύναμις ἔλξεως.³⁶² Ἄρα, ἡ Φιλότις δέν πρέπει νά θεωρῆται κυριολεκτικῶς ὡς μέρος τοῦ μείγματος. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡστόσον, ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τό γεγονός ὅτι θεωρῆ τά ριζώματα πρότερα ἐκάστης ὑλικῆς αἰτίας, ἐνῶ ἡ Φιλότις καί τό Νεῖκος νοοῦνται ὡς ἀναγκαστικά, ἐπαρκῆ αἷτια δομῆς τῆς ὕλης³⁶³. Ὅτε, ὡσαύτως, λέγει³⁶⁴ ὅτι ἡ Φιλότις θά ἔδει νά ἦτο ὁ λόγος τῶν διαφορετικῶν ἀναλογιῶν τῶν ριζωμάτων κατὰ τὸν σχηματισμόν τῶν σωμάτων, τοῦτο δεικνύει ὅτι διέκρινε τὸν διακριτόν ρόλον τῆς φιλότιτος εἰς σχέσιν μετὰ τῶν ριζωμάτων. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἡ φιλότις εἶναι αἷτια ὑπάρξεως καί διατηρήσεως τῶν ἁρμονικῶν συνθέσεων, δυνατόν καί νά θεωρηθῆ ὡς αἷτια ἐνότητος. Νοουμένη ὡς ἐνότης - τό ἐν -, εἶναι κατ' Ἀριστοτέλην³⁶⁵ ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καί τὴν ἀποκαλεῖ "ὑποκείμενον". Ἐπομένως, βάσει τοῦ ἐκτεθέντος σκεπτικοῦ, ἡ Φιλότις, κατ' Ἀριστοτέλην, εὐρίσκεται

³⁶¹ R. Wright 1981, σελ 34

³⁶² Βλ. ὡσαύτως καί Mc Kirahan 1994, σελ. 261.

³⁶³ Πρὸβλ. Μετὰ τὰ φυσικά, Α 7, 988a 33b 20. - Φυσικά, Α6 189a 24 κ. ἐ. - Περί γενέσεως καί φθορᾶς, Α1, 314d 16 - 17 καί Β6, 333b 22 - 24.

³⁶⁴ Ἀριστ. Περί Ψυχῆς, Α4 408a, 22 - 24.

³⁶⁵ Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσικά, Β1 966a, 7 - 9, Β4, 1001a 12 - 14, Ι 1, 1053b 15 - 16, Ι2 1069b 21 - 22

έντός τῶν ριζωμάτων - "έν τοῖσιν" (B, 17, 20) - ὡς ἡ δύναμις ἐκείνη ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τήν ἀρμονικήν ἔνωσίν των³⁶⁶.

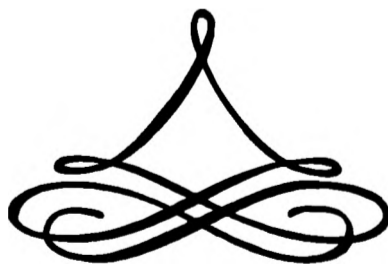
Συζητῶν ἐν συνεχείᾳ τό πρόβλημα³⁶⁷, παραθέτει τήν ἄποψιν τοῦ Ἀναξαγόρα, συμφώνως τῇ ὁποία ἡ Φιλότης δύναται νά θεωρηθῆ θεότης ὑπό τήν ἔννοιαν τοῦ κινουῦντος. Κατά τόν Ἀριστοτέλην, ἡ ἄποψις αὕτη ἀποτελεῖ ἀντίφασιν. Διότι ἡ Φιλότης δέν δύναται νά νοηθῆ ὡς κοσμική ἀρχή καί ὡς μόριον τοῦ **μ ε ί γ μ α τ ο ς**. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι οἱ φιλόσοφοι πρό τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἶχον ὀρίσει ἀρχάς τῆς τάξεως, τῆς ἀρμονίας καί τῆς ὁμορφιάς. Ὑπάρχουν, ὡστόσον, εἰς τήν φύσιν δυνάμεις ἀντίθετοι, αἱ ὁποῖαι δέν ἀντιμάχονται μόνον τήν τάξιν καί τήν ἀρμονίαν ἀλλά καί τήν ἀταξίαν καί τό χάος.

Κατά τόν Ἀριστοτέλην, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὥρισε δύο ἀντιθέτους κοσμικάς δυνάμεις, τήν Φιλότητα καί τό Νεῖκος, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν δι' ἐκεῖνον τάς ἀρχάς τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ. Συμμετέχουν καί αἱ δύο εἰς τόν κόσμον τοῦ γίνεσθαι, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τήν σκηνήν δράσεώς των. Ὡστόσον, οὐδέ ἡ Φιλότης οὐδέ τό Νεῖκος ἀναφέρονται ὡς αἱ μοναδικαί ἀρχαί αἱ ὁποῖαι κατευθύνουν τό σύμπαν.

Ἐάν ὁμως ἡ Φιλότης ἀποτελεῖ ἀρχήν τοῦ καλοῦ, εἶναι συγχρόνως καί ἡ αἰτία ἀγαθῶν πράξεων; Καί ἐάν τό Νεῖκος ἀποτελεῖ τήν τοῦ κακοῦ ἀρχήν, εἶναι καί αἰτία ἀταξίας καί διαλύσεως;³⁶⁸

Εἶναι γεγονός ὅτι τό Νεῖκος εἶναι ὑπαίτιον διά τήν διάλυσιν τῆς ἐνότητος τοῦ Σφαιρίου. (B 31) Παραλλήλως, ὁμως, θεωρεῖται καί αἰτία τάξεως. Διατηρεῖ τήν ἐπιβίωσιν τῶν διαφόρων συνθέσεων, ἐμποδίζων τήν Φιλότητα νά ὁδηγήσῃ τά ριζώματα εἰς τήν ἐνότητα τοῦ Σφαιρίου. Ὅλα θά ἦτο **ἐ ν**, ἐάν δέν ὑπῆρχε τό Νεῖκος. Τό Νεῖκος καθορίζει καί τά ὅρια τοῦ **ἐ ν ὅ ς** καί συμβάλλει εἰς τήν δημιουργίαν τῶν ὄντων. Οὕτως, ἡ Φιλότης δέν παρουσιάζεται ὡς μοναδική ἀρχή τοῦ καλοῦ, οὐδέ τό Νεῖκος ἀποκλειστικῶς ὡς ἡ ἀρχή τοῦ κακοῦ.

Προσέτι, κατά τόν Ἀριστοτέλην³⁶⁹ ἡ Ἐμπεδοκλείος Φιλότης ἀποτελεῖ τήν οὐσίαν τῶν ὄντων, ἐπειδή εἶναι αἰτία τῆς ἐνότητος τῶν πάντων καί τῆς ἀχρόνου διαρκείας των. Διά τοῦτο ἡ Φιλότης ὁδηγεῖ τά ριζώματα εἰς σφαιρικήν ἐνότητα, ἀποτελοῦσα τό **ἐ ν** καί συγχρόνως τό **ὄ λ ο ν**.

³⁶⁶ Πρβλ. Θεόφραστος, *Φυσικῶν δόξαι*, ἀποσπ. 3 Diels 1929, σ. 478 . Κατά την Wright 1981, σ. 34 καί σημ. 74 ἡ ἀνωτέρω ἐρμηνεία δέν ἀποκλείει τό γεγονός νά ἐθεώρησεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς τήν φιλότητα οὐ μόνον ὡς αἰτίαν ἔλξεως τῶν ριζωμάτων, ἀλλά καί ὡς μόριον τῶν ἀρμονικῶν συνθέσεων.

³⁶⁷ Ἀριστ. *Μετά τά Φυσικά*, 1 9, 1075b 1 κ. ἐ. Βλ. ὡσαύτως Bollack, *Empedocle*, I, σ. 61.

³⁶⁸ Ἀριστ. ὁ. π. A 4, 984b 33 - 985a 15. Βλ. ὡσαύτως Bollack, ὁ. π., σελ. 63 .

³⁶⁹ Ἀριστ. *Μετά τά φυσικά*, B4 1001a 4 κ. ἐ. καί B1, 996a 5

Ο ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ο χαρακτήρ καί ἡ τῆς Ἀντιγόνης συμπεριφορὰ εἰσὶν ἐπί δύο ἀξόνων: Ὁ ἓνας ἔχει κατεύθυνσιν **κατακόρυφον**, ἤτοι πρὸς τὸν Ὀλυμπόν, καί προσδιορίζει τὰς σχέσεις τῆς πρὸς τὸ Θεῖον. Δημιουργεῖ τὴν **κοινωνίαν** τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν θεῶν, τῶν θεωρουμένων καί ὡς ἡ πηγὴ τῆς ἄλλης ζωῆς. Ὁ δεύτερος ἄξων ἔχει κατεύθυνσιν **ὀριζόντιον** καί συγκρατεῖ τὸ γενικόν ἀλλὰ βασικόν πλαίσιον διαπροσωπικῶν σχέσεων αἱ ὁποῖαι στηρίζονται εἰς τὸν τῆς φιλότητος νόμον. Εἶναι οὐσιαστικῶς ὁ χῶρος τῆς **κοινωνίας τῶν πολιτῶν**, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον περιβάλλον καί συντηρεῖ καί προάγει τὸν κοινωνικόν βίον, ὀδηγῶν τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα ἐλευθερίας, πολιτισμοῦ καί ἀγάπης.

Ἡ Ἀντιγόνη, ὡς δημιουργία Ἐλευσινίου μύστου, βιοῖ μίαν προοπτικὴν νίκης.

Ἡ συμπεριφορὰ τῆς ἀκολουθεῖ μίαν τριπλὴν ἀναφορὰν:

- α. ἀναφορὰ πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῆς,
- β. ἀναφορὰ πρὸς τοὺς φίλους,
- γ. ἀναφορὰ πρὸς τοὺς θεοὺς.

Τὸ τρίπτυχον τοῦτον ἀποτελεῖ σχηματικὴν παράστασιν τῆς εὐρυτέρας πνευματικῆς συμπεριφορᾶς ἐντὸς τῆς ὁποίας κινεῖται ἡ Ἀντιγόνη. Οἱ θεοὶ ὡς πηγὴ καί αἰτία δίδουν κίνησιν καί νόημα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καί πνευματικότητα, ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἐκ τοῦ ἀτόμου διὰ νά φθάσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ προσώπου ὡς αὐταξίας. Ὑστερον χωρεῖ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς προσωπικότητος τοῦ φίλου. Ἡ ποιότης ὁμως καί τὸ περιεχόμενον τῆς κινήσεως ταύτης μένει εἰς τὴν πλήρη εὐθύνην τοῦ ἀτόμου, οὕτως ὥστε εἰς τὸ τέλος νά φέρῃ τὴν σφραγίδα τοῦ προσωπικοῦ μόχθου καί νά ἀποτελῇ τὸ μέτρον ἀξιολογικῆς ἐκτιμήσεώς του.

Ἡ ἐπίσημος ζωὴ τῆς Ἀντιγόνης ἄρχεται ἅμα τῇ ἀποφάσει τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς. Ὅπισθεν τοῦ φαινομένου κεῖται τὸ φαινόμενον. Διότι ἐν τῇ ἀποφάσει αὕτη ἀπεθανατίσθη τὸ πνεῦμα τῆς ἀποστολῆς τῆς ἡ σιωπηρὰ βίωσις τῆς κραυγαλέας παρουσίας. Ἐν αὐτῇ, ἐνυπάρχει ἡ πλήρης ἀνεκτιμήτου ἀνθρωπιστικῆς προσφορᾶς βίωσις καί ἡ μυστικὴ φωνὴ τῆς Ἐλευσινίου μνήσεως, ἡ συνθέτουσα τὴν ἐκπαγλὸν φαντασμαγορίαν τῆς ἡρωϊκῆς ψυχῆς, τὴν θεϊκὴν ἐνόρασιν, τὴν ἀγίαν διάβασιν, τὴν σωστικὴν ἔξοδον ἀθανασίας. Ἴδού οὖν τὸ ἄρωμα τῆς μεγάλης ἡρωίδος καί μάρτυρος, τὸ ὁποῖον ἀναδύεται καί ἐσφραγισμένου τοῦ *Νυμφείου* ἔτι³⁷⁰.

Ἡ συνομιλία Ἀντιγόνης - Ἰσμήνης μᾶς παρουσιάζει ἀναγλύφους τὰς παραμέτρους αἱ ὁποῖαι σηματοδοτοῦν τὰς προσωπικὰς τῶν πορείας. Ἀλλ' ὁμως ὑπὸ διαφορετικὴν ὀπτικὴν γωνίαν:

³⁷⁰ "Κλητοὶ γὰρ Θεοῦ πᾶν μὲν ὄπερ εἶχον θνητόν ἐν γῆ κατέλιπον, τῇ δὲ ψυχῇ ἐν ὑψίστοις οὐρανοβατοῦσι". Ἰσιδ. Πηλουσιώτης.

" Τόν γοῦν ἐμόν καί τόν σόν . . . ἀδελφόν "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 45)

Ἐμόν: Εἶναι ἡ ἔκφρασις βεβαιότητος, ὁμολογία συναντήσεως μετά τοῦ νεκροῦ Πολυνείκου. Εἶναι ἡ διά τῆς ἐπικειμένης ταφῆς κατάκτησις τῆς "ζωῆς" ἐν τῷ προσώπῳ καί διά τοῦ προσώπου τοῦ Πολυνείκου: Ὁ "ἐμός ἀδελφός". Οὐ μόνον ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς οἰκογενειακῆς - συγγενικῆς σχέσεως ἢ καί τῆς ἰδοκτησίας, ἀλλά ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς οὐσιαστικῆς ἐσωτερικότητος καί προσωπικῆς ταυτότητος. Ὁ " ἐμός ἀδελφός ". Ἦτοι : Ὁ ἔρως ὁ ἐμός, ὁ τῆς φιλότητος τεθανάτωται.

Σόν: Εἶναι ἡ πρόσκλησις ἡ ὁποία ἐκφράζει τήν βεβαιότητα τῆς Ἀντιγόνης διά τήν οὐσίαν καί τό περιεχόμενον τῆς φιλότητος. Εἶναι ἡ ὑπέροχος καί ὑψηλόφρων πρόσκλησις συμμετοχῆς εἰς τήν ταφήν τοῦ ἀδελφοῦ. Ἡ βεβαιότης ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τόν βαθμόν γνησιότητος καί τήν ἀκατάβλητον δύναμιν τῆς φιλότητος. Εἶναι ἀπαραίτητος ὄρος τῆς ἐμβληματικῆς τῆς προσωπικότητος ἢ βίωσις τῆς φιλότητος. Διότι καθίσταται φανερόν ὅτι δέν ἔφθασεν ἀπροετοίμαστος καί ἄνευ ἀγῶνος εἰς τήν ἐν συνεχείᾳ εὐσταθῆ ὁμολογίαν τῆς:

" Καί φημί δρᾶσαι, κοῦκ ἀπαρνοῦμαι τό μή "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 443)

Ὁ ἀγών καί ἡ ἀγωνία, τά ὁποῖα προηγοῦνται τῆς ἀναγνωρίσεως καί ὁμολογίας, ἀπαιτοῦν γενναιότητα χαρακτῆρος, διά νά δύναται ἡ ἥρωίς νά ἀντιμετωπίσῃ μετά τοῦ ἰδίου ἀκαταβλήτου σθένους καί ὑψηλοῦ ἠθους, τόν πόνον καί τήν ἀπαραμύθητον ὀδύνην τά ὁποῖα προκαλοῦνται ἐκ τῆς ἀπορρίψεως τῶν τοῦ τυράννου ἐπιλογῶν.

Ἐάν, βεβαίως, εἶναι ὀδυνηρός ὁ τοῦ χωρισμοῦ καί τῆς ἐρημίας ἀγών, τό ἴδιον ὀδυνηρός εἶναι καί ὁ ἀγών τῆς ἀποδοχῆς καί τῆς προσπαθείας - ἀπτή καί αὐτῆ ἀπόδειξις τοῦ ὑψηλόφρονος χαρακτῆρος τῆς - ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου. Διότι καί ἡ τῆς φιλότητος προσφορά εἶναι ὀδυνηρά, ἰδίᾳ δέ ὅτε αὐτῆ ἀγνοεῖται καί ἐκ τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν.

Ὁ χαρακτήρ τῆς καί ἡ ἐν τῇ τραγωδίᾳ πορεία τῆς συνθέτου ἐν εἶδος ἀναβαθμῶν:

Ὁ πρῶτος ἀναβαθμός εἰς τό πάθος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ ταφή τοῦ ἀδελφοῦ, ἡ ὁποία ἀπηχεῖ τήν μεγάλην καί ὀλοκληρωτικῆν ταπείνωσιν τῆς Θηβαίας πριγκηπίσσης, ἀποκαλυπτική τοῦ ἀσυλλήπτου μεγαλείου τῆς: τῆς κενώσεως. Ἐνδιάμεσος ἀναβαθμός ἡ καταδίκη, οὔσα ἡ τραγικωτέρα φάσις τῆς μεγαλειώδους τῆς πορείας. Κατ' αὐτήν, ὁ Κρέων πετᾷ τό προσωπεῖον τοῦ ἄρχοντος - βασιλέως ἀποκαλύπτων τό πρόσωπον τοῦ τυράννου. Ἐκτοτε, τό ὄνομά του ἐγένετο συνώνυμον τοῦ πλέον χειριστοῦ, ἀπανθρώπου καί εἰδεχθοῦς εἶδους τυραννίας. Τελευταῖος ἀναβαθμός ἡ ταφή, "ὁ τυμβήρης θάλαμος". Τό ὀριακόν ἔγκλημα κατά τῆς ἀνθρωπότητος.

Σημειωθήτω ὅτι ἡ Ἀντιγόνη, ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ δράματος, ὑπῆρξεν αὐτόκλητος. Ἡ εὐκλεῆς παράδοσις τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν μετουσιώθη ἐν τῷ προσώπῳ τῆς εἰς συνείδησιν.

Καί ἡ συνείδησις εἰς πίστιν.

Καί ἡ πίστις εἰς πράξιν.

Καί ἦτο ἡ πράξις τῆς ἐκείνη συνθετικῆ δημιουργία μεγίστης πνευματικῆς δυνάμεως καί προσφορᾶς. Ἐκ χαρακτῆρος, ἡ ψυχὴ τῆς δέν συγκλονίζεται ἀπὸ ἐπιπολαίους μέριμνας. Πυρπολεῖται ἐκ τῆς ζεούσης φιλότητος. Εὐρίσκεται εἰς τὸν ἀντίποδα τοῦ ὑπὸ τοῦ Βακχυλίδου λεγθέντος "ὄντινα κουφόταται θυμόν δονέουσι μέριμναι, ὅσον ἄν ζώη, τόν δ' ἔλαχεν"³⁷¹. Οὕτω διὰ τῆς Ἀντιγόνης ὁ χρόνος τῶν θεῶν μεταβάλλεται καί εἰς χρόνον τοῦ κόσμου: εἰς καιρόν ἀθανασίας.

Διὰ τὸν ἰδιόρρυθμον τῆς Ἀντιγόνης χαρακτῆρα ὀφείλομεν νά προστρέξωμεν εἰς τὴν Ἡσιόσειον δημιουργίαν τῆς γυναικός καί τὴν θαλασσίαν γένεσιν τῆς Ἀφροδίτης. Χαμόγελον καί φιλότης τὰ ἑαυτῆς χαρακτηριστικά, ἡ γυνὴ ἐκ θαλάσσης φέρει εἰς τὸν νοῦν τὴν διττὴν τῆς Πανδώρας φύσιν, πλασθείσης ἐξ ἀπατηλῆς γοητείας, ἐκ φιλότητος καί ἀπάτης. Τὰ τέκνα αὐτῆς, ὁμοῦ μετὰ τῆς σκληροκαρδίου Ἔριδος, ἔφερον εἰς τὸν κόσμον ἢ Νύξ διὰ νά συνοδεύουν τὴν Ἀφροδίτην εἰς τὰς περιπλανήσεις τῆς. Εἰς τὴν ἐπτάπυλον Θήβαν καί εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἀντιγόνης, ἡ Ἀφροδίτη παραθεωρεῖται πρό τοῦ ἱεροῦ καθήκοντος πρὸς τὸν φίλον Πολυνείκην. Ἡ θεὰ ἀπέρχεται τῶν Θηβῶν, ἀφίουςα εἰς τὴν πόλιν τοὺς συνοδίτας τῆς: Τὰ τέκνα τῆς Νυκτός θά συνοδεύσουν νῦν τὴν Ἀντιγόνην εἰς τὸ σκοτεινόν ταύτης *Νυμφεῖον* καί πρό τῆς σοροῦ τῆς ἡρώιδος θά ἐναποθέσουν ἐντὸς ὀλίγου καί τὴν τοῦ Αἴμονος. Οἱ ἐν τῷ κόσμῳ χωρισθέντες ἐνοῦνται εἰς τὸ τοῦ Ἄδου βασίλειον. Ἴδού οὖν ἑτέρα τινα ἐρμηνεῖα τῆς φιλότητος, δηλωτικὴ καί αὐτὴ τοῦ τῆς ἡρώιδος χαρακτῆρος: τοῦ ἐνοῦντος ἅπαντα τὰ πρὶν διεστῶτα καί εἰς φιλοτικήν ἐνότητα ἅπαντας καλοῦσα.

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ ἀκεραίου ἀνθρωπίνου ἀτόμου εἶναι θεμελιωδῶς κοινωνικὴ, ὅτι εἶναι μάταιον νά φανταζώμεθα μίαν ἠθικὴν αὐτο-εκπλήρωσιν ἀνεξάρτητον τοῦ περιορέοντος πολιτικο-κοινωνικοῦ πλέγματος ἀξιῶν καί ἐπιλογῶν. Διὰ τοῦτο καί ἔναντι τοῦ Emm. Kant, ὁ Hegel δίδει ἔμφασιν εἰς τὴν συγκεκριμένην ἱστορικότητα καί τὸν συλλογικόν χαρακτῆρα τῶν ἠθικῶν ἐπιλογῶν τὰς ὁποίας εἶναι ὑποχρεωμένον τὸ ἄτομον νά πράξῃ. Μία ὑποχρέωσις ἡ ὁποία διχάζει καί ἐπομένως προωθεῖ τὴν συνείδησιν εἰς τὴν τελεολογικὴν τῆς ὁδόν.

Ὁ λόγος τῆς, ὡς καί ὁ ὑψηλός τραγικὸς λόγος, εἶναι οὐσιαστικῶς θανατηφόρος. Διαλύει τὰ ἔωλα καί ἀνέρειστα ἐπιχερήματα τοῦ Κρέοντος καί θανατώνει τὸν ἴδιον. Εἰς τοὺς μεταξύ των διαλόγους λαμβάνει χώραν εἷς πραγματικὸς " φόνος " διὰ τῶν λέξεων. Ἡ γλῶσσα τῆς διαθέτει τὴν ἐλευθεριότητα καί συγχρόνως τὴν ἀγνότητα μέσῳ τῆς ἐλευθεριότητος τοῦ ἐκστατικοῦ.

³⁷¹ Βακχυλ. I. 178 - 180.

Ἡ ζωὴ τῆς Ἀντιγόνης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τῶν θεῶν, τῶν ὁποίων τιμᾶ τὰ νόμιμα, ἀλλ' αὕτη ἢ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται οὐσιαστικῶς ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τῆς καρδίας της εἰς τὴν κλῆσιν τῶν θεῶν. Δι' ὃ, καὶ ἡ ζωὴ της ὑπενθυμίζει κυρίως τὸν τρόπον τῆς ὄλης ἐτοιμασίας καὶ ἀναμονῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐντάσσεται εἰς οὐδεμιάν νομικὴν ἀπαίτησιν ἢ εἰς τινὰ ἐξωτερικὴν ἠθικὴν συμμόρφωσιν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διακρίνομεν εἶναι ἡ ἀδιάλειπτος ἀναμονὴ τῆς συν-ευρέσεως μετὰ τῶν φίλων, εἶναι ἡ νῆψις καὶ ἡ ἐγρήγορσις τῆς καρδίας, τὸ ἀντίθετον τῆς ραθυμίας καὶ τοῦ φόβου τῆς Ἰσμήνης. Οὐσιαστικῶς, ἡ σχέσις της μετὰ τῶν φίλων εἶναι προσωπικὴ - φιλοτικὴ κοινωνία ζωῆς καὶ ἀγάπης. Ἀγάπης στερουμένης οἰήσεως καὶ δὴ ἐξ ἔργων δικαιοσύνης.

Καὶ εἰς τοῦτο διαφέρουν Ἀντιγόνη καὶ Ἰσμήνη - παρθένοι καὶ αἱ δύο - ὡς πρὸς τὴν ἐγρήγορσιν ἢ τὴν πίστιν, τὴν συμπάθειαν ἢ τὴν ἀγάπην. Διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῆς ζωῆς ἢ τὸν τρόπον ἀντιμετωπίσεως τῶν φίλων, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ σφραγίζεται ἐκ τῆς τελείας ἐλευθερίας ἢ τῆς διαφυλάξεως τῶν μνητικῶν ἀγαθῶν εἰς μίαν καρδίαν πληγωμένην ἐκ τῆς πρὸς τοὺς φίλους ἀγάπης.

Ἡ Ἀντιγόνη διακρίνεται διὰ τὴν ὀρθότητα τῶν πράξεών της, καὶ τοῦτο διότι αἱ πράξεις της ὑπηρετοῦν τὸ ὀρθόν καὶ τὸ δίκαιον. Ἡ συνειδητοποίησις τῆς ὀρθότητος καὶ τοῦ δικαίου εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σωτηρίας. Ὡστόσο, ἡ συνειδητοποίησις τοῦ ὀρθοῦ εἶναι καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὀρθοῦ ὡς πράξεως ἀλλαγῆς καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, τῆς πόλεως τοῦ κόσμου.

Ἡ φλεγόμενη πνευματικότης τῆς Ἀντιγόνης καὶ ὁ ἐκστατικὸς τοῦ λόγου της χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν Κομμὸν ἀποκτᾶ μίαν βαθυτάτην λυρικὴν καὶ θεολογικὴν πυκνότητα, ὀδηγοῦν εἰς τὴν ὑπὸ δύο αἰτίων κατακυριεύσιν της: α) τὰ αἰώνια ζῶντα καὶ ἄγραφα πρωτεῖα τοῦ εἶναι καὶ β) τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν. Δι' ὃ, καὶ αἱ πράξεις της δὲν εἶναι αὐτόνομοι, ἀλλ' ὑπήκουν εἰς τὰ τῶν "θεῶν νόμιμα" καὶ εἰς τὸ χθόνιον δίκαιον.

Ὁ Κρέων, δυστυχῶς, δὲν δύναται νὰ συμφιλίωσῃ τὴν ἀθωότητα μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως. Ἄγνοεῖ, ἐκουσίως καὶ ὑβριστικῶς, ὅτι μόνον ἐν τῇ πράξει ὑπάρχει ἠθικὴ ταυτότης. Κατ' αὐτόν, ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἔνοχος. Τὸ διάταγμα τοῦ Κρέοντος ἀποτελεῖ πολιτικὴν τιμωρίαν. Κατὰ δὲ τὴν Ἀντιγόνην ἀποτελεῖ ὄντολογικὸν ἔγκλημα. Ἡ ἔναντι τῶν Θηβῶν ἐνοχὴ τοῦ Πολυνείκου εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἄσχετος πρὸς τὸ ὑπαρξιακὸν συναίσθημα τῆς ἀναντικαταστάτου ιδιαιτερότητος τοῦ εἶναι τοῦ ἀδελφοῦ της. Ἡ προσωπικότης του δὲν δύναται ἐπ' οὐδενὶ νὰ χαρακτηρισθῇ ἐκ τῆς πολιτικῆς του παρουσίας. Ὁ θάνατος εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐπάνοδος τῆς πράξεως εἰς τὸ εἶναι. Ἡ Ἀντιγόνη, ἐπωμιζομένη τὴν ἀναπόφευκτον ἐνοχὴν τῆς πράξεως καὶ ἀντιτάσσουσα τὸ θηλυκόν - ὄντολογικὸν εἰς τὸ ἀρσενικόν - πολιτικόν, ἴσταται ὑψηλότερον τοῦ πατρὸς της Οἰδίποδος: τὸ ἰδικόν της "ἔγκλημα" εἶναι πλήρως συνειδητόν. Εἶναι, κατὰ πρῶτον λόγον, πρᾶξις αὐτοκυριαρχίας πρὸ τῆς τελείας ἀποδοχῆς τῆς μοίρας.

Ὁ τῆς Ἀντιγόνης χαρακτήρ κινεῖται μεταξύ τοῦ διωνύμου εὐσεβείας καί ἐλέους, προτύπωσης οὐσιαστική καί προσωποποιημένη πεμπτουσία τῆς *mater Dolorosa* ἐν τῇ ἐν κλαυθμῷ προετοιμασία τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ. Σημειωθήτω ὅτι ἡ παρθενία, ἡ ἐωθινή ταφή, ἡ ἕως αὐτοθυσίας ἀγάπη, ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ προᾶξις εἶναι ἔλεος καί οἰκτιρμός, ὅτι ὁ ἡρωϊσμός εἶναι ἀγωνία τήν ὁποῖαν ἐλευθέρως συμμεριζόμεθα εἶναι ἡ μετ' ἀκριβείας προαναγγελία τῶν σωτηριωδῶν Χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Ἀντιθέτως, ἡ τοῦ Κρέοντος συμπεριφορὰ εἶναι αὐθαίρετος καί δυναστικῶς ὑποπτος.

Ἡ Ἀντιγόνη δύναται νά θεωρηθῇ ἡ γυνή - μέλισσα τοῦ οἴκου της. Ἡ τελευταία τοῦ καταλόγου, ἀλλά πρώτη ἐξ ὄλων τῶν γυναικῶν³⁷². Ἡ θέσις τῆς μελίσης, εἰς τό τέλος τοῦ καταλόγου, εἶναι σύμφωνος πρός τήν ἡσιόδειον αἰσθητικήν ὡς καί τήν συμβολικήν τῶν ἀριθμῶν εἰς τόν Ὅμηρον: 9 ἐνόηται χρόνου διά τά δεινά καί ἡ δεκάτη διά τήν γαλήνην. Διά τῆς παρουσίας της ἐμφανίζεται ἡ χάρις³⁷³ καί ἡ μακροβιότης, διά τῆς γεννέσεως καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀπογόνων³⁷⁴. Ἡ μέλισσα - Ἀντιγόνη ἢ ἄλλως ἡ εὐδαιμονία τῆς ἡσιοδείου δικαίας πολιτείας κατ' ἀναλογίαν πρός τόν οἶκον.

Ἡ Ἀντιγόνη δέν εἶναι δολία καί δραστήρια. Δέν γνωρίζει νά χρησιμοποιῇ τήν μηχανορραφίαν καί τήν ἰσχύν. Εἶναι εὐθύς καί αὐθόρμητος. Διόλου αὐθάδης, ἀλλά μετά θαυμαστῆς παρρησίας ἀπαντᾷ, ἐφ' ὅσον τίθεται ὑπό κρίσιν καί δοκιμασίαν ἡ ἐπιλογή της διά τήν προάσπισιν τῶν θεϊκῶν καί οἰκειακῶν νομίμων. Δέν μεταχειρίζεται μίαν ἀνίσχυρον ἀπολογητικήν. Καί τοῦτον, διότι ἡ Ἀντιγόνη δέν ἀπολογεῖται: τό μέν, διότι δέν αἰσθάνεται ἔνοχος, τό δέ, διότι οὐδόλως φοβεῖται τήν καταδίκην, ἐφ' ὅσον αὕτη θά καταλύσῃ τό μεσότειχον τό ὁποῖον τήν χωρίζει ἐκ τῶν προγενῶν καί ἀγαπωμένων φίλων, παρέχουσα εἰς αὐτήν τό ἀκριβόν προνόμιον τῆς μετά τῆς θεᾶς ἐνώσεώς της καί τῆς μακαρίας καί αἰωνίου ἀθανασίας τῆς ψυχῆς της.

Δέν ὑπάρχουν, ἐν τῷ τῆς Ἀντιγόνης χαρακτῆρι, ἀντικρουόμεναι εἰκόνας ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τάς δύο ὡσαύτως ἀντικρουόμενας ἐπιλογάς της, μεταξύ τῶν ὁποίων ἀμφιταλαντεύεται πρός στιγμὴν ἡ ψυχὴ της: νά παραμείνῃ πιστὴ εἰς τόν οἶκον της καί τούς ἐν αὐτῷ φίλους της ἢ νά ὑπακούσῃ εἰς τήν τοῦ τυράννου ἐντολήν; Εἶναι ἡ στερωτέρω τῶν ἡρωίδων. Οὐδ' ἐπὶ δευτερόλεπτον δέν θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ καί ὑπό αἴρεσιν, κρίσιν καί δοκιμασίαν τήν ἀπόφασίν της. Διαβλέπει, ἄλλωστε, τόν στυγερόν, κατὰ Κρέοντα, μετά τοῦ Ἄδου γάμον της, ἀλλά καί προφητεύει τό ἐσθλόν τοῦ τυράννου τέλος.

Ἡ Ἀντιγόνη ὑπερβαίνει τάς δυνατότητας τοῦ φύλου της. Εἰς λίαν μεταγενεστέρω ἐποχῇ, καί ἡ Λαίδη Μάκβεθ θά ἀποδειχθῇ δυνατωτέρα τοῦ φύλου της εἰς τόν βαθμόν ἀκριβῶς ὅπου ἐπρόκειτο διά μίαν ἄνευ

³⁷² Σημωνίδης 7, 88 - 89: " κἀριπρεπῆς μὲν ἐν γυναιξί γίνεται / πάση σι ".

³⁷³ Ὡς παρατηρεῖ ὁ W. Marg, *Character*, σελ. 28, " τό φῶς συγκεντροῦται εἰς τήν εὐεργετικήν ἐπίδρασιν τῆς γυναικός - μελίσης: οὐχί εἰς ὅσα πράττει, ἀλλ' εἰς τήν χάριν των ".

³⁷⁴ Οὐνομάκλυτον γένος [στ. 87]: ἡ φράσις καθίσταται διαφυγῆς διά τῆς ἀναγνώσεως τοῦ χωρίου διά τήν ἀναπαραγωγήν ὡς ἐγγύησιν ἀθανασίας καί ὑστεροφημίας εἰς τό Συμπόσιον [208e].

φύλου τερατωδίαν. Ὅμως εἰς τήν Ἀντιγόνην, ἡ ἄνευ φύλου ὑπέρβασις εἶναι ὑπέρβασις νίκης δι' ἀγάπης. Ἡ ὑπερφυσική αὕτη διάστασις εἶναι ἴσως τό μόνον ἐπιτρεπτόν μέσον διά μίαν πολιτικήν γυναίκα. Μόνον τοῦτο νομιμοποιεῖ τήν Ἰωάνναν τῆς Λωραίνης (*Jeanne d' Arc*) εἰς τό νά ἀναλάβῃ ἡρωϊκῆν δρᾶσιν καί νά προκαλέσῃ τούς δικαστάς της, μεθ' ὧρων καθαρώς Ἀντιγονείων. Ἡ Ἰωάννα, ἄλλωστε, ὑπήκουσε εἰς τό κανονικόν δίκαιον, μόνον ἐφ' ὅσον τοῦτο ἤρχετο εἰς ἀπόλυτον συμφωνίαν μετά τῶν προσταγῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ της φωτός. Δι' ὃ καί μόνη ἔναντι ὄλων, θά ὑπερασπισθῇ καί θά ὑλοποιήσῃ ἐκεῖνο τό ὅποιον προστάσσουν αἱ ἐσωτερικάί της φωναί. Εἰς τό βάθος διαφαίνεται διά μίαν εἰσέτι φοράν ὁ Κρέων ὑπό τό προσωπεῖον καί τήν ὀργήν τοῦ Κοσόν³⁷⁵.

Ἡ "ὄβριμοπάτρη"³⁷⁶ Ἀντιγόνη εἶναι ἄλλωστε ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ καιροῦ τῶν γυναικῶν, ἀλλά καί τῆς δρᾶσεώς των. Δρᾶσις πρός ἐπιβολήν τῆς ἀναρχικῆς ἀμέτρου ζωῆς εἰς τάς συμβάσεις τοῦ θανάτου, τάς ὁποίας ἐνσαρκώνουν οἱ πόλεμοι, ἡ βία, τό τυφλόν ἔγκλημα, "αἱ ἀρχαί τῆς πραγματικότητος", διότι ἡ γυναίκα - Ἀντιγόνη ὀρίζει τό μέτρον τῆς σῶφρωνος καί ἠθικῆς συμπεριφορᾶς πρός τήν ὁποίαν ὀφείλουν νά συγκρίνωνται ἅπαντες οἱ χαρακτήρες, ἐφ' ὅσον ἡ ἠθική της ὀπτική δέν ἔχει τυφλωθεῖ ἀπό τό κακόν. Διά μιᾶς γλώσσης οἰκειότητος καί ἀμεσότητος, δρᾶσις μιᾶς ἀναρχικῆς μοναξιάς ὑφισταμένης ἐν τῇ φιλοτικῇ ἐξεγέρσει τῆς Ἀντιγόνης.

Ἡ Ἀντιγόνη - πριγκήπισσα. Γυναίκα ἀλλά καί **π α ρ θ έ ν ο ς**. Ἡ ὁποία ἀρνεῖται τόν γάμον καί τήν μητρότητα διά τόν ἐξαγνισμόν τοῦ οἴκου καί τήν ἀξιοπρέπειαν καί σωτηρίαν τῶν φίλων. Ἡ Ἀντιγόνη: Παρθένοσ ἡ ὁποία παρέμεινε Παρθένοσ, μορφή ἀδύναμοσ εἰς τόν κόσμον τῶν ἀνθρώπων, ἀκατανίκητοσ εἰς τόν κόσμον τῶν ἡρώων καί ἐνσαρκοῦσα διά τούς φίλους τήν ἰδίαν τήν ἀσφάλειαν εἰς τόν κόσμον τῶν θεῶν. **Ἀσφάλεια τοῦ ἡρωοσ - φίλου** τοῦ ὁποίου συνοδεύει τούς ἄθλους καί τά κατορθώματα, τοῦ πολίτου, τοῦ ὁποίου προστατεύει τήν πόλιν, καί τοῦ ἀνδρόσ, τόν ὁποῖον δέν ὑποβαθμίζει εἰς τήν θέσιν τῆς ἀναπαραγωγοῦ μηχανῆσ. Παρθένοσ, ὡσ καί ἡ Πολιοῦχοσ τῶν Ἀθηνῶν θεά, καί συγχρόνωσ φρουρόσ τοῦ πατρικοῦ οἴκου καί ὀνόματοσ. Ἐξέρχονται ἐκ τῶν ἀκροπόλεων τῶν πόλεῶν των μιά θεά καί μιά ἡμί - θεα ἐκπρόσωποι τοῦ κραταιοῦ "θηλυγενοῦσ στόλου" τῶν Παρθένων, τάσ ὁποίας ὡσαύτωσ προσβάλλει ἡ τοῦ Κρέοντοσ ἀπαξιοτική διά τήν γυναίκα συμπεριφορά:

" ἐμοῦ δέ ζῶντοσ οὐκ ἄρξει γυνή "

Λησμονῶν ἢ μή γνωρίζων τόν περιώνυμον *Ἰαμβον τῶν γυναικῶν* τοῦ ποιητοῦ Σημωνίδου τοῦ Ἀμοργεῖου:³⁷⁷

³⁷⁵ Ὅμιλῳ διά τήν μεγάλην σκηνήν τῆσ δίκησ εἰσ τό ἔργον *Ἰωάννα τῆσ Λωραίνησ* τοῦ Μπέρναρ Σῳ.

³⁷⁶ Ἡσιοδ. *Θεογονία*, στ. 587, *ὄβριμοπάτρη* : κόρη τοῦ δυνατοῦ ἡρωοσ.

³⁷⁷ Σημων. *Ἀμοργ.* 7, 1

" χωρίς³⁷⁸ γυναικός θεός έποίησεν νόον τά πρώτα "

Είναι επιλογή τής Αντιγόνης "αταύρωτος διάξει τόν βίον"³⁷⁹. Κατά δέ τόν Σχολιαστήν, αταύρωτος = οίον άγνή και άμικτος. Είς αυτήν τήν προοπτικήν πλησιάζει τό άδμητος. Αταύρωτος ώς ή παρθένος Ίφιγένεια είς τόν τοῦ Αίσχύλου Άγαμέμνονα³⁸⁰. Καί οὔτως, προστατευομένη τής πολιούχου θεᾶς, τής παρθένου Άθηνᾶς, τής θεᾶς τής όμονοίας και τής φιλότητος, και οὔχι τής Άφροδίτης, θεᾶς τής ήδονής και τοῦ πόθου, θεᾶς κυριαρχούσης είς τό γένος τῶν γυναικῶν, θεᾶς τής έριδος και τοῦ νείκους.

Ώσαύτως, ή Αντιγόνη, ώς και ή Περσεφόνη, είναι διττή: Παρθένος Κόρη αλλά και φοβερά δύναμις θανάτου, έφ' όσον ό θάνατός της θά είναι πρόξενος άλυσιδωτῶν θανάτων αλλά και τής καθαρτηρίου πτώσεως τοῦ τυράννου. Διπλή όψις χαραγμένη είς τήν τραγωδία. Δι' αυτό, και ό χορός είς τό Ε' Στάσιμον, επικαλούμενος τόν Διόνυσον και τά τής Έλευσίνας Μυστήρια, προοικονομεϊ τήν έντός όλίγου και διά τοῦ επιβληθέντος θανάτου έπιτευχθησομένην λαμπρότητα και άθανασία τής Παρθένου Κόρης.

Προσέτι, ή Αντιγόνη δέν δύναται νά νοηθῆ ή γυνή - παγίς ώς ή Πανδώρα, ή, έν τινι μέτρῳ ή Πηνελόπη, ή όποία περικλείει έντός τοῦ δημιουργηθέντος ύπ' αυτής ίστοῦ τόν Κρέοντα, άπομυζῶν τοῦτον. Τό έσώτατον ταύτης κάλλος δέν είναι όπλον και προσωπεϊον, ή έμφάνισίς της ώσαύτως δέν είναι τής "καλοῦ κακοῦ άντ' άγαθοῖο"³⁸¹, άλλ' αντιθέτως λίαν ειλικρινής. Η Αντιγόνη δέν είναι ή δίβουλος και αίνιγματική Πηνελόπη, και τοῦτον διότι ή συμπεριφορά της, από τής πρώτης έως και τής τελικῆς επί σκηνῆς έμφανίσεως της, είναι σαφής και διαυγής. Δέν ύποκρίνεται οὔδέ συμμαχεϊ. Άγωνίζεται, και μόνον άγωνίζεται, μέ τίμημα τήν ίδιαν της τήν ζωήν.

Ό λόγος τής Αντιγόνης, βασικόν δομικόν τοῦ χαρακτήρος της στοιχείον, κατά μοναδικόν τρόπον παραμένων έν τοῖς όριοις τοῦ άρχεγόνου Είναι, ύπερβαίνει τάς άντινομίας αί όποίαι διά τήν ήμετέραν όπτικήν και ήθικήν καθίστανται άδρανεῖς και επίπλαστοι. Διά τοῦτο και είς τήν τῶν δεινῶν έννοϊαν επικεντρώνει και προτυποϊ ό Σοφοκλῆς τήν περί Κρέοντος και τυράννου ύπερτάτην αντίληψίν του: Ό Κρέων - άνθρωπος είναι ή δεινότερα δημιουργία, επειδή ώς βιαιο - πραγών³⁸² ύπερβαίνει τά όρια τοῦ οϊκείου και τοῦ πολιτικοῦ, και δή πρός τήν κατεύθυνσιν τοῦ άνοικείου - ύπό τήν σημασία τῶν καταδαμάζοντος και τελικῶς θανατοῦντος.

³⁷⁸ Ήδη οί σχολιασταί - Περβ. W. Marg, *Character*, σ. 6 - διχάζονται περί τής σημασίας τοῦ χωρίς, λέξις είς τήν όποϊαν όλόκληρον τό ποίημα είναι αφιερωμένον είς τόν σχολιασμόν της, ώς ή Ίλιάς σχολιάζει τήν λέξιν μήνιν, ώς ή Όδύσσεια σχολιάζει τήν λέξιν άνδρα, ώς ή Αντιγόνη τήν λέξιν φίλος.

³⁷⁹ Άριστοφ. *Λυσιστράτη*, στ. 517

³⁸⁰ Αίσχ, *Άγαμέμνων*, στ. 244

³⁸¹ Ησιοδ. *Θεογονία*, στ. 602

³⁸² Βιαιο - πραγών: ό δημιουργός ό όποϊος εισβάλλει είς τό μή - λεγόμενον, ό όποϊος εισδύει είς τό μή - έσκεμμένον, ό όποϊος εκβιάζει [διά νά συμβῆ] τό μή συμβαίνον και κάμνη νά θεᾶται τό μή - όρώμενον και άλλόκοτον, εύρισκόμενος ήδη είς τήν κατοχήν τής άτης: τής μαινομένης πλάνης.

Ἀντιγόνη καί Κρέων, διά τινῶν καιριῶν τοῦ χαρακτήρος των χαρακτηριστικῶν παρουσιάζουν κατά τρόπον ἀνάγλυφον τήν συναίσθησιν τοῦ πόσον φρικτῶς εὐκόλον εἶναι διά τόν ἄνθρωπον νά ὑποβιβασθῆ εἰς τι λιγώτερον τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ νά ἐξαρθῆ εἰς τι περισσότερον. Δύο κινήσεις ὁμόκεντραί καί ἐξ ἴσου μοιραίαί διά τήν δικαίαν ταυτότητα καί πρόοδόν του.

Αἱ σχέσεις, ἄλλωστε, τοῦ Κρέοντος μετά τῶν θεῶν καί δῆ τοῦ Διός εἶναι σχέσις ὠφελμιστικῆς ἀμοιβαιότητος. Διότι αἱ πρός τούς θεούς ἐπικλήσεις καί αἱ ἐπιδαψηλευόμεναι τιμαί ἀποδίδονται τῇ προσμονῇ μιᾶς εὐμενῶς ἀναμενομένης ἀνταμοιβῆς. Καί οὐσιαστικῶς προετοιμάζουν τόν θεατήν διά τήν ἐπερχομένην βλασφημίαν. Ἐπικαλούμενος δέ τόν Ἑρκειον Δία, παρωδεῖ κυριολεκτικῶς τήν ἐπικλήσιν ἔναντι τῶν συγκεκριμένων συγγενικῶν καί οἰκιακῶν δεσμῶν τούς ὁποίους προστατεύει ὁ θεός.

Ἡ Ἀντιγόνη δύναται, καί δικαίως, νά χαρακτηρισθῆ ἡ τραγωδία τῆς μοναχικότητος. Φρονῶ, ὡστόσον, ὅτι εἰς τήν τῆς Ἀντιγόνης περίπτωσιν ἡ μοναξία ἀφορᾷ τήν πρός τό μαρτύριον μοναχικήν αὐτῆς πορείαν. Εἰς οὐδέν ἄλλωστε σημεῖον τῆς τραγικῆς της πορείας δέν ὑπάρχει ἡ ἠθική σκέψις ἢ ὁ ὑπαρξιακός τρόμος τῆς μοναχικότητος, τῆς ἐκ τῆς κοινωνίας ἀποκοπῆς. Ὁ τῆς Ἀντιγόνης δαίμων δέν εἶναι ἐκεῖνος τῆς αὐτο - απομονώσεως, ἀλλ' ὁ δαίμων τῆς μαρτυρικῆς φιλότητος. Ὡσαύτως, θεώμεθα τήν μοναξιάν τῆς τελευταίας ἐνδόξου καί ἀσυμβιβάστου ἀπογόνου τῶν Λαβδακιδῶν μοναξιά ἡ ὁποία ἰσοδυναμεῖ μετά βαθυτάτης δραματικο - ψυχολογικῆς προκλήσεως, Διά τοῦτο καί εἰς τόν περιώνυμον Κομμόν της, ἐν δυναμικόν Ρέκβιερ ζωῆς καί ἀληθείας, ἡ Ἀντιγόνη οὐσιαστικῶς προσπαθεῖ νά κατανοήσῃ, νά συναισθανθῆ τήν μοναδικήν ἀλήθειαν τοῦ εἶναι της. Πρόκειται διά μίαν μοναχικήν ἐνδοσκοπήσιν ζέοντος πάθους καί ἀνυπερβλήτου ἀληθείας.

Ὁ χαρακτήρ - τό ἦθος, " ἦθος ἀνθρώπων δαίμων ", ἄλλωστε ὁ ὁποῖος προσιδιάζει εἰς ἕκαστον εἶδος ἀνθρώπου, ἐρείδεται εἰς ἕν σύνολον ἔξεων - διά τήν τοῦ Κρέοντος περίπτωσιν ἐξουσιαστικο - τυραννικῶν -, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται μέ τήν πρακτικήν καί ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς συνηθείας. Ἐφ' ὅσον δέ ἡ τοῦ Κρέοντος ἀπόφασις - περί θανάτου τῆς Ἀντιγόνης - δέν δύναται νά ἀποδοθῆ εἰς τινά πρᾶξιν ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ, τότε ἡ αἰτία εὐρίσκεται ἐντός αὐτοῦ. Δρῶν δηλ. ἐκουσίως, ἡ πρᾶξις τοῦ ἀναλογεῖ καθ' ὄλοκληρίαν. Ἄλλωστε εἰς τόν Ἀριστοτέλην, ἡ ἀπόφασις νοεῖται ὡς μία αἵρεσις (ἐκλογή) καί ἡ πρόθεσις ἐμφανίζεται ὡς συστατικόν στοιχεῖον τῆς εὐθύνης. Εἰς δέ τόν Κρέοντα, ἡ αἵρεσις καί ἡ βούλησις ταυτίζονται, διά τοῦτο καί ἡ πτώσις εἶναι κατακόρυφος καί φοβερά, διότι δέν εἶναι ἀναίτιος. Ὡσαύτως ταυτίζονται θεϊκή αἰτιότητα καί ἀνθρωπίνη πρωτοβουλία.

Στερούμενος ἐμμενοῦς ἐντιμότητος ὁ Κρέων, ὡς καί ἡ θεομίσητος Κλυταιμνήστρα, ἐπικαλεῖται, μιμούμενος ταύτην, ἕτερον αἴτιον: Ἡ τῶν Μυκηνῶν ἀνασσα - ἀνδρόψυχος καρδία γυναικός - παρουσιάζει τήν δολοφονίαν τοῦ Ἑλληνο βασιλέως ὡς πρᾶξιν τήν ὁποῖαν ἀπήτησεν ἡ τοῦ

γένους Ἐρινύς. Καί ὡς ἐπιθυμίαν τοῦ Διός. Γνωρίζομεν ὁμῶς καλῶς ὅτι ἡ εἰρημένη προᾶξις ἀποφασίζεται καί ἐκτελεῖται διά καθαρῶς προσωπικούς λόγους: μῖσος διά τόν Ἀγαμέμνονα, ἔνοχον πάθος διά τόν Αἴγισθον, ἀνδρική βούλησις διά δύναμιν καί ἐξουσίαν. Τό ἴδιον ἰσχύει καί διά τόν Κρέοντα: παρουσιάζει τήν προᾶξιν ὡς ἀπαίτησιν τῶν Θεῶν, τούς βωμούς τῶν ὁποίων ἠθέλησεν ὁ Πολυνείκης νά πυρπολήσῃ. Καί συγχρόνως ὡς προᾶξιν προστασίας τοῦ Κράτους.

Ὡστόσο, γνωρίζομεν ἤδη καλῶς ὅτι διά φθόνου καί πάθους ταῦτα πάντα ἐγένοντο. Οὐσιαστικῶς, πρόκειται διά μίαν προᾶξιν ἐκδικήσεως καί μία ὑπουλον προσπάθειαν ταπεινώσεως τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν. Καί συγχρόνως μία πολιτική προᾶξις ἐκφοβισμοῦ τῶν πολιτῶν καί ἐδραιώσεως τῆς ἰδικῆς του ἐξουσίας. Καί οὕτως ἀμαρτάνει διπλῶς. Διότι προσπαθεῖ, ἀνεπιτυχῶς, νά ἐμπλέξῃ καί τούς ἀθανάτους θεούς εἰς τάς τοῦ βίου του ἀθλίας πραγματείας, ἐνοχοποιῶν, ἐν τινι τρόπῳ, καί τούς Ὀλυμπίους καί ἐμπλέκων τούτους, ἐλλείψει στερεῶν ἐπιχειρημάτων, εἰς τό ἰδικόν του ἀνήθικον παίγνιον ἐξουσίας. Ὁ παγκάκιστος, ὁ ἄφρων τῆς ἐξουσίας ἱεροσυλεῖ ἐπικινδύνως, ἀλοιῶν τήν τῶν Ὀλυμπίων καί χθονίων βούλησιν καί ἐπιταγῆν παρουσιάζων ὡς ἄτην τῶν θεῶν τήν ἀπόφασιν μή ταφῆς τοῦ Πολυνείκου, ἀγνοῶν ὅτι "θεοί οὐ μυκτηρίζονται".

Ὁ Κρέων παρουσιάζεται δίβουλος ἀλλ' οὐχί αἰνιγματικός, διότι, ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους τοῦ δράματος, παραμένει ψυχολογικῶς καί ἠθικῶς ὁ ἴδιος ἄνθρωπος: πανικόβλητος εἰς τήν σκέψιν ἀνατροπῆς του καί ἀπωλείας τῆς ἐξουσίας. Διά τοῦτο καί παρουσιάζει τήν ὑψηλόφρονα τῆς Ἀντιγόνης προᾶξιν ὡς κλήσιν εἰς ἀναρχίαν "ἀναρχίας οὐκ ἔστι μείζον κακόν". Ἡ κρυπτομένη ἀμφιλογία τοῦτον ἐκφράζει: ἀφ' ἑνός μὲν τήν πολιτικήν ἀναρχίαν καί ἀφ' ἑτέρου τήν ἀναρχίαν τήν ὁποίαν ἐπιφέρει ὁ ἴδιος, διά τῆς θανατικῆς τῆς Ἀντιγόνης καταδίκης, εἰς τήν κοσμολογίαν τῆς ζωῆς. Εἶναι ἡ ἄλλη ὄψις τοῦ "Ἐγὼ φανῶ" τοῦ μακαρίου Οἰδίποδος, ἥτοι ἐγὼ θά ἀποκαλύψω τόν τοῦ βδελυροῦ φόνου μιᾶν δρᾶστην καί συγχρόνως Ἐγὼ θά ἀποκαλυφθῶ ὡς ὁ δρᾶστης τοῦ φόνου. Ὁ Κρέων εἶναι ὁ ἀποκλειστικός δρᾶστης ταύτης τῆς ἀναρχίας. Διά τοῦτο, καί προϋούσης τῆς δράσεως, ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ τήν ἀναρχίαν τῆς πολιτικῆς καί τῆς ζωῆς. Ἡ δέ διαφορά Οἰδίποδος καί Κρέοντος εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι Οἰδί - πους (οἶδος ἐν τοῖς ποσὶ) ὁ δέ δεύτερος Οἰδί - νους (οἶδος ἐν τῷ νοεῖ).

Σεβαστός ἅμα τῇ ἐμφανίσει του, ὡς καί ὁ Οἰδίπους, ὡς ὁ σωτῆρ τῆς δεινοπαθησάσης καί πολυπλάγκτου πόλεως, καί ἀπόλυτος τῆς δικαιοσύνης ἄρχων καί κύριος θά καταλήξῃ, διά τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐπιλογῶν, καί ἐκεῖνος μίᾶσμα διά τόν οἶκον του, - ἀλήθεια ποῖον οἶκον; - καί τήν πόλιν. Ἀπό κατήγορος θά μεταβληθῇ, γρηγορώτερον τοῦ προσδοκωμένου, εἰς κατηγορούμενον, κατηγορηθεὶς καί κατηρασθεὶς ὑπὸ τῶν ἰδίων του τῶν οἰκείων. Ἴδού ἡ διαφορά! Ἡ Ἀντιγόνη προσέρχεται φιλοῦσα πρὸς τούς οἰκείους της, ὁ Κρέων ἀποβάλλεται ὡς φαρμακός ἐκ τῶν ἑαυτοῦ οἰκείων.

Σημειωθῆτω ὅτι ὁ Κρέων - τύραννος τῶν Θηβῶν προκρίνεται διά τήν ἐξουσίαν λόγω τῶν συγγενικῶν μετὰ τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν δεσμῶν

του καί οὐχί ὡς ἦρως τις διά τὰς πράξεις του ἢ τούς περί τήν πολύπαθον πόλιν ἄθλους του. Βασιλεύει οὐχί διότι κέκτηται αἷμα βασιλικόν, οὐδέ διά τὰς ἐπιδειχθείσας ἀρετάς του, ἀλλ' ὡς καρπός μιᾶς εὐδαιμονικῆς τύχης τήν ὁποίαν ἀπό τήν πρώτην στιγμήν προκαλεῖ. Ἡ ἀνωτάτη αὕτη ἐξουσία τήν ὁποίαν κατέκτησε μέ τρόπον μή κανονικόν, τόν τοποθετεῖ διά τό καλόν καί τό κακόν ὑπεράνω τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί συγχρόνως ὑπεράνω τῶν νόμων.³⁸³

Ὡς δέ παρατηρεῖ ὁ Β. Κνοκ , ἡ σύγκρισις μεταξύ τυραννίας καί ἐξουσίας τῶν θεῶν (βεβαίως ἐκείνων τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι ὀρίζονται διά τούς Ἕλληνας ὡς οἱ πλέον κραταιοί) εἶναι κοινή ἀντίληψις καί θέσις τῆς λογοτεχνίας τοῦ 5^{ου} καί 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. Καί ὁ Εὐριπίδης³⁸⁴ καί ὁ Πλάτων³⁸⁵ ἀναφέρουν τήν *ισόθεον τυραννίδα* ὡς τήν ἀπόλυτον ἐξουσίαν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τόν ἀσκοῦντα ἐξουσίαν νά πράττῃ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ³⁸⁶.

Ὁ Σοφοκλῆς καί εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Κρέοντος φέρει ἐπί σκηνῆς τό διώνυμον *τὺραννος - φαρμακός*, διότι τά δύο ταῦτα πρόσωπα ἐμφανίζονται, ἐν τῇ ἀντιθέσει των, συμμετρικῶς, καί δὴ ὑπό τινος ἀπόψεως ἐναλλάξιμα. Εἶναι ἄτομα τά ὁποῖα ἐμφανίζονται ὡς ὑπεύθυνα διά τήν συλλογικὴν σωτηρίαν τῆς ομάδος. Ἄλλωστε, ὁ φόβος τῆς τυραννίας συγχέεται μετά μιᾶς βαθυτέρας ἀνησυχίας θρησκευτικοῦ χαρακτήρος ἔναντι ἐκείνου ὁ ὁποῖος θέτει ὑπό κρίσιν καί δοκιμασίαν τήν πόλιν. Δι' ὃ καί ὁ Σόλων λέγει " *ἀνδρῶν δ' ἐκ μεγάλων πόλις ὄλλυται* "³⁸⁷.

Ὁ Κρέων πίπτει εἰς τήν παγίδα τῆς ἐξουσίας - τυραννίας, διά τοῦτο καί πιστεύει ψευδῶς ὅτι εἰς τόν τύραννον, ὡς καί εἰς τούς θεούς, ἐπιτρέπονται τά πάντα. Ἡ ὕβρις ἐκκινεῖ ἀπό τήν στιγμήν κατά τήν ὁποίαν, ὡς καί ὁ Οἰδίπους, φρονεῖ ὅτι δύναται νά παραβιάξῃ, αὐθαιρέτως καί κατά βούλησιν, ἀτιμωρητί τὰς πλέον ἱεράς, θεϊκῆς, ἐπιταγῆς, νά δολοφονῇ ὁποῖον ἀντιτίθεται εἰς τήν αὐταρχικὴν καί παθογενῆ βούλησίν του, πράττων ταῦτα πάντα ὡς ἰσόθεος μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Εἰς τόν Σοφοκλήν, ἄλλωστε, *ὑπέρ - ἀνθρώπινον καί ὑπ' - ἀνθρώπινον* σμίγουν καί συγχέονται ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ. Καί ἐπειδή τό πρόσωπον τοῦτον εἶναι τό πρότυπον τοῦ ἀνθρώπου, ἀφανίζεται οἰαδήποτε διαχωριστικὴ γραμμὴ ἡ ὁποία θά παρῆχε τήν δυνατὴν ὀριοθετήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καί τῆς καθεστωτικῆς τάξεως καί ὀρισμοῦ μετ' ἀκριβείας καί σαφηνείας τῆς ἀνθρωπίνης καί πολιτικῆς καταστάσεως.

Κρέων καί Φιλοκτήτης ὁμοιάζουν μέ τινά εὐρισκόμενον πλησίον τοῦ Ἄδου³⁸⁸, ἐπιθυμοῦντα νά περαιώσῃ τόν βίον του, ἐπιζητοῦντα τόν

³⁸³ Ὑπεράνω καί τῶν τοῦ Γάμου τοιούτων, ἐκείνων τούς ὁποίους ἡ πόλις θεωρεῖ ὡς κανόνα. Εἰς τό ἄρθρον του "*Mariages des tyrans*" *Homage a Lucien Febvre*, Paris 1964, σελ. 41 - 53 ὁ L. Gernet ὑπενθυμίζων ὅτι, ἐκ πολλῶν ἀπόψεων, τό κῦρος τοῦ τυράννου ὀφείλετο εἰς τό παρελθόν του, καί ὅτι ἡ ὕβρις του εὐρίσκει πρότυπα εἰς τούς μύθους, παρατηρεῖ ὅτι "διὰ τόν Περίανδρον ἀνεβίωσε τό μυθικόν θέμα τῆς αἰμομιξίας μετά τῆς μητρὸς του τῆς ὁποίας τό ὄνομα ἦτο Κρατεία, ἦτοι Ἡγεμονία".

³⁸⁴ Εὐριπ. *Τρωάδες*, στ. 1169

³⁸⁵ Πλάτ. *Πολιτεία*, VIII, 568b

³⁸⁶ Πλάτ., *Πολιτεία* II, 360b - d

³⁸⁷ Σόλων, ἀποσπ. 9 - 10 Edmonds

³⁸⁸ Σοφοκλ. *Φιλοκτήτης*, στ. 860

θάνατον, ἀλλ' ὁ θάνατος οὐκ ἔρχεται³⁸⁹, εἶναι νεκρός μεταξύ τῶν ζώντων³⁹⁰, νεκρός, σκιά θανάτου, εἶδωλον (Σοφοκλ. Φιλοκλήτης, στ. 446 - 447).

Ὡσαύτως καί ὁ Χορός, ὁ ἀπρόσωπος καί ἄβουλος τῆς ἐξουσίας ἀκόλουθος, ἔχει τό ἰδικόν του μερίδιον εὐθύνης, διότι διά τῆς παθητικῆς αὐτοῦ σιωπῆς καθίσταται συνένοχος. Δέν γνωρίζομεν, βεβαίως, τήν μετέπειτα τύχην τῶν μελῶν τοῦ Χοροῦ τῶν Γερόντων, γνωρίζομεν ὅμως ὅτι τιμωροῦνται οἱ Καίσαρες διά τήν αὐθαιρεσίαν καί ὑπεροψίαν τῆς ἐξουσίας. Τιμωροῦνται ὡσαύτως καί λίαν σκληρότερον ὅσοι ἐξ ἐκείνων στηρίζουν τοὺς Καίσαρας εἰς τήν ἐν λόγῳ αὐθαιρεσίαν. Ἴσως βεβαίως, ὡς καί εἰς τήν περίπτωσιν τῆς Κλυταιμνήστρας ὁ ἀλάστωρ, τό τῆς ἐκδικήσεως πνεῦμα, νά ὑπῆρξεν συλλήπτωρ, βοηθός, τοῦ Κρέοντος. Εἰς τήν τραγικὴν ταύτην ἀπόφασιν συνεργάζονται οὕτως ἡ τῶν θεῶν βούλησις μετά τῶν σχεδίων ἢ μᾶλλον τῶν παθῶν τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ Δαρείου τῶν Περσῶν "ὅταν αὐτός (ὁ ἴδιος) ἄνθρωπος ὀδεύει πρὸς τήν καταστροφὴν του βοηθεῖ εἰς τοῦτο καί ὁ ἴδιος ὁ Θεός"³⁹¹. Καί ἴσως αὕτη ἡ ταυτόχρονος παρουσία, ἐντός τῆς ἀποφάσεως, ἐνός ἐγώ καί ἐνός θεϊκοῦ ἄλλου κόσμου φρονῶ ὅτι καθορίζει, ἐν τινι μέτρῳ καί τρόπῳ, τήν φύσιν τῆς τραγικῆς πράξεως καί τῆς τιμωρίας της, διατηροῦσα μίαν μόνιμον ἔντασιν μεταξύ δύο ἀντιθέτων πόλων.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὁ τελευταῖος φορεὺς τοῦ Λαβδακικοῦ ἁμαρτήματος, ἡγουν μιάσματος τινος τό ὁποῖον πίπτει ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ γένους καί μεταδίδεται ἀμειλίκτως ἀπό γενεάν εἰς γενεάν ὑπό τήν μορφήν μιᾶς ἄτης, μιᾶς θεϊκῆς μανίας. Ἡ ἰδική της θυσία εἶναι "λουτρόν ἐκπλύνων τήν ρερυπωμένην τοῦ οἴκου συνείδησιν" καί ἡ ἀπάλειψις τῆς ἁμαρτίας. Ἐχρειάζετο ὁ ἰδικός της θάνατος, ὁ ὁποῖος, προστιθέμενος εἰς τόν τοῦ πατρὸς της, θά μετετρέπετο εἰς ἀντίλυτρον τῶν τοῦ οἴκου ἁμαρτιῶν.

Κατά τόν Freund, εἰς τό ἔργον του "*Die Traumdeutung*"³⁹², ἐντός τῆς ψυχῆς τοῦ ἥρωος ὑπάρχει ἐν σύνολον τάσεων, ὁμοίων μετά τῶν τάσεων αἰ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τήν καταστροφὴν του. Διά τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη συγκινεῖ πάντας ἡμᾶς, ὡς βαθύτατα συνεκίνησε καί τοὺς τῶν Ἀθηνῶν πολίτας τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, οὐ μόνον διότι ἐνσαρκώνει, ὡς ἐθεωρήθη, τραγωδίαν τινά ὅπου ἡ ἀνθρωπίνη ἠθική ἀντιτάσσεται εἰς τήν κρατικὴν παντοδυναμίαν καί τήν δεινὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν, ἀλλὰ διότι ἡ μοῖρα τῆς Ἀντιγόνης εἶναι, ἐν τινι τρόπῳ, καί ἡ ἰδική μας μοῖρα. Καί τοῦτον, διότι φέρομεν ἐντός ἡμῶν τήν ἰδίαν ἀντιστασιακὴν καί ἀνατρεπτικὴν ἠθικὴν δύναμιν. Δι' ὃ καί ἡ τραγωδία δύναται νά συγκριθῇ μετά τῆς ψυχαναλύσεως. Ὑπὸ τό τῆς Ἀντιγόνης παρθενικόν πέπλον, ἀνακαλύπτουμε τόν ἴδιον τόν ἑαυτόν μας. Δι' αὐτό καί ὁ Jean Pierre Vernant γράφει ὅτι "τό ὑλικόν τῆς τραγωδίας εἶναι τὰ ὄνειρα τὰ ὁποῖα ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἔχει εἰδεῖ: τό νόημά της φανεροῦται, μετ' ἐκπληκτικοῦ τρόπου, εἰς τόν τρόμον, τήν ἐνοχὴν καί τήν

³⁸⁹ Σοφοκλ. Φιλοκλήτης, 797 - 798 - 1030 - 1204 - 1217

³⁹⁰ Σοφοκλ. Φιλοκλήτης, στ. 1018

³⁹¹ Αἰσχ. Πέρσαι, στ. 872.

³⁹² Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων 1900

ἠθικὴν τὰ ὅποια μᾶς ἀπομυζοῦν ὅτε αἱ παλαιαί μας ἐπιθυμίαι . . . ἐπαναπροβάλλουν εἰς τὴν συνειδησίμ μας "³⁹³.

Ἐκ τῆς Ἀντιγόνης δημιουργοῦμε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ τραγικὴ αἴσθησις δέν εὑρίσκεται ἐντός ἐνός ὑλικοῦ π. χ. ἠθικοῦ, ἀλλά εἰς τόν τρόπον μορφοποιήσεως τοῦ ἐν λόγῳ ὑλικοῦ, ἐπὶ σκοπῷ νά δοθῆ τό συναίσθημα τῶν ἀντιφάσεων τὰ ὅποια διαμελίζουν τόν θεϊκόν καί τόν ἀνθρώπινον κόσμον, τόν πολιτικόν καί κοινωνικόν χῶρον, τόν τομέα τῶν ἀξιῶν, καί οὕτως ν' ἀποκαλυφθῆ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ὡς θαῦμα, ὡς δεινόν, ὡς ἐν εἶδος ἀκατανοήτου καί παραπλανητικοῦ τέρατος, τό ὅποϊον εἶναι συγχρόνως καί δρῶν καί πάσχων, καί ἔνοχος καί ἀθῶος, ὁ ὅποϊος ἐξουσιάζει ὅλην τὴν φύσιν διά τοῦ ἐπιτηδείου πνεύματός του, ἀλλά συγχρόνως παραμένει ἀνίκανος νά διευθύνη τόν ἑαυτόν του, διαθέτων διαυγῆ νοῦν, ἀλλά παραμένει καί τυφλωμένος ἐκ τῆς σταλλείσης θεϊκῆς μανίας.

Ἡ Ἀντιγόνη διαθέτει ζῶσαν καί ἐνεργόν συνείδησιν. Λέγοντες δέ συνείδησιν, ἐννοοῦμεν βεβαίως τὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νά ἐπιλέγη μεταξύ προκειμένων δυνατοτήτων. Σημειωθήτω δέ ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι δύο εἰδῶν: ἀληθῆς ὡς ἡ τῆς Ἀντιγόνης, καί ἀλλοτριωμένη ὡς ἡ τοῦ Κρέοντος. Ἡ δέ μεγίστη ταύτης ἀρετὴ εἶναι ὅτι οὐδ' ἐπὶ δευτερόλεπτον ἔπαυσε νά βιοῖ - *in extremis* - τόν πόθον, ὡς ἀληθῆς γυνὴ ἐπιθυμιῶν.

Ἡ Ἀντιγόνη δέν εἶναι μία ἱερὰ ἠθικολόγος, ἡ ὅποια φέρει ὑψηλὰς καί μεγάλας ιδέας, ἢ μία μοναδικὴ ἠθικολόγος ἡ ὅποια δίδει ὀρισμένους ἀτέγκτους καί ἀπαραβιάστους κανόνας πειθαρχίας καί συμπεριφορᾶς, καί τοῦτο διότι ἡ Ἀντιγόνη παρουσιάζεται εἰς τό προσκῆνιον τῆς ἱστορίας οὐχὶ διά νά κατακτήσῃ τόν κόσμον ἀλλά νά τὸν ἀνακαινίσῃ εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς ὀδύνης τοῦ τάφου καί τὴν χαράν τῆς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας. Τό ἔργον τῆς δέν εἶναι εἰς μέγας πολιτισμός ἀλλά μία νέα ἀγαπητικὴ κοσμογονία, δέν ἀποτελεῖ προσπάθεια πῆξεως μιᾶς νέας θρησκείας, ἀλλ' ὄντως ζωῆ. Ἐκτοτε, ἡ Ἐλευσίσιος πίστις καί ζωὴ δέν λειτουργεῖ μεταξύ ρομαντισμοῦ καί συναισθηματισμοῦ, ἀλλά μεταξύ θανάτου καί ζωῆς ἐν φιλότῃ. Εἶναι μᾶλλον θριαμβικὴ πορεία ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, μετάβασις ἐκ τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἀφθαρσίαν, μετάστασις ἐκ τῆς ζωϊκῆς ζωῆς εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Διά τοῦτο καί ἡ ἐλευθερία τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἐλευθερία ἐκ τοῦ θανάτου, τόν ὅποϊον ἡ τυραννικὴ ὕβρις εἰσάγει ὡς παράσιτον ἢ παραφυσικόν γεγονός εἰς τὴν δημιουργίαν.

Ἡ Ἀντιγόνη ἀκούει τούς λόγους τοῦ Κρέοντος, εἰς οὐδέν λογιζομένη τὰς ἐκείνου ἀπειλάς, καί ἐν τῇ ἐπὶ μᾶλλον καί μᾶλλον αὐξανομένη - τῇ προόδῳ τῆς τραγωδίας - συνειδήσει τῶν φορέων γενναιοφρόνου φιλότῃτος, ἀτιμῆτου πατρῶας κληρονομίας, μοναδικῆς παραδόσεως καί ἀξιῶν ἀναντικαταστάτων, ἀντιπαρερχομένη διά τὴν εὐτέλειαν τῶν Κρεοντείων λογισμῶν καί ὑπολογισμῶν, καί τέλος ὑπερβαίνουσα τὴν ἀρχὴν τοῦ ἰσχυροῦ καί τὴν χθαμαλότητα τοῦ Χοροῦ ἀντιδωρουμένη τοῖς πᾶσιν

³⁹³ J. P. Vernant, *Mythe et tragedie en Grèce ancienne*, Paris 1972

ἀγάπην καί φιλότητα, σταθερῶ τῷ φρονήματι καί τῷ ὄμματι, ἀτενίζει πρὸς τὴν αὔριον τῶν Ἐλευσινίων.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἐμβληματική καί ὀρθόδοξος παρουσία διότι δέν ἐνεργεῖ ἐξ ἀπελπισίας, ἀλλ' ἐξ ὑπερμέτρου φιλότητος. Ἡ "διδασκαλία" τῆς εἶναι ἡ προτύπωσις τῆς αὐθεντικῆς καί ἀνυποκρίτου Χριστιανικῆς ἀγάπης καί χαρᾶς. Διὰ τοῦτο, καί ὅτε κλείεται ὁ "τυμβήρης θάλαμος", ἡ Ἀντιγόνη παραδίδει εἰς τοὺς τῶν Θηβῶν, καί συγχρόνως εἰς σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα - *πάση τῇ κτίσει* -, μίαν πνευματικὴν ὑποθήκην τεραστίας σημασίας, ἐν προ - χριστιανικόν μήνυμα ἐλπίδος καί ἀθανασίας: **ἐν μήνυμα Ζωῆς.**

" . . . . . κείνον δ' ἐγώ
θάψω. καλόν μοι τοῦτο ποιούση θανεῖν "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ., στ. 71 - 72)

Τοῦτος ὁ Ἀντιγόνειος λόγος ἀναιρεῖ οἵανδήποτε ἰδεολογικὴν ἢ ὑποκριτικὴν ἔκπτωσιν, παγίδευσιν ἢ ὑπονόμευσιν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς. Ἀντιθέτως, προαναγγέλλει τὴν μετέπειτα ὀρθόδοξον διδασκαλίαν διὰ τὴν σύζευξιν θεωρίας καί πράξεως, βασικόν κεφάλαιον ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Καί πρᾶξις ἐλόγιμος εἶναι καί θεωρία ἔμπρακτος.

Καί τοῦτο συνιστᾷ τὴν ὀλοκληρωμένην πνευματικὴν καί ἠρωϊκὴν προσωπικότητα τῆς ἠρωίδος. Διότι ὀλοκληρωμένος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐργάζεται τὴν πρᾶξιν μετὰ γνώσεως καί τὴν θεωρίαν μετὰ πράξεως. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ζωὴν του καί ἡ πρᾶξις καί ἡ θεωρία συνέχονται μεταξύ των καί ἡ μία δέν χωρίζεται τῆς ἄλλης, ἀλλ' ἡ πρᾶξις ἀποκαλύπτει τὴν γνῶσιν τῆς θεωρίας καί ἡ θεωρία προφυλάσσεται διὰ τῆς ἐργασίας τῆς ἀρετῆς. Ὀλοκληρωμένη θεωρεῖται ἡ Ἀντιγόνη ὡς διατηρήσασα πίστιν εἰς τὴν συμφωνίαν θεωρίας καί πράξεως καί τὰς ἔξεις τῆς σταθεράς εἰς τὸν συντονισμόν των μετὰ τοῦ θεϊκοῦ πόθου.

Ἐξ ἄλλου, ἡ Ἀντιγόνη δέν θριαμβολογεῖ κατ' ἔννοιαν ἀνθρωπείας βιωματικῆς ἐμπειρίας. Διότι τὸν κ ὄ σ μ ο ν αὐτῆς δέν ἔχει ἐκ τοῦ κόσμου. Κοσμεῖται θεόθεν καί εἶναι ἡ Ἀντιγόνη κόσμημα τῶν θεῶν. Βιοῖ καλυπτομένη ὑπὸ τοὺς ὄρους **φ ι λ ὅ τ η ς** καί **μ α ρ τ υ ρ ί α**, συναλιζομένη καί παραγγέλουσα τοῖς πᾶσι, ἀπ' αὐτῶν μή χωρίζεσθαι ἀλλ' εἴσθε μάρτυρες τοῦ διὰ τῆς ταφῆς γενομένου μαρτυρίου. Μάρτυρες τῆς πιστότητος, ἐμμονῆς καί βιώσεως ἕως καί θανάτου τῆς φιλότητος πρὸς Θεοῦς καί φίλους.

Ἡ Ἀντιγόνη πορεύεται εἰς τό πεδῖον τῆς **Ἰ σ τ ο ρ ί α ς**, καθισταμένη ὁ τραγικός συντελεστής τῆς, ἀλλά συγχρόνως καί τό μεγαλεῖον τῆς, ὡς καί ἡ πραγματικότης ἐπιστροφῆς εἰς τὸν **ἄ ν θ ρ ω π ο ν** ἡ ὁποία καθημερινῶς ἐμφανίζεται ὄλον καί περισσότερο οὐτοπική. Διὰ τοῦτο καί ὁ ὑψιπετής Σοφοκλῆς χαρίζει εἰς τὴν Ἀντιγόνην χαρακτηριστικὰ τινὰ τῆς πολιοῦχου τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ὅσον ἐντὸς ὀλίγου ἡ Ἀντιγόνη θά καταστῆ ἡ πολιοῦχος ἠρωὶς τῶν Θηβῶν. Μιά καί μόνη, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον κυριαρχική.

Ἄλλωστε, ἐντός τῆς ἱστορίας, προσωπικότητες ὡς ἡ Ἀντιγόνη ἀποκτοῦν καί μίαν ἄλλην μοναδικότητα: νά συνδιαλέγονται συγχρόνως μετά τῆς μοναξιάς των καί μετά τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ναί! . . . εἶναι οἱ ἐκπρόσωποι, οἱ ἰκέται καί τοῦ ἑαυτοῦ των καί ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ των. Ἴδού οὖν ἡ μεγίστη κένωσις καί παράθεσις τῆς ψυχῆς της. Δι' ὃ καί ἡ πορεία της πρὸς τόν τόπον ὅπου ἔκειτο ἡ σορός τοῦ Πολυνείκουσ εἶναι μία λιτανεία ἀπό θρόμβους ἰδρωτός. Καί μία ἐναλλάγη ἐσωτερικῆς καθάρσεως.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἡ πολύφημος **Δέσποινα** τῶν Θηβῶν. Καί ὡς Δέσποιναν τήν ἀναγνωρίζει καί τήν τιμᾶ ὁ λαός τῶν Θηβῶν: ὡς τήν τελευταίαν πολυτίμητον Δέσποιναν τῶν εὐκλεῶν Λαβδακιδῶν.

Ο ΤΟΥ ΚΡΕΟΝΤΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Κρέων καί Ἀντιγόνη εἶναι τά δύο τοῦ δράματος κύρια καί πρωταγωνιστικά πρόσωπα. Διά τοῦτο θεωρῶ σημαντικόν καί ἐπιβεβλημένον, μετά τήν ἐξέτασιν τοῦ ὑψηλόφρονος τῆς Ἀντιγόνης χαρακτῆρος, τήν ἀκροθιγῆ σκιαγράφησιν κυρίων καί σημαντικῶν πλευρῶν τοῦ χαρακτῆρος καί τοῦ ἑτέρου πρωταγωνιστικοῦ τῆς τραγωδίας προσώπου, ἡ καταλυτική τοῦ ὁποίου παρουσία δημιουργεῖ τήν ἐμβληματικήν τῆς Ἀντιγόνης φυσιογνωμίαν, μή λησμονοῦντες ὅτι ἐν τῷ οἰκείῳ δράματι διαδραματίζονται δύο παράλληλοι τραγωδία: ἡ τῆς Ἀντιγόνης καί ἡ τοῦ Κρέοντος. Ἄλλωστε, ἐν τῇ διαμάχῃ Κρέοντος καί Ἀντιγόνης διακρίνομεν ἔνθεν καί ἔνθεν ψυχικάς καταστάσεις αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται ὡσαύτως ἀντιμέτωποι. Αἱ δύο ταῦτα ἀντίθετοι εἰκόνες προβάλλονται ἢ μία ἐντός τῆς ἄλλης, δεικνύουσαι εἰς ἡμᾶς ὅτι ἡ μετά τῆς ὑψηλοφρονου ἠρωίδος μόνη ἐνασχόλησις καί κρίσις εἶναι ἄδικος καί ὑποτιμητική τοῦ ἑτέρου προσώπου.

Ὁ Κρέων εἶναι τραγικόν ἄλλ' οὐχί ἠρωϊκόν πρόσωπον, μή διαθέτων οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τήν ἔσχατον, ἀκλόνητον τοῦ ἠρωος προσήλωσιν: εἰς τό τέλος τοῦ Δράματος κάμπτεται, ἐνῶ ἡ Ἀντιγόνη παραμένει ἔμπροσθεν εἰσέτι καί αὐτοῦ τοῦ *Τύμβου* ἀκλόνητος καί ὀρθή. Ἄλλωστε, καί ἡ στάσις της ἔναντι τῶν μεγίστων τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου ζητημάτων εἶναι ἀληθῶς σημαντική, ἐνῶ ἡ τοῦ Κρέοντος στάσις κοινότυπος, δι' ὃ καί ὁ Σοφοκλῆς συνεχῶς τόν σμικραίνει καί ὑποτιμᾶ. Ἡ Ἀντιγόνη, ὑπερασπιζομένη τά ἱερά καί ὄσια τοῦ οἴκου της, τά ὁποῖα εἶναι συγχρόνως καί ἱερά καί ὄσια τῆς πόλεως, ἀποδεικνύεται οὐσιαστικόν διακεκριμένον καί ἄριστον μέλος τῆς πόλεως, ἐνῶ ὁ Κρέων, ἀντιθέτως, διά τῆς ἐναγοῦσ αὐτοῦ συμπεριφορᾶς ἔναντι τοῦ χθονίου κόσμου μιᾶρός καί ἀπόβλητος: εἶναι ὁ νέος *φαρμακός* τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν.

Ἡ μόνη ἀλήθεια ἢ ὁποῖα ἐπιτρέπεται νά πληροφορηθῆ εἶναι ὅτι ἔχει ἐξορισθεῖ οἰασδῆποτε ἀληθείας: ὁ τύραννος βιοῖ τήν ἰδικήν του τραγικήν ἀλήθειαν δι' ἑνός ἀπλήστου ψεύδους, τοῦ πλέον ψευδοῦς ὄλων, ἐφ' ὅσον πιστεύει ὅτι ἐκπροσωπεῖ τήν ἀλήθειαν. Οὕτως, ὁ Κρέων εὐρίσκεται μεταξύ δύο μηδενικῶν: τό μηδέν τῆς πράξεως καί τό μηδέν τῆς γνώσεως. Διά τοῦτο καί οἰοσδῆποτε σκοπός ἀπόλλυται, οἰαδῆποτε ἀλήθεια σβέννυται. Καί ἡ πρό τοῦ θανάτου ἄλλωστε στάσις τῶν δύο πρωταγωνιστῶν εἶναι ἐνδεικτική τοῦ χαρακτῆρος των: Ἡ Ἀντιγόνη ἀντιμετωπίζει καί βαδίζει πρὸς τόν θάνατον μετά τῆς μεγίστης δυνατῆς ἀξιοπρεπείας καί ὑπερηφανείας, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Κρέων ὡς θλιβερός ἰκέτης τῆς ζωῆς. Δέν διαθέτει ρανίδα τῆς μεγαληγόρου τοῦ Οἰδίποδος ἐντιμότητος. Δειλός καί ὑποκριτής εἰσέτι, καί ἔμπροσθεν τοῦ θανάτου δέν ἔχει τήν δύναμιν νά ἐπιβάλλῃ μόνος τήν κάθαρσιν, ἀλλά καί εἰς τοῦτο ζητεῖ τήν συνδομήν τοῦ Χοροῦ:

*" . . . . . τί μ' οὐκ ἀνταίαν
ἔπαισέν τις ἀμφιθήκτω ξίφει "*
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 1306 - 1307)

Ἡ βαρυτάτη τιμωρία του εἶναι ἡ κραυγαλέα ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως καί δράσεως τῶν θεῶν ἐν τῇ Ἀντιγόνη. Ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, ὁ Κρέων τό ὁμολογεῖ πρὸ τῆς ὀλοσχεροῦς αὐτοῦ πτώσεως:

" θεός τότ' ἄρα τότε μέγα βάρος μ' ἔχων ἔπαισεν "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ, στ. 1273)

Εἰρρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι, οἱ θεοί, ἰδίᾳ δέ ὁ Ζεὺς, ὡς ὁ ἀνώτατος θεός, ἔχουν τοιαύτην ἰσχύν οὕτως ὥστε τά προστάγματα τῆς μοίρας νά θεωροῦνται φυσιολογικῶς ὡς αἱ τῶν θεῶν βουλαί. Ἐν τούτοις, ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ἔρχεται εἰς τήν ἐπιφάνειαν μία αἴσθησις ὅτι καί οἱ θεοί εἰσέτι δέν δύνανται - ἢ δέν πρέπει - νά ἀκυρώσουν τά κελεύσματα τῆς μοίρας,³⁹⁴ ἰδίᾳ δέ ὅτε πρόκειται περὶ ἥρωος τινος. Ἄλλωστε, ἡ τῶν θεῶν ἐμφάνισις καί δραῖσις ἔχει καί χαρακτῆρα παιδαγωγικόν. Ἐάν ἐπενέβαινον πρὸ τοῦ θανάτου τῆς Ἀντιγόνης καί τῆς τραγικῆς τοῦ Κρέοντος πτώσεως, ποῖον θά ἦτο τό ἠθικόν δίδαγμα; Τί διδάσκει περισσότερο ἢ τῆς Ἀντιγόνης σωτηρία ἢ ἡ τοῦ Κρέοντος πτώσις; Τί θά ἦτο ἡ Ἀντιγόνη ἄνευ τοῦ τραγικοῦ τοῦ θανάτου πάθους; Τί θά ἦτο ὁ Ἰησοῦς ἄνευ τῆς Σταυρώσεως καί τῆς Ἀναστάσεως;

Ὁ Κρέων, δυστυχῶς, περιβεβλημένος τήν ἀπό τοῦ κόσμου ἰσχύν καί ἐξουσίαν, ἐπενδεδυμένος τήν ἀλουργίδα πολιτειακῶν προνομίων καί

³⁹⁴ Εἰς τήν τοῦ Κρέοντος περίπτωσιν θεώμεθα τήν δυναμικήν παρέμβασιν τῶν νηλεοποιῶν μοιρῶν, ἧτοι τῶν ἀτέγκτων τιμωρῶν τῆς παρεκτροπῆς ἐκ τῆς ὑφιστάμενης καί καθεστηκυίας κοσμολογίας ζωῆς καί θανάτου.

αἴγλης, ἠσφαλισμένος ἐν τῇ ἀνασφαλείᾳ τῆς κρατικῆς προστασίας, ζεῖ καθ' ἑαυτόν, εἰς ἑαυτόν καί δι' αὐτόν. Ἦχθη - τύχη ἀγαθῆ - εἰς τιμὴν ὑψηλὴν λίαν, ἀλλ' ὁμως δέν ἀπέφυγε τόν μέγιστον τοῦτον πειρασμόν τῆς τυραννίας. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀντιγόνη, ἀπογεγυμνωμένη - ἀπό τῆς συλλήψεως καί ἐντεῦθεν - πάσης ἔξωθεν προνομίας καί βασιλικῆς ἐξουσίας, ἀνακαλύπτει δι' ἑαυτήν καί ἀποκαλύπτει εἰς τούς ἄλλους τήν μόνην ὄντως ἀσφάλειαν καί προνομίαν καί ἐξουσίαν καί αἴγλην, ἥτοι τήν ἐν αὐτῇ ζωήν τῆς φιλότητος.

Ὁ Κρέων δέν εἶναι μόνον θεομάχος ἀλλά καί ἄ - θεος. Ἄθεος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἄρνεῖται τό δέον. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δέν διαθέτει ἀξιολογικόν σύστημα ἀληθές καί ἰσχυρόν διά νά τόν ὠθῆ πρός τά ἄνω. Ὁ Κρέων εἶναι ἄθεος διότι ζεῖ μακράν, περιφρονῶν τήν βούλησιν τῶν θεῶν. Δέν κοινωνεῖ μετά τοῦ ὑπερβατικοῦ, δέν βιώνει τό θεϊκόν συναίσθημα.

Ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ δράματος, ὁ Κρέων λατρεύει τό κτηνῶδες ἐγώ του, γεγονός ἀνασταλτικόν τῆς λατρείας τῶν θεῶν. Εἰς τό τέλος, ἐπιζητεῖ τόν θάνατον διά νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τήν ἀγωνίαν ἐνός διαρκοῦς ἐν ζωῇ θανάτου. Θλιβερόν δέ γεγονός, ἐνδεικτικόν καί τοῦτο τοῦ αἰχθίστου χαρακτῆρος του - ὅτι εὐρισκόμενος πρό τοῦ τέλους - στιγμή κατά πάντα ἀνθρωπίνη καί συγκινητική - ἀποποιεῖται, ὡς ὁ Ἰούδας καί ὁ Πόντιος Πιλάτος τῶν αὐτοῦ εὐθυνῶν ἐπί τῆς καταδίκης τῆς Ἀντιγόνης, ἐπιλέγων ὅτι ἡ ἰδία ἐπέλεξε τήν τοῦ μαρτυρίου ὁδόν. Καί δὴ ἐπιζητοῦντος τήν διά θανάτου λύτρωσιν. Πρό τοῦ ἀνοιγησομένου τάφου: "Φύσις πονηρά οὐ ῥάδιον μεταβαλεῖν".

Εἰς τήν παρουσίαν τοῦ Κρέοντος ἔχομεν τήν καθαρὰν ἔκφρασιν τοῦ *lex talionis*³⁹⁵, πόνος διά τόν προκληθέντα πόνον, ἀνελέητος τιμωρία διά τήν ἄδικον τιμωρίαν ἐνός πτώματος. Ἄν καί Αἰσχύλειος περισσότερον ἢ Κρεόντειος προσωπικότης, ἀγνοεῖ τήν τοῦ Αἰσχύλου ἄποψιν:

" . . . . δράσαντα παθεῖν,
τριγέρων μῦθος τάδε φωνεῖ "
(Αἰσχ, Χοηφόροι, στ. 313 - 314)

Εἶναι ἡ τοῦ νόμου τῶν χθονίων θεοτήτων παρακοή, ἡ ὕβρις τοῦ νεκροῦ ὁ ὁποῖος, μή ὢν πλέον πολίτης τοῦ ἐπάνω κόσμου, δέν ἀνήκει εἰς τήν τοῦ Κρέοντος ἐξουσίαν. Καί ἡ ὕβρις ἐπιφέρει πάντοτε τήν ἄτην. Νόμος ἀπαράβατος:

" παθεῖν τόν ἔρξαντα, θέσμιον γάρ "
(Αἰσχ, Ἀγαμέμνων, στ. 1563)

Μή λησμονῶμεν ὅτι αἱ μοῖραι³⁹⁶ καί αἱ Ἐρινύαι εἶναι ματροκασιγνήται. Ἡ μία ἐπιφέρει τήν ἄλλην. Αἱ Ἐρινύαι θά ἔρχονται

³⁹⁵ Ἀνταποδοτικόν Δίκαιον.

³⁹⁶ Ἡ Μοῖρα χρησιμοποιεῖται διά τήν ἔκφρασιν τῆς πρωτογόνου, ἀλυγίστου, πεισματικῆς, βιαίας καί σκοτεινῆς ὄψεως τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν. Δι' ὃ καί δέν εἶναι ἄνευ σημασίας ὅτι αἱ Μοῖραι καί αἱ Ἐρινύαι

πάντοτε εἰς τό τέλος ὡς οἱ τελικοί τιμωροί. Διά δέ τόν Κρέοντα θά εἶναι συνοδῖται ἕως τοῦ τέλους τῆς ζωῆς του. Μία διαρκῆς διά τό ὑπόλοιπον τοῦ βίου του τιμωρία. Ἡ αὐστηρωτέρα καί ἡ πλέον δικαιωτέρα.

Διά τόν Κρέοντα, ὥστόσον, ἡ πτώσις εἶναι καρπός καί ἀποτέλεσμα τῶν ἰδικῶν του ἀστόχων ἐνεργειῶν. Εἰς τοῦτο ἐπιβεβαιωτικόν τυγχάνει καί τό τοῦ Χοροῦ σχόλιον ἅμα τῇ τελευταία ἐπί σκηνῆς εἰσόδῳ του:

" οὐκ ἀλλοτρίαν ἄτην, ἀλλ' αὐτὸς ἄμαρτῶν "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 1260)

Καί ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ Κρέων ἀποδέχεται τήν παρατήρησιν ταύτην τοῦ Χοροῦ ἐπιλέγων ὅτι ἐπλανήθη, ἐπιδεικνύων ἀφροσύνην καί ὅτι αἱ ἀποφάσεις του ἦτο λανθασμένα.

Σημειωθῆτω ἐνθάδε, ὅτι *ἄ τ η* καί *ἄ μ α ρ τ ί α* συνδέονται μετά στενῆς συναφείας εἰς τόν παραδοσιακόν τραγικόν στοχασμόν, ὥστόσον δέν εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητον νά βλέπωμεν ὑπό τό ἴδιον πρῖσμα καί τήν γένεσιν τῆς διανοητικῆς τυφλώσεως ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τό μοιραῖον λάθος. Ὁ Κρέων λ. χ. ἀποδίδει τήν πλάνην του εἰς τήν προηγηθεῖσαν ἐπενέργειαν ἑνός θεοῦ. Τόσον δέ ὁ Κρέων ὅσον καί ὁ Χορός θεωροῦν τήν καταστροφικὴν ἔκβασιν ὡς πεπρωμένον τοῦ πρώτου. Ἄλλωστε, ἐντός ὀλίγου ὁ Κορυφαῖος θά δώσῃ τήν δέουσαν πρὸς τοῦτο ἀπάντησιν:

" πεπρωμένης οὐκ ἔστι συμφορᾶς ἀπαλλαγῆ "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 1338)

Ἐνα ὁμως πεπρωμένον κατειργασμένον ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας καί ἀλαζονείας τοῦ ἰδίου τοῦ Κρέοντος. Ἡ ἰδική του ἄμαρτία ἦτο ἡ προετοιμασία τοῦ πεπρωμένου του, τῆς ἄτης.

Εἰς τόν κόσμον τοῦ Κρέοντος τό φαίνεσθαι περιφρονεῖ ἀκαταπαύστως τό εἶναι. Εἰς τοῦτο τό παίγνιον, θύμα θά εἶναι ὁ Κρέων, ὁ ὁποῖος, ἀδιαλύτως ἐμπεπλεγμένος εἰς τήν ἐν λόγῳ αὐταπάτην, ψευδῶς πιστεύει ὅτι οὐ μόνον δύναται νά εὐσταθῇ ἀλλά καί νά γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ μομφή ἡ ὁποία ἀποδίδει εἰς τήν Ἀντιγόνην. Ὅστόσον *" κείνη γάρ οἷη μῶμος οὐ προσινάξει "*³⁹⁷, λησμονῶν ὁ σχέτλιος ὅτι *" ἴσην δ' ἔχοντες μοῖραν οὐ γινώσκομεν "*³⁹⁸, διότι ἐντός ὀλίγου θά ὑποστῇ τά ἴδια καί μεγαλύτερα δεινά καί ὁ τιμωρῶν τήν ζωὴν μεταβάλλων ταύτην εἰς θάνατον θά ἰκετεύῃ καί διά τόν ἰδικόν του θάνατον.

ἔθεωροῦντο θυγατέρες τῆς Νυκτός. Ὅσαύτως σημαντικόν εἶναι καί τό γεγονός ὅτι ἡ Πειθῶ κέκτηται ὀφθαλμῶν Αἰσχ. *Εὐμεν*, στ. 970 ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὰς δυνάμεις του μετά τῆς Μοῖρας θεᾶται τὰ πάντα Αἰσχ. *Εὐμεν*, στ. 1046. Ἡ Μοῖρα δύναται νά νοηθῇ καί ὡς ὁ προαιώνιος νόμος, ὁ ὁποῖος ἐνδεχομένως νά παρουσιάζεται αἰθαίρετος ἢ καί ἀκατανόητος. Ἡ μοιραία οὖν τῆς Ἀντιγόνης πορεία εἶναι ἀναπόδραστος, ἀλλ' οὐδόλως ἀκατανόητος, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ μέρος τῆς θεϊκῆς δικαιοσύνης. Εἶναι τό ἀναπόφευκτον ὑπό τό φῶς τοῦ πεπρωμένου.

³⁹⁷ Σημωνίδης, 7, 84.

³⁹⁸ Σημωνίδης, 7, 114.

Προσέτι, ὁ ἀσεβής καί ὑπερφίαλος Κρέων ἀγνοεῖ ὅτι ὁ ὄρος *αἰσχρός*, τόν ὅποιον μετά μεγίστης εὐκολίας ἐκστομίζει, εἶναι καί συνώνυμος τοῦ ἄτιμος, καί ἡ ἀτιμία διά τήν τραγωδίαν ἐπανέρχεται εἰς αὐτόν ὁ ὅποιος τήν διακηρύττει, ἄλλωστε ἡ κατάληξις τοῦ Κρέοντος ἐπιβεβαιώνει τήν ἐν λόγῳ ἄποψιν. Καί ὡς τραγικήν εἰρωνείαν δύναται ν' ἀντιμετωπίσῃ τις τὰς περί ἀτιμίας ρῆσεις τοῦ Κρέοντος, διότι ἐντός ὀλίγου *αἰσχρός* καί *ἄτιμος* θ' ἀποδειχθῆ ὁ ἴδιος. Ἐφ' ὅσον ἀτιμία θά θεωρηθῆ ἡ ἀπόφασίς του περί στερήσεως ταφῆς τοῦ νεκροῦ Πολυνείκου. Καί ὅτε, βεβαίως, ὁμιλεῖ περί τιμωρίας τοῦ ἐνόχου, ἐννοεῖ τόν ἑαυτόν του. Τό γεγονός τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν προαναγγελίαν τῆς μοίρας ἡ ὁποία τόν ἀναμένει.

Ὡσαύτως, τό γεγονός ὅτι ἡ τιμή ἔχει, ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Σοφοκλέους θρησκευτικήν τινα διάστασιν ἐνισχύει τόν φόβον ἢ τήν ἀπειλήν νά χαρακτηρισθῆ τις ἄτιμος. Εἶναι ἄλλωστε, κατά τήν ρῆσιν τοῦ Τειρεσίου, ὁ ὑπεύθυνος τῆς νόσου τῆς πόλεως. Ὡστόσον, ὁ Κρέων δύναται νά θεωρηθῆ ἄτιμος καί δι' ἕτερον τι λόγον: διότι μετέτρεψε προσωπικήν τινα διαμάχην καί ἀντιπάθειαν διά τόν τῶν Λαβδακιδῶν οἶκον εἰς ἐμφύλιον τῶν Θηβαίων. Ἡ δρᾶσις του εἶναι προσπάθεια - ἀντίρροπος ταύτης τῆς Ἀντιγόνης - χωρισμοῦ τοῦ οἴκου ἐκ τῆς πόλεως. Ὡστόσον, ἡ τιμωρία του θά εἶναι ἡ ὀριστική ἐνότης. Ἡ ἀπόρριψις τῆς Κρεοντείου *στάσεως*.

Ταύτην ἀναγγέλλει καί ὁ Τειρεσίας, - ὁ τυφλός τοξότης, ἡ ἔκφρασις τῆς Ἀπολλωνείου θεότητος, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περιφρονήσεως καί ἀγνοίας τῆς ἀπόψεως καί γνώμης τῶν τῶν Θηβῶν ἀλλά συγχρόνως καί τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν - ὅτε ὁμιλεῖ διά τόν ἀλληλοσπαραγμόν καί τόν *βεβαρβαρωμένον οἶστρον*, τήν βάρβαρον μανίαν τήν ὁποίαν φανερώνουν αἱ κραυγαί τῶν πτηνῶν, τά ὁποῖα συμβολίζουν τήν ὑπό τοῦ Κρέοντος εἰσαχθεῖσαν *στάσιν* ἡ ὁποία τραυματίζει τήν Θήβαν. Κατηγορῶν δέ ὡς *αἰσχρόν* τόν μάντην, οὐσιαστικῶς ὑποδεικνύει τόν ἑαυτόν του. Εἶναι ἡ ἴδια περίπτωσις τοῦ μακαρίου Οἰδίποδος, ὁ ὅποιος ὑπισχνεῖτο εἰς τόν λαόν τῶν Θηβῶν τήν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς πόλεως μιάσματος: ἦτοι τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ὁ Κρέων βιοῖ τό *τί* τῆς ἐξουσίας καί τοῦ *οὐδέν* τῆς ἀγάπης. Ὅσον καί νά ἐπεκτείνῃ τις τό *τί*, διακρίνει μόνον τά ἰδικά του ὄρια. Διότι τό *τί* περιβάλλεται ἀπό τό *οὐδέν*, τήν καταλυτικήν ἰσχύν τοῦ μηδενός. Διά τοῦτο καί ὁ θάνατος εἶναι ἄρνησις τῆς ζωῆς. Τοῦτον ὁμως δέν ἰσχύει διά τήν Ἀντιγόνην, διότι αὕτη ἀρνεῖται τήν προσφερομένην ζωήν ὑποτελείας, ἀγνοίας καί περιφρονήσεως τῶν φίλων, ἦτοι μίαν τεθνατωμένην ζωήν. Δι' ὃ καί ἐπιλέγει ἐνσυνειδήτως τήν μετά θάνατον ζωήν, οὔσα μετά ταῦτα "*ὄλβια καί μακαριστή*".

Ἄλλωστε, ὅλα τά ὄντα κατανοοῦνται ἐκ τοῦ τέλους των. Τό τέλος των, ἐνδοξον ἢ ἄδοξον, προσδιορίζει καί τό νόημά των. "*Πρός γάρ τό τελευταῖον ἕκαστον τῶν πρίν ὑπαρξάντων κρίνεται*" κατά τόν χαλκέντερον Δημοσθένην.

Σημειωθήτω ὅτι ὁ Κρέων "*ἐν ἀμαρτίαις καί ἀνομίαις ὄλος συνελήφθη*" καί ἡ ἀνομία του ἀφορᾷ εἰς ὅλα τά ἐπίπεδα: ἀτιμάζει τόν οἶκον, τόν τῶν Λαβδακιδῶν καί συγχρόνως καί τόν ἰδικόν του, καταπιέζει

τήν κοινότητα, περιφρονεί, ἀγνοῶν ταῖς κείνων ἐπιταγαῖς, τοὺς θεοὺς. Ἡ ὕβρις, ἡ ἀσέλγεια, ἡ ἀνελευθερία καί πρό πάντων ἡ ἀσέβεια τιμωροῦνται, " ὅτε ἔλθῃ τό πλήρωμα τοῦ χρόνου ", παραδειγματικῶς.

Ἐτερον στοιχεῖον ὕβρεως τοῦ Κρέοντος εἶναι ἡ δημοσία θριαμβολογία διά τήν μή τοῦ νεκροῦ Πολυνεῖκους ταφήν. Αἴσθημα διόλου τιμητικόν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀντι - ἠρωϊκόν. Εἰς τόν ἀντίποδα τοῦ Κρέοντος, ὁ συνετός Ὀδυσσεύς, ὁ ὁποῖος ἀπαγορεύει εἰς τήν Εὐρύκλειαν τόν δημόσιον πανηγυρισμόν διά τόν θάνατον τῶν μνηστήρων:

*" Ἐν θυμῷ γρηῦ, χαίρε καί ἴσχεο μηδ' ὀλόλυξε
οὐχ ὀσίη κατανέμοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάασθαι,
Τούσδε δέ μοῖρ' ἐδάμασε θεῶν καί σχέτλια ἔργα
οὐ τίνα γάρ τίεσκον ἐπιχθονίων ἀνθρώπων "*
(Ὅμηρ. Ὀδύσεια, Ω, στ. 411 - 414)

Ὁ Κρέων ἀντιπαρατάσσει τόν πολιτικόν λόγον ἔναντι τοῦ θεϊκοῦ καί τοῦ φιλοτικοῦ - οἰκειακοῦ, ἀγνοῶν τήν ἀδυναμίαν ἑνός λόγου ὁ ὁποῖος ἡμίσεως πλείους δέν ἔπεισεν:

" οὐ γάρ σφιν ἄδε μῦθος ἐνὶ φρεσίν "
(Ὅμηρ. Ὀδύσεια, Ω, στ. 465)

ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ τῆς φιλότητος λόγος, λόγος συγκινητικός, συμπνοίας καί ἀλληλεγγύης, οὐ μόνον πείθει ἀλλά καί προάγει τόν Δῆμον τῶν Θηβαίων. Ὡστόσοσον, ἐγκλωβισμένος ὁ Κρέων εἰς ἕνα ἐγωϊστικόν μονόλογον ἐξουσίας, ἀγνοεῖ ἐπιδεικτικῶς, καί μετὰ βδελυγμίας ἀπορρίπτει τήν ἔκκλησιν ἀγάπης τῆς Ἀντιγόνης, καί ἐν τινι μέτρῳ τῶν μελῶν τοῦ ἀνακτοβουλίου. Ὡσαύτως, δέν θά εὐρεθῇ εἰς τό πλευρόν του ἡ Ἀθηνᾶ διά νά τόν συγκρατήσῃ, ὡς εὐρέθη παρά τόν Ὀδυσσεά, ἀπειλοῦσα τοῦτον διά τῆς ὀργῆς τοῦ βασιλέως τῶν θεῶν:

" Ἴσχεο παῦε δέ νεῖκος ὁμοίου πολέμοιο "
(Ὅμηρ. Ὀδύσεια, Ω, στ. 543)

Θά χρειασθῇ ὁ ἐκείνης θάνατος διά τήν τῆς φιλότητος τελικήν ἐπικράτησιν.

Διά τῆς καταδίκης τῆς Ἀντιγόνης, ὁ Κρέων κατεσκεύασε τόν τρόπον τοῦ θανάτου τῆς ζωῆς, καί τοῦτο λέγεται προδοσία τοῦ πνεύματος. Εἶναι ἡ ζῶσα μαρτυρία τοῦ ἕως ποίου σημείου δύναται νά φθάσῃ ἡ διαστροφή τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν μισῇ τήν ἀγάπην. Τό πόσον ἀπ - ἀνθρώπος καθίσταται ὁ ἀνθρώπος ὅταν εἰς τήν θέσιν τῆς ἀγάπης τοποθετεῖ τό προσωπεῖον μιᾶς νομοκρατικῆς εὐθύτητος, συγγέων οὕτως ἐν συνεχείᾳ τόν ἰδικόν του νόμον μετὰ τῶν νόμον τῶν θεῶν. Καί ἰδού ἡ διαφορά: Ἡ Ἀντιγόνη θάπτει τόν ἀδελφόν της. Ὁ Κρέων θάπτει τήν Ἀντιγόνην.

Ἐμπροσθεν τοῦ σκανδάλου καί τῆς μωρίας τῆς φιλότητος ὁ Κρέων ἀρέσκεται καί ἀρκεῖται εἰς τόν ἑαυτόν του. Εἰς τό ὄνομα μιᾶς τυραννικῆς ἐλευθερίας καί αὐθαιρέτου λογικῆς, ὠφελίμου καί χρησίμου ιδεολογικῶς

καί κοινωνικῶς, προδίδει τήν βούλησιν τῶν θεῶν καί ἄρνεῖται τήν ζωήν, μεταποιῶν ταύτην εἰς θάνατον. Ὁ Κρέων δέν ἀντέχει ὡς φαίνεται εἰς τήν ἄρνησιν καί τήν ὑπέρβασιν, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται ἐκ τῆς ζεύσης καί ἀνυποκρίτου φιλότητος τῆς Ἀντιγόνης. Οὕτως, ὁ ἀγών περιορίζεται δραματικῶς εἰς τήν ψευδῆ προστασίαν τῆς καθεστηκυίας τάξεως καί τῆς ιδεολογίας ἣ ὁποία τήν στηρίζει, ἕνα, ἀγῶνα τόν ὁποῖον πάντοτε θά ὑπηρετῆ δουλικῶς πρόδοτης τις, ἕνας λογικός καί συγχρόνως φοβισμένος ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θά ὑπερασπίζεται μίαν κοινωνίαν ἣ ὁποία ἐφησυχάζει εἰς τήν βασιλείαν της ἣ ἣ ὁποία φοβεῖται τήν ἀπογύμνωσιν της ἐνώπιον τῶν εὐγενῶν τῆς Ἀντιγόνης συναισθημάτων.

Ὁ Κρέων παρουσιάζεται διά νά προδώσῃ τήν ἐμπιστοσύνην τῶν Θηβαίων, εὐτελίζων τούτους, ἣ Ἀντιγόνη διά νά τούς καταξιώσῃ. Ὡσαύτως, ἣ Ἀντιγόνη δέν παρουσιάζεται διά νά κρίνῃ, ἀλλά διά νά κατακριθῇ, διότι ἕνας ἄνθρωπος καί ἕνας οἶκος οἱ ὁποῖοι ἤδη κατεκρίθησαν, εἶναι δυστυχεῖς καί δέν δύναται ἐντός τῆς ὀδύνης καί τῆς πρὸς στιγμὴν ἀπογνώσεως νά ζητῇ τήν προστασίαν τῶν θεῶν. Ἐν τούτοις, ὁ Κρέων συγκεντρώνει ὀλόκληρον τόν ψευδῆ ἠρωϊσμόν του καί τήν τυραννικήν του ἐξουσίαν ταύτην τήν ἐσχάτην τῆς Ἀντιγόνης ὥραν, παίζων οὐσιαστικῶς τήν τελευταίαν πράξιν τοῦ μηδενισμοῦ του. Οὕτως, κατανοοῦμεν διατί ὅτε ἣ Ἀντιγόνη μετ' ἀγωνίας καί ὀδύνης προσεύχεται, ἐκεῖνος μετὰ τυφλότητος καί εἰρωνείας στρέφεται ἐναντίον της ἀπειλῶν εἰσέτι καί τούς φύλακας:

" Τοιγάρ τούτων τοῖσιν ἄγουσιν
κλαύμαθ' ὑπάρξει βραδυτῆτος ὑπερ· "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 931 - 932)

Εἰς τήν πράξιν προδοσίας τοῦ Κρέοντος - διττή παρουσία καί τῆς βουλῆς τῶν θεῶν καί τῆς βουλῆς τῶν ἀνθρώπων -, ἀνακεφαλαιοῦται ὅλη ἡ ἀφροσύνη καί τό μῖσος τοῦ ὑποχθονίου καί τυραννικοῦ ἄρχοντος, ἐκείνου ὁ ὁποῖος βυθίζει τόν κόσμον εἰς τό σκότος καί τήν ἀπώλειαν. Καί συγχρόνως προδίδει καί τόν ἴδιον του τόν ἑαυτόν, θωρακίζων ἑαυτόν εἰς ἕνα ἀσφυκτικόν μονόλογον ἐξουσίας ὁ ὁποῖος τόν ὀδηγεῖ εἰς τήν ἀλλαγὴν τῆς κοσμολογίας τῆς ζωῆς, ἔγκλημα διαστροφῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὕβρις ἣ ὁποία συνεπάγεται τήν ἄτην.

Οὐδεὶς ἄλλος εἰς τόν τραγωδιακόν χῶρον δέν συγκεντρώνει τοσαύτην κατάκρισιν καί περιφρόνησιν ὅσην ὁ Κρέων ὁ ὁποῖος γίνεται ὁ πρόδοτης καί τύραννος, ὁ ζηλόφθων ἐραστής τῆς ἐξουσίας ὁ ὁποῖος καθίσταται δοῦλος της, ὁ δοῦλος καί δόλιος τῆς ἀρχῆς, τῆς αὐθαιρεσίας καί μισαλλοδοξίας.ί

Αὕτη ἡ τοῦ τυράννου ἀπανθρωπία δέν ὀρίζεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀκαλῆς τινος συμπεριφορᾶς, ἀλλά ἐκ τῆς αὐθαιρέτου καί ὠφελμιστικῆς στάσεως ἐναντι τῆς βουλῆς καί τῶν ἰδίων τῶν θεῶν τούς ὁποίους καί ἕν τινι τρόπῳ καί μέτρῳ ὑποκαθιστᾶ εἰς τήν κρίσιν. Εἶναι ἀπάνθρωπος προσβολή. Διότι, ἀφελῶς, προσπαθεῖ νά τιμωρήσῃ τήν ὑπακοήν τῆς Ἀντιγόνης εἰς τήν βουλήν τῶν θεῶν, ἥτοι νά ἀφαιρέσῃ τούς θεούς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ

φιλότης είναι ή τῶν θεῶν βουλή καί ή διαφύλαξις της εἰς τόν ἄνθρωπον. Ἴδού διατί ή προδοσία τῶν θεῶν δέν εἶναι ἀπλή ἀπανθρωπία, ἀλλά θάνατος τοῦ ἀνθρώπου, ἀληθής αὐτοκτονία. Τό ἔγκλημα τό ὁποῖον διέπραξε ὁ Κρέων δέν εἶναι ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης ή τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν, ἀλλ' ὁ ἰδικός του θάνατος, ἐν ἔγκλημα τό ὁποῖον διέπραξε εἰς τό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἐξουσίας του

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον κρίνει ὀριστικῶς τόν Κρέοντα καί τόν καταδικάζει εἶναι ή ἄρνησις τῆς προσφερομένης φιλότητος - προϊόν ὑπακοῆς - ὡς κέντρον τῆς κοινωνίας τῆς ἀγάπης. Εἶναι ή τυραννική σκληροκαρδία του καί ή πρὸς τούς θεούς ἀχαριστία του, διά τήν γενομένην πρὸς τοῦτον εὐεργεσίαν, ή ὁποία κτίζει τήν κόλασίν του καί τόν θάνατόν του. Θεωρεῖ, ἀφελῶς, ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἰκανός νά σκέπτεται καί νά ὁμιλή, ἀγνοῶν ὅτι ή ἐρημία εἶναι ή μοίρα τῶν τυράννων. Καί ὁ Κρέων θά καταλήξη μόνος κρατῶν ἀνά χείρας μόνον πτώματα. Ἄρνεῖται τήν συμβολήν εἰς πολιτικόν ἐπίπεδον καί διά τοῦτο οὐ μόνον θεωρεῖται ἀλλ' εἶναι τύραννος.

Ἐκείνος ἔχει μίαν κριτικήν ἀναζήτησιν τῶν πραγμάτων. Δι' ἀπλῆς ἐνεργείας τοῦ νοός, δηλ. δι' ὀρθολογιστικῆς ἐνεργείας, ἄνευ βουλήσεως καί συναισθήματος. Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ Κρέοντος εἶναι διανοητική, ἐνῶ, ἀντιθέτως, τῆς Ἀντιγόνης συναισθηματική.

Ἐκείνος ἠγνόμενος τό γεγονός ὅτι ἐξουσία δέν εἶναι μόνον μεγαλόστομοι καί στεῖροι ἐξαγγελία καί πολιτική θεωρία ή μάλλον πολιτικολογία, ἀλλά πράξις καί ὑλοποιήσις τῶν ἐξαγγελθέντων. Εἶναι γνῶσις ὡς πράξις. Ἐκείνος προσεπάθησε νά διακυβερνήσῃ τούς τῶν Θηβῶν πολίτας. Σημασίαν ὁμως καιρίαν καί μεγίστην δέν ἔχει ή διακυβέρνησις μιᾶς πόλεως ἀλλ' ή προαγωγή ταύτης. Προσπάθεια ἐρειδομένη εἰς τήν ἄγνοιαν τῆς τοῦ Ἀγάθωνος: *"Τόν ἄρχοντα τριῶν δεῖ μέμνησθαι: Πρῶτον μὲν ὅτι ἀνθρώπων ἄρχει. Δεύτερον δέ κατά νόμους. Τρίτον οὐκ ἀεί ἄρχει"*.

Ἡ οἴησις καί ή ἀπώλεια αὐτογνωσίας καί ή ἐπί τοῦ ἑαυτοῦ του κυριαρχία ὀδηγοῦν τόν Κρέοντα εἰς τήν πλάνητα ὁδόν τῆς φιλαρχίας, ἥτοι τῆς ψυχοσικῆς φιλοδοξίας, τῆς ἀναιδοῦς ἐξουσίας καί τῆς ἀνηθίκου καταδυναστεύσεως. Θεωρεῖ τόν ἑαυτόν του ὡς τό ἀπόλυτον κέντρον τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, τό μοναδικόν μέτρον ὄλων τῶν πραγμάτων, βάσει τῶν ἰδικῶν του ἀπόψεων, ἀντιλήψεων, ἀρχῶν, ἰδεῶν καί κρίσεων. Οὕτως, ή φιλαρχία καθίσταται ή βασική του ὑβρις εἰς τάς μετὰ τῶν πολιτῶν - ὑπηκόων σχέσεις του, μία ἀπαίτησις ὑποταγῆς τῶν ἄλλων εἰς ἐκεῖνον. Κατά δέ Πέτρον Δαμασκηνόν, *"Οὐκ ἔστι κακόν τό ἄρχειν, ἀλλ' ή φιλαυτία, οὐδέ ή δόξα ἀλλ' ή φιλοδοξία καί ή χείρων ταύτης κενοδοξία"*.

Ἡ νομοκρατική φιλοσοφία τοῦ Κρέοντος εἶναι μονόπλευρος, εἰς τήν πραγματικότητα εἶναι μία ἐξουσιολογία φιλοσοφία, ή ὁποία δέν θεᾶται οὐδέν ἐκτός τῆς ἐξουσίας καί τήν ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσαν δύναμιν, μή οὔσα εἰς θέσιν νά συλλάβῃ ὑψηλοτέρας, καί δή συναισθηματικῆς καί βιωματικῆς πραγματικότητος. Ἡ μονομέρεια τῆς ἐξουσιαστικῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς εἶναι ὁμοία μετὰ τῆς μονομερείας τοῦ

καθεστωτικοῦ ιδεαλισμοῦ καί δὴ περισσότερο ἐπικίνδυνος, διότι συνήθως ἢ καθαρῶς ζωϊκὴ - ἐξουσιαστικὴ - ζωὴ ὡς στέκεται καί παραμένει εἰς τὸ κέντρον τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς, παρέχει καί τὴν ἔσχατον ἐρμηνείαν, ἐνῶ, ἀντιθέτως, εἰς τὸν ιδεαλισμὸν ταύτην τὴν θέσιν κατέχει τὸ πνεῦμα.

Ὁ Κρέων ἀνάγει τὸν ζωοπάροχον τῆς Ἀντιγόνης λόγον εἰς ἓνα εἶδος ἀπεξηραμένου σκελετοῦ, ἀρνούμενος τὴν ἐνόρασιν καί περιορίζων τὸ σύνολον τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος καί βιώματος εἰς ἀπλὴν συλλογιστικὴν λειτουργίαν τῆς σκέψεως. Οὕτως, οὐδεὶς ἀπορεῖ ὅτε ὁ Κρέων παραμένει τυφλὸς πρὸ τῆς ὑπάρξεως θεϊκῶν ταφικῶν νόμων καί κυρίως πρὸ τῆς διαφορᾶς ἣ ὁποία ὑφίσταται μεταξύ τοῦ φιλοτικοῦ πνεύματος καί τῶν ψυχικῶν / ἐξουσιαστικῶν λειτουργιῶν καί ὅτε αὐταὶ εἰσέτι καταλήγουν εἰς ἓναν ριζικὸν ἀνορθολογισμόν.

Ἄσκει ἓκ παραλλήλου ἐκμηδενιστικὴ κριτικὴ ἔναντι ἐκάστης ἀξιολογικῆς ἠθικῆς, καθ' ὅσον, διὰ τὸν ἴδιον, αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι εἶναι ἀπλῶς ἐμπειρικά δεδομένα. Συγχρόνως, συγγέει τοὺς νόμους μετὰ τοῦ δέοντος. Ἐνῶ ἡ Ἀντιγόνη διακρίνει τὸ ἰδεῶδες δέον ἀπὸ τοῦ κανονιστικοῦ (προστακτικοῦ) δέοντος. Ὁ καθεστωτικὸς ὀρθολογισμὸς τοῦ καί ἡ ἔλλειψις ἠθικῆς, ὡς ἐπιφαινομένου τῆς ἐξουσίας, ὁδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν, ἓνας παραλογισμὸς ὁ ὁποῖος ἔρχεται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν μεθ' οἵασδήποτε ρομαντικῆς ἐμπειρίας. Ὁδηγεῖ δὲ ἀναγκαίως εἰς τὴν ὡσαύτως παράλογον ἄρνησιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑψηλοφροσύνης.

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ - ΦΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

“ Δηλοῖ τὸ γέννημ' ὤμόν ἐξ ὤμοῦ πατρός
τῆς παιδός εἶκειν δ' οὐκ ἐπίσταται κακοῖς “
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 471 - 472)

Φ,τι κατ' ἐξοχὴν διακρίνει τὸν ἀνθρωποκεντρικὸν Σοφοκλήν εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἓκ καταγωγῆς, εὐγενῆ φύσιν καί τὴν προβολὴν καί ἀναγνώρισιν τῆς προσωπικῆς ἐκάστου ὄντοῦτος καί ἀξίας.

Θεωρῶ, ἐν πρώτοις, ἀπαραίτητον μίαν σύντομον ἐτυμολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ ὄρου **Φύσις**: **Φύω - ομαί**, ἐπὶ προσώπου γεννῶ, καί εἰς τὸν ἀόριστον β' καί πρκ. *γεννῶμαι*. Φύω φρένας, μεταφ. μετὰ προσώπου ὡς ὑποκείμενον. Ὑποκ. οἱ θεοὶ "Θεοὶ φύουσιν ἀνθρώποις φρένας". (Ἀντιγ. στ. 683). Τοιοῦτοτρόπως, τὸ λογικὸν ὀρίζεται ὡς τι τὸ ὁποῖον οἱ θεοὶ χορηγοῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐμφυτεύοντες τοῦτον ἅμα τῇ ἑαυτοῦ γεννήσει.

Νοῦς διαυγῆς, ἀντίληψις ὀξεῖα, κρίσις ἐμβριθῆς, μνήμη ἀτέρμων καί θέλησις χαλυβδίνη ἀποτελοῦν τὴν ἓκ καταγωγῆς προικοδοσίαν τῆς Ἀντιγόνης. Διὰ τοῦτο καί ἡ "Οἰδίποδος καρτερόφρονι κούρη" ἔχει τὴν

συνείδησιν ὅτι μικρόν καί μέγα, σμικρότης καί μεγαλείον, εἶναι τά ὄντολογικά συνθετικά οὐσιαστικά τά ὅποια ὑφαίνουν τήν ὄλην ὑπαρξιακήν σύστασίν της ἀπ' αὐτῆς ταύτης τῆς καταγωγῆς της. Δι' ὃ, καί δέν φοβεῖται τό μικρόν ὅτι δηλ. εἶναι γυνή, μόνη καί ἀνίσχυρος πρό τῆς ἰσχυροτάτης τοῦ τυράννου ἐξουσίας. Καί τοῦτο, διότι εἶχε κατά νοῦν ὅτι οἱ μόνοι πολλοί καί οἱ μόνοι μέγιστοι καί ἰσχυροί ἦτο "Ζεὺς ὁ κηρύξας καί ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη", οἱ ἐπέκεινα πάσης ἀριθμολογίας, οἱ τά πάντα δυνάμενοι, ἔτι καί αὐτήν ταύτην τήν ἐπένδυσιν τῶν ὀλίγων καί τῶν μικρῶν ἐν τῇ μυστηριώδει πλοκῇ τῆς ἱστορίας, ἐκεῖνοι οἱ ἐλέγχοντες τήν ἱστορίαν καί τά ἔσχατα. Διά τοῦτο, ἐν κοινωνία διατελοῦσα ἡ Ἀντιγόνη, μετά τῶν θεῶν μετέχει τοῦ μεγαλείου αὐτῶν. Ἐν ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ, οὐδέ ὀλίγη, οὐδέ μικρά εἶναι. Ἄλλ' ἀντιθέτως, ἰσχυρά καί μεγάλη. Γνωρίζει, βεβαίως, ὅτι, ἐάν δέν ἦτο ἐγκεντρισμένη εἰς τήν καλλιέλαιον καί ἔνδοξον γενεάν τῶν Λαβδακιδῶν, ἴσως νά μήν εἶχε τήν ἰδίαν συμπεριφοράν. Ἡ ἔνδοξος καταγωγή καί ἡ βασιλική της παράδοσις ἀπεδείχθησαν ἐν τέλει ἰσχυρότερα καί τῆς ἀγωνίας καί τοῦ φόβου καί τῆς τυραννίας. Καλόν, ἄλλωστε, ἐντάφιον ἡ καταγωγή.

Ἀπό καταγωγῆς εἶναι κλῆμα μιᾶς καλλικάρπου ἀμπέλου. Γεγονός τό ὅποῖον τῆς δημιουργεῖ τήν συνείδησιν καί τό αἶσθημα τῆς εὐθύνης διά τήν διατήρησιν τῆς γενεᾶς της ὡς ἀμπέλου εὐκληματούσης καί φερούσης καρπούς πολλούς καί εὐχύμους. Καί δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου γέμει τό "ποτήριον" τῆς καλῆς μαρτυρίας τῆς γενεᾶς της. Διά τοῦτο καί γνωρίζει καλῶς, ἀπό προσωπικοῦ βιώματος, πού ἴστανται τήν στιγμὴν τῆς μεγάλης ἀποφάσεως. Ἐπί ποίων πλακῶν βαδίζει ὀδεύουσα τήν τοῦ μαρτυρίου ὁδόν. Ἀκούει τῶν βημάτων καί ἀκροᾶται τῆς ροῆς τῶν αἱμάτων τῆς γενεᾶς της. Καί οὕτω λαμβάνει τήν ἀπόφασιν: Νά παραμείνη ἀμετακίνητος ἐφ' ὃ ἔτάχθη, πειθομένη καί ἐπομένη τῆς κείνων μεγαλειώδους πορείας καί ἱστορίας: Νά δικαιώσῃ τήν καταγωγὴν της. Νά παραμείνη Μεγάλη!

Ἐκ καταγωγῆς, Μεγάλη! . . .

Τί σημαίνει; Τί εἶναι;

Πρός τήν ὄλην ἔνδοξον καί μεγάλην ὑπόθεσιν εἶναι συνδεδεμένα δύο μεγάλα ἱστορικά πρόσωπα: Κάδμος καί Οἰδίπους. [Ἡ γενεά βεβαίως εἶναι ἓνα ἱστορικόν ἐπεισόδιον καί γεγονός. Κάδμος καί Οἰδίπους εἶναι ἀπλῶς ὄργανα. Ἀνύποπτα ὄργανα δυναμικῆς καταγωγῆς]. Ἡ Ἀντιγόνη διέφυγε ὥστόσον τῆς ἀνθρωπίνης μεγαλειότητος τῆς γενεᾶς της, καθισταμένη φυσιογνωμία ἐμβληματική καί τύπος ἀναφορᾶς τῆς γενεᾶς της. Διά τοῦτο παρέμεινε καί θά παραμείνη Μεγάλη. Διά τοῦτο, καί κατά Αἴμονα, "ὀδύρεται πόλις" Καί δυνάμεθα νά ἐπαναλάβωμεν καί δι' αὐτήν: "Ἡγούμενος πέπτωκεν . . . καί συνήχθη πᾶς ὁ λαός τοῦ κλαῦσαι αὐτόν". (Γρηγ. Νύσσης).

Τά γεγονότα, ἄλλωστε, τῆς ἱστορίας τοῦ ἐκεῖ καί τότε, προσδιορίζουν τοὺς ἀπογόνους εἰς τό ἐδῶ καί σήμερον, ὡς τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐντός ἡμῶν ἐνοικούσης φύσεως. Ὡς κόρη οὖν τοῦ Οἰδίποδος ἡ Ἀντιγόνη δέν ἠδύνατο εἰ μή νά εἶναι ἀνατρεπτική, ἀντιρρητική, ἀντιστασιακή, ἀκατάβλητος,

ἀκτινοβόλος, φύσει καί θέσει δημοκρατική, φιλοτική, έρωτική καί ήρωική, μέτοχος τής νίκης καί τοῦ θριάμβου τής ἀληθοῦς μυητικῆς ζωῆς. Διά τοῦτο παραμένει ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς ὅ,τι εἶναι ξένον πρὸς τήν ἑαυτῆς φύσιν καί καταγωγήν, πρὸς διασφάλισιν δέ τῆς ἀκεραιότητος καί πιστότητός της, θυσιάζει καί τήν ἰδίαν της τήν ζωήν. Δι' ὃ καί διαπρυσίως ὁμολογεῖ τήν προᾶξιν της:

" καί φημί δρᾶσαι κοῦκ ἀπαρνοῦμαι τό μή "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 443)

Καί εἰς τό Γ' Στάσιμον ὁ Χορός εἰσέτι βεβαιοῖ ὅτι, διά τῆς διαγωγῆς της ταύτης, ἀποδεικνύεται συνεπής πρὸς τε τήν φύσιν καί τήν καταγωγήν αὐτῆς:

" ἀλλ' αὐτόνομος ζῶσα μόνη δῆ
θνητῶν Αἴδαν καταβήση "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 821 - 822)

" σέ δ' αὐτόγνωτος ὤλεσ' ὀργά "
(Σοφ. Ἀντιγόνη, στ. 875)

Κατά τόν Σχολιαστήν: αὐτόνομος = ἰδίῳ νόμοις χρησαμένη - αὐτόγνωτος = αὐθαίρετος καί ἰδιογνώμων τρόπος. Καί εἰς τόν Αἰσχύλον, ἡ Ἀντιγόνη χαρακτηρίζεται ὡς αὐτόβουλος :

" ἀλλ' αὐτόβουλος ἴσθ', ἀπεννέτω δ' ἐγώ "
(Αἰσχ. Ἐπτά ἐπί Θήβας, στ. 1044)

᾽Ωσαύτως καί ὁ Αἴμων, ἀπρόσβλητος καί οὔτος ἐκ τῆς τυραννικῆς ἰδεολογίας τοῦ πατρὸς του, διακηρύσσει ὡς ἐξ ἐνστίκτου τὰς μεγάλας ἀρχάς τῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ἡ Ἀντιγόνη ἀποτελεῖ τήν κορυφαίαν Σοφοκλείου ἡρωίδα ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ πιστῶς τήν φύσιν καί καταγωγήν ταύτης, εἰς ὅλας τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἄνευ ὑποκύψεως εἰς τήν ἐπήρεια οἰονδήποτε περιστατικῶν τῆς προσκαιρότητος.

Ἡ φύσις - καταγωγή ὡς Κληρονομικότης:

Ἡ τῶν γεννητόρων Φύσις, γενικῶς, μεταβιβάζεται εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα. Τοῦτο μάλιστα τονίζεται κατ' ἐπανάληψιν. Κατά δέ τόν P. Jebb, ἡ μετοχή *τραφεῖς* σημαίνει τί λῖαν περισσότερον ἐκ τῆς μετοχῆς γεγώς, διότι δηλοῖ οὐχί μόνον τήν γέννησιν, ἀλλά κυρίως τὰς κληρονομικὰς ἰδιότητας. Εἰς τήν Ἀντιγόνην, ὁ Χορός ἐπανευρίσκει εἰς τήν ἡρωίδα τόν τραχύν τοῦ πατρὸς αὐτῆς χαρακτήρα:

" Δηλοῖ τό γέννημ' ὠμόν ἐξ ὠμοῦ πατρὸς
τῆς παιδός' εἴκειν δ' οὐκ ἐπίσταται κακοῖς "

συμφώνως δέ τῳ Σχολιαστῆ: Τό σκληρόν αὐτῆς τοῦ φρονήματος ὁμολογεῖ πατέρα τόν Οἰδίποδα.

Σημειωθήτω ὅτι, καί εἰς τό Β' Στάσιμον τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ Αἰσχύλου, ὁ χορός ὑποστηρίζει τήν λαϊκήν γνώμην περί τῆς κληρονομικότητος γενικῶς τοῦ ἥθους· οἱ ἄνθρωποι γεννοῦν τέκνα ὁμοιάτων, οἱ καλοί καλά, καί οἱ ἄσεβεῖς ἄσεβῆ:

" φιλεῖ δέ τίκτειν ὕβρις μέν παλαιά νεά
ζῶσαν ἐν κακοῖς βροτῶν
ὕβριν τότ' ἢ τόθ, ὅτε τό κύρον μόλη
νεαρά φάους κότον, δαίμονά τε τόν ἄμαχον ἀπόλεμον,
ἀνίερον θράσος μέλαι
νας μελάθροισιν ἄτας
εἶδομέναν τοκεῦσιν
δίκα δέ λάμπει μέν ἐν δυσκάπνοις δώμασιν
τόν δ' ἐναίσιμον τίει
τά χρυσόπαστα δ' ἔλεθλα σύν πίνῳ χερῶν
παλιντρόποις ὄμμασι λιποῦσ' ὄσια προσέβατο
δύναμιν οὐ σέβουσα πλούτου παράσημον αἶνῳ "

Ἡ φύσις - Καταγωγή ὡς Ψυχική Εὐγένεια:

Ⓣ εὐγενῆς τήν ψυχήν, καί δῆ καί ἐξ εὐγενῶν γονέων, ὑποβάλλεται εἰς οἰανδήποτε προσωπικήν θυσίαν προκειμένου νά ὑπηρετήσῃ τόν συνάνθρωπόν του, τοῦ ὁποίου τάς συμφοράς ἀποδέχεται καί κατανοεῖ ὡς ἰδικάς του. Ἐτερον - ἐκτός τῆς ἐξεταζομένης ἡρωίδος, παράδειγμα - προβάλλεται ὑπό τοῦ Εὐριπίδου³⁹⁹ ὁ τῶν Ἀθηναίων βασιλεύς Θησεύς, ὁ ὁποῖος προσωπικῶς καί ἄνευ βοήθειας περιποιεῖται πρεπόντως τούς νεκρούς τῶν Ἀργείων:

" ἢ που πικρῶς νιν θέραπες ἦγον ἐκ φόνου
οὐδείς ἐπέστη τῶιδε δοῦλος ὢν πόνωι
φαίης ἄν εἰ παρῆσθ' ὅτ' ἠγάπα νεκρούς
ἐνιψεν αὐτός τῶν ταλαιπῶρων σφαγᾶς
κᾶστροσέ γ' εὐνάς κᾶκαλυψε σώματα "

(Αἰσχ. Ἰκέτιδες, στ. 762 - 766)

Τήν γνώμην ταύτην περί τῆς ἐκ καταγωγῆς ὑψηλοφροσύνης κέκτηται εἰς τόν ἀνώτατον βαθμόν ἡ Ἀντιγόνη, δι' ὃ καί ὠθεῖται εἰς τήν ταφήν τοῦ

³⁹⁹ Ὁ ἐκ λαμπρῶν πατέρων καταγόμενος, λέγει ὁ Εὐριπίδης, παρέχει καί ἀναλόγους ἐλπίδας: "πατέρων γάρ ἐσθλῶν ἐλπίδας δίδεις γεγώς" (Εὐριπ. Ἀρχέλαος, ἀπ. 231 - 32 Ν)

νεκροῦ σώματος τοῦ Πολυνείκου, ἐνῶ ἡ Ἴσμήνη ὑποχωρεῖ . . . Ἴσως ἡ Ἀντιγόνη δύναται νά ἐννοηθῆ καί ὡς τραγωδία τῆς κληρονομικῆς εὐγενείας, ἡ ὁποία δέν δύναται νά διαφθαρεῖ.

Καί πράγματι, ὡς "χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκιμάσθη" χωρίς νά ὑποστῆ οὐδεμίαν ἀλοιώσιν, ἐν μέσῳ τῶν οἰονδήποτε ἀγενῶν μετάλλων, οὕτω καί τό γενναῖον γενικῶς παραμένει ἀπρόσβλητον παρά καί τά βαρύτερα πλήγματα ἀνθρωπίνης δυστυχίας τά ὁποῖα ὑπέστη ὁ οἶκος της. Τοῦτο διαπιστώνει καί ὁ Κολωνιάτης εἰς τό πρόσωπον τοῦ ταλαιπώρου ἱκέτου Οἰδίποδος:

" . . . . . ἐπεῖπερ εἶ
γενναῖος, ὡς ἰδόντι, πλήν τοῦ δαίμονος "
(Σοφ. Οἰδίπους ἐπί Κολωνῶ, στ. 76)

Διά τοῦτο, ὁ γενναῖος καί χρηστός ἄνθρωπος δέν ἔχει οὐδένα λόγον νά ἀποκρύπτῃ τήν ταυτότητά του, καί νά ἀναλαμβάνῃ μετά θαυμαστῆς παρρησίας καί θάρρους οὐ τοῦ τυχόντος, ὡς καί ἡ πολύφημος καί καρτερόφρων Ἀντιγόνη, τάς ἀναλογούσας εὐθύνας του, διότι οὐδεὶς δύναται νά μολύνῃ τήν εὐγενῆ καταγωγὴν του:

" ἀλλ' εἶπερ εἶ γενναῖος, ὡς αὐτός λέγεις,
σήμαιν ὄτου τ' εἶ χῶπόθεν τό γάρ καλῶς
πεφυκός οὐδεὶς ἄν μιάνειεν λόγος "
(Ἀλήτις Ἡριγόνη, ἀπ. 104P)

Καί ἀκολουθεῖ τό ἀπόσπασμα:

" ἀλλ' ἀξίως ἤλεγξας οὐδ' ἡμῖν πικρῶς
γένος γάρ εἰς ἔλεγχον ἐξιόν καλόν
εὐκλειαν ἄν κτήσαιτο μᾶλλον ἢ ψόγον "
(Ἀποσπ. 105 P)

Ὡσαύτως, ὁ ἔλεγχος καί ὁ ψόγος, ὡς ὁ τοῦ Κρέοντος, οὐ μόνον δέν εὐτελίζει καί μειοῖ τόν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀντιθέτως καθιστᾷ περισσότερον ἔνδοξον τόν ἐξ εὐγενοῦς καταγωγῆς:

" ὦ γονῆ γενναῖε . . . "
(Σοφ. Ο. Τ. στ. 1469)

προσφωνεῖ καί ὁ Οἰδίπους τόν Κρέοντα, διά νά τόν φιλοτιμήσῃ καί νά ἐξασφαλίσῃ τήν ἐκείνου εὐνοίαν.

Ὡσαύτως, ἡ Ἥλέκτρα δέν συγχωρεῖ εἰς τόν ἑαυτὸν της νά προσβάλλῃ δι' ἀπρεποῦς συμπεριφορᾶς, τήν εὐγενῆ καταγωγὴν της:

" . . . . . πῶς γάρ ἦτις εὐγενῆς γυνή
πατρῶ' ὀρώσα πήματ', οὐ δρώῃ τάδ' ἄν "

Ἄλλωστε, εἶναι ἀδιανόητον διά τούς εὐγενεῖς νά διαπράττουν ἁμαρτίας. Διά τοῦτο καί ὁ Τεῦκρος λέγει:

" Οὐκ ἄν ποτ', ἄνδρες θαυμάσαιμ' ἔτι,
ὅς μηδέν ὦν γυναῖσιν εἶθ' ἁμαρτάνει,
ὄθ' οἱ δοκοῦντες εὐγενεῖς πεφυκέναι
τοιαῦθ' ἁμαρτάνουσιν ἐν λόγοις ἔπη "

(Σοφ. Αἴας, στ. 1093 - 1096)

Διά τοῦτο καί διά τούς εὐγενεῖς τήν καταγωγήν, ὡς ἡ Ἀντιγόνη καί ὁ Τεῦκρος, θεωρεῖται ὅλως ἀπαράδεκτον, ἀνόσιον, ἀήθες καί ἄθεον νά παραμείνουν ἄταφα τά νεκρά σώματα τῶν ἀδελφῶν των:

" Ἄρ' ὦδ' ἄριστος ἐξ ἀριστέοιν δυοῖν
βλαστῶν ἄν αἰσχύνοιμι τούς πρός αἵματος,
οὓς νῦν σύ τοιοῖσδ' ἐν πόνοισι κειμένους
ὠθεῖς ἀθάπτους, οὐδ' ἐπαισχύνῃ λέγων "

(Σοφοκλ. Αἴας, στ. 1304 - 1305)

Ἐκ τῆς φύσεώς της ἡ Ἀντιγόνη, ὡς εὐγενής τήν καταγωγήν, προικοδοτεῖται διά σπουδαίων κλίσεων πρός πραγμάτων τῆς ἀρετῆς. Ὡστόσο, καί αὐτοβούλως συμβάλλει εἰς τήν καρποφορίαν τῶν ἐξονομασθέντων ἐσωτερικῶν δυνατοτήτων, οὔσα ἄλλωστε μοναδική ὑπεύθυνος διά τήν μόρφωσιν τῆς προσωπικότητός της. Διά τοῦτο καί διερωτᾶται ἐάν αἱ πράξεις τῆς ἀδελφῆς της δικαιώνουν ἢ ὄχι τήν εὐγένειαν τῆς καταγωγῆς των:

" Οὕτως ἔχει σοι ταῦτα, καί δείξεις τάχα
εἶτ' εὐγενῆς πέφυκας εἶτ' ἐσθλῶν κακή "

(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 37 - 38)

Τό ἴδιον ἰσχύει καί διά τήν ὡσαύτως εὐγενῆ τήν καταγωγήν Ἡλέκτραν:

" Ἦδη γάρ εἶδον ἄνδρα γενναίου πατρός
τό μηδέν ὄντα, χρηστά τ' ἐκ κακῶν τέκνα "

(Εὐριπ. Ἡλέκτρα, στ. 369 - 370)

Ἡ ἴδια ἀντίληψις κυριαρχεῖ καί εἰς τόν τοῦ Πλάτωνος Πρωταγόραν:
"Οὐδέν θαυμαστόν τῶν ἀγαθῶν πατέρων φαύλους υἱεῖς γίγνεσθαι καί τῶν φαύλων ἀγαθοῦς"⁴⁰⁰.

⁴⁰⁰ Πλατ. Πρωταγόρας, 328c . Δι' αὐτῶν τῶν λόγων τίθεται ἐν οὐσιῶδες πρόβλημα τοῦ Σοφοκλείου δράματος: περί τῆς διαλεκτικῆς σχέσεως μεταξύ καταγωγῆς καί εὐγενείας. Ἐνδέχεται ἡ καταγωγή νά παραπλανήσῃ ἡμᾶς. Ἄλλωστε δέν εἶναι σπάνια τά χωρία ὅπου ἡ ἀρετή ὑπερισχύει τῆς καταγωγῆς. Τά νόθα τέκνα π. χ. ἐξισοῦνται μετά τῶν νομίμων καί ἡ χρηστότης ταυτίζεται μετά τῆς γνησιότητος:

A : Ὅδ', εἰ νόθος τις, γνησίους ἴσον σθένει

B : Ἄπαν τό χρηστόν γνησίαν ἔχει φύσιν

Πολλάκις, ἄλλο ἢ ἀνθρωπίνη πρόθεσις, καί ἄλλο ἢ βουλή καί ἡ οἰκονομία τῆς ἱστορίας. Εἰς τήν περίπτωσιν τῆς Ἀντιγόνης τά συναμφοτέρα συνηντήθησαν, ἤτοι ἡ ἀνθρωπίνη πρόθεσις καί ἡ βουλή καί ἡ οἰκονομία τῆς Ἱστορίας. Ἄλλο, ἐάν εἰς τό τέλος, ἡ ἱστορική βουλή, ἡ ὑπερβάλλουσα τοῦς ἀνθρωπίνους σχηματισμούς, ἐπεκράτησε μυστηριωδῶς, ἄγουσα ὁμως τήν Ἀντιγόνην εἰς τόπον ὑψηλόν λίαν, εἰς τόπον δόξης, ἀθανασίας καί θεώσεως.

Ἡ ἀναφορά της εἰς τά "τῶν ἀπ' Οἰδίου" εἶναι διά τήν Ἀντιγόνην καύχησις καί ἐν ταυτῷ ὑπόμνησις τοῦ ἐνδόξου προγονικοῦ παρελθόντος, συγχρόνως δέ καί τοῦ χρέους πρὸς τό παρόν καί τό μέλλον τῆς γενεᾶς της. Πλουσία καί δαψιλῆς ἡ ὕλη τῆς μνήμης τῆς Ἀντιγόνης ἀνακαλεῖ διά τῆς ἀναμνήσεως ἐκ τῆς σφαίρας τοῦ παρελθόντος εἰς τόν κόσμον τῆς συνειδήσεως τοῦ παρόντος, τοῦς ἀνεκτιμήτους θησαυρούς πρωτοφανῶν ἐπάθλων καί κατορθωμάτων τῆς ἐνδόξου γενεᾶς της. Τά κατορθώματα ταῦτα, ὡς γεγονότα ἐπέκεινα τόπου καί χρόνου, ἔργα ἀρετῆς, σοφίας, συνέσεως, ἀποτελοῦν καί λόγον ἐξάρσεως καί ἐγκαυχήσεως καί συγχρόνως καί ἔργα ἱστορικῆς εὐθύνης καί ἠθικοῦ χρέους τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν, ἐνδεικτικά διά τήν ἐκτίμησιν καί ἀξιολόγησιν τῆς καταγωγῆς της καί συγχρόνως προετοιμασίαν καί οἰκοδομήν τοῦ μέλλοντος.

Τό παρελθόν τῆς Ἀντιγόνης προοδοποιεῖ τό παρόν, στηριζόμενον ἐπὶ τῆς εὐκλείας καί εὐκαρπίας τοῦ παρελθόντος τῶν Λαβδακιδῶν. Ἡ Ἀντιγόνη ὁμως περὶ τῆς καταγωγῆς θεωρία, ὡς θεωρία τοῦ βίου καί τῆς ὑπάρξεως, εἶναι μᾶλλον ὑπαρξιακή ἐσχατολογία, εἶναι Μεταφυσική τῆς ἐλπίδος καί τῆς προσδοκίας, εἶναι φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος χρόνου. Εἶναι ἡ ὑπέρβασις καί διαιώνισις - διά μέσῳ ἔργων ἀγαθῶν καί ἐνδόξων - τοῦ χρόνου. Εἶναι ὁ χρόνος ὑπὸ τό πρῖσμα τῆς αἰωνιότητος καί ἡ αἰωνιότης τοῦ χρόνου.

Τοῦτον τόν χρόνον ζῆ ἡ Ἀντιγόνη καί ἐντός αὐτοῦ τοῦ χρόνου κατεργάζεται τό παρόν, φωτιζομένη ἐκ τῆς ἀπλέτου ἀκτινοβολίας καί φωτοχυσίας τοῦ παρελθόντος της καί ἀγωνίζεται καί ἀγωνιᾷ διά νά

(Ἀλεάδαι, ἀπ. 87 P)

Ἀντιθέτως ὁ σοφιστής Ἀντιφῶν κατηγορηματικῶς ἀπορρίπτει τήν εἰς τήν εὐγενῆ καταγωγήν ἀποδιδομένην ὑπέρομετρον σημασίαν, χαρακτηρίζων ὡς βάρβαρον ταύτην τήν διάκρισιν τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς ἐαυτῶν γεννέσεως: "ἐν τούτῳ γάρ πρὸς ἀλλήλους βεβαρβαρώμεθα, ἐπεὶ φύσει πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καί βάρβαροι καί Ἕλληνες εἶναι " (Περὶ τῆς Ἀληθείας, ἀποσπ. VI 5 Gernet), ὁμοίως δέ καί εἰς τόν Εὐριπίδην:

" οὐκ ἔστιν ἐν κακοῖσιν εὐγένεια
παρ' ἀγαθοῖσι δ' ἀνδρῶν "
(ἀποσπ. 53 N)

" Τῶν γνησίων γάρ οὐδέν ὄντει ἐνδεεῖς
νόμῳ νοσοῦσιν "
(ἀποσπ. 141 N)

Ὡς καί εἰς τόν Ἀντισθένην: "Διδακτὴν ἀπεδείκνυε τὴν ἀρετὴν. Τοῦς αὐτοῦς εὐγενεῖς τοῦς καί ἐναρέτους ". Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Σοφοκλῆς προιόντος τοῦ χρόνου δέν ἀποδέχεται ἀνεπιφυλάκτως τήν καταγωγήν ὡς τόν ἀπόλυτον ρυθμιστὴν τῆς προσωπικῆς ἀξίας καί ἐξελίξεως ἐκάστου, καθ' ὅσον ποιεῖται νῦξιν καί περὶ τῆς δυνατότητος ἀναδείξεως συνετῶν καί λαμπρῶν προσωπικοτήτων ἐξ ἀσήμου οἰκογενειακῆς καταγωγῆς καί ρίζης. Οὕτως καί ἡ ἀντίληψις αὐτῆς ταύτης τῆς ἀριστοκρατικῆς εὐγενείας ἐξελίσσεται εἰς δημοκρατικὴν τοιαύτην. Τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ καί τό μέγα διά τήν ἐποχὴν μήνυμα τοῦ ποιητοῦ: τό μήνυμα τῆς ἐκ φύσεως ἰσότητος τοῦ ἀνθρώπου, θεμέλιον οὐσιαστικῶς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

προετοιμάση εὐγενεστέραν αὔριον διά τόν ἠγαπημένον λαόν τῶν Θηβῶν. Διά τοῦτο ἀγωνίζεται ἐντός τοῦ - ἀσφυκτικῶν ὁρίων - χρόνου διά νά δημιουργήσῃ τουλάχιστον τάς βάσεις ἔργων ἀνταποκρινομένων πρός τάς βαθυτέρας τοῦ πνεύματος καί τῆς καρδίας ἐφέσεις. Συμμετέχει, δι' ὧν ἔπαθεν, εἰς τά παθήματα τῆς γενεᾶς τῆς καί φέρει μετά καρτερίας καί ἄνευ γογγυσμῶν τό μαρτύριόν τῆς, ὑψοῦσα τήν δύναμιν τῆς πίστεώς τῆς ἢ μᾶλλον ὑψοῦσα τήν πίστιν εἰς δύναμιν σθενουργόν καί θεοφόρητον καί διδάσκουσα ὅτι ἡ νίκη, ἡ νικήσασα καί ἀνακαινίσασα τόν κόσμον, εἶναι ἡ εἰς τήν φιλότητα πίστις τῆς.

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Εἰς τήν τῆς τραγωδίας ἐκκίνησιν θεώμεθα δύο ἀδελφάς ἰδίας, κατά τε τήν κληρονομικότητα καί τήν πείραν καί ἀντιμετώπους μετά τῆς ἰδίας καταστάσεως, ἐν τούτοις τό φοβερόν παρελθόν, τό ὁποῖον ἐμπνέει εἰς τήν Ἰσμήνην διάθεσιν ὑποταγῆς, ἐνδυναμοῖ καί θεριεύει τήν ἀμετακίνητον ἀποφασιστηκότητα τῆς Ἀντιγόνης. Καί τοῦτο διότι αὕτη μάχεται εἰς τάς τῆς φιλότητος ἐπάλξεις, ὑπό τήν ἐννοίαν τῆς στηρίξεως τῶν ἰσχυροτάτων δεσμῶν τῆς συγγενείας, στερωῶς ὑπερασπιζομένη τό χρέος τῆς ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ, τό ὁποῖον οἱ δεσμοί τούτοι ἐπιβάλλουν.

Εἰς τό διώνυμον, φίλος καί ἐχθρός, - τό μόνιμον δίπολον μιᾶς ἀντιθέσεως ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τήν βάσιν δι' ἕν μεγάλον μέρος τοῦ ἠθικοῦ καί πολιτικοῦ προβληματισμοῦ τῶν Ἑλλήνων - ἀντιτίθεται τό δίδυμον Ἀντιγόνης - Ἰσμήνης. Δύο ἐκπρόσωποι τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως. Ἰδίας κληρονομικότητος ἀλλ' οὐχί καί ἰδίου χαρακτῆρος. Ἡ Ἀντιγόνη φίλη ὡς ὄφειλε τοῦ οἴκου τῆς, καί ὡς ἐκ τούτου, ἐχθρά τῆς πόλεως. Ὅφειλομένη διευκρίνησις. Ὅτε λέγομεν ἐχθρά τῆς πόλεως, ἐννοοῦμεν ἐχθρά μετά τοῦ Κρέοντος, τοῦ νῦν πολιτικοῦ ἐκφραστοῦ τῆς πόλεως, καί οὐχί πρός τούς συν - πολίτας αὐτῆς, παρὰ τῶν ὁποίων τυγχάνει λίαν συμπαθῆς καί περί τῆς καταδίκης τῆς ὁποίας ἐκεῖνοι ὀδυνῶνται. Ἡ Ἰσμήνη φίλη τῆς πόλεως - διά τῆς πρός τόν τῆς πόλεως τύραννον ὑποταγῆς τῆς - καί ὡς ἐκ τούτου ἐχθρά τοῦ οἴκου τῆς. Διά τήν Ἀντιγόνην οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν ἡ τυραννουμένη πόλις. Διά τοῦτο καί διερωτᾶται πῶς εἶναι δυνατόν νά εἶναι ὁ Κρέων ἀγαθός, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτόν τόν βάνανσον τρόπον μεταχειρίζεται ἕνα φίλον αὐτῆς - ἤδη τεθνηκότα - καί μέλος καί τῆς ἰδικῆς του οἰκογενείας.

Ἡ σκέψις τοῦ Χοροῦ:

" πατρῶον δ' ἐκτίνεις τιν' ἄθλον "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ, 856)

εἶναι ὅτι δέν εἶναι δυνατόν μία νεαρά κόρη, μία γυνή νά φθάσῃ εἰς τοιοῦτον σημεῖον τόλμης καί ἐν ταυτῷ παραλογισμοῦ, οὕτως ὥστε νά στρέψῃ ἢ ἰδία τήν μοίραν ἐναντίον της. Ὅφείλεται ἀποκλειστικῶς καί μόνον εἰς τάς συνεπείας μιᾶς δυσμενοῦς κληρονομικότητος, τήν ὁποίαν αἰσθάνονται ὡς ἓνα εἶδος συνεχιζομένου κολασμοῦ, μιᾶς οἰκογενειακῆς μανίας.

Εἶναι, ἄλλωστε, ἐξ ἴσου ἀληθινόν ὅτι οὐδεῖς δύναται νά διαφύγῃ ἀπό τοῦ ἀρχετύπου παραδείγματος⁴⁰¹ τό ὁποῖον βαρύνει τό παρόν, ἀκίνητοποιεῖ τόν χρόνον, προκαλεῖ τήν ἐπανάληψιν. Καί δι' ὅλης τῆς πολυπλοκότητος, ἡ ἐπανάληψις εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποία, ὑπό τόν τίτλον τῆς κληρονομικότητος καί τῆς φιλότητος, δρᾷ καί ἐνεργεῖ εἰς τήν Ἀντιγόνην, ὡς ὁ ἴδιος ὁ νόμος τοῦ τραγικοῦ. Πιθανόν ἡ ἀνάμειξις τοῦ παρελθόντος τοῦ οἴκου μετά τοῦ παρόντος τῶν ἐπιγόνων χαρακτηρίζει τό τραγικόν παρόν τῆς ἡρωίδος, ὡστόσον εἰς τόν Κομμόν εἶναι παρών καί παρηγεῖ διαρκῶς τό μiasματικόν παρελθόν, παραβαλλόμενον εἰς τήν ἀπειλήν τοῦ παρόντος, παρόν τό ὁποῖον θά λειτουργήσῃ ὡς ὁ ἐξαγνιστικός λουτήρ τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τῆς ἡρωίδος καί τοῦ οἴκου της.

Μή λησμονῶμεν, ἄλλωστε, τήν θεματολογία τῶν τέκνων τά ὁποῖα ὁμοιάζουν εἰς τόν πατέρα - γεννήτορά των, ἡ ὁποία καθορίζει εἰς τήν λογοτεχνικήν παράδοσιν, ὡς καί εἰς τήν θρησκευτικήν πρακτικήν τῶν πόλεων⁴⁰², τήν εὐταξίαν εἰς τήν καρδίαν τοῦ οἴκου ὡς καί τῆς πόλεως - κοινωνίας.

Η ΑΓΩΝΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΠΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Ἄι ἔννοιαι τῆς ἀγωνίας καί τῆς ἐλπίδος προσδιορίζουν δύο ἐντελῶς διαφορετικὰς πνευματικὰς καταστάσεις τῆς ἡρωίδος. Περιγράφει ἡ μὲν ἀγωνία τό πρῶτον στάδιον ἀπό τῆς συνηθειτοποιήσεως τῆς ἐπαχθοῦς, ἄνευ τιμῆς, ἐπιβιώσεώς της, ὅτε ἡ Ἀντιγόνη ἀντιμετωπίζει τό μέγα πρόβλημα τῆς, ἄνευ φίλων ὑπάρξεώς της, τούς ἰδιοτελεῖς σκοπούς τῶν ἀλλοτρίων, καί προσπαθεῖ νά συλλάβῃ τό ἔσχατον νόημα τῆς Ἱστορίας. Ἡ ἐλπίς ὑποσημαίνει τό τέλος ἢ ἄλλως τήν οὐσιαστικήν μείωσιν τῆς ἀγωνίας της καί ζωηφόρον ἀνατολήν τοῦ δευτέρου σταδίου εἰς τήν πνευματικήν της πορείαν, τό ὁποῖον ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικόν τήν βεβαιότητα τῆς νίκης, τήν προσδοκίαν ἐπιτυχίας τοῦ προηγηθέντος τιμητικοῦ ἀγῶνος, καί τέλος τήν εὐδαιμονικήν ἀθανασία. Ἐνέχει, προσέτι, τό στάδιον τῆς

⁴⁰¹ Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ὑπό τήν ἀριστοτελικήν του ἔννοιαν Βλ. Ἀριστοτ. Ρητορική, 2, 20, 2.

⁴⁰² Λογοτεχνική παράδοσις: Ἡσίοδος, Ἔργα, 235 - Θρησκευτική πρακτική τῶν πόλεων: οὐσιαστικῶς εἰς τάς ἀράς αἱ ὁποῖαι ἐσυνόδεον τούς ὄρκους: ὄρκοι τῶν Ἀθηναίων πρό τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν - ὄρκοι τῶν ἀμφικτυονίων: Αἰσχίνης, Κατά Κτησιφῶντος, 111 - ὡς ὁ ὄρκος τοῦ Δρήρου, I. C., I, 91. 87 - 89.

ἐλπίδος, τό χαρακτηριστικόν τῆς χαράς καί τῆς πνευματικῆς πληρότητος διά τήν κατάφασιν τῆς "ἀληθοῦς Ζωῆς", ὡς καί τόν ἐμπλουτισμόν τοῦ συντόμου βίου της μέ νέας δυναμικάς μορφάς ζωῆς καί πνευματικάς καί ἠθικάς κατακτήσεις.

Ὡσαύτως, τά συναισθήματα τῆς ἀγωνίας καί τῆς ἐλπίδος προσδιορίζουν ἓνα νέον, ἄγνωστον, ἐν πολλοῖς, πλαίσιον πνευματικῶν καταστάσεων καί γεγονότων, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ τόν πνευματικόν ὑποκειμενικόν χῶρον ἐντός τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ Ἀντιγόνη. Εἰδικώτερον, ἡ ἀπόφασις καί ἡ ὑλοποίησις τῆς ταφῆς τοῦ φίλου - ἀδελφοῦ εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ κόσμου συμφώνως πρός τά προσωπικά της κριτήρια τά ὁποῖα, αὐθορμήτως ἢ ὑποσυνειδήτως ἢ κατόπιν ἐνσυνειδήτου καί ἀγωνιώδους προσπαθείας, ἀποδέχεται οὕτως ὥστε νά ἐπαναφέρῃ τόν οἶκον καί τήν πόλιν εἰς ἀρμονικήν ἐνότητα.

Δια νά πραγματοποιηθῇ ὁμως ἡ ἐν λόγῳ ἐνότης καί ἡ ἐν συνεχείᾳ πνευματική της ὀλοκλήρωσις, χρειάσθηκε ἡ ἐλευθέρα σχέσις της νά εἶναι σταθερῶς προσανατολισμένη πρός τά ἀνώτερα ἐκεῖνα πνευματικά ἀγαθά τά ὁποῖα ὀνομάζονται ἀξίαι. Εἰς ἀντίθετον περίπτωσιν, ὡς ἡ τοῦ Κρέοντος, ὁ ὁποῖος ἀμφισβητεῖ καί παρεκκλίνει τῶν ἀξιῶν, ὀδηγοῦμεθα εἰς ὀριακά φαινόμενα κοσμικῆς καί ἐξουσιαστικῆς κρίσεως, ὑποβαθμίσεως καί ἀπαξίας τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, πνευματικῆς μυωπίας καί ναρκώσεως, ἀνασφαλείας καί φόβου, κυριαρχίας τῶν ἀντιθέων δυνάμεων καί τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ θανάτου. Ἡ φύσις κακοποιεῖται ὑπό τήν πίεσιν τοῦ νόμου, τό πνεῦμα ἀσφυκτιᾷ, ἡ ζωὴ βεβηλοῦται.

Πρό τῆς καθοριστικῆς ἀποφάσεως ταφῆς τοῦ Πολυνείκου, ἡ Ἀντιγόνη ἀντιμετωπίζει μίαν φοβερὰν ἐσωτερικήν δοκιμασίαν, μίαν "καλχαίνουσαν" ἀγωνίαν, ἡ ὁποία τήν συγκλονίζει ἕως τά ἔσχατα βάθη τῆς ὑπάρξεώς της. Καί ἡ ἀγωνία αὕτη καθίσταται μεγαλυτέρα εἰς τήν προσπάθειαν κατοχυρώσεως καί βιώσεως τῆς προσωπικῆς της ἐλευθερίας. Διότι ἡ ἀγωνία συνδέεται ἀρρήκτως μετά τῆς ἐλευθερίας, ἥτοι τήν δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς. Καί αὕτη ἡ δυνατότης τῆς ἐλευθέρας ἐπιλογῆς καί τό συνακόλουθον τίμημα ὀδηγοῦν τήν Ἀντιγόνην εἰς τήν ἀνάτασιν τῆς συνειδησιακῆς της ζωῆς, τήν μεταμόρφωσιν καί κατάκτησιν τῆς οὐσίας τῆς ὑπάρξεώς της, τήν ὑπέρβασιν τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου, τήν ὑπερνίκησιν τῆς τυραννίας τοῦ κακοῦ καί τοῦ ἐπιβληθέντος θανάτου.

Αὕτη ἡ μεγίστη κατάκτησις δέν δύναται νά πραγματοποιηθῇ εἰς ὅλην της τήν ἔκτασιν ἐντός τῶν ἀσφυγκτικῶν πλαισίων νόμων τινῶν. Ἡ τελεία καί πλήρης πραγμάτωσις της δύναται νά ὑλοποιηθῇ μόνον, ὅταν καταργηθῇ ἡ κινητήριος δύναμις: ἡ ἰδία δηλ. ἡ ἐλευθερία. Ἐπειδή ὁμως οὐδεὶς δύναται νά καταργήσῃ τήν ἐλευθερίαν, ἄνευ παραλλήλου ὀλοκληρωτικῆς καταστροφῆς καί τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτον συμβαίνει μόνον ὅτε ἀντικατασταθῇ ἡ ἐλευθερία ἀπό τήν ἀγάπην - φιλότητα!

Ταύτην τήν φοβερὰν ὅσον καί ἱερὰν ἀντίδοσιν ἔκανε δυνατή ἡ Ἀντιγόνη διά τῆς τοῦ Πολυνείκου ταφῆς. Ἐπαρουσίασε καί ἀπέδειξεν

ἰσχυράν τήν ζωήν τῆς ἐλευθέρως ἐπιλεγείσης ἀγάπης διά τούς πολυτιμήτους φίλους ὡς τήν μεγίστην δυνατότητα ἀπεριορίστων ἠθικῶν κατακτήσεων. Τοῦτον ἀκριβῶς σημαίνει καί τήν κατάργησιν τῆς ἐλευθερίας!. Διά τοῦτο, καί ἡ τῆς Ἀντιγόνης ἀγωνία πρό τῆς ἐλευθέρας ἐπιλογῆς - ἅμα τῇ ταφῇ - ἔπαυσε νά εἶναι ἀγωνία φόβου καί συνοχῆς καί ἐγένετο ἐλπίς νίκης καί Μυστηριακοῦ θριάμβου. Ἡ ζωσα καί θερμουργός πίστις τῆς καί ἡ τῶν Μυστηρίων προσφερομένη ἐλπίς προσδιορίζουν τήν σχέσιν τῆς μετά τῆς ἠθικῆς καί φιλοτικῆς πραγματικότητος, μεταβάλλουσαι τήν θλίψιν καί τό ἄλγος τοῦ οἴκου τῆς εἰς χαράν καί αἰσιοδοξίαν, τήν πρόσκαιρον ἀπογοήτευσιν τῆς πόλεως εἰς ἐλπίδα ἀσφαλοῦς καί ὀρθῆς πορείας, καί τήν ὕβριν τοῦ τυράννου εἰς προσωπικήν νίκην.

Ἡ ἀγωνία καί ἡ συντριβή τῆς Ἀντιγόνης, πρό τοῦ σκανδάλου τῆς ταφῆς, ἀντικαθίσταται τάχιστα ἐκ τῆς βεβαίας ἐλπίδος τῆς μετά τῶν φίλων συναναστροφῆς. Εἶναι ἡ σωτήριος διαδικασία μετατροπῆς τῆς ἀγωνίας εἰς ἐλπίδα σωτηρίας, δικαιώσεως καί θριαμβικῆς ἐπιστροφῆς εἰς τήν φιλοτικήν μήτραν: τόν Ἄδην. Βιοῖ τήν ἀγωνίαν τῆς ἔμπροσθεν αὐτῆς παρουσίας τοῦ Πολυνείκου, ὡς τοῦ Πατρόκλου εἰς τόν Ἀχιλλέα, καί αὕτη ἡ ἀγωνιώδης μέριμνα τῆς ταφῆς θεμελιοῖ τήν ἐμπειρίαν τῆς νέας, τῆς οὐσιαστικῆς καί συνειδητῆς ζωῆς τῆς φιλότητος. Γνωρίζει σαφῶς τήν ρητήν τοῦ Κρέοντος ἐντολήν, καί ὅμως ἀποφασίζει - μετά καί τήν ἄρνησιν, δι' ἀγαπητικήν καί ἠθικήν συνύπαρξιν, τῆς Ἰσμήνης - νά διέλθῃ ὅλα τά στάδια τῆς ἀγωνίας, τῆς ὀδύνης καί δοκιμασίας τῆς ἐλευθερίας τῆς, ἕως τήν ἐσχάτην στιγμήν τῆς μαρτυρικῆς τῆς ζωῆς, ἕως τό *Νυμφεῖον*.

Αὕτη ἡ δοκιμασία τῆς κρύπτει μίαν τρομεράν ἀλήθειαν, πραγματικόν σκάνδαλον καί ἔσχατον πειρασμόν, ἐφ' ὅσον ὀφείλει, ἀκαταπαύστως, ἐνσυνειδήτως καί θεληματικῶς, νά πραγματοποιήσῃ ἐντός τῆς τήν ἀγωνιώδη καί ἐν ταυτῷ ἐλπιδοφόρον ἀντίδοσιν τοῦ θανάτου μετά τῆς ζωῆς εἰς τό μέτρον - οὐσιῶδες μέτρον ἀθανασίας καί αἰωνιότητος - τῆς δωρεᾶς τῆς *φιλότητος*. Καί ἐνῶ θά παρεμείνῃ ἐλευθέρα ἕως τήν ἐν τῷ τάφῳ ζωήν τῆς, διά νά ἐπιβεβαιοῖ ἐκάστην στιγμήν τήν νίκην τῆς ἐλπίδος ἐπί τῆς προσκαίρου ἀγωνίας καί τῆς ζωῆς ἐπί τοῦ θανάτου, ἡ μεγίστη αὕτη ἀπόφασις καί *μυστική* ἐμπειρία θά τήν πληροφορῇ ὅτι ὀφείλῃ, μετά παρησίας καί μέ στεντορείαν τήν φωνήν, νά ἀναγνωρίσῃ τήν προᾶξιν τῆς καί τήν ἰδίαν στιγμήν νά ἀναγεννηθῇ εἰς τόν κόσμον τῶν ὀλβίων καί μακαριστῶν, δεχομένη νά παραμείνῃ εἰς τήν ζωήν τῆς ἀγάπης.

Τοῦτο τό μέγιστον ἐπίτευγμα καί συγχρόνως ἡ μεγίστη ἄθλησις ἀποδίδουν τό βαθύτατον καί οὐσιαστικόν νόημα τῆς ὑπάρξεώς τῆς ὡς καί τήν ἀληθῆ ἀξίαν τῶν βιουμένων ἰδανικῶν. Σημειωθήτω δέ ὅτι ἡ αὕξις εἰς ἔκτασιν καί ἔντασιν τῆς Ἀντιγονεῖου ἀγωνίας δέν σημαίνει ἀντίστοιχον μείωσιν τῆς ἐλπίδος τῆς περὶ τῆς δικαίας τῶν Θεῶν μισθαποδοσίας.

Ὁ ἐσωτερικός τῆς πόλεως διχασμός εἶναι ἡ ἀγωνία τῆς Ἀντιγόνης ἡ ὁποία, τελικῶς, διά τῆς ἀπολύτου πρό τοῦ Κρέοντος στάσεώς τῆς καί τῆς ἀποφάσεώς του περὶ ἐν ζωῇ ἐνταφιασμοῦ τῆς, διχάζει καί αὕθις τόν λαόν

τῶν Θηβῶν, βεβαίως πρὸς στιγμὴν, διὰ νὰ τοὺς ἐνώσῃ ἐν τέλει εἰς τὴν κατὰ τοῦ τυράννου γενικὴν στάσιν "τὴν παῖδα ταύτην οἷ ὀδύρεται πόλις".

Πρὸ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Κρέοντος καὶ τοῦ Χοροῦ τῶν Θηβαίων, ἡ πίστις τῆς δοκιμάζεται καὶ ἀποκαθαίρεται, διὰ τῆς ὁμολογίας, ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ὑποχωρήσεως, τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς, καὶ ἰδίως τῆς ἀγωνίας. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀγωνία γεννᾷ τὸν φόβον καὶ ὁ φόβος τὴν λιποψυχίαν καὶ ἀναστολήν, μέ ἀποτέλεσμα τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀγῶνος.

Πρὸς ἀποφυγὴν δέ μιᾶς ἀνεπιθυμήτου ἀναστροφῆς τῶν γεγονότων, τὴν ἐσχάτην στιγμὴν καταφεύγει εἰς τὸν περιώνυμον **Κόμμον** τῆς εἰς ἀπαρίθμησιν παρομοίων θεογεννῶν περιπτώσεων, ὡς ἡ Νιόβη, ὁ Λυκοῦργος, οἱ Φινεΐδαι, πρὸς ἐνίσχυσίν τῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀθέατος πλευρὰ τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς χρειάζεται ἐκ παραλλήλου καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν θεῶν, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων, καὶ τῶν "νομίμων" των, τελεῖται ἡ πρᾶξις. Αὕτη ἡ εὐκταία θεϊκὴ παρέμβασις εἶναι ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία τῆς Ἀντιγόνης, ὅτε αἰσθάνεται τὴν θεϊκὴν χάριν νὰ τὴν ἐγγίξῃ τὴν ὥραν τῆς μεγίστης δοκιμασίας, τῆς ἀγωνίας, τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως. Εἰς τὰ ὦτα τῆς ἤχεϊ, παρήγορος, προδρομικῶς, ἡ θεϊκὴ φωνή "Γίνου πιστὴ ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς". Ἄλλωστε ὅπου ἐπερίσσευσεν ἡ ἀγωνία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ ἐλπίς.

Τοῦτο τὸ ἐλπιδοφόρον καὶ πλήρες βεβαιότητος μήνυμα ἀπευθύνει, ἐν συνεχείᾳ, ἡ Ἀντιγόνη πρὸς τὸν λαόν τῶν Θηβῶν, τὸν ὁποῖον διακατέχει ὁ μέγιστος τῆς τυραννίας φόβος. Ὁ θάνατός τῆς εἶναι ἡ πρώτη ἐλπιδοφόρος ἐστία ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ Κρέοντος-τυράννου. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ στίχος :

" . . . . . τούτοις τοῦτο πᾶσιν ἀνδάνειν
λέγοιτ' ἂν, εἰ μὴ γλῶσσαν ἐγκλήοι φόβος "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 504 - 505)

εἶναι οὐ μόνον διαπιστωτικὸς περὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρχοντος εἰς τύραννον, ἀλλὰ καὶ κλήσις πρὸς ἀντίδρασιν. Καὶ ἡ κλήσις τῆς γρηγορώτερον τοῦ προσδοκωμένου, θά γίνῃ πραγματικότης. Βεβαίως, μετὰ τὴν παρουσίαν καὶ ἐτυμηγορίαν τοῦ Τειρεσίου καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ δράματος, ὁ Χορὸς τῶν Θηβαίων θά ἀρθρώσῃ λόγον. Καὶ πάλιν, βεβαίως, οὐχὶ ἐναντίον τοῦ συντριβησομένου τυράννου ἀλλὰ λόγον ἀλληλέγγυον πρὸς τὸν τοῦ Τειρεσίου. Εἶναι ἡ ἄλλη ὄψις τῆς ζωῆς: Ἡ ἀπέλπις, ἡ στέρησις ἐγγενοῦς προσωπικότητος, ἐλευθέρας βουλήσεως, καὶ πρὸ πάντων πίστεως.

Δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ σύνολον τῆς δομῆς τοῦ Κομμοῦ, ὅτε τὸ στηρίξωμεν εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἀγωνίας. Ἡ ἀ γ ω ν ί α διακρίνεται τοῦ φόβου κατὰ τὸ ὅτι εἰς τὴν ἀγωνίαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπειλεῖ εἶναι ἀνύπαρκτον, διὰ τοῦτο εἶναι ἐλλοχεύουσα καὶ παροῦσα ἡ ἐλπίς. Ἡ πηγὴ τῆς ἀγωνίας τῆς Ἀντιγόνης δέν εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ ἐπιγείου κόσμου, ἀλλ' ὁ κόσμος ὡς ἔχει διὰ τοῦτο ἡ κατεύθυνσις τῆς ἀγωνίας εἶναι ἡ κατάργησις τῆς ἐλπίδος ἀντιστάσεως. Οὕτως, ἡ ἀγωνία παρουσιάζει τὴν τραγικὴν ἐν τῷ κόσμῳ πορείαν ὑπάρξεως. Ἀλλὰ δι' ἐκάστην ὑπαρξιν ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἐλπίς ὑπερβάσεως ἑαυτῆς. Ἄλλωστε, ἡ ἀγωνία τῆς Ἀντιγόνης ἐν τῷ Κομμῷ

δέν ἀφορᾶ οὐδέν ἄλλον εἰ μὴ μόνον τήν μέριμναν. Μέριμναν διά τούς φίλους, τόν οἶκον, τήν πόλιν· τόν κόσμον. Ἡ μέριμνα εἶναι δομικόν στοιχεῖον τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἠρωίδος.

Τό μεγαλεῖον τῆς Ἀντιγόνης ἐγκείται καί εἰς τό γεγονός ὅτι δέν ἐπιδιώκει μόνον τήν ἁρμονικήν καί ἰσορροπον ἀνάπτυξιν καί πρόοδόν της, ἀλλά, παραλλήλως, καί τοῦ λαοῦ τῶν Θηβῶν. Καί τοῦτο, βεβαίως, οὐχί λεκτικῶς καί τυπικῶς, ἀλλ' οὐσιαστικῶς, εἰς μίαν ἀπέλπιδα προσπάθειαν ἀφυπνίσεως καί ἐγρηγόρσεως των, διότι ἡ τυραννία ἦτο πλέον ante portas τῶν Θηβῶν. Ἐπιζητεῖ τήν δι' ἀγωνιώδους φιλότητος ἀπόλυτον ἐγγύτητα τῆς ἰδικῆς της παρουσίας καί τοῦ λαοῦ τῶν Θηβῶν.

Εἰς τήν β' ἀντιστροφῆν τοῦ Β' Στασίμου, ὁ Χορός ὁμιλεῖ περί τῆς ἐλπίδος:

*" ἅ γάρ δὴ πολύπλαγκτος ἐλπίς
πολλοῖς μὲν ὄνασις ἀνδρῶν
πολλοῖς δ' ἀπάτα κουφονόων ἐρώτων
εἰδότη δ' οὐδέν ἔρπει, "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 615 - 617)*

Ἐνθάδε, ἡ ἐλπίς λειτουργεῖ καί διά τούς δύο πρωταγωνιστάς. Ἐλπίς τῆς Ἀντιγόνης διά δικαίωσίν της ὑπό τῶν θεῶν διά τήν προάσπισιν τῶν ἐντολῶν των, ἐλπίς ἡ ὁποία προϊόντος τοῦ δράματος μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα. Ἐλπίς τοῦ Κρέοντος νά παραμείνη εἰς τήν ἐξουσίαν, τυραννικῶ τῷ τρόπῳ, ἄρχων τῶν Θηβῶν. Γρηγορώτερον, ὡστόσον, τοῦ προσδοκωμένου, οἱ ἐπόμενοι λόγοι τοῦ Χοροῦ ἐπαληθεύονται, διότι ὁ Κρέων ἐντός ὀλίγου θά εἶναι ἐκτός ἐλέγχου. Ἡ ἐλπίς θά μεταβληθῇ εἰς ἀπάτην, διότι παραπλανώμενος ἐκ τῆς ἀκορέστου δίψης του δι' ἐξουσίαν, καθοδηγούμενος ἐκ ψευδοῦς πίστεως, ὅτι πρόκειται δι' ἐπιθυμίαν - αὐτοσκοπόν, τιμωρεῖται.

Εὐστόχως, παρετηρήθη ὑπό τοῦ Muller ὅτι ἡ ἐλπίς τοῦ Γ' Στασίμου δέν διαφέρει τῆς δεινότητος τοῦ Β' Στασίμου, ἀποτελοῦσαι καί αἱ δύο πηγὴν αἰσιοδοξίας. Αὕτη ἡ αἰσιοδοξία εἶναι τό κλείσιμον τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς τούς Ἐλευσινίους μύστας, διότι ὁ Σοφοκλῆς λόγῳ τῆς Ἐλευσινίου μνήσεως, εἶναι βέβαιος διά τήν τῆς Ἀντιγόνης σωτηρίαν, ὁμιλῶν διά τήν βεβαίαν ἐλπίδα, τήν δεινοτάτην ἐλπίδα τῆς εὐδαιμονικῆς μακαριότητος. Ἐλπίς ἡ ὁποία θά καταρρεύσῃ εἰς τήν τοῦ Κρέοντος περίπτωσιν, ἅμα τῷ πέρατι τοῦ Γ' Στασίμου καί τῆ εἰσόδῳ τοῦ Αἴμονος, ὁ ὁποῖος θά καταδείξῃ καί θ' ἀποκαλύψῃ τήν τύφλωσιν τοῦ πατρὸς του εἰς ὅλην της τήν ἔκτασιν, ἀποδεικνύων ματαίαν οἰανδήποτε ἐλπίδα σωτηρίας.

Ἡ ζωηρά ἐλπίς τῆς ὑπάρξεως πολλῶν προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι θά ἀπετέλουν τήν "κοινωνίαν τῶν ἀντιστρατευομένων", πληροῖ τήν καρδίαν της χαρᾶς καί ἱκανοποιήσεως. Ἡ Ἀντιγόνη, ἄλλωστε, δέν προσβλέπει εἰς τούς Θηβαίους ἀπλῶς καί μόνον διά νά σώσῃ τήν ζωὴν της, διά τῆς ἰδικῆς των συμπαραστάσεως καί ἀντιδράσεως. Τό μέλλον της ἦτο προδιαγεγραμμένον πρό τῆς εἰσόδου της εἰς τήν σκηνήν. Τό λέγει ἡ ἴδια εἰς τήν Ἰσμήνην "Σὺ μὲν γάρ εἴλου ζῆν, ἐγὼ δέ κατθανεῖν". Ὁ σκοπός της εἶναι

διαφορετικός και μεγαλειώδης: Ἐπιζητεῖ τήν ἄρσιν τῆς προσωπικότητος τῶν ἄλλων εἰς τό ἴδιον ὑψηλόν ἐπίπεδον. Τόν ζητεῖ κοινωνόν τῶν ἰδίων ἀγαθῶν. Συμμέτοχον εἰς τήν ἐλπίδα, τήν νίκην καί τόν θρίαμβον τῆς ζωῆς.

Ἡ Ἀντιγόνη εὐαγγελίζεται ἕνα νέον τρόπον βιώσεως καί βιοτῆς, ἀντιλαμβανομένη ὅτι ἡ ἰδική της ὑπαρξις λαμβάνει νόημα καί περιεχόμενον ἐκ τῆς ὑπάρξεως, τῆς ἐλπιδοφόρου παρουσίας καί τῆς δυναμικῆς συνεχείας τῶν ἄλλων, ἡ πνευματική καί ἠθική αὐξησις τῶν ὁποίων σηματοδοτεῖ καί νοηματοδοτεῖ καί τήν προσωπικήν της αὐξησιν.

Αὕτη δέ ἡ ἐλπίς καθίσταται πηγὴ χαρᾶς, ἡ ὁποῖα ὑπερνικᾷ τήν θλίψιν τοῦ κόσμου καί ὁδηγεῖ εἰς τόν θρίαμβον τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου. Καθίσταται οὕτω ἡ ἐλπίς πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεδεσμεύονται τεράστια κεφάλαια ἐνεργητικότητος, παρρησίας καί ἀποφασιστικότητος. Διὰ τοῦτο, ἡ Ἀντιγόνη παραμένει Αἰσιόδοξος. Θλίβεται μόνον διὰ τήν ἄρνησιν τῆς Ἰσμήνης νά συμμετάσχη εἰς τήν ταφήν τοῦ ἀδελφοῦ των. Καί τοῦτο διὰ νά πληρωθῆ καί ἐκείνη χαρᾶς, ἱκανοποιήσεως καί ἐλπίδος. Ἄδυνατεῖ νά κατανοήσῃ τήν σκοτεινὴν ὁρμὴν ἀπεμπολήσεως, οὐχὶ τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ τῆς βεβαιότητος δι' ἀξιοπρεπῆ καί ὑπερήφανον ζωὴν. Καί συγχρόνως τήν τραγικὴν πρᾶξιν αὐτοκαταδίκης μίας ἀπογόνου τῶν Λαβδακιδῶν.

Τήν ἀγωνίαν τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ὁποῖα εἶναι ἀνάλογος πρὸς τήν ὀδύνην τῆς ἀγωνιώδους βιώσεως τῆς φιλότητος, θά τήν μετριάξῃ ἢ καί θά τήν ἐξαλείφῃ ἡ πίστις. Τήν ὀδύνην της ὁμως θά τήν προσδιορίξῃ εἰς ἔντασιν καί διάρκειαν ἡ ἐλπίς.

ΤΟ ΘΑΡΡΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Ἡ Ἀντιγόνη, ἡ θεόφθογγος τῆς καρτερίας σάλπιγξ, ἡ "περιηχήσασα τήν γῆν τῶν Θηβῶν", μετὰ θαυμαστῆς παρρησίας καί ἀπροσμετρήτου θάρρους, πρώτη "κατονομάζει" τήν φοβερὰν τυραννίαν, ἐφ' ὅσον ἐξουσιαστικῶς τήν περιορίζει καί τῆς προσδίδει τό ἀληθές αὐτῆς ὄνομα. Μετὰ θάρρους οὐ τοῦ τυχόντος, ἀπαντᾷ εἰς τόν δυσκάθαρον τύραννον, εὐρισκομένη εἰς τόν ἀντίποδα τῆς εὐενδότου εἰς ὑποταγὴν Ἰσμήνης, ἡ ὁποῖα θεωρεῖ ἑαυτόν:

" . . . . . γυναῖχ' ὅτι
ἔφνυμεν, ὡς πρὸς ἄνδρας οὐ μαχομένα
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 61 - 62)

Ὡς δέ μετ' ἐνσυνειδήτου παρρησίας ὁδεύει πρὸς τήν ταφήν, ὀλοκληροῦται ὡς ὑπαρξις, ὡς δοκιμαζομένη μετὰ τῶν πλέον αὐστηρῶν καί εὐαισθητῶν κριτηρίων: τῆς φιλότητος καί τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλωστε, ἡ δι' ἐλευθερίας καί φιλότητος ἐκφραζομένη ὀλοκλήρωσις εἶναι τό αἰσθητόν ἀποτέλεσμα τῆς ὀδυνηρᾶς ἐπιλογῆς τῆς ἠρωίδος, εἰς δεδομένην ἱστορικὴν -

μοναδικήν καί ανεπανάληπτον - στιγμήν τῆς ἐπιγείου παρουσίας της, ἀπορρίπτουσα μορφάς, στοιχεῖα καί πρόσωπα ἐξουσιαστικῆς καί ἀδιαφόρου ζωῆς, μεταπλάθουσα οὐσιαστικῶς τήν ζωήν της, οὕτως ὥστε μέ τό νέον της περιεχόμενον νά ὑπηρετήσῃ τόν καινόν πολίτην τόν μέτοχον τῆς Μυστηριακῆς ἐπαγγελίας, τῆς ἄλλης ζωῆς. Διά τῆς ἀγερώχου καί ἀταλαντεύτου ταύτης στάσεώς της, τοποθετεῖ, εἰς τήν θέσιν τῆς πνιγηρᾶς νομοκρατικῆς ἐξουσίας, τήν φιλότητα: βιωματική - πνευματική ἐξουσία, καί τήν ἀλήθειαν: δυναμική ἐξουσία.

Ἀπό ποῖα ἄραγε βάθη τῆς βασιλικῆς ψυχῆς της ἀνέβλυσε τόση τόλμη καί τόση γενναιότης; Ποῖαι μυστικά δύναμεις, αἱ ὁποῖαι ἔμενον κεκρυμέναι ὡς ἐφεδρεῖαι τῆς ὑστάτου ὥρας, ἔγιναν ἀποτόμως ἐνεργοί καί ἀκάθεκτοι; Ἀπεγνωσμένη δέν ἦτο ἡ Ἀντιγόνη, ἀποφασισμένη ἦτο.

Ἀποφασισμένη νά ζήσῃ γενναίως, ὡς γενναία ἀπόγονος εὐκλεοῦς γενεᾶς. Γνωρίζει: "Ὅτι δεῖ γενναίως φέρειν τά προσπίπτοντα ὄντας ἀνθρώπους καί κατ' ἀρετήν ζῆν ὀφείλοντας"⁴⁰³. Ὡς ἐπίσης καί τό, παραπλησίαν ἔχον ἔννοιαν, ἐκ τοῦ Φιλοτραγωδοῦ ἀπόσπασμα τοῦ Ἀλέξιδος:

"Σοφῆς γάρ γυναικός τὰς τύχας ὀρθῶς φέρειν"
(252 EDM)

Ὡς καί τό μονόστιχον τοῦ Μενάνδρου:

"γυναικός τὰ προσπίπτοντα γενναίως φέρειν"
(771 ED M)

Ἡ ἐναλλαγή δέ ἀληθείας καί ἀγάπης - συναισθήματα ἄγνωστα εἰς τήν ψυχράν Κρεόντειον λογικήν - εἶναι ἐνδεικτικῆ τῆς πνευματικότητος τῆς ἠρωίδος καί ἀναγκαῖα προϋπόθεσις διά τήν διατήρησιν τοῦ νέου πνεύματος ἐντός τῆς σχετικότητος τῶν μορφῶν τῆς Ἱστορίας. Ἡ μετά παρησίας ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας περί τήν ταφήν ὑπερβαίνει τό ἐνδιάμεσον τῶν ἰδεῶν καί ἐγγίζει τό ἐσώτατον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐκτός τῆς περιοχῆς τῶν σχετικῶν καί συμβατικῶν μορφῶν, εἰς μία τολμηράν κίνησιν προσλήψεως, ἀναμορφώσεως καί, τελικῶς, ὑπερβάσεως τῆς ἐναγοῦς ἱστορίας της.

Αἱ θαρραλέαι ἀπαντήσεις τῆς Ἀντιγόνης ὀδηγοῦν εἰς τήν φανέρωσιν τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν, ἐφ' ὅσον "Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε καί ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη". Καί ἡ φανέρωσις αὕτη συνδέεται μέ τήν παρουσίαν τοῦ θεϊκοῦ φωτός. Ναί, ἡ Ἀντιγόνη εἶναι φῶς τοῦ κόσμου! Φῶς ἐκ τοῦ φωτός τῶν Ἐλευσινίων δοξασιῶν καί ἐπαγγελιῶν. Τά ἔργα της φωτεινά καί ἐκεῖνα, ἐπιβληθέντα οὐσιαστικῶς ὑπό τῆς θεϊκῆς ἐπιταγῆς, ὀμιλοῦν διά τόν θεϊκόν ὄμιλον καί συγχρόνως τόν ἀποκαλύπτουν. Ὅσοι δέχονται, ἄλλωστε, τό φῶς τῆς μύσεως δέν φοβοῦνται τήν ὑπό τοῦ φωτός κατάληψιν των. Ἡ ἡμέρα διά τε τήν Ἀντιγόνην καί τούς μύστας δέν ἔχει νύκτα.

⁴⁰³ Στοβαίου, Ἀνθολόγιον (ΜΔ')

Ἔρχεται καί παραμένει. Δέν παρέρχεται. Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὄντως "θυγατέρα φωτός καί θυγατέρα ἡμέρας". Εἶναι καί παρέχει ζωήν. Καί εἶναι ζωή οὐχί ἐσωστρεφείας, ζωή ὑπό κρίσιν, δοκιμασίαν καί ὀμηρίαν, ἀλλά ζωή αἰώνιος καί ἀτελεύτητος: **Ἀθάνατος!**

Εἶναι ζωή παρησίας, ζωή πρὸς τὰ "ἔξω". Βεβαίως ἡ πορεία τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τὰ "ἔξω" εἶναι ὀδυνηρά. Καί τοῦτον, διότι παρουσιάζει καί ὑλοποιεῖ τὰ ἐσωτερικά ἐκεῖνα στάδια τῆς μεγάλης θαρραλέας πορείας τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰ "τῶν θεῶν νόμιμα", καί τῆς ἀσκήσεως τῆς φιλότητος, τῆς μεγαλειώδους μαρτυρικῆς πορείας πρὸς τό ἀπόλυτον, τό ὠραῖον, τό αἰώνιον. Προηγῆθη, βεβαίως, ἡ ἐσωτερική πάλη τῶν λογισμῶν, ἡ τόλμη τοῦ ἐγχειρήματος, ἡ πικρία τῆς ἀνικανοποιήτου προσδοκίας τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἰσμήνης, ἡ συντριβή ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῆς μή κατανοήσεως καί συμπαραστάσεως τοῦ χοροῦ. Ἄλλ' ὅμως, ὅσον περισσότερο ἔντονα εἶναι τὰ ἐξονομασθέντα συναισθήματα, ἄλλον τόσον ἔντονος εἶναι καί ἡ χαρά τῆς ἀληθοῦς πίστεως καί ὑπακοῆς εἰς τό ἀληθές δίκαιον, ἡ βεβαιότης τῆς μακαριότητος καί θεϊκῆς ἀνταποδόσεως διὰ τὴν "εὐσέβειαν σεβίσασα", ὁ γλυκασμός τῆς μετὰ τῶν φίλων συναντήσεως καί αἰωνίου ἀναστροφῆς.

Πηγὴ τοῦ ἐπιδειχθέντος θάρρους της εἶναι ἡ δύναμις ἐξ ὑψους, ἡ ὁποία, μετὰ τῆς μεγαληγόρου ὑπακοῆς της, τῆς παρέχουν τὴν δυνατότητα μετοχῆς της εἰς τὴν καθολικότητα τῆς φιλότητος καί συγχρόνως εἰς τὴν καθολικότητα τῆς μαρτυρίας. Διὰ τὴν Ἀντιγόνην "ἐλήλυθεν ἡ ὥρα". Εἶναι ἡ κορυφαία στιγμή τῆς θαρραλέας ἀπολογίας πρὸ τοῦ φοβεροῦ ἐξουσιαστικοῦ βήματος, εἶναι ἡ ὥρα τῆς παρακαταθήκης, εἶναι ἡ ὥρα τῆς προετοιμασίας διὰ τό μαρτύριον, εἶναι ἡ ὥρα τῆς κλήσεως καί τῆς ἀποδοχῆς, εἶναι ἡ ἐκκίνησις τῆς φωτεινῆς πορείας πρὸς τὴν ἀθανασία καί τὴν θέωσιν. Διὰ τοῦτο, ὁ Χορός δέν δύναται πλέον νὰ ὀμιλῇ διὰ τὴν ἀρχὴν καί τό τέλος τῆς ἱστορίας της. Διότι πρόσωπον καί ἱστορία ἔχουν προσληφθεῖ εἰς τὴν αἰωνιότητα, εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν τῶν *μνημένων*. Καί τοῦτο τό "μέγα καί παράδοξον", ἥτοι ἡ ἀλλαγὴ εἰς τοὺς ὄρους ζωῆς καί θανάτου ὀφείλεται εἰς τὴν θαρραλέαν καί ἀποφασιστικὴν στάσιν τῆς Ἀντιγόνης. Ὅπου τό πρότερον ὀμιλούσαμε δι' ἀρχὴν ἔχομεν νῦν παρησίαν καί ἀποκάλυψιν. Καί ἐκεῖ ὅπου ἐτοποθετούσαμε τό τέλος, εὐρίσκειται νῦν ἡ τελείωσις τῆς ἱστορίας, ἡ μακαριότης τῆς ἡρώιδος: ἡ μετὰ τῶν θεῶν μέθεξις: ἡ Δικαίωσις, ἡ τῆς *Ψυχῆς Ἀθανασία*.

Τοῦτον εἶναι τό νόημα τῆς θαρραλέας θυσίας τῆς Ἀντιγόνης, οὐ μόνον ἡ ἑαυτῆς δικαίωσις ἀλλὰ καί ἡ κυριαρχία της ἐπὶ τῆς τυραννικῆς δυνάμεως. Διότι ὁ θάνατός της ἀποτελεῖ τὴν ἐορτὴν τῆς τελειώσεως τῆς ἱστορίας. Τό τέλος τῆς ἱστορίας της, ἄλλωστε, ἀπεκάλυψε κατὰ θαυμαστόν τρόπον πόσον πλησίον τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκονται οἱ Θεοί, προνοοῦντες διὰ τοὺς προμάχους τῶν δικαίων των, τιμῶντες καί ἐπιβραβεύοντες τὴν θαρραλέαν των ἠθικὴν στάσιν. Διὰ τοὺς μνηθέντας, τοὺς μετόχους τῆς ἄλλης ζωῆς, δέν ἔχει σημασία ὁ ἐν τῷ τάφῳ ἐγκλεισμός τῆς Ἀντιγόνης, ἀλλ' ὅτι τοῦ "ζωὴ ἐκ τάφου ἀνέτειλε". Ἡ ἀνατολή καί ἡ πλήρωσις τῆς μνητικῆς προσδοκίας. Ἡ θαυμαστή "ἀλλοίωσις" τῶν μυστῶν.

Ἡ Ἀντιγόνη, ἡ ἀκραιφνής στρατιώτης τοῦ λόγου τῆς πίστεως, εἶναι ἡ θαρραλέα κλητὴ τοῦ περιωνύμου καί συγχρόνως ἐναγοῦς οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν. Ἀποδέχεται προθύμως τὴν κλησιν, γνωρίζουσα ἐκ προοιμίου τὸ μαρτυρικὸν τέλος, ἀντίτιμον τῆς ζεύσεως καί θερμουρογοῦ πρὸς τοὺς φίλους ἀγάπης.

Εἰς τὸ ἐρώτημα εἶναι ἀδύναμος ἡ Ἀντιγόνη; δίδεται ἡ ὀφειλομένη ἀπάντησις: ὅτι ἡ δύναμις καί τὸ θάρρος τῶν ἀδυνάτων εἶναι ὅτι δύνανται, εἰς στιγμὰς λίαν κρισίμους, νὰ μετατρέψουν τὴν ἀδυναμίαν των εἰς δύναμιν καί ἀνεξάντλητον θάρρος. Εἶναι τὸ θάρρος τῆς γυναικὸς νὰ ἀναλαμβάνη, ὅτε ἡ περίστασις τὸ καλεῖ, τὸν πρωταγωνιστικὸν ρόλον διὰ τὴν σωτηρίαν οὐ μόνον τῶν πόλεων ἀλλὰ καί τῶν μεγαλυτέρων ἰδεῶν καί ἰδανικῶν⁴⁰⁴. Φαινομενικῶς, ἴσως παρουσιάζεται ἀδύναμος, οὐσιαστικῶς ὅμως ὄχι. Ἐξουσιαζομένη πρὸ τυράννου - ἐξουσιαστοῦ, ἀρχομένη πρὸ τοῦ ἀρχοντος, γυνὴ πρὸ ἀνδρός, ὡστόσοσον ἐμφορουμένη ὑπὸ θάρρους ἀκλονήτου, ὡς σεβίσασα τὰς τῶν θεῶν ἐπιταγὰς καί τοὺς ἀγράφους νόμους. Ἰδού οὖν ἡ ἰσχὺς τῆς, τὸ κράτος τῆς, ἡ δύναμις, τὸ ἀκατάβλητον σθένος: **ἐκ θεῶν**.

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ Ἀντιγόνη, τὸ Ὀλύμπιον καταγώγιον, παρουσιάζεται ὡς ὁ τῆς Λυσιστράτης ἀντίπους. Ἐκείνη χρησιμοποιοῖ τὰ ὄπλα τῆς γυναικειᾶς θηλυκότητος καί εἰς τὴν τῶν ἀνδρῶν πανοπλίαν ἀντιτάσσει τὴν παν-οπλίαν τῆς γοητείας. Ἡ Ἀντιγόνη θεωρεῖ ταῦτα πάντα, συναισθήματα κατωτέρου εἴδους γυναικῶν - ἄλλωστε χαρακτηρίζουν ἠρωίδα ἀπτικῆς κωμωδίας -, διὰ τοῦτο καί δίδει τὴν μάχην εἰς ἰδεολογικὸν καί οὐχὶ εἰς γυναικεῖον ἐπίπεδον. Εἶναι ἡ μεστή θάρρους ἰδεολογικὴ ἀμαζών ἡ ὁποία μέ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, θά καταγάγη νίκην περιφανῆ, διασώζουσα οὐ μόνον τὸν οἶκον καί τὴν δεινῶς δοκιμαζομένην καί αὔθις πατριὸν πολιτείαν, ἀλλὰ καί τοὺς ἀπειλουμένους πολιτικούς θεσμούς. Συνεισφορὰ πολῦτιμος καί οὐσιαστικὴ δι' ἑαυτὴν καί ἀλλήλους. Καί τοῦτο διότι ἡ Ἀντιγόνη, πίστευε, "ὑπερέβηκε τὸ τοῦ θήλεος χαῦνον ἀνδρειοτάτῳ φρονήματι" καί μετὰ ταῦτα τὰ Ὀλύμπια "πολεῦει σκηνώματα" καί μετὰ τῶν Ὀλυμπίων "συμπεφθέγγεται, προσομιλεῖ καί συναγάλλεται".

Η ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Ἀλέγοντες **πίστιν**, ἐννοοῦμεν τὴν δύναμιν ἡ ὁποία δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δυνατότητα νὰ διακρίνη τὸ δεδομένον, τὸ γνωστόν, τὸ αὐθεντικόν, διὰ τῆς πραγματώσεως τοῦ οὕτω ὄντος, ὅτε τὸ οὕτω ὄν δέν εἶναι εἰ μὴ τὸ δέον.

Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της, ἡ Ἀντιγόνη μᾶς καθιστᾷ μετόχους τῆς πίστεώς της πρὸς τοὺς Θεοὺς ἀλλὰ καί τοὺς φίλους. Εἰς τὸν Πρόλογον, βεβαίως, παραπονεῖται διὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Διὸς δοθέντα κακά:

⁴⁰⁴ Ἀριστοφ. *Λυσιστράτη*, στ, 29 - 31.

"... Ζεύς τῶν ἀπ' Οἰδίπου κακῶν
ὁποῖον οὐχί νῶν ἔτι ζῶσαν τελεῖ;"
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ 2 --3)

Ἡ πίστις τῆς, ὡστόσοσον, εἶναι ὀρθή καί ἀκράδαντος. Διά τοῦτο καί ἀπαντᾷ, εὐθαρσῶς καί μετά παρηρησίας, εἰς τόν ἐκπεπληγμένον Κρέοντα:

" Οὐ γάρ τί μοι Ζεύς ἦν ὁ κηρύξας τάδε
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη "⁴⁰⁵
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ. 450 -451)

Ἀργότερον, ἡ Ἀντιγόνη πλησιάζει περισσότερο τούς θεούς καί δὴ τόν Δία, καί ὁ Κρέων ἀπομακρύνεται, ἐνῶ τό πρῶτον ἐμφανίζεται ἐπικαλούμενος καί εὐχαριστῶν τούς θεούς. Διά τοῦτο καί ὁ "θρησκευτικός" αὐτῆς λόγος:

" ἀλλ' ἡ τυραννίς πολλά τ' ἄλλ' εὐδαιμονεῖ
κᾶξεστιν αὐτῇ δρᾶν λέγειν θ' ἄ βούλεται "
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ 506 - 507)

μεταβάλλεται αὐτομάτως εἰς λόγον, φύσει καί θέσει, πολιτικόν, εἰς μίαν πρᾶξιν ἀποποιήσεως καί καθολικῆς ἀρνήσεως τῆς τυραννίας, σηματοδοτῶν οὕτως τήν πολιτικὴν τῆς Ἀντιγόνης πίστιν. Καί εἰς τοῦτο δέν εἶναι μόνη. Ἡ ἴδια, εὐθαρσῶς, τό ὁμολογεῖ εἰς τόν ἀνοήτως καί ὠφελμιστικῶς σκεπτόμενον Κρέοντα:

" ὀρῶσι χούτοι σοί δ' ὑπίλλουσιν στόμα "
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ. 509)

Δέν πρόκειται περί πεποιθήσεως καί διαθέσεως ἀναιμικῆς, ἀλλά περί ζεούσης καί θερμορρογοῦ πίστεως, ἡ ὁποία διαχέεται "εἰς πάντας ἀρμούς, εἰς νεφρούς, εἰς καρδίαν" καί κατακλείεται μετά τῆς ὁμολογιακῆς καταθέσεως "πάσχω... τήν εὐσέβιαν σεβίσασα". Ἀπό τῆς ἐκκινήσεως τῆς τραγωδίας, κατανοοῦμεν πλήρως τό βασικόν σχεδιάγραμμα τῆς πίστεως τῆς ἡρώιδος ἡ ὁποία, ἀπό ἐσωτερική, προσωπική ἀρχικῶς ὑπόθεσις, ἐξαπλοῦται, ἀργότερον, διά νά λάβῃ ἓνα ὑψηλόν, κοινωνικόν, πολιτικόν, παγκόσμιον χαρακτῆρα.

Ὅφείλομεν νά σημειώσωμεν ἓνια ἰδιαίτερα γνωρίσματα τῆς Ἀντιγονείου πίστεως, ἡ ὁποία καί ἀποτελεῖ τήν εἰδοποιόν ἐκ τοῦ Κρέοντος διαφοράν.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἡ νικήτρια τοῦ κόσμου εἰς τό σύνολόν του, διότι τόν ἀναγνωρίζει, τόν ἀποδέχεται, καί τελικῶς τόν ὑπερβαίνει. Δέν τόν ἀπορρίπτει, οὐδέ τόν ἀγνοεῖ, διότι μία παρομοία στάσις θά ἦτο ἐγκατάλειψις καί φυγομαχία, στέρησις καί προσαρμογή πρός τά κατώτερα

⁴⁰⁵ Δίκη, ἡ κατ' Οἰδίποδα "ξύνεδρος Ζηνός ἀρχαίοις νόμοις", Σοφοκλ. Οἰδ. ἐπί Κολ., στ. 1382.

σχήματα και δεδομένα τῆς ζωῆς. Ἀντιθέτως, δέχεται τόν κόσμον, τήν πόλιν, ὡς τήν ἀπαραίτητον βάσιν τῆς βιολογικῆς τῆς ὑποστάσεως καί πεδίων ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν τῆς δυνάμεων. Ὑπερνικᾶ ὡστόσοσον, τήν βαναυσότητα καί τήν ἀκαμψίαν τῶν φυσικῶν νόμων, ὑποτάσσουσα τήν φύσιν, μεταβάλλουσα ταύτην εἰς ὑπηρετικὴν τῶν σκοπῶν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς.

Συγχρόνως, ἡ πιστή Ἀντιγόνη, ὁ τῆς πίστεως πύργος ἀσάλευτος καί ἀκλόνητος, ὑπερβαίνει τόν κόσμον διότι τόν ἀντιμετωπίζει, τόν βιοῖ ὡς δημιουργίαν τῶν Θεῶν. Ὡσαύτως, ὑπερβαίνει καί τόν χρόνον, ἐγκεντρίζουσα τοῦτον εἰς τήν αἰωνιότητα, βιοῦσα τοῦτον μυστικῶς ὡς φιλοτικόν χρόνον, καί δὴ τήν στιγμὴν τῆς ταφῆς καί τῆς ἐν συνεχείᾳ θαρραλέας καί ἀφόβου ἀπολογίας τῆς. Ἀγωνίζεται νά διευρύνῃ τὰ χρονικά τῆς ζωῆς ὄρια, διὰ νά βιώσῃ περισσότεραν ἀγάπην, διότι μετά πάθους ἀγαπᾶ τήν ἀληθῆ ζωὴν. Ἡ Ἀντιγόνη κατέκτησε σιωπηρῶς ἐκάστην στιγμὴν, δι' ἔργων πίστεως, ἀγάπης καί φιλαλληλίας, ἔργα τὰ ὅποια μαρτυροῦν σεβασμόν πρὸς τόν ἄνθρωπον. Οὕτω, δικαίως κατακτᾶ τήν ἀθανασία μέσω συγκεκριμένων σχημάτων τῆς Ἱστορίας.

Ἡ πίστις τῆς Ἀντιγόνης δέν εἶναι σύμπλεγμα κατωτερότητος, οὐδέ ἡ μεταφυσικὴ τῆς προσδοκία ἀνεδαφικὴ. Ἡ μυστηριακὴ παρακαταθήκη καί ἀποκάλυψις εἶναι ἀλήθεια καί ὁ μυστηριακὸς κόσμος συνιστᾶ τό ὄντως ὄν τῆς πραγματικότητος: αὐτὴν ταύτην τήν οὐσίαν τῆς ζωῆς καί τῆς ὑπάρξεως. Τήν μόνην ἀπόλυτον ἀξίαν, ἡ ὅποια ἀξιολογεῖ καί σταθμίζει καί τήν πραγματικὴν ἀξίαν πάσης κατ' ἄνθρωπον καί κατὰ κόσμον σχετικῆς ἀξίας. Γνωρίζει καλῶς ὅτι:

*"αἰσχρόν γάρ οὐδέν ὦν ὑφηγοῦνται θεοί"*⁴⁰⁶
(Θυέστης, 247 P.)

Καί ἡ Ἀντιγόνη, πιστή εἰς τό χρέος καί τήν εὐθύνην τοῦ πιστοῦ, κατευθύνει οὐ μόνον ἑαυτὸν ἀλλὰ καί τόν λαόν τῶν Θηβῶν πρὸς τήν ἀποκαλυπτικὴν θεϊκὴν ἀλήθειαν: τό ἀληθές δηλ. νόημα τῆς ζωῆς καί τῆς ὑπάρξεως καί τούς ὁδηγεῖ πρὸς τήν ἀληθῆ τελεολογίαν καί προσπαθεῖ ἐναγωνίως νά τούς βοηθήσῃ νά ἀποκαλύψουν καί βιώσουν τό πλούσιον ἠθικόν περιεχόμενον τῆς ζωῆς καί τῆς πίστεως.

Διὰ τῆς πίστεως, ἡ Ἀντιγόνη θέτει ὑπὸ κρίσιν καί δοκιμασίαν τήν εὐγενῆ καταγωγὴν τῆς. Ἐκ βασιλικῆς γενεᾶς, καί ἐν τούτοις δέν συμμορφοῦται πρὸς τὰ τοῦ βασιλέως κελεύσματα, θάπτουσα τόν ἀδελφόν τῆς "Κρέοντος ἀντειρηκότος". Διὰ μιᾶς ἀποφασιστικῆς κινήσεως θέτει εἰς τό περιθώριον ὄλους τούς ἀπαγορευτικούς ὄρους. "Τόν ἐμόν . . . ἀδελφόν οὐ προδοῦσ' ἀλώσομαι". Καί διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐκκινεῖ τήν οὐσιαστικὴν τῆς πορείαν εἰς τήν "ἔρημον" τῆς πίστεως. Μετά δέ καί τήν ἄρνησιν τῆς Ἰσμήνης, τήν συνοδεύει ἡ συνείδησις ἀποκοπῆς ἐκ τοῦ ὑπολοίπου κόσμου. Γνωρίζει ὅτι ὁδηγεῖται εἰς τήν ἄβυσσον τοῦ θανάτου,

⁴⁰⁶ Πρὸβλ. Ἀριστοτ., Περὶ οὐρανοῦ, 271α 33: "ὁ δὲ θεὸς καί ἡ φύσις οὐδέν μάτην ποιοῦσιν"

καί ὁμως τολμᾶ. Ἡ ψυχὴ της φλέγεται ἐκ πίστεως, μεταβαλλομένη εἰς τρομερόν φάντασμα, φωτεινόν καί ἰδρωμένον ἐκ τῆς περιεχούσης ἀγωνίας τῆς ἐπικειμένης μεγάλης συναντήσεως μετὰ τῶν Φίλων.

Καί θάπτει τόν ἀδελφόν της!. Τό σκότος διαδέχεται ἡ χαραυγὴ τῆς μεγάλης τετελειωμένης πίστεως. Μετά τόν πόλεμον τῶν κοσμικῶν στοιχείων - τῶν λόγων καί αἰτίων τῆς Ἰσμήνης -, ἔρχεται ἡ πλήρωσις τῆς ἀποστολῆς της, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς της, προτύπωσις ἐκείνης τῆς Χαναναίας γυναικός τῆς "ἐξελθούσης ἐκ τῶν ὀρίων" της, τῆς ἀκουσάσης καί ἐκείνης τῆς ἐπιβραβευτικῆς καί σωτηρίου τοῦ Κυρίου φωνῆς: "Ὡ γύναι μεγάλη σου ἡ πίστις. Γεννηθήτω σοι ὡς θέλεις". Τοῦτο τό θαῦμα βιοῦ καί ἡ Ἀντιγόνη: τό πλήρωμα τῆς θριαμβευτικῆς νίκης τῆς πίστεώς της. Τῆς πίστεως ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἐκ μιᾶς ἐσωτερικῆς πληροφορήσεως, χωρεῖ ὡς ὑπαρξιακός ἀγών μιᾶς ἐσχάτου δοκιμασίας διὰ νά ἀπολήξῃ εἰς τήν τελικὴν νίκην τῆς ἐπιβεβαιώσεως, ἀπό τήν πλευράν τοῦ πιστοῦ, καί τῆς μεγάλης ἀναγνωρίσεως, ἀπό τήν πλευράν τῶν Θεῶν.

Ἡ Ἀντιγόνη διασαλπίζει οὐ μόνον τήν πρὸς τοὺς Θεοὺς πίστιν της, ἀλλὰ καί τήν πίστιν ὅτι ἄνευ ἠθικῆς, δικαίου καί ἀγάπης δέν ὑπάρχει θρησκευτικός παλμός καί μυστικόν συναίσθημα, ἡ προϋπόθεσις αὕτη τῆς ἠθικῆς εὐεξίας καί τελειώσεως. Διότι ἡ πίστις ὡς βεβαιότης, μακρὰν πάσης ἀμφιβολίας καί δισταγμοῦ, ὑπεραίρει τήν ψυχὴν ἀπὸ τῆς γήινης πραγματικότητος εἰς ἄλλην πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν θείας πνοῆς καί ἐνεργείας. Διαισθάνεται διὰ τῆς πίστεως καί τῆς φιλότητος ὡς ὄρατά τά ἀόρατα, ὡς προκείμενα τά ἀποκείμενα καί ὡς ἐγγύς τά μακρὰν. Ὡς δύναμις συμπυκνωμένη, ἡ πίστις της ἀνορθοῖ τὰς παρειμένας χεῖρας καί κρατύνει τὰ παραλελυμένα της γόνατα. Θεωρεῖ δέ καθῆκον της - ὧδε τό μεγαλεῖον της - νά καταστήσῃ τήν πίστιν της εἰς Θεοὺς καί εἰς φιλότητα καθαρὸν βίωμα καί προσωπικὴν ἐμπειρίαν.

Εἰς τόν ἀντίποδα ὁ Κρέων. Ἡ ἀποστασία του ἀπὸ παντός μεταφυσικοῦ, ἀποτέλεσμα ἀπιστίας καί ἀρνήσεως, δημιουργεῖ τήν ἄθεον πολυειδῆ ταλαιπωρίαν, αὐξάνει τό ἄγχος καί τήν ἀπελπισίαν καί καταλήγει εἰς τήν ἀπόγνωσιν καί τήν ἠθικὴν καί πνευματικὴν αὐτοχειρίαν, τήν αὐθαίρετον κατάλυσιν τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς. Οὕτως, ἀπομακρύνεται τῶν θεϊκῶν καί ἀγράφων ἐντολῶν καί ἀρνεῖται τόν πνευματικόν κόσμον, τό μεταφυσικόν τοῦτο ἔρρισμα πάσης ἠθικῆς ἀξίας, βάσει τῆς ὁποίας ἀξιολογεῖται καί ἡ πνευματικὴ βαρύτης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καί διαθέσεων καί ἐνεργειῶν. Δι' ὃ, καί ὁ Κρέων βάλλει κατὰ τῶν ἀνθρωπίνων καί θεϊκῶν. Προάγγελος ὢν τῆς Σαρτρικῆς κολασίμου ἀντιλήψεως περὶ τοῦ ἄλλου.

Ἡ πίστις τῆς Ἀντιγόνης δέν ἀποτελεῖ ἀπλῆν γνωστικὴν δύναμιν, ἀλλὰ τό συμπλήρωμα ὅλων τῶν γνωσιολογικῶν ἱκανοτήτων της. Τελειοῖ τό πνεῦμα καί ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀποφάσεώς της. Ἀνακινεῖ καί ἀναμοχλεύει τό ἠθικόν αἶσθημα καί τήν ἠθικὴν ὁρμὴν, κινεῖ τό δυνάμει εἰς τό ἐνεργεῖα καί πορεύεται πρὸς τήν ἠθικὴν τελιότητα, τήν ἀριστοτελικὴν ἐντελέχειαν.

Ἡ Ἀντιγόνη ἐμπνέεται ἀπό τήν πίστιν εἰς τήν πίστιν αὐτῆς, διότι πιστεύει εἰς αὐτήν καί εἰς ἑαυτήν, δι' ὃ καί ζῆ "ὡς παιδευομένη καί μή θανατουμένη, ὡς λυπουμένη ἀεί δέ χαίρουσα ὡς πτωχή, πολλούς δέ πλουτίζουσα ὡς μηδέν ἔχουσα καί πάντα κατέχουσα"⁴⁰⁷. Πορεύεται εἰς τήν μεγαλειώδη ἱστορικὴν πορείαν τοῦ ἰδανικοῦ αὐτῆς πεπρωμένου, ἐν πίστει καί ταπεινώσει, ἐν ὑπομονῇ καί ἐλπίδι. Διότι ἡ πίστις, ἐν τῇ ὄντολογικῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ καί ἀναλύσει, εἶναι **ἡ ρ ω ι κ ό ς θ ρ ί α μ β ο ς** κατά τοῦ Κρεοντείου ἐγωκεντρισμοῦ. Εἶναι μυστικὴ ἐνατένισις καί ἀνάβασις πρὸς τὰ ὕψη τῆς Ἐλευσινίου μακαριότητος.

Ἡ στάσις τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τόν Χορόν - Κόσμον ἀποτελεῖ τήν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν καί ἔκφρασιν μιᾶς μεγάλης διαδικασίας, ἡ ὁποία συντελεῖται ἐντὸς τῆς ψυχῆς της καί ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικόν τήν ἐλευθερίαν. Τό στοιχεῖον τοῦτον εἶναι τό ἐπίκεντρον τῆς προσωπικότητός της, τό κεφάλαιον τῆς πνευματικῆς της παρουσίας, προνόμιον μέγα καί οὐσιαστικός σκοπός ζωῆς. Ἡ Ἀντιγόνη, καθυποτάξασα τὰ ἐσωτερικά της πάθη καί ἀντιπαρερχομένη τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, ἀνέρχεται εἰς τήν ἀνωτέραν βαθμίδα κατακτήσεως τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀγάπης. Κεντρικόν σημεῖον εἰς τήν δυναμικὴν καί δημιουργικὴν ταύτην πορείαν τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ τραγικοῦ γεγονότος τοῦ θανάτου. Ἐδῶ, εὐρίσκεται εἰς τήν κορύφωσιν τῆς δοκιμασίας τῶν πνευματικῶν της δυνάμεων. Ἡ πίστις της εἰς τὰ "τῶν Θεῶν νόμιμα" καί τήν φιλότητα τήν ἐνδυναμοῦν διά τὴν ἀντιμετώπισιν τόν ἔσχατον πειρασμόν τῆς ἐλευθερίας της - εἶναι ἄλλωστε ἡ τελευταία ὥρα τῆς ἐλευθερίας. Παραδίδει, ἐν συνεχείᾳ, τήν ἄδολον ψυχὴν της εἰς τήν μακαριότητα καί τήν μυστηριακὴν ἀθανασίαν.

Τοῦτο σημαίνει τήν ἐπισφράγισιν τῆς μαρτυρικῆς πορείας τῆς ζωῆς της, μέ τήν ἐκούσιον θυσίαν ὡς "θυμίαμα εὐοσμον" εἰς τοὺς Θεούς. Ἐνεκα τῆς βαθυτάτης πίστεώς της, ὅ,τι πολυτιμώτερον διέθετε εἰς τήν ζωὴν της, τήν ἐλευθερίαν της, τό καταθέτει πρὸ τοῦ ἀτάφου πτώματος τοῦ Πολυνείκουσ Ἡ βεβαιότης τῆς νίκης τῆς πίστεώς της καί ὁ θρίαμβος τῆς ζωῆς ἐπισφραγίζουν τό τέλος τῆς ἱστορίας της. Ἄλλωστε, ἡ μεγάλη "πίστις" τῆς Ἀντιγόνης διαφυλάσσει τήν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, ἐντάσσοντάς την εἰς τοὺς σκοπούς της, οἱ ὅποιοι πηγάζουν καί κατευθύνονται πρὸς τήν θεϊκὴν ἀγάπην καί τιμὴν.

Ἡ ἀκράδαντος πίστις της εἰς τήν φιλότητα ὑπερνικᾷ τήν ἀδυναμίαν της - ἀδυναμίαν τοῦ κόσμου - καί τήν καθιστᾷ ἰσχυράν καί ἀκατάβλητον, δυναμένη νὰ ὑπερνικήσῃ καί αὐτόν ἀκόμη τόν θάνατον, ὁ ὁποῖος τρομάσσει μόνον τόν Κρέοντα, ἄν καί ἐκεῖνος ἐπιβάλλει τήν θανατικὴν καταδίκην, καί ὁ ἴδιος θά τόν ἐπιζητεῖ ἰκετευτικῶς εἰς τό τέλος:

" . . . . . τί μ' οὐκ ἀνταίαν
ἔπαισέν τις ἀμφιθήκτω ξίφει; "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ., στ. 1307 - 8)

⁴⁰⁷ Β, Κορινθ., στ, 9 - 10.

ὡς λύτρωσιν. Ἡ ἀβίαστος καί μεστή θάρρους καί παρρησίας ὁμολογία της:

*" Καί φημί δρᾶσαι, κοῦκ ἀπαρνοῦμαι τό μή " ,
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 442)*

ἡ ἀνυπέρβλητος πρό τοῦ θανάτου ἀξιοπρέπεια καί σιωπή τήν ἀναδεικνύουν οὐσιαστικῶς εἰς **ὑπερ-άνθρωπον**.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ Κρέοντος μαρτυρεῖ μίαν κρίσιν. Κρίσιν πνευματικὴν καί μεταφυσικὴν. Κρίσιν δικαίου καί ἠθικῆς. Εἶναι ἡ κρίσις τῆς τυραννίας. Ἐν τῇ οὐσίᾳ, εἶναι ἡ κρίσις τήν ὁποῖαν διέρχεται ὁ ἄνθρωπος ἄνευ καί μακράν τῆς πίστεως. Εἶναι ἡ κρίσις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ὁ ὁποῖος μακράν τῆς πίστεως κινεῖται ἐντός τῆς ὕλης τοῦ φυσικοῦ καί ἐξουσιαστικοῦ κόσμου, ὑπερεκτιμᾷ τούς νόμους, ἀλλά παραμένει ξένος πρὸς τὰς ὑπερβατικὰς πτήσεις καί ἀπογειώσεις, ξένος πρὸς τόν κόσμον τῆς ἀπολύτου ἀληθείας καί τῶν ἀκαταλύτων καί ἀναλλοιώτων ἠθικῶν ἀξιῶν.

Διὰ τοῦτο καί θεωρεῖται **ἀμαρτίνοος** ὁ Κρέων, ὑπό τήν ἔννοιαν, βεβαίως, τῆς παραπλανήσεως ἔνεκα τῆς ἀσθενοῦς, ἢ μᾶλλον τῆς ἀνυπαρξίας πίστεως. Δι' ὃ καί ὀδηγεῖται εἰς τήν τύφλωσιν, ἡ ὁποία ἐπισύρει μετ' αὐτῆς τήν ἀποτυχίαν, ἐφ' ὅσον ἐγγίζει τήν ὕβριν. Αὕτη ἡ μανία τοῦ ἀμαρτήματος, αὕτη ἡ *ἄτη*, ἡ *Ἐρινύς* διακατέχει τόν ἄπιστον Κρέοντα καί τόν διαποτίζει ὡς μιά θλιβερά θρησκευτικὴ δύναμις. Παραμένει ἐγωϊστικῶς ἐγκλωβισμένος ἐντός τοῦ διατάγματος καί τῆς ἐφαρμογῆς του. Δέν εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ τήν πρᾶξιν. Εὐρίσκεται ἀσφυκτικῶς ἐγκλειστος ἐντός της. Σταδιακῶς καί προϊούσης τῆς δράσεως τὰ περιθώρια στενεύουν, ἕως ὅτου καταστοῦν τὰ περιθώρια ἑνός τάφου. Ἴδού οὖν ἕτερον παράδειγμα κυκλικῆς δομῆσεως τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ στερηθεὶς ὑπό τοῦ Κρέοντος τάφος θά μετατραπῇ, ἰδικῆ του ὑπαιτιότητι, ἐπιλογῇ καί εὐθύνη, εἰς τόν ἰδικόν του τάφον.

Ὡσαύτως, ἡ Ἀντιγόνη ἀπορρίπτει τήν Ἴσμήνην:

*" Ἄλλ' οὐκ ἐάσει τοῦτο γ' ἡ δίκη σ' ἐπεὶ
οὔτ' ἠθέλησας οὔτ' ἐγώ' κοινωσάμην "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 538 - 539)*

οὐχί διὰ τήν ἄρνησίν της νά συμπράξῃ εἰς τήν ταφήν τοῦ Πολυνείκου, ἀλλὰ διὰ τήν βλασφημίαν, διότι ἀτιμάζει τὰ ὑπό τῶν θεῶν περιβαλλόμενα μετὰ τιμῆς. Καί διὰ τήν Ἀντιγόνην, τό ράπισμα ἦτο ἰσχυρότερον, διότι τὰ τῶν θεῶν νόμιμα ἀτιμάζονται καί περιφρονοῦνται ὑπό μιᾶς βασιλικῆς ἀπογόνου, ὑποχρεωμένης καί τεταγμένης εἰς τήν διακονίαν τῶν θείων. Πόσον δέ μᾶλλον ὅτε βασικὴ καί ἱερά ὑποχρέωσις τῶν συγγενῶν ἦτο ἡ, διὰ τῶν προβλεπομένων ταφικῶν τελετῶν, ταφή τῶν ἀποικομένων συγγενῶν των. Διὰ τοῦτο, ἡ Ἀντιγόνη κραυγάζει εἰς ἐπήκοον πάντων:

" οὐ γάρ τι δοῦλος, ἀλλ' ἀδελφός ὄλετο "

Ὁ θαυμασμός, εἰσέτι καί τό ἐγκώμιον καί τῆς ἠθικῆς πιστότητος σημαίνει ὅτι ἔχει οὐσιαστικῶς ὀλοκληρωθῆ ἢ μεγάλη πορεία πρὸς τήν κατάκτησιν τῆς πνευματικῆς καί προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἔχει ὑπερκερασθεῖ τό στάδιον τῆς ἀμφιβολίας, καί ἡ ἠρώϊς ἀποφασίζει, ὀριστικῶς, νά ἀκολουθήσῃ τήν φιλοτικὴν καί ἠθικὴν κλίσιν ἐντὸς τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως, ἀκόμη καί πέραν τῆς τελευταίας πύλης τῆς Ἱστορίας.

Τό "θαῦμα" τῆς πίστεως τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἀπόλυτον καί πρὸς τοὺς ἀντικειμενικούς νόμους. Ἡ ἀπολυτότης αὕτη εἶναι θετική, διότι ἀναγνωρίζει τά ἱστορικά πλαίσια καί πεδία ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καί ἐνεργεῖ ἢ πιστῆ Ἀντιγόνη. Ἡ ἐκδήλωσις τῆς πίστεώς της ἀποτελεῖ καί τόν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας της. Πρόκειται διὰ τήν πίστιν ἢ ὁποία δέν καταλύει τοὺς φυσικούς καί καθεστωτικούς νόμους, ἀλλὰ τοὺς ὑπερβαίνει. Κινεῖται εἰς ἓναν ἐντελῶς διαφορετικὸν χῶρον: **τόν χῶρον τῆς πίστεως**. Τό ἐν λόγῳ χαρακτηριστικὸν εἶναι ἰδίωμα καί χαρακτηριστικὸν μόνον τοῦ πιστοῦ ἀτόμου, διότι παρουσιάζει τό ἐξῆς ἀξιοθαύμαστον: Ἐνῶ κινεῖται εἰς τόν ὄρατόν καί αἰσθητόν χῶρον, ἐκτείνεται εἰς τόν ἀδιάστατον χῶρον τοῦ πνεύματος, τόν "μεταφυσικὸν χῶρον". *Τόν τῆς Ἀθανασίας*.

Ἡ πιστῆ Ἀντιγόνη ἀναλαμβάνει τήν ταφήν τοῦ Φίλου Πολυνείκου ἀντιλαμβανομένη αὐτήν ὡς δῶρον ὑπὸ τῶν θεῶν, πρὸς δοκιμασίαν τῆς πίστεώς της. Πρὸ τῆς τελικῆς, θαρραλέας ἀποφάσεως, ἀκροᾶται τῆς ὀμηρικῆς φωνῆς τῆς λεγούσης:

"οὔτοι ἀπόβλητ' ἐστὶ θεῶν ἐρικυδέα δῶρα"
(Γ, 65)

Παρομοία ἄλλωστε εἶναι καί ἡ τοῦ Σοφοκλέους ἐπὶ τοῦ θέματος, ἄποψις:

"Θεοῦ τό δῶρον χρῆ δ' ὅσ' ἄν θεοὶ
δίδωσι, φεύγειν μηδέν, ὧ τέκνον, ποτέ"⁴⁰⁸

Ἡ θαρραλέα ὀμολογία ταφῆς τοῦ Πολυνείκου, ὡς ὑπεράσπισις τοῦ μεγάλου σκανδάλου τῆς φιλότητος, ἔχει ἀναλόγους εἰς μέγεθος συνεπείας, τόσον ἀπὸ τήν πλευράν τῶν θεῶν ὅσον καί τοῦ κόσμου, αἱ ὁποῖαι εἶναι διαμετρικῶς ἀντίθεται, ὡς ἡ ζωὴ καί ὁ θάνατος.

Ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως, τῆς αἰτήσεως συνδρομῆς ἐκ τῆς Ἰσμήνης καί τῆς ἐκτελέσεως τῆς ταφῆς, ἡ Ἀντιγόνη ὀφείλει νά ἀκολουθήσῃ τήν ἰδικὴν της προσωπικὴν ὁδὸν ἀποδοχῆς καί δοκιμασίας τῆς πίστεώς της. Διὰ νά ἐπιτύχῃ εἰς αὐτήν τήν ἐκφρασιν πίστεως καί φιλότητος, ὀφείλει νά

⁴⁰⁸ Πρβλ. ΟΜ. "Ἕμνος εἰς Δῆμητρα, I, 147-8.

"Μαῖα, θεῶν μὲν δῶρα καί ἀχνύμενοι περ ἀνάγκη
τέτλαμεν ἄνθρωποι· δὴ γάρ πολὺ φέρτεροί εἰσιν".
(Ἀδῆλ. 964)

συγκεντρώση ἀπάσας τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς τῆς δυνάμεις, οὕτως ὥστε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὑψιστον δυνατὸν σημεῖον ἀϋξήσεως τῆς πίστεως.

Ναί, εἶναι ἔργον πίστεως καὶ εὐθύνης τῆς Ἀντιγόνης ἡ ἀνάληψις τοῦ πνευματικοῦ προβαδίσματος καὶ τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τοῦ λαοῦ τῶν Θηβῶν, ἡ ἀνύψωσις τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠρωικοῦ αὐτῆς ἀναστήματος οὕτως ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέψῃ εἰς ἑαυτὴν καὶ ἀλλήλους νὰ παρασύρονται ἄωροι καὶ ἀνεργάτιστοι ἐκ τῶν ρευμάτων τῆς τυραννικῆς ἀρνήσεως. Εἶναι χρέος οὐ μόνον τῆς πίστεως ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως ἠθικόν ὅπως, προβάλλουσα τὸ ἔκπαγλον φῶς τῆς ἐκ τῆς μυστηριακῆς ἀποκαλύψεως ἀληθείας, ἐπισημάνῃ τοὺς κινδύνους διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν πρόοδον. Νὰ καταλύσῃ τὴν τυραννικὴν ὀρθολογιστικὴν πλάνην ὅτι μόνον τὸ δίκαιον δύναται νὰ κατοπτρίσῃ τὴν αὐθεντικὴν οὐσίαν τῶν θεῶν καὶ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν κόσμον τῆς μυστηριακῆς ἀθανασίας.

Ἡ πίστις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ἀπόφασίς τῆς τὴν ὁποῖαν χρωματίζει ἡ ἀγάπη. Εἶναι ἡ μετ' ἀφοσιώσεως καὶ λατρείας πίστις εἰς τὰ τῶν "Θεῶν νόμιμα". Μία πίστις μέ προοπτικὴν αἰωνιότητος, ἐρειδομένη εἰς τὸν τῆς ὑπακοῆς διάλογον. Ὁ ἐν λόγῳ ὄρος τῆς ὑπακοῆς ἀφήνει ἀνοικτὴν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, δηλ τῆς ἀνταρσίας καὶ τῆς ἀνυπακοῆς, τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ὑπεροψίας τὴν ὁποῖαν τελικῶς ἠκολούθησεν ὁ Κρέων. Καὶ ἡ ἐν γένει πορεία του ἀπεκάλυψε τὴν οὐσίαν τῆς πνευματικότητός του, ὅλον τὸ μυστήριον τὸ ὁποῖον κρύπτει ἡ ἐλευθερία του, τὴν δυνατότητα δηλ ἐκλογῆς τῆς ὑβρεως καὶ τοῦ θανάτου.

Δέν δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ κλήσεως ἄνευ ὑπάρξεως τῆς αὐτονοήτου ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἡ κλήσις τῆς Ἀντιγόνης ἀποτελεῖ ἀναφορὰν εἰς τὸ ἠθικόν τῆς ἐλευθερίας πεδῖον. Διότι, καθ' ἣν στιγμὴν ἀποδέχεται τὸ περιεχόμενον τῆς κλήσεως καὶ στρέφεται πρὸς τὸν ἀξιολογικόν ἐκεῖνον κόσμον τὸν ὁποῖον ἐκφράζει ἡ κλήσις, ἡ ἐλευθερία τῆς λαμβάνει οὐσιαστικόν καὶ συγκεκριμένον χαρακτῆρα. Λαμβάνει τὸν δυναμικόν χαρακτῆρα τῆς εὐθύς ὡς ἐκκινεῖ νὰ μεταπίπτῃ, ἀπὸ τὴν πρώτην ἀνενεργὸν κατάστασιν, εἰς τὴν δυναμικὴν πορείαν τῶν ἀγωνισμάτων, τοῦ προβληματισμοῦ, τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς ἀπορρίψεως, τῆς ἠθικῆς πράξεως, τῆς ἀρνήσεως καὶ καταφάσεως τῆς ζωῆς μετὰ τοῦ διαλεκτικοῦ χαρακτῆρος, ἕως τῆς τελικῆς δικαιώσεως καὶ νίκης.

Ἡ ἀπιστία καὶ ἀσέβεια τοῦ Κρέοντος ἔναντι τῶν θεϊκῶν νομίμων, πρὸς ὄφελος μιᾶς τυραννικῆς καθεστωτικῆς ἐξουσίας, ἦτο συγχρόνως καὶ προσβολὴ τῆς θρησκευούσης κοινωνικῆς ομάδος καὶ ἔγκλημα κατὰ τῆς πόλεως καθ' ὅσον ἠλλιοῦτο ἡ ἀρχαιοτάτη θρησκευτικὴ τῆς πόλεως παράδοσις. Εἰς τὸν ἀντίποδα, ἡ Ἀντιγόνη, ἡ ὁποία ἀποκαθιστᾷ καὶ ὀλοκληροῖ τὴν σχέσιν τῆς μετὰ τῶν θεῶν, ὑποστηρίζουσα καὶ μαχομένη διὰ τὴν κοινὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν.

Ὁ Χορός τῶν Θηβαίων Γερόντων ἀρνεῖται πεισματικῶς τὴν κλήσιν. Ἡ ἀπόρριψις ὁμως δέν σημαίνει ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς εὐθύνης πρὸς τῆς ἐλευθερίας. Ἀντιθέτως, εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἀνταπόκρισις εἰς τὴν κλήσιν. Εἶναι πρᾶξις ἐλευθερίας. Ὡς τοιαύτη βεβαίως εἶναι ἀξιολογικὴ τοποθέτησις.

Ἀξιολογία ὁμῶς σημαίνει λειτουργία ἐλευθερίας καί λειτουργία ἐλευθερίας σημαίνει ἐκλογή, δέσμευσις, συνέπεια. Καί διά τήν ἐποχήν τῆς Ἀντιγόνης, ἐλευθερία ἀσύδοτος, ἄνευ περιορισμῶν, δικλείδων ἀσφαλείας καί ἀξιολογικοῦ προσανατολισμοῦ, εἶναι γεγονός ἀδιανόητον. Θά ἦτο πλάνη νά πιστεύη τις εἰς μίαν ἀνύπαρκτον μορφήν ἐλευθερίας, ἀλλά καί νά θεωρῇ τά γνήσια χαρακτηριστικά καί τήν ἐκδήλωσιν τῆς ἐλευθερίας ὡς πράξεις ἀδιαφόρους ἄνευ ἠθικῆς ποιότητος καί ἀξίας.

Ἡ Ἀντιγόνη ἔχει τήν δυνατότητα, λόγω τῆς ζεούσης καί θερμοουροῦ πίστεώς της, καί ἐκουσίως ἐκτίθεται εἰς τόν ἔσχατον τῆς μονώσεως κίνδυνον, τῆς ἐκουσίας στερήσεως καί γυμνώσεως ἀπό τῆς κοινωνικῆς προστασίας, ἕως τοῦ σημείου τῆς ἀπολύτου ὑπαρξιακῆς ἀνάγκης πρὸς προσδιορισμόν, αὐτοβεβαίωσιν καί ἐκζήτησιν τῆς σχέσεώς της μετά τῆς πρωταρχικῆς ὑπάρξεως: **Τοὺς θεοὺς**. Διότι γνωρίζει ὅτι πέραν τῆς πίστεως εὐρίσκονται οἱ Θεοί, ὡς δημιουργοί τῆς ἀναφορικότητος καί πλήρωμα τῆς ζωῆς ἐν φιλότητι.

Τό ἐν τῆς πίστεώς της καί τό ἐν τῆς φιλότητος, ὡς οὐσία ζωῆς, ἐκφράζουν τήν ἀναγκαίαν χρονικὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ἐν πίστει. Εἶναι, οὐσιαστικῶς, ἡ ἔξοδος τῆς Ἀντιγόνης εἰς τοὺς κινδύνους τῆς δοκιμασίας τῆς πίστεως καί τῆς φιλότητος, τοῦ ἀπροσδιορίστου τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁρμῆς καί τῆς ἀναζητήσεως μίας ἐτέρας τάξεως, ἡ ὁποῖα ὑπερβαίνει τήν σχετικὴν ἀσφάλειαν καί ἡρεμίαν τοῦ κόσμου.

Ὅντως, ἡ Ἀντιγόνη δύναται, ἐκ τῆς συνεχούσης τό εἶναι της βαθυτάτης πίστεως, νά θεωρεῖται ὡς γνήσιον τέκνον τῶν Θεῶν, θυγατέρα φωτός, μέλος τίμιον τῆς Ὀλυμπίου παροικίας καί σκεῦος ἐκλογῆς, ἀγγελιοφόρος ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῆς ἀποκαλυπτικῆς θεϊκῆς ἄτης.

Δέν ἀρκεῖ, ὡστόσον, ἡ ἀρχὴ τῆς πίστεως. Ἀναγκαία εἶναι καί ἡ συνέχεια, ἡ ὁποῖα εἶναι ἡ συνειδησιακὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς φιλότητος εἰς τὰς ἐν τῷ βίῳ πράξεις. Καί τοῦτον εἶναι τό δύσκολον, λόγω τῶν δεσμῶν μετά τοῦ κόσμου καί τοῦ τρόπου ζωῆς του.

Μόνον εἰς ἓνα εὐνομούμενον καί εὐτυχῆ δῆμον ὡς ἡ Ἀθήνα τοῦ Περικλέους, ἦτο ἐνηρμονησμένη, ὡς "χορδαί κιθάρα", ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία καί ἡ θρησκευτικὴ πίστις. Διὰ τοῦτο, καί ὁ Hegel, εἰς κείμενόν τι γραφέν περί τό 1745, ὁρίζει τήν μέν θρησκείαν ὡς τροφόν τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, τό δέ κράτος ὡς τήν μητέρα αὐτοῦ.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἡ πεμπουσία τοῦ ἐνθέου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ στάσις της ἔναντι τοῦ ἢ τῶν Θεῶν εἶναι θέσις συμμαχίας, συμπορεύσεως καί ὑποστηρίξεώς των. Ταύτη ἡ τῶν θεϊκῶν νομίμων θερμοουργός καί ζέουσα στήριξις καί ἡ μετά τῶν Θεῶν συμπόρευσις ἐκφράζει μέ τόν πλέον ἀνάγλυφον τρόπον οὐ μόνον τήν βαθεῖαν καί ἀναφαίρετον πίστιν της ἀλλά καί τήν βαθυτάτην εὐσέβειάν της. Ἄλλωστε, ἐν-θεος εἶναι τις ὁ ὁποῖος συμπεριφέρεται ὡς ἐάν εἶναι εἰς σύν-θεσιν μετά τῶν θεῶν: ὡς νά ὑπάρχει "θεός ἐν αὐτῇ". Οὕτως, ἡ Ἀντιγόνη, κατεχομένη ὑπό τῆς θεϊκῆς ἐν-θείας, καθίσταται ἡ ἀγιωτέρα καί τιμιωτέρα τῶν ἐπί γῆς πιστῶν.

Βιοῖ, οὐσιαστικῶς, μίαν ἔνωσιν μετὰ τοῦ ἀπολύτου ἀλλά συγχρόνως καί μετὰ τῆς ἱστορικῶς ἐξελισσομένης δικαιοσύνης, ἡ ὁποία οὐ μόνον ὑπερβαίνει τόν νομικισμόν καί τά διά νόμου θεσπισθέντα, ἀλλ' ἔρχεται ἀναποφεύκτως καί εἰς μετ' αὐτῶν ἀντίθεσιν. Τό γράμμα τοῦ νόμου (Κρέων) ἀμφισβητεῖται ἐκ τοῦ πρωτογενοῦς πνεύματος καί τό ἐν τῷ γίνεσθαι μέλλον τοῦ νόμου (Ἀντιγόνη). Καί τοῦτο συνιστᾷ τήν τοῦ ἐνθέου παρουσίαν ἐν τῷ κόσμῳ. Ἦγουν τήν ἔκφρασιν τῆς θείας βουλῆς "οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς . . ." καί δὴ διά τῆς γλώσσης τῶν ἀγνοτάτων - ἓνα ἑκστατικόν, ἀπόκοσμον ἰδίωμα σχεδόν "διονυσιακόν". Δι' ὃ, καί ἡ εἰς τά ὄμματα τοῦ Κρέοντος παρουσιαζομένη στάσις της εἶναι στάσις αὐτοκτονική.

Οὐσιαστικῶς, εἶναι ἡ τῆς Μάρτυρος θέσις, τῆς εὐγλώττως μαρτυρούσης καί ἀποκαλυπτούσης περί τῶν θεῶν, καί τέλος θανούσης ὑπὲρ τῶν θεῶν, "ἀναβαλλομένη τό φῶς τοῦ Ἄδου ὡσπερ ἰμάτιον" καί τά τοῦ "Ἄδου κλεῖθρα διασπαράσσουσα" γενομένη *Homo Metaphysicus*. Ἡ δέ γοητεία της ἔγκειται εἰς τήν βίωσιν τῆς ὑπερβολῆς τῆς ὑπερβάσεως. Εἶναι ἡ αὐτοκαταστροφική, καί ἐν ταυτῷ σωτήριος ὀλοκλήρωσις.

Ἡ πίστις, καί ἐν ταυτῷ ἡ εὐσέβεια τῆς Ἀντιγόνης, δέν εἶναι ἀπλῶς γενικευμένη πίστις καί εὐσέβεια. Δέν ἀντιπροσωπεύει ἀπλῶς καί μόνον τήν ὑπερβατικὴν θηλυκότητα ἡ ὁποία καθιστᾷ τὰς γυναῖκας φύλακας τῶν ἀνδρῶν. Ὁ Πολυνείκης εἶναι ὁ μόνος ἐναπομείνας ἐκ τοῦ ἐνδόξου τῶν Λαβδακιδῶν οἴκου. Ὁ Οἰδίπους καί ἡ Ἰοκάστη εὐρίσκονται καί ἀνήκουν ἤδη εἰς τό τοῦ Ἄδου βασίλειον. Ὁ Ἐτεοκλῆς ἀνήκει εἰς τό Κράτος τό ὁποῖον θά τόν ἐνταφιάσῃ μέ τὰς ἀρμόζουσας τιμάς. Ἀπομένει μόνον ὁ Πολυνείκης. Δομιστικῶς καί ψυχαναλυτικῶς, ἡ ὀρφάνια καί ἡ φιλότης ἀδελφῆς καί ἀδελφοῦ στρέφονται περί τόν ἴδιον ἄξονα.

Δύναται τις νά ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ τόσον ἐντόνως καί ἐκδήλως πιστή Ἀντιγόνη ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τήν ἀναφοράν καί τήν ἐπίκλησιν τῶν Θεῶν. Παντελῶς ἀναληθές καί ἐκτός τοῦ Σοφοκλείου κειμένου, διότι ἀπό τῆς ἀρχῆς ἕως τοῦ τέλους τοῦ δράματος κυριαρχεῖ ἡ παρουσία τοῦ κηρύξαντος Διός, ὁμοῦ μετὰ τῆς ξυνοίκου τῶν κάτω θεῶν Δίκης. Προσέτι, ἔντονος καθίσταται καί ἡ παρουσία τοῦ πολιούχου τῆς πόλεως θεοῦ: Τοῦ Διονύσου, τόν ὁποῖον, ὅτε τό δράμα ἐγγίζει εἰς τήν κορύφωσίν του, καλοῦν οἱ τῶν Θηβῶν Γέροντες, τόν Πολυώνυμον, διά νά προσφέρῃ τήν λύσιν καί νά ἐπιβάλλῃ τήν κάθαρσιν.

Σημειωθήτω ὅτι ἡ Ἀντιγόνη δέν αἰσθάνεται τοὺς θεοὺς ὡς ἀντιπάλους καί ἀντιδίκους της καί τόν ἑαυτὸν της πολέμιον ἢ ἀδικηθέντα ὑπὸ τῶν θεῶν. Ἡ πορεία της εἶναι μία θε - ἀνθρώπινος συνεργασία. Οἱ θεοὶ καί ἡ Ἀντιγόνη δέν ἀντιλέγουν, ἀλλά διαλέγονται. Ὁ Κρέων ὑποτάσσει τοὺς θεοὺς εἰς τὰ πράγματα καί τὰς παραμέτρους τῆς ἐξουσίας του, τῆς ἀρχῆς του καί τῆς ζωῆς του. Ἡ Ἀντιγόνη, ἀντιθέτως, ὑποτάσσει ἑαυτὸν καί τήν ζωὴν της εἰς τήν τῶν θεῶν κλήσιν, προασπιζομένη τὰ ἐκείνων νόμιμα, οὐχί διά νά τὰ σμικρύνῃ καί νά τὰ καταργήσῃ, ἀλλά διά νά τὰ τελειοποιήσῃ. Διὰ τοῦτο, καί ὁ Κομμός της ἀποτελεῖ τήν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ τῆς θεανθρωπίνης φιλίας, κοινωνίας καί ἐνώσεως.

Ἔχει τεραστίαν σημασίαν αὕτη ἢ τῆς Ἀντιγόνης πίστις, τό ἄλλον ἦθος. Τό ἦθος τῶν Ἐλευσινίων καί ἐν συνεχείᾳ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας: Δέν θά ἀνατρέψῃ τόν Κρέοντα διά νά ἐπιζήσῃ, ἀλλά θυσιάζεται ἢ ἰδία διά νά ἐπιζήσῃ ἢ πόλις - κόσμος. Ἄλλωστε, τοῦτ' αὐτόν εἶναι τό θέλημα τῶν θεῶν. Ἡ Ἀντιγόνη, ἐν πίστει, ἐκτελεῖ τό σχέδιον τῶν θεῶν ἄνευ ὁμως συνειδητοποιήσεως τοῦ συγκεκριμένου θελήματος.

Εἰς τήν συγκεκριμένην δύσκολον στιγμὴν τῆς ζωῆς της, ἡ Ἀντιγόνη ἐνστερνίζεται τήν φωνήν τῶν θεῶν καί αἰσθάνεται ὅτι πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν διά τούς ἔχοντας τήν συναίσθησιν τῆς πλήρους ἐκ τῶν θεῶν ἐξαρτήσεως. Συναίσθησις ἢ ὁποία δέν ὀδηγεῖ εἰς μοιρολατρείαν οὐδέ εἰς ἀδυναμίαν, ἀλλ' ἀντιθέτως καθίσταται πηγὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεσμεύονται τεράστια κεφάλαια ἐνεργητικότητος. Διά νά ἀποδειχθῇ περιτράνως ὅτι δέν εἶναι ἀδύναμοι, μοιρολάτραι ὅσοι ἐξαρτοῦν τήν ζωὴν ἐκ τῶν θεϊκῶν νομίμων, ἀλλ' ἀντιθέτως δυνατοὶ ἀκτινοβόλοι, δημιουργικοί, ἀκατάβλητοι. Εἰς τόν ἀντίποδα ταύτης ὁ Κρέων θεωρεῖ ἑαυτόν αὐτάρκην, ἦτοι ὅτι οἱ θεοὶ δέν τοῦ χρειάζονται ὅτι ἤμπορεῖ μόνος νά χωρήσῃ ἐπιτυχῶς εἰς τήν ζωὴν μέ μόνην τήν ὀριζόντιον διάστασιν, καταργῶν τήν κατακόρυφον.

Διά τοῦτο, καί ἡ ἀντίθεος αὐτάρκειά του ἐμφανίζει καί ἕτερόν τι ζημιογόνον χαρακτηριστικόν: τήν ἀπορρόφησίν του ἐκ τῶν προσκαίρων. Τώρα θέλω νά ζήσω λέγει ὁ Κρέων καί τοῦτο τό θεωρεῖ θετικὴν νοοτροπίαν, ὁ κόσμος παράγεται καί ἐξαρτᾶται τονίζει ὁ τῶν θεῶν λόγος. Δέν ἐλπίζω εἰς οὐδέν, ἀπαντᾶ ὁ Κρέων, ἀναμένων τό πᾶν ἐκ τοῦ νῦν. Τοιοῦτοτρόπως, ἐγκλωβίζεται εἰς τό σήμερον ἀγνοῶν τήν αἰωνιότητα καί ἀθανασίαν τῶν θεῶν. Διότι ἕνα νῦν ἄνευ τοῦ ὕστερον, ἕνα σήμερον ἄνευ τοῦ αὔριον, ἕνα πρόσκαιρον ἄνευ τοῦ αἰωνίου, ὀδηγεῖ εἰς μίαν ζωὴν ἄνευ προοπτικῶν, εἰς μίαν ζωὴν ἰδιοτελῆ καί μικράν. Ἀφαιρεῖ τό μεγαλεῖον καί τήν ἱερότητα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καί δημιουργεῖ ἕνα ἄτομον μικρόν, ἀκρωτηριασμένον, ἀπάνθρωπον. Ὁ κόσμος κακοποιεῖται, ἡ φύσις βιάζεται ὑπὸ τήν πίεσιν τοῦ σήμερον, τό πνεῦμα ἀσφυκτιᾶ, ἡ ζωὴ βεβηλοῦται.

Ἐνῶ ἡ Ἀντιγόνη ἔχει στραμμένους τούς ὀφθαλμούς αὐτῆς πρὸς τόν Ὀλυμπον, ἀγωνιζομένη ἐπάνω εἰς τήν γῆν νά κατακτήσῃ τήν ζωὴν ἀξιοποιούσα τό φιλικόν σήμερον, πάντοτε ὑπὸ τήν ἐπίβλεψιν καί τήν κλησιν τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι δίδουν εἰς τήν προσπάθειαν της σκοπόν, κατεύθυνσιν, ἀποτελεσματικότητα, διαχρονικότητα θά ἔλεγα, διότι διά τήν Ἀντιγόνην ὁ χρόνος δέν ἔχει τὰς γνωστὰς τρεῖς διαστάσεις: παρελθόν παρόν καί μέλλον, ὑπάρχει καί τετάρτη διάστασις: ἡ αἰωνιότης, καί ἐξ αὐτῆς φωτίζονται τὰ βήματά της εἰς τό παρόν, διά νά εἶναι βήματα σταθερά, δημιουργικά, ἐλπιδοφόρα. Βήματα τὰ ὁποῖα θά τήν ὀδηγήσουν, ἀνεπαισχύντῳ προσώπῳ καί πεφωτισμένῃ διανοίᾳ, ἐκ τοῦ ἀγωνιστικοῦ σήμερον εἰς τήν ἐπιτυχημένην αὔριον, ἐκ τοῦ πρόσκαιρου εἰς τό αἰώνιον, ἐκ τῆς Θήβας εἰς τόν Ὀλυμπον, ἐκ τῶν φίλων καί διά τῶν φίλων εἰς τήν ἀθανασίαν καί μακαριότητα.

Ἀπό τῆς θυσίας τοῦ ἀποδιοπομπαίου τῆς τραγωδίας τράγου, εἴτε τό πρόσωπον λέγεται Οἰδίπους, εἴτε Ἀντιγόνη, ἕως τῆς σωτηρίου τοῦ Ἰησοῦ θυσίας, ὑπάρχει πρόοδος, ἔνεκα ἀσκήσεως καί αὐξήσεως τῆς πίστεως ἐκ τοῦ σκότους εἰς τό φῶς, πρόοδος καί ἀντιστροφή. Διά τοῦτο καί ἡ Ἀντιγόνη, ὡς θῦμα πίστεως καί ἀγάπης ἐγγράφεται χρυσοῖς γράμμασι εἰς τήν διά πίστεως προῖστορίαν τῆς σωτηρίας.

Ἡ φιλότης ὑφαίνει τό νῆμα τῆς πίστεως, ἡ πίστις γεννᾷ τήν ἐλπίδα καί ἡ ἐλπίς, ὡς προσδοκία, μεταβάλλει τόν χῶρον εἰς ἄπειρον καί τόν χρόνον εἰς αἰωνιότητα.

Η "ΚΛΗΣΙΣ" ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

" Εἰ τόν νεκρόν ξύν τῆδε κουφίεις χερί "

Ἔ. Ἡ μεγάλη, κρίσιμος καί καθοριστική τῆς κλήσεως ὥρα. Κλήσις διά μίαν ὑπαρξιακήν ἐμπειρίαν, ἡ ὁποία θά παραμείνη ζῶσα διά βίου, ὡς μοναδική μυσταγωγία διά τήν οὐσίαν καί τό βαθύτερον νόημα τῆς ζωῆς, μυστηριακή, λειτουργική ἀποκάλυψις τῶν θησαυρῶν τῆς φιλότητος. Κλήσις δι' ἐπιστροφήν καί μετοχήν εἰς τήν ἐπανανύψωσιν τοῦ τρωθέντος κύρους τοῦ οἴκου. Κλήσις δοκιμῆς τῆς πίστεως καί τῆς ἐμμονῆς εἰς αὐτήν. Κλήσις διά μεταμόρφωσιν τῆς προσωπικῆς τῆς Ἱστορίας εἰς αἰωνιότητα.

Ἡ ἐπιλογή τῆς Ἀντιγόνης περί ἐμμενοῦς πιστότητος εἰς τά ἰδανικά τῆς καί τήν ὑπό τῶν Θεῶν κλήσιν προασπίσεως τοῦ δικαίου των καί τῶν ἀγράφων νόμων⁴⁰⁹, ἐκ πρώτης ὄψεως θεωρουμένη, πιθανόν νά φαίνεται ὅτι περιορίζη ἄλλας δυνατότητας, εἰς τήν πραγματικότητα ὁμως διευρύνει τόν χῶρον τῆς πνευματικῆς κυριαρχίας τῆς ἠρωίδος καί πέραν τῶν ὁρίων τῆς Ἱστορίας, μεταμορφοῦσα τά στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῆς, οὕτως ὥστε οὐδέν νά ἀγνοῆ καί οὐδέν νά ἀπορρίπτῃ. Ἡ πίστις τῆς εἶναι ἡ συνεχῆς ἐκλογή: α) πρὸς συμμόρφωσιν εἰς τήν κλήσιν τῶν θεῶν β) πρὸς συμμετοχήν εἰς τήν κοινωνίαν τῶν μνημένων. Ὑπό τόν ὄρον βεβαίως κοινωνίαν, ἐννοῦμεν τήν ἐσχατολογικήν ἐκείνην κοινωνίαν τῶν μνηθέντων, οἱ ὅποιοι ἀπεδέχθησαν τήν Ἐλευσίνιον παρακαταθήκην καί μετέχουν μυστικῶς εἰς τήν ζωήν των, ὡς μέλη τοῦ μυστικοῦ σώματος τῆς Ἐλευσινίου κοινότητος.

Μή λησμονῶμεν ὅτι καί ἡ πίστις "ἀνθίζει" διά νά ὑπηρετήσῃ τούς ὑψηλοῦς σκοπούς τῆς ζωῆς. Διακονεῖ τόν ἱστορικόν ἄνθρωπον μετά τῶν σωτηρίων στόχων του, οἱ ὅποιοι ὑπερβαίνουν τά ὅρια τῆς ἱστορίας. Ἡ

⁴⁰⁹ Εἰς τόν Οἰδίποδα Τύραννον ἀποκαλοῦνται "ὑψίποδες νόμοι", ἔχοντες καταγωγήν καί ἔδραν τόν Ὀλυμπον, ἐφ' ὅσον δέν κέκτηνται "θνατάν φύσιν" καί ἐντός των ὑπάρχει "μέγας ἐν τούτοις θεός" ὁ ὁποῖος δέν γηράσκει, προφυλάσσει τούτους ἐκ τῆς λήθης. Διά τοῦτο καί ἡ δύναμις των εἶναι ἀκοίμητος, ἀγέραςτος καί ἀνεπηρέαστος ἐκ τοῦ χρόνου, ὡς ἡ τοῦ Διὸς δύναμις. Σημειωθῆτω δέ ὅτι οἱ ἀγραφοὶ νόμοι δέν ἀποτελοῦν ἐντολὰς παραδεδομένας εἰς τούς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὑψίστην ἀρχήν ἡ ὁποία διέπει τόν ἀνθρώπινον βίον

πίστις, ἄλλωστε, τῆς θεολέκτου Ἀντιγόνης, ὡς ἐκδήλωσις πιστότητος καί φιλότητος, ἐκκινεῖ ἐν χρόνῳ, καί τελειοῦται ἐν χρόνῳ. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, θεϊκός καί ἀνθρώπινος κόσμος, ζωή καί θάνατος, χρόνος καί αἰωνιότητα, εὐρίσκονται εἰς μίαν ἁρμονικὴν ἐνότητα ὑπὸ τὴν ἐνοποιὸν τῆς φιλότητος δύναμιν.

Εἶναι, ὡσαύτως, ἡ κλήσις ἀποδείξεως τῆς πίστεως διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ταφήν τοῦ ἀδελφοῦ. Ἐκ τῆς οὐσίας της, βεβαίως, ἡ κλήσις εἶναι δηλωτικὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου πρὸς τόν ὅποιον καί ἀπευθύνεται. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κλήσεως τῆς Ἀντιγόνης, δέν εἶναι μόνον κλήσις διὰ τὴν ταφήν τοῦ φίλου Πολυνείκουσ ἀλλὰ συγχρόνως καί κλήσις συμμετοχῆς εἰς τὴν εὐκλεῆ ἱστορίαν καί πορείαν τοῦ οἴκου των. Κλήσις ζωῆς μετὰ τῶν φίλων. Συνύπαρξις μετ' αὐτῶν. Τό "εἶναι σύν αὐτοῖς". Διὰ τῆς ἀμέσου ἀποδοχῆς τῆς κλήσεως, ἡ Ἀντιγόνη νικᾷ ὅλους τοὺς ἐσωτερικούς πειρασμούς τῆς ζωῆς καί καταξιοῖ τὴν ὑπαρξίν της ὡς ἐλευθέρῃ προσωπικότης, ἀναδεικνυομένη ἀξία τῆς ἱστορίας καί τῆς καταγωγῆς της:

" γέννημ' ὦμόν ἐξ ὦμοῦ πατρὸς "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 471).

Καλεῖ, ὡσαύτως, τόν Χορόν, καί τόν καλεῖ ὡς μάρτυρα. Τί δύνανται, ἐν τούτοις, νά σκέπτονται καί νά πράττουν τούτοι οἱ εὐσεβεῖς Γέροντες μετὰ τῆς παραδοσιακῆς ὑποταγῆς εἰς τόν τῆς πόλεως ἄρχοντα καί ὑπὸ τοιαύτας πολιτικὰς συνθήκας διὰ τόν "ποταίνιον τάφον"; Θεώμεθα καθαρῶς τὴν διάστασιν τῶν ἀπόψεων ἐπὶ τῆς λέξεως Δίκη. Ὁ Χορός ὁμιλεῖ μετ' Αἰσχυλείων ὄρων, δεχόμενος ὅτι ἡ Ἀντιγόνη προσέκρουσεν εἰς τὴν "Δίκην", τὴν ὁποῖαν ταυτίζουν μετὰ τῶν τοῦ Κράτους δικαίων καί διαταγμάτων. Διὰ τοῦτο, καί σιωπηρῶς, ἀποδέχονται τὴν ταύτης τιμωρίαν ὡς δράστιδος ἱεροσύλου προσβολῆς τοῦ βωμοῦ τῆς Δίκης⁴¹⁰. Ἡ Ἀντιγόνη, ἀντιθέτως, προσφεύγει ὡς ἰκέτης εἰς τόν τῆς Δίκης βωμόν, παρακαλοῦσα καί δεομένη διὰ τὴν δικαίαν καί ἰσότιμον ἀντιμετώπισιν τῶν δύο αὐτῆς ἀδελφῶν.

Ἡ κλήσις τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τοὺς Θηβαίους ἦτο ἠθικῆς φύσεως καί ὄρια της ἦτο τὰ ὄρια τῆς ἱστορίας. Ἐστιάζεται εἰς τὰς ἠθικὰς ἀντιστάσεις τοῦ ἀνθρώπου, καί κυρίως εἰς τὴν ἐλευθερίαν του, τὰς ὁποίας θέτει εἰς λειτουργίαν, ἐν ὄψει τῆς νέας πραγματικότητος: Τῆς Ἐλευσινίου ὑποσχέσεως ὅτι ἡ μυητικὴ ἀναγέννησις εἶχε ὡς τελικόν προορισμόν τόν κόσμον τῶν ὀλβίων καί τῶν μακάρων.

Διὰ τοῦτο, ἡ κλήσις τῆς Ἀντιγόνης ἀποβλέπει εἰς τό νά φθάσουν ἅπαντες εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν καί πνευματικὴν ἐνότητα. Οὕτως, ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων θά καταξιοῦται, καθὼς θά ἐπιτυγχάνη ἡ μορφοποίησις τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων εἰς μίαν ἀδιάκοπον, συνεχῆ ἀποκάλυψιν τῆς δημιουργικῆς των δυνάμεως, ἡ ὁποία θά ἐκκινή ἀπὸ τόν καιρόν τῆς ἱστορίας καί θά εἰσχωρῇ εἰς τὴν ἐσχατολογικὴν ἐποχὴν

⁴¹⁰ Πβλ. Αἰσχυλ. Ἀγαμέμνων στ. 383.

τῆς ἀθανασίας καί τῆς αἰωνιότητος. Οὕτως, τά "τῶν θεῶν νόμιμα" δέν ἀποτελοῦν ἀλλοτριώσιν τοῦ ἀνθρώπου· οὐδέ ὁμῶς νοεῖται ὁ ἄνθρωπος ἐκτός αὐτῶν. Ἡ δραματική αὕτη ἀποποίησης τῆς κλήσεως ὑπό τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία καί ἀποτελεῖ τήν ἐλευθέραν ἔκφρασίν του, ὡς κορμόν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεώς του, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καί ὡς κριτής του, μᾶς ὀδηγεῖ, διά τῆς Ἀντιγόνης, εἰς τήν βαθυτάτην παραδοσιακὴν ἀλήθειαν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων: ὅτι ὁ ἄνθρωπος θά κριθῆ οὐ μόνον βάσει τῆς μυήσεως ἀλλά πρό πάντων βάσει τῶν μετ' αὐτήν καλῶν ἔργων.

Ὁ ἔλεγχος καί ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς Ἰσμήνης ἀπό τήν κλήσιν τῆς πίστεως καί τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἶναι ἡ μεγίστη δοκιμασία τῆς κοινωνίας τῆς φιλότητος, καταλείπουσα εἰς τήν Ἀντιγόνην τήν πικρὰν γεῦσιν τῆς ἐγκαταλείψεως, τήν ἀνείπωτον λύπην τῆς ἀποστασιοποιήσεως καί τοῦ ἐναγοῦς χωρισμοῦ. Εἶναι ἡ βαθυτάτη πικρία καί θλίψις, ἡ ὁποία συγκλονίζει τήν καρδίαν τῆς Ἀντιγόνης, διά τήν ἄρνησιν τῆς Ἰσμήνης νά ἀποδεχθῆ τήν κλήσιν τῆς καταγωγῆς της, τό θεϊκόν μήνυμα ζωῆς καί ἀθανασίας, τήν κλίσιν πρὸς τοὺς φίλους. Καί συγχρόνως τήν ἐμμονήν της εἰς τήν σχετικότητα τοῦ κόσμου, τοῦ χρόνου καί τοῦ θανάτου, ὡσαύτως ἡ εἰς τήν ἀντιφατικότητα τῶν σκοπῶν καί τῶν μέσων, τά ὁποῖα χρησιμοποιεῖ διά νά ὑπερβῆ τά ὄρια τά ὁποῖα περισφίγγουν τήν ὑπαρξίν της.

Ἡ Ἰσμήνη ἀποτελεῖ τήν προτύπωσιν τοῦ ἀπίστου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται εἰλικρινῆς εἰς τήν ἀπιστίαν του, διότι τήν στηρίζει εἰς τινὰ λογικά σχήματα καί ἐπιχειρήματα. Διά τοῦτο, καί πέραν τῶν λοιπῶν ἰσχυρῶν λόγων ἡ παρουσία τῆς Ἀντιγόνης τοῦτο ἐπιδιώκει νά τονίσῃ: τήν κλήσιν εἰς θετικήν συνεργίαν καί ἀφύπνισιν, διά μία νέαν, δυναμικήν, ὀλόπλευρον, συλλογικήν ἀξιολόγησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς καί συγχρόνως νά παρακινήσῃ εἰς ἐγρήγορσιν δι' ἓνα μεταφυσικόν μυστηριακόν προσανατολισμόν, ὁ ὁποῖος θά ἀναμορφώσῃ τήν Ἱστορίαν.

Ὡσαύτως, ὁ Χορός παρουσιάζεται οὐ μόνον δῖβουλος καί αἰνιγματικός ἀλλά τό ἴδιον μετὰ τῆς Ἰσμήνης ἄπιστος. Διά τοῦτο καί συμφωνῶ μετὰ τῆς ἐκφρασθείσης ἀπόψεως τοῦ B. Alexanderson⁴¹¹ ὅτι ὁ Χορός κέκτηται "zwei Gesicher"⁴¹². Ἐως τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Τειρεσίου, ὁ Χορός ἀποτελεῖ πρόσωπον τοῦ δράματος. Μετὰ δέ τήν ἐμφάνισιν τοῦ Τειρεσίου, ὁ Χορός ἀπομακρύνεται τῆς δράσεως, μεταβαλλόμενος εἰς φερέφωνον τοῦ ποιητοῦ. Πίστις του εἶναι ἡ τοῦ ἄρχοντος βούλησις. Μή λησμονῶμεν, βεβαίως, ὅτι ἀπαρτιζόμενος ἐξ ἀνδρῶν εὐγενῶν καί μελῶν τοῦ ἀνακτοβουλίου, ὁ Χορός πρόσκειται δουλικῶς πρὸς τόν θρόνον, ἔχων ἄλλωστε κάθε λόγον νά ἐνδιαφέρεται περισσότερο διά τήν στήριξιν τῆς ἐξουσίας, ἀπ' ὅσον ὁ κοινός λαός τόν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Αἴμων:

" Οὐ φησι Θήβης τῆσδ' ὁμόπολις λεώς "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ., στ. 733)

⁴¹¹ B. Alexanderson, "Die Stellung des chors in der Antigone", Eranos 64, 1966, σελ. 103.

⁴¹² Δύο πρόσωπα.

Μετά δέ τήν ἐμφάνισιν τοῦ Τειρεσίου, μέ τήν ἰδίαν εὐκολίαν - προνομιακή ἐλαφρότης τοῦ εἶναι - τῆς τό πάλαι στηρίξεως κρίνει, ἐπικρίνει καί τελικῶς κατακρίνει τόν Κρέοντα δι' ἔλλειψιν σωφροσύνης. Οὐ μόνον ἀπιστία ἀλλά καί ἐμφανῆς προδοσία.

Διατί ὁμως τοσαύτη ἄρνησις, τοσαύτη ἀδυναμία ἐκ μέρους τῆς Ἴσμήνης καί τῶν Θηβαίων Γερόντων, νά ἀνταποκριθοῦν εἰς τήν κλῆσιν τῆς Ἀντιγόνης;

Ἡ κλῆσις καί ἡ πρόσκλησις τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τήν Ἴσμήνην - διότι ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ τῆς Ἀντιγόνης λόγῳ δέν ὑπάρχει οὐδέ μιᾶ συλλαβή ἢ ὁποῖα νά μή σηματοδοτεῖ ταύτην τήν πρόσκλησιν - στοχεύει εἰς αὐτό ἀκριβῶς τό μοναδικόν σκάνδαλον καί τόν "καθαγιασμόν" τῶν συγγενικῶν δεσμῶν τοῦ οἴκου τοῦ Οἰδίποδος. Ἀδυνατεῖ νά κατανοήσῃ πῶς ἢ τοῦ Οἰδίποδος κόρη ἐπιλέγει τήν αἰσχροῦ ἀποφυγήν τοῦ χρέους. Ἀκροᾶται τῆς φωνῆς τῆς ὡσαύτως ὑψιπετοῦς Ἡλέκτρας προσπαθοῦσης νά πείσῃ τήν ἀδελφήν της Χρυσόθεμιν διά τήν ἐκτέλεσιν τοῦ φοβεροῦ χρέους των:

*"ζῆν αἰσχρόν αἰσχροῦς τοῖς καλῶς πεφυκόσιν"*⁴¹³
(Σοφοκλ. Ἡλέκτρα, στ. 989)

Ὡς πρώτη καί γενική ἀπάντησις θά ἠδύνατο νά εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ ἀνταπόκρισις εἰς τήν κλῆσιν συμμετοχῆς καί ἀντιστάσεως εἶναι αἷτημα τό ὁποῖον ἀπαιτεῖ γενναιότητα ψυχῆς, πολλάκις ὀδυνηράν διά τόν ἄνθρωπον. Ἐφ' ὅσον δέ τό ἀποτέλεσμα ταύτης τῆς γενναιότητος εἶναι γεγονός πνευματικῆς ποιότητος μετ' ἐντελῶς διαφορετικοῦ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ, ἡ ἔνταξις της εἰς τόν χῶρον τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι δέν καθίσταται πάντοτε εὐκόλος, οὐδέ αἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἐν λόγῳ ἐντάξεως πάντοτε ἄμεσα προφανεῖς. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διπλῆς ταύτης δυσκολίας, ἔρχεται ἡ ἀδιαφορία, ἡ πνευματική καί ἠθική κόπωσις, ἡ κάμψις τοῦ φρονήματος, ἡ ἀπόρριψις καί ἡ ἄρνησις.

"Εἰ". Εἰς τήν κλῆσιν τῆς Ἀντιγόνης ἀναγνωρίζομεν ἓνα, φωτεινόν παράδειγμα ἁρμονικῆς συνενώσεως δύο μεγάλων ἀρχῶν τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς: Τῆς μαθητείας καί τῆς ἀποστολῆς. Καί ἐάν ἡ μαθητεία ἐκφράζει τήν σταθεράν ἀπόφασιν τοῦ ἀνθρώπου νά παραμείνη πιστός καί ἀμετακίνητος εἰς τά προσωπικά του ἰδανικά καί πιστεύω καί νά ἀπολαύσῃ τό μεγαλεῖον τῆς φιλότητος, ἡ ἀποστολή ἀναφέρεται εἰς τήν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου νά μεταδώσῃ τήν πίστιν καί τήν φιλότητα, τήν πίστιν εἰς τήν φιλότητα ἢ τήν φιλότητα εἰς τήν πίστιν, τήν ὁποῖαν καί βιοῖ καί εἰς τούς συν-ανθρώπους του. Ὅτε ἡ καρδιά ἀλλοιωθῆ ἀπό τήν ἄδολον καί ἀνυπόκριτον φιλότητα, αὐτομάτως **καλεῖ** τήν προσωπικότητα τοῦ ἄλλου διά νά συνδεθῆ. Τοῦτο εἶναι τό κύριον καί οὐσιαστικόν χαρακτηριστικόν τῆς φιλότητος, εἶναι σύνδεσμος καί κοινωνία προσώπων.

⁴¹³ Ἀξιοσημεῖωτος ἐπί τοῦ προκειμένου εἶναι καί ὁ ἀποσπασματικός στίχος ἐκ τοῦ Π η λ έ ω ς:

"τό μή γάρ εἶναι κρείσσον ἢ τό ζῆν κακῶς".

(488 P.)

Διά τοῦτο καί ἡ παρουσία τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς **μαθητείας** καί τῆς **ἀποστολῆς**.

" Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε . . ."

Εἶναι ἡ ἐπίκλησις - κραυγή ἀπό χειλέων καρδίας τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τόν "πατέρα θεῶν τε καί ἀνθρώπων", διά τῆς ἀπολύτου αἰσθήσεως τῆς σμικρότητός της ἐνώπιον τοῦ θεσμοθέτου καί νομοκρατοῦντος Διός, καί μοναδικῆς βεβαιότητος τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰ τῶν Θεῶν "τᾶγραπτα κάσφαλῆ νόμιμα", σημεῖον ἀληθοῦς καί οὐσιαστικῆς αὐτογνωσίας. Δι' ὃ καί τό στόμα τῆς ψυχῆς της ἐπλατύνθη καί, πλησθεῖσα πνεύματος Ὀλυμπίου καί φωτί ἀκραιφνεστάτῳ Ἐλευσινίῳ, "τῷ Κρέοντι προσεφθέγγετο".

Τήν ἐν λόγῳ ἐπίκλησιν - ἐκ τῶν πρώτων ταύτης λέξεων - διήκει ἓνα αἶσθημα βαθείας ταπεινώσεως τῆς ἡρώιδος, προὑποθέτον τήν αἶσθησιν ἀδυναμίας, ἓνα αἶσθημα τό ὁποῖον, κατά παράδοξον τρόπον ἀποτελεῖ τήν καρδίαν τῆς σοφίας καί τῆς ἐλευθερίας της. Ἐνα αἶσθημα ἀκριβῶς ἀκατανόητον ἢ ἀναξιοπρεπές διά τόν ἄνθρωπον καί τόν τύραννον - τοῦ ὁποῖου ἡ ἐλευθερία κατακτᾶται δῆθεν διά τῆς ἀνταρσίας ἢ τῆς ἐπαναστατικότητος, τῆς ἀνεξαρτησίας ἢ τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἐκ τῶν θεῶν.

Ἀκατανόητον καί ἀναξιοπρεπές διά τόν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος, εἰς τόν πειρασμόν τῆς αὐτονομίας καί φιλαυτίας, ἐπίστευσεν ὅτι δύναται νά μεταβάλλῃ τήν ζωήν εἰς θάνατον, αὐτοανακηρυσσόμενος θεός διά νά ἐπιτρέπωνται εἰς αὐτόν τά πάντα ἢ νά δύναται τά πάντα ἄνευ αἰδοῦς καί εὐθύνης. Ἀντιθέτως ἡ Ἀντιγόνη ὅσον περισσότερο αἰσθάνεται ἐξαρτωμένη ἐκ τῶν θεῶν τόσον περισσότερο ἐλευθέρα καί ἀκατάβλητος αἰσθάνεται.

Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Διός εἶναι ἡ ἐπίκλησις τῆς δυνάμεως τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι θά ἐνδυναμώσουν ταύτην εἰς τόν ἀγῶνα της. Εἶναι ἡ τῆς Ἀντιγόνης καταφυγή εἰς τήν θεϊκὴν ὑπερβατικότητα, τήν ὑπερκοσμίαν δύναμίν των, εἰς τὰ ὑψιστα πρόσωπα τῶν ὁποίων ἀνέλαβε τήν ὑπεράσπισιν τῶν νομίμων των ἐπί γῆς. Εἶναι, ὡσαύτως, ἐπίκλησις μιᾶς ἀβύσσου ἀγάπης, μετά τῆς ὁποίας ἐκλήθη νά πραγματοποιήσῃ μίαν ἀπόλυτον ἀφομοίωσιν καί ἀφοσίωσιν, νά ὑπάρξῃ εἰς μίαν σχέσιν μοναδικήν καί ἀποκλειστικήν, ἀγαπητικήν καί λατρευτικήν.

Αὕτη ἡ ἐπίκλησις μαρτυρεῖ τήν ἀκράδαντον πίστιν της εἰς τήν θεότητα καί τήν κυριαρχίαν της, τήν μοναδικότητα καί παντοδυναμίαν τοῦ Διός. Διότι εἶναι ὁ ὁ μόνος καί ἀπόλυτος πατήρ εἰς τόν ὁποῖον ὑπατάσσονται καί ὑπακούουν οἱ πάντες καί τά πάντα, ἕκαστον νόημα καί ἕκαστον συναίσθημα. Οὐδεμία κοσμική δύναμις ἢ ἀνθρωπίνη ἐξουσία δύναται νά τήν χωρίσῃ ἀπό τήν ἀγάπην τῶν θεῶν καί τῶν φίλων. Ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τήν ἀρχήν καί τό τέλος τῶν δημιουργημάτων.

Τήν ζωήν, τήν ἐλπίδα καί τήν προσημονίαν τῆς Ἀντιγόνης, ἐκτός τῶν φίλων, ἀποτελοῦν οἱ θεοί. Καί εἰς αὐτούς ἀπευθύνεται, τήν ἰδικήν των εὐσέβειαν σεβίσασα. Ἡ Ἀντιγόνη φρονεῖ, καί καλῶς, ὅτι, εἰ οἱ θεοί μετ'

αὐτῆς οὐδεὶς κατ' αὐτῆς. Ἡ ζωὴ μετ' αὐτῶν καὶ ἡ εἰς αὐτοὺς τυφλὴ ὑπακοὴ εἶναι ζωὴ ἀληθῆς, ἄπονος, ἄνοσος, ἄλυπος, ἀληθῶς ἀθάνατος. Παρόμοιον παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ Φιλοκτῆτης ὁ ὁποῖος λέγει:

"..... εὐσεβεῖν τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς
ὡς τᾶλλα πάντα δεύτερον ἡγεῖται πατήρ
Ζεὺς οὐ γὰρ ἠϋσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς
κἄν ζῶσι κἄν θάνωσιν, οὐκ ἀπόλλυται"
(Σοφ., Φιλοκτ., 1441-4)⁴¹⁴

Ἄλλωστε, ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα μυστήριον καὶ μία δωρεά, διὰ τῆς ὁποίας οἱ θεοὶ ἐκδηλώνουν, ἐκθαμβωτικῶ τῶ τρόπῳ, τὸ μυστήριον καὶ τὴν γενναιοδωρίαν των. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἀντιγόνη ἐξαρτᾶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν της μόνον ἐκ τῶν θεῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴν ἀναγνωρίζῃ οὐδέν προνόμιον καὶ δυνατότητα εἰς τὸν Κρέοντα ἐπὶ τῆς ζωῆς της. Ἡ ζωὴ της ἄρχεται ἐκ τῶν θεῶν. Ὁ χωρισμός ἐκ τῶν θεῶν, ἥτοι ἡ ζωὴ ἄνευ τῶν *θεϊκῶν νομίμων*, δηλ. ἡ ἀ-θεΐα, εἶναι ὁ θάνατος. Αἰωνία ζωὴ εἶναι ἡ ζωὴ της μετὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν φίλων.

Εἶναι τοῦτο σημαντικόν διὰ τὴν Ἀντιγόνην, ἡ ὁποία γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ζωὴ, δῶρον τῶν θεῶν, εἶναι ἡ ζωὴ της, ἡ ἰδική της μοναδική ζωὴ, οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἰδιοποιήσεως, τοῦ σφετερισμοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως, ἀλλ' ἡ ζωὴ ὡς μυστήριον τῆς προσωπικῆς της κλήσεως καὶ κλίσεως. Καὶ συγκεκριμένως, ἡ ζωὴ ὡς εὐχαριστία, ἀνταπόκρισις καὶ διακονία, ὡς δημιουργία καὶ εὐθύνη. Ἡ Ἀντιγόνη ἔχει καὶ ὀρίζει τὴν ζωὴν της, μόνον ὅταν τὴν θυσιάσῃ διὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς φίλους. Ὅλη της ἡ ζωὴ γέμει ἐκ τῆς παρουσίας τῶν θεῶν· ἔρχεται ἐκ τῶν θεῶν καὶ ἐπιστρέφει διὰ τῶν φίλων εἰς τοὺς θεοὺς. Ἡ ζωὴ της εἶναι ἡ ἀγάπη. Οἱ θεοὶ, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἡ ζωὴ της, ὑποστασιάζουν καὶ προστατεύουν τὴν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο καὶ φιλεῖ τοὺς θεοὺς.

Οἱ τοῦ Ὀλύμπου *καλοῦν* τὴν Ἀντιγόνην εἰς τὴν προάσπισιν τῶν *νομίμων* των. Καὶ ἡ ἀπόκρισις τῆς Ἀντιγόνης ὕστερον ἀπὸ ὀλίγον ἔφθασεν εἰς τὸν Ὀλυμπον ὡς ἀπάντησις ὑπερηφανείας καὶ πίστεως. Ἡ Ἀντιγόνη ἐδικαίωσε τὴν ἐντολήν. Καὶ τὴν ἐσφράγισε μετὰ τοῦ συγκλονιστικοῦ πυροτεχνήματος τοῦ θανάτου της, ἐφ' ὅσον, προηγουμένως, τὴν εἶχε καταστήσει ἔνδοξον *πρᾶξιν*, θαυματοποιίαν πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἠρωϊσμοῦ, δονούμενην ἐξαρσιν *ἡμι - θεᾶς*, ἡ ὁποία ἤρχετο καὶ ἐπορεύετο, πρὸν τὴν νεωτέραν *Ἰλιάδα* τῶν Ἑλλήνων μετὰ τοῦ ἰδίου σταθεροῦ βήματος τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ Ὀμήρου.

⁴¹⁴ Πρβλ. Ξενοφάν. Ι Β.: "θεῶν δέ προμηθείην αἰέν ἔχειν ἀγαθόν"

Η ΤΗΣ "ΚΛΗΣΕΩΣ" ΑΥΞΗΣΙΣ

Η προικοδοσία τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ ἐλευθερία ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἠθικῆς ποιότητος τῆς ἐκλογῆς, ἡ ἐναργής συνείδησις καί ἡ ἀνύστακτος ὄρασις τοῦ Πνεύματος, ἡ σοφία τῆς γνώσεώς της καί ἡ εὐθαρσής παρουσία της. Ἀπό τῆς γενέσεώς της ἕως τῆς ἐκουσίας θυσίας της, ὑπάρχει ἡ περίοδος τῆς **αὐξήσεως** τῶν δοθέντων ταλάντων. Οὐσιαστικῶς, εἶναι ὁ χρόνος τῆς Ἱστορίας ἐντός τῆς διαρκείας τῆς ὁποίας συντελεῖται ἡ κατάκτησις τῆς ἀθανασίας καί αἰωνιότητος.

Ὅτι εἶναι ἰδιαιτέρως θαυμαστόν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀλληλουχίαν γεγονότων τῆς ἱστορικῆς ἐπί γῆς πορείας τῆς Ἀντιγόνης, εἶναι ὁ τρόπος τοῦ αὐστηροῦ καί ἀπολύτου συνδέσμου μεταξὺ των καί ἐν ταυτῷ ὁ ὑπερκόσμιος χαρακτήρ τοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος συγκρατεῖ καί συνέχει τὴν ζωὴν καί τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν καί φιλοτικὴν *αὕξησίν* της.

Ἡ **αὕησις**, ἄλλωστε, τῆς θεϊκῆς προικοδοσίας πρὸς τὴν Ἀντιγόνην οὐδέν ἄλλον εἶναι, εἰ μὴ ἡ συνάντησις καί διακονία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτοῦ συνάνθρωπον - πολλῶ δέ μᾶλλον τοῦ *φίλου* πρὸς τὸν *φίλον* - ἐρειδομένη εἰς τό μέτρον αἰωνιότητος τῆς ζωῆς, συμφώνως τῇ λογικῇ τῆς θεϊκῆς ἀγάπης, τῆς βιώσεως τοῦ ἀναποδράστου τῆς φιλότητος.

Οὐδεμία **αὕησις** πραγματοποιεῖται ἄνευ τῆς αἰσθήσεως τῆς κοινωνίας. Κοινωνίας προσώπων "*ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης*". Τοσαύτη εἶναι ἡ ἀξία ἀναγνωρίσεως τῶν *φίλων*, τῆς συναντήσεως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπαρξιακῆς παρουσίας, ὥστε νά ἀποτελῇ μέτρον κρίσεως καί ἀντιμετωπίσεως τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά καί τοῦ πολιτεύματος. Διότι οὐδέν πολίτευμα, ἀπό του δημοκρατικωτέρου ἕως τοῦ πλέον στυγνοῦ, ὀλοκληρωτικοῦ καί τυραννικοῦ, δύναται νά στερήσῃ ἀπὸ τὸν *πιστόν* τὴν δυνατότητα **ἀναπτύξεως** τῆς πίστεώς του.

Ἡ Ἀντιγόνη, ὁ μετάρσιος πυρσός τῶν θεϊκῶν διδαγμάτων, διὰ τῆς ἐπανειλημμένης ἀναφορᾶς εἰς τοὺς "*γᾶς πατρίας πολίτας*", **καλεῖ** τὸν Χορόν νά συμμετάσχη ἐνεργῶς εἰς τὴν εὐαγγελιζομένην ὑπ' αὐτῆς ὑψηλόφρονα κοινωνίαν τῶν προσώπων. Καί τοὺς προσκαλεῖ τὴν κορυφαίαν στιγμὴν ἀναπτύξεως μίας συντόνου πολιτικῆς δραστηριότητος. Αὐτῆς τῆς συνδρομῆς καί συμπαραστάσεως εἰς τὸν νέον τῶν Θηβῶν ἄρχοντα. Βεβαίως, ἡ **κλήσις** τῶν Θηβαίων Γερόντων δέν δύναται νά νοηθῇ εἰ μὴ μόνον ὡς ἡ ἔσχατος ἐμπειρία *μετοχῆς* καί *κοινωνίας* συνειδήσεων. Ἴσως νά εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού ἀκούουν τὸν τῆς φιλότητος "*καινόν λόγον*". Δι' ἐκείνην, ἔχει ἤδη παρέλθει ὁ χρόνος τῆς ἐσωτερικῆς πάλης. Ἐπίστευεν, ἀφελῶς, ὅτι ἡ πίστις τῶν τοῦ Οἰδίποδος συμβούλων θά ἦτο δυναμικὴ - λειτουργικὴ, ὀδηγοῦσα εἰς συγκεκριμένους φιλελευθέρους ἐνεργείας. Τοὺς καλεῖ, ὡς θά καλέσῃ ἀργότερον ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν λίμνην Γεννήσαρετ τοὺς ἰδικούς του μαθητάς. Ἡ κλήσις ὁμως ἐκείνη θά ἔχη θαυμαστά ἀποτελέσματα. Διότι οἱ μαθηταί τοῦ Ἰησοῦ, κληθέντες "*ἀφέντες*

ἅπαντα ἠκολούθησαν Αὐτῷ". Ἡ Ἀντιγόνη δέν ἐπιζητεῖ τοιαύτην ὀλοκληρωτικήν προσφοράν. Δέν ἐπιζητεῖ τήν ἐγκατάλειψιν οἰκιῶν καί οἰκείων. Ἐπιζητεῖ μίαν μόνον ἀπόφασιν - συνδρομήν, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως φαντάζει τόσον ἀπλῆ, εἶναι ὁμως τόσον ὀδυνηρά, σχεδόν ἀκατόρθωτος διά τόν ἄνθρωπον ἄνευ πίστεως καί ἐλευθερίας.

Ἄρνούνται πεισματικῶς τήν σωτήριον περιπέτειαν, τήν ἐκπληξιν καί τήν ἀνατροπήν. Ἄρκούνται εἰς τό νά ψελίσσουν πρό τοῦ Τυράννου:

" Ἄναξ, ἐμοί τοι, μή τι καί θεήλατον
τοῦργον τόδ', ἡ ξύννοια βουλευεῖ πάλαι "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ, στ. 278 - 279)

ὑπαινισσόμενοι ὅτι τό πεπραγμένον τῆς ταφῆς δύναται νά εἶναι προᾶξις θεήλατος, ἀλλ' οὐ πεπεισμένοι καί μετά βδελυγμίας ἀποκηρύσσοντες τό τοῦ ἄνακτος ἀνόσιον κήρυγμα, ὡς ὑπό τοῦ Κρέοντος κηδόμενοι. Ὅθεν συμπτώματα ἠθικοῦ ὑποσιτισμοῦ καί πνευματικῆς παρακμῆς, ἔλλειψιν ὄντολογικοῦ στοχασμοῦ καί "μεταφυσικῆς" προσδοκίας παρουσιάζει διά τοῦ Χοροῦ τῶν Γερόντων ὁ λαός τῶν Θηβῶν.

Διά τοῦτο ἡ περαιτέρω πορεία των θά εἶναι μαρτυρική, ἔνεκα τῆς ἐπιδειχθείσης στάσεως ἐγκαταλείψεως, τήν κρίσιμον ἀλλά κορυφαίαν στιγμήν, καί τῆς ὀλιγωρίας ἐκφράσεως διαφορετικῆς γνώμης. Δέν ὑποφέρουν τό συναίσθημα τῆς διαφορετικῆς ἐκ τοῦ ἄρχοντος βουλῆς. Μόνον ὑπακούουν!. Δέν δύναται νά ζήσουν τό ὑπέροχον συναίσθημα τῆς ἐρημίας ὅπως τό πράττει ἡ Ἀντιγόνη, ὁ διαυγῆς ὀφθαλμός τῶν Ἐλευσινίων δογμάτων. Ἐκείνη ζεῖ τό φοβερόν "μυστήριον" τῆς ζωῆς εἰς νέαν ζωηφόρον διάστασιν. Ἐκείνην τῆς **φιλότητος**. Καί μέγα, ὄντως, τό τῆς Φιλότητος **μυστήριον**.

Ἡ ἀπό τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου, ἕως τοῦ *Νυμφείου* σύντομος πορεία της λαμβάνει τήν μορφήν ὀδοιπορικοῦ αἰωνιότητος. Καί συγχρόνως ὁ κόσμος χωρίζεται ἀναλόγως τήν πίστιν καί τήν φιλότητα. Συνταράσσονται αἱ ψυχαί "πιστῶν" καί "ἀπίστων", διότι ἡ συνείδησις τῆς ἐρημίας, τῆς ἐλευθεροβουλίας καί τοῦ χωρισμοῦ εἶναι πρωτίστως ἐσωτερικόν γεγονός. Ὁ Χορός, ὡστόσον, παραμένει ἀπό ἀδιάφορος ἕως καί ἐχθρικός. Διαισθάνεται ὅτι κινδυνεύει ἡ καθεστηκυία ἐξουσιαστική τάξις καί μετ' αὐτῆς καί ἐκεῖνος. Στυλοβάτης, σύμπορος καί ἐξουσιαστικός συν -αντιλήπτωρ. Διά τοῦτο, ἐκ φόβου, ἐν τινι τρόπῳ εἰρωνεύεται τήν Ἀντιγόνην.

"Οἴμοι γελῶμαι"⁴¹⁵, κραυγάζει ἀπό χειλέων καρδίας ἡ Ἀντιγόνη, ἐνωτισθεῖσα τήν εἰρωνεῖαν λόγοις καί ἐκφράσεσι. Ὅμως, δέν τρομάσσει ἀπό τήν ἐρημίαν τῆς κλήσεως. Τό φοβερόν, διά τόν Χορόν, τήν Ἰσμήνην καί τόν Κρέοντα, συναίσθημα τοῦ χωρισμοῦ ἀναμορφοῦται δι' ἐκείνην εἰς συναίσθημα ἐπιστροφῆς πρός τόν φίλον, ἐγγύτητος καί κοινωνίας φιλοτικῆς.

⁴¹⁵ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 837

Καί συμβαίνει τοῦτο τό παράδοξον: Ἡ ἐρημία μετατρέπεται εἰς κοινωνίαν, εἰς νίκην καί θρίαμβον τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου. Εἰς ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καί αἰωνιότητα. Καί τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ ὅλη της συνεπῆς ἱστορική πορεία. Ὅτι αἱ δυναμικαί ἀποφάσεις ἀλλάσσουν τόν ροῦν τῆς ἱστορίας τῶν προσώπων, τῶν κοινωνιῶν καί τῶν λαῶν. Τό ἔργον τοῦ φίλου, τοῦ πιστοῦ, τοῦ κλητοῦ ἐπιτελεῖται ἰδιαίτερος ἀπό φωτεινάς καί ἐμβληματικῆς προσωπικότητας, αἱ ὁποῖαι ἀναλαμβάνουν τήν μεγίστην εὐθύνην, μεταβάλλοντάς το εἰς ἀποκλειστικόν καί ἀποκαλυπτικόν ἔργον τῆς ζωῆς των.

Εἶναι οἱ "ἀφορισμένοι" ὄλων τῶν αἰῶνων. Τό ἔργον των δύσκολον καί ἀγωνιώδες, καθ' ὅσον εἶναι δυσανάλογον πρός τήν ἀνθρωπίνην πείραν καί δυνατότητα. Αὕτη, ἄλλωστε, ἡ ἐπίμονος καί σταθερά ἀναφορά τῆς Ἀντιγόνης εἰς τόν κόσμον τῶν φίλων καθιστᾷ τό ἔργον της ἐν τῷ κόσμῳ οὐ μόνον δύσκολον ἀλλά καί ἐπικίνδυνον. Καί τοῦτον, διότι καί ἡ ἐλευθερία εἶναι ποιότης ἀπροσδιόριστος εἰς τήν λειτουργίαν της.

Ὅμως, ἡ Ἀντιγόνη, ὁ νοῦς ὁ περίβλεπτος, ἡ ὀξύτατη γλῶσσα, συνεχίζει μέ σοφίαν, ὑπομονήν καί τόλμην πρωτόγνωρον τήν βίωσιν τῆς κλήσεώς της. Δέν παύει οὐδ' ἐπὶ δευτερόλεπτον νά ἀποκαλύπτῃ καί νά ὑποδεικνύῃ εἰς ἄρχοντα καί ἀρχομένους ὅτι ὀπισθεν τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας καί τῆς ἰδικῆς της κλήσεως εὐρίσκονται οἱ Θεοί. "Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε"⁴¹⁶. Ναί, ὁ Ζεὺς⁴¹⁷. Δημιουργός, συντηρητής καί χορηγός ἀγαθῶν καί ἀθανασίας. Διά τοῦτο, καί ἕως τέλους ἐπαναλαμβάνει τήν κλήσιν. Ὡς μαθητεῖαν καί ἄσκησιν "ἱεραποστολῆς" ἐν τῷ κόσμῳ. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ περιφρόνησις τῶν θεϊκῶν νομίμων ὀδηγεῖ ες παραφροσύνην, ὡς ἡ τοῦ Κρέοντος, ἡ ὁποῖα ἐπισύρει τήν θεϊκὴν ἄτην. Ἦτο ἄλλωστε παροῦσα ὅτε ὁ πατήρ της Οἰδίπους ἐξέφραζε παρομοίαν ἄποψιν:

"θεοὶ γάρ εὖ μὲν, ὀψέ δ' εἰσορῶσ', ὅταν
τά θεῖ' ἀφείς τις εἰς τό μαίνεσθαι τραπῆ"
(Σοφ., Ο. Κ. στ. 1536-7)

Ὡσαύτως γνωρίζει ὅτι δέν εἶναι ἄνευ πόνου καί μαρτυρίου ἡ τοῦ Διὸς κλήσις. Τό λέγει καί ὁ τῶν Τραχινιῶν χορός:

" . . . . . ἀνάλητα γάρ οὐδ'
ὁ πάντα κραίνων βασιλεύς
ἐπέβαλε θνατοῖς Κρονίδας"
(Σοφ., Τραχίνιαι, στ. 126-8)

⁴¹⁶ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 450

⁴¹⁷ Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι ἐκ Διὸς τά πάντα, ὡς γνωρίζει καί τό ὁμηρικόν:
"Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή (Α, 5)

καί τό Αἰσχύλειον:

"τί γάρ βροτοῖς ἄνευ Διὸς τελεῖται
(Αἰσχ., Ἀγαμέμνων, 1487)

ἀλλά καί ὁ Σοφοκλῆς εἰς χορικόν τι τῶν Τραχινιῶν ἐπαναλαμβάνει:
"κοῦδέν τούτων ὅ,τι μὴ Ζεὺς"

Τό περιεχόμενον ὁμως τῆς τοιαύτης κλήσεως δημιουργεῖ καί πάλιν ἀγωνίαν, φόβον, καί ἐσωτερικὴν πάλην. Ἐνῶ κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἀπαιτεῖται γενναιότης. Συναίσθημα ἄγνωστον εἰς τόν Κρέοντα καί τούς συμβούλους του. Καί ἐπέρχεται ὁ χωρισμός. Ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ μίαν πνευματικὴν ὑπαρξιακὴν ἐπιβεβαίωσιν, καί δὴ εἰς ὅλην τῆς τὴν ἔκτασιν. Ἐγγίζει τὴν νῆψιν καί ἀτάραχος βαδίζει τὴν ὁδὸν τοῦ μαρτυρίου. Ἐκ τῆς ἐπιλογῆς τῆς θά προβάλλεται μετ' ἐπιβλητικῆς μεγαλοπρεπείας τό πρότυπον τοῦ, ἐκ τῆς ἀποδοχῆς καί αὐξήσεως τῆς κλήσεως, **καινοῦ** ἀνθρώπου τοῦ **μάρτυρος**, τό ὁποῖον θά ἀποτελῇ τὴν συγκεκριμένην ἔκφρασιν καί πραγμάτων εἰς ἱστορικὴν, ἐμβληματικὴν μορφήν τοῦ νέου **μύθου** τῆς πνευματικῆς καί ἠθικῆς ζωῆς. Τοῦ νέου **μύθου** ὁ ὁποῖος, μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ εἰς τὴν ὑλικὴν καί πνευματικὴν φύσιν, θά στρέψη τὰ ὄμματα τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νέου πρὸς τόν Ὀλυμπον, πρὸς τούς μακαρίους θεούς, ἐνῶ συγχρόνως δέν θά ἀγνοῇ τὴν γῆν, θέτων ἐκ παραλλήλου μεγάλους σκοπούς, οἱ ὁποῖοι συνδέονται ἀμέσως μετὰ τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς πραγματικότητος καί τὴν τελικὴν μεταμόρφωσίν τῆς.

Η ΥΠΑΚΟΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Υπακοή εἶναι ἡ κατάφασις τῆς Ἀντιγόνης καί ἡ ἐαυτῆς νεῦσις εἰς τὴν τῶν θεῶν πρόσκλησιν διὰ τὴν προάσπισιν τῶν *νομίμων* των. Ὑπακοή ἡ ὁποία οὐδόλως στρέφεται ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τῆς, καθ' ὅτι ἡ τελικὴ ἐπιλογή εἶναι ἐνσυνείδητος ἀπόφασις ἀλλὰ καί προσπάθεια ἐναντίον τῆς Κρεοντείου *κατα - στροφῆς*, ἥτοι τῆς πορείας καί στροφῆς τοῦ τυράννου πρὸς τὰ κάτωθι, καί τῆς ἐπακολουθησάσης ὑβριστικῆς *δια - στροφῆς*, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν Κρεόντειον τυραννικὴν ἀνελεύθερον συμπεριφορὰν. Διὰ τοῦτο, καί ὡς τοιαύτη ἡ ὑπακοή δέν δύναται καί δέν πρέπει νά νοηθῇ ὡς ἐξωτερικόν γεγονός, ἀλλὰ πρωτίστως καί κυρίως ὡς ἐσωτερικόν γεγονός καί πράξις.

Διὰ τοῦτο, ὑπακοή καί ἄσκησις ὑπακοῆς εἶναι ἡ προσπάθεια τῆς Ἀντιγόνης ἡ ὁποία, καταφάσκουσα εἰς τό γεγονός τοῦ ἀνακαινισμοῦ τοῦ οἴκου τῆς διὰ τῆς βιώσεως τῆς φιλότητος, ἀγωνίζεται νά μεταστρέψη τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς δι' ἐπιπόνου ἀποφάσεως. Εἶναι ἡ προσπάθεια καί ὁ ἀγὼν δι' ἐπαναπόκτησιν τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως, τῆς ἀξιοχρέου εὐπρεπείας καί κοσμιότητος, τῆς παλαιᾶς των εὐγενείας, ἡ θριαμβικὴ συνέχισις τῆς ἱστορικῆς συνεχείας καί συνεπείας. Εἶναι ἡ ἐκουσία καί ὀλόψυχος ἀποδοχὴ τῆς προσκλήσεως τῶν θεῶν. Δι' ὅ, καί ἡ καρδιά τῆς καθίσταται πηγὴ ποταμηδόν βρούσα αἰσθήματα εὐγενῆ Φιλότητος, ὑπακοῆς καί ζεούσης πίστεως.

Ὑπακοή, ὡσαύτως, θεωρεῖται καί ἡ προσπάθεια τῆς Ἀντιγόνης νά ἐνοποιήσῃ τόν ἐσωτερικόν της κόσμον, διαρραγέντα μετά τήν ἄνομον καί παράνομον Κρέοντειον ἀπόφασιν τῆς μή ταφῆς τοῦ φίλου Πολυνείκου. Ἐνῶ συγχρόνως ἡ τοῦ Κρέοντος ὕβρις σημαίνει καί σηματοδοτεῖ τήν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῶν θεϊκῶν προσταγῶν καί ἐπιθυμιῶν, ὑπερήφανον στάσιν ἔναντι τῶν θεῶν καί ἀπολυτοποίησιν τοῦ ἐγώ, γεγονότα, στάσεις καί ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι τόν καθιστοῦν βδελυκτόν ἔναντι τῶν θεῶν, μέ ἀποτέλεσμα τήν διακοπήν τῆς μετ' αὐτῶν κοινωνίας. Ἡ ὑπακοή σημαίνει τό ἀντίθετον. Ἀποτελεῖ ταπεινήν ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τῆς Ἀντιγόνης ὀλοκλήρου ταύτης τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τοῦ Κρέοντος καί παραλλήλως ἐκδήλωσιν τῆς διαθέσεώς της νά ὑποταχθῇ ὀλοκληρωτικῶς εἰς τά θέσμια καί ἱερά τῆς πόλεως καί τά τῶν "θεῶν νόμιμα". Ὑπακοή, ἡ ὁποία θα ὀδηγήσῃ, κατά τρόπον ἄρρητον καί ἀπερινόητον, εἰς τήν μυστηριακήν καί μακαρίαν μετά τῶν θεῶν κοινωνίαν.

Πολλῶ δέ μᾶλλον ἢ τῆς Ἀντιγόνης ὑπακοή δέν πρέπει ἐπ' οὐδεμίᾳ περιπτώσει νά ἐκληφθῇ ὡς αὐτο - τιμωρία καί αὐτο - βασανισμός μαζοχιστικοῦ τύπου οὕτως ὥστε διά μέσου τούτων νά ἐξιλεωθῇ. Διά ποῖον ἄλλωστε λόγον; Τί αὕτη ἡμαρτε; Μία τοιαύτη ἀντίληψις θά ἦτο καθαρῶς νομική καί δικανική, διότι θά ἐθεώρει τήν ὑπακοήν ὡς ἱκανήν νά ἐπανορθώσῃ ἀφ' ἑαυτῆς ὅ,τι ἀνεπανόρθωτον ἔπραξαν οἱ ἑαυτῆς φίλοι ἔνεκα τῆς ἀφροσύνης των. Ἡ ὑπακοή ὑπ' αὐτήν τήν ἄποψιν θά προσέδιδε αὐτο - σωτηριακόν χαρακτῆρα ξένον ἐντελῶς πρὸς τε τήν τῶν θεῶν βούλησιν καί τὰς προθέσεις τῆς Ἀντιγόνης.

Ἄλλωστε, οἱ θεοί εἶναι ἀμετάβλητοι. Δέν ἀλλάσσουν γνώμην. Μεταβλητή εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις καί δὴ ἐπὶ τά χεῖρω, ὡς μαρτυρεῖ καί ἡ τοῦ Κρέοντος τραγική μεταστροφή καί πτώσις. Ἐπιθυμεῖ ἰδίαν βουλήν οὐ μόνον ξένην ἀλλά καί ἀντίθετον πρὸς τήν τῶν θεῶν βουλήν καί ἀνεξαρτησίαν, ἀρνούμενος τήν θεϊκὴν ἐπιταγήν. Καί δαιμονικῶς καί ἀφρόνως ἀρνούμενος, ἀποξενοῦται διά τῆς ὕβρεως κάθε μετοχῆς εἰς τήν μετά τῶν θεῶν ἀναστροφήν, χωριζόμενος ἀπ' αὐτῶν διά τῆς παρεμβολῆς ὀλοκλήρου ἀβύσσου, συνισταμένης εἰς τήν παρακοήν καί τήν αὐτονομίαν του.

Ἡ φύσις, ὡστόσον, τῆς Ἀντιγόνης δέν παύει ν' ἀποτελῇ τόν χῶρον ἐντός τοῦ ὁποίου θά δοκιμασθῇ ἡ ἐλευθερία της καί ἡ ἐν ἐλευθερία νέα σχέσις της μετά τῶν θεῶν, οὕτως ὥστε νά μὴν ἀποτελῇ ἡ καινότης τῆς ἐν ὑπακοῇ φιλοτικῆς φύσεώς της αὐθαίρετον καί μονομερῆ ἐνέργειαν τῶν θεῶν, ἀλλά καρπὸν συνεργείας, διότι τοῦτο εἶναι ἀπ' ἀρχῆς τό θέλημα τῶν θεῶν ὡς δημιουργῶν τῶν ἀνθρώπων.

Εἰς αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖον παρουσιάζεται καί ἐνεργεῖ ἡ ὑπακοή ὡς συνειδητή καί ἐν ἐλευθερία ἀπόφασις καί ἐνέργεια τῆς Ἀντιγόνης μέ σκοπὸν οὐχί τήν κατά Κρέοντος πολιτικὴν ἀντίστασιν ἀλλά τήν ἀντίστασιν εἰς τήν φιλοτικὴν καί τήν τοῦ οἴκου (δια) φθοράν της, καί συγχρόνως ὡς συνειδητοποίησις τῆς τραγικῆς τοῦ ὕβριστοῦ πτώσεως, ἀλλά καί τὰς συνεπειὰς ταύτας εἰς τήν ἐσωτερικὴν της ζωὴν καί ὀλοκλήρωσιν

της. Δι' ὅ, καί μετά συγκινητικῆς ἱερᾶς ἐξάρσεως, ἡ ὁποία συγκλονίζει καί καταπλήσσει μόνον τήν τοῦ Αἴμονος ψυχήν, ὁμολογεῖ τήν ἀφοσίωσιν καί ἀφιέρωσιν: Τήν ὑπακοήν εἰς τά τῶν "θεῶν νόμιμα".

Οὕτως, ἡ ἄσκησις τῆς ὑπακοῆς ἀποδεικνύεται ἡ πλέον ὠραιοτάτη καί εὐγενής, ἀλλά συγχρόνως καί ἡ πλέον γενναία καί δυναμική ἐνέργεια τῆς Ἀντιγόνης, ὡς συνεργοῦ καί ὑλοποιοῦ τῆς τῶν θεῶν βουλήσ διὰ τήν ἑαυτῆς μακαριότητα καί ἀθανασία. Διά τόν λόγον αὐτόν, ἡ ὑπακοή ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα μίαν βαθεῖαν ἐσωτερικήν εἰρήνην, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τήν τελείαν σύμπτωσιν ἀνθρωπίνης διαθέσεως καί βουλήσεως καί θεϊκῆς βουλήσ ἐντός τοῦ χώρου τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁδός περαιτέρω πορείας διὰ τήν Ἀντιγόνην εἶναι ἡ βούλησις τῶν τοῦ Ὀλύμπου. Ἄλλωστε, "φωτί ἀκραιφνεστάτῳ" τῆς Ὀλυμπίου θεότητος, ὁμολογεῖ καί πράττει, διαθέτουσα δέ ὧτα καθαρὰ διανοίας μετά τοῦ "Κηρύξαντος Διός" προσομιλοῦσα, καταξιούται "τοῖς θεϊκοῖς δόγμασιν ἐπακροάσασθαι" καί ἡ φωτιστική θεϊκή χάρις, τοῖς χεῖλεσι αὐτῆς ἐγκατοίκησε, καθιστῶσα ταύτην θεόληπτον καί ὑποφήτην τῶν θεῶν καί κάτοχον ἐκφαντορικῆς καί θείας ἐλλάμψεως.

Συμφώνως πρὸς τήν τῆς Ἀντιγόνης συμπεριφοράν, ἡ ἑαυτῆς ὑπακοή ἀκολουθεῖ τήν κατωτέρω πορείαν:

- ἄρνησις τοῦ ἰδίου θελήματος (ἀφετηρία),
- ἀποδοχή τοῦ θεϊκοῦ θελήματος εἰς τήν θέσιν τοῦ προηγουμένου,
- τήρησις τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν ὡς συγκεκριμένης ἐκφράσεως τοῦ θελήματός των,
- κατάληξις διὰ τοῦ ἐπιθυμεῖν τήν Ἀντιγόνην τό θέλειν τῶν θεῶν.

Ταῦτα πάντα συνηγοροῦν εἰς τήν κατανόησιν ὅτι ἡ ὁδός αὕτη εἶναι ἀναντησ ἀνηφορική, ἔγκοπος, κοπιαστική, ἐπώδυνος, αἰμάσσουσα. Εἶναι ὡστόσοσον ἡ πρὸς τό *Νυμφεῖον* σωτήριος πορεία.

Ἡ ὑπακοή τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τήν ὑπό τοῦ Κρέοντος ταπείνωσιν της, δέν δύναται ἐπ' οὐδενί νά χαρακτηρισθῆ εὐτελισμός καί μείωσις τῆς προσωπικότητός της. Καί τοῦτο, διότι ἡ ἀπόφασις ταφῆς ἰσοδυναμεῖ μετά τῆς ἀπορρίψεως τῶν ἀξιῶν τοῦ τυραννικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἐστέκετο ἀντιμέτωπος καί ἀρνητής τοῦ θεϊκοῦ κόσμου καί τῶν "νομίμων" του. Ἦτο ἄλλωστε ἡ εὐθαρσῆς ὁμολογία, ἡ ὑψηλόφρων ἔκφρασις τῆς ζεύσεως ἀγάπης, ἡ ὁποία ὑπερέβαινε τά ὅρια κατανοήσεως τοῦ κόσμου καί ἐν ταυτῷ ἀφίκετο εἰς μίαν παράξενον πορείαν εἰς τό κέντρον τῆς φοβερᾶς ἐμπειρίας τῆς μετά τοῦ Ἄδου συναντήσεώς της.

Τό παράδοξον τοῦτο γεγονός τῆς συναντήσεως συμβαίνει, χρονικῶς, ἅμα τῆ λήψει τῆς ἀποφάσεως τῆς ταφῆς καί οὐσιαστικῶς μετατρέπεται ἐκ τοῦ "νῦν" εἰς "αἰωνιότητα", ὡς ἀποτελοῦν τήν ἐκκίνησιν τῆς μεγαλειώδους πορείας της. Τήν ἰδίαν ἐκείνην στιγμήν εἰς τό πρόσωπόν της κρίνονται οἱ ἴδιοι οἱ . . . Θεοί!. Καί ὅσον σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ ἀπόφασις καί ἡ ὑπακοή τοῦ ἀτόμου καί ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἐπιβαλλομένη ἐκ τῆς ἀποφάσεως ποινή, τόσον ὀδυνηρωτέρα εἶναι ἡ κριτική τῶν Θεῶν! Διότι οἱ

θεοί κρινόμενοι είναι τό μέτρον γνησιότητος τῆς πίστεως. Δι' ὅ καί κατ' Εὐριπίδην:

"Εἰ θεοί τι δρωσιν αἰσχρόν, οὐκ εἰσιν θεοί"
(ἀπ. 292,7 Ν.)

Ἄλλ' ὅμως, ὅσον περισσότερο ἐκτεθειμένοι εἶναι οἱ Θεοί ἔναντι τῶν πιστῶν τόσον περισσότερο πλησίον των εὐρίσκονται οἱ πιστοί καί τόσον αὐθεντικώτερον καθίσταται τό νόημα τῆς πνευματικῆς Ζωῆς, τό ὁποῖον ἀποκαλύπτεται, διότι εἶναι μέτρον ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, ἦτοι ἐλευθερία ἀποφάσεως, ζωῆς καί δράσεως, ὁμοῦ ἢ ἄνευ τῶν "θεϊκῶν νομίμων". Οὕτως, λογίζεται ἡ ἀποκάλυψις τῶν θεῶν. Θά παραμείνη σκάνδαλον δίχως ποτέ νά δυνηθῆ ὁ κόσμος νά τήν ἐρμηνεύσῃ ἕως τό τέλος τῆς ἱστορίας του. Μόνον ὁ πιστός θά τήν ἐγγίξῃ διά τῆς ὑπακοῆς καί τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαρτυρίου του.

Διά τῆς ὀλοθύμου ὑπακοῆς της, ἡ Ἀντιγόνη δέν ὑπερασπίζεται τοὺς θεούς, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀφήνει τούτους ἐκτεθειμένους εἰς τά ὄμματα τῶν ἀνθρώπων, συμβάλλουσα εἰς τήν συνέχισιν τοῦ σκανδάλου: τόν σεβασμόν τῆς ἐλευθέρας ἀποφάσεως τοῦ πιστοῦ καί τῶν συνεπειῶν της. Ἡ καλύτερα κριτική εἶναι ἡ συμμετοχή της εἰς τό σκάνδαλόν των, εἰς τήν πρόσκαιρον ἀνοχήν τοῦ τυράννου, ὡς καί τήν βίωσιν τῆς φοβερᾶς ὀδύνης τῆς ἐλευθερίας τοῦ πιστοῦ, τῆς τραγικῆς ἐρημίας τῆς ἀποφάσεώς του. Βιοῦσα οὕτως ἡ Ἀντιγόνη, γνωρίζει ὅτι ὑπακούει καί ὑπηρετεῖ τοὺς θεούς. Εἶναι ἄλλωστε ὁ πλέον αὐθεντικός τρόπος ἐλέγχου τῆς γνησιότητος τῆς πίστεως, τῆς πίστεως εἰς "τᾶ γραπτα κάσφαλή θεῶν νόμιμα".

Γνωρίζει, ἄλλωστε, καλῶς ὅτι πρέπει κανεῖς νά ὑπομένῃ ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν θεῶν· εἶναι δέ ὅλως παράλογον νά τοὺς ἀντιμάχεται:

*"..... ἀνθρώποισι τάς μέν ἐκ θεῶν
τύχας δοθείσας ἔστ' ἀναγκαῖον φέρειν"*
(Σοφ., Φιλοκτ., στ. 1316-17)⁴¹⁸

*"πῶς οὖν μάχωμαι θνητός ὢν θεία τύχη,
ὅπου τό δεινόν ἐλπίς οὐδέν ὠφελεῖ;"*
(Επίγονοι, ἀποσπ., 196)

*"ἀλγεινά, Πρόκνη, δῆλον ὅμως χρεῶν
τά θεῖα θνητούς ὄντας εὐπετῶς φέρειν"*
(Τηρεὺς, ἀποσπ. 585)

⁴¹⁸ Πρβλ. ΕΥΡΙΠ. Ἡρακλῆς στ. 1227-8

"..... Ὅστις εὐγενῆς βροτῶν,
φέρει τά τῶν θεῶν πτώματ' οὐδ' ἀναίνεται"

Φοίνισσαι, στ. 1763

"τάς γάρ ἐκ θεῶν ἀνάγκας θνητόν ὄντα δεῖ φέρειν"

Διά τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη, ἡ παναρίστη, ἡ ἱερωτάτη τῆς ὑπακοῆς ἱερουργός τε καί πρόμαχος, ἐν πνεύματι ταπεινώσεως, αἶρει τόν "Σταυρόν" τοῦ σκανδάλου, γενομένη ἡ ἰδία σκάνδαλον. Σκάνδαλον, βεβαίως, εἰς τά ὄμματα τοῦ Κρέοντος καί τοῦ Χοροῦ τῶν Θηβαίων. Μή λησμονῶμεν ὁμως ὅτι τήν στιγμήν τῆς εἰς τόν Ἄδην καθόδου της εἰσέρχεται καί εἰς τήν αὐθεντικήν θεϊκὴν Ζωὴν τήν "ἠτοιμασμένην τοῖς φιλοῦσι". Ἐάν δέ τοῦτον ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν τοῦ ὕψους τῆς γενομένης ὑπό τῶν θεῶν τιμῆς καί ὑλοποιήσεως τῆς ὑποσχεθείσης ἀνταμοιβῆς εἰς τοὺς ἄχρι θανάτου πιστούς, ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καί ἀπόδειξιν τῆς θεϊκῆς συγκαταβάσεως καί ἀγάπης.

Διά τοῦτο καί ἡ ἔκφρασις - κραυγὴ τῆς Ἀντιγόνης "οἶα πάσχω . . . τήν εὐσέβειαν σεβάσασα" δέν ἀποτελεῖ κραυγὴν ἀγωνίας, πικρίας, πόνου, ἀπογοητεύσεως καί διαμαρτυρίας ἔναντι τῶν Θεῶν δι' ἐγκατάλειψιν καί τιμωρίαν. Θά ἦτο ἄλλωστε ἀπαξιωτικόν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἡρώιδος καί ἀναιρετικόν τῆς προτέρου ἐντίμου καί στεροῦς παρουσίας της. Σημειωθήτω δέ ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι δέν ἀναφέρονται εἰς τοὺς θεούς, ἀλλ' εἰς τοὺς Θηβαίους Γέροντας, τοὺς συμβούλους καί στυλοβάτας τοῦ Κρεοντείου καθεστῶτος, καί ἐν τινι μέτρῳ συνυπευθύνους διὰ τὰς ἀδίκους καί ἀντιθέους ἀποφάσεις.

Εἶναι ἡ "μετά φωνῆς ὑδάτων πολλῶν" ἀφυπνιστικὴ ἔκ - κλησις, ἡ ἐλευθέρα καιροσκοπισμοῦ καί δειλίας κραυγὴ, τό ἐγερτήριο σάλπισμα ἔναντι τῆς τυραννίας τῶν συνειδήσεων, ἡ ἐνθερμος καί ἐντονος ἀντίδρασις, εἰς τόν γενναιοφρονα λαόν τῶν Θηβῶν ὁ ὁποῖος ὀρφανός ἐξ ἡγετῶν πορεύεται καί κινδυνεύει νά ἀφανισθῇ εἰς τήν δίνην τῆς βιαίως ἐπιβαλλομένης πνευματικῆς καί ἠθικῆς ἀναιμίας, ὁ ὁποῖος παραδίδεται θεληματικῶς εἰς τόν θάνατον. Εἶναι ἡ ἔσχατος διαμαρτυρία πρό τῆς ἐπερχομένης κυρώσεως. Μή λησμονῶμεν ἄλλωστε ὅτι ἡ Ἀντιγόνη τήν ἐξ ὑπακοῆς εὐφροσύνην "οὐκ ἠρνήσατο τῷ φιλοτικῷ πόθῳ συνηρομόσασα τήν ἑαυτῆς ψυχὴν" καί ἀνεκφράστου θυμηδίας "διὰ παντός ἐνεπίμπλατο".

Ἡ Ἀντιγόνη, "τό σέλας τό φωτεινότατον", ἀναφέρει "πάσχω". Ἔχει τεραστίαν σημασίαν ἡ λέξις. Ἐξ αὐτῆς προέρχεται ἡ λέξις "πάθος". Εἶναι τό σεπτόν ἐκείνης πάθος, διὰ τήν ἐκείνων σωτηρίαν. Εἶναι ἡ ἐνσυνείδητος διαπίστωσις ὅτι τῆς ἀθανασίας προηγεῖται τό πάθος. Πάθος τό ὁποῖον συναποδέχεται καί μετά θαυμαστῆς καρτερίας ὑπομένει. Εἶναι ἡ μετ' ἀνεκλαλήτου χαρᾶς ἀποδοχὴ τῆς "κλήσεως" καί ἡ ἀπό χειλέων καρδίας ὀλόθυμος ἀπάντησις τῆς "κλίσεως". Εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ μαρτυρίου της καί συγχρόνως ἡ μαρτυρία τῆς πιστότητος καί ἐμμονῆς εἰς τήν τῶν "προγενῶν θεῶν" πίστιν, πρὸς διατήρησιν τῶν ἱερῶν καί ὁσίων καί εἰς τό μέλλον. Ἡ μετά παρησιᾶς ἐμμονὴ εἰς "ἃ ἐδιδάχθη καί ἐπιστώθη". Εἶναι ἡ ὀλόθερμος εὐχαριστία διὰ τήν ἐπιλογήν. Εἶναι ἡ ἀνάληψις τῆς εὐθύνης ὑπερασπίσεως τοῦ κύρους καί τῆς αἴγλης οὐ μόνον τοῦ οἴκου της ἀλλὰ καί τῆς περιωνύμου πόλεως τῶν Θηβῶν. Εἶναι ἡ εὐσεβὴς ἀπάντησις εἰς τήν Κρεόντειον ἀσέβειαν καί ἀνομίαν. Εἶναι ἡ ὑπερήφανος ἐνατένισις τοῦ πάθους καί τοῦ ἐπερχομένου θανάτου ἀξία μιᾶς εὐκλεοῦς καταγωγῆς

πριγκηπίσσης. Εἶναι τό πλήρωμα τῆς πίστεως, τῆς φιλότητος καί τῆς εὐσεβείας: Εἶναι ἡ ὠρα τῆς ἀθανασίας! . . .

Ἄλλωστε κατά τόν Ἰωνα:

"πρός ἀνδρός (γυναικός) ἐσθλοῦ (ἥς) πάντα γενναίως φέρειν"
(Ἰων, ἀποσπ. 319 P.)

Ἡ ὑπακοή της ἀποτελεῖ τήν ὑπερ - νίκησιν τοῦ κοσμικοῦ/ δαιμονικοῦ πειρασμοῦ τῆς αὐτο-δικαιώσεως καί τῆς αὐτο-σωτηρίας ὡς ἐκφράζεται ἐκ τῆς τοῦ Κρέοντος ἀποφάσεως. Εἶναι ἡ ὁδός τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ ἐν συνεχείᾳ μαρτυρίου της, μία κατακαίουσα ἄσκησις, ἡ ὁποία τήν διατηρεῖ εἰς διαρκῆ ἐπαγρύπνισιν καί ἐγρήγορσιν. Καί ἡ ὁποία τήν ὀπλίζει μετά περισσοῦ θάρρους, διά νά δώσῃ τήν καλήν καί θαυμαστήν τῆς φιλότητος μαρτυρίαν. Ὑπακούουσα, προσφέρει τήν αἴσθησιν τῆς ἀδυναμίας, τήν ἐπίγνωσιν τῆς ἀσθενείας της, τήν ἐπιθυμίαν, τόν πόθον, τήν διάθεσιν, τήν δίψαν, τήν ἐλευθερίαν, τόν ἰδρῶτα, τό αἷμα. Καί οἱ πανσθενεῖς θεοί θά μεταβάλλουν τήν ἀδυναμίαν της εἰς πλουσίως καρποφοροῦσαν δύναμιν καί ζωήν.

Ἡ ὑπακοή τῆς Ἀντιγόνης ἀνακεφαλαιώνει ὅλον τό πνεῦμα τῆς ἀσκήσεως τῆς φιλότητος, σημαδεύει τήν ἀσκητικὴν ταύτης ὁδόν καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς τραγωδίας. Συνοψίζει τό ζέον καί ἥρωικόν ταύτης ἦθος, τό καινόν ἐν φιλότητι Εἶναι της. Εἶναι ἀληθές, χαροποιόν: αὐθεντικόν. Διά τοῦτο καί καλεῖ καί προσκαλεῖ τούς Θηβαίους ὅπως, διά τοῦ εἶναι καί οὐχί διά τοῦ ἔχειν, καταστοῦν οἱ μάρτυρες καί ἐν ταυτῶ ἡ μαρτυρία τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, τῆς ζωῆς τῆς μυητικῆς ἀθανασίας. Νά καταστοῦν καί ἐκεῖνοι μέτοχοι τῆς τερπνῆς Ὀλυμπίου εὐωδίας καί χάριτος.

Ἡ Ἀντιγόνηος ὑπακοή εἶναι πρό καί ὑπέρ ὅλων πάλη ἀπελευθερώσεως ἐκ τοῦ φόβου καί τῆς ἀρνήσεως, τῆς ἀποτυχίας καί τῆς ἀπογνώσεως. Εἶναι ἀγών ἐλευθερίας ἀπό τῶν περιορισμῶν καί πειρασμῶν, οἱ ὁποῖοι βιάζουν, παραμορφοῦν καί παραποιοῦν τήν ἥρωϊκὴν της φύσιν καί ἀπόφασιν. Διότι ἡ ἀρνησις εἶναι ἡ ἀνταρσία οὐ μόνον ἔναντι τῶν θεῶν - ὕβρις - ἀλλά καί ἔναντι τῆς ἰδίας τῆς φύσεώς της, καί ἐπομένως ἡ διαστροφή τῆς φύσεώς της. Εἶναι ἡ παθογενῆς ἀποθέωσις τῆς φύσεως καί ὁ ἀσφυκτικός ἐγκλεισμός εἰς τά στοιχεῖα τῆς ὕβρεως καί τοῦ θανάτου. Ἡ ἀνυπακοή της θά ἦτο ἡ ἀρνησις καί ἡ ἀπόρριψις τῆς προσωπικῆς χαρισματικῆς της κλήσεως καί εὐθύνης, τόσον διά τόν ἑαυτόν της, ὅσον καί διά τούς φίλους τούς ὁποίους ὀφείλομεν νά διακονῶμεν μετά κόπων καί μόχθου εἰς τὰς ἀνάγκας των. Ἡ ὑπεροχή, ἄλλωστε, τῆς θεϊκῆς κλήσεως, καί ἡ εἰς αὐτήν ὑπακοή, εἶναι διά τήν Ἀντιγόνην ἀναμφισβήτητος, ὥστε νά μή χωρῆ οὐδεμία ἄλλη προτίμησις ἢ ἀδυναμία:

*"κρεῖσσον θεοῖς γάρ ἢ βροτοῖς χάριν φέρειν"*⁴¹⁹
(Ἡρακλεῖσκος, ἀποσπ. 228 P.)

⁴¹⁹ Πρβλ. Κ.Δ. Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ε' 29: "πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις".

Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Η τῆς Ἀντιγόνης εὐθύνη ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑποχρέωσιν, τὴν αὐτοδέσμευσιν ἔναντι τῆς ἐλευθερίας της, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ μιάσματος διάσωσιν τῆς πόλεως. Διὰ νὰ σταθῇ ἐντίμως καὶ ὑπευθύνως πρὸ αὐτῆς, νὰ θέσῃ εἰς λειτουργίαν τὰς δυνατότητας καὶ δυνάμεις της καὶ νὰ ἀποδεχθῇ μετὰ παρησίας τὰς συνεπείας τῆς γενομένης ἐπιλογῆς, μέ ἀποτέλεσμα νὰ καταστῇ μία ὀλοκληρωμένη φιλοτική - ἠθική προσωπικότης, "καλὴ καὶ γαθὴ". Αὕτη, ἡ τῆς ἐλευθερίας καὶ διασώσεως εὐθύνη της, ἀναμοχλεύει τὰ ἐσώτατα βάθη τῆς ψυχῆς της καὶ τὴν ὠθεῖ εἰς πράξεις ὑπακοῆς, ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας.

Ἡ ἄρνησις τῆς Ἰσμήνης καὶ ἡ δικαιολόγησις της ὡς πράξεως ἐλευθερίας ἀφήνουν εἰς τὴν Ἀντιγόνην ὀλοκληρὸν τὸ βάρος τῆς εὐθύνης καὶ τὰς συνεπείας τῆς ἐκλογῆς. Διαφορετικῶς, ἄλλωστε, θὰ ἦτο οὐ μόνον ἄδικον ἀλλὰ καὶ παράλογον ἡ ἐλευθερία νὰ εἶναι ἀδιάφορος, ἄνευ ἀξιολογικῆς ποιότητος καὶ ἄνευ συνεπειῶν. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις εὐθύνης θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς Ἐλευθερίας

Τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης της ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς της ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ αἱ γινόμεναι ἐπιλογαί κατὰ τὴν δοκιμασίαν τῆς ἐλευθερίας της προσδιορίζουν ἀπολύτως τὴν μορφήν τῆς ζωῆς εἰς τὴν αἰωνιότητα, διότι ἡ αἰωνιότης προϋποθέτει σταθερότητα πνευματικῶν μορφῶν. Ἡ βίωσις τῆς εὐθύνης ἔναντι τῆς ἱστορίας τοῦ οἴκου καὶ τῆς καταγωγῆς της, πολλῶ δέ μᾶλλον τῆς ἑαυτῆς πόλεως, δέν δικαιολογεῖ ἀδιαφορίαν, ραθυμίαν ἢ καὶ ἀμέλειαν, πολὺ δέ περισσότερον περιφρόνησιν ἢ κακὴν χρῆσιν τοῦ μεγίστου τῆς ἐλευθερίας δώρου.

Ἡ εὐθύνη της εἶναι συγγρόνως *θηρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ*. Τὴν πολιτικὴν ταύτης εὐθύνην διακρίνει τις εἰς τὸν διάλογον Κρέοντος - Τειρεσίου, ὅτε ὁ μάντης ἀναφέρει τὰ περὶ τῶν τῆς πόλεως βωμῶν ἐκ τῶν σαρκῶν τοῦ Πολυνείκου,

*" βωμοὶ γάρ ἡμῖν ἐσχάροι τε παντελεῖς
πλήρεις ὑπ' οἰωνῶν τε καὶ κυνῶν βορᾶς
τοῦ δυσμόρου πεπτῶτος Οἰδίπου γόνου "*
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 1016 - 1018)

θεωρῶν, διὰ τοῦτο, μοναδικόν ὑπεύθυνον τὸν Κρέοντα:

" τῆς σῆς ἐκ φρενός νοσεῖ ἡ πόλις "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 1015)

Εἰς τό ὑπό τοῦ Κρέοντος βιούμενον συνέχθειν, δίδει ὡστόσον ὁ Σοφοκλῆς δύο κατευθύνσεις: μίαν *κάθετον* (οὐρανός - γῆ - καταχθόνια) καί μίαν *ὀριζόντιον* (οἱ πολῖται διχασμένοι ἐκ τῆς *ἐχθρας* = *στάσεως*).

Ἀποκαλυπτικός καί εἰς τοῦτο ὁ τοῦ Τειρεσίου λόγος:

" *ἐχθραὶ δέ πᾶσαι συνταράσσονται πόλεις
ὅσων σπαράγματ' ἢ κύνες καθήγισαν
ἢ θῆρες, ἢ τις πτηνός φέρων
ἀνόσιον ὀσμὴν ἐστιοῦχον ἐς πόλιν* "
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ. 1080 -1083)

Διδοῦσα οὖν ἡ Ἀντιγόνη τάφον εἰς τόν Πολυνείκην καταργεῖ τὰς διχαστικὰς τοῦ Κρέοντος κατευθύνσεις καί ἀπαλλάσσει τήν πόλιν ἐκ τοῦ *μιάσματος*, - θρησκευτική εὐθύνη -, συνδέουσα οὕτω τήν γῆν, τόν οὐρανόν καί τό χθόνιον βασίλειον. Συνδέει τήν γῆν μετά τοῦ χθονίου βασιλείου, διότι δέν φοβεῖται τόν Ἄδην = *θάνατον*, καί συγχρόνως συνδέει τήν γῆν μετά τοῦ οὐρανοῦ διά μέσου τῆς *θρησκευτικοῦ* αὐτῆς λόγου καί τῶν θεαρέστων πράξεών της, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τό ὄχημα δράσεως θεοτήτων τινῶν.

Καί ἡ εὐθυνοφόρος καί ὑπεύθυνος ταύτης πράξις ἀποκτᾶ συγχρόνως ἓνα *πολιτικόν* νόημα, διότι τίθεται ὡς ἐμπόδιον εἰς τήν ὑπό τοῦ Κρέοντος δημιουργηθεῖσαν *ἐχθραν* -*στάσιν*. Εἶναι ἡ ἰδία θέσις τῶν *Εὐμενίδων*, ἥτοι τό τέλος τῶν τοῦ οἴκου κακῶν διά τούς Ἀτρεΐδας εἰς τό τοῦ Ὀρέστου πρόσωπον, καί οὕτω τήν ἀποφυγὴν τῆς *στάσεως* διά τήν πόλιν τῆς Παλλάδος.

Ἡ εὐθύνη - ὑποχρέωσις της, ὡς τελευταίας αὐθεντικῆς ἀπογόνου τῆς περιωνύμου τοῦ Κάδμου γενεᾶς, ἦτο νά περιφρουρήσῃ πάση θυσίᾳ τό κῦρος τοῦ οἴκου της, τήν προσωπικήν της τιμὴν, πορείαν καί ἱστορίαν. Ἦτο ἀδιανόητον διά τήν ἡρώίδα ἓνας ἐκ τῶν τελευταίων ἀπογόνων τοῦ εὐκλεοῦς Κάδμου, καί Οἰδίποδος γόνος, νά κείτεται ἄταφος. Ἦτο ὑψίστη προσβολή εἰς τήν ἔνδοξον ἱστορίαν καί μεγίστην προσφορὰν τῆς γενεᾶς της. Καί ἀναλαμβάνει, μετά περισσοῦ θάρρους, οὐ μόνον τό μερίδιον τῆς ἰδικῆς της εὐθύνης ἀλλ' ἀκεραίαν τήν εὐθύνην τῆς ταφῆς. Καί συγχρόνως τήν τιμητικὴν εὐθύνην προασπίσεως τοῦ θεϊκοῦ Δικαίου. Διά τοῦτο ἡ ἀντίθεσις της πρὸς τόν Κρέοντα δέν εἶναι ἀπλῶς ἀντίθεσις περὶ τήν ταφήν τοῦ νεκροῦ Πολυνείκου, ἀλλ' ἀντίθεσις εὐθύνης περὶ τε τόν οἶκον καί τήν πόλιν.

Ὁ Κρέων ἀρνεῖται νά κατανοήσῃ ὅτι τό ὕψος τῆς τιμῆς ἐκάστου ἀξιώματος ἔχει ἀντιστοιχῶς τήν εὐθύνην τῆς πνευματικῆς ζωῆς μιᾶς κοινωνίας, τῆς ὁποίας ἀπολαμβάνει οὐ μόνον τήν ἀναγνώρισιν ἀλλ' ὑψίσταται καί τήν κριτικήν. Ἡ θετική ἄλλωστε στάσις τοῦ ἀρχοντος ἔναντι τῶν "*θεϊκῶν νομίμων*", ἀποτέλεσμα βαθείας πνευματικῆς ἐμπειρίας, σοφίας καί ἠθους, περιποιεῖ εἰς αὐτόν τόν ἴδιον τιμὴν καί αἴγλην. Ἡ ἀντίθετος, ὡς ἡ τοῦ Κρέοντος, στάσις εἶναι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀρχούσης τάξεως ὡς φορέως ζώντων πνευματικῶν προτύπων. Ὁ Κρέων,

ἄλλωστε, ἄμα τῇ ἀναλήψει τοῦ θρόνου τῶν Θηβῶν, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συντελεῖται ἡ ἐπαφή τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὸ ἄπειρον, τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸ ἀπόλυτον, τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς θεούς. Ἐκτοτε, ἡ ζωὴ του ἀπώλεσε τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς προορισμόν, τὴν πυξίδα πρὸς τὸν προσανατολισμόν, ὁ ὁποῖος ὑψώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς σφαίρας τῶν ὄντων καὶ γινομένων εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ ὑπερβατικοῦ, καὶ καταυγάζει αὐτόν διὰ τῶν ἐλλάμψεων τῆς θεϊκῆς ἀκτινοβολίας καὶ φωτοχυσίας καὶ τῶν μαρμαρυγῶν τῆς ἀθανασίας καὶ αἰωνιότητος.

Ἡ εὐθύνη της, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τὸν συγκεκριμένον χρόνον τῆς ἱστορίας, τὸν μετετρέπει εἰς **καιρὸν**, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ ἀξιοποιηθῆ ὀλόκληρος ἐν ὄψει τῆς αἰωνιότητος, ἡ ὁποία ἀφομοιοῖ τὸ μέλλον καὶ δίδει εἰς τὰ γεγονότα τὴν **ἐπικαιρότητα** τοῦ θεϊκοῦ **σήμερον** καὶ τῆς ἀθανασίας τῶν **πιστῶν**. Ἄλλωστε, εἰς τὴν αἰωνιότητα δέν ὑπάρχει μέλλον, ἀλλ' αἰωνία πνευματικὴ ζωὴ, αἰώνιον παρόν. Εἶναι τὸ αἰώνιον σήμερον: τὸ θεϊκόν σήμερον.

Ἡ ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης βιουμένη εὐθύνη ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ σήμερον δέν συνδέει τὸ παρελθόν μετὰ τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ μετὰ τῆς αἰωνιότητος.

Τὸ βάρος τῆς εὐθύνης τὸ ὁποῖον ἐπωμίζεται, ἡ σκληρότης μιᾶς τιμωρίας ἡ ὁποία εἶναι συνέπεια τῆς εὐθύνης, καὶ ἡ ὁποία ὠστόσοσον ἀδίκως τῆς ἐπιβάλλεται, καὶ τὴν ὁποίαν καρτερικῶς ὑποφέρει, τὴν ὑψοῦν ἄνω καὶ ἐπέκεινα τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως καὶ τάξεως καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἀποκλείουν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Κομμὸς ἀποτελεῖ τὴν κορύφωσιν τῆς τραγικῆς συνειδήσεως τῆς Ἀντιγόνης καὶ συγχρόνως τὴν προβολὴν τοῦ τραγικοῦ νοήματος τῆς εὐθύνης, τὸ ὁποῖον προβάλλει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη πρᾶξις καθίσταται ἤδη ἀντικείμενον στοχασμοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ διαλόγου.

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

"Ἦθος μέγιστον ἰὼν ἐν ἀνθρώποις καλόν"

(Α δ ή λ. 1030 Ν.).

Ἡθική ὑπόστασις νοεῖται μόνον διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας, δι' ὃ καὶ καθίσταται αὐθυπόστατος μόνον ἐν τῷ ἀτομικῷ ἀνθρωπίνῳ προσώπῳ. Ἡθική ὑπόστασις καὶ προσωπικόν εἶναι ὑφίστανται ταυτολογικῶς εἰς πρόσωπα καὶ πνεύματα ἀδιαίρετα, διάφανα, ὑψηλόφρονα: *Τερά. Ἀντιγόνη!* Διαυγῆς δι' ἑαυτήν, ἀποφασίσασα καὶ ἐνεργήσασα τὴν τῆς ταφῆς πρᾶξιν ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικόν εἶναι της καὶ κατεχομένη ὑπ' αὐτῆς, βιοῖ δυναμικῶς τὴν ἠθικὴν της ὑπόστασιν. Τὸ ἀπόλυτον ἐφ' ὅσον πλέον διαφεύγει τῆς "πολιτικῆς" διαιρέσεως καὶ τοῦ διχασμοῦ, συνεχίζει τὸ

υπέροχον τῆς παλιννοστήσεως ταξίδιον πρὸς τὴν ὀραματιζομένην ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης ἐνότητα, οὐδόλως διχασμένη μεταξύ τῶν ἀντινομιῶν ἀνθρωπίνου καὶ θεϊκοῦ νόμου.

Εἰς τὰς πράξεις ἠθικῆς ἀξίας καὶ ποιότητος, ὡς ἡ τοῦ Πολυνείκουσ ταφή, αἱ ὁποῖαι καὶ θεωροῦνται πράξεις τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ἀνήκουν καὶ αἱ λεγόμεναι : "δυνάμει" καὶ "ἐνεργείᾳ" πράξεις. ἦτοι: "κατὰ πρόθεσιν", "ἀποκλειστικὴν" καὶ "λόγον".

α) *Κατὰ πρόθεσιν*. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ κέντρον ἐκάστης πράξεως, ὡς ἡ τοῦ Πολυνείκουσ ταφή, εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἠθικὴ βούλησις, ἡ συνισταμένη ἐκείνη ἐσωτάτη δύναμις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν συγκεκριμένην ἔκφρασιν καὶ ἐξισορρόπησιν τῶν ποικίλων παρορμήσεων, ἀντιρρόπων κινήσεων, τὴν ὀριστικὴν ἐτυμηγορίαν ἀξιολογήσεως στοιχείων τὰ ὁποῖα, τελικῶς, ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐκτελέσεως ἢ μὴ μιᾶς πράξεως.

β) *Ἀποκλειστικὴν* : Ἡ ἀπόφασις μὲ ἠθικὴν εὐθύνην καὶ ἀξίαν διὰ μίαν πράξιν ὀφείλει, ὡς ἡ τῆς Ἀντιγόνης, νὰ ἔχη ὡς ἀποκλειστικόν σκοπὸν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως ταύτης καὶ οὐχὶ νὰ ἀποβλέπη εἰς ἑτέρους ξένους ἢ παρεμφερεῖς σκοπούς, ὥστε τις νὰ δύναται νὰ ἀξιολογηθῇ ἠθικῶς.

γ) *Κατὰ Λόγον* : Ὁ ὄρος οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος ὅλα τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τοῦ παρέχει ὁ ἀνθρώπινος καὶ θεϊκὸς λόγος καὶ ἡ τῆς γνώσεως ἐπιστήμη, ὥστε νὰ ἐπιτύχη τὸ καλύτερον ἀποτέλεσμα τόσον κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐσωτέρας διαδικασίας, ἕως τῆς τελικῆς ἀποφάσεως, ὅσον καὶ εἰς τὸ στάδιον ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως, ὅτε πρόκειται νὰ καταθέσῃ τὴν ἐτυμηγορίαν τῆς ἐλευθερίας του, τὴν συγκεκριμένην μορφήν ἐν τῇ ἱστορίᾳ μετὰ τῆς ἠθικῆς του πράξεως. Αὕτη ἡ συστράτευσις τοῦ λόγου, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἠθικῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς, ἐκτὸς τῆς πρακτικῆς ἀξίας της, ἀποκαλύπτει καὶ τὸν σεβασμὸν εἰς τὰς πνευματικὰς ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι διέπουν τὸν κόσμον. Εἶναι γνώστης ἄλλωστε τῆς σχετικῆς ρήσεως:

"ἢ δεινὸν ἄρ' ἦν, ἠνίκ' ἄν τις ἐσθλὸς ὢν αὐτῷ συνειδῆ"
(ἀποσπ. 931 P.)

Ἡ Ἀντιγόνη, ὁ τῶν Θηβῶν καὶ τῆς οἰκουμένης ἄδυτος ἠθικὸς ἀστήρ, προσφέρει πολύτιμον ἠθικὴν ὑπηρεσίαν ἐν τῇ πόλει ἐφ' ὅσον, θάπτουσα τὸν νεκρὸν Πολυνείκην, ἐπιφέρει τὴν πολυπόθητον εἰρήνην μεταξύ τῆς πόλεως τῶν ζώντων καὶ τοῦ οἴκου τῶν νεκρῶν, ἐργαζομένη ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς **Ἡθικῆς Δικαιοσύνης**, καθισταμένη τὸ ζεῖδωρον ὑπόδειγμα τῆς ἠθικῆς ἐννοίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν. Διότι μόνον μέσῳ τῆς συγκρούσεως δύναται ἡ ἠρωικὴ γυνὴ νὰ βιώσῃ τὰς ἐξερευνήσεις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, τὰς ἀναιρέσεις τῶν ὑποτυπωδῶν ἀντιφάσεων εἰς λεπτοτέρας, εὐρυτέρας διαφωνίας, τὰς μόννας δυνατὰς νὰ ἐνεργοποιήσουν τὴν ἀνθρωπίνην ἠθικὴν πρόοδον.

Δι' αὐτόν τόν λόγον, ἡ Ἀντιγόνη ὀφείλει οὐ μόνον νά ἀμφισβητήσῃ ἀλλά καί νά ἐγκαλέσῃ τόν Κρέοντα "μῶρῳ μωρίαν ὀφλισκάνω", ἐπιβεβαιοῦσα τήν οὐσιαστικήν δυναμικήν τῆς ταυτότητός της. Μόνον διά τῆς ἀμφισβητήσεως καί τῆς πολιτικῆς του ὄντοτος δύναται ἡ ἐξωτερική καί ἐσωτερική ἠθική νά ὀρισθοῦν, νά μεταβληθοῦν εἰς ἐνεργεῖα πραγματικά, καί οὕτω νά προσεγγίσουν τήν ἐνότητα τοῦ Ἀπολύτου, δίδουσαι διέξοδον εἰς τήν ἀγωνιστικήν φύσιν τῆς Ἀντιγονείου συνειδήσεως.

Εἰς τήν Ἀντιγόνην συναντῶμεν δύο εἶδη ἠθικῆς: τήν κλειστήν καί τήν ἀνοικτήν. Ἡ κ λ ε ι σ τ ῆ ἢ Κρεόντειος ἠθική συνίσταται ἐκ τῆς πίεσεως ἡ ὁποία ἀσκεῖται ἐξ ἐξωγενῶν παραγόντων, ὡς ἡ κοινωνία, ἡ γνώμη τοῦ κόσμου καί αἱ πράξεις αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς ταύτην γίνονται αὐτομάτως, διεξάγονται κατ' ἐνστικτώδη τρόπον. Μόνον εἰς ἐξαιρετικάς περιπτώσεις δύναται νά ἀντιμάχεται τό ἀτομικόν καί κοινωνικόν ἐγώ. Ἡ τοῦ Κρέοντος ἠθική εἶναι ἀπρόσωπος καί τριπλῶς κλειστή: ἀποβλέπει εἰς τήν συντήρησιν καθεστωτικῶν ἐξουσιῶν, ὀδηγεῖ εἰς τήν σχεδόν ἀπόλυτον σύμπτωσιν τοῦ ἀτομικοῦ μετά τοῦ κοινωνικοῦ, ὥστε ἡ ψυχή νά κινῆται πάντοτε εἰς τόν αὐτόν κύκλον, καί τέλος ἡ Κρεόντειος ἠθική ἀποτελεῖ πάντοτε λειτουργίαν μιᾶς καθωρισμένης ὁμάδος καί δέν ἰσχύει διά τό σύνολον τῆς ἀνθρωπότητος, δεδομένου ὅτι ἡ κοινωνική συνοχή, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ λειτουργίαν, θεμελιοῦται κατά μέγα μέρος εἰς τήν ἀναγκαιότητα τῆς αὐτοαμύνης.

Εἰς ἀντίθεσιν ταύτης τῆς πλήρως κανονιστικῆς, κλειστῆς ἠθικῆς, ὑπάρχει ἡ ἀ ν ο ι κ τ ῆ ἢ Ἀντιγονείος ἠθική. Ἐμφανίζεται ἐνσαρκωμένη εἰς τὰς ἐξαιρετικάς προσωπικότητας ὡς ἡ Ἀντιγόνη, εἰς τοὺς ἥρωας καί τοὺς Ἁγίους καί δέν θεμελιοῦται εἰς τήν κοινωνίαν, ἀλλ' εἰς καθαρῶς ἀνθρώπινα καί προσωπικά στοιχεῖα. Δέν τήν συνιστᾷ ἡ πίστις (ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας ἢ ἐξουσίας) ἀλλ' ἡ κ λ ῆ σ ι ς, δέν εἶναι παγιωμένη, ἀλλ' οὐσιωδῶς προοδευτική, δημιουργική καί σωτήριος. Εἶναι ἀνοικτή ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι περιλαμβάνη τό σύνολον τῆς ζωῆς, εἰς τήν φιλότητα / ἀγάπην, παρέχει τό αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καί ταυτίζεται μετ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς. Προέρχεται δέ ἐκ βαθείας συγκινησιακῆς καταστάσεως καί εἶναι ἀναντικειμενίκευτος.

Ἡ ἠθική της ἐμπειρία τῆς ὑποδεκνύει ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἕναν κόσμον ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται πέραν αὐτῆς: αὐτόν τῶν θεῶν, τόν ὁποῖον καί πρέπει πιστῶς νά ὑπηρετῇ. Ἡ τοῦ οἴκου της ἱστορία διδάσκει τήν ὑπαρξιν ἑνός ἐναγοῦς παρελθόντος πρό καί τῆς ἰδικῆς της ὑπάρξεως, καί ἡ ἀνθρωπίνη ἠθική προᾶξις της προὑποθέτει τήν ὑπέρβασιν. Διά τοῦτο, καί ἀποφεύγει κατά σύστημα τὰς ὑπερβολάς, τὰς ματαίας προκλήσεις, τήν ἄσκοπον ἐπίδειξιν δυνάμεως, τήν πομπώδη διεκδίκησιν δικαιωμάτων, τόν θόρυβον, τοὺς κενούς λόγους. Ὑπομένει, κρίνει, προσκαρτερεῖ. Ἐμμένει καί ζητεῖ τήν ἐμμονήν τοῦ Χοροῦ.

Ὁ Κρέων, - φύσει καί θέσει ἀνήθικος, δυνατόν νά θεωρηθῇ ὡς ἕνας ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐκπροσώπων τῆ ἀκραίας Σχολῆς τῆς Φύσεως, ἡ

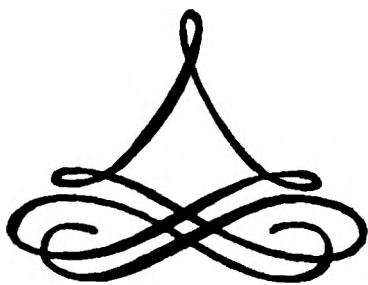

ὅποια προσέδιδε εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν μίαν συνηθισμένην δικαιολογίαν, διακηρύσσουσα ὅτι τὰ τῶν ἀνθρώπων πάθη εἶναι φυσικά, καὶ συνεπῶς ὀρθά. Ἀπεκάλουν τὴν ἠθικὴν συνθήκην καὶ ὡς ἐκ τούτου δεσμόν σιδηρόν ὃ ὁποῖος καὶ ὀφείλει νά συντριβῆ. Ἰδοὺ ὃ τῶν *Νεφελῶν* Ἄδικος Λόγος "σκίρτα, γέλα, νόμιζε μηδέν αἰσχρόν"⁴²⁰. Ὡστόσο, τάχιστα θά ὑποστῆ τὰς συνεπείας τῆς παραθεωρήσεως τῆς ἠθικῆς πρὸς ἱκανοποίησιν προσωπικῶν τοῦ ἐπιθυμιῶν, αἱ ὅποια ἔχουν ὡς σκοπὸν τὸ "εὐ κακουργεῖν", δηλ. νά πράττῃ τὸ κακὸν ἐπιθυμιῶν τὴν τῶν πολιτῶν / ὑπηκόων ἀνοχήν, θεωρῶν τὴν αἰδῶ καὶ τὴν ἀρετὴν ἐννοίας κενὰς περιεχομένου.

Διὰ τοῦτο, ἔναντι τοῦ ὑπέρ - φύσιν προσώπου τῆς Ἀντιγόνης τίθεται τὸ πρόσωπον τοῦ Κρέοντος, ὃ ὁποῖος δικαίως δύναται νά χαρακτηρισθῆ ὡς ἄνθρωπος τῆς φύσεως, ὡς ὃ ρεαλιστῆς πολιτικός, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς τὸν Θουκυδίδη. Δι' ὃ, καὶ ἡ βιαιοτάτη τῆς Ἀντιγόνης ἀντίδρασις εἰς τὴν τυραννικὴν ὀρθολογιστικὴν ψυχολογίαν καὶ τὸν ἐπιδέξιον ἀνηθικισμόν τοῦ "τά θεῖα μὴ νομίζειν"⁴²¹. Ἄλλωστε ἡ, διὰ καταστολῆς τῆς ἠθικῆς, ἀσέβεια - καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπειθείας - πρὸς τὰ θεϊκά νόμιμα ἐθεωρεῖτο ἱεροσυλία καὶ μέγιστον θρησκευτικὸν ἀδίκημα. Καὶ εἰς τοῦτο θά διαφωνήσω μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ Nilsson, ὃ ὁποῖος ἐμμένει εἰς τὴν παλαιὰν ἐκείνην θεωρίαν ὅτι "ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκφράσεως ἦτο ἀπόλυτος εἰς τὴν Ἀθήναν", προσπαθῶν, ἀνεπιτυχῶς, νά περιορίσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν διωγμῶν διὰ λατρεϊκὰς παραβάσεις. Ὡστόσο, σύσσωμος ἡ παράδοσις παρουσιάζει τοὺς διωγμοὺς τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ τοῦ Πρωταγόρα ὡς προερχομένους ἐκ τῶν θρησκευτικῶν των θεωριῶν καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν πράξεών των. Καὶ μία κοινωνία ἡ ὅποια ἀπηγόρευεν εἰς τινὰ τὴν τοῦ ἡλίου περιγραφὴν ὡς ὑλικοῦ ἀντικειμένου καὶ εἰς τινὰ ἄλλον τὴν ἔκφρασιν ἀμφιβολιῶν διὰ τὴν τῶν θεῶν ὑπαρξιν, οὐσιαστικῶς δέν ἐπέτρεπε τὴν "ἀπόλυτον τῆς σκέψεως ἐλευθερίαν".

Ἡ ἠθικὴ τὴν ὅποιαν ἐπικαλεῖται ἡ Ἀντιγόνη προϋποθέτει συμμετοχὴν εἰς τὴν φιλίαν: Δι' ὃ, καὶ ὅτε ὁ Φιλοκτῆτης θέτει τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον εὐρίσκομεν εἰς ὀλόκληρον τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τραγωδίαν, "Τί δράσω";⁴²² ἐπιλέγει ὡς καὶ ἡ Ἀντιγόνη τὰς οἰκογενειακὰς ἀξίας:

" πέμψον πρὸς οἴκους, αὐτὸς ἐν Σκύρω μένων "
(Σοφοκλ. Φιλοκτῆτης, στ. 1368)

⁴²⁰ Ἀριστοφ. *Νεφέλαι*, στ. 1223

⁴²¹ Πλουτ., *Περικλῆς*, 32.

⁴²² Σοφοκλ., *Φιλοκτῆτης* στ. 1063 - 1350.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Ἡ ἐλευθερία θεωρεῖται ὡς ἓνα τῶν πολυτιμωτέρων ἀγαθῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καί ὑπάρξεως καί ὡς ἐκ τούτου πανάκριβον δῶρον. Δι' ὃ, καί δέν χαρίζεται, ἀλλ' ἀντιθέτως χρειάζεται μόνιμος καί διαρκῆς ἀγών διά τε τήν κατάκτησιν καί διατήρησιν τῆς. Ἀπαιτεῖται δηλ. ἀπόλυτος προσωπική συμμετοχή εἰς τό εὐγενές τοῦτο ἄθλημα, τό ἔχον ὡς τελικόν ἔπαθλον τήν κατάκτησιν τῆς Ἐλευθερίας. Βεβαίως, ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἐπισύρει μέν τόν θαυμασμόν τοῦ ἕν τινι μέτρῳ ἐμφορουμένου ὑπό τῶν ἰδίων ἀρχῶν καί ἀντιλήψεων ἀτόμου:

" . . . εἰ δοκεῖ σοι, στεῖχε' . . . τοῖς φίλοις δ' ὀρθῶς φίλη "

(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 98 - 99)

ἐπισύρει ὁμως καί τήν ὀργήν καί τό μῖσος ἐκείνων διά τούς ὁποίους τό ἀγωνιστικόν φρόνημα καί ἡ ἀσίγαστος φροντίς διά πνευματικές κατακτήσεις ἀποτελοῦν ἐνοχλητικήν παρουσίαν καί κίνδυνον ἀπωλείας θέσεων, ἀξιωμάτων, ἰσχύος, ὡς καί τήν ὑπό τήν ἐξουσίαν των σωματικήν καί πνευματικήν ὑποδούλωσιν τῶν ἀνθρώπων.

Οἱ θεοί, ὡς ἀρχή καί πηγὴ οἰασδῆποτε ἀγαθότητος, παρεχώρησαν εἰς τόν ἄνθρωπον τήν ἐλευθερίαν, ὡς τό οὐσιαστικότερον πνευματικόν δῶρον. Ὁ χρόνος τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας, ὡς χρόνος δυνατότητος ἀσκήσεως τῆς ἐλευθερίας, προσλαμβάνει οὕτω ἰδιαιτέραν σημασίαν. Μετά ὁμως τό ὀριακόν τοῦ θανάτου σημεῖον οὐδεμία ἀλλαγὴ, οὐδεμία δυνατότης. Τό στάδιον τοῦ χρόνου τῆς ἱστορικῆς ζωῆς εἶναι στάδιον ἐξελικτικόν καί δυναμικόν, διότι διακρίνεται ἐκ τοῦ κυρίου χαρακτηριστικοῦ τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος: *Τήν ἐλευθερίαν τῆς δυνατότητος*. Ἀντιθέτως, μετά τό τέλος τῆς ζωῆς ταύτης τήν ὁποίαν καί σφραγίζει ὁ θάνατος, ἔρχεται τό ἄχρονον, ἡ αἰωνιότης, ἡ ὁποία, ἐνῶ δέν εἶναι στατική ἀλλά δυναμική καί πλήρης ζωῆς, διακρίνεται ἐκ μιᾶς σταθερότητος μορφῆς καί τοῦ ἀπολύτου χαρακτήρος τῆς. Εἶναι ἡ πλήρωσις τῆς ἐλευθερίας καί ἡ ἀρχὴ τῆς θεϊκῆς δικαιοσύνης.

Ἡ ὑπαρξίς τῆς ἔχει τήν ἰδικήν τῆς πηγὴν, δηλ. εἶναι ἐλευθέρα. Ἐν προκειμένῳ, διά τήν Ἀντιγόνην, *ὑπάρχω* σημαίνει *ἀποφασίζω*. Ἡ ὑπαρξίς τῆς δέν εἶναι ἀδρανής, ἀλλά βεβαιοῦται μέσῳ τῆς ἐλευθέρας καί ἀκωλύτου ἀποφάσεώς τῆς. Τό στοιχεῖον, τό ὁποῖον εἶναι πραγματικόν εἰς αὐτήν, δέν εἶναι τό ἀντίστοιχον εἰς τό βίωμα - αἴσθησιν, ἀλλά ἡ ἄνευ ὄρων ἐλευθερία τήν στιγμὴν τῆς κρισίμου ἀποφάσεως. Ὁ νόμος τοῦ Κρέοντος ἔχει μέγεθος, ἡ ἀπόφασίς τῆς ἔχει ὕψος. Εἰς τήν ἀντικειμενικήν *ἀ - δυνατότητα* ἀντιπαρατίθεται ἡ δυνατότης τῆς ἐκλογῆς, ὡς ἀπροδιοριστία τοῦ μέλλοντος, τό ὁποῖον εἶναι ἡ ἰδία ἡ ὑπαρξίς.

Ἡ ἐλευθερία τῆς ὑπαρξιακῆς δέν εἶναι ἀντικειμενική, διά τοῦτο καί δέν ἐπιδέχεται οὐδέ ἀπόδειξιν, οὐδέ ἀναίρεσιν. Ἡ Ἀντιγόνη ἔχει

συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας της κατά τήν ὑπαρξιακὴν ἐκλογήν, ἤγουν εἰς τὴν ἀπόφασίν της νὰ εἶναι καὶ νὰ παραμείνη ὁ ἑαυτὸς της. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐλευθερία της ἐμφανίζεται ἔν τινι μέτρῳ ὡς ἀντιφατικὴ ἐνότης αὐθαιρεσίας καὶ ἀναγκαιότητος: δύναμαι, ἐπειδὴ πρέπει. Ἐλευθέρα κατά τήν ἐκλογήν, ἡ Ἀντιγόνη δεσμεύεται ἐξ αὐτῆς, πραγματοποιεῖ τὴν ἀπόφασιν καὶ ἀναλαμβάνει πλήρως τὰς εὐθύνas της. Ἐπειδὴ, δέ, ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸν της ὡς ἐλεύθερον, δέν τὸν ἀναγνωρίζει ὡς ἔνοχον.

Ἐλευθερία κατ' ἐπιλογήν, καὶ οὐχὶ ἐκ συστήματος. Διότι, ἐν ἀντιθέτῳ περιπτώσει, ἡ ἐλευθερία στερεῖται τὸ νόημά της, ὅτε αὐτο - ανακηρυχθῆ ἀτομικὸς αὐτοσκοπός, ἢ ἄλλοις λόγοις ὅτε ἡ ἐλευθερία ἀναχθῆ εἰς σύστημα τὸ ὁποῖον δέν ὑπολογίζει τὸν ἄνθρωπον, τότε αὐτοκαταργεῖται. Καὶ αὕτη ἦτο ἡ μοῖρα ὄλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐκβάλλουν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ τὸν ὑψώσουν εἰς ὑπερ - ἄνθρωπον. Ἡ Ἀντιγόνη δέν ἐπεθύμει νὰ δημιουργήσῃ ἕναν νέον τύπον ἀνθρώπου: ἀπ - ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο, ἡ μόνη λύσις τὴν ὁποῖαν προσφέρει διὰ τῆς παρουσίας της καὶ τῶν ἐπιλογῶν της εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐν ἐλευθερία φιλ - ἄνθρωπος.

Διὰ τὴν ὑλοποίησιν τῆς ἀποφάσεως ταφῆς τοῦ νεκροῦ Πολυνείκους, ἡ Ἀντιγόνη ἐχρειάζεται τὴν ἐλευθερίαν, ἦτοι ἀγῶνα μετὰ συνεπείας καὶ τόλμης. Εἶναι δύσκολον ἐπίτευγμα ἡ ἐλευθερία. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ζωὴ εἶναι εὐκολωτέρα εἰς κοινωνίας περιορισμένης πνευματικότητος. Εἰς ταύτας ὁ ἄνθρωπος δέν προβληματίζεται, δέν ἀγωνιᾷ. Τὰ προβλήματα του, οἴασδῆποτε μορφῆς, ἔχει ἀναλάβει νὰ ἐπιλύσῃ ὁ ἐκφραστής τῆς ἐξουσίας μετ' ἠχηρῶν, περὶ ἐλευθερίας, δικαιοσύνης καὶ εὐταξίας διακηρύξεων, εἰς μίαν ὀργανωμένην κοινωνικὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο, δέν εἶναι εὐκολος ἡ ἐξεύρεσις διεξόδου καὶ λύσεως τῶν μεγάλων κοινωνικῶν προβλημάτων, διότι τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσοπολιτείας εἶναι πρωτίστως πνευματικὰ κατορθώματα, ἐπιτυγχανόμενα μετὰ ἀπὸ ἐσωτερικὴν πάλην καὶ ἀγωνίαν. Διὰ τοῦτο, καὶ ὁ τῶν Θηβαίων Χορός εὐκόλως παγιδεύεται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ρήσεις καὶ διακηρύξεις αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦν ἐξαναγκασμόν. Ὅπου δέ ἀπουσιάζει ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία, ἐκεῖ θριαμβεύει ὁ στυγνὸς δεσποτισμὸς καὶ ὁ σκοτεινὸς ὀλοκληρωτισμὸς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρατείνεται τὸ σκότος τῆς ὑποτελείας καὶ ἡ πικρία τῆς ἀδικίας.

Ἡ ἀπόφασις ταφῆς τοῦ Πολυνείκους δέν εἶναι προῖόν ἄτης, ἦτοι διανοητικῆς τυφλώσεως καὶ μανίας. Εἶναι ἀποτέλεσμα ἀκωλύτου καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως. Πιθανῶς, τοῦτο νὰ ἰσχύη εἰς ἑτέραν Σοφόκλειον δημιουργίαν, ὡς αὕτη τοῦ Αἴαντος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ὀδυσσεύς εἰς τὴν παράκρουσιν τοῦ Αἴαντος διαβλέπει μίαν ἐκδήλωσιν ἀνασφαλείας τοῦ θνητοῦ, ὅτε λέγει ὅτι ὁ Αἴας ἐξεύχθη εἰς τινὰ δεινὴν ἄτην καὶ εἰς τὸν νοῦν του ἔχει τὴν κυρίαρχον ἰσχύν μιᾶς θεᾶς.

Εἰς δέ τὴν τεθεῖσαν ἐρώτησιν, ἐάν ἡ τοῦ Πολυνείκους ταφή εἶναι προῖόν ἐλευθέρας βουλήσεως ἢ τι προκαθορισμένον, φρονῶ ὅτι ὡς τίθεται τὸ θέμα εἶναι φιλοσοφικόν. Ἐν τούτοις, ἡ σύγκρουσις τὴν ὁποῖαν ὑποδηλοῖ

εἶναι ὡσαύτως καί μία ἀλήθεια τῆς ζωῆς. Ἡ ἱστορία ἄλλωστε τῆς Ἀντιγόνης δέν ἀναδύει τήν αἴσθησιν μιᾶς ἀναποδράστου μοίρας, τόσον ἰσχυρᾶς ὥστε νά παραλύη οἰανδήποτε ζωτικότητα. Ἡ Ἀντιγόνη, συγγραφικός καρπός τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἀντικατοπτρίζει τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῆς γέμουσα σφρίγγους, αὐτοπεποιθήσεως, ἐπιθυμίας δι' εὐγενῆ ἄμιλλαν καί ὑγιούς φιλοδοξίας, ὁδεύει πρὸς τήν τοῦ στόχου τῆς ἐπίτευξιν μετά τῆς φιλοδόξου βεβαιότητος ὅτι δύναται νά τόν ὑλοποιήσῃ. Ὡς φύσει καί θέσει ἐλεύθερον καί ἀνεξάρτητον ἄτομον, χαίρεται ταύτην τήν δυνατότητα ἐπιλογῆς, ἥτοι τήν ἀπουσίαν ζυγοῦ καί τήν ἀνεξαρτησίαν ἀπό τῆς ἀνάγκης.

Οὕτως, δίδει τό μέτρον τῆς ἐλευθερίας τῆς πόλεως καί τῶν πολιτῶν. Διότι διά νά παραμείνη μία πόλις ἐλευθέρα ἀπαιτεῖται οἱ πολῖτες νά φοβοῦνται τήν δουλείαν - τυραννίαν περισσότερο καί ἀπό τόν θάνατον. Καί τοῦτο ἀρνεῖται, ἐν πρώτοις, ἡ Ἀντιγόνη, τήν ἐπιβολήν τοῦ φόβου τῆς τυραννίας, σαρκάζουσα οὐσιαστικῶς τά τοῦ ἀνακτοβουλίου πειθήνια μέλη⁴²³, διότι ἡ ὑπό τῆς Ἀντιγόνης προτεινομένη ἐσθλότης καί ἡ αὐτῆς εὐγένεια (στ. 38) ἀντιστρατεύονται τήν πολλοῖσιν κακοῖς (στ. 463) ζωὴν τῆς Ἰσμήνης καί τῶν Θηβαίων πολιτῶν. Διά τοῦτο καί ὁ Σοφοκλῆς χρησιμοποιοῖ τόν σκληρόν ὄρον δοῦλος (στ. 479), ἀπευθύνων τοῦτον ἀμέσως εἰς ἓν κοινόν κυριολεκτικῶς ἀντι - τυραννικόν. Ἐνῶ ἡ Ἀντιγόνη παρουσιάζεται ὡς ἡ κατά Λυσίαν (*Ἐπιτάφιος* 65) "στασιάσασα ὑπέρ δημοκρατίας" καί φιλίας καί σωτηρίας τῆς πόλεως. Καί ὁμιλοῦσα "διά τούς νόμους ἴσους ποθεῖ" (στ. 519), παρουσιάζει τήν οὐσιαστικῶς δημοκρατικὴν ἀξίαν τῆς ἰσονομίας.

Καί ὅτε, εἰσέτι, ἀναλογίζεται τάς τοῦ οἴκου τῆς περιστάσεις, τήν βούλησιν καί δύναμιν τῶν θεῶν ἢ τοῦ πεπρωμένου, δέν διερωτᾶται πόσον ἐλευθερωτέρα εἶναι ἐνός δούλου ἢ ἐνός βοός. Καί τοῦτο, διότι οὐ μόνον αἰσθάνεται ἀλλά καί εἶναι ἐλευθέρα. Δέν ἦτο ἐπιταγή τῆς μοίρας ἢ τοῦ Πολυνείκουσ ταφή, ἐκτός ἐάν τοῦτο τό γεγονός θεωρηθῇ ὑπό τήν Ὀμηρικὴν ἀποψιν, ὅπου ἡ μοίρα συνδέεται μετά τῆς ιδέας τῆς τάξεως, τῆς κανονικότητος, τῆς νομιμότητος, τοῦ δέοντος.

Ἐλευθερία δέν εἶναι κατ' Ἀντιγόνην ἡ ἔξαλλος ὑποδούλωσις εἰς τά πάθη, ἡ ὁποία καταλήγει, ὡς τό πάθος ἐξουσίας τοῦ Κρέοντος, εἰς τήν ἄρνησιν τῆς βουλῆς τῶν θεῶν καί τῆς φιλίας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ ἠθική δέσμευσις εἰς τό ἠθικόν, ἡ πνευματικὴ ἀνωτερότης ἡ ὁποία καταλήγει εἰς τήν ἀθανασίαν. Τοῦτον ἀποδεικνύει καί ὁ Σοφοκλῆς μετά τῆς ἀδιασείστου ψυχολογικῆς διαλεκτικῆς τῆς Ἀντιγόνης. Καί ἡ λύσις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προβλήματος εὐρίσκεται μόνον ἐν θεοῖς.

Ἡ ἐλευθερία τῆς θεολήπτου Ἀντιγόνης ὡς ἐκλογή τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἀνταπόκρισις εἰς τά "τῶν θεῶν νόμιμα" εἶναι ἐν ταυτῶ καταξίωσις καί ἔνταξις εἰς τόν θεϊκόν κόσμον. Καί τοῦτο διότι τό νόημα τῆς Ἀντιγονείου

⁴²³ Ἡ διατύπωσις τοῦ Πλάτωνος εἰς τήν *Πολιτείαν* (387b) ἂν καί μετεγενεστέρα ἔχει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διά τούς τῆς Ἀντιγόνης ἀναγνώστας: "τοσοῦτω ἦττον ἀκουστέον παισὶ καί ἀνδράσιν οὓς δεῖ ἐλευθέρους εἶναι δουλείαν θανάτου μᾶλλον πεφοβημένους" καί (386b) "... καί δεῖσθαι μὴ λοιδορεῖν ἀπλῶς οὕτως τάς ἐν Αἴδου ἀλλά μᾶλλον ἐπαινεῖν, ὡς οὔτε ἀληθῆ ἂν λέγοντας οὔτε ὠφέλιμα τοῖς μέλλουσιν μαχίμοις ἔσεσθαι".

ἐλευθερίας εὐρίσκεται εἰς τὴν θετικὴν τοποθέτησίν της ἔναντι τῆς θεϊκῆς κλήσεως. Ἡ Ἀντιγόνη εἰς ἐλευθερία προϋποθέτει τὸν ἐλευθερωτὴν Δία, καὶ ὁ Ζεὺς τὴν Ἀντιγόνην εἰς ἐλευθερίαν καὶ ἡ ἐλευθερία τὴν θεϊκὴν "δωρεάν" ὡς καὶ ἡ θεϊκὴ "δωρεά" προϋποθέτει τὴν ἐλευθερίαν. Δέν καταργεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἀντιγόνης ἢ θεϊκὴ "δωρεά". Δέν παραβιάζει, δέν θίγει ἐπ' οὐδενί τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἀντιγόνης. Ἀντιθέτως, ἐνεργεῖ ὡς δύναμις ἐπιρρωστικὴ, πνευματικὴ καὶ ἐνισχυτικὴ. Μόνον ἢ βυθομέτρησης καὶ ἐνδοσκόπησις τοῦ μυστηρίου τῆς Ἀντιγονείου ἐλευθερίας, καταδεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς θεϊκῆς "δωρεᾶς".

"Δωρεά" καὶ ἐλευθερία, σημαίνει συνέργεια θεῶν καὶ Ἀντιγόνης. Σημαίνει συνεργασίαν τῆς βουλήσεως τῶν θεῶν καὶ τῆς σχετικῆς βουλήσεως τῆς Ἀντιγόνης. Ἄνευ τῆς βοηθείας καὶ τῆς συναντιλήψεως τῶν θεῶν, ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν ἐλευθερίαν της. Τό ἴδιον, ἄλλωστε, συμβαίνει καὶ εἰς τὰ τῆς Ἐλευσίνος Μυστήρια. ὅπου ἡ τῆς θεᾶς, διὰ τῆς μύσεως, "δωρεά" δέν ἐναντιοῦται πρὸς τὴν τοῦ μύστου ἐλευθερίαν. Θὰ ἦτο ἀπλοῦν αὐτόματον τοῦ ἀγαθοῦ, ἄνευ ἠθικῆς ἀξίας, εἴαν οἱ μύσται, καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ Ἀντιγόνη, δέν ἦτο ἐλεύθεροι. Οἱ θεοὶ οὐδένα καλοῦν μετὰ βίας εἰς τὴν βίωσιν καὶ προάσπισιν τῶν "νομίμων" των. Ἡ μύσις καὶ ἡ βίωσις εἶναι ἐλεύθερα διὰ τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον, ὡς καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ εἰσοδός του εἰς τὸ Ὀλύμπιον βασίλειον, ὅπου συνυπάρχει καὶ ἡ Δήμητρα ἢ ὁποῖα ἐλκύει, ὡς τὸ πρῶτον κινουῦν ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης "πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰ γινόμενα". Ἡ ἐλευθέρα τῆς Ἀντιγόνης ἐπιλογή ἄνευ ἐξωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ἔλκει ὡς μαγνήτης, φωτίζει ὡς φῶς τὰ ἀλόγιστα σκότη τῆς τυραννίας καὶ ἀποτελεῖ νίκην καὶ θρίαμβον, κατὰ τῆς Κρεοντείου "ἐλευθερίας" καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ἀγαθοῦ.

Δι' ὃ, καὶ ἡ Ἀντιγόνη ἀπευθύνεται δεσμίᾳ ἀπὸ τοῦ "Νυμφείου" πρὸς τὸν ἐλεύθερον Θηβαῖον. Ὡστόσοσον, ἀπαιτεῖται αὐταπάρνησις καὶ ἠρωϊσμός διὰ νὰ πιστεύσῃ καὶ ἀναγνωρίσῃ ὁ πολίτης τῶν Θηβῶν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς "κεκρυμμένης πετρώδει ζώσης" τὴν ἐλευθερώτριαν τῆς ἐλευθερίας του. Ναί, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ Νυμφείου καὶ διὰ τοῦ Νυμφείου ἐλευθερίαν του. Ἡ Ἀντιγόνη τοὺς ἠλευθέρωσεν - ἐκ τῆς δουλείας τοῦ τυράννου - δίδοντάς των μέτρον ἐλευθερίας. Ἦτοι τὴν κάθαρσιν τοῦ πνεύματος καὶ φρονήματος, τὸν ἐξαγνισμόν τῆς βουλήσεως καὶ τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν τελείαν προᾶξιν, τὴν ἀρετὴν. Ἡ ἠθικὴ ἐνδελέχεια εἶναι ἀποτέλεσμα ἠθικοῦ ἀγῶνος καὶ ἀγωνίας καὶ συγχρόνως τῆς "δωρεᾶς" τῶν θεῶν.

Ἡ Ἀντιγόνη, φύσει καὶ θέσει ἐλευθέρα, ἐξουσιάζει οὐσιαστικῶς τὴν ἀνάγκην καὶ δημιουργεῖ νέον κεφάλαιον ζωῆς, ἐμφορουμένη ὑπὸ τοῦ τῆς Ἐλευθερίας ιδεώδους. Ἐλευθέρα ἢ ἰδίᾳ, ἀγωνίζεται μετὰ περισσοῦ θάρρους καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων. Καὶ πρὸ τοῦ σιωπῶντος Χοροῦ τῶν Θηβαίων, μετὰ παρησίας θὰ ὁμιλήσῃ, θὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν τύραννον ἐκ μέρους ἐκείνων:

" τούτοις τοῦτο πᾶσιν ἀνδάνειν λέγοιτ' ἄν,
εἰ μὴ γλῶσσαν ἐγκλήοι φόβος "

Καί τοῦτο, διότι γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ἰδική της ἐλευθερία ἐπαυξάνεται, διασφαλίζεται καί θάλλει ὅτε ὅλοι οἱ Θηβαῖοι πολῖται οὐ μόνον αἰσθάνονται ἀλλά καί εἶναι ἐλεύθεροι.

Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διά τόν ἄρχοντα νά εἶναι πρῶτος ἐκεῖνος ἐλεύθερος, νά ὑποτάξῃ τάς ἐξουσιαστικάς τάσεις καί τάς δουλικάς ἐσωτερικάς παρορμήσεις, διά νά δύναται ἐν συνεχείᾳ νά εἶναι πραγματικός ἄρχων ὁ ὁποῖος δέν θά ἀντιμετωπίξῃ τούς πολῖτας ὡς ὑπηκόους καί δούλους, ἐμφορούμενος ὡς καί ὁ τάλας Κρέων ὑπό τῆς παραφρόνου ιδέας ὅτι ἡ πόλις ἀνήκει εἰς τόν ἄρχοντα.

" Οὐ τοῦ κρατοῦντος ἡ πόλις νομίζεται; "

ἀλλά θά τούς παρέχει τήν δυνατότητα νά αἰσθάνονται οὐσιαστικῶς ἐλεύθεροι.

Αὕτη ἡ μορφή φωτισμένης ἐξουσίας, ἡ ὁποία ἔτι πλέον φωτίζεται καί ἐμπλουτίζεται ἀπό τήν ἐλευθερίαν, δύναται νά νοηθῇ ὡς ἐκουσία ἀναγνώρισις τῆς αὐθεντίας τῶν Θεῶν, ὡς πηγῆς τῆς ἀληθοῦς καί εὐθυνοφόρου ἐξουσίας. Ἡ Ἀντιγόνη φρονεῖ ὅτι, ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νά ἀποκτήσῃ πνευματικήν δύναμιν καί νά ἀσκήσῃ οὐσιαστικήν ἐξουσίαν, ὀφείλει νά ὑποταχθῇ πρῶτος καί πρῶτον εἰς "τᾶγραπτα κάσφαλῆ τῶν Θεῶν νόμιμα", διά νά λάβῃ ὡς ἀντάλλαγμα τῆς πλήρους ὑποταγῆς του τήν δύναμιν νά ἀσκήσῃ τήν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία ἀργότερον ἐν τῇ Χριστιανικῇ θεωρήσει λαμβάνει τήν μορφήν **Διακονίας**.

Ἐντός τῆς Ἀντιγονείου ταύτης ἀπόψεως τῆς κοινωνίας τῶν ἐλευθέρων, ἀναδεικνύεται ὁ ἀληθῆς πνευματικός ἡγέτης ὁ ὁποῖος, διά τῆς συνεπείας καί ἐντιμότητος τοῦ βίου του, δεικνύει τόν δρόμον τῆς οὐσιαστικῆς ἐλευθερίας καί ἐξουσίας. Βεβαίως, εἰς τήν τοῦ Κρέοντος ἀκραίαν καθεστωτικήν ἀντίληψιν συνηγορεῖ καί ἡ ἀπαθῆς καί ἀνελεύθερος τοῦ Χοροῦ στάσις ἡ ὁποία τελικῶς γίνεται ἡ ἐξουσιαστική τοῦ Κρέοντος βακτηρία. Ὁ Χορός διστάζει: ἡ ὑπό τῆς Ἀντιγόνης ἀποκαλυπτομένη καί εὐαγγελιζομένη ἐλευθερία εἶναι δι' ἐκεῖνον ἔξω τῶν ιδεῶν καί ἀντιλήψεών του. Διά τοῦτο καί τήν ἀπορρίπτει. Ἦτο ἀνίκανοι νά τήν ἀποδεχθοῦν καί νά πολεμήσουν δι' αὐτήν. Ἀπουσίαζεν οὐ μόνον ἡ δύναμις ἀλλά καί ἡ ἀγαθή πρός τοῦτο διάθεσις. Πιστεύουν, ψευδῶς, ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι, τοποθετοῦντες τήν ἐλευθερίαν εἰς ἓνα ἐντελῶς ξένον καί ἀσφυκτικόν διά τήν οὐσίαν της χῶρον, οὕτως ὥστε νά χάνῃ ἡ ἰδία τό νόημά της καί νά σύρεται εἰς τήν κατηγορίαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Βεβαίως, ἡ τῆς Ἀντιγόνης ἀλκίφρων καί ἐλευθέρα ἀπόφασις διακόπτει τόν θεομάχον συνασπισμόν Κρέοντος καί ἀνακτοβουλίου, διελέγχουσα τήν ἀσέβειαν τῆς ἀνόμου ἀποφάσεως καί διατρανοῦσα τήν περί τῆς ταφῆς πίστιν.

Ἡ Ἀντιγόνη ἐλευθερία ἀπαιτεῖ δύναμιν, τήν δύναμιν τοῦ *ὑπερ - ανθρώπου*. Καί τοῦτο διακηρύσσει ἡ Ἀντιγόνη: ὅτι ἄνευ ἐλευθερίας ὁ

κόσμος παραμένει αδύναμος, ἔρμαιον εἰς τὰς ἀδηφάγους ἐξουσιαστικὰς ὀρέξεις τῶν τυράννων. Ἐξοργίζεται ὁμως, διότι πεισματικῶς ὁ τῶν Θηβαίων Χορός ἀρνεῖται νά γίνη δυνατός. Ἀρκεῖται εἰς τήν ὑπουλον ψευδαίσθησιν τῆς ἰδικῆς του δυνάμεως - ἀδυναμίας.

Διά τῶν Ἀντιγονείων ἐπαγγελιῶν, ἡ ζωὴ τῶν πολιτῶν καθίσταται ἔμπρακτος παραδοχὴ καὶ ἐνεργοποίησις τῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν περαιτέρω ἀνάδειξιν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς ἐλευθερίας, τὴν κοινωνίαν τῶν προσώπων καὶ τὴν συντήρησιν τῆς καινῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζει ἡ μετοχὴ τῶν πολιτῶν εἰς τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν καὶ ἀγάπην. Ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο διαρκῆς καὶ κοπιαστικὸς ἀγὼν. Ἡ Ἀντιγόνη ἔχει ἐπίγνωσιν ὅτι ἡ μαρτυρικὴ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν πορεία δέν εἶναι λεωφόρος, ἀλλὰ στενὴ, δύσβατος καὶ τεθλιμμένη ὁδός. Αὕτη ὁμως ὁδηγεῖ εἰς τὴν κορυφήν. Ἐκεῖ εἰς τὸ ὕψος τῆς κορυφῆς χαίρεται ὁ οὐσιαστικῶς ἐλεύθερος ἄνθρωπος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ὕψους.

Ἡ δόλιος προσπάθεια τοῦ Κρέοντος νά στερήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἀντιγόνης καὶ νά περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν συνιστᾷ ὕβριν. Διότι τὸ πρόβλημα τῆς ὕβρεως εἶναι καὶ πρόβλημα ἐλευθερίας. Καὶ τοῦτον διότι ἡ ἐλευθερία ὑπονοεῖ ἀναφορικότητα, ἐκφράζει σχέσιν προσώπων ἡ ὁποία διατυπώνεται εἰς συγκεκριμένους κανόνας μετ' ἠθικῆς ποιότητος. Σημειωθήτω ὅτι ἡ ἐπιλογή τῶν κανόνων εἶναι ὑπόθεσις καὶ ἔργον τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ ἡ συνεχὴς τήρησις των χαρακτηρίζει τὸν βαθμὸν γνησιότητος τῆς ἐλευθερίας. Τὸ ὕψος δέ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀντιγονείου ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀξιῶν εἰς τὰς ὁποίας τοῦτον ἀναφέρεται προσδιορίζουν τὸ ὕψος τῆς πνευματικότητος τῆς ἡρώιδος.

Ἀντιθέτως ἡ ὑπὸ τοῦ Κρέοντος βιουμένη ἐλευθερία ἐκδηλοῦται μόνον καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα πλαίσιον κοινωνικόν, δι' ὃ καὶ ὁ τελευταῖος της προσανατολισμὸς εἶναι τὸ Ἐγὼ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται. Ὁ ἐγωκεντρισμὸς τοῦ Κρέοντος, εἰς συνδυασμὸν μετὰ τῆς παθογενοῦς, περὶ σωτηρίας ὑπ' αὐτοῦ τῆς πόλεως, ἀπόψεως ὁδηγεῖ καὶ ἐξελίσσεται εἰς νοσηρὸν ναρκισσισμὸν καὶ φοβερὰν ὑποκρισίαν. Ὁ Κρέων, ὡσαύτως, ἀγνοεῖ ὅτι ὅσον ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας του ὡς ἀπόλυτον, τότε ἡ ἐλευθερία θά αὐτοκαταλύεται. Διότι ἡ ἄνευ ὁρίων ἐλευθερία σημαίνει ἄρνησιν τῆς οὐσίας της. Σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν πραγματοποιεῖ ἐπιλογὰς ὥστε αἱ πράξεις του νά ἔχουν ἠθικὴν ποιότητα. Καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην βαδίζει ὁ Κρέων. Καὶ τοῦτο διότι ἀπουσιάζει ἡ ἐν ἐλευθερίᾳ ἀγάπη, ἡ ὁποία δημιουργεῖ καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν μεγαλειώδη ἀποδοχὴν καὶ ἀναγνώρισιν τοῦ Ἐσὺ ὡς τὸ ὕψιστον πνευματικὸν ἐπίτευγμα. Ἡ ἀγάπη ἄλλωστε φωτίζει τὴν ἐλευθερίαν καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς κοινωνίας τῶν ἐλευθέρων: τῶν μυστῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ θεωρήσει ὁ Θεὸς δέν ἀπεκαλύφθη τόσον ὡς "ἐλευθερία" ὅσον ὡς "ἀγάπη".

Ἡ Ἀντιγόνη, τὸ "Διὸς ἔσοπτρον", βιοῖ τὴν ὑψίστην μορφήν ἐλευθερίας: *Τὴν ἐλευθερίαν τῆς φιλότητος*. Ἡ ἐλευθερία της ταυτίζεται μετὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῶν ἑαυτῆς δώρων. Εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον

εὐδαιμονικῆς ζωῆς καλεῖ τὴν Ἰσμήνην, τὸν Κρέοντα καὶ τὸν Χορόν τῶν Θηβαίων, καλεῖ οὐσιαστικῶς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ἥτοι μέσω τῆς δοκιμασίας τῆς ἐλευθερίας, ὡς αὕτη ἐκδηλοῦται ἐν τῷ καιρῷ τῆς Ἱστορίας, διὰ νὰ καταλήξῃ καὶ αὕτη εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς φιλότητος: Τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ ἀθανασίας, ἡ ὁποία τῆς ἐπιτρέπει τὴν διαφοροποίησιν τῆς θέσεώς της ἔναντι τοῦ θανάτου.

Ἡ σχέσις αὕτη τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὸν θάνατον εἶναι ἀπαραίτητος, ἐφ' ὅσον ἡ τῆς ἐλευθερίας λειτουργία - ἡ τοῦ Πολυνείκουσ ταφή - εἶχεν ὡς συνέπειαν τὸν θάνατον. Ἡ κατάργησις τοῦ θανάτου δέν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ δι' ἄλλου τρόπου εἰ μὴ μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ ἐλευθερία θά ἔχῃ ἐντελῶς διαφορετικόν προσανατολισμόν καὶ περιεχόμενον, θά κατευθύνεται δηλ. πρὸς τὴν ζωὴν. Διαφορετικῶς, ὁ θάνατος θά παρέμενεν ἰσχυρός καὶ ἀνέπαφος, ἐφ' ὅσον ὁ ὑπαρξιακός δυναμισμός τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος τὸν ἐδημιούργησε δέν θά ἠδύνατο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ. Πρὸ ὅμως τῆς θεϊκῆς κλήσεως καὶ ἐντὸς τοῦ θεϊκοῦ περιβάλλοντος, ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀπόλυτος, διότι ἡ φιλότης εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τὸ φυσικόν τῆς ἐλευθερίας περιβάλλον.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἰσμήνη, ὁ Κρέων καὶ ὁ τῶν Θηβαίων Χορός δέν κατενόησαν τὸ μέγα τοῦτο μυστήριον τῆς θεϊκῆς κλήσεως καὶ τῆς φιλότητος διὰ τοῦτο καὶ περέμειναν δέσμοι τῆς πλεκτάνης τοῦ φόβου καὶ τῶν αἰτιοκρατικῶν συλλογισμῶν των. Δοτὴ ἐλευθερία, σχετικὴ ἐλευθερία. Δοτὴ φιλότης, σχετικὴ φιλότης. Τὸ *Νυμφεῖον* ὅμως τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀπολύτου φιλότητος, ἡ ὁποία κέκτηται τὴν δύναμιν νὰ μεταμορφώσῃ τὴν σχετικὴν τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν εἰς ἀπόλυτον ἐλευθερίαν δίδοντάς της τὴν ἰδικήν της ποιότητα.

Καθ' ὅσον δέ μέτρον ἡ Ἀντιγόνη ἐλευθέρως ἀποδέχεται καὶ βιοῖ τὴν φιλότητα, μετατοπίζεται, ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ κόσμου, εἰς τὸν χῶρον τῆς θεϊκῆς ἀγάπης καὶ τιμῆς. Ὅσον περισσότερο καταθέτει τὴν φιλότητά της τόσον λιγώτερον ἐλευθέρα γίγνεται. Ὅ,τι ἀπώλεται εἰς ἐλευθερίαν, κερδίζεται εἰς φιλότητα. Τοῦτον εἶναι τὸ μέγιστον μαρτύριον καὶ δῶρον. Ὁ θάνατος εὐρίσκεται μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ φιλότητος. Δι' ὃ καὶ τὸν τῆς φιλότητος σπόρον ἐπλήθυνε τῇ ἐπομβρίᾳ τοῦ μαρτυρικοῦ αἵματος.

Ἡ ἐλευθερία, ἄλλωστε, ὡς τὸ βασικόν χαρακτηριστικόν τῆς προσωπικότητος καὶ δυνατότης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δικαιοσύσεως, κατευθύνεται πρὸς τὴν φιλότητα ὡς οὐσία μυστηριακῆς εὐδαιμονικῆς ζωῆς. Ὁ θάνατος ὁ ὁποῖος παρεμβάλλεται εἰς τὴν ἐνδιάμεσον ὁδόν, δέον νὰ ἀντιμετωπισθῇ διὰ τῆς ἐλευθερίας εἰς τὸ ἔσχατον ὀριακόν σημεῖον, τὸ ὁποῖον θά εἶναι σημεῖον καταργήσεως τοῦ θανάτου καὶ ἀναγεννήσεως, ἀναδημιουργίας τοῦ φιλοῦντος προσώπου εἰς τὸν ἀθάνατον κόσμον τῆς αἰωνιότητος.

Ἐάν ἡ Ἀντιγόνη καθωρίζετο ὑπὸ μόνον τοῦ ἐναγοῦσ παρελθόντος τοῦ οἴκου της, δέν θά ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ, ὡστόσον ἐκλέγει, καὶ τοῦτον σημαίνει ὅτι μηδενίζει τὸ παρελθόν της. Πῶς ὅμως; Ζῶσα ἐν ἐλευθερία. Ἡ

ἐλευθερία της φανεροῦται διά τῆς ἀγωνίας· εἶναι ἡ συνειδητοποίησις τοῦ ἰδίου της τοῦ εἶναι τό ὅποιον προβάλλει ὡς ἐλευθερία. Ὡστόσον, ἡ Ἀντιγόνη δέν τρέπεται εἰς φυγὴν ἔναντι τῆς ἀγωνίας, βιοῦσα οὕτως, οὐσιαστικῶς καί αὐθεντικῶ τῷ τρόπῳ, τήν ἐλευθερίαν της.

Εἰς τό νέον τοῦτον στάδιον τῆς ἀναγεννήσεως δέν ὑφίσταται πλέον ἡ ἐλευθερία, ἡ ὁποία ὀλοκληρώθη διά τῆς μετά τοῦ θανάτου ἀντιδόσεώς της, εἰς μίαν κίνησιν ἀπολύτου ὑπακοῆς εἰς τάς θεϊκάς ἐπιταγάς, αἱ ὁποῖαι θεμελιοῦν καί ἀναδεικνύουν τήν ζωὴν τοῦ "πιστοῦ". Ὑπάρχει ὁ ἀναγεννηθεὶς μύστης, ὁ ὁποῖος κινεῖται εἰς τήν διάστασιν τῆς ἀθανάτου ζωῆς, μέ πλήρωμα καί οὐσίαν τήν φιλότητα.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἀντίδοσις ἐγένετο κατά τήν διάρκειαν τῆς μύσεως, ἡ ὁποία ἤνοιγεν εἰς τόν μύστην τήν ὁδόν, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τήν ζωὴν. Ἡ μύσις, ἡ ὁποία προσδιορίζει τελολογικῶς τήν ἐλευθερίαν, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον ὄρον ἀναπτύξεως τῆς ἐλευθερίας, τήν ἐσχάτην πρόκλησιν διά τελειώσιν της, ἀνακεφαλαίωσιν τοῦ δυναμισμού της, καί ὀδηγεῖ εἰς τήν ὀλοκλήρωσιν τοῦ περιεχομένου της. Τοῦτον ἀκριβῶς συνιστᾷ τήν ὑπέρβασιν τῶν ὀρίων τῆς ἐλευθερίας, τήν κατάκτησιν τοῦ σκοποῦ της ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐλευθέρα βίωσις τῆς φιλότητος: "ἡ αἰεὶ ἐπικαιρότης σωτηρία".

Ἡ Ἀντιγόνη εἰς ἐλευθερία δύναται νά διακριθῆ εἰς ἐκείνην τοῦ "καιροῦ τῆς Ἱστορίας", καί τήν "ἐλευθερίαν τῆς αἰωνιότητος". Διά τῆς ἐλευθερίας εἰς τόν καιρόν τῆς Ἱστορίας, ἡ Ἀντιγόνη πραγματοποιεῖ τήν ἐκλογὴν της μέ ἀποτέλεσμα αἱ πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν νά προσλαμβάνουν ἠθικὴν ποιότητα καί ἀξίαν. Εἰς τήν αἰωνιότητα ὁμως, ἡ ἐλευθερία λειτουργεῖ κατά τρόπον ἐντελῶς διαφορετικόν, διότι δέν πρόκειται ὁ ἄνθρωπος νά πραγματοποιήσῃ ἐκλογὴν, ἀλλ' ἔχει ἤδη σταθερῶς τοποθετηθεῖ εἴτε εἰς τόν θεϊκόν κόσμον, ἤτοι τόν κόσμον καί τόν χῶρον τοῦ ἀγαθοῦ, εἴτε εἰς τήν ζοφεράν περιοχὴν τοῦ Ἄδου.

Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει ὡσαύτως ὅτι ἡ ἐλευθερία ὀδηγεῖ ἐκ τῆς φύσεώς της εἰς μίαν ἐσχάτον καί ἰδιότυπον "μόνωσιν", ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διά νά λειτουργήσῃ. Διότι ἡ ἐλευθερία ἔχει ὡς ἰδιαίτερον γνώρισμά της τήν στροφὴν πρὸς τό ἐσώτατον βάθος τοῦ ἀτόμου, ὀδηγώντάς το, ὡς τήν Ἀντιγόνην, εἰς μίαν ἐρημίαν, εἰς τήν μόνωσιν τῆς ἐλευθέρας προσωπικότητος. Ἴσως νά μὴν ὑπάρχει ὀδυνηρωτέρα ἐμπειρία διά τήν ἠρωίδα ἀπὸ ἐκείνην τῆς ἐρημίας τῆς ἐλευθερίας. Ὅσον ἐξελίσσεται ἡ τραγωδία τόσον περισσότερο ἡ Ἀντιγόνη θά αἰσθάνεται ἐρημος καί ἀβοήθητος εἰς τήν λειτουργίαν τῆς ἐλευθερίας της.

Ἡ ἐλευθερία τῆς Ἀντιγόνης εἶναι διασπαστικὴ καί ἀνεξάρτητος, κατευθυνομένη πρὸς τήν πολυμορφίαν καί τήν ἀτομικότητα. Καί τοῦτον εἶναι λογικόν καί ἀρμόζει εἰς τήν φύσιν της, διότι μόνον ἐάν φθάσῃ ἕως τό ἐσχάτον σημεῖον ἀναπτύξεως καί δοκιμασίας, δύναται νά δικαιωθῆ, νά κατακτήσῃ ὄλον τό βάθος καί τήν οὐσίαν, τόν γλυκασμόν ἢ τήν πικρίαν τῆς ἐλευθέρας, ἠθικῆς ἐπιλογῆς, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά ἀναδειχθῆ εἰς ἀνωτέραν πνευματικὴν ὄντοτητα, εἰς ὀλοκληρωμένην ἠθικὴν προσωπικότητα. Ἀντιθέτως, ἡ φιλότης εἶναι δύναμις ἐνοποιός. Ἐκφράζει τό

πλήρωμα τῆς ἠθικῆς, προβάλλουσα στόχους ὑψηλούς οἱ ὅποιοι προκαλοῦν καί θέτουν ἐν δοκιμασίᾳ τήν ἐλευθερίαν. Διά νά φθάσῃ ὁμως τις εἰς τήν ἀγάπην, δέν ὑπάρχει ἕτερα ὁδός εἰ μή μόνον ἡ τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐλευθερόφεγγος Ἀντιγόνη δέν περιφρονεῖ τήν ζωήν. Τό πρῶτον βῆμα εἰς τήν μεγαλειώδη ὁδοιπορίαν της, ὁ πρῶτος ἀναβαθμός εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις της ἐκ τῶν αἰσθησιακῶν ἡδονῶν, τῶν σαρκικῶν αἰσθήσεων καί τῶν ἀνεράστων ἀπαιτήσεων τῆς σαρκός. Εἶναι, οὐσιαστικῶς, ἡ διαφύλαξις ἀδουλώτου τοῦ ἀξιώματος τῆς ψυχῆς της, ἡ κατάκτησις τῆς βασιλικῆς ἐλευθερίας, τῆς "ἀρχοντικῆς" εἰς τήν καρδίαν της. Πρόκειται διά τήν πρώτην καί μεγίστην ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ νίκην καί κυριαρχίαν ἐπί τῆς τυραννίδος τοῦ ἑαυτοῦ της, ὑπέρβασιν καί ἄρνησιν τῶν ὑπό τῆς Ἰσμήνης προβαλλομένων ἐμπαθῶν παθῶν καί αἰσθήσεων, τῶν ἀλόγων παθῶν καί ὁρμῶν της. Ἡ πραγματική, ἡ ἀληθῆς καί οὐσιαστική ἐλευθερία, εἶναι ταυτόσημος μετά τῆς ἀβύσσου τῆς σοφίας τῆς καρδίας της, μετά τῆς ἀσκήσεως τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματός της, μετά τῆς αὐστηρᾶς κυριαρχίας ἐπί τοῦ ἑαυτοῦ της. Καθίσταται ἡ ἀγαπητική ἐλευθερία διά τούς φίλους καί τόν κόσμον, ἡ θυσιαζομένη μητρότης, ἡ ἐσταυρωμένη διακονία τῶν ἄλλων.

Οὕτως, νοεῖται ἡ τῆς Ἀντιγόνης ἐλευθερία: ὅτι δέν εἶναι μόνον ἐλευθερία ἐκ τοῦ κακοῦ, τῆς ἁμαρτίας καί τῶν παθῶν, ἀλλ' ἐλευθερία καί διά τό καλόν, τήν ἀρετήν καί τήν διακονίαν. Ἄλλωστε, πῶς ἦτο δυνατόν νά καταστεῖλῃ καί νικήσῃ τά πάθη της ἐάν εἰς τήν θέσιν των δέν εἰσῆρχετο ἡ ἀρετή τῆς φιλότητος; Συγχρόνως, ἡ τῆς φιλότητος ἄσκησις δέν βιοῦται διά λόγους ἀξιομισθίας, ἀλλά καθαρᾶς ἀσκήσεως, διά τῆς ὁποίας μαρτυρεῖ ὅτι εὐρίσκεται εἰς τήν ὁδόν τῆς ὀλοκληρωμένης ἐλευθερίας. Διά τοῦτο καί καρποφορεῖ καρπόν φιλότητος καί ἀθανασίας καί οὐχί ἀξιομισθίας ἢ ὑποκρισίας. Εἶναι προῖόν καθαρᾶς πίστεως. Καί ἡ πίστις προὑποθέτει τήν ὑπακοήν, ὡς τήν ἀκόρεστον δίψαν τοῦ προσώπου, ἢ τήν ἀνεξάντλητον ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας της νά εὐρεθῇ συντόμως μετά τῶν φίλων.

Τοῦτον τόν αὐθεντικόν καί γνήσιον ἔρωτά της πρὸς τά "τῶν θεῶν νόμιμα", τήν ἐγκαρδίαν ἀναζήτησιν τῶν φίλων, τήν δημιουργικήν της ἐλευθερίαν, τήν γρηγοροῦσαν συνειδήσιν της, ἐκφράζει διά συγκεκριμένου, πλουσίως καρποφορούντως τρόπου ζωῆς: τήν ταφήν τοῦ φίλου / ἀδελφοῦ. Εἶναι ἡ ἀνάβασις εἰς τήν κορυφήν τῆς φιλοτικῆς ὠριμάνσεως. Καί αὕτη ἡ συνειδητή πνευματική της ἀνάβασις ἐκφράζεται καί βιοῦται εἰς τήν ἐν ἐλευθερίᾳ ἀλληλο - περιχώρησιν ὀρθο - δοξίας (ἀπόφασις) καί ὀρθο - πραξίας (ταφή).

Εἶναι ἤδη εἰς γνῶσιν της ὅτι οὐδεὶς δύναται νά ὑποκαταστήσῃ τήν εὐθύνην τῆς ἐλευθερίας της. Ὅσον δέ ἐλευθερωτέρα θά αἰσθάνεται, τόσον ὀδυνηρωτέρα θά εἶναι καί ἡ ἐλευθερία της, τόσον περισσότερο ἔρημος καί μόνη θά αἰσθάνεται. Ὡστόσο, δέν φοβεῖται. Ἡ ζέουσα πίστις της εἰς τούς θεούς καί τούς φίλους, θερμουργός καί παρεμβατική τήν στιγμὴν τῆς θλίψεως καί τῆς ἐξαντλήσεως τῶν ὀρίων τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ἔχει τήν μοναδικήν ἰκανότητα νά μετατρέπη τήν θλίψιν εἰς χαράν, τήν

ἀπογοήτευσιν εἰς ἐλπίδα, τὴν ἐρημίαν εἰς κοινωνίαν μετὰ τῶν φίλων. Οὕτως ἡ ζωὴ τῆς θά ἀποτελεῖ **τό χαρμόσυνον παράδοξον τοῦ κόσμου**, τό ὁποῖον θά βεβαιῆ ὅτι ἡ δοκιμασία τῆς ἐλευθερίας καί ἡ μόνωσις εἰς τό κέντρον τῆς προσωπικότητος εἶναι ὁ μόνος ἀσφαλῆς τρόπος ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀτόμου ὡς μοναδικῆς καί ἀναντικαταστάτου *ὑπερ - αξίας*.

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

" Ἐν δέ δικαιοσύνη συλλήβδην πάσ' ἀρετῇ 'στίν "
(Θεόγνις, 147)

Η Δικαιοσύνη δέν εἶναι ἀπλῶς καί μόνον ἡ ἀπόδοσις τοῦ δικαίου ἢ ἄλλως δύναμις προνοητική διά τόν ἄνθρωπον καί συντηρητική τῆς ζωῆς του. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη καλύπτει ἓνα μόνον μέρος ἐκ τῆς μεγάλης τῆς δικαιοσύνης ἐννοίας. Καί τοῦτο, διότι ἡ Δικαιοσύνη ἔχει ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκφράζει τό βασικόν αἴτημα διά τήν ἐξασφάλισιν τόσον τῶν ὑλικῶν ὅσον καί τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν τά ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα διά τήν συντήρησιν καί προαγωγήν τῆς ζωῆς. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ Δικαιοσύνη ἔχει δύο χαρακτηριστικά:

α) Ἀποβλέπει εἰς τό νά ἀπομακρύνῃ τόν κίνδυνον, οἴασδήποτε μορφῆς, ὁ ὁποῖος ἀπειλεῖ τήν ἀκεραιότητα, σωματικήν καί πνευματικήν, τοῦ ἀνθρώπου, ὅ,τι δηλ. κατέχει ἢ εἶναι ὡς ὑπαρξίς. Εἶναι εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην ἡ δικαιοσύνη δύναμις ἀποτρεπτική τοῦ κακοῦ.

β) Ὡς αἴτημα ψυχῆς, ἡ Δικαιοσύνη ἔχει χαρακτήρα δυναμικόν καί δημιουργικόν, ἀποβλέπουσα εἰς τήν περαιτέρω αὐξησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξασφαλίζουσα καί τὰς ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις διά τήν ἐν λόγῳ αὐξησιν. Ἡ ἐξυπηρέτησις τούτου τοῦ σκοποῦ ὁδηγεῖ εἰς τήν ἀφύπνισιν καί τόν συντονισμόν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ Δικαιοσύνη νά ἀναδεικνύεται κινητήριος δύναμις μετ' ἐντόνου κοινωνικοῦ χαρακτήρος.

Υπάρχει ἄμεσος σύνδεσις τῆς Ἀντιγονείου μετὰ τῆς δικαιοσύνης τῶν Θεῶν, διότι:

**" . . . . . Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε
καί ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη
τοιούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὤρισεν νόμους "**
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 450 - 452)

διά τοῦτο καί δίδεται ἐντελῶς νέον περιεχόμενον καί κατεύθυνσις εἰς τήν ἀνθρωπίνην, καί δὴ τήν Ἀντιγόνειον Δικαιοσύνην. Διά νά καταστῇ δέ σαφές τοῦτον τό περιεχόμενον, θά χρησιμοποιήσωμεν τήν σχηματικήν διάκρισιν τῆς Ἀντιγονείου δικαιοσύνης εἰς τρία μέρη:

1. Δικαιοσύνη τοῦ νόμου
2. Δικαιοσύνη τῆς ἐλευθερίας
3. Δικαιοσύνη τῆς ἀγάπης.

Ἡ Δικαιοσύνη τοῦ νόμου χαρακτηρίζει γενικῶς τὴν ἐποχὴν τῆς παιδαγωγίας ὡς αὕτη παρουσιάζεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἀντιγόνης. Τό περιεχόμενόν της ἦτο αὐστηρῶς καθορισμένον μέ σαφεῖς καί ἀκάμπτους διατάξεις, αἱ ὁποῖαι δέν ἐπέτρεπον παρανοήσεις. Οἰαδήποτε δέ παράβασις καί παρακοή εἶχεν ὡς ἄμεσον ἐπακόλουθον τὴν τιμωρίαν. Σημειωθῆτω ὅτι μία παρομοία δικαιοσύνη, ἀπαραίτητος βεβαίως διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν πολιτῶν ἐκ τῶν κινδύνων τῆς πολιτικῆς ἀσυδοσίας, δέν προσέφερε περιθώρια δι' ἀνάπτυξιν ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς, ἀποβλέπουσα οὐσιαστικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν βάσεων στοιχειώδους ἠθικῆς ζωῆς, διὰ τῆς ἐμπεδώσεως τῆς πίστεως καί τιμῆς εἰς τοὺς θεοὺς καί τόν σεβασμόν τῆς τιμῆς, τῆς ζωῆς καί τῆς περιουσίας τῶν συμπολιτῶν.

Ταύτην τὴν Δικαιοσύνην καταργεῖ ἡ παρουσία τῆς Ἀντιγόνης. Ἄνευ τῆς ἀρνήσεως τῶν βασικῶν της ἀρχῶν, ἐκείνη θεμελιοῖ τὴν νέαν δικαιοσύνην τῆς ἐλευθερίας. Τονίζει ἰδιαιτέρως καί ἀναγνωρίζει τὴν μεγίστην ἀξίαν, τὴν ὁποῖαν κατέχει διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν καί προαγωγὴν ἢ ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, καί κατὰ συνέπειαν ἢ ἠθικὴ ποιότητος τῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὴν ἀποφασίν του νά ἐνεργήσῃ κατὰ τόν ἓνα ἢ ἄλλον τρόπον.

Ἡ Δικαιοσύνη τῆς ἐλευθερίας ἀναφέρεται συνολικῶς εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου, καί καλύπτει ὁλόκληρον τόν καιρόν τῆς Ἱστορίας, μέ προσανατολισμόν τὴν αἰωνιότητα. Εἰς ἐκάστην ἱστορικὴν στιγμήν, λαμβάνει τὴν μορφήν συγκεκριμένης πράξεως καί ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν πίστεως καί ἀφοσιώσεως πρὸς τό θεῖον καί συγχρόνως ἐκδήλωσιν ἀγάπης καί φιλαλληλίας πρὸς τόν συνάνθρωπον. Ὁ ὀριζόντιος τοῦτος ἀξων τῆς Δικαιοσύνης τῆς ἐλευθερίας καθίσταται ὁ κύριος μοχλός καί συντελεστής τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἢ ὁποῖα καί ἀποτελεῖ τό βασικόν χαρακτηριστικόν της. Ἡ δικαιοσύνη δύναται, ἄλλωστε, νά θεωρηθῇ καί ὡς συνέπεια τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, τοῦ σπουδαιουτάτου τούτου χαρακτηριστικοῦ τοῦ Πνεύματος.

Εἰς ὅλας αὐτας τὰς κατευθύνσεις της, ἡ Δικαιοσύνη τῆς ἐλευθερίας, τόσον ὡς κλήσις, ἀφοσιώσις καί ὑπακοή εἰς τό θεῖον, ὅσον καί ὡς φροντίς καί ἐνδιαφέρον διὰ τόν συνάνθρωπον, ἔχει ὡς κύριον καί οὐσιαστικόν περιεχόμενόν της τὴν ἀγάπην, ἢ ὁποῖα δίδει εἰς τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις αἰωνίαν καί ἀπαράμιλλον ἠθικὴν ἀξίαν. Οὕτως, ζῶσα καί ἐνεργοῦσα ἡ Ἀντιγόνη, μέ κίνητρον καί γνώμονα τὴν ἀγάπην μετατρέπει τὴν Ἱστορίαν εἰς αἰωνιότητα.

Διερχομένη προοδευτικῶς ἐκ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ νόμου εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς ἐλευθερίας καί ἱκανοποιοῦσα τοὺς ὅρους τῆς ὑπευθύνου καί ἐλευθέρας προσωπικότητος, ὡς τοὺς προσδιορίζει ἢ εἰς τὰ "τῶν θεῶν

νόμιμα" υπακοή, αφικνεῖται ἡ Ἀντιγόνη εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα τῆς πνευματικῆς ζωῆς: τὴν Δικαιοσύνην τῆς ἀγάπης. Αὕτη ἡ ἐνότης εἰς τὰς ἐκφάνσεις καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς δικαιοσύνης ὁδηγεῖ τὴν ἡρώίδα εἰς τὴν ἀθανασίαν "Δικαιοσύνη γὰρ ἀθάνατος ἐστὶ" ⁴²⁴.

Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κρέοντος, εὐρίσκομεν ἐνσαρκωμένην τὴν Δικαιοσύνην τῆς "ἠθικῆς" καὶ τοῦ "νομίμου". Ταύτην κατήργησεν ἡ Ἀντιγόνη καὶ ἠνοιξε τὴν ὁδὸν τῆς θεϊκῆς Δικαιοσύνης, ἀποδεικνύουσα ὅτι ἡ ἀληθὴς Δικαιοσύνη καὶ ἡ πραγμάτωσίς της στηρίζονται εἰς τὴν ἀγάπην. Ἡ Ἀντιγόνη θά ἐλέγξῃ τὴν κενότητα τῆς νομικῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος κατὰ τῆς φιλότητος καὶ τῆς ἀγάπης, ἐν ὀνόματι τοῦ γράμματος τοῦ τυραννικοῦ διατάγματος. Ἡ ἄρνησις ὑπὸ τοῦ Κρέοντος τοῦ θεϊκοῦ δικαίου σημαίνει καὶ ἄρνησιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, τοῦ ἠθικοῦ χρέους, ζωὴν καὶ ὑπαρξιν ἄνευ πυξίδος καὶ προσανατολισμοῦ, ἀπώλεια τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῆς ζωῆς. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀντιγόνη θέτει ὑπεράνω τῆς ἀπλῆς νομιμότητος τὴν ἠθικότητα καὶ, ὑπὲρ τὴν πρᾶξιν, τιμᾷ τὴν πρόθεσιν καὶ διάθεσιν.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι δικαιοσύνη εἶναι συντηρητικὴ τῆς ζωῆς καὶ δημιουργικὴ. Δέν εἶναι μόνον ὀριζόντιος ἔκτασις τῆς ψυχῆς ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κατακόρυφος κίνησις πρὸς τὸ θεῖον. Μία παρομοία δικαιοσύνη εἶναι πέραν καὶ ὑπεράνω οἰουδήποτε νόμου κοσμικῆς προοπτικῆς καὶ ἀντλεῖ τὸ νόημά της ἐκ τοῦ μοναδικοῦ καὶ ἀκαταλύτου νόμου τῆς φιλότητος. Ὁ ἐκφραζόμενος δυναμισμὸς εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὸν τῆς φιλότητος δυναμισμόν.

Ἡ ἀπόδοσις τῆς δικαιοσύνης ὑπὸ τῶν θεῶν εἶναι κυρίως ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς συνεχείας καὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀληθοῦς ζωῆς. Καὶ τοῦτον οὐχὶ εἰς μίαν μακρυνὴν ἢ ἀκατανόητον ὑπερκόσμιον ἀποκάλυψιν τῶν θεῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως, μετὰ τῆς συγκεκριμένης μορφῆς, τὴν ὁποίαν τῆς προσέδωκε ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἱστορικὴν του διαδρομὴν, ὡς ὑποτάξας τὴν ἀνάγκην εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἢ ἀνασύρας τὴν ἄγνωστον καὶ ἄνευ ὀνόματος ἀτομικότητα τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ ἐρέβη τῆς ἔχθρας καὶ ἀνυποληψίας εἰς τὸ φῶς τῆς συγκεκριμένης ὑπάρξεως, ἀποδίδοντάς της μετ' ἀγάπης ὄνομα καὶ διακονώντας τὰς πνευματικὰς καὶ βιοτικὰς της ἀνάγκας.

Δίκη, εἶναι ἡ ἔμψυχος δικαιοσύνη, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι συγκροτεῖ τὸν στόχον καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς διαδικασίας ἀπονομῆς δικαίου αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς.

Νόμος, εἶναι ἡ ἔκφρασις, εἰς τὸ ἐπίπεδον βεβαίως τῶν θνητῶν καὶ τοῦ κόσμου, τῆς κοσμολογίας τῆς τάξεως καὶ τῆς δεούσης πορείας τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὴν τῆς Θέμιδος φύλαξιν.

Ἡ πολεμικὴ Ἀντιγόνης - Κρέοντος ἐπικεντροῦται σαφῶς εἰς τὴν *Δίκη* καὶ τὸν *Νόμον*. Ἡ βαρύτης τῆς προκλήσεως τῶν στίχων 450 κ. ἔ. ὀφείλεται, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὸν μετασχηματισμόν τὸν ὁποῖον ἐπιφέρει ἡ Ἀντιγόνη εἰς τὴν τοῦ *Νόμου* ἔννοιαν, ὡς τὴν χρησιμοποιεῖ ὁ Κρέων, καὶ εἰς τὴν ἰσοδυναμίαν τὴν ὁποίαν ἐκείνη προβάλλει μεταξύ τῆς χθονίου

⁴²⁴ Σοφ. Σολ. Α, 15.

αὐθεντίας· τῆς Δίκης καί εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ Νόμου, ὁ ὁποῖος ἰσχύει μεταξύ τῶν θνητῶν εἰς τὴν πόλιν.

Ἡ ἀλκίφρων Ἀντιγόνη συνάπτει εἰς τὴν ἰδικὴν τῆς προσωπικῆς χρῆσιν τῆς λέξεως *Νόμιμα* τὰ περίφημα ἐπίθετα *ἄγραπτα* καὶ *ἀσφαλῆ*. Μία τοιαύτη χρῆσις ἔχει, ἴσως, ἀπόχρωσιν τινα ἀρχαίας αὐθεντίας. Εἰς ἓνα τοῦ Ἡρακλείτου ἀπόσπασμα, ὁ νόμος ἰσχύει μόνον ἐάν εἶναι ἐνηρμονισμένος μετὰ τῆς θεϊκῆς ἀρχῆς, μόνον ἐάν διαμοιράζεται μετὰ τῆς θεϊκῆς τάξεως τὸ αὐτονόητον τῆς αἰωνίου εὐθύτητος. Ὡσαύτως, ὁ Ἀριστοτέλης ταυτίζει "*ἄγραπτα καὶ ἀσφαλῆ τῶν θεῶν νόμιμα*" τῆς Ἀντιγόνης μετὰ τῶν "*νόμων τῆς φύσεως*" ἢ τοὺς "*φυσικούς νόμους*" οἱ ὁποῖοι διέπουν ἐκάστην πολιτισμένην κοινωνίαν.

Ὡστόσο, ἡ Ἀντιγόνη δέν συναρτᾷ τὸ πραγματικόν κῦρος καὶ τὸν αἰώνιον χαρακτῆρα τοῦ Νόμου μετὰ τῆς Φύσεως, ἀλλὰ μετὰ τῆς Δίκης. Διὰ τὴν ἀκρίβειαν τὸ ἐξαρτᾷ ἐκ τῆς Φύσεως, ἀλλὰ κατὰ λίαν ἰδιαίτερον καὶ ἄχρονον νόημα. Ἦτοι: μόνον ὅτε ἡ φύσις ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὸν τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀλλαγῆς κίνδυνον, δύναται ὁ Νόμος, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιστάσιαν τῆς Δίκης, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ βασίλειον τῆς ἀπολύτου Δικαιοσύνης, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ βασίλειον τῆς Θέμιδος.

Διὰ τοῦτο καὶ μεταβάλλεται, σταδιακῶς, εἰς τὴν τοῦ Κρέοντος κατήγορον, διαπρησίως διακηρύττουσα ὅτι οὐδέν ἐν χρόνῳ διάταγμα δέν δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ νόμων ἀπείρως ἀρχαιοτέρων ἐκ τῶν ἠθελημένων ἀνθρωπίνων μεσολαβήσεων. Θέτει οὐσιαστικῶς, μίαν *φυσικὴν αἰωνιότητα*, τῆς ὁποίας ἡ Δίκη εἶναι ἡ ἐπόπτης καὶ ἐπιστάτης. Διὰ τοῦτο καὶ δέν ὀρρωδεῖ πρό τοῦ ἀντινομικοῦ συμπεράσματος ὅτι ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον ἐγγυᾶται τὴν ἄχρονον, ἀναλλοίωτον νομιμότητα τῶν *τῶν θεῶν νομίμων* εἶναι ἡ *καθαγιασμένη* θέσις τοῦ νεκροῦ.

Καί δὴ, εἰς ἓνα περιβάλλον οἰκεῖον, χθόνιον καὶ κυκλικόν ὅπου ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὡς εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν ἐντὸς τῆς ἀχρονικότητος. Μία τοιαύτη οἰκειότης πρὸς ἢ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, καθιστᾷ τὴν Φιλίαν καὶ τὴν φιλοτικὴν ἀμεσότητα, κανόνα τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Μετ' αὐτοῦ τοῦ καθοριστικοῦ νοήματος, τὰ *τῶν θεῶν νόμιμα* ἐνσαρκοῦν μίαν προσταγὴν ἀνθρωπιᾶς καὶ εἰλικρινείας, ἡ ὁποία κατανέμεται εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας πρό τῆς εἰσόδου των εἰς τὰς μεταλλάξεις, τὰς παροδικὰς αὐταπάτας, τὰ διχαστικά πειράματα ἑνὸς ἱστορικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος.

Ἡ Ἀντιγόνη, τὸ τῆς δικαιοσύνης εὐάρμοστον ὄργανον, εἶναι ἡ ὑποστασιοποίησις καὶ ἡ ἔκφρασις μιᾶς θεϊκῆς αἰτιοκρατίας ἐν τῷ κόσμῳ, καθέτως ἀντιθέτου καὶ ἀσυμβιβάστου πρὸς τὴν τοῦ Κρέοντος νομικὴν αἰτιοκρατίαν. Ὁμοίως, ἡ ἔννοια τῆς εὐθύνης προασπίσεως τοῦ δικαίου τοῦ οἴκου καὶ τῶν φίλων κατέχει πρωταρχικὴν θέσις εἰς τὸν τῆς Ἀντιγόνης πίνακα ἀξιῶν Ἡ τήρησις τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ θεοῖς δικαίου εἶναι, ὡσαύτως, πρᾶξις ἐκουσία, μὴ ἐπιβληθεῖσα ὑπ' οὐδενός ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ. Ἡ ζωὴ τῆς πέραν τῆς πλήρους καὶ ὀλοκληρωτικῆς

ύπακοῆς εἰς τό θεϊκόν δίκαιον ἦτο καί ἀντιστράτευσις τοῦ παρανόμου Κρεοντείου δικαίου. Ἔξει διά νά ἐπαναλαμβάνη μετά τῆς Ἡλέκτρας:

"Τούτοις ἐγώ ζῆν τοῖς νόμοις οὐ βούλομαι"

(Σοφοκλ., Ἡλέκτρα. στ. 1043)

Η ΤΑΠΕΙΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Η ταπείνωσις τῆς Ἀντιγόνης πρό τῆς θεϊκῆς βουλῆς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μέ ὅ,τι συνήθως ἀποδίδομεν ὡς περιεχόμενον εἰς τήν λέξιν, ἦτοι εὐτελισμόν καί ὑποτίμησιν τῆς προσωπικότητος.

Κατ' ἀρχήν, ἡ τῆς Ἀντιγόνης ταπείνωσις εἶναι μία αὐτοταπείνωσις ἀγάπης. Ἀποφασίζει νά δεχθῆ τάς ὕβρεις, τοὺς πειρασμούς, τάς ἀπειλάς, τήν ἀπολογία καί τόν θάνατον πρός τιμήν τοῦ νεκροῦ της ἀδελφοῦ, ὑπακούουσα οὐχί εἰς ἐσωτερικήν μόνον παρόρμησιν ἀλλά κυρίως εἰς τά τῶν "θεῶν νόμιμα". Σκεῦος ἐκλογῆς τῶν θεῶν διά την ὑλοποίησιν τῆς βουλῆς των περί τῆς τῶν νεκρῶν ταφῆς. Διά τοῦτο, καί "τάς τοῦ τυράννου ἐπινοίας κατήργησε ἡ τῶν Ὀλυμπίων συνόμιλος".

Ταπεινή εἰς τό φρόνημα, ὑπακούει εἰς τήν ἐσωτέραν "θεϊκὴν φωνήν" καί ἀναλαμβάνει, "ἀγαλλομένω ποδί" τήν πραγμάτωσιν τῆς θεϊκῆς ἐντολῆς. "Ἴδού οὖν ἡ δούλη Διός. Γεννηθήτω κατά τό θελήμά σου". Δι' ὅ καί θεωρεῖται καί ἀναγνωρίζεται ὡς θεατῆς τῶν ἀρρήτων ἀποκαλύψεων καί ἐρμηνεύς τῶν ἄνω, ὡς θεοκίνητος "λύρα τῶν Ὀλυμπίων νομίμων", ὡς ἡ μυστογράφος καί τό θεόφραστον στόμα, ὡς "ἀναφθεγγομένη καί βροντόφωνος γλῶσσα". Ὑπάρχει, ἄλλωστε, ἡ συγκλονιστική της ὁμολογία "Ζεὺς γάρ ἦν ὁ κηρύξας". Αὕτη ἡ πορεία ταπεινώσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σκάνδαλον καί πρόκλησιν διά τήν ἀνθρωπίνην νομοκρατικήν καί ἀνάλητον λογικήν δέν δύναται ἄλλως νά ἐννοηθῆ εἰ μή μόνον ὡς ἐλευθέρα ἀποκάλυψις τῆς ἀγάπης της διά τόν νεκρόν ἤδη ἀδελφόν της. Τῆς ἀγάπης ἡ ὁποία δέχεται νά φθάσῃ ἕως τό ἔσχατον σημεῖον αὐτοταπεινώσεως πρός χάριν τοῦ ἀγαπωμένου.

Ἡ ταπείνωσις της ἀποτελεῖ συγχρόνως ἐπανόρθωσιν καί ἀποκατάστασιν - λόγω τοῦ "ἀπεχθοῦς καί δυσκλεοῦς πατρός" - καί περαιτέρω ἐμβάθυνσιν τῶν σχέσεων ἀγάπης ἀνθρώπων καί θεῶν. Ἡ μετέπειτα μαρτυρική της πορεία ἕως καί τοῦ *Νυμφείου* εἶναι ἡ προτύπωσις τῆς ὁδοῦ πρός τόν Γολγοθᾶ, τήν ὁποίαν θά ἀκολουθήσει καί ὁ τῆς πίστεώς μας ἀρχηγός, ὅτε τό ἄπειρον καί αἰώνιον πνεῦμα, ἡ πραγματικότης τοῦ Ἁγίου, ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία, ἀποφασίσει νά εἰσέλθῃ εἰς τήν σχετικότητα τῆς Ἱστορίας.

Ἡ ταπείνωσις πρό τοῦ θελήματος καί τῆς θεϊκῆς βουλῆς δέν σημαίνει ἐπ' οὐδενί ὑποταγήν εἰς τοὺς θεούς. Δέν σημαίνει ἀπλῶς ὑπό - ταξιν ἀλλά

κυρίως και πρό πάντων από - ταξιν του προσωπικού της θελήματος. Άλλά τοιούτου βαθμού ταπείνωσης και υπακοή δέν είναι δυνατή και δέν κατορθοῦται ἄνευ σιγῆς. Καί σιγή ἐνθάδε δέν σημαίνει βεβαίως ἐκεῖνον τό ὁποῖον ὁ κόσμος ἀντιλαμβάνεται ἀπλῶς ὡς σιωπήν. Διότι ἡ Ἄντιγόνη ὁμιλεῖ. Προσομιλεῖ μετά τῶν θεῶν πρωτίστως, και μετά τῶν φίλων συγχρόνως, τήν πλέον εὔγλωτον γλῶσσαν τοῦ κόσμου: τήν **φιλοτικήν**. Καί αὕτη ἡ μυστική - μυστηριακή βίωσις, ἡ ἀγαπητική - φιλοτική σιγή οὐ μόνον οἰκοδομεῖ, ἀλλά ταυτοχρόνως κρίνει τόν κόσμον. Οὕτως ταπεινώσεως κήρυξ και μάρτυς κατέστη ἡ πανεύφημος Ἄντιγόνη διά τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀσεβείας και ἀθείας τοῦ Κρέοντος.

Ἡ Ἄντιγόνη δέν προσποεῖται τήν ἡρωίδα. Εἶναι ἡρωίδα. Συγχρόνως ὁμως εἶναι και παραμένει ταπεινή, διότι ὅλη της ἡ προσπάθεια ἀπέβλεπε εἰς τό νά σεβασθῆ και νά ὑπηρετήσῃ τήν εὐσέβειαν. Καί ἐν πνεύματι ταπεινώσεως και ἀγάπης, κλίνει γόνυ σώματος και ψυχῆς και ἀπαντᾷ: *Ναί Κύριε, ἐγώ!*... Ἡ ταπείνωσίς της, ὡς συνείδησις ἀξιοκρατικῆς αὐτογνωσίας, εἶναι ἀπηλλαγμένη οἰασδήποτε μορφῆς πλάνης, σκοτασμοῦ, εὐτελείας και καιροσκοπισμοῦ, στοιχεῖα τά ὁποῖα ἐνέχει ἡ ὑπεροψία του Φαρισαῖσμοῦ. Εἶναι οὐσιαστικῶς *λειτουργία ἀληθείας*, ἡ ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ ὁδηγεῖ εἰς τήν οὐσιαστικήν ἐλευθερίαν. Ἡ ἀντίθετος πλευρά, ἡ τοῦ Κρέοντος, εἶναι ἡ δειλία, ὁ φόβος, ἡ ὑποτίμησις τῆς προσωπικότητος: ὁ παθογενῆς ἐγωισμός.

Ἡ ταπείνωσις τῆς Ἄντιγόνης ὡς λειτουργία ἀγάπης ἔχει κατεύθυνσιν και πρὸς τήν προσωπικότητα τοῦ φίλου, δηλ. τοῦ Πολυνείκου τοῦ ὁποῖου ἀναγνωρίζει τά ἴδια δικαιώματα μετά τοῦ Ἐτεοκλέους. Ἡ ρεαλιστική και ἰσότιμος ταύτη ἀναγνώρισις ἔχει ταυτοχρόνως και χαρακτήρα ἀξιοκρατικῆς ἀποδοχῆς τῆς προσωπικότητος τοῦ Πολυνείκου ὡς Βασιλέως τῶν Θηβῶν, γεγονός τό ὁποῖον - πέραν τῆς ἀδελφικῆς συγγενείας - δημιουργεῖ τήν κοινωνίαν τῶν προσώπων, ὡς μίαν ἰδανικήν ἔνωσιν προσωπικοτήτων συνδεομένων μετά σεβασμοῦ και ἀγάπης.

Ὡστόσο οἱ "λοιποί" - Κρέων, Ἴσμήνη και Χορός - δέν κατενόησαν τό μέγα τῆς ταπεινώσεως μυστήριον. Ὑποκριταί, δέσμοι παθῶν και τυραννίας, ἄνευ οὐσιαστικῆς βιώσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τόν συν-ἄνθρωπον, δέν ἠδυνήθησαν νά συλλάβουν τό μεγαλεῖον της. Ἐζων μετ' ἀγωνίας, φοβούμενοι νά μήν ἀποκαλυφθοῦν αἱ μύχαι σκέψεις των. Δέν ἐγνώριζον, ἄλλωστε, τούς παράγοντας οἱ ὁποῖοι προσεδιόριζον τήν ταπείνωσιν τῆς Ἄντιγόνης, ἤτοι τήν ἀγάπην, τήν ἐλευθερίαν, τήν υπακοήν, τήν ἀλήθειαν. Τό γνωρίζομεν ἤδη, ὅτι ἡ ἀντιγόνησις ταπείνωσις εἶναι ἡ ἀποστομωτική ἀπάντησις εἰς τήν Κρεόντειον ὕβριν. Ταπεινοῦται, ὡστόσο διά νά μή προκαλέσῃ τόν θεῖον φθόνον, μέ τήν ἰδικήν της ὕβριν. Διότι:

" Ὑβρις γάρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στάχυν
ἀτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμᾶ θέρος "
(Αἰσχ. Πέρσαι, στ 821-2)

Εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικόν τό γεγονός ὅτι ἡ ταπείνωσις και ἡ υπακοή τῆς Ἄντιγόνης εἰς τήν θεϊκήν ἐπιταγήν σηματοδοτοῦν τήν ἐν τῷ

κόσμῳ παρουσίαν καί πορείαν τῆς ἡρωίδος καί τήν ὀδηγοῦν εἰς τόν θάνατον. Συγχρόνως, ὁμως, τήν ὀδηγοῦν καί εἰς τήν δόξαν της. Ταπείνωσις λοιπόν καί δόξα, ὑπακοή καί Ἐλευθερία συναντῶνται εἰς τό πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης, διά νά τό καταστήσουν αἰώνιον. Καί ὡς ἡ ἀθανασία εἶναι ἡ νίκη τῶν μυημένων ἐπί τοῦ θανάτου τῆς ζωῆς τῶν ἀμυήτων, οὕτως καί ἡ ταπείνωσις εἶναι ἡ ἐσωτερική πορεία τῆς ἀκραιφνοῦς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ, ὡσαύτως, εἰς τήν δόξαν τοῦ ἀτόμου, διότι ἡ βιωματική ταπείνωσις δέν εἶναι ὑποταγή εἰς ἐξωτερικήν βούλησιν, οὐδέ ἐξαναγκασμός. Ἀντιθέτως, εἶναι αὐτοδέσμευσις καί ἐσωτερική πειθαρχία, πνευματική ἀναγέννησις καί συνάντησις μετά τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποκαλύπτονται ὡς δικαιοσύνη καί ἀλήθεια.

Ἔτι περισσότερο, εἶναι ἀπελευθέρωσις ἐκ τοῦ παθογενοῦς ἐγωκεντρισμοῦ καί τᾶς ἀπατηλᾶς - ἀλλ' ὁμως ἀνισχύρους - δυνάμεις τοῦ τυραννικοῦ κόσμου καί πορεία πρὸς τό πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀγάπης.

Τῆς ἀληθείας: ὡς ταυτοσήμου δυνάμεως πρὸς τοὺς θεούς, ἡ ὁποία διαλύει οἵανδήποτε τυραννικήν πλάνην, εἴτε αὕτη ἀναφέρεται εἰς τόν ἴδιον τόν ἄνθρωπον εἴτε εἰς τόν κόσμον καί τό ἔσχατον νόημά του.

Τῆς ἐλευθερίας: ὡς τοῦ ἀπαραιτήτου ὄρου καί τῆς προϋποθέσεως οὐσιαστικῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καί ὀλοκληρώσεως.

Τῆς ἀγάπης: ὡς τοῦ ὑψίστου σκοποῦ καί σφραγίδος τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, αἰωνίου πληρώματος ἐκάστης πνευματικότητος.

Κινουμένη μετά πρωτογνόρου συνεπείας, ἡ Ἀντιγόνη ἐντός τῶν ἐξονομασθέντων πλαισίων ἀποτελεῖ πρόκλησιν διά τε τόν Κρέοντα καί τόν Χορόν. Διότι, οὐσιαστικῶς, ἡ ἰδική της ἐν ἐλευθερία καί ταπεινώσει στάσις ἐζήτει τήν στροφὴν τῶν ἀπὸ τήν τυραννικήν αὐτοπεποίθησιν καί τόν τυφλόν ἐγωϊσμόν εἰς τήν οὐσιαστικήν αὐτογνωσίαν, ἀπὸ τήν κατάστασιν δουλείας εἰς τήν ὁποίαν ὀδήγησε ἡ τυραννική ἀνελευθερία, εἰς τήν πειθαρχίαν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς καί τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας.

Ἡ ταπείνωσις γεννᾷ τήν ὑπομονήν. Ἐχουσα πλεόνασμα ταπεινώσεως, ἡ Ἀντιγόνη ἔχει καί τήν δύναμιν τῆς ὑπομονῆς: παραμένει ἀτάραχος, σταθερά, ἀμετακίνητος εἰς τήν φιλοτικήν ἄσκησιν καί ἐλπίδα. Ἡ ὑπομονή της τήν κρίνει, δηλ. τήν ἀπελευθεροῖ ἀπὸ τᾶς ἀδυναμίας ἀλλά καί τᾶς δυνάμεις της, ἐκ τῶν πάντοτε περιορισμένων ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων καί προοπτικῶν. Καί τοῦτο σημαίνει ὑπέρβασιν τοῦ ἑαυτοῦ της εἰς μίαν ἐντελῶς νέαν συνθήκην ζωῆς. Σημαίνει τήν μετά καρτερίας καί ὑπομονῆς, ἀξιοπρεπείας καί σιωπῆς ἀναμονήν τοῦ ἐπιβληθέντος, καί μετά χαρᾶς ἀναδεχθέντος πάθους, ἀλλά καί τᾶς πάντοτε νέας καί φοβεράς θεϊκᾶς ἀποκαλύψεις. Διότι ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει τό στάδιόν της καί τόν "στῖβον τῶν ἀρετῶν της", δέν γνωρίζει ὁμως τήν τελικήν τῶν ἔκβασιν, ἡ ὁποία εἶναι ἐσφραγισμένη ἐκ τῆς βουλῆς τῶν θεῶν.

Διά τοῦτο, καί διά τῆς ὑπομονῆς ὑπερβαίνει τά τόσο δύσκολα καί ἀνεξήγητα, αἰνιγματικά καί μυστηριώδη γεγονότα τῆς ζωῆς της. Ἡ ὑπομονή της καθίσταται τό ἀπόρθητον τεῖχος καί ἡ ἀρραγῆς προστασία

έναντι τῶν ψυχικῶν της διακυμάνσεων καί τῆς κατανοητῆς, πρὸς στιγμήν καί μόνον, ἀνθρωπίνης θλίψεως. Ἔχουσα ὁμως στερεάν τήν ὑπομονήν, ἀντιπαρέρχεται μετά θαυμαστῆς ἐπιτυχίας οὐ μόνον τά ἔμπόδια ἀλλά καί τούς ἐαρινούς πειρασμούς τῆς ζωῆς, οἱ ὅποιοι, ἀντί νά κλονίσουν τήν πρὸς τούς θεούς ἐλπίδα τῆς ἡρώιδος, πυρώνουν ταύτην, καθιστῶντες *πυρός φλόγα* τήν πίστιν της.

Τό μέγαλον χάρισμα καί ἡ τῶν θεῶν παρουσία ἐν τῇ Ἀντιγόνη εἶναι ἡ ἄμετρος καί ἀπεριόριστος ἕως τέλους ὑπομονή τῆς ἡρώιδος. Ἡ μετά πρωτογνώρου ἀναμονῆς καρτερία τῶν μελλόντων γενέσθαι γεγονότων. Διά τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη, ὁ καρτερικός τῆς ὑπομονῆς ἀδάμας, δέν θλίβεται ὅτε, κατακλείουσα τήν οὐράνιον αὐτῆς ἀναφοράν, τόν Κομμόν, ἐπιλέγει πρὸς τόν τῶν Θηβῶν λαόν ὅτι πάσχει τήν "*εὐσέβειαν σεβίσασα*". Εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῆς ὁδοῦ τοῦ μαρτυρίου, τῆς μαρτυρικῆς κενώσεως, τῆς ὑπομοιοῦ ὑπομονῆς διά τῶν ὁποίων σέβει τήν εὐσέβειαν Συγχρόνως, εἶναι καί ἡ ἔντονος τῶν θεῶν παρουσία, οἱ ὅποιοι χαριτώνουν καί ἐνδυναμοῦν τήν ἡρώίδα ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς εὐσεβείας της. Εἶναι οἱ μετά τόν ἑαυτῆς θάνατον δρῶντες θεοί, οἱ ὅποιοι θά ἐπιβάλλουν τήν ἀρμόζουσαν εἰς ἕκαστον τῶν δρώντων προσώπων κάθαρσιν. Ἡ Ἀντιγόνη ἀθανασίας καί αἰωνιότητος ἀξιοῦται, διότι δι' ὑπομονῆς καί καρτερίας ἐκτήσατο τήν ζωήν καί τήν ψυχὴν αὐτῆς. Ὁ Κρέων ἠχηρᾶς πτώσεως, θανάτου παρακλήσεως καί ἐκκοπῆς τῆς ζωῆς: Ἡ ὠρα τῆς Δικαιοσύνης! . . .

Ἡ ὑπομονή εἶναι ἡ φιλοπονία τῆς ψυχῆς: ἀγωνία πρὸ τῆς ταφῆς, ἐλπίς πρὸ τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ἐπ' οὐδενί κάμψις ἀκμαιοτάτου φρονήματος. Εἰς τὰς Κρεοντείους ἀπειλὰς μαρτυρίου, δοκιμάζεται καί κρίνεται ἡ ἐγρήγορσις καί ἡ ἄσκησις τῆς ὑπομονῆς της, "*ὡς χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ*". Ἡ ὑπομονή εἶναι μαρτύριον ἢ ἐλευθερία καί οὐχί ἄνεσις καί εὐτυχία. Διά τοῦτο, ἐάν ἡ Κρεόντειος μικροψυχία εἶναι ἡ καρδιά τῆς ὕβρεως, ἡ ὑπομονή εἶναι ἡ κραυγή παρακλήσεως καί ἡ δύναμις, ἡ ὁποία γεννᾶται ἐκ τῆς μεγαθύμου γενναιοδωρίας τῆς Ἀντιγόνης.

Καί τοῦτο, τό ἐγκαινισθέν ὑπὸ τῶν θεῶν εἰς τήν Ἀντιγόνην χάρισμα τῆς ὑπομονῆς, τῆς δίδει τήν δυνατότητα νά μήν θορυβεῖται, νά μήν ταράσσεται, νά μήν ἀπελπίζεται, νά μήν φωνασκῆ, ἀλλ' εὐθαρσῶς ν' ἀπορρίπτῃ τήν δολίαν καί ἀντίθεον Κρεόντειον ἀντίληψιν καί βουλήν. Ἡ ὑπομονή τῆς Ἀντιγόνης μεταφράζεται εἰς τήν ἄρσιν τῆς εὐθύνης τῶν γεγονότων καί εἰς τήν βίωσιν τῆς ἀγάπης. Ἡ ὑπομονή οἰκοδομεῖ τήν καθαρὰν συνείδησίν της, ἡ ὁποία, ἐφ' ὅσον τήν ἐλευθερώσει ἐκ τῆς πιέσεως τοῦ ἄγχους καί τοῦ ψυχικοῦ ἄλγους, τήν ὀπλίζει μετά καρτερίας καί παρακλήσεως, φυλάσσουσα ἄμεμπτον καί ἀσκανδάλιστον τήν κλῆσίν της, ὡς καί τήν συνείδησιν τοῦ μαρτυρίου της. Εἶναι ἡ εἰρήνη εἰς τόν ἐσωτερικόν πόλεμον, ἡ γαλήνη εἰς τήν ζάλην της, ἡ ἀσάλευτος σταθερότης πρὸ τοῦ ἐπικειμένου μαρτυρίου.

"ΠΕΙΡΑ" ΚΑΙ "ΕΥΡΕΣΙΣ"

Η Αντιγόνη πληροφορεῖ τὴν ἀδελφὴν τῆς Ἰσμήνην ὅτι προτίθεται νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφὸν των, διότι ἐν αὐτῷ εὔρε τό τέλειον πρότυπον βιώσεως τῆς φιλότητος, τό τέλειον παράδειγμα, τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸν χῶρον τῆς ζωῆς καί τῆς τάξεως τῶν ἀνθρωπίνων. Μίαν μετάθεσιν ἀρχῶν καί μίαν μετάβασιν, ἀπό τὸν τῆς φαντασίας καί ἀνελευθερίας κόσμον, εἰς τὴν φιλοτικὴν ἀλήθειαν. Αὕτη ἡ ἀπροσμέτρητος δωρεά καί ἀλήθεια δύναται νὰ κληθῇ, ὡς ἀργότερον ἐκ τοῦ Ἀποστολικοῦ στόματος, "εὐρεσις".

Ἐκ ταύτης τῆς "εὐρέσεως" μετὰ τοῦ φίλου ἡ ὁποία τῆς ἐξασφαλίζει τὴν πληρότητα καί προαγωγὴν τοῦ βίου τῆς, προκύπτει καί ὁ βαθμὸς τῆς τελειότητός τῆς καί συγχρόνως προκύπτει ἡ "πεῖρα" τῆς ὡς καί ἐκάστου μύστου, ἐντὸς τῶν μυστηρίων καί περὶ τῶν μυστηρίων. Διότι ἕκαστος μύστης, ἐν τῷ μέτρῳ μετὰ τοῦ ὁποίου ζεῖ πραγματικῶς ἐν αὐτῷ ἡ θεά, εἶναι ἀνάλογος τύπος τοῦ "καλοῦ καὶ γαθοῦ", τοῦ τελείου ἀνθρώπου.

Δι' ὃ καί ἀπὸ τῆς "εὐρέσεως" καί τῆς ταφῆς ἄρχεται ἡ καινὴ ἱστορία τῆς Ἀντιγόνης. Διότι ἔκτοτε, ἡ "εὐροῦσα" τὸν φίλον-ἀδελφόν, ζεῖ τὴν ἀρχὴν καί ζῶσα τὴν ἀρχὴν, ζεῖ καί τό τέλος τῆς. Ἔχει εἰσέλθει, οὐσιαστικῶς, εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς τῆς. Καί τοῦτον διότι ἐκάλυψε διὰ τῆς ταφῆς τὴν μεγίστην ἀπόστασιν πρὸς τὴν τελειότητα. Διὰ τῆς ταφῆς κατέστη μυστικὴ λειτουργὸς τῆς ἀληθείας. Εἶναι ἤδη ἀξία σεβασμοῦ καί τιμῆς, *Εἶναι ἡρώϊς*. Ἦγουν ἀσύγκριτον πρότυπον, ἐνσαρκοῦν τὴν ἱεράν ἀποστολήν καί εὐθύνην τοῦ ἡρωος ὡς ὁδηγοῦ καί διδασκάλου τῆς ἀνθρωπότητος. Ζεῖ καί αὕτη τό προσωπικόν τῆς χρέος καί συμπίπτει ἡ ζωὴ τῆς μετὰ τῆς τελειότητος, μετὰ τῆς "εὐρέσεως". Διὰ τοῦτο καί μεταβάλλει τό ἑαυτῆς *Νυμφεῖον* εἰς *κατακόμβην* μάρτυρος, ὅπου, ἐν ἀτμοσφαίρᾳ κατανύξεως τελεσιουργεῖται προτυπωματικῶς τό μυστήριον τῆς σωτηρίας καί τῆς ἀθανασίας.

Ναί, εἰς τό *Νυμφεῖον* βιοῖ ἡ ἀνθρωπότης τό προεῖκασμα τοῦ μυστηρίου τοῦ "οὐρανοῦ" μετὰ τῆς λίαν γλυκυτάτης ἔλξεως εἰς τὸν χῶρον τῆς κατανύξεως καί τοῦ μαρτυρίου. Εἰς τὸν χῶρον τοῦ "Νυμφείου" καί τῆς "ἀποκαλύψεως", θά δοξασθεῖ ἡ Ἀντιγόνη ἀλήθεια: ἡ φιλότης, ὑπερβαίνουσα τὴν ἀνθρωπίνην μικροψυχίαν, στενοκαρδίαν καί τυραννίαν. Οὐχὶ ὁμως προδίδουσα ἢ ἀνατρέπουσα τὸν μοναδικόν κόσμον τῆς πίστεως καί τῆς παραδόσεως. Ἀλλ' ἐντὸς ἀτμοσφαίρας "φιλοτικῆς οἰκονομίας" καί θεϊκῆς δωρεᾶς. Συμμετέχουσα εἰς τὴν πρόσθετον δόξαν τῶν καιρῶν, "μὴ ἀποστρέφουσα τὴν ἀκοήν ἀπὸ τῆς ἀληθείας"⁴²⁵.

Καί αὕτη ἡ προσπάθειά τῆς εἶναι σπουδαιότατη. Διότι συμπίπτει μετὰ τοῦ πνεύματος καί τῆς πράξεως τοῦ ἐπερχομένου " νέφους μαρτύρων καί ἀγίων ", πασχόντων νὰ γνωρίσουν εἰς τὸν λαόν μίαν ἄλλης "βιοτῆς τὴν ἀπαρχήν" φανερούσης τοὺς "ζῶντας θεούς". τό πέλαγος τοῦτο τῆς

⁴²⁵ Β, Τιμοθ. θ, 19.

ὑπερουσίῳ πληρότητος. Διά τοῦτο, "εὐρεσις" καί "πεῖρα" εὐρίσκονται εἰς συνεχή κατάστασιν διαλόγου καί ἀντιδόσεως χαρισμάτων.

Ἐναντι τοῦ τυράννου, ἡ Ἀντιγόνη, τό Θηβῶν ἡδυσμα, ἀγωνίζεται νά εἴπῃ λόγον οὐσιαστικόν μετά παρρησίας καί θάρρους. Νά εἴπῃ λόγον ζωῆς. Νά ἀποδείξῃ εἰς τόν λαόν τῶν Θηβῶν ὅτι δέν ὑπηρετεῖ ἓνα τυποποιημένον θεῖσμόν, ἀλλά τό βιωματικόν ἀγαπητικόν δυναμικόν. Οὐχί μόνον παρρησία καί ἐξαγγελία ἀλλά καί διακονία. Ὅσμῃ εὐωδίας φιλοτικῆς. Καί τοῦτο, διότι ἀκραδάντως πιστεύει εἰς τήν τῆς φιλότητος ἀξίαν καί τήν ἑαυτῆς πραγματικότητα.

Μετ' αὐτῆς τῆς προοπτικῆς, ἡ Ἀντιγόνη συνεγείρει πρῶτον ἑαυτήν ὡς πρόσωπον ἀγωνιζόμενον νά προσφέρῃ τήν ἀρμόζουσαν μαρτυρίαν. Οὐχί δέ μόνον μαρτυρίαν τοῦ νοός, ἀλλά καί τῆς καρδίας. Νά ἐπαναλάβῃ εἰς τόν λαόν τῶν Θηβῶν τόν λόγον τῆς "διακονίας". Νά κηρύξῃ τήν φωνήν τῆς φιλότητος. Δι' ὃ καί προοιμιακῶς χαίρεται ἀμφοτέρας τάς θεϊκᾶς πραγματικότητας τοῦ κόσμου καί τοῦ οὐρανοῦ ἐντός τῶν πλαισίων τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος: ἐντός τῶν πλαισίων ἑνός θερμοῦ διαλόγου ἀνθρώπου καί θεῶν. Εἰς τήν οὐσίαν εἶναι μία ἔντονος ἀνάμνησις τῶν "τῶν θεῶν νομίμων". Μία συλλογική ἐφαρμογή τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης, ἡ ὁποία δύναται νά συγκεντρωθῇ καί νά ἀποδοθῇ μετά μιᾶς λέξεως: Ἀνάμνησις. Ἀνάμνησις χρέους καί εὐθύνης.

Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι κέντρον τῆς Ἀντιγονείου δραστηριοποιήσεως εἶναι οἱ δύο ὄροι - σκοποί: Ἀνεύρεσις καί Ἀνάμνησις. Καί τοῦτο εἰς ἀπάντησιν τῆς πανανθρωπίνης φωνῆς ἡ ὁποία εἶναι ἡ Ἀναζητήσις.

Εἰς τάς καρδίας τῶν, κατ' Αἴμονα, ἀγωνιώντων καί ὀδυρωμένων Θηβαίων, "τήν παῖδα ταύτην οἷ ὀδύρεται πόλις", κυριαρχεῖ τό Ἀναζητούμενον. Εἶναι ὡστόσοσον τραγικόν νά ὀδηγεῖται ἡ Ἀντιγόνη πρό τοῦ τυράννου, νά δίδῃ τήν δυναμικήν φιλοτικῆν τῆς μαρτυρίαν, νά πορεύηται πρός τό Νυμφεῖον, καί ἡ φιλότης νά παραμένῃ τό Ἀναζητούμενον.

Καί δὴ φθινούσης τῆς Τραγωδίας! . . .

Ἡ Ἀντιγόνη, μηνύτωρ καί εὐαγγελίστρια, ὁμολογεῖ, ὁ Κρέων, καί ὁ τῶν Θηβῶν λαός, ἐν τέλει συνομολογεῖ τήν "εὐρεσιν". Ἄλλ' ἰδού ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ λέξις. Δέν ἀρκεῖ τό ὄνομα, δέν ἀρκεῖ ἡ θυσία. Ἀπαιτεῖται γενναία ἀπόφασις, ἀντίδωρον εἰς τήν θυσίαν ἐκείνης, διά νά ἐξέλθῃ ἡ Θήβα τῶν ἀσφυκτικῶν, ἐγλωιστικῶν ὀρίων τῆς. Νά συντελεσθῇ καί πάλιν ἡ ἔνωσις τοῦ οἴκου μετά τῆς πόλεως. Νά ἐνωθοῦν τά ὑπό Κρέοντος διεστῶτα. Νά καταστοῦν οἱ "πεῖραν εἰληφότες". Νά λάβουν τήν "πεῖραν" τῆς πείρας. Διότι, ἐστερημένοι λόγῳ τοῦ μιάσματος, τοῦ ἀδελφοκτόνου πολέμου καί τῆς τυραννίας τῆς μεγάλης δημιουργικῆς πνοῆς τῆς ζωῆς καί τῆς διακονίας, ἐκκινοῦν ἀπό τοῦ "μαρτυρίου" καί ἐντεῦθεν νά "εὐρίσκουν" τόν "προφητικόν" τῆς Ἀντιγόνης λόγον καί νά ἀναζητοῦν ὡσαύτως τήν ἀθανασία: Τό νικοποιόν τῆς Ἀντιγόνης σκῆπτρον.

Η ΣΩΦΡΟΣΥΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

" πολλῶ τό φρονεῖν εὐδαιμονίας
πρῶτον ὑπάρχει . . . . . "

Η Αντιγόνη προσπαθεῖ, οὐχί διά τῆς βίας ἀλλά διά τῆς παρακλήσεως καί τῆς ἀναγωγῆς εἰς τάς θεϊκάς καί ἀγράφους ἐπιταγάς, νά πείσῃ τόν Κρέοντα, διανοίγουσα οὕτως μίαν ὁδόν εἰς τό τυραννικόν ἀδιέξοδον, νά προτείνῃ μίαν ἔξοδον ἐκ τοῦ φαύλου κύκλου τῆς οἰήσεως καί μίαν εἴσοδον εἰς τόν ζωοπάροχον τῆς φιλότητος χῶρον. Νά ἐπιχειρήσῃ τήν ἀνατροπήν μιᾶς ἀντιθέου νοοτροπίας, προτείνουσα τήν ἄσκησιν τῆς ὑπακοῆς καί τῆς φιλότητος. Καί, ἐν πρώτοις, προτείνει τήν σωφροσύνην, ἡ ὁποία σημαίνει **σῶον φρόνημα**, ἄνευ ἐλλείψεως, κοσμιότητα, σεμνότητα, νηφαλιότητα, σοφία. Εἶναι τό ἀντίθετον τῆς Κρεοντείου ἀφροσύνης, δηλ. τῆς ἐξουσιαστικῆς μέθης καί τυραννικῆς ἀθλιότητος. Εἶναι τό ἀντίδοτον τῆς τοῦ Κρέοντος ἀλογίας καί παραφροσύνης, μετά τῶν ὁποίων σφραγίζεται ἡ ἱστορία τῆς ἀποτυχίας του.

Ἡ ἀκατάπτωτος μάκαρ Αντιγόνη, ἀπό τῆς ἐμφανίσεώς της, καταβάλλει ἕναν ἀγῶνα διά τήν ἐπικράτησιν τῆς σωφροσύνης. Ἐπειδή δι' αὐτῆς ὑποτασσόμεθα εἰς τάς βουλὰς καί τάς ἐπιταγάς τῶν Θεῶν. Βεβαίως, ἡ χάρις τῆς σωφροσύνης προϋποθέτει τήν ἐπίγνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας, τήν ἀπάλειψιν τοῦ οἰκείου θελήματος καί τήν ὑπακοήν εἰς τάς ἐντολάς τῶν θεῶν. Τοῦτον ἀκριβῶς σημαίνει ὅτι ἡ σωφροσύνη καρποφορεῖ ἐντός τῆς ἀδιαλείπτου ἀσκήσεως ἡ κατόπιν ἐπιπόνου πνευματικῆς ἐργασίας. Εἶναι ὄντως ὡς ἡ ὑπακοή καί ἡ φιλότης ἄσκησις καί συγχρόνως καί σοφία καί ὠραιότης καί χαρίζεται ὑπό τῶν θεῶν ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι παρουσιάσουν τάς καταλλήλους προϋποθέσεις.

Διά τήν Ὀλυμπιοβάμονα Αντιγόνην ἡ σωφροσύνη εἶναι "καθολική πασῶν τῶν ἀρετῶν ἐπωνυμία"⁴²⁶. Εἶναι δηλ. τό ὄνομα ὅλων τῶν ἀρετῶν. Οὕτως νοεῖται ὡς ἐργασία ἀναφερομένη εἰς τήν καθολικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία σχετίζεται μετά τῆς καθολικῆς τῆς ὑπάρξεως προαγωγῆς. Ἡ σωφροσύνη δέν νοεῖται ἄνευ τῆς ὑπακοῆς καί τῆς ταπεινώσεως, καί ἀντιστρόφως. Διότι ἡ ἐκ τῆς ὑποποιοῦ ταπεινώσεως προερχομένη σωφροσύνη εἶναι τό ἀντίθετον τῆς ἀλαζονείας, τῆς ἐπάρσεως, τῆς οἰήσεως, τῆς κενοδοξίας, τῆς αὐτοδικαιώσεως, καί σημαίνει ἐσωτερικόν ταπεινόν καί πρόθυμον φρόνημα εἰς τάς ἐπιταγάς τῶν θεῶν. Ἐφ' ὅσον ἡ ταπείνωσις εἶναι διά τήν ὀρθόδοξον ἐκκλησιολογίαν "πρό πασῶν τῶν ἀρετῶν καί ὑπεράνω πασῶν τῶν ἀρετῶν". Ναί, ἡ ταπείνωσις καί ἡ ἄκριτος ἀποδοχή τῆς βουλῆς τῶν θεῶν εἶναι τό μόνον σταθερόν θεμέλιον τῆς

⁴²⁶ Ἰωάν. τῆς Κλίμακος.

πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἀντιγόνης, ὁ ἀδαπάνητος πλοῦτος τῆς μόνης σοφίας τῆς καρδίας, τῆς καρδίας τῆς προθύμου, ὑπακούου, σωφρονούσης καί ταπεινοφρόνου ἡρωίδος.

Εἶναι ὄντως ἡ συντριβή τοῦ πνεύματος, οἱ ὄμβροι τῶν δακρύων, ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀδυναμίας, ἡ κλίσις πρὸς "τάγραφα κάσφαλῆ τῶν θεῶν νόμιμα", ἡ εὐρεσις τοῦ ἀληθοῦς τῆς ζωῆς προορισμοῦ. Εἶναι ἡ ἀπαρχή τῆς μετὰ τῶν θεῶν ζωῆς. Εἶναι γεγονός θεϊκόν καί ὑψηλόν, σοφία θεϊκή, ἐντολή καί χάρις. Καί αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἀσκητικῆς πράξεως τῆς Ἀντιγόνης, οὕσα ἡ κορύφωσις τοῦ Ἀντιγονείου ἡρωϊκοῦ ἤθους· καί ἐγγίζουσα τὴν τελειότητα τῆς ταπεινώσεως, μετὰ χαρᾶς φέρει τὰς ψευδεῖς τοῦ Κρέοντος κατηγορίας, μομφάς καί αἰτιάσεις. Δι' ὃ καί "κατεπλάγη ἀληθῶς ἅπας Ὀλυμπίων ὁ χορός, καί ἀνθρώπων ὁ ἔσμος ἔφριξε δίκαια Ἀντιγόνης ἰδῶν τὴν ὑπερ-ἄνθρωπον ὄντως ταύτης σωφροσύνην".

Ο ΗΡΩΪΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Κατὰ τὸν Καθηγητὴν Bernard Knox⁴²⁷, ὁ Σοφόκλειος ἦρωες ἐμφανίζεται "ἀμετακίνητος εἰς τὴν ἀπόφασίν του, ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἔλαβε ταύτην, ἀδιάφορος πρὸ τῶν ἐκκλήσεων πειθοῦς, μομφῶν καί ἀπειλῶν, ἀπτόητος ἐκ τῆς σωματικῆς βίας: τὸν θάνατον, ὀλοέν καί περισσότερον πεισματικός ὄτε ὁ τῆς ἀπομονώσεως κλοιός περικλείει τοῦτον, ἕως ὅτου ὁ ἦρωες δέν διαθέτει πλέον οὐδένα διὰ νά ὀμιλήσῃ ἐκτός τοῦ ἀδιαφόρου τοπίου πέριξ αὐτοῦ, γέμων πικρίας διὰ τὴν ἀσέβειαν καί τὸν χλευασμὸν ἐκ μέρους τῶν συνανθρώπων του πρὸς ὃ,τι οὗτοι θεωροῦν ὡς ἀποτυχίαν, προσεύχεται δι' ἐκδίκησιν καί καταρᾶται τοὺς ἐχθρούς του, προσμένων τὸν θάνατον, ὡς προβλέψιμον κατάληξιν τῆς ἀδιαλλαξίας του"

Ἡ ἀήττητος ἀριστεύς Ἀντιγόνη εἶναι μοναχική - ὡς ἄλλωστε καί οἱ λοιποὶ ἦρωες, ἀπομονωμένη ἐκ τῶν ἀνθρώπων, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Ἰσμήνης: μόνη καί ἐν ἐρημίᾳ⁴²⁸. Κλεισμένη ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ της, εἰς τὸν ἰδικόν της ἐσωτερικόν - ἡρωϊκόν κόσμον. Ὀμιλῶμεν δι' ἓνα παθολογικόν ἡρωϊσμόν. Παθολογικόν οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχικῆς παθογενείας, ἀλλὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ πάθους: πάθος διὰ τὴν στήριξιν τῶν ὄσων πιστεύει καί ἀγωνίζεται καί προασπίζει. Μοναχική διότι, μετὰ καί τὸν θάνατον τῶν ἰδικῶν της ἀνθρώπων, δέν διαθέτει συγγενεῖς, ἐστίαν, δέν ἀνήκει εἰς οὐδεμίαν κοινότητα. Παρὰ τὴν τῶν θεϊκῶν νομίμων ὑπεράσπισιν εἰς ἀνθρώπινον ἐπίπεδον, εἶναι ἀπορροφημένη ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ της καί ἐκ τῆς ἐκπλητούσης ἀνδρείας της. Μόνη μετὰ τοῦ καθήκοντός της, τῶν ἰδικῶν της εὐρισκομένων εἰς τό χθόνιον βασίλειον πρὸς τό ὅποῖον ὑπὸ τοῦ Κρέοντος

⁴²⁷ Bernard Knox, *The heroic temper*

⁴²⁸ J. Jones, σελ. 214

ἀδίκως σύρεται, ἀπαρνηθεῖσα καί ἀπαρνούμενη. Ἐνῶ, ἀντιθέτως, ὁ πατήρ της Οἰδίπους εἰς τήν ἑαυτοῦ περιπέτειαν δέν εἶναι μόνος του. Διαθέτει ἐκείνην καί τήν Ἰσμήνην, συναντᾷ τόν Θησέα εἰς τήν Ἀθήναν καί κατοικεῖ εἰς τό ἱερόν τῶν Εὐμενίδων ἄλσος, καί οὕτως ὁ ἀνέστιος εὐρίσκει ἐστίαν. Διαφορετική, ὥστόσον, ἡ πορεία τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ὁποία οὐκ ἔστι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

Ἀπομονωμένη μόνον ἐξ αἰτίας τῆς βασιλικῆς της ιδιότητος, εἶναι, ὥστόσον, καί διά τās συγκινητικῶς προσφερθείσας πρὸς τόν πάσχοντα πατέρα της ὑπηρεσίας της, ἄκρως δημοφιλῆς, διατηροῦσα θερμήν σχέσιν μετά τῶν εὐγνωμόνων, πρὸς τόν οἶκον της, Θηβαίων. Βεβαίως, τοῦτο τό παρελθόν ἐπηρεάζει τήν μοῖραν καί τήν συμπεριφορὰν της, οὐχί ὁμως τήν ἥρωϊκὴν ψυχὴν της.

Ἡ ἰχνηλατεῖν ποθήθασα τοῦ Οἰδίποδος ὁδὸν Ἀντιγόνη, ὁμηρικῆ διαθέσει ἐμφορουμένη, ἀποστρέφεται μετά βδελυγμίας τόν ἐκτυφλωτικόν τυραννικόν κόσμον τοῦ Κρέοντος, κόσμον ἀπορρίψεως καθηκόντων καί ἱερῶν ὑποχρεώσεων, κόσμον βιασμοῦ τῶν συνειδήσεων, διά νά ἀπολαύσῃ τήν μετά τῶν φίλων κοινωνίαν καί χαράν. Πρόκειται διά μίαν ἀριστοκράτισαν ἥρωίδα. Ἀριστοκράτισα οὐ μόνον διότι προέρχεται ἐκ τῶν ἀρίστων καί ἐπιζητεῖ τὰ ἄριστα, ἀλλὰ λόγω προσωπικῆς ἐγγενοῦς ἀξίας. Ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνη δέν θεωρεῖται ὡς μία ἥρωϊς ἐκλεκτικῆ. Τό ἔργον της χαρακτηρίζεται ἐξ ἐνότητος καί συνεπείας. Συνέπεια πίστεως καί πράξεως, πράξεως καί μαρτυρίου, μαρτυρίου καί ἀθανασίας τῆς σεσωσμένης ψυχῆς της.

Ἄλλωστε, ὁ Σοφοκλῆς ὡς καί ὁ Πίνδαρος⁴²⁹, ἐπίστευε βαθύτατα εἰς τήν κληρονομικὴν ἀρετὴν καὶ ἀνδρείαν. Διά τοῦτο καί ὁ ὄρος φύσις, ὡς καί τινες συγγενικοὶ αὐτοῦ, ἐμφανίζονται συχνάκις εἰς τὰ ἔργα του. Ὡσαύτως ἐπίστευε καί εἰς τήν τῆς ἥρωϊκῆς κληρονομικότητος ἀξίαν, ὡς ἐπίστευον καί οἱ ἀριστοκράται⁴³⁰. Τοῦτο ἀναγνωρίζει καί ὁ Χορός εἰς τήν Ἀντιγόνην: "ὦμόν λῆμ' ὦμοῦ πατρός". Ὡστόσον, ἡ ἥρωϊκὴ Ἀντιγόνη, εἰς τό Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ, ἀμφισβητεῖ τό δικαίωμα τοῦ πατρός της νά ἀνταποδίδει κακόν εἰς τόν υἱόν του διά τήν ἐκείνου φύσιν, διά τήν ὁποίαν καί εἶναι ὑπεύθυνος.

Ἄλλον χαρακτηριστικόν τοῦ ἥρωϊκοῦ ταύτης χαρακτῆρος εἶναι ἡ ἀρετῆ. Ἀρετῆ οὐ μόνον ὡς πολεμικὴ ἀξία, ἀλλ' ὡς κανὼν βίου καί ἠθικῆς πιστότητος. Ἐνάρετος ὑπὸ τήν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθός⁴³¹, ἦτοι τοῦ καλοῦ ἀγωνιστοῦ καί τοῦ πιστοῦ φίλου. Ἀρίστη, ἐφ' ὅσον ζεῖ συμφώνως πρὸς τόν ἥρωϊκόν κώδικα εἰς τās διαφόρους ἐκφάνσεις του. Συγχρόνως καί εὐγενῆς, ἂν καί γυνή, ἐκ κληρονομικῆς ἀρετῆς. Διά τοῦτο, διά τούς κανόνας καί τās ἀρχάς της εἶναι πάνυ ἔτοιμος νά θυσιάσῃ τὰ πάντα: καί τήν ἰδίαν αὐτῆς ζωὴν. Καί τοῦτο εἶναι θέμα Τιμῆς. Σημειωθήτω δέ ὅτι ὁ ἥρωϊκός ταύτης

⁴²⁹ Πίνδαρος, *Νέμεα*, VII, στιχ, 24 - 27

⁴³⁰ C. E. Hajistephanou, *The use of φύσις and its cognates in Greek tragedy, with special reference to character drawing*, Λευκωσία 1975, σελ. 9 - 54.

⁴³¹ Ἀγαθός = ἄριστος. Κέκτηται ἐπαινετικὴν σημασίαν μετά ταξικῆς χροιάς διότι ἀγαθοὶ ὡς κοινωνικὴ τάξις ἦτο οἱ εὐγενεῖς: "Εὐγενῆς γάρ ἡ φύσις καὶ εὐγενῶν, ὃ τέκνον ἢ σὴ" Σοφοκλ. *Φιλοκτήτ.* στ. 874 - 5.

κόσμος δέν εἶναι καταφύγιον, ἀλλά γονιμοποιόν σπέρμα ἀρετῆς, ἔναυσμα, πηγὴ πράξεων καί διαθέσεων ἀγαθῶν καί ἀρίστων: **Ἡθικῶν**.

Ναί, ἡ πλοῦτον τὴν ἀνδρείαν καί ὡς πορφύραν βασιλικὴν τε καί πολύτιμον στολισαμένη Ἀντιγόνη, εἶναι Ἀριστοκράτις!. Οὐ μόνον ἀπὸ γενέσεως καί καταγωγῆς, ἀλλά καί διὰ τὴν προγονικὴν τῆς ὑπερηφάνειαν, τὸ αἴσθημα τιμῆς, τὴν ἀγάπην καί προσήλωσίν τῆς εἰς τὰ ὑψηλά ἰδεώδη, τὸ πεισματικόν τῆς θάρρους, τὴν ἔμμονὴν εἰς τὰς ἀρχάς τῆς, τὴν ἀπόρριψιν τοῦ θανάτου, τὴν σωφροσύνην τῆς, τὴν ὑψίστην ἀξιοπρέπειαν τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου. Στιγμὴ ἡρωϊκὴ, ὀδηγοῦσα εἰς τὸν θρίαμβον τῆς ἡρωϊκῆς ζωῆς.

Ὁ ἡρωϊκὸς ταύτης χαρακτήρ ἐμφαίνεται καί εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν εἰς βάρος τῆς γενομένην ἀδικίαν, ἀγωνιζομένη, ὥστόσον, νὰ ἀποτρέψῃ τὴν εἰς βάρος τῶν αὐτῆς φίλων ὑφισταμένην ἀδικίαν. Τὴν ἀδικίαν ταύτην διακρατεῖ ἐν τῇ ἑαυτῆς ψυχῇ μετὰ πικρίας οὐ μὴν ἀλλὰ καί ἀγανακτήσεως. Διὰ τοῦτο καί διαιρεῖ τὸν κόσμον εἰς φίλους καί ἐχθρούς, οἱ ὅποιοι, κατ' Ἀντιγόνην, ἀποτελοῦν δύο ἀσυμφιλίωτα στρατόπεδα. Μεταχειρίζεται οἷονδῆποτε τρόπον καί μέσον, σκοπὸν ἔχουσα ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀδικίαν, σεβομένη τὴν τιμὴν τοῦ οἴκου καί τῶν φίλων. Τὸ ἡρωϊκὸν ταύτης χρέος εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ ἀδελφοῦ καί ἐν αὐτῷ τοῦ οἴκου τῆς. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καί διὰ τὴν Ἥλέκτραν τῶν Ἀτρειδῶν, ἐπιθυμοῦσαν τὴν παραδειγματικὴν τῆς μητρὸς τῆς τιμωρίαν, διὰ τὴν τιμὴν καί δικαίωσιν οὐ μόνον τοῦ ἀδίκως καί δολίως δολοφονηθέντος πατρὸς τῆς ἀλλὰ καί τοῦ οἴκου τῆς⁴³².

Ἡ Ἀντιγόνη, ὡσαύτως, ἐμφορεῖται ὑπὸ μεγαλοψύχων καί γενναιοδώρων συναισθημάτων, διόλου συλλογιστικῶς, ἀλλ' αὐθορμήτως. Διὰ τοῦτο καί ὁ Κρέων σκιαγραφεῖται ὡς ὀρθολογιστῆς, ὠμός καί ἀναίσθητος. Ἡ Ἀντιγόνη διεπλάσθη ἐκ τοῦ, ἐν ταυτῷ, ἡρωϊκοῦ καί ἐναγοῦς παρελθόντός τῆς, ὥστόσον ἢ τῶν συναισθημάτων τῆς ἔντασις εἶναι ἀπόρροια οὐχί μιᾶς μακροχρονίου ἐσωτερικῆς διαβρώσεως - ὡς τῆς Ἥλέκτρας - ἀλλὰ μιᾶς συντόμου καί ἀφαντάστου ἐμπειρίας, ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν ἔμμονον προσήλωσιν τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν. Εἰς τοῦτον τὸν ἔνδοξον κόσμον ἀνήκον οἱ ἑαυτῆς φίλοι καί μέσω αὐτοῦ τοῦ κόσμου ἡ Ἀντιγόνη κατήργησε διὰ τῆς ἡρωϊκῆς τῆς ἀποφάσεως τὸ ἄγος, τὸ ὁποῖον ἐταλαιπώρη καί ἐξέθετε εἰς ἄγνοιαν καί περιφρόνησιν τὸν οἶκον τῆς, προσφέρουσα τὸ ἀκριβὸν προνόμιον εἰς τὴν ἐπιζῶσαν Ἰσμήνην νὰ συνεχίσῃ καί νὰ προάγῃ τὴν εὐκλεῆ τοῦ οἴκου παρουσίαν ἐν τε τῇ πόλει καί τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ καλλίστη ἀμύντωρ καί πρόμαχος Ἀντιγόνη δέν εἶναι ὡς ἡ Διηάνειρα μία ἡρώϊς συμβατικῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἡρώϊς ἀνατρεπτικῆς ἀρετῆς. Βιοῖ τὴν ἀρχὴν τῆς ὀργισμένης ἀνταποδόσεως καί προϊόντος τοῦ δράματος ὁ θυμὸς τῆς λαμβάνει τὴν μορφήν γιγαντιαίας ἀντιδράσεως κατὰ τῆς Κρεοντείου τυραννίδος. Εἶναι ἡρώϊς βιοῦσα μίαν διάστασιν μεγαλωσύνης, ὑπερβαίνουσαν τὸ κανονικὸν ἀνθρώπινον μέτρον. Πρόκειται διὰ μίαν μορφήν ἡρωϊκῆς ὑπερβάσεως. Μὴ λησμονῶμεν ὥστόσον

⁴³² Σοφοκλ. Ἥλέκτρα, στ. 989 -1082 κ. ἐ.

ὅτι ἐκάστη ὑπέρβασις ἐγκυμονεῖ κινδύνους. Κίνδυνοι, ἐν τούτοις, ἀδύναμοι νά ἀνακόψουν τήν ἡρωϊκὴν τῆς πορείαν. Βεβαίως, ἡ ἡρωϊκὴ τῆς μεγαλωσύνη - ἐκτός ἀνθρωπίνων πλαισίων καὶ ἀνθρωπίνης κατανοήσεως -, ἀσυμβίβαστος μετὰ τῶν συνθηκῶν τῆς θνητῆς ὑπάρξεως, τείνει πολλάκις πρὸς τὴν καταστροφήν. Ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ συνειδητῶς τὸ μαρτυρικὸν πεπρωμένον τῆς, συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δέν τὴν ὀδηγεῖ εἰς ἀδυναμίαν, οὐδέ εἰς μοιρολατρείαν, ἀλλ' ἀντιθέτως καθίσταται πηγὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεσμεύονται τεράστια κεφάλαια ἐνεργητικότητος.

Ἔρχεται ἀντιμέτωπος μετὰ τοῦ Χοροῦ τῶν Θηβαίων Γερόντων καὶ τοῦτο ὀφείλεται οὐ μόνον εἰς τὴν ἀδιαλλαξίαν τῆς ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μοναξιάν τῆς. Ὡστόσοσον, εἰσπράττει τὴν ἀπὸ ἀδιάφορον ἕως καὶ εἰρωνικὴν τοῦ Χοροῦ στάσιν. Οὐδεμία ἀκτίς ἐλπίδος. Πλήρης καὶ τελεία ἐγκατάλειψις. Ὡστόσοσον, οἱ ἥρωες μόνον ἀποδεικνύουν τὸ μεγαλεῖον τῶν τὴν στιγμὴν τῆς ἤττας τῶν. Δι' ὃ, καὶ ἡ Ἀντιγόνη θνήσκει μὲ ἀλύγιστον τὴν πεισματικὴν τῆς θέλησιν, μὲ τὴν βεβαίαν ἐλπίδα - καὶ τοῦτο εἶναι ἐμφανὲς εἰς τὸ τέλος τοῦ *Κομμοῦ* -, τῆς δικαίας μισθαποδοσίας καὶ τῆς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας. Αὕτη ἡ τοῦ θανάτου ἀξιοπρέπεια τὴν καθιστᾷ μορφὴν ἡρωϊκὴν καὶ τὴν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀποθέωσιν καὶ, διὰ μέσου τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης, καθίσταται μακαρία καὶ εὐδαίμων "θεὰ ἀντί βροτοῖα".

Πρὸς τοῦτο, μὴ λησμονῶμεν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἐν τῷ Κολωνῷ Οἰδίποδος, εἰς τὸ ἄλσος τῶν Εὐμενίδων. Δέν ἔζησε βεβαίως μίαν ζωὴν γέμουσαν εὐτυχίας, εὔρεν ὁμως ἕναν γαλήνιον τόπον διὰ ν' ἀποθάνῃ. Καὶ ἀναληφθεὶς, θά συναντηθῇ μετ' αὐτῶν - τῶν Εὐμενίδων - ὡς χθονία δύναμις καὶ ὁ ἴδιος, ἔχων τὴν ἐξουσίαν, νά βοηθᾷ καὶ νά συμπαραστέκεται εἰς τοὺς φίλους καὶ νά βλάπτῃ τοὺς ἐχθρούς του. Ἐκπληκτικὴ ἡ σύλληψις. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ διὰ τὴν κατηγλαϊσμένην ἡρωίδα καὶ ἀθληφόρον Ἀντιγόνην καὶ τὸ ὄλβιον ταύτης *Νυμφεῖον*, ἐκ τοῦ ὁποίου *Ζωὴ ἀνέτειλε*. Φῶς ἐκ φωτός. Ζωὴ ἀληθῆς καὶ αἰωνία . . . Καθιέρωσις εἰς ἡρωϊκὸν καὶ θεϊκὸν ἐπίπεδον.

Ἐτερον ἡρωϊκὸν ταύτης στοιχεῖον εἶναι καὶ ὁ ἐπιδειχθεὶς οἶκτος. Ὁ πρὸς τοὺς φίλους οἶκτος εἶναι δομικὸν τι τῆς τραγωδίας στοιχεῖον. Στοιχεῖον κύριον καὶ οὐσιαστικὸν τοῦ ὑψηλόφρονος χαρακτῆρος τῆς τὸ ὁποῖον ἐπιδοκιμάζουν καὶ οἱ θεοί⁴³³ Σημειωτέον, ὅτι διὰ τὴν Ἀντιγόνην, ὁ οἶκτος ἀποτελεῖ ὑπερτάτην ἀξίαν. Καὶ ὁ οἶκτος πρὸς τὸν πολύπλαγκτον Πολυνεΐκην ἐμπνέει τὴν ἀπόφασιν τῆς ταφῆς. *Οἶκτος καὶ φιλότης* : ἡ ἰκανότης τῆς νά εἰσδύῃ εἰς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον τοῦ ἄλλου, ἡ ὁποία ζωογονεῖ διὰ τῆς χάριτός τῆς ὅλας τὰς πλευράς τῆς δραματικῆς δημιουργίας. Ἦγουν *Ἐπωνυμία*⁴³⁴. Εἶναι δηλ. τὸ ὄνομα ὄλων τῶν ἀρετῶν. Οὕτως νοεῖται ὡς ἐργασία ἀναφερομένη εἰς τὴν καθολικότητα τοῦ

⁴³³ Ὁ οἶκτος εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν θνητῶν γνώρισμα μᾶλλον παρά τῶν θεῶν. Εἶναι ὡσαύτως συναίσθημα τὸ ὁποῖον ἀπορρέει καὶ ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων συναισθήσεως ὅτι εὐρίσκονται εἰς κατωτέραν θέσιν καὶ μοῖραν.

⁴³⁴ Ἰωαν. τῆς Κλίμακος

άνθρώπου, ή όποία σχετίζεται μετά τής, διά τής μυήσεως, εϋδαιμονικής άθανασίας.

Ό ήρωϊκός και μεγαλώνυμος τής Άντιγόνης κόσμος είναι ένας δίκαιος κόσμος, θ' άποδειχθῆ, ώστόσο, ότι ή θεία Δίκη κέκτηται μίαν άπαισίαν όμοιότητα μετ' εκείνης ακριβώς τής μορφής άνταποδοτικής δικαιοσύνης τήν όποίαν έπιζητοϋν οί θνητοί, προκαλοϋντες τά τραγικά γεγονότα. Άλλωστε, ή Άντιγόνη έγεννήθη μετ' αυθαιρέτου τινος πεπρωμένου. τό όποϊον οϋδέποτε έζήτησεν ή έπεθύμησεν, εύρίσκεται δέ περικυκλωμένη εκ καταστάσεων αποκλειουσών οίανδήποτε άλλην έκβασιν ει μή τήν τραγικήν, ακολουθοϋσα κώδικα τινα οίονεί θεϊκόν. μέ συνέπειαν και δυναμισμόν άνω τών άνθρωπίνων μέτρων.

Κεντρικόν σημείον τοϋ Άντιγονείου ήρωϊσμοϋ τυγχάνει και τό γεγονός ότι ή ήρωϊς γνωρίζει a priori ότι θά ύποστῆ τήν "πεπρωμένην αίσαν"⁴³⁵, ώς και ό Προμηθεύς, διότι, ότε ό πατήρ της κατηράτο τούς δύο αυτοϋ υίούς, συνυπέγραφε και τήν θανατικήν τής θυγατρός του καταδίκην. Διά τοϋτο και πρό τών φυλάκων παρουσιάζεται "οϋδέν εκπεπληγμένην", έχουσα τήν επίγνωσιν ότι ή δύναμις τής ήρωϊκής ανάγκης είναι άκατανίκητος.

Μετά τής ήρωϊκής έξάρσεως τής Άντιγόνης, έχομεν και τήν όλόθυμον ήρωϊκήν αναπόκρισιν τής ένδόξου πόλεως τών Θηβών. Μία ήρωϊς και έν ταυτῷ μία άντι - εξουσιαστική φωνή δι' όλους τούς Θηβαίους. Οϋτως δυνάμεθα νά όρίσωμεν τόν θρηνον και τήν όδύνην τής πόλεως διά τήν καταδίκην τής Άντιγόνης. Μετέχει και συμμετέχει ή πόλις εις τό ήρωϊκόν - δοξαστικόν και μελαγχολικόν - πένθος τής άπωλείας και συγχρόνως τά δάκρυά των είναι προτύπωσις τοϋ έπερχομένου τοϋ Κρέοντος δράματος. Δέν θρηνοϋν διά τήν ήρωίδα Άντιγόνην, διότι διά τοϋ έαυτῆς θανάτου έγγράφει τήν ένδοξον και ήρωϊκήν πορείαν εκάστου Θηβαίου, εις ένα φιλοτικόν και πολιτικόν πλαϊσιον, δίδουσα εις ταύτας τάς σημαντικάς ζωτικάς διαστάσεις τής άνθρωπίνης ύπάρξεως ένα πρότυπον ύψηλόν και κατά πάντα άξιοσέβαστον.

Διά τής ήρωϊκής στάσεώς της, ή Άντιγόνη προλαμβάνει τήν στάσιν και συγχρόνως τήν παθογόνον διαίρεσιν. Η φιλοτική της πορεία είναι συγχρόνως και ήρωϊκή, και έν ταυτῷ άγωνιώδης, κραυγή διαμαρτυρίας και καταγγελίας τής πιθανῆς διαιρέσεως τής πόλεως. Εις επίπεδον δέ συμβολικής δημιουργίας, συμπορεύεται μετά τοϋ τέλους τών *Εϋμενίδων* τοϋ Αισχύλου και τήν συνένωσιν μητρός - υιοϋ εις τόν Ίωνα τοϋ Εϋριπίδου. Ο μαρτυρικός, ώστόσο, θρίαμβος και ή τοϋ δυσσεβοϋς - και τό νϋν δυσκλεοϋς - τυράννου τιμωρία είναι ή νίκη της κατά τοϋ πολιτισμοϋ τής ύβρεως, τόν όποϊον εκπροσωπεϊ ή Άτλαντίς, ή όποία έλησμόνησε ότι εκάστη έπιτυχία και εκαστον άγαθόν "εκ φιλίας τής κοινῆς μετ' άρετῆς αυξάνεται"⁴³⁶.

⁴³⁵ Αισχύλ. Προμηθεύς Δεσμώτης, στ. 103 κ. έ.

⁴³⁶ Πλατ. Τίμαιος, 121α

Κατά τόν Marcel Proust, "*Les grands littereurs n' ont jamais fait qu' une seule oeuvre*". Διά τόν Σοφοκλήν, εἶναι ἡ Ἀντιγόνη. Ἡ αἰωνία αὐτοῦ ἀναγνώρισις καί δι' ἡ αἰώνων δικαίωσις. Ἐν αὐτῇ, ἀποκαλύπτεται μία ἥρωική θεώρησις τοῦ κόσμου καί, παραλλήλως, μία θεώρησις τῶν ἡρώων εἰς αὐτόν τόν κόσμον.

*Εἰ καί θανοῦσα, ἄληστος ἀνδρείας πέτρα,
καί πῶς Ἀντιγόνη κρύψει σε τῇ λήθης πέτρα;*

Η ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Ἡ γλῶσσα τῆς Ἀντιγόνης εἶναι τό ἴχνος τῆς παρουσίας, ἡ ἀνταύγεια τοῦ ἰδίου της τοῦ εἶναι, τοῦ ὄντολογικοῦ πυρῆνος ἐκ τοῦ ὁποίου οὐσιαστικῶς ἀντλεῖ τό ἦθος της εἰς στιγμάς ὑπερτάτου κινδύνου καί ἀκρότητος, τήν θεϊκὴν ἐγκυρότητά της, τήν δύναμιν νά ἐννοῇ περισσότερα ἐξ ὄσων δύνανται νά λεχθοῦν. Ὁ πρόλογος τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ὡς καί τινα ἐπεισόδια τῆς ἀφηγήσεώς του, εἶναι ἐνσαρκώσεις τῆς φυσικῆς ὑπερφυσικότητος τήν ὁποίαν ἔχει ἡ παρουσία τοῦ Λόγου εἰς τόν λόγον. Εἰς τὰ Ἑλληνικά τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου προσδίδει ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης ἓνα μυστηριακόν φέγγος. Ἐνα παρόμοιον φέγγος, μία ἐλευθέρα σύλληψις τῶν ἀληθειῶν τῆς ἀγνωσίας εὐρίσκεται ἐν σπέρματι καί εἰς τόν τῆς Ἀντιγόνης λόγον. Ἐξ αὐτῆς τῆς σοφίας τοῦ λόγου, ἐκπηγάζει τό πλεόν καί πέραν τῆς κατανοήσεως φῶς, τό ὁποῖον μᾶς κατακλύζει κατὰ τήν ἀφήγησιν τῶν θαυμασίων ἐν Κολωνῶ συμβάντων. Ἡ γλῶσσα τοῦ Κρέοντος, γλῶσσα ξυλίνη καί ἄκαμπτος, ἀποτελεῖ τήν γλῶσσαν τῆς τοπικότητος τῆς ἐξουσίας. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀντιγόνη ὁμιλεῖ προοικονομοῦσα ὄσον οὐδεὶς ἄλλος τό κατὰ Ἰωάννην τῆς ἀγάπης Εὐαγγέλιον, ἐγγίζουσα, ψαύουσα ἐκ ζωῆς τήν ἀθανασίαν καί θεϊκὴν μακαριότητα.

Ὁ Κρέων καί ἡ Ἀντιγόνη αὐτοπροσδιορίζονται μέσω τῆς συγκρουσιακῆς διαδικασίας τοῦ ἀλληλοπροσδιορισμοῦ. Ὁ αὐτοπροσδιορισμός εἶναι ἀναπόσπαστος, ἐκ τῆς ἀγωνιστικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἐτερότητος ἐκεῖθεν τῶν ἀπειλουμένων ὀρίων τοῦ ἐγώ. Οἱ ἀντιτιθέμενοι πόλοι δύνανται νά ἀποκρυσταλλωθοῦν μόνον δι' ὄρων ἐναντιώσεως. Ἡ "ἄφιξις" τῆς Ἀντιγόνης εἰς τό ἐσώτατον εἶναι της σημαίνει ὅτι ἀντιμετωπίζει πολεμικῶς τόν ἄλλον ὡς γυναῖκα πρὸς ἄνδρα. Ἡ ἀνατρεπτικὴ των λογομαχία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τήν φύσιν τῆς συνυπάρξεως τοῦ ἰδιωτικοῦ ὄραματος μετὰ τῆς δημοσίας ἀνάγκης τοῦ Ἐγώ, μετὰ τῆς κοινότητος τῶν Θεβῶν. Ὁ Κρέων πιέζεται ἐκ τῶν τῆς ἐμμενείας ἐπιταγῶν, τοῦ " ζεῖν ἐν τῇ πόλει ". Ἐν τῇ Ἀντιγόνη, αὐταὶ αἱ ἐπιταγαὶ συγκρούονται μετὰ τοῦ ἐξ ἴσου ἀπαιτητικοῦ νυκτίου πλήθους τῶν νεκρῶν.

Ἡ ὠρμος πολιτικὴ ἀρρενωπότης τοῦ Κρέοντος, ἡ στρατεύσις του εἰς μίαν ὀρθολογικὴν ἐγκοσμιότητα καί ἄτεγκτον καί ἀπαρέγκλιτον

νομοκρατίαν, ὀρίζουν μόνον τό ἡμισυ τοῦ δυνατοῦ κόσμου. Τό ἕτερον ἡμισυ εἶναι ἐκεῖνον τό ὁποῖον καθορίζεται ἐκ τῆς θηλυκότητος καί τῆς εὐδύσμου, καρτεροψύχου, ὑπερλάμπρου καί στεφανηφόρου νεότητος τῆς Ἀντιγόνης, ἐκ τοῦ "ὀργανικισμοῦ" καί τῆς ἰδιωτικότητός της, ἐκ τῶν ἐνοράσεων τοῦ ὑπερβατικοῦ καί τήν μετά τοῦ θανάτου γειτνίασίν της.

Μή λησμονῶμεν ὅτι εἰς ἕκαστον ἀνθρώπινον ὄν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀρσενικά καί θηλυκά. Ὡστόσοσον, ἡ πλειονότης ἀνδρῶν καί γυναικῶν ἀποκρυσταλλώνουν τήν οὐσιώδη ἀνδρικήν ἢ γυναικείαν ταυτότητά των εἰς σημεῖον τι αὐτοῦ τοῦ συνεχοῦς. Αὕτη ἡ συγκέντρωσις τοῦ ἐν μέρει διχασμένου Ἐγώ εἰς τόν ἑαυτόν του, αὕτη ἡ σύνθεσις τῆς ταυτότητος, καθορίζει τό χάσμα, ἄνω τοῦ ὁποίου συναντῶνται αἱ δυνάμεις τῆς φιλότητος καί τοῦ νείκους.

" Ἐμοῦ δέ ζῶντος οὐκ ἄρξει γυνή "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 525)

Εἶναι ἡ πλήρης ἀπογνώσεως καί φόβου ἀπάντησις τοῦ Κρέοντος, ὅτε, ψευδῶς, αἰσθάνεται τήν ὑπό τῆς Ἀντιγόνης, ἐκ βάθρων, ἀμφισβήτησιν τοῦ ἀνδρισμοῦ του: ἦτοι τοῦ ἄνευ ἐλέγχου ἄρχειν. Καί τοῦτον ἔνεκα τῆς ἀρρενωπότητος τῆς πράξεως τῆς Ἀντιγόνης, τῆς ἀρρενωπότητος τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀναληφθέντων καί διατρεξάντων κινδύνων, τῆς ἀρρενωπότητος ἡ ὁποία τίθεται ἀξιωματικῶς a priori, καί κατά συνέπειαν καθίσταται ἀντιληπτή, τόσον ὑπό τοῦ τυράννου, ὅσον καί ὑπό τῶν φυλάκων καί τῶν συμβούλων του.

Εἰς ὄλην τήν διάρκειαν τῆς συγκρούσεως μετά τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ρητορική τοῦ Κρέοντος εἶναι ἀναμφιβόλως πομπώδης. Ὑφος ἐντός τοῦ ὁποίου ἐναγωνίως προσπαθεῖ νά ἀποκρύψη τās ὑπερβολάς φόβου καί ἀπειλῶν αἱ ὁποῖαι τόν βαρύνουν.

Ἡ Ἀντιγόνη, δικαία καί ἄκακος, ἀληθής τε καί ἄμεμπτος καί θεοσεβής, δέν ἐνεργεῖ μόνον ὑπέρ τοῦ συμφέροντος ἑνός ἀνδρός: τοῦ Πολυνείκου, ἀλλ' ὡς **ἄνδρας**, καθ' ὅσον ἡ προᾶξις της εἶναι, ἐν τινι μέτρῳ, πολιτική, δημοσίως ἀνταγωνιστική. Καί τοῦτον, διότι δέν ἔχει ἄλλην ἐπιλογήν, ἐφ' ὅσον ἡ Ἰσμήνη ἔχει διά τῆς ἐμμενοῦς ἀρνήσεώς της "αὐτο - ἐκμηδενισθεῖ", καί αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἐπιζήσασα τοῦ εὐκλεοῦς οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν.

Εἰς τήν ὀλοκλήρωσίν του, ὁ λόγος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι προᾶξις, εἶναι διαμόρφωσις τοῦ κόσμου, διότι ἡ ἀληθής προᾶξις περιέχει καί τήν τελικήν θεωρίαν. Ὡσαύτως, ὁ λόγος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ ἐκμηδενιστική κριτική κατά τῆς ἀσφυγχιτικῆς, πνιγηρᾶς καθεστωτικῆς τοῦ Κρέοντος ἀντιλήψεως.

Ὁ Κρέων φοβεῖται τόν λόγον τῆς Ἀντιγόνης, λόγον διακινδυνεύσεως καί περιπετείας, διότι συντριβεῖ τό οἰκοδόμημα τῆς ἀτομικῆς δικαίωσεως καί ἀσφαλείας, τῶν ἀτομικῶν του κριτηρίων καί ἀποφάσεων.

α . Σοφία και λόγος

Λόγος και σοφία, έννοιαι ιδιαιτέρως πολυσήμανται, άν και λειτουργοῦν συνήθως συνυφασμένα, έν τούτοις διατηροῦν μίαν οὐσιαστικήν διαφοράν. Ὁ λόγος, ὡς ἄρθρωσις ἢ ἔκφρασις νοήματος τινος ἢ γεγονότος, δύναται νά λειτουργῇ αὐτόνομος ἢ αὐτάρκης, κεχωρισμένος παντελῶς τοῦ νοήματος ἢ τοῦ γεγονότος. Πρόκειται διά τόν ἀνυπόστατον λόγον ἢ τόν ἄσαρκον ἢ τόν νεκρόν λόγον· τόν λόγον τοῦ στόματος ἢ τῶν χειλέων τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι, οὐσιαστικῶς, τι τό θεωρητικόν, ἕνα ἀπλῶς ἐκφαινόμενον. Μόνος του, ἄνευ τῆς μοναδικότητος τοῦ προσώπου, δέν ἀρκεῖ νά ἐκφράσῃ ἢ νά ἐρμηνεύσῃ τήν κατακαίουσαν έντός και ἐκτός ἡμῶν πραγματικότητα. Εἶναι "πτωχός και πένης", γυμνός και παγερός. Θά ἠδυνάμεθα νά ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ λόγος μόνος του συνιστᾶ ἕναν πειρασμόν ἢ ἕνα σκάνδαλον, τόσον δι' αὐτόν ὁ ὁποῖος τόν ἐκφέρει, ὅσον και δι' αὐτόν ὁ ὁποῖος καλεῖται νά τόν ἀποδεχθῇ.

Ἴδού λοιπόν, διατί ὁ λόγος εὕρισκει τό πλήρωμά του εἰς τήν σοφίαν και οὐχί ἡ σοφία εἰς τόν λόγον. Ὅμιλοῦμεν εἰς τήν Ἀντιγόνην περί λόγου σοφίας και οὐχί περί σοφίας λόγου. Ἡ σοφία, ἄλλωστε, εἶναι ἡ καταφυγή και ἡ καταξίωσις τοῦ λόγου. Ἡ σοφία δύναται νά ἐκφράζῃται ἢ νά φανεροῦται διά τοῦ λόγου, ἀλλ' ὁ λόγος ἄνευ τῆς σοφίας, και ἀδόκιμος τυγχάνει και ἀσύνητος· πολλάκις δέ οὐ μόνον ἀτελής, ἀλλά και ἐπικίνδυνος· εἰς τήν αὐτονομίαν και τήν αὐτάρκειάν του, εἰς τήν τεχνολογικήν και ρητορικήν λειτουργίαν του.

Ἡ Ἀντιγόνη δέν δύναται νά ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς καλῆς ἀπολογίας πρό τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Κρέοντος. Ἔχομεν τήν αἰσθησιν ὅτι ὄντως ὑπάρχει ὅτε ἐκφέρει τόν λόγον. Ὁ λόγος της δέν ἐκφράζει μόνον τόν ἑαυτόν της ἢ δέν συνιστᾶ ἕνα εἶδος ἀτομικῆς της αὐτοσυνειδησίας, ἀλλ' έν ταυτῶ θεμελιοῖ τήν βεβαιότητα ὅτι ὑπάρχει έν σχέσει μετά τῶν ἄλλων ἢ ἔχει τήν συνείδησιν τῆς κοινωνίας έν ἀληθεία, τῆς ὀργανικῆς δίψης τῆς ζωῆς της μετά τῶν φίλων και διά τούς φίλους. Ὁ λόγος της δέν εἶναι ἕνα σημαντικό μέρος ἢ μέσον της, ἀλλ' ὀλόκληρος ἢ παρουσία της, ἡ ἰδιοπροσωπία της, ἡ ὁποία καλεῖται νά εἶναι λογική· οὐχί, βεβαίως, ὑπό τήν έννοιαν νά κυριαρχεῖται ἀπό τήν λογικήν διάνοιαν· ἀλλά νά εἶναι λογική ὄλη ἡ παρουσία της, λόγος τῶν θεῶν εἰς τήν ὑπακοήν και λόγος τῆς ὑπακοῆς εἰς τούς θεούς, οὐσιαστικῶς "σάλπιγξ Ἐλευσινίου γνωστικῆς εὐφωνίας".

Τολμῶ νά ἰσχυρισθῶ ὅτι ἐδῶ ἡ Ἀντιγόνη, ἐγγίζουσα τά κράσπεδα τῆς σοφίας, μᾶς ἀποκαλύπτει τήν ἀρχήν τῆς ἀβύσσου της. Δύναται, ὡστόσον, νά κατέχη τήν ἐμπειρίαν τῆς γνώσεως. Κράμα πείρας και αἰσθήσεως - πέραν τῆς νοητικῆς δυνάμεως ἢ τήν δύναμιν τῆς διανοίας ἢ τόν λόγον τῆς λογικῆς. Καί ὄλη αὕτη ἡ γνώσις τήν ἐκφράζει ὡς ἕναν ἔμπονον τρόπον ὑπάρξεως και ζωῆς, διά τοῦ ὁποῖου δίδει τάς δεούσας και πραγματικάς ἀπαντήσεις εἰς τάς τοῦ Κρέοντος και τῆς πόλεως ἐρωτήσεις. Ἐάν ὁ λόγος της ἀπορρίπτεται ὑπό τοῦ Κρέοντος και τοῦ Χοροῦ, εἶναι διότι οὔτοι ἤδη

ἀλλοτριώθησαν τῆς θεϊκῆς πηγῆς τοῦ λόγου της καί ἀσφαλῶς τῆς σοφίας του ὡς καρποῦ τοῦ βίου τῆς ὑπακοῆς· νά παραμένη δηλ. θέμα διανοητικῆς εὐφυΐας καί τυραννικῆς νομοκρατίας καί οὐχί ἐγκαρδίου πάθους. Νά παραμένη ἀπλῶς λόγος, ὁ ὁποῖος δέν περιέχει ρανίδα αἵματος ἢ σταλαγμόν δακρῦων, λόγος καθεστωτικῆς ἐξουσίας, ἐξουσιαστικῆς αὐθαιρεσίας ἢ ἀτομικῆς φιλοδοξίας. Λόγος ὁ ὁποῖος στερεῖται δημιουργικῆς προαγωγικῆς δυνάμεως, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ τό ἀπρόβλεπτον τῆς ψυχῆς βάθος.

Δι' ἓναν θεϊκόν ὑπήκοον ἢ δι' ἓναν πιστόν τῆς Ἐλευσινίου μυστηριακῆς παρακαταθήκης, τά πράγματα εἶναι σαφῆ. Ὁ λόγος τῆς ἀνθρωπίνης ἢ καί τῆς ἐξουσιαστικῆς σοφίας εἶναι ἀναγκαίως λόγος θεωρητικός, παίγνιον λέξεων, στοχασμός μετέωρος, ἐξεύρεσις νεολογισμῶν, κατασκευή νομοκρατικῶν ἐννοιῶν, ἀτέρμονος ἰδεοληψία, οὐτοπική ἀναζήτησις. Ὁ ἀνθρώπινος ἐγωϊστικός τῆς ἐξουσίας μονόλογος καί γενικῶς ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ὁ ὁποῖος εἶναι κεχωρισμένος τῆς μόνης καί ἀληθοῦς σοφίας, ἥτοι τῆς θεϊκῆς σοφίας, ἐξωτερικεύεται, αὐτοαναιρεῖται καί ἀφανίζεται, ὅτε εἰς τήν πραγματικότητα ἐκφράζει τήν σχιζοφρένειαν τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ζεῖ τήνσχάσιν λόγου καί ἔργου, θεωρίας καί πράξεως, γνώσεως καί ἀρετῆς, ἀληθείας καί ζωῆς, θείου καί ἀνθρώπινου.

Ἡ σοφία τῆς Ἀντιγόνης εἶναι τό κτῆμα τοῦ καθολικοῦ ἢ τῆς καθολικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καί σώματος, νοῦ καί καρδίας, εἶναι καί ἦθους, λόγου καί βίου. Σοφή θεωρεῖται καί εἶναι ἡ Ἀντιγόνη διότι, ὅλος ὁ βίος της, ὡς βίος ὑπακοῆς καί ἐν τέλει μαρτυρίου, πρὸς ταύτισιν λόγου καί πράξεως, εἶναι σοφία, μία σφραγίς τοῦ προσώπου ἢ ὁποία δέν ἔχει ἀσφαλῶς σχέσιν μέ ὃ,τι συνήθως ὀνομάζομεν φιλοσοφίαν. Ἄλλωστε, ὁ λόγος καί ἡ σοφία, ὡς ἀπαντᾶ εἰς τὰς ἀπαντήσεις τῆς Ἀντιγόνης, εἶναι ὁ ὠρμος καρπός μιᾶς ἐρωτικῆς σχέσεως, τήν ὁποίαν ἐπιμελεῖται ἡ ὑπακοή εἰς τά τῶν "θεῶν νόμιμα", ἡ μήτηρ τῆς ἀθανασίας. Ἡ σοφία, ὡς ἡ ἄποψις τοῦ καθολικοῦ, ὡς καί ὁ λόγος, δέν εἶναι θέμα μαθήσεως ἢ διδασκαλίας, ἀλλ' ἀσκήσεως τῆς ὑπακοῆς καί τοῦ θεϊκοῦ ἔρωτος, φανέρωσις τοῦ τρόπου ὑπάρξεως τῆς ζωῆς τοῦ μνηθέντος καί σωθέντος ἀνθρώπου.

Μετ' αὐτῆς τῆς Ἐλευσινίου προϋποθέσεως καθίσταται δυνατή ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἐσωτάτης πραγματικότητος, ἐντός τῆς ὁποίας κρύπτεται ὁ λόγος καί ἡ σοφία· ὁ λόγος ὁ ὁποῖος ἐρμηνεύει τήν σοφίαν καί ἡ σοφία ἡ ὁποία θεμελιεῖ τόν λόγον. Ὁ τῆς Ἀντιγόνης λόγος, λόγος πλούσιος καί πληθωρικός, γέμει φιλότητος καί ἡρωϊκῆς ἔως καί μαρτυρικῆς διαθέσεως. Ἄλλ' ἐκεῖνον τό ὁποῖον τελικῶς ἐλκύει ἔως συγκινήσεως τήν προσοχήν μας δέν εἶναι ὁ οἰοσδήποτε λόγος καθ' ἑαυτόν, ἀλλ' ἡ σοφία, ἡ ὁποία διασώζεται μετὰ τοῦ λόγου.

Εἰς τήν Ἀντιγόνην, δέν ὑπάρχει λόγος ἀνυπόστατος, λόγος ὁ ὁποῖος ἐκστομίζεται καί ἀφανίζεται. Οὐ μόνον διότι γέμει σοφίας, ἀλλά διότι προηγουμένως εἶναι λόγος πάθους ἢ ζωῆς, μετὰ τοῦ ὁποίου βιοῖ καί πάσχει τά θεῖα καί ἀνθρώπινα. Λόγος προσωπικῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος ἐντός ὀλίγου θά ἐπισφραγισθῇ καί διά τῆς εἰς θάνατον καταδίκης της. Ὁ ἀποκαλυπτικός - φιλοτικός τῆς Ἀντιγόνης λόγος εἶναι ἡ λευκή μαρτυρία της, ἐνῶ ὁ εἰς τόν

τάφον ἐγκλεισμός της καί ὁ ἐπελθών θάνατος ἢ ἐρυθρά, ἢ αἱματίνη μαρτυρία της.

Διά τήν Ἀντιγόνην ἰσχύει, προτυπωματικῶς, ὁ σοφός λόγος τοῦ Γεροντικοῦ "Δός αἷμα καί λάβε πνεῦμα"⁴³⁷. Αἱ πρός τόν Κρέοντα τήν Ἰσμήνην καί τόν χορόν ἀπαντήσεις της γέμουν θαυμαστῶν ἀποκαλύψεων, μέσω τῶν ὁποίων ἀναδεικνύεται ἡ προσωπική ὀδύνη τοῦ λόγου καί τῆς σοφίας της, ἡ σταύρωσις καί ἡ συσταύρωσις της μετά τῶν φίλων καί τοῦ οἴκου της. Ἡ Ἀντιγόνη πάσχει ὄντως τά θεϊκά εἰς τά ἀνθρώπινα καί τά ἀνθρώπινα εἰς τά θεϊκά. Διά τοῦτο καί οἰαδήποτε ἐνέργειά της εἶναι πόνος καί πάθος οὐ μόνον ὑπό τήν φιλοτικήν ἀλλά καί τήν σωτήριον ἔννοιαν. Ἡ σοφία της δέν ἐξαντλεῖται εἰς τήν φλυαρίαν λέξεων καί ἐννοιῶν, ἀλλ' ἀντλεῖται συνεχῶς ἀπό τό φιλοτικόν μυστήριον τῆς ἀγάπης, τό ὁποῖον μόνον ἡ ὀδυνωμένη καρδιά της εἰς τήν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας της ἠμπορεῖ νά κατανοήσῃ καί προφητεύσῃ. Διά τοῦτο καί ὁ Σοφοκλῆς εἰς τήν ἔννοιαν καί διά τῆς ἐνοίας ταύτης - ἥτοι τῆς σοφίας -, ζητεῖ νά ἀνακεφαλαιώσῃ καί νά ἐρμηνεύσῃ τό παράδοξον τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, τήν ἄβυσσον τοῦ προσωπικοῦ μυστηρίου, τά ὑπέρ - τοῦ Κρέοντος - νόησιν καί λόγον γεγονότα τῆς ὑπακοῆς καί φιλότητος, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ, πάντοτε, συνυφασμένας ἀρρήκτως μετά τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὁδοῦς πολλάκις ἀντιφατικάς, ἀλλά ὅπου φυλάσσονται μόνον εἰς τό θεϊκόν. Ὁ λόγος της εἶναι εἰλικρινής καί ἀπροκατάληπτος. Λόγος τίμιος, ρεαλιστικός, καί ὑπέρ πᾶν ἄλλον αἰσιόδοξος.

Ὁ λόγος καί ἡ σοφία τῆς Ἀντιγόνης ταυτίζονται μετά τοῦ βάθους καί τοῦ ὕψους τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς της καί τῆς ζωῆς τῶν φίλων, ἀφικνουμένη πρός τοῦτο, καθ' ὁμολογίαν της, ἕως τῶν ἐσχάτων "φίλη μετά φίλων κειμένη". Ἄλλωστε, ὁ βίος καί ἡ πολιτεία της - ὡς ἀναδύονται ἐκ τῶν λόγων της - προδίδουν ἄτομον ἐκτός τῶν ἀνθρωπίνων ὁρίων ἀλλά καί δεδομένων ἡθῶν. Ἡ ἀπόφασις περί ταφῆς τοῦ φίλου Πολυνείκουσ συνδέεται ἀδιασπᾶστως μετά τᾶς περί οἴκου ιδέας της. Διά τήν Ἀντιγόνην, δέν τίθεται, ἄλλωστε, καθαρὸν θέμα ἰδεῶν. Ἡ ἰδέα εἶναι πάντοτε νά εὗρισκεται καί νά συν - βιοῖ μετά φίλων καί διά τῶν φίλων. Ἡ φιλοτική της ἰδέα δέν εἶναι ἕνα νεφελῶδες ἰδεολόγημα, οὐδέ ἀφηρημένη τις ἄποψις, ἀλλά συγκεκριμένη καί ὀργανικῶς συνδεδεμένη μετά τῆς ἀληθοῦς ζωῆς. Κινεῖται εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν πάθους καί φλογερᾶς ιδέας. Ἡ φιλοτική ἰδέα ζεῖ εἰς τήν Ἀντιγόνην, ἔχει ὑπαρξιακὴν σημασίαν, ἄμεσον σχέσιν μετά τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, εἶναι ὁ πνευματικός ἐπιούσιος ἄρτος.

Ὁ λόγος, ἐπομένως, τῆς Ἀντιγόνης δέν εἶναι ὡς τοῦ Κρέοντος γνωσιολογικός, ἀλλ' ὑπαρξιακός· δέν ἀντλεῖ ἐκ τοῦ χώρου τῆς διανοητικῆς καί νομοκρατικῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς πηγῆς τῆς ὑπαρξιακῆς ἐμπειρίας. Ὑπάρχει ἕνα τεῖχος, τό ὁποῖον ὀρθοῦται μεταξύ τοῦ βαθυτάτου τούτου βιώματος καί τοῦ ὑπό τῆς γλώσσης ἀνεκφράστου. Τοῦτον προσπαθεῖ νά θραύσῃ ἡ Ἀντιγόνη, μεταδίδουσα, οὕτω, λόγῳ καί μαρτυρίῳ, τήν φιλοτικήν - πνευματικὴν της περιπέτειαν.

⁴³⁷ Γεροντικόν, ἐκδ. Ἀστέρος, σελ. 63

Ὁ λόγος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ σύλληψις τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἡ σύλληψις τοῦ καθόλου, ἐντός τοῦ ὁποίου ἐντάσσονται καί τὰ ἐπι μέρους τοῦ Κρέοντος. Εἶναι ἡ συνολική, σωτηριολογική θεώρησις τῶν πραγμάτων. Ὁ λόγος τῆς ἀποτελεῖ τήν νοηματοδότησιν τῆς ζωῆς.

Τό κυρίως θέμα τῆς περιστρέφεται περίξ τῆς μετέπειτα καλουμένης *Μπερξονικῆς* διερωτήσεως: Τήν βεβαιότητα τήν ὁποίαν ἀπεκτήσαμε μέσω μιᾶς ἐμπειρίας, πῶς δυνάμεθα νά τήν μεταδώσωμεν διά τοῦ λόγου; Πρόκειται διά μίαν πεποίθησιν μυστικῆς ὑφῆς, ἡ ὁποία ὡς φλόγα δέν ἔπαυσε ποτέ νά φωτίζει ἐσωτερικῶς καί νά νοηματοδοτῇ τήν ζωήν τῆς. Βεβαίως, αἱ ιδέαι καί αἱ σκέψεις, δέσμιαι τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας, δέν φυλακίζονται ποτέ ἐντός τῶν πλαισίων τῆς γλώσσης, οὐδέ μεταδίδονται εὐκόλως εἰς τοὺς μή ἐπιθυμῶντας, εἰς τοὺς μή μυημένους.

Πρόδρομος, οὐσιαστικῶς, ἡ Ἀντιγόνη τοῦ μεγίστου συγγραφέως Φ. Ντοστογιέφσκυ, ὁ ὁποῖος ὁμολογεῖ ὅτι " ἡ γλῶσσα μου δέν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς σκέψεις μου " καί συγχρόνως ὅτι " ἡ ἀνθρωπίνη γλῶσσα ὑστερεῖ εἰς λέξεις ". " Ἡ ψυχὴ, ἄλλωστε, διαθέτει κεκρυμμένα εἰς τὰ ἐσώτατα βάθη τῆς περισσότερα ἐκ τῶν ὄσων αἱ λέξεις, τὰ χρώματα καί οἱ ἤχοι δύνανται νά ἐκφράσουν "⁴³⁸.

β . Τό μυστήριον τῆς καρδίας

Εἰς τήν ἐρώτησιν τοῦ Κρέοντος:

" ἤδη τὰ κηρυχθέντα, μή πράσσειν τάδε; "
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ. 446)

εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτος ἡ τῆς Ἀντιγόνης ἥρωική ἀπάντησις:

" ἤδη τί δ' οὐκ ἔμελλον; ἐμφανῆ γάρ ἦν "
(Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ.447)

Καί διά τῆς μαρτυρικῆς ταύτης καταφάσεως, τοῦ μαρτυρικοῦ τούτου λόγου, ὀδηγούμεθα εἰς τό κέντρον τῆς σκέψεώς τῆς, καί δι' αὐτῆς εἰς τήν ἄβυσσον τῆς ὑπέρ λόγον σοφίας τῆς. Ἐφ' ὅσον διά τήν Ἀντιγόνην ἡ λέξις γνωρίζω ἔχει ἄλλην, ἰδιαιτέραν διάστασιν: *Νά γνωρίζεις τό πᾶν*: τήν φύσιν, τήν ψυχὴν, τοὺς φίλους, τοὺς θεούς, τήν πρὸς ἅπαντας φιλότητα. Καί τούτων πάντων καθίσταται γνώστης ἡ Ἀντιγόνη διά τῆς καρδίας καί οὐχί διά τοῦ νοός. Δέν πρόκειται περί ἀπλῆς γνωσιολογικῆς κατανοήσεως, ἀλλά καρδιακῆς καταθέσεως, ἀντιθέτου εἰς τήν νοησιαρχικὴν - νομοκρατικὴν τοιαύτην τοῦ Κρέοντος. Εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐνός μαρτυρικοῦ καί ἐν ταυτῷ προφητικοῦ - ἀποκαλυπτικοῦ λόγου. Ἡ Ἀντιγόνη φλέγεται κυριολεκτικῶς ἐκ τῶν ἄβυσσαλέων ἐρωτημάτων τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, ἐκ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς καί τοῦ

⁴³⁸ Ἀλεξ. Κλιμώβ, " Ἡ ἀνέφικτος λαλιά τοῦ Ντοστογιέφσκυ, ἑκατό ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του," Εὐθύνη, (συλλογικός τόμος) 1981. σελ. 58 - 60.

ζητήματος τῶν θεῶν· ἐρωτήματα βαθυτάτης σοφίας καί συγχρόνως θανάτου ἢ ἀθανασίας.

Εἶναι ἀκριβῶς ἐρωτήματα τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως, ἀνοικτά κυρίως εἰς τοὺς θεοὺς καί τὴν ὑπ' αὐτῶν προσφερομένην ἀθανασίαν. Ὡς τοιαῦτα, ἔχουν τὴν ἀπάντησίν των εἰς τὴν καρδίαν, τὴν φλεγόμενην καί μὴ κατακαυομένην βάτον τῆς προσωπικῆς τῆς ἀγωνίας, ἢ ὁποία δέν ἀντιτίθεται εἰς τὸν νοῦν ἢ τὸν λόγον, ἀλλὰ ἢ ὁποία βυθίζεται εἰς τὸν νοῦν, ἔχουσα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν γένεσιν τῆς νοημοσύνης τῆς καρδίας, διὰ τῆς καθολικότητος τῆς ὁποίας νοοῦμεν καί ζῶμεν, γνωρίζομεν καί δημιουργοῦμεν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὴν σοφίαν καί τὸν λόγον ἐν ταῖς τῆς Ἀντιγόνης ρήσεσι, ἐάν μὴ "μετά φόβου, πίστεως" καί προσοχῆς οὐ τῆς τυχούσης, κύψωμεν ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς καρδίας ὡς τοῦ καθολικοῦ κέντρου τοῦ ἀνθρώπου - φίλου καί τῆς ζωῆς. Ὅλα διὰ τὴν Ἀντιγόνην παρὰ τὴν τραγικότητά των, γίνονται κατανοητά διὰ μιᾶς καθόδου εἰς τὸ ἀπύθμενον τῆς ζεύσεως ἀνθρωπίνης καρδίας· εἶναι ἡ βύθις εἰς τὸν κόσμον τοῦ συμφιλεῖν ἐκεῖ ὅπου διαδραματίζεται ἡ πάλη τοῦ φίλου μετὰ τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως, γεγονός ἀναδείξεως μιᾶς τρομερᾶς καί μυστηριώδους φιλοτικῆς ὁμηρίας, ἢ ὁποία κατ' Ἀντιγόνην, ὁδηγεῖ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐλευθερίας καί τῆς σωτηρίας.

Ἡ Ἀντιγόνη, γνωρίζουσα ἐπισταμένως, προβάλλει μετὰ παρησίας πρὸ τοῦ φοβεροῦ Κρεοντείου βήματος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ καρδία του: κέντρον ὑπερφυσικόν ἢ παραφυσικόν, δύναμις ἀπωλείας ἢ σωτηρίας, εἰς τὴν ἀποστασίαν ἢ τὴν ἐπιστροφήν, ἀντιστοίχως, εἰς τὸν οἶκον καί τὴν πόλιν της. Τό μετὰ πάροδον πολλῶν αἰῶνων ἀσκητικόν ἀπόφθεγμα "εἰ ἔχεις καρδίαν δύνασαι σωθῆναι"⁴³⁹ εὐρίσκει τὴν πραγματικὴν καί προφητικὴν του ἀνταπόκρισιν εἰς τὴν τοῦ Σοφοκλέους ἠρώϊδα. Δι' ὃ, καί ὁ λόγος τῆς Ἀντιγόνης δέν κλονίζεται ἢ δέν φοβεῖται νὰ γίνῃ διδασκαλία ἢ - κατ' ἄλλην ἔννοιαν - ἐξομολόγησις (Κοιμῶς), νὰ ἐκτεθῆ ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, διότι εἶναι λόγος σοφίας ἐν μυστηρίῳ. Ἡ Ἀντιγόνη ὡς καρπός Ἐλευσινίου συγγραφέως, γνωρίζει πρακτικῶς ὅτι ἡ καύχησις ἐπὶ τῇ ἔργῳ σοφία ἀπαγορεύεται, καί δὴ τοῖς Ἐλευσινίοις. "Ὁ γάρ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω . . . σοφία ἀληθῆς πάντα κατὰ θεόν/(θεοῖς) πράττειν"⁴⁴⁰.

Σοφία κατ' Ἀντιγόνην, εἶναι ἢ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀγάπη καί "ὅπου ἔρως θεῖος ἤψατο καρδίας, ἐκεῖ φόβος ρημάτων οὐκ ἰσχύει"⁴⁴¹. Ὁ ἐν λόγῳ ἔρως γεννᾷ λόγους ὡς πυρός φλόγα καί λόγον ἄλατι ἠρτυσμένον, καί ὡς μάχαιραν δίστομον, λόγον βιωματικόν καί ἀπλοῦν, διότι "Ζεὺς μεγάλης γλώσσης κόμπους ὑπερεχθαίρει", καί εἶναι σημαντικόν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ Σοφοκλῆς διέπλασε τὴν Ἀντιγόνην οὐχὶ διὰ τῆς καλλιλογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐλαβείας τοῦ ἠθους. Καί δι' αὐτῆς παρουσιάζει τὴν θεϊκὴν εὐπρέπειαν, τὴν "ἀεὶ ἔστῶσαν", σεβίσασα.

⁴³⁹ Γεροντικόν, ὁ. ἀ. σελ. 102.

⁴⁴⁰ Ἐφραίμ ὁ Σύρος, Ἔργα, τ. β' σελ. 247 - Α' σελ. 236

⁴⁴¹ Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ, τομ. ΛΑ', σελ. 174, ἐκδ. Ἀστέρος.

Ἡ καλλιπάρθενος Ἀντιγόνη, ἐραστής καί ὑπήκοος τοῦ θεϊκοῦ λόγου, καί συνεπῶς καί τῆς σοφίας ἐπιμένει ὅτι πρέπει νά διαθέτη καρδίαν/φιλίαν διά τήν πληρεστέραν τῶν θεϊκῶν καί ἀνθρωπίνων ὑποθέσεων κατανόησιν, διότι εἶναι εἰς τήν καρδίαν ὅπου εἰσδύει ἡ ἀλήθεια καί τήν συντριβει διά παντός καί εἶναι ἐντός τῆς ἀληθείας ὅπου κρύπτεται ὁ τῶν θεῶν λόγος καί οὐχί ἐντός τῆς δυνάμεως. Εἶναι ἡ συντριβή τῆς καρδίας, ἡ τρομερά τῆς ταπεινοφροσύνης δύναμις, ἡ ὁποία καθιστᾷ ἔνοικον τήν ἀλήθειαν εἰς τόν ἄνθρωπον καί τόν μεταβάλλει εἰς τῆς σοφίας κατοικητήριον.

Κατά τήν δυναμικῶς ἐπερχομένην ὀρθόδοξον παράδοσιν, ἡ σοφία πληροῖ καί τήν πλέον ἀπλήν ζωήν⁴⁴², διότι ἀποτελεῖ τό δῶρον εἰς τήν ταπείνωσιν τῆς καρδίας εἰς ἐκεῖνον ἀκριβῶς ὁ ὁποῖος "ἐν ἀπλότητι πορεύεται καί μή ἐν γνώσει ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ"⁴⁴³, ὁ ὁποῖος εἰς τήν ταπεινοφροσύνην του διατηρεῖ τήν καθαρότητα τῆς καρδίας " ἡ ὁποία καθιστᾷ δυνατή τήν μέθεξιν μας μετά τοῦ Θεοῦ - Σοφίας "⁴⁴⁴. Ὁ Σοφοκλῆς γνωρίζει ὅτι ἡ ὑψωσις ἀπό τήν καθεστωτικήν λογικήν εἰς τήν ἐγκαρδιότητα τῆς ψυχῆς, εἶναι ἕνας "σταυρός", διά τοῦτο καί ὀδηγεῖ τήν ἡρώίδα του εἰς τό μαρτύριον καί καθαίρεται μέσῳ τοῦ μαρτυρίου. Δι' ὅ, καί διά τοῦ μαρτυρίου, ζωαρχική κατέστη πηγὴ ζωῆς, φθοράν θανάτου καί ζωὴν βλυστάνουσα.

Εἶναι θεμελιώδης σκέψις καί ἀπόφασις διά τήν Ἀντιγόνην ἡ τοῦ ἀδελφοῦ της ταφή· καί εἰς τήν κραυγὴν ἀγωνίας τῆς Ἰσμήνης:

" Οἴμοι φρόνησον, ὦ κασιγνήτη "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 49)

ἀδιαφορεῖ πλήρως, διότι γνωρίζει καλῶς ὅτι, ἐάν αἱ μέγιστα ἀποφάσεις - ἀποφάσεις καρδίας - ἦτο λογικαί, οὐδέν θά ἐπετυγχάνετο καί οὐδόλως θά ἐκαρποφόρει. Γνωρίζει, ὡσαύτως, ὅτι εἰς τό μέτρον ὅπου ἡ δύναμις τῆς ἀμφιβολίας καί τῆς λογικῆς συν-αυξάνει ὁ ἄνθρωπος - Ἰσμήνη -, ἐπιθυμῶν νά φανῆ λογικός - σώφρων, κινδυνεύει ὡς ἡ Ἰσμήνη νά ἐκπορνεύσῃ τὰς ιδιότητας τῆς καρδίας, θέτων αὐτάς εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς λογικῆς καί τοῦ "λογικοῦ φόβου", ἀλλά συγχρόνως καί ν' ἀρνηθῆ ὅτι ἡ καρδία δύναται νά αἰσθανθῆ ὅτι δέν ἐγγίζει ὁ νοῦς, ὡς ἡ φιλότης καί ἡ πίστις. Διά τοῦτο καί δέν εἶναι τυχαῖον τό γεγονός ὅτι ὁ ἀθεϊσμός ἐδράζεται εἰς τήν κοινήν λογικήν τοῦ ὑπερηφάνου λογικοῦ ἀνθρώπου, ὅτε ἡ λογική εἶναι ἡ πλέον ἄχαρος δαιμονική ἰκανότης.

Μόνον ἡ σοφία τῆς Ἀντιγόνης, ὅτε προκαλεῖται ν' ἀπαντήσῃ εἰς τό αἴνιγμα τῆς φιλότητος εἶναι ἰκανή νά προσφέρῃ εἰς ἡμᾶς ἕνα τοιοῦτον σταθερόν ἄν καί παράδοξον κανόνα: Ἐκεῖνον τό ὁποῖον ὁ νοῦς, ἡ λογική, θεωρεῖ ἀκατόρθωτον εἰς τήν καρδίαν φαντάζει ὡς καθαρὰ ὑπακοή καί σωτηρία. Λογικός, ἄλλωστε, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος διασώζει τήν καρδίαν του εἰς τό ἀπαθές πάθος καί εἰς τόν λυτρωτικόν πόνον της. Ἐάν ἡ ἀγέρωχος

⁴⁴² Ἀρχιμ. Σωφρονίου, *Ὁ Γέροντας Σιλουανός*, I.M. Τυμ. Προδρόμου Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 1985, σελ. 458

⁴⁴³ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, *Ἀπαντα τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, ἐκδ. Χ. Σπανός, σελ. 67

⁴⁴⁴ Νικ. Στηθάτου, *Φιλοκαλία*, τ. Γ. σσ. 337, 343, 345.

στάσις τῆς Θηβαίας πριγκηπίσσης καί τό ἔργον τῆς προσελκύει τό ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθρώπου ἐκάστης ἐποχῆς, εἶναι, διότι ἔζησε καί ἔπραξε μετά τῆς καρδίας τῆς, εἰς τήν ὁποίαν ἀφομοιώθη ὁ νοῦς, καί ἡ ὁποία μεταμορφώνει τά πάντα. Δι' ὃ καί ἡ φιλότης εἶναι ἕνα ζωηφόρον τμήμα "ριζωμένον" εἰς τήν ζέουσαν καρδίαν τῆς. Ἐπειδή δέ καί ὁ Κρέων γνωρίζει ὡσαύτως καλῶς ὅτι ἡ καρδία τῆς ἐρρίζωσεν εἰς ἐκεῖνον τό ὁποῖον φιλεῖ, διά τοῦτο καί καταδικάζει τήν Ἀντιγόνην διά νά τό ἐκριζώσῃ ὀριστικῶς ὡς ἄκρως ἐπικίνδυνον.

Μόνον μετά τοῦ λόγου καί τῆς καρδιακῆς σοφίας, δυνάμεθα - κατ' Ἀντιγόνην - ν' ἀναχθῶμεν εἰς μίαν νέαν ἐμπειρίαν μετ' εὐρυτέρων διαστάσεων: εἰς τόν λόγον καί τήν σοφίαν τῆς ζωῆς. Ὁ λόγος τῆς Ἀντιγόνης, ὡς λόγος καρδίας, δέν ὑπηρετεῖ κάποια ἰδεολογήματα, ἢ τινας ἄλλας σκοπιμότητας, ἀλλά ταυτίζεται μετά τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, τήν ὅλην τῆς Ἀντιγόνης ζωήν. Μόνον ἡ καθαρότης ἢ ἡ φιλότης, ὡς ἡ ὄντολογική φανέρωσις τῆς ἀληθείας, εἶναι ἡ ἐγγύησις μιᾶς μεταμορφωμένης - μεταποιημένης ζωῆς. Καί μόνον ἡ μεταμορφωμένη ζωή εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ ἀληθοῦς λόγου καί τῆς ἀληθοῦς σοφίας. Ὁ λόγος καί ἡ σοφία τῆς Ἀντιγόνης δέν εἶναι ὑπέρ καί ἐκτός, καί τό σημαντικώτερον καί τραγικώτερον, δέν εἶναι ἀλλότρια ἢ ἐναντίον τῆς ζωῆς. Ὑπάρχει ὁ λόγος ἐκ τῆς ζωῆς καί περί τῆς ζωῆς· καί ὑπάρχει ἡ σοφία ὡς κατάληψις τοῦ λόγου καί τοῦ κάλλους τῆς ζωῆς. Σοφία τήν ὁποίαν ὑπηρετεῖ ὁ λόγος, εἶναι ἡ μάθησις τοῦ *συμφιλεῖν*, καί, διά τοῦ *συμφιλεῖν*, ζῆν. Ἡ ἐκμάθησις τῆς μυστικῆς ταύτης ὁδοῦ ἢ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τό κέντρον τῆς δημιουργίας: τόν *φίλον*.

γ. Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ζωή

Ἀντιγόνη καί φιλότης συνιστοῦν μίαν ἀδιάσπαστον, μυστικὴν ἐνότητα, καί ἐντός αὐτῆς ταύτης τῆς ἐνότητος ὁ λόγος καί ἡ σοφία ἀποκτοῦν τό ὄντολογικόν των περιεχόμενον. Ἡ κλῆσις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ὅπως διά τῆς ὑπακοῆς εἰς τά τῶν "θεῶν νόμιμα" δοξάσῃ τόν οἶκον καί τήν ζωήν. Ἡ Ἀντιγόνη, διά τῆς ἐκουσίας ταύτης ἀποφάσεως καί στάσεως, ἀποδεικνύει περιτράνωσ ὅτι εἶναι ἄνθρωπος μεθ' αἵμασσοῦσης καρδίας καί ζεούσης ἀγάπης. Ἐκλαμβάνει ὡς θεϊκὴν εὐεργεσίαν τήν περίπτωσιν τοῦ μαρτυρίου μέ σκοπόν τήν ἀναγέννησιν καί τήν ἐκ νέου εὐκλειαν τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως τῆς. Διά τοῦτο καί δέν λυγίζει καί δέν στερεῖται τό ἠθικόν τῆς. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι παντοῦ ζωή, ἢ ζωὴ εἶναι ἐντός ἡμῶν καί οὐχί ἐκτός ἡμῶν, ἢ δέ μετά φίλων ζωὴ εἶναι ζωὴ εὐκλεεστάτη, ἀγήρω καί αἰωνία: ἀθάνατος ζωή.

Ἡ ζῶσα καί ἐνεργὸς σοφία τῆς Ἀντιγόνης συνίσταται εἰς τήν κατοχήν τῆς σοφίας τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, ἀκριβῶς τό νόημα, τό τέλος τῆς. Αἰῶνες ἀργότερον, ὁ Φ. Ντοστογιέφσκυ, εἰς τοὺς Ἀδελφούς Καραμαζόφ, θέτει τό ἐρώτημα: " *Ν' ἀγαπήσουν τήν ζωὴν πλέον τοῦ νοήματός τῆς*, ", " *Τοῦτον εἶναι τό ἀπαραίτητον* ", τονίζεται εἰς τήν ἀπάντησιν. " *Ὀφείλουν ν'*

ἀγαπήσουν πρὶν ἀπὸ τὴν λογικὴν, καὶ τότε μόνον θὰ κατανοήσουν τὸ νόημα. Ἀγαπᾶς νὰ ζῆς ν' ἀγαπᾶς καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς σου"⁴⁴⁵. Ὡστόσο, ἡ ζωὴ εἶναι ὁμορφη ὅτε καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικῶς ὁμορφος καὶ ὠριμος, ὅτε δηλ. γνωρίζει νὰ εἶναι διαφορετικὸς τῶν ἄλλων, μὴ θλιβόμενος διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει μεγάλη πιθανότης νὰ εἶναι μόνος, ὅτε γνωρίζει ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πρᾶξις ἀποτελοῦν διὰ τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀληθῆ, αὐθεντικὴν ἀποστολήν, ἐκεῖνον τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἀπόλυτον προορισμόν, ἐνῶ, ἀντιθέτως, ψεῦδος καὶ ἐγωισμὸς ὀφείλονται εἰς τὴν καταχθόνιον σκέψιν.

Ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι οὐσιαστικῶς ἄθλος ζωῆς, ἓνας ἄθλος ὁ ὁποῖος δέν κατακτᾶται διὰ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὸ ἀλάθητον ἢ τὸ σταθερόν μιᾶς ιδέας ἢ πεποιθήσεως, μιᾶς ἐγκεφαλικῆς πεποιθήσεως ἢ ἐνός ἐγκεφαλικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Κερδίζεται διὰ τῆς παραμονῆς καὶ ἐμμονῆς τῆς καρδίας εἰς τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις, μέ τὴν διαρκῆ προσοχὴν της, μέ τὴν νοημοσύνην ἢ τὸ ἀλάνθαστόν της, μέ τὴν νῆψιν καὶ τὴν ὀδύνην της, τὴν πάλην της διὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς ζωῆς μέσω τῆς φιλότητος καὶ τῆς ἀγάπης. Εἶναι δηλ. ἓνας ἄθλος ὁ ὁποῖος κατακτᾶται διὰ τῆς ζωῆς. Εἶναι ἡ αἴσθησις μιᾶς ψυχῆς, ἡ ὁποία πλατύνεται διὰ ν' ἐναγκαλισθῆ τὸ μέγεθος τῆς ζωῆς. Διότι τὸ σπουδαῖον εἶναι ἡ ζωὴ, ἀλλ' ἡ μετὰ φίλων ζωὴ, καὶ δι' αὐτῶν ἐν τέλει ἡ μετὰ θεῶν ζωὴ. Εἶναι ἡ ἀγωνιώδης καὶ μαρτυρικὴ πορεία της διὰ τὴν ἐπίτευξιν μιᾶς ἁρμονίας ἐντός της καὶ ἐντός τοῦ κόσμου, εὐρέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐντός τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τελεία ἐνωσις τοῦ Ἐγὼ μετὰ τοῦ Ἐσὺ τῶν φίλων, ἐνωσις τοῦ Ἐγὼ μετὰ τοῦ αἰωνίου καὶ ἀτελευτήτου θεϊκοῦ Ἐγὼ.

δ. Ἀλήθεια: ἡ ὄντως Ἐλευθερία

Ἡ μεγαλόνοος Ἀντιγόνη γνωρίζει ὅτι, ὡς ἡ ζωὴ, οὕτως καὶ ἡ ἀλήθεια δέν κλείεται εἰς τὰ ἀσφυκτικὰ ὅρια ἐνός νομικοῦ ρεαλισμοῦ, ἀλλ' ἐπεκτείνονται πέραν τῶν ὁρίων μιᾶς νομικῆς λογικῆς ἢ καθεστωτικῆς περατότητος, ἐνός νομοκρατικοῦ τυραννικοῦ πραγματισμοῦ. Τὸ ἀληθινὸν εὐρίσκεται ὀπισθεν τοῦ ρεαλισμοῦ, ὥστε τὸ ἐρμηνευόμενον μυστήριον - δηλαδή τὸ πραγματικὸν τοῦ πραγματικοῦ - ἐπειδὴ ἐρμηνεύθη κατέστη ἀνερμήνευτον. Ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε τι πλεόν καὶ ταυτίζεται μετὰ τῶν ἐλευσινίων ὑποσχέσεων, καταλύεται εἰς τὴν ἀντικατάστασιν της ἐκ τῆς λεγομένης ὑποκειμενικῆς Κρεοντείου ἀληθείας, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὸν ἐγωισμόν καὶ τὴν ἀντικαθολικότητα τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ τὴν ἀντικοινωνικότητα.

Διὰ τὴν Ἀντιγόνην, ὅπως καὶ δι' ὀλόκληρον τὴν ἀγαπητικὴν της παράδοσιν, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ὄντως ἐλευθερία, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται εἰς τὴν ὑπὲρ λόγον ἀγάπην καὶ αὕτη εἶναι ἡ πλεόν ἔμπρακτος σοφία. Πρὸς χάριν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν ἓνα σκοπὸν της, θυσιάζει τὰ πάντα. Διότι διὰ τὴν Ἀντιγόνην ἡ ἀγάπη εἶναι ἀπόλυτος,

⁴⁴⁵ Φ. Ντοστογιέφσκυ, Ἀδελφοὶ Καραμαζόφ, Β. σελ. 58

ἀδήριτος ἀνάγκη. Ἡ ἀλήθεια διά τήν ἐλευθερίαν της εὐρίσκεται εἰς τήν ἐνεργόν ἀγάπην, ἡ ὁποία ἀνάγει τήν ζωήν τῆς Ἀντιγόνης εἰς δύο μοναδικάς ἐσχάτους ἀποκαλύψεις. Ὅσον περισσότερο ἀγαπᾶ ἐνεργῶς, τόσον περισσότερο πείθεται διά τήν στήριξιν τῶν θεῶν καί τήν αἰωνιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Διά τοῦτο, ζήλω πυρπολουμένη τῆς φιλότητος καί ἀγάπης, καί λόγῳ ὠραιζομένη καί κρατυνομένη, ὑπείσηλθε τό στάδιον θερμῶς τῆς "ἀθλήσεως" καί βραβεῖον νίκης αὐτῇ ἡ Ἐλευσίνιος μακαριότης.

ε. ΑΓΑΠΗ: ὁ σοφός διδάσκαλος

Ἡ ἀγάπη, εἰς τήν φιλοτικήν καί μυστηριακήν της τελείωσιν, εἶναι ἡ τελεία σοφία. Εἰς τήν ἀγάπην καί διά τῆς ἀγάπης ἡ Ἀντιγόνη, καί αἱ προᾶξεις της, ἀποκτοῦν ἓνα νέον κέντρον, κέντρον μεταμορφωτικόν, εὐρίσκουν τόν πραγματικόν των σκοπόν, σκοπόν οὐσιαστικῶς σωτηριολογικόν. Πρόκειται, βεβαίως, περί τῆς ἐνεργοῦ καί οὐχί ὄνειροπόλου ἀγάπης, περί τῆς πρὸς τόν φίλον ἀγάπης καί συγχρόνως διά τήν πόλιν/ἀνθρωπότητα. Περί μιᾶς ἀγάπης ἡ ὁποία, ἐπειδή ζητεῖ τήν συντριβήν τοῦ ἐγωισμοῦ, καί τήν ἀκλόνητον πίστιν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναταποδόσεως, προὑποθέτει ἐπίπονον προσπάθειαν καί ἐπίπονον αὐτοκυριαρχίαν. Ἡ Ἀντιγόνη ὑπενθυμίζει εἰς τόν Κρέοντα ὅτι διά τό "συμφιλεῖν ἔφυν", ὁμως διά τήν φιλότητα - τόν πολυτίμητον τοῦτον διδάσκαλον - ὀφείλει τις νά γνωρίζῃ πῶς θά τήν ἀποκτήσῃ διότι ἀποκτᾶται δυσκόλως καί μετά πάροδον χρόνου ἱκανοῦ καί κοπιαστικῆς συναισθηματικῆς ἀσκήσεως, διότι δέν ἔχει ἀξίαν ν' ἀγαπήσεις διά μίαν στιγμήν, ἀλλά "διά πάντα καί κατά πάντα". Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ φανέρωσις τῆς σοφίας τοῦ *Νυμφείου*, φορεῦς μιᾶς παραδόσεως παντοδυναμίου. Δι' ὃ καί ἡ ἀγάπη ἐξαγνίζει, τελικῶς, τόν οἶκον καί σώζει τήν πόλιν. Ἡ ἀγάπη τῆς Ἀντιγόνης εἶναι συναίσθημα ἀνεκτίμητον καί δι' αὐτοῦ δύνασαι ν' ἀποκτήσῃς τόν κόσμον ὀλόκληρον. Ἡ τελεία ἀποκάλυψις ταύτης τῆς παντοδυναμίας τῆς ἀγάπης εἶναι τό φῶς τῆς χαραυγῆς ἑνός νέου μέλλοντος, μιᾶς ἀναστάσεως, ἡ πλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως διά μίαν ἀνανεωμένην ζωήν. Ὁ οἶκος τῶν Λαβδακιδῶν καί ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἀναγεννῶνται διά τῆς ἀγάπης, καί τοῦτο φαίνεται ἅμα τῇ ἐπανεμφανίσει τῆς Ἰσμήνης. . . "ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει"! Ἀπό τῶν πρώτων, ἄλλωστε, στίχων ἡ ὑπέρφωτος τῆς φιλότητος - ἀγάπης ἔλλαμψις ἤστραψε τῇ καρδίᾳ τῆς Ἀντιγόνης καί τοῖς "ἐν σκότει φαίνειν ἀπειργάσατο". Καί τοῦτο, διότι ἡ Ἀντιγόνη ὡσπερ ἀστραπή ἐστάλη ὑπό τοῦ "Κηρύξαντος Διός" διά νά μηνύσῃ τοῖς ἐν σκότει τό φῶς καί τό θεϊκόν μήνυμα. Δι' ὃ, καί διά τοῦ λόγου της ἡ Ἀντιγόνη ἀναδεικνύεται "βέλος ἐν φαρέτρα κρυπτόμενον".

στ. Τό πρόσωπον τῶν θεῶν

Θσα ἀνωτέρω ἐξετέθησαν ἀντλοῦν τήν ἀλήθειάν των, τήν ἀρχήν καί τό τέλος των ἐκ τῆς ζεούσης ἀμετακινήτου καί βαθυτάτης πίστεως εἰς τό πρόσωπον τῶν θεῶν καί τῶν νομίμων των, μετά τῶν ὁποίων ἡ Ἀντιγόνη διετήρει μίαν λατρευτικήν σχέσιν. Διά τήν Ἀντιγόνην τά πάντα εἶναι ἀτελῆ ἄνευ τῆς θεϊκῆς των διαστάσεως. Ὁ λόγος καί ἡ σοφία ἀποκτοῦν τό θεμέλιόν των, ἔχουν τήν πλήρη ἀποκάλυψίν των, εὐρίσκουν τήν ἔνσαρκον ἔκφρασίν των, ἐγγίζουσι δι' ἑνός λόγου τόν ὑψηλότερον ἀναβαθμόν των. Ἡ ὑψίστη ἔννοια τοῦ λόγου καί τῆς σοφίας, εἶναι ἐκείνη ἀκριβῶς ἡ ὁποία ταυτίζεται μετά τοῦ Διονύσου, ἐκείνη ἡ ὁποία ταυτίζεται μετά τοῦ τρίτου προσώπου τῆς μυστηριακῆς τριάδος τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, τό ὁποῖον δυναμικῶς ὀδηγεῖ τήν Ἀντιγόνην πρὸς τήν φιλότητα καί τήν ὠθεῖν ἄνεργῆ μετά πληρότητος καί ὀλοκληρίας.

Ὁ Διόνυσος εἶναι ἡ δύναμις τοῦ *Τύμβου*, τοῦ *Νυμφείου*, διά τῆς ὁποίας θριαμβεύει καί νικᾷ ἡ δύναμις τῆς φιλότητος καί θεϊκῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κινητήριος δύναμις τῆς Ἀντιγόνης. Ἡ φιλότης εἶναι, ἄλλωστε, τό μόνον σταθερόν ὑπόβαθρον ὅλης τῆς πίστεώς της, ἐκείνης ἡ ὁποία ἔδωσε τήν ὀριστικήν ἀπάντησιν εἰς τό περί ἀληθείας ἐρώτημα, ὅτε ἡ πίστις δέν εἶναι κάτι, ἀλλά κάποιος μετά τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσει μίαν ἀποκλειστικήν ἀγαπητικήν σχέσιν. Δι' ὃ καί ἔάν, ὁ Κρέων ἠδύνατο νά τῆς ἀποδείξῃ ὅτι ἡ φιλότης εἶναι ἐκτός τῆς ἀληθείας καί ἔάν ὄντως εὐσταθοῦσε ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἐντός τῆς φιλότητος, θά προετίμα νά διαιωνίσῃ τήν φιλότητα καί οὐχί τήν ἀλήθειαν. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀντιγόνη τήν ἐκ φιλότητος εὐφροσύνην οὐκ ἠρνήσατο καί πόθῳ φιλοτικῶ συναρμόσασα τήν ἑαυτῆς ψυχὴν " *ἀνεκφράστου θυμηδίας διά παντός ἐνεπίμπλατο* ".

ζ. Ὁ Χριστιανισμός τῆς Ἀντιγόνης

Ἡ πηγὴ λοιπόν τῆς πίστεως τῆς Ἀντιγόνης, ἐπομένως καί τοῦ λόγου καί τῆς σοφίας, εἶναι ἡ ζέουσα ἀγάπη καί ἡ πρόθυμος ὑπακοή. Ἡ Ἀντιγόνη ἐν τῇ τοιαύτῃ θεωρήσει, ὑπῆρξεν χριστιανὴ μάρτυς μετά τῆς πλέον βαθυτάτης σημασίας τοῦ ὄρου. Δέν γνωρίζω οὐδεμίαν ἄλλην μάρτυρα, ἡ ὁποία θά ἠδύνατο νά χαρακτηρισθῇ περισσότερο Χριστιανὴ τῆς Σοφοκλείου ἠρωίδος. Ἡ ζωὴ της ἦτο μία διαρκῆς, ἀποκλειστικὴ καί ἄνευ ὄρων σχέσις μετά τῶν σωστικῶν θεῶν. Μέσω τοῦ Πολυνείκου, ἡ Ἀντιγόνη ἀνανέωσε τήν πρὸς τοὺς φίλους ἀγάπην της καί συγχρόνως τήν πίστιν καί τήν ὑπακοήν τῶν ἀνθρώπων εἰς τοὺς θεούς. Τί οὖν πολυτιμώτερον ὑπάρχει τοῦ *συμφιλεῖν*; Ἡ ἀγάπη / φιλότης εἶναι ἀνωτέρα καί τῆς ζωῆς, εἶναι ὁ στέφανος δόξης τῆς ζωῆς. Ἡ Ἀντιγόνη οὐκ ἐπέκεινται καί ἀντίληψις εἶναι σαφής:

Ἐάν ὑπάρχουν οἱ Θεοί καί ἐγώ πάσχουσα ὑπηρετῶ τά "νόμιμά" των, τότε καί ἐγώ εἶμαι ἀθάνατος. Ἴδού ἡ ἰδική της ὁμολογία πίστεως!

Ἀξίζει ἀσφαλῶς νά ἐπισημάνωμεν ὅτι ὁ "χριστιανισμός" τῆς Ἀντιγόνης, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ θεμέλιον τῆς ζωῆς ζωῆς, δέν εἶναι ὁ ἱστορικός ἢ εὐσεβιστικός, ἀλλ' ὁ ἀποκαλυπτικός καί σωτηριολογικός, μέσω μίας τραγικῆς πορείας ἐλευθερίας καί ἀγάπης, ἐλευθέρας ἀγάπης μεταξύ θεῶν καί Ἀντιγόνης. Συνεπῶς, ὁ λόγος καί ἡ σοφία της δέν δύναται νά κατανοηθῆ εἰς τά ὄρια μιᾶς ἐξωτερικῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, τῆς σκιᾶς ἢ τοῦ καθήκοντος, μιᾶς χρησιμοποιοῦσας τῆς "ἐσταυρωμένης" ἀληθείας, μιᾶς νομιμοποιήσεως τῆς ὡσαύτως ἐσταυρωμένης ἐλευθερίας.

Ἡ καταδίκη, ὡς τήν ἐγνώρισεν ἡ Ἀντιγόνη ἐκ τῆς τοῦ Κρέοντος ἀποφάσεως, ἔφερε εἰς τήν ἐπιφάνειαν μίαν καταποντισμένην ἀλήθειαν, ἡ ὁποία, ὡστόσον, ἐγγελοποιεῖ τήν ἠθικήν καί τόν κόσμον τῶν ἀπαγορεύσεων, ἐφ' ὅσον τά ἠθικά κριτήρια ἦτο οὐσιαστικῶς ἀναρμόδια νά ἀποφανθοῦν διά τόν ἄνθρωπον. Ἡ Κρεόντειος - νομική - ἠθική συνεχίζει ψυχρά καί ἀσυγκίνητος ὡς ὁ νόμος λαμβάνει ρητῶς τό μέρος τοῦ δέοντος, κρίνει τόν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἡ ἰδία δέν ἐκτίθεται εἰς τās δοκιμασίας τῆς ζωῆς. Δι' αὐτό "καταδικάζει" τόν παραβάτην χωρίς νά τόν "συμπαθῆ". Κρατοῦσα πάση θυσίᾳ αὐτάς τās ἀποστάσεις ἀπό τῶν ἀρνητῶν της, ἀποδεικνύεται εὐθυνόφοβος, διότι φροντίζει διά τήν διάσωσιν τῶν κριτηρίων της, χωρίς ν' ἀποτολμᾷ τόν ἐναγκαλισμόν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως . . . Ἡ ὑπέρ νοῦν καταδίκη τῆς Ἀντιγόνης δοκιμάζει τά ὄρια τῆς ἐλευθερίας μας. Ἐάν ὁ Κρέων ἐθίζεται ἀπό τήν πρώτην στιγμήν εἰς τήν τῆς ἐξουσίας ἡδονήν, τότε δέν ὑπάρχουν ὄντως ὄρια ἐκλογῆς καί ἐπιλογῆς τά πάντα εἶναι προκαθορισμένα: Τά πάντα; Διά τήν Ἀντιγόνην, ναί!. Διότι ἀποδεικνύει ὅτι καί πέραν τῶν ἠθικῶν ὀρίων ἄρχεται μία ἕτερα, αὐθεντικώτερα ζωή.

Ὁ Λόγος καί ἡ Σοφία γεννῶνται εἰς τήν τῆς Ἀντιγόνης καρδίαν. Ἡ Ἰσμήνη ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὑπαρξίς καλχαίνουσα, ἀντιτιθεμένη εἰς τόν Κρέοντα, τοῦ ὁποίου ὁ ἠθικισμός καί ὁ νομικισμός ἐξασφαλίζουν τήν αὐτοδικαίωσιν, ἐνῶ ἡ σοφία ἢ ἡ νοημοσύνη τῆς καρδίας της ἀναζητοῦν τήν δικαίωσιν εἰς τούς θεούς. Καί ἐάν ἡ προσέγγις τοῦ Λόγου καί τῆς Σοφίας εἰς τήν Ἀντιγόνην ἐγένετο ἀναγκαίως δυνατή μέσω τῆς "καλῆς ἀπολογίας" τῆς ἰδίας, δέν δυνάμεθα, ὡστόσον, ν' ἀγνοήσωμεν ἐπίσης ἀναγκαίως ὅτι ὁ λόγος καί ἡ σοφία της εἶναι ἐγκαρδία φρόνησις ἢ σύνεσις, μυστήριον καί μυστικόν τῆς καρδίας της. Διότι ἡ καρδία τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου, καί τοῦτο μᾶς τό ἀπέδειξεν ἡ Ἀντιγόνη, εἶναι "βάθος ἀμέτρητον", εἰς τό ὁποῖον μόνον οἱ θεοί δύνανται κατ' εὐθείαν νά ἴδουν καί νά ἀντικαταστήσουν, εἰς τοῦτο τό τῆς ὀδύνης βάθος της, τās κατά φύσιν κινήσεις της.

Ὁ λόγος, ὡς ἐπίσης καί ἡ σοφία, ἐκφέρονται διά τοῦ στόματος, ἀλλά προηγουμένως γεννῶνται εἰς τήν καρδίαν. Εἶναι καρποί βαθείας ταπεινώσεως μιᾶς ἐπιμελῶς κεκρυμμένης "ἀγιότητος", τήν ὁποίαν μόνον ἡ καρδία γνωρίζει νά ἱερουργῆ, παντελῶς ἀπρόσιτος εἰς τήν λογικήν καί ἠθικήν ἡμῶν, πέραν τῶν ἰδεῶν καί πεποιθήσεων ἡμῶν, γεγονότα

"παράδοξα" διά τόν γυμνόν ἀνθρώπινον λόγον καί διά τήν ἰδίαν τήν ἀνθρωπίνην σοφίαν. Ἐάν ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου, λόγος ἀνθρωπίνης σοφίας, δέν δύναται ν' ἀποφεύγη τόν πειρασμόν τῆς ἀτομικῆς φιλοδοξίας, ὁ λόγος καί ἡ σοφία τῆς Ἀντιγόνης, " ἐν ἀποδείξει πνεύματος καί δυνάμεως "⁴⁴⁶, φυλάσσονται εἰς τήν μεγαληγόρον ταπείνωσιν, εἰς τήν καρδίαν ἡ ὁποία διαθέτει θεϊκὴν δύναμιν.

Δέν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖον ὅτι ἡ Ἀντιγόνη προκειμένου ν' ἀποκαλύψῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς σκοπιμότητος τό γνήσιον τοῦ λόγου καί τό ἀληθές τῆς σοφίας της, ἀκριβῶς τόν μυστικόν καί μυστηριακόν χαρακτήρα των, ἐπιλέγει ἕναν τρόπον παράδοξον διά νά ὁμιλήσῃ εἰς ἡμᾶς διά τό τῆς ἀγάπης μεγαλεῖον: Αὐτόν τῆς ὑπακοῆς εἰς τά "τῶν θεῶν νόμιμα", ὁ ὁποῖος, ὡς λόγος τῆς σοφίας τῶν θεῶν, προφητεύει τήν ἔλευσιν τῆς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Εἶναι ἡ πραγμάτωσις τῆς προσδοκίας ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἀφιξις εἰς τὰς *Νήσους τῶν Μακάρων τῆς Ἱστορίας*.

Η ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Ο ΝΟΣΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Εως καί τῆς ἀπαγγελίας τοῦ Κοιμοῦ, ὑπάρχει ἔντονον τό στοιχεῖον τῆς περιπλανήσεως τῆς ἡρώιδος, τό ὁποῖον ἔχει ὡς σκοπόν τήν εὐγλωττον παρουσίαν τοῦ *Νόστου*⁴⁴⁷ τῆς Ἀντιγόνης, ἥτοι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ οἴκου εἰς τήν πόλιν καί τόν κόσμον καί τήν ἐπιστροφήν τῆς ἡρώιδος εἰς τόν οἰκεῖον δι' αὐτήν πλέον χῶρον τῶν φίλων. *Νόστον* τόν ὁποῖον στερεῖται ἡ Ἰσμήνη.

Ἡ περιπλάνησις, βεβαίως, τῆς ἡρώιδος συνδυάζεται μετά τῆς ἀντιθέσεως τῆς καθεστωτικῆς Κρεοντείου ἀντιλήψεως καί ἀποτελεῖ τήν ἡρωϊκὴν προϋπόθεσιν. Ὡστόσο, ἡ εὐδωσις τῆς διαδρομῆς εἶναι σαφῶς εὐθύνη τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου καί οὐχί τῶν θεῶν, καί τοῦτο εἶναι ἐντελῶς διαφορετικόν ἀπό τήν μοίραν τῶν ἡρώων τῆς *Ἰλιάδος*, συμπεριφορὰ καί ἀντίληψις ἡ ὁποία φωτίζει τήν ἀνατολήν ἐνός κόσμου εὐθύνης καί ἐλευθερίας. Ἀντίληψιν τήν ὁποίαν οὐ μόνον γνωρίζει ἀλλά καί βιοῖ ἡ Ἀντιγόνη, δι' ὃ καί δέν παραπονεῖται διά τήν ὑποτιθεμένην ἀπουσίαν τῶν θεῶν. Συναισθάνεται καί συναποδέχεται τήν εὐθύνην της. Εἶναι, ἄλλωστε, ἡ μόνη ὑπεύθυνος διά τε τήν ἐπιλογήν καί τήν διαδρομήν. Καί αὕτη ἡ ἀντίληψις τήν πληροῖ σοφίας καί συνέσεως, χάριτος καί καρτερίας καί

⁴⁴⁶ Α, Κορινθ., β, 5.

⁴⁴⁷ Κρίνοντες καί ἐκ τῆς Ὀμηρικῆς ἀντιλήψεως περί νόστου, - Ὀδύσ. Α' στ. 5 - δυνάμεθα νά εἰπωμεν ὅτι ὁ νόστος δέν ὑποστασιάζεται καί δέν περιορίζεται μόνον εἰς τήν ἐπιστροφήν εἰς τήν πατρῶαν ἢ οἰκεῖαν γῆν, οὐδέ ἀποτελεῖ προσωπικόν τι πρόβλημα, ἄλλ' ἔχει καί τὰς διαστάσεις τὰς ὁποίας ὁ φιλοσοφικός προβληματισμός τοῦ ἀπέδωσε.

ήρωϊσμοῦ. Εἶναι τό ἐν ταῖς φιλίαις πάθος της, διά τό ὅποϊον εἶναι ἡ μόνη ἀποκλειστικῶς ὑπεύθυνος.

Εἰς τόν σωτήριον τοῦτον ἀντίποδα, ὁ Κρέων θά ὑποστή ὑπέρ μόρον δεινά, λόγω τῶν προσωπικῶν του ἐπιλογῶν καί ἐμμονῶν, ὡς καί τῆς προσβλητικῆς καί βλασφήμου ἀνυπακοῆς του εἰς τό θεῖον, μεταβαλὼν τήν πρόσκαιρον τῶν θεῶν στήριξιν εἰς βαρυτάτην θεϊκὴν ὀργήν.

Οἱ θεοί, ἐκ τοῦ Ὀλύμπου, διακρίνουν τόν οἶκον τῶν Λαβδακιδῶν εὐρισκόμενον ἐν κρίσει. Διά τῆς τοῦ Διονύσου παρουσίας καί μανίας, ἐνσταλλάσσουν εἰς τήν Ἀντιγόνην τήν ἰδέαν τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ οἴκου ἐκ τῆς περιελθούσης δεινῆς καταστάσεως καί ἀπομονώσεως. Εἶναι ἡ πρόσκλησις τῶν Θεῶν διά τήν σωτήριον τῆς ἡρώιδος *περιπλάνησιν*. Ἡ ἀπόφασις, ἡ ἀποδοχή, ἡ διαδρομή καί ἡ ὑλοποίησις βαρύνει ἀποκλειστικῶς τήν ἡρώίδα. Ἡ Ἀντιγόνη ἀποδέχεται τήν πρόσκλησιν καί ἀποποιούμενη προσωπικῶν ἐπιθυμιῶν καί φόβων, καθίσταται ἡ ὑπηρέτης τοῦ κύρους τοῦ οἴκου της.

Ἡ αὐστηρά καί *in extremis* συμπεριφορὰ τῆς Ἀντιγόνης συνδέεται μετὰ τῆς διαδικασίας αὐτοσυνειδησίας της καί πλήρους ἐγγύτητος, ἐάν ὄχι ταυτίσεως μετὰ τῶν ἀποιχομένων ἀρχόντων συγγενῶν της. Ἡ διαδικασία αὕτη ἐκκινεῖ ἀπό τῆς ταυτίσεώς της μετὰ τοῦ οἴκου της διά νά χωρήσῃ εἰς τήν *περιπλάνησιν* καί τέλος εἰς τόν νόστον μετὰ τῶν φίλων. Καί αὕτη ἡ *περιπλάνησις*, πρό τοῦ ἑαυτῆς νόστου, ἀποτελεῖ τήν ἐπαναβίωσιν τῆς περιπλανήσεως τοῦ πατρός της, *μύησις* καί *μίμησις* τῆς πατρικῆς μοίρας καί ἐπιλογῆς. Καί ταῦτα πάντα ἐντός τοῦ οἴκου. Οὕτως, ἐντός τοῦ ἀπορφανισθέντος καί διηρημένου οἴκου, θεώμεθα τήν ἡρώίδα δυναμικῶς κινουμένη πρός συνάντησιν - παλιννόστησιν μετὰ τῶν φίλων, ἀλλά καί διά τῆς μαρτυρικῆς αὐτῆς θυσίας δυναμικῶς ἐπανενοῦσα οἶκον καί πόλιν.

Ἡ *περιπλάνησις* τῆς Ἀντιγόνης λειτουργεῖ ὡς ἓνα εἶδος σταδιακῆς *μυήσεως*, ἡ ὁποία θά τήν καταστήσῃ ὠριμον μέλος τῆς ὑπό ἔνταξιν κοινωνίας τῶν φίλων. Ὀλόκληρος δέ ἡ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ δράματος πορεία της εἶναι πορεία ὀλοκληρώσεως τοῦ χαρακτῆρος της. Καί διά τῆς θυσίας ἀποκτᾶ μίαν **ὑπερκόσμιον καθαρότητα**. Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν ἄνθρωπος τοῦ νόστου, καί τοῦτο διότι εἶναι καί *ἄνθρωπος τῆς μνήμης*, ἐφ' ὅσον δέν πείθεται ἐκ τῆς Ἰσμήνης καί τοῦ Χοροῦ νά λησμονήσῃ τόν κόσμον, εἰς τόν ὅποϊον ἡ ἰδία ἔταξε τόν ἑαυτόν της καί εἰς τόν ὅποϊον πλέον ἀνήκει. Ἡ κυριαρχία αὕτη ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν καί τῶν παθῶν, χριστιανική προτύπωσις, ἐπιτρέπει εἰς τήν ἡρώίδα νά **νοστήσῃ**, νά φανερώσῃ εἰς τόν λαόν τῶν Θηβῶν καί εἰς τόν κόσμον ἅπαντα τό ἀληθινόν της πρόσωπον, νά ὑπάρξῃ κοινωνικῶς καί ἐν τέλει νά λειτουργήσῃ ὡς στοιχεῖον ἐνότητος εἰς ὄλα τά ἐπίπεδα: οἴκου - πόλεως - κόσμου. **Φιλότης, νόστος, μαρτύριον, ἐνότης**: τέσσαρες λέξεις καί τέσσαρες ἀλληλοπεριχωρούμεναι ἔννοιαι, ἀχωρίστως καί ἀσυγχύτως ἠνωμένοι μεταξὺ των, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἓνα ἀδιαίρετον τετράπτυχον καί συνοψίζουν τόν ἄθλον τῆς Ἀντιγόνης.

Περαιωθέντος τοῦ Κομποῦ, ἔχομεν καί τό πέρας τῶν δύο περιπλανήσεων: ἤτοι τοῦ οἴκου καί τῆς ἡρώιδος. Ὁ οἶκος, μετὰ τήν δυσεβῆ

αὐτοῦ περιπλάνησιν, ἐπανέρχεται εἰς τήν εὐκλεῆ αὐτοῦ πορείαν καί δυναμικῶς ἐπανεντάσσεται εἰς τήν περιώνυμον καί ἡρωϊκὴν Ἱστορίαν, γενόμενος καί αὐθις ἢ τῶν Θηβῶν ἀκτὶς ἀελίου. Καί ἡ ἡρώϊς, ὀλοκληροῦσα τήν σύντομον ἐν τῷ κόσμῳ αὐτῆς πορείαν, ἐπιτυγχάνουσα ἀπολύτως εἰς τοὺς τεθέντας στόχους, κατέρχεται νικῶσα καί ἵνα νικήσῃ παρά τό πλευρόν τῆς Περσεφόνης, φίλη μετὰ φίλων. Ἡ Ἀντιγόνη, τελειωθείσα ἐν ὀλίγῳ, ἐπλήρωσε χρόνους καί στόχους μακροῦς.

Ἡ ἀθανασία ἐκπηγάζει ἐκ τοῦ τυμβήρους θαλάμου εἰς τόν ὅποιον οὐσιαστικῶς τερματίζεται ἡ ἀνθρωπίνη αὐθάδεια καί ἀποτυχία, καταλυομένων οὕτως τοσοῦτων αὐτονοήτων καί ἀχρήστων πραγμάτων. Συντρίβεται, συγχρόνως, ἡ ἀνυπακὴ καί ἡ ὕβρις τοῦ παγκακίστου τυράννου, ἀπογυμνωθείσης οὕτω τῆς δυνάμεως καί τῆς ἀρετῆς τῶν Θηβαίων.

Ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι πρότασις τῆς ζωῆς ἐκτός τοῦ χρόνου καί τῆς ἱστορίας, τῆς ζωῆς τῆς αἰωνιότητος ἢ τῆς ἀθανάτου ζωῆς. Εἶναι, ὡσαύτως, πρότασις συμμετοχῆς εἰς τό μυστήριον τοῦ καινοῦ φιλοτικοῦ κόσμου καί τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀπαρχή τῶν αἰώνων τοῦ πνεύματος καί τῆς ὠραιοποιήσεως τῆς Δημιουργίας. Ἀπαρχή ἡ ὁποία θά λάβῃ τήν πλήρη ὀλοκλήρωσίν της εἰς τήν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τήν ὀγδόην ἡμέραν τῆς δημιουργίας τῆς αἰωνίου καί ἀτελευτήτου. "Ὀγδὴ δέ, ἢ πρὸς θέωσιν τῶν ἀξιῶν μετὰταξις τε καί μετάβασις . . . Ἡ ὀγδὴ, τό τοῦ αἰεὶ εἶναι τῶν ὄντων ἀρρήτων μυστηρίων ὑπαγορεύει", κατὰ τόν Θεηγόρον Ἀγ. Μάξιμον.

Η ΥΠΕΡΒΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος διαφέρει, ὡς εἶναι ἀπολύτως φυσικόν, ἀπὸ ἄτομον εἰς ἄτομον καί ὅτε εἰσέτι πρόκειται περὶ ἀδελφῶν ἀνετεθραμμένων ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους καί τὰς αὐτὰς προϋποθέσεις. Ἐκ τῆς ἀληθείας ταύτης ἐξυπακούεται ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος γεννᾶται μετὰ μιᾶς διαφορετικῆς σφραγίδος τῆς φύσεως, ἀπολύτως προσωπικῆς. Ἡ Ἰσμήνη καί ἡ Χρυσόθεμις π. χ. δέν ἀντιδροῦν ὁμοιότροπως μετὰ τῶν ἀδελφῶν των Ἀντιγόνης καί Ἡλέκτρας ἀντιστοίχως. Αἱ πρῶται συμμορφοῦνται, κατ' ἀνάγκην, πρὸς τόν ἐπονείδιστον τρόπον ζωῆς τόν ὅποιον ἐπιβάλλει εἰς ταύτας ἡ κατάστασις τῆς ὤμῆς βίας, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἀντιδροῦν δυναμικῶς, πάσχουν, ἀλλὰ τελικῶς δικαιοῦνται.

Ἡ Ἰσμήνη, βεβαίως, δικαιολογουμένη διὰ τήν ἑαυτῆς στάσιν ἀπαντᾷ ὡς ἐξῆς εἰς τήν ἀδελφήν της:

*" Ἄλλ' ἐννοεῖν χρή τοῦτο μὲν γυνκαῖχ' ὅτι
ἔφυμεν, ὡς πρὸς ἄνδρας οὐ μαχομένα"*

ἔπειτα δ' οὐνεκ' ἀρχόμεθ' ἐκ κρεισσόνων
καί τοῦτ' ἀκούειν κάτι τῶνδ' ἀλγίονα.
ἐγὼ μὲν οὖν αἰτοῦσα τοὺς ὑπὸ χθονός
ξύγγοιαν ἰσχύειν, ὡς βιάζομαι τάδε
τοῖς ἐν τέλει βεβῶσι πείσομαι· τό γάρ
περισσά πράσσειν οὐκ ἔχει νοῦν οὐδένα "

(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 61 - 69)

Ὡς καί κατωτέρω, ὅτε διὰ τὴν ἄρνησιν συμμετοχῆς εἰς τὴν τοῦ Πολυνείκουσ ταφὴν κατηγορεῖται ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης ὡς ἀσεβής:

" Ἐγὼ μὲν οὐκ ἄτιμα ποιῶμαι, τό δέ
βία πολιτῶν δρᾶν ἔφυν ἀμήχανος "

(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 78 - 79)

Δικαιολογημένη; Εἶναι ὅπωςδήποτε ἀνθρώπινον νά ταράσσηται καί ὁ ἔμφυτος νοῦς, ἐκ τῶν σωρευθέντων δεινῶν καί συμφορῶν. Δέν συμβαίνει ὁμως τοῦτο καί μετὰ τῆς Ἀντιγόνης τῆς ὁποίας, ὅλως ἀντιθέτως, αἱ μεγάλαι δοκιμασίαι ἀπεργάζονται καί προβάλλουν τὴν φύσιν γενναιοτέραν καί ἐπιβλητικωτέραν. Αὐτός, βεβαίως εἶναι, ὁ κλῆρος τῶν μεγάλων προσωπικότητων, τῆς ἱερωνύμου τῶν μαρτύρων φάλλαγος· ἡ ὑπέρβασις τῆς φύσεως.

Σύμπορος καί συνοδίτης ἔργων ἀγαθῶν καί εὐκλεῶν ἢ ὡσαύτως εὐσεβῆς Ἡλέκτρα, τῆς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νά κάμψη τό ἀγωνιστικόν φρόνημα:

" Πεσοῦμεθ', εἰ χρή, πατρί τιμωρούμενοι "

(Σοφοκλ. Ἡλέκτρα, στ. 399)

Θλιβερόν ἀποτέλεσμα τῆς ὑποχωρήσεως εἰς τὴν βίαν καί τὴν ἐξουσιαστικὴν αὐθαιρεσίαν εἶναι ἡ ἀλλοίωσις καί ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀποποίησης τῆς ἑαυτῶν προσωπικότητος, τῆς ὑψίστης ταύτης διακρίσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας. Διὰ τοῦτο Ἀντιγόνη καί Ἡλέκτρα ἀποδοκιμάζουν μετὰ βδελυγμίας Ἴσμήνην καί Χρυσόθεμιν ἀντιστοίχως, διὰ τὴν ἀνάρμοστον εἰς τὴν φύσιν των ὑποτακτικὴν διαγωγὴν, διότι οὐδεμία πρᾶξις των δέν πηγάζει καί δέν ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ των - αὐτοβούλως - ἀλλ' ἐκ τῆς ἀβούλου εἰς τοὺς τυράννους ὑποταγῆς των:

" Ἄπαντα γάρ σοι τὰμὰ νουθετήματα
κείνης διδακτὰ κούδέν ἐκ σαυτῆς λέγεις "

(Σοφοκλ. Ἡλέκτρα, στ. 343 - 344)

" Κρέοντ' ἐρώτα· τοῦδε γάρ σύ κηδεμών "

(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 449)

Αὕτη δέ ἡ τῆς Ἰσμήνης καί Χρυσοθέμιδος ὑποταγή ὀδηγεῖ Κρέοντα καί Αἴγισθον εἰς τήν αὐθαιρεσίαν τῆς ἐξουσίας καί εἰς τήν ψευδαίσθησιν ὅτι ὁ πολίτης γίνεται ὑποχείριος, δηλ. δαμάζεται ἀκριβῶς ὡς ὁ ἵππος διά τινος μικροῦ χαλινοῦ:

" Σμικρῶ χαλινῶ δ' οἶδα τούς θυμουμένους
ἵππους καταρτυθέντας "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 477 - 478)

Ἡ ἄρνησις, παραγνώρισις αὕτη τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου - πολίτου, καί δὴ ἡ μεταχείρισίς του ὡς ζώου, ἀποτελεῖ ἀναντιλέκτως ἓνα ἐκ τῶν κυριοτέρων γνωρισμάτων τῆς ἀπολυταρχίας καί ἓνα ἐκ τῶν αἰτίων τῆς πτώσεως τοῦ Κρέοντος. Ἐν τῇ ὀργῇ του, ὁ τύραννος ἀπογυμνοῦται τῶν δημοκρατικῶν προσχημάτων διακονίας τῆς πόλεως καί τῶν πολιτῶν, ἀποκαλυπτομένης οὕτω τῆς πραγματικῆς καί ἐμμελῶς ἀποκρυβείσης, φύσεώς του. Αἰ ὡς ἄνω δηλώσεις εἶναι αἰ ρωγμαί εἰς τό πολυδιαφημιζόμενον δημοκρατικόν προσωπεῖον του, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι πλέον εὐδιάκριτος ἢ ἀβαστακτός ἐλαφρότης τοῦ προσωπικοῦ καί πολιτικοῦ του εἶναι.

Εἰς τόν ἀντίποδα Κρέοντος, ἡ Ἀντιγόνη, ἀψηφοῦσα τὰς ἀπειλάς τοῦ Κρέοντος καί τήν ἀδυναμίαν τῆς φύσεώς της, ἀποκρούει εὐθαρσῶς τὰς κατηγορίας του, διαβεβαιοῦσα τόν ἔκκληκτον τύραννον ὅτι ἅπαντες τυγχάνουν σύμφωνοι μετά τῆς πράξεώς της καί μόνον ὁ φόβος ἀναγκάζει τούτους νά σιωποῦν:

" . . . . . τούτοις πᾶσιν ἀνδάνειν
λέγοιτ' ἄν, εἰ μή γλῶσσαν ἐγκλήοι φόβος " ⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Σημειωθήτω ὅτι ἐνθάδε ὁ ποιητής προσέφερεν εἰς τό ἀθηναϊκόν ἀκροατήριον τήν ἠδυτάτην εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς συνειδητοποιήσεως τῆς ἀνωτερότητος τῶν Ἀθηνῶν ἐναντι καί αὐτῆς τῆς στρατιωτικῶς ὑπεροχικῆς, ὀλοκληρωτικῆς Σπάρτης, ἡ ὁποία ἐρείδετο τήν ἑαυτῆς πολιτικὴν καί κοινωνικὴν ἐνότητα εἰς τήν τῶν πολιτῶν κατατρομοκρατήσιν, δι' ὃ καί ἐν αὐτῇ εὐρίσκετο καί ἱερόν τοῦ Φόβου : "Τιμῶσι δέ τόν Φόβον οὐχ ὡσπερ οὖς ἀποτρέπονται δαίμονας, ἠγούμενοι βλαβερόν, ἀλλά τήν πολιτείαν μάλιστα συνέχεσθαι φόβῳ νομίζοντες " (Πλουτ. Κλεομ. 9). Ἀντιθέτως εἰς τὰς δημοκρατικὰς Ἀθήνας εὐρίσκετο ὁ τοῦ Ἐλέου βωμός, πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἀγάπης μεταξύ τῶν πολιτῶν καί πρὸς διακονίαν τῆς φιλανθρωπίας γενικώτερον: "Ἀθηναίοις δέ ἐν τῇ ἀγορᾷ καί ἄλλα ἐστίν. . . καί Ἐλέου βωμός, ᾧ μάλιστα θεῶν εἰς ἀνθρώπινον βίον καί μεταβολάς ὄντι ὠφελίμῳ, μόνοι Ἑλλήνων τιμὰς νέμουσιν Ἀθηναῖοι" (Παυσαν. Α' 171).

Ἄλλωστε ἡ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους περιγραφομένη καί προβαλλομένη πολιτεία τῶν Ἀθηνῶν διαφέρει τῆς ὑπὸ τοῦ Μενελάου ἐν Αἴαντι προβαλλομένης καί ἐπὶ τοῦ Δέου ἐρειδομένης πολιτείας (Σπάρτης) τήν ὁποίαν ὡσαύτως καί ὁ ποιητής Στασίνοσ εἰς τὰ Κύπρια ἔπη προβάλλει λέγων: "ἵνα γάρ δέος, ἐνθα καί αἰδώς". Ὡστόσον ἡ τοῦ Σωκράτους ἀθηναϊκὴ ἀντιληψις φρονεῖ τό ὅλως ἀντίθετον: "Οὐκ ἄρ' ὀρθῶς λέγειν ἵνα γάρ δέος ἐνθα καί αἰδώς ἀλλ' ἵνα μὲν αἰδώς, ἐνθα καί δέος". Δι' ὃ καί Περικλῆς μεθ' ὑπερηφανείας διακηρύσσει ὅτι "τά δημόσια διὰ δέος οὐ παρανομοῦμεν" (Θουκιδ. Ἐπιτάφιος, Β' 37) κατ' ἀνάλογον ἀξιωματικὴν παιδευτικὴν τοῦ Δημοκρίτου ἐντολήν: "Μὴ διὰ φόβον, ἀλλὰ διὰ τό δέον χρεῶν ἀπέχεσθαι ἀμαρτημάτων" (ἀποσπ. Β 4, D).

Θαυμασίως ἡ διαφορὰ αὕτη ἀντιλήψεως Ἀθηνῶν καί Σπάρτης ἔχει διατυπωθεῖ ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Κείου εἰς τὰ δύο περιώνυμα ἐπιγράμματά του πρὸς τιμὴν τῶν τοῦ Μαραθῶνος καί τῶν Θερμοπυλῶν προμάχων:

" Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν "
(117 6D M)

Ταῦτα πάντα ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ὑπό τῆς Ἀντιγόνης διαμόρφωσιν ἐλευθέρας δυναμικῆς καί ἀκαταβλήτου προσωπικότητος ὥστε αὕτη, τοιουτοτρόπως χειραφετηθεῖσα καί αὐτονομηθεῖσα, νά δύναται νά ἐκπληρώσῃ ὡς αὐτοτελής ὑπαρξίς τόν ἰδιαίτερον αὐτῆς προορισμόν, πάντοτε ἐν ἁρμονίᾳ πρός τό ὑπέρτατον τοῦ πολίτου καί φίλου χρέος. Τήν ἀληθῆ ἀντιπροσώπευσιν τῶν οὐσιαστικῶν θεμελίων τῆς ζωτικῆς τοῦ Κράτους ἰσχύος. Τήν ὑπέρβασιν τῆς ὑποταγῆς καί τοῦ εὐτελισμοῦ, καί μάλιστα μέ τίμημα ἰδιαιτέρως ἐπαχθές: **Τόν θάνατον.**

Ἐλευθέρα οὕτως ἐκ τῶν τῆς φύσεως δεσμεύσεων, ἡ Ἀντιγόνη καθίσταται τό σύμβολον τῆς ὑπερβάσεως ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ τῶν Θηβῶν. Ἡ μόνη μή ὑποκύψασα εἰς τήν τοῦ Κρέοντος τυραννίαν. Ὡστόσον, ὁ δυστυχῆς Κρέων τῆς καταλογίζει τήν ὑπέρβασιν ταύτην ὡς ἀναίδειαν:

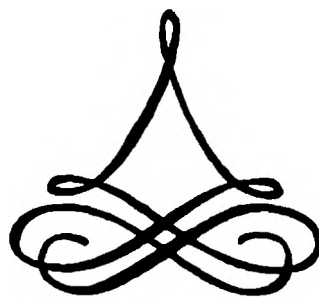
ΚΡ. *Σύ τοῦτο μούνη τῶνδε Καδμείων ὄρας*

ΑΝ. *Ὅρωσι χούτοι σοί δ' ὑπίλλουσι στόμα*

ΚΡ. *Σύ δ' οὐκ ἐπαιδῆ, τῶνδε χωρίς εἰ φρονεῖς*

(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 508 - 510)

Μετά τινος δεκαετηρίδας, οἱ Ἀθηναῖοι θά ἐπαναβιώσουν τήν τῆς Ἀντιγόνης τραγωδίαν εἰς τήν ζωήν τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς ἐθυσιάσθη, ὑπερβάς τήν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀντέταξε τό ἄτομον καί τήν ἐν αὐτῷ ἠθικήν συνείδησιν εἰς τήν σαθράν καί ὑποκριτικήν ἠθικήν συνείδησιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ καί τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἐξουσίας. Ἀντιγόνη καί Σωκράτης εἶναι οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι μέ τίμημα τήν ἰδίαν τῶν τήν ζωήν, ἐβεβαίωσαν καί πανηγυρικῶς διεκήρυξαν τήν ὑπέρβασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καί τήν τοῦ ἀτόμου αὐτονομίαν καί ἐλευθεροβουλίαν, κατά τήν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνων τάς τῆς Φύσεως καί ἐξουσίας συμβάσεις ἀποφασίζει ὁ ἴδιος, συμφώνως πρός τούς ἰδικούς του ἐσωτερικούς νόμους καί τάς ἐπιταγὰς καί ἐντολάς τῶν θεῶν καί τῆς συνειδήσεώς του.

---

*"Ὡ ξεῖν' ἀγγέλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε
κείμεθα τῆς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι"*
(119)

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέθανον ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως πρόμαχοι ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ὑπακούσαντες εἰς τήν τῆς συνειδήσεως φωνήν των, ὡς τόν ὑπέρτατον νόμον, ἐνῶ οἱ Σπαρτιᾶται ἀπέθανον τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι, ἐξαναγκασθέντες δηλονότι ἐκ τῶν τῆς πατρίδος των νόμων, οἱ ὁποῖοι δέν τούς ἐπέτρεπον ἄλλην ἐκλογήν πέραν τοῦ "ἢ τᾶν ἢ ἐπί τάς". Οἱ Ἀθηναῖοι ἐθυσιάσθησαν αὐτονομούμενοι, οἱ Σπαρτιᾶται ἐτερονομούμενοι. Τοῦτο ἐκφράζει θαυμασίως καί ὁ Περικλῆς εἰς τόν μνημειώδη αὐτοῦ Ἐπιτάφιον λέγων: "μή μετά νόμων τό πλεῖον ἢ τρόπων ἀνδρείας" (Β' 39), ἀλλά καί ὁ Ἀριστοτέλης προτρέπων: "τό καλόν ἀλλ' οὐ τό θηριῶδες δεῖ πρωταγωνιστεῖν".

ΗΔΟΝΗΣ - ΟΔΥΝΗΣ ΥΠΕΡΒΑΣΙΣ

☉ ἄνθρωπος βιοῖ μίαν ὑπαρξιακὴν διπολικότητα τὴν ὁποίαν συνιστοῦν ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὀδύνη. Εἰς τὸν ἄξονά των περιστρέφεται ἡ ὑπαρξις. Ἡδονὴ καὶ ὀδύνη συναποτελοῦν ἓνα ἀνθρωπολογικὸν καθεστῶς, γνῶρισμα τῆς, κατ' ὀρθοδοξίαν, πτωτικῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχολογίας. Αὕτη εἶναι ἡ μία ἐννοιολογικὴ πλευρὰ. Ἡ αἰσθητηριακὴ ἡδονή, ἡ ὁποία ἐξουδετεροῦται ἐκ τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ θανάτου. Εἶναι ἡ τοῦ Κρέοντος περίπτωσις. Ἡ τῆς ἐξουσίας ἀτέρμονος ἡδονή, ἡ ἔχουσα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀδύνην τῆς προσωπικῆς καὶ οἰκογενειακῆς συντριβῆς. Ἡ ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς Ἀντιγόνης, δηλ. ἡ δυνατότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ γευθῇ τὴν ἡδονὴν δέν καταργεῖται, διότι ἡ ἐπεισαγωγὴ τῆς ὀδύνης δέν ἔχει σκοπὸν τὸν τῆς φύσεως ἀφανισμόν, ἀλλὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ἐκ τοῦ ὄτι τὴν ἐκθέτει καὶ τὴν ἀκυροῖ. Ἡ ὀδύνη τῆς Ἀντιγόνης διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τῶν λοιπῶν φίλων ὀδηγεῖ τὸ μὲν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν καὶ ἀναστολὴν τῆς αἰσθητηριακῆς ἡδονῆς, τὸ δὲ εἰς τὴν βίωσιν τῆς ἡδονῆς τοῦ θανάτου. Ἡ Ἀντιγόνη " ἔρωτι ἔρωτα διακρούεται " ⁴⁴⁹.

Ἐρειδόμενοι εἰς τὴν τῆς Ἀντιγόνης φιλοτικὴν συμπεριφορὰν, συνάγομεν τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ κατανίκησις τῆς ἡδονῆς ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τῶν μεγίστων προσωπικοτήτων. Εἰς τοῦτο συντελεῖ ἐν πρώτοις, ἡ διὰ τὸν οἶκον καὶ τὴν πόλιν μεθ' ἡδονῆς, ὀδύνη καὶ ἀγωνία τῆς ἡρωίδος.

2. Ἡ ὑπέρβασις τῆς ἐκδηλώσεως τῆς παρά - λόγου ἡδονῆς δέν συνιστᾶ, κατ' οὐδένα λόγον, παραμόρφωσιν ἢ στραγγαλισμόν τῆς φύσεως. Σημαίνει ἐπαναφορὰν τῆς δυνατότητος εἰς τὴν βίωσιν καὶ αἴσθησιν μιᾶς πρωτογνώρου διὰ τὸν τραγωδιακὸν χῶρον φιλοτικῆς ἡδονῆς.

3. Ἡ ἡδονὴ τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ "κατὰ νοῦν" νοερὰ ἡδονή, ἡ ἀληθὴς ἡδονὴ ἢ τῆς "ψυχῆς πρὸς τὸν λόγον συμβίωσις". Ἡ διάσπασις λόγου καὶ ψυχῆς. Ψυχὴ ἐδῶ σημαίνει τὰς ὑπολοίπους ψυχικὰς δυνάμεις καὶ λειτουργίας, καὶ ἐπομένως τὰς μὴ λογικὰς, ἀλλὰ κατωτέρας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπερ σημαίνει ὑπαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν τῶν ἀλόγων ζώων τάξιν. Ἡ ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης κατάργησις ταύτης τῆς διαστάσεως ὀδηγεῖ τὴν ψυχὴν εἰς κατάστασιν μονίμου πνευματικῆς - ἐνθάδε φιλοτικῆς - ἡδονῆς, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ διάσπασις συνιστᾶ τὴν αἰωνίαν τῆς ψυχῆς ὀδύνην.

4. Ἡ ἡδονὴ αὕτη δέν εἶναι γήϊνος, ἀλλὰ θεϊκὴ, καὶ ἀποτελεῖ δῶρον καὶ χάριν διὰ τὸν ἄνθρωπον παρά τῶν θεῶν. Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι μία εἶναι ἡ ἀληθὴς ἡδονή, ἡ ἐπίτευξις, διασφάλισις καὶ τήρησις τῶν "τῶν θεῶν νομίμων", τῶν ὁποίων φυσικοὶ δωρηταὶ εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ καὶ φύλαξ τούτων ἡ ἐκουσία προαίρεσις ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὰ ἐδέχθησαν. Ἡ ἀνθρωπίνη συμβολὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτον ἔγκειται εἰς τὴν διάθεσιν ἐκείνου

⁴⁴⁹ Κλίμαξ Λογ. ΙΕ, β, σ. 86.

ὁ ὁποῖος τὴν ἀποζητεῖ καὶ τὴν ἀποδέχεται μέ δύναμιν συντηρήσεώς της τὴν βουλευτικὴν του ἐνέργειαν, ἡ ὁποία δρᾷ καὶ κινεῖται συμφώνως πρὸς τὰς θεϊκὰς ἐπιταγὰς.

Ἀξιολογικὸν γνῶρισμα ταύτης τῆς Ἀντιγονεΐου ἡδονῆς εἶναι ἡ δυναμικὴ διάβασις ἐκ τῆς ἐμ - παθείας, εἰς τὴν ἀ - πάθειαν τῶν αἰσθητηριακῶν, καὶ ἡ μεθ' ἡδονῆς ἐμμονὴ εἰς τὰ τῶν θεῶν καὶ φίλων, ὁπόθεν ὁ χαρακτήρ της εἶναι οὐσιαστικῶς πνευματικὸς καὶ ἀναφέρεται κυριολεκτικῶς εἰς τὴν ψυχὴν. Σημειωθήτω δέ ὅτι σημεῖον ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου συνιστᾷ ἡ ἐπιλογή τῆς ἡδονῆς.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆ Ἀντιγόνης ἔχομεν τὴν κυριαρχίαν τῆς ἡδονικῆς φιλότητος ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἀνόμων αἰσθητηριακῶν ἡδονικῶν συναισθημάτων, καὶ τὴν εὐσεβῆ ἀποκάλυψιν ὅτι ἡ φιλοτική ἐπιθυμία μεταβάλλεται εἰς ἡδονήν, διότι κατὰ χάριν πραγματοποιεῖται ἡ ταύτισις τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἡδονὴν δέν κυριαρχοῦν πλέον αἱ ἄ - λογαι δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὁ ἐν - νους ἀποκαλυπτικὸς λόγος. Αἱ ἄ - λογαι δυνάμεις τῆς ψυχῆς λειτουργοῦν ὡς ὄργανα τοῦ νοός, οὐχὶ διὰ τὴν βίωσιν μόνον ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διατήρησιν ἀμεταπτώτου καὶ ἀμετακινήτου φιλοτικῆς ἡδονῆς ἐν τῇ ψυχῇ.

Αὕτη ἡ βίωσις μιᾶς πρωτογνώρου ἡδονῆς πληροῖ τὴν καρδίαν τῆς Ἀντιγόνης μετὰ χαρᾶς, ἀγαλλιάσεως καὶ εὐφροσύνης. Δι' ὃ καὶ ἀγνοεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Αἴμονος ἐν τῷ μέλλοντι προσφερομένην ἡδονήν, ἡ ὁποία ἔχει χαρακτῆρα πλασματικὸν καὶ φαντασιώδη. Ἡ ἐπιλογή της εἶναι: καθαρὰ καὶ ἄλυπος φιλοτικὴ ἡδονή, ἥγουν πνευματικὴ. Αὕτη, ἄλλωστε, εἶναι ἡ ἀληθὴς καὶ κυρίως γνησία καὶ καρδιακὴ ἡδονή, ἡ χαρακτηρίζουσα τὸ ἄνω θρώσκων ἄτομον.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τοιαύτης Ἀντιγονεΐου φιλοτικῆς ἡδονῆς εἶναι:

Ἀμετάμελος (δέν δημιουργεῖ μεταμέλειαν) - φωτεινὴ - ἀείβλυτος σθένους ψυχῆς (ἀναβρύζει ψυχικὴν δύναμιν), εἰρηνικὴ - χρηστὴ - παρρησιαστικὴ (ἐμπνέουσα θάρρος), φαιδρυντικὴ (πληροῖ τὴν ψυχὴν φαιδρᾶς καὶ εὐχαρους διαθέσεως), εὐπρόσωπος (ἔμπλεος θεϊκοῦ φρονήματος), διαυγῆς - πλήρης χαρᾶς καὶ ἐνεργουμένη καὶ μετέπειτα τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἥρωαις σύνοικος ἀθόρυβος (ἐσωτερικὴ σιωπῶσα κατάστασις τῶν ἐγγενῶν ἡρώων), θεόφρων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω, ἃς εἶδομεν τὰ πλέον συνθετικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κατὰ φιλότητα ἡδονῆς:

α. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν της, ἡ ἡδονὴ αὕτη εἶναι νοερὰ καὶ πνευματικὴ, ἀλλὰ κυρίως καρδιακὴ. Δέν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματος καὶ γενικῶς τὴν ὑπὸ τῆς Ἰσμήνης καὶ τοῦ Κρέοντος προβαλλομένην σωματικότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν μίαν πλευρὰν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀλλ' ἀντιθέτως μετὰ τοῦ πνεύματός της τοῦ ὁποίου κατ' ἐξοχὴν ἔκφρασις εἶναι ὁ νοῦς. Ὡς τοιαύτη, ἡ φιλοτικὴ - πνευματικὴ ἡδονὴ εἶναι ἀληθὴς, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν εἰδωλικὴν, τὴν πλασματικὴν καὶ φαντασιώδη αἰσθησιακὴν ἡδονήν, ἡ ὁποία εἶναι παντελῶς ἄσχετος πρὸς

τήν υπό τῆς Ἀντιγόνης προβαλλομένην ἀνθρωπολογικὴν πραγματικότητα. Ἐπειδὴ δέ ἡ φιλοτική εἶναι ἀληθὴς εἶναι διὰ τοῦτο καί γνησία καί ταιριαστή διὰ τὴν λογικὴν ψυχὴν, διαυγῆς καί φωτεινῆ. Διαυγῆς, ὡς τὸ κρύσταλλον, δίδει τὴν δυνατότητα νὰ τὴν διαπερνοῦν αἱ ὀλόφωτοι ἀκτῖνες τοῦ θεϊκοῦ ὀλυμπίου φωτός, καί, ταυτοχρόνως καθιστοῦν τὴν ἰδίαν λαμπεράν καί ἐπομένως ἀντίποδα τῆς σκοτεινοχαροῦς καί ἀσελοῦς κατὰ σάρκα ἡδονῆς.

β. Ἡ φιλοτική - πνευματικὴ καί νοερὰ ἡδονὴ ἀνελίσσεται κατὰ τινὰ ἀνοδικὴν κλίμακα. Ἡ καταχρηστικῶς ὀνομαζομένη ἡδονὴ ἔχει συνέκδημόν της καί ἀναγκαστῶς ἀχώριστον σύντροφόν της, τὴν ὀδύνην. Ἀντιθέτως, ἡ φιλοτική - πνευματικὴ ἡδονὴ δέν δημιουργεῖ κατ' ἀρχὴν μεταμέλειαν, διότι δέν προκαλεῖ ἐσωτερικὰς συγκρούσεις καί διχασμούς. Δέν καταλείπει ὀπίσω της ὡς ἄλυπος ὀδυνηρὰ κατάλοιπα, ὡς π. χ. κατάγνωσιν καί ἐνοχὴν, διότι ἡ τοιαύτη ἡδονὴ εἶναι ἀκατάγνωστος. Ὡσαύτως, καθιστῶσα τὸν ἄνθρωπον παρρησιαστικόν, τὸν πληροῖ ὡς εἰρηνικὴ καί χρηστὴ μετ' εἰρήνης καί ἀγαθῆς προαιρέσεως. Χωροῦσα ὡς εὐπρόσωπος, ὡς καλλίστη καί πρόξενος εὐδιαθεσίας, καθίσταται φαιδρυντικὴ. Φαιδρύνει καί χαροποιεῖ ὀλόκληρον τὴν ὑπαρξιν, ψυχὴν τε καί σῶμα. Δίδει χαράν οὐ μόνον κατὰ τὴν διενέργειάν της ἀλλὰ καί μετέπειτα. Ὀπλίζει, τέλος, τὸν ἄνθρωπον μετ' ἀμετακινήτου προθετικότητος καί ἀκαταβλήτου ψυχικοῦ σθένους.

Ἡ φιλοτική - πνευματικὴ ἡδονὴ εἶναι βίωσις καί γεῦσις τῶν ἀπ' αἰῶνος ἡρώων, οἱ ὅποιοι τὴν ἐβίωσαν ἀθορύβως, ἡρέμως καί σιωπηλῶς, ἐσωτερικῶς καί βαθέως, ἄνευ ἐκκωφαντικῶν ἐκδηλώσεων, αἱ ὅποια χαρακτηρίζουν τὴν κορυβαντιῶσαν, τὴν πολυθόρυβον αἰσθησιακὴν ἡδονήν. Ὡς τοιαύτη, ἡ πνευματικὴ ἡδονὴ ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τοῦ χρόνου παραμένουσα ἀείβλυστος πάντοτε. Συνδυάζει, ἄλλωστε, στατικότητα καί κινητικότητα. Εἶναι στατικῶς κινητικὴ καί κινητικῶς στατικὴ. Ἀντιθέτως, ἡ σωματικὴ ἡδονὴ εἶναι εὐμάραντος, ἐφήμερος, καταλείπουσα μετὰ τὴν διενέργειάν της μίαν γεῦσιν πικρίας καί ἀκορέστου δίψης καί πείνης.

Ἡ φιλοτική - πνευματικὴ καί νοερὰ ἡδονὴ θά παραμένῃ, ἐν πολλοῖς, ἄγνωστος καί ἀνέφικτος διὰ τὸν ἄνθρωπον. Δύο μόνον τρόποι προσεγγίσεώς της ὑπάρχουν:

I. Ἡ **πίστις** Αὕτη μᾶς πληροφορεῖ τὰ περὶ τῆς ὑπάρξεώς της καί τῆς δυνατότητος βιώσεώς της. Ἡ πίστις, ὡσαύτως, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, ὃ,τι θεωρεῖται πνευματικὴ ἡδονὴ, εἶναι τελικῶς ἐκεῖνον τὸ ὅποιον ὀνομάζεται μακαριότης κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν ζοῦν οἱ μακάριοι θεοί, οἵτινες ἐξ ἀπεράντου στοργῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ τὴν μεταδίδουν καί τὴν καθιστοῦν μεθεκτὴν καί ἐκ μέρους του διὰ

II. Τῆς ἐν **φιλότητι ἀγάπης βίωσίν της**: Ὅ,τι γίνεται ἐν πίστει ἀποδεκτόν, καρποφορεῖ ἐν φιλότητι καί ὀδηγεῖ εἰς τὴν μετὰ θαυμαστῆς προθυμίας βίωσίν του, εἰς τὴν ἐμπράγατον κατάκτησίν του καί τὴν ἰδιοποίησίν του. Αὕτη ἡ ὁδὸς εἶναι ἡ μόνη εἰσάγουσα τὸν ἄνθρωπον - φίλον πλέον οὐσιαστικόν - εἰς τοὺς μυστικούς ὑψιπετεῖς χώρους τῆς

πνευματικῆς ἡδονῆς καί εὐφροσύνης, εἰς τὴν τελικὴν μακαριότητα καί ἀθανασία, ὡς προσδιορίσαμεν ταύτην ἀνωτέρω, ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἀπὸ τῆς ταφῆς καί, δυναμικῶς πορευομένη ἕως τοῦ Ὀλβίου τάφου, διαρκεῖ ἕως τοῦ αἰῶνος.

Ἀπὸ τὴν στιγμήν καθ' ἣν ἡ Ἀντιγόνη ἀποδέχεται ἐν ὑπακοῇ καί πίστει τὴν δυνατότητα τὴν ὁποίαν τῆς προσφέρει ἡ προάσπισις καί τήρησις τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν διὰ τὴν ἐν φιλότητι ἀνα - στροφὴν, τὴν σωτήριον ἀντιστροφὴν, τὴν διαμετρικῶς ἀντίθετον πορείαν, ἥτοι ἀπὸ τῆς ἀσφυκτικῆς δουλείας καί ἐγκοιλιώσεώς της εἰς τὸν ζυγὸν ἡδονῆς - ὀδύνης, πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν καί μαρτυρικὴν ἐλευθερίαν της, ἄρχεται καί ἡ ἰδική της ἔγκοπος ἀλλὰ συγχρόνως ὠραιοτάτη, εὐγενικὴ καί μεγαλειώδης προσπάθεια νὰ ἰδιοποιηθῆ, κάμνουσα προσωπικὸν της κτῆμα καί βιοτήν, ταύτην τὴν σωτήριον ἀπελευθέρωσιν. Ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθειά της θὰ ἠδύνατο νὰ περικλεισθῆ εἰς τινὰ περιληπτικὴν προσπάθειαν: *ἄσκησις ὑπακοῆς*.

Ὅρος ἄγνωστος διὰ τὸν Κρέοντα, τὴν Ἰσμήνην καί τοὺς Θηβαίους Γέροντας, συνιστᾷ τό οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ὅλης τῆς ἐργώδους καί ἀγωνιώδους προσπάθειάς της Ἀντιγόνης. Ὅφειλομεν δέ ὅπως τονίσωμεν ὅτι ἡ ὑπακοή καί ἡ ἐαυτῆς ἄσκησις καί βίωσις δέν ἀποτελεῖ μίαν μηχανικὴν ἢ περιστασιακὴν ἐνέργειαν τῆς Ἀντιγόνης, ἀλλ' ἐνσυνείδητον καί ἐπίγνωτον ἐπιλογὴν. Ὑπακοή ὁμως εἰς τὴν τῶν Ὀλυμπίων βουλήν σημαίνει ἐκκοπήν, ἀποκοπήν οἴασδῆποτε ἡδονῆς ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀπόρροιαν τοῦ ἰδικοῦ μας θελήματος, καί **ὑ π έ ρ β α σ ι ν** οἴασδῆποτε ὀδύνης διὰ τὴν τήρησίν της, διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ὑπομονῆς καί ὑπακοῆς πολλῆς.

Σημειωθῆτω ὅτι ἡδονὴ καί ὀδύνη ἔχουν ὡς γνωστόν κοινήν πηγὴν: *τὴν ἐλλειψιν τοῦ φρονεῖν*, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς ἐντὸς ἡμῶν καλῶς κεκρυμμένης *φιλαυτίας*: Ὡρα Κρέοντος. Καί τοῦτο, διότι, ὡς φίλαυτος ὁ Κρέων, περιορίζεται εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἑαυτοῦ θελήματος, εὐρισκόμενος εἰς κατάστασιν τυραννικῆς ἡδονῆς καί ἐπάρσεως. Ὅτε δέ καί ἐπὶ δευτερόλεπτον ἀμφισβητεῖται ταύτη ἡ, κατ' αὐτόν, ἱκανότης του, τυραννεῖται ὑπὸ πόνου καί ὀδύνης, αἰσθανόμενος πνιγμὸν εἰς τὴν ψυχὴν του, ἀνασταλτικὸν τῆς κριτικῆς του λειτουργικότητος. Εἰς τὸν ἀντίποδα τοῦ Κρέοντος, ἡ Ἀντιγόνη θεωροῦσα τὸν πόνον ὡς ὑπέρβασιν τῆς ἡδονῆς, ἐφ' ὅσον ὁ πόνος καί αἱ ἀντίξοαι συναισθηματικαὶ συνθῆκαι συνιστοῦν ἄρνησιν τῆς ἡδονῆς καί ἀθανασίας ὥραν.

ΕΠΑΝΕΝΩΣΙΣ ΟΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΩΣ

Ⓣ Σοφοκλῆς τονίζει ὅτι ἡ Ἀντιγόνη ἐνεργεῖ πρωτίστως ὡς πρόσωπον. Εἶναι ἐξ ἴσου πρόσωπον ὅσον εἶναι καί *οἶκος*. Ἦ μᾶλλον ὡς πρόσωπον,

τό ὁποῖον εἶναι τό συστατικόν του, δέν ἔχει ἀπλῶς μίαν διάστασιν, ἀλλ' εἶναι καί οἶκος καί δημιουργεῖ καί κοινωνίαν / πόλιν ἐφ' ὅσον ζεῖ εἰσέτι εἰς τήν πόλιν.

Διά τοῦτο, καί διά τήν τε προβολήν καί ἀποκατάστασιν τοῦ κύρους τῆς τῶν Λαβδακιδῶν ἐνδόξου γενεᾶς, εἰργάσθη σκληρῶς καί ἀγογγύστως, μυστικῶς καθαιρομένη καί θερμαινομένη ἡ Ἀντιγόνη. Τοῦτο τό ἐπαινετόν πάθος τῆς ἐνζήλου βιωματικότητος τῆς φιλότητος εἶναι λίαν ἀποκαλυπτικόν τῆς ὅλης της στάσεως πρό τοῦ τυράννου Κρέοντος.

Οἰαδήποτε μiasματική⁴⁵⁰ ἢ ἐφάμαρτος πρᾶξις τοῦ οἴκου ἐπισύρει διχασμόν, διαίρεσιν καί αὐτοδιαίρεσιν. Ἐπειδή δέ ἡ ἐνότης εἶναι ὁ σκοπός τοῦ αὐθεντικοῦ Εἶναι, ἡ μiasματική πρᾶξις προκαλεῖ τραγικήν ἐνοχήν. Ἐξ αὐτῆς διακατεχόμενος, ὁ Οἰδίπους τυφλοῦται καί τήν ἐνοχήν ταύτην βιοῦσα ἡ Ἀντιγόνη λαμβάνει τήν μαρτυρικήν ἀπόφασιν ταφῆς ὡς μίαν ὕστατον προσπάθειαν ἐπαναφορᾶς τοῦ οἴκου "εἰς τό ἀρχαῖον κάλλος" λειτουργοῦσα ὡς "λουτήρ ἐκπλύνων συνείδησιν", καί δὴ μεμολυσμένην συνείδησιν. Διά τοῦτο καί ὁ Hegel δέχεται ὅτι μία "Shone Seele" - κατά τά πρότυπα τοῦ Ἰησοῦ καί τοῦ Ὑπερίωνος τοῦ Hoderlin- δύναται νά ὑπερβῇ ταύτην τήν ἀναπόφευκτον ἐνοχήν.

Ἡ διαλεκτική τῆς Ἀντιγόνης ὀρίζεται ὡς διαδικασία, ὡς ἐκδίπλωσις καί αὐτοπραγμάτωσις τῆς συνειδήσεως, ἐντός τῆς ἱστορίας της καί διά τῆς ἱστορίας της. Βιοῦμεν κατ' αὐτόν τόν τρόπον τήν τελεολογίαν τῆς παλιννοστήσεως τοῦ οἴκου ἐν τῇ πόλει. Δι' ὃ, καί τό "τέλος τῆς ἱστορίας" εἶναι ἡ ἐνωσις ἀλλά καί ἡ ἐκ νέου τοῦ οἴκου ἐν τῇ πόλει δικαίωσις. Σημειωθήτω ὅτι ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ τήν ταυτόχρονον ἐνότητα καί τήν - ψυχολογικήν - διαφορετικότητα τῆς συγγενείας. Διά νά ἐπανασυνδεθῇ ὁμως μετά τοῦ Πολυνείκου, ὀφείλει νά διαπράξῃ μίαν *ιεράν παράβασιν*. "ὄσια πανουργήσασα".

Βεβαίως, ἡ Ἐγελιανή προσέγγισις, συμφώνως τῇ ὁποῖα ἡ ὑπαρξις εἶναι ἐξορία, μιά ἀναγκαία περιπλάνησις μετά τήν ἀλλοτριώσιν καί τόν αὐτοδιχασμόν, εἶναι μέν παραστατική, ἀλλά, ἀπό λογικῆς ἐπόψεως, παραμένει ἀκαθόριστος ἢ, πιθανῶς, θεολογική πτώσις. Τό τραγικόν τοῦ αἰσθήματος ἐξορίας ρεῦμα, τό ὁποῖον ἔπεται τοῦ Κάντ συνοψίζεται εἰς τήν Χαϊντεγκεριανήν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ὡς "ξένου ἐντός τοῦ οἴκου τοῦ Εἶναι". Ὡς ὁ Κρέων εἶναι καί θά παραμείνῃ ξένος διά τόν οἶκον τῶν Λαβδακιδῶν.

Ἡ πόλις ἀπαρτίζεται ἐξ οἴκων, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νά ὑπάρχουν καί νά διαιώνονται διά νά διατηροῦν τήν οἰκογενειακὴν λατρείαν, τό κέντρον τῆς ὁποίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ οἰκιακὴ ἐστία. Ὡστόσον, ἡ πόλις δέν

⁴⁵⁰ Ἡ ἐννοια τοῦ *μiasματος* δύναται νά λειτουργήσῃ εἰς τρία ἐπίπεδα, τά ὁποῖα δέν εἶναι εὐκόλον πάντοτε νά τά διαχωρίσωμεν μετά σαφηνείας: 1. τό ἀδίκημα ἐνός προγόνου, τό ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νά βαρύνῃ ὡς ἀρά ὀλόκληρον τήν γενεάν· 2. τό ἀδίκημα τό ὁποῖον διέπραξε ἓνα ἄτομον εἰς μίαν προηγουμένην ζωήν· 3. τό ἀδίκημα τό ὁποῖον διέπραξε τό ἀνθρώπινον γένος ἐναντι τῶν θεῶν καί τό ὁποῖον ἕκαστος ἄνθρωπος ὀφείλει νά ἀποπληρώσῃ. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐνώνει τὰς διαφορετικὰς ταύτας περιπτώσεις εἶναι τό κεντρικόν θέμα ἐνός ἀνοσιουργήματος, τό ὁποῖον θεωρεῖται ὡς μιά *μiasματικὴ μεταδοτικὴ* δύναμις ἢ ὁποῖα μεταβαίνει ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν· ἐκ ταύτης ὀφείλει τις νά καθαρθῇ εἴτε διὰ καθαρτηρίων ἱεροουργιῶν, εἴτε, ὡς ἡ Ἀντιγόνη, υἰοθετῶν ἓνα σωτήριο κανόνα ζωῆς.

συνιστάται μόνον ὑπ' αὐτῶν τῶν οἴκων. Τούς περικλείει ἀλλά καί τούς ἀπορρίπτει, ὡς εἰς τήν Σπάρτην, ὅπου ὁ ἀνταγωνισμός πόλεως - οἴκου εἶναι σαφής, ἐνῶ εἰς τήν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εἶναι περισσότερο συγκεκαλυμένος. Ἐν τούτοις, ἡ λέξις οἶκος, ἀποδιδομένη πολλάκις διά τῆς λέξεως οἰκογένεια, εἶναι συνήθως δυσσερμηνεῦτος. Καί τοῦτο, διότι ἄλλοτε δηλοῖ τήν οἰκογένειαν ὑπό τήν στενήν τοῦ ὄρου ἔννοιαν, καί ἄλλοτε τήν οἰκίαν καί τούς ἐν αὐτῇ ζῶντας περί τήν κοινήν ἐστίαν: γονεῖς, τέκνα καί δούλους.

Ἡ τραγωδία ἐκφράζει, οὐσιαστικῶς, ταύτην τήν ἔντασιν μεταξύ οἴκου καί πόλεως. Εἰς τόν Φιλοκτήτην οἱ δύο ἥρωες ὀφείλουν νά ἐπιλέξουν - ἐπιλογή σαφῶς τραγική - μεταξύ τοῦ στρατοῦ ὁ ὁποῖος μάχεται εἰς τήν Τροίαν, καί τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τόν οἶκον : οὐσιαστικῶς λιποταξίαν. Ὡσαύτως, ἡ Διηάνειρα ἐπιθυμεῖ νά ἐντάξῃ εἰς τόν οἶκον τῆς ὡς δούλην τήν Ἰόλην. Καί τοῦτο διότι δέν δύναται πρό τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ πανελληνίου ἥρωος, νά διχάσῃ τόν οἶκον τῆς, δεχομένη τήν παρουσίαν μιᾶς δευτέρας συζύγου. Καί εἰς τήν Ἡλέκτραν παρουσιάζεται ἀνάγλυφος ἡ φονική σύγκρουσις μεταξύ τῆς Κλυταιμνήστρας, ἥγουν τῆς γυναικός ἡ ὁποία συμπαρατάσσεται μετά τοῦ κόσμου τῶν ἀνδρῶν, καί τῆς θυγατρὸς τῆς, ἡ ὁποία ἐπιθυμεῖ νά διαιωνίσῃ τόν οἶκον.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἐν τῷ οἴκῳ καί τῇ πόλει ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι τό "ἐν τῷ / τῇ" δέν ἀποτελεῖ τυπολογικὴν σχέσιν δύο διακεκριμένων χώρων, ἀλλά διαλεκτικὴν σχέσιν ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου. Ἔχει μᾶλλον τόν ὄντικόν χαρακτῆρα τῆς διά τόν κόσμον μερίμνης ὅτε πρόκειται διά τὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως καί τῶν πολιτῶν, καί τόν ὄντολογικόν χαρακτῆρα τῆς διά τόν ἄνθρωπον μερίμνης, ὅτε πρόκειται διά τόν οἶκον καί τούς φίλους.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι, ὡστόσον, τό χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα ταύτης τῆς ἐντάσεως. Ἐντασις ἡ ὁποία, λόγῳ καί τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Ζάν Ἀνούιγ, παρενοήθη. Ἡ φιλότης τῆς Ἀντιγόνης, ἐκφραζομένη ἀπό τοῦ πρώτου τῆς τραγωδίας στίχου καί χαρακτηρίζουσα οὕτως τήν ἡρωίδα, εἶναι ἓνα συναίσθημα ἀπευθυνόμενον πρὸς τόν οἶκον τῆς, εἰς μίαν προσπάθειαν ἐσωτερικῆς ἐπανενώσεως τοῦ οἴκου - κοινή μοῖρα, ἥτοι ταφή καί τῶν δύο ἀδελφῶν - ἀλλά καί ἐξωτερικῆς τοιαύτης τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως. Ἐπανατοποθέτησις τοῦ ἐξαγνισθέντος διά τοῦ θανάτου τῆς οἴκου εἰς τήν ἀπομιασθεῖσαν ἐκ τοῦ Οἰδιποδείου ἄγους πόλιν. Ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνη ὡς καί ἡ Κρέουσα:

" οἴκοι δέ τόν νοῦν ἔσχον ἐνθάδε "
(Εὐριπ., Ἴων, στ. 251)

Πιθανόν, στιγμὴν τινα, ἡ Ἀντιγόνη νά ἠσθάνθη ἐγκλωβισμένη μεταξύ τῆς φύσεώς τῆς ὡς γυναικός καί τοῦ οἴκου τῆς. Διαγράφει, ὡστόσον, τήν γυναικείαν φύσιν, διατηροῦσα ἀκμαίαν τήν ἡρωϊκὴν τῆς φύσιν, διά τῆς ὁποίας θά προασπίσῃ τὰ δικαιώματα καί τήν ὑστεροφημίαν τοῦ οἴκου τῆς.

Ἐπιλέγει, ἀπό τόν τῆς Ἀφροδίτης πόθον, συναίσθημα οὐσιαστικότερον καί ζεῖδωρον: **τὴν φιλότητα.**

Ἐκ τῶν πρώτων τῆς τραγωδίας στίχων, **ἀ ν α ζ ή τ η σ ι ς** καί **ν ό σ τ ο ς** παρουσιάζονται καί παραμένουν καθ' ὅλην τὴν τοῦ δράματος οἰκονομίαν αἱ δύο ὄψεις ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ νομίσματος. Ἡ Ἀντιγόνη πόθῳ ἐρωτικῷ διακαιομένη, χωρεῖ εἰς τὴν ἀναζήτησιν, φλεγόμενη ἐκ τοῦ νόστου τῶν φίλων, οἱ ὅποιοι ἤδη εὐρίσκονται εἰς τὴν τοῦ Ἄδου γαλήνην. Οὐ μόνον πυρπολεῖται ἡ ψυχὴ της ἀλλὰ καί βιάζεται νά τούς συναντήσῃ. Εἶναι ἢ, μετὰ περιπλάνησιν, ἀναζήτησις τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἰδανικὴν πολιτείαν: **τὴν τῶν φίλων.**

Οὐσιαστικῶς, ἡ πορεία της ὁμοιάζει μετὰ τῆς μυητικῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία τὴν προετοιμάζει διὰ τὴν ἰδανικὴν συνάντησιν, ἡ ὁποία θά πραγματοποιηθῇ ἐφ' ὅσον ἐκπληρώσει τὴν κατ' αὐτὴν ἀποστολὴν της: τόν τοῦ ἐκπεσόντος καί ἐν ἀνομίαις εὐρεθέντος οἴκου ἐξαγνισμόν. Καί εἶναι οὐσιαστικῶς μία προσευχὴ διὰ τόν λαόν τῶν Θηβῶν, διὰ νά μὴν ἀπωλέσῃ τό ὄραμα τῆς ὄντως ζωῆς, μετὰ καί τόν τοῦ οἴκου της ἐξαγνισμόν καί τὴν διὰ τοῦ μαρτυρίου της δυναμικὴν ἐπανασύνδεσιν τούτου μετὰ τῆς πόλεως, ὡς καί τὴν παράδοσιν τούτου καθαροῦ ὄντος εἰς τόν κόσμον, παραδίδουσα οὕτω ἓνα μέγιστον περί τοῦ ἀγαθοῦ μάθημα, μίαν μεγίστην μαθητείαν.

Ἡ ἀπελπισ καί ἀγωνιώδης τοῦ Κρέοντος προσπάθεια, εἰς τὴν μετὰ τοῦ Αἴμονος συνομιλίαν, ὑποστασιοποιήσεως ἐν τῷ ἑαυτοῦ τυραννικῷ προσώπῳ, τῆς πόλεως καί ἡ ὑπέρ - ἄνω ταύτης τοποθέτησίς του: *ὑψίπολις*, τόν τοποθετεῖ, οὐσιαστικῶς, ἐκτός τῆς πόλεως: *ἄπολις*. Ἐνωτιζόμεθα τῶν λόγων τοῦ Χοροῦ "*κοῦδέν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει*", κατανοοῦντες πλήρως τὴν προφητικὴν καί ἀποκαλυπτικὴν τοῦ ὄρου *δεινότερος* ἔνοιαν.

Σημειωθήτω, ὅτι κατ' Ἀριστοτέλην, ὅστις δέν δύναται νά ζήσῃ, νά συν - βιώσῃ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας - κοινότητάς εἶναι *θηρίον ἢ θεός*. *Θηρίον* ἦτο τελικῶς ὁ Οἰδίπους, ὁ ὅποιος ἠκολούθησεν ἀπλῶς τὴν μοῖραν του, ὡς καί ὑπό τινα ἄλλην ἔποψιν ὁ Κρέων. *Ἰσόθεος* ἢ Ἀντιγόνη, ὡς ὑποστασιοποιούσα καί βιοῦσα τὰ τῶν θεῶν νόμιμα, ἢ εἰς τὰ ὄμματα τῶν βιαζομένων ἀπίστων θεωρηθεῖσα ὡς ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπό τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐν τέλει θεωθεῖσα. Τό ἴδιον θεώμεθα καί εἰς τόν πατέρα αὐτῆς Οἰδίποδα. *Φαρμακός* εἰς τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν, ὡς διαρηγνύων τὰ δεσμά καί μετὰ τοῦ οἴκου καί μετὰ τῆς πόλεως. *Ἡγεμών* καί *Εὐεργέτης* εἰς τὴν τῆς Παλλάδος περιώνυμον.

Εἰς τόν τῆς Ἀντιγόνης ἀντίποδα, οἱ δύο αὐτῆς ἀδελφοί Ἐτεοκλῆς καί Πολυνείκης, τούς ὁποίους κατηγορεῖ ὁ Οἰδίπους ὡς ἐπεζητοῦντες τὴν ἐξουσίαν ἀντί τοῦ πατρός των, τό σκῆπτρον, τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας ὡς τυραννίας. Οὐσιαστικῶς, προετίμων τὴν πόλιν καί οὐχί τόν οἶκον. Καί τοῦτο ποῦ; Εἰς τὴν δεινῶς δοκιμαζομένην καί διηρημένην πόλιν τῶν Θηβῶν. Εἰς τὴν νέαν ἁμαρτίαν τῶν δύο ἀδελφῶν θά ἀπαντήσῃ ἐντός ὀλίγου ἡ σωτήριος τῆς Ἀντιγόνης θυσία, δυναμικῶς δι' αὐτῆς ἐπανεντάσσουσα τόν οἶκον εἰς τὴν πόλιν, καί πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὀδηγοῦσα λαμπρότητα. Δι' ὃ

καί διά τήν Ἀντιγόνην, ἰσχύει τό τοῦ Πλουτάρχου "τά δε χαλεπά ταῖς ἐπιμελείαις ἀλίσκεται".

Διαχρονική, καί ἐν ταυτῷ, ἀποκαλυπτική ἡ ἰσχύς καί ἡ ἀξία τοῦ λόγου τοῦ Θησεῦς πρὸς τόν Κρέοντα:

" Καίτοι σε Θῆβαί γ' ἐπαίδευσαν κακόν
οὐ γάρ φιλοῦσιν ἄνδρας ἐκδίκους τρέφει "
(Σοφοκλ. Οἰδίπ. ἐπί Κολ., στ. 919 - 920)

Καί τοῦτο, διότι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Κρέοντος διαβλέπει καί ἀναγνωρίζει τόν τῆς ἀντι - πόλεως πολίτην. Ἦτοι τόν πολίτην τῆς πόλεως τῆς ὠμῆς βίας καί τῶν στάσεων, ἡ ὁποία τίθεται εἰς ἀντιπαράθεσιν τῆς πόλεως - προτύπου τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπόδειξις τοῦ ἐν λόγῳ ἰσχυρισμοῦ ὅτι ὁ τῆς πολιούχου Παλλάδος πόλεως ἐξάρχων οὐδέποτε ὠνομάσθη τύραννος. Ὁ Θησεύς εἶναι ὁ βασιλεύς, ὁ ἡγεμών, ὁ ἀναξ, ὁ κοίρανος, ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ Τύραννος, ὁ φαρμακός⁴⁵¹.

Ἡ ἐλληνική πόλις, ὡς ἕνας χρόνος θεμελιωμένος εἰς τήν μονιμότητα τῶν ἐξουσιῶν καί εἰς τήν ἀνανέωσιν τῶν λειτουργιῶν, καί συγχρόνως μία τάξις ἐρειδομένη εἰς τήν διάκρισιν τῶν φύλων, εἰς τήν πολιτικήν ὑπεροχήν τῶν ἀνδρῶν⁴⁵², εἶναι μία πολιτική πρᾶξις εἰς τήν ὁποίαν ἐντάσσεται, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον, εὐκόλως ἢ οἰκογενειακή τάξις, μία ἀμιγῶς ἐλληνική τάξις, ἀποκλείουσα τοὺς βαρβάρους καί περιορίζουσα τήν παρουσίαν τῶν ξένων. Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, ἡ τάξις τῆς πόλεως εἶναι τελικῶς ὁ συνδυασμός, ἡ ἀμοιβαία δρᾶσις τῶν στοιχείων τά ὁποῖα γίνονται ἀποδεκτά ἢ ἀποκλείονται.

Ὁ Κρέων δέν ἀνήκει εἰς τήν ὑπό τῶν Εὐμενίδων ὀριοθετημένην πολιτικήν διάστασιν τῆς ἐξουσίας:

“ μητ' ἀνάρητον βιόν, μήτε δεσποτούμενον “
(Αἰσχ. Εὐμενίδες, στ. 525-526)

Φοβεῖται τήν ὀργήν τοῦ λαοῦ του, ἀλλ' ὁμως οὐδόλως τήν ὑπολογίζει διά τοῦτο καί ἐπιβεβαιοῦται ἡ ἄποψις τῆς Ἀντιγόνης περὶ τυραννικῆς συμπεριφορᾶς.

Μεταξύ Κρέοντος καί Ἀντιγόνης ὑπάρχει σύγκρουσις - ἐγγελιανοῦ τύπου -, σύγκρουσις δικαιωμάτων τοῦ οἴκου καί δικαιωμάτων τῆς πόλεως. Ἡ ὑψίπολις ἀντιτίθεται εἰς τόν μετ' ὀλίγον ἄπολιν. Φρονῶ δέ ὅτι ἔχει ἄδικον ὁ ἐξαίρετος φιλόλογος R. P. Winnington - Ingram⁴⁵³, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Σοφοκλῆς, εἰς τήν Ἀντιγόνην, " δραματοποιεῖ τήν τελικήν φάσιν τῆς καταρρεύσεως τοῦ γένους καί ἐφ' ὅσον ἡ μοῖρα τῆς πόλεως συνεπλέκετο

⁴⁵¹ Ὁ Κατά Ἀνδοκίδου λόγος τοῦ Λυσίου παρέχει εἰς ἡμᾶς μίαν ἐκ τῶν κυριωτέρων πηγῶν διά τήν ἱερουργίαν τοῦ φαρμακοῦ, καί ὁ Λυσίας ζητεῖ τήν κάθαρσιν τῆς πόλεως ἐκ τοῦ μιάσματος τό ὁποῖον ἠκούει εἰς τὸνομα Ἀνδοκίδης. (Λυσ., Κατά Ἀνδοκίδου, 10)

⁴⁵² Θουκιδ. "ἄνδρες γάρ πόλις"

⁴⁵³ R. P. Winnington - Ingram *Sophocles An Interpretation*, σελ. 175.

ἐπικινδύνως μετά τοῦ γένους ἔδει διά τήν σωτηρίαν τῆς πόλεως νά καταλυθῆ τό γένος ". Ἡ πόλις ἀποτελεῖται ἐξ οἴκων καί γενῶν συνεπλεκομένων μεταξύ των, ὅτε δέ γένος τι ἁμαρτωλόν καί ἐναγές καταλύεται διά τήν τῆς πόλεως σωτηρίαν, καταλυομένου οὕτως καί τοῦ οἴκου, εἷς τινα ἱστορικήν χρονικήν στιγμήν θά ἔχωμεν καί τήν τῆς πόλεως κατάλυσιν. Σημειωθήτω δέ ὅτι ἡ τῆς Ἀντιγόνης θυσιαστική ἐπιλογή δέν ὀδηγεῖ εἰς τήν τοῦ γένους κατάρρευσιν, ἀλλ' ἀντιθέτως, εἰς τόν τοῦ γένους ἐξαγνισμόν καί τήν δυναμικήν τούτου ἐπανένταξιν - παλιννόστησιν εἰς τήν πόλιν. Εἶναι τμήμα τῆς εὐκλεοῦς, σωστικῆς τῆς πόλεως ἱστορίας.

Ἀντιθέτως, ἡ τοῦ Κρέοντος καταδίκη εἶναι ἡ πλέον ἰσχυρά καί κραυγαλέα εἰς ὀλόκληρον τόν τραγωδιακόν κόσμον. Τό τέλος τοῦ δράματος εὐρίσκει αὐτόν "Ζῶντα νεκρόν", μή ἔχοντα ἐν ζωῇ οὐδένα συγγενῆ καί φίλον. Εἶναι ἡ καταδίκη τοῦ θεο - μάχου. Καί δὴ διττή καταδίκη: α) ὡς ἐναντιωθείς εἰς τάς δυνάμεις καί τό δίκαιον τῶν νεκρῶν, β) ὡς ἐναντιωθείς εἰς τήν δύναμιν τῆς μεγαλυτέρας ἀρχῆς εἰς τόν κόσμον τῶν ζώντων: τήν δύναμιν τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους. Ὁ Κρέων ἀσεβεῖ καί τιμωρεῖται. Ἀσεβεῖ, ταυτίζων τούς θεούς μετά τῶν συμφερόντων, οὐχί τοῦ κράτους ὡς ψευδῶς καί ὑποκριτικῶς δηλοῖ, ἀλλά μετά τῶν συμφερόντων τῆς ἀρχῆς καί ἐξουσίας. Ἀσεβεῖ διότι ἐν συνεχείᾳ ταυτίζει τό κράτος μετά τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς ἀκράτου καί ἀμέτρου φιλοδοξίας του καί τῆς ἀκραιφνοῦς τυραννικῆς ἐξουσίας του.

Ἡ "πόλις" τῆς Ἀντιγόνης ἰσοδυναμεῖ μετά τοῦ ἱστορικοῦ *Εἶναι*, τήν κατά Heidegger "ὑπαρξιακήν μήτραν τοῦ ἀνθρώπου". Οὕτως ὁ Πολυνείκης μή ἐπιστρέφων ἐν τῷ ἱστορικῷ καί "οἰκειακῷ" *Εἶναι*, ἀποσπώμενος ἐκ τῆς τοιαύτης μήτρας, ἐξαναγκασθείς εἰς τήν ἄστεγον βίαν τῶν περιπλανήσεων, ἐξοστρακισθείς ἐκ τοῦ φυσικοῦ καί οἰκογενειακοῦ πλαισίου, καθίσταται "ἄπολις", ἐφ' ὅσον στερεῖται ἐστίας, οἴκου, νόστου καί ἐπανόδου εἰς τόν γενέθλιον τόπον, ἐπίθετον καί τίτλος τρομακτικός διά τήν κατ' Ἀντιγόνην φιλοτικήν, πολιτικήν καί οἰκογενειακήν ἀνθρωπολογία. Καί συγχρόνως οὐσιαστικόν συστατικόν τῆς πρωταρχικῆς καί πολιτικῆς ἀνοικειότητος τοῦ Κρέοντος. Μή λησμονῶμεν, ὅτι καθ' ὅλην τήν παρουσίαν τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, Ἀντιγόνης - Κρέοντος, ἐπί σκηνῆς διακρίνωμεν συγκρουσιακήν τινα ἐγγύτητα καί συγχρόνως ὄντολογικήν, ἀνθρωπολογικήν, σωτηριολογικήν καί ἐσχατολογικήν διάστασιν. Καί τοῦτο, διότι Κρέων καί Ἀντιγόνη εὐρίσκονται εἰς τά ὅρια τῆς πνευματικῆς καί νευρικῆς ἀντοχῆς των.

Ἄλλωστε, τό προνόμιον τοῦ ἐλευθέρου πολίτου σημαίνει, ὡς θά τονίσῃ καί ὁ Περικλῆς εἰς τόν περιώνυμον αὐτοῦ *Ἐπιτάφιον*, νά διαθέτῃς ἀνδρείαν. Σημαίνει, ὡστόσοσον, ὡς καί ἡ ζωὴ τῶν μύθων πιστοποιεῖ, νά ἔχῃς εἰς τήν πόλιν ἰδέας, σχετικᾶς μετά τῆς ἀνδρείας. Ἡ Ἀντιγόνη ἐμφορεῖται οὐ μόνον ἀπό ἰδέας ἀλλ' εἶναι ἡ ἰδία Ἀνδρεία. Δι' ὃ καί δύναται νά ἐπαναλαμβάνῃ μετά τοῦ ἄλλου τραγικοῦ ἥρωος, τοῦ Ἴωνος:

"πρός γυναικός ἐσθλῆς πάντα γενναίως φέρειν"

(Ἴων, ἀποσπ. 319 P.)

Ὁ προβληματισμός διά τό ὄνομα τῆς Ἀντιγόνης ὀδηγεῖ εἰς τήν ὑπερπροσδιορισμένην μορφήν τῆς Παρθένου, φορέως τοῦ ὄνειρου τῆς ἀνδρείας, ὡς καί τῶν ἀπαιτήσεων τῆς συγγενείας - φιλότητος. Ἡ κατανόησις τῆς ὑποστάσεως τοῦ φίλου συνεπάγεται ἐξ ἴσου τήν ὑπογράμμισιν, εἰς τήν μορφήν τῆς Ἀντιγόνης, ἐνσυνειδήτου πολεμιστρίας διά τά τῆς πόλεως δίκαια, καί ἀκριβῶς διά τοῦτο εἰκόνας καθησυχαστικῆς, μιᾶς θηλυκότητος ἐντελῶς ἀπορροφημένης εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς ἀνδρείας. Καί συγχρόνως εἰκῶν μιᾶς *virgo lea* εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῶν φίλων καί πολιτῶν. Θά ἤρμοξε περισσότερο νά δώσωμεν εἰς τήν Ἀντιγόνην ἕνα νέον πραγματικόν ὄνομα: **ἀ ν δ ρ ε ί α**, τό ὄνομα τῆς ζωτικῆς ἠρωϊκῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία παραμένει ἀνέπαφος καί ἐν ταυτῷ ἀνανεώσιμος ἐντός τῆς ἀενάου ἀνακυκλώσεως τῶν γενεῶν. Ὁ Πολυνείκης: ὁ φέρων ἐν τῷ οἴκῳ καί τῇ πόλει τό **Νεῖκος** καί δὴ πολύ, διαιρεῖ τήν πόλιν, δίδων οὐσιαστικῶς τό τελευταῖον καίριον κτύπημα εἰς τε τήν ἱστορίαν καί τήν ἐν τῇ πόλει θέσιν καί ἀξίαν τοῦ τῶν Λαβδακιδῶν. Ἀντιγόνη εἶναι ἡ ἀντί - γένεσις, ἡ γένεσις ἐναντίων συναισθημάτων, ἡ γον συναισθημάτων ἀντιθέτων πρὸς τό **νεῖκος**, αἰσθημάτων ζεούσης **Φιλότητος**, ὀδηγούντων καί εἰς τήν παλιννόστησιν τοῦ οἴκου ἐν τῇ πόλει.

Σημειωθήτω μία εἰσέτι διαφορὰ μεταξύ Ἀντιγόνης καί Κρέοντος. Ὁ Κρέων βιοῖ τό **νῦν**, τό σήμερον, ἐγκλωβισμένος εἰς τά στενώτατα ὄρια τοῦ κοσμικοῦ πεπερασμένου, ἡ Ἀντιγόνη ἀκολουθεῖ καί βιοῖ τό **ἀεὶ**. Τό **νῦν** ὑποδηλοῖ τό **δεινόν**, τό **ἀεὶ** τό **ἐσθλόν**, τήν τήρησιν τῶν ὑπὸ τῶν προγενῶν θεῶν θεσπισθέντων κηρυγμάτων καί οὕτως τήν σωτηρίαν τῆς πόλεως, διά τοῦτο καί ἀγνοεῖ τόν θάνατον:

" θανουμένη γάρ ἐξήδη τί δ' οὐ;
 κεί μή σύ προὔκηρυξας "
 (Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ. 460 - 461)

Διά τοῦτο καί ἡ τοῦ φόβου ἄλυσις, **κινδύνευμα**, (στ. 42), **ὑπερδέδοικα** (στ. 82), **δεινά** (στ. 243), **φόβῳ** (στ. 270), θραύεται ἐκ τῆς "**οὐδέν ἐκπεπληγμένης**" Ἀντιγόνης, διότι αὕτη αἰσθάνεται ἀχωρίστως καί ἀδιαιρέτως ἠνωμένη μετά τοῦ **ἀεὶ** τοῦ ὁποίου τά "**νόμιμα . . . ἀείποτε ζῆ ταῦτα**" (στ. 455 -6).

Ὁ παιδαγωγός καλεῖ τήν Κρέουσαν "**γυναικεῖόν τι δρᾶν**" καί ὁ Κρέων κραγάζει ὅτι:

" ἐμοῦ δέ ζῶντος οὐκ ἄρξει γυνή "

Βεβαίως, τό τραγικόν εἶδος ἀρέσκεται νά ὑπενθυμίζη τήν ροπὴν τῶν γυναικῶν εἰς ἐγκλήματα πάθους. Ὡστόσοσον, ἡ τοῦ Πολυνείκου ταφή *crime de laisse - majeste* διά τόν Κρεόντα, εἶναι πρᾶξις ἀνδρείας, καί τοῦτο φοβίζει τόν τύραννον. Πρόκειται, οὐσιαστικῶς, διά μίαν ἀντήχησιν τῆς λέξεως **ἀνδρεῖον**, τό ὁποῖον προσδιορίζει τό χαρακτηριστικόν τοῦ ἀνδρός.

Σημειωθήτω ὅτι ὁ ἀγαθός καί ὁ δεινός δέν ὑπάρχουν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἡ παρουσία των ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τήν ἀπουσίαν τοῦ ἄλλου. Μετά

τήν καταδίκην τῆς δεινῆς Ἀντιγόνης, μένει εἰς τήν σκηνήν ὁ τύραννος διά νά δρέψῃ τὰς δάφνας τῆς συντριβῆς τοῦ κακοῦ καί τῆς ἀνομίας. Ἀντ' αὐτῶν ὁμως, ὁ Κρέων, συντομώτερον τοῦ προσδοκωμένου, θά εἰσπράξῃ τήν μῆνιν καί τήν τιμωρίαν τῶν Θεῶν. Δικαίως, ἄλλωστε, ὧν ἔπραξεν ἀπολαμβάνει.

Ἐκ τραγωδίας εἰς τραγωδίαν βλέπομεν τήν πολιτικήν οὐ μὴν ἀλλά καί τήν ἀνθρωπίνην μεταστροφὴν τοῦ Κρέοντος. Ἐξ ἥρωος, εἰς τύραννον. Ὁ Μενοικέας, ὁ ἕτερος τοῦ Κρέοντος υἱός, ἐθυσιάσθη διά τήν τῆς πόλεως σωτηρίαν. Θυσιάζει διά τήν πόλιν τόν υἱόν του [ἥρωος] καί διά τήν ἐξουσίαν τήν Ἀντιγόνην [τύραννος]. Ἀναβαθμοί θυσιῶν ἢ ζωῆ καί ἡ παρουσία τοῦ Κρέοντος. Ὑποφέρει; Φυσικά καί ὄχι!. Τί εἶναι, ἄλλωστε, μία ὑπερήφανος ὀδύνη διά τήν τῆς πόλεως σωτηρίαν; Καί ἕτερα τινα θυσία πρό τῆς παρανοϊκῆς μανίας τῆς ἐξουσίας; Ὅσον δέ διά τήν πολυσυζητουμένην συντριβὴν καί ὀδύνην τοῦ τέλους τῆς τραγωδίας εἶναι μία εἰσέτι ὑποκριτική - θεατρική παρουσίασις τοῦ πόνου καί τοῦ ἄλγους διά νά ἐπιτύχῃ καί ἐπ' ἐσχάτων τήν συμπάθειαν καί τήν ἀνοχήν τοῦ Θηβαϊκοῦ λαοῦ.

Αἱ προᾶξεις, ἄλλωστε, τοῦ Κρέοντος δέν ἀποτελοῦν μίαν λελογισμένην ἀπολογίαν ὑπέρ τῆς " *Raison d'etat* ": ἀλλ' ἀντιθέτως, προκύπτουν ἐκ τῆς ἀχαλινώτου καί ἀνεξελέγκτου βουλήσεως ἑνός παρανοϊκοῦ μεγαλομανοῦς. Ὁ ἀφηρημένος χαρακτήρ, ἡ ἀπρόσωπος πολιτική τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Κρέοντος ἀντιπροσωπεύουν τήν ὑπόσχεσιν ἑνός μέλλοντος ὀλιγώτερον παθιασμένου, ἀλλά νηφαλιωτέρου. Ὁ Κρέων εἶναι ὁ συντηρητικός, ὁ συνειδητός φύλαξ ἐκείνων τῶν ἐπικυρωμένων ἐκ τοῦ χρόνου κανόνων τῆς πολιτικῆς ζωῆς, οἱ ὅποιοι καθρεπτίζονται, ὡς εἶδομεν, εἰς ἐπιταγὰς, ὡς ἡ ἀπαγόρευσις ταφῆς τῶν προδοτῶν εἰς τό πάτριον ἔδαφος, ὡς τούς εὐρίσκομεν εἰς τούς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος καί εἰς τό ἀπτικόν ἐθιμικόν Δίκαιον.

Ἡ πρόκλησις ὁμως τῆς Ἀντιγόνης δέν πηγάζει ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Ἀντιθέτως, πρόκειται διά μίαν εὐθραυστον προαναγγελίαν τῶν ἀνθρωπιστικῶν ιδεωδῶν, μιᾶς κατηγορικῆς ἰδιωτικῆς ἠθικῆς, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ σωκρατικά, προχριστιανικά, καί εἰς τελικήν ἀνάλυσιν καντιανά πρότυπα. Ὅτε δέ ἡ Ἀντιγόνη ἐπικαλεῖται " *τᾶγραπτα κάσφαλῆ θεῶν νόμιμα* " ἐπικαλεῖται οὐσιαστικῶς, μελλοντικὰς συνειδήσεις καί προσωπικὰς ἐπιταγὰς ἀλλοτρίους πρός τούς κανόνας καί τήν συνοχήν τῆς πόλεως. Καί τοῦτο, διότι ἡ Ἀντιγόνη ἀρνεῖται νά ἀποδεχθῇ τήν λογικήν τῆς " *καθεστηκυίας τάξεως* ". Ἐνῶ ὁ Κρέων, ἐγκλωβισμένος εἰς σημεῖον τυφλώσεως, κινεῖται ἐντός τῶν ὁρίων τῆς μετριότητος.

Διά τοῦ μικροψύχου χαρακτήρος του καί τῆς στενοκάρδου συμπαθείας του, ἀποδεικνύεται ὁ " *πολιτικάντης* ", ὁ ὅποιος ἐδελεάσθη, ἐσαγηνεύθη ὑπό τῆς ὠμῆς ἐξουσίας. Δέν δύναται νά εἶναι οὐδέ ὁ μέγας ρήτωρ τοῦ νέου ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος, οὐδέ ὁ αὐστηρός πολιτικός ἀνὴρ.

Ὁ Gerhard Nebel, ἐν τῇ ἰδικῇ του διαυγάσει τοῦ ἐν λόγῳ δράματος χαρακτηρίζει τόν Κρέοντα ὡς " *κατεχόμενον ὑπό τοῦ πνεύματος* ". Μόνον

μία παρομοία κατοχή δύναται πιθανόν νά διευκρινήση τὰς ἀκάμπτους αὐτοκαταστροφικὰς πεποιθήσεις, αἱ ὁποῖαι τὸν παρωθοῦν νά καταδικάσῃ εἰς ἀφανισμόν τὸν ἴδιόν του οἶκον καὶ συγχρόνως τὰς δυναστικὰς του προσδοκίας. Προσέτι, κατὰ M. Untersteiner⁴⁵⁴, εὐρίσκεται εἰς χεῖρας δαιμονίου τινός. Κατάστασις ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐξ ἑνός παθολογικοῦ λογικοῦ εἰρμοῦ. Μίαν *Follia Logica*.

Ὁ Τειρεσίας κατηγορεῖ τὸν Κρέοντα ὅτι εἶναι ἄρρωστος (στ. 1052), τρελλός, (στ. 1051) καὶ τύραννος, (στ. 1056) πηγὴ μιᾶς πολιτικῆς ἐπιδημίας, διὰ τῆς ὁποίας " νοσεῖ ἡ πόλις ", (στ. 1015). Διὰ τὸν μάντην, συνδυάζει τυραννίαν, μανίαν καὶ νόσον, καὶ ταῦτα ὡς μίαν ἀντίδοσιν διὰ τὴν στέρησιν τάφου τοῦ νεκροῦ Πολυνείκου. Ὁ Κρέων θά τιμωρηθῇ μέ τὸν θάνατον καὶ τῶν ἰδικῶν του προσώπων. Καὶ ἡ ἀντίδοσις ταύτη θεωρεῖται μία θυσία, ἡ ὁποία προστιθεμένη εἰς τὴν τῆς Ἀντιγόνης ἐκουσίαν, θά σώσῃ τὴν πόλιν ἐκ τοῦ προκληθέντος μιάσματος καὶ θ' ἀγνισθῇ ἡ ἐστία τῆς πόλεως, " ἐστιοῦχον ἐς πόλιν ", (στ. 1083). Εἰς τὸν ἀγνισθέντα ἤδη βωμόν θά εὐρεθῇ καὶ τὸ ἄψυχον σῶμα τῆς Εὐρυδίκης, ὡς θυσιαστικόν - ἐξιλεωτικόν σφάγιον.

Ἡ τοῦ Κρέοντος συμπεριφορὰ μετὰ τὸν τῆς Ἀντιγόνης Κομμὸν ἐγγίζει τὰ ὄρια τῆς μανίας. Ἡ παραφροσύνη ἡ ὁποία κατατρύχει τὸν τῶν Λαβδακιδῶν οἶκον, ἡ μανία τοῦ ἔρωτος ἡ ὁποία κατακυριεύει τὴν ἀγνήν καὶ ἄδολον τοῦ Αἴμονος ψυχὴν, λαμβάνουν εἰς τὸ τοῦ Κρέοντος πρόσωπον μίαν συγκεκριμένην μορφήν παθογενοῦς καὶ ζημιογόνου μεγαλομανίας καὶ αὐταρχισμοῦ. Τὸ λογικόν τοῦ Κρέοντος ὑποκύπτει καὶ προσκολλᾶται εἰς τὴν ἐλλιπῶς κατανοηθεῖσαν αἴγλην μιᾶς βασιλικῆς προσωπικότητος, τεραστίας καὶ αὐταρχικῆς ὡς αὕτη τοῦ Οἰδίποδος. Εἰς τὸν Κρέοντα ὁμως ἐλλείπει τὸ ἀπαιτούμενον μέγεθος διὰ νά ἀναμετρηθῇ μετὰ ταύτης τῆς ἐπιβλητικῆς σκιᾶς. Αἰσθάνεται ἐντός καὶ πέριξ αὐτοῦ τὴν μακαρίαν ἐκείνην σκιάν καὶ ἀποδύεται εἰς μίαν ἀνώφελον σκιαμαχίαν. " Οὐ εἶναι Κρέοντα καθεύδειν τὸ τοῦ Οἰδίποδος τρόπαιον ". Διὰ τοῦτο, καὶ λυσσωδῶς μάχεται τὴν Ἀντιγόνην, ἔχων ὁ δυστυχῆς τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ἐν τῷ ἑαυτῆς προσώπῳ νικᾶται ὁ Οἰδίπους καὶ καταλύεται ὁ τῶν Λαβδακιδῶν περιώνυμος οἶκος. Διακατέχεται ἐκ τῆς παθογενοῦς καὶ ψυχοφθόρου ἀντιλήψεως ὅτι οὕτως καθίσταται τὸ συμμετρικόν ἀντίβαρον τοῦ Οἰδίποδος ἐν τῇ πόλει τῶν Θηβῶν, ὅτι εὐρίσκεται ἐν διαλεκτικῇ μετ' ἐκείνου ἰσοτιμία.

Ἡ πολεμικοῦ τύπου συγγένεια μετὰ Κρέοντος καὶ Ἀντιγόνης ἀπορρέει ἐκ τῆς συγκρούσεως δύο πολιτικῶν καὶ ὑπαρξιακῶν ἐλευθεριῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξισορροποῦνται μετὰ μεγάλης ἀκριβείας. Οὐδεὶς των δύναται νά ὑποχωρήσῃ ἄνευ διαψεύσεως τῆς οὐσίας τῆς ὑπαρξεώς του. Ἐκαστος διακρίνει εἰς τὸν ἄλλον τὸν ἑαυτόν του, ἐνῶ ἡ ἴδια γλῶσσα τοῦ κειμένου ὑποδεκνύει ταύτην τὴν μοιραίαν συμμετρίαν. Ἡ Ἀντιγόνη, ὡς καὶ ὁ Κρέων, εἶναι αὐτο - νομισταί, ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον τὴν τήρησιν τοῦ νόμου. Οὐδεὶς, ὥστόσον, συμβιβασμός δύναται νά ὑπάρξῃ μετὰ τοῦ

⁴⁵⁴ M. Untersteiner. *Sofocle*, i. 131.

δικαίου τό ὅποιον ἐκφράζει ἡ Ἀντιγόνη καί τοῦ δικαίου τό ὅποιον ἐκφράζει ὁ Κρέων. Ἡ κοινή των ὁμως ἐμμονή εἰς τόν νόμον καθιστᾶ τόν ἕναν κάτοπτρον τοῦ ἄλλου. Διά τοῦτο, ἡ ἀληθῆς κρίσις ὀφείλει νά ἀναζητηθῆ, καί ἐν τινι μέτρῳ, εἰς τήν θεμελιώδη ἀντίθεσιν μεταξύ τῆς "εὐγενοῦς ἀφροσύνης τῆς αὐτοθυσίας" ἀπό τήν μίαν, καί τῆς "φαύλου αὐτοθυσίας" τῆς αἰθαιρέτου ὀργῆς καί τῆς ματαιοδοξίας ἀπό τήν ἄλλην.

Διά τόν Κρέοντα, ἡ ὑποβόσκουσα ἀνταρσία τῆς πόλεως ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Ἀντιγόνης θά ἦτο ὁ μέγιστος τῶν κινδύνων ὁ ὅποιος ἀπειλεῖ οὐχί τήν πόλιν, ἀλλά τήν ἐξουσίαν του. Ἡ μή ταφή τοῦ Πολυνείκου, ἕνα σκάνδαλον, ἡ ἀνταρσία τῆς Ἀντιγόνης, ἕνα ὄνειρον. Σημειωθήτω ὅτι ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὑπήκοος τῆς ἐξουσίας, ὁ Κρέων ἐπιβήτωρ τῆς ἐξουσίας.

Ἄλλωστε, ἡ σύγκρουσις μεταξύ Κρέοντος καί Ἀντιγόνης δέν περιορίζεται εἰς αὐτήν μεταξύ οἴκου καί πόλεως ἀλλ' ὡσαύτως, μεταξύ ἀνδρός καί γυναικός, διότι ὁ Κρέων ταυτίζει ἀφελῶς τήν πολιτικήν αὐθεντίαν μετά τῆς ταυτότητος τοῦ φύλου του. Σημειωθήτω ὅτι ὁ Ἡσίοδος γνωρίζει τάς φυλάς τῶν ἀνθρώπων: "φῦλ' ἀνθρώπων" καί τῶν γυναικῶν "φῦλα γυναικῶν", ματαία, ὡστόσον, ἡ ἔρευνα διά τά φῦλα τῶν ἀνδρῶν. Οὐδέν γένος ἀνδρῶν, ἀλλά πλησίον τοῦ γένους γυναικῶν ἕνα γένος ἀνθρώπων⁴⁵⁵. Τό σημαντικό ὁμως εἶναι ὅτι ὁ πολιτικός λόγος - τραγωδία, κωμωδία, πιθανόν καί τινά ἄλλα εἶδη - ἱκανοποιοῦνται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνισορροπίας εἰς τήν ὁποίαν ἡ πόλις προβάλλει τάς ἰδικάς της ἀσυμμετρίας, ἀναγνωρίζουσα τήν ἰδικήν της λειτουργίαν.

Τό ὅτι ὁ Κρέων ἐρείδεται ἐπί τῆς πατριαρχικῆς καταγωγῆς καί αὐθεντίας (στιχ. 639 - 647) σηματοδοτεῖ τήν βαθείαν καί ἀναφαίρετον πίστιν του εἰς τήν πόλιν, ὡς καί τήν συλλογιστικήν, ἀφαιρετικήν νοοτροπίαν του. Ἡ διαμάχη Ἀντιγόνης - Κρέοντος δέν ἀποτελεῖ, ὡστόσον, μίαν ἀπλήν ἀποτύπωσιν τοῦ συχνάκις ἀβεβαίου παιγνίου τῆς ἀρσενικῆς ἐξουσιαστικῆς ἀξίας εἰς ἀντιπαράθεσιν πρός τό ἀσθενές δεδομένον τῆς θηλυκότητος. Εἶναι μάχη ἰδεῶν, ἠθῶν καί διανοιῶν, διά τοῦτο σκληρά καί ἀδυσώπητος.

Ἡ πόλις εὐρίσκει ἐν τῇ Ἀντιγόνη μίαν ἀναλυτικήν θεωρίαν, διά νά ἐκφράσῃ τήν σχέσιν της καί τήν στηριξίν της εἰς τάς ὑψηλόφρονας καί μεγαληγόρους ιδέας καί δὴ τῆς φιλότητος καί ἐμμονῆς εἰς τήν προάσπισιν καί τήρησιν τῶν " τῶν θεῶν νομίμων " καί τοῦτο μέσω τῆς πολωτικῆς ἀντιπαραθέσεως εἰς τήν ὁποίαν ἡ Ἀντιγόνη καταλαμβάνει τόν θετικόν πόλον: τό αὐτόν καί τό ἕτερον, τό ἀληθές καί τό ψευδές, ὁ καθεστωτικός λόγος καί τό θεϊκόν ἔργον, ἡ ἄρρητος ἐνότης οἴκου καί πόλεως. Ἡ διά τοῦ συντριπτικοῦ κύρους της ἔλξις τοῦ Θηβαίου πολίτου πρός τά ἄνω, τά αἰώνια θεϊκά πρότυπα καί ὄρια.

Ὑπόδειγμα πειθαρχίας καί ὑπακοῆς οὐ μόνον εἰς τάς θεϊκὰς ἐντολάς ἀλλά καί πρός τήν τοῦ Οἴκου ἱστορίαν ὑπῆρξεν ἡ Ἀντιγόνη καί τό ἀπέδειξε, γενομένη ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δέ ἐπονειδίστου. Ἀναδεχθεῖσα τάς ἁμαρτίας τοῦ Οἴκου, ἀναλαμβάνει ἐν τῷ προσώπῳ της

⁴⁵⁵ Ἡσίοδ. Θεογονία, 50.

τήν ἐνοχὴν καὶ εὐθύνην τοῦ Οἴκου. Ἰκανοποιεῖται οὕτω ἡ θεία δικαιοσύνη, πραγματοποιεῖται ἡ συμφιλίωσις Οἴκου καὶ Πόλεως, σχίζεται τὸ χειρόγραφον τῶν ἁμαρτιῶν διὰ τῆς ἑαυτῆς θυσίας, θυσίας αἰνέσεως, λογιζομένης οὕτω καὶ θυσίας τῶν Θεῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἁμαρτωλὸς τῶν Λαβδακιδῶν ἱστορία ἐχρειάζετο μίαν ἀγνήν καὶ ἄπειρον κατὰ τὴν ἀξίαν θυσίαν, ἡ ὁποία θά προσεφέρετο ὑπὸ ἀμολύντου καὶ ἀδιαφθόρου προσώπου.

Φρονῶ ὅτι εἶναι πάνυ ἀνακριβὴς ἡ ἄποψις ὅτι ἡ Ἀντιγόνη, συντετριμμένη καὶ ὀδυνωμένη, ἀγωνίζεται μόνον διὰ τὸν Οἶκον, παντελῶς ἀδιαφοροῦσα διὰ τὰ τῆς Πόλεως. Ἐκάστη προσπάθειά της ἔχει διπλοῦν ἀποδέκτην: τὸν Οἶκον καὶ τὴν Πόλιν. Ἰδιαιτέρως δὲ τὴν πόλιν, διότι γνωρίζει καλύτερον οἰουδήτινος ἄλλου τὰς συνεπείας ἑνὸς ἄγους. Ἐξῆσε τὸ τοῦ πατρὸς της ἄγος καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ, ἐπ' οὐδεμιᾶ περιπτώσει, νὰ ἐπαναβιώσῃ ἡ πόλις τὰς συνεπείας τοῦ ἄγους τῆς μὴ ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ της. Ἀγωνίζεται διὰ τὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου της, ἀλλ' ἡ ἀναφορὰ της εἶναι "*urbi et orbi*".

Ἡ ἀναφορὰ τῆς παρουσίας τῆς Ἀντιγόνης ἐντὸς τῆς πόλεως συνεπάγεται τὴν μελέτην τῆς ἀνατομίας τῆς συναρθρώσεως ἔργων καὶ λόγων, μιᾶς ἠρωϊκῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας, ἡ ὁποία κατανέμει τὰ δεδομένα περὶ τὴν φιλότητα μεταξὺ δύο συμβολικῶν ἀντιτιθεμένων πόλων τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ χώρου τῶν Θεῶν.

Ὁ τοῦ Κρέοντος κόσμος εἶναι ἐκεῖνος τῆς ἀρρωστημένης ἀρσενικῆς ἐμμένειας, μιᾶς οὐσιαστικῶς πεισματικῆς ἀνέσεως εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πολιτικῆς δράσεως καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἡ Ἀντιγόνη, ἀντιθέτως, ὀμιλεῖ κυριολεκτικῶς μέ ἀφετηρίαν τὴν μήτραν ἐξ ἑνὸς κεντρικοῦ ἀχρόνου σημείου παρορμήσεων ἀλλὰ καὶ ὑψίστης οἰκειότητος μετὰ τοῦ θανάτου. Ὁ Κρέων τιμωρεῖται διότι ἐπέτυχε νὰ στρέψῃ ἐναντίον του τοὺς θεοὺς τῆς ὑπαρχούσης θρησκείας, τοὺς θεμελιώδεις νόμους τῆς Πόλεως, ὡς καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς ζώσης Πόλεως. Καὶ ἡ τιμωρία του ἐπιφέρει τὴν κατάλυσιν τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς δυναστικῆς διαδοχῆς.

Τὸ πολιτικὸν διάταγμα εἶναι, οὐσιαστικῶς, "*ἀντισυνταγματικόν*". Καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης πράξεως, ἐξ αὐτοῦ τοῦ σφετερισμοῦ καθίσταται πρόδηλος, ἀπ' ἀρχῆς, ἡ διαφορὰ μεταξὺ δεσπότητος καὶ ἀληθοῦς βασιλείας. Καὶ ὁ ἐν λόγῳ δεσποτισμὸς, ὡς ἀληθῶς ἐπισημαίνει ὁ Charles Maurras⁴⁵⁶ "*ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν ἀναρχίας εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἄρχοντος*". Καὶ ὄντως, ὁ Κρέων εἶναι ὁ ἀναρχικός, διότι ἡ Ἀντιγόνη ἡ "*παρθένος μήτηρ τῆς τάξεως*" ἐνσαρκώνει τὴν "*ὁμόνοιαν μεταξὺ τῶν νόμων τοῦ ἀνθρώπου, τῶν θεῶν καὶ τῆς πόλεως*". Ὁ Κρέων οὐ μόνον παραβιάζει ἀλλὰ καὶ ἀψηφεῖ ὅλους τοὺς ἐξονομασθέντας νόμους. Αὐτὸς καὶ μόνον εἶναι ἀναρχικός. *Ἀναρχία καὶ ἀνταρσία ἐναντι τῶν θεῶν*

Εἰς τὴν παρανοϊκὴν τοῦ Κρέοντος συμπεριφορὰ διακρίνομεν καὶ τὴν ἱερόσυλον αὐτοῦ προσπάθειαν, ὡς ἄρχοντος τῶν Θεῶν νὰ οἰκειοποιηθῇ καὶ τὸν τοῦ "*ἱερέως*" τίτλον, καθορίζων μόνος καὶ αὐτοβούλως τὰ ὄρια τῆς

⁴⁵⁶ Ἐκ τοῦ "*Cahier des trois anneaux*", Γενεύη 1948.

ὄλης σφαίρας τοῦ ἱεροῦ. Θέτων, βεβαίως, τόν νόμον ἔναντι καί κατά τῆς πίστεως, καί οὐχί τό ἓνα πλησίον τοῦ ἄλλου, εἰς αὐτόν τοῦτον τόν "νόμον τῆς πίστεως", γεγονός τό ὁποῖον ἀποτελεῖ ἴδιον καί βάσιν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας.

Ὁ Κρέων, διά τῆς οὐσιαστικῆς τυραννικῆς βουλήσεως καί τῆς ἀμέτρου φιλοδοξίας καί ματαιοδοξίας του διά τό τί ὄντως εἶναι, ἀφελῶς πιστεύει ὅτι εἶναι ἱερεὺς - βασιλεὺς καί νικητής. Πιστεύει ὅτι ἔχει τό δικαίωμα νά θέσῃ τόν ἑαυτόν του ὑπεράνω τῶν *καθαγιασμένων* παραδόσεων καί τῶν προαιωνίως παραδεδεγμένων ἀληθειῶν. Ὡστόσο, λησμονεῖ ἐγκληματικῶς ὅτι ἡ ἐξουσία δέν εἶναι ἓνα κλειστόν σύστημα αὐτοαποθεώσεως. Πῶς οὖν, κατά Bernard- Henri Levy⁴⁵⁷, ἡ Ἀντιγόνη ἀποτελεῖ " ἔργον γραμμένον ἐξ ὀλοκλήρου ἀπό τῆς ἐπόψεως τοῦ Κρέοντος ἐάν ὄχι πρὸς δόξαν του; " Καί ποῦ εὐρίσκεται ἡ δόξα του; Εἰς τήν ἄθεον καί ἀντίθεον συμπεριφορὰν του; Εἰς τήν περιφρόνησιν τοῦ φυσικοῦ καί θεϊκοῦ Δικαίου; Εἰς τήν ἄνευ ὀρίων κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας; Εἰς τήν τῆς πόλεως διαίρεσιν; Εἰς τήν τραγικὴν του πτώσιν; Ἀληθῶς, φρονεῖ ὁ ἐγκρατής καί ἐκτελής ἐρευνητής ὅτι, εἰς τήν τοῦ Περικλέους χρυσὴν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας ἐποχὴν, τοιοῦτον παράδειγμα ἄρχοντος καί δὴ ἐν δόξῃ θά ἐπαρουσιάζεν ὁ ὑψηλόφρων Σοφοκλῆς; Ὁ εἰσηγητής τοῦ "οἶους δεῖ εἶναι", ὁ λάτρης καί ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τῆς πολιτικῆς καί χαρισματικῆς παρουσίας τοῦ Περικλέους, θά ἔδιδε τήν εὐκαιρίαν εἰς τόν λαόν τῶν Ἀθηνῶν νά ταυτίσῃ τόν μέγιστον Περικλέα μετὰ τοῦ χαμερποῦς καί ἀθέου Κρέοντος; Ὅπως ἀντιθέτως, ἀπό τῶν πρώτων στίχων τῆς ρήσεως τοῦ Κρέοντος διά τῶν θεατρικῶν αὐτοῦ μεγαλοστόμων ἐξαγγελιῶν καί τῆς προσωπικῆς αὐτοαποθεώσεως καί αὐτοηρωποιήσεως παρουσιάζει μίαν πολιτικὴν καρικατούρα μέ ἄδοξον τέλος. Ἐνα μεθυσμένον ἐκ τῆς ἐξουσίας ὑποκριτὴν. Ἐνα κλασσικόν παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν.

Φρονῶ ὅτι ὁ ἀληθὴς καί οὐσιαστικὸς τῆς τραγωδίας ἦρως, ἐάν ὄχι ὁ πρωταγωνιστής, εἶναι ὁ Πολυνείκης, ὁ ὁποῖος καί νεκρὸς εἶναι ὑπερβατικῶς παρών καί μνημονεύεται ὡς *οἶονεὶ ζῶν*. Τό ἐν λόγῳ δικαίωμα ὑπερασπίζεται οὐ μὴν ἀλλὰ καί ἐπωμίζεται ἡ Ἀντιγόνη. Ἀντιθέτως ἡ μηδενιστικὴ, πρὸ καί τοῦ ὑπαρξιακοῦ τοῦ θανάτου βάρους, στάσις τοῦ Κρέοντος εἶναι, ἀναμφιλέκτως καί πασιφανῶς, ἀνάρμοστος καί αὐτὴ συνεπάγεται μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας τήν καταστροφὴν οὐ μόνον τοῦ ἰδίου ὄσον καί τῶν οἰκείων καί τοῦ οἴκου του. Διότι, μὴ ἀναγνωρίζων, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἀγνοῶν τήν ἐπικράτειαν τοῦ θανάτου, προσπαθεῖ νά τήν ἐγκλείσῃ ἐντός τῶν κανονιστικῶν ὀρίων τοῦ πολιτικοῦ σώματος. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ τό τοῦ Κρέοντος τέλος ἀποτελεῖ παραδειγματικὴν τιμωρίαν καί καταστροφὴν, τό μαρτυρικόν τέλος καί ἡ τῆς Ἀντιγόνης θυσία ἀποτελεῖ θριαμβευτικὴν ἀπελευθέρωσιν καί θριαμβικὴν εἴσοδον εἰς τόν κόσμον τῶν σεσωσμένων καί μακάρων, "ἄλλης βιοτῆς τήν ἀπαρχήν".

Καί διά τήν ἐν λόγῳ ἀποκάλυψιν ἦτο ἀπαραίτητος ὁ τῆς Ἀντιγόνης θάνατος καί ἡ ἀπό σκηνηῆς ἀπομάκρυνσίς της. Διὰ νά ἀποκαλυφθῇ *urbi et*

⁴⁵⁷ B. H. Levy, *Le Testament de Dieu*, Paris 1979 σ. 87.

orbi ὁ πραγματικός τοῦ Κρέοντος χαρακτήρ. Ἐνας φοβισμένος, ἀλλά παθογενῆς ἡγέτης: Ἐνας ἄτολμος ἀλλά δεινός τύραννος. Ἀφαιρεῖ πλέον τό προσωπεῖον ὁ Σοφοκλῆς διὰ νά διακρίνωμεν τό ἀληθές τοῦ προσώπου καί τήν ἀβάστακτον ἐλαφρότητα τοῦ πολιτικοῦ καί ἐγγενοῦς εἶναι του. Μᾶς παρουσιάζει ἀνάγλυφον τόν ὑπουλον ρυθμόν τῆς ἀπεγνωσμένης καί ἀνεπιτυχοῦς διαλεκτικῆς του προσπαθείας νά ὑποσκάψῃ τά ὑπαρξιακά θεμέλια τῆς εὐκλεοῦς πράξεως τῆς Ἀντιγόνης.

Ὁ Κρέων, δι' ἔωλων σοφιστικῶν τεχνασμάτων προσπαθεῖ ἀνεπιτυχῶς νά ταυτίσῃ τά ὑπό τοῦ Πολυνείκου - καί εἰς περίπτωσιν μόνον νίκης - πιθανόν καταστραφηθησόμενα ἀναθήματα ἐκ τῆς πυρπολήσεως τῶν ναῶν τῶν Θηβῶν μετά τῶν ἰδίων τῶν νόμων, ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι καί οἱ νόμοι εἶναι "θεϊκά δῶρα", ἀγνοῶν ὁ δυστυχῆς ὅτι τά ἀναθήματα ἀποτελοῦν προσφοράς εὐσεβείας τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς θεοὺς καί οὐχί τῶν θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀφήνει οὕτω τεχνηέντως ἀνοικτόν τό πεδῖον διὰ μίαν σκιώδη ἠθικὴν διαμάχην ἢ ὑπερ - τοπικότητα τοῦ ἐλέους. Ὁ τρόπος τῆς διατυπώσεως, διὰ πομπώδους σφοδρότητος, τῶν ὑποτιθεμένων τοῦ Πολυνείκου προθέσεων δέν ἀποτελεῖ εἰ μὴ μόνον μίαν δολίαν καί ὑποπτον τεχνικὴν τακτικῆς - διὰ τῆς διαστροφῆς καί ἀλλοιώσεως, μοιραίῳ τῷ τρόπῳ, τῆς ἠθικῆς καί τῆς ἐμπράκτου ἐφαρμογῆς της - καί μίαν ἄκρως ψευδολογοῦσαν, ἀνομολόγητον, ἀνήσυχον προσπάθειαν προσεταιρισμοῦ τοῦ Χοροῦ καί ταυτοχρόνως τῶν συμπολιτῶν του. Καί δὴ μεθ' ἑνός ὑπούλου προσωπικοῦ, δεσποτικοῦ στόχου, ἐκμεταλευόμενος ἀνελεήτως τό οἰκτρόν τέλος τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν ὁμοῦ μετά τῆς ρευστῆς καί ἰδιοτύπου πολιτικῆς τῶν Θηβῶν καταστάσεως.

Διὰ λόγων ἐμπνευσμένης σοφιστικῆς ρητορείας, θέτει ἕνα ψευδές δίλημμα: τό τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου καί τῆς ταυτίσεώς του μετά τοῦ "ἀριστεύσαντος" Ἐτεοκλέους τοῦ τῆς πόλεως προμάχου. Τοῦ Ἐτεοκλέους, ὁ ὁποῖος καταφόρως ἠδίκησε τόν ἑαυτοῦ ἀδελφόν, στερήσαντος τά ἴσα ἔχοντος μετ' αὐτοῦ κληρονομικά βασιλικά δικαιώματα, ὑπαναχωρῶν καί καταπατῶν τήν γενομένην συμφωνίαν περὶ τῆς ἐκ περιτροπῆς ἐνιαυσίου βασιλείας τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ τόνος τοῦ Κρέοντος εἶναι ὁ τόνος τοῦ ἔπους: μεταλλικὴ μεγαλοστομία καί αὐτοπροβολή, ἔντονος ἐναλλαγὴ στατικῆς ἀποφθεγματικότητος καί αὐταρχικῶν προσταγῶν. Διὰ τοῦτο καί οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τόν Πολυνείκην ἐγκληματικοὶ στόχοι καί προθέσεις διατυποῦνται μετά στερεοτύπου τρόπου καί διὰ τῆς ἀρχαϊκῆς βίας. Τρόπου ὁ ὁποῖος προσιδιάζει εἰς τό ἐπικόν κακόν. Πρὸς τοῦτο, καί ἡ ἄμετρος κινδυνολόγος ἀποστροφή "αἵματος κοινοῦ πάσασθαι". Ἐν δέ τῇ ἐσχάτῃ αὐτῶν ἀναλύσει, εἶναι τόνος καί πλαίσιον πολέμου. Μεταθέτει τόν ἐκτός τῶν τειχῶν πόλεμον, εἰς πόλεμον ἐντός τῶν τειχῶν "ἐς Θήβας", καί εἰς τά πρόσωπα τῶν τυχόν ἀντιφρονούντων ὑποστασιοποιεῖ τοὺς ἐχθροὺς τῶν Θηβῶν. Μεταβάλλει, ὑβριστικῶ τῷ τρόπῳ, μέρος τῶν Θηβαίων εἰς ἐχθροὺς, καί τοὺς λοιποὺς εἰς ὑπόπτους, παρουσιαζόμενος συγχρόνως ὡς προασπιστῆς τῶν δικαίων ὄλων τῶν Θηβαίων.

Αὕτη ἡ διχαστικὴ πολιτικὴ εἶναι τὸ πρῶτον μέγα βῆμα τοῦ τέλους. Ἄλλωστε, ἐμφανίζεται ὠθούμενος ὑπὸ τῶν τοῦ πολέμου ἀνέμων. Σημειωθῆτω ὅτι ὀφείλει τὴν ἐξουσίαν του, κυριολεκτικῶς, εἰς ἓναν ἀδελφοκτόνον πόλεμον. Διαφθείρει τὴν τῶν πολιτῶν συνείδησιν, ἐκθέτων καὶ προβάλλων τὰς ὑποτιθεμένας προθέσεις τοῦ Πολυνείκου, ὡς στρατηγός τις διακηρύσσει εἰς τοὺς στρατιώτας του τὰς κινήσεις καὶ προθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, ὅτε πρόκειται νὰ ὀρμήσῃ κατ' αὐτῶν εἰς τὴν μάχην. Ὁ πόλεμος τοῦ παρέδωσε τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν ἀνύψωσε ἐπὶ "θρόνου ὑψηλοῦ" καὶ ἐπὶ "νοητοῦ πολέμου" ἐρείδεται. Ὁ ἐν λόγοις κηρῦσσω τὴν εἰρήνην, τὴν συμφιλίωσιν, τὴν καταλλαγὴν καὶ τὴν λήθην τοῦ παρελθόντος, καὶ συγχρόνως τὴν πολιτικὴν εὐστάθειαν καὶ ἐν ἔργοις καταλύων ταύτας.

Εἰς μίαν πόλιν εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἀντιπαράθεσις δύο γυναικῶν εἰς τὴν ἀγορὰν, καθ' ὅλην τοῦ δράματος διάρκειαν, ἀπετέλει τὴν δραματικὴν πραγματικότητα, ἡ ἀντιμετώπισις μιᾶς πιθανῆς κατὰ τοῦ τυράννου στάσεως, ἀπεφεύχθη διὰ τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς ἐπελθούσης τοῦ Κρέοντος ἀδυσωπῆτου τιμωρίας, ἡ ὁποία καὶ κατέλυσεν τὴν ἀνεξέλεγκτον τοῦ ἐνός ἐξουσίαν.

Καὶ εἰς τὸν πολεμικὸν ἀντίποδα, ἡ Ἀντιγόνη, ἀρνούμενη τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δεινότητα τοῦ πολέμου. Καὶ τοῦτον, διότι ἡ ἠθικὴ της - λόγω καὶ τῆς γενετησίου θηλυκότητος - εἶναι θεμελιακῶς ἀντι - Ἡρακλείτιος. Ἡ Ἀντιγόνη διὰ τῆς στάσεώς της ἀρνεῖται, συνειδητῶς, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι πατὴρ καὶ βασιλεύς τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Ἡ ἰδική της μάχη εἶναι μία ἀπρόοπτος συμφορὰ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐνός λίαν εὐρυτέρου καὶ διαρκεστέρου ἴστοῦ συγγενείας καὶ ὑπερβατικῆς ἀφοσιώσεως. Τὸ ἀπόλυτον χάσμα μεταξὺ τῆς γλώσσης τοῦ Κρέοντος καὶ γλώσσης τῆς Ἀντιγόνης συνοψίζεται ὑπὸ τοῦ Σαίξπηρ εἰς τὸ ἀμφίστομον πάθος τοῦ χαιρετισμοῦ τοῦ Κοριολανοῦ πρὸς τὴν Βολούμνα: "Χαριτωμένη σιωπὴ μου, χαῖρε". Ἐναντι τῶν πολεμικῶν κραυγῶν καὶ ἰαχῶν καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς πόλεως, ἡ Ἀντιγόνη δέν παραμένει ὡστόσοσον ἀπαθῆς καὶ βουβή. Ἀντεπιτίθεται φιλοτικῶς κηρῦσσουσα διαπρυσία τῇ φωνῇ ὅτι "συμφιλεῖν ἔφυν".

Ἡ ζωὴ καὶ ἡ πολιτεία τῆς Ἀντιγόνης ὑπῆρξε ζωὴ καὶ πολιτεία Θηβαίας πριγκηπίσσης διακατεχομένης ἀπὸ θαυμασμόν διὰ τὸ ἔνδοξον παρελθόν τοῦ Οἴκου της καὶ ἀπὸ πίστιν πρὸς τὸ μέλλον καὶ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ἡ σκέψις της καὶ ὁ λόγος της εἶναι ὑπὲρ τῆς ὑψίστης ἀξίας, τῆς ὑψίστης θέσεως καὶ τῆς ὑψίστης προβολῆς τοῦ περιωνύμου Οἴκου της. Ὁ Οἶκος ὑπῆρξε δι' αὐτὴν πάντοτε μία μυστικὴ καὶ ἀναξιολόγητος ἀξία, τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζουν μόνον οἱ πιστοί, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ δυνάμενοι νὰ συλλαμβάνουν τὰ μεγάλα μηνύματα καὶ τὰς καιρίας καὶ κυρίας γραμμάς τῆς ἱστορίας ὑπερθεν τῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ροῦ τῆς δημαγωγίας.

Ἡ Ἀντιγόνη ἀναγνωρίζει καὶ ὑποστηρίζει, ὅτι ἐφ' ὅσον Ἐτεοκλῆς καὶ Πολυνείκης ἦτο ἰσότιμοι ὡς μέλη τῆς οἰκογενείας της, εἶναι ἰσότιμοι καὶ ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα ταφῆς. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἦτο φίλοι ὡς μέλη τῆς ἰδίας

οικογενείας, αλλά και συγχρόνως έχθροί, ως διεκδικηταί τοῦ μέλλοντος τῆς πόλεως, κεχωρισμένοι εἰς τήν ζωήν εἶχον κοινόν τόν θάνατον:

" *μόρον κοινόν κατειργάσαντ' ἐπ' ἀλλήλοιν χεροῖν* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 56 - 57)

Ἐπανερχονται, τελικῶς, εἰς τήν πρωταρχικήν των μορφήν, εἰς τόν κάτω κόσμον, ἐπανερχονται εἰς τήν ἐστίαν τῆς οἰκογενείας παλιννοστίζοντες εἰς τόν οἶκον των⁴⁵⁸.

Ὡστόσο ὁ Κρέων, ἀνεντίμως ἐκμεταλλεύεται τό θέμα τῆς ἐχθρότητος καί πολιτικῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο ἀδελφῶν ἐξ ἀπόψεως πολιτικῆς. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀντιγόνη, ἐρειδομένη εἰς τήν προσωπικήν της πίστιν, ἀρνεῖται ὅτι εἶναι μετὰ θάνατον ἐχθροί:

" *Οὐ μαρτυρήσει ταῦθ' ὁ κατθανών νέκυς* "

• • • • •
" *Τίς οἶδεν, εἰ κάτωθεν εὐαγγῆ τάδε;* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 515 καί 521)

Διά τῆς προσωπικῆς της παρηγόρου ἀποκαλύψεως, ἀνοίγει ἕνα νέον κεφάλαιον εἰς τήν οἰκιακήν καί πολιτικήν ἐσχατολογία, ἀγωνιζομένη νά ἐξαλείψῃ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ της οἴκου τά ταλαιπωρήσαντα τοῦτον μίση καί πάθη. Ἐξαγγέλει καί εὐαγγελίζεται τήν εἰρήνην, ἐπικυροῦσα ταύτην διά τῆς πράξεως τῆς ταφῆς, καί προσδοκᾷ τήν ἐπανεένωσιν τοῦ οἴκου της εἰς τόν Ἄδην, καί ταυτοχρόνως τήν παλιννόστησιν τοῦ, διά τῆς θυσίας της, ἐξαγνισθέντος οἴκου της εἰς τήν πόλιν. Διά τοῦτο, οὐσιαστικῶς, καί ἐπιθυμεῖ διακαῶς καί τήν τῆς Ἰσμήνης⁴⁵⁹ συμμετοχήν εἰς τε τήν ταφήν καί τόν θάνατον. Διά τήν ἐν πλήρη δόξῃ καί πλήρη ἀπαρτία συνένωσιν τοῦ ἐνδόξου οἴκου της εἰς τόν χῶρον τῶν χθονίων θεοτήτων, χῶρον αἰωνίου δόξης καί ἀγήρω μακαριότητος.

Ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης, διά τῆς ἐκουσίας ταύτης ἀποφάσεως καί τοῦ ἑαυτῆς μαρτυρίου, ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀρίστη ἀντιστροφή καί ἡ εὐφημος τοῦ οἴκου ἐπιστροφή εἰς τό ἀρχαῖον κάλλος του. Καί συνεπῶς, καί ὄσων φιλοτικῶς συνδέονται μετ' αὐτοῦ. Κλέος καί κάλλος τό ὅποιον

⁴⁵⁸ Ἡ συμμετοχή των εἰς τόν κοινόν θάνατον, ὅσον καί ἡ ἐν ζωῇ ἐχθρότης των τονίζονται ἐμφατικῶς εἰς τό ἔργον τοῦ Αἰσχύλου *Ἐπτά ἐπί Θήβας* στ. 674 - 675, τό ὅποιον θά ἠδύνατο νά εἶναι καί ἡ ἀφετηρία τῆς δραματικῆς ἐμπενεύσεως τοῦ Σοφοκλέους.

⁴⁵⁹ Φρονῶ ὅτι ἡ διάθεσις τῆς Ἀντιγόνης ἐναντι τῆς Ἰσμήνης μεταβάλλεται μετὰ τήν σύλληψίν της καί τήν ἐκφρασθεῖσαν διάθεσίν της ν' ἀποθάνῃ μετ' αὐτῆς " *ὡς φίλη μετὰ φίλης* ", προσπαθοῦσα, εἰσέτι καί μετὰ σκληρᾶς καί ἀκάροδου συμπεριφορᾶς, ἐναγωνίως νά τήν σώσῃ ἀπό τήν λυσοῦδη τοῦ Κρέοντος μανίαν θανάτου, διά νά εἶναι οὐ μόνον ἡ ἐπί γῆς συνέχεια τοῦ ἐν δυνάμει ἐξαγνιζομένου οἴκου των:

" *Θάρσει' σύ μὲν ζῆς . . .* "
(Ἀντιγόνη, στ. 559)

ἀλλά καί ἡ διαπρήσιος κῆρυξ τοῦ μαρτυρίου της:

" *. . . καταύδα . . . πᾶσι κηρύξῃς τάδε* "
(Ἀντιγόνη, στ. 86 - 87)

κατεράκωσαν ὁ τό ἄγος φέρων Οἰδίπους καί ἡ διαμάχη Πολυνείκους - Ἐτεοκλέους

Ἡ Σοφόκλειος, ἄλλωστε, Ἀντιγόνη καί ἡ μορφή τῆς κεντρικῆς τῆς τραγωδίας ἡρωίδος, ἀναφέρονται εἰς τήν προβολήν καί τήν ἔξαρσιν τῆς ἐνότητος, καθ' ὅσον αὕτη βιοῦται ἀνά πᾶσαν στιγμὴν. Ἐνας οὕτως ἐπί πλέον λόγος διὰ νά μᾶς παρουσιάσῃ ὁ Σοφοκλῆς τήν Ἀντιγόνην ὡς τόν ἰδανικόν ἄνθρωπον, - τόν οἶον δεῖ εἶναι - εἰς τό τέλος τῆς τραγωδίας του, ἐνός ἔργου τό ὁποῖον θά διαδραματίσῃ σημαντικόν ἰδεολογικόν ρόλον εἰς τά νέα πολιτικά καί φιλοσοφικά σχήματα καί ρεύματα, τά ὁποῖα θά ἐπιδιώξουν νά ἐπιλύσουν τό θέμα τῆς διὰ τῆς φιλότητος ἐνότητος. Ἄλλωστε ἐκεῖνον τό ὁποῖον διακρίνομεν εἶναι ἡ ἀνάδυσις ἐνός κόσμου ἀξιῶν ὁ ὁποῖος συνέχει τήν ἡρωίδα καί τόν οἶκον τῆς.

Ἐνας οὖν κόσμος μαρτυρίου, αἰδοῦς, δικαιοσύνης, ὑπακοῆς, ταπεινώσεως καί συνεπείας. Δυνάμεθα οὕτως νά κατανοήσωμεν, οὐσιαστικῶς διατί ὁ Πρωταγόρας, ὁ πλέον σεβαστός διὰ τόν Πλάτωνα ἀντίπαλος, ἐπιθυμεῖ νά ἀναδείξῃ τήν αἰδῶ καί τήν δίκην ὡς τάς συνεκτικὰς τῆς πόλεως καί τῆς κοινότητος δυνάμεις, καί διατί εἰς τόν Γοργίαν ἡ αἰσχύνῃ εἶναι αὕτη ἡ ὁποία θά ἀναγκάσῃ ἐν πρώτοις τόν γέρον σοφιστήν, καί ἐν συνεχείᾳ τόν Πῶλον καί τόν Καλλικλῆν νά ὑποχωρήσουν ἔμπροσθεν τοῦ Σωκράτους ἐγκατελείποντες πᾶσαν προσπάθειαν στηρίξεως τῆς ἀδικίας.

Ἐντός τῶν ἰδίων πλαισίων θεώμεθα εἰς τό κείμενον τῆς Ἀντιγόνης νά διαμορφοῦται ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν ἢ εἰκῶν τοῦ ἄρχοντος - ὕβριστοῦ οὐ μόνον εἰς τό πολιτικόν ἀλλ' εἰς ὅλα τά ἐπίπεδα. Διὰ τοῦτο καί ἡ Ἀντιγόνη θά καταστῇ τό σύμβολον καί τό μέτρον βάσει τῶν ὁποίων θά καταδικάσῃ ἢ πόλις τοὺς ἐπερχομένους τυράννους. Τυράννους, ὡς ὁ θεομάχος καί ἀσεβὴς πρὸς θεοὺς, πόλιν καί οἶκον Κρέων.

Ἀναγνωρίζει καί διακηρύττει πλέον ἢ πόλις - μέσω τῶν Τραγικῶν καί τοῦ Πλάτωνος ὅτι ἡ συνήθης πρακτικὴ τῶν διαφόρων Κρεόντων καί Ἀριδαίων, ἦτο ἡ σπορά τῆς διχόνοιας καί τοῦ διχασμοῦ ἐν τῇ πόλει καί συγχρόνως ὁ πρὸς τοὺς πολίτας διαφημιζόμενος ἀνύστακτος ὑπὲρ τῆς ἐνότητος μόχθος των.

Ἄλλωστε, ὁ Κρέων ἐπαγγέλεται καί οἰκοδομεῖ τήν "πόλιν τῶν ἀνθρώπων".

Ἡ Ἀντιγόνη, τό "τερπνόν τῆς Θήβας ἄνθος", ἐπαγγέλεται, καί διὰ τοῦ μαρτυρίου οἰκοδομεῖ, τήν "πόλιν τῶν θεῶν".

Ἡ πόλις θά διηγεῖται ἐς αἰεὶ τόν μῦθον, ὥστε νά ἀκούῃ τήν ἰδίαν τῆς τήν ἱστορίαν: τήν ἱστορίαν μίας Παρθένου ἐκ τῆς ὁποίας οἱ Θηβαῖοι ἐκληρονόμησαν τά πάντα. Τόν θρίαμβον καί τήν δόξαν τῆς πόλεως. Τήν ἐς αἰεὶ μαρτυρικὴν ἱστορίαν.

Ἡ Ἀντιγόνη προσφέρει εἰς τοὺς ἐπιγόνους τῆς καί δι' αὐτῶν εἰς τάς ἐπερχομένας γενεάς καί εἰς τόν κόσμον ἅπαντα, τι πλέον σημαντικόν. Ὁ κόσμος τῆς ἀναδυομένης δημοκρατικῆς πόλεως ἐχρειάζετο ὡς κέντρον, στήριγμα, βακτηρίαν καί πηγὴν ἐμπνεύσεως τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, τό

πρόσωπον εἰς ὅλας τὰς διαστάσεις του, τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, τῆς μορφῆς μετὰ τῶν μεταμορφώσεών της. Αἱ ἀντίθεται πλευραὶ τῆς ἡρώιδος οὐ μόνον δέν ἀναιροῦν τὴν ἐνότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ προσώπου της ἀλλ' ἀντιθέτως, ἀποτελοῦν προϋπόθεσιν τῆς ἀληθείας του καὶ τῆς ἐν τῷ χρόνῳ ἀντοχῆς του.

Διὰ τοῦτο καὶ μορφαὶ ὡς αἱ Οἰδίποδος καὶ τῆς Ἀντιγόνης - μέγισται μορφαὶ - εἰς πείσμα ὡσαύτως τῶν ἐρμηνειῶν, κατακρίσεων καὶ ἀπορρίψεων ἔφθασαν ὡς ἡμᾶς διὰ μέσῳ τῶν αἰώνων διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὅτι αἱ ἀσυνέπειαι καὶ αἱ ἀντιθέσεις χαρίζουν τὴν δύναμιν, τὴν διάρκειαν καὶ τὴν ζωὴν, δικαιοῦσαι καὶ εὐρυτέρας τὴν συμβολικὴν δημιουργίαν. Εἶναι καὶ ἀποτελοῦν τὴν προοικονομίαν τῆς θεάσεως τοῦ ἀγαθοῦ. Εἶναι ἡ χαραυγὴ τῆς χριστιανικῆς, σωτηριολογικῆς ἐπαγγελίας. Εἶναι ἡ προετοιμασία τοῦ καιροῦ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς αἰωνίου καὶ ἀφθάρτου Βασιλείας.

Ἡ Ἀντιγόνη προσωποποιεῖ καὶ ὑποστασιάζει ἐν τῷ προσώπῳ της τὴν διπλὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Οἴκου καὶ τῆς ἀνορθωθείσης του Τιμῆς. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ταφὴν τοῦ Πολυνείκου εἶναι συγχρόνως καὶ ὁδὸς μαρτυρίου. Ὅδὸς τὴν ὁποίαν οὐδεὶς δύναται νὰ διαβῆ ἄνευ ἀμυχῆς. Ὅδὸς μαρτυρίου καὶ αἵματος. Καὶ συγχρόνως ὁδὸς σωτηρίας. Ὅδὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ ἐνδόξου καί, τὸ νῦν, ἐξαγνισθέντος Οἴκου ἐν τῇ Πόλει καὶ τῷ Κόσμῳ.

ΒΟΥΛΗΣΙΣ ΖΩΗΣ ΕΝ ΑΓΑΠΗ

Τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀλόκληρον εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης διακονεῖ τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς, ἀντιμετωπίζων τὸν θάνατον.

Εἶναι τὸ νεκρὸν σῶμα τοῦ Πολυνείκου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ταφῆ. Ἡ ἀφοσίωσις τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὸν οἶκον της καὶ τὰ μέλη του πειθαρχεῖ εἰς τὴν λογικὴν τῆς ἄλλης ζωῆς, ὡς τὴν προσδιορίζει ἡ σωστικὴ σχέσις ἀνθρώπου καὶ θεῶν μέσῳ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων καὶ οὐχὶ ἡ λογικὴ τοῦ παραπαίοντος Κρεοντείου κόσμου.

Εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον τοῦ βεβαίου θανάτου τοῦ δράστου τῆς ταφῆς, ἀκούεται τὸ φαιδρὸν μήνυμα τῆς ζωῆς, ἡ χαρμονὴ τῆς μακαριότητος, ἡ ὁποία διέρχεται ἀπὸ τὴν ὀδύνην τοῦ θανάτου. Ἡ Ἰσμήνη, δυστυχῶς, παραμένει θεατὴς τῶν δρωμένων. Ἡ Ἀντιγόνη τολμᾷ καὶ οἱ κίνδυνοι τοὺς ὁποίους διατρέχει τὴν φέρουν πλησίον τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Ὡστόσο, ἡ βούλησις τῆς ἄλλης ζωῆς ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς φιλότητος ὑπερνικᾷ τὰ ἐμπόδια τῆς νομοκρατικῆς ἐξουσίας ἀλλὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ κύματα τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ φόβου. Τὴν θέσιν τοῦ φόβου, τοῦ συστοίχου γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, λαμβάνει ἡ ἡρεμος ταφικὴ ἀσφάλεια τοῦ ἀγαπωμένου, ἡ βεβαιότης διὰ τὴν ἀληθῆ χαρὰν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία δίδεται ὡς ἀντάλλαγμα τοῦ ἐσωτερικοῦ μόχθου εἰς τὸ πικρὸν τοῦ θανάτου αἶσθημα.

Ἡ φιλότης εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς βουλήσεως διὰ τὴν νέαν ζωὴν. Εἶναι ἡ στενὴ πύλη καὶ ἡ τεθλιμμένη ὁδὸς ἡ " ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν ". Αὕτη ἡ

βούλησις εἶναι τελικῶς ἡ ἰδία ἡ ζωή, ὡς ἀποκαλύπτεται εἰς τό πρόσωπον τῆς Ἀντιγόνης. Αὕτη δέ ἡ βούλησις δέν περιορίζεται μόνον εἰς τήν διά τῆς ταφῆς καί τοῦ τιμήματός της ἐπιτυχίαν τῆς εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας, ἀλλ' οὐσιαστικῶς, εἶναι μία ἀνάγλυφος εἰκὼν τῆς ἐξόδου τῆς ἠρωίδος ἀπό τό κράτος τοῦ φόβου καί τοῦ θανάτου. Εἶναι συγχρόνως καί ἡ ἰδική της πορεία πρὸς τόν τάφον ἀλλά καί ἡ βούλησις τῆς ἐπανενώσεως τοῦ οἴκου της μετά τῆς πόλεως. Καί αὕτη ἡ διπλή ταφή θά εἶναι ὁ λειτουργός τοῦ παραδόξου μυστηρίου τῆς " ἐνώσεως ".

Ἡ βούλησις αὕτη εἶναι, παραλλήλως, καί ἡ φωνή τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως διά τήν προσφορὰν τιμῆς εἰς τόν νεκρόν τοῦ Πολυνείκου. Ἡ προτροπή διά τήν ἐκπλήρωσιν τοῦ κορυφαίου ἀνθρωπίνου χρέους. Ἡ συνείδησις καί ἡ βίωσις τοῦ ζειδώρου αἰσθήματος τῆς φιλότητος, συμπόρου τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ταφῆς ἔργου. Ἡ βούλησις αὕτη εἶναι ἡ κινητήριος δύναμις διά τήν ὑπερνίκησιν ὅλων τῶν παρουσιασθησομένων ἐμποδίων ἀλλά καί τῆς δεδικαιολογημένης ἀγωνίας καί τοῦ φόβου ὁ ὁποῖος πλειστάκις λυγίζει τήν ψυχὴν καί κάμπτει τό φρόνημα, καταλείπων ὀπίσω μίαν ἀκρωτηριασμένην ψυχικῶς ὄντοτητα, ἄνευ ἐλπίδος. Συγχρόνως, ὑπερνικᾷ καί τόν ἐξωτερικόν φόβον, ὁ ὁποῖος συνθλίβει τόν ψυχοσωματικόν ἄνθρωπον, κρατῶν τοῦτον δέσμιον κοινωνικῶν συμβάσεων, συστημάτων, διαταγμάτων καί θεωριῶν.

Ἡ βούλησις, ὡς προσμονή τῆς ἄλλης ζωῆς, προνόμιον τῶν μυημένων, πληροῖ τήν ψυχὴν τῆς Ἀντιγόνης ἐκστάσεως, μυστικῆς χαρᾶς καί τρόμου. Ἐκστασιν διά τό παράδοξον θάρρος τό ὁποῖον διακατέχει τήν ψυχὴν της. Ὅμως, πρὸ τῆς ἐπιχειρουμένης ταφῆς κυριεύεται πρὸς στιγμὴν ἀπό τρόμον καί ἀγωνίαν. Ἀλλά καί χαρὰν ἀναφαίρετον καί ἀνεκκλάλητον. Διαισθάνεται τήν ἐπερχομένην ἀλλαγὴν καί . . . τρομάσσει. Δέν δύναται εἰς τήν ἀρχὴν νά ὁμιλήσῃ εὐθαρσῶς περὶ τῆς ἐν λόγῳ ἀλλαγῆς. Διά τοῦτο καί σιωπᾷ ἔμπροσθεν τοῦ Χοροῦ. Οὐδεμία ἀναγγελία, οὐδεμία ἔμμεσος ἀναφορά. Ἡ βίωσις τῆς βουλήσεως ταύτης προστάσσει τήν σιωπὴν. Ἡ μυροφόρος τῶν Θηβῶν προτυποῖ τὰς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου μυροφόρας αἱ ὁποῖαι "Οὐδενὶ οὐδέν εἶπον". Γλῶσσα μυστική, πολυσήμαντος καί ἄγνωστος πρὸς τόν Κρέοντα. Ἦτο, ἄλλωστε, ὁ μόνος τρόπος ἀνταποκρίσεως τῶν μυημένων εἰς τὰς τῶν θεῶν ἐπιταγὰς.

Ποῖος, ἄλλωστε, θά ἠδύνατο νά συλλάβῃ τήν βούλησιν της διά τήν καινὴν ζωὴν ἀλλά καί τό βαθύτατον νόημα τῆς πράξεώς της; Διέλαθε τῆς προσοχῆς των τό μέγεθος τῆς ἠρωϊκῆς πράξεως καί τῆς ἐκουσίας θυσίας. Ἠρνήθησαν πεισματικῶς, εἰς τήν ἀρχὴν τουλάχιστον, τήν κατανόησιν τῆς μεγαλειώδους της πορείας. Ὁ Χορός ἐκπλήσσεται διότι "οὐδέποτε ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς αὕτη ἡ γυνή". Ὅλοι διστάζουν. Τό ἴδιον σχῆμα εἰς τήν Ἰσμήνην, τόν Κρέοντα καί τόν Χορόν. Τό ἴδιον σχῆμα: Ὁ διχασμός τοῦ κόσμου. Καί συγχρόνως ἡ ἀδυναμία προασπίσεως τοῦ ἠθικοῦ καί δικαίου. Καί ἡ Ἀντιγόνη, μέ ἀκμαίαν τήν ἐλπίδα, βιοῖ τήν βούλησιν τῆς νέας ζωῆς ἐν ἀγάπῃ καί σιωπῇ. Ἐνσυνειδήτως ἐπιλέγει τήν σιωπὴν διά τήν μετά θάνατον πορείαν της, βιοῦσα μέ τρόπον θαυμαστόν καί ἐν κατανύξει τό μυστήριον

τῆς φιλότητος, ὁμοῦ μετά μακαρίας ἐλπίδος ἀθανασίας καί μακαριότητος. Διά τοῦτο, καί τοπικῶς δρᾷ ἐντός τῶν Θηβῶν, χρονικῶς εὐρίσκεται ἤδη εἰς τό ἐπέκεινα τῆς Ἱστορίας.

Εἰς τόν ἀντίποδα τῆς Ἀντιγόνης, ἡ θλιβερά ἀδελφή, ἀρνούμενη οὐ μόνον τήν συμμετοχήν της εἰς τήν ταφήν, ἀλλ' οὐσιαστικῶς τήν συμμετοχήν της εἰς τήν ἀποκάλυψιν τῆς ἀγάπης τῆς ἀδελφῆς της εἰς τήν βούλησίν της διά μίαν νέαν ἀνωτέραν καί μακαρίαν ζωήν. Ἀρνεῖται πεισματικῶς - καί ὑβριστικῶς - νά εἶναι μέλος τῆς νέας κοινωνίας τῶν φίλων. Εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ὑβρεως, οὐ μόνον τῆς Ἰσμήνης ἀλλά καί τοῦ Κρέοντος ὁ ὁποῖος, ἐγκλωβισμένος εἰς τό σχῆμα τοῦ ἐξουσιαστικοῦ κόσμου, ἀγνοεῖ καί ἀπορρίπτει ὅταν τοῦ κοινοποιεῖται τήν βούλησιν καί ἔφρουν διά μίαν νέαν ζωήν.

Η ΦΙΛΟΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

"Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα"

Εἰς τόν Ὅμηρον, ἡ χρῆσις τῆς λέξεως *φιλία* εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως αἰνιγματική, δύναται ὁμως νά φωτισθῇ ἐκ τῶν ἡμετέρων γνώσεων διά τήν πρῶτον, ἠρωϊκὴν κοινωνίαν: **Φίλος** εἶναι ὁποιοσδήποτε / ὀτιδήποτε ἠδύνατο ὁ ἦρως νά ἐμπιστευθῇ ἐντός ἐνός ἐχθρικοῦ κόσμου. Ἐπί ταύτης τῆς ἀντιλήψεως ἐρείδεται καί ἡ εὐρέως διαδεδομένη ἀρχή "νά ὠφελῆς τοὺς φίλους καί νά βλάπτῃ τοὺς ἐχθρούς". Ἰδιαιτέρα, ὡστόσοσον, κατηγορία φίλων ἀποτελοῦν οἱ συγγενεῖς καί πολλάκις ἡ λέξις αὕτη ἔχει ταύτην ἀκριβῶς τήν σημασίαν, ἰδίᾳ δέ εἰς τήν τραγωδίαν. Ἡ οἰκογένεια, βεβαίως, ἀποτελεῖ μόνιμον πηγὴν δημιουργίας συναισθημάτων. Διά τοῦτον καί τό ἐπίθετον *φίλος*, ὡς καί τό ρῆμα *φιλεῖν*, σχεδόν πάντοτε συν - υποδηλοῦν βαθμόν ἀγάπης ἢ καί συμπαθείας. Εἰς τήν Ἀντιγόνην ἡ *φιλία* ἐκδηλοῦται διττῶς: ἡ *φιλία* ὡς συγγένεια καί ἡ *φιλία* ὡς κοινωνικο - πολιτικὴ σχέσις καί παραλλήλως ἡ *φιλία* ὡς συγγένεια καί ἡ *φιλία* ὡς συναίσθημα.

Κατ' ἀρχήν, ἡ **φιλότης** δέν εἶναι ταυτόσημος μετά τῆς ἀγάπης ἢ τῆς συμπαθείας· γενικῶς, δέν εἶναι κἄν αἴσθημα. Δέν προϋποθέτει οὐδεμίαν κρίσιν, δέν εἶναι πρᾶξις μιᾶς προσπαθείας. Δέν ἔχει οὐδέν τό κοινωνικόν καθ' ἑαυτήν καί κατευθύνεται μόνον πρὸς τόν φίλον. Ὅλοι αἱ περὶ φιλότητος ἀντιλήψεις καί ὀρισμοί ὑπόκεινται εἰς βαρεῖαν παρανόησιν, διότι ἐταύτισαν τήν φιλότητα μετά τοῦ ἀλτροῦϊσμοῦ, μίαν παράλογον ἰδέαν, συμφώνως τῇ ὀποῖα ὁ ἄλλος ὀφείλει ν' ἀγαπηθῇ ὡς ἄλλος. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως μετέβαλον τήν πρὸς τοὺς φίλους φιλότητα, εἰς φιλότητα διά τι τό ἀφηρημένον, μίαν νέαν τερατωδίαν. Ἐταύτισαν ταύτην μετά τῆς κλίσεως διά τήν βελτίωσιν ἢ τήν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ἕνα χαρακτηριστικόν τό ὀποῖον, βεβαίως, δύναται νά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς

φιλότητος ἀλλ' ὥσπόσον δέν θεμελιοῖ τήν οὐσίαν της. Ἄλλωστε, διά τόν Κρέοντα, ὁ ἀλτρουῖσμός ἐρείδεται εἰς τήν μνησικακίαν, συνεπῶς βιοῖ τό μῖσος κατά τῶν ὑψηλῶν ἀξιῶν, καί ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀναλύσει κατά τῶν Θεῶν. Ὁ φθόνος του κατά τοῦ φορέως τῶν ὑψηλῶν ἀξιῶν - τῆς Ἀντιγόνης - τόν ὀδηγεῖ πρός τήν ἐξισωτικήν νομοκρατικήν ἀντίληψιν, ἡ ὁποία εἰς τήν βάσιν της ἀποτελεῖ ἄρνησιν τῆς φιλότητος.

Ἄλλωστε μία ἄθεος ἢ ἄνευ θεϊκοῦ πνεύματος καί νομοκρατική ἀγάπη ἐκφυλίζεται καί ἐξαντλεῖται εἰς οἶκτον, εἰς ἀλτρουῖσμόν, εἰς οὐμανισμόν ἢ εἰς καθῆκον, εἰς ἀπαίτησιν, εἰς ἐξουσίαν, εἰς κυριαρχίαν. Ἡ τελειότης ὁμως τῆς ἡρωίδος εἶναι καί ὁμοιάζει πρός τάς ἀγαπῶσας τόν κόσμον θεάς, μιμουμένη τήν εὐεργεσίαν καί τήν ἀγάπην ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἐξ ἀγάπης πρός τόν κόσμον παρέδωσαν καί ἐδίδαξαν τήν γεωρίαν, τόν πολιτισμόν, τούς θεσμούς, τόν πλοῦτον.

Ἡ γνησία φιλότης - ὡς καί τό γνήσιον νεῖκος - εἶναι πάντοτε **φιλία** πρός ἓνα πρόσωπον, δέν ἀποτελεῖ ἀξίαν καθ' ἑαυτήν· δι' ὃ καί δυνάμεθα ν' ἀγαπήσωμεν τό ἀγαθόν. Ἡ φιλότης κατευθύνεται πρός τό πρόσωπον - Πολυνείκην, ὡς πραγματικότης τήν ὁποῖαν ὑποστασιοποιεῖ ἡ ἀξία τοῦ προσώπου. Ἡ ἀνάλυσις τῆς φιλότητος πρός ἓνα πρόσωπον ἀποδεικνύει ὅτι τό σύνολον τῶν ἀξιῶν ἑνός φίλου προσώπου οὐδόλως δύναται νά καλύψη τήν φιλίαν μας διά τό πρόσωπον. Παραμένει πάντοτε ἓνα ἀθεμελίωτον πλέον. Τοῦτο τό ἐπί πλέον, τό συγκεκριμένον φιλούμενον πρόσωπον, εἶναι τό ἀληθινόν ἀντικείμενον τῆς φιλότητος. Ἡ τελευταία ἐξ ὄλων τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τοῦ προσώπου δέν μᾶς δίδεται εἰ μή μόνον διά τῆς συνπραγματοποιήσεως τῆς ἰδίας του τῆς φιλότητος.

Ἡ φιλότης εἶναι κίνησις ὅπου, ἕκαστον συγκεκριμένον ἀτομικόν ὄν τό ὁποῖον εἶναι φορεῦς ἀξιῶν, ἀφικνεῖται εἰς τήν ὑψηλοτέραν δυνατήν ἀξίαν συμφώνως μετά τοῦ ιδεώδους προορισμοῦ του. Ἐπιδιώκει ν' ἀνυψώση τόν φιλούμενον· οὕτως, ὁμως ἀνυψοῦται καί ὁ φιλῶν. Ἡ κατανοοῦσα φιλότης εἶναι ὁ πλαστικός γλύπτης ὁ ὁποῖος, δι' ἀπλῆς ἐνεργείας, διά μίας καί μόνης χειρονομίας - ἀνεξαρτήτως οἰασδήποτε ἐμπειρικῆς καί ἐπαγωγικῆς γνώσεως, ἡ ὁποία καλύπτει μᾶλλον τήν οὐσίαν τοῦ προσώπου - δύναται νά συλλάβῃ τάς γραμμάς τῆς οὐσίας τῆς ἀξίας. Δι' αὐτόν τόν λόγον ἡ ἠθική καί γενικώτερον ἡ ἀξιολογική πρόοδος, συνδέεται πάντοτε μετά παραδειγματικῶν κοινωνικῶν προσώπων, μετά τῆς μεγαλοφυίας, τόν ἥρωα καί ἀργότερον τόν Ἄγιον.

Τό ἀληθές καί οὐσιαστικόν χαρακτηριστικόν τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ φιλότης: οὐ μόνον διότι χαρίζει ἀδιακρίτως τήν φιλότητα, ἀλλά καί βιοῖ τήν φιλότητα καί γνωρίζεται ὡς φιλότης. Ἡ μᾶλλον, ἡ φιλότης δέν εἶναι συστατικόν ἢ ἰδίωμα τῆς Ἀντιγόνης, ἀλλά τό **Εἶναι** της, τό πρόσωπόν της, ἡ φύσις της, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς της. Διά τῆς φιλότητος, ἡ ἡρωὶς σώζεται καί ἀπελευθεροῦται ἐκ τοῦ ἀ-προσώπου καί μεταφυσικοῦ μηδενός καί ὀλοκληροῦται καί ἀποκαθίσταται εἰς τήν ἀθανασίαν της. Διά τῆς φιλότητος, ἡ Ἀντιγόνη ἀπεκδύεται τήν χοϊκὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καί

ἐνδύεται τῆς τῶν θεῶν, δυναμικῶς πορευομένη πρὸς τὴν μυστηριακὴν εὐδαιμονικὴν ἀθανασία, τὴν ἠτοιμασμένην τοῖς ἀγαπῶσι τοὺς θεούς.

Ἡ **φιλότης**, ὡς ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ Ἀντιγόνη, ἀποτελεῖ τὸ ἐσώτατον μυστήριον τῶν πάντων καὶ τὸ συναίσθημα τὸ συγκρατοῦν σύμπαντα τὸν κόσμον ἐν ἐνότητι καὶ συγχρόνως τὸ ἀρχέτυπον καὶ τὸ τέλος ὄλων τῶν εὐγενῶν συναισθημάτων, ὡς τὸ κατάλυμα ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων ἐρώτων καὶ ἡ κατάπαυσις ὄλων τῶν ἐσχάτων ἐρωτημάτων.

Τὸ ὑψιστον τῆς φιλότητος σημεῖον, ὡς τοῦτο παρουσιάζεται ἐν τῇ Ἀντιγόνη, εἶναι ἡ φιλότης τοῦ φίλου, ἡ ὁποία δέν νοεῖται ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ἀγάπη τοῦ καλοῦ φίλου, ἀλλ' ὡς ἡ συν - πραγματοποίησις τῆς φιλίας διὰ τὸ πρόσωπον. Ὁ **φίλος** ἐμφαίνεται ὡς τὸ ὑψιστον κέντρον τῆς φιλότητος. Παρέχει εἰς τὸν φιλούμενον ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον θεμελιοῖ τὸ νόημά του, δηλ. τὴν φιλίαν του. Ἡ θεωρία τῆς κοινότητος εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν καθορίζεται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀντιλήψεως: τῆς κοινωνίας φιλούντων προσώπων. Οὕτως εἶναι καὶ ὁ φιλοτικός θρίαμβος τῆς Ἀντιγόνης: ἡ ἐπαν - αποκατάστασις τοῦ φίλου προσώπου εἰς τὴν ἐνδεδειγμένην ἀξιοπρέπειαν καὶ τιμὴν του. Διότι ὁ φιλούμενος Πολυνείκης δέν ἔχει ἀλλὰ εἶναι ἡ βαθυτέρα ὑπαρξίς της. Διὰ τοῦτο, ἐάν ἡ Ἀντιγόνη ἔχει οὐσίαν τινα, ἡ οὐσία της αὕτη προκύπτει ἐκ τῆς φιλοτικῆς ὑπάρξεώς της. Οὕτως, ἡ ἀναβίωσις τῆς φιλότητος κηρύσσεται ὡς ἡ ἀφετηρία τῆς ἀθανασίας της.

Καὶ διὰ τὴν Ἥλέκτραν, ἡ φιλία εἰς τὸ γένος - οἶκον ἰσοδυναμεῖ μεθ' ἐνός καλοῦ θανάτου, διότι:

" ζῶσαν θανούσαν θ' ὥστε μὴ κλίπειν κλέος "
(Σοφοκλ., Ἥλέκτρα, στ. 985)

Ἡ φιλία, ἄλλωστε, εἰς τὸν οἶκον περιποιεῖ δόξαν καὶ τιμὴν ἰδιαιτέραν εἰς τὸν βιοῦντα τοιαῦτα εὐγενῆ συναισθήματα:

*" τῶδ' ἐν θ' ἐορταῖς ἐν τε πανδήμῳ πόλει
τιμᾶν ἅπαντας οὔνεκ' ἀνδρείας χρεῶν "*
(Σοφοκλ., Ἥλεκτρα, στ. 982 - 983)

Ἐν τῇ Ἀντιγόνη, παρουσιάζεται ἓνα στάδιον ἢ μία ὁδὸς ἀσκήσεως, ἡ ἀλήθεια ἢ ἡ ὠραιότης τῆς φιλοτικῆς ἀσκήσεως. Ἡ ὠραιότης καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἀντιγόνης συνίσταται εἰς τὴν ἔξαρσιν καὶ ἔντασιν τοῦ φιλοτικοῦ ἀγῶνος, τῆς πνευματικῆς πάλης τῆς ἡρωίδος, τῆς περὶ συμφιλεῖν ἐλευθέρας ἀποφάσεώς της. Ὀλόκληρος, ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνη ὡς φιλοτικὸν δόγμα καὶ ἦθος, εἶναι ἓνας διαρκῆς φιλοτικός ἀσκητισμός. Ἐκ τῆς πίστεως ἕως τῆς ἀγάπης, ἢ ἐκ τῆς νήψεως ἕως τῆς ἀπαθείας, ἀπλοῦται ἡ ἀτελεύτητος ὁδός, ἡ ἐπώδυνος ζωὴ, ἡ ἐπίπονος ἐργασία τῆς ἀσκήσεως τῆς φιλότητος. Πρόκειται διὰ τὴν ἀδιάλειπτον προσπάθειαν τῆς ἡρωίδος εἰς τὴν φιλότητα καὶ διὰ τῆς φιλότητος.

Εἰς τὴν Ἀντιγόνην καὶ διὰ τῆς Ἀντιγονείου φιλοτικῆς ἀσκήσεως, ἡ φιλότης κατορθώνει τὸν κατακαίοντα καὶ ἐκρηκτικὸν ὄρισμόν της: εἶναι

ὄλη πάθος καί ὄλη φλόγα. Εἶναι ζωή. Ἐάν ζωή, κατά Nietzsche, εἶναι νά μετασχηματίζωμεν ἀδιακόπως εἰς διαύγειαν καί φλόγαν ὀλόκληρον τήν ὑπαρξίν μας καί τό πλησιέστερον περιβάλλον μας. Ἡ ἄσκησις τῆς φιλότητος διά τήν Ἀντιγόνην δέν ἀποτελεῖ τρόπον τινα ἀποκτήσεως ἀξιομίσθων ἔργων, ἀλλ' ἀντιθέτως προσωπικόν - ὑπαρξιακόν γεγονός - ἄθλον. Ὁ ἀναλλοίωτος στόχος τῆς ἀσκήσεως εἶναι ἡ ἀπάρνησις τοῦ ἀτομικοῦ της φρονήματος καί θελήματος, τῆς αὐταρκειᾶς καί αὐτονομίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τήν ρίζαν τῆς Κρεοντείου τραγωδίας καί ἀλλοτριώσεως. Διότι ὁ ἐγκλεισμός καί ἡ ὑποδούλωσις εἰς τήν ἰδίαν βουλήν, ἡ ζωή τῆς αὐταρκειᾶς καί οὐχί τῆς θεαρεσκείας φέρει ἐντός του τά σπέρματα τῆς ἀγνοίας καί τῆς παρανοίας, τοῦ παραλόγου καί τοῦ θανάτου.

Ἡ ἰδιομορφία, ἄλλωστε, τῆς φιλότητος ἔγκειται εἰς τό ὅτι πρόκειται περί ἑνός συναισθήματος, τό ὁποῖον μέσω τῆς βιώσεως κατευθύνεται πρὸς αὐτό τό ἴδιον τό πρόσωπον τό ὁποῖον καί ἀνυψοῖ εἰς τήν κλίμακα τῶν ἀξιῶν. Διότι ἡ οὐσία τῆς φιλότητος ἔγκειται εἰς τήν ἀληθῆ βιώσιν της. Φιλότης οὖν ζῶσα, φλογερά καί ὀλοκληρωτική ἡ ὁποία ἀποβαίνει κεντρική ἀνθρωπολογική ἔννοια. Φιλότης, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τήν Ἀντιγόνην εἰς μεταμόρφωσιν, ἐνῶ παραλλήλως ἀποτελεῖ καί ἔκφρασιν ταύτης τῆς μεταμορφώσεως. Ἡ πρὸς τόν ἀδελφόν καί τούς θεούς φιλία παρουσιάζεται, ταυτοχρόνως, ὡς αἰτία καί ὡς ἀποτέλεσμα εἰς τήν διαδικασίαν μιᾶς ριζικῆς ἀνθρώπινης ἀλλαγῆς.

Ἡ Ἀντιγόνη ἐξέρχεται τῆς οἰκείας καί θερμῶς εἰδυλλιακῆς ἀτμοσφαίρας τῶν ἀνακτόρων καί τῆς αἰσθητικῆς των γοητείας καί ἐκτείνεται ἐπὶ τήν μεγάλην θεωρίαν τοῦ φρικτοῦ κάλλους τῆς φιλότητος. Καί βιοῖ καί ἐμβαθύνει τήν σημασίαν τοῦ μεγίστου τούτου τῆς Φιλίας μυστηρίου, τῆς φιλανθρωπίας καί τῆς καταλλαγῆς, ὡς τοῦτο ἐκφράζεται ἐν τῇ τοῦ Πολυνείκου ταφῇ - κατέναντι τῶν ἰσχυρῶν καί τῶν τυράννων. Καί θλίψις ἀπαραμύθητος συνέχει τήν καρδίαν πάντων ἡμῶν, διότι οἱ πλεῖστοι - ὡς καί ἡ Ἰσμήνη - δέν ἠκροάσθησαν τοῦ Ἀντιγονείου τῆς φιλότητος ὕμνου. Συνευρίσκονται μετὰ τοῦ τυράννου, συνευδοκοῦν καί συγχαίρουν ἐπὶ τῇ θεᾷ καί τῇ ἀκοῇ θανάτου, βιαίας ἐξουσίας, ἀδικίας, παραβιάσεως θεϊκῶν ἐντολῶν, καταπιέσεως συνειδήσεων, ἀποστερήσεως στοιχειωδῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, πνευματικοῦ ἐξαναγκασμοῦ, νομοκρατικοῦ φανατισμοῦ καί ἠθικοῦ ἐκβιασμοῦ. Ὅμοιοι τῷ ὁμοίῳ . . .

Ἡ φιλότης, ἄλλωστε, δέν εἶναι μόνον βίωμα, ἀλλά πρόκειται περί ὑπαρξιακοῦ χαρακτηριστικοῦ, τό ὁποῖον θεμελιοῖ τό βίωμα. Εἰς αὐτόν τόν τρόπον φιλοτικῆς ὑπάρξεως ὑπάρχουν τρία στάδια:

- α . Τῆς εὐρέσεως,
- β . Τῆς ἐννοήσεως,
- γ . Τοῦ βιώματος.

Ἡ εὐρέσις εἶναι ἡ συγκεκριμένη παρουσίασις τοῦ αἰσθήματος ἐν τῷ κόσμῳ, διά τῆς ὁποίας ἡ φιλότης αὐτο - ἀποκαλύπτεται ὡς ὑπάρχουσα καί δεικνύεται τό γεγονός τῆς ὑπάρξεως. Ὅφείλομεν νά διευκρινήσωμεν ὅτι

τό γεγονός τῆς εὐρέσεως - ὑπάρξεως δέν θεωρεῖται ὡς τι δεδομένον, ἀλλ' εἶναι ὁ ὄντολογικός χαρακτήρ τῆς φιλότητος.

Ἡ ἐννόησις θεωρεῖται ἐνθάδε ὑπό τήν ἐννοίαν τῆς δυνατότητος ὑπάρξεως ὡς βιώματος ζωῆς. Εἰς τήν ἐννόησιν ἔγκειται ὁ ὄντολογικός χαρακτήρ τῆς φιλότητος ὡς δύνασθαι ὑπάρχειν. Ἡ φιλότης εἶναι διά τήν Ἀντιγόνην τουλάχιστον δεδομένη, εἶναι ἐκεῖνον τό ὅποιον δύναται νά εἶναι : **μιά ζωογόνος δυνατότης**. Ἡ ἐννόησις ἐμπεριέχει τό δομικόν χαρακτηριστικόν τῆς ὑπαρξιακῆς ὄντολογικῆς συλλήψεως τοῦ αἰσθήματος τῶν δυνατοτήτων ὑπάρξεως. Εἶναι ὁ τρόπος " νά εἶναι " τῆς Ἀντιγόνης, εἰς τόν ὅποιον καί ἐκπτύσσεται ἡ δυνατότης τῆς.

Τό βίωμα εἶναι τό θεμέλιον τοῦ βιώματος καί οὐχί τό ἴδιον τό βίωμα. Εἶναι ἡ βιωματική συναρμογή τῆς ἐκκοσμηκευμένης κατανοήσεως τοῦ ἐν τῷ (οἴκῳ) / τῇ (πόλει) ὑπάρχειν.

Ἐν τῇ Ἀντιγόνη, ἔχομεν δύο ἀντιτιθεμένας ὑπαρξιακάς σχέσεις: Τόν νόμον τοῦ Κρέοντος καί τό πάθος τῆς Ἀντιγόνης. Τόν νόμον τοῦ ἰσχυροῦ Κρέοντος, ὁ ὅποιος ἀντιπαρατίθεται εἰς τόν νόμον τῆς συνειδησιακῆς ἐλευθερίας τῆς Ἀντιγόνης. Ὁ νόμος τοῦ Κρέοντος διατάζει, ἀπαιτεῖ συνέπειαν καί πιστότητα, ἐπιθυμεῖ τήν πραγμάτων καί τήν κυριαρχίαν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Τό πάθος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ θριαμβική ὁρμή τῆς ἐντός τοῦ κόσμου, διαρρηγνύει οἰανδήποτε τάξιν καί ἐκφράζεται διά τῆς φιλότητος, καθιστῶν παροῦσαν καί πολυσήμαντον τήν ὑπέρβασιν.

Ἡ φιλότης - πρᾶξις ὑπερβαίνουσα, εἶναι αὕτη, ἡ ὁποία δέν πραγματοποιεῖται ἀπλῶς εἰς τήν συνείδησιν ὡς ἡ σκέψις ἢ ἡ παράστασις, ἀλλ' ὑπερβαίνει τήν συνείδησιν καί τήν συνδέει μετά τοῦ βιώματος. Ἡ φιλότης εἶναι πρᾶξις συγκινησιακά ὑπερβαίνουσα. Καί δή, ἔναντι ὄλων τῶν ἄλλων ὑπερβατικῶν πράξεων ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι εἶναι καθαρά πρᾶξις βιώσεως. Ἡ ὑπερβατικότης αὐτῆς τῆς πράξεως συνίσταται εἰς τήν παραγωγήν τοῦ αὐθεντικοῦ - βιωματικοῦ συναισθήματος ὡς ἀποτέλεσμα ἀκωλύτου καί ἐλευθέρας ἀποφάσεως, ὡς πράξεως ἀντιστάσεως. Εἰς τήν ἀπόφασιν, ἄλλωστε, τῆς Ἀντιγόνης ταυτίζονται ἡ πραγματική δυνατότης τοῦ προσώπου καί ἡ ιδεώδης πραγματικότης τοῦ συναισθήματος.

Ἡ φιλότης τῆς Ἀντιγόνης δέν ὑπόκειται ἀπλῶς εἰς τό ἥρωϊκόν γίνεσθαι, ἀλλά εἶναι αὐτό τοῦτο τό ἥρωϊκόν γίνεσθαι. Ὑπάρχει εἰς τόν συναισθηματικόν χῶρον καί συγχρόνως εἶναι ἀνεξάρτητος αὐτοῦ· εἶναι ἡ ἐξάρτησις τοῦ κυριάρχου ἐκ τῶν δυνάμεων εἰς τὰς ὁποίας κυριαρχεῖ. Ἡ φιλότης, ἄλλωστε, λειτουργεῖ ὡς ἐπαρκῆς πνευματική συνείδησις, οὔσα τό μόνον ἀνεξάρτητον ἀξιολογικόν αὐθεντικόν βίωμα. Ἡ συνείδησις ταύτη εἶναι ἥρωϊκή - ἐκκεντρική, καί διά τοῦτο ἀντικειμενική συνείδησις, πραγματική, καί ὡς ἐκ τούτου ρεαλιστική μέ τήν πλήρη σημασίαν τῆς λέξεως. Διά τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη ὡς ἠθικόν ὄν λογίζεται καί εἶναι ἀξιολογικῶς καί ἠθικῶς αὐτόνομος. Δέν δέχεται οὐδεμίαν κοσμικήν - τελεολογικήν ἀρχήν, ἡ ὁποία νά προσδιορίζη τόν κόσμον τῆς ἐκ τῶν ἄνω, ὑποκαθιστοῦσα τήν θεϊκήν αὐτῆς ἀρχήν.

Ἡ φιλότης δέν εἶναι ὥσπόσον ἕνα εὐγενές αἶσθημα συμπληρωματικόν τῶν ἄλλων ὑψηλῶν αἰσθημάτων τῆς Ἀντιγόνης, ἀλλ' ὑπερβαίνει ὄλα τά αἰσθήματα, καθιστάμενον τό κύριον καί οὐσιαστικόν γνώρισμα τῆς ἡρώιδος. Εἶναι ἡ βιωματική ἐμπειρία, ἡ ὁποία τήν ὀδηγεῖ εἰς τήν ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθείας. Εἶναι ἡ σύνθετος ἐνότης τοῦ σύμπαντος ἠθικοῦ κόσμου, τόν ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ ἡ Ἀντιγόνη. Δέν περιορίζεται εἰς στεῖραν διανοητικήν ἐξαγγελίαν, ἀλλά γνωρίζει τήν κενωτικήν ἄσκησίν της εἰς τά πρόσωπα τῶν ἀποιχομένων φίλων. Ἡ φιλότης δέν δύναται νά ὑπάρξη εἰς τήν ἐξαγγελίαν καί τήν ἀπομόνωσιν. Ὁ φίλων προσλαμβάνει τόν φιλούμενον ἢ μεταθέτει ἑαυτόν εἰς τόν ἄλλον, εἰς τήν συνθήκην τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου. Ὁ φίλων δίδει εἰς τόν φιλούμενον ὃ εἶναι, καί οὐχί ὃ ἔχει. Ἡ Ἀντιγόνη χαρίζει τήν ὑπαρξίν της εἰς τούς φίλους καί τοῦτον εἶναι ἡ ἔντιμος καί ἀληθής φιλότης. Ναί, εἶναι ἡ μεγαλειώδης προτύπωση τοῦ "ἀγαπᾶτε ἀλλήλους", ἕως τοῦ τέλους, τοῦ μαρτυρίου, τοῦ τάφου.

Διά τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη φιλότης εἶναι καθολική, ἀπευθυνομένη πρός ὄλους τούς Θεβαίους, καί αὐτόν τοῦτον τόν Κρέοντα, τόν ὁποῖον, καί ἐκ φιλότητος, καλεῖ νά σεβασθῆ " *τᾶγραπτα κἀσφαλῆ τῶν θεῶν νόμιμα* ". Ἡ φιλότης μεταβάλλεται εἰς κραυγήν παρακλήσεως οὐκ ἐπισταμένη διαφορᾶν μεταξύ ἰδίας καί τοῦ ἀλλοτρίου ἢ πιστοῦ καί ὑβριστοῦ, ἀλλά καί πρός αὐτόν ἰσοτίμως διάκειται. Αὕτη εἶναι ἡ δικαία φιλότης, σκάνδαλον διά τήν οἴησιν καί τήν τοῦ τυράννου μωρίαν, ὃ ὁποῖος εἰς τό ὄνομα τῆς αὐτοδικαιώσεως τήν ἀπορρίπτει, καί τοῦ πρός στιγμὴν ἀδιαφόρου λαοῦ τῶν Θεβῶν.

Ὡσαύτως, καί ἐνθάδε ἔγκειται ἡ ὑποποιός διαφορά, ἡ Ἀντιγόνη δέν μισεῖ τόν Κρέοντα, οὐδέ τόν κρίνει ἢ τόν κατακρίνει. Ἀντιθέτως, καλεῖ, προσκαλεῖ, παρακαλεῖ, διδάσκει - ἄλλωστε ἡ διδασκαλία εἶναι ὁμοία τοῦ ἐλέγχου. Ἡ φιλότης της εἶναι ἀναίρεσις καί ἄρνησις τοῦ πειρασμοῦ τῆς κρίσεως. Τό ἔργον τῆς κρίσεως καί τῆς ἄτης ἀνήκει εἰς τήν διακριτικήν εὐχέρειαν καί δυνατότητα τῶν θεῶν, ἔργον ἐγκληματικόν ὄτε περιορίζεται εἰς τά ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, εἰς τόν ἀναιδῆ ἀρπαγμόν τῆς τῶν θεῶν ἀξίας. Δέν οἰκειοποιεῖται τήν θεϊκὴν κρίσιν, ἡ ὁποία θά ἐμαρτύρει φρόνημα αὐθαδείας, ἀπουσίαν προσοχῆς ἢ σεβασμοῦ εἰς τούς ἄλλους, ἔλλειψιν συγγνώμης καί ἀγάπης. Ἄλλωστε, δέν εἶναι ὁ Κρέων ἡ Σαρτρική τῆς Ἀντιγόνης κόλασις, ἀλλ' ἡ Ἀντιγόνη θά καταστῆ ἡ τοῦ Κρέοντος κόλασις. Ὡσπόσον, τυπικῶς ἀποφασίζει ὁ Κρέων διά τόν θάνατον τῆς ἡρώιδος, ἡ ἀπόφασις ἦτο τῆς ἰδίας, τό τίμημα καί ἡ δόξα τῆς φιλότητος. Οὐσιαστικῶς, ἐπέβαλε τήν ἤδη ληθφεῖσαν ἀποφασίν της καί τήν βούλησίν της εἰς τόν Κρέοντα, καί ἐκεῖνος τυπικῶς τήν ἐπεκύρωσεν. Εἶναι ὁ καιρός τῆς θυσιαστικῆς φιλότητος ὡς ἐπιγείου θεότητος.

Ἡ ἀμφισημία τῶν λέξεων φίλος καί ἐχθρός δηλοῦται, σαφῶς καί κατηγορηματικῶς, εἰς τήν σχέσιν τῶν δύο ἀδελφῶν: Πολυνείκους καί Ἐτεοκλέους. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ φίλος τῆς πολιτείας, ὁ ἄλλος ὁ ἐχθρός, ἐνῶ συγχρόνως ὁ ἕνας διά τόν ἄλλον εἶναι καί φίλος καί ἐχθρός. Διά τόν

Κρεόντα, ὡς ἡ ταφή εἶναι μία ἀμιγῶς πολιτική πράξις⁴⁶⁰, οὕτως καί οἱ φίλοι δέν γεννῶνται, ἀλλ' ἀποκτῶνται, καί ἕνας υἱός εἶναι ἀπλῶς καί μόνον μία ὠφέλιμος μονάς. Ἡ περί φιλίας ἀντίληψις εἶναι καθαρῶς προσωπική, ἐφ' ὅσον τιμᾶ ὡς φίλους μόνον τούς ὑπηρετοῦντας τήν πόλιν.

Τήν ἰδίαν, ὥσπόσον, διάκρισιν ποιεῖται καί ἡ Ἀντιγόνη ἐντός τοῦ οἰκιακοῦ πλαισίου. Τά συμφέροντα ἑνός οἴκου προβάλλουν καί προάγουν οἱ φίλοι, ἐνῶ οἱ ἐχθροί τά προσβάλλουν καί τά πλήττουν. Διά τοῦτο καί ὅτε ἡ Ἰσμήνη τήν ἐξαναγκάζει νά ἐπιχειρηματολογήσῃ, φιλικῶς ἡ Ἀντιγόνη διατείνεται ὅτι τό νά χωρήσῃ εἰς τήν ταφήν τοῦ ἀδελφοῦ της εἶναι ἔργον καλόν:

" . . . καλόν μοι τοῦτο ποιούσῃ θανεῖν "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 72)

ἀλλά καί ὄσιον, διότι οὕτως ἀποδίδεται εἰς τόν θανέντα ἡ δέουσα τιμή καί ἀξία, ἐφ' ὅσον πρόκειται διά τήν ὑλοποίησιν τῶν " τῶν θεῶν ἐντίμων ". Θεοί, βεβαίως, ἐνθάδε, νοοῦνται οἱ χθόνιοι θεοί, οἱ ὅποιοι ἀπαιτοῦν τό ταφικόν χρέος. Εἰς τόν Κομμόν θά ἴδωμεν ὅτι αἱ μετά πάθους ἀναφοραί - μειγνύουσαι τούς νεκρούς τοῦ κάτω κόσμου, τούς νεκρούς φίλους καί τάς χθονίας θεότητας - δικαιολογοῦνται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἀντιγόνη αἰσθάνεται ἀναπόσπαστον, τίμιον μέλος τῆς χθονίου πολιτείας. Καί λέγω ἀναπόσπαστον, διότι δέν εἶναι δυνατόν νά ὁμιλῇ περί τοῦ Ἄδου χρησιμοποιοῦσα γλῶτταν ἀρμόζουσαν εἰς ἐραστάς:

" φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 73)

Βεβαίως, ὁ Σοφοκλῆς οὐδόλως ὑπαινίσσεται μίαν ἰδιαιτέραν σχέσιν μεταξύ Ἀντιγόνης καί Πολυνείκους. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ὑψηλόφρων καί ἔμπλεος ἠθικῆς Ἀντιγόνη νά ὁμιλῇ μετά βδελυγμίας διά τούς ἀνοσίους τοῦ πατρός της γάμους καί νά βιοῖ τά ἴδια συναισθήματα; Καί συγχρόνως πῶς εἶναι δυνατόν ὁ Σοφοκλῆς νά προικοδοτήσῃ μίαν παρομοίαν ἐμβληματικήν καί τεραστίαν προσωπικότητα ὡς ἡ τῆς Ἀντιγόνης μετά παρομοίων χαμερπῶν αἰσθητηριακῶν παθῶν; Χρησιμοποιεῖ τούς ἐντόνους τούτους χαρακτηρισμούς διά νά προετοιμάσῃ τό κοινόν διά τήν τελικήν τῆς ἡρώιδος ἐπιλογήν καί τύχην. Δέν ἀκυροῖ, ἀλλ' ἀντιθέτως, προάγει τήν φίλα αἰμάσσουσαν ἡρώίδα του.

Προσεπάθησαν νά θεωρήσουν ὡς δοκίμως ἀναπόφευκτον τήν αἰμομιξίαν ἀδελφοῦ - ἀδελφῆς, ἐντός τοῦ χαρακτηρολογικοῦ - σημασιολογικοῦ ἴστοῦ τῶν μορφῶν καί τῶν ἐννοιῶν τοῦ Οἰδιποδείου κυκεῶνος. Ὅτε ὁμως ὑπό τό πνεῦμα τῆς ζεούσης καί θερμορρογοῦ φιλότητος θεωρηθῇ ἡ τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκους πράξις, τότε οἰαδήποτε σκέψις, ἔστω καί ὑποσυνείδητος ἢ ἐνδεχομένη ἢ ὑπαινικτική αἰμομιξίας, ὑποχωρεῖ καί διακρίνονται τά εἰλικρινῆ καί ἀγαθά περί τοῦ παθόντος καί θανέντος

⁴⁶⁰ Δίδεται ὡς ἀνταμοιβή εἰς τούς εὐεργετήσαντας τήν πόλιν.

ἀδελφοῦ φιλοτικά αἰσθήματα τῆς Ἀντιγόνης. Δέν εἶναι ἄλλωστε δυνατόν, ἀπό τῶν πρώτων τῆς τραγωδίας στίχων, νά ὀμιλῇ περί " τῶν ἀπ' Οἰδίπου κακῶν ", νά ὀδυνᾶται περί τῶν ἐπελθόντων, διά τῆς τοῦ πατρός της μασματικῆς θέσεως καί στάσεως, οἰκογενειακῶν της δεινῶν καί ἡ ἴδια νά ἀκολουθῇ τήν ἴδιαν στάσιν!. Στῶμεν καλῶς!... Δέν εἶναι παθογενής, οὐδέ ψυχωσική ἡ Ἀντιγόνη, πολλῶ δέ μᾶλλον ἀνακόλουθος καί ὑποκρίτρια.

"Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα ". Φίλη - Φίλου ἐκ τοῦ Φιλῶ ὡς καί ἡ Φιλότης. Φιλότης πρὸς τόν οἶκον καί τόν οἶκον, ἥτοι τῶν ζώντων καί νεκρῶν. Ἡ Ἀντιγόνη ζεῖ ἐντός καί τῶν δύο - παροῦσα εἰσέτι ἐν τῷ ζῶντι κόσμῳ καί προγευομένη τοῦ χθονίου τοιούτου - δυναμικῶς ὑπερασπιζομένη τά συμβατικά κριτήρια τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ κακοῦ, ἐπικαλουμένη καί βιοῦσα τήν φιλότητα: τήν ἠθικήν τῆς ἀληθείας καί τῆς ἀγάπης. Πῶς λοιπόν εἶναι δυνατόν νά ὀμιλῇ περί ἠθικῆς καί νά προσπαθῇ ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως, νά τήν καταπατήσῃ καί ἀκυρώσῃ; Δέν ἀνήκει εἰς τήν σχιζοφρενικήν καί ὑποκριτικήν κατηγορίαν τῶν ἀτόμων τά ὅποια "κόπτονται περί ἠθικῆς ὡς τήν ἠθικήν καταργήσαντα". Ἄπαγε τῆς βλασφημίας!. Ἡ προσπάθειά της ἔγκειται εἰς τήν διάσωσιν ἐκ τῆς "κανιβαλιστικῆς" βίας τῶν ἀσυνειδήτων ἐπιθυμιῶν τοῦ νεκροῦ τοῦ Πολυνείκου.

Ἡ φιλότης εἶναι τό ἐντελῶς νέον στοιχεῖον, ἄγνωστον εἰς τόν ἄνθρωπον ἕως τῆς ἀποκαλύψεώς του ὑπό τῆς Ἀντιγόνης. Εἶναι ἡ σφραγίς τῆς ἀποστολῆς της. Εἶναι ἡ ζέουσα καί μαρτυρική ἀγάπη της, ἡ ὅποια δίδει νέον, οὐσιαστικόν περιεχόμενον εἰς τήν ἀνωτέραν πνευματικήν - ἠθικήν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καταργοῦσα τά ὅρια τῆς ὑβριστικῆς ἱστορίας καί φανεροῦσα τό ἀσύλληπτον διά τό ἀνθρώπινον πνεῦμα μυστήριον: **Τό μυστήριον τῆς μετὰ θάνατον Ζωῆς!**

Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη ἐθεμελίωσεν ἕναν ἐντελῶς νέον κόσμον, τόν κόσμον τῆς ἀγάπης, καί τόν συνέδεσε μετὰ τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν καί τό θεϊκόν δίκαιον, καταργοῦσα οὐσιαστικῶς τό μέγιστον καί ἀπάνθρωπον ἐνδιάμεσον, τοῦ ἐναγοῦς, ἄνευ τιμῆς θανάτου. Ἡ φιλότης, ἄλλωστε, τῆς Ἀντιγόνης θά ἀποτελέσει ἐν καιρῷ τόν κορμόν τῆς θεωρητικῆς καί πρακτικῆς ζωῆς, τήν κοσμοθεωρίαν τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας διά τε τόν χρόνον καί τήν αἰωνιότητα, ὡς καί τήν οὐσίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἰς τήν αἰωνιότητα.

Ἡ μορφή πολλάκις εἶναι δηλωτική τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Κατ' ἀρχήν, ὡς διατύπωσις ἡ ἐντολή ἔχει τήν σφραγίδα τῆς τελειότητος. Δέν ἔχει τήν ἀρνητικήν διατύπωσιν τῆς ἀπαγορεύσεως. Εἶναι θετική. Εἰς τόν πρό τῆς Ἀντιγόνης καιρόν, ἐκυριάρχει ἡ ἐντολή. Εἰς τόν καιρόν τῆς Ἀντιγόνης ἡ προτροπή, ἡ θέσις, ἡ βίωσις. Τό γεγονός, βεβαίως, σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαθέτει ἐλευθέραν προσωπικότητα καί οἱ θεοί ἐξ ἀγάπης ὑπολογίζουσι εἰς αὐτήν.

Τοῦτο, βεβαίως, θά ἠδύνατο νά χαρακτηρισθῇ ὡς ἐξωτερικόν γνώρισμα τοῦ συναισθήματος καί τῆς ἐντολῆς. Ἡ οὐσία της εἶναι ἄλλη. Ἡ κατ' Ἀντιγόνην φιλότης εἶναι μία ἐντελῶς νέα πραγματικότητα, ἡ ὅποια

βιοῦται ἐν μαρτυρίῳ καί παρουσιάζεται ὡς αἰώνιον πρότυπον διά τόν σύνδεσμον τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των. Καί τοῦτο διά νά εἶναι ὁ σύνδεσμος ἄρρηκτος καί τέλειος. Οὐδείς, ἄλλωστε, εὐρέθη ἕως τῆς σήμερον ὁ ὁποῖος νά μή δέχεται ἢ νά ἀπορρίπτῃ τήν ἀγάπην - φιλότητα. Οὐδείς ἀσυγκίνητος ἢ ἄδακρυς πρό τῆς δυναμικότητος καί τοῦ μεγαλείου της. "Ἀγάπη, πηγὴ πυρός"⁴⁶¹. Τῆς φιλότητος - ἀγάπης ὡς κρυφῆς καί ἐνδομύχου νοσταλγίας, ὡς ἀνυστάκτου πόθου τοῦ ἀνθρώπου δι' ἐπιστροφήν εἰς τό ἐπίπεδον τῶν θερμῶν καί ἀληθῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων. Τήν ὁδόν ταύτην διήνοιξεν ἡ Ἀντιγόνη οὐ μόνον κηρύττουσα ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, ἀλλά βιοῦσα καί παθοῦσα.

Διά τούς Ἕλληνας οἱ οἰκογενειακοί δεσμοί καθορίζουν ἕναν τομέα τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, ὅπου προσωπικά συναισθήματα καί θρησκευτική συμπεριφορὰ εἶναι γεγονότα ἀδιαχώριστα. Ἡ ζέουσα καί ἀμοιβαία ἀγάπη μεταξύ γονέων καί τέκνων ἀπό τήν μίαν, καί ἀδελφῶν μέ ἀδελφούς ἀπό τήν ἄλλην, ἀντιπροσωπεύει τό πρότυπον τῶν σχέσεων ἐκείνων τό ὁποῖον ὀνομάζομεν **φ ι λ ὅ τ η τ α**. Ἡ λέξις **φ ί λ ο ς** διετήρει ἀρχικῶς καί κτητικὴν σημασίαν, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τό λατινικόν *suus*, ἥτοι ὅ,τι ἀνήκει εἰς τινά, ἐν περιπτώσει δέ συγγενοῦς ὅ,τι ἀνήκει εἰς τόν στενόν των συγγενῆ. Ὁ Ἀριστοτέλης, διά τό τραγωδιακόν ἐπίπεδον σημειώνει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ **φ ι λ ί α** στηρίζεται εἰς ἕνα εἶδος ταυτότητος μεταξύ ὄλων τῶν μελῶν τῆς στενῆς συγγενείας. Δι' ὃ ἕκαστος συγγενῆς εἶναι διά τόν συγγενῆ του ἐν *alter ego*, ἕνα ἐγὼ διηρημένον ἢ πολλαπλασιασμένον. Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν, ἡ φιλότης ἀντιτάσσεται εἰς τόν ἔρωτα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τινά ἄλλον διαφορετικόν ἐκείνου. Ὡστόσο, ἡ παρανόησις ἐνίων ἐρμηνευτῶν καί ἡ ταύτισις οἰκογενειακῶν δεσμῶν καί αἰμομικτικῶν ἐπιθυμιῶν, ἥτοι ἡ σύγχυσις δύο τύπων συναισθημάτων τά ὁποῖα, ὡστόσο, οἱ Ἕλληνες προσεκτικῶς καί οὐσιωδῶς εἶχον διαχωρίσει καί ἀντιτάξει, ὠδήγησε εἰς τήν λάθος κατανόησιν τῶν ἀρχαίων ἔργων.

Εἰς τήν θλιβερωτάτην ταύτην κατανόησιν ὁδηγεῖται ὁ D' Anzieu, γράφων ὅτι " ὁ αἰμομικτικός δεσμός τῆς Ἀντιγόνης μετά τοῦ Πολυνείκου εἶναι ἡ μετάθεσις τοῦ αἰμομικτικοῦ δεσμοῦ μετά τοῦ πατρός ". Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετά φόβου τοῦ δέοντος καί προσοχῆς: Ἡ ρίσις ὀλίγου χώματος ἐπὶ τοῦ πτώματος τοῦ Πολυνείκου, τελευταίου ἄρρενος ἀπογόνου τοῦ οἴκου της καί βασιλέως τῶν Θηβῶν, συνιστᾷ αἰμομικτικόν μετ' αὐτοῦ δεσμόν; Διατί ἡ τοιαύτη νοσηρότης καί ἀλλοίωσις τοῦ κορυφαίου τῆς φιλότητος αἰσθήματος; Πόθεν ἐκ τῆς τραγωδίας συνάγεται τοῦτο; Ποῦ ἡ Ἀντιγόνη ὁμιλεῖ, ἔστω καί ὑπαινικτικῶ τῷ τρόπῳ, περί μιᾶς τοιαύτης σχέσεως; Ἐάν ὄντως μία τοιαύτη ἄνομος σχέσις ὑφίστατο, ἡ Ἀντιγόνη, ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτῆς ἀναφορᾷ ἐν τῇ ζωῇ καί τούς Θεούς, εἰς τόν *Κομμόν* δέν θά ἀνεμιμνήσκετο τοῦ ἐν λόγῳ καθοριστικοῦ γεγονότος; Τραγικόν δέν σημαίνει τό κραυγαλέον καί ἐρμηνεία δέν σημαίνει τήν

⁴⁶¹ Ἀγ. Ἰωάννης τῆς Κλίμακος.

αὐθαίρετον καί κειμενικῶς ἀνέρειστον ἀπόδοσιν συναισθημάτων καί καταστάσεων.

Μή λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ μίαν θλιβεράν πραγματικότητα: Ὅλοι οἱ στενοί συγγενεῖς, οἱ φίλοι εἶναι νεκροί καί εὐρίσκονται εἰς τά τοῦ Ἄδου τενάγη. Ἡ ζέουσα πίστις της καί προσήλωσις εἰς τήν οἰκογένειαν ὑποστασιοποιεῖται εἰς τήν λατρείαν τῶν ἀποιχομένων φίλων. Τό γεγονός δέ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀποφασίς της τήν καταδικάζει a priori εἰς θάνατον χαλυβδοῖ τόν χαρακτῆρα της καί ἐνδυναμοῖ τήν ἀπόφασίν της. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ὁ χῶρος τῆς οἰκογενειακῆς φιλίας καί ὁ χῶρος τοῦ θανάτου ταυτίζονται.

Εἶναι ὁ χῶρος τοῦ θανάτου, χῶρος ζωῆς, διότι ἡ μετά φίλων συνύπαρξις, ἔστω καί ἐν τῷ Ἄδῃ, εἶναι ζωή. Ἡ μετά Κρέοντος συνύπαρξις, ἡ ἔνοχος σιωπή καί ἡ ἄρνησις τῶν φίλων εἶναι διά τήν Ἀντιγόνην ἐπονείδιστος θάνατος. Καί τοῦτον τόν θάνατον ἀπαρνεῖται, ἐπιλέγουσα καί πάλιν τόν βιολογικόν θάνατον ἀλλ' ὡς στιγμὴν τοῦ θριάμβου τῆς ἀληθοῦς καί μετά φίλων ζωῆς. Δέν ἐπιθυμεῖ νά ζήσῃ ξένη πρὸς ξένους, ἀλλά φίλη μετά φίλων, ἐπιστρέφουσα εἰς τά ἴδια, εἰς τήν οἰκογενειακὴν μήτραν καί ἐστίαν. Καί λέγω ἐστίαν, ἐφ' ὅσον ὀλόκληρος ἡ οἰκογένειά της εὐρίσκεται εἰς τόν Ἄδην. Ἐκεῖ εὐρίσκεται πλέον ἡ οἰκογενειακὴ της ἐστία.

Ἡ Ἀντιγόνη φίλη ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς τραγωδίας στίχου δέν δύναται, ἄλλωστε, νά ἀναπαυθῆ εἰς καταστάσεις ποιοτικῶς ἀντιθέτους πρὸς τήν οὐσίαν καί τήν ἀποστολήν της. Διά τοῦτο ἀντιδρᾷ, ἀνησυχεῖ, ἀμφισβητεῖ, μάχεται. Αἱ πρὸς τόν Κρέοντα ἀπαντήσεις της ἐκφράζουν τό δεοντολογικόν αἶτημα σεβασμοῦ τῶν "θεϊκῶν νομίμων" καί τῆς οἰκογενειακῆς της τιμῆς καί ἀξίας. Καί τοῦτον ὡς πρώτην ἀντίδρασιν κατὰ τῆς τυραννικῆς ἀπολυτότητος, τῆς κοσμικῆς τιμῆς καί δόξης, τῆς ὑπερβολικῆς δυνάμεως, τοῦ παραπλανητικοῦ αἰσθήματος τῆς κοσμικῆς ἀσφαλείας.

Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι τήν φιλότητα εἰς τό στάδιον τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ὀφείλει νά τήν διακρίνει τό πνεῦμα τῆς θυσίας καί τῆς ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς πρὸς τόν ἀγαπώμενον. Φιλότης, ἄλλωστε, ἡ ὁποία δέν ἀπαιτεῖ μόχθον καί συνειδητὴν προσπάθειαν δέν θεωρεῖται ὀλοκληρωμένη, οὐδέ γνησία. Ἡ γνησία, ἀνυστερόβουλος καί ἀνυπόκριτος φιλότης ἐπιζητεῖ τόν ἄνθρωπον καί ἐπιθυμεῖ νά τόν καταστήσῃ μέτοχον τοῦ ἰδικοῦ της πληρώματος. Εἶναι ἡ δυναμικὴ μαρτυρία μετοχῆς εἰς τήν ζωήν τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία μεταμορφώνει τόν χρόνον εἰς ὦραν - τήν ὦραν τῆς μεγάλης ἀποφάσεως τῆς ταφῆς - καί συντηρεῖ τήν ἐλπίδα τῆς νίκης τοῦ κόσμου εἰς τό τῆς φιλότητος ὄνομα.

Ζωή καί φιλότης ταυτίζονται εἰς πρόσωπον: τό πρόσωπον δέν ἀποθνήσκει, μόνον διότι φιλεῖται καί φιλεῖ· ἐκτός τῆς κοινωνίας τῆς φιλότητος, τό πρόσωπον στερεῖται τήν μοναδικότητά του, καθίσταται ὄν ὡς καί τά ἄλλα, ἓνα "ἀντικείμενον" ἄνευ ἀπολύτου "ταυτότητος" καί "ὀνόματος", ἄνευ προσώπου. Δι' ὃ καί θάνατος διά τήν Ἀντιγόνην σημαίνει τό νά παύσῃ νά φιλῆ καί νά τιμᾶται ὑπὸ τῶν φιλουμένων, νά εἶναι

μοναδική καί ανεπανάληπτος, ἐνῶ, ἀντιθέτως, ζωὴ δι' αὐτὴν σημαίνει τὴν ἐπιβίωσιν τῆς μοναδικότητος τῆς ὑποστάσεώς της τὴν ὁποίαν βεβαιοῖ καί συντηρεῖ ἢ φιλότης. Οὕτως, ἡ φιλότης ἀπελευθεροῖ τὴν Ἀντιγόνην ὡς πρόσωπον ἐκ τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου.

Ἡ Ἀντιγόνη, ἡ θεοκήρυξ προφητομάρτυς, κυοφορεῖ μυστικῶς τὴν φιλότητα, ὡς ἐκυοφόρησεν ἡ Δήμητρα τὴν Περσεφόνην, τὴν βασιλείαν τῶν χθονίων θεοτήτων εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς ὁποίας ἀνήκει ἤδη καί ἡ Ἀντιγόνη. Τοῦτος εἶναι ὁ ὑψιστός της ἄθλος, ὁ ὁποῖος τὴν ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἱστορίας εἰς τὸν χρόνον τῆς ἀθανασίας.

Ἡ φιλότης εἶναι ὁ ὑψηλότερος ἀναβαθμὸς τῆς Ἀντιγονείου πίστεως, ἡ βαθυτάτη συναισθηματικὴ της κατάνυξις. Δέν ἀποτελεῖ ἀφελῆ τινὰ ἀτομικὸν συναισθηματισμὸν ἢ ποιοτικὴν τινὰ συγκίνησιν, ἀλλὰ βίωσιν πνευματικὴν καί σωτηριολογικὴν. Καθ' ὅσον τό μέγεθος τῆς φιλότητος δέν εἶναι ποσοτικὸν ἢ χρονικὸν, ἀλλὰ ποιοτικὸν καί ἐσχατολογικόν.

Ἡ φιλότης τῆς Ἀντιγόνης θεμελιοῦται ἐπὶ τῶν *θεϊκῶν νομίμων*. Εἶναι **θεοκεντρικὴ** ἢ φιλότης της. Ἔχει ὡς κέντρον τοὺς Θεούς, ἀκτῖνα τοὺς φίλους καί περιφέρειαν τὴν ὑπέρβασιν τοῦ χρόνου: τὴν αἰωνιότητα. Ἀποσκοπεῖ δέ εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀφιέρωσιν καί πλήρωσιν τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν. Δέν εἶναι ὡσαύτως καταφυγὴ ἢ ἄλλοθι, ἀλλὰ τρόπος ζωῆς, πηγὴ πολύτιμος διὰ τὴν περαιτέρω ἡρωϊκὴν πορείαν της καί ἔξοδον.

Ἡ Ἀντιγόνη ἐνεργεῖ, ὡς κατὰ Σωκράτην, μετὰ καθαρᾶς συνειδήσεως, δηλ. ἐνεργεῖ μετ' ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο καί ὁ θάνατός της εἶναι μία μεγαλειώδης λάμψις ἠρέμου καί ὑπερηφάνου ἐνατενίσεως τῶν φίλων. Ἄλλωστε, ὅλη της ἡ φιλοτική προσπάθεια δέν εἶναι μία ὑπερήφανος καί ἐγωπαθὴς προσπάθεια προβολῆς, κενὴ νοήματος καί περιεχομένου, ἢ μία εἰσέτι προσπάθεια ἡρωϊκῆς ἐξόδου ἀπὸ τῆς Κρεοντείου τυραννίας. Εἶναι ἡ προσπάθεια ἐπιβολῆς τοῦ θεϊκοῦ ταφικοῦ θελήματος τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευε ἢ εἰς τοὺς Θεούς ὑπακοή τῇ βοήθειᾳ καί συνδρομῇ τοῦ ἐσωτερικοῦ φιλοτικοῦ αἰσθήματος.

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἡ δυναμικὴ εἰκὼν γυναικὸς ἐγγραφούσης τὸν πλέον φιλοτικὸν μῦθον εἰς τὸν τῆς τραγωδίας χῶρον. Καί τοῦτο διότι εἰς τὴν πολυστένακτον Θήβαν, ὅπου ὁ Κρέων ἀνάλαβε ἀνεπιτυχῶς τὴν διασποράν τοῦ νείκους, ἡ τραγωδία ἀνέθετο εἰς μίαν γυναῖκα τὴν προάσπισιν τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν καί τὴν ὑλοποίησιν τῶν ἀγράφων νόμων, ἥτοι τῶν ἱερῶν καί ὀσίων. Τὴν διατήρησιν τῆς ἐνότητος καί φιλότητος. Καί τοῦτο, διότι μέσω τῆς τραγικῆς συγχύσεως τοῦ λόγου καί τῆς ἀναπαραστάσεως, ἡ τῶν νεκρῶν τιμὴ καί ἡ τῆς ἐξουσίας ἀλαζονεία συνεννοῦνται, ἀποσυνδέονται καί ἐπανασυντίθενται διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς φιλοτικῆς Ἀντιγονείου ἱστορίας.

Ἡ Ἀντιγόνη διὰ τῆς φιλότητος ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν της, καθισταμένη ἓνα μετὰ τῆς ἀθανάτου φύσεως τῶν θεῶν. Διὰ τοῦτο καί προσκαλεῖ τὴν Ἰσμήνην πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἀδελφικῆς φιλοτικῆς ὑπάρξεώς της, διὰ τῆς συμμετοχῆς της εἰς μίαν πρᾶξιν ἀρρήτου φιλότητος: τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Ἡ ταφὴ εἶναι, ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτῆς

ἀναλύσει, τρόπος ἀγαπητικῆς ὑπάρξεως, ἐπειδή ἀκριβῶς ὑποστασιοποιεῖ τό *μυστήριον* τῆς φιλότητος, τό *μυστήριον* εἰς τό ὁποῖον βιοῖ θετικῶς τήν ἐκ τῆς ἀγωνίας ἐλευθερίαν της, ἔξω βάλλουσα τόν φόβον. Καί δυνάμεθα νά ἐπαναλάβωμεν καί διά τήν Ἀντιγόνην τήν εἰς *Πρός Φιλιππησίους*⁴⁶² ὁμολογίαν τοῦ Παύλου "ἐμοί γάρ τό ζῆν [Χριστός] φίλοι καί τό ἀποθανεῖν κέρδος".

Γνωρίζει καλῶς ὅτι μόνον διά τῆς φιλότητος καί τῆς ἀνυποκρίτου ἀγάπης, θά ὑπερβῆ τόν θάνατον· διότι "κραταιά ὡς θάνατος ἀγάπη"⁴⁶³. Ἡ ὄντολογία τῆς φιλότητος εἶναι ἡ μοναδική ἀπάντησις εἰς τό πρόβλημα τῆς Κρεοντείου ὑπάρξεως. Φιλότης, ὡς αὕτη τῆς Ἀντιγόνης καί ἰδίως δι' αὐτόν τόν ἴδιον τόν θάνατον, ὁ ὁποῖος μετετρέπεται εἰς κέρδος καί *μετάβασις* εἰς τήν ἀθανασία καί αἰωνιότητα. Συγκλονιστική εἶναι ἡ Ἀντιγόνηος ὁμολογία πρό τοῦ ἐνεοῦ πλέον Κρέοντος "καίτοι πόθεν κλέος γ' ἄν εὐκλεέστερον κατέσχον;"⁴⁶⁴. Διότι μεγαλυτέρα καί εὐκλεεστέρα φιλότης εἶναι ἡ ἐγγίζουσα τά ἔσχατα ὄρια. Ἡ ἀπαιτοῦσα τήν ἕως θανάτου ἀφοσίωσιν. Τό ὁμολογεῖ συγκινητικῶς καί ὁ Αἴμων:

" πασῶν γυναικῶν ὡς ἀναξιωτάτη
κάκιστ' ἀπ' ἔργων εὐκλεεστάτων φθίνει "
(Σόφοκλ. Ἀντιγ., στ. 694 - 695)

Διά τοῦτον, ὁ *Τύμβος* εἶναι μία ἀπαίτησις οὐχί τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλά μία ἀπαίτησις τῆς φιλότητος.

Ἡ φιλότης διά τήν Ἰσμήνην φαντάζει ὡς κατόρθωμα. Διά τήν Ἀντιγόνην εἶναι ἡ διά βίου ἄσκησις. Δέν ἐπιτυγχάνεται διά πρώτην καί τελευταίαν φοράν· εἶναι ἔργον ἀπειρῶν ἐπεισοδίων, τό ὁποῖον ἐκκινεῖ μέ τήν ἀνατολήν τῆς ζωῆς καί πληροῦται τήν στιγμὴν τῆς ἐκ τῆς ζωῆς ἐξόδου. Ἔργον τό ὁποῖον συνεχίζεται ἐφ' ὄρου ζωῆς. Καί τοῦτον, διότι ἡ φιλότης παραπέμπει εἰς σημαινομένην ἐμπειρικὴν δυναμικήν, ἡ ὁποία βιοῦται καί εἰς τήν ἐπίγειον βιοτήν ὡς αἰεὶ ἀτέλεστος τελειότης, ἀλλά καί εἰς τήν μετά θάνατον ζωὴν δέν καταργεῖται. Δέν ἐκπίπτει μέ τήν εἴσοδον εἰς τόν χῶρον τῆς ἀθανασίας, εἰς τόν χῶρον τῶν θεῶν. Διά τοῦτο καί εἶναι βεβαία ἡ Ἀντιγόνη, ὅτι ἀφικομένη εἰς τήν φιλότητα, ἀφικνεῖται εἰς τοὺς θεοὺς καί διαβαίνει εἰς τήν ἐκεῖθεν τοῦ κόσμου εὐρισκομένην νῆσον: *Τήν νῆσον τῶν Μακάρων*. Ὀδοποιεῖ τόν *Παράδεισον* τῶν Ἁγίων.

Ἡ Ἀντιγόνη, ἄλλωστε, δέν ἀναζητεῖ τήν φιλότητα, δέν πορεύεται πρὸς αὐτήν. Ἐκκινεῖ ἐξ αὐτῆς. Τήν φιλότητα ὡς ἀλήθειαν καί ἐπιταγὴν τῶν θεῶν ἔχει ὡς βάσιν καί ἀφετηρίαν. Ἡ πορεία της εἶναι πορεία ἀληθείας, δέν εἶναι πορεία πρὸς τήν φιλότητα, πορεύεται τήν φιλότητα κηρύσσουσα τήν θεϊκὴν ἀλήθειαν. *Τήν φιλότητα τῆς ἀθανασίας*.

⁴⁶² *Φιλιππησίους*, Δ, 12

⁴⁶³ *Ἀσμ. Ἀσμάτων*, Η, 16.

⁴⁶⁴ *Ἀντιγόνη* στ 502 - 503

Ὁ κατ' Ἀντιγόνην ἄνθρωπος ὀφείλει πρωτίστως νά ἀγαπᾷ ὀλοκληρωτικῶς τούς Θεούς καί τούς φίλους κατ' ἓνα τρόπον ἐντελῶς σαφῆ καί συγκεκριμένον, δηλ. ὡς καί τόν ἑαυτόν του. Ἡ ἐν λόγῳ φιλότης ὀφείλει καί πρέπει νά ἐκφράζεται διά συγκεκριμένων ἔργων, τά ὅποια θά ἀποδεικνύουν τήν γνησιότητά των. Δέν ὀμιλῶμεν περί μιᾶς σχέσεως ἀπλῶς γνωστικῆς ἢ συναισθηματικῆς, ἀλλ' οὐσιαστικῶς καί μόνον φιλοτικῆς, ἥτοι δι' ἐκφράσεως μετά συγκεκριμένης μορφῆς τοῦ πλούτου τοῦ Πνεύματός του. Ἡ ἐν λόγῳ σχέσις πρὸς τε τό Θεῖον καί τόν συνάνθρωπον ἔχει κατ' Ἀντιγόνην χαρακτῆρα ἀναγκαιότητος καί ἀποκλειστικότητος. Εἶναι δηλ. ἀπαραίτητος ὁ κατακόρυφος προσανατολισμός της πρὸς τό θεῖον καί ὁ ὀριζόντιος πρὸς τόν ἄνθρωπον, εἰς τρόπον ὥστε νά φθάσῃ εἰς τήν εὐδαιμονίαν καί τήν μακαριότητα ἐκείνην, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τήν ἐσχάτην ἐπιδίωξιν καί ἐνδόμυχον πόθον ἐκάστου ἀνθρώπου.

Εἰς τήν Ἀντιγόνην ἡ νομοκρατική - καθεστωτική λογική καί πρακτική ὑπερβαίνεται ἐκ τῆς ἰδίας τῆς πραγματικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀπό τήν ἰδίαν τήν ζωήν τῆς ἡρώιδος. Εἶναι ἡ ὑπεροχή τῆς φιλότητος ἔναντι τῆς Ratio, ἔναντι τοῦ νόμου, ἔναντι τῆς καθεστωτικῆς λογικῆς, ἔναντι οἰουδήποτε τυράννου. Καί τοῦτο, διότι ἐκάστη ἀνθρωπίνη λογική, εἰσέτι καί οἰαδήποτε ἠθική, ἐκάστη ἰδεολογία καί αὕτη ἡ θρησκεία δύναται ν' ἀποβῆ ἓνα σύστημα, ἐνῶ ἡ φιλότης δέν εἶναι σύστημα, καί ὀλόκληρος ἡ προσπάθεια τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ν' ἀπελευθερώσῃ ἐν ταυτῶ καί τούς τῶν Θεβῶν ἐξ οἰουδήποτε τυραννικοῦ συστήματος, τό ὅποιον θά ἐμύει τόν ἄνθρωπον ὡς ζωήν καί ὡς πρόσωπον.

Ἡ Ἀντιγόνη, παραμένουσα πιστή εἰς τάς ἐπάλξεις τοῦ φιλικοῦ χρέους, παραμένει πιστή εἰς τήν ἀρχικήν της θέσιν πρὸς διακονίαν οὐ μόνον τοῦ φίλου ὡς προσώπου ἀλλά καί ὡς οἴκου καί ὡς πόλεως. Διά τοῦτο καί καταρρίπτει ὅλας τάς παρουσιαζομένας ὑπό τοῦ Κρέοντος κατηγορίας ἐπιβιώσεως. Ἡ μόνη δυνατή κατηγορία εἶναι ἐκείνη τῶν φίλων προσώπων ὡς κοινωνίας ἀγάπης καί ἐλευθερίας.

Ἡ φιλότης εἶναι λοιπόν ἡ λύσις, καί αὕτη βεβαίως, ὡς προείπομεν, οὐχί ὡς σύστημα, οὐχί ὡς ἰδιότυπος θρησκεία, διότι ἡ Ἀντιγόνη δέν διστάζει ν' ἀπορρίψῃ καί τήν θρησκείαν. Ἡ θρησκεία ὡς σῶμα ὀργανωμένον - εἴτε θεϊκόν, εἴτε ἀνθρώπινον δέν ἔχει σημασίαν - καταλήγει κατάλληλον σύστημα, τό ὅποιον πιθανῶς ἐπιλύει πλεῖστα ὅσα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καταργεῖ καί θυσιάζει τόν ἄνθρωπον. Καί ἡ μόνη διέξοδος διά τόν ἄνθρωπον εἶναι ἡ φιλότης - ἀγάπη, ἡ ὅποια καταργεῖ οἰονδήποτε σύστημα, διά νά διασωθῆ ὡς ἄνθρωπος, ὡς ὀλοκληρωμένη προσωπικότης. Προσωπικότης ἐλευθέρα. Μετ' ἐλευθερίας ἀνεξαναγκάστου ἡ προσέτι μετά τῆς τραγικῆς θέσεως ἐκλογῆς, ἡ ὅποια δέν αἴρεται. Δι' ὃ καί ἡ Ἀντιγόνη πιστεύει βαθύτατα ὅτι ἡ ἰδία εἶναι ὑπεύθυνος διά τήν μοῖράν της, εἶναι - διά τῆς φιλότητος - σωτήρ τοῦ ἑαυτοῦ της καί - διά τῆς ταφῆς - δικαστής τοῦ ἑαυτοῦ της.

Ἐνθάδε, εὐρίσκεται ἡ προτύπωσις τῆς Χριστιανικῆς ὀμολογίας τῆς Ἀντιγόνης: ὅτι ἀγωνίζεται διά τόν φίλον - ἄνθρωπον, διά τό πρόσωπον

καί οὐχί διά τήν ἐπιβολήν συστήματος τινος. Διότι θά ἦτο ἐπιεικῶς ἀπαράδεκτος καί ἡ ἐκουσία θυσία της, ἐάν ἐπρόκειτο διά μίαν ὑπολογιστικήν κίνησιν ἐπιβολῆς συστήματος τινος, ἡ ὁποία θά ἐκατήργει τόν ἄνθρωπον ὡς πρόσωπον - φίλον. Διά τοῦτο καί ἀγωνίζεται ἡ Ἀντιγόνη τόσον ταπεινῶς καί ἀνεπιβουλεύτως, κενωτικῶς καί μή ἀναγκαστῶς. Καί ἡ ἀφειδωλεύτως προσφερομένη φιλία εἶναι ἡ μόνη ἐλπίς τοῦ κόσμου καί τό μοναδικόν φιλάνθρωπον κήρυγμα. Ἐάν δέ προεικασματικῶς ἰσχύει ἡ περιώνυμος τοῦ Φ. Ντοστογιέφσκυ ἄποψις ὅτι "ἡ ὁμορφιά θά σώσει τόν κόσμον", ἡ ὁμορφιά αὕτη εἶναι ἡ, ὡς ἐαρινόν μῦρον, ψυχική τῆς Ἀντιγόνης κένωσις, ἡ ὁποία δέν ἀποτελεῖ σύστημα, τό ὁποῖον καταργεῖ τόν ἄνθρωπον ὡς πρόσωπον, ὡς ἐλευθερίαν, ὡς κοινωνίαν ἐν ἀγάπῃ.

Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλη ὁδός καί ἄλλος τρόπος πρός ἐπίτευξιν τοῦ ὑψίστου τούτου σκοποῦ, ὁ ὁποῖος καλύπτει ὀλόκληρον τήν ἱστορικήν ζωήν καί ἐκτείνεται ἕως τήν αἰωνιότητα, εἰ μή μόνον ἐκεῖνος διά τοῦ ὁποίου ἐκπληροῦται ἡ προϋπόθεσις τῆς φιλότητος πρός τε τό θεῖον καί τό ἀνθρώπινον. Οὕτως, δημιουργεῖται καί ἰσχυροποιεῖται τό κίνητρον, τό ἀξιολογικόν μέτρον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἐμπειρία ἀπό τήν μακαρίαν καί αἰωνίαν τῶν θεῶν ζωήν.

Διά τοῦτο καί τό "πρέπει" τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἦτοι τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκουσ ὑπό τῆς Ἀντιγόνης, ἀναφέρεται οὐσιαστικῶς εἰς τήν ἐλευθερίαν της ὡς ἀπαραιτήτου προϋποθέσεως, ἡ ἱκανοποίησις τῆς ὁποίας καί μόνον δύναται νά ὀδηγήσῃ εἰς τήν ἠθικήν-φιλοτικήν πράξιν. Εἶναι ἡ μεγίστη δυνατότης, ἡ ὁποία ἐρείδεται ἐπί τοῦ οὐσιαστικωτέρου στοιχείου τῆς προσωπικότητός της: τῆς ἐλευθερίας, ὡς τῆς μοναδικῆς ὑπαρξιακῆς λειτουργίας, ἡ ὁποία τῆς ἐπιτρέπει νά διαφοροποιήσῃ τήν θέσιν της ἔναντι τοῦ γεγονότος τοῦ θανάτου.

Ἡ δύναμις οὐ μόνον τοῦ ἔρωτος ἀλλά πρό πάντων τῆς φιλότητος εἶναι ἄμαχος καί ἀνίκητος. Τό φρονεῖν θεωρεῖται τό κύριον καί θεμελιῶδες γνώρισμα τῆς εὐδαιμονίας, ὁμως ἡ πεμπτουσία τῆς ἀνθρωπίνης ἐπί γῆς παρουσίας εἶναι ἡ μή ἀπώλεια τῆς πρός τούς θεούς φιλίας. Διά τοῦτο καί ὁ Κρέων θά ἐπιζήσῃ τῶν συμφορῶν καί θά ἐμφανισθεῖ ἐπί σκηνῆς ὡς ὁ Ξέρξης τῶν Περσῶν, ἐξουθενωμένος, σχέτλιος, συντετριμένος, ὡς ἡ ζῶσα ἐπανάληψις τῶν Αἰσχυλείων "δράσαντα παθεῖν θέσμιον γάρ" καί "τῷ πάθει μάθος". Ἀγνοοῦμε, βεβαίως, ἐάν ἔμαθε. . .

Ἐχομεν λοιπόν εἰς τήν πράξιν φιλότητος τῆς Ἀντιγόνης δύο στοιχεῖα τά ὁποία χαρακτηρίζει ἡ μοναδικότης καί ἡ ἀποκλειστικότητα. Τό ἕνα ἀφορᾷ τήν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου καί τό ἄλλον τήν φιλότητα ὡς περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς πράξεως. Καί τά δύο ἐν λόγῳ στοιχεῖα εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα, ὥστε ἡ ἔλλειψις των ὀδηγεῖ εἰς τήν ἀποτυχίαν - Κρέων - τοῦ ἀτόμου ὡς ἠθικῆς, πνευματικῆς ὑπάρξεως.

Ἡ ψυχή τῆς Ἀντιγόνης ἀφίεται νά κυριευθῇ ἐκ τοῦ φιλοτικοῦ πόθου πρός τούς φίλους καί τόν οἶκον καί ὅλη της ἡ ὁρμή κατευθύνεται ἐξ αὐτῆς τῆς ἱεραῆς φιλότητος, εἰς σημεῖον ὥστε νά ἀρνεῖται τόν ἴδιον τόν ἑαυτόν της, τήν ἰδίαν τήν ζωήν της, ἐφ' ὅσον ἡ ζωή ἄνευ τῶν φίλων εἶναι κενή καί

άνούσιος. Είναι δέ τόσον ζέουσα ή έφεσις και ό πόθος τής φιλότητος και ή ύπακοή εις τάς θεϊκάς έπιταγάς ωστε ή απόφασις ταφής αποβαίνει ή εύκολωτέρα απόφασις τής ζωής της. Όλα πλέον γίνονται αυτομάτως και φυσικώς. Δι' ό, και ή πρόσ τόν Κρέοντα άφοπλιστική και άπρόσμενος άπάντησις: "Και φημί δρασαι κοϋκ άπαρνοϋμαι". Όθεν, διά τής φιλότητος ή Άντιγόνη κερδίζει τήν άπάθειαν, διά τών κόπων και μόχθων τήν άνεσιν, και διά τοϋ θανάτου τήν ζωήν.

Διά τής φιλότητος, ή Άντιγόνη μάχεται τό τοϋ Κρέοντος νεϊκος, ήτοι τόν πνευματικόν και ήθικόν θάνατον, καθισταμένη συνεχής μαρτυρία άγάπης, προτύπωσις τής έπερχομένης άληθοϋς ζωής και Άναστάσεως. Διά τοϋτο και ή φιλότης της παρουσιάζεται και βιοϋται κατά παράδοξον και άπόλυτον τρόπον, ό όποϊος σκανδαλίζει τά τυραννικά και ύποτεταγμένα πνεύματα.

Ένω ή Άντιγόνη συνειδητοποιεί τήν άνάγκην και διαισθάνεται τήν ώραιότητα και τό μεγαλειόν τής φιλότητος (ένώσεως), ό θεατής καθίσταται μάρτυς τής διαλυτικής παρουσίας τοϋ Κρέοντος. Εις τήν ζωηράν έπιθυμίαν τής Άντιγόνης περί οϋσιαστικής ένότητος οϊκου και πόλεως αντιτίθεται ή όδυνηρά τοϋ Κρέοντος προσπάθεια διαλύσεως. Η πορεία και ή παρουσία τής Άντιγόνης είναι ή "δυνατότης" τοϋ ποιητοϋ να λυθή τό δραμα τής Θηβαϊκής κοινωνίας διά τής ταφής τοϋ Πολυνείκου, δηλαδή διά τής συνθέσεως θεϊκοϋ και άνθρωπίνου παράγοντος.

Μία λύσις, ή όποία άποτελεί ύπερβασιν τών διαλυτικων αντιθέσεων τοϋ Κρέοντος και τελικήν συμμόρφωσιν εις τά "νόμιμα" τών θεων. Τοϋτο τό μεγάλο και δυσκατόρθωτον έργον καθίσταται δυνατόν διά τής ύπερόχου και μεγαληγόρου Άντιγονείου φιλότητος. Διότι μόνον αϋτη εύρίσκει τόν τρόπον ως και τά κατάλληλα μέσα, διά να διατηρήση τόν κόσμον ήνωμένον μετά τών θεων και τών φίλων και συγχρόνως ύπάκουον και συμμορφούμενον προς τάς θεϊκάς έπιταγάς, ωστε να αναδειχθή και να έδραιωθή εις συγκεκριμένον τρόπον ζωής ή αναφορά και ή έσχάτη κλίσις τοϋ άνθρώπου προς τό θεϊον, τό όποϊον εύρίσκεται έντός του ύπό τό βάρος τυραννικων επιδιώξεων και καθεστωτικων αποτυχιων.

Έντός τοϋ ύπ' αϋτοϋ όργανωθέντος άσφυκτικοϋ, έγωϊστικοϋ και τυραννικοϋ περιβάλλοντος, έγκλωβισμένος ό Κρέων, θεωρεί τήν προσπάθειαν αναβαθμίσεως τής πνευματικής και ήθικής ζωής τοϋ πιστοϋ ως παράλογον και άχρηστον οϋτοπίαν. Διά τοϋτο και ή κλίσις πιστότητος εις τάς θεϊκάς έπιταγάς ύπό τής Άντιγόνης δέν δημιουργεί έντός του οϋδέν έσωτερικόν σκίρτημα. Τυραννικός πλέον πολιτικως και γυμνός συναισθηματικως, αισθάνεται άνέλπιδον τήν ύπό τής Άντιγόνης προβαλλομένην νεαν ζωήν, έφ' όσον συνειδητως παραμένει έγκλωβισμένος εις τόν παλαιόν άκαμπτον νομοκρατικόν κόσμον, αρνούμενος τήν θέασιν τής ανατολής ενός καινοϋ κόσμου, μή δυνάμενος να αντιληφθή ότι ή ύβρις τών δυνάμεων τοϋ κόσμου οϋδεμίαν σχέσηιν έχει μετά τής ύπερβολής τής δυνάμεως τής πίστεως. Καθ' όσον είναι δύναμις ύπερβαίνουσα τάς

τυραννικάς ἀντιλήψεις καί μεταποιοῦσα τόν κόσμον, καθιστῶσα πραγματικότητα τήν αἰωνιότητα τῆς ζωῆς εἰς τό πρόσωπον τοῦ "πιστοῦ".

Εἰς τήν οὐσίαν της εἶναι τό **καινόν**, ἡ προτύπωση καί ἡ οὐσία τῆς δυναμικῶς ἐπερχομένης νέας τάξεως καί τό δημιουργικόν στοιχεῖον τῆς δόξης της. Εἶναι τό νέον μέσον, ὁ κατ' ἐξοχήν νέος τρόπος σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν θεῶν, ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζει τήν συνέχισιν τῆς ζωῆς του μετά θάνατον: Τήν **ἀθανασία**. "Ἐάν καί νομίμως ἀθλήσῃ".

Ἐφ' ὅσον ὁ σκοπός καί ἡ ἐντολή τῆς φιλότητος εἶναι θεϊκός, καί τό ἀποτέλεσμα τό ὁποῖον ἐπιφέρει εἶναι ὁμοίως θεϊκόν. Ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνηος φιλότης δέν εἶναι συναίσθημα στατικόν καί ἀδιάφορον, ἀλλ' ἀντιθέτως δυναμικόν, δημιουργικόν, προαγωγικόν, λειτουργικόν. Λύει τά δεσμά τῆς ἀναγκαιότητος καί ὁδηγεῖ εἰς τόν ζωογόνον κόσμον τῆς ἐλευθερίας. Λυτρώνει ἐκ τῶν φθοροποιῶν παθῶν καί τῶν συμβάσεων τῆς ζωῆς καί δημιουργεῖ οὐ μόνον προὔποθέσεις ἔργων ἀγαθῶν ἀλλά πραγματοποιεῖ ἔργα ἀγαθά, ὡς εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν ἡ τοῦ Πολυνείκου ταφή.

Εἰς τόν ἀγαπητικόν ἀντίποδα τῆς ἡρωίδος ἡ ἀδελφή της Ἰσμήνη. Ἄν καί διαισθάνθη τήν μορφοποιόν δύναμιν τῆς ἀγάπης, δέν ἠθέλησε νά τήν κατακτήσῃ ὀλόκληρον καί νά ἀναλωθῇ εἰς τήν πυράν της. Ἐπίστευσε καί αὕτη, ὡς καί οἱ τῶν χρόνων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅτι εἶναι κραταιά ἡ φιλότης-ἀγάπη, ἀλλά τήν συνέκρινε μέ τόν θάνατον! "κραταιά ὡς θάνατος ἀγάπη"⁴⁶⁵. Ἀντιθέτως, ἡ φιλότης - ἀγάπη τῆς Ἀντιγόνης ἐνίκησε τόν θάνατον, "θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι"⁴⁶⁶. Ἐκτοτε, ὁ κόσμος τῶν Θεβῶν καί τῆς Ἑλλάδος, ὡς οἱ μύσται μετά τήν μύησιν, ἤλλαξε πορείαν. Τά σύμβολα τοῦ θανάτου καί τῆς ὑβρεως ἀφήνουν τόν τελευταῖον ἀπόηχον τῆς συντριβῆς καί τοῦ ἀφανισμοῦ των, "πάντα γάρ λέχρια τάν χεροῖν"⁴⁶⁷. Καί τό σημαντικώτερον εἶναι ὅτι δέν ἰσχύει πλέον οὐδεμία σύγκρισις τῆς φιλότητος πρός τόν θάνατον, διότι ὁ θάνατος ἐνικήθη ἐκ τῆς ἐπιδειχθείσης Ἀντιγονεῖου φιλότητος. Διά τοῦτο "κροτήσατε χείρας"⁴⁶⁸ διά τήν ἐπιβολήν τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς καί τῆς ἀγάπης.

Ἡ σύνδεσις ἐν τῷ τῆς Ἀντιγόνης προσώπῳ, τῆς φιλότητος, καί ἡ οὐσιαστική ταύτισίς της μετά τῆς ζωῆς, παρουσιάζει κατά τρόπον μοναδικόν οὐ μόνον τόν δυναμικόν ἀλλ' ἐν ταυτῷ καί τόν βαθύτατα πνευματικόν αὐτῆς χαρακτήρα. Ὡς καί τήν δίψαν της δι' ἀληθῆ ζωήν. Ναί, ἡ τῆς Ἀντιγόνης φιλότης εἶναι Ζωή. Ἀλλά καί ἡ ζωή εἶναι φιλότης καί ἀγάπη. Αἱ ἐπιλογαί τῆς Ἀντιγόνης δίδουν τό περιεχόμενον τῆς φιλότητος ὡς κανόνα ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἐντός τῆς Ἱστορίας. Διότι ἡ ὑπ' αὐτῆς κηρυττομένη φιλότης συντελεῖ εἰς τήν ἀνακαίνισιν καί ἀναμόρφωσιν τοῦ κόσμου, τόν ὁποῖον καλύπτει. Εἰς τό τέλος τῆς τραγωδίας θεώμεθα καί τόν

⁴⁶⁵ Ἄσμ. Ἀσμάτων, η', 6

⁴⁶⁶ Ἰωαν. Ἀποκάλυψις, κα', 4

⁴⁶⁷ Σοφοκλ. Ἀντιγ. 1345

⁴⁶⁸ Ψαλμ. 46, 1

ἴδιον τόν Κρέοντα ἐξερχόμενον τοῦ ἀσφυκτικοῦ ἐξουσιαστικοῦ κλοιοῦ, ἐντός τοῦ ὁποίου ἦτο ἐγκλωβισμένος.

Ναί, ἐγκλωβισμένος εἰς τήν παθογενῆ τυραννικήν του συμπεριφοράν, ὁ Κρέων ἀδυνατεῖ νά ἴδῃ, προιούσης τῆς διαμάχης, ὅτι δέν εἶναι μόνον ὁ Ἄδης ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ ἴσα δικαιώματα δι' ὄλους τούς νεκρούς. "*Ὅμως ὁ γ' Αἰδης τούς νόμους ἴσους ποθεῖ*" ἀλλά καί αὐτή αὕτη ἡ στοργική ἀγάπη, ἡ στοργική τρυφερότης τῆς θνητῆς ἀλληλεγγύης ἡ **φιλία**, ἐνῶ γεφυρώνει τό ἀσήμαντον τελικῶς χάσμα μεταξύ ζωῆς καί θανάτου, ἔχει τά θεμέλιά της εἰς τό τῆς αἰωνιότητος βασίλειον. Αὕτη ἡ **φιλία** εἶναι ἡ ἐξασφαλίζουσα τήν σωτήριο ἐπήρεια τῆς ὑπερβάσεως εἰς τούς ζῶντας. Ἄλλωστε, οἱ τῆς Ἀντιγόνης Φίλοι εὐρίσκονται πλέον φιλοξενούμενοι εἰς τό τῆς Περσεφόνης καί τοῦ Ἄδου βασίλειον, "*ὧν ἀριθμόν ἐν νεκροῖς πλεῖστον δέδεκται Περσέφασσ' ὀλωλότων*" ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἡ Ἰσμήνη ἔπαυσε νά ὑφίσταται εἰς τά πλαίσια τῆς ἐνδόξου παρουσίας τῶν εὐκλεῶν Λαβδακιδῶν.

Ὡστόσο, ἐντός ὀλίγου θά ἔχωμεν ἀλλαγὴν ρόλων καί νέας τρομακτικῆς συμμετρίας. Μετά μίαν διαδοχὴν θανάτων ὁ Κρέων, ὁ ἀρνηθεὶς τήν ταφήν τοῦ Πολυνείκου, αἰσθάνεται νά ἀπαγορευῆται καί δι' ἐκεῖνον ἡ εἰσοδός του εἰς τόν κόσμον τῶν νεκρῶν. Ὁ ἐξοστρακισμὸς τόν ὁποῖον ἐκήρυξε κατὰ τοῦ Πολυνείκου, ἐστράφη καί κατὰ τοῦ ἰδίου. Τραγικὴ ἀρμονία: Καί ἐνθυμούμεθα τό ἀποδιδόμενον εἰς τόν Ἀναξίμανδρον ἀπόσπασμα, τό διδάσκον ὅτι ὅλα τά γεγονότα ἀλληλοαποζημιοῦνται ὑπὸ τήν πίεσιν τῆς ἀνταποδόσεως διὰ τήν **ἀδικίαν** ἡ ὁποία ἀναποφεύκτως συνδέεται μετὰ τῆς ἐν χρόνῳ ὑπάρξεώς της. "*Ὡν δέ γένεσις ἔστι καί τοῖς οὔσι καί τήν φθοράν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τό χρέον διδόναι γάρ αὐτὰ δίκην καί τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τήν τοῦ χρόνου τάξιν*"⁴⁶⁹.

Ἡ τῆς Ἀντιγόνης φιλότης δέν διαιρεῖ ὡς τό τοῦ Κρέοντος διάταγμα, ἀλλ' ἀντιθέτως συνδέει. Τό μέτρον τῆς φιλότητός της εἶναι ἀπόλυτον, ὡς καί ἡ προσωπικότης της. Ἀπευθύνεται πρὸς ὄλους καί ἀναμένει ἐξ ὄλων. Καθίσταται ἡ Ἀντιγόνη ὁ τῆς ζωῆς θησαυρός καί τό ἀπόλυτον τῆς φιλότητος μέτρον. Ἀντιθέτως, Κρέων, Ἰσμήνη καί ὁ Χορός, διὰ τῶν ἐπιλογῶν των ἀντικρούζουν τόν θάνατον ἄνευ ἐλπίδος. Εὐτυχῶς, αἰεὶ παροῦσα ἡ ζωοποιός καί ζεῖδωρος, ἐνοῦσα τά πρὶν διεστῶτα, τῆς Ἀντιγόνης ἀγάπη: Κραταῖά ὡς ζωὴ ἡ ἀγάπη δι' ἐκείνην. Κατὰ δέ τόν οὐρανοβάμονα Ἀποστ. Παῦλον, "*Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει*"⁴⁷⁰.

Ἡ Ἀντιγόνη δέν ἀναμένει τήν ἐξαναγκαστικήν τοῦ Κρέοντος ἀπόφασιν. Εἶχεν ἤδη, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱστορικῆς - δραματικῆς πορείας της, παραδοθεῖ ὡς θυσία εὐάρεστος εἰς τούς φίλους. *Μία λειτουργία φιλότητος, ἀνέκφραστος καί ἀσυνήθιστος*. Διὰ τοῦτο καί ὁ θάνατός της νικᾷ καί ἀφανίζει τόν θάνατον, γενόμενος πρόξενος νίκης καί ἀθανασίας. Ἡ ἀπόφασις ταφῆς εἶναι ἡ ἀγαπητικὴ πρακτικὴ της, ἡ ὁποία πληγωμένη ἐξ

⁴⁶⁹ Συμπλίκιος, *Εἰς Φυσ.* 24, 13 D K 1229

⁴⁷⁰ Πρ. *Εβραίου*, ιβ, 19.

ἔρωτος καί διά τόν οἶκον της, ἀποκαθιστᾶ διά τῆς θυσίας της τήν οὐσιαστικήν μετά τῆς πόλεως σχέσιν του.

Ἡ φιλότης εἶναι ἡ ἐσχάτη κένωσις τῆς ἀγάπης, διότι δέν ὑπάρχει ἀγάπη ἄνευ θυσίας, ἡ ἀγάπη ἡ ὁποία νά εἶναι ἀνίσχυρος ἕως τοῦ θανάτου καί νά ὑπερνικᾶ τόν θάνατον. Δέν εἶναι, ἄλλωστε, δυνατόν μιά ἄβυσσος ἀγάπης νά μήν κατισχύση τοῦ θανάτου.

Ἡ ταφή τοῦ Πολυνείκου εἶναι ἡ μεγάλη ἐπανάστασις τῆς Ἀντιγονείου φιλότητος, ἡ ἀποκάλυψις τῆς φιλότητος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τήν διάρρηξιν τῶν ἀλύσεων τῆς συναισθηματικῆς δουλείας, τήν τομήν εἰς τήν ἱστορίαν ἀποξενώσεως τῶν φίλων. Εἶναι ἡ ἐπιστροφή, ἡ παλιννόστησις εἰς τόν οἶκον, ἡ δημιουργία τῆς κοινωνίας τῶν ἐλευθέρων. Οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν οἰκείων ἢ τῶν πολιτῶν τῆς Θήβας εἶχε τήν τόλμην καί τήν δύναμιν νά ἐναντιωθῆ εἰς τό ἀπάνθρωπον τοῦ Κρέοντος διάταγμα, ἀλλ' ἀντιθέτως γενική ἦτο ἡ ψευδαίσθησις τῆς ἀσφαλείας καί τῆς ταυτίσεως μετά τῆς δῆθεν ἀδεκάστου ἐξουσίας. Μόνον Ἐκείνη εἶχε τήν δύναμιν καί τό σθένος νά ἀνατρέψῃ τήν ἱστορίαν τοῦ νείκου, δίδουσα σκοπόν καί νόημα εἰς τήν ἀδιάφορον ζωήν τῶν Θηβαίων πολιτῶν, ὑψουμένη εἰς παγκόσμιον, οἰκουμενικόν σύμβολον.

Ἡ οἰκογένεια ἄλλωστε κατ' Ἀντιγόνην, ὁ περιώνυμος οἶκος, εἶναι ἡ ὑψηλότερα, τελειωτέρα καί ἠθικωτέρα ὁλότης ἡ ὁποία ἐπί γῆς ἐδημιουργήθη. Μήτηρ συντηρητική τῆς ζωῆς. Ἔτι δέ, ἡ ἐξ αὐτῆς παιδοποιΐα εἶναι ὁ μόνος τρόπος ἀναπαραγωγῆς τῆς ἰδίας ταύτης ὁλότητος καί ὁ μόνιμος φόβος καί ἐστία ἀγωνίας τῶν ἐποφθαλμιούντων τυράννων.

Ὁ Κρέων προσπαθεῖ ἐναγωνίως, ἀπό τῶν πρώτων λέξεων τῶν μεγαλοστόμων ἐξαγγελιῶν του, νά ἀποσεῖσῃ τάς εὐθύνας ἀπό τῶν μiasματικῶν πράξεων τοῦ πρότερον λήξαντος οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν: "οὐκ εἰμί ὡσπερ οἱ . . . τῶν Λαβδακιδῶν", διαιρῶν ἀναγκαστῶς καί οὐσιαστικῶς ἀπό τῆς πρώτης του ἐμφανίσεως τόν Θηβαϊκόν κόσμον εἰς τό ἐγώ καί ἐκεῖνοι, θέτων κυριολεκτικῶς εἰς τό στόχαστρον ὁλόκληρον τόν οἶκον τοῦ Οἰδίποδος. Ἀνήρ "ἀσεβῆς καί γόης πλανῶν καί πλανώμενος", ἀδυνατεῖ λόγῳ τῆς νοοφθόρου ἐμπαθείας νά κατανοήσῃ ὅτι ὁ τοῦ Οἰδίποδος οἶκος δέν ἐξέλιπεν. Εἰς πείσμα τῆς εὐσεβοῦς προσδοκίας του ἡ Ἀντιγόνη, μία σφοδρά σωματική παρουσία, ἕνα ὄν, διά τό ὁποῖον οἰκογένεια καί δεσμοί αἵματος ἀποτελοῦν μίαν ὑπερβατικήν ὁλότητα, ἴσταται ἐνώπιόν του ὡς ἀνένδοτος συνήγορος τοῦ Οἰδίποδος καί τοῦ ἑαυτῆς οἴκου. Καί ἴσως ὡς ἐπίδοξος ἐκδικητής. Ἄλλωστε, εἰς τό βάθος τῆς σκηνῆς ἴσταται ὁ "ἰδικός της Ζεὺς", ὁ πατήρ τῆς Γῆς εἰς "ἦν ἀπελεύσηται", ὁ "κηρύξας . . . πατήρ θεῶν τε καί ἀνθρώπων".

Ὁ Κρέων, ὁ πολιτικός ἄνδρας! . . . εἰς τήν δίψαν του δι' ἐξουσίαν κατέστρεψε τήν πραγματικήν, τήν οὐσιαστικήν πηγὴν τῆς εὐτυχίας: τοὺς Φίλους. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀντιγόνη ἐπλούτισε διά τῆς πολυτιμότητος καί πολυτίμου παρουσίας της τόν κατάλογον τῶν φίλων. Ἀπέρχεται "οὐκέτι φροντίζουσα τά τῆς ματαιότητος" διὰ νά εἶναι αἰωνίως "φίλην μετά φίλων",

ἐνῶ ὁ Κρέων κατακλείει τό ἔργον ὡς "ἔμψυχος νεκρός". Ποῖος, βεβαίως, θά ἠδύνατο νά σκεφθῆ τοῦτο εἰς τήν ἐκκίνησην τοῦ δράματος; Ποῖος θά ἐφαντάζετο τήν τοιαύτην ἐξέλιξιν; Νά ἐπιζητῆ διακαῶς ὁ Κρέων τόν θάνατον:

" . . . . . ἴτω ἴτω,
ὄπως μηκετ' ἄμαρ ἄλλ' εἰσίδω "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 1331 - 1332)

καί νά εἶναι ἀναγκασμένος νά παραμείνη ἐν ζωῇ διά νά θρηνηῆ καθημερινῶς τάς ἐξ αἰτίας του ἀπωλεσθείσας ζωάς.

Ἡ φιλότης τῆς Ἀντιγόνης διαθέτει μίαν μοναδικήν καί ἀνεπανάληπτον ἰδιαιτερότητα, διότι προβάλλει μίαν νέαν, μίαν *καινήν* ἀντίληψιν ζωῆς: τήν προτεραιότητα πρό καί ὑπέρ πάντων τῶν *φίλων*: τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, διότι ὁ ἀγών της εἶναι "*πρός σάρκα καί αἷμα*".

Ἀντιγόνη καί Πολυνείκης: Νυμφίος καί Νύμφη ἐν τῷ Ἄδη. Φιλότης καί Νεῖκος ἐν ὑποστατικῇ ἐνώσει. Ὡστόσοσον, ἡ φιλότης νικᾷ καί βάλλει ἔξω τό νεῖκος. Ἡ φιλότης κραταῖά ὡς ζωή, ὡς ἀενάως ἀνανεουμένη δύναμις ζωῆς, ἐκφυγοῦσα πάσης ἀλλοιώσεως, ἀπρόσβλητος τῶν ἐπιθέσεων καί τῆς φθορᾶς, θά καταστῆ διά τῆς ἐκουσίου θυσίας ἡ νίκη ἡ νικήσασα τόν κόσμον. Καί ἡ ἥρωίς, ἐξερχομένη, *νικῶσα καί ἵνα νικήσῃ*, κληροδοτεῖ ὡς δόξαν καί τιμήν τό μαρτύριόν της τῇ Θήβᾳ.

Τί εἶναι λοιπόν ὁ *Παραδείσος* διά τήν Ἀντιγόνην; Τό "*εἶναι σύν αὐτοῖς*", δηλ. *τοῖς φίλοις*. Οὐδεμία ἀνθρωπίνη λογική ἐξήγησις δέν δύναται νά ἀποδώσῃ τό βαθύτερον νόημα τῶν λόγων αὐτῶν, διότι ἡ συνύπαρξις εἰς τόν *θεϊκόν χῶρον* εἶναι *γεγονός, κατάστασις* πέραν πάσης ἐξηγήσεως ἢ ἐρμηνείας. Εἶναι μυστήριον τό ὁποῖον ἐνυπάρχει ἐντός τοῦ ἀπείρου μυστηρίου τῆς φιλότητος. Οὐδεὶς ἐξηγητικός ἀνθρώπινος λόγος δέν δύναται νά ἀποδώσῃ ὀλόκληρον τό νόημα τοῦ "*παραδείσου τῆς ζωῆς*", τῆς μετά θάνατον εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας καί μακαριότητος. Τά γεγονότα, ἄλλωστε, βιοῦνται ὑπό τῆς Ἀντιγόνης εἰς μίαν μεταφυσικὴν διάστασιν "*ἀγιότητος*" καί ἀνεκφράστου φιλότητος.

Ἡ ἱστορικὴ Ἀντιγόνη ὑπερβαίνει τά ὄρια τῆς φθορᾶς καί αὐτῆς τῆς ἱστορικότητός της καί μετέχει εἰς τήν νέαν ζωὴν ὡς *καινός ἄνθρωπος*, ἀναγεννηθεῖσα ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς φιλότητος. Ἡ μακαριότητα δέ τοῦ *παραδείσου* ἐγκεῖται εἰς τήν συνείδησιν συνυπάρξεως καί κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετά τοῦ θεϊκοῦ στοιχείου. Τήν συνείδησιν ταύτην καθιστᾷ δυνατὴ ἡ "*ἀγιότης*". Τήν ἀγιότητα ἢ πίστις, τήν πίστιν ἢ ἐλευθερία, τήν ἐλευθερίαν ἢ φιλότης καί τήν φιλότητα οἱ Θεοί.

Διά τῆς φιλότητος καί τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου, ἡ Ἀντιγόνη ὑποτάσσει τήν ἀμαρτωλὸν ἱστορίαν τῆς ἐναγοῦς βασιλικῆς γενεᾶς της εἰς τόν ρυθμόν τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν. Τήν συντονίζει εἰς τόν ρυθμόν τῆς ἀπολυτρώσεως, διά νά τήν μεταμορφώσῃ εἰς ποιότητα καί μέγεθος ἀνυπέρβλητον. Ἡ Ἀντιγόνη δέν φιλεῖ τόν Πολυνείκην, διότι ἐν αὐτῷ ἀναγνωρίζει μίαν ἀξίαν, τήν ἀξίαν τοῦ ἀδελφοῦ, ἀλλά φιλοῦσα τόν

Πολυνείκην δημιουργεί, ἐν τῷ Πολυνείκη, τὴν ἀξίαν τοῦ ἀδελφοῦ. Εἶναι ἐπομένως ὄντολογικὴ ἢ ἀξία τοῦ προσώπου, διότι ἀξιολογεῖται ὑπὸ τῆς φιλούσης ἀδελφῆς καὶ ἔχει οὕτως ἔρεισμα καὶ ὑπόβαθρον μεταφυσικόν καὶ ὑπερβατικόν.

Το σημαῖνον, ὀριοθετούμενον ἐντὸς τοῦ κόσμου τῆς φιλότητος, μετατρέπεται εἰς σύστημα ἀντηχήσεων, ὅπου αἱ βασικαὶ λέξεις συνδιαλέγονται μετὰ τοῦ ἑαυτοῦ των καὶ πλέκουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἔργου ἓνα προσεκτικῶς κατεσκευασμένον δίκτυον ἐσωτερικῶν λυτρωτικῶν παρορμήσεων καὶ παραπομπῶν, ὁρατὸν εἰς αὐτόν, ὃ ὁποῖος δέχεται νὰ τοποθετηθῇ ἐντὸς ταύτης τῆς ἀμφισήμου ζώνης, ὅπου αἱ λέξεις ἀνταλλάσσονται μετὰ ψυχικῶν καταθέσεων καὶ αἱ ψυχικαὶ καταθέσεις ἐκ νέου μετὰ τῶν λέξεων.

Ἡ φιλότης εἶναι διὰ τὴν Ἀντιγόνην ἢ συνείδησις τῆς ζωῆς. Εἶναι τὸ ἑαυτῆς σκέπτεσθαι καὶ τὸ σκέπτεσθαι τοῦτον μεταβάλλεται εἰς φιλοτικὴν ὄντολογίαν. Διὰ τῆς φιλότητος ἀνάγεται εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀλήθειαν τῆς ἱστορίας καὶ ἐν ταυτῷ τῆς ἀθανασίας.

Ἡ Ἀντιγόνηος φιλότης εἶναι συναίσθημα μέ προοπτικὴν "τοπικῆς καθολικότητος", τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὸν Πολυνείκην καὶ τοὺς λοιπούς φίλους, καὶ συγχρόνως συναίσθημα "χρονικῆς αἰωνιότητος" τὸ ὁποῖον καταργεῖ οὐσιαστικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς τυραννίας καὶ δημιουργεῖ τὴν κοινωνίαν τῶν φίλων. Οὕτως, ἡ συνείδησις τῆς ἱστορικότητος τῆς Ἀντιγόνης ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἱστορίας ὡς ἀπλῆς διαρκείας, τὴν ὁποῖαν διακρίνει ἢ ἔλλειψις συνειδητοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῆς τυραννικῆς βαναυσότητος καὶ ἐναγοῦς ἱστορίας τοῦ οἴκου, καὶ λαμβάνει μεταφυσικόν προσανατολισμόν. Οὕτως καθίσταται φανερά ἡ διάκρισις τῆς ἱστορίας τῆς τυραννίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλότητος.

Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴν ἐμπειρίαν τοῦ τυραννικοῦ ἀνθρώπου, ὃ ὁποῖος φθείρει τὰς δυνατότητας τῆς "θεόθεν" δοθείσης ἐξουσίας. Διὰ τῆς φιλότητος ἡ Ἀντιγόνη διαγράφει ἐντελῶς ταύτην τὴν ἱστορίαν, διότι δέν δύναται νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν κόσμον τῆς αἰωνιότητος. Ἡ πρᾶξις διαγραφῆς συντελεῖται διὰ τῆς τοῦ Πολυνείκου ταφῆς. Πρᾶξις ἢ ὁποῖα ἀφήνει ἀνοικτὴν τὴν πύλην τοῦ σταδίου τῶν ἀνθρωπίνων ἀγωνισμάτων, ὡς περιεχόμενον ἀναγεννήσεως τῆς κοινωνίας εἰς προοπτικὴν φιλότητος, ὡς τελικόν σκοπὸν, μέσον καὶ οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τὸ ἀνεωχθέν στάδιον μέ περιεχόμενον τὴν ἀγάπην ἀποτελεῖ τὴν χρονικὴν περίοδον ἢ ὁποῖα ἀξίζει τὴν ἐπωνυμίαν: **Ἱστορία τῆς Φιλότητος.**

Διὰ τὴν Ἀντιγόνην ἄλλωστε, ἡ ζωὴ ἄνευ τῶν φίλων θά ἐσήμαινε τὴν ἐπανάληψιν στερεοτύπων ἱστορικῶν στατικῶν μορφῶν, ἀδυνάτων νὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν πληρότητα τῆς τελείας μορφῆς. Ἡ ἀπλή τυπικότης ἢ τοπικὴ ἐγγύτης δέν ἐσήμαινε ποιοτικὴν ἐγγύτητα, ταυτότητα ἢ φιλοτικὴν ἀμεσότητα. Καὶ ἡ Ἰσμήνη ἦτο ἀδελφὴ τοῦ Πολυνείκου, ἀλλ' ἢ ἀπόφασίς της δέν ἐγράφη ὡς Ἱστορία Φιλότητος. Ἡ ἱστορία της ἦτο ἱστορία περιφρονήσεως καὶ ἐγκαταλείψεως. Ἡ δειλία της, δειλία τοπικῆς ἐγγύτητος,

ἦτο ἐγωιστική, στερουμένη φιλότητος. Τό ἴδιο καί ὁ Κρέων, διά τῆς ἰδικῆς του ἀπανθρώπου καί ἀντιθέου ἀποφάσεως, ἔγραψε τήν ἰδικήν του ὑβριστικήν ἱστορίαν. Οὕτως Ἴσμήνη καί Κρέων ἔφθασαν εἰς τό ἴδιον σημεῖον ἀποτυχίας. Ὅ,τι ἀπέμεινεν ἦτο ἡ σωστική τῆς Ἀντιγόνης φιλότης, ἡ ὑπερβαίνουσα μέ τήν πληρότητα, τήν ὑπομονήν, τήν ταπείνωσιν, καί τήν ἐντιμότητά της τά γεγονότα τῆς Ἱστορίας.

Ἡ φιλότης εἶναι πραγματικότης μόνον ὡς αὐτοσυνείδητος ἐπικοινωνία μετά τῶν φίλων : τῆς φιλότητος νοουμένης ὡς ἐπικοινωνίας ἀγαπητικοῦ ἀγῶνος. Ἀλλά, ὁ ἐν λόγῳ ἀγῶν εἶναι ἰδιότυπος, δέν ὑπάρχει ἄλλωστε ἐν αὐτῷ κατίσχυσις ἢ νίκη: ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ θέσις τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἐνός εἰς τήν διάθεσιν τοῦ ἄλλου. Ἡ φιλότης, ὡστόσον, δέν εἶναι μόνον φιλική ἐπικοινωνία ἀλλά ἡ πηγή της, ἄνευ δέ τῆς φιλικῆς ἐπικοινωνίας, ἡ φιλότης εἶναι ἀμφίβολος. Ἡ Ἀντιγόνη δέν θά εἶχε λόγον ὑπάρξεως ἐάν δέν ὑπῆρχεν ὡς φιλότης. Οὕτως καί ἡ ἱστορική της παρουσία εἶναι ἡ ἐνότης φιλότητος καί αἰωνιότητος.

Ἡ δι' Ἀντιγόνης βιουμένη καί προβαλλομένη φιλότης εἶναι ἡ ἐσωτερικότης ὄλων τῶν ὑπαρκτῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων, ἡ πληρότης τῆς ζωῆς, τό δῶρον τῆς ὑπάρξεως. Ἡ μοναδικότης, τό μῦρον, ἡ ἠθική τελειότης, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον. Τό φῶς τῆς αἰωνιότητος εἰς ἐκάστην χρονικήν στιγμήν, ἡ ἀντανάκλασις τῆς θεϊκῆς ὁμορφιάς. Ἡ ἰδία ἡ ἐλευθερία τῶν ἀνθρώπων ὡς καί τό τῆς ἐλευθερίας περιεχόμενον. Εἶναι ὁ γλυκύς τῆς ψυχῆς αὐτῆς φιλοξενούμενος, ἡ ἐνδυνάμωσις εἰς τήν ἀγαπητικήν της περιπέτειαν.

Ἡ ὑπαρξις τῆς Ἀντιγόνης ὀλοκληροῦται πλησίον τοῦ ἄλλου τοῦ φίλου. Δέν ὑπάρχει ἡ ἰδία, ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει ὁ Πολυνείκης καί οἱ λοιποὶ φίλοι. Ὁ φίλος ἀποτελεῖ τήν βεβαίωσιν τῆς ἰδικῆς της ὑπάρξεως. Ἐγώ καί Πολυνείκης "φίλη μετά φίλου". Ἴδού ἡ κατ' Ἀντιγόνην βιοθεωρία. Ὁ Κρέων δημιουργεῖ τήν ἀπόστασιν, ἀλλ' ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει μόνον τήν φιλοτικήν ἐγγύτητα, διότι "φίλοι, κατ' ἐκείνην, εἶναι ὁ ἴδιος της ὁ ἑαυτός". Ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ὀλοκληροῦται ὅταν ἐγγίζει τό ἀπόλυτον καί διά τήν Ἀντιγόνην οἱ φίλοι εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀπολύτου. Διά τήν Ἀντιγόνην, ἄλλωστε, ἡ μετά τῶν ἄλλων καί δὴ τῶν φίλων σχέσις εἶναι οὐσιώδης καί συστατική τοῦ χαρακτῆρος της. Δέν χρειάζεται, ὡστόσον, ν' ἀποδειχθῇ ἡ ὑπαρξις τῶν ἄλλων: μᾶς δίδεται διά τῆς βιώσεως τῆς φιλότητος.

Διά τῆς φιλοτικῆς ἀποφάσεως, ἡ Ἀντιγόνη ὑψοῦται εἰς τό ἀπόλυτον, ὑπεράνω οἰουδήποτε φθαρτοῦ καί πεπερασμένου καί μετατρέπεται εἰς ἀπεριόριστον συνείδησιν καί ἐν ταυτῷ αὐτοσυνείδησιν. Αἱ δύο πλευραὶ φιλότης - νεῖκος κινουῦνται ἢ μιά πρὸς τήν ἄλλην καί συγχρόνως τρέχουν διά νά διαφύγουν ἢ μιά τῆς ἄλλης. Ἡ τοιαύτη ἀμοιβαία ἐνότης καί ἀντιπαλότης ὑπάρχει ἐντός τῆς Ἀντιγόνης, καθορίζουσα καί συνιστῶσα τήν συγκρουσιακήν πρόοδον τῆς συνειδήσεώς της καί τήν ἀντιφατικότητα τοῦ εἶναι τοῦ Κρέοντος.

Ἡ Ἀντιγόνη, ἄλλωστε, σκέπτεται καί πράττει ἐναντίον τοῦ ἰδίου της τοῦ ἑαυτοῦ - βιοῖ μίαν πρωτότυπον πολεμικήν ἐναντι τοῦ ἰδίου της τοῦ

ἑαυτοῦ - ὑπὲρ ὁμῶς τοῦ ἑαυτῆς οἴκου καὶ τῆς ἑαυτῆς πόλεως. Ἡ ὑπ' αὐτῆς ἄρνησις καὶ ἀναίρεσις τῆς ζωῆς μετὰ τῶν ἑαυτῆς ἀντιθέτων, ἦτοι τῆς συνενώσεως καὶ παλιννοστήσεως τοῦ οἴκου ἐν τῇ πόλει, εἶναι αἱ ἀλλεπάλληλαι παλινδρομήσεις τοῦ διαλεκτικοῦ τρόπου φιλοτικῶς σκέπτεσθαι τῆς Ἀντιγόνης.

Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ Hegel, σκέπτομαι, συνειδητοποιῶ καὶ ἀρθρώνω τὴν δυναμικὴν τῆς ταυτότητος, ἐν τῇ Ἀντιγόνηι βεβαίως ὁμιλῶμεν περὶ φιλοτικῆς ταυτότητος, σημαίνει σκέπτομαι ἐναντίον. Οὐσιαστικῶς σημαίνει δραματοποιῶ κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν τοῦ ρήματος ἔννοιαν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ καθαρὰ δρᾶσις. Δι' ὃ, καὶ ἡ φαινομενολογία κηρύσσει ὅτι τό πνεῦμα εἶναι δρᾶσις, δρᾶσις μέ σύμφυτον τόν ἀγωνιστικόν ἢ συγκρουσιακόν χαρακτήρα.

Ἡ φιλοτικὴ τῆς Ἀντιγόνης ἀπόφασις δέν εἶναι ἀπόρροια τυφλοῦ ἐγωισμοῦ ἢ ἐγωτισμοῦ, οὐδέ κἄν διαθέτει στοιχεῖα ἰδεαλιστικῆς ὄντολογίας τῆς συγχωνεύσεως μετὰ τοῦ ἄλλου: εἶναι ἐνσυνείδητος ταύτισις μετὰ τοῦ οἴκου, μέσῳ τῆς ταφῆς τοῦ τελευταίου ἄρρενος ἀπογόνου, τόν ὁποῖον ἐπὶ τὴν ἀρχαίαν ἐπανάγει εὐκλείαν καὶ δόξαν. Ἄλλωστε, ἡ μὴ ταφή τοῦ Βασιλέως - ἀδελφοῦ εἶναι μία ἀκόμη προσβολή κατὰ τοῦ ἤδη ταλαίφρονος οἴκου τῆς, τὴν ὁποίαν πάση θυσίᾳ προσπαθεῖ νά ἀποτρέψη.

Λέγοντες δέ φιλότητα, δέν ἐννοοῦμεν ἐπ' οὐδενί μίαν ἰδιότυπον ἐρωτικὴν ἀλλοτρίωσιν. Ἄλλωστε, ὁ ἀποκαλυπτικὸς ἐρωτισμὸς δέν ἀποτελεῖ παλιννόστησιν τοῦ Ἐγώ, οὐδέ ἐπιστροφὴν τοῦ Ἐγώ, ἀλλ' ἀντιθέτως ἓνα εἶδος ὀριστικοῦ διασκορπισμοῦ, μίαν διασποράν τοῦ Ἐγώ. Δυνάμεθα νά ὁμιλῶμεν καὶ δι' ἀδελφικόν ἔρωτα ὑπὸ τὴν ἔποψιν βεβαίως τῆς ἐνοποιητικῆς δυνάμεως τοῦ ἔρωτος - φιλότητος, ἡ διὰ τὴν σχέσιν ἀνδρός καὶ γυναικός πρὸς γεφύρωσιν τοῦ θεμελιῶδους ρήγματος τοῦ ὄντος.

Ἄλλωστε, ἐν τῇ ἀγάπῃ ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφῆς, ἐν τῇ τελείᾳ αὐτῆς κατανοήσει, ἐνυπάρχει συγχρόνως ἔρως καὶ φιλότης καὶ ἀγάπη. Ἐν τούτοις ταῦτα πάντα ἀναιροῦνται ἐντὸς τῆς φιλότητος νοούμενα, ἐντὸς τῆς ὑπερβατικῆς ἀπολυτότητος τῆς ἰδίας τῆς σχέσεως. Ἐνθάδε, ἡ ψυχὴ ἴσταται πρὸ κατόπτρου καί, διαπερῶσα εἰς τὴν ἄλλην πλευράν, εὐρίσκει ἓνα ὁμόλογόν τῆς τελείως συνταιριασμένον καὶ ἐν τούτοις αὐτόνομον. Τό εἶδωλον κέκτηται ὑποστάσεως εἶναι τό ἀκέραιον Ἐγώ ἐντὸς τῆς διδύμου παρουσίας τοῦ ἄλλου. Οὕτως, ἡ ἀδελφικὴ-ἰδανικὴ ἀγάπη ἀπολαμβάνει προνομιακῆς ὄντολογικῆς θέσεως εἰς σχέσιν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων συγγενειῶν καὶ καταστάσεων. Ἡ ριζικὴ γραμμὴ συγγενείας ἦτο καὶ παραμένει ὀριζόντιος, καὶ οὐχὶ ἀναποδράστως κάθετος ὡς ἐν τῷ Οἰδιποδεῖω συμπλέγματι. Σημειωθήτω ὅτι τό θέμα τοῦ ἐν ζωῇ ἐνταφιασμοῦ τῆς, ἔνεκεν φιλότητος, κωδικοποιεῖ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς αὐθαιρεσίας τῆς βασιλικῆς - δικαστικῆς ἐξουσίας.

Ἡ Ἀντιγόνη, οἶονεὶ *Mater Dolorosa*, ἐν κλαυθμῷ, ἠπλωσε τὰς χεῖρας τῆς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ προσφέρουσα αὐτῷ μέρος τῶν νενομισμένων νεκρικῶν τιμῶν ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς ἠπλωσε τὰς χεῖρας Αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ

διά νά συμπεριλάβη εἰς τήν ἀγάπην Του τόν σύμπαντα κόσμον καί νά ἐνώση πάντα καί πάντα μεταξύ των καί μετά τοῦ Θεοῦ. Ὅτε ἡ Ἀντιγόνη προσέφερε τό μῦρον τῆς ταφῆς, τότε ὁ Κρέων ἐξέδιδε τό παράνομον διάταγμα· ἡ μὲν ἔχαιρε κενοῦσα φίλῳ τὰς πολυτίμους χοάς· ὁ δέ ἔσπευδε "κρυψαί πετρώδει ζῶσαν" τήν ἀτίμητον· αὕτη τῶν θεῶν τά "νόμιμα" ἐπεγίγνωσκεν, οὗτος τῶν θεῶν ἐχωρίζετο· αὕτη ἠλευθεροῦτο ἀθανασίας γενομένη μέτοχος καί ὁ Κρέων δοῦλος ἐγεγόνει τῆς ἀνομίας. Δεινόν ἡ τυραννία! . . . Μεγάλη ἡ Φιλότης! . . .

Ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης, ὑποστασιοποιοῦνται κατ' ἓναν μοναδικόν καί μεγαλοφυῆ τρόπον τά πλέον οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῆς φιλότητος: Ἡ ἐμπειρία καί ἡ ἐλευθερία.

Ἡ ἐμπειρία ἦτο συνοδευτική τῆς ἡρώιδος εἰς τὰς πλέον κρισίμους στιγμάς τῆς ἀπογνώσεως καί τοῦ πόνου διά τήν μή ταφήν τοῦ προσφιλοῦς της Πολυνείκου. Τήν δύσκολον ταύτην στιγμήν τῆς ἀπογνώσεως μόνον ἡ ἐμπειρία τῆς φιλότητος - τῶν παλαιῶν εὐτυχισμένων οἰκογενειακῶν στιγμῶν - ἐλάφρυνε τήν ὀδύνην καί τήν πικρίαν ἀπό τήν αἴσθησιν τῆς ἀτιμίας πρὸς τό πρόσωπον τοῦ φίλου καί τόν οἶκον, δημιουργοῦσα τήν βάσιμον ἐλπίδα ἐπιτυχίας τῆς ἀποφάσεως τῆς ταφῆς.

Τό δεύτερον χαρακτηριστικόν τῆς φιλότητος της εἶναι ἡ ἐλευθερία. Εἶναι ἡ πρώτη καί βασική προϋπόθεσις της, ἄνευ ἰκανοποιήσεως τῆς ὁποίας δέν καθίσταται δυνατή ἡ βίωσις της. Ἡ ἐλευθερία, εἶναι ἄλλωστε, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρωπίνου Πνεύματος. Ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται καί δι' αὐτῆς ἐκφράζεται ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου, τῆς ὑπαρξιακῆς του δικαιοσύνης, τοῦ πνευματικοῦ του καθορισμοῦ. Ἡ στενή καί οὐσιώδης σχέσις μεταξύ ἐλευθερίας καί φιλότητος ἀποτελεῖ βασικόν συστατικόν τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀντιγόνης.

Ἡ ἐλευθερία εἶναι δυνατότης τοῦ Πνεύματος. Ἡ φιλότης εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Πνεύματος. Ἡ λειτουργία τῆς ἐλευθερίας ἀποτελεῖ ἀνάγκην τοῦ Πνεύματος, ἀναπόσπαστον καί πρωταρχικὴν ἐκδήλωσίν του, ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τήν ἀναγέννησιν τοῦ ἀτόμου καί κατάκτησιν τῆς πλήρους καί ὀλοκληρωμένης μορφῆς τῆς ζωῆς τοῦ Πνεύματος: *Τῆς ζωῆς τῆς φιλότητος.*

Αὕτη ἡ ζωὴ τῆς φιλότητος ἐκκινεῖ διά τούς τῶν Ἐλευσινίων Μύστας ἀπό τῆς παρούσης ἱστορικῆς ζωῆς - ἅμα τῇ μνήσει - διά νά ἀπολήξῃ εἰς τήν τελείαν της μορφήν μέ τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς των καί τήν αἰωνιότητα. Τελειοῦται ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ἐπιβραβευτικῆς φωνῆς "Ὀλβιε καί μακαριστέ θεός δ' ἔσῃ ἀντί βροτοῖο". Διά τοῦτο μόνον ἡ φιλότης, ὑποστηριζομένη καί ὑπό τῆς τῶν θεῶν βουλήσεως καί τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης, δύναται νά τῆς ἐξασφαλίσῃ τήν γνησίαν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Ἄλλωστε, ἡ ἐν λόγῳ γνῶσις δέν δύναται ν' ἀποκτηθῇ a priori ἄνευ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ὀφείλει νά κατακτηθῇ δι' ἐλλόγου τρόπου. Τοῦτο, βεβαίως, δέν ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν μετά τῆς ἐμπειρίας καί τῆς ζωῆς,

δεδομένου ὅτι ἡ πνευματική γνῶσις εἶναι ἡ ὑψίστη μορφή ἐμπειρίας καί ἡ πλήρωσις τῆς ζωῆς: εἶναι ἡ διά τῆς μνήσεως ζωὴ τοῦ πνεύματος.

Αὕτη ἡ πορεία τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ὁποία βιοῦται εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα καί συνέχειαν, ὑπηρετεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς εἰς τὸν καιρὸν τῆς Ἱστορίας, ἥτοι ἡ διά τῆς λειτουργίας τῆς ἐλευθερίας θεμελίωσις καί αὔξησις τῆς ζωῆς τῆς φιλότητος. Ἡ φιλότης τῆς Ἀντιγόνης καλύπτει τὴν αἰωνιότητα καί συγχρόνως τὸν χρόνον τῆς Ἱστορίας. Εἶναι ὄρος ἀπόλυτος, ὑπερβαίνων τὴν σχετικότητα τῆς Ἱστορίας. Ἡ Ἀντιγόνη, διά τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν τῆς φιλότητα καί διά τὴν Θηβαίων ἀφύπνισιν καί ἐλευθερίαν, ὑπέμεινε θάνατον φρικτὸν καί ἐπονείδιστον, "ἐκένωσεν ἑαυτὸν ἄχρι θανάτου". Ἔζησεν ἐλευθέρα καί ἐν ἐλευθερίᾳ, φιλοῦσα καί ἐν φιλότητι. Ἐτάφη ἐλευθέρως ἐκ φιλότητος καί διά φιλότητα, διά τὴν ἐλευθερίαν καί τὴν ἔνωσιν τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως.

Τὸ παράδοξον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ὅτι ὅσον ἡ λειτουργία τῆς ἐλευθερίας ἐγγίζει τὸ ὑψιστον δυνατὸν σημεῖον καί οὕτως ἐκπληροῦται ἡ μεγίστη ἀποστολή τῆς, τότε ἀκριβῶς αὐτοπεριορίζεται καί δίδει χῶρον εἰς τὴν φιλότητα, τὸ οὐσιαστικὸν γνῶρισμα τοῦ Πνεύματος. Τὸ πνεῦμα ὡς φιλότης καλύπτει καί τὸν χῶρον τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ὡς δυνατότης ἔχει οὐσιαστικῶς ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολήν τῆς καί λειτουργεῖ πλέον ὡς ἔκφρασις τῆς χαρᾶς τοῦ Πνεύματος, τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς τῆς φιλότητος.

Ἡ ἱκανοποίησις τούτων τῶν δύο οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν ἐξασφαλίζει τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἀντιγόνης ὡς προσώπου καί τὴν δρομολόγησιν τῆς πρὸς τὴν αἰωνιότητα τῆς φιλότητος. Ἡ βίωσις των εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐσωτερικὴν πληρότητα καί τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Ἡ φιλότης, ὡς εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, ἡ ὁποία συντηρεῖ καί προάγει τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἀτόμου ὀδηγώντας το εἰς τὸ ὑψηλότερον στάδιον ἀναπτύξεως καί πληρότητος, καταργεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς ὕβρεως καί δημιουργεῖ τὴν παράλληλον ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ὀλοκληρώσεως. Ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνηος φιλότης εἶναι ἀπροϋπόθετος, ἀπόλυτος καί οὐσιαστικὴ, δηλωτικὴ τῆς ὑψηλοφρόνου καί ἐμβληματικῆς τῆς προσωπικότητος.

Ἐάν δέ ἐπιθυμῶμεν νὰ συνδέσωμεν τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς φιλότητος ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης, τότε τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἶναι ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ φιλότης Ἡ βίωσις τῆς δέν ἀπαιτεῖ οὐδεμίαν ἀντίδοσιν τῆς φιλότητος μετὰ τῆς ἐλευθερίας, οὕτως ὥστε νὰ κατακτηθῇ σταδιακῶς καί αὕτη κατὰ τὸ μέτρον αὔξεσεως τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ φιλότητι, ἡ Ἀντιγόνη δέν ποιεῖται διακρίσεις καί ἐπιλογάς. Φιλεῖ καί μόνον φιλεῖ. Διά τὴν ἡρώϊδα δέν ὑπάρχει μεγαλυτέρα τιμωρία ἀπὸ τὴν στέρησιν καί ἀναστολήν τῆς φιλότητος. Ἡ Ἀντιγόνη δέν διεκδικεῖ, ὡς τινες τῶν ἐρευνητῶν ὑπέθεσαν, μερίδιον ἀνατροπῆς τῆς καθεστρυκυίας ἐξουσίας. Δέν ἔχει πρόθεσιν πολιτειακῆς ἐκτροπῆς. Ἡ φιλότης τῆς εἶναι κίνησις ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, μέ μοναδικὸν σκοπὸν καί στόχον τῆς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας καί ἀξίας.

Ἡ ἐκδήλωσις τῆς φιλότητός της ὡς προσφορᾶς καί αὐτοθυσίας, ὡς μαρτυρίου, ἔχει ἰδιαιτέραν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον ἔχει ἄμεσον ἀναφοράν καί σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ προσώπου πρὸς τὸ ὅποιον καί ἀπευθύνεται.. Ἡ Ἀντιγόνηος φιλότης, ἔχουσα ὡς χαρακτηριστικόν της τὴν θυσίαν, ἀποβλέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον - εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἰς τὸν Πολυνείκην - ὡς τὴν ἔσχατον ἀξίαν, εἰς ἀπόλυτον καί ἄμεσον ἐκ τῶν θεῶν ἐξάρτησιν. Οὕτως ἡ φιλότης της ἀποβαίνει ἡ ἐνοποιός δύναμις, ὁ σύνδεσμος ἐνότητος τῆς κοινωνίας τῶν "σεσωσμένων" προσώπων. Ἡ φιλότης της προαναγγέλει ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων τὸν Εὐαγγελιστὴν τῆς ἀγάπης Ἰωάννην, ὁ ὅποιος παραγγέλλει "μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον μηδέ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ"⁴⁷¹.

Ἄλλωστε, γνωρίζει ἐπισταμένως ὅτι οἱ θεοὶ δέν ἀνταμείβουν ἀναλόγως τῆς ὑλικῆς ἀξίας τῶν προσφερομένων θυσιῶν καί χοῶν, ἀλλ' ἀναλόγως πρὸς τὴν τῆς φιλότητος ζέσιν, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἀγρύπνου φροντίδος καί ζεύσεως προσφορᾶς πρὸς τοὺς φίλους. Γνωρίζει ὡσαύτως ὅτι ἡ δικαία τῶν θεῶν μισθαποδοσία εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ὑπὸ τῶν θεῶν ἀναγνώρισις τῆς ἀντιστοίχου ἀνθρωπίνης ἀναγνωρίσεως πρὸς τοὺς φίλους. Διότι ἡ φιλότης δέν νοεῖται ὡς φιλαυτία, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀναγνώρισις τῶν δικαίων καί τῶν ἄλλων προσώπων τὰ ὅποια φιλεῖ.

Διὰ τοῦτο ἡ φιλότης ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξιν καί ἑτέρου προσώπου, ἡ δέ ἔλλειψις του σημαίνει μείωσιν καί συντριβήν, ἀπώλειαν καί ἄρνησιν τοῦ προσώπου. Οὐσιαστικῶς, εἶναι ἡ ἄρνησις οἰασδήποτε ἠθικῆς καί δικαίου. Ἐμμονή εἰς τὸν θάνατον καί ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς: Τὴν φιλότητα. Ἡ ἐπισήμανσις ταύτης τῆς ἐλλείψεως ἐκ τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν Ἰσμήνην, ἡ ὁποία κατ' Ἀντιγόνην ἰσοδυναμεῖ μέ ἀτιμίαν κατὰ τῶν Θεῶν, "τὰ τῶν θεῶν ἐντιμ' ἀτιμάσασ' ἔχε"⁴⁷², εἶναι ἡ πλέον ὀδυνηρὰ συνειδητοποίησις τοῦ χωρισμοῦ ἀπο τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων, γεγονός τὸ ὅποιον, τοποθετούμενον εἰς προοπτικὴν αἰωνιότητος, ἀποτελεῖ καί τὴν οὐσίας τῆς ἄτης.

Ἐντὸς ἄλλωστε, τῆς οἰκογενείας ὑποῦται μία, ὡς εἴπομεν, ἱερά σχέσις λόγῳ τῆς ἀμεσότητος καί τῆς ἀγνότητος τῆς ἠθικῆς της ὑποστάσεως. Εἶναι ἡ σχέσις ἀδελφῆς καί ἀδελφοῦ: τῶν ὁμαίμων. Δηλ. σχέσις οὐσιαστικὴ καί οὐχὶ καταναγκασμοῦ ἐκ τῆς σεξουαλικότητος. Εἰς τὰς σχέσεις γονέων - τέκνων καί συζύγων ὑπάρχει - ἔνθεν κακεῖθεν - ἰδιοτέλεια καί ἀναπόφευκτος ἀποξένωσις.

Σχέσις ἀναποδράστως ὀργανικὴ. Ἀντιθέτως, ἀδελφὴ καί ἀδελφός παραμένουν ὁ ἓνας ἔναντι τοῦ ἄλλου, βιοῦντες τὴν ἀνιδιοτελεῆ ἀγνότητα τῆς ἐλευθέρας ἀνθρωπίνης ἐπιλογῆς. Ἡ συγγένειά των ὑπερβαίνει τὸ βιολογικόν καί γίνετα ἐκλεκτικὴ. Ἄλλωστε, ἡ θεώρησις τοῦ Πολυνείκου ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὄντολογικὴ: εἰς τὸ εἶναι του, εἰς τὴν ὑπαρξίν του, καθ' ἑαυτὴν καί δι' αὐτὴν ἀποδίδει ἀναντικατάστατον ἀξίαν καί τιμὴν. Δι' ὃ καί ἀναμφιλέκτως δέν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἠθικόν χρέος

⁴⁷¹ Α, Ἰωαν, β, 15.

⁴⁷² Σοφοκλ., Ἀντιγ., στ. 77

υπέροτρον ἐκείνου τό όποϊον ἀναλαμβάνει ἡ Ἀντιγόνη διά τόν ἀδελφόν της. Καί δή σήμερον ὄτε ὁ Πολυνείκης ἐγκατέλειψε τήν ἐστίαν καί τήν σφαίραν τῆς οἰκογενείας - τόν οἶκον - διά τόν κόσμον τῆς πόλεως. Ἡ Ἀντιγόνη, διά τῆς βιώσεως τοῦ συμφιλεῖν, μεταβάλλεται αὐτομάτως εἰς θεματοφύλακα τῶν οἰκείων ἐθίμων, ἡ "κεφαλή τοῦ οἴκου καί φύλαξ τῶν θεϊκῶν νομίμων" εἰς τόν βαθμόν ὄπου τά τῶν "θεῶν νόμιμα" ἔχουν ὡς πόλόν των τούς ἐφεστίους θεούς. Τοῦτον οὖν τό τῆς Ἀντιγόνης βασίλειον: τό τῆς ἐπιστασίας καί προστασίας. Ὁ ἀνθρώπινος νόμος, ἄλλωστε, εἶναι ὁ νόμος τοῦ ἀνδρός. Ὁ θεϊκός νόμος εἶναι ὁ νόμος, ἡ καταφυγή καί ἡ ἰσχός τῆς γυναικός. Εἶναι ἡ ἀπόσχισις τοῦ Ἀπολύτου ἐκ τοῦ πεπερασμένου.

Εἶναι, ἐν τινι τρόπῳ, μία ἰδιότυπος παλιννόστησις - μολονότι πρόσκαιρος καί ἐμμενῆς - ἡ ὄποια συνίσταται εἰς τήν οἰκειότητα πρός ἕνα ἄλλον ἀνθρώπινον ὄν, εἰς αὐτήν τήν τόσον σπανίαν ψυχῆν, ἐκ τῆς ἀπομονώσεως τοῦ Ἐγῶ πρός τήν ὀλικήν ἀποδοχήν ἢ μᾶλλον ἦττον πρός τήν "ἀποδεχομένην ὀλότητα" τοῦ ἄλλου: ἦτοι "φίλη μετά φίλου". Εἶναι ἡ προτύπωσις τοῦ "*eines Freundes Freund zu sein*"⁴⁷³ τοῦ Schiller, τῆς ἠθικῆς ἐπιταγῆς τοῦ Kant, καθ' ἣν ἕκαστον ἀνθρώπινον ὄν ὀφείλει νά θεωρῆ τόν ἄλλον ὡς ἀπόλυτον ἀξίαν, τοῦ ἠρωικοῦ ἐπιστημολογικοῦ ἀγῶνος τοῦ Fichte μετά τῆς "ἀντι - παρουσίας" τῶν ἄλλων Ἐγῶ καί τήν παράδοξον ἀναγκαιότητα ταύτης τῆς παρουσίας δι' ἕκαστον κατανοητόν σύστημα ἐλευθερίας καί κοινωνίας, καί τῆς περιωνύμου Ἐγγελιανῆς δραματοουργίας τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ Ἐγῶ μέσω τῆς ἀγωνιστικῆς συναντήσεως μετά τοῦ ἄλλου.

Ἡ Ἀντιγόνη δύναται νά θεωρηθῆ ὡς "βιαστής" τῆς φιλότητος. Δέν ἀναμένει τήν τιμωρίαν τῶν θεῶν διά τήν παραβίασιν τῶν "νομίμων" των περί ταφῆς. Διατί, ἄλλωστε, νά ἀναμένη τήν δυσκίνητον ἐκδίπλωσιν τοῦ ὀργανικοῦ, καθ' ἣν στιγμῆν ἡ ἰδία μετατρέπεται εἰς παρανάλωμα τοῦ πυρός τῆς ἀπολύτου ζωῆς καί ἀντιλήψεως; Αὕτη ἡ ἀνυπομονησία ὀρίζει καί τήν ζωῆν τοῦ ἐνθέου. Διότι ἀκραδάντως πιστεύει ὄτι τά "τάγραπτα κάσφαλῆ θεῶν νόμιμα" τά ὄποια ἐνομοθετήθησαν καί "διά κινabάρεως" ἐγράφησαν ὑπό τῆς "ξυνοίκου τῶν κάτω θεῶν δίκης" καί τοῦ "ἰδικοῦ της Διός", διαθέτουν μίαν αὐθεντίαν, μίαν θεμελιακῆν ἀχρονικότητα ὑπεράνω οἰασδῆποτε γραπτῆς καί *ad hoc* νομοθεσίας.

Εἰσέρχομαι οὖν βαθύτερον εἰς τό μυστήριον τῆς φιλότητος. Καί λέγω ὄτι ἡ φιλότης, ἐν τῆ ἐσχάτη αὐτῆς ἀναλύσει, ἐν τῆ κατ' Ἀντιγόνην βιώσει, εἶναι μία ἔννοια οὐ μόνον βιωματική, ἀλλά Θεολογική. Εἶναι μία κίνησις τῆς Ἀντιγόνης νά ἐκφράση τήν παρουσίαν καί τό μεγαλεῖον τῶν θεῶν. Εἶναι μία πτῆσις καί μία ἀπόπειρα τοῦ πεπερασμένου νά συλλάβῃ τό ὑπερβατικό. Μία ὑποσυνείδητος ἐξομολόγησις καί νοσταλγία διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς εἰκόνας τῆς γενεᾶς καί ὠραιοποίησιν τῆς ἱστορίας της. Μία προσπάθεια ἀληθῆς καί εἰλικρινῆς.

Ἡ κίνησις, ἡ πτῆσις, ἡ ἀπόπειρα, ἡ προσπάθεια ἐπιστρατεύουν τό θάρρος καί τήν ἐπιθυμίαν, ἐπί πλέον δέ ὄλην τήν δυνατήν ἀνθρωπίνην

⁴⁷³ Νά εἶναι φίλη ἑνός φίλου.

ἀγάπην . . . , καί ἡ μεγάλη φιλοτική καί ἱστορική προσωπικότης κτίζεται . . .
Καί κτίζεται εἰς δόξαν τῆς Ἱστορίας.

Ἐνῶ ὁμως κτίζεται, ἐπεμβαίνουν οἱ θεοί. . . Καί ἐνῶ ἡ Ἀντιγόνη μάχεται καί ὑπερμαχεῖ τῶν "τῶν Θεῶν νομίμων" ἀνερχομένη τήν τῆς τελειότητος κλίμακα, κτίζει τήν μεγάλην προσωπικότητα. Οἱ θεοί ἐπιθέτουν ἐπ' αὐτῆς τήν δύναμιν καί τήν καρτερίαν. Καί δι' αὐτῆς κατέρχεται ἕως Ἄδου, ἕως τῶν ἐσχάτων.

Καί τότε πραγματοποιεῖται ἡ μεγάλη συνάντησις. Ἡ ἀπόφασις καί τό μαρτύριον συναντοῦν τόν στέφανον τῆς δικαιοσύνης. Ἡ Ἀντιγόνη συναντᾷ τήν θεάν, ἐπισφραγίζουσα τήν θέωσιν. "Ὀλβία καί μακαριστή θεά δ' ἔσσι ἀντί βροτοῖα". Ἐκτοτε, ἡ τῆς φιλότητος ὑψίστη ἔκφρασις εἶναι καί παραμένει μεγάλη. Μεγάλη, ἀνεξάρτητος καί ἐπέκεινα χώρου καί χρόνου. Ἐμπλεως τοῦ θάμβους αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τῆς φιλότητος καί αὐτῆς τῆς μαρτυρικῆς δόξης πορεύεται εἰς τήν ἱστορίαν της "πιστή ἄχρι θανάτου".

Ἡ φιλοῦσα γυνή κηδεύει καί θάπτει τόν ἄνδρα, ἡ ἀδελφή τόν ἀδελφόν, ἡ μητέρα τόν υἱόν της, ἡ ἐρωμένη τόν ἐραστήν της. Ὅλοι αὐταί αἱ φιλοῦσαι γυναικεῖαι ἐκφράσεις ὑποστασιάζονται ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης.

Ἐν τῇ φιλότητι τῆς Ἀντιγόνης ἐνυπάρχουν καί μετέχουν καταλυτικῶς ὡς ἀναπόσπαστα στοιχεῖα ἡ βία τῆς πράξεως καί ἡ βία τῶν λόγων. Αὕτη δέ ἀκριβῶς ἡ βία δικαιολογεῖ καί τήν Σοφόκλειον περιγραφὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς δεινότερου. Εἰς τήν περίπτωσιν τῆς Ἀντιγόνης ὁμιλοῦμεν περί τῆς δεινότητος τῆς φιλότητος.

Ἄνευ φιλότητος, ἡ ζωὴ μεταβάλλεται εἰς ἄχρηστον καί ματαίαν, ρυπαράν καί κολάσιμον. Ἄνευ ταύτης, δέν ὑφίσταται ἡ ζείδωρος μετὰ τῶν φίλων ζωὴ. Ἐλλεῖπει ἡ ζωογόνος ἀγάπη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τόν γνώμονα ζωῆς καί δράσεως τῆς ἡρωίδος. Λέγοντες δέ ἀγάπην, δέν ἀναφερόμεθα ἀσφαλῶς εἰς τινά ἀνθρώπινον ἔρωτα ἢ εἰς τινά ἀπροσδιόριστον συμπάθειαν, ἀλλά τήν ἀγάπην ὡς μυστήριον ἐλευθερίας καί μαρτυρίου. Τήν ἀγάπην ἡ ὁποία δέν εἶναι ἰδίωμα τι τῶν θεῶν καί ἓνα τῶν ἀνθρώπων καθῆκον ἀλλά τρόπος τοῦ εἶναι καί τῆς ὑπάρξεως "θεῶν τε καί ἀνθρώπων", ἡ ἰδία ἡ ζωὴ καί ἡ ποιότης τῆς ζωῆς. Ἡ Ἀντιγόνη ἀγάπη εἶναι ἡ μετάθεσις εἰς τήν καρδίαν τοῦ ἄλλου, γεγονός τό ὁποῖον ἐκφράζει τόν ἀληθῆ χαρακτήρα της. Μή λησμονῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἐκεῖνον τό ὁποῖον λέγει καί πράττει, ἀλλ' ὁ πόθος ἢ τό μυστικόν τῆς καρδίας του, ἐκεῖνον τό ὁποῖον ἐκλήθη νά εἶναι ἢ νά γίνῃ. Καί αὕτη ἡ κλήσις δέν νοεῖται ἐκτός τῆς ἀγάπης, τῆς μόνης ἐλευθερίας καί ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου. Διά τοῦτο καί ἐκάστη ταφή τοῦ νέκυος Πολυνείκου ἦτο μία ἄσκησις καί ἐν ταυτῷ κένωσις ἀγάπης καί ὅλη ἡ μετέπειτα πρό τοῦ τυράννου στάσις της μία ἀτελεύτητος προᾶξις καί μαρτυρία ἀγάπης.

Διά τοῦτο ἡ Ἀντιγόνη καθίσταται τύπος τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ὡς ὁ Κρέων παγιδεύονται ἀσφυχτικῶς εἰς τόν πειρασμόν τῆς αὐτο - δικαιοσύνης, διότι παρουσιάζει ἐκεῖνον τό ὁποῖον εἶναι: *μία ἀγαπῶσα καί παλλομένη καρδία*. Παρουσιάζει ἐκεῖνον τό ὁποῖον γνωρίζουν καί ἀναμένουν αἱ θεαί

ἐκ τοῦ ἀνθρώπου / μύστου : τὴν ἄβυσσον τοῦ μυστηρίου τῆς καρδίας, τῆς καρδίας ἢ ὁποία δύναται νά φιλή καί νά σώζη.

Ἡ Ἀντιγόνη ἀποτελεῖ τό ὄρατόριον καί τὴν Gloria τῆς φιλότητος καί τῆς συμφιλιώσεως τοῦ κόσμου τῶν ζώντων μετά τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν. Βιοῦσα, ἀγωνιζομένη καί προβάλλουσα τό **συμφιλεῖν ἔφυν**, ἀπαντᾷ οὐσιαστικῶς καί δυναμικῶς εἰς τό τοῦ Κρέοντος **συνέχθειν**, ἥτοι τὴν ὑποπτον καί ἀνήθικον τούτου προσπάθειαν οὐ μόνον νά παραμείνουν ἐχθροί καί εἰς τό τοῦ Ἄδου βασίλειον οἱ τό πρῖν ὑπάρξαντες φίλοι, ἀλλά καί νά διατηρηθῇ ἐς αἰεὶ ἢ τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν καί τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν ἐχθρότης. Καί οὕτως, ἡ τῆς Ἀντιγόνης ζῶσα καί ἐνεργός φιλότης ἀναστέλλει καί ἀκυροῖ τὴν τοῦ Κρέοντος ἐμπαθῆ ἐχθρότητα.

Ἡ ζέουσα καί θερμουργός ἐπιθυμία τῆς Ἀντιγόνης νά συναντηθῇ μετά τῶν αὐτῆς φίλων εἰς τόν Κάτω Κόσμον μᾶς εἰσάγει εἰς τό μέγα τοῦ διαλόγου θέμα μεταξύ ἔρωτος καί θανάτου, τοῦ νεκρικοῦ γάμου ἢ τῆς συναντήσεως τῶν ἠγαπημένων εἰς τόν Ἄδην, θέμα παρεμφερές μετά τῆς ἐπιθυμίας τῆς Πηνελόπης νά ἀποθάνῃ, διά νά συναντηθῇ μετά τοῦ νεκροῦ συζύγου της:

" Ἄρτεμι . . . . . , αἶθε μοι ἤδη
ἰὸν ἐνὶ στήθεσσι βαλοῦσ' ἐκ θυμόν ἔλοιο
αὐτίκα νῦν, ἢ ἔπειτά μ' ἀναρπάξασα θύελλα
οἴχοιτο προφέρουσα κατ' ἠερόεντα κέλευθα "

(Ὅμηρ, Ὀδύσεια, Υ, στ. 61 - 64)

ἢ τὴν περίπτωσιν τῆς Περσεφόνης.

Ὁφείλομεν, ὥσπόσον, νά μὴ παραθεωρήσωμεν τό γεγονός ὅτι ὁ Τειρεσίου χρησμός περικλείει ἕναν ἐκπληκτικόν ἀριθμόν ἀντιθέσεων: Φύσις καί Κοινωνία, Θεοί καί Ἄνθρωποι, Γῆ καί Οὐρανός, Δύναμις καί Ἀδυναμία, Ἀπόστασις καί Γειτνίασις, Ἐσωτερικόν καί Ἐξωτερικόν. Ὁ ἐν λόγῳ χρησμός ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς τὴν ἐξαγγελίαν τῆς ἐπικειμένης ὀριστικῆς προσεγγίσεως τῆς Ἀντιγόνης μετά τῶν φίλων καί τὴν ἀναγγελίαν ὅτι ἡ σύνδεσις τῶν ἄνω μετά τῶν κάτω ἰσοδυναμεῖ μετά τῆς συνενώσεως τῶν ἐπιγείων - οἴκου καί πόλεως, μετά τῶν οὐρανίων - κόσμος τῶν θεῶν -, ἐνώ τό ἐξωτερικόν μετά τοῦ ἐσωτερικοῦ ἰσοδυναμεῖ μετά τῆς συνενώσεως τοῦ κόσμου τῶν ἰδίων - οἶκος - μετά τοῦ κόσμου τῶν " δημίων "- πόλις διά τοῦ Κρέοντος.

Οὐσιαστικῶς εὐρισκόμεθα πρό τῆς διαμορφώσεως ἑνός ἀλληλεγγύου συνόλου, τό ὅποιον διέπεται ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων τῆς διαιρέσεως - τῆς στάσεως, τῆς ἔριδος, τοῦ νείκους - ἢ τῆς ἐνότητος - τῆς φιλότητος, τῆς ἀγάπης - Διά τοῦτο, διά τῆς περιπλανήσεως καί τῆς ἐν συνεχείᾳ παλιννοστήσεως της, ἡ Ἀντιγόνη συνδέει τόν κόσμον της οὐ μόνον μετά τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν ἀλλά κυρίως μετά τοῦ κόσμου τῶν θεῶν. Ἡ τῆς Ἀντιγόνης φιλότης, καί ἡ δι' αὐτήν θυσία, συνδέει γῆν καί Ὀλυμπον. Ἄνθρωπον καί Θεούς. Καί οὕτως:

- τοῦ παλαιοῦ ἄγους ὁ τῶν Λαβδακιδῶν ἐλυτρώθη καί ἡ τῶν Θηβῶν διεσώθη καί τῆς νόσου ἀπηλλάγη.

- ὁ ἄδυτος ἥλιος τῆς φιλότητος ἀνέτειλε, καί ὁ κόσμος τῷ φωτί τῆς θυσίας καταυγάζεται..

- τά τῆς Ἐλευσίνοσ νόματα εἰς ἰάματα ἀθανασίας μεταποιεῖται τῇ τῆς Ἀντιγόνης θυσία.

- ἡ ἀχλύς τῆς τυραννίας καθαίρεται, καί τῷ φωτί τῆς ἐλευθερίας οἱ τῶν Θεβῶν λαμπαδοφεγγοῦνται.

- τά κάτω τοῖς ἄνω συνομιλεῖ καί τά ἄνω τοῖς κάτω συνεορτάζει.

- ἡ ἱερά καί μεγαλόφωνος τοῦ Ἄδου ὁμήγουρις ἀγάλλεται.

- ἡ μεγαλοφωνωτάτη Ἀντιγόνη πρὸς τό Νυμφεῖον ἐπέιγεται, ἵνα ἀναβιβάση πρὸς ὕψος τό ἀνθρώπινον.

- ἡ ὑψηλόφων τῷ Ἄδῃ προσέρχεται, ἀλλά τρόμῳ παρίσταται, ὁρῶσα Θεαινῶν πρὸς αὐτὴν συγκατάβασιν.

- Ἐλευσίνα καί Ὀλυμπος τόν τῆς Ἀντιγόνης θρίαμβον ἐμερίσαντο, καί ὁ κόσμος εὐφροσύνης πεπλήρωται.

Ἡ Ἀντιγόνη ἀρνεῖται, λόγῳ τῆς φιλότητος, τὴν "ἔγγαμον εὐτυχίαν". Ἐπιλέγει τὴν βίωσιν τῆς παρθενικῆς ἀμεσότητος καί τῆς ἀποτροπιαστικῆς μοναξιάς. Καί τοῦτο, διότι ἐντός τῆς ὑπάρχει ἡ πρώτη ὕλη ἐνεργείας: ἡ **φιλότης**, ἡ πρώτη εὐφλεκτος ὕλη τῆς θεμελιώδους ἀνθρωπίνης ἐξεγέρσεως. Παραμένει ἄγαμος, στολήν παρθενίας κεκοσμημένη, διὰ νά περιφρουρήσῃ ἀμειλίκτως τό φύλον τῆς καί νά τό διασώσῃ ἀκέραιον ἕως τέλους, ἐφ' ὅσον ὡς γυνή θά μαρτυρήσῃ.

Ἴσως Ἀνέραςτος;

Ἀντιθέτως. Ἡ Ἀντιγόνη πάλλεται ἀπό ἐρωτισμόν: διάχυτον εἰς ὄλον τό εὖρος τοῦ τραγικοῦ τῆς μεγέθους, μή ὑποτασσόμενον ὁμως εἰς τοὺς ταπεινοὺς ὄρους τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Καί μόνον ὅτε φιλεῖ τόν Ἄδην - τόν ἰδικόν τῆς ἀνδρα - "ὁ παγκοίτας Αἰδας ζῶσαν ἄγει τάν Ἀχέροντος ἀκτάν . . . ἀλλ' Ἀχέροντι νυμφεύσω", ὁρίζει καί τὴν πρὸς στιγμὴν γήϊνην πραγματικότητα τοῦ ἐρωτισμοῦ τῆς, καταθέτουσα τὴν ἐπιθυμίαν διὰ τὴν ἀλλόφυλον μεῖξιν. Παραπονεῖται δι' αὐτὴν τὴν στέρησιν, ἀλλ' ὁμως οὐχί ὡς ταπεινὴ ἔνδειξις τῆς σωματικῆς φυσιολογίας τοῦ ἐρωτισμοῦ τῆς, ἀλλ' ὡς ὑψηλόφων διαμαρτυρία, διότι "οὐ γάρ ποτ' ἄν, εἰ τέκνων μήτηρ ἔφυν"⁴⁷⁴, ἤγουν ὡς ἡ ἔνδοξος μήτρα ἢ γεννήσασα τοὺς εὐκλεεῖς καί γενναίόφρονας ἀντιπάλους μελλοντικῶν τυράννων.

Σημειωθήτω ὅτι παρόμοιον, πρὸς τόν προκείμενον τῆς Ἀντιγόνης λόγον, γεγονός ἀφηγεῖται καί ὁ Ἡρόδοτος. "Ὁ Δαρειός, ἐνῶ ἐσκόπει νά φονεύσῃ τόν μάγον Ἰνταφέρην μετὰ τῶν παίδων καί πάντων τῶν συγγενῶν, ἐπέτρεψε τῇ γυναικί τοῦ μάγου, ἵνα σώσῃ ὅν τινα ἐκ τούτων ἤθελεν. Αὕτη προετίμησε τόν ἀδελφόν, εἰποῦσα τῷ βασιλεῖ: "ὦ βασιλεῦ, ἀνὴρ μὲν μοι ἄν ἄλλος γένοιτο, εἰ δαίμων ἐθέλοι, καί τέκνα ἄλλα, εἰ ταῦτα

⁴⁷⁴ Φρονῶ ὅτι ὁ μέγας Γκαίτε ἀτύχησεν εἰς τό ἐν λόγῳ σημεῖον, θεωρῶν ὡς κηλίδα τοῦ δράματος τόν ἐξονομασθέντα στίχον, εὐχόμενος ἅμα ὅπως σπουδαῖος τις φιλόλογος ἀποδείξῃ, ὅτι τοῦτος εἶναι ὑποβολιμαῖος. Διότι δέν ἦτο δυνατόν ἡ ἡρώϊς, πορευομένη πρὸς τόν θάνατον, νά φέρῃ ὡς αἰτίαν θλίψεως ταύτην τῆς στέρησεως τῶν τέκνων, ὅπως ταπεινὴν καί σχεδόν κωμικὴν. Ὡσαύτως, τό χωρίον ἀθετεῖ καί ὁ Eckermann, ὁ Jebb καί τινες ἄλλοι κριτικοί.

ἀποβάλοιμι πατρός δέ μητρός οὐκέτι μοι ζώντων ἀδελφεός ἄν ἄλλος οὐδενί τρόπῳ γένοιτο, ταύτη τῇ γνώμῃ χρεωμένη, ἔλεξα ταῦτα"⁴⁷⁵. Ὁ Boeckh, πειρώμενος παντί σθένει νά σώσῃ τήν γνησιότητα τοῦ χωρίου, λέγει ὅτι ἡ ἡρώϊς τὰς θυσίας ταύτας τὰς προσφέρει οὐχί εἰς τόν ἀδελφόν ἀλλ' εἰς τό θεῖον δίκαιον. Ἀπόδειξις δέ τούτου εἶναι ἡ ἀποκήρυξις τῆς ζώσης ἀδελφῆς τῆς ἀντί τοῦ πτώματος τοῦ Πολυνείκου. Προσέτι ὁ Bellermann ὁμολογεῖ μέν, ὅτι τό χωρίον ἔχει τι τό σοφιστικόν, ἀλλά παρατηρεῖ ὅτι, ψυχολογικῶς, δέν εἶναι παρά φύσιν, διότι ἄν περί συζύγου ἢ περί τέκνου προῦκειτο, πιθανῶς δι' ὁμοίων σοφιστικῶν αἰτίων τήν σχέσιν ταύτην ὡς τήν ἱερωτάτην ἤθελε πειραθῆ νά ἀποδείξῃ. Ἐπειδή δέ ὁ Ἀριστοτέλης⁴⁷⁶ ἀναφέρει δύο στίχους, "μητρός δ' ἐν Ἰδου καί πατρός βεβηκότων οὐκ ἔστ' ἀδελφός ὅς τις ἄν βλάστοι ποτέ", θεωρεῖται ἡ νοθεία ἀρχαιοτάτη⁴⁷⁷.

Ἐν τούτοις, ἡ Ἀντιγόνη ἀρνεῖται νά ἀποκαλύψῃ εἰς τόν ἀνέραστον χορόν, ὁ ὁποῖος τήν περιβάλλει, ὡς ἀπάνθρωπον τεῖχος, τήν ἀληθῆ καταγωγῆν τῆς δικαιοσύνης: τόν ἔρωτα - φιλότητα: ὡς τήν ἀκατασίγαστον ἀνάγκην τῆς ὀλοκληρωτικῆς δικαιώσεως τοῦ σώματος· μέ ἡδονήν, μέ ὀδύνην, μέ αἷμα - οὐσιαστικῶς, ὅ,τι χρειάζεται τό σῶμα διά νά κερδίσῃ τήν προορισθεῖσαν ὑπό τῆς φύσεως πληρότητα, τήν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ὀνόμασε "ψυχήν".

Ὁ Κομμός εἶναι "θρηῖνος χαροποιός" βεβαίωσις τῆς νίκης τῆς φιλότητος ἐπί τῆς νομοκρατικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία προῦποθέτει μίαν προσωπικήν αἴσθησιν τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ, δηλ. μίαν ἀποκάλυψιν καί γνωριμίαν τῶν φίλων. Μόνον τότε δύναται ὁ ἄνθρωπος νά πενθήσῃ καί θρηνήσῃ, ὅταν γνωρίζῃ τί ἀκριβῶς μετά τῶν φίλων ἐχάθη καί βιοῖ τήν ἀπώλειαν ὡς προσωπικήν στέρησιν καί δίψαν. Ὁ Κομμός συν - κεφαλαιοῖ τήν πνευματικήν ὠραιότητα, τόν πλοῦτον τῶν αἰσθημάτων καί τήν τραγικήν ἀγωνίαν τῆς ἡρώϊδος πέραν τῶν κριτηρίων τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, ἐχόντων ὡς ἐπίκεντρον τήν ἐπάνοδον, ἐκ τοῦ ἔρωτος τῆς ζωῆς, εἰς τόν ἔρωτα τῶν φίλων. Ὅπου ὑπάρχει φιλότης, δέν ὑπάρχει ἀπελπισία, δέν ὑφίσταται ὁ Ἄδης, ὑπάρχει καί βασιλεύει ἡ ἀθανασία. Ἡ Ἀντιγόνη τό γνωρίζει καλῶς, βλέπουσα πρό αὐτῆς τόν Κρέοντα, ὅτι ἡ ἐωσφορική ἐμμονή εἰς τήν λανθασμένην ἐπιλογῆν καί τό πάθος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ὕβρις καί τό μοναδικόν ἀδιέξοδον τοῦ ἀνθρώπου: Ὁ θάνατος.

Εἰς τόν Κομμόν τῆς ὁδηγεῖται εἰς ἓνα ὀλοφυρόμενον φιλοτικόν ὄργασμόν, ὁ ὁποῖος ἄρχεται αἰωρούμενος εἰς τήν ζέουσαν ἀγάπην καί ἀποκορυφοῦται εἰς μίαν θρησκευτικήν, δηλ. ὑπέρτατα ἐρωτικήν ἔκστασιν, ὅτε ἡ Ἀντιγόνη, μετ' ἀνεκλαλήτου χαρᾶς, διαλαλεῖ ὅτι "Ἀχέροντι νυμφεύσω" Καί τοῦτο πρός χάριν τῆς φιλότητος.

⁴⁷⁵ Ἡροδοτ. III, 119.

⁴⁷⁶ Ἀριστ. *Ῥητορική*, III, 16

⁴⁷⁷ Ὁ Wolff εἰκάζει ὅτι αὕτη ὑπό τοῦ Ἰοφῶντος ἐγένετο, ὁ ὁποῖος ὑπό τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς ψυχρός καί μακρός, σκώπεται ἐν *Βατράχοις*, στ 78.

Ὁ Κομμός ἀποτελεῖ τόν ἰδιότυπον γάμον τῆς Ἀντιγόνης μετὰ τοῦ θεοῦ Διονύσου. Εἶναι ἡ τοῦ Ἄδου - Διονύσου *φίλη - νύμφη* καί ὁ Κομμός ὁ ἐπιθαλάμιος, μελαγχολικός καί δοξαστικός αὐτο - υμέναιος. Ἄλλωστε ὁ τρόπος τοῦ θανάτου τῆς τήν ὀδηγεῖ εἰς ἓνα τερατῶδες καθαρτήριο: ἐντός τοῦ ἄνευ ἡλίου θαλάμου ἡ Ἀντιγόνη δέν θά ἀνήκει οὐδέ εἰς τούς ζῶντας οὐδέ εἰς τούς νεκρούς. Τό θέμα τοῦ ἐξοστρακισμοῦ, τό ὅποῖον προοικονομεῖται ἐντόνως διά τῆς λέξεως ἄ π ο λ ι ς τοῦ Α' Στασίμου, χωρεῖ ἀπό τῆς φιλοσοφικο - πολιτικῆς κλίμακος εἰς τήν κλίμακα τῆς τελεσιδίκου ὄντολογικῆς κρίσεως. Εἶναι ἄπολις, διότι εἶναι οἰκουμενική: ἀνήκει δηλ. εἰς τήν οἰκουμένην. Εἰς ἐκάστην πόλιν ἀνά τήν οἰκουμένην θά ἡδύνατο νά ὑπῆρχε ἓνας τάφος ἢ ἓνα μνημεῖον τῆς Ἀντιγόνης.

Ἡ Ἀντιγόνη, κατέχουσα ἓνα τόσον ζωντανόν ὄραμα τῆς ἐπικειμένης μοίρας τῆς καί κατεχομένη ὑπ' αὐτοῦ, οὐδέ πρὸς στιγμὴν στερεῖται τήν ἐπαφήν τῆς μετὰ τῶν ἐλατηρίων τῆς πράξεώς τῆς καί τήν βαθυτάτην πίστιν εἰς αὐτά. Ὁ τελικός τῆς μονόλογος ἀποκορυφοῦται, ἐλισσόμενος πέριξ τοῦ ἑαυτοῦ του καί ρίπτεται εἰς τόν ἑαυτόν του, διαθέτων τήν ἀγρίαν ἀλήθειαν τῆς ἀντιφάσεως. Συγχρόνως, ἀνήκει εἰς τόν τ ὀ π ο ν τελευταίου τινος δισταγμοῦ πρό μιᾶς ἠθελημένης, ἀποδεκτῆς αὐτοθυσίας. Ἀνάλογοι κινήσεις μετ' ἀναλόγων συναισθημάτων λαμβάνουν χώραν καί εἰς τήν εὐαγγελικὴν διήγησιν τῆς ἀγωνιώδους ὀλονυκτίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τόν τῆς Γεθσημανῆ κῆπον, ἢ καί εἰς τήν πρόσκαιρον παλινωδίαν τῆς Ἰωάννας τῆς Λωραίνης. Ἄνευ τούτου τοῦ δισταγμοῦ δέν θά ὑπῆρχεν ἡ αὐτογνωσία (*αὐτόγνωτος*), ἡ ὁποία δίδει εἰς τήν αὐτοθυσίαν τήν νηφαλιότητα, τό νόημά τῆς καί τήν ὑψίστην ἀξίαν τῆς.

Ὁ λόγος, ἄλλωστε, τῆς Ἀντιγόνης δέν ἀπευθύνεται οὐδέ εἰς τόν Κρέοντα, οὐδέ εἰς τόν Χορόν τῶν Γερόντων. Ἀπευθύνεται εἰς τούς μή δυναμένους νά ἐνωτισθοῦν τῆς φωνῆς αὐτῆς: εἰς τούς ἑαυτῆς φίλους, τούς ἤδη φιλοξενουμένους τῆς Περσεφόνης, εἰς τό τῆς νυκτός βασίλειον. Ὅμιλεῖ εἰς τόν ἑαυτόν τῆς καί εἰς τούς οἰκείους τῆς. Εἰς τήν κόψιν μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς μοναξιάς, ἡ θυγάτηρ τοῦ Οἰδίποδος χρησιμοποιοῖ μίαν μεγαλειώδη καί ἀποστομωτικὴν ρητορικὴν ἐπιδεξιότητα, ἰσότιμον ἐκείνης τοῦ πατρός τῆς καί ἀνταξία τῆς εὐκλεοῦς καταγωγῆς καί ἐγγενοῦς ἀξίας τῆς. Εἶναι ἡ καίρια στιγμή, ἡ ὑπερτάτη στιγμή τῆς ψυχικῆς γαλήνης καί ἠρεμίας, ἡ στιγμή κατὰ τήν ὁποίαν παύει νά εἶναι μόνη, περιβαλλομένη πλέον ὑπὸ τοῦ "*περικειμένου νέφους*" τῶν μακαρίων σκιῶν τῶν Φίλων, ἡ στιγμή κατὰ τήν ὁποίαν θεᾶται τόν "*οὐρανόν ἀνεωγότα*". Ἡ στιγμή τοῦ Ὅρους τῶν Ἐλαιῶν, τῆς ἠρέμου τελικῆς ἀποφάσεως, τῆς δικαιώσεως. Ἡ ἐκκίνησις τῆς μεγαλειώδους πορείας πρὸς τὰ Ἡλύσια καί τὰ σωκρατικά ἄλλα.

Ἡ Ἀντιγόνη, μετ' αὐτο - μαστιγωματικῆς σαφήνειας, ὡς καί ὁ Οἰδίπους τήν ὥραν τῆς συμφορᾶς, ἐξηγεῖ σαφῶς καί τονίζει τήν ἐμμονήν τῆς εἰς τήν ληφθεῖσαν ἀπόφασίν τῆς νά τιμῆσῃ δι' εὐσεβείας τὰ τῶν "*θεῶν νόμιμα*", μεθ' ὅτι αὕτη συνεπάγεται. Πιστεύει καί ἐλπίζει εἰς τούς θεούς. Γνωρίζει καλῶς ὅτι οἱ θεοὶ δέν εἶναι ἄδικοι, οὐδέ ἀνίσχυροι, καί ὅτι ἐάν ὁ

ἄνθρωπος ἐπιμένει νά δρᾷ ἠθικῶς, συμφώνως πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησίν του, εἶναι διότι εἶναι ἔν-θεος. Ἡ ἀντίθετος βεβαίως ἄποψις εὐρίσκεται διατυπωμένη σχεδὸν ρητῶς καὶ ἀπροκαλύπτως εἰς τὸ τέλος τῶν *Βακχῶν* τοῦ Εὐριπίδου.

Ἡ Ἀντιγόνη στεροῶς ἐμμένει εἰς τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεώς της ὡς ἀποδεικνυομένης ὑπὸ τῶν θεῶν. Οὐδ' ἐπὶ δευτερόλεπτον πιστεύει ὅτι ἐπλανήθη. Καὶ αὕτη ἡ συναίσθησις τὴν ὁδηγεῖ εἰς τὴν μεγαληγόρον συγχώρησιν τοῦ τυράννου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ:

*" εἰ δ' οἷδ' ἁμαρτάνουσι, μὴ πλείω κακά
πάθοιεν, ἢ καὶ δρωσιν ἐκδίκως ἐμέ. "*
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 927 - 928)

Εἶναι ἡ ἰδία προφητικὴ πρόρρησις τοῦ "ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιούσι", διότι καὶ ἡ τῆς Ἀντιγόνης ἐν τῷ κόσμῳ πορεία ἦτο προκαθορισμένη. Εἶναι ἡ τελευταία τοῦ βασιλικοῦ αἵματος, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ἰδίου της αἵματος θά ἀποπλύνει τὸν σπῖλον καὶ τὸν ρύπον τῶν διαπραχθεισῶν τοῦ ταλαίφρονος οἴκου ἀνομιῶν. Δι' ὃ καί, ἔμπλεως τῆς ὀλυμπίου χαρᾶς καὶ προγευομένη τῶν Ἐλευσινίων ἐπαγγελιῶν καὶ δωρημάτων, ἀπαλλάσσεται ἐκ τοῦ θνητοῦ φόβου. Εἰς τοὺς τελευταίους της λόγους, τὴν φιλοτικὴν της οὐσιαστικῶς ὑποθήκην, ὃ τόνος τῆς αὐτοπεποιθήσεως δέν ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν ἠρωϊκὸν καὶ μεγαλειώδη χαρακτῆρα της, ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως εἰς τὴν ἔντονον ὑπερβατικὴν της πίστιν.

Ἡ φιλοτικὴ πράξις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι βουλευτικὴ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἀριστοτελείου ἐννοίας. Δηλ. ἡ βούλησις, ὡς εἶδος ἐπιθυμίας καὶ δὴ σφοδρᾶς ἐπιθυμίας, οὕσα κλήσις καὶ κλίσις καὶ ἐκζητητικὴ ἐπιθυμία.. Ἀντιθέτως, ὁ Κρέων διακατέχεται ἀπὸ ἀβουλίαν (ἔλλειψιν κυρίως φιλοτικοῦ στοχασμοῦ) ἡ ὁποία τείνει εἰς τὸ νά λαθεύῃ εἰς τοὺς στόχους του. Εἰς τὸ νά μὴν ἐπιτυγχάνῃ εἰς ἐκεῖνον τὸ ὅποιον ἐπεθύμει καὶ ἐπεδίωκε (ἐβούλετο), εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐμελέτει (ἐβουλεύετο), εἰς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον ἔτεινε (ἐφίετο)⁴⁷⁸. Ἡ διαφορὰ των εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν ρημάτων βούλομαι (περίπτωσις κλίσεως καὶ δὴ τυραννικῆς κλίσεως) καὶ βουλεύομαι (περίπτωσις μελετημένης καὶ ἐλλόγου σκέψεως). Διὰ τοῦτο, ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι αἱ πράξεις εἶναι "ἐν ἡμῖν", ἥτοι ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν, καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμεθα οἱ αἴτιοι δι' αὐτάς, καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι "ἀρχὴ καὶ γεννητῆς" τῶν πράξεών του⁴⁷⁹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁ Κρέων θεωρεῖται ὑπεύθυνος διὰ τ' ἁμαρτήματά του καὶ δέν δύναται νά δικαιολογηθῇ ὅτι ὑπῆρξε θύμα ἐνός δῆθεν ἐξωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Εἶναι ὁ μόνος ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του, διότι "αἱ γὰρ περὶ ἕκαστα ἐνέργεια τοιούτους ποιούσιν"⁴⁸⁰.

⁴⁷⁸ Πλατ, *Κρατύλος*, 42 c - d

⁴⁷⁹ Ἀριστοτ. *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1113b, 17 - 19.

⁴⁸⁰ Ἀριστοτ. *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1114a, 7 - 8.

Δέν εἶναι νεκροπαθῆς ἡ Ἀντιγόνη. Καί ἡ φιλότης της δέν περιορίζεται εἰς τόν ἕνα ἐκ τῶν ἑαυτῆς γεννητόρων, καί δὴ τόν πατέρα της Οἰδίποδα, τόν ὁποῖον καί συνόδευσεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Εἶναι γενική. Ἀφορᾷ καί περικλείει τούς πάντας. Διά τοῦτο, καί ὅτε ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀγαπωμένων, χρησιμοποιεῖ τόν πληθυντικόν ἀριθμόν, "φίλη μετά ΦΙΛΩΝ". Διά τῆς φιλότητος ἡ Ἀντιγόνη οἰκοδομεῖ ἕνα ἰδεῶδες ζωῆς: τό ἰδεῶδες τῆς ἀγαθῆς φιλοτικῆς ζωῆς, μιᾶς ζωῆς ἣ ὁποία ὁδηγεῖται ἐκ τῆς συγκινησιακῆς ἀγάπης καί κατευθύνεται τῇ βοήθειᾳ τῆς βιωματικῆς φιλίας.

Ἡ Ἀντιγόνηος φιλοτική πραγματικότης ἔχει καθαρὰν ποιότητα ἔντασιν, συντίθεται ἐξ ἀπολύτως ὁμοιογενῶν συστατικῶν - φιλία, ἀγάπη, βίωμα -, οὕτως ὥστε αὕτη ἡ ἐσωτερικὴ πραγματικότης νά εἶναι ἐλευθέρη. Εἶναι ἕνα μοναδικόν καί ἀμέριστον ὄργανον, μία ὁρμή, καί ἕνα γίγνεσθαι, τὰ ὁποῖα δέν δύναται νά μετρηθοῦν διὰ κοινῶν ἀνθρωπίνων μέτρων. Διά τοῦτο αὕτη ἡ πραγματικότης τελεῖ ἐξ ἀρχῆς εἰς διαρκῆ ροήν· δέν εἶναι, ἀλλὰ ὀλοέν γίγνεται. Διά νά καταστή ὁ ἄνθρωπος γνώστης τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς: τῆς **φιλότητος**. Διά τοῦτο δέν ἀρκεῖ μόνον ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ βίωσις, χρειάζεται μείζω τί τούτων: ἡ ἐνόρασις διὰ τῆς ὁποίας τό ἔνστικτον ἀποσπᾶται καί καθίσταται ἱκανόν νά διαλογίζεται διὰ τόν ἑαυτόν του. Ἡ ἐνόρασις δέν εἶναι ὄργανον τοῦ *Homo Sapiens*, ἀλλὰ τοῦ *Homo Amans*, διότι δέν ὑπηρετεῖ τήν προᾶξιν: ἐφ' ὅσον ἀντικείμενόν της εἶναι τό ρέον, τό ὀργανικόν, τό τρέχον. Δι' αὐτῆς, ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ τήν φιλοτικὴν πραγματικότητα τῆς διαρκείας ὡς περιοχὴν ζωῆς, ὁδηγοῦσα τό ἄτομον εἰς τόν Ὀλυμπον. Οὕτως, ἐνορωμένη τήν μετὰ θάνατον ἀθανασία, ἡ Ἀντιγόνη δέν σφάλλει ὅτε καταφάσκη τήν ἐλευθερίαν τοῦ ἀγαπῶντος πνεύματος, τήν ἀνεξαρτησίαν ἐκ τῶν ἐξουσιαστικῶν ἀσφυγκτικῶν νόμων, τήν ἀπροσμέτρητον ἀπόστασίν του ἐκ τῆς Κρεοντείου ἀθείας καί ἀταξίας.

Ἡ θυόεσσα Ἀντιγόνη ἀνήκει εἰς τούς χθονίους, ὡς ἡ Ἀθήνα ἀνήκει εἰς τήν Ἀθηνᾶν. Καί ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἔργου καί τῆς σχέσεως ταύτης ἡ μέθεξις μετατρέπεται εἰς ταυτότητα. Ἡ Ἀντιγόνη ταυτίζεται μετὰ τῶν φίλων, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν ἤδη εἰς τό χθόνιον βασίλειον καί κατ' ἐπέκτασιν μετὰ τῶν ἰδίων τῶν θεῶν τῶν ὁποίων τὰ δίκαια προασπίζεται, ὡς θά ἐπροασπίζετο προσωπικόν τι δίκαιον. Οὕτως, ἀγωνίζεται φιλοῦσα τὰ τῶν θεῶν δίκαια, ἀλλ' οὐ μόνη, ὡς ἐκπροσωποῦσα καί τήν ἀγαθὴν μερίδα τῶν θηβαίων πολιτῶν. Ὅθεν, τό ἐπίθετον **Πολισσοῦχος** δύναται νά χαρακτηρίζη ἔκτοτε τήν Ἀντιγόνην.

Ἡ Ἀντιγόνη αἰσθάνεται καί βιώνει τήν ἐμπειρίαν τοῦ πάθους τῆς φιλότητος, ὡς τι μυστηριῶδες καί ἱερόν, ὡς ἐμπειρίαν μιᾶς δυνάμεως ἣ ὁποία εὐρίσκεται ἐντός της καί τήν κατέχει. Γνωρίζει καλῶς ὅτι δέν διακατέχεται ὑπό τινος ἀλάστορος, ἀλλὰ ὑπό τῆς ἱερᾶς φιλότητος, ὑπό τοῦ θυμοῦ τῶν φίλων. Ὡσαύτως, δέν διακατέχεται ὑπό οὐδεμιᾶς Σωκρατικῆς "ψευδαισθήσεως προοπτικῆς" καί δέν παρερμηνεύει τό ἱερόν της πάθος ὡς ἕνα κακόν πνεῦμα, ὡς ἀργότερον ἡ Μήδεια, "κρεῖσσον τῶν βουλευμάτων". Καί εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἀνωτάτη τραγικὴ της ποιότης. Τό πάθος

τῆς φιλότητος παρουσιάζεται οὐ μόνον ὡς συμπαθητικόν ἢ ἀξιοθαύμαστον χαρακτηριστικόν, ἀλλ' ὡς τραγικόν γεγονός. Καί ἡ πρὸς τοὺς φίλους πιστότης ὡς ἓνα ἐπικίνδυνον, καί ὀριακῶς τραγικόν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Εἰς τὸν ἰδιότυπον ἀγῶνα ἀνδρὸς καί γυναικὸς ἡ πρωτοβουλία ἀνήκει εἰς τὴν γυναῖκα / Ἀντιγόνην. Ἴσως τοῦτον νὰ φαντάζη παράδοξον εἰς μίαν τραγωδίαν φιλότητος. Ὡστόσο, ἡ φιλότης ὑπὸ γυναικὸς βιοῦται καί ἐν τῇ Ἀντιγόνη ὑποστασιάζεται. Ἄλλωστε, ἡ φιλότης δέν ἀρνεῖται καί δέν ἀκυροῖ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνδρὸς, διότι πρὸς αὐτόν ἐκπορεύεται καί εἰς αὐτόν ὑλοποιεῖται: τὸν ἄνδρα / Πολυνείκη. Καί ἐάν ἡ τοῦ Κρέοντος παρουσία ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν τῆς φιλότητος, ἡ πρωταρχικὴ τυραννικὴ ἱστορικὴ στιγμή ἔχει ἤδη ἀπομακρυνθεῖ, παραχωροῦσα τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸν χρόνον τῆς *φιλίας* καί τῆς ζωοποιοῦ ἀγάπης.

Διὰ τὴν Ἀντιγόνην ἡ φιλότης εἶναι ἀπόλυτος μετὰ τῆς διπλῆς τῆς λέξεως σημασίας. Τὸ περιεχομένον τῆς δέν εἶναι σχέσις, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ποιότητος. Εἶναι ἀμετάβλητος. Δι' ὃ, καί ἡ κατ' Ἀντιγόνην φιλότης εἶναι μία πρότασις ζωῆς, μία κλῆσις προσωπικῆς κοινωνίας, μία ἐρωτικὴ θεὰ τῶν θεῶν, τοῦ πάσχοντος ἔρωτος τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀγάπης, τὴν ἀποδοχὴν τῆς προσωπικῆς θυσίας καί τὴν ὑπέρβασιν τοῦ πειρασμοῦ τῆς αὐτοδικαιώσεως

Ἡ φιλότης ἀποτελεῖ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ὀρθὴν κοσμολογίαν καί τὴν εὐθαρσῆ ἀπάντησιν ζωῆς εἰς τὸν Κρέοντα, ὁ ὁποῖος ἤλλαξε τὴν κοσμολογίαν τῆς ζωῆς μεταβάλλων τὴν ζωὴν εἰς θάνατον καί τὸν θάνατον εἰς βεβηλωμένην ὀργανικὴν ἐπιβίωσιν. Καί αὕτη ἡ φιλοτική νίκη τῆς δίδει τὴν βεβαιότητα ὅτι κατέρχεται εἰς τὸν Ἄδην "*νικῶσα καί ἵνα νικήσῃ*". Κατέρχεται πιστὴ ἵνα λάβῃ τὸ κόντινον τῆς δικαιοσύνης καί τὸν κλῆρον τῆς ἀθανασίας, τὸν ὁποῖον ἠτοίμασαν οἱ θεοὶ τοῖς φιλοῦσιν. Ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ ταύτην ὡς μυστήριον χάριτος καί ἀσκήσεως, ἡ ἀσκήσεως εἰς τὴν χάριν, καθ' ὅσον *Φίλος* εἶναι ὁ τῆς καρδίας τῆς νυμφίος, ὁ ἐραστὴς ὁμοῦ καί ὁ ἐρωμένος.

Ἡ Ἀντιγόνη φιλότης εἶναι ἀληθὴς **Θεο - γνωσία**, ἡ ὁποία διανοίγει τὴν τῆς μακαριότητος καί θεώσεως ὁδόν, "*θεὰ δ' ἔσῃ ἀντί βροτοῖα*" ὡς καί τῆς ἀθανασίας καί αἰωνιότητος. Σχετίζεται μετὰ τοῦ τί εἶναι αἱ θεαὶ εἰς τὴν κένωσίν των καί τὰς ἐπαγγελίας των διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Μεθ' ὅλης τῆς μνητικῆς οἰκονομίας, διὰ τῶν ὁποίων ἔρχονται πλησίον τῶν μυστῶν καί ἐντός αὐτῶν πολυέλεαι καί ἀληθιναί.

Ἡ *σωφροσύνη*, ἡ *ταπείνωσις* καί ἡ *ὑπομονή* ὀδηγοῦν καί ἀνακεφαλαιοῦνται, κορυφοῦνται καί τελειοῦνται εἰς τὴν φιλότητα. Εἶναι κατ' Ἀντιγόνην, ἡ μόνη χάρις ἡ ὁποία παραμένει εἰς τὴν αἰωνιότητα, καί βεβαίως ἡ μεγαλυτέρα δύναμις εἰς τὸν κόσμον καί διὰ τὸν κόσμον. Ἄνευ τῆς φιλότητος - ἀγάπης, ὀλόκληρος ἡ προσπάθειά τῆς θά ἦτο ἄσκοπος, ἀτελής καί ματαία ἐφ' ὅσον ὁ σκοπὸς τῆς δέν ἦτο ἡ πολιτικὴ ἀντιπαράθεσις καί ἀνταρσία. Ἡ Ἀντιγόνη δέν νοεῖ τὴν ζωὴν τῆς κεχωρισμένην τῆς φιλότητος καί μακρὰν τῶν φίλων, καί τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ ζωὴ δι' αὐτὴν εἶναι

μόνον φιλότης, καί ἡ φιλότης εἶναι κατ' αὐτήν ἀνωτέρα, ὑψηλοτέρα καί ἡδυτέρα τῆς ζωῆς. Ἡ ἀπουσία τῆς φιλότητος καί τῶν φίλων συνιστᾷ τήν κόλασίν τῆς ἢ τόν θάνατόν τῆς καί συνεπάγεται τήν τραγωδίαν τῆς μοναξιᾶς τῆς. Διά τοῦτο καί ὄλαι τῆς αἰ ἐνέργειαι, σκέψεις καί πράξεις κατεργάζονται τήν ἐλευθερίαν τῆς διά ν' ἀγαπᾷ, νά ἀσκῆ τήν μίαν καί μόνην φιλότητα, νά φυλάσῃ τήν μίαν καί μόνην λατρευτικήν σχέσιν τῆς μετά τῶν φίλων. Ἡ φιλότης, κλίσις πρὸς τοὺς θεοὺς καί τοὺς φίλους, εἶναι αἰ ἀδιαχώρισται ὄψεις ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου. Ἡδεῖα, ὄντως, ἡ συντυχία τῆς φιλότητος μετά τῶν φίλων καί μετά τῶν θεῶν.

Ἡ φιλότης ὡς ἄσκησις

Ὅτε ὁμιλῶμεν περὶ ἀσκήσεως, δέν ἐννοοῦμεν μίαν στατικῶς ἢ περιοδικῶς ἐπαναλαμβανομένην συνήθειαν, ἀλλὰ τήν δυναμικὴν βίωσιν καί ἔκφρασιν τῆς ἐσωτέρας ἐπιλογῆς. Ἡ φιλοτική ἄσκησις τῆς Ἀντιγόνης εἶναι μία ἄπειρος τέχνη καί μία ἀληθῆς ἐπιστήμη, μία συνεχῆς καί δημιουργικὴ ἐλευθερία. Ἐλευθερία ἐκ τοῦ φόβου, ἀναίρεσις καί καταστροφή τῶν αἰτιῶν τοῦ συνέχθαι, πάλη καί πόλεμος κατὰ τῆς νομοκρατικῆς καθεστωτικῆς ἀντιλήψεως, ἀπόταξις τῆς τυραννίας καί τῆς ἰσχύος τῆς.

Συγχρόνως, ἡ Ἀντιγόνηος φιλοτική ἄσκησις εἶναι προσανατολισμός τῆς ζωῆς τῆς, ὡς ἀγαπητικὴ ὁδός, ἡ σοφία τῶν μυστηρίων ἢ ὁποῖα ἀπαιτεῖ ἀδιάλειπτον προσπάθειαν καί διαρκῆ ὑπερνίκησιν, διότι διαβαίνει ἐκ τῆς πύλης τῶν συνεχῶν ἀπαρνήσεων καί ὑπερβάσεων διά νά κατορθώσῃ ἢ ἡρωῖς τήν ἑαυτῆς ἄνοδον εἰς τό συμφιλῆν. Διά τοῦτο, ἡ Ἀντιγόνη ἀφοσιοῦται ὀλοκληρωτικῶς εἰς τήν ἐν λόγῳ ἄσκησιν, ὥστε ν' ἀποβῆ ὁ μοναδικός καί ἀμετάτρεπτος νόμος τῆς ὄλης ὑπάρξεώς τῆς μέ κεφάλαιον τήν μίαν καί μόνην ἀγάπην.

Ἡ Ἀντιγόνηος ἄσκησις εἶναι ὡσαύτως, ἡ ὑπέρβασις τοῦ ἀτομισμού, ἡ θραῦσις τῶν ὀρίων τῆς δεινῆς μοναξιᾶς καί ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀγαπητικῆς κοινωνίας. Εἶναι ἡ ἄνοδος τῆς εἰς τό ἐπίπεδον ἐκεῖνον ὅπου ὁ ἄνθρωπος δέν παρουσιάζει θεωρίας, ἀλλὰ μεταβάλλεται καί γίνεται πρᾶξις τῆς βιωματικῆς καί ζεύσεως ἀγάπης. Διά τήν Ἀντιγόνην, ἡ φιλοτική ἄσκησις δέν εἶναι αὐτοσκοπός. Καί τοῦτο διότι, ἐν ἀντιθέτῳ περιπτώσει, παραμορφοῦται καί ματαιοῦται ἡ πνευματικὴ ζωή. Εἶναι συνειδητός καί ἀδιάλειπτος ἀγών, ὁ ὁποῖος εἰς τήν συνεχῆ πρόοδον καί ἐπέκτασιν τοῦ ἀποκαλύπτει καί ἐν ταυτῷ ὀρίζει τήν ἄσκησιν ὡς τέχνην, ἐπιστήμην, καλλιέργειαν, ἀγωγήν, μέσον, μέθοδον, ὄργανον, στρατηγικήν. Διά νά καταστῆ ἡ ἄβυσσος τῆς ὠραιότητος καί τό κέντρον τῆς ἀθλήσεώς τῆς.

Ἡ φιλότης ὡς ταπείνωσις

Θλος ὁ ἀσκητικός φιλοτικός ἀγών θά ἦτο μάταιος ἐάν ἀποτελέη αἰτίαν ὑπερηφανείας. Φρονῶ ὅτι ἡ ἄσκησις δέον νά συμπορεύηται μετά τῆς ταπεινώσεως, ἡ ὁποία συνιστᾶ τήν μόνην δυνατήν ὑψωσιν, τήν πνευματικήν ὠρίμανσιν καί ψυχικήν ὠραιοποίησιν. Ὁ προηγηθείς σκοπός τῆς ἀσκήσεως εἰς τοῦτο βοηθεῖ: Εἰς τήν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῆς ὑβριστικῆς ὑπερηφανείας, τῆς ἐγωκεντρικῆς εἰδωλολατρείας καί τῆς ἐνόχου φιλαυτίας. Ἄλλωστε, ταπείνωσις οὐσιαστικῶς σημαίνει αὐτογνωσία, ἐπίγνωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καί ἀναγνώρισις τῆς θεϊκῆς μεγαλειότητος.

Ἡ ταπείνωσις τῆς Ἀντιγόνης ὑποστασιάζει ὅλην τήν φιλοτικήν αὐτῆς ἄσκησιν καί ὅλην τήν σοφίαν της. Εἶναι ἡ μόνη δύναμις ἡ ὁποία πτεροῖ τήν ψυχὴν της πρὸς θεϊκόν ἔρωτα καί ἀγάπην ἀνθρώπων. Εἶναι ἡ παντοδυναμία ἡ ὁποία συνιστᾶ τήν μόνην τρομεράν δύναμιν κατά τοῦ ἀντιθέου *συνέχθειν*. Εἶναι ἄσκησις, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τήν καθαρότητα τῆς καρδίας, τήν ταπεινήν ἀλλά μεγαληγόρον ἀγάπην καί τόν δριμύ πόθον τῶν φίλων.

Μόνον ἡ ταπείνωσις πρὸ τῆς θεϊκῆς βουλῆς καί τάξεως, ὡς ἀληθῆς αὐτογνωσία, δύναται νά μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τήν ὑπακοήν. Ἡ ὑπακοή εἶναι ἡ ἰδία ἡ ταπείνωσις. Ἡ ὑπακοή ἡ ὁποία δέν εἶναι μία ἐπιπλέον Ἀντιγόνειος ἀρετή ἢ μία περιστασιακὴ της πρᾶξις, ἀλλά στάσις ζωῆς, χάρις ἡ ὁποία κατακλύζει ὁλόκληρον τήν ὑπαρξίν της. Ὁλόκληρος, ἄλλωστε, ἡ Ἀντιγόνη εἶναι καιρός ὑπακοῆς εἰς τὰ τῶν θεῶν νόμιμα, κλήσις ἀσκήσεως τῆς ὑπακοῆς, *κοινωνία* τῆς χάριτος τῆς ὑπακοῆς.

Ἡ ὑπακοή ἀποτελεῖ τήν ἐλπίδα διὰ τήν βίωσιν τῆς φιλότητος, τήν χάριν μετά τήν ἀποδοχὴν τῆς κλήσεως, ἡ κλίσις ἡ ὁποία ζητεῖ ἐπίπονον καί ἀδιάκοπον ἐργασίαν. Εἶναι ἡ μόνη ἐλευθερία εἰς τήν ποικιλώνυμον τυραννικήν δουλείαν, ἡ μόνη ἀξιοπρέπεια εἰς τήν τοῦ Χοροῦ πολλάκις ἐκδηλωθεῖσαν ἀπαξίωσιν, ἡ μόνη διέξοδος εἰς τό πρὸς στιγμὴν ἀπελπιστικόν ἀδιέξοδον. Ἡ Ἀντιγόνη, ἐρειδομένη εἰς τήν ταπείνωσιν, τήν ἄσκησιν καί τήν ὑπακοήν, ἀποποιεῖται καί ὑπερνικᾷ τόν μεγαλύτερον πειρασμόν: τήν ἀληθινήν ἀπελπισίαν τῆς αὐτοδικαιώσεώς της καί τήν στείραν ἐμμογήν εἰς τήν αὐτάρκειαν καί τήν αὐτοηρωποίησίν της. Δηλ τήν τάσιν νά ἀναζητεῖται ἡ ἐλευθερία εἰς τόν χῶρον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἢ τῆς μεταθέσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτως, ἡ ὑπακοή της νοεῖται ὡς ἡ θριαμβικὴ ἐπιστροφή ταύτης εἰς τήν πίστιν καί ἡ εἰς αὐτὴν ἐμβάθυνσις, μία οὐσιαστικῶς ἐπαν - εὐρεσις καί ἐπαν - ἐνταξις τῆς ὑπάρξεως καί τῆς ζωῆς εἰς τόν κόσμον τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης καί δωρεᾶς.

Ἡ ὑπακοή εἶναι ἡ μεγάλη προϋπόθεσις καί συγχρόνως ἀποκάλυψις καί δωρεά τῆς φιλότητος, ἡ ὁποία ἐν ταυτῷ συνιστᾶ καί προϋπόθεσιν διὰ τήν πραγμάτωσιν ἢ καταξίωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τήν δίψαν τῆς προσωπικῆς κοινωνίας ἢ εἰς τό πάθος τῆς ἀγάπης τῶν φίλων. Πρόκειται

διά μίαν ἐπώδυνον πορείαν πνευματικῆς ὠριμάνσεως, καταλήψεως τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν, τελειώσεως τῆς ἀδυναμίας διά τῆς θεϊκῆς χάριτος. Πέραν οἰουδήποτε θρησκευτικοῦ συναισθηματισμοῦ, διανοητικῆς διαδικασίας, ψυχολογικῆς ἀρχῆς. Εἶναι ἡ ὁδός τῆς συντριβῆς καί τῆς ἀποδοχῆς τῆς κλήσεως, δηλ. τῆς ἀρνήσεως οἰουδήποτε ἀνθρωπίνου ἐγωισμοῦ καί ἀνθρωπίνης οἰήσεως. Μία νήφουσα τοποθέτησις ἐνώπιον τοῦ ἀμειλίκτου ἐρωτήματος περί τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς καί τῆς ἀθανασίας, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τήν ἀδιάκοπον ταπείνωσιν, τόν μόχθον ἐπιστροφῆς εἰς τούς φίλους.

Ἡ φιλότης ἐν τῇ Ἀντιγόνη δύναται νά ὀνομασθῆ **"Χαροποιόν πένθος"**. Εἶναι θλίψις καί πένθος διά τήν ἀπώλειαν τῆς ζωῆς της καί ἐλπίς καί χαρά διά τήν ἀθανασίαν. Εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς σοβαρότητος τῆς ζωῆς καί ἡ μετοχή, διά τῆς φιλότητος, εἰς τήν χαράν τῆς ἀθανασίας. Ὑπερβαίνει τά ὄρια τῆς ἀτομικῆς καθάρσεως καί δικαιοῦσεως καί γίγνεται *ἄσκησις ταπεινώσεως καί ἀγάπης, κοινωνία καί ζωή μετὰ τῶν φίλων* καί διά τῶν ἄλλων ὅτε βεβαίως εἶναι καθαρά καί ἀληθῆς, εὐπρόσδεκτος καί εὐάρεστος εἰς τούς φίλους.

Θά εἶναι τό πάθος καί ἡ φλόγα της μή ἐκπίπτουσα εἰς γνωσιολογικήν περιπέτειαν, καί δέν θά ἀπολέσει ποτέ τόν σκοπόν της: τό ἐπώδυνον μέτρον καί τό ἐπώδυνον μέγεθος τῆς προσωπικῆς ἀναζητήσεως καί συμμετοχῆς τῆς ἀσκήσεως καί τῆς πάλης. Διά τοῦτο καί ἡ ζωή της εἶναι μεγαλειώδης, διότι εἶναι ζωή ὠραιότητος, φιλοτική καί τραγική καί μυστηριώδης.

Ἡ Ἀντιγόνη δέν ἀρνεῖται τήν ζωήν, ἀλλά τήν μεταμορφώνει, δέν μισεῖ τήν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλά τήν ἐγκεντρίζει μετὰ τῆς φιλότητος. Ἡ φιλότης εἶναι ἡ δύναμις καί ἡ δυνατότης ἐμπλουτισμοῦ καί ὠραιοποιήσεως τῆς προσωπικῆς καί κοινωνικῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Εἶναι, ὡσαύτως, τό χρέος οἰουδήποτε μύστου νά ἀντιταχθῆ εἰς τήν μείωσιν καί τήν ἄρνησιν τοῦ ἀνθρώπου καί φίλου. Εἶναι ἡ ζέουσα μαρτυρία τῆς ζωῆς τῆς δωρεᾶς, καί τῆς δωρεᾶς τῆς ζωῆς. Ζωῆς μεταμορφώσεως καί θεώσεως, αὐτογνωσίας καί ἐπιγνώσεως, ἐλευθερίας καί διακονίας, φιλοθείας καί φιλανθρωπίας.

Ἡ φιλότης εἶναι ἡ πρὸς τούς θεούς *δοξολογία* καί ἡ *δοξολογική εὐχαριστία*. Εἶναι εὐχαριστία διά τήν δυνατότητα νά παραμείνη ἐπί γῆς ὡς καί εἰς τόν Ἄδην *φίλη μετὰ φίλων*. Εὐχαριστία διά τήν παρασχεθεῖσαν δυνατότητα ὑποστηρίξεως καί συνηγορίας τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν. Διά τήν μετὰ θάνατον ἀθανασίαν καί αἰωνιότητα. Εὐχαριστία διότι, εἰς τήν ἐξουσιαστικήν ματαιότητα καί τήν φθοράν, τήν ἀποτυχίαν καί τήν ἀπόγνωσιν, ἀντιπαρετέθη ἡ φιλότης ὡς δυνατότης ἀληθοῦς καί αἰωνίου κοινωνίας μετὰ τῶν φίλων, ὡς δυνατότης ὑψώσεώς της εἰς πανανθρώπινον καί παγκόσμιον σύμβολον.

Ἀ ν τ ι γ ό ν η: ἡ τοῦ μυστικοῦ καί ἀχράντου μυστηρίου τῆς φιλότητος ἱερουργός, καί τῆς σωφροσύνης νομοθέτης, ὁ τῆς μυστηριακῆς εὐδαιμονίας φύλαξ καί τῶν φιλοτικῶν ἀγαθός οἰκονόμος.

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ

Ἐν τῇ Ἀντιγόνη, **μάρτυς** καί **μαρτυρία** ταυτίζονται. Διότι ταυτοχρόνως μαρτυρεῖ ἐν μαρτυρίῳ καί μαρτυρία τελειωθείσα ἐν τῷ τελέσματι τῆς μαρτυρίας. Καί ποία ἡ πορεία ἀπό τῆς ἀποφάσεως ἕως καί τῆς ταφῆς; Ἀνάβασις καί ἀνασφάλεια. Αἱ δύο αὗται ὑπαρξιακαί καταστάσεις, αἱ ἀπολύτως συναπτόμεναι μετά τοῦ εἰρμοῦ τοῦ παραδόξου. Καί εἶναι ἐπιθυμητή ἡ ἀνάβασις. Ποία ὁμως τά ἐπακόλουθα; Τί ἐπέκεινα τῆς ἀνασφαλείας; Σύλληψις καί παράδοσις εἰς τόν Κρέοντα. Καί μετά ταῦτα τί τήν ἀναμένει; Κατάκρισις καί θάνατος. Θάνατος ἀργός καί ἐπονείδιστος. Ὡστόσοσον, ὁ τοιούτου εἴδους θάνατος, εἶναι θάνατος μόνον κατά τήν ἀντίληψιν τοῦ τυράννου καί δημίου. Ἡ οὕτως θανατουμένη, ἀθανατοῦται.

Μάρτυς, ὡς μή δειλιῶσα νά θάψῃ τό σῶμα τοῦ ἀδελφοῦ της. **Μάρτυς**, ἡ νεωτέρα καί ἀλκιμωτέρα ἐν τῷ τῶν Λαβδακιδῶν μαρτυρογραφίῳ. **Μάρτυς** ἡ προσφέρουσα τήν ταφήν ἐντός τῆς ἀνοιξέως διά νά ἐτοιμάσῃ τήν λύτρωσιν. **Μάρτυς**, ὡς μή παραμένουσα θεατῆς ἢ ἐρμηνευτῆς τοῦ νείκους καί τοῦ θανάτου, ἀλλά τῆς φιλότητος. **Μάρτυς**, ὡς ὑπαρξιακῶς συμπορευομένη μετά τοῦ Πολυνείκου εἰς τό πάθος καί τήν δικαίωσιν. **Μάρτυς**, μετά πίστεως ἀκαταισχύντου καί θάρρους, μετά καρτερίας οὐ τῆς τυχούσης, μετά ἀνεξαντλήτου βουλευτικῆς ἀντοχῆς. Ἀντοχή, ἡ ὁποία τῆς χαρίζει ἔτι πλέον νεότητα, γοητεῖαν καί ἀξίαν, διά νά παραμείνῃ ἀκλόνητος καί ἀμετακίνητος πρό τοῦ ἐπερχομένου μαρτυρίου. **Μάρτυς** μιᾶς ἐγκαινισμένης ζωῆς, ἡ ὁποία ἀνέρχεται τάς βαθμίδας τοῦ μαρτυρίου ὡς Ἱέρεια τῆς πλέον φρικτῆς διακονίας, νά συναντήσῃ τοὺς φίλους. **Μάρτυς**, μετ' ἀνορθώσεως τοῦ μετώπου πρός τό ὕψος, ὡς μίαν ἀνατολήν "νέας ἡμέρας". **Μάρτυς**, συμβολίζουσα τό ἄμωμον καί ἄδολον τῆς ψυχῆς καί τήν δροσιάν τῆς ζωῆς.

Μάρτυς καί **Μακαρία**, διότι κέκτηται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς τοὺς θεοὺς ἐλλάμποντας. Διά τοῦτο καί ἔχει τήν δύναμιν τῆς ψυχῆς καί τήν ἰκανότητα ἀντλήσεως τῆς ἀληθοῦς χαρᾶς. Ἡ δωρεά αὕτη, ὡς ἀπαύγασμα τῆς θεϊκῆς δωρεᾶς, μένει εἰς τόν αἰῶνα καί ἀνακαινίζει τόν ἄνθρωπον δωρίζουσα τήν οὐσιαστικὴν του ἐλευθερίαν.

Μάρτυς ἡ Ἀντιγόνη καί τοῦτο οὐχί μόνον ἀπό κληρονομικότητος καί καταγωγῆς, ἀλλ' ὑπαρξιακῶς καί βιωματικῶς, μάλιστα δέ οὐχί ἐν μιᾷ καί μόνη περιστάσει καί καταστάσει, ἀλλ' ἐν ποικίλαις καί δῆ ἐν αὐτῷ ἀντιθετικῷ παραδόξῳ, "διά δυσφημίας καί εὐφημίας", "διά δόξης καί ἀτιμίας". Μαρτυρεῖ καί μαρτύρηται πρώτη καί πρῶτον ἡ Ἀντιγόνη ἐν τῇ ἀποφάσει αὐτῆς καί συνεχίζεται μαρτύριον καί μαρτυρία ἐν μαρτυρήμασι μαρτυρικῆς εὐφροσύνης, ἐν τῇ τῆς Τραγωδίας πορείᾳ, καλῶς ἀθλησάσης καί στεφανωθείσης, ἐχούσης εἰκόνα ροῆς ἀθανάτου, αἴγλη δέ καί μαρτυρία

τῆ αὐτῆς πυρσομένη καί μορφουμένη. Συμπληροῦσα καί ὀλοκληροῦσα τό μαρτυρογράφιον τῶν Λαβδακιδῶν.

Εἰς τό θεϊκόν ἀλλά καί φοβερόν αὐτό μαρτυριακόν συμπόσιον τῆς **κ λ ἦ σ ε ω ς** καί τῆς **κ λ ί σ ε ω ς**, τῆς παραθέσεως "πραγμάτων οὐ βλεπομένων"⁴⁸¹ καί συντριβῆς καθαρτηρίου, ἡ Ἀντιγόνη γεύεται καί μεταλαμβάνει μερίδα φλέγουσαν καί ζωοποιόν, ἀκροωμένη τῆς θεϊκῆς φωνῆς καί ἐκστασιαζομένη πρό τῆς βοῆς τῶν αἱμάτων τοῦ μαρτυρίου καί τῶν πνευμάτων τῆς μαρτυρίας, ἀλλά καί πρό αὐτῆς ταύτης τῆς βαρύτητος τῆς Ὁρθοδόξου ρήσεως *συμφιλεῖν ἔφυν*, ἐν τῇ ἐκτυλίξει τῆς εὐθύνης καί τοῦ χρέους αὐτῆς, πρός μετουσίωσιν τῆς ἀγαπητικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς εἰς διακονίαν τοῦ ἀνθρώπου καί εἰς πλήρωσιν τοῦ ἐσωτάτου αὐτῆς προορισμοῦ.

Ἄλλωστε ἡ Ἀντιγόνη ἐπέλεξε καί βιοῖ τήν μαρτυρίαν, καλύπτει μέ οὐσίαν μαρτυρίου τήν ὁδόν μαρτυρίου καί μαρτυρίας, διανοίγουσα νέα προστόματα νέων πηγῶν μαρτυρίας, τιθεμένη οὕτως εἰς μαρτύριον καί μαρτυρίαν, ἐφ' ὅσον "*ἀποστολαῖς ταῖς κρατίσταις δοξάζειν*"⁴⁸².

Ἡ Ἀντιγόνη, περικλείουσα ἐν τῇ ἑαυτῆς ἀποφάσει αἰσθητήν ἐνσάρκωσιν τῆς φιλότητος, βίωμα ἐσωτερικόν πνευματικότητος καί κλίσιν ἐκ τῶν ἀνθρωπίων πρός τά Ὀλύμπια καί ὑπερκόσμια, ὁμιλεῖ πρός τόν Κρέοντα καί τόν Χορόν, μεταδίδουσα πανταχόθεν ὅτι ἠκροάσθη τούς ἀντικτύπους τῆς βουλῆς καί τῶν λόγων τῶν θεῶν. Δι' ὃ, καί ἀναζητεῖ συνεχῶς διεξόδους πρός μετάβασιν ἐκ τῆς ἐνδιαθέτου ἀντιλήψεως καί ἐφέσεως εἰς ἔμπρακτον ἐπιμαρτυρίαν τῆς μαρτυρίας ταύτης.

Ἐν δέ τῇ ροῇ τῆς τιμίας ταύτης φιλοτικῆς - μαρτυρικῆς κενώσεως, ἡ Ἀντιγόνη διακρίνει εὐκρινῶς μεταξύ ἱστορικῶν συμβεβηκότων καί οὐσιαστικῶν συντελεστῶν θείας προελεύσεως μεταξύ ἀνθρωπίνων ἐπινοιῶν καί ἐντολῶν τῶν θεῶν. Πρό δέ καί τῆς μαρτυρίας, ἔχει μαρτύριον οὐχί ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ θανάτου, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς μερίμνης ἀφυπνίσεως τῆς συνειδήσεως τοῦ Θηβαϊκοῦ λαοῦ - "*ὁ ποιμήν ὁ καλός τήν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησι ὑπὲρ τῶν προβάτων*"⁴⁸³.

Διά τοῦ προνομιακοῦ τούτου μαρτυρίου τῆς Ἀντιγόνης, ὁ οἶκος τῶν Λαβδακιδῶν συνεχίζει τήν μαρτυρικὴν του ἀντίδοσιν, δημιουργῶν μίαν ἐσωτέραν καί σιωπηράν βίωσιν τῆς εἰμαρμένης του, μίαν συστροφὴν περὶ τό θέμα τῆς ὑπαρξεώς του, μίαν σιωπηλὴν ἀλλά τετιμημένην καί ἀξιοπρεπῆ στάσιν καί ἀντίδοσιν. Διά τήν περαιτέρω δέ καί ἀπωτέραν ἀντίδοσιν τῆς μαρτυρίας πέραν τῶν ὁρίων τῶν Θηβῶν, ὁ οἶκος τῶν Λαβδακιδῶν, ταῖς λαμπρότησι τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἀντιγόνης φωταγωγούμενος - ἀποπλύνων διά τοῦ μαρτυρίου οἶονδήποτε σπῖλον ἢ ρυτίδα - ἔχει διά μίαν εἰσέτι φορὰν νά ἐπιδείξη φῶς πρός πάντα τά πέρατα. Φῶς ἐσωτερικότητος, πνευματικότητος, μαρτυρικότητος, τό ὅποιον ἀπαιτεῖται διά τήν ἀνακαίνισιν καί ἀναστήλωσιν τοῦ ἤδη θανασίμως τρωθέντος κύρους του.

⁴⁸¹ *Πρὸς Ἑβραίους*, Ια, 1

⁴⁸² *Β, Μακκαβ.*, Λβ, 17

⁴⁸³ *Ἰωαν.* Ι, 22.

Εἰς τὴν Θήβαν καὶ τὸν καιρὸν τῆς τραγωδίας ἐτελεσιουργήθη ἡ ταφή, τὸ μαρτύριον καὶ ἡ δικαίωσις, ἡ τριλογία αὐτῆ τοῦ Ἀντιγονείου δράματος. Εἰς ὄλην, ἄλλωστε, τὴν στάσιν τῆς Ἀντιγόνης ὑπάρχουν τὰ γνωρίσματα τῆς τριλογίας ταύτης, ἡ ὁποία καὶ συγκεφαλαιοῖ τὴν ζωὴν τῆς ὡς συγκατάβασιν καὶ κένωσιν. Ἄλλ' ἐν συνεχείᾳ ὁ Κρέων παρῆλθεν. Εὗρίσκετο εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον τὸ "καὶ πέραν οὐ". Δηλ. εἰς τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῆς ὑπαρξιακῆς του ὑποστάσεως. Οὐδέν πλέον! Οὐδέν πέραν! Ἡ Ἀντιγόνη ὁμως εἶναι ἐς αἰεὶ παροῦσα. Τὰ ἀπόρθητα τείχη τῆς ἑπταπύλου Θήβας ἀργοῦν χαίνοντα καὶ φθείρονται ἐκ τῆς ρίζης τοῦ χόρτου καὶ τῆς σταγόνας τῆς βροχῆς. Ἡ θυσία ὁμως Ἐκείνης καὶ ἡ ἑαυτῆς μνήμη ἀγήρω καὶ μακαρία. Ἄπασα ἡ τραγωδία ἀποτελεῖ μεγαληγόρον ἐγκώμιον, ἀντάξιον τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τῆς τιμωμένης ἡρωίδος, τοῦ πολυμνήτου τούτου ἐγκαλλωπίσματος καὶ γρανιτώδους προπυργίου, τῆς φλογερᾶς ἀγωνιστρίας τῆς προ-χριστιανικῆς ἱστορίας.

Καὶ τί ἦτο τὸ μαρτύριόν της; Τὸ ἔσχατον σημεῖον ἀντοχῆς της. Καὶ ὁμως, δέν ἐκάμφθη οὐδέ ἀπὸ τὰς ἀπειλάς τοῦ Κρέοντος, οὐδέ ἀπὸ τὴν ἀναγγελίαν τῆς τιμωρίας της. Ἀντιθέτως, πρὸ αὐτῶν ἐπανέκτα τὴν βασιλικὴν τῆς ὄντοτητα, περιοπὴν καὶ ἄξιαν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κομμὸς της εἶναι μία συνεχῆς παλίρροια μεταξὺ ἀκμῆς καὶ πτώσεως, λάμψεως καὶ σκότους, ὕψους καὶ βάθους. Μία κραυγὴ πόνου ἀλλὰ καὶ ἄρρητος ψυχικὴ εὐωδία. Εὐωδία ἀποδοχῆς μαρτυρίου. Τὸ σεπτὸν πάθος τῆς "σεβισσάσης τὴν εὐσέβειαν". Δέν ἐπιλέγει ὡστόσο τὸ μαρτύριον τῆς σιωπῆς, ἀλλὰ τὸ μαρτύριον τοῦ πόνου καὶ τοῦ αἵματος, ἡγουν μίαν μαρτυρίαν ὑψηλῆς ποιότητος ὡς δυνατότητα ἐξόδου ἀπὸ τοῦ ἀδιεξόδου τῆς ἐπελθούσης τυραννίας. Διότι ἡ Ἀντιγόνη σκέψις ἔχει ὡς ἀποστολὴν ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν τυραννίαν ὄχι τόσο μίαν ἀρνητικὴν διαμαρτυρίαν, ὅσον μίαν θετικὴν μαρτυρίαν: τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων.

Τὸ μαρτύριον τῆς Ἀντιγόνης καταλύει τὴν βιολογικὴν φθορὰν καὶ συγχρόνως τὸν φόβον ἐκείνης τῆς ζωῆς ἡ ὁποία μετροᾶται μετὰ τοῦ μέτρου τοῦ θανάτου. Ἡ Ἀντιγόνη γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ζωὴ δέν εἶναι ιδέα καὶ ὅτι αἱ στεῖραι ιδεολογίαι νεκρώνουν τὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο δέν δίδει ιδέας ἢ μίαν νέαν ιδεολογίαν, ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸν της, τὴν ὄντως - διὰ τῆς φιλότητος, ζωὴν, τὴν ἀφθαρτον ζωὴν. Ἡ Ἀντιγόνη, παραδίδουσα ἑαυτὸν εἰς τὴν πόλιν καὶ διὰ τὸν οἶκον καὶ τὴν πόλιν, δέν παρουσιάζει θεωρίας ἀγάπης καὶ δέν διατυπώνει ἀπόψεις περὶ ζωῆς, ἀλλὰ προτείνει καὶ χαρίζει τὴν ζωὴν. Ἡ μαρτυρία τοῦ μαρτυρίου της δέν εἶναι ἓνα ἀπλὸν ζήτημα διανοητικῆς διαδικασίας ἢ ἠθικῆς νοοτροπίας, ἀλλὰ ἀγαπητικῆς διαθέσεως καὶ φιλοτικῆς ἐγρηγόρσεως. Διὰ τοῦτο πλησιάζει καὶ ἀντικρούζει τὸν θάνατον μετὰ πάθους ζωῆς, μετὰ χαρᾶς καὶ εὐχαριστίας ἐντὸς μιᾶς ἀτμοσφαιρας ἐορτῆς καὶ πανηγύρεως. Ναί! πανηγύρεως, διότι φωτίζει τὴν ἐγκόσμιον ὁδύνην της καὶ νικά τὸν φόβον καὶ τὸ τοῦ θανάτου παράλογον.

Ἐάν ἡ Ἀντιγόνη ὑποστασιάζει ἐν τῷ προσώπῳ της τὴν φιλότητα καὶ ἀγάπην, τὰ ἐν λόγῳ ζωοπάροχα αἰσθήματα δέν δύνανται νὰ ἐκφραστοῦν εἰ

μή μόνον διά τοῦ μαρτυρίου της. Ἡ ἥρωϊς ἐλαττοῦται διά τήν ἀνάδειξιν καί αὔξησιν τοῦ φίλου. Μαρτυρεῖ, καί διά τοῦ μαρτυρίου συναντᾶ τοὺς μάρτυρας ἀγαπωμένους της. Τοῦτος εἶναι ὁ φρικτός νόμος τῆς ζωῆς, ὁ τῆς ἀγαθότητος τῆς φιλότητος, ὁ ὁποῖος θραύει τά ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης καί γνωρίζεται ὡς ὁ θρίαμβος τοῦ θαύματος τῆς ἐλευθέρας ἀγάπης.

Ἄνευ τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ἐμπειρία τῶν Θεῶν καθίστατο:

*ἡ μαρτυρία κενός τύπος
ἡ φιλότης ἐπιτήδευμα (ἀπλή ἀγάπη)
ἡ θεϊκή ἀναφορά μονόλογος
ἡ Κοινωνία μᾶζα
τό ἄτομον ἐγωπαθές
τά Μυστήρια μυστική - μαγική τελετουργία
ὁ μόχθος διαρθρώσεως, ὀργανωτική κίνησις εἰς τό κενόν
ἡ προσπάθεια πρὸς ἀνακαίνισιν, ἐργασία Σισύφου.*

Μετά τό μαρτύριον τῆς Ἀντιγόνης ἡ ἐμπειρία καθίσταται:

*μία εἰσέτι ἀπονεκρωθεῖσα κοινωνία, ζῶσα
ἐκ τοῦ ἡμιτελοῦς ἀνθρωπίνου ἔργου, θεϊκή ζωή,
ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπαρχῶν, μέλλον τῶν θεῶν
ἐκ τοῦ μαρτυρίου νίκη καί καινή ζωή . . .*

Τό μαρτύριον, ἄλλωστε, δέν εἶναι διά τήν Ἀντιγόνην καύχησις, εἶναι χρέος. Διά τοῦτο καί ἡ Ἀντιγόνη δέν θριαμβολογεῖ. Θριαμβολογεῖ ἀντιθέτως ὁ Κρέων, "τοῦτ' ἔχων ἅπαντ' ἔχω". Ἡ Ἀντιγόνη ἀναλογίζεται τάς εὐθύνας καί ὑποχρεώσεις της ἔναντι τῶν φίλων τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως. Ἐγκολλοθεῖσα ἡ Ἀντιγόνη τοὺς ἐξονομασθέντας λόγους, διέρχεται ἀδιαμαρτυρήτως διά πυρός καί αἵματος ἕως τῆς ὑστάτου ἀντίστασεώς της, ἀναδεικνυομένη Μάρτυς. Ἡρωῖς, μετά ψυχῆς ἐλευθέρας καί σεσωσμένης, ἡ ὁποία ἔρχεται ἐκ συγκεκριμένου τόπου καί χρόνου, ἐκ τῆς τυραννοκρατουμένης Θήβας, ἀλλά ζεῖ εἰς τήν σφαιραν τοῦ Ἀπολύτου καί Καθολικοῦ. Βιοῦσα τό τῆς καρτερίας κύκνειον ἄσμα, καθίσταται μέτοχος καί συμμέτοχος τοῦ τῆς φιλότητος μαρτυρικοῦ θαύματος τοῦ Ἐλευσινίου ἐπέκεινα, τῆς κορυφαίας μυστηριακῆς ἐπαγγελίας.

Εἰς τό βάθος ὀλοκλήρου ταύτης τῆς ὑποθέσεως ὑπόκειται ἡ Ἀντιγόνη, ὡς συνδεδεμένη μετά τοῦ φίλου Πολυνεῖκος. Ἡ Ἀντιγόνη, ἡ ὁποία δέν εἶναι πλέον σύμπλεγμα καί ἐπιφαινόμενον, δέν χρησιμοποιεῖται ὡς ἀριθμός, οὐδέ παρασύρεται ἄωρος καί ἀνερμάτιστος ἐκ παιδικοῦ ἐνθουσιασμοῦ διά τό μαρτύριον. Τό μαρτύριον δέν εἶναι ἄγνοια, πρόσκαιρος μέθη, ἀποτέλεσμα ἐκδικητικῆς διαθέσεως, βρασμός ψυχῆς. Εἶναι γέννησις καί ἀποτέλεσμα πάλης, ἀπόλυτος ἐπίγνωσις τῆς ἀξίας τῶν ὄσων διακινδυνεύει,

στερεΐται καί ἐγκαταλείπει . . . Εἶναι ἀπόλυτος ἐκτίμησις ἐνεργουμένη διά τῆς ἐσωτέρας ἐκείνης διαθέσεως τῆς φιλότητος, ἡ ὁποία ὑπερνικᾷ οὐ μόνον τά φθαρτά καί πρόσκαιρα, ἀλλά καί ἐκεῖνα τά ὁποῖα εἶναι ἀξία καθ' ἑαυτάς, ὡς ὁ ἔρως, ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς, ἡ παιδείσις, ἡ γνῶσις διά νά ἐπιλέξῃ ἀντί πάντων τούτων τό καθήκον: **Τό Μαρτύριον.**

Ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ χρέους - καθήκοντος οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μετά τῆς πειθαρχίας, μολονότι καταλήγει εἰς προᾶξιν ἀπολύτως πειθαρχημένην, ὡς εἶναι ἡ ταφή. Δέν ἐπιβάλλεται ἔξωθεν, δέν ἐνεργεῖται κατ' ἀνάγκην. Εἶναι λύτρωσις καί δικαίωσις καί συγχρόνως προᾶξις, ἡ ὁποία τήν φέρει πλησιέστερον εἰς τήν οὐσίαν τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης: Τήν **Ἄ θ α ν α σ ί α ν**. Τό μαρτύριον κατά ταῦτα, τοῦ ὁποίου δέν προσδιορίζομεν τήν ἔλευσιν, σκληρόν ὡς εἶναι, μεταβάλλεται εἰς ὑπηρετήν θείας τε καί ἀνθρωπίνης φιλότητος, εἰς ἀγωγόν πρός τελείωσιν. Ὁ *Τύμβος* καθίσταται τό σύμβολον τοῦ χώρου τῆς ἀσκήσεως τῆς μνηθείσης ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τόπος καθολικός καί παγκόσμιος, ἐφ' ὅσον ἡ ἀθληφόρος καί καλλιμάρτυς Ἀντιγόνη ὑφοῦται εἰς τήν σφαῖραν τοῦ πανανθρωπίνου. Μετατρέπεται εἰς σύμβολον αἰωνίου ἀνθρωπίνου ψυχικοῦ κραδασμοῦ, τά σπλάχνα τῆς ἀωνύμως ἀνθρώπινα, ὅσον ἀωνύμως ἄχρονος καί ἀπροσδιόριστος εἶναι ἡ θάλασσα, τό σύμβολον τοῦ *αἰεί ρέοντος καί ἐς αἰεί νέου*. Ἡ νίκη τῆς εἶναι ὑπέρ πᾶν ἄλλον νίκη τοῦ Ἀνθρώπου - Μύστου.

Ἡ Ἀντιγόνη, "*αἴγλη διαλάμπουσα παρθενίας, καί κοσμουμένη τῷ κάλλει τῆς μαρτυρίας*", μετ' αὐτοσυνειδησίας καί ταπεινώσεως. Καί μετ' ἀπλότητος. Ἀλλά καί πνευματικῆς δυνάμεως καί τόλμης "*ἀνεπαισχύντω προσώπῳ, κεκαθαρμένη τῇ διανοίᾳ*", βαδίζει τήν ὁδόν τοῦ μαρτυρίου. Γνωρίζει, ἐκ τῆς πείρας τῶν δεινῶν τοῦ οἴκου τῆς, νά μεταμορφῶνῃ τήν ἱστορικῆν ἀδυναμίαν καί ἀντινομίαν εἰς πνευματικῆν σύνθεσιν καί ἀκτινοβολίαν, εἰς ἱστορίαν μαρτυρίου, εἰς ἀνακαίνισιν καί αἰωνιότητα. Γνωρίζει ὅτι ἄνευ μαρτυρικοῦ πόνου οὐδέν κατορθοῦται:

" *Ὅρα πόνου τι χωρίς οὐδέν εὐτυχεῖ* "
(Σοφοκλ., *Ἡλέκτρα*, στ. 945)

καί ἄλλως:

" *οὗτοι ποθ' ἤξει τῶν ἄκρων ἄνευ πόνου* "
(*Μάντις*, ἀποσπ. 397 P.)

ὡς καί:

" *πόνος γάρ, ὡς λέγουσιν, εὐκλείας πατήρ* "
(*Λικύμνιος*, ἀποσπ. 474 N)

Ἡ εὐκλεής ἠρωὶς γνωρίζει ὡσαύτως ὅτι ἡ δόξα καί ὁ ἔπαινος δέν ἀποτελοῦν τόν καρπὸν ἑνὸς μικροῦ καί εὐκόλου ἀγωνίσματος, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἑνὸς μαρτυρικοῦ τοιούτου:

" *πολλῶν καλῶν δεῖ τῷ καλόν τι μωμένῳ,
μικροῦ δ' ἀγῶνος οὐ μέγ' ἔρχεται κλέος* "
(Ἀδηλ. 938 P.)

Ἡ Ἀντιγόνη δέν διαθέτει μόνον πείσμα, ἕνα φανατικόν δεσμόν μετά μιᾶς ἰδεολογίας, διαθέτει οὐσιαστικῶς "χάριν", ἡ ὁποία καθιστᾷ φανερόν ἕνα νέον, καινόν τρόπον ζωῆς· τό μήνυμά της δέν εἶναι ὅτι δύναται ὁ ἄνθρωπος νά φθάσῃ εἰς τό ὕψιστον σημεῖον θυσίας τοῦ ἰδίου του τοῦ ἑαυτοῦ, διά τήν προσωπικήν του ἀντίληψιν, ἀλλ' ὅτι κατηγορήθη ἡ τοῦ θανάτου τυραννίς. Ἀπό τοῦ μαρτυρίου της καί ἐντεῦθεν, ὑπάρχει ἐλπίς. Ὑπάρχει δυνατότης νά ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος, νά διαβῇ ἀλώβητος τάς πύλας τοῦ θανάτου, μακράν οἰασδήποτε τυραννίας καί δοκιμασίας. Τοῦτο εἶναι τό μέγαλον καί σωτήριον γεγονός· ἡ ἀλλοίωσις τῆς θέας τοῦ θανάτου· ἡ παρουσίασις μιᾶς νέας θύρας ζωῆς " ἦν οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι "

Διά τοῦτο, καί ὁ τρόπος ἀντιδράσεως πρὸς τόν Κρέοντα δέν ὑπαγορεύεται ἐκ τῆς λογικῆς καί τῆς δυνάμεως τοῦ " παρόντος αἰῶνος ". Δέν συντάσσει τρομοκρατικήν - ἀντιστασιακήν ὁμάδα δράσεως. Ἀπλῶς παραμένει "ἐφ' ᾧ ἐτάχθη καί ἐπιστώθη", ὑλοποιούσα ἐσωτάτην τῆς ἀνάγκην καί ἀπόφασιν. Δέν ἀνατρέπει καί δέν θυσιάζει τά ἰδανικά της· τοὺς φίλους διά νά ζήσῃ ἐκείνη προσκαίρως, ἀλλ' ἀντιθέτως "ὡς ἄμνος ἄμωμος ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτήν", ἀποδέχεται τήν θυσίαν διά νά δοθῇ ἡ δυνατότης νά ἐλευθερωθῇ ὁ "ἄλλος", νά θεωθῇ ὡσαύτως, νά εἰσελθῇ εἰς τήν θεϊκὴν μακαριότητα καί ἀθανασίαν.

Δι' ὃ, διά τε τήν Ἀντιγόνην καί τοὺς ἐπερχομένους χριστιανούς μάρτυρας, ἡ δύναμις καί ἡ ἰσχὺς παρουσιάζεται μετά τό μαρτύριον, ὅτε καί ἄρχεται ἡ ἀληθὴς αὐτῶν ζωὴ διά τῆς ἐνωτίσεως τῆς φωνῆς τοῦ δικαιοκρίτου καί ἀθλοθέτου Θεοῦ, "εὐ δοῦλε ἀγαθέ καί πιστέ εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου Σου . . . ἐπὶ ὀλίγα εἶ πιστός ἐπὶ πολλὰ σέ καταστήσω". Διά τοῦτο γενέθλιος ἡμέρα καί ἡμέρα τιμῆς καί μνήμης θεωρεῖται ἡ τοῦ μαρτυρίου τοιαύτη, ὅτε "ὄντως ἄνθρωπος ἔσεται". Αὕτη εἶναι ἡ δωρεὰ καί τό μήνυμα τοῦ Ἀντιγονείου μαρτυρίου: Ὑπάρχει ζωὴ ἡ ὁποία δέν συγκλείεται εἰς τόν τάφον, δέν καταλύεται μετά τοῦ θανάτου, ἀλλ' ἐκ τοῦ τάφου ἀνέθορε καί ἀναθρόσκει. Ἀναδύεται παντοδύναμος καί φωτοφόρος "τά σύμπαντα πληροῦσα εὐωδίας", τῇ "ἀστραπῇ τοῦ μαρτυρίου".

Ἡ Ἀντιγόνη, ἡ κλήσει καί ἔργῳ μάρτυς, δέν εἶναι μόνον μάρτυς τοῦ οἴκου καί τῆς πόλεως ἀλλὰ μάρτυς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μαρτυρεῖ τόν τρόπον καί δίδει τήν δυνατότητα νά ζήσῃ ἀξιοπρεπῶς ὁ ἄνθρωπος, νά ζήσῃ ἡ οἰκουμένη, καθ' ὅσον δέν παραμένει προσκολλημένη "ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καί πτωχὰ στοιχεῖα", ἀλλὰ " πρὸς δόξαν ἐπίγεται ".

Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἀδύναμη, ἀλλ' ἐδῶ ἔγκειται τό παράδοξον: ὅτι "τελειοῦται καί μαρτυρεῖ" διά τῆς ἀδυναμίας. Ὑπάρχει κεκρυμμένος δυναμισμός, δι' ὃ καί ἀπειθεῖ καί ἀντιλέγει καί ὑπερμαχεῖ. Παραμένει ὁμως "πύργος ἀσάλευτος" τήν κρίσιμον ὥραν· Παραδίδεται "ἀγαλλομένῳ ποδί" πρὸς ταφήν, βεβαία οὖσα διά τήν ἔνδικον τῶν θεῶν μισθαποδοσίαν. Αὕτη εἶναι ἡ ὑπερχειλίσις τῆς ἀγαλλιᾶσεως, ἡ πλήρωσις τῆς κληρωθείσης αὐτῇ μαρτυρικῆς ἀποστολῆς.

Εἰς τὴν Ἀντιγόνην, καὶ πρὸ τῆς θυσίας τῆς ἡρωίδος, ἱερουργεῖται τὸ θαῦμα τοῦ μαρτυρίου. Ἡ ἰδία περιφρονεῖ καὶ εἰρωνεύεται τὸν Κρέοντα καὶ τὴν ἄνομον ἀπόφασίν του:

" θέλεις τι μεῖζον ἢ κατακτεῖναί μ' ἐλών; "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ 497)

διότι γνωρίζει καλῶς ὅτι θά "διέλθῃ διὰ πυρός καὶ ὕδατος", διὰ νά "ἐξαχθῇ εἰς ἀναψυχὴν". Διότι ἀνάπαυσις καὶ ζωὴ εἶναι διὰ τὴν Ἀντιγόνην τὸ μαρτύριον καὶ ἡ θυσία. Ἀποθνήσκει, δηλ. προχωρεῖ εἰς τόπον ἀναψυχῆς: Ἐν τοῖς θεοῖς. "Δαιτυμῶν φαιδρὰ ἀναδειχθεῖσα αὐτῶν". Ἡ Ἀντιγόνη τῶν Θεβῶν καὶ διὰ τοῦ μαρτυρίου ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, καθιστῶσα ἀγιοτόκον καὶ μακαρίαν τὴν Θήβαν.

Διὰ τοῦτο ὁ Κομμὸς τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ προχριστιανικὴ ἐπί τοῦ ὄρου τῶν Ἐλαιῶν προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ μαρτυρίου διὰ τῆς εἰς τοὺς θεοὺς ὑπακοῆς:

" ἀλλ' εἰ μὲν οὖν τάδ' ἐστὶν ἐν θεοῖς καλά,
παθόντες ἂν ξυγγοῖμεν ἡμαρτηκότες "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 925 - 926)

Ἡ στιγμή ὅπου περίλυπος εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτῆς "ἕως θανάτου". Ἡ στιγμή τῆς πλήρους καὶ ὀλοκληρωτικῆς παραδόσεως εἰς τὸ θέλημα τῶν θεῶν: "οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς ὑμεῖς. Γενηθῆτω τὸ θέλημα ὑμῶν" Εἶναι ἡ ὑψίστη στιγμή τῆς πορείας εἰς τῷ ταφῆναι, ὅπου ὁ ἰδρώς, "ὡσὶ θρόμβοι αἵματος", ποτίζει τὴν γῆν τῶν Θεβῶν.

Εἰς τὸ μαρτύριον τῆς Ἀντιγόνης ὑπάρχει ἡ ἀνατροπὴ τῆς πεπτωκυίας λογικῆς. Δέν κυριαρχεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Κρέοντος κολάσιμος ἀντίληψις, ἥτοι ἡ κόλασις τῆς ἀπειλῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ "παράδεισος" τῆς φιλότητος καὶ ἀγάπης, ἡ πραγμάτωσις τοῦ "ἀγαθὸν διδόναι ἢ λαμβάνειν". Διὰ τοῦτο καὶ τὸ Νυμφεῖον τῆς Ἀντιγόνης εἶναι τόπος "θεώσεως". Ἡ ταφὴ τῆς εἶναι μαρτύριον, οὐχὶ ὁμως αὐτοσκοπός, ἀλλ' ἔξοδος εἰς ἀθανασίαν. Καὶ πλέον τούτου εἶναι μαρτύριον προσδοκῶν τὴν τελείαν δικαίωσιν ἐν τοῖς ἐσχάτοις, ἐν τῇ ὅλη ἀποκαλύψει τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Διὰ τοῦτο, ἐπὶ τῷ μαρτυρίῳ τῆς θεσπασίας Ἀντιγόνης, "νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὄροι" καὶ "ζωὴν προμνηστεύεται θάνατος". Οὕτως, ἡ ἐν μαρτυρίῳ παρθένος καθίσταται ἡ μετὰ θάνατον ζῶσα.

Κατὰ Νικήταν Στηθαῖον, "τῷ ὑπερφυεῖ τούτῳ πάθει καὶ οἱ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες κρατηθέντες τῶν βασάνων οὐκ ἐπησθάνοντο. Καὶ κόρον οὐκ εἶχον ταύταις προσομιλοῦντες, ἀλλ' ἐνίκων αὐτοῖ ἐαυτοὺς τῷ διακαεῖ πρὸς τὸν θεόν ἔρωτι καὶ αἰεὶ ὑπολειπομένους ἐώρων τῆς πρὸς τὸ παθεῖν ἐμπύρου προθέσεως"⁴⁸⁴. Ὡσαύτως καὶ ἡ Ἀντιγόνη, "ὡς σῶφρων καὶ συνετὴ, τρέπει τὰς αἰσθήσεις ταύτης πρὸς τὰ τέλη τῶν θείων πραγμάτων"⁴⁸⁵. Διὰ

⁴⁸⁴ Νικήτας Στηθαῖος, *Α' Πρακτ.*, κεφ. ἑκατ., πβ, Φ. Γ. 293.

⁴⁸⁵ Μαξ. Ὁμολογ. Γ' Θεολ. ἑκατ., Θ' Φ. Β. 98.

τοῦτο καί παραμένει ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν οἰονδήποτε ἐπιρρεασμῶν ἡδονῆς, ὀδύνης, δόξης, ἀδοξίας, εὐτελισμοῦ καί ταπεινώσεως. Τό τέλος ὄλων τῶν θλίψεων, δοκιμασιῶν καί τοῦ μαρτυρίου εἶναι ἡ μυστηριακή κοινωνία μετά τῶν θεῶν, ἡ παραμονή ἐντός τῆς ἀρρήτου ταύτης ἐνώσεως καί ἡ ἀπόλαυσις τῆς αἰωνίου καί ἀφθάρτου ταύτης δόξης καί μακαριότητος.

Διά τοῦ μαρτυρίου τῆς ἡ Ἀντιγόνη "συμπάσχειν τοῖς φίλοις", γεγονός τό ὁποῖον τῆς προσδίδει ἰδιαίτερον μεγαλεῖον καί αἴγλην καί ἀπροσδιόριστον ψυχικόν βάθος. Εἶναι ἡ ἰδία στάσις τήν ὁποῖαν θά κρατήσουν ἐν συνεχείᾳ ἅπαντες οἱ διά μέσω τῶν αἰώνων τῆς Ἐκκλησίας μάρτυρες, καί τήν ὁποῖαν τόσον θαυμασίως ἐκφράζει ὁ οὐρανοβάμων ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν Παῦλος, λέγων, : "Χριστῷ συνεσταύρωμαι"⁴⁸⁶, ἡ ὁποία σημαίνει ἄρρητον καί ἀνέκφραστον ἐνωσιν μετ' Αὐτοῦ εἰς τοιοῦτον βαθμόν ὥστε ἡ ὑπακοή καί ὅτε εἰσέτι φθάση εἰς σημεῖον ἐνέχον ἅπασαν τήν ὀδύνην καί τόν πόνον μιᾶς αἱματηρᾶς προσφορᾶς, νά γίνηται ὀλοψύχως καί ὀλοθέρμως ὡς πρόθυμος ὑποταγή καί ἀποδοχή τοῦ θελήματος τῶν θεῶν, ὡς δοξολογική διάθεσις καί προσφορά.

Θά ἦτο ἀσυνεπής καί δειλή ἡ Ἀντιγόνη, ἐάν ὑπήκουε καί ὑπετάσσετο εἰς τόν τοῦ ἄνακτος ἄνομον νόμον - καί ὁ τοῦ Κρέοντος ἄνομος νόμος δημιουργεῖ τήν παράνομον Ἀντιγόνην - μή γενομένη διαπρήσιος κήρυξ τῆς θεϊκῆς κλήσεώς της. Διά τοῦτο, καί ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία μετ' αἰῶνας εὐχεται: "κοινωνήτω δέ τοῦ λόγου πιστός τῷ ἀμνήτῳ"⁴⁸⁷. Ἴδού οὖν ἡ κλησίς της καί ἡ περί αὐτῆς μαρτυρία: "Ἐργασίας ὁ καιρός, σωτηρίας ὁ σκοπός"⁴⁸⁸.

Ἡ Ἀντιγόνη, ἀτάραχος κατά τήν σύλληψιν, τήν ἀνάκρισιν, τήν ἀπολογία καί τήν καταδίκη, πορεύεται ἐν πίστει τήν ἐνδοξον ὁδόν τῶν προγόνων της, ἀντιτάσσουσα εἰς τήν τυραννίαν πνοήν ἐλευθερίας καί εἰς τούς θλιβερούς ἐπικηδεῖους τοῦ Χοροῦ ἀντίφωνα ἐπιθαλάμια. Ναί! ἡ Ἀντιγόνη βιοῖ τήν Διακονίαν τοῦ οἴκου, δίδουσα τήν ἔξωθεν καλήν μαρτυρίαν ἕως καί τοῦ μαρτυρίου. Ἰσταται πρό τοῦ ἀνεωχθέντος *Νυμφείου* πλήρης πίστεως καί δυνάμεως. Πίστις καί δύναμις συμβαδίζουν. Ἄλλωστε, ὀπίσω ἐκάστης δυνάμεως εὐρίσκεται μία πίστις. Ὅπίσω δέ τῆς τελείας δυνάμεως εἶναι ἡ τελεία πίστις εἰς τά τῶν θεῶν νόμιμα. Ἀλλά πίστις καί δύναμις δέν εἶναι καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἀνενόητοι. Ὅχι! . . . προκαλοῦν ἀμέσως τήν ἀντίδρασιν.

Καί ἰδού κλασσική περίπτωσις ἡ Ἀντιγόνη. Ὅτε ἡ διαλεκτική της ἀπεδείχθη ἀκαταμάχητος, ὅτε εἶδε ὁ Κρέων ὅτι οὐκ ἠδύνατο ἀντιστεῖναι, τότε ἐλειτούργησεν ἀστραπιαίως ἡ καθεστωτική ἐντολή. Καί ἡ κατηγορία: *Καθεστωτική παρακοή* βλασφημία κατά τοῦ ἄρχοντος καί τοῦ νόμου· τυραννία καί νομοκρατία· τρομολαγνεῖα - κινδυνολογία. Κινδυνεύουν τά ἀπεριόριστα κυριαρχικά δικαιώματα τοῦ τυράννου καί τά ὑψιστα συμφέροντα τοῦ στενοῦ νόμου. Καί τά ἐπέκεινα; Αὐτά τά ὁποῖα ἐγέννησαν

⁴⁸⁶ Πρὸς Γαλάτας Β, 19.

⁴⁸⁷ Τροπ. Ἀποστ. Μεγ. Τρίτης.

⁴⁸⁸ Κανὼν Ἀποδείπνου Μεγ. Τρίτης.

καί τόν τύραννον καί τόν στενόν νόμον, ἡ Θῆβα, οἱ ἄγραφοι νόμοι; ἐρωτήματα ἀναπάντητα... Καί ἡ Ἀντιγόνη; Ἐνα πρόσωπον ἀγγέλου ἐντός μιᾶς κολάσεως νομοτυπίας καί βίας εἶναι ἡ μεγαλυτέρα μαρτυρία ὅτι τό θεϊκόν δίκαιον ζεῖ. Βιοῦσα ἐν ἑαυτῇ καί δι' ἑαυτήν τήν Ἐλευσίον μυσταγωγίαν, γνωρίζει ἐπισταμένως ὅτι ἡ πιστότης καί ἡ δύναμις τῆς ἐμμονῆς εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς πιστῆς διακονίας καί γνησίας μαρτυρίας. Καί αἱ μαρτυρίαὶ αὗται ἔχουν ἀκριβόν τίμημα. Τῆς Ἀντιγόνης δι' ἐγκλεισμοῦ εἰς τάφον. Τοῦτον ὁμως συμβαίνει πάντοτε καί δῆ εἰς τά στενά ὄρια μεταξύ ἀνθρώπων καί ἰδεῶν, ἀνθρώπων καί Θεῶν, ὅπου φυλάσσουν φύλακες καί διάκονοι καί μάρτυρες.

Αἱ Θῆβαι, αἱ πᾶσαι Θῆβαι, οὐδέ δίδονται, οὐδέ ἀπολλοῦνται. Μόνον - καί διά μαρτυρίου - φυλάσσονται. Ἐάν ὑπάρχη τι διά νά χαθῆ μεταξύ Θηβῶν καί φυλάκων, τοῦτο εἶναι οἱ φύλακες. Τότε αἱ Θῆβαι σώζονται καί ἐπιζοῦν εἰς τό διηνεκές.

Ἡ παθογενῆς καί ἐγωπαθῆς τοῦ Κρέοντος πολιτειακή παρουσία ἐπισημαίνει καί μαρτυρεῖ ἕνα ἐκ τῶν μεγίστων προβλημάτων ἐκάστης ἐποχῆς: τήν ἐξαχρείωσιν τῆς πολιτικῆς. Ἀντί ἡ πολιτική τοῦ Κρέοντος-ἄρχοντος νά προάγῃ τās ἀνθρωπίνης δυνατότητας διά κοινωνίαν ἀλληλεγγύης καί ἰσχύος τοῦ δικαίου, καί οὐχί τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροῦ, ἀντί νά εἶναι ὑπηρετική τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, αὐτονομημένη ἐκάστης ἠθικῆς, ἐξέπεσεν καί μετεβλήθη εἰς μέσον καταδυναστεύσεως καί ἐπικυριαρχίας ἐπί τοῦ Θηβαϊκοῦ λαοῦ. Κυνισμός, ὠμή βία καί αὐθαιρεσία ἐξουσίας. Ὡστόσο, μετά τῶν ὑπηκόων τῆς ἐξουσίας δέν δημιουργεῖται ἀνθρωπίνη κοινότης. Μετά τῶν μαζ-ἀνθρώπων δέν συγκροτεῖται κοινωνία "παγκόσμιος". Δι' ὃ, καί οἱ τοῦ Χοροῦ μαζ - ἄνθρωποι ἀνταλλάσσουν τήν ἐλευθερίαν των μετά τοῦ ἄρτου των: Ἴδού ἡ νίκη τοῦ Κρέοντος!... Ἡ μαρτυρία τῆς ἀθλιότητος ἐνός σαλτιμπάγκου τῆς ἐξουσίας καί συγχρόνως τό μαρτύριον τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Καί αὕτη εἶναι ἡ πολιτική μαρτυρία τῆς Ἀντιγόνης: Ἡ ἀφυπνιστική φωνή ὅτι πολιτική δέν σημαίνει ἐπικυριαρχία καί κατίσχυσις, δέν σημαίνει καί δέν εἶναι κυνική τακτοποίησις προσωπικῶν συμφερόντων, ἀλλ' ἀντιθέτως διακονία καί ὑπηρεσία εἰς τόν ἄνθρωπον-πολίτην. Προσφορά πρὸς τόν ἄλλον, εἶναι ἡ κοινωνική δυναμική τῆς σχέσεως προσώπου τά ὅποια συγκροτοῦν κοινωνίαν.

Ἡ Ἀντιγόνη, ἐνεργοῦσα ὑπέρ ἐνός πεφλημένου νεκροῦ καί ὑπό τήν ὀπτικήν τῶν ἐπικρατουσῶν συμβάσεων τῆς κοινωνίας καί τῆς πολιτικῆς ὡς μάρτυς ἡ ἰδία, ἐκδηλεῖ ὀρισμένα "μαρτυριακά" χαρακτηριστικά. Ἐν δέ τῇ τῆς τραγωδίας προόδῳ, καί εἰς μίαν ἀντίρροπον κίνησιν ἐλεγχομένου πάθους, ἡ μαρτυρική τῆς Ἀντιγόνης ὀλοκληροῦται καί ἐπιβεβαιοῦται. Κατά δέ τήν ἀνάπτυξιν ταύτης, ἡ δραματική εὐαισθησία καί ἡ ποίησις τοῦ Σοφοκλέους εἶναι ἀπαράμιλλαι. Ἡ Ἀντιγόνη, μαρτυροῦσα, θυσιαζομένη, ὠριμάζει ἀποκτοῦσα οὐσιώδη μαρτυρικότητα. Εἰς τοῦτο συνηγορεῖ καί ἡ θυσία ἐνδεχομένης μελλοντικῆς τῆς μητρότητος, σημεῖον ὀλοκληρώσεως τοῦ

ἐπί γῆς γυναικείου προορισμοῦ καί ἐπιστέγασμα τῆς γυναικείας ὑπάρξεως. Καί ἡ τῆς μητρότητος στέρησις, ἥγουν ἡ ἀπώλεια ἐνδόξων τέκνων - ἀντιπάλων μελλοντικῶν τυράννων, αὐξάνει τό μέτρον τοῦ μαρτυρίου. Διά τοῦτο "θρηνεῖ καί ὀδύρεται".

Ἐάν ὑπάρχει ἐντός τῶν συμμετριῶν τῆς θνητότητος ἓνα κοσμικόν ἀντίβαρον διά τόν *Τύμβον*, τοῦτον εἶναι ἡ *νυφική παστάς*. Ὅμως, διά τήν φιλοτικήν Ἀντιγόνην ὑπάρχει μία παράξενος καί ἀνατρεπτική στάσις. Εἶναι ἡ ἄμεσος καί μετά μεγίστης καί ἀνεκλαλήτου χαρᾶς ἀποδοχή τοῦ μαρτυριακοῦ της προορισμοῦ. Ὁ ἐλευθέρως, καί ἐκουσία βουλήσει, ἐπιλεγμένος θάνατος εἶναι ἡ ἀρχέγονος "μαρτυρικῆ" ἀπάντησις εἰς τήν τυραννικήν πολιτικήν συνείδησιν τῶν τυράννων. Ἄλλωστε, εἰς τήν τῆς Ἀντιγόνης ἐπιλογήν ἡ αἱμάτινος παρθενική μαρτυρία ὀδηγεῖ διά τοῦ τραγικοῦ παραδόξου, εἰς τό χθόνιον κέντρον αὐτοῦ τό ὅποιον εἶναι ἡ γυναίκα.

Ὁ Οἰδίπους καί ὁ Πολυνείκης εἶναι ἀεὶ παρόντες: Συγκλονιστικῶς παρόντες εἰς τό σημασιολογικόν καί συγκινησιακόν πλαίσιον τῆς μονομαχίας Κρέοντος - Ἀντιγόνης. Ὁ Πολυνείκης εἶναι παρών διά νά νοηματοδοτῆ καί ἐν ταυτῷ κατευθύνῃ τήν ἀπό τῆς ταφῆς καί ἔντεῦθεν πορείαν τῆς Ἀντιγόνης. Ἡ ἀεὶ παρουσία του καθιστᾷ τήν Ἀντιγόνην πορείαν σίγουρον, δημιουργικήν, ἐλπιδοφόρον, σωτήριο. Πορεία ἡ ὅποια ὀδηγεῖ, σταθερῶ βήματι, ἐκ τοῦ ἀγωνιστικοῦ μαρτυρικοῦ σήμερον, εἰς τό ἀθάνατον αὔριον.

Ἡ αὐτοθυσία τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρέοντος διά τήν τῆς πόλεως σωτηρίαν εἶναι ὄντως προᾶξις ἐνδοξος καί τετιμημένη, προᾶξις ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἀπολύτου ἀντιλήψεως τῆς κυριαρχίας τοῦ νόμου καί τήν πατριωτικήν εὐσέβειαν. Ὅμως καί ὁ ἐν λόγῳ θάνατος βοηθεῖ ἐν τινι μέτρῳ εἰς τήν ἐδραίωσιν τῆς κυριαρχίας τοῦ Κρέοντος. Ἐπικαλεῖται ὑπαινικτικῶς καί αὐτόν τοῦτον τόν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, εἰς μίαν μικροπολιτικήν καί στενόκαρδον ἀναφοράν, διά τήν ἐν γένει προσφοράν του εἰς τήν κοινωνίαν καί τήν πόλιν τῶν Θηβῶν. Καί τοῦτο διαπιστοῦται εἰς τήν ἀναφοράν τῆς Εὐριδίκης εἰς τόν Μεγαρέα.

Φρονῶ ὅτι εἶναι ἤδη ἀπολύτως κατανοητόν ὅτι ὁ Κρέων εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι γηράσκουν συγκεντροῦντες τά μέσα τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας εἰς τήν γηραλέα των χεῖρα. Καί τοῦτο χάριν τῆς μοναδικῆς των ἰκανότητος νά ἀποστέλλουν τούς νέους εἰς τόν θάνατον. Δι' ὃ, καί ἡ μοναδική κραυγή τοῦ Κρέοντος "φεῦ τέκνον" ἀκούεται ὡμή καί κενή ἄλγους καί ὀδύνης. Μεστή δέ μᾶλλον ὑποκριτικοῦ πατρικοῦ πένθους. Ἀνήκει οὐσιαστικῶς εἰς τήν φύσιν, εἰς τόν δαίμονα τῆς ἐπιβιώσεως γέροντων ἀνθρώπων, ὡς ὁ Κρέων, θυσιαζόντων σώματα καί ὀράματα τῶν φερέλπιδων νέων εἰς πολιτικάς καί στρατηγικάς ἀφαιρέσεις.

Ἄλλωστε καί ἡ Κρέοντος ρῆσις γέμει ἀμφισημιῶν. Ὅμιλεῖ διά πειθαρχίαν, ἐννοῶν οὐσιαστικῶς ὑποταγήν, τάσσεται κατά τῆς ἀναρχίας διακαῶς ἐπιθυμῶν τήν ἐγκατάστασιν τυραννίας. Παρουσιάζεται εἰς τούς Θηβαίους ἄρχοντα ὡς *σωσίπολις*, θέτων τό προσωπικόν του κῦρος εἰς τήν

ὑπηρεσίαν τῆς πόλεως καί τῶν πολιτῶν. Ὡστόσον, μινύει τό σέβας τῶν πολιτῶν μετά τῆς τυφλῆς των ὑπακοῆς. Διά τοῦτο, μετά τήν τῆς Ἀντιγόνης σύλληψιν καί τόν μεταξύ των διάλογον, ὅτε ἀποκολλᾶται ἀπό τοῦ προσώπου του τό προσωπεῖον τοῦ ἄρχοντος διά ν' ἐμφανισθῆ ἡ ἀβάστακτος ἐλαφρότης τοῦ τυράννου, ἀποκαλύπτονται αἱ πραγματικά του προθέσεις. Ἐκφράζεται καί συμπεριφέρεται ὡς οἱ Ἄτρεῖδες εἰς τόν Αἴαντα, ὁμιλῶν διά δούλους καί τήν ὕβριν των.

Καί τοῦτο, διότι φοβεῖται τήν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης συσπείρωσιν ἀντιφρονούντων καί τήν ἐν συνεχείᾳ στάσιν καί ἐκθρόνησίν του. Ἐφ' ὅσον, ἀπό τήν πρώτην ἡμέραν, ἡμέραν καί στιγμὴν παντοδυναμίας, ἀρνεῖται τήν εἰς τήν βούλησιν τῆς ἐξουσίας συμμόρφωσίν της καί μετ' ἀναιδείας καί θρασύτητος ὁμιλεῖ, εἰς σύντομον χρονικόν διάστημα, καί λόγῳ τῆς βασιλικῆς αὐτῆς καταγωγῆς, θά καταστῆ ὁ πόλος ἔλξεως καί ὁ ἄξων τῆς κατ' αὐτοῦ ἀντιστάσεως. Ἡ Ἀντιγόνη, ἀντιλαμβανομένη τήν πολιτικὴν τοῦ θέματος διάστασιν, ἐκρήγνυται ἀποκαλῶν τοῦτον μετά παρρησίας τύραννον, ὁ δέ Αἴμων, θεώμενος τήν τοῦ πατρός του πολιτικὴν καί προσωπικὴν ἀλλοίωσιν, εἰρωνεύεται τοῦτον ἐπιλέγων ὅτι:

" Καλῶς ἐρήμης γ' ἂν σύ γῆς ἄρχοις μόνος "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 739)

Ἄρχων καί ἡγέτης ὁ Κρέων! ὁ θεωρῶν τήν Ἀντιγόνην ὡς δούλην :

" . . . . . οὐ γάρ ἐκπέλει
φρονεῖν μέγ' ὅστις δούλος ἐστι τῶν πέλας "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 478 -479)

καί τούς ὑπηκόους του ὡς ὑποζύγια:

" κρυφῆ κάρρα σείοντες, οὐδ' ὑπὸ ζυγῷ
λόφον δικαίως εἶχον, ὡς στέργειν ἐμέ "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη στ. 291 - 292)

Ἡ πρώτη τοῦ χαρακτῆρος του ἀλλοίωσις παρουσιάζεται ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκουσ ὑπὸ τοῦ φύλακος. Ἀντιδρᾶ μέ τρόπον ὑπερβολικῶς καχύποπτον καί βίαιον. Μέ τόν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον ἀντιδρᾶ καί εἰς τά ὑπὸ τοῦ Τειρεσίου λεγόμενα. Ὡστόσον, εἰς τήν διαπίστωσιν τοῦ Κρέοντος ὅτι:

" Τό μαντικόν πᾶν φιλάργυρον γένος "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη στ. 1055)

ὁ Τειρεσίας τοῦ ἀπαντᾶ μετά τοῦ ἰδίου σκληροῦ καί βιαίου τρόπου:

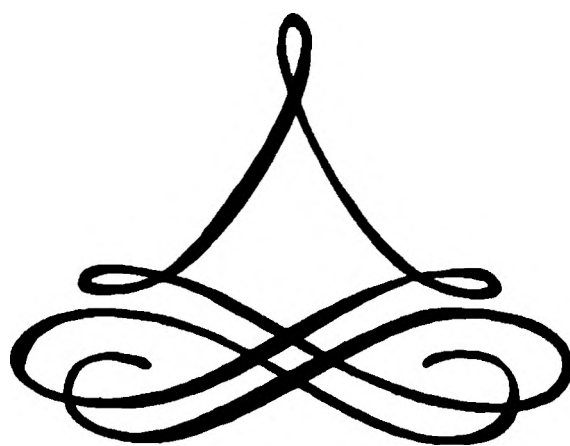
" Τό δ' ἐκ τυράννων αἰσχροκέρδειαν φιλεῖ "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη στ. 1056)

Ὡσαύτως καί εἰς τόν Αἴαντα, ὁ τῆς σοφίας ἐκπρόσωπος κατηγορεῖ τόν Ἀγαμέμνονα ὅτι εὐχαριστεῖται "κέρδεσιν τοῖς μὴ καλοῖς"⁴⁸⁹. Βεβαίως, εἰς τήν τοῦ Ἀγαμέμνονος περίπτωσιν τά κέρδη συνίσταντο εἰς τήν ἐπαναβεβαίωσιν τῆς ἐξουσίας, εἰς τήν τοῦ γοήτρου του ἱκανοποίησιν, εἰς τήν ἐπισφράγισιν τοῦ θριάμβου του ἐπί τοῦ νεκροῦ ἀντιπάλου του!

Φρονῶ ὅτι ὁ Κρέων εἶναι ρεαλιστής: θεωρεῖ ὅτι εἶναι ὁρατόν ὡς τό μόνον πραγματικό. Ἀποδέχεται τόν θάνατον ὡς γεγονός ὑποχρεωτικό, ἀλλ' ἀθέατον. Διά τοῦτο, τό τοῦ Ἄδου βασίλειον οὐδέν ἐσήμαινε δι' ἐκεῖνον. Ἡ Ἀντιγόνη, ἀντιθέτως, θεωρεῖται ἰδεαλίστρια, διά τήν ὁποίαν πρωτεύουσιν, κυρίαρχον θέσιν ἔχουν αἱ ἰδέαι καί ἀξίαι καί δὴ αἱ ἠθικαί.

Αὕτη εἶναι ἡ ἀκριβής ἔννοια, ὑπό τήν ὁποίαν δύναται τό διάταγμα τοῦ Κρέοντος κατά τῆς τοῦ Πολυνείκου ταφῆς νά γίνῃ κατανοητόν, ὡς τι κεντρικῆς σημασίας διά τό ἴδιόν του μαρτυρικό εἶναι καί ὡς τι τό ὅποιον ὑπερβαίνει ὑπέρ ἄγαν τά ἄμεσα ἀντανεκλαστικά ψυχολογίας ἢ τακτικῆς. Τό εἰρημμένο διάταγμα συμβολίζει καί προοικονομεῖ, καθ' ὕλην καί μετ' ἀκριβείας, τὰς ἀνθρωποκτόνους προθέσεις μετὰ τῶν ὁποίων θά τιμωρήσῃ ὁ Κρέων Ἀντιγόνην καί Αἴμονα.

Ἡ Ἀντιγόνη διά τοῦ "Κηρύξαντος Διός" καλεῖται διά νά γίνῃ μάρτυς. Ἡ ὁδός πρὸς τό μαρτύριον εἶναι αὕτη ἡ ὁποία τήν ἐξάγει ἐκ τῆς δυστήνου μοίρας της καί τήν μεταμορφώνει εἰς μέτοχον ἀληθοῦς ζωῆς, διά τήν ὁποίαν καταθέτει τήν μαρτυρίαν της. Μαρτύριον αἵματος, καί συγχρόνως μαρτύριον συνειδήσεως. Μαρτύριον συνειδήσεως, εἶναι ἡ πάλῃ τῆς Ἀντιγόνης νά πείσῃ τήν Ἰσμήνην καί ἐν συνεχείᾳ τόν Χορόν διά τήν ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεως καί τῆς πράξεώς της. Ἡ νοηματοδότησις τοῦ παρόντος ἐκ τοῦ ἐσχάτου, ὁ ἀγὼν της διά τήν συνάντησιν μετὰ τῶν φίλων. Σημαντικῆ, ὡστόσοσον, παράμετρος ταύτης τῆς μαρτυρικῆς πορείας εἶναι καί ἡ ὑπακοή εἰς τὰς θεϊκὰς ἐπιταγὰς. Ὑπακοή, ἡ ὁποία ἐν τῇ Ἀντιγόνη καταγράφεται, ὡς ἀπόταξις τοῦ ἀτομοκρατουμένου θελήματος καί ὡς ἀπέκδυσις τοῦ αὐτονομουμένου ἐγώ

⁴⁸⁹ Σοφ. Αἴας στ. 1349.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

" Ἄλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι
τόν εὐγενῆ χρῆ . . . . ."
(Σοφοκλ. Αἴας, στ. 479-80)

Κατά τήν διακεκομμένην Ψυχίατρον Dr Elisabeth Kubler - Ross⁴⁹⁰, "ὁ θάνατος εἶναι μία ἀνθρωπίνη διαδικασία . . . Ἡ ἐπιθανάτιος ἐμπειρία εἶναι σχεδόν ταυτόσημος μετά τῆς ἐμπειρίας τῆς γεννήσεως. Εἶναι μία γέννησις εἰς μίαν διαφορετικὴν κατάστασιν ὑπάρξεως ἢ ὁποία δύναται νά ἀποδειχθῆ πάνυ εὐκόλως . . . Ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἶναι τι ταυτόσημον μέ τήν τῆς χρυσαλλίδος ἔξοδον ἐκ τοῦ ἐαυτῆς κουκουλίου. . . Εἶναι μία μετάβασις εἰς μίαν ἀνωτέραν κατάστασιν συνειδήσεως εἰς τήν ὁποίαν ἐξακολουθεῖ νά ἀντιλαμβάνεται, νά κατανοῇ, νά γελά καί νά εἶναι ἰκανός νά ἀναπτυχθῆ. Τό μόνον πρᾶγμα τό ὁποῖον χάνει εἶναι ἐκεῖνο τό ὁποῖον πλέον δέν χρειάζεται: τό φυσικόν σῶμα".

Καί διά τό αἶσθημα τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. λέγει: "Ἐνας τρόπος διά νά μή φοβεῖσθε εἶναι νά μάθετε ὅτι δέν ὑπάρχει θάνατος, ὅτι τά πάντα εἰς τήν ζωὴν ἔχουν σκοπόν θετικόν. Ἀπαλλαγεῖτε ἀπό τήν ὀλην σας ἀρνητικότητα καί ἐκκινεῖσθε νά ἀντιλάβανεσθε τήν ζωὴν ὡς πρόκλησιν, ὡς χῶρον ἐξετάσεως τῶν ἰδικῶν σας ἐσωτερικῶν φυσικῶν πόρων καί δυνάμεως".

Ὁ θάνατος διά τήν ἀνθρωπίνη ἐμπειρίαν σημαίνει τήν καταστροφὴν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος· εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς βιολογικῆς ὑποστάσεως, ἡ παραχώρησις χώρου καί χρόνου εἰς ἄλλας ἀτομικὰς ὑποστάσεις, ἡ ἐπισφράγισις τῆς ὑποστάσεως ὡς ἀτομικότητος. Ταυτοχρόνως δέ, εἶναι καί ἡ πλέον τραγικὴ αὐτοαναίρεσις τῆς ἰδίας τῆς ὑποστάσεως, διάλυσις καί ἐξαφάνισις τοῦ σώματος καί τῆς ἀτομικότητος, ἢ ὁποία εἰς τήν ἐπιδιώξιν της νά αὐτοβεβαιωθῆ ὡς ὑπόστασις ἀνακαλύπτει ὅτι τελικῶς ἡ φύσις της τήν ὠδήγησεν εἰς ἐσφαλμένην ὁδόν, εἰς τόν θάνατον.

Ἡ πραγματικότης τοῦ θανάτου καταργεῖ καί συνθλίβει τήν ἀνθρωπίνη ὑπαρξιν. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐντοπίζεται τό πρόβλημα: Ἡ ἀτομικότης καί ἡ λανθασμένη πορεία τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς καταξίωσιν τῆς ἰδικῆς του προσωπικότητος-ὄντότητος, αὐτονόμως καί ἐγωιστικῶς, μακρὰν τοῦ ἄλλου - τόν ὁποῖον αἰσθάνεται ὡς κόλασίν του - (ὁ Κρέων λογίζεται ἐνθάδε ὡς προάγγελος τῆς περιφήμου Σαρτρικῆς ὁμολογίας) ἐπιδρᾷ καταλυτικῶς καί ὀδηγεῖ εἰς τήν ἀποσύνθεσιν καί τήν διάσπασιν τῆς ἀτομικῆς του ὑπάρξεως. Καί τοῦτον εἶναι θάνατος.

Ἡ τραγικὴ μοῖρα τοῦ θανάτου κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς ὑποκριτικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου καί διαστρέφει τήν ὑπόστασίν του μή δίδουσα

⁴⁹⁰ El. Kubler - Ross, *Διά τήν ζωὴν μετά θάνατον*, μτφ. Ἀθηνά Ντούργια Ἐκδόσεις Δίοδος Ἀθῆναι 1994 σελ. 14 - 15 καί 51.

περιθώρια σωτηρίας. Ὁ θάνατος ἔρχεται καί ὁ ἄνθρωπος ἀφανίζεται. Ἐκεῖνο τό ὅποιον ὥσπτόσον, καταξιοῖ, σώζει καί μακαρίζει τήν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν εἶναι ἡ βίωσις τῶν "νομίμων" τῶν θεῶν. Τῶν θεϊκῶν κελευσμάτων καί παρακαταθηκῶν.

Εἰς τά πλαίσια θεολογικῆς ἀποπείρας ψηλαφήσεως καί κατανοήσεως τοῦ θανάτου, ἡ Ἐλευσίνιος πίστις πληροῖ τόν μύστην γαλήνης, ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου. Ἡ ὑπαρξίς του ζωογονεῖται ἐκ τῆς βεβαιότητος καί τῆς χαρᾶς τῆς ἀθανασίας. Ἀντικρῦζει τήν νίκη, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς ἐνώσεως του μετά τῶν θεαινῶν καί τήν ὑπέρβασιν τῆς φθορᾶς καί τῆς θνητότητος εἰς τό πρόσωπον τῆς Δήμητρος. Ἡ τραγωδία τοῦ ἀνθρώπου διακόπτεται καί ὁ ἴδιος λυτροῦται ἐκ τοῦ θανάτου, οὐχί μέσω μιᾶς ἐνώσεως μέ γεώδη χαρακτηριστικά καί ἀνθρωπίνας διαστάσεις, ἀλλά μέσω τῆς ἐνότητος μετά τῆς ἰδίας τῆς Θεᾶς.

Ἐντός μίας τοιαύτης κοινωνίας μύστου καί θεοῦ, ἡ ἀνάγκη καί ὁ θάνατος παύουν νά εἶναι ὄριακά σημεῖα, διότι λαμβάνουν μίαν νέαν θέσιν ἐντός τοῦ κόσμου. Ἀναγκαστικῶς στεροῦνται τήν ἐχθρικήν των ἔννοιαν, διότι προσλαμβάνουν μίαν λειτουργικότητα ὑπηρετικήν τῆς μυσσεως. Οὕτως, ὁ μύστης, ἄνευ διαφυγῆς ἐν τῇ ἐπιγείῳ αὐτοῦ ζωῇ τῆς ἀνάγκης καί τοῦ θανάτου, προγεύεται ἤδη τῆς μακαριότητος καί ὀλβιότητος. διότι ὑπερνικᾷ τήν τραγικήν του μοίραν καί κυριαρχεῖ ἐπ' αὐτῆς οὐχί ἀποφεύγων ταύτην, ἀλλά προσδίδων εἰς αὐτήν ἕνα νέον νόημα.

Μόνον ἡ μύσις παρέχει τήν ἀθανασίαν καί διασώζει τόν μνηθέντα ἐκ τοῦ θανάτου. Βεβαίως, ὑπό συγκεκριμένους ὄρους καί προϋποθέσεις. Ἡ ὑπέρβασις τοῦ θανάτου ἀπαιτεῖ τήν πλήρη σύζευξιν μύστου καί Θεᾶς. Ἡ ἰδιαιτερότης καί τό σωτηριολογικόν περιεχόμενον τῆς ἐνώσεως ταύτης ἔγκειται εἰς τό γεγονός ὅτι παρέχει τήν δυνατότητα εἰς ἕκαστον μύστην τῆς προσωπικῆς μεθέξεως εἰς τήν "ἀνάστασιν" τῆς θεᾶς. Ἡ ἐπάνοδος τῆς θεᾶς ἐκ τῶν τοῦ "Ἄδου ταμείων" κατήργησε οὐσιαστικῶς τόν ἔσχατον ἐχθρόν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, καί οὕτως κατέστη ἡ ἀπαρχή τῆς ζωῆς ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τόν θάνατον. Ἡ παρουσία τῶν θεῶν πληροῖ τά πάντα καί ἐν πρώτοις τήν τοῦ μύστου ζωήν.

Δι' ὃ καί ὁ μύστης, ἄμα τῇ πληρώσει τῆς μυσσεως, ἔχει τήν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἐπάνοδος τῆς θεᾶς εἰς τήν γῆν εἶναι ἡ νίκη κατά τοῦ θανάτου. Νίκη ἡ ὁποία δέν ἀποτελεῖ ἕν ἀναγκαστικόν διά τήν ὑπαρξιν γεγονός, ἀλλά δυνατότητα τινα, ἡ ὁποία κερδίζεται μόνον δι' ἐλευθερίας καί ἀγάπης. Ἡ νίκη αὕτη ἐρείδεται ἐπί τῆς ἐπιστροφῆς καί ἀνόδου τῆς θεᾶς εἰς τόν ἄνω κόσμον, ἄνευ τῆς ὁποίας δέν δυνάμεθα νά ὀμιλῶμεν δι' ἀθανασίαν ἐφ' ὅσον ὁ θάνατος εἶναι τό μέγιστον καί κυρίαρχον πρόβλημα τῆς ἀνθρωπότητος.

Διά τοῦτο, καί εἰς τήν Ὁρθόδοξον θεολογίαν ἡ τῶν πιστῶν σωτηρία ἐρείδεται ἐπί τοῦ θαυμαστοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. "Εἰ Χριστός οὐκ ἐγήγερται ματαία ἡ πίστις ἡμῶν", λέγει ὁ οὐρανοβάμων Παῦλος. Ὁ Χριστός, ἄλλωστε, εἶναι ὁ "Σωτήρ τοῦ κόσμου" οὐχί διά τήν ἐπί τοῦ Σταυροῦ θυσίαν, ἐξαλείφων κατ' αὐτόν τόν τρόπον τᾶς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ἀλλά διότι "ἀνέστη ἐκ νεκρῶν θανάτῳ θάνατον πατήσας". Καί τά

Ἐλευσίνια Μυστήρια, ἐν προτυπώσει "Ὄρθοδόξου" Θεολογίας ἔχουν ὡς κέντρον τῆς διδασκαλίας των τὴν ἄνοδον καὶ ἐπιστροφὴν, τὴν "ἀνάστασιν" τῆς θεᾶς ἐκ τοῦ Ἄδου, ἡγουν τὴν νίκην αὐτῆς. Ἀναγνωρίζοντα οὕτω ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου δέν εἶναι ἠθικόν ἀλλ' ὄντολογικόν, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως καὶ οὐχί τῆς εὐμορφίας τοῦ κόσμου.

Σημειωθήτω ὅτι "ὁ Θεός θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδέ τέρεται ἐπ' ἀπωλεία ζώντων"⁴⁹¹. Εἰς τὴν πατερικὴν ἄλλωστε Θεολογίαν πέραν τοῦ ὅτι ὁ θάνατος ἀποτελεῖ τυραννίαν τινα τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν ὁ διάβολος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀποτελεῖ καὶ εὐεργετικὴν παραχώρησιν τοῦ Θεοῦ "ἵνα μὴ τό κακόν ἀθάνατον γένηται" Διότι δέν ἦτο δυνατόν νά δημιουργήσῃ τόν θάνατον ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον "πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν"⁴⁹². Ἀντιθέτως δέ, "ἔκτισε τόν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσία καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ιδιότητος ἐποίησεν αὐτόν"⁴⁹³.

Διὰ τὴν Ἀντιγόνην, ὁ θάνατος δέν εἶναι ὁ βασιλεύς τῆς φρίκης, ἀντιθέτως ἡ φρίκη τοῦ θανάτου εὐρίσκεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι, ὢν χωρισμός ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, ὁ θάνατος εἶναι καὶ χωρισμός ἐκ τῶν θεῶν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μεγίστη εὐεργεσία, διότι θά εὐρίσκεται μονίμως μετὰ τῶν φίλων. Διὰ τοῦτο καὶ δέν τρομάσσει πρό τῆς ἀπειλῆς τοῦ Κρέοντος καὶ δέν καταθλίβεται πρό τοῦ θανάτου. Ὀδυνᾶται δι' ἄλλους λόγους. Δι' ὃ, καὶ ἡ τρομερὰ καὶ μυστηριώδης ὑπαρξις τοῦ θανάτου δέν πληροῖ τὴν Ἀντιγόνην φόβου καὶ ἀγωνίας, ἀγχους καὶ ὀδύνης, ψυχικοῦ ἄλγους καὶ ὑπαρξιακοῦ ρίγους⁴⁹⁴. Ἡ, ἐν τινι μέτρῳ καὶ τρόπῳ, ὀρθόδοξος τοῦ θανάτου ἀντιμετώπισις ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης φέρει εἰς τὴν μνήμην μου τὴν ἐπισήμανσιν περιωνύμου πνευματικοῦ Ἀγιορείτου Γέροντος, λέγοντος: "ὅτι δέν φοβεῖται τόν θάνατον, τόν φοβεῖται ὁ θάνατος". Διαφορετικὴ ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ τοῦ θανάτου ἀντιμετώπισις ὑπὸ τῶν δύο ἡρώων τῆς τραγωδίας:

Διὰ τὴν Ἀντιγόνην: **ὄ ν τ ο λ ο γ ι κ ὸ ς ἀ ν α π ρ ο σ α ν α τ ο λ ι σ μ ὸ ς.**

Διὰ τόν Κρέοντα: **ἐ π ι κ ῖ ν δ υ ν ο ς ἀ π ο π ρ ο σ α ν α τ ο λ ι σ μ ὸ ς.**

Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος, καὶ αὐτός οὗτος ὁ μύστης, συνεχίζει νά ἀγανακτῆ κατά τοῦ θανάτου. Ἡ διαλεκτικὴ μύστου - θεᾶς συντηρεῖ τὴν ἐξονομασθεῖσαν ἀγανάκτησιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, διότι θεωρεῖ τὴν ὑπαρξιν ὡς δῶρον ἄξιον εὐγνωμοσύνης καὶ καταφάσεως, ἕνα δῶρον τὸ ὁποῖον, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τυγχάνει νά εἶναι χάρις καὶ ἐλευθερία, εἶναι ἀδύνατον ἀφ' ἑαυτοῦ νά ὑπάρχη αἰωνίως. Ὁ κόσμος εἶναι τόσον κτιστός οὕτως ὥστε δέν δύναται νά ζήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τόσον ἀγαπητός εἰς τοὺς θεούς οὕτως ὥστε νά δύναται νά ἐπιζήσῃ. Ὁ θάνατος, ὁ "ἔσχατος

⁴⁹¹ Σοφ. Σολομ., Α, 13

⁴⁹² Α Τιμοθ., Β, 4

⁴⁹³ Σοφ. Σολομ., Β, 23

⁴⁹⁴ Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν φαρμάκων κατά τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Διατί; Διότι ὁ ἀγαπῶν θεωρεῖ τόν ἀγαπώμενον ἄλλον ὡς μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅτε δέ ὁ ἴδιος θνήσκῃ, πιστεύει ἐπομένως ὅτι μόνον ἐν μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του θνήσκει, ἐνῶ τὸ ἄλλον μέρος, ὁ ἄλλος ἐπιζεῖ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἕνα μέρος τοῦ ἐγὼ του ἐπιζῆ τότε ὁ θάνατος δέν εἶναι ὀλοσχερῆς ἐξαφάνισις τοῦ ἐγὼ, καὶ ἐπομένως ὁ φόβος τοῦ (ἐπερχομένου) θανάτου εἶναι μικρότερος.

ἐχθρός" τῆς ὑπάρξεως, δέον νά ὑπερνικηθῆ. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διά τῆς καθόδου καί τῆς ἀνόδου τῆς θεᾶς, γεγονότα τά ὅποια ὡς ἱστορική μυστηριακή πραγματικότης ἀποτελοῦν τό κέντρον τῆς ζωῆς ἐκάστου μύστου. Δι' ὃ, καί ὁ τῆς φιλότητος καί ἀγάπης θρίαμβος τῆς Ἀντιγόνης. "Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει", κινεῖται πέριξ τοῦ ἄξονος τῆς διαλεκτικῆς σχέσεως μύστου καί θεᾶς. Τό ἀνθρωπολογικόν καί δυναμικόν νόημα ταύτης τῆς σχέσεως φανεροῦται εἰς τήν ὑπέρβασιν τῆς τραγικότητος τοῦ θανάτου καί εἰς τήν ἐξασφάλισιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Εἰς τό δράμα οὖν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ὁ ἐλευσίνιος στοχασμός προτείνει τήν ἔνωσιν τοῦ μύστου μετά τῆς θεᾶς. Ἡ ἀγαπητική - μυστηριακή ἔνωσις μύστου καί θεᾶς σώζει ἐκ τοῦ θανάτου. Μόνον ἐντός τῆς εἰρημένης σχέσεως καταφάσκειται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις καί ὑπερβαίνεται ἡ φθαρτότης τῆς φύσεως τοῦ μύστου. Δι' ὃ καί ἡ ἔνωσις ταύτη ὀδηγεῖ εἰς τήν ταύτισιν. Ἀποτελεῖ τήν προτύπωσιν τῆς περιωνύμου Παυλείου ὁμολογίας: "Ζῶ δέ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δέ ἐν ἔμοί Χριστός"⁴⁹⁵. Διά τοῦτο καί ἡ Ἀντιγόνη θά ἠδύνατο νά λέγῃ: "οὐκ ἔστι οὖν τοῖς δούλοις σου θάνατος. . . ἀλλά μετάστασις ἀπό τῶν λυπηροτέρων ἐπὶ τά χρηστότερα καί θυμηδέστερα καί ἀνάπανσις καί χαρά"⁴⁹⁶.

Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως ἡ ἀθανασία εἶναι μία ἀντικειμενική πραγματικότης, διότι διατελεῖ ἐντός τῆς ἀγάπης τῶν θεῶν. Τήν στιγμὴν ταύτην ἡ ζωὴ τῶν μυστῶν ὑπερβαίνει τήν φθοράν καί τόν θάνατον καί εἶναι αἰωνία ἐφ' ὅσον καί ἡ ζωὴ τῶν θεῶν εἶναι αἰωνία, διότι εἶναι προσωπική, δηλ. πραγματοῦται ὡς ἔκφρασις ἐλευθέρας κοινωνίας, ὡς Φιλότης.

Ὁ Πλάτων, ὡσαύτως, δηλοῖ, ὅτι διά νά παραμείνῃ ἐλευθέρη πολιτεία τινα, δέον ν' ἀπαρτίζηται ἐκ πολιτῶν μὴ φοβουμένων τόν θάνατον. Διά τοῦτο καί καταδικάζει ἀπεριφράστως τούς λόγους τοῦ νεκροῦ Ἀχιλλέως:

*" Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητεύεμεν ἄλλω,
ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρω ᾧ μὴ βίωτος πολὺς εἶη
ἢ πᾶσιν νεκύεσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν"
(Ὅμηρ. Ὀδύσσεια, Λ' στ. 489 - 491)*

ἐγείρων οὐσιαστικῶς ἓνα κεντρικόν θέμα διά τήν ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Πρόκειται διά τήν ἔναντι τοῦ θανάτου στάσιν, ἡ ὅποια τυγχάνει διαφορετικὴ, ἀναλόγως τῶν κοινωνικῶν χώρων καί τῶν διαφόρων στιγμῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Δυνάμεθα νά εἴπωμεν ὅτι, ἐξαιρέσει ἐνίων κλειστῶν θρησκευτικῶν ὁμάδων ὡς οἱ Πυθαγόρειοι καί οἱ Ὀρφικοί, ὁ θάνατος διά τόν Ἔκτορα καί τόν Ἀχιλλέα εἰς τήν Ἰλιάδα⁴⁹⁷ ἢ διά τόν Ὀδυσσεά εἰς τήν Ὀδύσειαν ἀποτελεῖ, παρὰ τήν κυριαρχίαν τοῦ ἡρωϊκοῦ ιδεώδους, ἓνα ἀναγκαῖον κακόν, μίαν προοπτικὴν, τήν ὅποιαν ὁ γενναῖος ἀνὴρ ἀντιμετωπίζει μετά περισσοῦ θάρρους, ἀλλ' ἄνευ οὐδεμιᾶς χαρᾶς. Ἡ

⁴⁹⁵ Γαλατ., Β' 20

⁴⁹⁶ Εὐχή Ἐσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας.

⁴⁹⁷ Cl. Mosse, *La Grèce archaïque d' Homère a Eschyle*, Paris 1984 σσ. 40 - 41.

ἀντίληψις αὕτη τοῦ θανάτου ὡς ἀναγκαίου κακοῦ θά λειτουργήσῃ ἕως τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ὑπάρχουν, βεβαίως, τελετουργίαι, ὡς τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, διὰ τὰς ὁποίας ἡ μύησις⁴⁹⁸ ἠδύνατο νά διήρχετο μέσω τῆς βιώσεως ἑνός συμβολικοῦ θανάτου. Ὡσαύτως, διεσώθησαν τραγικά ἔργα, ὡς ἡ ἐξεταζομένη τραγωδία, εἰς τὰ ὁποία συναντῶμεν προανάκρουσμα τι τῆς ἐξαγγελίας ὅτι ὁ θάνατος δυνατὸν νά ἀκολουθῆται ὑπὸ μιᾶς ἄλλης ἀνωτέρας σχεδὸν θεϊκῆς ζωῆς. Μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἄρχεται μία μακρὰ διαδικασία, ἡ ὁποία θά ὀλοκληρωθῆ κατά τὰ πρῶτα χριστιανικά ἔτη, καί ἡ ὁποία συνεπάγεται τὴν θετικὴν ἀξιολόγησιν τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς⁴⁹⁹.

Ὁ θάνατος διὰ τὴν Ἀντιγόνην εἶναι ἰδιότυπος δυνατότης ὑπάρξεως καί δὴ ἡ πλέον προσωπική, ἡ πλέον ἀδέσμευτος, ἡ πλέον ἀνυπέρβατος δυνατότης. Ἡ ἰδία ἡ ὑπαρξις εἶναι πρὸς θάνατον. Ὅμως ἡ Ἀντιγόνη ἀναλαμβάνει τοῦτον τὸν τρόπον ὑπάρξεως ὅσον ζεῖ. Καί τὸ γεγονός τοῦτον ρίπτει τὴν ὑπαρξιν ἐν τῇ ἀγωνίᾳ. Καί ἀπέρχεται πρὸς τὸν κόσμον. Ἐκ τῆς ἀγωνίας ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ της, ἐκ τῆς ἀγωνίας τυχόν συναντήσεως μετ' αὐτῆς, ἀναζητεῖ καταφύγιον εἰς τὸν κόσμον καί τὴν ἐκείνου συμπαράστασιν: ". . . ὧ γὰς πατρίας πολῖται". Διότι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ὑπαρξιακὴν τινὰ κατηγορίαν, ἕναν τρόπον ὑπάρξεως, εἶναι ὁ αὐθεντικὸς κ ὁ ς κ ρ ι τ ῆ ς τῆς Ἀντιγόνης, ἐφ' ὅσον ὁ κόσμος δέν εἶναι συγκεκριμένον τι πρόσωπον, οὐδέ ὅλος ὁ κόσμος ὁμοῦ. Χαρακτηριστικόν του εἶναι ἡ συναισθηματικὴ καί ἠθικὴ ταύτισις καί ἡ ἀμφιμονοσήμαντος μετὰ τῆς ἡρώιδος μέριμνα διὰ τὴν προώθησιν καί προαγωγὴν τῶν εὐγενῶν ἰδεωδῶν καί δὴ τῆς φιλότητος, εἶναι ἡ τάσις του δι' ἐξίσωσιν πρὸς τὴν ἀποικομένην ἡρώίδα. Εἶναι ἡ συμπόρευσις ἀποφάσεως καί εὐθύνης, καί τοῦτο εἶναι τὸ μέγιστον τῆς ἡρώιδος κέρδος. Εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἀγωνίας, ἡ ἀφύπνισις τῆς συνειδήσεως. Καί ἡ ἀπάντησις ἔρχεται διὰ στόματος τοῦ μόνου *Homo amatus*, τοῦ Αἴμονος:

" οὐ φησί Θήβης τῆσδ' ὁμόπολις λεώς "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 733)

Ὡστόσο, ἡ ἀγωνία ἔναντι τοῦ θανάτου δέν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἔκπτωσιν τῆς Ἀντιγόνης, ἡ ὁποία παραμένει αὐθεντικὴ καί διαυγῆς ὑπαρξις, ἀποφεύγουσα τὸ ψεῦδος τῆς ἀγωνίας, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τῆς συνειδήσεως ἡ ὁποία πληροῦται ἐντὸς τῆς σιωπῆς. Καί αὕτη, ἡ σιωπηλὴ καί ἐτοίμη διὰ τὴν ἀγωνίαν ἀποποίησις τῆς ἐπιβληθείσης ἐνοχῆς, εἶναι ἡ ἀπόφασις ἀποδοχῆς τοῦ θανάτου. Συνιστᾷ δέ τὴν πιστότητα τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τὸν ἑαυτὸν της· εἶναι ἡ ἐλευθερία πρὸς τὸν θάνατον. Ἀποδεσμεύει τὴν ἡρώίδα ἀπὸ τὴν πόλιν, οὐχὶ ὁμως ἐκ τοῦ κόσμου καί δὴ τῶν φίλων.

⁴⁹⁸ Πίνδαρ. *Θρηνοί*, ἀποσπ. 10, - Σοφοκλ. ἀποσπ. 719: τὸ πρῶτον ὁμιλεῖ διὰ τὴν μνητικὴν βίωσιν τοῦ θανάτου, ἐνῶ τὸ δεύτερον ὑπόσχεται ἕνα εἶδος μεταθανατίου ζωῆς, ἥδη πρὸ τῶν Πλατωνικῶν ἐξαγγελιῶν

⁴⁹⁹ *Paganism and Chistianity in the fourth century*, ἐκδ. A. Momigliano, Oxford 1963).

Ἀντιθέτως, μόνον κατ' αὐτόν τόν τρόπον παρέχει τήν δυνατότητα καί εἰς τούς λοιπούς πολίτας νά συν - υπάρχουν καί νά δύνανται νά εἶναι αὐθεντικοί καί ἀληθεῖς: *κοινωνία φίλων*. Διότι μόνον διά τῆς βιώσεως ταύτης τῆς προϋποθέσεως, *φίλοι* αὐτῆς ἔσονται.

Ὡς πρός τοῦτο, ἀποφασισμένη ἡ Ἀντιγόνη, ἀποκαλύπτει τήν κατάστασιν, δηλ. τήν ἐντός της διανοιγομένην ἐνθαδικότητα. Χάριν αὐτῆς ἀναλαμβάνει θαρραλέως τό πεπρωμένον της καί συλλαμβάνει κατά τρόπον ἀποφασιστικόν τόν ἐν τῷ κόσμῳ ρόλον της. Οὕσα ἐτοιμή διά τήν πλέον χαρακτηριστικήν καί αὐθεντικήν της στιγμήν: **τόν θάνατον**. Πῶς ὁμως; ὑπερβαίνουσα τόν θάνατον καί ὑπερβαίνουσα τούς πολίτας, ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι τούς ἐξάγει ἐκ τῆς θεμελιακῆς καλύψεώς των ὑπό τοῦ καθεστωτικοῦ φόβου, παρέχουσα εἰς αὐτούς τήν νέαν αἰσιόδοξον δυνατότητα: **νόημα** καί **ἀλήθεια**. Ἡ Ἀντιγόνη ἠρωοποιεῖται, ὑπερβαίνουσα πολίτας καί θάνατον. Ὑπερβαίνει τό ὑπό τοῦ Κρέοντος ἐπιβληθέν **μηδέν** διότι ὁ κόσμος ἄνευ *φίλων* διά τήν Ἀντιγόνην ἐξισοῦται μετά τοῦ μηδενός: *μηδενοῦται*.

Ἄλλωστε, ὁ Κρέων οὐ μόνον φέρει ἐν ἑαυτῷ στοιχεῖα τοῦ μηδενός ἀλλά συνίσταται ἐκ τοῦ μηδενός, δι' ὃ καί εἰς τό τέλος τοῦ δράματος ὡσαύτως μηδενοῦται. Ἐκ δέ τῆς δραματικῆς δράσεως, συνάγομεν τό συμπέρασμα ὅτι διά νά εἶναι ὁ Κρέων πηγὴ τοῦ μηδενός φέρει ἐντός του τό μηδέν. Μή λησμονῶμεν ὁμως ὅτι τό μηδέν δέν ἀποτελεῖ λογικήν κατηγορίαν, ἀλλά πρωταρχικῶς ὄντολογικήν κατηγορίαν: διά τοῦτο δέν εἶναι ἡ ἄρνησις ἡ ὁποία θεμελιοῖ τό μηδέν ἀλλά τό μηδέν τήν ἄρνησιν. Ὑπάρχει, ὡστόσο, ἡ ὑπέρβασις, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἰδία ἡ ἐλευθερία: τό θεμέλιον τῶν θεμελίων διά τήν πορείαν πρός τήν εὐδαιμονικήν ἀθανασία. Διά τοῦτο, εἰς τό ἀνθρώπινον "*θρηνῶ καί ὀδύρομαι ὅταν ἐννοήσω τόν θάνατον*", ἡ Ἀντιγόνη, τό κάλλιστον τῆς φιλότητος θήραμα, ἀντιτάσσει τό "*φίλη μετά φίλων κείσομαι*", μεταμορφοῦσα κυριολεκτικῶς τήν τοῦ θανάτου κοσμολογίαν.

Διά τοῦ θανάτου ὡστόσο τῆς Ἀντιγόνης, ὁ θάνατος διαθέτει τήν "*ἐπικαρπία*", ἀλλ' οὐ πλέον τήν "*κυριότητα*" ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιφέρει καταστροφὴν ὡς ἕνας ἐχθρός ὁ ὁποῖος νικημένος ὑποχωρεῖ καί ἀφανίζει, ἐκδικητικῶς, τά πάντα ἄνευ δυνατότητος "*θανάτου τοῦ ἀνθρώπου*". Καί τοῦτο, διότι ὁ τῆς Ἀντιγόνης θάνατος δέν ἐπέστη ὡς ὕστατος σπασμός ἐνός τρομεροῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ὡς γενναία διαμαρτυρία πρός τήν μοῖραν καί τήν τυραννίαν, ὡς σκίρτημα ἐπισφραγίζον τήν ἀπόφασιν τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου. Πέραν καί ἀσχέτως τούτων, ἦλθεν ὡς ἐπιταγή κλήσεως, ὡς ἀνταπόκρισις εἰς κελεύσματα ἐξ ἐκείνων τά ὁποῖα μόνον ἡ τῶν μυστῶν ψυχὴ δύναται νά συλλαμβάνη καί νά μεταπλάθῃ εἰς νόμους ἀρετῆς, ἐξ ἐκείνων τά ὁποῖα μόνον τό ἀνένδοτον πάθος, διά τήν φιλότητα καί ἐλευθερίαν, δύναται νά δέχεται ὡς λυτρωτικόν μήνυμα προωρισμένον νά γονιμοποιῇ δι' αἵματος τήν Ἐλευσίνιον μύησιν.

Ὁ θάνατος, ὡστόσο, τῆς Ἀντιγόνης δέν ἦτο καιρική τις ἐπιλογή, ἀλλά προῖόν ὠρίμου σκέψεως καί ἐπισταμένης μελέτης. Ἀπό τῆς ἀπωλείας

τῶν προσφιλῶν οἰκείων της, θεᾶται καί ἀντιλαμβάνεται τὰ ἀνάκτορα οὐ μόνον ὡς εἰρκτήν, ἀλλ' ὡς τάφον: ὁσμίζεται τήν ταφικὴν ὁσμὴν τῶν ἀπωλέσθέντων φίλων. Διὰ τοῦτο καί τό ἰδικόν τῆς Νυμφεῖον δέν τήν φοβίζει, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀγαλλομένῳ ποδί χωρεῖ εἰς τήν μετά φίλων λύτρωσιν, διότι ἡ ζωὴ, ἄνευ τούτων καί γέμουσα συμφορῶν, "νεκρά ἐστὶ".

Ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης ἦτο ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐλπίδος καί τῆς προσδοκίας τοῦ κόσμου διὰ τήν πλήρωσιν τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης. Διὰ τοῦ θανάτου τῆς Ἀντιγόνης, κλείει, οὐσιαστικῶς ἓνα σημαντικό κεφάλαιον τοῦ κόσμου τῆς ὑποταγῆς καί τοῦ θανάτου. Ἐπισφραγίζεται διὰ τῆς θυσίας μιᾶς ἀθώας, τῆς μεγαλυτέρας ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐπιλογή τοῦ θανάτου εἰς τόν ὅποιον ἔξει ὁ Κρεόντειος κόσμος. Ἐπεβεβαιώθη ἡ ἀδυναμία του οὐ μόνον νά ἀποδεχθῆ τό μήνυμα τῆς ζωῆς εἰς προοπτικὴν αἰωνιότητος, ἀλλά συγχρόνως καί ἡ ἀδυναμία νά ἀντιμετωπίσῃ τόν ἔλεγχον ἐκ μέρους ἐκείνης, ἡ ὁποία ἐκήρυτε τήν ἐλπίδα τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἔχει ὡς εἰδοποιόν διαφορὰν τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί τήν εὐδαιμονικὴν τοῦ ἀτόμου μακαριότητα.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ Κρέοντος ἦτο ἐπιλογή κοσμική, διότι ὁ θάνατος δέν ἔχει οὐδεμίαν προοπτικὴν. Ἐπιβάλλει εἰς τόν κόσμον μίαν διάκρισιν γραμμικὴν, πέραν τῶν ὁρίων τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύν ἢ ἀναφορὰν. Ἐνῶ συγχρόνως ἀποκλείει τήν δυνατότητα κατανοήσεως τῶν πραγμάτων καί τῶν σχέσεών των εἰς μίαν λογικὴν ἐνότητα, δέν διευκολύνει οὐδέ τήν κατανόησιν των ἀτομικῶς καί μεμονωμένως, διότι ὁ θάνατος δέν ἔχει ὁ ἴδιος νόημα. Ἦτο ἀποτέλεσμα μιᾶς σκοτεινῆς ἐπιλογῆς τοῦ Κρέοντος, γεγονός τό ὅποιον τελικῶς ἀπεστέρησεν ἐκ τῶν Θηβαίων τήν δυνατότητα συνθέσεως τῆς ζωῆς εἰς δημιουργικὴν πνευματικὴν ὁλότητα. Ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης ἦτο τό ἀποτέλεσμα ἑνός τυφλοῦ ἐγωϊσμοῦ. Οἱ μικροὶ καί φθονεροὶ τῆς ἐξουσίας καί τοῦ λαοῦ ἠνώθησαν... **Ταφείτω!**...

Καί παραλλήλως, ὁ λαός τῶν Θηβῶν ἐβίωνε τήν δοκιμασίαν τῆς ἐλπίδος, ἐφ' ὅσον ἀντιμετώπιζε πλέον τήν συνεχῆ ἀπειλήν ἑνός τυράννου, ὁ ὅποιος ἐκινεῖτο εἰς τὰ ὄρια ἐπιλογῆς τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης ἦτο ἔγκλημα ὀριακόν καί συγχρόνως ἓνα μέγιστον μήνυμα πρὸς τόν Θηβαϊκόν λαόν: Ἦτο μία κλῆσις ἀπολύτου μεταστροφῆς, ἐκ τῆς ἀρνήσεως εἰς τήν κατάφασιν καί τήν ἀποδοχὴν τῆς ζωῆς. Δέν ἦτο ὡσαύτως κλῆσις δι' ἀντίστασιν εἰς τόν τύραννον, διότι ἡ Ἀντιγόνη ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ἡ δύναμις τῆς ὑβρεως διὰ τοῦ θανάτου της θά ἐλάμβανε τέλος ἐφ' ὅσον θά ὑπῆρχε ἄμεσος ἄτη καί κάθαρσις.

Ἡ ἀπόφασις θανάτου τῆς Ἀντιγόνης ἀπετέλεσε τήν ἐσχάτην πρόκλησιν τῶν σκοτεινῶν τῆς ὑβρεως δυνάμεων. Ὁ κόσμος τῆς ἐξουσιαστικῆς ὑβρεως πρόκειται νά συναντηθῆ μετά τῆς Μάρτυρος ἀποφασιστικῶς ἐντὸς τοῦ Νυμφείου. Κατὰ τήν ὡς ἄνω συνάντησιν, τό γηρασμένον καί ἀλλοιωμένον πρόσωπον τοῦ κόσμου ἀποκτᾶ τήν θαλερότητα τοῦ προσώπου τῆς Μάρτυρος. Τῆς ἐς αἰεί νέας Ἀντιγόνης. ἔχει ἤδη σημάνει ἡ ὥρα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. ἔχει ὡσαύτως σημάνει καί ἡ ὥρα τῆς Ἱστορίας. Καί τοῦτο, διότι ἡ ὥρα τοῦ θανάτου εἶναι ἡ ὥρα τοῦ

μαρτυρίου αλλά συγχρόνως και ή ώρα του ανθρώπου. Ώρα ανταλλαγής του θανάτου μετά της ζωής, της ιστορίας μετά της αιωνιότητας. Είναι τό πρελούδιον του θριάμβου της φιλότητος. Κατά δέ τήν όρθόδοξον πίστιν, "Δίκαιος εάν φθάση τελευτήσαι εν αναπαύσει έσται."

" Η φοινία θεών τών νερτέρων . . . κόνις ", ήτο ή επίσημος αίτία του θανάτου της Άντιγόνης, ή ρίψις κόνεος επί του αίματοβαφέντος πτώματος του άδελφου της, προς άνταπόκρισιν εις τάς τών του Όλύμπου και τών χθονίων θεοτήτων άπαιτήσεις. Ωστόσο, ή Άντιγόνη παρέδωκεν έαυτόν θυσίαν εύπρόσδεκτον διά τήν στήριξιν τών του κάτω κόσμου δικαίων, σεβίσασα και τά του Άδου δίκαια. Ο της Άντιγόνης θάνατος αποτελεί τό αντίλυτρον σωτηρίας του οίκου τών Λαβδακιδών εκ της πρωτάρχου άτης του Λαίου έως και του Οιδιποδείου άγους. Είναι όντως ή άκτίς άελίου, ή ζωοπάροχος και ζωαρχική αύρα, τό φάος τών Θηβών, ή δυναμική του οίκου παλιννόστησις εις τήν πόλιν.

Σύμπορος ό Χορός εις τήν του Κρέοντος όλισθηράν πορείαν, δικαιολογει τήν τούτου θανατηφόρον άπόφασιν, όμιλών περί της "Φρενών Έρινύος", καταδικάζων ούτωςί τήν άνυπακοήν της. Είναι ώστόσο έξοργιστική ή του Χορου άποψις, ότι οι Χθόνιαι θεότητες όδηγούν εις θάνατον τήν Άντιγόνην διά μίαν προς αύτάς προάξιν εύσεβείας, ή όποία προάξις αποτελεί άλόγιστον μωρίαν. Είναι δυνατόν νά πιστεύουν οι τών Θηβών σοφοί Γέροντες ότι ό όδυνώμενος λαός τών Θηβών ήδύνατο ν' άποδεχθή τήν άποψιν ότι μία Έρινύς εργάζεται εντός της γενναιοφρόνου πριγκηπίσσης των, όδηγούσα ταύτην νά έπιτελέση προάξιν τινά ή μή εκτέλεσις της όποίας θά έπροκάλει, κατά Τειρεσίαν, τήν όργήν:

" . . . Άιδου και θεών Έρινύες "
(Σοφοκλ. Άντιγόνη, στ. 1075)

Κατά δέ τό γλώσσα λανθάνουσα τ' άληθή λέγει, προσωπικώς φρονώ ότι ή λέξις άνοια, λεγομένη ενθάδε διά τήν Άντιγόνην, ουσιαστικώς αναφέρεται και προαναγγέλει τήν του Κρέοντος συντριβήν. Εκείνος, άλλωστε, παρουσιάζεται τελικώς άννους έργω τε και λόγω, εκλαμβάνων τό καλόν διά κακόν. Είναι ή προαναγγελία μιās επιδειχθησομένης τυραννικής και θανατηφόρου άνοίας και συγχρόνως ή του κοινοϋ προετοιμασία διά τήν πτώσιν του Τυράννου. Είναι ή αντίθεσις εις τό τελικόν φ ρ ο ν ε ι ν, αναφερόμενον εις τήν επιδειχθεισαν φρόνησιν της Άντιγόνης ν' άποδεχθή τήν τών θεών κλησιν και όλοθύμως κλινούσης υπέρ αυτών νά υπερασπίση τά δίκαιά των, τά όποια:

" οϋ γάρ τι νϋν γε κάχθές, άλλ' άείποτε
ζή ταϋτα, κούδεις οίδεν έξ ότου 'φάνη "
(Σοφοκλ. Άντιγόνη, στ. 456 - 457)

Είναι ή τραγική ανατροπή! . . .

Θαϋμα φρικωδέστατον ή τόν φίλον θάπτουσα τάφω κατατίθεται. . .

Ἡ πορεία, ἄλλωστε, τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τὸν θάνατον δὲν ἀποτελεῖ ἓνα μόνον ἱστορικὸν καὶ τραγικὸν γεγονός. Εἶναι ἐκ παραλλήλου καὶ γεγονός μετὰ βαθυτάτου συμβολισμοῦ, ὡς ἐκφράζον τὴν μεγαλειώδη τοῦ ἀνθρώπου πορείαν πρὸς τὴν δικαίωσιν καὶ τὴν δόξαν. Συμβολίζει τὴν διαχρονικὴν του πορείαν, πορείαν συνεχῶν ἀγώνων, καὶ τὸν προσανατολισμὸν του πρὸς τὴν θέωσιν καὶ τὴν αἰωνιότητα, τὴν καιρικὴν καὶ τὴν ἄχρονον : τὴν Βιό - αἰωνιότητα, ἣ ὁποία περιλαμβάνει τὴν μεγάλην τοῦ ἀνθρώπου νοσταλγίαν καὶ προσδοκίαν τοῦ ἐπέκεινα, τοῦ ἔτι, τό ὁποῖον, μετὰ τῆς συμβατικῆς μορφῆς τοῦ μελλοντικοῦ, δὲν ἔχει εἰσέτι ἀποκαλυφθεῖ. Δίδει εἰς ἐκάστην τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπικαιρότητος. Ναί, διὰ τοῦ θανάτου τῆς Ἀντιγόνης ἡ αἰωνιότης φανεροῦται ὡς ἐπικαιρότης.

Ἡ συνειδήσις καὶ ἡ βίωσις, ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης, τῆς αἰωνιότητος ὡς ἐπικαιρότητος ἀποτελεῖ ἓνα εἰσέτι σημαντικὸν στοιχεῖον τοῦ χαρακτήρος της. Ὡς ἔκφρασις, περιέχει μίαν ταυτολογίαν, διότι ἡ μία ἔννοια εὐρίσκεται, τρόπον τινά, ἐντὸς τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικαιρότης ἐκφράζει μίαν δεοντολογίαν, ἓνα πνευματικὸν αἶτημα συγχρονισμοῦ καὶ πνευματικὸν ἐγερτήριον σάλπισμα δι' ἐγρήγορσιν, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά ἀντιμετωπίζη τὴν αἰωνιότητα ὡς παρόν, οὐχί μελλοντικὸν καὶ μακρινόν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευράν ἡ αἰωνιότης εἶναι ἡ ἐπικαιρότης, ἡ συνεχῆς παρουσία ἠθικῆς, ὀλβίας ζωῆς, εἰς τό πεδῖον τῆς ὁποίας ὀφείλει νά ἐντάσσεται ὁ ἄνθρωπος, διὰ νά φωτίζεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς φιλότητος. Αὕτη ἡ σχέσις τῶν δύο ἐννοιῶν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης ὑπερβαίνει καὶ μεταμορφώνει τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, φανερώνει μίαν πνευματικὴν ποιότητα, ἐκφράζει μίαν ὑποχρέωσιν διὰ τό ἄτομον καὶ συγχρόνως καὶ μίαν εὐθύνην: Νά μεταμορφώνη τὸν χρόνον, ἐξ ἀπλῆς ἐναλλαγῆς καὶ κινήσεως, εἰς ζώην, εἰς συνειδήσιν ὑπάρξεως, ἣ ὁποία ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τοῦ φυσικοῦ καὶ ἐγγίζει τὴν αἰωνιότητα.

Ἀντιγόνη καὶ Πολυνείκης συνυπάρχουν καὶ ἐν τῷ θανάτῳ. Πολυνείκης ἐπὶ τῆς γῆς, Ἀντιγόνη ὑπὸ τὴν γῆν. **Ἡ Ζωὴ ἐν Τάφῳ.** Ὅμως: "**Ὀλβιος Τάφος**", διότι "**ζωῆς θησαυρὸς θεῖος ἀναδέδεικται.**" Ἡ μή πτοηθεῖσα καὶ σπυσάσασα ταχύ κομίζουσα χοάς νεκρικὰς καὶ μῦρον ἀγάπης διὰ τῆς τοῦ Πολυνείκου ταφῆς, προτυποῖ καὶ ὁδοποιεῖ καὶ τὴν ἰδικὴν της ταφήν, ὅτι μετὰ τό τοῦ Πολυνείκου πάθος "**μικρόν τοῦτο γέγονεν**". Ὡς κατὰ Hoderlin, "**Ἐσπερία, θεότης τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως**", μᾶς παραπέμπει ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἔργου στίχων εἰς τό χθόνιον τοῦ ἔργου θέμα, τὴν ἀπόδοσιν τοῦ νεκροῦ "**εἰς γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθην**" ὑπογείως, εἰς τὸν ἐν ζωῇ ἐνταφιασμὸν της, ὡς καὶ εἰς τὰς πρωτογόνους δυνάμεις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, αἱ ὁποῖαι κατοικοῦν εἰς τό χθόνιον βασίλειον.

Ἡ Ἀντιγόνη, πρὸ τοῦ θανάτου, παρουσιάζεται ἀνωτέρα καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται μὲν τὴν δυνατότητα τῆς διαφυγῆς ὑποτασσόμενος καὶ ὑπακούων εἰς τοὺς πατρῶους νόμους τῆς πόλεως, ὡστόσον, κατὰ τὴν δίκην καὶ καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τῆς φυλακίσεώς του,

δέν ἔπαυσε νά ὑπερασπίζεται τήν ἀθωότητά του. Οὐσιαστικῶς, ἀπορρίπτει καί τήν νομιμότητα τῆς ποινῆς καί τήν ἐναντίον του δικαστικήν δίωξιν. Καί εἶναι ἀνωτέρα, διότι παρουσιάζει τήν παλιννόστησιν τῆς ἀτομικῆς, ἀποσπασματικῆς συνειδήσεως εἰς τήν συνεκτικότητα τοῦ Ἀπολύτου καί ἀθανάτου. Καί διά τοῦ στίχου:

*" ἄλλ' εἰ μὲν οὖν τάδ' ἐστίν ἐν θεοῖς καλά,
παθόντες ἄν ξυγγοῖμεν ἡμαρτηκότες . . . "*

ἡ Ἀντιγόνη τίθεται ὑπεράνω καί τοῦ Σωκράτους. Τρομερά καί μεγίστη ἐξύψωσις. Ἡ διατύπωσις καί ἡ ὑψηλόφρων διάθεσις μᾶς ὀδηγεῖ μακρύτερον. Εἰς τήν βάσιν τοῦ Σταυροῦ, εἰς τόν τοῦ Κρανίου τόπον, μετά τῆς βεβαιότητος ὅτι ἡ "θεωθεῖσα" Ἀντιγόνη εἶναι ἡ προτύπωσις τοῦ μεγάλου τούτου μυστηρίου καί μαρτυρίου τῆς Ἱστορίας, ἐφ' ὅσον, κατά F. Slegel, καθίσταται τό ὁρατόν τοῦ θεϊκοῦ παράγοντος ὑπό ἀνθρωπίνην μορφήν.

Ἡ Ἀντιγόνη εὐρίσκετο εἰς μίαν πορείαν ἡ ὁποία τήν ὀδηγεῖ εἰς ἀνώτερα ἠθικά, φιλοτικά καί πνευματικά ἐπίπεδα. Δέν ἀποτελεῖ ὁμως, πρό τῆς καταδίκης καί τοῦ θανάτου, ὀλοκληρωμένην πνευματικήν ὑπαρξιν. Ἔχουσα τήν φιλότητα ὡς κύριον χαρακτηριστικόν της, ἡ ὁποία προσδίδει ἠθικήν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἐνέργειάς της, τήν ἔφεσιν τῆς ἐλευθερίας, τόν πόθον τῆς ἠθικῆς τελειότητος, θέτει εἰς κίνησιν τήν ὑπαρξίν της, ὥστε νά ἐπιτύχη τήν μετοχήν της εἰς ἀνωτέραν πολυδιάστατον ζωήν. Διά τοῦτο, ἀκριβῶς, καί παραμένει μαχητική ἕως τῆς τελευταίας ἐπιγείου στιγμῆς της. Τήν στιγμὴν τοῦ, διά τοῦ θανάτου, θριάμβου τῆς ζωῆς. Καθ' ὅσον ζωή νοεῖται ὁ τρυφερός ἐπικουρισμός της αὐταπαρνήσεως καί τῆς φιλότητος, ὡς παρουσιάζεται ἐντός τῆς *Α ὕ γ ι ἦ ς* καί ἡ ἠρωϊκὴ εἴσοδος εἰς τήν αἰωνιότητα. Ναί . . . εἶναι ὁ διθύραμβος τῆς ἀληθείας καί αἰωνίου ζωῆς καί μακαριότητος. Εἶναι ἡ γλυκυτάτη στιγμή τῆς ὑλοποιήσεως τῶν προσδοκιῶν της, ὅτε ὁ πόθος καί ἡ ἐλπίς μετατρέπονται εἰς ὑπέρτατον χαμόγελον δικαίωσεως καί ἀθανασίας. Εἶναι ἡ Δόξα καί ἡ αἰωνιότης. Ἡ στιγμή τῆς μεταθέσεως εἰς τήν Ὀλύμπιον ἄνεσιν, ἀπό τῆς τρικυμίας τοῦ βίου εἰς τόν εὔδιον λιμένα τῶν Νήσων τῶν Μακάρων.

Ἐγράφη - Hoderlin - ὅτι ἡ Σοφόκλειος ἠρώϊς βαδίζει πρὸς τόν θάνατον *"ἀπελπιστικῶς μόνη"*, καί δὴ μέ *"νοῦν σκοτισθέντα"* ἢ καί *"διατετραγμένον"*. Φρονῶ ὅτι ἀκριβῶς τό ἀντίθετον συμβαίνει: Πορεύεται τήν τοῦ μαρτυρίου ὁδόν προπεμπομένη καί συνοδευόμενη ὑπό ἀοράτου νέφους μαρτύρων, ὡς ἡ Νιόβη, ὁ Λυκοῦργος, ἀλλά καί πλήθους ἀποιχομένων Ἐλευσινίων μυστῶν. Ἴσως ἀπελπιστικῶς μόνη, διότι οὐδεὶς ἐθεώρησε καί ἀτένισε ταύτην ἐν ἔλευσινίῳ προθεωρήσει καί παρακαταθήκῃ. Ἀλλ' ἐπ' οὐδενί τρόπῳ μετά σκοτισθέντος νοός. Μεθ' ἠρέμου συνειδήσεως καί ἐκουσία βουλήσει, κατέρχεται διά νά συναντήσῃ *"ἀνεπαισχύντῳ προσώπῳ καί πεφωτισμένῃ διανοίᾳ"*, τοὺς ἑαυτῆς φίλους,

δυναμικῶς πορευομένη πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων προσφερομένην ἀγήρω μακαριότητα.

Ἐνδεικτικὸν τῆς ἀθανασίας τῆς εἶναι ἢ διπλὴ ἐπανάληψις τῆς λέξεως "παῖς". Δηλ. *Παῖς θεῶν!* Ναί, ἡ Ἀντιγόνη, κατερχομένη, ἀθανατοῦται καὶ λυτροῦται. Διὰ τοῦτο καὶ τό ἑαυτῆς *Νυμφεῖον* ὄλβιος ἀναδέδεικται τάφος. Κάτω ἐν τάφῳ καὶ ἄνω ἐν θρόνῳ, κάθηται ἡ Ἀντιγόνη. Κατέρχεται ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς, συντριβουσα τοὺς μiasματικούς μοχλοὺς τῶν πεπεδημένων Λαβδακιδῶν προσφέρουσα αὐτοῖς τὴν ποθουμένην λύτρωσιν, δωρουμένη οὕτως, τῇ ἐνδόξῳ αὐτῆς γενεᾷ "*τῇ κολασθεῖσα καὶ ἁμαρτωλῶ*", τό ὑπὸ τῆς ὕβρεως τρωθὲν κῦρος καὶ ἐπὶ τὴν παλαιάν ἐπαναγάγη δόξαν, ἀξίαν καὶ περιοπὴν. Κροτήσατε οὖν χεῖρας, διότι τυράννου καθεῖλε τὴν ἔπαρσιν καὶ δύναμιν καὶ πρὸς τὴν Ὀλύμπιον πορεύεται μακαριότητα, τὴν ἠτοιμασμένην τοῖς ἀγαπῶσι τοὺς θεοὺς.

Δοκιμάζεται "*ὡς χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ*", καὶ ἠρωϊκῶ τῷ τρόπῳ παραδίδει τό πνεῦμα τῆς "*Νῦν τά πάντα πεπλήρωται φωτός: Ὀλυμπός καὶ Θήβα καὶ τά καταχθόνια*". Τὰ εὖοσμα καὶ ἠδύπνοα τῆς εὐσεβείας τῆς ἄνθη παραδίδονται εἰς τὸν λαόν τῶν Θηβῶν ὡς μνημονοφυλάκος ἔργου ἀγαθοῦ καὶ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. Διὰ τοῦτο, ὅπου ἐάν διδαχθῇ ἢ τραγωδία ταύτη ἐν ὄλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Ἡ Ἀντιγόνη αὐτο - παραδίδει ἑαυτὸν, ὑπακούουσα ἕως τοῦ ταφικοῦ θανάτου διὰ νά ἐπαναδωρήσῃ εἰς τὴν ζωὴν νόημα, νά καταξιώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην περιπέτειαν, διανοίγουσα ταύτην εἰς ἓνα δυνατὸν μέλλον: τὴν τελικὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ θέωσιν.

Διὰ τοῦ Κρεόντος διατάγματος, ὁ θάνατος εἰσέρχεται εἰς τό τραγωδιακὸν γίνεσθαι, οὐ μόνον ὡς ἀντικειμενικός - συμβολικός ἄξων, ἀλλ' ὡς συσπειρωμένον ἐλατήριον μιᾶς ἐπικειμένης τραγωδίας, ἐφ' ὅσον ἢ τοῦ διατάγματος ἄγνοια ἐπισύρει τὸν θάνατον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ εἰρημένη τραγωδία βρίθῃ παρομοίων λέξεων, ὡς: *νεκρός, θανεῖν, θανόντων*. Ἐν τῇ προόδῳ τῆς οἰκονομίας τοῦ δράματος, αἱ ἐξονομασθεῖσαι λέξεις στεροῦνται τὴν αἴγλην των, τὸν θεϊκὸν των ἀντίπαλον, τὸν ὁποῖον μία ὑπερτάτη ποιητικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνόρασις τοὺς εἶχε προσδώσει εἰς τὴν ραψωδίαν Ω τῆς *Ἰλιάδος*. Εἰς τὴν διπολικὴν ταύτην τραγωδίαν θανάτου καὶ ζωῆς, ὅπου "*ζωὴ ἐκ τάφου ἀνέτειλε*", τό ὑπέρτατον τῆς Ἀντιγόνης καθῆκον ἐπιβάλλει τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ λεξιλογίου τοῦ θανάτου εἰς τὴν ὁμηρικὴν σωτηριακὴν του ἀξίαν καὶ περιοπὴν, ἐκ τῶν ὁποίων τό εἶχεν ἀπομονώσει ὁ τοῦ Κρεόντος πολιτικός βιταλισμός.

Αἱ τῆς Ἀντιγόνης, ἄλλωστε, ἀπαντήσεις καὶ ἡ τοῦ θανάτου ἐξύμνησις ὡς "*κλέος εὐκλεέστερον*" εἶναι κομβικῆς σημασίας διὰ τὴν περαιτέρω στάσιν τῆς. Ἐνστερνωμένη μετ' εὐγλωττίας τὸν πρόωρον θάνατον, ἐκ τοῦ στ. 462 κ. ἔ., δέν προκαλεῖ ἀπλῶς τὸν Κρέοντα. Ταυτοχρόνως ἀψηφεῖ τοὺς ζώντας, ἀλλ' οὐ πάντας. Μόνον τοὺς θέτοντας τὴν ζωὴν ὑπεράνω τῆς ὀλβιότητος καὶ αἰωνιότητος τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἐλευθέρα τοῦ θανάτου ἐπιλογή, καὶ δὴ προῶρος, ἰσοδυναμεῖ μετὰ τῆς ἀπολύτου διατηρήσεως τῆς κυριαρχίας καὶ δὴ τῆς αὐτοκυριαρχίας

έναντι τοῦ μοναδικοῦ φαινομένου, διά τό ὅποϊον ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε θά γνωρίσει τήν ἴασιν:

" *Ἴαιδα μόνον φεῦξιν οὐκ ἐπάξεται* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 361)

Ναί, πρόκειται δι' ἐκουσίαν καί ἀκώλυτον ἐπιλογήν! Ἡ Ἀντιγόνη, καί πρό τῆς συναντήσεως μετά τῆς Ἴσμήνης ἀλλά καί καθ' αὐτήν, εἶχεν ἤδη ἐπιλέξει τόν θάνατον:

" *καλόν μοι τοῦτο ποιούση θανεῖν* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 72)

Ὅμιλεῖ δέ διά τόν ἑαυτόν της ὡς ἤδη ἀποθανοῦσα:

" *. . . . . ἡ δ' ἐμή ψυχή πάλαι
τέθνηκεν, ὥστε τοῖς θανοῦσιν ὠφελεῖν* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 559 - 560)

Εἰς δέ τόν ἐκπληκτον Κρέοντα μετ' ἀκαταισχύντου παρρησίας καί θάρρους οὐ τοῦ τυχόντος, λέγει:

" *. . . . . εἰ δέ τοῦ χρόνου
πρόσθεν θανοῦμαι, κέρδος αὐτ' ἐγώ λέγω* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 461 - 462)

Αὕτη ἀκριβῶς ἡ διακήρυξις ὄντολογικῆς ἐλευθερίας γεννᾷ τήν πρὸς στιγμὴν ἀγωνιώδη, ἄν καί ὡσαύτως περιφρονητικὴν ἐρώτησιν: "Θέλεις τι μείζον ἢ κατακτεῖναί μ' ἐλών;". Ἡ Ἀντιγόνη, ἔναντι τῆς ματαιοδόξου τοῦ Κρέοντος ὀργῆς, διερωτᾶται ἐάν ἔχει τήν δυνατότητα καί τήν δύναμιν νά ἐκχυδαίση, νά εὐτελίση μετά τοῦ πλέον αὐθαιρέτου πόνου τοῦτον τόν θάνατον; Τόν ἐλευθέρως ἐπιλεγέντα ἰδικόν της θάνατον.

Ὁ Κρέων εἶναι ὁ δράστης τῆς πλέον προκλητικῆς ἀντιστροφῆς τῶν ἀξιῶν, ἀπό τῆς ἐκθέσεως τοῦ δυσώδους νεκροῦ εἰς τήν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς καί τόν ἐκτοπισμόν τῶν ζώντων εἰς τό σκοτεινόν ὑπόγειον τοῦ θανάτου. Δέν δύναται ὁ ταλαίπωρος νά ἀντιληφθῇ τό μέγεθος τῆς ἐπερχομένης τραγωδίας, τῆς θεϊκῆς ἄτης, οὐδέ τήν στιγμὴν κατά τήν ὁποῖαν ὁ Τειρεσίας τόν ἐρωτᾷ τόν λόγον:

" *τίς ἀλκή τόν θανόντ' ἐπικτανεῖν;* "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ., στ. 1030.)

Ἡ ποινή τοῦ θανάτου, τήν ὁποῖαν ὁ Κρέων ἐπιβάλλει εἰς τήν Ἀντιγόνην τῆς εἶναι παντελῶς καί παγερῶς ἀδιάφορος. Διότι ἡ ποινή ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τήν δουλικήν σφαῖραν τοῦ ἐγκοσμίου χρόνου. Εἶναι ἄκυρος, ὑπό τήν ἰδίαν ἀκριβῶς ἔννοϊαν ὑπό τήν ὁποῖαν εἶναι ἄκυρον

τό στενωῶς συνδεδεμένον διάταγμα τοῦ Κρέοντος διά τό τοῦ Πολυνείκουσ λείψανον. Δικαίως ἡ τραγωδία αὕτη θά ἡδύνατο διά μιᾶς πρώτης καί ἐπιπολαίου θεωρήσεως νά θεωρηθῆ πλήρης θανάτου. Θάνατος, ὡστόσον, οὐκ ὑφίσταται διά τούς ἐκ τοῦ θανάτου μεταβαίνοντας εἰς τήν ζωήν. Οὐσιαστικῶς, εἶναι μία προφητική περί τῆς ἀληθοῦς ζωῆς τραγωδία.

Διά τήν πρό τοῦ θανάτου Ἀντιγόνην ἰσχύει ὡσαύτως ἡ κραυγή ἀγωνίας ἐκ τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ Αἰσχύλου:

" τίς ἄν γονάν ἀραῖον ἐκβάλει δόμων;
κεκόλληται γένος πρός ἅτα " ⁵⁰⁰

Καί ὄντως, τό τῶν Λαβδακιδῶν γένος, μετά τά σωρευθέντα μiasματικά ἄγη γέμει ὄνειδους καί συμφορῶν. Ὁ τῆς Ἀντιγόνης θάνατος - θάνατος ἐξ εὐγενοῦς αἰτίας - εἶναι ἡ ἐπανασυμφιλίωσις μετά τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καί τῶν Θηβαίων πολιτῶν. Ἡ μεταστροφή τῶν θεῶν ἀπό τιμωρῶν, εἰς θεοῦς εὐμενεῖς καί συνοδίτας.

Διάφορος, ἀλλά λίαν σημαντική εἶναι ἄλλωστε καί ἡ περί κέρδους ἀντίληψις Κρέοντος καί Ἀντιγόνης. Ἐκείνη θεωρεῖ ὡς κέρδος, δι' ἕνα ἄτομον τό ὅποῖον ζεῖ ἐν μέσῳ πλήθους συμφορῶν καί δεινῶν, τό θάνατον. Εἶναι ἡ προτύπωσις τοῦ Χριστιανικοῦ μαρτυρίου, "ἐμοί τό ζῆν Χριστός τό δέ ἀποθανεῖν κέρδος", ἡ συνύπαρξις μετά τοῦ Φίλου Χριστοῦ, ἐφ' ὅσον καί κατ' Ἐκείνον "ὕμεῖς φίλοι μου ἐστέ". Ἀντιθέτως, ὁ Κρέων θεωρεῖ κέρδος τήν ὑπ' αὐτοῦ κατάκτησιν καί ἄσκησιν τυραννικῆς, ἀντιθέου ἐξουσίας. Βίοι ἀντίθετοι! . . .

Ὅ,τι κρατεῖ ἕνα νεκρόν ἐκτός τοῦ χώρου καί τοῦ κόσμου εἰς τόν ὅποῖον ἀνήκει, ἐνῶ παραλλήλως θάπτει μίαν ζῶσαν ψυχήν. Διά τοῦτο καί τιμωρεῖται ἐκ τῶν:

" Αἶδου καί θεῶν Ἐρινύες "
(Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 1075)

Ὁ θάνατος, τόν ὅποῖον ἐκουσίως, ἐλευθέρως καί ἐνσυνειδήτως ἐπιλέγει ἡ Ἀντιγόνη, ἔχει νοηματικούς ἄξονας, οἱ ὅποιοι ὑπερβαίνουν ἐξ ὀλοκλήρου τήν βούλησιν καί τήν κατανόησιν τοῦ Κρέοντος. Ἡ Ἀντιγόνη εἶχεν διδαχθεῖ εἰς τόν Κολωνόν ὅτι μόνον ἡ πλήρης τοῦ θανάτου ἀποδοχή, δύναται νά ἀποφέρῃ εἰς τόν θνητόν μονιμότητα, *διάρκειαν*. Διά τοῦτο, καί ἀπορρίπτει μετά βδελυγμίας τήν προοπτικήν μιᾶς ἄλλης *αἰωνιότητος*. Τῆς ἀρκεῖ ἡ διά τῆς ταφῆς καί τοῦ θανάτου πληρότης τοῦ Εἶναι της, ἡ ὁποία κατά Σοφοκλήν συνεπάγεται ἕνα φορτισμένον δυναμικόν καταστροφῆς, καί δὴ αὐτοκαταστροφῆς. Σημειωθήτω ὅτι τό ποιόν τῆς πράξεως ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς πληρότητος, ὄντως ἐπηρεάζει ἐντόνως τήν ἠθικότητα ἢ ἀνηθικότητα τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς. Δι' ὃ καί ἡ Ἀντιγόνη,

⁵⁰⁰ Αἰσχύλ., Ἀγαμέμνων, στ. 1565.

ἀπαρνούμενη τήν ἐρωτικήν μύθισιν, νυμφευομένη δέ συγχρόνως τόν θάνατον, ὑποδεικνύει τόν μόνον δρόμον ὁ ὁποῖος παραμένει ἀνοιχτός εἰς τούς θνητούς, ἐάν ἐπιθυμοῦν διακαῶς καί μόνον τήν ἠθικήν των δικαίωσιν: τήν ὁδόν τοῦ μαρτυρίου. Μαρτυρική, αἱμάτινος πορεία πρὸς τόν *Τύμβον - Γολγοθᾶν*: πρόσκλησις καί πρόκλησις. **Ἴδε ἡ γυνή...**

Τοῦ ἐνδόξου θανάτου, προηγεῖται τό πάθος: "*Τό πάθος τό σεπτόν ἢ παροῦσα τραγωδία λαμπροφορεῖ*". Ὅτε ὥστόσον ὀμιλοῦμεν διά τό πάθος τῆς Ἀντιγόνης, ὑπερβαίνομεν τήν συγκίνησιν τῆς ἀθωότητος, τῆς ἀδικίας καί τῆς συμπαθείας. Καί τοῦτο, διότι δέν πρόκειται διά τό πάθος ἑνός ἀνθρώπου, ἀδυνάτου ἐνώπιον τῆς κακίας, τοῦ μίσους καί τῆς τυραννίας. Ὅμιλοῦμεν διά τό *Φρικτόν Πάθος* μιᾶς πριγκηπίσσης, κεχωρισμένον οἰασδήποτε ἀνθρωπίνης ἢ ιδεολογικῆς σκοπιμότητος, πάθος τό ὁποῖον χαρίζει τήν ἐλευθερίαν εἰς τόν ἄνθρωπον, πάθος παραμένον ἀκατανόητον εἰς τήν ἱστορίαν. Καί τοῦτο, διότι τό σεπτόν τοῦτο πάθος εἶναι ἡ ἀποκάλυψις καί ἡ ἐσχάτη ταπείνωσις μιᾶς πριγκηπίσσης ἢ ὁποῖα, διά τῆς θανατικῆς αὐτῆς καταδίκης, ἀναδεικνύεται μάρτυς τῆς φιλότητος καί μέτοχος τῆς μετά θάνατον εὐδαιμονικῆς ἀθανασίας.

Τό πάθος τοῦτον εἶναι τό μυστήριον τῆς κοινωνικότητος, ἀνθρωπινότητος καί ἀγαθότητος μιᾶς Ἐλευσινίου μύστου, ἢ ὁποῖα ἀναιρεῖ οἰανδήποτε ιδέαν δυνάμεως, ἐξουσίας καί βίας, οἰανδήποτε ιδέαν ἀντιπαλότητος, ἀντιδικίας καί ἐχθρότητος εἰς τήν σχέσιν της μετά τῆς ἐξουσίας καί τῶν συμπολιτῶν της. Πάντα ταῦτα, διότι στηρίζεται εἰς τήν ἀλήθειαν καί τήν ἀγάπην, τήν θεϊκὴν ὑπακοήν. Τήν ἀλήθειαν ἢ ὁποῖα ἀγαπᾶ καί ἐλευθερώνει καί ἀθανατεῖ, ἀλλά ἢ ὁποῖα δι' αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πάντοτε πάθος καί θάνατος. Ὅλα ἐκεῖνα τά ὁποῖα εἶναι ἡ ἀλήθεια. Δι' αὐτῆς, ἢ πάσχουσα Ἀντιγόνη θά καταστῇ ἐμβληματικὴ μορφή τῶν Θηβῶν καί τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ὡς ἢ μεταβάλλουσα τήν φρίκην τοῦ πάθους εἰς χάρισμα τῆς ἀγάπης. Διότι τό πάθος της εἶναι πάθος ζωοποιόν τό ὁποῖον ἀθανατίζει καί ζωοποιεῖ, καθιστῶν ταύτην ὑπόδειγμα διά τὰς μελλοντικὰς γενεὰς μυστῶν καί πολιτῶν.

Ἀλλά τό φοβερόν καί σωτηριῶδες μυστήριον ἔγκειται εἰς τό γεγονός ὅτι ἢ Ἀντιγόνη πάσχει μετά τοῦ ἀνθρώπου (Πολυνείκης) καί διά τόν ἄνθρωπον (Θηβαῖοι). Οὕτως, οἱ Θηβαῖοι ἔχουν τήν δυνατότητα, ὁμοῦ μετά τῆς πασχούσης ἡρώιδος, νά συμπορεύωνται καί νά συν - πάσχουν μετ' αὐτῆς εἰς τήν ἱστορικὴν της περιπέτειαν ἢ τήν ἔσχατον ἀναζήτησιν τοῦ ὑψίστου νοήματος τῆς φιλότητος καί ἀθανασίας. Συνοδῖται εἰς τό πάθος τῆς παραδόξου παντοδυναμίας τῆς ἀγάπης της.

Ὡς στερωῶς ἐπὶ τοῖς τῶν Ἐλευσινίων προσβλέπουσα, ἀποδέχεται χαρίεσσα τόν θάνατόν της ὡς δυνατότητα μετοχῆς εἰς τήν κένωσιν τῶν θεῶν, ὡς τήν ἀναγκαστικὴν πορείαν πρὸς τήν ἐσχατολογικὴν πραγματικότητα, ὡς τήν ἀπαρχὴν διά τήν ἀθανασίαν καί τήν αἰωνιότητα. Ἐκ τῶν ἐπιλογῶν ἄλλωστε τῆς ἐπιγείου ζωῆς, κρίνεται ἢ τῶν ἀνθρώπων ἐπιστροφή εἰς τό "*ἀθάνατον κάλλος*". Δι' ὃ, καί ὁ τῆς ἀθανασίας χῶρος ὀρίζεται ἀπὸ τὰς διαστάσεις τῆς ἐπιγείου ζωῆς ἑνός ἐκάστου.

Ὡστόσον, ἡ τῆς ἀθανασίας ὁδὸς τὴν ὁποῖαν διανοίγει ἡ Ἀντιγόνη δυναμικῶς, ἐρχομένη πρὸς τοὺς Θηβαίους - ἀνθρώπους καὶ διὰ τοὺς Θηβαίους, εἶναι ἡ ὁδὸς τοῦ πάθους τὸ ὁποῖον παραμένει μυστήριον ἄρρητον εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς φιλοτικῆς οἰκονομίας. Ἡ φιλοτικὴ εὐσπλαχνία τῆς Ἀντιγόνης μαρτυρεῖται εἰς τὸ ταφικόν της πάθος, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἀγάπη μὴ πάσχουσα, ἡ ὁποία νὰ τιμωρεῖται καὶ νὰ ἀποθνήσκῃ. Καὶ τοῦτον εἶναι τὸ παράδοξον τῆς παντοδυναμίας τῆς ἀγάπης, ἐκείνης ἡ ὁποία δίδει τὰ πάντα ἀλλὰ δὲν εἰσπράττει ἢ δὲν ζητεῖ οὐδέν. Μιᾶς ἀγάπης ἡ ὁποία χαρίζεται ἢ θνήσκει δι' ὄλους ἀνεξαιρέτως. Τὸ ταφικόν πάθος τῆς Ἀντιγόνης δὲν εἶναι μιὰ πρᾶξις δικαιοσύνης, ἀλλὰ ἀποκάλυψις τῆς ἀγαθότητος τῶν θεῶν.

Τὸ πάθος τῆς Ἀντιγόνης κορυφοῦται εἰς τὸν ταφικόν της θάνατον. Αὕτη εἶναι ἡ ἔσχατος ἀποκάλυψις τῆς ἀγάπης τῶν θεῶν πρὸς τὴν ἡρώϊδα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν θρίαμβον τῆς πιστότητος καὶ ἐμμονῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπαρχὴν μιᾶς νέας ἐποχῆς. Ἐποχῆς ἐσχατολογικῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, διὰ μιάν νέαν ζωὴν, ζωὴν καινὴν εἰς τὴν καρδίαν τῶν μυστῶν καὶ τῶν τῆς Θήβας πολιτῶν. Διὰ τοῦτο ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης καὶ ὁ τοῦ Κυρίου Σταυρός ἀποτελοῦν τὰ κέντρα τῆς καινῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ *Τυμβῆρης θάλαμος* εἶναι τὸ μέγα σημεῖον ἢ τὸ μέγα θαῦμα τῆς παντοδυνάμου ἀγάπης, ἡ ὁποία χωρίζει εἰς δύο τὴν ἱστορίαν τῶν μυστῶν, καὶ καθίσταται ἡ ἀπαρχὴ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἱστορίας ἐν φιλότητι, ἡ ὁποία νοεῖται κυρίως ὡς ὑπαρξις καὶ ἱστορία, πνευματικὴ καὶ ἐσωτερικὴ.

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ τάφος καὶ ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι τάφος καὶ θάνατος ἐκούσιος, μυστήριον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης της καὶ οὐχὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ τῆς ἐξουσιαστικῆς - ἱστορικῆς ἀναγκαιότητος. Ὁ τάφος εἶναι μυστήριον φοβερόν οὐχὶ διότι εἶναι ὄργανον μιᾶς φρικτῆς τιμωρίας, ἀλλὰ διότι ἐνσαρκώνει τὴν δύναμιν τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν ὑπακοήν της, τὴν δόξαν της εἰς τὴν λοιδωρίαν της, μιᾶς ἡρώϊδος ἡ ὁποία "*οὔτοι συνέχθειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν*". Διὰ τοῦτο, καὶ ὁ τάφος της θά εἶναι ἔκτοτε ἡ ἄρρητος καὶ ἀνερμήνευτος ἀκατάληπτος καὶ ἀκατάλυτος δύναμις οὐ μόνον τῶν Θηβῶν ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας ὁλοκλήρου.

Ὁ τάφος καὶ ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης ἢ ὁ ταφικός θάνατός της εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ἀητήτου ἀδυναμίας ἢ τῆς πανσθενοῦς ἀσθενείας τῆς ἡρώϊδος, τὸ φοβερόν μυστήριον τῆς σιωπῆς καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας, τὸ ὁποῖον δὲν ὀφείλεται βεβαίως εἰς ἀφασίαν τινα, ἀλλ' εἰς τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ὑπομένει καὶ ὑποφέρει τὴν ἐξουσιαστικὴν μανίαν, παραφορὰν καὶ ἀθλιότητα. Καὶ τοῦτο ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτῆς.

Ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ διὰ τῶν αἰώνων κλῆσις τῆς ἡρώϊδος, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν. Τὸ πρῶτον μέγα σκάνδαλον εἰς τὴν σωτηριολογικὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης. Καὶ εἶναι βεβαίως διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τῶν Μυστηρίων καὶ

τῆς φιλοσοφίας. Καί λέγομεν διά τήν τῶν Μυστηρίων ἱστορίαν, διότι ἀποτελεῖ τήν ἐπαναβίωσιν τῆς ταφῆς καί ἐπανόδου τῆς θεᾶς Κόρης.

Εἰς τόν τάφον τῆς Ἀντιγόνης εἶναι κεκρυμμένον, καί φανεροῦται διά τρόπου μοναδικοῦ καί αὐθεντικοῦ τό μυστήριον τῆς θεϊκότητος καί τῆς, φιλότητος τῶν θεῶν. Ὁ τάφος μαρτυρεῖ τήν ἀγάπην τῶν θεῶν, ἡ ὁποία γυμνώνει καί κενώνει ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἀγαποῦν χάριν τῶν ἀγαπωμένων των. Ἡ ἀγάπη εἶναι δύναμις *"μεταβάλλουσα τήν φύσιν τῶν πραγμάτων"*. Αὕτη εἶναι ἡ κορύφωσις τῆς ἀγάπης της: Δίδει τά πάντα εἰς τούς ἄλλους, τούς φίλους, μή κρατοῦσα οὐδέν δι' αὐτήν. Κενοῦται διά νά πληρωθοῦν οἱ φίλοι τῆς ἀγάπης της. Διά τοῦτο ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τήν κρίσιν τῆς κρίσεώς μας, ὑπῆρξεν τεκμήριον καί ἀπόδειξις δικαιοσύνης διά τούς φίλους αὐτῆς, γεγονός ὄριακόν διά τήν δικαίωσίν των.

Ὁ τάφος εἶναι τό δεσμοτήριον τοῦ θανάτου καί ὁ Ἄδης τό βασιλείον της! Ἡ Ἀντιγόνη διά τοῦ θανάτου της θανατώνει τόν θάνατον συντριβουσα τήν τυραννίδα ἐξουσίας καί θανάτου. Ἐκ τούτου πηγάζει ἡ δικαία τιμωρία τῶν ὑβριστῶν καί δολίων, καί ἡ ἄφθαρτος ζωὴ διά τούς φίλους. Διά τοῦ θανάτου της, ἡ Ἀντιγόνη ἐκλόνισε, ἐκένωσε καί τέλος καθήρεσε τήν ἐξουσίαν τῆς τυραννικῆς κυριαρχίας, τῆς βίας καί τῆς καταδυναστεύσεως, τοῦ φόβου, τοῦ τρόμου καί τοῦ σκότους.

Ἡ ταφή εἶναι ἡ θριαμβευτική εἴσοδος τῆς Ἀντιγόνης εἰς τήν περιοχὴν τοῦ κράτους τοῦ θανάτου. Εἴσοδος καταλυτική καί ἀπαρχὴ ἀθανασίας. Οὕτως, ὁ θάνατος καί ὁ Ἄδης θά παραμείνουν ἡ μοναξιά καί ὁ τρόμος μόνον τοῦ Κρέοντος. Ὁ λαός τῶν Θηβῶν ἠδύνατο πλέον νά ἐορτάσῃ τήν νίκην ἐπὶ τοῦ τυράννου καί τοῦ Ἄδου. Νά ἐορτάσῃ τό ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ἀντιγόνης ἐκπηγάζον αἰώνιον καί ἐλπιδοφόρον μήνυμα: Δέν ὑπάρχει θάνατος τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, εἰς τόν ὅποιον δέν δύναται νά παρέμβῃ σωτηρίως ἡ φιλότης.

Τό πάθος καί ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης συνιστοῦν τήν αὐθεντικότητα τῆς κατὰ θεῶν βιοτῆς της ἢ τήν ρωμαλεότητα τοῦ φιλοτικοῦ ἠθους τά ὁποῖα διέρχονται ἢ καταξιοῦνται μέσῳ διαρκῶν ἀπαρνήσεων καί ὑπερβάσεων.

Ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἡ νίκη ἐπὶ τοῦ θανάτου, θανάτωσις τοῦ θανάτου, κατάλυσις τοῦ κράτους τοῦ θανάτου, διά τοῦ τῆς ἡρώιδος θανάτου. Καί ταυτοχρόνως ἡ ἔκρηξις καί ὁ ἐμπλουτισμός τῆς ζωῆς καί τῆς κοινωνίας τῆς ζωῆς, τό μυστήριον τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, ἡ δύναμις τῆς τελικῆς καί ἐσχάτου ἐλευθερίας πάντων ἡμῶν. Εἶναι πόθος τῆς ἀθανάτου ζωῆς, ἡ ὀριστική ἐκ τοῦ θανάτου ἐλευθερία. Ναί, ἐκ τοῦ πάθους ἐπήγασεν ἀπάθεια, ἐκ τοῦ θανάτου ἀθανασία, ἐκ τῆς νεκρώσεως ζωὴ, ἐκ τῆς πτώσεως ἀνάστασις, ἐκ τῆς καθόδου θριαμβικὴ ἀνάβασις καί δικαίωσις.

Εἰς τήν χορείαν, ἄλλωστε, τῶν Ὀλυμπίων συνδαιτημόνων μετέχουν ἐκεῖνοι εἰς τήν ζωὴν τῶν ὁποίων ἔχει συντελεσθεῖ ὁ γάμος τῆς πράξεως μετὰ τῆς θεωρίας, τῶν ἔργων καί μετὰ τῆς πίστεως. Πέραν βεβαίως οἰασδῆποτε σχιζοφρενείας ἢ μονομεροῦς ἀκρότητος, διά νά φανερώσωμεν τήν Ἐλευσίνιον παρακαταθήκην ὡς τό μυστήριον τῆς ἐνεργοῦς πίστεως, τῆς

όλοκληρωμένης περί άθανασίας πίστεως. Καί τοῦτο, διότι ἡ Ἐλευσίτιος μύησις δέν ἦτο φύλλα (τινες φλύαροι λόγοι), ἀλλά κυρίως καί προπάντων καρποί πίστεως διά τῶν ἔργων καί ἔργα διά τῆς πίστεως.

Ἡ Ἀντιγόνη ἀποτελεῖ τόν χρυσόν κρίκον εἰς τήν ἄλυσιν τῶν εὐγενῶν θανάτων, ἀρχομένων ἐκ τοῦ τῆς Κασσάνδρας εἰς τήν Ὀρέστειαν καί περατουμένων εἰς τόν τῆς Ἰφιγενείας ἐν Αὐλίδι.

Ἡ ἀναμφιλέκτως ἐκούσιος ἀπόφασις τῆς Ἀντιγόνης, ἵνα κατά τόν ἑαυτῆς θάνατον κείται πλησίον τῶν αὐτῆς οἰκείων ὡς "φίλη μετά φίλων" ὀδηγεῖ εἰς μίαν σφιγκτῶς πλεγμένην ἀλληλουχίαν ρητορικῶν καί συμβολικῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι βαθμηδόν ἐξαλείφουν τήν ἀπόστασιν μεταξύ ζώντων καί τεθνεώτων· οὕτως ἡ ἀοίδιμος, καθίσταται ἡ ἐκ Θηβῶν μεθισταμένη καί Θηβῶν οὐκ ἀφισταμένη, ἀλλά ζῶσα καί μένουσα. Μή λησμονῶμεν ὡστόσον ὅτι ἡ Ἀντιγόνη ἔτερμάτισε τήν ζωήν της εὐτυχισμένη, ἐφ' ὅσον ἀπέθανεν ὡς ἀκριβῶς ἐπόθησεν!... Διά τοῦτο σύμπας τῶν μυστῶν ὁ χορός δύναται νά ἐπαναλαμβάνη μετά τῆς Τεκμήσεως:

" . . . . . τέθνηκεν . . . . .
αὐτῇ δέ τερπνός ὢν γάρ ἠράσθη τυχεῖν
ἐκτησαθ' αὐτῇ, θάνατον ὄνπερ ἠθέλεν "
(Σοφοκλ., Αἴας, στ. 966-8)

Ἄλλ' ὁ θάνατος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι τι λαμπρότερον καί ἐνδοξότερον ἀπό τήν καταδίκην καί τό μαρτύριον, τά ὁποῖα ἀπήτησεν ἡ θεϊκή κλῆσις ἀθανασίας. Εἶναι **μυστήριον**, ὡς ὁ Σταυρός τοῦ Γολγοθαῖ, ὁ Μυστικός τοῦ Θεανθρώπου Δεῖπνος. Καί ἐν τῷ Γολγοθαῖ, ὑπῆρξεν ἡ ἀγωνία, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ πάλη τῆς ἐλευθερίας, τό μαρτύριον. Ταῦτα πάντα προτυπωματικῶς καί εἰς τόν τῆς Ἀντιγόνης. Δάφνη ἐκεῖ, δάφνη καί ἐνθάδε. Ἀνάστασις ἐκεῖ, ἀθανασία καί ἐνθάδε. Θάμβος ἐκεῖ, θάμβος καί ἐνθάδε..

Ὁ *Τυμβήρης θάλαμος* εἶναι ἡ ἐπιστροφή εἰς τήν ἀρχέγονον μήτραν, εἰς τόν ὀμφαλόν τῆς *φιλίας*, τήν ἐστίαν τοῦ κάτω Κόσμου, τό κέντρον τοῦ χθονίου βασιλείου. Εἶναι ὁ νέος καί τελικός *Οἶκος* τῆς Ἀντιγόνης, ὁ πλήρης φωτός καί ζωῆς. Ναι! ὁ χθόνιος τῆς Ἀντιγόνης δόμος εἶναι πλήρης ἰλαροῦ φωτός, εἰς ἀντιδιαστολήν τοῦ ἐπιγείου τοιούτου γέμοντος ψυχικοῦ ἄλγους καί δυσκλεῶν ἀμπλακημάτων. Εἶναι ἡ τελείωσις τοῦ πληρώματος τῆς προσδοκίας. Ἄμα τῇ ἀσφαλίσει τοῦ Νυμφείου, ἄρχεται ἡ μεγαλειώδης καί θριαμβική πορεία τῆς Ἀντιγόνης. Ὁ Ἄδης ἐξέρχεται πρὸς ὑπάντησιν, παραστέκουν αὐτῷ Δῆμητρα καί Περσεφόνη. Ὁ θάνατος τεθανάτωται. Τέλος τῆς Ἀντιγονεῖου τραγωδίας. Ἀρχή τοῦ Ἀντιγονεῖου θριάμβου. Ἀκτίς ἀελίου ἐπί τήν ἐπτάπυλον Θήβαν ἐκ νέου ἀνέτειλε. . . Φάος!.. Ναι! . . Κογχύλη αἵματος τοῦ αὐτῆς μαρτυρίου κοσμηθεῖσα ἡ Ἱστορία, ἡλιακάς ἀκτίνας ἐκπέμπει ἐπί τήν βασιλίδα καί κυρίαν τῶν πόλεων: τήν Θήβαν.

Ἡ ἀθανασία της προέρχεται ἐκ τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῆς μυήσεώς της ἀλλά καί ἐκ τῆς ἰδικῆς της νηφούσης ἀναμονῆς καί φιλοτικῆς πολιτείας. Ἡ ταφή εἶναι ὁ καιρός τῆς ἀθανασίας της εἰς τήν συνάντησιν τῆς κατερχομένης ἀγάπης τῶν θεῶν καί τῆς ἀνερχομένης

τοιαύτης τῆς Ἀντιγόνης. Διά τοῦτο καί τό *Νυμφεῖον* εἶναι ὁ τόπος τῆς συναντήσεως τῆς βουλήσεως τῶν θεῶν μετά τῆς περιπετείας τῆς Ἀντιγόνης καί συγχρόνως ἡ διάβασις ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀπογνώσεως εἰς τήν ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας καί θεώσεως. Ἡ ἀπόδειξις ὅτι " ἔσχατος ἐχθρός καταργεῖται ὁ θάνατος " ⁵⁰¹.

" ἄγομαι δὴ κοῦκ ἔτι μέλλω, λεύσσετε "
 (Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 939 - 940)

Πρόκειται διά τὰς τελευταίας σχεδόν λέξεις τῆς ἐπιγείου ζωῆς τῆς Ἀντιγόνης. Καί δι' αὐτῶν κλείεται ἡ τελευταία πράξις τοῦ δράματος τῆς φιλότητος. Εἶναι ὁ θάνατος μιᾶς καταδίκου, ἡ ὁποία ἄκλαυτος καί ἀνυμέναιος ἐτάφη ζῶσα, γεμάτη καταισχύνην καί χλευασμόν. Ἀλλά συγχρόνως ἦτο ἕνας θάνατος γεμάτος μεγαλείου. Τό τέλος μιᾶς πριγκηπίσεως ἡ ὁποία, ἀποθνήσκουσα, νικᾷ καί θριαμβεύει. Διά τοῦτο τό μυστήριον τοῦ τάφου τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἀνεξερευνήτως βαθύ καί μέγα. Εἰς τοῦτο συναντᾶται ἡ πλέον βαθυτάτη νύκτα μετά τοῦ πλέον λαμπεροῦ φωτός. Εἰς μίαν στιγμὴν τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, συσπειροῦται ἐνθάδε ὅλη ἡ δύναμις τοῦ σκότους. Καί συγχρόνως, εἰς αὐτό τό σημεῖον ἐστιάζεται, ἀνατέλλει ἕνα φῶς, τό ὁποῖον ἔχει τήν δύναμιν νά διαλύη τὰ σκότη, μεταβάλλων τήν μεγαλυτέραν φρίκην τῆς καρδίας ἡμῶν εἰς ἀνεκκλήτητον χαράν. Καί αὐτή ἡ δέσμη τοῦ φωτός, ἡ ὁποία ἀνατέλλει τήν στιγμὴν τῆς ταφῆς, πηγάζει ἐκ τοῦ τάφου ὅτε ἡ Ἀντιγόνη ἀναφωνεῖ τό ἰδικόν της *Τετέλεσται*.

Ἀλλά τί *Τετέλεσται*; Εἰς τό ὀρμητικόν τοῦτο φινάλε τῆς ἱστορίας τοῦ φιλοτικοῦ πάθους ὑπάρχει μόνον μία ἀπάντησις: Τό *π ᾱ ν*. Τετέλεσται τό σκότος τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καί τό φῶς τῶν θεῶν. Τό μῖσος τοῦ ἀνθρώπου διά τούς θεούς καί τούς φίλους καί ἡ ἀγάπη τῶν θεῶν διά τόν ἀνθρώπον. Τό ἔργον τῶν ἀνθρώπων - φίλων καί τό ἔργον τῶν θεῶν. Πρό τοῦ ἀνεωχθέντος τάφου, θεώμεθα, ἐν πρώτοις καί μετά δέους καί φρίκης, τό ἔργον τοῦ ἀνθρώπου - τυράννου. Ἐνθάδε φανεροῦται ὅλον τό σκότος τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁ τάφος τῆς Ἀντιγόνης εἶναι ἕνα κτύπημα κατά πρόσωπον, διότι διακηρύσσει ἀνά τούς αἰῶνας ὅτι ὁ θάνατος τῆς μάρτυρος ἦτο θέλησις καί ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. Πρό τοῦ τάφου, ἐκριζοῦται ἡ μάσκα ἐκ τοῦ προσώπου, ἡ μάσκα διά τῆς ὁποίας ἐπαρουσιάσθη ὁ Κρέων, παίζων τόν ρόλον τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀληθείας, τῶν θεῶν. Πρό τοῦ τάφου, ἀποδεικνύεται περιτράνως ὅτι, ὅτε σκληρυνθῆ ἡ ἀνθρωπίνη καρδία, τότε δύναται νά στραφῆ ἔναντι τοῦ δικαίου, τῆς ἀληθείας, τοῦ φωτός, τῆς φιλότητος, ἔναντι τοῦ φίλου!. Δύναται τότε ὁ ἄνθρωπος νά μετατραπῆ εἰς φονέα τοῦ συγγενοῦς του. Τί λέγω, εἰς δολοφόνον τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν. Ἀπόδειξις ὁ Τάφος τῆς Ἀντιγόνης.

Ἄλλ' ὁμως, εἰς τόν τῆς Ἀντιγόνης τάφον τετέλεσται καί ἕτερόν τι μέγαλον: Ἡ μυστική τῶν θεῶν βουλή καί τό μεγαλειῶδες αὐτῶν ἔργον διά

⁵⁰¹ Α, Κορινθ. Ιε, 26.

τήν ἀθανασίαν τῆς ἡρώιδος. Ἡ τιμωρία καί καταλλαγή τοῦ τυράννου, τό τέλος τῆς τυραννίας καί συνομωσίας, ἡ ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἀνακαίνισις τοῦ κόσμου. Τετέλεσται ὅτι ἡ ἀγάπη τῶν θεαινῶν διά τῆς μνήσεως ὑπεσχέθη εἰς τόν μύστην. Ἡ ἀναμόρφωσις καί ἡ ἀθανασία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συναγωγή τῶν ἐκλεκτῶν καί ἀθανάτων. Ἡ νίκη τῆς χάριτος ἐπί τῆς ὕβρεως. Τοῦ φωτός ἐπί τοῦ σκότους, τῆς ζωῆς ἐπί τοῦ θανάτου. *Τετέλεσται! . . .* Ἐπραγματοποιήθη ἕνας νέος κόσμος λουσμένος εἰς τό φῶς τῶν θεῶν: "*τά ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε τά πάντα καινά.*" Διά τοῦτο καί ὁ,τι ἐπιτελοῦμεν πρό τοῦ τάφου τῆς Ἀντιγόνης δέν εἶναι θρῆνος. Εἶναι λατρευτικός θαυμασμός. Εἶναι ἐγκώμιον διά τήν γενναίαν μαχήτριαν. Ἐπιθαλάμιον εἶναι διά τήν εὐζωνον Νύμφην, ἡ ὁποία ἐπιστρέφει ἐκ τῆς μάχης νικήτρια. Προσκομιδή εἶναι τῆς ἀθανασίας.

Θάνατος καί Ἀθανασία.

Οὐαί καί εὐ.

Ἀλληλούϊα καί γέγονε! . . .

Η ΤΟΥ ΑΔΟΥ ΣΠΕΡΜΑΤΟΓΟΝΙΑ (ΤΟ Ε ΣΤΑΣΙΜΟΝ)

Τό Ε' Στάσιμον, εἶναι τό ἀκολουθοῦν τήν βιαίαν σκηνήν Κρέοντος - Τειρεσίου, ὅπου ἡ ἐκστατική ἔκκλησις τοῦ Διονύσου, κυριάρχου Θεοῦ εἰς τήν τῆς Ἀντιγόνης τραγωδίαν, ἡ σχεδόν ἀλλόφρων ἐπαγγελία τῆς ἐλεύσεώς του καί ἡ ταραχώδης γεωγραφία τῆς ὀρμητικῆς, χειμαρρώδους εἰσβολῆς τοῦ θεοῦ θά συγκεράσουν πολιτικήν πρᾶξιν καί Ἐλευσίνιον παρακαταθήκην καί θεολογίαν, συντρίβουσαι τό ἔλλογον καί μεταβάλλουσαι τοῦτον εἰς δοξολογικόν ὕμνον.

Ἐν αὐτῷ, οἱ Θηβαῖοι Γέροντες βέβαιοι ὄντες διά τά ὑπό τῆς Ἀντιγόνης λεχθέντα, ἦτοι διά τήν μετά θάνατον ὀλβιότητα καί ἀθανασίαν, βεβαιωθεῖσαν καί ὑπό τῶν τοῦ Τειρεσίου λόγων, εἰς κυριολεκτικήν ἔκστασιν, σωματικήν καί πνευματικήν κατάστασιν διθυραμβικῆς μανίας, ἀναπέμπουν ὕμνον καί δοξολογίαν εἰς τόν πολιοῦχον θεόν Διόνυσον, τόν συγκαθεζόμενον, τόν συνεορταζόμενον καί Δήμητρος συμπάρεδρον εἰς τά τῆς Ἐλευσίνος Μυστήρια. Ἀναπέμπουν οὐσιαστικῶς θριαμβικόν ὕμνον εἰς τήν, ἐκ τοῦ θανάτου τῆς Ἀντιγόνης, ἀνατέλλουσαν νέαν ἀληθῆ καί αἰωνίαν ζωήν, εὐρισκόμενοι κυριολεκτικῶς ὑπό θεϊκῆν κατοχήν.

Εἶναι μία ἔμμεσος ἀναφορά εἰς τό ἔλευσίνιον βίωμα τοῦ θανάτου τό ὁποῖον ὁ Σοφοκλῆς, λόγῳ τῆς ἑαυτοῦ μνήσεως, ἐγνώριζε ἤδη ἐκ τῶν ἔνδον. Ἀναφορά εἰς τόν κατά Ἡράκλειτον *ωὐτόν δέ Αἴδην*". Εἰς τό ἐν λόγῳ *Στάσιμον* ἔχει ὁ Διόνυσος, ὡς καί εἰς τās *Βάκχας*, τόν δυναμικόν χαρακτήρα ὡς καί τά χαρακτηριστικά τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, τῆς

θεμελιώσεως καί παγιώσεως τῆς ζωῆς, ἀλλά συγχρόνως καί τῆς συντριβῆς. Ἀποτελεῖ οὖν τήν ἐμμενῆ καί ἔντονον κλῆσιν πρὸς τόν Θεόν τόν "Διός γένεθλον", διά νά παλιννοστήσῃ εἰς τήν "ἐκ πασῶν τιμᾶς ὑπερτάταν πόλεων" τήν γενέθλιον Θήβαν ὡς ἡ Ἀντιγόνη παλιννοστεῖ εἰς τόν οἶκον της, εἰς τόν ποθούμενον καί ἀπ' ἀρχῆς τῆς τραγωνδίας νοούμενον οἶκειον τόπον "φίλη μετά φίλων". Πανήγυρις ἐπίγειος, ἐορταζομένη λαμπρῶς διά τήν ἐπικειμένην παλινόστησιν τοῦ "οἰκείου" Θεοῦ. Πανήγυρις ὡσαύτως χθόνιος διά τήν πλήρωσιν, ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀντιγόνης, τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης καί θεολογίας. Θάνατος οὖν καί ζωή, ἀδιαλύτως συνδεδεμένα, προοικονομοῦν τήν Ἐπιφάνειαν τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὥσπτόσον δύναται νά ἐπιφέρῃ οὐ μόνον τήν κάθαρσιν ἀλλά καί τήν συντριβήν.

Μή λησμονῶμεν δέ ὅτι καί κατά τήν τοῦ Διονύσου γένναν ζωή ἐκ θανάτου ἀνέτειλε. Ὁ κεραυνός τοῦ Διός βαρυβρεμέτα, ὁ ὁποῖος κατέκαυσε τήν Σεμέλην προσέφερε ταυτοχρόνως ζωήν εἰς τόν Διόνυσον. Διά τοῦτο καί οἱ χοροί, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ εἰρημμένου γεγονότος, εἶναι "πῦρ πνεύοντες". Ἀντανακλοῦν συγχρόνως καί τό θαυμαστόν γεγονός τῆς σφαγῆς τοῦ πυρίπνοου Δράκοντος ὑπό τοῦ Κάδμου, ἅμα τῇ ιδρύσει τῶν Θηβῶν. Ὡσαύτως, ὁ Κρέων λέγει διά τόν Πολυνείκην ὅτι ἦλθεν "πυρί προῆσαι κατ' ἄκρας". Τό πῦρ καθαίρει, ἀλλά καθαίρει ἀναλίσκον. Φρονῶ ὅτι ἡ κοσμολογία τοῦ Ε' Στασίμου εἶναι κοσμολογία Ἡρακλειτίου πυρός. Πῦρ τό ὁποῖον ἔχει ἀδήριτον ἀνάγκην ἢ "πάνδαμος πόλις", ἢ καθ' ὀλοκληρίαν προσβεβλημένη ὑπό τοῦ τῆς τυραννίας, καί τοῦ ἀνόμου διατάγματος, μιάσματος.

Διά τήν ἐπάνοδον τῆς Ἀντιγόνης εἰς τούς ἑαυτῆς γεννήτορας καί τούς φίλους. Αὕτη εἰς τήν θέσιν ἐκείνων, ὡς μία ἐξ αὐτῶν. Τό κατά Χορόν "λῆμα ὤμόν" θά ἔχη ἀκριβῶς τόν ἴδιον μετά τῆς μητρός της θάνατον "πλεκταῖς ἐώραις ἐμπεπλεγμένη". Τόν ἴδιον μετά τῆς θυγατρὸς τοῦ ἔαρος τῆς Ἡριγόνης, κορυφαίας μιᾶς ἐπιδημίας αὐτοκτονιῶν δι' ἐώρας⁵⁰². Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιδημία αἰωρικῶν θανάτων ἐπαναλαμβάνεται κυριολεκτικῶς εἰς τόν τῶν Λαβδακιδῶν οἶκον. Διά νά καταστῇ διά τῆς μανίας ἢ τῆς πόλεως νόσος τήν ὁποῖαν καλεῖται νά καθάρῃ ὁ πολυώνυμος θεός, πληρῶν τό τῆς Ἀντιγόνης ἔργον.

Γνωρίζομεν ἤδη τόν μῦθον τῆς ἀπαγχομένης Ἀρτέμιδος εἰς τὰς Καρυάς, τῆς Ἀριάδνης ἢ ὁποῖα κρεμᾶται μετά τήν ὑπό τοῦ Θησέως ἐγκατάλειψίν της εἰς τήν Κρήτην, τῆς Ἐλένης Δενδρίτιδος ἢ ὁποῖα ὡσαύτως κρεμᾶται συμφώνως μῦθῳ τινι εἰς τήν Ρόδον. Εἰς τήν Διονυσιακὴν λατρείαν ἔχομεν τόν μῦθον τῆς **Ἡ ρ ι γ ό ν η ς** - τῆς ὁποῖας τοῦνομα μαρτυρεῖ θεότητα τῆς ἀνοίξεως - καί τήν ἀντίστοιχον ἀνθεστηριακὴν της ἐορτήν: Τήν

⁵⁰² Διά τήν κάθαρσιν τοῦ μιάσματος τούτου τῶν αὐτοκτονιῶν, οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι ἐκρέμασαν ἐκ τῶν δένδρων αἰωρούμενα ὁμοιώματα τῆς Ἡριγόνης καί καθιέρωσαν πρὸς τιμὴν της, κατά τήν τῶν περιωνύμων Ἀνθεστηριῶν διάρκειαν τήν τῆς αἰώρας ἐορτήν. Σημειωθῆτω δέ ὅτι αἰώρησις καί ἀπαγχοτισμός εἶναι εἰς τήν κατά Πausανίαν ἔκφρασιν συνώνυμα, ὡς φαίνεται εἰς τήν ὑπ' αὐτοῦ περιγραφὴν τῆς τοιχογραφίας τῆς Λέσχης τῶν Κνιδίων εἰς τοὺς Δελφούς, ἐν ἧ ὁ Πολύγνωτος ὑπαινίσσεται διά τοῦ ἐν λόγῳ συμβόλου τό τραγικόν τῆς Φαίδρας τέλος.

*Αιώρα*⁵⁰³. Καί τοῦτο διότι, μετά τήν τοῦ πατρὸς τῆς ἑξαφάνισιν, ἡ Ἥριγόνη, ὡς ἀλήτις περιεπλανᾶτο ἐρευνῶσα διὰ τόν πατέρα τῆς, ἕως οὗτου εὔρε τοῦτον νεκρόν. Ἐκ τοῦ βαρυτάτου ψυχικοῦ ἄλγους τῆς, ἀπολοῦσα τό λογικόν τῆς ἐκρεμάσθη, καταρωμένη ὥσπόσον τάς κόρας τῶν Ἀθηνῶν νά ἔχουν τήν ἰδίαν τύχην. Ἐκεῖναι δέ, κτυπημένα ἐκ τῆς τῆς Ἥριγόνης ἀρᾶς, ἤρχισαν νά κρεμῶνται, ἕως οὗτου χρησμός τις ἔπαυσε τό κακόν ὀρίζων τήν καθιέρωσιν τῆς ἑορτῆς τῆς *Αἰώρας*, κατά τήν διάρκειαν τῆς ὁποίας αἱ Ἀθηναῖαι κόραι ἐκίνουν *κούκλας* (νευρόσπαστα) κρεμασμένας ἐκ δένδρων. Ἐκουνῶντο δέ καί αἱ ἴδιαι εἰς αἰώρας, μέλπουσαι ὕμνον τινα ὑπό τήν ἐπωνυμίαν "*ἀλήτις*", ὀνομασία ἡ ὁποία ἐδίδετο καί εἰς τήν Ἥριγόνην κατά τήν ἐξονομασθεῖσαν ἑορτήν τῆς. Ἐορτή βεβαίως γονιμική καί καθαρτική ὁμοῦ. Διά τοῦτο, δέν εἶναι τυχαῖον τό γεγονός ὅτι ἡ *Αἰώρα* ἀνήκει εἰς τά *Ἀνθεστήρια* καί εἰδικώτερον εἰς τοὺς *Χόας* τήν καθαυτό διονυσιακὴν ἑορτήν.

Καί δὴ, διὰ τῆς συνθέσεως δύο ἀντιρρόπων δυνάμεων: *Ἄδου* καί *Διονύσου*. Εἰς τήν αὐτὴν ἀξειδιάλυτον Ἡρακλείτιον ἐνότητα καί σύνθεσιν. Καί συγχρόνως διὰ τῆς τελετουργικῆς μιμήσεως. Καί ἐφ' ὅσον δεχόμεθα διὰ τήν τραγωδίαν ὅτι ἀποτελεῖ "*μίμησιν πράξεως σπουδαίας καί τελείας*", δυνάμεθα νά δεχθῶμεν ὡς τελείαν καί ὑπό τήν τῆς Ἀντιγόνης μίμησιν, τόν ἀπαγχονισμόν τῆς μητρὸς τῆς Ἰοκάστης, πρᾶξιν ὡσαύτως καθαρτικὴν καί σωτήριον. Ἡ τῆς τοῦ ἕαρος θυγατρὸς, γενομένη καί ἡ ἴδια τό νέον γλυκύτατον ἕαρ τῆς καθάρσεως καί τῆς ἀθανασίας. Καί τοῦτο, διότι δέν ὀμιλῶμεν καί δέν ἐννοοῦμεν, ἐπ' οὐδενί, μίαν τυπικὴν μίμησιν, ἀλλὰ μίαν μίμησιν - ὑπέρβασιν, ἡ ὁποία καί ὀδηγεῖ εἰς τήν τῆς πόλεως σωτηρίαν καί τήν κατάλυσιν τῆς τυραννικῆς ἀρχῆς.

Ὡσπόσον, καί ἐκ τοῦ Ἄδου *Ζωή* ἐγείγεται. Εἶναι τό τοῦ Ἄδου ἔμβρουον, τό ὁποῖον ὁ τῶν Θηβῶν λαός ζητεῖ ἐπιμόνως καί ἐναγωνίως - *προφάνηθι* - νά διέλθῃ, ἐκ τοῦ σκότους, εἰς τό ἰλαρόν καί δοξαστικόν φῶς. Ὁ νεκρικός Διόνυσος τῶν Ἐλευσινίων τελετουργιῶν, αἱ ὁποῖαι μετ' ἐμφάσεως ὀμιλοῦν διὰ τήν κάθοδον καί κατά μείζονα λόγον τήν ἀνοδον τῆς Κόρης ἐκ τῶν τοῦ Ἄδου ταμείων εἰς τήν γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθη. Εἶναι ἡ ὀριστική τῆς πόλεως ἴασις καί ἡ τοῦ Σταφύλου⁵⁰⁴ ἀναγνώρισις καί ἀποθέωσις.

Ὁ Κρέων ἄλλωστε διὰ τῆς καταδίκης τῆς Ἀντιγόνης καί ὡς ἐκ τούτου τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐκ τοῦ Αἴμονος, ἐναντιοῦται εἰς τήν δύναμιν τῆς Ἀφροδίτης, ὡς ὁ Λυκοῦργος εἶχεν ἐναντιωθεῖ εἰς τόν Διόνυσον. Καί εἰς τάς δύο περιπτώσεις ἦτο πρᾶξις μανίας καί ὡς τοιαύται ἐπέσυρον καί τήν ἀνάλογον τιμωρίαν. Ὁ Κρέων τιμωρεῖται, παραδειγματικῶς, μέσφ μίας

⁵⁰³ Ἡ Ἥριγόνη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἰκάρου, φίλου καί διπλοτύπου τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος τόν φιλοξενεῖ εἰς τόν Δῆμον τῆς Ἰκαρίας, - σημερινόν Διόνυσον ἐν Ἀττικῇ - καί εἰς ἀνταμοιβήν ὁ θεός τοῦ ἀποκαλύπτει τήν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου καί τάς θαυματικὰς ιδιότητας τοῦ οἴνου. Ὁ ἀγαθὸς ἦρως, ἐν συνεχείᾳ, περιέρχεται μετ' ἀμάξης τήν Ἀττικὴν καί διαμοιράσσει οἶνον εἰς τοὺς χωρικούς, οἱ ὁποῖοι αἰσθανόμενοι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ποτοῦ καί λογιζόμενοι ὅτι ὁ Ἰκάριος τοὺς προσέφερε νά πιοῦν δηλητήριον, τόν δολοφονοῦν.

⁵⁰⁴ Υἱὸς τῆς Ἥριγόνης καί τοῦ Διονύσου.

ἄλλης μανίας, ταύτης τοῦ ἐρωτευμένου Αἴμονος, ἡ ὁποία καί ὀδηγεῖ τόν νέον εἰς τήν αὐτοκτονίαν.

Ἡ κάθαρσις, ὥστόσον, δέν εἶναι δυνατόν νά πραγματοποιηθῇ μετά πραγματικῶν - πολιτικῶν μέσων. Ἀπεδείχθησαν ἤδη ἀδύναμα. Δι' ὃ καί θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη ἡ τοῦ ἐντοπίου καί προστάτου θεοῦ παλιννόστησις. Τοῦ ἐκ Θηβῶν θεοῦ τῶν Θηβῶν ἡ "σάρξ ἐκ τῆς σαρκός". Παλιννόστησις ἀναποφεύκτως ἐγγενῆς εἰς τό θρησκευτικόν τυπικόν καί τό μέγεθος τῶν ἱκεσιῶν τοῦ Θηβαίου πολίτου. Τά ἐπιδιωκόμενα ἐπιφάνεια ἀποτελοῦν τήν ἐκστατικήν προσδοκίαν, τό *Desideratum* τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅτε τοῦτο τό πνεῦμα ἀποβλέπει εἰς τήν αὐτο - ὀλοκλήρωσίν του, ὅτε ἀγωνίζεται νά ἐπιστρέψῃ εἰς τάς προ - πολιτικάς πηγάς τοῦ εἶναι του. Πῶς ὁμως θά ἐπιστρέψῃ ἐν δόξῃ ὁ Διόνυσος εἰς τήν ἐπτάπυλον Θήβαν, ἐάν ὄχι διά μέσου ἐνός καταστρεπτικοῦ καί ἐν ταυτῷ καθαρτικοῦ πυρός;

Καί ὁ τῶν Θηβῶν θεός, ὁ μυστηριώδης τοῦτος βλαστός μιᾶς ἐκστατικῆς καταστροφικῆς ἐπαφῆς τοῦ ἀθανάτου Διός καί τῆς θνητῆς, ἀλλ' εὐκλεοῦς καταγωγῆς, Σεμέλης, διασχίζει τόν φραγμόν, ἐπιφαινόμενος καί καθαρτικῶς ἐκδικούμενος. Μή λησμονῶμεν ὅτι οἱ θεοί εἶναι παρόντες εἰς τήν ἀπαγγελίαν καί τήν μίμησιν τοῦ μύθου. Ἔρχονται, ὥστόσον, καί εἰς τόν βωμόν τοῦ θεάτρου. Ὁ Διόνυσος εἶναι αἰεὶ παρών εἰς τό θέατρόν του καί εἰς τήν ἐορτήν του. Ἐπιστρέφει εἰς τήν μητρῶαν γῆν οὐ μόνον διά τήν τοῦ Χοροῦ κλήσιν εἰς τό πομπῶδες καί ὀρμητικόν τῆς τραγωδίας τέλος, ἀλλά καί ἐνδεδυμένος τό ἴδιον τό ἔργον, τούς τρόμους, τάς ἀγωνίας καί τάς ἀπαιτήσεις τάς ὁποίας μᾶς ἐπιβάλλει ἡ Ἀντιγόνη.

Εἰς τήν λατρείαν τοῦ Ἐλευσινίου Διονύσου δέν ἔχουν θέσιν τά ἤδη γνωστά θορυβώδη μέσα, οὐδέ ἡ ἐπιδίωξις τῆς θείας ἐκστάσεως καί παρουσίας. Πρόκειται δι' ἓνα θεόν μυστηριώδη κατά βάσιν, ἀλλά φιλειρηνικόν καί ἀγαθοεργόν, μετά τῆς ἀχωρίστου συντρόφου του τῆς Δήμητρος, διαδίδοντα τάς τέχνας, ἐκ τῶν ὁποίων γεννᾶται ὁ πολιτισμός. Ἄλλωστε, οὐδέ εἰς τήν Ἀθηναϊκῆν τοῦ Διονύσου λατρείαν ὑπάρχει τι σχετικόν μετά τῶν ὀργίων τοῦ Κιθαιρῶνος, οὐδέ μετά τῶν τριετηρίδων, (ὀργιαστική τοῦ Διονύσου λατρεία) εἰς τάς ὁποίας οἱ Θηβαῖοι ἀπέδιδον μεγίστην σημασίαν. Ἐντελῶς διαφορετικός ἐκ τοῦ Θρακικοῦ καί τοῦ Θηβαϊκοῦ Διονύσου, ὁ Διόνυσος τῆς Ἐλευσίνας ἀναπαράγει οὐσιαστικῶς τόν διπλόν τοῦ Ὀσίριδος χαρακτήρα: θεός τῶν ζώντων καί θεός τῶν νεκρῶν. Ἄλλωστε, εἰς τά Ἀνθεστήρια ὁ Διόνυσος ἀποκαλύπτεται ὑπό διαφορετικῆν μορφήν: τοῦ θεοῦ τῶν νεκρῶν.

Τό Ε Στάσιμον ἀποτελεῖ τόν λατρευτικόν τοῦ Χοροῦ θαυμασμόν διά τόν τῆς Ζωῆς θρίαμβον. Εἶναι ἐγκώμιον διά τήν γενναιοτάτην μαχήτριαν. Ἐπιθαλάμιον εἶναι διά τήν εὐζωνον, εὐλεκτρον νύμφην, ἡ ὁποία ἐν ἀλλαλαγμῷ εὐφροσύνης ἐπιστρέφει νικήτρια εἰς τήν οἰκογενειακῆν μήτραν, ἵνα "κεῖσεται φίλη μετά φίλων ὅσια κατεργασαμένη" Εἶναι ἡ ἐγκάρδιος πρὸς τόν προστάτην τῆς πόλεως καί τῆς ἡρωίδος θεόν εὐχαριστία, διά τήν αἰσίαν ἐκβασιν τῶν ἐπιδιωκομένων στόχων καί σκοπῶν.

Εἰς τό Ε Στάσιμον - τήν παρέκτασιν - ὁ χορός ὀρχεῖται καί ᾄδει εἰς τούς φρενιτιώδεις ρυθμούς ἑνός ὕμνου πρὸς τόν Διόνυσον. Ὡστόσον, θά διαφωνήσῃ μετὰ τοῦ Jebb, ὁ ὁποῖος περιγράφει τοῦτο "ὡς συγκινησιακῶς φορτισμένον τμήμα γέμον χαρᾶς ἐφ' ὅσον ἐπικαλεῖται τήν θεραπευτικὴν παρουσίαν τοῦ λαμπεροῦ καί πανηγυριστοῦ θεοῦ προστάτου τῶν Θηβῶν". Εἶναι ἡ διά τῆς ἐπικλήσεως τοῦ πολιοῦχου τῶν Θηβῶν Θεοῦ - τοῦ καί ὡς τιμωροῦ ἐμφανιζομένου - πβλ. Βάκχαι - προαναγγελία τῶν ἀμέσως ἐπακολουθησομένων τραγικῶν γεγονότων καί δὴ ἅμα τῷ πέραται τῆς παρεκτάσεως. Εἶναι ἡ τοῦ τέλους ἀρχή. Εἶναι συγχρόνως καί ἡ ὠρα τοῦ χοροῦ, ὁ ὁποῖος, ἀναλογιζόμενος καί τήν ἰδικήν του εὐθύνην - διά τῆς στηρίξεως τῆς τυραννικῆς ἀποφάσεως -, ὕμνεῖ καί γεραίρει τόν θεόν, ἐπικαλούμενος ταυτοχρόνως τήν προστασίαν καί δὴ τήν μεγαθυμίαν του, ἵνα γένηται ἴλεως, διά τήν διαπραχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἁμαρτίαν. Καί εἰσακούεται. Τοῦτο εἶναι καί τό νόημα τοῦ στ. 1149 "προφάνηθ' ὦναξ" ἔκκλησις διά μεγαλόψυχον θεοφάνειαν. Ἴσως ἦτο ἐπικλήσις εἰς τόν Ἴακχον τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Τοῦτο ἐρεῖδεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὁ τῆς Ἀντιγόνης ἦτο Ἐλευσίνιος μύστης καί εἶναι λογικόν, ἀφ' ἑνός μὲν ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τόν τῶν Θηβῶν πολυώνυμον, καί ἀφ' ἑτέρου ἐφ' ὅσον ἡ Ἀντιγόνη κυριολεκτικῶς ἐμφορεῖται ὑπὸ τῶν ἰδεῶν καί ἀντιλήψεων τῆς Ἐλευσινίου παρακαταθήκης νά ἀναφέρηται εἰς τόν Ἐλευσίνιον Ἴακχον. ++

Ἡ εἰκὼν τῆς βακχικῆς φλογός, ὁμοίας μετὰ τῆς Κασσάνδρας ἐν Τρωάδαις:

" φῶς φέρω, σέβω, φλέγω, . . .
λαμπάσι τόδ' ἱερόν
ᾠ Ὑμέναιε ἄναξ "
(Εὐρ., Τρωάδες, στ 308)

εἰς τό μέσον τοῦ ἐρέβους τῆς μiasματικῆς - πολιτικῆς νυκτός παρουσιάζει εἰς τούς πιστούς τό τοῦ Διονύσου καθαρτήριο πρόσωπον. Συμφώνως ἄλλωστε πρὸς τόν Ἡράκλειτον ὁ Διόνυσος εἶναι τό ἴδιον πρόσωπον μετὰ τοῦ Ἄδου, "ὠυτός δέ Αἴδης καί Διόνυσος" καί ἡ Ἀντιγόνη διά τοῦ θανάτου τῆς χαρίζει τήν ζωὴν εἰς τήν πόλιν. Τήν πόλιν τοῦ Διονύσου - Ἄδου. Αὕτη ἡ μοιραία μανία θεωρεῖται οὐσιαστικῶς ἡ βάση τῆς ἐλευθέρως ὑπάρξεως τῆς καί τελικῶς ἡ δυνατότης συνδέσμου τῶν ζώντων μετὰ τῶν νεκρῶν, ὡς ἔπραξε τοῦτο καί ἡ Περσεφόνη, καί συγχρόνως ὁ πολιτικός σύνδεσμος, ὁ συνδέων Ἐτεοκλῆν καί Πολυνείκην εἰς τό τοῦ Ἄδου βασίλειον, ὁ συνδέων ὡσαύτως τούς πολίτας μετὰ τοῦ λόγου τῆς, ὁ ὁποῖος δίδει μίαν πολιτικὴν διάστασιν εἰς τόν φόβον καί τόν Ἄδην.

Σημειωθήτω ὅτι ἡ ἐν σπέρματι ἐκφρασθεῖσα καί διά θανάτου ὀλοκληρωθεῖσα μανία τοῦ Αἴμονος, εἶναι ἡ θεϊκὴ τιμωρία τῆς πολυπλάγκτου μανίας τοῦ Κρέοντος. Τί οὖν λογικώτερον ἐκ μιᾶς μανιακῆς τοῦ θεοῦ ἐπικλήσεως; Ἄλλωστε, ὁ Διὸς παῖς δέν καλεῖται διά νά σύρῃ τόν χορόν, ἀλλὰ νά παραστῇ "καθαροῖω ποδί" ὡς θεραπευτῆς τῆς μανίας τῆς πόλεως, τῆς "βιαίας ἐπὶ νόσου" ὀδυνωμένης Θήβας, ὡς καθαρτῆς καί ἰατροῦ. Καί θά ἐπιδείξει, διά μίαν εἰσέτι φοράν, ὡς εἰς τὰς Βάκχας, τό διά τούς

ἐνόχους καταστρεπτικόν του πρόσωπον. Καί ἡ κρίσις αὐτοῦ δικαία ἐστί⁵⁰⁵. Καί ὁ τῶν Θηβῶν λαός - ὡς ἀργότερον ἐκεῖνος τοῦ Ἰσραήλ - κατέρχεται ἀπό τοῦ Τύμβου, ἀναλογιζόμενος καί τήν ἰδικήν του ἀδιάφορον, ἔνοχον στάσιν, τό ἰδικόν του σιωπηρόν Σταυρωθήτω καί τύπτων ὀδυνώμενος τά στήθη, δύναται νά ἀναφωνήσῃ "ἀληθῶς θυγάτηρ θεῶν ἦν αὕτη".

Τό Ε Στάσιμον, διά τῆς καί τοῦ Πολυωνύμου Διονύσου κλήσεως, πρὸς καθάρσιν τῆς "πανδήμου νόσου", δέν εἶναι ἐξόδιος τῆς ἡρωίδος ἀκολουθία, ἀλλά προσκομιδὴ ὀλβιότητος καί ἀθανασίας. Εἶναι ἡ "λειτουργία" τοῦ θριάμβου τῆς παλιννοστήσεως καί τῆς φιλότητος. Νῦν νενίκηθη οἱ τοῦ νείκους ὄροι. Τά πάντα πεπλήρωται φῶτος: Ὀλυμπος καί Ἄδης. Διά τοῦτο καί ὁ τῶν Θηβαίων χορός ἀπολαμβάνει τῆς "καλῆς ταύτης καί λαμπρᾶς πανηγύρεως". Μηδεὶς πλέον θρηνεῖτω διά τήν Ἀντιγόνην: ἐφάνη οὖν καί ἐπληρώθη ἡ τῶν Ἐλευσινίων ἐπαγγελία. Μηδεὶς τῶν μυστῶν φοβείσθω θάνατον: πάντας γάρ ἠλευθέρωσεν ὁ ἐκείνης θάνατος. Καί ὁ τῶν Θηβαίων χορός, προοικονομῶν, καί ἐν ταυτῶ προγευόμενος τήν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἀνεκκλάλητον χαράν, ἐνηρμοτισμένος τῇ γλυκυφθόγγῳ καί γλυκολάλῳ ἄρπᾳ Δαυίδ, δύναται ὡσαύτως ἠδυσμόλπως - προαναγγέλων τό μέγα τῆς Ἀναστάσεως μυστήριον - νά ἀναφωνῆ: Ἐσκυλεύσεν τόν θάνατον ἡ κατελθοῦσα εἰς τόν Ἄδην. Ποῦ σου Κρέοντα τό κέντρον; Ποῦ σου Κρέοντα τό νῖκος; Ἀντιγόνη μεμακάρισται καί σύ καταβέβλησαι. Ἀντιγόνη, καί θανοῦσα ζωὴν πολιτεύεται. Αὕτη ἡ κλητὴ καί λαμπρὰ ἡμέρα. Ἡ στιγμή τοῦ θριάμβου τῆς Ζωῆς.

ΣΤΑΥΡΟ - ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟΝ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟΝ (Ο ΚΟΜΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ)

Μετά πάσης ἀνθρωπίνης προσοχῆς καί ἐπιφυλάξεως, ἄρχεται ἡ ἀπαγγελία τοῦ Κομποῦ. Ὑπάρχει φόβος. Ἄλλ' αἴφνης τό πνεῦμα πνεῖ. Ἡ φιλότης - ἀγάπη βάλλει ἔξω τόν φόβον.

Ὁ Κομμός εἶναι ἡ προσευχή τῆς ἀγωνιώσης ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὁποία οὐχί διά τῆς θείας ἐπιβολῆς, ἀλλ' ἐν ἀπολύτῳ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ, ἀποδέχεται τήν προσφορὰν θυσίας πρὸς χάριν τῆς φιλότητος. Οἱ θεοὶ πρό τῆς ἰδικῆς των ἐτυμηγορίας καί τιμωρίας, ἠπήτουν ὑπακοήν ἐκδηλουμένην δι' ὄλης τῆς ἐντάσεως τῆς δυνάμεως τῆς ἐσωτερικῆς πάλης. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν φωνήν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ Ἀντιγόνη ὤφειλε νά ὑποτάξῃ τήν ἀνθρωπότητα εἰς τήν ἐπιταγήν τῆς φιλότητος μέχρις ἐσχάτων, ἵνα

⁵⁰⁵ Θαυμάζομεν διά μίαν εἰσέτι φοράν τήν τοῦ Σοφοκλέους κυκλικήν δόμησιν καί δὴ εἰς τά θεσπέσια χορικά. Ἐκ τοῦ πλήρους θάμβου καί φῶτος Α Ἰστασίμου, ὀδηγοῦμεθα εἰς τήν θανατηφόρον τοῦ δράματος λύσιν. Τήν δικαίαν λύσιν καί τήν ἀνατολήν τῆς νέας ἡμέρας, τήν ἀνατολήν τῆς νέας τοῦ ἡλίου ἀκτίνος ἐπὶ τήν ἐπτάπυλον Θῆβαν.

ἐξαλείψη τόν σπίλον καί τās ἀνομίας τοῦ Οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν. Οὕτως, ἡ λυτρωτική καί φιλοτική θυσία ἀποκαλύπτεται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς κένωσις τῆς θειότητος καί ὡς ἐσωτερική πάλη τῆς ἀνθρωπότητος διά νά ἐπιτευχθῆ ἡ θριαμβεύουσα δύναμις τῆς θυσίας. Δηλωτική τοῦ πόθου λυτρώσεως τοῦ Οἴκου καί τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου.

Εἰς τόν Κομμόν, ἡ Ἀντιγόνη θρηνεῖ καί συγχρόνως ἄδει τήν Ἀντιγόνην. Ἄδει τόν ἑαυτόν της καί διά τόν ἑαυτόν της, ὡς οἶονεῖ γαμήλιον, μετά τοῦ Ἀχέροντος, ἄσμα. Εἰς τόν χορόν, ὁ ὁποῖος ἀμφισήμως τῆς συμπαρίσταται, τήν παραμυθεῖ μετά λόγων κομψῶν ἕως καί ἀκάρδων συγχρόνως, ἀπαντᾷ μετ' ὑψηλοφρόνου κεχαριτωμένου χλευασμοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ καί εὐρίσκομεν τό εὐγενέστερον γνώρισμα τοῦ εἶναι της. Οἱ ἐπιλεγόμενοι τόνοι καί ἡ ἄκαμπτος καί ἀγέρωχος στάσις της μαρτυροῦν, κατά Hoderlin, "ὅτι πλέον ἐξαισίον εὐρίσκεται εἰς τό ἀνθρώπινον πνεῦμα καί τήν ἡρωϊκὴν δεξιότητα". Διά τοῦτο περιπαῖζει καί ἀγνοεῖ τόν θάνατον.

Αὕτη ἡ ὁμολογία εὐαισθησίας καί ἡ τελική ἐπιλογή ἀξιοπρεπείας πρό τοῦ θανάτου εἶναι ἡ πεμπουσία τῶν μεγίστων προσωπικοτήτων. Θεωρεῖται ὄντως ἡ ἀποκορύφωσις τοῦ ὑπαρξιακοῦ. Ἐθεωρήθη καί ὡς "ὑπερτάτη χλεύη" ἔναντι τῶν θεῶν, ἡ ὁποία καί συνεπάγεται μίαν σύγκρισιν μετά τοῦ ἀνοργάνου, μετ' ἐκείνων τῶν ἐπιπέδων τῆς δημιουργίας τά ὁποῖα δέν δύνανται ἐνθάδε νά περιγελάσουν οὐδέ νά ἀντιπαλαίσουν τοὺς θεούς. Ὅμως ἡ Ἀντιγόνη, ἀναφερομένη εἰς τās πρό αὐτῆς ἰδίας περιπτώσεις, ὡς ἡ Νιόβη, δέν ζητεῖ ἄλλοθι, ἀλλ' ἀντιθέτως ὀνομάζει τοὺς πρό αὐτῆς καί ἀπό τῆς σήμερον μετ' αὐτῆς συνοδίτας καί συμπόρους. Τείνει οὐσιαστικῶς πρὸς αὐτοὺς χεῖρα καί, ὅτε καί ἐκεῖνοι τῆς ἀντιτείνουν τήν ἰδικήν των χεῖρα, ἐκκινεῖ, μετ' ἀργοῦ ἀλλὰ δυναμικοῦ καί σταθεροῦ βήματος, πρὸς συνάντησίν των

Εἰς τόν Κομμόν της, ἡ μεγαλοφωνοτάτη Ἀντιγόνη, διακατέχεται ἀπό ἱεράν μανίαν θανάτου. Συμπεριφερομένη ὡς οἶονεῖ βακχεύουσα καί κατεχομένη ὑπό τῆς ζωηροῦτος φιλότητος, ὀδηγεῖται αὐτογνώτως ἠρέμῳ συνειδήσει, ἀνεπαισχύντῳ προσώπῳ, πεφωτισμένη διανοία καί ἀγαλλομένῳ ποδί, εἰς τόν τοῦ μαρτυρίου τόπον. Τό μαρτύριον διά τήν Ἀντιγόνην δέν εἶναι διαφυγή, οὐδέ ἀπαλλαγὴ. Εἶναι ἐνσυνείδητος, αὐτόγνωτος ἐπιλογή. Δι' ὃ καί μεταβάλλεται εἰς πνευματικόν καί σωτηριῶδες ὄφελος. Μέσω τῆς ἱερᾶς μανίας, ὀδηγεῖται εἰς τήν αὐτογνωσίαν καί τήν σωκρατικὴν ὀρθολογικότητα. Ἀλλὰ ὡς τις, ὁ ὁποῖος φλέγεται ἐσωτερικῶς ὑπό ζωτικῆς ἐνεργείας ἡ ὁποία τόν συνδέει μετά τῶν θεῶν καί τόν ὀδηγεῖ εἰς τό νά αἰτεῖται τήν βοήθειαν καί συγκατάβασιν θεϊκῶν προσώπων. Αὕτη ἡ ἐσωτερικὴ πυρκαϊὰ καί θερμὴ ἀναδεικνύει τό ἡρωϊκόν της ἦθος.

Εἰς τόν Κομμόν, ὡς ἐν ὄνειρῳ, προ-βιοῖ τήν μετά τῶν ἐταζόντων θεῶν συμβίωσιν, ἡγουν τήν μετά τοῦ Κηρύξαντος Διός καί τῆς Δίκης συνύπαρξιν. Οὕτως, ὁ Κομμός δύναται νά θεωρηθῆ ὡς ἓνα αὐτό - *Requiem* δοξαστικόν καί μελαγχολικόν, τό ὁποῖον τελικῶς μετατρέπεται εἰς τήν *Gloria* τῆς Ἀντιγόνης: Δόξα τῇ εὐκλεεστάτῃ καί πολυφημωτάτῃ...

Εἰς τόν Κομμόν, δέν ὀμιλεῖ οὐδέ μέ τήν ἀγανάκτησιν τῆς ἀδικημένης, οὐδέ μέ τήν σύγχυσιν τῆς συντετριμμένης. Διαφωνῶ δέ μετά ἀπόψεως τοῦ ἐγκρίτου Καθηγητοῦ Winnington - Ingram, "ὅτι ἡ Ἀντιγόνη ἐν τῷ Κομμῷ τῆς εὐρίσκειται εἰς τήν ἔσχατον καί ὀλοκληρωτικήν ἀπομόνωσίν τῆς", καί τοῦτο διότι εἰς τόν Κομμόν τῆς ὀμιλεῖ ὡς μέτοικος τῶν νεκρῶν τῆς. Δέν θλίβεται, οὐδέ ὀδυνᾶται μόνη τῆς. Ἔχει ἰσχυρόν σύμμαχον οὐ μόνον τάς πηγᾶς τῶν δακρῶν τῶν ἀγαπωμένων φίλων τῆς, τό περικείμενον αὐτήν νέφος τῶν φίλων, τῶν ὁποίων αἰσθάνεται τήν χεῖρα νά σπογγίζει τά ἑαυτῆς δάκρυα καί τόν ἰδρῶτα, ὁ ὁποῖος ὡς "θρόμβοι αἵματος" τήν περιλούει, ἀλλά καί τήν συμπάθειαν καί ὀδύνην τῶν ἀνωνύμων Θηβαίων, τήν ὁποίαν βεβαίως μυστικῶ τῷ τρόπῳ εἰσπράττει, μή δυναμένη νά τήν ἴδῃ, ἐφ' ὅσον ἔμπροσθέν τῆς ἴσταται ὁ εἰρωνευόμενος ταύτην χορός, ὡς ἡ τῆς ἐξουσίας δικλείδα ἀσφαλείας. Ἡ Ἀντιγόνη, ἄλλωστε, αὐτόγνωτος πορεύεται τήν μακαρίαν ὁδόν τήν ἠτοιμασμένην τοῖς ἀγαπῶσι τοὺς θεούς.

Εἰς τόν Κομμόν, θρηνεῖ καί ὀδύρεται καί κόπτεται καί στενάζει διά τήν μή ἀπόκτησιν τέκνων. Δία τήν ἄνευ "παιδείου τροφῆς" ζοφώδη τῆς ἀτεκνίας κατάστασιν. Τήν στεροῦσαν τήν Θήβαν - Οἰκουμένην μελλοντικῶν ἐστιῶν ἀντιδράσεως διά τοὺς ἐπερχομένους τυράννους. Εἶναι δέ φυσικόν, τέκνα ἔχοντα τόν ἴδιον μετά τῆς μητρὸς των ἠρωϊκόν καί ἐμβληματικόν χαρακτήρα, τό ἴδιον βαθύτατον αἶσθημα εὐθύνης, δικαιοσύνης, ἐλευθερίας, ἠθικῆς, θεϊκῆς ὑπακοῆς καί κενωτικῆς φιλότητος, τήν ἰδίαν ζέουσαν καί θερμουργόν πίστιν καί τήν ἰδίαν ἄμεσον ἀνταπόκρισιν καί κλίσιν εἰς τήν τῶν θεῶν κλήσιν, νά καταστοῦν ἀναντιλέκτως οἱ μελλοντικοί δυναμικοὶ ἀντίπαλοι εἰς τάς τυραννολάγνας διαθέσεις ἐπερχομένων ἀρχόντων, βιαστῶν τῆς ἐξουσίας. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη πηγὴ παροχῆς θλίψεως καί ὀδύνης. Ἡ Ἰσμήνη ἑταυτίσθη, ὑπήκουσε καί συνεπορεύθη μετ' ἐκείνων τῶν ἀσεβῶν καί γοήτων, τῶν πλανούντων καί πλανωμένων τῆς ἐξουσίας, ἡ Ἀντιγόνη, ἡ τῶν Θηβῶν Κρατεία, ἀντετάχθη, καθισταμένη ὁ ἐπαναστατικὸς ψυχικὸς σπασμὸς διά τοῦ ὁποίου, ἡ ἄρνησις ὑποταγῆς, ἀν-ελευθερίας καί ἀν-αξιοπρεπείας ἐγένετο στάσις καί σύμβολον ζωῆς, οὐ μόνον διά τήν σύγχρονον τῆς ἠρωίδος γενεάν ἀλλά καί διά τάς δυναμικῶς ἐπερχομένας τοιαύτας. Ἡ ἐξομολόγησις τῆς ὥστόσον εἶναι σπαρακτική, συνταρακτική, ἠρωϊκή.

Ἐν ἀντιθέσει δέ πρὸς τόν Αἴαντα, ὁ ὁποῖος εἰς τόν τῆς αὐτοκτονίας λόγον του ἐπικαλεῖται τοὺς ἀρωγούς θεούς καί θεάς νά καταστρέψουν τό γένος τῶν Ἀτρειδῶν ἐκ ρίζης, ὡς καί ὁ ἴδιος ὑπ' αὐτῶν κατεστράφη, ἡ Ἀντιγόνη εἰς τόν Κομμόν τῆς ἐπιδεικνύει τό μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς τῆς, μή καταρωμένη οὐδένα, ἀλλ' ἐκφράζουσα τήν βαθυτάτην ὀδύνην τῆς διά μή τήν κατανόησιν τῆς πράξεώς τῆς. Εἰς τόν Αἴαντα, ἡ κατάρα τοῦ μελλοθανάτου ἐναντίον ἐκείνων τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὑπευθύνους διά τόν θάνατόν του, ἡ ἔνθερος προσευχὴ διά τήν θεϊκὴν ἐκδίκησιν, τήν ὁποίαν ἀπέτυχε νά λάβῃ ὁ ἴδιος. Εἰς τήν Ἀντιγόνην, ἡ προτύπωσις τῆς μεγαλειώδους συγχωρήσεως τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ τοῦ μαρτυρίου.

Αὕτη εἶναι, ἄλλωστε, ἡ μοῖρα τῶν ἐμβληματικῶν προσωπικοτήτων: ἡ διά τοῦ πάθους πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν πορεία.

Ἔχουσα ἐν τῇ σκέψει καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῆς τοὺς ἀποικομένους φίλους της, θεᾶται καὶ αἰσθάνεται τό ἑαυτῆς ἐπιβληθέν *Νυμφεῖον* ὡς τὴν σωτήριοιον διάβασιν εἰς τό τῆς Περσεφόνης βασίλειον, ὡς τὴν ζεῖδωρον μετάβασιν "*ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν*" **Ναί, τὴν Ζωὴν!** Διότι ἀπέρχεται τῆς θανατηφόρου κρεοντείου τυραννίας, μετὰ ζωηρᾶς τῆς ἐλπίδος καὶ στεροῦς τῆς βεβαιότητος, ὅτι εἰς τὸν Ἄδην θά συναντήσῃ τοὺς ἀληθῶς φιλοῦντας ταύτην. Ἐπεὶ δέ καὶ "*κάκιστα*" θνήσκει, προσβλέπει εἰς τὴν θερμὴν ἐκείνων ὑποδοχὴν καὶ ἀγάπην Παλλινοστοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, θά ἀπολαύσῃ τῆς ζωηφόρου καὶ ζωηροῦτος ἀγάπης τῆς "*πάντα νοῦν ὑπερεχούσης*", τῆς μηδέποτε ἐκπιπτούσης ἀγάπης τῶν φίλων ὑπὲρ ὧν σήμερον πάσχει καὶ ὀδυνᾶται. Ἄλλωστε, κατὰ τὸν θεηγόρον Ἀπόστολον Παῦλον, "*ἡ ἀγάπη πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει . . .*".

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κομμός εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς ἀγάπης, ἡ ἐνθουσιώδης καὶ χαρούμενη ὠδή τῆς παλινοστούσης φίλης, ἡ ἐτοιμασία τῆς "*μετὰ τυμπάνων καὶ χορῶν, χορδαῖς καὶ ὄργανοις*" λαμπρᾶς καὶ πανηγυρικῆς ὑποδοχῆς εἰς τὰς τοῦ Ἄδου πύλας: Ὠσαννά! . . . Ἀλληλούϊα! . . . *Εὐλογημένη ἡ ἐν ὀνόματι φιλόκτητος ἐρχομένη!* . . . Εἶναι ἡ ἀνατολή τῆς κλητῆς καὶ μεγάλης ἡμέρας! . . . Ἡμέρας ἀποδοχῆς τῆς μύσεως εἰς τὴν νέαν ἀληθῆ ζωὴν. Ἡμέρας ἐκπληρώσεως τοῦ ὄραματος τῆς αἰωνιότητος.

Ὁ Κομμός δὲν ἀποτελεῖ κατάθεσιν θλίψεως καὶ ὀδύνης, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι ἡ "*καλὴ ἀπολογία*" τῆς Ἀντιγόνης ἔναντι τῶν θεῶν - Διονύσου καὶ Ἔρωτος - καὶ συγχρόνως ἕνας ἀπολογισμὸς διὰ τὴν αὐτόγνωτον πορείαν καὶ ἐπιλογὴν. Εἶναι ἡ "*πρὸς ζωὴν ἀπο - διάθεσις*". Ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῶν μικρῶν, γηίνων καὶ φθαρτῶν, καὶ ἡ ἐκκίνησις τῆς πρὸς Ὀλυμπον θριαμβικῆς πορείας τῆς ἡρωίδος. Εἶναι ἡ εὐχαριστηριακὴ προσευχὴ ἐπὶ πᾶσι οἷς παρέσχον αὐτῇ οἱ Θεοὶ ἀγαθοῖς. Εἶναι ἡ δημοσίᾳ εὐχαριστία διὰ τὴν θεϊκὴν μεγαλοδωρίαν.

Εἰς τὸν Κομμόν της, τό τραγικόν σημαῖνον ἀπηχεῖ συνεχῶς τὸν μῦθον τῆς Περσεφόνης. Ἐπειδὴ ἡ Ἀντιγόνη δὲν ἐγνώρισε τὴν κατ' ἄνδρα ἡδονὴν, ἀλλὰ μόνον τὴν θανατηφόρον περιπέτειαν καὶ τὴν ἀπέχθειαν τοῦ ταλαίφρονος καὶ δυσκλεοῦς οἴκου της, ὁ *Τυμβήρης θάλαμος* ὀδηγεῖ εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ὅπου ἡ θεὰ Δήμητρα, συντετριμμένη ἐκ τῆς ὀδύνης ἀπωλείας τῆς κόρης της, ἐστάθη παρὰ τό *Καλλίχορον φρέαρ*, τὴν ἀηδόνιον πέτραν τῆς Κρεούσης. Τραγικὸς ὑπερπροσδιορισμὸς, ἴδιον τοῦ προσώπου τῆς Ἀντιγόνης - Παρθένου - Περσεφόνης, θεᾶς τοῦ Κάτω Κόσμου, καὶ παραλλήλως φίλης εἰς τὴν ζεῖδωρον ἀναζήτησιν τῶν φίλων.

Εἰς τὸν Κομμόν της, ἐπικαλεῖται τὴν Νιόβην, ἡ ὁποία ὡς λίθος κατοικεῖ ἐν μέσῳ λίθων. Ἐνας λίθος θά σφραγίσῃ ἐντός ὀλίγου καὶ τὸν ἰδικόν της τάφον, ὡς ἕνας λίθος θά σφραγίσῃ ἀργότερον καὶ τὸν τάφον τοῦ Ἰησοῦ. Ἐκεῖ, πρὸ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ *Νυμφείου*, ἐπαγιώθη ἡ σκέψις της εἰς τό ἡμισυ τῆς ὁδοῦ μεταξύ ζωῆς καὶ θανάτου.

Ὁ Κομμός σηματοδοτεῖ τήν διάβασιν ἐκ τῆς ζωῆς πρὸς τόν θάνατον. Καί ὑπεύθυνος διὰ τήν ἀλλοίωσιν ταύτης τῆς κοσμολογίας τῶν πενθίμων γάμων εἶναι ὁ Κρέων, ὁ ὁποῖος ἀλλάσσει τοὺς ἐπιγείους γάμους μετὰ τῶν χθονίων "παγκοίτας" (στ. 810). Φοβερά αὕτη ἡ ἐναλλαγή τοῦ γάμου εἰς θάνατον. Ἐνθυμούμεθα τήν περίπτωσιν τῆς Ἰφιγενείας, εἰς τήν Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι, (στ. 1036 κ.έ.) καί τήν μεταβολήν τῶν Γάμων εἰς θάνατον διὰ τῆς μεγαληγόρου θυσίας - αὐτοθυσίας τῆς ἡρώιδος ἡ ὁποία, "καλῶς θανοῦσα" (στ. 1507), ἀθανατοῦται.

Ὁ Κομμός, ἡ προσευχή της, δέν ἐκπληροῖ θρησκευτικόν τι καθῆκον, ἀλλ' ἐκφράζει τήν φυσιολογίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἡ Ἀντιγόνη δέν ἀπολογεῖται προσευχομένη, ἀλλ' ἐκφράζει τήν ἀπόφασίν της, ἄσκησιν ἀδιάκοπον, ν' ἀπαλλαγῇ ἐξ ὄλων τῶν δουλικῶν καταστάσεων καί νά ταυτισθῇ μετὰ τῆς τελείας, τῆς ἐλευθέρας ἐλευθερίας, εὐρισκομένη εἰς τήν ἀναζήτησιν τῶν θεϊκῶν ἐπιταγῶν. Εἰς τήν προσευχήν της καί διὰ τῆς προσευχῆς της, νικᾷ τήν ἀπάτην τῆς ὑπερηφανείας, τῆς αὐθαιρεσίας καί ἀνταρσίας, αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν τήν ὕβριν, τήν τραγωδίαν τῆς ζωῆς καί τόν θάνατόν της.

Καί εἶναι οὐσιαστικῶς μία προσευχή διὰ τόν λαόν τῶν Θηβῶν διὰ νά μὴν ἀπωλέσῃ τό ὄραμα τῆς ὄντως ζωῆς, ὑποκύπτων εἰς τοὺς καθημερινούς ἢ αἰφνιδίους πειρασμούς τῆς καθεστωτικῆς τυραννίας. Εἶναι ἡ πρό αἰώνων προτύπωσις τῆς τοῦ Κυρίου, εἰς τόν τῆς Γεθσημανῆ κῆπον, προσευχῆς: εὐρισκόμενος καί ὁ Ἰησοῦς πρό τοῦ σταυρικοῦ Αὐτοῦ θανάτου "γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ ἐκτενέστερον προσηύχετο"⁵⁰⁶. Εἶναι ἡ πρό τοῦ τάφου ἔναγχος ἀγωνία διὰ τήν πορείαν ἐνός καθεύδοντος κόσμου, μία ἀγωνία παρατεταμένη, ἕως τοῦ τέλους τῆς ζωῆς της. Ἡ προσευχή της, ἔκφρασις τῆς βαθείας καί ζεούσης ἀγάπης της, εἶναι διακονία τοῦ κόσμου καί συγχρόνως ἡ ἐπίγνωσις ὅτι εὐρίσκεται εἰς τό κέντρον, εἰς τήν καρδίαν τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ της καί τῶν παλμῶν τῶν Θηβαίων.

Δέν εἶναι δυνατόν προσωπικότητες μέγισται, ὡς ἡ Ἀντιγόνη, νά βυθίζεσθαι εἰς τήν πόρωσιν ἢ τόν λήθαργον, ὅτε ἀντίθεται καί τυραννικαί δυνάμεις ἀσχολοῦνται μετὰ τῆς διακυβερνήσεως καί τοῦ προορισμοῦ τῶν συμπολιτῶν της. Ὁ Κρέων προσπαθεῖ ἀνεπιτυχῶς - νά χωρίσῃ τοὺς Θεούς ἐκ τοῦ κόσμου τῶν Θηβῶν - ἀρνούμενος βεβαίως τάς ἐκείνων ἐπιταγάς, καί ἡ Ἀντιγόνη προσπαθεῖ ἐπιτυχῶς νά ἐπανενώσῃ τοὺς θεούς καί τά νόμιμά των μετὰ τῆς πόλεως. Ἄλλως, θά ἦτο ἄρνησις τῆς εὐθύνης καί τῆς διακονίας της.

Διὰ τοῦτο, καί ἡ ὑπερφυῆς προσευχή τῆς ἀγωνίας της εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τήν ὑπόθεσιν τῆς διακονίας οὐ μόνον τῶν φίλων καί τοῦ προσφιλοῦς οἴκου ἀλλά καί τῆς γενεθλίου πόλεως. Τό κύριον αἴτημά της ἦτο οὐ μόνον ἡ πρὸς τοὺς φίλους ἀγάπη - καί "οἷα πρὸς οἶων πάσχει" ἀλλά καί ἡ ἐνότης οἴκου καί πόλεως "ἵνα ἐν ὧσιν"⁵⁰⁷. Ὁ τάφος της θά καταστῇ τό ὄρατόν σημεῖον ἀλλά καί τό ἴδιον τό γεγονός τῆς

⁵⁰⁶ Λουκ. 22, 44.

⁵⁰⁷ Ἰωαν. 17, 21.

ένότητος καί ἐκ νέου συμπορεύσεως οἴκου καί πόλεως. Ἡ πλήρωσις τῆς κενωτικῆς προσευχῆς! . . .

Καί τοῦτο, διότι εἰς τό ἑαυτῆς *Νυμφεῖον* ἀνηρέθη ἡ τυραννίς, κατελύθη ἡ τοῦ Κρέοντος δύναμις, δύναμις διαιρέσεως καί καταστροφῆς, ἐσχίσθη τό διάταγμα τῆς ἀρνήσεως καί τῆς ἐχθρότητος μεταξύ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν καί πόλεως τῶν Θηβῶν. Εἰς τοῦτον τόν ἐπιβληθέντα κόσμον διαιρέσεως καί ἀντιθέσεως, ἡ προσευχή καί τό μαρτύριον τῆς Ἀντιγόνης ἦσαν τά μόνα σωστικά ὄπλα ἀναμέσω καί ἔναντι τοῦ λαοῦ τῶν Θηβῶν.

Διά τοῦτο, καί ὁ Κομμός τῆς Ἀντιγόνης ἀποτελεῖ τούς ἀναβαθμούς μιᾶς φιλοτικῆς πίστεως προσωπικῆς, μιᾶς ὠριμάνσεως ἐνδυνειδήτου, μιᾶς καρτερίας σιωπηλῆς, μιᾶς ἀναμονῆς ἐνωδύνου τοῦ ἐρχομένου θανάτου, μιᾶς ἐλπίδος εἰς τήν αἴσθησιν τῆς μακαριότητος, μιᾶς ἐγρηγόρσεως ἐρωτικῆς, μιᾶς ἀγάπης ἀγρύπνου, μιᾶς κοινωνίας μυστικῆς μετά τῶν φίλων. Εἶναι ἓνα κατανυκτικόν σταυρο- ἀναστάσιμον ὁδοιπορικόν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐκ τῆς τοῦ θέματος διαπραγματεύσεως καί τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, προκύπτουν τά ὡς κάτωθι συμπεράσματα:

1. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦτο βαθύτατα θρησκευόμενος λαός, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν εἰς τήν ὑπαρξιν καί παρουσίαν τῶν θεῶν. Βεβαίως, δέν εἶχον μίαν θρησκευτικήν διδασκαλίαν, ἕνα θρησκευτικόν Credo, ὡς καί θρησκευτικήν λατρείαν ὡς τήν ἐννοοῦμεν σήμερον ὑπό τήν μορφήν συστηματικῆς καί ἀρτίως ὀργανωμένης λατρείας καί θεολογίας, ἀλλ' ὥστόσοσον ἡ θρησκεία των δέν ἦτο περιστασιακή καί προσωποπαγῆς. Ἐπρόκειτο οὐσιαστικῶς περί μιᾶς **πολιτικῆς** θρησκείας.

2. Ἀπό τῶν πρώιμων χρόνων, ἔχομεν μαρτυρίας περί μιᾶς πάλαι ποτέ ἀκμαίας λατρείας τῶν νεκρῶν καί τῆς ψυχῆς, γεγονός τό ὁποῖον, ὁμοῦ μετά τῶν ὑπαρχόντων μαρτυριῶν, μᾶς δίδει τήν δυνατότητα νά δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον εἰς τήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἀπό δέ τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πινδάρου, τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Ἀριστοτέλους καί τοῦ Πλάτωνος, ὡς καί κυρίως διά τῶν Μυστηριακῶν Θρησκειῶν καί τῆς λατρείας τῶν χθονίων θεοτήτων, ἔχομεν τήν πίστιν εἰς τήν ἐπιβίωσιν μετά θάνατον τῆς ψυχῆς.

3. Εἰς τήν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων θεολογίαν, ἔχομεν τό πρῶτον τήν οὐσιαστικωτέραν μαρτυρίαν διά τήν, μέσω τῆς μύσεως, μετά θάνατον ἐπιβίωσιν τῆς ψυχῆς, τήν εὐδαιμονικήν τοῦ μύστου ἀθανασίαν, τόν καλύτερον αὐτοῦ κληρον εἰς τό τοῦ Ἄδου βασίλειον. Διά τῆς μύσεως ὑπῆρχεν θεοληψία, ταύτισις τοῦ μύστου μετά τῆς ἀθανάτου θεᾶς, καί ἀθανασία τοῦ ἰδίου.

4. Ἡ Ἀντιγόνη, διά τῆς ὑψηλόφρονος συμπεριφορᾶς καί ἐγγενοῦς προσωπικῆς ἀξίας αὐτῆς ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο Ἐλευσίνιος μύστης, καθ' ὅσον ἐμφορεῖται ὑφ' ὄλων ἐκείνων τῶν ὑψηλῶν ιδεωδῶν, - ζέουσα πίστις, , ἀλτροπισμός, ἐθελοθυσία, ἀγωνιστικόν φρόνημα, ἀνεξικακία, ἀνωτέρα πολυδιάστατος ἠθική ζωή, ἐλευθερία, δικαιοσύνη, ταπείνωσις, ἄμεσος κλίσις εἰς τάς θεϊκᾶς ἐντολάς - διά τῶν ὁποίων ἐμφοροῦντο οἱ τῆς Ἐλευσίνος μύσται. Δέν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖον τό γεγονός ὅτι, ἅμα τῇ ἑαυτῆς ἀποχωρήσει ἐκ τῆς σκηνῆς, ὁ Χορός καλεῖ τόν πολιοῦχον τῶν Θηβῶν Διόνυσον, τόν συντιμώμενον μετά τῶν Θεαινῶν ἐν τῇ τῆς Ἐλευσίνος λατρείᾳ, ἵνα *καθαρίῳ ποδί* ἐπιβάλλει τήν κάθαρσιν, ἡγουν τήν τῆς Ἀντιγόνης ἐπιβράβευσιν, δικαίωσιν καί ἀθανασίαν καί τήν τοῦ *παγκακίστου* τιμωρίαν.

5. Ἡ Ἀντιγόνη, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς Ἐλευσινίου ιδεοληψίας, εἰσέρχεται εἰς τόν σκηνικόν - καί τόν πανανθρώπινον συγχρόνως - κόσμον, μετά καρτερίας καί θάρρους Χριστιανῆς μάρτυρος - οὔσα βεβαία διά τήν μετά θάνατον εὐδαιμονικήν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καί τῆς ὑπό τῶν θεῶν δικαίωσεώς της, γνωρίζουσα καλῶς ὅτι *πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν* διά τούς

ἐξαρτῶντας τήν ζωήν των ἐκ τῶν θεϊκῶν νομίμων καί τιμῶντας τοὺς ἑαυτῶν Φίλους.

6. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ θάνατος αὐτῆς εἶναι οὐ μόνον πρότασις ἀλλά καί πρόξενος ἀθανασίας, ὡς στερωῶς ἐρειδόμενος εἰς τήν τῶν Ἐλευσινίων σωτήριοιον παρακαταθήκην καί ἐπαγγελίαν. Διά τοῦτο, καί εἶναι θάνατος παγκόσμιος ὡς καλύπτων ὁλόκληρον τήν κτίσιν τό παρόν τῆς ταφικῆς θυσίας, τό παρελθόν τοῦ οἴκου καί τό μέλλον τῆς πόλεως: *Τῆς οἰκουμενικῆς Θήβας.*

7. Ἡ Ἀντιγόνη κατέκτησε σιωπηρῶς ἐκάστην στιγμὴν δι' ἔργων πίστεως, ἀγάπης καί φιλαλληλίας, ἔργα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν σεβασμόν πρὸς τόν ἄνθρωπον-φίλον. Οὕτω, δικαίως κατακτᾷ τήν ἀθανασίαν μέσω συγκεκριμένων σχημάτων τῆς Ἱστορίας.

8. Ἡ Ἀντιγόνη προσωποποιεῖ καί ὑποστασιάζει ἐν τῷ προσώπῳ τῆς τήν διπλὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Οἴκου καί τῆς ἀνορθωθείσης του Τιμῆς. Ἡ ὁδὸς πρὸς τήν ταφήν τοῦ Πολυνείκου εἶναι συγχρόνως καί ὁδὸς μαρτυρίου. Ὁδὸς τήν ὁποῖαν οὐδεὶς δύναται νά διαβῇ ἄνευ ἀμυχῆς. Ὁδὸς μαρτυρίου καί αἵματος. Καί συγχρόνως ὁδὸς σωτηρίας. Ὁδὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ ἐνδόξου καί, τό νῦν, ἐξαγνισθέντος Οἴκου ἐν τῇ Πόλει καί τῷ Κόσμῳ.

9. Οὕτως ἡ Ἀντιγόνη προικοδοτημένη ὑπὸ τοῦ Ἐλευσινίου μύστου - Συγγραφέως αὐτῆς δι' ἱεροῦ κειμένου, ἐρειδομένου εἰς τοὺς ἐν τῇ τοῦ Ὅμηρου *Νεκυία* ὑπάρχοντας λόγους τοῦ Ἑλπήνορος, πεποικιλμένη τῇ τῆς φιλότητος χάριτι, πεπεισμένη διὰ τήν ὑπὸ τῶν Θεῶν δικαίαν μισθαποδοσίαν, δίδουσα τήν ἑαυτῆς δυναμικὴν μαρτυρίαν τοῦ μαρτυρίου τῆς ἠθικῆς, τοῦ δικαίου καί τῆς ἀγάπης, προτύπωσις καί προεἰκασμα "οὐρανίου κάλλους καί παραδεισίου μακαριότητος", ἐξέρχεται "νικῶσα καί ἵνα νικήσῃ", ἐγγεγραμμένη ἐν τῷ μαρτυρογραφίῳ τῶν ὀλβιωτάτων τῆς Ἐλευσινίου πίστεως μαρτύρων, καί δυναμικῶς πορευομένη τήν δικαίαν ὁδὸν ἐκ τῶν "λυπηροτέρων πρὸς τὰ θυμηδέστερα καί τὰ τερπνά", πρὸς τήν τοῦ Ὀλύμπου μακαριότητα καί θεϊκὴν ἀθανασίαν.

***Χαίροις τῆς αἰωνίου χαρᾶς ἢ κληρονόμος
καί τῆς ἄνω λαμπρότητος,
ἢ μύστης τῶν ἀπορρήτων τῆς αἰδίου ζωῆς,
τῶν Ὀλυμπίων ἢ ἀθάνατος συνόμιλος,
θεαινῶν τῆς τραπέζης ἢ κοινωνός καί συνέστιος,
τῶν ἀπ' αἰῶνων μαρτύρων ὁμόστεφος,
τῆς Ἐλευσινίου ἐλλάμψεως ἢ μέτοχος,
καί τῶν τῆς μύσεως ὀλβίων ὁμόσκηνος.***

ΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΤΙΝΕΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΟΡΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΓΟΝΗΝ

Τά ἀρχικά γράμματα Α, Ι, Κ, κ.λ. ἀναφέρονται εἰς τό πρόσωπον τό ὁποῖον χρησιμοποιεῖ τόν ὄρον.

Α.	7	πανδήμῳ πόλει
Α.	8	κήρυγμα τόν στρατηγόν
Α.	27, 32	ἀστοῖσί φασιν ἐκκεκυρῦχθαι, κηρύξαντ'
Α,	36	φόνον προκειῖσθαι δημόλευστον ἐν πόλει
Ι.	44	ἀπόρρητον πόλει
Ι.	59	νόμου βία
Ι.	60	ψῆφον τυράννων ἢ κράτη. . .
Ι.	63	ἀρχόμεσθ' ἐκ κρεισσόνων
Ι.	79	βία πολιτῶν
Α.	87	κηρύξης
Α.	97	καλῶς θανεῖν
Χ.	154	Βάκχιος ἄρχοι
Χ.	155	βασιλεύς
Χ.	160 - 1	σύγκλητον λέσχην
Χ.	162	κηρύγματι
Κ.	163	πόλεος
Κ.	167	Οἰδίπους ὄρθου πόλιν
Κ.	173	κράτη καί θρόνους ἔχω
Κ.	176	ἀρχαῖς . . . νόμοισιν
Κ.	178	πᾶσαν εὐθύνων πόλιν
Κ.	183	πάτρας
Κ.	184	φίλον
Κ.	186	ἀστοῖς
Κ.	191	. . . νόμοισι . . . πόλιν
Κ.	192	κηρύξας ἔχω
Κ.	194	πόλεως ὑπερμαχῶν
Κ.	200	φυγᾶς κατελθῶν
Κ.	203	πόλει ἐκκεκήουκται
Κ.	210	εὐνοῦς τῇ πόλει
Χ.	212	τόν. . . δύσνονν καί τόν εὐμενῆ πόλει
Χ.	213	νόμῳ
Φ.	275	πάλος καθαιρεῖ

K.	287	νόμους διασκεδῶν
K.	289 - 90	πόλεως / ἄνδρες
K.	296 - 97	πόλεις / πορθεῖ
X.	370	ὑψίπολις ἄπολις
X.	382	βασιλείοισιν. . . νόμοις
Φ.	396	κλῆρος
K.	447	κηρυχθέντα
K.	449	νόμους
A.	450	ὁ κηρύξας (Ζεὺς)
A.	452	νόμους
A.	454	κηρύγμαθ'
A.	454 - 5	θεῶν / νόμιμα
A.	461	προκήρυξας
K.	481	νόμους ὑπερβαίνουσα τοὺς προκειμένους
K.	485	κράτη
A.	506	τυραννίς
K.	533	καπαναστάσεις θρόνων.
K.	632	ψῆφον
K.	656	πόλεως
K.	657	πόλει
K.	669	ἄρχειν . . . ἄρχεσθαι
K.	663	νόμους
K.	666	ὄν πόλις στήσειε
K.	672	ἀναρχίας
K.	673	πόλεις ὄλλυσιν
K.	676	πειθαρχία
ΑΙ.	690	δημότη
ΑΙ.	693	ὀδύρεται πόλις
ΑΙ.	733	ὀμόπτολις λεώς
K.	734	πόλις
K.	736	ἄρχειν χθονός
ΑΙ.	737	πόλις
K.	738	πόλις
ΑΙ.	739	ἐρήμης . . . γῆς ἄρχοις μόνος
K.	744	τάς ἐμάς ἀρχάς σέβων
K.	776	ὅπως μίασμα πᾶσ' ὑπεκφύγη πόλις
A.	806	πολιται
A.	843	ὦ πόλις, ὦ πόλεως
A.	852	μέτοικος
X.	873	κράτος . . . κράτος
K.	890	μετοικίας
A.	907	βία πολιτῶν
A.	914	νόμῳ
A.	937	ἄστν πατρῶον

X.	970	ἀγχύπολις
T.	994	ναυκληροῖς πόλιν
T.	1002	βεβερωμένω
T.	1015	τῆς σῆς ἐκ φρενός νοσεῖ πόλις
T.	1056	τυράνων
T.	1058	πόλιν
T.	1080	ἔχθρα δέ πᾶσαι συνταράσσονται πόλεις
T.	1083	ἔστιοῦχον ἔς πόλιν
X.	1141	πάνδαμος πόλις ἐπί νόσου
AΓ.	1163	μοναρχίαν
AΓ.	1169	τύραννον σχῆμ'
X.	1172	βασιλέων
M.	1247	ἔς πόλιν
K.	1263	ἐμφυλίους

Ἡ μεγαλυτέρα συγκέντρωσις πολιτικῶν ὄρων παρατηρεῖται εἰς τόν *Πρόλογον*, τήν *Ρῆσιν* τοῦ Κρέοντος καί τούς διαλόγους μεταξύ Ἀντιγόνης καί Κρέοντος, Κρέοντος καί Αἴμονος, Κρέοντος καί Τειρεσίου. Ἡ Ἀντιγόνη χρησιμοποιεῖ ἓν λεξιλόγιον γέμων πολιτικῶν ὄρων, ἀπό τήν ἀρχήν (στ. 7) ἕως καί τήν ἀπομάκρυνσίν της (στ. 937). Ὁ Κρέων ἀποκαλεῖται τύραννος ἀπό τήν Ἰσμήνην (στ. 60), τήν Ἀντιγόνην (στ. 506), τόν Τειρεσίαν (στ. 1056) καί τόν Ἐξάγγελον (στ. 1163, 1172).

ΑΔΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΓΟΝΗΝ

89	Ἄδειν [Θανόντων, (στ. 14), τάφου (στ. 21), νεκροῖς (στ. 25), νέκυν (στ. 26), κ.λ.]
90	ἀμηχάνων ἐρᾶς
146	κοινοῦ θανάτου μέρος ἄμφω
197	νεκροῖς, 203 τάφω κ. λ.
221	οὐκ ἔστιν οὕτω μῶρος ὅς θανεῖν ἐρᾶ
308	οὐχ' ὑμῖν Ἄιδης μῦθος ἀρκέσει
361 - 2	... Ἄιδα μόνον φεῦξιν οὐκ ἐπάζεται
519	ὅμως ὃ γ' Ἄιδης τούς νόμους ἴσους ποθεῖ
542	ῶν τοῦργον Ἄιδης χοί κάτω ξυνίστορες
575	Ἄιδης ὁ παύσων τούσδε τούς γάμους ἔφω.
581	ἤδη τόν Ἄιδην εἰσορῶσι τοῦ βίου
654	τήν παίδ' ἐν Ἄιδου τήνδε νυμφεύειν τινί
749	καί σοῦ γε κάμοῦ καί θεῶν τῶν νερτέρων
777 - 8	κάκει τόν Ἄιδην ὄν μόνον σέβει θεῶν αἰτουμένη που τεύξεται τό μή θανεῖν. . .
780	πόνος περισσός ἐστι τάν Ἄιδου σέβειν
810 - 11	... ὁ παγκοίτας Ἄιδας ζῶσαν ἔχει
816	Ἀχέροντι νυμφεύσω
821 - 822	... ζῶσα μόνη δῆ / θνατῶν Ἄιδαν καταβήση
894	Φερσέφασσ'
911	μητρός δ' ἐν Ἄιδου καί πατρός κεκευθότιον
1076	Ἄιδου καί θεῶν Ἐρινύες
1199 - 2000	αἰτήσαντες ἐνιδίαν θεόν / Πλούτωνά τ' ...
1205	νυμφεῖον Ἄιδου
1240 -41	τά νυμφικά / τέλη λαχῶν δειλαιοσ εἰν Ἄιδου δόμοις
1284	ἰώ δυσκάθαρος Ἄιδου λιμήν, ...

Διά τήν Ἀντιγόνην, ὁ Ἄδης εἶναι συνδεδεμένος μετά τῆς ἡδονῆς (στ. 85), καί τήν ἰσότητα (στ. 519), τόν καλεῖ ὡς μάρτυρα (στ. 542), γίγνεται ὁ φανταστικός σύζυγός της εἰς τόν περιώνυμον Κομμόν (στ. 810 - 816) καί ὁ τόπος συναντήσεως μετά τῶν Φίλων. Ὁ Ἐξάγγελος θά ὑπογραμμίσῃ ἰδιαιτέρως τό γεγονός τῶν πενθίμων γάμων (στ. 1205 - 1241). Ὁ Χορός αἰσθάνεται τόν Ἄδην ὡς τό πλέον φοβερόν πράγμα (στ. 221, 361 - 362) ἀλλά τοῦτο δέν τόν ἐμποδίζει νά τόν συνδέσῃ μετά τοῦ Ἔρωτος (στ. 221). Ὁ Κρέων ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τόν Ἄδην ὡς μέσον καταπιέσεως (στ. 303, 575, 581, 654), καταλήγει νά τόν περιφρονῇ (στ. 778 --780). Ὁ Τειρεσίας τοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ ἐν λόγῳ θεός εἶναι ἐχθρός του (στ. 1074 - 1075) καί ὁ τύραννος ζητᾶ τήν ἐπιείκειάν του (στ. 1199 - 1200), θά καταλήξῃ εἰς τόν καταχθόνιον λιμένα του. Σημειωθήτω ὅτι ἡ ἐσχάτη ἀνάμνησις τοῦ Διονύσου εἰς τήν τραγωδίαν εἶναι ἐκεῖνη τοῦ Ἰάκχου (στ. 1154), ἡ ὁποία καί ἀποκαλύπτει τήν καταχθονίαν πλευράν τοῦ θεοῦ.

Ο ΖΕΥΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΓΟΝΗΝ

- A. 2   Ζεύς: *τελεῖ (κακά) νῶν.*
X. 128   Ζεύς γάρ μεγάλης γλώσσης κόμπους
/ ὑπερεχθαίρει
X. 143   Ζηνή τροπαίῳ (ἔλιπον) πάγχαλκα τέλη
K. 184   Ἐγώ γάρ, ἴστω Ζεύς, ὁ πάνθ' ὄρων
ἀκολουθούμενος ἐξ ἑνός στίχου γέμοντος τραγικῆς εἰρωνίας:
οὔτ' ἄν σιωπήσαιμι τὴν ἄτην ὄρων
X. 30   Ἄλλ' εἶπερ ἴσχει Ζεύς ἔτ' ἐξ ἐμοῦ σέβας.
χρησιμεύεω ἐν τούτοις ὡς προαναγγελία δεινῶν διὰ τὸν Φύλακα:
A. 450   Οὐ γάρ τι μοι Ζεύς ἦν ὁ κηρύξας τάδε
Ἡ Ἀντιγόνη παύει νὰ αἰσθάνεται διωκομένη ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ εὐρίσκεται
εἰς τὸ πλευρόν του.
K. 487   Ζηνός ἐρκείου (ἀδιαφορία τοῦ Κρέοντος διὰ τὸν
οἰκιακὸν Δία).
X. 604 - 5   Τεάν, Ζεῦ, δύνασιν τίς ἄν
δρῶν ὑπερβασία κατάσχοι . . . ;
X. 658 - 9   πρὸς ταῦτ' ἐφυμνείτω Δία
ξύναιμον. (εὐθεία Ὑβρις)
X. 949 - 50   καὶ Ζηνός ταμιεύεσκε γονάς χρυσορρήτους
Ἡ Ἀντιγόνη συγκρίνεται μετὰ τῆς Δανάης. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ θεοῦ -
διώκτου ἔχομεν τὸν θεόν - φίλον
K. 1040   οὐδ' ἦν θέλωσ' οἱ Ζηνός αἰετοὶ βορὰν
φέρειν νιν ἀρπάζοντες ἐς Διὸς θρόνους
(Τελικὴ Ὑβρις τοῦ Κρέοντος).
X. 1117 - 18   Καὶ Διὸς βαρυβρεμέτα γένος
X. 1149   παῖ Διὸς γένεθλον.

Ὁ Ζεύς παρουσιάζεται εἰς τὴν ἐκκίνησιν τῆς Τραγωδίας ὡς διώκτης τῆς Ἀντιγόνης καὶ φίλος τοῦ Κρέοντος. Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἀντιγόνη στρέφεται πρὸς τὸν θεόν ὑπερασπιζομένη τὰ " τῶν θεῶν νόμιμα " καὶ ὁ Κρέων τὸν περιφρονεῖ. Ὁ Ζεύς παρουσιάζεται ὡς ἐραστής καὶ πατὴρ τοῦ τέκνου τῆς Δανάης. Μνημονεύεται δι' ὑστάτην φορὰν εἰς τὸ ὑπόρχημα ὡς σύζυγος τῆς Σεμέλης καὶ πατὴρ τοῦ Διονύσου. Ἔχομεν τρεῖς συζύγους: 1. Χθόνιον (Ἄδης) 2. Ἐπίγειον (Αἴμων), 3. Οὐράνιον (Ζεύς). Ἡ ἀναφορὰ τῆς γυναικὸς εἰς τὸν γάμον ὁμοιάζει μεθ' ἑνός αἰωρήματος μεταξύ τῶν τριῶν.

SAIOIP

Adams, J. M. & ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

Adams, J. M. ...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ❖ Αισχίνης: *Κατά Κτησιφῶντος*, έκδ. Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων τόμ. 87 Ἀθῆναι α. χ.
- ❖ Albinus L. : “ *The Katabasis of er* ” Essays on Plato’s Republic. E. N. Ostenfeld ed *Aarchus Studies in Mediterranean Antiquity* Vol. 2. Aarchus, 91 - 95 (1998).
“ “ : “ *The House of Hades* ”, Aarchus (2000).
- ❖ Alexanderson D. : *Die stellung des Chors in der Antigone*, *Eranos* 64 (1966)
- ❖ Ἀναγνωστόπουλος Δ. : *Τό Μυστικόν τῆς Ἐλευσίνας*, Ἀθῆναι 1997.
- ❖ Ἀνδοκίδης : *Περί Μυστηρίων*, έκδ. Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων τομ. 154 Ἀθῆναι α. χ.
- ❖ Adams, S. M. : *Sophocles the playwright*, Toronto 1957.
“ “ : *The Antigone of Sophocles*, Toronto 1955.
- ❖ Adkins A.W. H.: *Moral values and political behavious in ancient Greece*, London 1957.
- ❖ Adrado R. F. : *Religion y politica en la Antígona*, *Rivista de la Universidad de Madrid* 13, 1966.
- ❖ Allégre F.: *Sophocle : Etude sur les ressorts dramatiques de son Théâtre et la composition de ses tragédies*, Lyon - Paris 1905.
- ❖ Alveila de Goblet : *Eleusinia*, 1903.
- ❖ Ἀνδρεάδης Γιάγκος : *Ἀντιγόνη*, έκδ. Λιβάνη Ἀθῆναι 1994.
“ “ : *Ὁ γυρισμός τοῦ Ὀδυσσεως καί ὁ νόστος τῆς ποιήσεως εἰς τήν "Πολιτείαν"*, έκδ. Καστανιώτη, Ἀθῆναι 1986.
- ❖ Anderson M. J. : *Classical drama and its influence*, London 1965.
- ❖ Ἀπολλόδωρος, : *Βιβλιοθήκη*, έκδ. Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων τομ. 70 - 71 Ἀθῆναι α. χ.
- ❖ Arbesmann R. P : *Das fasten beiden Griechen und Römeru*, Giessen 1929.
- ❖ Ἀριστοτέλης : *Ἀθηναίων Πολιτεία*, έκδ. Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων τόμ 20β Ἀθῆναι α. χ.
- ❖ Ἀριστοφάνης : *Λυσιστράτη*, έκδ. Δαρέμα, Ἀθῆναι 1961.
- ❖ Arnott P. D. : *Introduction to the Greek Theatre*, Macmillan, London 1959.
- ❖ Artaud M. : *Etudes sur la litterature depuis Homère jusqu’ l’ école romantique*, Paris 1863.

- ❖ Aubreton Robert: *Démétrius Triclinius et les recensions Médiévales de Sophocle*. Paris 1949.
- ❖ Αὐγουστῖνος: *De Civitate Dei* i - viii
- ❖ Azelius Ioannes Ericus: *De assimilatione syntactika apud Sophoclem*, Upsalae MDCCCXCVII.
- ❖ Babut D. : *Sur l' unité de la pensée d' Empédocle*, *Philologus* 120, 1976.
- ❖ Baden H. J. : *Das Tragische*, 1941.
- ❖ Bain D. A. : *Misunderstood scene in Sophocles*.
- ❖ Bastide George : *Le Moment historique de Socrate*, Paris 1939.
- ❖ Bates N. W. : *Sophocles poet and dramatist*, London 1964.
- ❖ Bayfield M. A. : *The Antigone of Sophocles*, London 1935.
- ❖ Berard Cl.: *Liknon : le likno d' Athena*, *Antike Kynst* 19 (1976).
- ❖ Bethe E. : *Griechische dichtung*, 1929.
- ❖ Bianchi Ugo : *La religione greca*. Torino 1975.
     "   "   : *The Greek Mysteries. Iconography of Religions*, XVII, 3 Leiden 1976
- ❖ Biggs P. : *The Disease theme in Sophocles*, in C. P. 1966.
- ❖ Bignone E. : *Empedocle*. Studio critico, traduzione e commento delle testimonianze e dei frammenti, Torino 1916.
- ❖ Blinkenberg Ch. : *Hades' Munding* Copenhagen 1919
- ❖ Boas F. : *The idea of future life among Primitives Tribes*. New York 1940.
- ❖ Bockh August : *Des Sophocles Antigone*, Berlin 1843.
- ❖ Bollack J. : *Empédocle I. Introduction à l' ancienne physique*, Paris 1965.
     "   "   : *Empédocle II. Les origines. Edition et traduction des Fragments et témoignages*, Paris 1969.
     "   "   : *Empédocle III. Les origines. Edition et traduction des Fragments et témoignages*, Paris 1969.
- ❖ Bonnard André : *Civilisation grecque*, vol. II *D' Antigone à Socrate* Lausanne 1959.
     "   "   : *La tragédie et l' Homme*, Neuchatel, La Baconnière, 1950.
- ❖ Bossler A. : *De gentibus et familiis Atticae sacris* 1883
- ❖ Boussoulas N. I. : *Essaie sur la structure du mélange dans la pensée présocratique. Empédocle*, *Revue de méthaphysique et de morale* 63, 1958.
- ❖ Bowra C. M. : *Sophoclean Tragedy*, Oxford 1944.
- ❖ Bradshaw A. T. : *The watchman scenes in the Antigone*, *Classical Quarterly* (Nov 1926).
- ❖ Brandon S. G. F. : *The judgment of the dead*, London 1967.

- ❖ Brecht B. : *Die Antigone des Sophocles*, 1948, & *Die Antigone des Sophocles*. Materialien zur Antigone, Frankfurt 1976.
- ❖ Brehier Emile : *Chrysis et l'ancien stoicisme*, Paris (P U F) 1951.
- ❖ Brelich Angelo : *Gli eroi greci - Un problema storico - religioso*, Roma 1958.
- ❖ Bremmer Jan : *The Early Greek concept of the soul*, Princeton 1983.
- ❖ Brocker Walter : *Der Gotte des Sophocles*, Frankfurt 1971.
- ❖ Broneer O. : *Cults Places : Notes on Three Athenian Cult Places*, *Αρχαιολογική Έφημερίς* 1960.
     “   “ : Eros and Aphrodite on the North Slope of the Acropolis, *Esperia* 1 (1932).
- ❖ Bruhn Ewald : *Sophocles Antigone*, Berlin 1913.
- ❖ Bruit - Zaidman L. et Schmitt - Pantel P. : *La religion grecque* Paris 1989.
- ❖ Brunck Fr. Ph. R. : *Sophoclis quae extant omnia . . .* Argentorati 1786 - 1784.
- ❖ Brumenthal A W. von : *Sophocles*, 1936.
- ❖ Budelmann E. : *The language of Sophocles*, Cambridge 2000.
- ❖ Bultmann R. : *Polis und Hades in der Antigone des Sophocles, Glauben und Verstehen*, Tübingen 1952.
     “   “ : *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen*, Münster 1962.
- ❖ Burkert Walter : *Griechische Religion*, Epoche Berlin 1977.
     “   “ : *Ancient Mystery cults*, Harvard Univ. Press 1987.
     “   “ : “Elysion” *Glotta* 39, 208 - 213 (1960 - 61).
     “   “ : *Homo Necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen*, Berlin 1972.
- ❖ Burton R. W. B. : *The Chorus in Sophocles Tragedies*, Oxford 1980.
- ❖ Butuaye D. : *L'ideal de l'areté dans la tragédie de Sophocle*, dans *L.E. C.* 32 1964.
     “   “ : *La fragilité du bonheur humain dans les tragédies de Sophocle*, dans *L. E. C.*, 36, 2 1968.
- ❖ Buxton R. F. A. : *Blindness and Limits : Sophocles and the Logic of Myth*, *Journal of Hellenic Studies* vol. 100 (1980).
- ❖ Calame Cl.: *Choeurs : Les Choeurs des jeunes filles en Grèce archaïque*. 2 vol. Rome 1977.
- ❖ Cald Well R. S.: *Misogyny : The Misogyny of Eteales*, *Arethusa* 6 1937.
- ❖ Calder M. W. : *Was Antigone Murdered? Greek, Roman and Byz. Studies*, 1960.

- ❖ Campbell Louis : *Le point culminant dans la tragédie Grecque*, Helanges Weil, Paris 1898.
- ❖ Carrière J. : “*Démon*” *Tragique*, Pallas XIII, 1956.
- ❖ Casabona J.: *Sacrifices: Recherches sur le vocabulaire des sacrifices en grec*, Aix en Provence 1966.
- ❖ Casterling P. E. : *Oedipus and Polynice’s*. Proceedings of the Cambridge Philological Society, u. s. vol. 13 (1967).
- ❖ Castoriadis Corn. : *L’ institution imaginaire de la société*, Paris 1975.
- ❖ Cavaignac B. : *Le trésor sacré d’ Eleusis* 1908 II & III col a.
- ❖ Chamoux F. : *La civilisation grecque*, Paris 1963.
- ❖ Chirassi Colombo Il. : *La religione in Grecia*, Roma - Bari 1983.
- ❖ Ciceron : *De natyrae Deorum*, II 5 - 26.
“ : *De Divinatione*.
- ❖ Claus D. B. : *Toward the Soul: on inquiru into the meaming of psyche before Plato*. New Haven 1981.
- ❖ Clinton R. : “ *The Sacred Officials of the Eleusinian Mysteries* ” Transactions of the American Philosophical Society 64, 3 - 1974.
- ❖ Coleman R. : *The role of the Chorus in Sophocle’s Antigone*, P.C.P.S. (1972)
- ❖ Connor W. R. : *The new politicians of fifth-century Athens*, Princeton N. J. 1972.
- ❖ Courinat Jean - Baptiste : *Les Stoiciens et l’ âme*, P. U. F. Paris 1996.
- ❖ Cropp M. : *Antigone’s final speech*, G. R. 44 1977.
- ❖ Dain A. & Mazon P. : *Sophocles, 3 τόμοι*, Paris 1955 - 1960.
- ❖ Daldry H. C. : *The Greek Tragic Theatre*, Chatto and Windus, London 1971.
- ❖ Danforth L. M. : *The Death Rituals of Rural Greece*, Princeton, N. J. 1982.
- ❖ Daraki Maria : *Dionysos*, Paris 1975.
- ❖ Darcus S. M. : *Daimons Parallels. The Holy Phren in Empedocles*, Phronesis 22, 1977.
- ❖ Dawe R. D. : *Studies of the text of Sophocles I*, Leiden 1973.
- ❖ Décharme F. : *Mythologie de la Grèce antique*, 1914.
- ❖ De Joug : *De Ipuleio Isiacorum mysteriorum teste*, Leyde 1900.
- ❖ Delcourt M. : *Oedipe ou la légende du conquérant*, Liège 1944.
“ “ : *Légendes et cultes des Héros en Grèce*, Paris P. U. F. 1942.
- ❖ Demand N. : *Pindar’s Olympion. 2. Theron’s Faith and Empedocles. Katharmoi*, Greek, Roman and Byzantine Studies 19, 1975.

- ❖ Demirel Kemal : *Antigone*, 1973.
- ❖ Denniston G. : *Greek particles*, Oxford 1953.
- ❖ Deti  ne Marcel : *L' invention de la mythologie*, Paris. 1981.
- “ “ : *Dionysos mis en mort*, Paris 1977.
- “ “ : *La démonologie d' Empédocle*, Revue des Etudes grecques 72 (1959).
- ❖ Deti  ne M. & Vernant J. P. : *M  tis : Les Ruses de l' intelligence. Le M  tis des Grecs*, Paris 1974.
- ❖ Deubner Ludwig : *Attische Feste*, Berlin 1932.
- ❖ Deventer L. G. van : *De intepolationibus in Sophoclis tragoediis*, Diss Leiben 1851
- ❖ Dieterich A. F. : *Mutter Erde ein versuch über volksreligion*, Teubner 1925.
- ❖ Dietrich D. B. C. : *Death fate and the Gods*, London 1967.
- ❖ Diller Hans : *Ueber das Serbstbewu  tsein der Sophocleischen Personen*, Wiener Studien 69, 1956
- “ “ : *Sophocles*, Darmstadt 1967.
- ❖ Dios de Jose Maria Lucas : *Estructura de la tragedia de Sophocles*, Madrid 1982.
- ❖ Dodds E. R. : *The Greeks and the irrational*, Berkeley & Los Angeles 1951.
- ❖ Dopheide Wilhelm : *De Sophoclis arte dramatica*, Westfalen Universität, Diss Münster 1910.
- ❖ Dowden K. : *Death and the Maiden*, London and N. Y. 1989.
- ❖ Drachmann A. B. : *The composition of Sophocle's Antigone*, Gr 23, 1909.
- ❖ Duchemin J. : *L' agon dans la trag  die grecque*, Paris 1945.
- ❖ Durand Jean Louis : *Sacrifice et labour en Grèce ancienne*, Paris - Rome 1986.
- ❖ Dussaud F. : *Les civilisations pr  helleniques*, 1910.
- ❖ Earp F. R. : *The style of Sophocles*, Cambridge 1944.
- ❖ Easterling H. : *Character in Sophocles*, G & R 24 (1977) 124.
- ❖ Eberlein E. : *Ueber die verschiedenen Deutungen des tragischen konflikts in der trag  die "Antigone" des Sophocles*, Gumn., 68, 1969.
- ❖ Ehnmark E. : "Some Remarks on the Idea of Immortality in Greek Religion", Eranos 1948.
- ❖ Eitrem S. : *Orakel und Mysterien am Ausgang der Antique*, Zurich 1947.
- ❖ Eliade M. : *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1983.

- ❖ Else G. F. : *The origin and Early form of Greek Tragedy*, Cambridge 1967.
- ❖ Ermann Phil. : *De iuris sacri interpretibus Atticis*, Giessen 1908.
- ❖ Esterling P. E. : *The second Stasimon of Antigone, Dionysiaca*, (ἐκδ. R. D. Dawe) Cambridge 1978.
- ❖ Ehrenberg V. L. : *Sophocles and Pericles*, Oxford 1954.
- ❖ Ellendt Fridericus : *Lexicon Sophocleum*, Berolini MDCCCLXXII.
- ❖ Elmsley G. - Dindorf : *Scholia in Sophoclis Tragoedias*, Oxonii 1825 - 1852.
- ❖ Errandonea I. : *Das 4 Stasimon der " Antigone " von Sophocles*, SO 30 1953.
- " " : *Sophocles Tragedias*, Barcelona 1959.
- ❖ Euben J. P. : *Greek Tragedy and political theory*, Berkeley, Los Angeles 1986.
- ❖ Falco V. : *La tecnica corale di Sofocle*, Napoli 1928.
- ❖ Farnell L. R. : *The Higher aspects of Greek Religion*, London 1912
- " " : *Greek Hero cults and idea of immortality*, London 1914.
- ❖ Ferrari F. : *Ricerche sul testo di Sofocle*, Pisa 1983.
- ❖ Festugière A. J. : *Personal Religion among the Greeks*, Berkeley & Los Angeles 1954.
- ❖ Firnicus Maternus : *De errore profan, relig.* 18
- ❖ Flashar Hellmut : *Sophocles*, München 2000.
- ❖ Foucart Paul : *Les Mystères d' Eleusis*, 1896.
- " " : *Recherches sur l' origine et la nature des Mystères d' Eleusis.* 1895.
- " " : *La culte de Dionysos en Attique*, 1902.
- " " : *Associations religieuses chez les Grecs*, 1908.
- ❖ Foucart Georges : *Histoire des religions et méthode comparative*, 1912.
- ❖ Fraenkel E. : *Antigone*, 29F Mus. Helv. 17, 1960.
- ❖ Fraisse S. : *Le thème d' Antigone dans la pensée Française au 19e et 20e siècle*, Dans Bulletin de l' Association G. Buddé, 1966.
- " " : *Le Mythe d' Antigone*, Paris 1974.
- ❖ Frede Michael : *Die stoische Logik*, Göttingen 1974.
- ❖ Friedlander P. : *Griechische Tragödie u das Tragische*, (in *Die Antike*, I, 1925).
- ❖ Fritz K. von : *Haimons Liebe zu Antigone*, Philologus 89, (1934). [ἀνάτυπον ἐν τῷ *Antike und Moderne Tragödie*, Berlin 1962]
- ❖ Fritze S. : *De libatione veterum Graecorum*, 1893.
- ❖ Garland R. : *Religion and the Greeks*. Bristol Classical Press 1994.
- ❖ Gardiner Cynthia : *The Sophoclean Chorus*, Iova 1987.

- ❖ Gellie G. H. : *Sophocles : A Reading*, Melbourne 1972.
- ❖ Germain G. : *Du conte à la tragédie : A propos d' Antigone*, REG LXXX, 1967.
- ❖ Génet Louis : *Droit et ville dans l' antiquité grecque*, dans *Anthrorologie de la Grèce antique*, Paris 1968.
- “   “   : *Fosterage et légende dans Droit et société dans la Grèce ancienne*, Paris 1955.
- “   “   : *La notion mythique de la valeur en Grèce. - Anthropologie de la Grèce antique*, Paris 1968.
- “   “   : *The Heroes of the Greeks*, London 1954.
- ❖ Génet Louis et Boulanger André : *La génie grec dans la religion*. Paris 1932.
- ❖ Γεωργούλης Δ. Κ. : *Φιλοσοφικά*. Ἀθήναι.
- ❖ Gigon Olof : *Socrates, Sein Bild*, in *Dichtung und Geschichte*. Bern 1947.
- ❖ Gleditsch Hugo : *Die cantica der Sophocleischen Tragödien*, Wien 1883.
- ❖ Glotz T. : *La cité grecque*, Paris 1968.
- ❖ Goheen R. F. : *The imagery of Sophocles Antigone*, Princeton 1951.
- ❖ Goldschmidt V. : *Question Platoniciennes*, Paris 1970.
- ❖ Gordon R. L. : *Myth, Religion and Society*, Cambridge 1977.
- ❖ Gorgemanns H. : *Antigone. Zur Bedeutung der Sophocleischen gestalt*, Tutzinger Texte 14, 1977.
- ❖ Goth J.: *Antigone : Interpretations versuche und strukturuntersuchungen*, Diss Tübingen 1966.
- ❖ Gould J. : *Dramatic character and Human intelligibility in Greek Tragedy*, Proceedings of the Cambridge Philological Society, u. s. vol. 24 (1978).
- ❖ Graf F. : “*Dionysian and Orphic Eschatology. Masks of Dionysos*”, T. H. Carpenter & Ch. A. Faraone (eds) Ithaca & London 1993.
- ❖ Grande Del. C. : *ΤΡΑΓΩΔΙΑ*, Milano - Napoli 1952.
- “   “   : *Hybris*, Napoli 1947.
- ❖ Granero I. E. : *Reflexiones sobre la Antígona de Sófocles*, R. E. C., IX, 1965.
- ❖ Griffith Mark : *Antigone*, edited and commentary, Cambridge 1999.
- ❖ Gueppin J. P. : *The tragic paradox. Myth and ritual in Greek tragedy*, Amsterdam 1968.
- ❖ Gunteur H. Chr. : *Exercitationes Sophocleae*, Göttingen 1996.
- ❖ Guthrie W. K. C. : *A History of Greek Philosophy*, Cambridge 1962.
- “   “   : *The Greeks and their Gods*, London 1950.

- “ “ : *Orpheus and Greek religion. A study of the Orphic movement*, London 1952.
- ❖ Hadot Pierre : *La citadelle interieure. Introduction aux Pensées de Marc Auréle*, Paris 1992.
  - “ “ : *Philosophie, discours philosophie et divisions de la philosophie chez les Stoiciens*, *Revue internationale de Philosophie*, 1991 / 93.
  - ❖ Hajistefanou C. E. : *The Use of φύσις and its cognates in Greek tragedy with special reference to character drawing*, Λευκωσία 1975.
  - ❖ Harison Jane : *Themis a study of the social origins of Greek religion*, Cambridge 1911.
  - ❖ Harrisson J. E. : *Prolegomena to the study of Greek Religion*, Cambridge 1980.
  - “ “ : *Themis*, Cambridge 1912 (1977).
  - ❖ Harry J. E. : *Greek Tragedy*, 1933.
  - ❖ Harsh Philip W. : “ *Ἄμαρτία Again* ” *TAPA*, 76 (1946)
  - ❖ Hegel G. F. : *Hegel on Tragedy*, New York 1962.
  - ❖ Held F. : *Ueber den charakter Kreon's in der Antigone des Sophocles*, Bayteuth 1842.
  - ❖ Heinimann F. : *Nomos and Physis . . .*
  - ❖ Herington C. J. : *Athena parthenos and Athena polias*, Manchester 1955
  - ❖ Heuse Otto : *Studien zu Sophocles*, Leipzig. 1880.
  - ❖ Hoey T. F. : *Inversion in the Antigone : a note*, *Arion* 6 (1970).
  - ❖ Hogan J. C. : *Arethusa*, 5 (1972).
  - ❖ Hopding H. : *Attis, seine Mythen und sein Cult*, 1903.
  - ❖ Howald T. : *Die Griechische Tragödie*, 1930.
  - ❖ Hulton O. A. : *The double Burial of the Antigone*, *Mnemos*, IV, 16, 1963.
  - ❖ Humphreys S. C. : *Anthropology and the Greeks*, London 1978.
  - “ “ : “*Deth and Time*” *Mortality and Immortality. The Anthropology and Archeology of Death*. p. 261 – 284 London 1981.
  - ❖ Huntington R. & Metcalf P. : *Celebration of Death*, Cambridge Mass 1979.
  - ❖ Inwood B : *The Poem of Empedocles*, Toronto 1992.
  - ❖ Ioppolo Anna Maria : *Opinione e scienza. Il dibatti to tra Stoici e Academici nel III e nel II secolo a. c.*, Napoli 1896.
  - ❖ Jacob A. L. W. : *Sophoclae Quaestiones*, Warsaw 1821.
  - ❖ Jager W. : *Humanisme et Théologie*, (Trad, Franc. De H. D. Saffrey) Paris 1956
  - ❖ Jakel O. W. : *Die exposition in der Antigone des Sophocles*, *Gymn.* 68 (1961).

- ❖ Jeanmaire Henri : *Dionysos. Histoire de culte de Bacchus*, Paris 1951
- ❖ Jebb sir Rich. C. : *Antigone*, Cambridge (1883 - 1896).
- “ “ : *The Age of Pericles. Essays and Addresses*, Cambridge 1907
- “ “ : *Sophocles*, Cambridge 1883 - 1896.
- ❖ Johansen H. Fr. : *Sophocles*, 1939 - 1959 *Lustrum* 7 (1962).
- ❖ Johnson S. K. : *Some aspects of dramatic irony in Sophoclean Tragedy*, *The Classical Review* 42, 1928.
- ❖ Jones J. : *Aristotle and Greek tragedy*, London 1962.
- ❖ Jost Madeleine : *Seds*, Paris 1992.
- ❖ Judeich Walther : *Topographie von Athen*, Munchen 1931.
- ❖ Kahn L. et Loraux N. : *Mort : Mythes de la mort en Grèce, au Y. Bonnefoy, (ed) Dictionnaire des Mythologies*, Paris 1981.
- ❖ Καλογερά Β. : *Αίσθητική έρμηνεία τής άρχαίας Τραγωδίας*, Θεσ/νίκη 1957.
- ❖ Kammer E. : *Einheit d' Odyssée*.
- ❖ Camerbeek I. C. : *Antigone*, Leiden 1971.
- “ “ : *The Plays of Sophocles*, Leiden 1953.
- “ “ : *Individu et norme dans Sophocle*, (Le théâtre tragique édit du K. N. R. S. 1962)
- ❖ Kanta K. G. : *Eleusis*, Athens 1979.
- ❖ Καραπαναγίωτου Δημ. : *Άντιγόνη*, Άθηναι 1917.
- ❖ Καρβελά Γ. Ι. : *Τά Έλευσίνια Μυστήρια έν τή Μεγάλη Έγκυκλοπαιδεία*.
- ❖ Καστοριάδης Κορνήλιος : *‘Η άρχαία Έλληνική δημοκρατία και ή σημασία της δι’ ήμās σήμερα*, έκδ. “Υψιλον, Άθηναι 1986.
- ❖ Kaufmann W. : *Tragedy and Philosophy*, Princeton 1968.
- ❖ Καψάλη Γ. : *Μιά βαθύτερη γνωριμία μέ τό Σοφοκλή - Άντιγόνη*, Άθήνα 1935.
- ❖ Kells J. H. : *Problems of interpretation in the Antigone*, B.I.C.S. 10 (1963).
- ❖ Κεραμόπουλος Δημ. : *Άποτυμπανισμός*, Άθηναι 1934.
- ❖ Kerenyi C. : *Dionysus, Archtypal image of indestructible life*, London 1976.
- ❖ Kerenyi Karl : *Die antike Religion. Eine grundlegung*, Amsterdam 1940.
- “ “ : *Die Mysterien von Eleusis*, Zurich 1962.
- “ “ : *“Mysterien der Kabiren. Einleitendes zum studium antiker Mysterien” Eranos, Jahrbuch, v. XI, Zurich 1945.*
- ❖ Kern Otto : *Die griechischen Mysterien der Classischen zeit*, Weidmann 1927.

- “ “ : *Die griechischen Mysterien der Classischen zeit*, (ἐν Antike 6 1930).
- “ “ : *Eleusinische Beitræge*, Hale 1909.
- “ “ : *Orphicorum Fragmenta*, Berlin 1992.
- “ “ : *Die Religion der Griechen*, Berlin 1935.
- ❖ Kingsley P. : *Ancient Rhilosophy, Mystery and Magic. Empedocles and Pythagorean Tradition*, Cambridge 1995.
- ❖ Kirk G. S. & Raven J. E. : *The Presocratic Philosophers*, Cambridge 1957.
- ❖ Kirkwood G. M. : *A Study of Sophoclean drama*, Ithaca, N. Y. 1958.
- ❖ Kitto H. D. F.: *Greek Tragedy*, London 1939.
- “ “ : *Sophocles dramatist and philosopher*, London 1958
- “ “ : *Form and Meaning in drama*, London 1934.
- “ “ : *The Idea of God ih Aeschylos and Sophocles*, Fondation Hardt (vgl. S. 85 A. I) 189.
- ❖ Kleman August : *Grundgedanke und Tendenz des Sophocles schen Dramas*, Wiener Studien (1924 – 1925).
- ❖ Knapp C. : *A point of interpretation of the Antigone of Sophocles*, A.J.P. 37 (1916).
- ❖ Knox B. M. W. : *The heroic temper : studies in Sophoclean tragedy*, Berkeley & Los Angeles 1964.
- ❖ Kochly Hermann : *Ueber Sophocles Antigone*, Dresden 1845.
- ❖ Korzeniewski D. : *Interpretationen zu Sophocleischen Chorliedern*, Rh. M. CIV 1961.
- ❖ Κουρουγιώτης Κ.: *Ὁδηγός τῆς Ἐλευσίνοσ, Ἀθῆναι 1924.*
- “ “ : *Ἐλευσίς (Ὁδηγός τῶν ἀνασκαφῶν καί τοῦ Μουσείου, Ἀθῆναι 1934).*
- ❖ Kranz Walter : *Stasimon*, Berlin 1933.
- ❖ Lacarrière J. : *Sophocle*, Paris, L' Arche, 1960.
- ❖ Lacroix M. : *Rémarques sur deux textes : Sophocle “Antigone ” 683sq et Plato “République ” 492c R. E. G. LXXI V 1961.*
- ❖ Lattimore R. : *Story patterns in Greek tragedy*, London 1964.
- ❖ Lawson J. C. : *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, Cambridge 1909.
- ❖ Lebel M. : *Etat présent des travaux sur Sophocle: Mémoires de la société royal du Canada, 3me série, section I A, XLIII 1949.*
- ❖ Leeuw von der G. : *Phänomenologie der Religion*, Tübingen 1956.
- ❖ Λεκατσᾶσ Παναγιῆσ : *Ψυχῆ, Ἀθῆναι 1957.*
- “ “ : *Διόνυσος, Ἀθῆναι 1971.*
- ❖ Lenaers R. : *Antigone*, Liège 1960.
- ❖ Lenormant F. : *Recherches á Eleusis*, 1901.

- ❖ Lesky A. : *Die Tradicshc Dichtuhg der Hellenen*, Göttingen 1956
- “ “ : *Die Griechische Tragödie: Anzeiger für die Altertumswissenschaft*, Wien I (1948), II (1949), III (1950).
- “ “ : *Homerus*, Stuttgart 1967.
- ❖ Lessing G. E. : *Leben des Sophocles*, Berlin 1790.
- ❖ Letters F. J. H. : *The life and work of Sophocles*, London 1953.
- ❖ Levy C. S. : *Antigone's motines : a suggested interpretation*, TAPA 94 (1963).
- ❖ Lida M. R. : *Itroducción al teatro de Sófocles*, Buenos Aires 1944.
- ❖ Lietzmann H. : *Geschichte der Alten Kirche*, Berlin 1961
- ❖ Linforth I. M. : *Antigone and Creon*, Col, Publ., in *Class. Phil.* 15 (1961).
- “ “ : *The arts of Orpheus*, Berkeley - Los Angeles 1941.
- ❖ Lipsius, J. H. : *Das Attische Recht*, Leipzig 1915.
- “ “ : *De Sophocliis emendandi praesidiis*, Miscenae 1860
- ❖ Llyod - Jones I. : *The justice of Zeus*, Berkeley & Los Angeles 1951.
- ❖ Llyod - Jones I. & Wilson G. N. : *Sophoclea*, Oxford 1990.
- ❖ Loeff van der Rutgers : *De lydis eleusiniis*, Leyde 1903
- ❖ Long A. A. : *Language and Trought in Sophocles*, London 1968.
- “ “ : *Hellenistic Philosophy*, London (Duck - worth) 1974.
- “ “ : *Language and Trought in Stoicism*, Problems in Stoicism London 1961.
- “ “ : *Thinking and Sense - Perception in Empedocles : Mysticism or Materialism?* *Classical Quarterly* 60 1966.
- ❖ Long H. S. : *A study of the Doctrine of Metempsychosis in Greece. From Pythagoras to Plato*, Princeton 1948.
- ❖ Loraux Nicole : *L' invention d' Athènes. Histoire de l' oraison funèbre dans la " cité " classique*, Paris 1981.
- “ “ : *Les enfants d' Athena*, Paris 1981.
- ❖ Λουκᾶς I. K. : *Ἡ Ρέα - Κυβέλη καί αἱ γονιμικάί λατρεῖαι τῆς Φλύας*, Χαλάνδριον 1988.
- ❖ Lowenstam S. : *The Death of Patroclus. A study in Typology*, Oxford 1981.
- ❖ Lubker Friedrich : *Die Sophocleische Theologie und Ethik*, Kiel 1851 - 1855.
- ❖ Lucas F. L. : *Greek Drama for Everyman*, London 1954.
- ❖ Machin Albert : *Coérence et continuité dans le théâtre de Sophocle*, Quebec 1981.
- ❖ Mc Devitt A. S. : *The first Kommos of Sophocle's Antigone*, Ramas II, 1982.

- ❖ Mc Donald Marianne : *Ancient sun, Modern light, Greek Drama on the modern stage*, Columbia 1992.
- ❖ Mac Kay L. A. : *Antigone, Coriolanus and Hegel*. Transactions of the American Philological Association 93 (1962).
- ❖ Mc Kirahan Jr. R. D. : *Philosophy before Socrates*, Indianapolis 1994.
- ❖ Maddalena Antonio : *Sofocle*, Torino 1959.
- ❖ Magalhaes - Vilhena de V. : *Socrate et la légende platonicienne*, Paris, Presses universitaires 1952.
- ❖ Μαγγίνα Σ. *Οί έπτά επί Θήβας του Αίσχύλου ως πρότυπον της Αντιγόνης του Σοφοκλέους*, Άθηναι 1947
- ❖ Magnien Victor : *Les Mystères d' Eleusis*, Paris 1929.
- ❖ Μαλτέζου Γ. Θ. : *Τά Έλευσίνια Μυστήρια*, Άθηναι 1939.
- ❖ Mannhardt W. : *Mythologische Forschungen aus dem Nachlasse*, Strasburg & London 1884.
- ❖ Marco de Vittorio : *De scholiis in Sophoclis Tragoedias veteribus*, Roma 1937.
- ❖ Marsoner A : *Sul frammento 128 di Empedocle*, Annali della Facolta di Lettere e Philosophia dell' Univercità di Napoli 15 (1972 - 1973).
- ❖ Masqueray P. : *Sophocle*, Coll. Budé 1924 - 1934.
- ❖ Mazon P. : *Sophocle*, Paris 1955 - 1960.
- ❖ Méautis G. : *Sophocle, essai sur le héros tragique*, Paris 1957.
- “   “ : *Aspects ignorés de la Religion Grecque*, Paris 1925.
- “   “ : *La psychologie de l' Antigone de Sophocle*, RPh XIV 1940.
- ❖ Meuli Karl : *Griechische Opferbrauche, εν τῷ τόμῳ Phyllobolia für Peter von der Mühl*, Bale 1946.
- ❖ Mensching Gustav : *Das heilige Schweigen*, Gissen 1926
- ❖ Meridor R. : *Sophocles*, O. C.
- ❖ Meunier J. : *Les masques de l' Antigone de Sophocle*, L. E. C. 1, 1932.
- ❖ Minadeo Richard : *The thematic Sophocles*, Amsterdam 1994.
- ❖ Μιστριώτης Γεώργιος : *Εισαγωγή εις τάς Τραγωδίας του Σοφοκλέους*, Άθηναι 1904.
- ❖ Mommsen Aug. : *Feste der Stadt Athen*, Leipzig 1898.
- ❖ Moore A. John : *Sophocles and Areté*, Cambridge 1938.
- ❖ Moreau Joseph : *L' âme du monde de Platon aux Stoiciens*, Paris 1939.
- ❖ Müller Adolf : *Afthetidjer kommentar in den Tragödien des Sophocles*, Baderborn 1913.

- ❖ Müller, G. : *Überlegungen zum Chor der Antigone*, Hermes 89 (1961).
     “   “ : *Antigone*, Heidelberg 1967.
- ❖ Murray Gilbert : *Five Stages of Greek Religion*, Oxford 1925.
- ❖ Musurillo Herbert : *The light and the darkness*, Leiden 1967.
     “   “ : *Fire - walking in Sophocles Antigone*, Trans. American Philology Association 94, 1963.
- ❖ Mylonas Georges : *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton 1961.
- ❖ Nagy G. : “*Patroclos, Concepts of Afrer and the Indic Triple Fire*” Arethusa 1980.
- ❖ Naquet P. V. : *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, Paris 1973.
     “   “ : *Chasseur noir*, Annales E S C 1968.
     “   “ : *La guerre tragique*, dans *Athènes au temps de Périclès*, ouvrage collectif Paris 1964.
- ❖ Navarre O. : *Sophocle imitateur d’ Eschyle*, (au *Revue d’ ét. Anc.* 1909).
- ❖ Nestle Wilhelm : *Griechische Religiosität von Homer bis Pindar u Aischylos*, Berlin 1930.
     “   “ : *Die structur des Eingangs in der attischen Tragödie*, Stuttgart 1930.
- ❖ Nietzsche Fr. : *Ecce Homo*, (Kr. T - A).
     “   “ : *Geburt der Tragödie*,
- ❖ Nilsson Martin: *A History of Greek Religion*, Oxford 1925.
     “   “ : *Die Religion der Griechen*, Tübingen 1927.
     “   “ : *Griechische und Römische Religion*, Teubner 1931.
- ❖ Nilsson P. M. : *La religion populaire dans la Grèce antique*, Paris 1954.
- ❖ Noack Ferb.: *Eleusis* (mit Tafeln ἐν ἰδίῳ τόμῳ) Berlin - Leipzig 1927.
- ❖ Nock A. D. : *Hellenistic Mysteries and Christian Sacrements*, Oxford 1952.
- ❖ Nojgaard M. : *La fable antique*, 2 vol. Copenhagen 1964.
- ❖ North Helen: *Sophrosyne : self - knowledge and self - restraint in Greek literature*, Ithaca, N. Y. 1969.
- ❖ Norwood Gilbert : *Greek Tragedy*, London 1948.
- ❖ Nuchelmans J. C. F. : *Die Nomima des Sophocleischen Wortchatzes*, Nijmegen 1949.
- ❖ O Brien D. : *Empedocles Fr. 35, 14 - 15*. Classical Review 79 (1965).
     “   “ : *Empedocles Cosmic Cycle. A Reconstruction from the Fragments and Secondary Sources*, Cambridge 1969.

- ❖ O Connor M. B. : *Religion in the Plays of Sophocles*, Chicago 1923.
- ❖ Οικονόμου Γ. : *Αί παιδαγωγικάί ιδέαι τοῦ Σοφοκλέους*, Ἀθῆναι 1973.
- ❖ Oliveira M. : *Problematica da tragedia sofocliana*, Coimbra 1968.
- ❖ Onians R. B. : *The origins of Eurorean troughht*, Cambridge 1951.
- ❖ Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς τὴν Δήμητραν.
- ❖ Opstelten J. C. : *Sophocles and Greek Pessimism*, Amsterdam 1952
- ❖ Orzechowski F. : *Note to Antigone*, 743 class Bull. St Louis 38, 1961.
- ❖ Otto W. : *Dionysus, Mythus und Kultus*, Frakfurt 1933.
- ❖ Page D. L. : *Actor's interpolations in Greek Tragedy*, 1934.
- ❖ Πάλλη Α. : *Ἀντιγόνη*, Ἀθῆναι 1885.
- ❖ Panayiotou S. : *Empedocles on his Own Divinity*, Mnemosyne 36, 1983.
- ❖ Parageorgius N. Petros : *Scholia in Sophoclis Tragoedias Vetera*, Lipsiae 1880.
- ❖ Παπανικολάου Κ. : *Προβλήματα ἑρμηνείας τῶν κλασσικῶν κειμένων. Σοφοκλέους Ἀντιγόνη*, Ἀθῆναι 1960.
- ❖ Parke H. W. : *Festivals of the Athenians*, London 1977.
- ❖ Parker R. : *Miasma*, Oxford 1983.
- ❖ Parlavantza – Friedrich Urs. : *Tauschungsszenen in den Tragödien des Sophocles*, Berlin 1969.
- ❖ Parodi A. : *Antigone nel prologo della tragedia di S. Dioniso*, 35, 1961.
- ❖ Pastrana Riol A. : *Pensamiento y función del coro en el primer estasi mode la Antígona de Sófocles*, Helmantica 20 (1969).
- ❖ Patin M. : *Etudes sur les tragiques Grecs : Sophocle*, Paris 1969 (1840) t. III.
- ❖ Πατριορχέα Β. : *Σοφοκλέους Ἀντιγόνη*, Ἀθῆναι 1968.
- ❖ Perrotta Gennaro : *Sofocle*, Milano 1935.
- ❖ Petzl G. : *Antike Diskussionen über beiden Nekyiai*, Meinsenheim 1969.
- ❖ Pfuhl Ern. : *De Atheniensium pompis sacris*, Berolini 1900.
- ❖ Places Edouard des S. J. : *La Religion Grecque*. Paris 1969.
- ❖ Podlecki, A. J. : *Creon and Herodotus*, TAPA 97 (1966).
- ❖ Pohlenz, M. : *Die griechische Tragödie*, Göttingen 1954.
- ❖ Pohlsander A. H. : *Metrical studies in the lyrics of Sophocles*.
- ❖ Pomeroy S. : *Goldesses, Whores, Wines and slaves Women in classical Antiquity* 1976.
- ❖ Post C. R. : *The dramatic art of Sophocles*, Harvard Stydies in Classical Rhilology, 23 (1912).

- ❖ Πούλλου Ι. : *Εισαγωγή εις τό ἀρχαῖον Ἑλληνικόν δράμα*, Ἀθῆναι 1952.
- ❖ Pringsheim H. G. : *Archaologische Beitrage zur Geshichte des Eleysinischen Kults*, München 1905.
- ❖ Pulleyn S. : *Prayer in Greek religion*, Oxford 1997.
- ❖ Rabaglietti F. M. : *Diritto e legge, nell' intramontabile mito di Antigone e Creonte*, Torino 2002.
- ❖ Radermacher L. : *Sophocles erklart*, Weiden 1939.
- ❖ Rank O. : *The myth of the Birth of the Hero*, Trad. Angl. New York 1964.
- ❖ Reinach Salomon : *Revue des études grecques*, Paris 1906.
- “   “   : *Cultes, mythes et Religions*, Paris 1908.
- ❖ Reinhardt, Karl : *Sophocles*, Frankfurt 1933.
- “   “   : *Aischulos als Regisseur und Theologe*, Bern 1949
- “   “   : *Empedocles Orphiker und Physiker*, Classical Philology 45 1950.
- ❖ Reitzenstein R. : *Die Hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen*, Darmstadt 1956.
- ❖ Riemer P. : *Sophocle's Antigone*, Jahrgang 1991.
- ❖ Robert F. : *Sophocle, Périclès, Hérodote et la date d' Ajax*, RPh, XX XVIII 1964.
- ❖ Rockwell A. K. : *Antigone. The double Burial Again*, Mnemos. IV, 17, 1964.
- ❖ Rhode Erwin : *Psyche*, Tübingen 1925.
- ❖ Rohdich H. : *Antigone Beitrag zu einer theorie des Sophocleischen helden*, Heidelberg 1980.
- ❖ Rodstrom P. : *De imaginibus Sophocleis*, Holmiae MDCCCLXXX-III .
- ❖ Romilly de J. : *Time in Greek tragedy*, Ithaca, N. Y. 1968.
- “   “   : *Antigone, Oedipe Roi* (Préface) Club du meilleur livre Paris 1959.
- “   “   : *La tragédie Grecque*, Paris 1970.
- ❖ Ronnet G. : *Sophocle poète tragique*, Paris 1969.
- “   “   : *Le sentiment du tragique chez les Grecs*, R. E. G. 1964.
- “   “   : *Sur le premier Stasimon d' Antigone*, R. E. G. 1967.
- ❖ Rousseaux A. : *Sophocle et la liberté heroique : Le monde classique*, Paris, A. Michel 1946.
- ❖ Roussel P. : *L' initiation préalable et le symbole Eleysinien* ἐν BCH 54, 1930.
- ❖ Sabbatucci Dario : *Saggio sul misticismo greco*, Roma 1965.
- ❖ Said Susanne : *La faute tragique*, Paris 1978.

- ❖ Samter Ernest : *Familien Feste der Griechen u Römer*, Berlin 1910.
- “   “   : *Die Religion der Griechen*, Leipzig 1925.
- ❖ Σάρρου Δημ. : *Εἰσαγωγή στό ἀρχαῖον δράμα*, Ἀθήνα 1930.
- ❖ Schadewalt W. : *Sophocles Aias and Antigone, Neue Wege zur Antike*, 8 (1928).
- ❖ Seale David : *Vision and Stagecraft in Sophocles*, London 1982.
- ❖ Sechan Louis : *Etudes sur la tragédie Grecque*, Paris 1926
- ❖ Segal Charles : *Sophocles' praise of man and the conflicts of the Antigone*, Arion III, 2, (1964).
- “   “   : *Sophocle's Tragic World*, Harvard Univ. Press 1995
- “   “   : *Tragedy and Civilisation. An interpretation of Sophocles*, Harvard Univ. Press 1981.
- ❖ Σεμιτέλου Δημ. : *Ἀντιγόνη*, (Διόρθωσε καί ἐξηγήσατο) Ἀθήναι 1887.
- ❖ Seth Bernardette : *A reading of Sophocle's Antigone, Interpretation*, 45 1974 - 1975.
- ❖ Σιέτος Γ. Β. : *Πυθαγόρεια Μυστήρια*, ἐκδ. Πύρινος Κόσμος, Ἀθήναι 1993.
- ❖ Schmitt - Pantel P. : *“Evergetisme et mémoire du mort ” La mort, Les Morts dans les sociétés Anciennes*, p. 177 - 88 Cambridge 1982.
- ❖ Sokolovski F. : *Lois sacrées des cités grecques*, Paris 1969.
- ❖ Σούδας Λεξικόν, ἐκδ. Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήναι α. χ.
- ❖ Steidle W. : *Studien zum antiken Drama*, München 1968.
- ❖ Steiner Georges : *Les Antigones*, Oxford 1984.
- ❖ Steinweg Carl : *Sophocles*, Halle 1924.
- ❖ Stinton I. C. W. : *Hamartia in Aristotle and Greek tragedy*, CQ 69 (1975).
- "   "   : *Notes of Greek tragedy*, 1 JHS 96 (1976).
- ❖ Strengel Paul : *Die griechischen Kultusaltertumer*, München 1920.
- ❖ Strieth W. : *Staats politische Gedanken zu S' Antigone. Der alts prachliche Unterricht*, 7. 1. 1964.
- ❖ Stumpo B. : *Deifile ed Argia ed Ismene si trista come fue*, Dante Purg. XXII, Dioniso 38, 1964.
- ❖ Sutton F. Dana : *The lost Sophocles*, University Press of America 1984.
- ❖ Ταμβάκη Δ. : *Τό νόημα τῆς τραγικῆς καθάρσεως*, Ἀθήναι 1960.
- ❖ Taplin O. P. : *Greek Tragedy in action*, London 1978.
- ❖ Thackeray H. St John : *Sophocles and the perfect Number. Proceedings of the British Academy*, 16 (1930)
- ❖ Thomson G. : *Studies in Ancient Greek Society*, I, New York 1941.
- ❖ Toepffel I. : *Attische Genealogie*, Berlin 1889.

- ❖ Torrance R. M. : *Sophocles : some bearings* HSCP 69 (1965).
- ❖ Tovar A. : *Antigona*, Madrid 1962.
- ❖ Trousson R. : *La philosophie du pouvoir dans Antigone*, R. E. G. 1964.
- ❖ Τσιρίμπα Γ. : *Τό ἀρχαῖον δράμα*, Ἀθῆναι 1955.
- ❖ Turolla E. : *Saggio sulla poesia di Sofocle*, 1934.
“ “ : *Nota Sofoclea*, G. I. F., XVII, 1964.
- ❖ Turyn Alexander : *Studis in the manuscrit tradition of the tragedies of Sophocles*, Urbana 1952.
- ❖ Untersteiner : *Sophocle*, Firenze 1935.
- ❖ Ussher G. R. : *The reading in Antigone*, 24 *Eranos* 62, 1964.
- ❖ Van der Ben : *The Poem of Empedocles “ Peri Psysios ”*. Towards a new Edition of all the Fragments : Thirty - One Fragments, Amsterdam 1975.
- ❖ Van Croningen B. A. : *Le Fragment 111 d’ Empédocle*, *Classica et Medievalia* 17, 1956.
- ❖ Verbeke Gerard : *L’ évolution de la doctrine du pneuma du stoicisme à Saint Augustin*, Paris - Louvain 1945.
- ❖ Verga T. : *Sofocle, Hoelderlin, Brecht*, Milano 1979 - 1980.
- ❖ Vernant J. P. : *Mythe et religion en Grèce ancienne*, Paris 1990.
“ “ : *Mythe et pensée chez les Grecs*, Paris
- ❖ Vernant J. P. & Naquet P. V. : *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, Paris 1972.
- ❖ Versnel H. S. : *Greek Myth and Ritual. The Case of Kronos*, in the J Bremer. *Interpretations of Greek Mythology*, London - Sidney 1987.
- ❖ Vian Francis : *La religion grecque à l’ epoque archaique et classique*, Paris 1970.
“ “ : *Les origines de Thèbes, Cadmos et les Spartes*, Paris 1963
- ❖ Virgilio di R. : *L’ ironia tragica nell Antigone di Sofocle*, *Riv. Fil.* 94, 1966.
- ❖ Vlachos N. : *Some aspects of the Religion of Sophocles*, *Reformed Church Review*, vol. 10, no 2 (April 1906).
- ❖ Vlastos G. : *Plato’ s Universe*, Oxford 1975.
- ❖ Φίλιος Δ. : *Ἐλευσίς*, Ἀθῆναι 1906.
- ❖ Waldock A. J. A. : *Sophocles the dramatist*, Cambridge 1951.
- ❖ Warden J. : *“Ψυχή in Homeric Death - Descriptions”* *Phoenix - Journal of the Classical Association of Canada*, vol. 25, p. 95 - 103, 1971.
- ❖ Wasserstein A. : *Réflexions sur deux tragédies sophocleennes: “Oedipe Roi ” et “ Oedipe à Colone ”* BAGB, 2 1969.

- ❖ Wasson G. – Hofmann All Ruck G. : *‘Ο δρόμος διά τήν Ἐλευσίνα, Συνεργατικά ἐκδόσεις Κοινότητα, μετ. Ἑλένη Τζελέπογλου.*
- ❖ Webster T. B. L. : *An introduction to Sophocles*, Oxford 1936.
- ❖ Weil H. : *Sur un morceau suspect de l’ Antigone de Sophocle*, dans R. E. G. 7, 1894.
- ❖ Weil Simone : *La source Grecque*, Paris, Gallimard, 1953.
- ❖ Weinstock Heinrich : *Sophocles*, Leipzig – Berlin 1931.
- ❖ West M. L. : *Ζωρός in Empedocles*. Classical Review 80, 1966.
- ❖ Whitelaw Robert : *Sophocles*, London MDCCCLXXXIII.
- ❖ Whitman C. H. : *Sophocles : a study of heroic humanism*, Cambridge 1951.
- ❖ Wickers Brian : *Towards Greek tragedy*, London 1973.
- ❖ Wilamovitz – Moellendorf T. : *Die dramatische Technik des Sophocles*, Berlin 1917.
- ❖ Wilamovitz Ulrich : *Der Glaube der Hellenen*, B.I. 1931 – B. I. 1932 Berlin.
- “ “ : *Einleitung in die griechische Tragödie*, Berlin 1910.
- ❖ Wilcken Ulrich, : *Ἀρχαία Ἑλληνική Ἱστορία*, ἑλλην. μετάφραση, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθῆναι 1976.
- ❖ Wilson P. Joseph : *The Hero and the City*, Michigan 1977.
- ❖ Winnington – Ingram, R. P. : *Sophocles : An interpretation*, Cambridge 1980.
- “ “ “ : *A Religious function of Greek Tragedy*, Journal of Hellenic Studies, vol. 74 (1954).
- ❖ Vlemink de Chr. U Compernelle van R., : *“Bibliographie analytique de l’ Antigone de Sophocle”* , Phoibos 2, 1947/48, 85.
- ❖ Witte de W. N. : *Character and Plot in the Antigone*, in Cj, 12, 1916 – 1917.
- ❖ Wolff E. : *Sophocles*, (in Neue Jahr bb. 1913).
- ❖ Wolff – Bellermand : *Sophocles Antigone*, Leipzig 1900.
- ❖ Wolters Paul : *Gestalt und Sinn der Ahre in antiker Kunst*, (ἐν Antike 6, 1930, 6 284).
- ❖ Wooddard Thomas : *Sophocles : A collection of critical essays*, N. J. 1966.
- ❖ Wright M. R. : *Empedocles. The extant Fragments*. Edited with an introduction. Commentary and Concordance. New Haven – London 1981.
- ❖ Wunder – Wecklein : *Sophoclis Tragoediae*, Leipzig 1875.
- ❖ Wycherley R. E. : *Sophocles Antigone*, Classical Philology, Chicago 1947.

-
- ❖ Zeitlin I. : *The motif of the corrupted sacrifice in Aeschylus Oresteia*, TAPA 96, 1965.
  - ❖ Zichen Ludwig : *Κριτική τῆς περὶ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ἐργασίας τοῦ Otto Kern ἐν Gnomon* v 1929.
  - ❖ Zielinski Tadeusz : *De Sophocles tabula ignota*, Eos 27 (1924).
  - ❖ Ziobro William J. : *Where was Antigone*, AJP 92 (1971).
  - ❖ Zuntz G. : *Persephone. Three Essays on Religion and Thought in Magna Grecia..* Oxford 1971.

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 92 01 001

_____
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

